

Henry W. Haynes,
Rome, April 6. 1875,
ex dono
J. Henry Parker.

H. H. Hayne

COMMENTARII
IN
VIRGILIUM SERVIANI;

SIVE

COMMENTARII IN VIRGILIUM,

QUI

MAURO SERVIO HONORATO TRIBUUNTUR.

AD FIDEM CODICUM GUELFERBYTANORUM ALIORUMQUE RECENSUIT, ET POTIORIBUS VARIIS LECTIONIBUS INDICIBUSQUE COPIOSISSIMIS INSTRUXIT

H. ALBERTUS LION,

PHIL. DR. ET AA. LL. MAG., IN ACAD. GEORG. AUGUSTA PRIVATIM DOCENS.

VOL. I.

ACCEDUNT VIRGILII INTERPRETES A MAIO PRIMUM EDITI, PHILARGYRIUS ET PROBUS.

GOTTINGAE

APUD VANDENHOECK ET RUPRECHT.

MDCCCXXVI.

Pages 337-404 missing.

PRAEFATIO.

Scriptorum Latinorum argenteae et ferreae quam vocant aetatis edendorum consilium, quod in praefatione ad Gellii editionem maiorem professus sum, persequenti, et cui scriptori post Gellium curam meam navarem circumspicienti et ultro et Virorum doctorum quorundam monitu atque auctoritate sese mihi obtulit Servius, cuius Grammatici in Virgilium commentaria quam ad multas res utilia sint, quam copiosa et omnis generis notitiis referta, inter omnes constat; nec est quod in hac re uberius exponenda immorer 1). Ceterum commentariorum Servianorum eadem fere, immo maior editionum parabilium usuique commodo aptarum nostris temporibus adhuc erat penuria, quam Noctium Atticarum. Ex quo enim Petrus Burmannus ante octoginta annos illa commentaria Virgilio suo inserta accuratius tractavit, nemo de iis edendis cogitavit; nemo certe iis publicandis operam dedit. Ante Bur-

1) Cf. Iusti Specimen Observatt. Critt. c. 11. p. 33 sq. Cramer, V. Cel. in Commentar. Iuvenal. p. 311.: Utinam vero exsurgat tandem aliquis, qui nobis purgatum locupletatumque det hunc Servium, omnium Scholiastarum Latinorum post Asconium doctissimum et utilissimum, absque quo esset, ne multa antiquitatis eruditae capita, in primis autem iuris pontificii et auguralis disciplinae, in quibus ille mihi omnium princeps esse videtur, prorsus ignoraremus.

[illegible] saepenumero prodierunt, sed mai[illegible] [illegible] forma maiori quam vocant, i[illegible] [illegible] quam pauci sunt, qui istis edit[illegible] [illegible] Causas neglecti nostra [illegible] [illegible] Servii facile investiganti perspicere li[illegible] [illegible] negotium est et taediosum i[illegible] [illegible] operam consumere, quae s[illegible] [illegible] tribuenda est. Multos [illegible] [illegible] fertur commentarii Serviani abs[illegible] [illegible] propterea talis libri editionem contem[illegible] [illegible] copias illi affundere ineptum v[illegible] [illegible] posthabitis huiuscemodi ma[illegible] [illegible] bonarum literarum commoda re[illegible] [illegible] istud libenter in me suscepi et p[illegible] [illegible]

[illegible] in edendis hisce commentariis,[1] ceteri[illegible] [illegible] interpretibus, quos adiungendos es[illegible] [illegible] praestare voluerim, perspectum habeas, pau[illegible] [illegible] disserendum existimavi.

[illegible] commentariorum Servianorum et Phi[illegible] [illegible] editio est Danielis, a. MDCXXXVI.; quae [illegible] [illegible] admodum vitiosa, sed ad codicum et edition[illegible] [illegible]mis Burmannianae fidem et auctoritatem ope[illegible] [illegible]ateque a me correcta est. In iis quae Servii su[illegible] certe probabiliter esse videntur, omnino fere codi[illegible] M[illegible]ptos secutus sum, in his praecipue Guelferb[illegible] nos, quos ipse contuli. Hinc igitur ordinem verborum saepe mutatum invenies, voculas quasdam vel additas vel omissas; quod quidem in rebus gravioribus indicavi In iis quae Servio non iure meritoque tribui videntu[illegible] quaeque in paucis, iisque recentioribus codd. et ed[illegible] leguntur, Danielis et Burmanni editionum vesti[illegible] pressi. Ne libri moles, quae per se iam satis magna est, annotationum copia augeretur, hisce fere ho[illegible] tempore me abstinui, in postremum fortasse, si Viris doctis placuerit, lectiones Servianas editurus. Locus sane commentariis in Servium amplissimus, si qu[illegible] ibi bona et prava reperiuntur discernere atque illustra[illegible]

1) Cf. Heyn. de Virgil. Editt. — 2) Vide quam severe de S[illegible] vio iudicaverit Heyn. ad Virgil. Aen. 7, 150. in Varr. Le[illegible] ipse tamen ubique annotationes Servianas in usum s[illegible] convertens.

volueris. Annotatiunculas tantum rem criticam maxime spectantes orationi partim inserui, partim subieci; illud quidem non magno, credo, lectorum incommodo, immo commodo, feci, cum potiorum modo variarum lectionum sive coniecturarum brevis sit notatio; neque igitur a superiori parte paginae in inferiorem marginem oculos convertere opus est. Locorum quoque et ex Virgilio et ex aliis scriptoribus, quorum quidem libri exstant, a Servio reliquisque allegatorum numeros adieci, Burmannum maxime secutus, quem fuit ubi corrigerem. Signa quibus usus sum haec fuerunt: Parentheseos signa ( ), quae annotationes indicant et ea quae ex codicibus accesserunt; quod inprimis in duobus prioribus Aeneidis libris locum habet, ubi quae e codice Fuldensi addita sunt, parentheseos signis seiunxi; Burmannus uncis [ ]. Huiusmodi quidem unci in mea editione indicant, locos istos seiunctos in plurimis codd. et edd. vett. non extare. Compendium scribendi *Al.*, quod saepe lectionibus variis praefixum vides, *alios*, praesertim editores, raro codices, eas lectiones exhibere innuit. Ubi signum interrogandi postpositum conspicitur, coniecturam proponi Viri docti, sive meam, memento. Brevitatis causa nomen VV. DD. plerumque tacui; nec credo multum interesse, scire, a quo coniectura profecta sit. Stellulae (*) locos corruptos, puncta in Maii interpretibus lacunosos significant. Summam operam in indicibus conficiendis, iisque plane novis, posui. Masviciani et Burmanniani in Servium indices boni quidem sunt, sed partim nimis prolixi, partim manci; est ubi etiam in numeris nonnullis indicandis vitiosi. Indicem Graecorum verborum fere neglexerant. Quae reliqui interpretes continent, notatu digna, in indicibus nostris etiam invenies indicata. Haec fere sunt, quae in hac editione praestiti.

Iam superest, ut de Servio ipso eiusque commentariis et de reliquis interpretibus, quorum in hoc opere sunt ad Virgilium expositiones, quaedam proferam, dein de codd. et edd. disseram. — *Servius*, cuius plenum nomen fertur *Maurus* sive *Marius Servius Honoratus*, qua aetate vixerit, non certo constat. Seculi IV. exeuntis grammaticus fuisse videtur, aequalis maior natu Macrobii, qui Servium quendam, Virgilii fortasse

interpretem in Saturnalibus loquentem introducit [1]). Si quis ex locis non genuinis et a seriori manu assutis [2]) de aetate hominis iudicare voluerit, is profecto longe erraret. Hinc quoque nihil fere efficias, quod apud eum scriptores dicuntur *neoterici* Lucanus, Persius, alii [3]); iidem *veteres* etiam nominantur [4]). Inter *antiquos* cum aliis Virgilius ipse refertur [5]). Romanum eum fuisse, ex multis locis apparet, ubi ad *maiores suos* provocat [6]). In Graecia commentarios scriptos esse frustra affirmare volebat Bodinus [7]); Graeci tamen sermonis peritiam aliquotiens ostentat. Christianae religioni addictum se non fuisse saepe prodit [8]); ex locis qui a monachis depravati sunt, nihil efficere licet. Commentarii quem usum habeant, supra paucis dictum. Servium censeo maxime laudandum propterea quod Virgilium ex Virgilio interpretatus est, ad quem ubique provocat. In toto hoc opere sibi constat, non ut alii interpretes, nostri quoque temporis, qui sub finem amplioris commentarii dormitare incipiunt, laboris taedio capti, et operi finem imponere properantes. In hoc autem idem Grammaticus vituperandus videtur, quod saepe easdem res repetit, quod quidem ipse verbis *ut supra* s. *saepe* [9]) *diximus* indicat. Sunt adeo exempla quaedam, quae paradigmatum instar saepe ponit et ex Virgilio et ex aliis scriptoribus petita. Fidem Grammatico non ubique habendam esse facile apparet; ipsa veterum Grammaticorum interpretandi ratio ubique nobis satisfacere nequit. Nonnunquam tamen, etiamsi talia proferantur, quae probari a nobis non possint, vel errores in rectam viam nos ducunt; et ut ipsi non nimis procul aberremus, efficiunt. Quae Servio vulgo tribuuntur, non omnia esse Servii antea iam innui et nemo ignorat [10]). Neque enim suo tempore eum tam amplum in Virgilium commentarium, ut nunc habetur, res tritas saepe explicantem, scri-

1) Macrob. Saturnal. 1, 2.: *Hos Servius, inter Grammaticos doctorem recens professus, iuxta doctrinam mirabilis et amabilis, verecunde terram intuens et velut latenti similis, sequebatur.* — 2) Ut sunt A. 1, 282. 706. 8, 646.: *qui modo lapideus dicitur.* E. 6, 64. alii. v. Burmanni Praefat. — 3) Cf. A. 6, 187. 320. — 4) V. Vol. I. p. 2. fin. — 5) A. 1, 14. 56. — 6) Ut A. 1, 179. — 7) Ad Oppiani Cyneget. 3, 322. v. Burman. — 8) Cf. A. 5, 725. — 9) Cf. G. 1, 208. — 10) Cf. Scalig. ad Varron. de R. R. 3. p. 253.

psisse probabile est. Ceterum vel ex oratione et scribendi genere, ubique fere, utrum antiqua sint, quae proferuntur, nec ne, intelligas licet. Servii enim expositiones, qua mythologicae qua historicae, aliaeque solent esse breviores, ita tamen ut rem illustrandam satis superque explicent. Grammaticas dumtaxat res uberius tradidit, ipse Grammaticus, et Grammaticae artis scriptor. Scribendi genus est purum, distinctum, est ubi etiam elegans, in universum tale, quale solet esse praestantiorum istius aetatis scriptorum [1]. Contra quae ab aliis serius addita leguntur peiori scribendi genere exposita, seculi sui quadam ruditate tincta diffuse extenduntur; quae quidem plurima ipsa bona sunt, et a vetere quodam interprete proficiscuntur, ita ut prorsus ea abiicere et ut aliena improbare ineptum sit. Quae non Servii sunt, certe non esse videntur, ea etiam in codd. plurimis et edd. vett. desunt, quae suppleta sunt, in paucis quibusdam codd. et edd., iisque recentioribus leguntur. Nonnulla adeo tantum in editionibus recentioribus conspiciuntur, ut Fabricii, Masvicii, quae facili pacto ut non genuina et vilia se produnt, et vix digna sunt, quae Servianis immixta legantur; pauca quaedam huiusmodi nimis inepta abieci. Qui fuerint Servii fontes, non ubique constat; plurimum vero scriptores, aliosque Virgilii interpretes antiquiores laudavit; hosce quidem saepius tacuisse videtur [2]. Loci qui a Servio ex aliis scriptoribus allegantur, interdum ex memoria recitati videntur; hinc varietates lectionum nonnullae ortae, quas editores hic illic ad editiones scriptorum vulgatas suo arbitrio correxisse videntur; equidem codd. secutus sum. Ceterum commentarium in Aeneidem primo loco scripserat, deinde in Bucolica, postremo in Georgica [3]; hunc igitur ordinem in hac editione sequendum esse arbitratus sum. Ubi in commentariis ad Aeneidem lector delegatur ad Georgica et Bucolica, eos locos a seriori

1) Quae Servii propria sunt nonnulla, hoc loco explicanda censui: *quia* saepe pro *quod* ponit (cf. A. 9, 705.), *sic* pro *deinde*, *post* (cf. A. 4, 114. 9, 604.), *minus est* pro *deest* (cf. A. 9, 705.), alia ut taceam. — 2) Sic Horatii locum debere videtur Probo A. 9, 373. Probo contradicit A. 9, 367. coll. interpp. Maii A. 9, 369. cf. Maii praefat. — 3) V. G. 1, 208. 488. 2, 170. 481. 3, 389. 4, 126. E. 7, 26. G. 4, 101.

manu intrusos esse patet; neque unquam in probatis codd. et edd. leguntur [1]). Raro ad librum posteriorem lector ablegatur [2]). Inscriptio commentariorum quae fuerit, non certo constat. Priscianus *commentarium* et *commentum* Servii laudat [3]).

De reliquis interpretibus, quos haec editio complectitur, etiam pauciora sunt quae dicam. De interpretibus quos Maius primum publicavit, ipse haec fere protulit in Praefatione:

Asper commemoratur ab Ausonio [4]) Macrobio [5]) D. Hieronymo [6]) itemque a Charisio, Prisciano, Rufino et Agroetio [7]) praeterea a D. Augustino [8]) Servio, Philargyrio, pseudo-Probo [9]) ut Pomponium Sabinum omittam. Idem a Statii Scholiaste [10]) dicitur Velius Asp. Longus. Quidam praeterea Securus Melior, Felix Asper Martianum Capellam recensuit. Aspri iunioris ars grammatica extat [11]) qua in opella saepe laudatur Virgilius. Ab Aspro illustratum quoque Terentium constat ex Donato [12]) itemque ex Rufino grammatico [13]). Quin et in Sallustium commentatus est [14]). Neque absurde nonnulli existimant plures aut duos saltem fuisse Aspros. Quin et ego [15]) duos Aspros, seniorem scil. et iuniorem in Veronensi palimpsesto mihi occurrisse suspicabar, cuius in multis quidem locis legebam *ASP.* vel *ASPER*; at Aen. 9, 386. *IN. ASP.* Hac autem nota mihi quidem significari videbatur *Iunius* aut *Iunior Asper*, quandoquidem litera *V* latere potest in *N.* Quod si *interpres Asper* aut *interpretatio Aspri* significatur, curnam ibi demum ea nota .IN. ponitur, quae in superioribus locis semper omittitur?

Cornutus luculentum testimonium tulit a Gellio [16]). A Macrobio [17]) item *doctissimus* appellatur. Ad eius auctoritatem provocant praeterea Charisius [18]) Servius,

1) Cf. A. 1, 744. 2, 172. p. 134. 3, 420. p. 224. 4, 103. 462. 8, 368. 677. 9, 215. 11, 68. — 2) Ut A. 5, 498. cf. 5, 105. — 3) V. Prisc. 6, 8. p. 248. et 6, 14. p. 267. ed. Krehl. cf. postea de cod. Guelferbyt. II. — 4) Epist. 18, 26. — 5) Sat. 3, 5, 6. — 6) Adv. Rufin. 1, 16. — 7) In Putschii Gramm. — 8) De utilit. credendi 17. — 9) Apud quem est Aemilius Asp. Ecl. 6, 31. — 10) Ad Achill. 2, 41. — 11) In Putsch. p. 1725. sqq. — 12) Ad Terent. — 13) Putsch. p. 2705. — 14) V. Hieronym. l. l. et Charis. — 15) Maius. 16) Noctt. Att. 2, 6, 1. 9, 10, 5. — 17) Sat. 5, 19. — 18) Putsch. p. 100. 102. 181.

Augustinus [1]) Cassiodorus [2]) nisi forte Cassiod. alio quovis Cornuto utitur; nam de pluribus Cornutis docte disputat Fabricius [3]).

Haterianus ter quaterve evidenter legitur in Veronensi palimps.; tum et saepius verba eiusdem, amisso nomine, ibidem videntur occurrere. Is in distinguendis interpungendisque poëtae membris operam suam collocavit. Hateriani nullum quod sciam scriptum extat; immo ne nomen quidem mihi hactenus erat exauditum.

Longus in Aeneidem commentans citatur apud Servium, Macrobium [4]) atque Charisium [5]). Velii Longi commentarium de usu antiquae locutionis commemorat Gellius [6]) alium librum Charisius [7]). Liber Longi de Orthographia editus est a Putschio. In Lucretium quoque commentatus esse videtur ex Charisio [8]). Utrum autem ab uno an pluribus Longis praedicta opera manaverint, in praesenti non quaero.

Probus, qui in Veron. Palimps. occurrit, ille omnino est, cuius auctoritate saepe utitur Servius. Nam quod *sudoris epitheton* reprehendit ad Aen. 2, 173., idem constat eodem loco apud Servium Probo displicuisse [9]). Idem est cuius Catholica extant [10]). Iam ille qui iam diu extat, ideo pseudo-Probus dicitur a Criticis, quia nonnisi excerpta quaedam, eaque ipsa interpolata superesse videntur. Commentatus est etiam ad Terentium [11]). Eius meminerunt Suetonius [12]) Gellius, Macrobius [13]) aliique permulti. Sed enim Critici non unum esse Probum merito affirmant.

De Niso, Scauro, Sulpicio et Metrodoro compara locos in annotatione allegatos [14]).

Anonymus interpres in membranis sine dubio occurrit [15]). Et plurima scholia nomine auctoris carent. Duos adeo Anonymos sibi deprehendisse visus est Ma-

1) l. l. — 2) Putsch. p. 2282 sqq. — 3) Bibl. Graec. T. 3. p. 557. ed. Harl. — 4) 3, 6. — 5) Putsch. p. 153. — 6) 18, 9, 4. — 7) p. 73. — 8) p. 187. — 9) Cf. ad. A. 10, 18. — 10) Cf. Serv. ad Aen. 2, 15. et Putsch. p. 1458. — 11) V. ad Adelph. 3, 2, 25. — 12) De Ill. Gramm. 24. — 13) 5, 22. — 14) Serv. ad A. 3, 4, 484. G. 2, 225. Gell. 11, 15. Capitolin. in Vero., Macr. Sat. 1, 12. Arnob. 1. p. 46. ed. Paris. 1605. Mai. intpp. Aen. 2, 299. 9, 369. Donat. Vit. Virgil. c. 15. Prob. ad G. 2, 225. — 15) Cf. E. 3, 40. A. 2, 173. 9, 369.

ius; quippe aliam interdum manum rudiorem et paulo recentiorem in codice observavit [1]).

Philargyrius Valentiniani Imperatoris aetate vixisse videtur, siquidem fides inscriptioni habenda est. Quae servata sunt eius commentaria, inter Serviana legi solent, additis ubique vocibus *et aliter*, ut certe etiam in codice Guelferbyt. I. inveni, quem in universum secutus sum et cuius lectiones inserui. — Incerti Grammatici glossas ex Barthii Adversariis propter bonitatem et fragmenta, ut videtur, Ennii et incerti scriptoris adiunxi. — De aliis Virgilii interpretibus hic locus non est disserendi, nec quae iam Burmannus, Heynius, in Virgilii editt., aliique protulerunt, recoquere volo.

De codicibus quae dicam, haec sunt. Quibus codd. nitantur edd. vett., parum constat; sed satis boni fuisse videntur; ipsos tamen editores ex suo ingenio multa mutasse probabile est. Accuratius recentiores, in his praecipue Burmannus, rem egerunt; non tamen, quod ex conferendis codd. Guelferbyt. apparere mihi visum est, ita accurate, ut omnino fidem ei habere possis. Nonnunquam enim oculi eum fefellisse videntur; sed hisce dictis auctoritatem quae Viro summo iure debetur, imminuere nolo.. Ita fere de subsidiis eius loquitur in Praefatione Virgilii Burmannus Iunior, qui Petri Burmanni editionem post huius mortem absolvit: Usus est tribus quattuorve exemplaribus editionum Servii, quibus Heinsius manu sua ex Mss. codd., quibus fuerat usus, innumeras emendationes, varias Lectiones, ac supplementa plurima adscripserat. Inter haec fuerunt Excerpta Cuiaciana, e quibus se auctiorem Servium habuisse testatur Heinsius [2]); tres alios Servii codd. vetustos memorat in not. ad Aen. [3]) et duos codd. Leidens. ad Ecl. [4]); alium praeterea Scholiasten Maronis ineditum laudat ad Georg. [5]); tum possedit etiam Glossas Mss. ad Virg., quas ab Heinsio habuit Th. Munckerus [6]), cuiusmodi Glossarii Virgiliani ex antiquo cod. suo, in quo nonnulla etiam Serviana habentur admixta, specimen dedit Barthius [7]). His Hein-

1) A. 2, 165. 5, 84. 487. — 2) Ad Ovid. Met. 14, 476. — 3) 5, 620. — 4) 9, 31. — 5) 2, 86. 197. — 6) V. ad Hygin. fab. 2, fin. 21. ad Fulgent. Mythol. 1, p. 20. 31. 2, p. 98. — 7) Advers. 33, 13. 37, 5.

sianis copiis adiunxit optimum illum Virg. cod. Regium, litera *R* notatum, Servii commentario etiam instructum, tum Vossianum 1). Hunc indicant literae *Voss.* Nam Leidensis ab Heinsio collatus litera *L*, et alter Leidensis lit. *V* notatus est. Alium etiam cod. longe vetustissimum, litera *B* insignitum, ipse possedit, quem pro Patruo aliquando contulit Burm. Iunior, qui olim fuit Abbatiae S. Galli, et complectebatur Servii scholia in Eclog. et Georg. In hoc cod. desiderabantur plurima, quae in vulgatis leguntur editionibus, sed quae tamen sub finem libri repetito Commentario Serviano habebantur auctiora, quibus inter se collatis coniicere forté liceret, illa, quae in utráque exemplaris huius parte non exstabant, haud genuina Servii esse. Variantes porro ex cod. Bibl. Senat. Lipsiensis habuit; qui quidem cod. noni seculi fuit, ut patet ex specimine scripturae, quòd collationi adiunctum habebatur. I. Chr. Wolfius specimine transmisso obtulit Burmanno ex Bibl. Hamburgensi Excerpta Lindenbrogiana, sive Emendationes quasdam et accessiones ad Serv.; quas ex Ms. cod. manu suá adleverat Fr. Lindenbrogius marginibus ed. Virg. Basil. 1544. Sed his tamen non usus videtur Burm. Specimen continebat variantes in primum ac secundum Georg. librum, quas litera *G* illic denotasse suspicabatur Burm. Iunior, quamquam id divinare ipsi difficile esset. —

Danielis codicem Servii manuscriptum, et copiosiorem multo, quam qui impressus circumfertur, ex quo hanc concinnavit editionem, Aureliani in Galliis se apud ipsum Petr. Danielem vidisse testatur Merula 2), qui saepe in eodem commentario profert fragmenta Ennii et aliorum ex codice hoc P. Danielis deinceps sibi transmissa beneficio Ios. Scaligeri 3). Nonnulla vero P. Daniel non tantum ex suo cod. dedit, sed et ex Fulvii Ursini codd. protulit; eumque ex P. Pithoei libro quaedam Servii supplementa forte habuisse suspicatur Burman. ad Aen. 4), quem cod. putabat Burman. Iunior indicari a Pithoeo 5).

1) V. Colomes. Opusc. p. 139. — 2) Ad Ennium p. 100. — 3) V. p. 185. 232. 426. et alibi. — 4) 3, 76. — 5) In notis ad collat. Leg. Mosaic. et Rom. Tit. 1. §. 5. ubi *vetustissimum exemplar* vocat. cf. Cramer ad Iuvenal. l. l.

Equidem codices Guelferbytanos duo contuli totos, ab Eberto V. Cel. e Guelferbytana Bibliotheca mihi benignissime missos, plurimum fere conspirantes. Alter, quem priorem numero I. designavi, antiquior Pergamen. decimi tertii sive quarti seculi, optime conservatus, 54 foll. continet, forma quam dicunt in folio; pagina quaevis in duas partes divisa; literae primae cuiusvis libri pictae; Graeca pauca et male scripta sine accentibus; distinctio punctis tantum constat; scribendi compendia permulta; in marginibus saepe verba adscripta, quae argumentum indicant; versus Virgiliani rubro colore scripti. Lectiones plurimum accuratae et bonae. Interdum coniecturas Burmanni pulchre confirmat ille cod. [1]). Desinit in lib. XII. v. 164. in verbis *quadrigas unas scalas.* Philargyrii commentarios etiam continet inter Serviana, distinctos verbis: *et aliter.* Quaestiones quae dicuntur [2]) ex hoc cod. nonnullas adieci, quae in edd. deerant. In scribendis verbis haec observavi in utroque cod. *intellegere*, *oedus* pro *hoedus*, et alia sine *h*; f pro *ph*, *optulit*, *promunctorium*, ut alia taceam. — Cod. Guelf. II. Chartac., foll. 257. in fol.; varie scriptus, modo bene, modo male, seculi, ut videtur, XV.; saepe vitiosus; fons tamen bonus; Graeca pessime scripta sine accentibus; versus Virgilii plurimum rubro atramento subnotati. Excidit unum fol. in lib. VII. a v. 68. *futura dixisse* - - v. 150. *sacris interceptis*; in lib. VIII. v. 77. *si proprium fuerit nomen* - - 128. *ramus olivae*; et a v. 447. *et soliditate* - - 527. *sonus Tyrrhenarum.* In fine libri I. Aen. exhibet hanc inscriptionem: *Declaratio Servii.* A. 7, 211. cod. dat. *numinis* pro *nomin.*; et 10, 176. *cuivis.* —

In Ambrosiana Bibl. est Cod. C. 157. part. inf. membraneus fol°. saec. ferme XI. vere pretiosus. Servii Commentarius in Bucol. Georg. et Aeneidem. Servii additamenta absunt a codice [3]).

Cod. D. 550. part. inf. membraneus fol°. maxima forma, egregie pictus et scriptus; saec. XV. Servii

1) Ut A. 1, 28. 3, 686. 6, 107. *et tempore.* 6, 320. *invidum.* Philargyr. ad G. 4, 335. — 2) V. lib. II., fin. Heyn. ad Homer. Il. T. 3. p. LIV. LV. — 3) Mai. Praef. ad Virgil. Interpp. p. XXXI.

Comment. in Buc. G. et A. In hoc item cod. additamenta Servii desiderari videntur [1]).

Cod. G. 107. part. inf. chartaceus 4°. saec. XV. Aeneidos libb. XII. cum excerptis e Servii commentario [2]).

Cod. G. 128. part. inf. chartaceus fol°. anno MCCCCLVIII. scriptus et pictus. Servii Comm. in Buc. G. et A. In hoc cod. notabat et aliquot e Servii additamentis Mai. [3]).

Cod. H. 115. Virgil. Aen., cuius pars vetustior saec. XII. ornatur scholiis aliquot Servii [4]).

Cod. S. 83. part. sup. chartaceus fol°. saec. XVI. *Excerpta e Servii schedis;* nempe illa fere additamenta, quae in Burm. edit. parenthesi concluduntur [5]).

In cod. Ambros. Virgil. quem describit Maius in praefat. ad Virgil. Interpp. p. XXV. sqq. est etiam Servius, demptis fere iis additamentis, quae in Burmanni edit. [6]) concluduntur parenthesi.

Inter codd., quos in Bibliotheca Regia Parisiorum asservatos inter se contulisse se ait Lemaire [7]) unus est nono seculo exaratus, qui quidem cum Stephaniana editione plurimum consentit. Ceterum quem iste V. D. *integrum Servium* [8]) promiserat, frustra in editione ipsa quaeras. Excerpta tantum quaedam plane ad fidem editionis Burmannianae in Voll. V. et VI. exhibuit. — Cod. Dresdensis sec. 15. exeunt. nominatur ab Eberto in Histor. Bibliothecae Dresd. p. 271.

De editionibus multis disserere si vellem, actum agerem, quippe quas omnes accurate enumeravit Heynius. Equidem nullas integras contuli, quasdam interdum consului, unde eas non magni momenti esse mihi apparuit; editores miro modo arbitrio suo in omittendis et addendis multis indulsisse videntur; singulorum verborum discrepantias ab iis, quae graviores momenti sunt, si discesseris, ne ex codicibus quidem enotare in Servio operae pretium esse videtur.

1) Mai. l. l. — 2) Mai. l. l. — 3) Mai Praef. Virgil. Interpp. P. XXXII. — 4) Idem ibid. p. XXXIV. — 5) Mai l. l. p. XXXVII. — 6) Et mea. — 7) In Virgil. T. 5. 215. — 8) In inscriptione Virgilii sui et in Praef. Vol. I. p. XI.

Iam igitur finem imponens huic praefatiunculae valere Te iubeo, Lector Benevole, atque ut huic Servio meo faveas Te iterum iterumque rogo.

Dabam Gottingae Cal. Octobr. MDCCCXXV.

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILIUM

COMMENTARIUS.

In exponendis auctoribus haec (prius) consideranda sunt: Poëtae vita; titulus operis; qualitas carminis; scribentis intentio; numerus librorum; ordo librorum; explanatio. Virgilii haec vita est: Ortus est patre Virgilio (Guelf. I. *Marone*), matre Maia. Fuit civis Mantuanus, quae civitas est Venetiae. Diversis in locis operam literis dedit; nam et Cremonae et Mediolani et Neapoli studuit. Adeo autem verecundissimus fuit, ut ex moribus cognomen acciperet; nam dictus est Parthenias; omni vita probatus. Uno tantum morbo laborabat: nam impatiens libidinis fuit. Primum ab [Virgilio] hoc distichon factum est in Balistam latronem: *Monte sub hoc lapidum tegitur Balista sepultus, Nocte, die tutum carpe, viator, iter.* Scripsit etiam septem sive octo libros hos: *Cirin, Aetnam, Culicem, Priapeïa, Catalecton, Epigrammata, Copam, Diras.* Postea, ortis bellis civilibus inter Antonium et Augustum, Augustus victor Cremonensium agros, quia pro Antonio senserant, dedit militibus suis. Qui cum non sufficerent, his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter civium culpam, sed propter vicinitatem Cremonensium. Unde ipse in Bucolicis (E. 9, 28): *Mantua, vae miserae nimium vicina Cremonae.* Amissis ergo agris, Romam venit, et usus patrocinio Pollionis et Maecenatis, solus agrum, quem amiserat, recipere meruit. Tunc ei proposuit Pollio, ut carmen Bucolicum scriberet, quod eum constat triennio scripsisse et emendasse. Item proposuit Maecenas Georgica, quae scripsit emendavitque septem annis. (Guelf. I. *quadriennio*). Postea ab Augusto Aenei-

dem propositam scripsit, annis undecim; sed nec emendavit, nec edidit. Unde eam moriens praecepit incendi. Augustus vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varum hac lege iussit emendare, ut superflua demerent; nihil adderent tamen. Unde et semiplenos eius invenimus versiculos: *Hic currus fuit*; et aliquos detractos, ut in principio; nam ab *armis* non coepit, sed sic: *Ille ego etc. — — Martis.* Et in secundo (566.) hos versus constat esse detractos: *Aut ignibus aegra dedere. Iamque* etc. (quos inveniemus, cum pervenerimus ad eum locum, de quo detracti sunt.) [Integri versus leguntur in codd. L. V. R. Vos. Guelf. I. II. Steph.] — Periit autem Tarenti, in Apuliae civitate: nam dum Metapontum cupit videre, valetudinem ex solis ardore contraxit. Sepultus est autem Neapoli, in cuius tumulo ab ipso compositum est tale distichon: *Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc Parthenope. Cecini pascua, rura, duces.* Titulus est *Aeneis*, derivativum nomen ab Aenea, ut a *Theseo Theseïs.* Sic Iuvenalis (1, 2.): *Vexatus totiens rauci Theseïde Codri.* Qualitas carminis patet: nam est metrum Heroicum (Guelf. I. add. *et cenon vel micton ubi* etc.), et actus mixtus; ubi et Poëta loquitur, et alios inducit loquentes. Est autem Heroicum, quod constat ex divinis humanisque personis, continens vera cum fictis; nam Aeneam ad Italiam venisse, manifestum est. Venerem vero locutam cum Iove, missumve Mercurium, constat esse compositum. Est autem stilus grandiloquus, qui constat alto sermone, magnisque sententiis. Scimus enim, tria esse genera dicendi: humile, medium, grandiloquum. Intentio Virgilii haec est, Homerum imitari, et Augustum laudare a parentibus. Namque est (Augustus) filius Atiae, (V. *Acciae*, L. Steph. *Actiae*, Guelf. I. *atcie*, R. Guelf. II. *satie*) quae nata est de Iulia, sorore Caesaris: Iul. autem Caesar ab Iulo, filio Aeneae, originem ducit, ut confirmat ipse Virgilius, dicens (1, 288.): *A magno demissum nomen Iulo.* De numero librorum nulla hic quaestio est, licet in aliis inveniatur auctoribus. Nam Plautum alii dicunt viginti et unam fabulas scripsisse, alii XL., alii C. Ordo quoque manifestus est; licet quidam superflue dicant, secundum primum esse, tertium secundum, et primum tertium: ideo, quia primo Ilium concidit; post erravit Aeneas; inde ad Didonis regna pervenit: nescientes, hanc esse artem poëticam, ut a mediis incipientes per narrationem prima reddamus (F. ad prima redeamus), et nonnunquam futura praeoccupemus, ut per vaticinationem: quod etiam Horatius sic praecipit in Arte poëtica [dicens] (43.): *Ut iam nunc dicat, iam nunc debentia dici Pleraque differat, et praesens in tempus omittat.* Unde constat perite fecisse Virgilium. Sola superest explanatio, quae in sequenti expositione probabitur. Haec, quantum ad Aeneidem pertinet, dixisse sufficiat: nam Bucolicorum et Georgicorum alia ratio est. Sciendum praeterea est, quod, sicut nunc dicturi thema proponimus, ita veteres incipiebant carmen a titulo carminis sui, ut puta: *Arma virumque cano.* Lucanus: *Bella per Emathios (plus quam civilia campos).* Statius: *Fraternas acies alternaque regna profanis.*

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. I.

1. *Arma*; multi varie disserunt, cur ab *armis* Virgilius coeperit; omnes tamen in hoc assentire (Guelf. I. tam inania sentire) manifestum est: cum eum constet aliunde sumpsisse principium, sicut in praemissa eiusdem vita monstratum est; [qua causa illi, ab eo primi positi, quattuor versus detracti sunt; scilicet, ut causa operis obtineret principium.] Per *arma* autem bellum significat, et est tropus Metonymia. Nam *arma*, quibus in bello utimur, pro bello posuit. Sicut toga, qua in pace utimur, pro pace ponitur: ut Cicero: *Cedant arma togae*, id est bellum paci. [Per sua enim arma ad regalem honorem pervenit. Ideo *arma* praeposuit *viro*, sed tribus modis: id est, primo, quod fuerant victricia, secundo, quod divina, tertio, quod prope semper armis virum subiungit, ut (11, 747.): *arma virumque ferens*, et (8, 441.): *arma acri facienda viro.*] *Arma virumque*; figura usitata est, ut non eo ordine respondeamus, quo proposuimus. Nam prius de erroribus Aeneae dicit: post de bello. Hac autem figura etiam in prosa utimur. Sic Cicero in Verrinis, (2, 2.): *Nam sine ullo sumptu nostro, coriis* (al. *copiis*), *tunicis, frumentoque suppeditato, maximos exercitus nostros vestivit, aluit, armavit.* (Nonnulli autem Hyperbaton putant, ut sit sensus talis: Arma virumque cano, genus unde Latinum, Albanique patres, atque altae moenia Romae: mox illa revoces: Troiae qui primus ab oris, Sic enim causa operis declaratur, cur agentibus fatis in Latium venerit. Alii ideo *arma* hoc loco proprie dicta accipiunt, primo, quod fuerint victricia, secundo, quod divina, tertio, quod semper armis virum subiungat, ut:

arma virumque ferens; et: arma acri facienda viro. Et est poëticum principium professivum: Arma vir. q. cano; invocativum: Musa mihi causas memora; narrativum: urbs antiqua fuit. Et professivum quattuor modis sumpsit, a Duce: Arma v. q. c., ab itinere: Troiae q. pr. ab or.; a bello: Multa q. et b. p.; a generis successu: Genus u. L.) *Virum*; non dicit quem: sed (ex) circumstantiis ostendit Aeneam. (Et bene addidit post *arma, virum;* quia arma possunt et aliarum artium instrumenta dici, ut (1, 177.): *Cerealiaque arma.* *Cano.* Polysemus sermo est. Tria enim significat. Aliquando laudo, ut (7, 698.): *Regemque canebant.* Aliquando divino, ut (6, 76.): *Ipsa canas oro.* Aliquando canto, ut in hoc loco. Nam proprie canto significat, quia cantanda sunt carmina. *Troiae;* Troia regio est Asiae, Ilium civitas [est] Asiae (Burm. et Guelf. I. *Troiae*). Plerumque tamen usurpant poëtae, et pro civitate vel regionem, vel provinciam ponunt, ut Iuvenalis, (10, 266): *Et flammis Asiam ferroque cadentem.* (Probus ait *Troiam, Graios* et *Aiax,* non debere per unam *i* scribi.) *Qui primus.* [*Primus* non ante quem nemo, sed post quem nullus; vel hic primus, princeps, vel optimus.] Quaerunt multi, cur Aeneam primum ad Italiam venisse dixerit, cum paulo post dixerit Antenorem ante adventum Aeneae fundasse civitatem. Constat quidem, sed habita temporum ratione peritissime dixit Virgilius. Namque illo tempore, quo Aeneas ad Italiam venit, finis erat Italiae usque ad Rubiconem fluvium. Cuius rei meminit Lucanus (1, 215.): *Et Gallica certus Limes ab Ausoniis disterminat arva colonis.* Unde apparet, Antenorem non ad Italiam venisse, sed ad Galliam Cisalpinam, in qua Venetia est. Postea vero promotis usque ad Alpes Italiae finibus, novitas creavit errorem. Plerique tamen quaestionem hanc volunt ex sequentibus solvi, ut videatur ob hoc addidisse Virgilius *ad Lavina litora,* ne significaret Antenorem. Melior tamen est superior expositio. (*Primus* ergo non ante quem nemo, sed post quem nullus, ut (G. 1, 12.): *Tuque o, cui prima furentem Fundit equum, magna tellus percussa tridenti.* Et (E. 1, 45.): *Hic mihi responsum primus dedit.* Vel laudative *primus*, ut (A. 6, 811.): *Primus qui legibus urbem Fundabit, Curibus parvis.* *Ab oris;* speciem pro genere; nam *oras* terras generaliter debemus accipere; sane praepositionem mutavit; nam *ex oris* melius potuit.) — 2. *Italiam;* ars quidem hoc exigit, ut nominibus provinciarum praepositiones addamus, civitatum nunquam: tamen plerumque hoc perverso ordine lectum est; nam ecce hoc loco detraxit provinciae praepositionem, dicens *Italiam venit,* pro *ad Italiam ven.* Tullius in Verrinis: *Ea die Verres ad Messanam venit,* pro *Messanam venit.* [Messana autem civitas est.] (Sed hic schema utuntur.) Sane sciendum est, usurpari ab auctoribus, ut vel addant, vel detrahant praepositiones. Namque ait Virgilius (11, 686.): *Silvis te Tyrrhene, feras agitare putasti.* Pro in silvis. Ut ergo illic detraxit loco praepositionem, sic hic provinciae: et est figura. Italia autem pars Europae est. Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia, venit ad loca, quae sunt iuxta Tiberim, et ex nomine suo appellavit Italiam. Ibi autem habitasse Siculos, ubi est Laurolavinium, manifestum est: sicut ipse alio loco (7, 795.)

dicit: *Siculi veteresque Sicani.* [Item] (8, 328.): *Et gentes venere Sicanae Saepius.* [Sane *Italiam, i* contra naturam producta est, cum sit natura brevis; in hoc vero nomine *i* contra naturam producitur.] *Fato profugus;* *fato* ad utrumque pertinet, et quod fugit, et quod ad Italiam venit. Et bene addidit *Fato*, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut novi imperii cupiditate. [*Profugus*, vagus, id est porro fugatus ab Ilio, qui et extorris dicitur.] *Profugus* autem proprie dicitur, qui procul a sedibus suis vagatur, quasi porro fugatus. Multi tamen ita definiunt, ut profugos eos dicant, qui exclusi necessitate de suis sedibus, adhuc vagantur: et simul atque invenerint sedes, non dicantur *profugi*, sed *exules*. Sed utrumque falsum est. Nam et Profugus lectus est, qui iam sedes locavit. Ut in Lucano, (4, 9.): *Profugique a gente vetusta Gallorum Celtae miscentes nomen Iberis.* Et exules qui adhuc vagantur. Ut in Sallustio: *Qui nullo certo exilio vagabantur*; adeo *exilium* est ipsa vagatio. (Quidam hic *profugus* participium volunt. Sane non otiose fato profugum dicit Aeneam; verum ex disciplina Hetruscorum; est enim in libro qui inscribitur *Terrae iuris Hetruriae*, scriptum vocibus Tagae: *Eum, qui genus a periuris duceret, fato extorrem et profugum esse debere.* Porro a Laomedonte periuro genus ducit Aeneas; siquidem alibi ait (G. 1, 501.): *Iampridem sanguine nostro Laomedonteae luimus periuria Troiae.*) *Lavinaque venit Litora;* haec civitas tria habuit nomina: Nam primum Lavinium dictum est a Lavinio Latini fratre. Postea Laurentum a lauro, inventa a Latino, dum adepto imperio post fratris mortem civitatem augeret. Postea Lavinium a Lavinia uxore Aeneae. Ergo *Lavina* legendum est, non *Lavinia*: Quia post adventum Aeneae Lavinium nomen accepit. Et aut *Lavinum* debuit dicere, sicut dixi; aut Laurentum. Quamvis quidam superfluo esse Prolepsin velint. (Sane bene addidit *Lavina*, ut ostenderet, ad quam partem Italiae venisset Aeneas: quia et multi alii eo tempore ad Italiam venerant, ut Capys, qui Capuam, Polites, qui Politorium condiderunt.) — 3. *Litora;* Laurolavinium constat VIII. milibus (Burm. *miliaribus*) a mari remotam. Nec nos debet fallere, quia dixit *Lavina litora.* Litus enim dicitur terra quaeque mari vicina: sicut ipse Virgilius in quarto (212.): *Cui litus arandum;* cum per naturam litus arari non possit. Ergo scire debemus, litus posse terram dici. (Fabius Maximus Annalium primo: *Tum Aeneas aegre patiebatur in eum devenisse agrum, macerrimum litorosissimumque. Multum ille;* collisio est. Et *Ille* hoc loco abundat. Est enim interposita particula propter metri necessitatem (ut stet versus): nam si detrahas *Ille*, stat sensus (sed non stat versus). *Qui primus* enim ad omnia possumus trahere. Sic alio loco ipse (5, 457.): *Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.* Est autem Archaismos. (Aut certe *ille*, quia haec particula more antiquo, aut nobilitati, aut magnitudini dabatur, ut (10, 707.): *At velut ille canum.* Et (12, 5.): *Saucius ille.*) *Et terris iactatus;* fatigatus est enim apud Thraciam monstro illo, quod de tumulo Polydori sanguis emanavit: apud Cretam pestilentia: apud Strophadas insulas Harpyiis: tempestate vero et in primo, et in tertio. [Et proprie locutus est:] Iactamur enim

in mari fluctibus, fatigamur in terris. Et bene duorum elementorum mala uno sermone conclusit. *Et alto;* modo mari; (quia navigans Scyllam et Polyphemum effugit: perditus etiam est Orontes, amissus Palinurus et Misenus.) *Altum* tamen sciendum [est], quod et superiorem [ut (infr. 297.): *Maia genitum demittit ex alto:*] et inferiorem altitudinem significat. Namque mensurae nomen est altitudo. — 4. *Vi superum;* violentia deorum, secundum Homerum, qui dicit, a Iunone rogatos esse deos in odium Troianorum: quod et Virgilius tetigit dicens (6, 63.): *Vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti Diique, Deaeque omnes.* Latenter autem defendit hac ratione Troianos, quod non suo merito eos insequebantur numina, sed Iunonis impulsu. [Id est vi quam superi habent.] (Multi *vi superum* posse accipi dicunt Irim, Aeolum, Iuturnam, Iunonem; sed melius iudicant, vi, quam superi habent.) *Saevae;* cum a iuvando dicta sit Iuno, quaerunt multi, cur eam dixerit *saevam:* et putant temporale esse epitheton, quasi *saeva[m] circa Troianos:* nescientes quod *saevam* dicebant veteres magnam, ut Ennius: *Induta fuit saeva stola* [i. e. magna]. Item Virgilius quum ubique pium inducat Aeneam, ait (12, 107.): *Maternis saevus in armis Aeneas,* i. e. magnus. *Memorem Iunonis ob iram;* constat, multa in auctoribus inveniri per contrarium significantia, pro activis passiva. Ut (11, 660.): *Pictis bellantur Amazones armis,* pro bellant. Pro passivis activa. Ut (G. 1, 185.): *Populatque ingentem farris acervum,* pro populatur. Et haec varietas vel potius contrarietas invenitur etiam in aliis partibus orationis, ut sit adverbium pro adverbio, ut est (8, 423.): *Hoc tunc ignipotens coelo descendit ab alto.* Pro huc. Et in participio. Ut (121.): *Et qua vectus Abas,* pro qua vehebatur. Et in nomine: ut: Memorem Iunonis ob iram. Non quae meminerat, sed quae in memoria erat; [nam ira non meminit.] De his autem haec tantum, quae lecta sunt, ponimus, nec ad eorum exemplum alia formamus (Guelf. I. *ad eorum similitudinem alia exempla form.*) (Sane memor apud veteres non tantum dicebatur ὁ μεμνημένος, sed ὁ μνήμων. Et hoc per confusionem verbi et nominis: Nam memorem est verbi significatio, cum nunc sit nomen.) — 5. *Multa quoque et bello passus;* [hoc ad posteriores VII. pertinet libros.] *Quoque et;* duas coniunctiones separatas naturaliter nemo coniungit. Sed hoc plerumque a poëtis causa metri fit. Ergo hic una vacat: sicut alio loco (5, 462.): *Dixitque: et praelia voce diremit.* (Sallustius: *Tyrannumque et Cinnam.*) *Bello passus;* quod contra Turnum gessit. *Dum conderet urbem;* tres hic sunt significationes. Aut enim Troiam dicit, quam, ut primum venit in Italiam, fecit Aeneas; de qua ait (7, 154.): *Castrorum in morem pinnis atque aggere cingit.* Et alio loco Mercurius (9, 644.): *Nec te Troia capit. Troiam* autem dici, quam primum fecit Aeneas, et Livius in primo, et Cato in Originibus testantur. Dum enim haec fieret, ab agrestibus ob vulneratum regium cervum mota sunt bella. Aut Laurolavinium. Et significat *Dum,* donec. Tamdiu enim dimicavit quamdiu [ad] tempus faciendae civitatis veniret, id est donec Turnus occumberet. Aut Romam [significat]. Et est sensus modo: *dum conderet urbem:* aut Troiam, aut Laurolavinium,

aut Romam significat. — 6. *Inferretque deos Latio;* Latium duplex est, unum a Tiberi usque ad Fundos: aliud inde, usque ad Vulturnum [fluvium. Denique ipse dixit: *Veteresq. Lat.*, ideo quia scit esse etiam novos, i. e. a Fundis usque ad Vulturnum (al. Vulturnium).] Latium autem dictum est, quod illic Saturnus latuerit. (Saufeius *Latium* dictum ait, quod ibi latuerunt incolae, qui quoniam in cavis montium vel occultis, caventes sibi a feris belluis, vel a valentioribus, vel a tempestatibus, habitaverint Cassei (Casci) vocati sunt, quos posteri Aborigines nominaverunt: quoniam aliis ortos esse recognoscebant, ex quibus Latinos etiam dictos.) *Inferretque deos* [;penates, vel suam geniturain.] *Latio;* hoc est in Latium. Et est figura usitata apud Virgilium. Quod enim per accusativum cum praepositione dicimus, ille per dativum ponit sine praepositione. Sicut alibi (5, 451.): *It clamor coelo*, pro in coelum. (*Deos* vero utrum Penates, ut (3, 172.): *Talibus attonitus visis et voce deorum;* an se et Ascanium, et posteros suos, de quibus dictum est (9, 642.): *Diis genite, et geniture Deos.*) *Genus unde Latinum;* si iam fuerunt Latini, et iam Latium dicebatur, contrarium est, quod dicit ab Aenea Latinos originem ducere. Prima est iucunda absolutio, ut *Unde* non referas ad personam, sed ad locum. Namque *Unde* adverbium est de loco, non deductio a persona. Tamen Cato in Originibus hoc dicit, cuius auctoritatem Sallustius sequitur in bello Catilinae (c. 6.): *Primo Italiam tenuisse quosdam qui appellabantur Aborigines. Hos postea adventu Aeneae Phrygibus iunctos, Latinos uno nomine nuncupatos.* Ergo descendunt Latini non tantum a Troianis, sed etiam ab Aboriginibus. Est autem vera expositio haec: Novimus, quod victi victorum nomen accipiunt. Potuit ergo victore Aenea perire nomen Latinum. Sed volens sibi favorem Latii conciliare, nomen Latinum non solum illis non sustulit, sed etiam Troianis imposuit. Merito ergo illi tribuitur, quod in ipso fuerat, ut posset perire. Unde et ipse inducit in XII. libro (823.) rogantem Iunonem, ne pereat nomen Latinum. Item in exsecratione Didonis legimus (4, 619.): *Nec cum se sub leges pacis iniquae Tradiderit.* Iniqua enim pax est, in qua nomen amittit ille qui vicit, [reservat victus.] (Sed veteres *unde* etiam ad personam applicabant, ita ut ad omne genus et ad omnem numerum iungerent; ut hoc loco: genus u. L., masculino generi et numero singulari iunxit; alibi genus femininum et numerum pluralem referret (7, 71.): *Nymphae, Laurentes Nymphae, genus amnibus unde est:* sicut *hinc* particulam sumsit loco adverbii Terentius, cum vetuste ad personam transtulerit (Adelph. 3, 3, 7.): *Sed eccum Syrum incedere video: hinc iam scibo, quid siet.*) — 7. *Albanique patres;* Albam ab Ascanio conditam constat: sed a quo incertum, utrum a Creüsae an Laviniae filio: de qua re etiam Livius dubitat. Hanc autem cum evertisset Tullus (codd. *Tullius*) Hostilius, omnes nobiles familias Romam transtulit. Et sciendum, bene hunc ordinem semper servare Virgilium, ut ante dicat Latium, inde Albam, post Romam. Quod et hoc loco fecit: et in quinto libro (598.): *Priscos docuit celebrare Latinos.* Et deinde: *Albani docuere suos, nunc maxima porro Accepit Roma, et patrium servavit honorem.* Item

in septimo libro (602.): *Mos erat Hesperio in Latio quem protinus urbes Albanae coluere sacrum; nunc maxima rerum Roma colit. Altae moenia Romae;* aut propter gloriam, aut propter aedificia ingentia: aut quia in montibus collocata est. — 8. *Musa mihi causas memora*; (*mihi*, longa hic; alibi brevis, ut (11, 149.): Mihique haec ediscere vera roganti. Sane) in tres partes dividunt Poëtae carmen suum, proponunt, invocant, narrant. Plerumque tamen duas res faciunt, et ipsam propositionem miscent invocationi; quod in utroque opere Homerus fecit. Namque hoc melius est. [Ut in Odyssea: *Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα, πολύτροπον.* Et in Iliade: *Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος.*] Lucanus tamen ipsum ordinem [per]vertit; primo enim proposuit, [de]inde narravit, postea invocavit, ut est (1, 63.): Nec si te pectore, vates Accipio (Fabr. al. *accipiam*). Sane observandum est, ut non in omnibus carminibus numen aliquod invocetur, nisi cum aliquid ultra humanam possibilitatem requirimus. Hinc in arte poëtica Horatius (191.): *Nec deus intersit nisi dignus vindice nodus Inciderit.* Bene ergo invocat Virgilius: non enim poterat per se iram numinis nosse. Item in nono libro (764.) nisi adderet: *Iuno vires animumque ministrat* (al. ministret), quis crederet Turnum evasisse de castris? (Et hic *Musa* non addidit: *Μῆνιν ἄειδε θεά*, sed: *Musa mihi c. m.*, pro adesto et memores. Sane musas multi IX. multi VIII. multi VII. dixerunt. [His Numa aediculam aeneam brevem fecerat, quam postea de coelo tactam et in aede honoris et virtutis collocatam Fulvius Nobilior in aedem Herculis transtulit, unde aedis Herculis et Musarum appellatur.] Has alii Virgines perhibent: nam ideo eis et porcam sacrificari aiunt, quod multum pariat. Alii eis etiam filios dant: Orpheum, Linum, Sirenas. Alii has octo, ut Athenis visuntur; alii quattuor dicunt; alias Boeotias, alias Atticas, alias Siculas. Has Musas Siculus Epicharmus non multas, sed *ὁμονοούσας* dicit.) *Quo numine laeso*; quo, in quo, in qua causa. Et est septimus casus, et communis elocutio. Dicimus enim, *quo te laesi*: est et alia expositio. Namque Iuno multa habet numina (al. *nom.*). Curetis est, quae utitur curru, et hasta. Ut est (16.): *Hic illius arma, Hic currus fuit.* Est et Lucina, quae partubus praeest, ut [Terentius] (Andr. 3, 1, 15.): *Iuno Lucina, fer opem.* Est regina. Ut (46.): *Quae divum incedo regina.* Sunt et alia eius numina (al. nom.). Merito ergo dubitat, quod eius laeserit numen Aeneas. Alii tamen dicunt separandum esse, ut de odio Iunonis non dubitet, quaerat autem, quod aliud numen est laesum. *Quo numine*; ideo trahitur in ambiguitatem, et requirit in quo Iunonis numen laesit Aeneas, quia in ipsum certa non erant odia, sed in gentem propter causas paulo post dicendas. (Alii *numen* voluntatem accipiunt. *Laesit* autem dicendo, ipso verbo ostendit, etiamsi fuisset, levissimam culpam fuisse: non enim dixit violato, aut iniuriam passo. *Quidve dolens*; bene philosophice dubitavit. Dicunt enim quidam, ad deos nihil pertinere.) — 9. *Volvere casus*; id est casibus volvi. Et est figura Hypallage: quae fit, quotiescunque per contrarium verba intelliguntur. Sic alibi (3, 61.): *Dare classibus austros*: quum ventis naves demus, non navibus ventos. Item (4, 22.): *Animumque labantem*

Impulit, hoc est, impellendo fecit labantem. — 10. *Insignem pietate virum*; quia patrem et deos penates de Troia sustulit. (Burm. de incendio Troiae liberavit.) Et hic ostendit, merito se invocasse musam. Nam si iustus est Aeneas, cur odio deorum laborat? — 11. *Tantaene animis coelestibus irae*; hic iam non de qualitate iracundiae, sed de quantitate quaerit. Nimia et enim ira est, quae pietatis non habet considerationem. Et hoc quidem secundum Stoicos dicit; sed miratur, cur tantum. Nam Epicurei dicunt, deos humana penitus non curare. *Tantaene*; quasi exclamatio est mirantis. [Cum ex ipsa narratione sententiam trahentes nostram personam interponimus, ut: *Tanton' placuit concurrere motu.* Nonnulli *tantaene* legunt, ut interrogatio sit potius quam exclamatio. Responsio Musae vel Deae.] *Animis coelestibus*; diis superis [qui omnibus perturbationibus carere consueverunt:] nam apud inferos constat esse iracundiam, ubi sunt Furiae. Et [Irae] Erinnys, et Alecto, et (Guelf. I. II. *vel*) Megaera. (*Animis* vero, τοῖς ὅμοις. [θυμοῖς]). — 12. *Urbs*; urbs dicta ab orbe: quod antiquae civitates in orbem fiebant; vel ab urvo, (Guelf. I. a curva) parte aratri, quo muri designabantur. Et *Antiqua* autem et *Fuit* bene dixit; namque et ante sexaginta (Burm. septuag. cf. 267.) annos urbis Romae condita erat: et eam deleverat Aemilius (Burm. Aemilianus) Scipio. Quae autem nunc est, postea a Romanis est condita: unde *Antiquam* accipe et ad comparationem istius, quae nunc est, et Roma antiquiorem. [*Antiqua*; id est nobilis. *Fuit* pro erat.] *Tyrii tenuere coloni*; deest *Quam*; [vel ut alii volunt, *hanc*.] Amant namque antiqui per Epexegesin dicere, quod nos interposito pronomine exprimimus, ut alibi (530.): *Est locus, Hesperiam* (codd. Italiam) *Graii cognomine dicunt*, deest quem. *Coloni* autem dicuntur cultores advenae, et hos de Tyro constat venisse, qui Carthaginem condiderunt. (Sane veteres *Colonias* ita definiunt.) [Colonia est coetus eorum hominum qui universi deducti sunt in locum certum aedificiis munitum,] (quem certo iure obtinerent.) [Alii: Colonia est, quae Graece παροικία vocatur: dicta autem est a colendo; est autem pars civium aut sociorum missa, ubi Remp. habeant ex consensu suae civitatis, aut publico eius populi, unde profecta est, consilio. Hae autem coloniae sunt, quae ex consensu publico, non ex secessione sunt conditae.] (Brevius Fabr. et Dan.: Alii, colonia pars civium, aut publico eius populi, unde profecta est consilio, hae coloniae sunt, quod consensu publico, non secessione sunt conditae.) — 13. *Italiam contra*; constat tria latera habere Italiam, superi maris, inferi, [et] Alpium. Unde tollendi erroris causam adiecit: Contra Tiberina ostia, quae in infero mari sunt. [Sed enim non tam *contra situ*, quam animis.] (Ostiam vero ideo veteres consecratam esse voluerunt, sicut Tiberim; ut, si quid bello navali ageretur, id auspicato fieret ex maritima et effata urbe, ut ubique coniunctum Auspici: ut *Tiberis*, cum colonia esset. Aut certe ideo Italiam contra, quasi de aemula dictum accipiamus, ut non tantum situ, quantum et animis *contra*.) *Longe*; [porro,] valde. Sallustius; *Longe alia mihi mens est patres conscripti.* (Aut certe maxime, vel praecipue; ut sit: Carthago praecipue posita contra Tiberina ostia. Cicero pro Rabirio: *Et cum uni-*

verso populo Romano, tum vero Equestri ordini longe carissimus. *Tiberina* autem pro *Tiberis* posuit. Quidam sane ita volunt iungi, non *longe ostia*; sed *longe dives*, valde.) — 14. *Dives opum*; modo tantum *dives* dicimus, antiqui adiungebant cuius rei, ut (9, 26.): *Dives equum, dives pictai vestis et auri:* iungentes tantum genitivo casui. *Studiisque asperrima belli*; causam ostendit mirabilem, dicens hos esse et bellicosos et divites, quum otiosa sit semper opulentia. Iure ergo hanc diligit Iuno, et vult orbis regna sortiri. [Quae res odia eius in Troianos exagitat, et bene] *studiis*; non *studio*, quia ter rebellavit contra populum Romanum. — 15. *Fertur*; dicitur. Et ingenti arte Virgilius utitur, ne in rebus fabulosis aperte utatur poetarum licentia, quasi opinionem sequitur: et per transitum poëtico utitur more. (Vel certe *fertur*, creditur. *Magis*, pro valde.) — 16. *Posthabita*; non contempta: sed in secundis habita. Namque in superiore versu dixit *magis*, ut etiam loco originali servetur affectio. [*Coluisse Samo*, deest *etiam*, ut esset: posthabita etiam Samo.] Sic Iuvenalis (16, 6.): *Et Samia genitrix quae delectatur arena.* [*Coluisse* autem, quia veteres *colere* dicebant, etiam cum maior minorem diligeret, ut (E. 3, 61.): *Ille colit terras.* Plautus in Poenulo (5, 4, 14.): *Iupiter, qui genus colis alisque hominum.*] *Hic illius arma*; figura creberrima, adverbium pro adverbio posuit, praesentis loci pro absentis. Debuit enim dicere *illic*, sicut habemus in superioribus. *Arma*; instructam armis Iunonem in alio loco ipse testatur: ut (2, 614.): *Ferro accincta vocat.* — 17. *Currus*; aut vere currum, quo secundum Homerum in bello (al. *coelo*) utitur: aut thensam significat, qua deorum simulacra portantur. *Thensa* autem cum aspiratione scribitur, ἀπὸ τοῦ θείου, id est a re divina. (Aut certe illud, *currus*, quod ait (G. 3, 533.): *Ductos alta ad donaria currus.* Habere enim Iunonem currus certum est. Sic autem esse etiam in sacris Tiburtibus constat, ubi sic precantur: *Iuno curulis, tuo curru clypeoque tuere meos curiae vernulas sane.*) *Hic illius arma, hic currus fuit*; quotiescunque nomina pluralis et singularis numeri connectuntur, respondemus viciniori: ut ecce hoc loco, currui, non armis respondit. Eadem et in diversis generibus est observatio, ut magis vicino, sive masculinum sit sive femininum, respondeamus, ut puta: vir et mulier magna ad me venit. Si autem plurali numero velimus uti, ad masculinum transeamus necesse est. Ut vir(i) et mulier(es) magni ad me venerunt. [Sane *fuit* pro *fuerat*. *Gentibus*; pro gentium, dativum pro genitivo.] — 18. *Si qua*; *qua* vacat, et est ornatus causa positum. Ut *que*, *tandem*, *gentium*, *locorum*, [*terrarum*], et reliqua; ut (467.): *Dixitque et proelia voce diremit.* *Iam tum*; ex quo constituta est a Tyriis colonis. *Tenditque f.*; [tanquam imbecillam.] Figurate dixit. Non iam regnum fovet, sed (et) tendit, et fovet, ut regnum esse possit. Et bene *tendit*, tanquam contra verum (Burm. coni. *vetitum* s. *fatum*); *fovet* autem tanquam imbecillam, adversus Troianorum conatus. (*Progeniem*; vel Romanos, vel, ut quidam volunt, Scipionem, qui Carthaginem diruit.) — 19. *Duci*; ductum iri: infinitivi modi [verbum] a passivo, tempus praesens pro futuro posuit, et verbum pro verbo ut supra ostensum est. — 20. *Audierat*; a Iove, aut a Fatis.

Non enim omnia numina habent divinandi facultatem: denique ne ipse quidem Apollo sua sponte divinat. Ut est (3, 251.): *Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo praedixit.* Et perite, *Audierat*; in Ennio enim inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthaginis. (Ergo bene *audierat*, quasi de incertis rebus, ut et timeret, et speraret omnia pro sua voluntate posse mutari.) *Tyrias arces*; Carthaginem dicit, quam Tyrii condiderunt. [Arces dictae ab eo quod est arceo, quod inde hostes arcentur, hoc est prohibentur.] (Et *arces* genus tali, quod huius ministerio sagittae arceant hostem. Sane per confusionem verbi et nominis dictum est; nam *arces* est verbum, *arceo, arces*, cum non sit nomen.) *Olim*; nunc quandoque. Tria enim tempora significat: Praeteritum, ut (12, 210.): *olim arbos.* Praesens, ut (5, 125.): *Tumidis quod fluctibus olim Tunditur.* Futurum, ut (4, 627.): *Nunc olim quocunque dabunt se tempore vires.* — 21. *Hinc populum late regem*; scilicet a Romanis. Laudat autem eorum imperium, dicendo *populum regem*. *Late regem*; pro late regnaturum. Nomen pro participio. (Quidam hic democratias intelligunt, Et, hinc populum etc. In Probi adiuncta sunt; et adnotandum, hi duo si eximantur, nihilominus sensus erit integer; sed Virgilius amat aliud agens exire in laudes Populi Romani.) *Superbum*; superbum; nobilem, [gloriosum;] ut (3, 2.) *Ceciditque superbum Ilium.* — 22. *Venturum excidio*; ad excidium. Nota figura, futurum; ut (3, 158.): Idem venturos tollemus ad astra nepotes. *Libyae*; Carthaginis. Et provinciam pro civitate posuit. Dicta autem *Libya*, vel quod inde *Libs* flat, hoc est Africus, vel ut Varro ait, quasi *λιπτία τοῦ ὕειν*, egens pluviae. Sic Sallustius (Iug. 14.): *Coelo terraque penuria aquarum.* *Volvere parcas*; a filo traxit *volvere* (aut a libro:) una enim loquitur, altera scribit, tertia (codd. alia) fila deducit. Et dictae sunt Parcae *κατὰ ἀντίφρασιν*: quod nulli parcant: sicut *lucus* a non lucendo; *bellum* a nulla re bella. [Parcarum nomina: Clotho, Lachesis, Atropos.] — 23. *Id metuens*; id timens, [hoc est excidium Carthaginis:] (Bis idem; Archaismos sane) de futuro [enim] timor est: odium, de praeteritis: Metuebat ergo Carthagini: Odium autem habebat propter causas sequentes. Et est de utroque exemplum (361.): *Conveniunt quibus aut odium crudele tyranni: Aut metus acer erat.* *Veteris belli*; quantum ad Virgilium pertinet, antiqui. Si ad Iunonem referas, diu [per decennium] gesti. (Sane) tunc autem ad personam referendum est, quum ipsa loquitur: quod si nulla persona sit, ad poëtam refertur. Nunc ergo *Veteris*, ex persona poëtae intelligendum est. Sic ipse in alio loco (709.): *Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum, Flagrantesque dei vultus*; partem ad se retulit, partem ad Tyrios, qui deum esse nesciebant. *Saturnia*; antonomosia est, non epitheton: quae fit, quotiens pro proprio nomine ponitur quod potest esse cum proprio nomine, et epitheton dici. *Saturnia* autem nomen quasi ad crudelitatem aptum posuit. Virgilius enim ubicunque Iovi vel Iunoni Saturni nomen adiungit, causas eis crudelitatis adnectit, ut (4, 372.): *Nec Saturnius haec oculis pater aspicit aequis.* Alibi (12, 830.): *Es germana Iovis Saturnique altera proles: Irarum tantos volvis sub pectore fluctus.* — 24. *Prima*;

atqui Hercules prior contra Troianos pugnavit: unde modo *Prima* princeps accipienda est. Nam poëta plerumque significationem nominum dat participiis: vel contra: ut: *Volventibus annis.* Significat enim volubilibus. Hac licentia et in hoc nomine usus est, ut *Prima* pro principe poneret. [*Prima*, inter primos; alii pro olim; alii *prima* simpliciter; postea enim alii Dii interesse coeperunt. Alii *prima*, non ordine, sed voluntate; aliter (2, 263.): *primusque Machaon*; ibi in primis intelligitur] (Pro his Dan. et Fabr.: Alii prima simpliciter, postea enim alii Dii interesse coeperunt, alii de aqua (Heins. *aliaeque Deae.*) proprie prima inter primos.) *Ad Troiam*; *ad* et *apud* accusativae sunt praepositiones. Sed *Apud* semper in loco significat, *Ad* et in loco, et ad locum, [In loco,] ut (641.): *Ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est.* Et Cicero (in Verr. 1, 8.): *Decem fiscos ad senatorem quendam relictos.* Item (Catil. 1, 8.): *Ad Marcum Leccam te habitare velle dixisti.* *Caris Argis*; illic enim eam coli, omnibus notum est. Argos autem in numero singulari generis neutri est: ut Horatius (Carm. 1, 7.): *Aptum dicet equis Argos ditesque Mycenas.* In plurali vero (codd. *numero*) masculini, ut hi Argi. Ceterum derivatio nominis Argivos facit, non Argos. — 25. [*Necdum etiam*; adverbium temporis, quod significat ante hunc.] (Burm. *quasi* antehac.) *Causae irarum*; nunc de praeteritis loquitur; (nonnulli tamen pro causa et dolore dictum accipiunt. *Saevi* autem *dol.*, quod saevire faciant.) — 26. *Alta mente*; secreta, recondita. *Repostum* autem syncope est. Unam enim de medio syllabam tulit. Sed cum omnes sermones aut integri sint, aut pathos habeant, hi qui pathos habent, ita, ut lecti sunt, debent poni, quod etiam Maro fecit: nam *Repostus* et *porgite* de Ennio transtulit, integris autem et ipsis utimur, et eorum exemplo aliis. — 27. *Iudicium Paridis*; (Codd. Guelf. I, II. L. R. Vos. Fuld. et Steph.: nota fabula, Paridem pro Venere contra Iunonem Minervamque iudicasse; reliquis ad *Spretaeque* omissis. Fuld. addit: iudicasse de forma. Et bene *iudicium Paridis*, non favor; ne revera videatur offensa. Sic enim agit Poëta, ut et Iuno causas irascendi habeat, et tamen in Aenea nulla sit culpa.) [*Iudicium Paridis*; in quo pro Venere Paris Alexander contra Iunonem Minervamque iudicavit. Nota fabula est de malo aureo quod coniecit discordiam inter Iunonem, et Minervam, et Venerem in domu Pelei, quando consecraverunt nuptias illius connubiumque dii, illa non dimissa (Burm. *admissa*) introire iactavit malum in quo scriptum erat, hoc est donum deae pulcherrimae. Illis litigantibus inter se, Iuppiter misit eas ad Paridem. Iudicaturus ille de forma earum, [qui] Venerem praecellere in forma iudicavit his duabus et reliquis. Qua ex causa Iuno iras commovit in Troianos, sed hoc dicunt, quod Paris in somno vidit.] *Spretaeque iniuria formae*; epexegesis est. Hoc enim fuit iudicium Paridis; ut *que* particula vacet; sicut illo loco (467.): *Dixitque, et proelia voce diremit.* Licet multi separent, dicentes aliud esse. Nunquam enim coniunctio ponitur nisi inter duas res. Et *Spretae formae* referunt ad Antigonem Laomedontis filiam, quam a Iunone propter formae arrogantiam in ciconiam constat esse conversam. — 28. *Et genus invisum*; propter Dardanum, [Iovis

et] Electrae pellicis, [filiae Atlantis,] filium. [Electra pellex fuit Iovis ex qua Dardanus natus est;] a quo origo Troiana deducitur (al. a quo Troiani originem ducunt). *Rapti*; stuprati, [corrupti], ut est (4, 198.): *Rapta Garamantyde nympha.* Item (8, 635.): *raptas sine more Sabinas*, [vel certe quod ad coelum raptus sit a Iove per aquilam, quae Iovis armiger dicitur, ut (255.): Sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis.] *Ganymedis honores*; Trois (Codd. *Troi*, Guelf. I. *Troili*), regis Troianorum filii. *Honores* autem dixit, vel propter ministerium poculorum, ad quod receptus (Codd. *habitus*. Burm. coni. *adhibitus*, ut est in Guelf. I.) est, remota Hebe, filia Iunonis, quae Iovi bibere ministrabat; vel ob hoc, quod inter sidera collocatus, aquarii nomen accepit. [Et non ob hoc tantum irascitur Iuno, quod raptus sit, ut pocula ministraret, sed quod violatus sit, ut divinos honores consequeretur.] (Post v. *accepit*, ita pergit Fuld.: Ergo irascitur Iuno, quod non ob hoc tantum raptus sit, ut divinos honores consequeretur, ut pocula ministraret, sed, quod viol. sit, ut div. h. cons. Aut *honores*, propter formam, ut (591.): *Et laetos oculis afflarat honores.* Sane hic Ganymedes Latine Catamitus dicitur, licet Theodatus, qui Iliacas res perscripsit, hunc fuisse Belim dicat, et Laomedonti praedixisse, tum perituram et civitatem et regnum Troianorum, cum de monte Meotio sponte fuisset saxum delapsum: quod cum evenisset, postea Ilium est direptum.) — 29. *His accensa super*; super his, aut de his: aut super metum Carthaginis, his quoque accensa. — 30. [*Troas*; bona oeconomia ostendit, totum genus Troianorum invisum fuisse Iunoni]: (quia illaturus est, Minervam, ob unius hominis delictum, etiam eos, quos amaverat, perdidisse: *unius ob noxam.*) *Relliquias.* Ut stet versus geminavit L: nam in prosa *reliquias* dicimus. (*Relliquias* autem *Danaum*, dupliciter; et a Troianis, et a Graecis dici possunt; ut (A. 12, 51.): Et nostro sequitur de vulnere sanguis.) *Atque immitis Achilli*; bene secundum Homerum segrega[vi]t duces a populo. Sic Aeneas in secundo post omnium casum, Priami separavit interitum. Ut (2, 506.): *Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.* *Immitem* autem dixit etiam circa extinctum crudelem. (*Burm.*: Imm. a. d., qui in Patrocli ultionem, et circa extinctum Hectorem crudelis fuit.) (Aut ideo intulit Achillem praecipue, quod Aeneas cum Achille congressus sit, et ut in V. (804.) ait, Neptuni beneficio liberatus. Sane) *Achilli*, propter ὁμοιοτέλευτον detraxit literam, quae plerumque pro sibilo habetur, non solum necessitatis, sed etiam euphoniae causa. (Nam alibi ipse ait (12, 352.): *Nec equis aspirat Achilles.*) Ut Sallustius: *A principio urbis, ad bellum Persi Macedonicum.* Detrahitur autem *s* tertiae declinationis genitivo. (Sane apud Sigeum Achillis statua fuisse dicitur, quae in ima, i. e. extima auris parte elenchum more femineo habuerit. Hic apud Cretam insulam Pemptus vocatus est, ut veteres auctores tradunt.) — 31. [*Arcebat*; prohibebat. Aliquando significat et continet. Ennius, *Qui fulmine claro Omnia per sonitus arcet.* Id est continet.] — 32. *Acti fatis*; [si *fatis*, nulla Iunonis invidia est:] si odio Iunonis fatigabantur, quomodo dixit: *acti fatis?* Sed hoc ipsum Iunonis odium fatale est. Laborat enim Virgilius nihil Troianorum meritis, sed omnia fatis

ascribere. Est et alter sensus: nam *fatum* voluntatem legimus. Ut (8, 292.): *fatis Iunonis iniquae*, id est voluntate, ut hic intelligamus, agebantur fatis Iunonis, i. e. voluntate. [Vel *fatis* pro malis, ut (3, 182.): *Nate Iliacis exercite fatis.*] *Maria omnia circum*; in fine accentum ponimus contra morem Latinum: sed corruptio hoc facit. Namque praepositio postposita, corrupta (Burm. *correpta*) est sine dubio. — 33. *Molis*; difficultatis. In sequentibus proprie (421.): *Miratur molem Aeneas, magalia quondam. Romanam condere gentem*; latenter ostendit hinc odium Iunonis Aeneam pertulissé, quod Romanae gentis auctor existebat (codd. *exstabat*). — 34. *Vix*; hoc loco mox significat vel statim. *E conspectu*; ut adhuc de Sicilia possint videri. (Et ut Homerus omisit initia belli Troiani, sic hic non ab initio coepit erroris.) — 35. *Laeti*; alacres et veloces. Ut est (2, 417.): *Et laetus Eois Eurus equis*. Item (Burm. vel festinantes, ut) (G. 3, 320.): *Et virgea laetus pabula*, id est festinus, et cum [omni] intentione. [Et alibi (7, 427.): *Et armari pubem portisque moveri Laetus in arma iube.*] Vel re vera *laeti*: quamquam incongruum sit post Anchisae mortem. Sed et interitus senum minus doletur, et *magis laetos* intelligendum est, ut sit [Iunoni] causa maioris iracundiae. Sic enim et in septimo libro irascitur, ubi (283.): *laetum Aeneam Siculo prospexit ab usque Pachynno.* (Codd. Pachino.) (vel *laeti*, *προθυμοι*, ut (2, 394.): *Omnisque iuventus laeta f.*) *Salis*; maris, secundum Homerum [εἰς ἅλα δῖαν]. *Salem* autem, quo utimur, singulari numero tantum dicimus: quum iocos significamus, pluralem tantum ponimus numerum, ut Lucanus (2, 368.): *Non soliti lusere sales.* Aliquando autem etiam urbanitatem per singularem numerum significamus: ut Terentius (Eun. 3, 1, 10.): *Qui habet salem, quod in te est*, id est quae res in te est. Masculini enim generis est, non neutri: et neutra triptota sunt, nec ab hoc accusativo nominativus esse potest *hoc sale.* — 36. [*Sub pectore*; pro in pectore.] *Vulnus*; de praeterito dolorem dixit: de futuro metum. Ad utrumque *Vulnus* retulit. — 37. *Haec secum*; subaudimus *locuta est*: deest enim. Et hoc fictum est, ut superius diximus. Unde enim hoc sciret poëta? Bene autem impatientiam doloris ostendit detrahendo ei solatia: (Quia vehementer affectus est sine conscio, ut (2, 93.): *Et casum insontis mecum indignabor amici.* Et (222.): *Crudelia secum fata Lyci.*) Ut in quarto solam inducit Didonem (534.): *En quid ago?* (E contrario (7, 822.): *Quicum partiri curas.*) *Mene*; *ne* non vacat: significat enim *ergo*, et est coniunctio rationalis. *Incepto desistere*; tolerabilius enim est non inchoare, quam incepta deserere [ut Terentius (Eun. 1, 1, 6.): *Verum si incipias, neque pertendas naviter* (al. *si incipies, neque perficies gnaviter*; al. *pol tendes.*) Et *mene* sic habet emphasim, ut: *Ast ego, quae divum incedo regina. Victam*, ut in VII. *Vincor ab Aenea.* Et victam se pronuntiat, velut victam; alii iratam tradunt.] — 38. *Nec posse* etc. Sic [et] in septimo (310.): *Vincor ab Aenea.* Et detraxit more suo praepositionem provinciae. Non enim dixit *de Italia*: sed *Italia*. [*Teucrorum*; quia Teucer et *Scamandrus* Creta profecti Troiam venerunt, et facta ascensione a Dardano hospitio accepti: de advenis cives facti sunt, quia

Batiam (*Dan. Abatiamque*) Teucri filiam, Dardanus sibi iunxit, et populares suos socero cognomines fecit.] (*Avertere regem*; i. e. perpetuum regem, hoc est, nihil amisit, rex est: et mire Aeneam noluit nominare. Honorantur enim minores a maioribus, si suo nomine fuerint nominati; ut: *Aeole, namque tibi.* Contra contumelia est, si maiores a minoribus suo nomine nominentur, ut (5, 781.): *Iunonis gravis ira.* Et (11, 322.): *Pacem te poscimus omnes, Turne:* non enim dixit Troianos, sed unum hominem Troianum.) — 39. *Quippe v. f.*; re vera, inquit, fata me prohibent. Ergo Iuno ignorat vim fatorum. Sed hoc non possumus dicere, quia superius lectum est: Si qua fata sinant. Et: [Progeniem sed enim Troiano a sanguine duci] Audierat. Hoc ergo est, omnis res hominum aut ex nostra voluntate descendit, ut puta sedere, surgere: aut ex fati necessitate, ut puta nasci, mori: aut ex deorum voluntate, ut puta navigare, vel honoribus frui. Nunc de navigatione agitur: et bene invidiose, quasi etiam huius rei potestatem ei possint fata detrahere. Est et alter latens sensus, ut speret se reginam contra exulum fata posse aliquid, si Minerva numen inferius valuit contra fata victorum. *Pallasne*; Minerva, ἀπὸ τοῦ πάλλειν τὸ δόρυ, i. e. ab hastae concussione: vel quod Pallantem gigantem occiderit. Sane oportune hic Aiacis naufragium ad exemplum affert, cum de naufragio Aeneae cogitet; et cum bellum meditatur, belli exemplum affert (7, 304.): *Mars perdere gentem immanem Lapithum valuit.*) [*Ne* autem coniunctio expletiva videtur, an aliter?] (*Exurere*; *exuri* dicitur, de quo nil superest, ut (10, 36.): *Quid memorem exustas Erycino in litore classes?*) *Classem*; ad invidiam posuit, ut pro una navi classem dicat. Sic Venus (252.): *Navibus infandum amissis:* cum Orontes solus periisset. Aut re vera unam navem significat, ut Horatius (Carm. 3, 11.): *Me vel extremos Numidarum in agros classe releget.* *Classis* enim dicta est ἀπὸ τῶν καλῶν, i. e. a lignis. Unde et *calones* dicuntur, qui ligna militibus [de]portant, et καλοπόδια. — 40. [*Argivum*; quasi et illud contra fata. Et Argivum pro Argivorum, videtur accusativi singularis species pro genitivo plurali.] Et bene *Argivum*, quos ipsa Iuno amat, ut supra: *Pro caris gesserat Argis.*) *Potuit*; ad illud refertur, quod superius dixit: *Nec posse.* (*Italia Teucri.* Et invidiose potentiam Minervae exaggerat, quae uno tempore potuit et exurere et submergere.) — 41. *Unius ob noxam*; in istis sermonibus: *unius, illius, ipsius*, naturaliter media producitur syllaba: sed cum opus est, corripitur, hac excusatione: quod quotiens vocalem longam vocalis sequitur, superiori vim detrahit. Ut est (3, 211.): *Insulae Ionio in magno.* Et (5, 261.): *Sub Ilio alto.* Et [ob] hoc mutant accentum. In Latino enim sermone cum penultima corripitur, antepenultima habet accentum, ut hoc loco: *Unius ob noxam.* Et contra (252.): *Navibus infandum amissis unius ob iram Prodimur.* *Noxam*; pro *noxiam*. Et hoc interest inter *noxam* et *noxiam*, quod *noxia* culpa est [id est peccatum]: *Noxa* autem poena. [Quidam *noxa* quae nocuit, *noxia*, id quod nocitum accipiunt. Sane latenter tangit historiam, dicitur Minerva tantum eo vitiatam Cassandram in templo suo, solius Aiacis poena non fuisse contenta, ut postea per oraculum de eius regno quotannis

unam nobilem puellam insserit Ilium sibi ad sacrificium mitti, et quod est amplius, de ea tribu, de qua Aiax fuerat, sicut Ennius (Burm. *Annius Placidus;* et in annotat. comi. *Ennius latius*) refert.] Et *furias;* amorem. Ut in Bucolicis (10, 38.): *Seu quicunque furor.* [Alii sic accipiunt, quod illum in furore deliquisse dicat, Troianos scientes.] *Oilei;* Oilei non vacat. Nam et duo Aiaces fuerunt: et ambo furuerunt: [sed iram habuit, qui Cassandram stupravit in templo Minervae, hic amore.] (Pro vv. *sed — — amore* Codd. et Fabr. cum Steph.: sed ira Telamonius, hic amore. Burm.: [sed ira armorum Telamonius, hic amore, qui Cassandram in templo Minervae, capto Ilio, stupravit.] Et est Graeca figura [τῆς πτώσεως], si dicamus *Aeneas Anchisae*, et subaudiamus *filius.* Hac autem figura utimur circa patres, et (circa) maritos tantum. Ut Virgilius (6, 36.): *Deiphobe Glauci*, i. e. filia. [Et] (3, 319.): *Hectoris Andromache*, i. e. uxor. Sane hic Aiax, Oilei filius] (a multis historicis Graecis tertiam manum dicitur post tergum habuisse; quod ideo est fictum, qui sic celeriter utebatur in proelio manibus, ut tertiam habere putaretur.) — 42. *Ipsa;* bene ipsa: dulcis enim est propria manu quaesita vindicta. Unde plus dolet Iuno alienis se viribus niti, ut Aeoli: vel inferorum, sicut ipsa (7, 312.): *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo. Rapidum;* velocem, ut est, (G. 2, 321.): *Quum rapidus sol nondum hiemem contigit equis, Iam praeterit aestas.* Item (G. 1, 92.): *Rapidive potentia solis.* (Sed cum Varro Divinarum V. quattuor diis fulmina adsignet, inter quos et Minervae, quaeritur, cur Minerva Iovis fulmen miserit. Antiqui Iovis solius putaverunt esse fulmen, nec id unum esse, ut testantur Hetrusci libri de Fulguratura: in quibus duodecim genera fulminum scripta sunt: ita, ut Iovis, (cod. *itaut * Iov.*) Iunonis, Minervae, sic quoque aliorum: nam de Iunonis fulmine Accius (Attius) ait: *Praefervido fulgore ardor iniectus Iunonis dextra ingenti incidit.* Quare non (cod. *tum*) posuit, Minervam misisse fulmen suum? Sed nonnulli (cod. *nulli*) dicunt, habere quidem Minervam, ut Iovem et Iunonem, fulmen, sed non tantum valere, ut vindictam suam possit implere, nisi usa esset Iovis fulmine; unde merito queritur Iuno, Minervam, cum de numero minorum sit, qui fulmen habeant, usam tamen Iovis fulmine.) *Iaculata;* [pro *iaculans*, participium passivum pro activo posuit.] In libris Etruscorum lectum est, iactus fulminum *manubias* dici: et certa esse numina possidentia fulminum iactus, ut Iovem, Vulcanum, (Burm. *Iunonem*) Minervam. Cavendum ergo est, ne aliis hoc numinibus demus. *E nubibus;* secundum physicos, qui dicunt collisione nubium fulmen creari. (Et indignatur Iuno, quod, cum nubes suae sint, pariter eis Minerva, ac Iovis fulmine usa sit, cum sibi neutrum possit. — 43. *Disiecitque;* quidam volunt fulminum genera quattuor esse. Unum quod dicitur disiiciens, idemque fragosum; alterum transfigens, tertium corripiens, quartum infigens. Quas omnes species more suo in unius fulguris descriptione, attigit, dicens primum, *Disiecitque rates.* Secundum, *illum expirantem.* Tertium, *Turbine corripuit.* Quartum, *Scopuloque infixit acuto.*] *Rates;* abusive, naves: nam proprie rates sunt connexae invicem trabes. [Quae σχέδια Graecis dicta

sunt. Varro ad Ciceronem: *Ratis, dicta navis longa propter remos, quod hi supra aquam sublati dextra et sinistra duas rates efficere videntur.* Rates enim, unde hoc translatum, ubi plures mali vel trabes [sunt] iuncti aqua ducuntur. Hinc naviculae cum remis ratianiae (Burm. conj. *ratiariae*) dicuntur.] — 44. *Illum*; auctorem scilicet criminis. *Expirantem flammas*; non *animam* dicit *flammas*, sed cum anima fulminis flammas vomentem. Et ut superius pleno nomini adiecit *opum*, i. e. *dives opum*: sic hic verbo. Cum enim plenum sit *Expirantem*; addidit *Flammas*. Ut alio loco (subiunxit) *Animas*, ut (11, 883.): *Confixi expirant animas*: [alii *expirantem* anhelantem accipiunt.] (Probus et *tempore* legit, ut ipse (9, 588.): *Liquefacto tempora plumbo.* Sed qui legunt *pectore*, de Accio (Attio) translatum affirmant, qui ait in Clytaemnestra, de Aiace: *In pectore fulmen inchoatum, flammam ostentabat Iovis.* Qui *tempore* legunt, de typica historia tractum dicunt: nam Ardeae (cod. *Ardea*) in templo Castoris et Pollucis in Laeva (laeva) intrantibus post fores Capaneos pictus est, fulmen per utraque tempora traiectus: et singulare nomen pro plurali. Totius autem Italiae curiosissimum fuisse Virgilium, multifariam apparet.) — 45. *Turbine*; volubilitate ventorum. *Scopulo*; saxo eminenti. *Scopulus* autem aut a speculando dictus est: [nam σκόπελος ἀπὸ τοῦ σκοπεῖν] aut a tegumento navium; ἀπὸ τοῦ σκεπάζειν [τὰς ναῦς.] Contigerunt autem ista circa Caphaereum montem Euboeae. [*Infixit*; Cornutus ait, *inflixit* verius, ut sit vehementius.] — 46. *Ast ego*; nunc comparat singula. Et ne leve esset, quod dixerat, *Ego* addidit. [*Divum*, Pro Divorum.] *Regina*; sic Sallustius: *Vos autem*, hoc est populus Romanus. *Incedo*; *incedere* proprie est nobilium personarum. [Hoc est cum aliqua dignitate ambulare: ut (infr. 496.): *Regina ad templum forma pulcherrima Dido Incessit*, et (5, 68.): *Aut iaculo incedit melior.* Sallustius (Iug. 31.): *Incedunt per ora vestra magnifici.*] — 47. *Iovisque et s. e. c.*; Physici *Iovem* aetherem, i. e. ignem volunt intelligi, Iunonem vero aërem, et quoniam tenuitate haec elementa paria sunt, dixerunt esse germana. Sed quoniam *Iuno*, hoc est aër, subiectus est igni, i. e. Iovi: iure superposito elemento mariti traditum nomen est [Iovi.] *Iovem* autem a iuvando dixerunt. Nulla enim res sic fovet omnia, quemadmodum calor. Unde et Ζεὺς, Iupiter, ἀπὸ τοῦ ζεῖν, i. e. a fervore, dicitur.] *Tot annos*; [pro tot annis.] Licenter in istis locutionibus (codd. *loc.*) et accusativo utimur et ablativo. Dicimus enim et *tota nocte legi*: et *totam noctem legi*. Honestior tamen elocutio est per accusativum. (Sane *tot annos* continuationem significat; *tot annis*, intervallum.) — 48. *Et quisquam*; non Troianorum, sed omnium generaliter. (*Iunonis*; pro *meum*; nomen pro pronomine.) — 49. *Praeterea*; postea. Ut (G. 4, 502.): *Praeterea vidit, nec portitor orci Amplius obiectam passus transire paludem.* [*Supplex aris imponat*; breviter utrumque dixit aut enim suscipiuntur vota precibus, aut honore redduntur. Et ostendere vult, non solum sibi non supplicandum, sed nec simplici veneratione dignam futuram.] — 50. *Talia flammato*; quod superius intermiserat, nunc reddidit. Nam dixerat superius: *Haec secum*: et modo ait, [secum] *volutans*, i. e. cogitans. (Multi sane *talia*

volutans, talia revolutans accipiunt.) — 51. *Nimborum*; nimbus nunc ventos significat: plerumque nubes vel pluvias. Ergo prout locus fuerit, intelligamus. Proprie tamen nimbi vocantur repentinae et praecipites pluviae; nam pluvias dicimus lentas et iuges. (Et figurate *patriam, loca*; unum enim varietas ipsa significat.) *Loca feta*; nunc plena, ut alio loco (2, 238.): *Feta armis*. Sciendum est autem fetam dici et gravidam, et partu liberatam. Ut (8, 630.): *Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro*. Enixam autem eam fuisse lac, quod pueris praebebatur, illo loco ostendit. Item *fetam*, gravidam, ut est (E. 1, 50.): *Non insueta graves tentabunt pabula fetas*. Ergo quia feta medius sermo est, bene hoc loco epitheto discrevit, dicens *graves fetas:* ut bonum facinus, [et] malum facinus [dicimus, et] bonum venenum, [et] malum venenum. *Austris*; figura est celebrata apud Virgilium: et est species pro genere. Legerat apud Ennium: *Furentibus ventis*. Sed quasi asperum fugit, et posuit *Austris* pro ventis. — 52. *Aeoliam venit*; [pro in Aeoliam, ut (v. 2.): *Italiam fato*.] Novem [autem] insulae, quae sunt post fretum Siciliae, appellantur Aeoliae, ab Aeolo rege, Hippotae filio, licet et habeant propria nomina. Unde et Virgilius ait (8, 417.): *Aeoliam Liparem*. Poetae quidem fingunt, hunc regem esse ventorum, (Hippotae, sive Iovis, sive Neptuni filium, qui, cum immineret bellum, quo Tyrrhenus, Lypari frater, Peloponnesum vastare proposuisset, missus ab Agamemnone, ut freta tueretur, pervenit ad Lyparum, qui supradictas insulas regebat imperio; factaque amicitia, Cyanam filiam eius in matrimonium sumpsit, et Strongulam insulam, in qua maneret accepit. Varro autem dicit, hunc insularum regem fuisse etc.) Sed, ut Varro dicit, rex fuit insularum, ex quarum nebulis et fumo Vulcaniae insulae praedicens futura flabra ventorum, ab imperitis visus est ventos sua potestate retinere. *Hic*; illic, ut superius: [Hic illius arma,] hic currus fuit. *Vasto antro*; physica ratione hoc fingit poëta. Naturale enim est, ut loca concava plena sint ventis. [Sane *vasto* pro desolato veteres ponebant,] (Ennius Ifigenia: Quae nunc abs te viduae et vastae virgines sunt. Ponebant et pro magno, Clodius Commentariorum: *vasta, inania, magna*.] — 53. *Luctantes*; elaborantes egredi (cupientes); [vel inter se saevientes, venientes *] *Sonoras*; graves sonis (Burm. Guelf. I. *gravisonas*). Et est tempestatis epitheton. Ordo autem talis est: Aeolus ventos et tempestates sonoras vasto antro premit. [Quidam *sonoras* semper strepentes tradunt, ut (12, 139.): *fluminibusque sonoris*; nam sonorum est, quidquid sine intermissione sonum servat, sonans vero, quod ad tempus auditur.] (Male autem quidam accipiunt *sonoras* pro *sonantes*; cum sit proprium *sonoras*; ut Homerus (Il. α, 157.): θάλασσά τε ἠχήεσσα. Aliud enim est ἠχοῦσα, *sonans* (cod. ἠχόγκα et sonantes *).) — 54. *Ac vinclis et*; translatio est per poëticam licentiam facta. *Carcer* autem est undecunque prohibemur exire, dictus quasi *arcer* ab *arcendo*. Locum autem, in quo servantur noxii, carcerem dicimus numero tantum singulari: unde [vero] erumpunt (al. *emittuntur*) quadrigae, *carceres* dicimus numero tantum plurali: licet plerumque usurpet poëta, ut est (5, 145.): *Ruuntque*; *effusi carcere currus*. [Alii vinclis carceris tradunt,]

tut (2, 627.): *Quam ferro excisam crebrisque bipennibus instant.*) — 55. *Illi indignantes*; hic aperte ostendit, quid sit *luctantes*. *Magno cum murmure montis*; non circum montis claustra sed cum magno montis murmure fremebant. Et est maior sensus, sic fremebant, ut etiam antra possent sonare. (Sic dixit Pacuvius: Murmur maris: quia ventos murmur sequitur, ut ipse alibi (124.): Magno miseri murmure Pontum.) [*Cum murmure*; fremebant, quod ventos murmur sequitur, nam et murmur maris dicitur. — 56. *Circum fremunt*; alii hoc loco fremunt intelligunt, hoc est imperia recusant, ut apud Cassium (cod. F. *a. Coss.*) in Annalibus: *Ne quis regnum occuparet, si plebs nostra fremere imperia coepisset.* I. e. recusare. Ita et hic ostendit ventos imperia recusantes. Nonnunquam [etiam] *fremere* velle significat, ut (7, 460.): *arma amens fremit.*] *Celsa arce*; secundum quod superius diximus. Venti enim melius deprehenduntur ex alto. *Sedet*; non otiatur, sed curat; (est enim curantis et solliciti *sedere*.) Apud Antiquos enim *sedet*, considerat significabat. Ut alio loco ait (9, 4.): *Ipse Turnus sacrata valle sedebat.* — 57. *Mollitque animos.*; i. e. Ventos ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Ut ipse ait alibi (8, 403.): *Quantum ignes animaeque valent.* Et Horatius (Carm. 4, 12.): *Impellunt animae lintea Thraciae. Mollit* autem ideo dixit, ut per transitum ostenderet, (et) vitia naturae nulla ratione mutari, sed mitigari aliquatenus posse. — 58. *Maria ac terras coelumque profundum*; atqui quattuor elementa sunt: terra, aqua, (al. mare) aër, aether. Sed hoc loco rite praetermisit aetherem: quia venti non turbant superiora, ut ait Lucanus (2, 273.): *Pacem summa tenent.* Sed aut terras, aut maria, aut aërem. Nam *coelum* hoc loco pro aëre posuit. Ut Lucretius (4, 153.): *In hoc coelo qui dicitur aër.* [*Profundum* autem et *sublime* dicitur, ut *supremum, altum. Pro supremo Iupiter.* Postremum potest et ad maria et ad terras referri. Quidam *profundum*, in profundum accipiunt; alii pro *funditus*: et sicut hic *profundum*, in altitudinem, sic alibi *fastigia*, de infima parte (G. 2, 288.): Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras.] — 59. *Ferant*; auferant. Et est aphaeresis. *Rapidi*; veloces, ut supra (42.) *Verrantque*; *verrere* est trahere: a rete, quod *verriculum* dicitur. Est autem principalitas verbi: *verro verris*, praeteritum *versi*: unde et fit participium *versus*, hinc Virgilius (478.): *Et versa pulvis inscribitur hasta*, i. e. tracta. [Sed archaismos, nam nostra omnis vis in animo et corpore sita est.] — 60. (*Atris*; vel tenebrosis, vel magnis.) — 61. *Id metuens*; (providens, cavens, aut) timens. Ergo Iuppiter timet: non sibi, sed elementis, ne turbentur eruptione ventorum. Ut si bellorum tempore dicas, virum fortem timere, non sibi, sed liberis suis. *Molemque et montes*; i. e. molem montis. Et est figura [endyadis], ut una res in duas dividatur, metri causa interposita coniunctione. Ut alio loco (G. 2, 142.): *Pateris libamus et auro*: i. e. pateris aureis. — 62. *Foedere*; modo *lege*: alias *pace*, quae fit inter dimicantes. *Foedus* autem dictum, vel a foecialibus, i. e. sacerdotibus [qui olim foedales dicebantur,] per quos fiunt foedera: vel a porca foede lacerata (codd. tantum *foeda s. foede, foedae*), hoc est lapidibus occisa. Ut ipse (8, 641.): *Et caesa iungebant foedera*

porca. — 63. *Et premere et laxas sciret dare iussus habenas*; permansit in (tropo, i. e.) translatione [ut: *Vinclis et carcere fraenat.*] *Iussus* autem ob hoc posuit, quia suo nihil facit imperio. Nam tolle hoc, et maior est omnibus diis: si ad eius voluntatem possunt elementa confundi, ut ipse Aeolus (77.): *Mihi iussa capessere fas est.* Simul ventorum ostenditur vis, quibus parum fuerat montem superponi, nisi et regem acciperent, qui ipse quoque alieno pareret imperio. (Alii *iussus* ita intelligunt, non cum iuberetur, tunc hoc faceret, alioquin Iunoni obsequi non posset; sed ita administrare, ut etiam iussus erat, secundum desiderium temporum.) — 64. *Ad* apud quem, ut supra (24.). — 65. *Aeole*; rhetoricum est in omni petitione hoc observare, ut possit praestare qui petitur, ut sit possibilitas, ut res sit iusta quae petitur: ut habeat modum petitio, ut sequatur remuneratio. Et sciendum est, secundum hunc ordinem omnes petitiones formare Virgilium, ut in hoc loco possibilitas est: *Et mulcere dedit fluctus, et tollere vento.* Iusta petitio est: *Gens inimica mihi, Tyrrhenum navigat aequor.* Omne enim, quod contra inimicos petimus, iustum est. Et modus petitionis est, [*Incute vim ventis,*] *Et disiice corpora ponto.* Remuneratio: *Sunt mihi bis septem praestanti.* *Aeole incute vim ventis.* Ordo ipse est, et est figura parenthesis, inter quam et eclipsin hoc interest, quod parenthesis est, quotiens remota de medio sententia integer sermo perdurat [sic a Graeco dicta, quod interponatur, i. e. παρεντίθεται:] Plenum namque est: *Aeole incute vim ventis.* Item (644.): *Aeneas rapidum ad naves praemittit Achatem.* Eclipsis autem est, quotiens, remotis interpositis, deest aliquid [ἀπὸ τοῦ ἐκλείπειν], ut est (136.): *Quos ego?* deest enim *affligam.* (*Aeole*, sane Antiqui, quotiens a minoribus beneficium petebant, a nomine incipiebant; et erat honoratius, si nomen ipsius ante praeferrent.) *Divum pater atque hominum rex*; [Iuppiter,] et est Periphrasis, i. e. circumlocutio [πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Pater autem Virgilio ad eminentiam ponitur, ut *pater Aeneas et pater Apenninus.*] — 66. *Et mulcere dedit fluctus et tollere vento*; aliud pendet ex alio. Nam qui potest *mulcere*, potest et *tollere* i. e. erigere in tempestatem. [*Mulcere* autem delinire. Hinc *mulsum*, quod dulcedine animos nostros permulceat; alii *mulcere* mitigare, mollire vel fovere.] — 67. *Gens*; sermo hic et nationem significat, et familiam, sed nunc ad utrumque potest referri. Nam aut ad familiam Aeneae, aut ad Troianam gentem refertur. *Tyrrhenum*; Tyrrhenum mare dictum est, vel quod Tusciam alluit, i. e. Tyrrheniam, (*Tyrrhenum* a Tyrrheno quodam, qui summersus erat in mari, quod Tusciam alluit, cuius filius Tuscus fuit, a quo Tuscia. Forte autem recessit Tyrrhenus a fratre suo Lydo, quaerens aliam terram, dimisit suam regnumque fratri; sed praevenit submersio illius, evasit vero filius eius, habitavit in Tuscia. Tyrrhenus enim cum fratre Lydo regnum ea indulgentia tenuit, ut ingens frequentia populi his contingeret, quae causa summam rerum fecit inopiam, nullo patriam relinquente, aut volente peregrinari: quia tanta bonitas erat in regibus. Consilium igitur habuerunt, ut partiti turbam, quam alere non poterant, alternis diebus abstinerent a cibis, lusibusque baccharentur, (Burm.

nescio quare *vacarent*) atque hac lascivia excogitaverunt talorum tesserarumque iactus, pilaeque lusum, et tibiae modulationem, et concentum symphoniae; tubarumque, quibus avocati (cod. *advoc.*) cives facilius tolerarent ieiunium. Novissimo tamen, quia vincebat necessitas, nec ulla consilia famem relevarent, sortiti sunt, uter ex fratribus cum parte populi abiret, in quas sors terras dedisset: cum Tyrrhenus, sorte iussus, discederet, in mari, quod *Tyrrhenum* ab eo vocatur, periit. Cuius filius Tuscus cum populo evasit in regionem Tusciam, quae ab eo nomen accepit.] Vel [certe] a Tyrrhenis nautis, qui se in hoc mare praecipitaverunt. Namque hoc habet fabula: Dormientem in litore Liberum patrem puerum nautas abstulisse Tyrrhenos, qui quum esset experrectus (Burm. *evigilasset*) in navi, quo duceretur interrogavit, responderunt illi, *quo volueris*. Liber ait; *Ad Naxum insulam* [*tendite*] sibi sacratam. Et coeperunt alio vela deflectere, quam ob rem iratum numen tigres sibi sacratas iussit videri, quo terrore illi in fluctus sese dedere praecipites. [Alii dicunt, quod stuprum Libero Patri inferre temptaverint, ac propterea hoc pertulerint. *Mihi navigat;* i. e. in meum dolorem.] *Navigat aequor* [τὴν θάλασσαν πλέει]; figura Graeca est. Nos enim dicimus: per aequor navigat. Similiter etiam alio loco (12, 197.): *Terram, mare, sidera iuro*: cum Latinitas exigat, ut addatur praepositio [*per*]. Et non vacat, quod *Tyrrhenum* addidit; videtur enim dicere, iam eis Italiam esse vicinam. — 68. *Ilium in Italiam portans*; i. e. res Ilienses. Et invidiose dicit Ilium, quasi ipsam cernat civitatem, cum Troianos aspexerit. [Et bene *Ilium*, hoc est quam fata stare noluerint. *Victosque penates*; a Graecis. Bene *victos* addit, ne timeat Aeolus Penates laedere.] Tacite occurrit quaestioni; portat quidem [et] deos: sed victos, et contemnendos. — 69. *Incute vim ventis*; duplex sensus est: *Incute* enim si iniice significat, [et] *Ventis* dativus est casus (hoc est, parva est eorum; etiam tu eis da magnam vim:) si autem *Fac*, septimus casus est. Et erit sensus: fac vim Troianis per ventos (hoc est, per ventos vim in Troianos incute. Ennius: *Dictis Romanis incutit iram.*) *Submersasque obrue puppes*; ordo est in sensu [confusus]: ante enim est, ut obruantur fluctibus, et sic submergantur (i. e. obrue, ut submergas.) Tota autem Iunonis petitio in sequentibus explanatur. — 70. *Aut age diversos*; [hoc est disperge illos per diversa ne ad Italiam veniant: (duobus enim generibus deletur exercitus, aut internecione, aut dispersione.) *Et disiice corpora*; hic mutavit coniunctionem, nam dicendum erat: *Aut disiice corpora.*] *Corpora ponto*; tam virorum quam navium: ut ipse alio loco, cum de navibus loqueretur (5, 683.): *Et toto descendit corpore pestis*. Sciendum sane est, artem hanc esse petitionis, ut, minora impetrare cupientes, maiora poscamus: quod etiam nunc Iuno facit. Scit namque, se fatis obstare non posse, sed hoc agit, ut eos arceat ab Italia. — 71. *Sunt mihi bis septem*; non sine ratione Iuno nymphas dicitur sua potestate retinere; ipsa enim est aër: de quo nubes creantur. Ut est (Guelf. I. apud Lucanum) (5, 20.): *Atque in nubem cogitur aër.* Ex nubibus aquae; quas Nymphas esse, non dubium est. Ideo autem Nympham Aeolo pollicetur, quia ventorum rex est, qui motu aquae crean-

tur. Bene ergo ei iungitur origo ventorum. Sane notant Virgilium Critici, qui marito promittit uxorem: quod excusat regia licentia, ut Sallustius (Iug. 80.): *Denas alii, alii plures habent sed reges eo amplius.* (Vel certe quod ex priore coniuge improbos filios Aeolus habuerit, vel quod haec, quam promittit, immortalis est. Alii volunt, Iunonem per iram oblitam, Aeolum uxorem et filios habere; quod exinde asserunt, quia Aeolus ad haec nihil ei responderit: et bene Iuno sic pollicetur, quasi Aeolo beneficium ante concesserit (al. *non conc.*) Econtra Aeolus non ad praesens, sed ad praeteritum respondit: *Tu mihi quodcunque regni est.*) *Praestanti corpore nymphae*; bene istas etiam laudat, ut maior sit in Deiopeia pulchritudinis gloria. Laudabilius est enim, superare laudatos, ut ipse ad maiorem Aeneae gloriam laudat et Turnum [victum]. Harum autem quatuordecim nomina, ut quidam volunt, in Georgicis invenimus. [*Praestanti* autem *corpore*, pro praestantis corporis, ablativum pro genitivo.] — 72. (*Quarum quae forma*; dicimus et per se: *quarum quae pulcherrima*; et plus ornavit inferendo: *forma pulcherrima.* — 73. *Connubio iungam*; (deest eam; et) connubium est ius legitimi matrimonii. Et bene *Connubio iungam* dicit, ut hanc ab aliis segregaret, quae a regibus sine lege habentur. Solent enim reges inter plures uni praecipuum dare nomen uxoris. Et [in] *connubio*, *Nu* brevem posuit, cum naturaliter longa sit. *Nubo* enim, unde habet originem, longa est. Sed est tropus Systole, qui fit, quotienscumque longa corripitur syllaba propter metri (Guelf. I. qui fit quotiens metaplasmus, cum pro longa brevis aut brevi longa corripitur sillaba pr. m.) necessitatem. [Statius quoque corripuit: *Connubialia pandunt Antra sinus.*] Ipse alio loco longam posuit, ut est (3, 319.): *Hectoris Andromache Pyrrhin connubia servas?* Item (4, 214.): *Cuique loci leges dedimus, connubia nostra Reppulit.* Et (4, 316.): *Per connubia nostra.* Et (535.): *Nomadumque petam connubia supplex.* Sciendum tamen est, quia plerumque in compositione vel derivatione principalitatis corrumpitur natura. *Connubio iungam stabili, propriamque dicabo.* Multa in unum contulit versum, quae Iuno promittit. Dicendo enim *Connubio*, ostendit legitimam. Dicendo *Stabili*, longam promittit concordiam i. e. quae divortio careat. Dicendo *Propriam*, adulterii removet suspicionem. Quod autem adiecit *Dicabo*, obsequentem eam fore demonstrat. In usu enim est, ut dicamus: sacerdos dicatus est numini, hoc est ad obsequium datus est. [Igitur totus cum dictione pronuntiandus est. Alii *dicabo*, dabo accipiunt, Terentius (Phorm. 1, 2, 12.): *Iam hanc operam tibi dico.* I. e. do, sicuti ab eo, quod est *dico* participium a passivo *dictus* facit, ut est (6, 138.): *Iunoni infernae dictus sacer*, quamvis alibi lectum sit (5, 60.): *Templis sibi ferre dicatis.* Propriam dicabo autem deest, *tibi*, *eam.* (*Propriam* autem possumus vel firmam, vel perpetuam accipere, ut (E. 7, 31.): Si proprium hoc fuerit. Terentius (Andr. 4, 3.): *Nihilne esse cuiquam proprium.* Et (5, 5.): *Quod voluptates eorum propriae sunt.* Et (3, 85.): Da propriam, Thymbraee, domum.) — 74. *Omnes annos*; bene quia Dea est, non enim usque ad senectutem.] *Meritis*; praestitis. Ut alibi (4, 334.): *Nec te regina negabo Promeritam.* I.

e., praestitisse. Et alterum pendet ex altero: meritum enim non nisi ex praestantis beneficio descendit. — 75. *Pulchra prole*; Bene postremum addidit, propter quod matrimonium contrahitur, pulcherrimos filios. Et) [mire hoc Iuno Lucina promittit, quasi non ob libidinem offerat]. Notanda [tamen] figura: frequenter enim hac utitur; nam quod nos per genitivum singularem dicimus, antiqui per septimum dicebant. Ut hoc loco, *parentem pulchra prole*, i. e. pulchrae prolis. Et simpliciter intelligendum est: errant namque qui dicunt ideo *Pulchra* dixisse, propter Canacem et Macareum in se invicem turpissimos fratres. Illi enim alterius Aeoli filii fuisse narrantur. — 76. *Aeolus haec*; subaudis *dixit*, quod ex posterioribus intelligitur, ut supra notavimus. *Regina*; inferioris personae reverentia est, maiorem meritis appellare, non nomine. Contra maioris est, minorem nomine tantum vocare. Qui ordo non nisi per indignationem corrumpitur: ut in duodecimo Sages in extremis rebus Turnum, non regem vocat: ut (12, 652.): *Ruitque implorans nomine Turnum.* Et alibi de Aristaeo (G. 4, 356.): *Et te crudelem nomine dicit.* (*Optes*; optare non tantum eligere significat, ut alibi (3, 109.): *optavitque locum regno*; sed etiam velle, ut hoc loco: *quid optes*, quid velis, Lucilius in VI.: *quid ipsum facere optes?* i. e. velis. Alii *quid optes*, quid petas. Sane servavit ordinem; nam qui promittit, statim a primo polliceri debet; post, si qua vult, addat, ut auditor expectatione non pendeat.) — 77. *Explorare*; deliberare [et est infinitum]: superius namque multa poposcerat Iuno. Hoc ergo dicit: Tuum est deliberare, quid velis; (aut certe aperire, vel pensare, quale sit desiderium. Alii *explorare*, Iovis animum; aut certe *explorare*, explanare; aut certe statuere, an aequum sit, quod petis: tuus enim hic labor est.) *Mihi iussa capessere fas est*; [*Capessere* est saepe capere:] figura est litotes, quae fit quotiescunque minus dicimus, et plus significamus per contrarium intelligentes. Ut hoc loco; nam non ait: licet mihi *implere* quae praecipis, sed nefas est non implere, quae iusseris. Item [alibi] (7, 261.): *Munera nec sperno*, i. e. libenter accipio. [E contrario autem nefas mihi facere non iussa.] (Hoc secundum ea, quae aliter dicuntur, aliter audiuntur, dictum est. *Mihi*; sane ultima syllaba produci debet: quia hoc casu omnia vel nomina vel pronomina vel participia in ultima syllaba produci debent.) — 78. *Tu mihi* etc.; (hoc ad illud respondet: *Namque tibi Divum pater atque hominum rex.*) *Tu mihi quodcunque hoc regni*; redit ad physicam rationem. Nam motus aëris, i. e. Iunonis, ventos creat, quibus Aeolus praeest. Dicendo autem *Quodcunque*, aut verecunde ait, ne videatur arrogans: (aut quia ipse rex sub alieno imperio est:) aut latenter paene iocatur poëta. Quis enim potest ventos, i. e. rem inanem tenere? (*Quodcunque* ergo, quod *clauso regnorum carcere regno*, nec in mea manu est, nisi iusso ventos emittere.) *Iovemque concilias*; hysteronproteron in sensu. Non enim Iuppiter conciliatur Aeolo, sed Aeolus Iovi, quasi superiori. *Conciliantur* autem novi, *reconciliantur* antiqui. — 79. *Tu das epulis accumbere divum*; hoc est, tu me deum facis. Duplici enim ratione divinos honores meremur, dearum coniugio, et convivio deorum. Unde et in Bucolicis [legimus] (E. 4, 63.): *Nec deus hunc*

mensa, dea nec dignata cubili est. [*Accumbere*; iacere more antiquo.] (Sane *epulis accumbere*, secundum temporis consuetudinem dixit: nam olim sedentes vescebantur, sicut ipse meminit (8, 176.): *Gramineoque viros locat ipse sedili.* Et (7, 176.): *Perpetuis soliti patres considere mensis*: et apud Homerum sedentes Dii epulantur.) — 80. [*Nimborumque*; nubium. Ut (3, 587.): *Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.*] — 81. *Haec ubi dicta*; et a Iunone et ab Aeolo. [Et, dicta, si nomen est, dedit, si participium, deest sunt: vel, haec ubi dicta pro postquam, adverbium locale pro temporali.] *Cavum*; ordo est, Conversa cuspide cavum montem in latus impulit. Et alibi (2, 51.): *In latus inque feri curvam compagibus alvum Contorsit.* (Alii *in latus* pro *latus* accipiunt. Ennius: Nam me gravis impetus Orci Percutit in latus: et bene in latus) quasi in rem quae facile cedit ictui. — 82. *Agmine*; vel impetu, vel multitudine. Agmen enim polysemus sermo est. Nam impetum significat. Ut (2, 212.): *Illi agmine certo Laocoonta petunt.* Multitudinem, ut (6, 572.): *Vocat agmina saeva sororum* [nam non multitudinem significat (cum tres sint filiae Plutonis et Noctis: Alecto, Tisiphone, Megaera, quae Parcae et Eumenides dicuntur) sed impetum.] Etiam exercitum incedentem *agmen* vocamus. — 83. *Qua data*; [Et in undecimo (292.): *Coëant in foedera dextrae Qua datur.* *Qua* ergo, quoniam; vel *qua data*, ad votum ventorum videtur retulisse.] *Porta*; omnis exitus [vel introitus] porta dicitur, qua potest vel importari vel exportari aliquid; (aut ideo *porta*, quia agmine dixerat; nam porta proprie aut urbis, aut castrorum est.) *Turbine*; vi ventorum. Et sciendum est, [*turbo*,] quando appellativum est, *turbinis* facere, sed si sit nomen proprium, *turbonis* facit: ut Horatius (Serm. 2, 3.): *Turbonis in armis.* — 84. (*Incubuere mari*; tria dicit elementa turbata: *Terras turbine perflant*; *Incubuere mari*; et rursum: *Intonuere poli.* His ergo enumeratis, recte adiecit: *Intentant omnia mortem.*) — 85. *Una Eurusque notusque et africus*; cardinales quattuor venti sunt, de quibus nunc tres ponit: paulo post unum, quem omiserat, reddit, ut (102.): *Stridens aquilone procella.* [Bene hos modo tres ventos inferiores tantum nominavit, (qui a sedibus imis mare commovent,) Zephyrum et Aquilonem tacuit; Zephyrum, qui ad Italiam ducit; Aquilonem, qui desuper flat.] (Ideo Homerus de eo (Odyss. ε, 296.): *Καὶ βορέης αἰθρηγενέτης, μέγα κῦμα κυλίνδων.* *Ruunt* autem, modo eruunt.) *Procellis*; procella est vis venti cum pluvia, dicta *procella* (ab eo), quod omnia percellat, hoc est moveat. — 87. *Insequitur clamorque virum*; quia praecesserat ventorum sonus, quem et ipsum clamorem possumus dicere. *Stridorque rudentum*; proprie; nam in funibus stridor est, [*stridor* est sibilus.] (Pacuvius in Teucro: *Armamentûm stridor, et rudentum sibilus.*) — 88. [*Eripiunt*; i. e. abstollunt. (Accius (*Attius*) in Clytaemnestra: *Deûm regnator nocte caeca coelum e conspectu abstulit.*) — 89. *Teucrorum ex oculis* etc.; (bene *Teucrorum*, quibus tempestas immissa erat.) Nunquam enim totum coelum tegitur nubibus, sed illa pars, contra quam flaverint venti. Quod autem dixit *Diem eripi*, ad videntium oculos rettulit, non ad naturam; [nam dies adhuc erat.] *Nox incubat*; nox dicta, quod oculis noceat.

Incubat autem ideo dixit, quod alienum tempus invasit. Nam *incubare* proprie dicitur per vim rem alienam velle tenere. Aut certe *nox incubat*, ut nihil intervalli esset inter tenebras et mare, aut tempestates, ut in Georgicis (1, 328.): *Ipse pater media nimborum in nocte corusca Fulmina molitur dextra.*) — 90. *Poli*; axes, i. e. extremae partes coeli, [super quibus coelum vertitur, i. e. πολεῖται; unde *vertices* Latine, Graece πόλοι dicuntur. Duo enim sunt Nothios et Borios, a quibus totum coelum contonuisse significat.] *Aether*; aetherem hoc loco pro aëre posuit. Nubes enim, unde et fulmina, aëris sunt, non aetheris: et frequenter Virgilius duo ista confundit. — 91. *Intentant*; minantur, [ingerunt.] *Omnia* autem ad superiora rettulit. — 92. *Extemplo*; illico [statim.] Et est augurum sermo. Templum enim dicitur locus manu [auguris] designatus in aëre, post quem factum illico captantur auguria. *Aeneae*; servavit [dignitatem,] τὸ πρέπον, ut Aeneam ultimum territum dicat. *Frigore*; timore. Et est reciproca translatio. Nam et timor pro frigore et frigus pro timore ponitur, ut in Terentio (Hec. 3, 1, 41.): *Uxorem tuam pavitare aiunt*: non *timere*, sed *laborare frigoribus*. Utrumque enim in unum exitum cadit, sicut et de calore et frigore *urere* dicimus. Ut est Uritur: infelix Dido. (G. 1, 93.): *Aut Boreae penetrabile frigus adurat.* (Nam et Graeci φρικτὰ dicunt, quae sunt timenda, ut Homerus (Il. α, 164.): Δῶρα μὲν οὐκ ἐπ᾽ ἄνοστα. Livius in Odissia: *Igitur demum Ulixi cor frixit prae pavore.* Reprehenditur sane hoc loco Virgilius, quod improprie hos versus Homeri transtulerit (Odyss. ε, 406.): Καὶ τότ᾽ Ὀδυσσῆος λῦτο γούνατα, καὶ φίλον ἦτορ, Ὀχθήσας δ᾽ ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμόν. Nam *frigore soluta membra* longe aliud est, quam λῦτο γούνατα: et Duplices t. ad s. p. * I. molle, cum illud magis altum, et heroicae personae, πρὸς ὃν μεγ. θ. Praeterea quis interdiu manus ad sidera tollit; aut quis ad coelum manum tendens, non aliud precatur potius, quam dicit? *O terque q. b.*; et ille intra se, ne exaudiant socii, et timidiores despondeant animo: hic vero vociferatur.) — 93. *Ingemit*; non propter mortem. Sequitur enim: O terque quaterque beati, sed propter mortis genus. Grave enim est secundum Homerum, perire naufragio, quia anima ignea est: et extingui videtur in mari, i. e. elemento contrario. Ut (6, 670.): *igneus est ollis vigor. Duplices*; duas, secundum antiquum morem. Nam duplices duas dicebant, ut hoc loco, et binos, duos: et utrosque pro utrumque. Ut Cicero: *Binos habebam, iubeo promi utrosque.* Item Sallustius cum de duobus loqueretur (Catil. 30.): *Hi utrique ad urbem imperatores erant.* (*Palmas*; manus explicitas.) — 94. [*Talia voce refert*; profert; re abundat, alibi *refert*, respondet, ut initio IV. Aeneid. (20.): *Anna refert.*] (In consuetudine sic dicimus: ille mihi rettulit.) *O terque quaterque*; hoc est saepius. Finitus numerus pro infinito [ponitur.] (Et sic erupit in vocem cum dolore Homerus (Od. ε, 306.): Τρὶς μάκαρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, οἳ τότ᾽ ὄλοντο Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, χάριν Ἀτρείδῃσι φέροντες. Ex Homero est de Ulysse: et hoc principium quidam acephalon dicunt, cum intelligi debeat, multa eum intra se cogitasse, postremo in haec erupisse.) — 95. *Quis*; et *quis* et *quibus* unum significant: secundum artem enim sic dicimus. Ab

eo enim quod est a *Qui*, in *bus* mittit: ab eo quod est a *Quo*, in *is* mittit; sed a tertia declinatione in usu sunt dativus et ablativus plurales, licet antiqui omnibus usi sint casibus. [Denique] Cato in originibus ait: *Si ques sint populi*. Et declinavit *ques quium*: ut *puppes puppium*. *Moenibus altis;* propter Pergama, quae altissima fuerunt: ex quibus omnia alta aedificia *pergama* vocantur, sicut Aeschylus dicit. — 96. *Oppetere;* ore terram petere, i. e. mori, [exspirare, vel occumbere.] Possumus autem sic uti hoc sermone, et ut per se plenus sit, et recipiat adiectionem. Ergo dicimus et oppetit, et mortem oppetit: sicut et expirat, et animam expirat. *Fortissime gentis;* atqui in artibus legimus superlativum gradum non nisi genitivo plurali iungi. Constat quidem: sed *gens* nomen est enuntiatione singulare, intellectu plurale. Bene ergo iunxit: in gente enim plures sunt. Ut alibi Ipse (344.): *ditissimus agri Phoenicum*. Non enim unus est ager Phoenicum. Item Sallustius: *Romani generis disertissimus*. (Aut superlativo pro comparativo usus videtur, quasi fortissimis comparandus; non, ut vulgo creditur, praeferendus.) Sane quaeritur, cum Diomedem fortissimum dixerit, cum post Achillem et Aiacem ipse sit tertius. Unde etiam Sallustius ait: *Primum Graecorum Achillem*. Multi dicunt ideo fortissimum, quia iuxta Homerum et Venerem vulneravit et Martem. Alii ad gentem referunt, quod Achilles Thessalus fuit, Aiax Graecus, Diomedes Danaus. Multi ad excusationem Aeneae volunt fortissimum dictum (sub Diomede): a quo eum (i. e. Aeneam) constat esse superatum [ut Iuvenalis (15, 66.): [*Vel quo Tydides percussit pondere coxam Aeneae*.] — 97. *Tydide;* vocativus Graecus (est): si enim latine diceret: *o Tydida* debuit ponere. Omnia enim patronymica, quae in *Des* exeunt, apud Latinos primae sunt declinationis, ut *Saevus ubi Aeacidae telo iacet Hector*. (Tydides, Diomedes, Tydei et Deiphyles (cod. *Deipseles*), Adrasti filiae, filius, qui post captum Ilium ad Italiam venit, quod plenius in XI. libro habes. Eo tempore statua cum in templo Apollinis Delphici staret, vi quadam divina ad Corcyram migravit, visa est muros Corcyraeorum defendere: nam eius comminatione hostibus fugatis, Corcyra bello exempta est. — 98. [*Non potuisse;* quasi semper voluerit.] *Animam hanc;* quasi cum dolore *animam hanc* [dixit], ac si diceret (infelicem), quae ad laborem nata est. *Effundere;* secundum eos, qui dicunt, sanguinem esse animam: ut ipse (alibi) (9, 349.): *Purpuream vomit ille animam*. Nam alio loco [licet alias] aliorum opinionem sequitur, qui dicunt, spiritum esse animam. Unde est (4, 705.): *Atque in ventos vita recessit*. — 99. *Saevus;* magnus, ut superius diximus, [vel fortis, vel bellicosus, ut est (11, 910.): *Et saevum Aeneam agnovit Turnus in armis*.] Vel adversus hostes *saevus;* et est epitheton ad tempus: nam incongruum erat, ab Aenea *saevum Hectorem* dici: aut *saevus*, quod adversum Antenorem et Aeneam et Helenam sentiens, Helenam non permiserit reddi. Ideo *saevus Hector*, quia Aeneas pius. Quod autem ait *Aeacidae telo*, vult ostendere feliciorem Hectorem, cui contigerit, ab Achille perire, quod ipse optaverit ei congressus, sicut in V. Neptunus Veneri loquitur.] Et bene elegit (cod. F. *legit*), cum quibus periisse debuerit; ipse enim et fortis est, et numinum

proles: recte ergo his iungitur, in quibus talia fuerunt. — 100. *Sarpedon*; et in ultima possumus accentum ponere et in penultima. Nam Homerus et *Sarpedonis* declinavit et *Sarpedontis*: unde et varius accentus est. *Sarpedonis* enim [in] antepenultima habet accentum, *Sarpedontis* [in] penultima, sed *Sarpedontis* usurpavit. Naturalis autem declinatio est *Sarpedon*, *Sarpedonis*, ut *Memnon Memnonis*, *Sinon Sinonis*. Si autem genitivum in *dontis* miserit, a circumflexo venit: qui est in ultima syllaba nominativi, ut Demophoῶν, Demophoontis, [Laocoῶν, Laocoontis,] (Dan. *Lycaῶν*, Lycaontis): sic ergo et Sarpedῶν, Sarpedontis. Est autem Sarpedon, Iovis filius et Laodamiae, [ut alio loco (10, 470.): *quin occidit una Sarpedon mea progenies*,] occisus a Patroclo [Menetis (Burm. *Menaecii*) filio armis Achillis induto. Huius interitum Iuppiter prosecutus dicitur imbre sanguineo.] *Simois*; nomen hoc integrum ad nos transiit, unde suo est accentu proferendum. Nam si esset latinum, in antepenultima haberet accentum, quia secunda a fine brevis est, [et hic flumen Troiae est]. (Sane bene fecisse videtur *Simois* mentionem, ut ibi videatur pati se optavisse, ubi genitus est, ut alibi (617.): Tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae Alma Venus Phrygii genuit Simoëntis ad undam?) *Sub undis*; et *sub undis* legimus, et *sub undas*. Sed si *sub undas*, *Correpta* intellige: si *sub undis*, *Volvit*; varia ergo distinctio est. [*Correpta*; rapta]. — 101. *Fortia corpora*; i. e. virorum fortium corpora; nulla enim est in mortuis fortitudo. [Et ex Homero tractum est (Il. μ, 22.): *Καὶ Σιμόεις ὅτι πολλὰ βοάγρια, καὶ τρυφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι, καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν*.] — 102. *Talia iactanti*; inaniter loquenti: ut alibi (10, 95.): *Atque irrita iurgia iactat*. Et (9, 322.): *Voces dum iactat inanes* [i. e. inertes.] *Aquilone*; ab Aquilone. (Ecce hic reddidit ventum, quem transierat, et a generali tempestate ad speciem transit.) — 103. *Adversa*; contraria. Quia ad Italiam navigantibus Aquilo contrarius est. — 104. *Franguntur remi*; vel gubernacula: vel, quod verius est, revera remi. Antiqui enim velis remisque navigabant: ut (5, 15.): *Validisque incumbere remis, obliquatque sinus in ventos*. [Et de omnibus navibus hoc dicitur non Aeneae tantum.] (cod. Fuld.: et hoc de navi Aeneae, an de omnibus dixit?) *Tum proram avertit*; [alii, *prora* legi tradunt, ut sit,] *avertit* pro *avertitur*. Et est figura creberrima. Potest namque pro activi verbi significatione passivum poni: ut est (11, 660.): *Et pictis bellantur Amazones armis*, pro bellant. Nec nos debet movere quod *bellor* non facit, natura enim hoc prohibuit. Nam compone hoc verbum, et invenitur activum, facit enim *debello*, *debellor*. Et contra, pro passivi verbi significatione, activum ponitur: ut est hoc loco *avertit* pro *avertitur*. Et (2, 229.): *Insinuat pavor*, pro insinuatur. Et (2, 7.): *Nox humida coelo Praecipitat*, pro praecipitatur. Sed haec verba tantummodo pro se invicem ponuntur, quae et activa esse possunt et passiva, ut est *averto* et *avertor*, *praecipito* et *praecipitor*. Ergo non possumus dicere, quod quidam artigraphus, declinationes activi verbi et passivi pro se invicem poni. Nam et neutralis verbi declinatio activa est, et communis deponentisve passiva: et aliud est, esse activum verbum, [et] aliud, habere activi verbi declinationem. — 105. *Dat latus*;

inclinatur. *Cumulo*; [exuberante fluctu,] altitudine, [cum cumulo.] *Praeruptus*; in altum elevatus. — 106. [*Hi*; pro Illi] (vel alii: et bene δεικτικῶς, *his* pro illis vel aliis.) *Dehiscens*; valde hiscens. *De* enim augentis est, ut in Terentio (Heaut. 4, 6, 21.): *Deamo te Syre.* — 107. *Aperit*; ostendit. Ut Sallustius: *Caput aperire solitus*, i. e. nudare, ostendere. (Sic alibi (4, 206.): Visa aperire procul montes; sane aliter hic *aperit*, aliter *ostium aperit*.) *Arenis*; et ab arenis, et cum arenis, i. e. vel ab imo movebatur mare, vel cum ipsis arenis, ut in tempestate solet. — 108. *Tris*; Latinum est. Genitivus enim pluralis quotiens in *Ium* exit, accusativum pluralem in *is* mittit, ut *puppium*, *puppis*. Quotiens in *Um* exit, in *Es* mittit, ut *patrum*, *patres*. *Saxa latentia*; (modo) propter tempestatem; (vel, ut quidam tradunt, tranquillo mari: nam quemadmodum latent, quae nomen habent.) Haec autem saxa inter Africam, [Siciliam] et Sardiniam, [et Italiam] sunt, quae *saxa* ob hoc Itali *aras* vocant, quod ibi Afri, et Romani foedus inierunt, et fines imperii sui illic esse voluerunt. Unde etiam Dido (4, 628.): *Litora litoribus contraria, fluctibus undas Imprecor.* Quae *arae* a Sisenna *propitiae* vocantur. (Alii dicunt, Graecos haec saxa βωμοὺς appellare. Quidam insulam fuisse hunc locum tradunt, quae subito pessum ierit, in cuius reliquias saxa haec exstare, in quibus aiunt Poenorum sacerdotes rem divinam facere solitos. Has *aras* alii *Neptunias* vocant, sicut Claudius Quadrigarius I. Annalium: *Apud aras, quae vocabantur Neptuniae.* Varro de Ora maritima: *Ut faciunt ii, qui ab Sardinia Siciliam, aut contra petunt. Nam si utramque ex conspectu amiserunt, sciunt, periculose se navigare, ac verentur in pelago latente insulam, quem locum vocant aras.*) [*Torquet*; iacit, immittit, ut (9, 671.): *Torquet aquosam hiemem.* Alibi, torquet, deflectit, ut (5, 738.): *Torquet medios nox humida currus.*] (Alibi regit et frenat, ut (12, 180.): *Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques.* Alibi sustinet, et fert, (4, 482.): *Axem humero torquet stellis fulgentibus aptum.*) — 109. *Saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras*; ordo est, quae saxa latentia in mediis fluctibus, Itali aras vocant, (pro quibus hunc ordinem esse ait: *Tris Notus abreptas mediis fluctibus in saxa latentia torquet.* Alii *mediis fluctibus aras* legunt, ut sit ordo: *Saxa vocant Itali aras, quae mediis fluctibus*, ut desit: *sunt.* *Italos* autem aliqui, non qui in Italia nati sint, sed qui Latine loquantur, accipiunt.) — 110. *Dorsum immane*; eminens, [vel] altum, secundum Homerum; [vel certe eminens planities, aut superficies durior: aut sic ait hic poëta *dorsum* de saxo, ut Homerus Νῶτα θαλάσσης: et alibi ipse (10, 303.): *Dorso dum pendet iniquo.* Quidam *immane* pro malo accipiunt positum propter naufragia, quae ibi solent fieri, nam *manum* bonum dicunt, ergo quod bono contrarium immane: non enim potest pro magno accipi. Alibi (6, 19.): *Posuitque immania templa*; quia non facile apparent haec saxa, nisi cum mare ventis movetur. *Dorsum* autem hoc loco non absurde ait, quia Graece arae ipsae ἵππου νῶτα dicuntur, ut Sinnius Capito tradidit, secundum Homerum.] *Mari summo*; vel in summo, vel in placido. — 111. *In brevia et syrtes*; i. e. in brevia Syrtium: quo modo (61.): *Molemque et montes.* *Brevia*

autem vadosa dicit, per quae vadi pedibus potest. (*Vadis*; vada, τὰ βραχέα. Varro de Ora maritima libro I.: *Si ab aqua summa non alte est terra, dicitur vadus.* Et multi sic legunt: *Inliditque vadis*; *atque aggere cingit harenae.*) *Et syrtes*; syrtium sinus duo sunt *pares natura, impares magnitudine*, ut Sallustius dicit (Iug. 88.). — 113. *Lycios*; hi Troiae ad auxilium venerant, qui mortuo rege (suo) Pandaro Aeneam secuti sunt; unde et in secundo ait (796.): *Comitum turbam affluxisse novorum Invenio. Fidum*; fidelem: utrumque nomen idem significat, [quamvis quidam velint fidum amicum, fidelem servum dici.] Et sic pronuntiandum, ut dolorem afferat talis socii amissio.] — 114. *Ipsius ante oculos*; ad maiorem dolorem. Unde alibi (2, 5.): *Quaeque ipse miserrima vidi.* Item (2. 538.): *Qui nati coram me cernere letum Fecisti. Ingens pontus*; magna pars Ponti. [Unda.] Et est tropus Synecdoche. Ut Sallustius in Iugurthino (57.): *Ubi signa et scuta erant, praesidium hostium*: per scuta intelligenda et cetera arma. Et ideo (9, 370.): *Tercentum scutati omnes*, pro armati. *A vertice* [autem], aut a puppi, quae vertex navis est: aut ab aquilone vento, qui flat a mundi vertice, hoc est, a septentrione: ut ipse alibi (G. 1, 242.): *Hic vertex nobis semper sublimis.* [Quidam verticem hic procellam accipiunt. — 115. *In puppim*; pro puppim, addidit praepositionem.] (*Pronus*; πρηνής; nonnulli sane *pronum* adverbialiter legunt. *Magister*; Leucaspis: ut in sexto libro (334.): *Leucaspin et Lyciae ductorem classis Orontem.* — 116. *Ter*; saepius: finitus numerus pro infinito. Crebros enim fluctus facit Aquilo, ut Sallustius: *Crebritate fluctuum ut Aquilone solet.* (L. R. Vos. *Aquilone sonet.* Dan. *Aquilo solet.*) (Vel certe quod Graeci τρικυμίαν (cod. *Triciniam*) appellant, ut Sallustius: *triplici fluctu.*) *Ibidem*; *ibidem* et *ubinam*, multi dubitant, ubi esse debeat accentus, quia *ibi* et *ubi* naturaliter breves sunt: sed ratione finalitatis plerumque producuntur in versu nescientes hanc esse rationem, quia pronuntiationis causa contra usum Latinum syllabis ultimis, quibus particulae adiunguntur, accentus tribuitur: ut *musaque, illene* (Guelf. I. *lenaque*), *huiusce.* Sic ergo et *ibidem.* — 117. [*Torquet agens circum*; in gyrum circumagit. *Vortex*; vortex dicitur circumacta in se unda et quae quasi sorbere videatur:] (quod de Charybdi legitur (3, 421.): *Atque imo barathri ter gurgite vastos Sorbet in abruptum fluctus.* De quo ait Sallustius: *Charybdis, mare verticulosum.*) — 118. *Apparent*; aliud est *parere*, [et] aliud *apparere*. *Parere* enim est obedire, ut (689.): *Paret amor dictis.* *Apparere* autem, videri: ut (G. 1, 404.): *Apparet liquido sublimis in aëre Nisus.* Et haec observatio diligenter custodiri debet, licet eam auctores metri causa, vel clausulae plerumque corrumpant. *Rari*; vel propter maris magnitudinem, vel quia una perierat navis (vel rari de multis, ut ostendat statim alios plures periisse; et quomodo apparent, si (89.): *Ponto nox incubat atra?* aut quia Crebris micat ignibus aether: aut quia ante ipsius oculos hoc evenit.) *Nantes*; prima verbi [pro]positio, *no nas nat.* Unde est (4, 59.): *Nare per aestatem liquidam*, prima syllaba naturaliter longa est: licet *Natare*, na brevis sit in eadem significatione. *In gurgite vasto*; tapinosis est, i. e. rei magnae humilis expositio. Prudenter tamen Virgilius

humilitatem sermonis epitheto sublevat, ut hoc loco *vasto* addidit. Item cum de equo loqueretur, ait (2, 19.): *Cavernas ingentes.* — 119. *Arma virum;* bene addidit *virum* [i. e. virorum. *Arma* enim dicuntur cunctarum artium instrumenta: ut (177.) *Cerealiaque arma.* Item (5, 15.): *Colligere arma iubet.* Item et alio loco (G. 1, 160.): *Dicendum et quae sint duris agrestibus arma.* *Troia;* differentia in hoc sermone est, et in sensu, et in syllabis. Nam cum provinciam dicimus [nam Troia provincia, Ilium ipsa civitas] et principale est nomen, et brevis est *Tro.* Quando autem non est principale et derivatio est, longa est *Tro.* Ut (596.): *Troïus Aeneas.* *Gaza;* Persicus sermo est, et significat divitias, [unde Gaza urbs in Palaestina dicitur quod in ea Cambyses rex Persarum cum Aegyptis bellum inferret divitias suas condidit;] est autem generis feminini: ut (5, 40.)): *Et Gaza laetus agresti.* [Etenim aurum et argentum (Burm. add. *non solae*) sunt Gazae, sed omnes opes.] Quo exemplo apparet quoque superfluo quaeri a multis, quemadmodum potuerit aurum natare, nescientibus, *Gazas*, i. e. opes, dici omne, quod possidemus (Guelf. I. gazas opes dici et omnia quae poss.) (Aut certe hyperbole tempestatis, ut etiam ponderosa ferri potuerint. *Per undas; per*, quidam nolunt. Et Troïa possessivum, a. i. a. c. e. f. s. e. o. i. n.) — 120. *Iam validam* etc. *Vicit hiems;* Zeugma est ab inferioribus, quod fit et a superioribus et a medio, plerumque et ad utrumque respondet: ut (3, 359.): *Troiugena, interpres divum, qui numina Phoebi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.* Ecce hoc loco *Sentis* et ante dicta et sequentia concludit. *Ilionei;* Antiptosis est, pro genitivo enim dativum posuit: nam constat, huiusmodi Graeca nomina dativum singularem in *ei* mittere, ut *Orphei;* nam illa solutio est, cum Orpheï [separatim] dicimus, nec modo (Burm. nam modo) *Ilionei* possumus dicere, astrictum esse genitivum, ut ipse sit qui et dativus. Quod si (codd. *etsi*) forte contingat, non regula mutatur; sed Antiptosis fit, qua plerumque utuntur poëtae, ut (573.): Urbem quam statuo vestra est, pro urbs. Et (10, 361.): *Haeret pede pes:* pro *pedi.* — 121. *Vectus;* qua vehebatur significat. Et pro praesenti participio, quod non habemus, praeteritum posuit. In Latino enim sermone a passivo verbo praesens participium non est, neque ab activo praeteritum. Sed quod uno sermone explicare non possumus, aut circumlocutione (Guelf. I. *circuitione*) ostendimus: aut si hoc nolumus, participium pro participio ponimus, sed usurpative, ut hoc loco factum est. (*Abas; Abantes* aliquot tradunt; hic unus, Aeneae comes, quem in Troia Diomedes occidit; tertius est Argivus, cuius tertio libro (286.) clypeum Apollini consecrasse dicit Aeneam.) — 122. *Vicit hiems; hiems* duas res significat: aut tempus, aut vim venti [per quam oritur tempestas.] Ergo pro loco intelligendum est. [Accius (Attius): *Unde estis nautae huc hieme delati.* Sic et Varro. *Laxis;* pro laxatis, nomen pro participio.] — 123. *Accipiunt imbrem;* imber dicitur humor omnis, [veteres enim omnem aquam imbrem dicebant:] ut Lucretius (1, 716.): *Ex igni, terra, et anima nascuntur et imbri;* i. e. humore. (Ennius *imbrem*, pro aqua marina: *Ratibusque fremebat Imber Neptuni.*) *Fatiscunt;* abundanter aperiuntur. *Fatim* enim abundanter dicimus,

unde et *affatim*. Hiscere autem aperire (*aperiri*), [verbum frequentativum ab *hiare*.] — 125. [*Emissam hiemem*; hic apertius tempestatem declarat [significari] ex Graeco: nam et illi χειμῶνα tempestatem dicunt: et bene veteres nostri *hiemem anni* dicebant, ne tempestas posset intelligi.] *Imis*; bene in imis voluit esse Neptunum, ut iam factam cognosceret tempestatem, non incipientem vetaret. — 126. *Stagna*; stagnum dicitur aqua stans: sed nunc profunda maris significat, ab eo, quod non nisi nimia tempestate turbantur. Ergo Stagna et Imis vadis refusa, aliud pendet ex alio: quia immobilis aqua in imo maris tantummodo est, (quam tunc ab imo motu dicit esse turbatam. *Graviter commotus*; oportune Neptunum ait commotum, cum maria turbantur: quia plerumque poëtae Neptunum pro mari ponunt.) *Et alto prospiciens*; [*alto* quidam alto coelo accipiunt.] Aut e mari erigens caput, aut mari providens. (Quidam *alto*, *coelo* accipiunt; quia ait; *Iam coelum terramque*.) — 127. *Placidum caput*; quaerunt multi quemadmodum *placidum* [*caput*], si graviter commotus? quasi non possit fieri, ut irascatur ventis, propitius sit Troianis. [Epitheta enim alia naturalia sunt, alia ad tempus: et placidum ut naturale Neptuni est, ita *graviter* ad tempus ob factam tempestatem.] Uno autem epitheto (more suo) habitum futurae orationis ostendit: ut alibi uno sermone (7, 292.): *Tunc quassans caput.* — 128. *Disiectam* etc.; hic ostendit, Aeolum omnia Iunonis praecepta complesse. Nam: *submersasque obrue puppes*, in Orontis sociorumque eius interitu: *Aut age diversas, et disiice corpora Ponto. Disiectam Aen.* etc.) — 129. *Coelique ruina*; i. e. tonitribus, quorum sonus similis est ruinis. — 130. *Nec latuere doli fratrem Iunonis, et irae*; aut doli Iunonis: aut fratrem Iunonis. Gemina ergo distinctio est, quod et ipsa Saturni est filia.] — 131. *Eurum ad se Zephyrumque vocat*; [pars pro toto.] Per hos omnes intellige; isti enim sunt cardinales. [*Ad se* autem et hic ait. Cur tamen Zephyrus, qui ad Italiam ducit, quem poëta supra tacuit, nunc vocatur? ira in hoc Neptuni exprimitur, si etiam eum obiurgat, qui non adfuerit.] — 132. *Generis fiducia vestri*; Astraeus enim unus de Titanibus, qui contra deos arma sumpserunt, cum Aurora concubuit: unde nati sunt venti secundum Hesiodum. (Theog. 378.): Ἀστραίῳ δ' Ἠὼς ἀνέμους τίκε καρτεροθύμους, Ἀργέστην, Ζέφυρον, Βορέην τ' αἰψηροκέλευθον, Καὶ Νότον, ἐν φιλότητι θεῷ θεὰ εὐνηθεῖσα.] Et hoc loco fiduciam pro confidentia posuit. quum fiducia in bonis rebus sit, confidentia in malis. — 133. *Iam coelum terramque*; aut ordo est: Ausi estis sine meo numine tantas moles tollere, et coelum terrasque turbare? aut certe illud est, quod tria haec numina, licet divisa imperia teneant, videntur tamen invicem regni totius habere potestatem: sicut et ipsa elementa, quae retinent, physica inter se quadam ratione iunguntur. (Sic in Georgicis (1, 258.): *Temporibusque parem diversis quattuor annum.*) [quod] et ipsorum numinum sceptra significant. Iuppiter enim trifido utitur fulmine, Pluton [tricipiti] cerbero (Guelf. I. c. *trifauci*): Neptunus, tridente. Multi enim (autem) quaerunt, cur modo Neptunus de alienis conqueratur elementis. (Aut certe *terram* pro mari posuit, ab eo quod continet, id quod continetur: quia ipse dicitur

Ἐνοσίχθων et Ἐνοσίγαιος, i. e. movens terram. Et coelum pro aëre: constat enim terram cum aqua in aëre libratam. *Meo sine numine*; hoc est: Et laxas sciret dare iussus habenas. *Numine venti*; distingue *Numine*, ut *Venti*, convicium sit.) — 135. *Quos ego*; deficit hoc loco sermo. Et congrue, quasi irati, et turbatae mentis. [Subauditur *quos ego ulciscar*, ergo ἀποσιώπησις est, hoc est ut ad alium sensum transeat; ideo abruptum et pendentem reliquit] ut alibi (9, 427.): *Me, me, adsum*. Similiter (4, 76.): *Incipit effari, mediaque in voce resistit*. [Et necessario post tale schema, *sed*, coniunctionem sequi, ut (5, 195.): *Quamquam o, sed*.] Item Terentius (Andr. 1, 1, 137.): *Quem quidem ego si sensero, sed quid opus est verbis?* His enim affectibus tantum sermonis defectio congruit. *Sed* etc.; prudenter agit; plus est enim, innocentibus succurrere, quam nocentium delicta punire. *Praestat*; melius est. Ut (3, 429.): *Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni*. Et notandus sermo. Nam et per se plenus est, et tam accusativo iungitur, quam septimo. Dicimus enim et *praestat illum*, et *praestat illo* (*illi*. v. ad Aen. 11, 438.). (*Commissa* autem hic pro peccatis.) — 136. *Post mihi non simili poena commissa luetis*. Aut *mihi non simili poena luetis*, i. e. non ea, qua Troianos affecistis, [quamvis nullam poenam sentiunt nisi forte obiurgatione] [aut pro *non impune* post hac; nunc enim nullam poenam sentiunt, nisi forte obiurgationis.] Aut certe mihi non simili, i. e. non tam vehementer irato.) *Luetis*; persolvetis. Et hic sermo a pecunia descendit. Antiquorum enim omnes poenae pecuniariae fuerunt. — 137. *Maturate fugam*; cum maturitate, i. e. cum tranquillitate discedite. Quo modo dicimus: Matura iracundiam tuam, i. e. mitiga; perniciosum enim Troianis est, si (*nisi* coni. Burm) maturent fugam, hoc est si (*nisi*) accelerent. (Ergo *fugam* hic tantum *discessum* accipiendum.) — 138. *Saevumque*; vel magnum (et potentem), ut superius: vel vere saevum in ventos, quia minatur. (Tridentem; ideo *Tridens* Neptuno adsignatur, quia mare a quibusdam dicitur tertia pars mundi: vel quia tria genera aquarum sunt, maris, fluminum (*fontium?*), fluviorum: quibus omnibus Neptunum praeesse nonnulli dicunt.) — 139. [*Sed mihi sorte datum*; sorte ideo ait, quia Iuppiter et Neptunus et Dis pater, Saturni et Opis filii cum de mundi possessione certamen inissent, placuit ut imperium sorte dividerent, ita effectum est ut coelum Iuppiter, maria Neptunus, Dis pater inferos sortirentur.] *Sorte*; ac si diceret, potuisse se etiam coelum tenere: (nec sine suo arbitrio posse quemquam in suo regno habere potestatem:) Aeolum vero beneficio etiam carceris regna meruisse. *Immania*; aspera: *Manum* enim antiqui bonum dicebant: unde et *mane* dicitur. Quid enim melius? Et [inde] per Antiphrasin manes inferi vocati, quia non sunt boni. — 140. *Vestras Eure domos*; irascentium est, uti proprio nomine, ut Terentius (Andr. 1, 2, 25.): *Ego te in pistrinum, Dave, dedam*. Aut quasi contra principem tempestatis irascitur: quem primum constat egressum (quia supra: *Una Eurusq. Not. q. r.*). Quod autem dicit *Saxa immania, vestras domos*, Saxa, [figurate domos dicit,] de Pseudolo Plauti tractum est, ubi ait (4, 7, 76.): *Nisi forte carcerem tu aliquando effregisti vestram domum*.

(Et figurate *saxa*, *domos*: vario enim significatu idem ostenditur.) (In loco Plauti al. *forte* omitt. et al. cum codd., omisso *tu*, hab. *effregistis*.) [*Iactet*, pro glorietur: veluti (G. 1, 102.): *Nullo tantum se Moesia cultu Iactet*, et hoc ex accidenti sumptum. Nam iactare ad gloriosum [non] pertinet; quoniam qui sunt in aliqua re gloriosissima, motu quodam et incessu corpus suum iactant.] *Aula*; irrisio est: sequitur enim *Carcere*. Et nihil tam contrarium si simpliciter intelligamus. — 141. *Clauso*; quia ventos dimittere (al. *emitt.* vel *rem.*) non ipsius [potestatis] est, sed iubentis. (Et hoc est *foedere certo*; et: *Dare iuss.* hab.; *Ventorum*, non otiose, sed per exprobrationem, poterat enim dicere *vestro*; sed ut supra: *Meo sine numine venti*.) *Carcere regnet*; licet carcer sit, tamen regnum est Aeoli: haec enim pro affectu possidentis intelligenda sunt: ut alibi cum de rure loqueretur (E. 1, 70.): *Post aliquot mea regna videns mirabor aristas*. Et alibi (G. 4, 132.): Regum aequabat opes animo. (Et bene regnum Aeoli custodiam carceris dixit.) — 142. *Dicto citius*; non antequam diceret: dixit enim *Sic* (Guelf. I. II. haec.), *ait*; sed citius, quam dici potest. *Placat*; sub poëtica licentia physicam quoque tangit rationem. Mare enim dicitur esse Neptunus: quem superius dixit graviter commotum, quia tempestas erat. Nunc ait *Placat*, quia iam sedari coeperant maria. — 143. *Collectas*; aut nunc colligit ac fugat, aut ante a ventis collectas fugavit, i. e. resolvit. (Colligere enim nubes dicitur coelum, ut (E. 9, 60.): *Aut, si nox pluviam ne colligat ante veremur*.) [*Solemque reducit*; per solem serenitas intelligenda, quod superius dixit (89.): *Eripiunt subito nubes coelumque diemque*.] (Quis enim ignorat diem constare per solem? Et consequens erat, ut fugatis nubibus sol rediret.) — 144. *Cymothoë*; nomina deorum [marinorum] plerumque de causis sunt ficta ab elementis, quae numina dici voluere maiores: ut, Cymothoë, i. e. cursus fluctuum, ἀπὸ τοῦ θέειν τὸ κῦμα. *Triton*; [similis] Deus marinus, Neptuni et Salaciae filius deae marinae, ab aqua salsa dictae. *Annixus*; antiquum est, ut *connixus*, quibus hodie non utimur. Dicimus enim *annisus* et *connisus*. Sed et multa alia usus contra antiquitatem vindicavit. Illi enim *parsi* dicebant, nos dicimus *peperci*. Item nos dicimus *suscepi*, illi dicebant *succepi*, ut (175.): succepitque ignem foliis. [*Adnixus*; zeugma est, *annixi* enim debuit dicere, ut paulo post (399.): *haud aliter, pubesque tuorum, Aut portum tenet*: ergo annixus ad Tritonem tantum pertinet qui Cymothoen iuvat; aliis non videtur zeugma esse quod *annixus* non *connixus*. Ordo tamen est: Cymothoë simul ac Triton acuto detrudunt naves scopulo, ab aris in quas *tris Notus in* saxa latentia torquet.] — 145. *Levat*; leves ac navigabiles facit: ut (330.): *Nostrumque leves quaecunque laborem*. Alii *levat*, laxat, ut (2, 146.): *atque arta levari Vincla iubet Priamus*. (*Tridenti* autem pro *tridente*, dativum pro ablativo.) — 146. [*Aperit*; ideo, quia arenarum congerie impediente, praeclusae ad navigandum erant. Ceterum bis idem. Ergo immisso in eas mari aptas ad navigandum fecit. Sic Sallustius: *Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est*. *Temperat*; tranquillum facit. *Atque rotis*; bene non moratur in descriptione cursus, ut citius liberetur Aeneas.]

Et scire debemus, prudenter poëtam pro causis, vel tendere vel corripere orationem: ut hoc loco periclitantibus Troianis, tota celeritate dicit esse subventum. Contra in quinto libro, ubi nullum periculum est, latius describit placantem maria Neptunum. Item in secundo libro (322.): quoniam imminet periculum, uno versu ait: *Quo res summa loco Panthu? quam prendimus arcem?* — 147. *Perlabitur undas;* figura est. Quod enim nos modo dicimus per praepositionem nomini copulatam sequente (codd. Burm. *sequenti*) verbo, antiqui verso ordine praepositionem detractam nomini, iungebant verbo, ita tamen ut esset una pars orationis, et faciebant honestam elocutionem. Nos dicimus *Per undas labitur:* illi dicebant *Perlabitur undas.* Item, *per forum curro* et *percurro forum.* Notandum plane quod plerumque accusativum regit casum, plerumque ad ablativum transit. — 148. *Ac veluti magno in populo;* Virgilius (Guelf. II. *iste* Guelf. I. *i. e.* pro *Vir.*) tempestati populi motum comparat. Tullius populo tempestatem, pro Milone (2): *Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus concionum.* (Ita et Homerus seditioni tempestatem (Il. β, 144.): Κινήθη δ᾽ ἀγορὴ, ὡς κύματα μακρὰ θαλάσσης.) Ideo autem *Magno* addidit, quia ubi frequens est populus, ibi et crebra seditio. (Et (cod. *ut*) quidam *populum* totam civitatem, *vulgum* vero plebem significari putant.) [*Saepe* autem ut fieri solet.] — 149. [*Seditio* est, sicut Cicero ait in de Republ.: dissensio civium. Quod seorsim eunt alii ad alios, *seditio* dicitur.] *Animis ignobile vulgus;* i. e. stultum: ut contra nobilem animum prudentium dicimus. Ideo etiam paulo post ait, Arrectis auribus. Sumpsit (enim) translationem ab animalibus, [quae utique stultiora sunt ut Terentius (Andr. 5, 4, 30.): *Arrige aures Pamphile.*] *Vulgus;* et masculini generis et neutri lectum est; generis neutri hoc loco; alibi masculini, ut (2, 99.): *In vulgum ambiguas.* Et hoc est artis, ut masculino utamur, quia omnia Latina nomina in *us* exeuntia, si neutra fuerint, tertiae sunt declinationis, ut pecus pecoris: si secundae autem fuerint declinationis, masculina sunt; *vulgi* autem facit, non *vulgeris*, ut *docti*, *clari*, *boni.* Usurpatum tamen est neutrum genus propter unum Graecum nomen, i. e. *pelagus.* Cum enim *pelagi* faciat, neutri tamen est generis. — 150. (*Volant;* multi non *volant*, sed *volunt*, invenisse se dicunt. Sed Cornutus: *Verendum*, ait, *ne praepostevum sit faces velle, et sic saxa, et ex ordine dictum sit: Arma velit poscatque simul, rapiatque iuventus.*) *Furor arma ministrat;* sic alibi (7, 508.): *Rimanti telum ira facit.* [Sane summa velocitate sensus explicitus.] — 151. *Gravem;* venerabilem: unde et contemptibiles, leves dicimus: (vel pietate gravem, cuius illis auctoritas ob pietatem est gravis:) et bene servat circa hunc rhetoricam definitionem, cui dat et iustitiam, et peritiam dicendi: ut: *Tum pietate gravem*, et: *Ille regit dictis animos.* Orator enim ita definitur, *Vir bonus, dicendi peritus.* [*Quem;* i. e. aliquem.] — 152. [*Arrectis auribus;* translatio a mutis animalibus, quibus aures mobiles sunt. An aures pro audiendi sensu posuit, secutus Terentium qui ait, *Arrige aures Pamphile.* Quia imperito et stulto populo sermonem facit, recte *arrectis auribus* dicit; et est proprium animalium.] — 155. *Genitor;*

umalikmali- vius

venerabilis: ut (8, 540.): *Tibri pater.* Ergo hoc nomen et ad verum patrem pertinet, et ad honorem refertur. (Sane veteres omnes deos *patres* dicebant.). *Caeloque invectus aperto;* non per coelum vectus, sed coelo iam sereno, vectus per maria. — 156. *Flectit;* [Quidam *flectit* pro regit accipiunt, ut interdum *torquet* in eodem significatu ponit (12, 180.): *Qui numine torques.*] *Curru;* non, ut quidam putant, pro *currui* posuit, nec est Apocope: sed ratio artis antiquae, quia omnis nominativus pluralis regit genitivum singularem, et isosyllabus esse debet, ut *hae musae, huius musae, hi docti, huius docti.* Item a genitivo singulari dativus regitur singularis, ut isosyllabus sit: ut *huius docti, huic docto.* Inde ergo est (12, 511.): *Curruque abscissa duorum Suspendit capita.* Et (G. 1, 208.): *Libra die.* Ne, si *diei* fecisset, maior esset nominativo plurali. *Secundo;* Troianis obsequenti: Et tractus est sermo a sequentibus servis, i. e. pedissequis secundis. Unde et *secundam fortunam* dicimus, quod *secundum* nos est, i. e. prope nos [a sequendo. Vel a similitudine venti tractum est propitii, qui flat a tergo, ut (3, 130.): *Prosequitur surgens a puppi ventus euntes.*] — 157. *Defessi Aeneadae;* nunc Troiani, aliquando Romani: ut (8, 648.): *Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.* [*Proxima litora;* quia post periculum non eligitur litus, sed quodcunque occurrerit occupatur.] *Cursu;* aut secundum quod superius diximus: Proxima cursu, i. e. cursui. Aut contendunt cursu petere. Et est septimus casus. (Ut hic *cursu* de navibus, ita *iter* (3, 507.): *Unde iter Italiam:* et in V. (2.): *Certus iter.* Stationes (cod. *saltationes*) etiam navium dicebant, quod est animalibus terrestribus proprium.) — 158. *Vertuntur;* scilicet a proposito itinere: hoc est ab Italia. — 159. *Est in secessu longo;* topothesia est, i. e. fictus secundum poëticam licentiam locus. Ne autem videatur penitus a veritate discedere, Hispaniensis Carthaginis portum describit. Ceterum hunc locum nusquam in Africa esse constat, nec incongrue propter nominis similitudinem posuit. Nam Topographia est rei verae descriptio. (Hoc tamen ad Homeri imitationem fecisse Virgilius videtur, qui portum Ithacae sic descripsit (Od. ν, 96.): Φόρκυνος δέ τίς ἐστι λιμήν (etc. usque ad v. 106. sine lectionum varietate).) *Secessu;* sinu secreto. *Locus* autem, subaudis *quem*, ut superius (1, 12.): *Urbs antiqua fuit.* Et sciendum est, quotiens (codd. *quia quot.*) praetermittimus nomen cuiuslibet generis, et interposito pronomine sequitur nomen alterius generis: medium (cod. F. *melius*) illud pronomen proprii nominis genus sequitur, ut Sallustius (Catil. 55.): *Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur.* Ecce proprio coniunxit, non appellativo. *Tullianum* enim proprium [nomen] est: carcer, appellativum. Si autem utraque nomina appellativa fuerint, licenter cui voluerimus respondemus. [*Insula portum Efficit;* hoc enim solummodo portus, quod illi insula anteposita est. Quem locum subaudimus, vel in quo insula portum efficit.] — 161. *Inque sinus scindit sese unda reductos;* dividit se unda in sinus reductos, i. e. replicabiles. (*Inque sinus* autem antiqua est locutio. Sic ipse alibi (9, 288.): *Inque salutatam linquo.* Caius Memmius de Triumpho Lucilliano (cod. *Luciliaco.* Burm. *Luculli*) IIII.: *Inque luxuriosis-*

simis Asiae oppidis consedisse: et mox: Inque Gallograeciam redierunt.) *Gemini*; pares, similes: interdum et *duos* significat, ut *gemini fratres*. *Minantur*; eminent: ut (4, 88.): *Minasque murorum Ingentes*. Item (2, 628.): *Illa usque minatur*, [et ita est, ut, quae eminent, minari videantur.] — 163. *Sub vertice*; hoc est, circa radices montis, quae ad rectam lineam suspiciunt cacumen, i. e. verticem. — 164. [*Aequora tuta silent*; tempestate defensa ideo silent.] *Tum silvis scena coruscis*; silvis coruscis: hoc est (pro) silvarum coruscarum, i. e. crispantium; ut, Iuvenalis (3, 254.): *Longa coruscat Sarraco* (codd. *sarra conven.*) *veniente abies*. Et posuit septimum pro genitivo, ut superius: *Pulchra prole*. [*Coruscis*; tremulis vel umbrantibus accipiunt.] *Scena*; inumbratio. Et dicta scena ἀπὸ τῆς σκιᾶς. Apud antiquos enim theatralis scena parietem non habuit: sed de frondibus umbracula quaerebant. Postea tabulata componere coeperunt in modum parietis. [Scena autem pars theatri adversa spectantibus, in qua sunt regia. — 165. *Desuper*; pro, supra, praepositione contra rationem adiecta.] *Horrenti*; horror plerumque ad odium pertinet: plerumque ad venerationem, ut hoc loco. Sic Lucanus (3, 411.): *Arboribus suus horror inest*; et (5, 37.): *Horridus in iaculis*. *Atrum nemus*; tropus est: per atrum [enim] nigrum ostendit: per nigrum, umbrosum: per umbrosum, densum, i. e. frondibus plenum. — 167. *Vivo*; naturali: ut (3, 688.): *Vivo praetervehor ostia saxo*. — 168. *Nympharum domus*; aut verum dicit, et est historia: aut ad laudem pertinet loci. Talis, inquit, locus est, ut domus credatur esse Nympharum. *Hic*; pro illic, more suo. — 169. *Anchora morsu*; (*Anchora* dens ferreus est, ex Graeca etymologia, quod quasi hominis manus comprehendat scopulos, vel arenas. Nam manus Graece χεὶρ dicitur.) *Anchora morsu*; [dente.] Hoc nomen cum in Graeco, unde originem ducit, aspirationem non habeat, in Latino aspiratur: quod est contrarium. Nam magis Graecorum est aspiratio. Sed hoc in paucis nominibus invenitur. *Morsum* autem de anchoris bene dixit: cum alio loco inveniamus (6, 3.): *Tum dente tenaci Anchora fundabat naves*. — 170. (*Huc septem* etc.; quidam volunt hoc loco quaestionem nasci: Si favet Neptunus Troianis, cur cum omnibus navibus ad Africam non pervenit Aeneas? Sed Neptunus, postquam sensit tempestatem commotam, potuit de periculo liberare Troianos; ante facta vero mutare non potuit. Nam et Orontis navem cum omnibus sociis eius constat periisse: et simul libri oeconomia perisset, si Aeneas cum omnibus navibus pervenisset. Volunt autem septem naves ita interim colligi, ut una Aeneas, ut tres de saxis a Cymothoë et Tritone, tres de Syrtibus, Neptuno Syrtes navigabiles faciente, liberatae sint; reliquae tantum dispersae sunt, quas paulo post legimus ad Africae litus appulsas. Novam tamen rem Naevius Bello Punico dicit, unam navem habuisse Aeneam, quam Mercurius fecerit.) — 171. *Telluris amore*; cuiuscunque [terrae] post pericula. Unde et superius dixit: *Quae proxima litora cursu Contendunt*. Et paulo post infert: *Optata potiuntur Troes arena*. (Nam revera haec optata non erat eis, qui ad Italiam festinant. Et *arena* aut pro terra posita est; aut et *arena* grata potuit esse post mare.)

Tellurem autem pro terra posuit, quum Tellurem [ipsam] deam dicamus: terram elementum, ut plerumque ponimus Vulcanum pro igne, Cererem pro frumento, Liberum pro vino. — 172. *Arena;* quaeritur, habeat necne nomen hoc aspirationem. Et Varro sic definit: *Si ab ariditate dicitur, non habet: si ab haerendo, ut in fabricis videmus, habet.* Melior tamen est superior (Guelf. I. *habet:* ipsa est vera) etymologia. — 173. *Sale tabentis;* [i. e., aut multa] madefactos aspergine, (aut qui apud sentinam laboraverint: nam supra ait (122.): Omnes accipiunt inimicum imbrem. Sane marina aqua dicitur exesse et extenuare, ut cetera, sic corpus humanum.) [*In litore;* pro in litus, ut (8. Aeneid. 616.): *Arma sub adversa posuit radiantia quercu,* pro sub adversam quercum.] — 174. *Ac primum silicis scintillam excudit Achates;* bene adiecit speciem, quia in lapidibus certis invenitur ignis. *Excudit* autem est feriendo elicit (Burm. *efficit.* codd. Burm. *eiicit* vel *eiecit.* cf. Priscian. p. 889. Putsch.) quia *cudere* est ferire Unde et *incus* dicitur: quod illic aliquid cudamus, i. e. [feriamus, vel] feriendo percudamus (Guelf. I. *producam.*) *Achates;* allusit ad nomen. Nam achates lapidis species est. Bene ergo ipsum dicit ignem excudisse (codd. *excussisse.*) Unde etiam Achatem eius comitem dixit. Lectum est enim in Naturali Historia Plinii, quod, si quis hunc lapidem in annulo habuerit, [ad custodiam eius proficiat, et] gratiosior esse videatur (codd. Burm. *gr. sit.*) [vel ideo Achates Aeneae comes dicitur, quia sollicitudo comes est regibus: ἄχος enim cura dicitur et sollicitudo.] — 175. *Succepit;* pro suscepit; ut diximus supra. (144.) — 176. (*Nutrimenta;* Cicero de Oratore (Orat. 13.): *Et qui deducta huius nutrimenta eloquentia ipsa se postea coloravit.*) *Rapuitque in fomite flammam;* paene soloecophanes est. Nam cum mutationem verbum significet, ablativo usus est: sed hoc solvit, aut antiqua circa communes praepositiones licentia, ut est (G. 1, 441.): *Conditus in nubem.* Contra (2, 401.): *Et nota conduntur in alvo.* Item (295.): *Saeva sedens super arma.* Et (6, 203.): *Gemina super arbore sidunt.* (Guelf. I. add. Et oratius: *Large super foco ligna repones.*) Cicero, *Quod ille in capite ab hostium duce acceperat.* Item (in Verr. 1, in.) *Et si fortes fueritis in eo, quem nemo* (cod. F. *in eo supra * quoniam nemo*) *sit ausus defendere.* Aut *Rapuit,* raptim fecit flammam in fomite, i. e. celeriter. [Et mire *rapuit*, opus est enim celeritate ad tale ministerium. Sane *fomites* sunt assulae quae ab arboribus cadunt, quando inciduntur, quod foveant ignem. Clodius scribit, Commentariorum IIII. *se ex arboribus fomenta exeidisse.* * (cod. F. *Fomenta taleae excisae ex arboribus. Item* etc.) Item alio loco: *Assulae ambustae, ligna excavata a fungis nomine excepto.* — 177. *Cererem;* metonymia pro frumento.] *Corruptam undis;* aqua [e]mollitam. *Cerealiaque arma;* fugiens vilia, ad generalitatem transit, (codd. transit propter carminis dignitatem, et rem vilem auxit etc. Post transiit cod. F. add. Arma enim generaliter omnium rerum instrumenta dicuntur; ubi reponuntur, armaria dicta sunt. Ergo hic propter carminis dignitatem refugiens vilia, rem vilem, quae ad omnia instrumenta pertinet, i. e. arma, auxit etc.) auxit honestate sermonis: ut alibi, ne lucernam diceret,

ait (G. 1, 391.): *Testa cum ardente viderent Scintillare oleum.* Et sciendum est, iudice Euphonia, dici *Cerealia*, vel *Cerialia: Typhoëa*, vel *Typhoia. Caesareanus* vel *Caesarianus.* In his ergo licentia derivationis est. — 178. [*Expediunt;* adhibent vel parant.] (Nigidius de Hominum Naturalibus IIII.: *Omnis enim ars, materia inventa, circa quam versetur, ferramenta, vasa, instrumentum, armamenta quae f. q. primum* (Burm. coni. *faber quamprimum*) *comparat, per quae opera sua efficere possit.*) *Fessi rerum;* hoc est, penuria fatigati, [tempestatibusque,] (i. e. esurientes, quod fere labores fames subsequitur.) Et *Fessus* generale est: dicimus enim [et] *fessus animo* [incertus consilii,] ut (8, 232.): *Ter fessus valle resedit.* Et fessus corpore, quod magis est proprium. Et *fessus rerum* a fortuna venientium, ut hoc loco. Epitheta enim nunquam vacant: sed aut ad augmentum, aut ad diminutionem, aut ad discretionem poni solent. *Fruges;* generaliter omnes *Fruges* dicuntur: et errant qui discernunt frumenta a frugibus. Nam Cicero ait (in Verr. 3, 7.): *Olei et frugum minutarum.* Cum de leguminibus diceret, ut ostenderet, etiam frumenta fruges vocari. *Frugum* autem nomen tractum est a frumine, i. e. eminente sub mento gutturis parte. *Receptas;* liberatas de periculo: ut (6, 111.): *Medioque ex hoste recepi,* i. e. liberavi. — 179. *Et torrere parant flammis, et frangere saxo;* multi Hysteroproteron putant, non respicientes superiora: quia dixit undis Cererem esse corruptam, quam necesse fuerat ante siccari. Qui tamen etiam contra hoc illo se tuentur exemplo (G. 1, 267.): *Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.* Et volunt etiam hic Hysteron proteron esse; quod falsum est. Nam et hodieque siccari ante fruges, et sic frangi videmus. Et quia apud maiores nostros molarum usus non erat, frumenta torrebant, et ea in pilas missa pinsebant (R. *pinsab.* L. *pinsib.*): et hoc erat genus molendi. Unde et *pinsores* dicti sunt, qui nunc *pistores* vocantur. *Pinsere* autem dici, Persius (1, 72.) probat: ut (Guelf. I. *hoc versu*): *A tergo* (L. *ut ego*, Guelf. I. *Ast ergo*) *quem nulla ciconia pinsit.* (Quidam ne ὕστερον πρότερον sit, alios torrere, alios frangere accipiunt. Accius Troadibus: *Nocturna* (cod. *nocturnam* *) *saxo fruges franges torridas.* Sane his versibus: *Tum Cererem corruptam undis;* et: *Torrere parant* etc.; ius Pontificum latenter attingit. Flamines autem farinam fermentatam contingere, non licebat. Cum autem dicit: *Cererem* etc., quid aliud ostendit, quam mox eos sine fermento panem coxisse, qui omnes fruges corruptas protulerant? non autem exspectasse eos fermentum, docet illo versu: Tum victu revocant vires.) — 180. *Aeneas;* merita personarum vilibus officiis interesse non debent: quod bene [ob]servat ubique Virgilius. Ut [in] hoc loco. Item in sexto (9.) cum diversis officiis Troianos diceret occupatos, ait: *At pius Aeneas arces quibus altus Apollo Praesidet.* Nisi cum causa pietatis interven[er]it, ut ad sepeliendum socios miscendo se operi alios hortaretur (6, 185.): *Nec non Aeneas opera inter talia primus Hortatur socios, paribusque accingitur armis.* *Scopulum;* i. e. speculam. Et quando speculationem significamus, generis est feminini: ut (3, 239.): *Specula Misenus ab alta.* *Speculum* autem in quo nos intuemur, generis est neutri

ut Iuvenalis (2, 103.): *Speculum civilis sarcina belli* [quod Graece ἔνοπτρον.] — 181. *Late petit*; in quantum potest. *Pelago*; in pelagus, ut (1, 6.): *Inferretque deos Latio* pro in Latium. *Antea si quem*; aut ordo est Ascendit scopulum requisiturus Anthea, Capyn, Caicum, si quem videat. Et usus est hoc genere locutionis; quo et Terentius, qui dixit (Andr. 1, 1, 28.): *Quod plerique omnes faciunt.* Atqui nihil tam contrarium; *omnes* enim generale est, *plerique* speciale. Ordo ergo est: *Quod omnes faciunt adolescentuli, ut animum ad aliquod studium adiungant plerique equos alere, plerique canes.* Aut certe *Quem* vacat, ut superius (18.) diximus, istas frequenter vacare particulas (Guelf. add. *decere*), ut ipse Virgilius (10, 861.): *Rhoebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est.* Nemo dicit *siqua ulla*, sed *si ulla*. Vacat ergo *Qua.* Item in Lucilio: *Et quem Pamphilum quaeris.* *Quem* vacat. Nam de uno loquebatur. [Ergo *si quem vid.*, pro *si vid.* posuit, cui contrarium ponebant veteres nullum: *Si quem vidisti*; *nullum vidi* pro *non vidi.* Sane legitur et *si qua*, ut sit; si qua ratione. — 182. *Phrygias*; Troianas: Troia enim in Frigia provincia est dicta: dicta autem ab Aesopi filia Frigia nomine.] (Et verisimile est, Aeneam de omni illa provincia socios habere potuisse. In secundo enim ait (799.): *Undique convenere, animis opibusque parati.*) *Biremes*; naves habentes remorum ordinem geminum: ut alibi (5, 119.): *Triplici pubes quam Dardana versu Impellunt* (al. *impulit.*) (Quidam tamen *biremes* ad suum tempus volunt dixisse Virgilium, negantes, Troiis temporibus *biremes* fuisse. Varro enim ait, post aliquot annos inventas biremes.) — 183. *In puppibus arma Caici*; quia navigantium militum [mos] est [in] puppibus arma religare, ut alibi (10, 80.): *Pacem orare manu, praefigere puppibus arma.* [Fiebatque signi gratia; aut Arma pro navalibus armamentis, ut (5, 15.): *Colligere arma iubet.*] — 184. *Cervos*; *cervi* dicti sunt ἀπὸ τῶν κεράτων, i. e. a cornibus. Sciendum autem est etiam, Latina nomina Graecam plerumque etymologiam recipere. [*Alii dicunt quod* cervi non sunt in ea parte Africae, sed fictum esse aiunt: Quidam Cervos pro quacunque fera dictos accipiunt. Nam] (codd. *sed*) cervi non sunt in provincia proconsulari, ad quam venit Aeneas. Aut fictum ergo est secundum poëticum morem: aut ob hoc dictum, quia heroicis temporibus ubique omnia nascebantur per se, ut (E. 4, 39.) *Omnis feret omnia tellus.* (Aut possunt tunc fuisse; sed, ut multis aliis locis, variae mutationes factae; licet quidam *cervos* pro quacunque fera dictos accipiant: quia post ait (215.): *Implentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.* Nam male quidam eos de vicinis insulis transfretasse tradunt, et ideo *errantes*, quod in ignotis locis essent.) *Prospicit errantes*; pascentes. Ut (E. 2, 21.): *Mille meae Siculis errant in montibus agnae.* Re vera enim dum pascuntur, vagantur. Et in septimo (491.) de cervo: *Errabat silvis.* Et alibi, cum de columbis diceret (6, 199.): *Pascentes illae tantum prodire volando.* — 185. *Tota*; inter *totum* et *omne* hoc interest, quod *totum* dicimus unius corporis plenitudinem: *omne* de universis dicimus, ut puta *Totum auditorium habet scholasticos*, hoc est: plenum est auditorium scholasticis. *Omne auditorium habet scholasticos*, i. e. omnia audi-

toria. Usurpant tamen poëtae et ista confundunt, ut hoc loco *Tota* pro *omnibus* posuit: et contra pro *toto*, *omnem* posuit: ut est (2, 750.): *Omnemque reverti per Troiam.* Statius (Theb. 1, 81.): *Et totos in poenam ordire nepotes*, i. e. omnes. Plerique derivationem dicunt (Burm. *ducunt*, Guelf. I. *faciunt*) ab eo, quod est *tot*, *totus*: ut ab eo, quod est *quot*, *quotus*. Sed illud notandum, quia in derivatione mutat plerumque naturam: nam cum *Tot* naturaliter brevis sit, *Totus* producitur: *quotus* vero secundum originem suam brevis remanet (cod. F. permanet. Idem pergit: *Armenta*; videtur nove de cervis dixisse, cum *armenta* proprie boum sint, vel equorum, vel ceterorum quibus in armis (arvis) utimur.) — 186. *Agmen*; agmen proprie dicitur ordinata multitudo, ut est ambulantis exercitus. Neque enim in uno loco stans, *agmen* vocatur: aut si inventum fuerit, usurpatum est: unde bene adiecit *Longum*, ut incedentium ostenderet significationem. — 187. *Constitit*; *con* secundum naturam brevis est semper, excepto quum *s* litera, vel *f* sequitur: tunc enim tantum producitur, sicut *in* syllaba, ut *insula*, *infula*. [*Hic*; pro, Tunc, aut pro Ibi.] — 188. *Corripuit*; aut de pharetra Corripuit: ut est (6, 290.): *Corripit hic subita trepidus formidine ferrum.* Aut [corripuit] ab Achate, (et quomodo ab Achate, quem apud ignem occupatum dixit?) sed (codd. et al. *ut*) eum secutum esse per silentium intelligamus: ut illo loco (6, 34.): *Ni iam praemissus Achates afforet.* Item (7, 123.): *Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit.* *Gerebat*; aut tunc: aut quae gerere consueverat. — 190. *Cornibus arboreis*; aut subaudis *cum*, ut illo loco (G. 4, 484.): *Atque Ixionii vento rota constitit orbis*, i. e. cum vento, Aut certe secundum supradictam figuram *Cornibus arboreis*, pro Cornuum arboreorum. Melius tamen est, ut *Cum* subaudias. *Tum vulgus*; bene *Vulgus*, ductoribus interemptis. (Ennius: *Avium vulgus et hastarum*, i. e. multitudinem hastarum et avium.) — 191. *Miscet*; perturbat, circumagit, insequitur. *Frondea* pro frondosa posuit. Plerumque enim, dum varietati declinationis student poëtae, mutant proprietatem: nam *frondeum* est totum de frondibus, ut torus. Frondosus vero est lucus (al. *locus*) [qui frondes habet:] licet enim [locus qui frondes habet] abundet frondibus, non tamen est de frondibus totus, ut *saxeus*, *saxosus*. (*Turbam*; multitudinem. Cicero in Verrinis: *Videt in turba Verrem.* Plautus in Amphitruone (1, 1.): *Deinde utrique imperatores in medium exeunt extra turbam ordinum.*) *Quam septem*; bene definiit numerum: necessitatis enim est haec venatio, non voluptatis, in qua plura requiruntur. (Nec enim conveniebat sociis diversis modis laborantibus, voluptati operam dare.) *Victor*; hoc loco propositi effector: ut est (G. 3, 114.): *Atque rotis insistere victor.* — 193. *Fundat humi*; per humum. Et est adverbialiter positum: ut (2, 380.): *Humi nitens*, i. e. per humum. *Cum navibus*; Cacephaton in sermone: quod fit si particulam *Cum n* litera sequatur. [Notandum sane est, quod non omnia persequitur; neque enim indicat, quo delati sint cervi.] — 194. *Hinc*; pro inde, vel post. Abutitur enim adverbiis, more suo. *Partitur*; Sallustius ait: *Provinciae inter se partiverant.* Nam et *partio*, et *partior* dicimus: et est verbum de his, quae, cum utramque

recipiant declinationem, pro nostra voluntate activae tamen sunt significationis (Burm. pro nostra tamen vol. act. sunt s.) ut *punio, punior*; fabrico, fabricor; labo, labor (al. *lavo, lavor*; al. *laboro, laboror*): quanquam temptaverit Probus facere differentiam inter activam passivamque significationem, ut dicamus: *tondeo alterum, tondeor ab altero*; sed hoc in aliis verbis dicere non possumus, ut *fabrico, fabricor*; *pasco, pascor*; nam legimus (E. 1, 55.): *Florem depasta salicti*; et (G. 3, 314.): *Pascuntur vero dumos*. Sunt autem alia verba, quae activae significationis declinationisque sunt, ut *caedo*; sunt, quae passivae, ut *caedor*. Invenimus tamen, activam declinationem habere passivam significationem, ut *vapulo*; et contra, declinationem passivam activam habere significationem, ut *loquor*. Haec ergo caute ab illis (ab aequalibus) segreganda sunt verbis. — 195. *Vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes*; ordo est, Deinde vina partitur, quae Acestes dedit [Trinacrio.] (Burm. deinde vina heros dividit, quae bonus Acestes Trinacrio litore cadis oneravit, et abeuntibus dederat.) (*Bonus* autem, hic largus vel liberalis. Sane etiam Aeneam *bonum* pro laude appellat, ut in V. (770.): *Quos bonus Aeneas dictis solatur amicis*. *Bonum* etiam pro forti dicit Sallustius: *Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem*. Item (Catil. 33.): *Sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit*) [*Bonus*, bonus civis et bonus largitor.] *Deinde*; una syllaba tollitur metri causa.] — 196. *Trinacrio*; Graecum est propter tria ἄκρα i. e. promontoria, Lilybaeum, Pachynum, Pelorum. Latine autem Triquetra dicitur. (Sane Philostephanos περὶ τῶν νήσων sine *r* litera *Trinaciam* appellat: ὅτι Τρίνακος αὐτῆς πρῶτος ἐβασίλευσεν.) *Heros*; vir fortis, semideus, plus ab homine habens, ut ait Hesiod. (Op. 158.): [Ζεὺς κρονίδης ποίησε δικαιότερον καὶ ἄρειον Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται ἡμίθεοι.] — 198. *O socii*; ordo est, O socii, revocate animos. Bene autem *socios* dixit, ut se eis exaequaret. (Quidam *socios* pro *remiges* accipiunt; sed illi *socii navales* appellantur.) *Ignari*; pro immemores. Et est Acyrologia, *Ignarus* enim est qui ignorat: *immemor* [vero] qui oblitus est. *Ante malorum*; ὑφὲν est: [i. e. antiquorum malorum;] ut alibi (G. 2, 157.): *Caeli subterlabentia signa*. [*Ante* enim hic ad solam pertinet coniunctionem, et plenitudinem versus.] (Et totus hic locus de Naevio belli Punici lib. translatus est. — 199. *O Passi graviora*; arte magna utitur. Vult enim eos meminisse gravissimorum, ut praesentia facilius tolerent. Et bene graviora dicit esse transacta, (ut de praesenti eos naufragio consoletur, et) ut ostendat futura esse leviora. *His quoque*; scilicet sicut et gravioribus. — 200. [*Vos*; vos certe estis.] *Scyllaeam*; exempla pro negotiorum qualitate sumere debemus: ut hoc loco, in marinis periculis ponit peractae tempestatis exempla. (*Rabiem* autem secundum antiquos dictam nonnulli asserunt; nam *rabiam* dici affirmant.) *Penitusque* etc.; i. e. valde, et aut *valde sonantes*, [aut valde] accessistis, i. e. iuxta. Et bene ait *accessistis*. Non enim passi sunt haec pericula, sed his fuere vicini. [*Accestis* autem pro accessistis i. e. iuxta, dictum per syncopen: quae fit, cum de media parte verbi syllaba subducitur.] — 201. *Cyclopea*; aut quae Cyclops in Ulixem iecit: aut certe Siciliam

dicit, [quae plurimis locis saxosa promontoria habet,] ibique (codd. *in qua*) Cyclopes habitaverunt, ut ipse (3, 643.); *Centum alii curva haec habitant ad litora vulgo.* Possumus tamen et Aetnam accipere, [quae propria Cyclopum fuit:] nam et ipse in tertio ait (583.): *Nocte illa tecti silvis immania monstra Perferimus.* [Quidam tamen haec saxa inter Catanam et Tauromenium in modum metarum situ naturali dicunt esse, quae Cyclypea appellantur, quorum medium et eminentissimum Galate dicitur.] — 202. *Revocate animos;* (quos remisistis, resumite, hoc est, animo praesenti estote.) *Moestumque timorem;* qui moestos et sollicitos faciat: ut *mors pallida*, et *tristis senectus.* — 203. *Mittite*, [pro] Omittite. (Et bene, qui praemiserat *revocate*, addit *mittite.*) Et est tropus aphaeresis, quomodo temnere pro contemnere. *Forsan*, *forsan*, *forsis*, *forsitan*, *forte*, *fortassis*, *fors*, [omnia haec] unum significant: sed varie pro metri ratione ponuntur [ut (11, 50.): *Fors et vota facit;* et (2, 506.): *Forsitan et Priami quae fuerint fata requiras.*] (Dicitur tamen et *fortasse*, ut Terentius (Eun. 5, 9, 31.): Tu fortasse, quae hic facta sunt, nescis.) *Olim;* modo temporis futuri est (Guelf. I. *modo praesentis temporis*, *modo fut. est.*) *Meminisse;* *memini* et genitivum regit et accusativum. Dicimus enim et *memini malorum*, et *memini mala*, et iusta ratione (Guelf. I. *iuxta rationem*): nam memoriae oblivio contraria est. Et *obliviscor* similiter et genitivum regit et accusativum, ut [Tullius Cicero]: *Obliviscere caedis, atque incendiorum.* (Guelf. I. add. et oblitus decorisque sui, et item Cicero) et: Obliviscor iniurias tuas [o]Clodi (L. R. Guelf. I. II. *Clodia*. Vos. *Velodia.*) Sic Tullius Cicero. *Iuvabit;* (sicut: *num priorum meminisse iuvat?*) [Et multi *iuvabit* non delectabit, sed usus erit tradunt,] futuri temporis est. Huius autem verbi praeteritum perfectum anomalum est. Nam cum primae coniugationis verba tempore perfecto, aut in *Avi* exeant, ut *amavi:* aut in *ui* solutam, ut *tonui:* hoc verbum *iuvat* neque *iuvavi* facit, neque *iuvui*, sed *iuvi*, ut Lucanus (9, 200.): *Iuvit sumpta ducem, iuvit dimissa potestas.* — 204. *Per varios casus;* argumentum a compensatione (al. *comparatione*). (Et bene dicendo *casus* et *discrimina* praeterita attenuat; neque enim ait *pericula*. *Rerum* autem potest salvo sensu omitti.) *Sedes ubi;* non vacat, quod adiecit *quietas.* Habuit enim sedes et in Thracia, [sed portentosas;] et in Creta, sed [pestilentes, et ideo] non quietas. [*Fata* autem quidam hic Deorum responsa accipiunt.] — 206. *Illic fas regna resurgere Troiae;* figura est etiam ante dicta, qua per contrarium aliquid intelligimus. Dicendo enim illic fas, ostendit alibi nefas, ut occurreret cogitationi sociorum, ne fatigati tot malis quascunque requirerent sedes, quod etiam in quinto factum est, navibus incensis. [Bene autem *regna Troiae* dixit, non Troiam, quam amiserat.] — 207. *Durate;* duri estote ad sustinendos labores. Sic Horat. (Carm. 1, 14.): *Vix* (L. sic) *durare possunt imperiosius aequor.* *Vosmet;* met παρέλκον est. Sciendum autem, has particulas *met*, *piam*, [pte,] *te*, ut *egomet*, *quispiam*, [suopte,] *tute*, et similia, ornatus causa poni. Sunt autem (al. *enim*) adverbia. Quicquid enim ab illis septem recesserit partibus, adverbium sit necesse est. Item quemadmodum probamus adverbia

esse, quia dicimus *docte facio*, *docte feci*, *docte fecisti*, et mutato verbo remanet adverbium: ergo sic et in istis particulis invenimus, ut *egomet*, *nosmet*, ut mutatis casibus, vel personis eaedem permaneant, adverbia sine dubio sunt. Nulla enim hoc alia pars orationis admittit. Notandum sane, quod hae particulae plerumque [vim et] suam naturam habent, non syllabarum. Nam cum *Te* et *Met* longae sint, tutemet dactylus invenitur, nec possumus harum partium naturam discutere, quia sub regulis non sunt. — 208. *Voce refert*; pleonasmos est, qui fit, quotiens adduntur superflua. Ut alibi (4, 359.): *Vocemque his auribus hausi.* Terentius (Adelph. 3, 2.): *His oculis egomet vidi.* (Guelf. I. add.: et alibi: vidi oculos ante ipse meos.) *Curis*; *cura* dicta ab eo, quod *cor urat*. Denique paulo post ait: Premit altum corde dolorem. *Aeger*; *aeger* est et tristis, et male valens; (Guelf. I. add. ut: protenus aeger ago, et aegram indignantem, et male valens ut: aeger anhelitus artus, arida quoque.) *Aegrotus* autem sive *aegrotans*, tantummodo male valens. — 209. *Spem*; laetitiam. [Ut (4, 477.): *spem fronte serenat*: et est crebra apud Virgilium figura, quae fit, quotiens significatur ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Nam spem laetitia sequitur: spes autem in vultu non videtur, sed laetitia. Haec autem figura et versa vice fit: ut intelligamus ab eo quod sequitur, id quod praecedit. Ut (5, 70.): *Meritaeque expectent praemia palmae.* Palmam pro virtute posuit, quae praemium meretur, et palmam [post accipit.] — 210. *Praedae*; ad praedam. Ut (6.): *Inferretque deos Latio.* *Accingunt*; studiose parant. Ut alibi (2, 235.): *Accingunt operi.* Accinctos enim industrios dicimus (ut: paribusque accingitur armis:) ut Horatius (Serm. 1, 5, 5.): *Altius ac nos* (L. *nunc*, Vos. *at nunc*; R. ac non cunum praecinctis, Fuld. altius canos praecingitis. Guelf. I. *altius ac praecinctis unum*. Guelf. II. *alt. agnos praecinctis unum*) *praecincti sumus*. Sicut contra negligentes discinctos vocamus. Ut (8, 724.): *Discinctos Mulciber Afros.* [Et] Horatius in Epodo (1.): *Quod aut avarus, ut Chremes, terram premam; Discinctus aut perdam, ut nepos.* [ut Graece ἄζωνοι, expediti dicuntur.] *Dapibusque futuris*; ambitiose dixit quod sint cervi dapes futurae. — 211. *Tergora*; *tergus tergoris*, unde et *tergora*, corium significat; *tergum* vero *tergi*, ut *templum*, *templi*, dorsum significat. Ut Sallustius: *Scilicet quia tergis abstinetur.* Sed hoc a veteribus confundebatur, ut (368.): *Taurino quantum possent circumdare tergo.* (Item in IX. (763.): *Ingerit hastas in tergus.* Quidam mox detracta coria *pelles*, diu subacta autem et iam medicata *coria* appellanda tradunt.) *Viscera nudant*; *viscera* non tantum intestina dicimus, sed quicquid sub corio est. Ut: *In Albano Latinis visceratio dabatur*, i. e. caro. Est autem nominativus [singularis] *hoc viscus*, *huius visceris*: ut Lucretius (1, 837.): *Viscus gigni sanguenque creari.* *Sanguen* autem ideo dixit, quia *sanguinis* facit, ut *carmen carminis*. Si enim *sanguis* diceret, par esset nominativus genitivo (codd. *esset genitivus*), ut *anguis*, *pinguis*. — 212. (*Pars in frusta secant*; figurate, ut (4, 405.): *Pars grandia trudunt.*) *Verubus* [a nominativo veru:] Ecce nomen de his, quae in numero singulari indeclinabilia sunt, ut *veru*, *cornu*, *genu*. *Trementia*; palpitantia adhuc. — 213.

dicit, [quae plurimis
(codd. *in qua*) Cyclopes
alii curva haec habita
Aetnam accipere, [quae
tertio ait (583.): *Nocte*
ferimus. [Quidam tam
menium in modum n
Cyclypea appellantur,
late dicitur.] — 202.
mite, hoc est, animo
qui moestos et sollicit
nectus. — 203. *Mittit*
serat *revocate*, addit *m*
temnere pro contemn
forte, fortassis, fors,
pro metri ratione pon
(2, 506.): *Forsitan*
(Dicitur tamen et *for*
fortasse, quae hic fa
futuri est (Guelf. I. *n*
Meminisse; memini e
enim et *memini mal*
(Guelf. I. *iuxta ratio*
Et *obliviscor* similiter
lius Cicero]: *Obliviscе*
et oblitus decorisque s
[o]Clodi (L. R. Guelf
Cicero. *Iuvabit;* (sic
multi *iuvabit* non del
poris est. Huius aute
est. Nam cum prim
aut in *Avi* exeant, ut
verbum *iuvat* neque
canus (9, 200.): *Iuvit*
204. *Per varios casus*
paratione). (Et ben
attenuat; neque anim
sensu omitti.) *Sedes*
Habuit enim sedes et
sed [pestilentes, et ide
Deorum responsa acci
Troiae; figura est etia
intelligimus. Dicendo
curreret cogitationi so
requirerent sedes, quo
census. [Bene autem
amiserat.] — 207. *Du*
Sic Horat. (Carm. 1, 1
sius aequor. Vosmet;
particulas *met, piam,*
tute, et similia, ornat
verbia. Quicquid enim
verbium sit necesse est.

Aut certe in ea parte sitos, ut nec alius mos, ut eos, qui in aliena est: *et magna manes ter voce vo-* praeter omnes, quasi [aliis magis] *Acris;* fortis, alias velocis. Quidam vegetum ac nimium tradunt.) (30.): *Immitis Achilli.* (Vitavit — 221. *Nunc Amyci;* in quinto (374.) huius *Amycus* et Lycus cum Oronte videntur perisse.) supra: *Spem vultu simulat.* — 222. ut merito requirantur ac desiderentur.) — 223. vel epularum, vel famis, vel malorum. Ex quo constitit, ut Libyam respiceret; vel certe vel diei. Sequitur namque paulo post: *Aeneas volvens.* Et sciendum est, Virgilium non vel occasum diei, sed aut intellectui relin- aut negotiis tempora significare. Est autem non omnia exprimere. Unde ait Horatius (133.): *Nec verbum verbo curabis reddere fidus* plerique de translatione Graecitatis hoc Homerus sane ista contemnens tempora uni- *Cum Iuppiter aëthere summo Despiciens.* Oeco- secundum mathesin videtur ordinasse Virgilius. sua posito cum Venere, significatur, quod felicitas possit evenire. Ergo quoniam regni admittetur a Didone per occasionem haec poëta praemisit. Sane [et] illud animad- peritissime dixit tristiorem Venerem fuisse cum significat, exitum uxoris infelicem futurum: nam interemit. Quod autem Mercurium facit a Iove ad occasum descendere, i. e. ad ima terrarum: (Dan. inimic) quidem fore, sed minime diu- permanere. Illud etiam Mathematici dicunt, posita, misericordem feminam nasci, atque in habitu virginis venatricis, Venerem oc- et misericordem postea reginam probavit cum ea permixtus est. *Aethere summo;* proprium [et perpetuum] aetheri epitheton superior est. — 224. *Despiciens;* deorsum *suspiciens,* sursum aspiciens. Notandum sane, diximus, *diligenter inquirens* significamus, diduco. Nam *deduco* est prosequor: *diduco* *Velivolum;* duas res significat, et quod velis vola- (Guelf. I. transitur), ut hoc loco: et quod velis quod velis facientibus naves veloces sunt;) *velivolas.* Qui (Burm. *quod*) et proprie dixit. metaphora (codd. translatio) navium et (3, 520.): *Et velorum pandimus alas:* (G. 4, 59.): *Nare per aestatem liquidam:* sit, alae vero avium. Et sciendum est, translationes et (codd. *esse et*) partis unius. *Ia-* expositas: aut proprium epitheton est cetera elementa mobilia sint, sola terra

stabilis est, unde et *bruta* dicitur. (Alibi (G. 3, 343.): *Tantum campo* (campi) *iacet.*) [Aut *iacentes*, inferius positas; sunt enim omnium infimae elementorum.] — 225. *Latos populos;* cum *populos* numero plurali dicimus, urbes significamus: cum [vero] populum, unius multitudinem civitatis intelligimus [ut (21.): *Populum late regem, belloque superbum*: de Romano enim intellexit.] *Sic*; quid est *sic?* i. e. (Guelf. I. *sic* quidem, sicut etc. Guelf. II. sic quidem sicuti ut etc.) ut ista conspiceret.' — 226. *Et Libyae defixit lumina regnis*; [Pulchra] prooeconomia, i. e. dispositio carminis. Vituperabile enim fuerat, si ex abrupto transitum faceret, quod in nono fecit (1.): *Atque ea diversa penitus dum parte geruntur;* quae res tamen excusatur uno sermone. *Atque ea*, i. e. eodem tempore, quod solum est interpositum. Nunc vero bene transiit, quod inducit Iovem, et de rebus humanis cogitantem, et Africam respicientem, ad quam venere Troiani. Unde honestus color est, ut Venus adeat Iovem, timens ne Romana fata Carthagini concedant (codd. *concedat*): felix enim eventus sequitur loca, quae respexerit Iuppiter: unde in secundo [ait] (690.): *Aspice nos, hoc tantum.* Et alibi (10, 473.): *Atque oculos Rutulorum reiicit arvis;* ubi erat futura victoria. — 227. *Tales;* de rebus humanis. *Iactantem pectore curas;* nunc secundum Stoicos loquitur, qui deos dicunt humana curare. Interdum secundum Epicureos, poetica utens licentia: [unde illud (E. 8, 35.): *Nec curare deum credis mortalia quemquam.*] — 228. *Tristior;* comparativum posuit pro positivo. Quando enim Tristis est Venus, ut nunc *tristior* diceretur? (Sic Sallustius: *Ipsum mare Ponticum dulcius quam cetera.* An modo tristior, cum et ante propter Aeneam soleret tristis esse, Tristior pro laetitia Venus dicetur.) *Oculos suffusa nitentes;* nitidos oculos lacrymis perfusos habens. ~~Et est~~ figura, quae fit, quotiens participio praeteriti temporis a passivo, iungimus casum accusativum, ut *Deiectus animum, moesta vultum.* Dicendo autem *Nitentes* expressit nimiam (esse) etiam in lacrymis pulchritudinem, sicut de Euryalo (5, 343.): *Lacrymaeque decorae.* — 229. (*O qui res* etc.; graviter coepit: non enim ait: o genitor; et est tota orationis intentio, iniuste vexari a Iunone Troianos.) — 230. *Aeternis regis* etc. (Haec commemoratio potentiae Iovis quasi ad invidiam posita est; hoc est: qui omne potes, contra te flecteris, et) Volunt quidam superflue (codd. *superfluo*) *Regis* ad deos referri, *Terres* ad homines; nescientes quia maioris potestatis est, idem posse circa deos, quod circa homines. *Et fulmine terres;* non sine causa adiecit *Terres.* Est enim fulmen, quod terreat; est, quod afflet: ut (2, 649.): *Fulminis afflavit ventis.* Est quod puniat, ut (4, 25.): *Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.* Peremptorii autem fulminis late patet significatio. Est quod praesagiat, [ut (E. 1, 17.): De coelo tactas memini praedicere quercus.] (Poetarum autem consuetudo est, proprie semper, cum Iovem nominaverunt, et fulmen adiungere, ut (12, 200.): *Audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit.* Et ante (4, 208.): *Genitor cum fulmina torques.*) — 231. *Meus;* subaudis filius, (quasi per me tibi coniunctus, et sic subaudis filium,) ut Aiacis Oilei, ut ante diximus. *In te;* modo *contra te*, alibi *pro* significat: ut (304.): *quietum Accipit*

in *Teucros animum mentemque benignam.* I. e. pro Teucris. — 232. *Quid Troes potuere?* (Hoc est, qui Graiis pares non fuerunt, in te aliquid possunt. Et est) argumentum [est] ab impossibili. Ut alibi (529.): *Non ea vis animo.* Et est validius, quam a voluntate. Plus enim est, non posse, quam nolle. *Troes;* erit nominativus *Tros*, et haec breviter scienda regula est; quia omnia enim nomina monosyllaba Graeca, quae in Latinum sermonem transeunt, tertiae sunt tantum declinationis, et tam Latine quam Graece declinari possunt. Ut *Tros Trois* et *Troos*, *Pan Panis* et *Panos*, ut (8, 344.): *Arcadici dictum Panos de more Lycaei.* — 233. [*Ob Italiam;* iuxta Italiam antiquo more dictum accipiunt, ob enim veteres pro iuxta ponebant: aut ob, propter: Terentius, *Quodnam ob factum:*] aut ob, circum, ut: Turni se pestis ob ora. Quasi circa; aut ob, contra, ut obstat, et obloquitur.] *Ob Italiam;* ne ad Italiam perveniant, toto orbe pelluntur. Atqui in Africa sunt. Sed si diligenter requiras, etiam inde pelluntur: ait namque (540.): *Hospitio prohibemur harenae.* (Sane multi *ob Italiam*, iuxta Italiam antiquo more dictum accipiunt, ut sit: pars orbis clauditur, quae circa Italiam est: *ob* enim veteres pro iuxta ponebant. Plautus in Milite: *nunc scio mihi ob oculos caliginem obstitisse.* Potest etiam *ob*, *ante* intelligi; aut *ob*, *propter.* Terentius (Adelph. 5, 9, 4.): *Quodnam ob factum;* aut *ob*, *circum*, ut (12, 865.): *Turni se pestis ob ora;* quasi circa Italiam errent, et in eam pervenire non possint: significat *ob* et *contra*, ut *obstat*, et *obloquitur.*) — 234. *Certe hinc Romanos;* atqui nusquam hoc legimus, sed per silentium intelligimus, ut superius de Iunone *audierat.* [*Olim fore;* aut *olim fore*, et futuri temporis est; aut *olim pollicitus.*] *Volventibus;* volubilibus. Et est participium pro nomine. *Volvens* enim est qui volvit: *volubilis* [autem] qui volvitur [habiliter.] Anni autem volvuntur, non volvunt. Ut est (G. 2, 402.): *Atque in se sua per vestigia volvitur annus.* [Alii quod deficit lingua Latina participio praesenti passivo, praesens activum positivum volunt, ut (G. 1, 163.): *voluentia plaustra;* et (G. 1, 74.): *siliqua quassante legumen:* quae quassetur.] — 235. *Fore;* futuros esse. Et est de verbis defectivis. *Revocato;* dicendo *Revocato*, ostendit Italiam, unde Dardanus fuerat. *A sanguine Teucri;* Teucrum pro Dardano posuit. Dardanus enim de Italia profectus est, Teucer de Creta: [Et hic usurpavit.] quia solent poëtae nomina de vicinis provinciis, vel personis usurpare. Ut (G. 1, 89.): *Domitus Pollucis habenis Cyllarus*, quum Castor equorum domitor fuerit. Item (G. 4, 15.): *Et manibus Progne pectus signata cruentum.* pro Philomela. Item *Didonem* dicit *Sidoniam*, quum sit Tyria, a loci vicinitate. Item (E. 6, 74.): *Quid loquar aut Scillam Nisi?* quum Phorci fuerit. Et sciendum est, inter fabulam et argumentum, hoc est (Burm. *et pro h. e.*) historiam, hoc interesse: quod fabula est dicta res contra naturam, sive facta, sive non facta, ut de Pasiphaë. Historia est, quicquid secundum naturam dicitur, sive factum, sive non factum. Ut de Phaedra. [*Argumentum*, ut sic definiam, est res ficta, quae tamen fieri potest, ut sunt argumenta Comoediarum.] — 236. *Omni ditione;* melius *Omni* quam *Omnis.* Ut significet omni potestate (i. e.) pace, legibus, bello. — 237. *Pollici-*

tus; pollicemur sponte, rogati *promittimus. Quae te genitor sententia vertit?* [*Quae* Pro *cuius* aut *qualis.* Et] verecunde agit Venus. Nec enim conveniebat, ut aperte contra uxorem ageret apud maritum. Unde et similiter respondet Iuppiter, Neque me sententia vertit. — 238. *Hoc;* hac re, [propter hoc quod sciret Aeneae socios imperaturos. — 239. *Fatis contraria fata;* utrum fatis bonis in praesentibus.] *Rependens;* compensans. Et est translatio a pecunia [quae appendebatur.] — 240. *Eadem;* similis qualis ab initio fuit: ut ostendat, nec longitudinem temporis prodesse Troianis. — 241. *Finem;* ac si diceret, non regnum requirimus, sed finem laborum. — 242. *Antenor potuit;* [capto Ilio Menelaus memor se et Ulixen beneficio Antenoris servatos cum repetentes Helenam ab eo essent suscepti, ac pene a Paride aliisque iuvenibus interempti essent, parem gratiam reddens inviolatum dimisit, qui cum uxore Theano et filiis Helicaone et Polidamante, ceterisque sociis in Illyricum pervenit, et bello exceptus ab Euganeis et rege Veleso, victor urbem Patavium condidit, id enim responsi acceperat eo loco condere urbem quo sagittis avem petisset, ideo ex avis petitae auspicio Patavium nominatum.] (Cod. F. nominatum * cui aeternitatem Helicaon ne victor rediret, gladio peremit, sed hic non sine etc.) Hi autem duo Troiam prodidisse dicuntur secundum Livium: quod et Virgilius per transitum tangit, ubi ait (codd. ut) (488.): *Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis.* Non sine causa Antenoris posuit exemplum, cum multi evaserint Troianorum periculum: ut Capys, qui Campaniam tenuit, Helenus, qui Macedoniam. Ut alii, qui Sardiniam, secundum Sallustium. Sed propter hoc, ne forte illud occurreret, iure hunc vexari, tanquam proditorem patriae. Elegit ergo similem personam: Et excusat Horatius dicens (Carm. secul. 41.): *Ardentem sine fraude Troiam,* hoc est sine proditione; quae quidem excusatio non vacat. Nemo enim excusat nisi rem plenam suspicionis. Sisenna tamen dicit, solum Antenorem prodidisse (Troiam), quem si velimus sequi, augemus exemplum: Si regnat proditor, cur pius vagatur? ob hoc autem creditur Graecis Antenor patriam prodidisse, quia [sicut superius dictum est, et auctor reddendae Helenes] et legatos, qui propter Helenam venerant, suscepit hospitio, et Ulixem (in) mendici habitu agnitum non prodidit. [*Potuit;* plus est quod dixit *potuit* non meruit. *Elapsus;* invidiose noluit dicere *dimissus,* sed *elapsus. Achivis;* ab Achaeo Iovis et Pithiae filio dicti.] — 243. *Illyricos penetrare sinus;* Antenor non Illyricum, non Liburniam, sed Venetiam tenuit. Ideo autem Virgilius dicit *Illyricos sinus,* quod inde venit quidam Henetus (L. *Benet.*, Vos. *Enet.*, Dan. *Aenet.* et mox *Aenetiam* pro *Hen.*) rex, qui Venetiam tenuit, a cuius nomine Henetiam dictam, posteri Venetiam nominaverunt. *Tutus;* ideo tutus, quia Rheti Vindelici (Guelf. I. *arheti et vindel.*) ipsi sunt Liburni, saevissimi admodum populi, contra quos missus est Drusus. Hi autem ab Amazonibus originem ducunt, ut etiam Horatius dicit (Carm. 4, 4.): *Quibus mos unde deductus* (Vulg. *duct.* Fabr. al. *inde deduct.*), *per omne tempus Amazonia securi dextras obarmet* (Guelf. I. *securis dextram subarm.*) *quaerere distuli.* Hoc ergo nunc ad augmentum perti-

net, quod tutus est, etiam inter saevos populos. — 244. *Fontem timavi;* amant poëtae rem unius sermonis, circumlocutionibus dicere, ut pro *Troia* [dicant] *urbem Troianam*, pro *Buthrotio* (Burm. *Buthroto*), *arcem* (Vos. *urbem*. v. A. 3, 293.) *Buthroti*. Sic et modo pro *Timavo* ait *fontem Timavi*. Et paulo post, *urbem Patavi*, i. e. *Patavium*. *[*Superare;* nauticus sermo, Lucilius: *Promontorium remis superamus Minervae*.] — 245. *Unde per ora novem;* multi septem esse dicunt. Quod si incerta fides est, finitus est numerus pro infinito. *Vasto cum murmure montis;* tanta vi exit in mare, ut etiam resonet vicinus mons. Et sic dictum est, ut superius (55.): *Illi indignantes magno cum murmure montis Circum claustra fremunt*. [*Et per ora Timavi;* usque ad initium fontis, hoc est, usque ad montem. Timavus autem in Histria est inter Aquileiam et Tergestum. — 246. *Mare;* it quasi proruptum mare.] Amat poëta rem historiae carmini suo coniungere. Varro enim dicit hunc fluvium ab incolis *mare* nominari. *Proruptum;* i. e. effusum fluens. Et melius *proruptum* quam *praeruptum* [legere.] Bene autem definit, quid est largus fons? solutum mare. *Pelago;* aquarum abundantia. *Premit;* populatur, vastat, [in illis enim locis accessus maris fit.] (Sane multi: *It mare proruptum*, et: *Pelago premit arva sonanti*, hoc intelligi volunt: quod tanta est in illis locis accessa, quae dicitur mare (Burm. *maris*), ut per ora Timavi, i. e. usque ad initium fontis mare ascendat (cod. *ascendit*). Unde ait: *It mare* etc., i. e. aqua maris premat arva, hoc est, litore vicina cooperiat. Constat autem et in illo loco, accessa (Salmas. *accessam*) maris usque ad montem pervenire, et per omne litus Venetiarum mare certis horis et accedere per infinitum, et recedere.) — 247. *Hic* [; pro illic.] *Tamen;* hoc est, etiam in loco difficili. *Urbem Patavi;* [genitivus tracta i.] Hoc est *Patavit* (Burm. et codd. *Patavium*): *Patavium* autem dictum, vel a Padi vicinitate, [vel, sicut supra dictum est, * alii a palude palma quae vicina civitatis est,] quasi *Padavium:* vel ἀπὸ τοῦ πέτασθαι, [quasi *Petavium*] quod captato augurio dicitur condita: vel quod avem telo petisse dicitur [Antenor] et eo loco condidisse civitatem. (Alii a palude *Patina*, quae vicina civitati fuisse dicitur, *Patavium* dictam putant. Sane *Patavi* minorem nominativo genitivum fecit, cum genitivus nunquam pauciores syllabas nominativo suo habere debeat: *Patavium* enim *Patavii* facit.). *Sedesque locavit;* ex votis suis facit invidiam, dicens, id concessum Antenori, quod ipsa desiderat (Burm. *desideret*). — 248. *Et genti nomen dedit;* hoc est, quód ne victori quidem concederetur Aeneae: quod scimus a Iunone esse perfectum (Burm. prof.) (Sicut in XII. (824.) ait: *Nunc Troas fieri iubeas Teucrosque vocari:* Et Iuppiter ait (835.): Commixti corpore tanto (cod. *tantum*).) Contra quam oblique loquitur, propter considerationem mariti, ut ait (823.): *Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos, Neu Troas fieri iubeas*. Hi autem primis temporibus ab Antenore dicti sunt *Antenoridae*. (Ipsum vero quidam dicunt Hectora se appellasse (cod. *haec ora * app.*): aut certe *nomen* nobilitatem, vel dignitatem, ut (2, 89.): *Et nos aliquod nomenque decusque gessimus*.) Armaque fixit; (quasi non necessaria consecravit. *Figere* enim consecrare hic debemus accipere,

tus; pollicemur sponte, rogati *prom*
sententia vertit? [*Quae* Pro *cuius*
agit Venus. Nec enim conveniebat,
ageret apud maritum. Unde et si
Neque me sententia vertit. — 238. *H*
quod sciret Aeneae socios imperaturos
fata; utrum fatis bonis in praesenti
sans. Et est translatio a pecunia
240. *Eadem;* similis qualis ab initio f
tudinem temporis prodesse Troianis.
ceret, non regnum requirimus, se
Antenor potuit; [capto Ilio Menelaus
ficio Antenoris servatos cum repeter
suscepti, ac pene a Paride aliisque
parem gratiam reddens inviolatum
Theano et filiis Helicaone et Polid
Illyricum pervenit, et bello exceptus
victor urbem Patavium condidit, id
loco condere urbem quo sagittis av
titae auspicio Patavium nominatum.
aeternitatem Helicaon ne victor redi
non sine etc.) Hi autem duo Troia
dum Livium: quod et Virgilius pe
(codd. *ut*) (488.): *Se quoque prin*
Achivis. Non sine causa Antenoris
evaserint Troianorum periculum: ut
nuit, Helenus, qui Macedoniam. Ut
dum Sallustium. Sed propter hoc,
iure hunc vexari, tanquam prodit
similem personam: Et excusat Horat
Ardentem sine fraude Troiam, ho
quidem excusatio non vacat. Nemo
nam suspicionis. Sisenna tamen di
disse (Troiam); quem si velimus se
regnat proditor, cur pius vagatur? c
cis Antenor patriam prodidisse, qui
et auctor reddendae Helenes] et leg
venerant, suscepit hospitio, et Ulixe
tum non prodidit. [*Potuit;* plus es
ruit. *Elapsus;* invidiose noluit dic
Achivis; ab Achaeo Iovis et Pithiae f
penetrare sinus; Antenor non Illyri
Venetiam tenuit. Ideo autem Virgi
quod inde venit quidam Henetus (L
Aenet. et mox *Aenetiam* pro *Hen.*) r
cuius nomine Henetiam dictam, poste
Tutus; ideo tutus, quia Rheti Vin
vindel.) ipsi sunt Liburni, saevissimi
quos missus est Drusus. Hi autem
ducunt, ut etiam Horatius dicit (Carm.
deductus (Vulg. *duct.* Fabr. al. *inde d*
Amazonia securi dextras obarmet (
subarm.) *quaerere distuli.* Hoc ergo n

accusari a Venere, ut est
Et: *Unius ob iram prodi-*
risit Cytherea repertis. —
ut dictum est, cur subriserit
his est, quae carent prima
ra non sunt potestate: ut *tono*,
umus dicere, nisi forte per-
ut, si tale aliquid Iuppiter
e; leviter tetigit. Et scien-
ium voluptatis: ut alibi ait
delibans oscula fatur. Et
Thais mea, meum savium.
dari, uxori *basium*, scorto
nt ita intelligi, ut summum
pressum, sed summa labella
aris Iuppiter vultus natae liba-
mus cum blandimentis quibus-
re liberorum, ac deinde ad os
libavit merito, quia partem
cula dixerit, quasi *minora* et
utive *oscula*; nam *ora vultus*
enebant. Et (3, 490.): *Sic ora*
it minores et teneros vultus.) —
sis arguimur, ante nos purgare
descendere, quod et hoc loco
purgat, et sic venit ad pro-
elocutio usualis, i. e., dimitte
verbis, parce iniuriis. (Alii
um pro dativo; aut certe ideo
e possit audire, ut (561.): *Sol-*
herea; omnia quae apud Grae-
d Latinos in *e* productum con-
: *Αἰνείας*, Aeneas: (L. *Χορείας*,
nia autem, quae dicit Iuppiter,
torum. Ideo autem nunc dicit:
rat *Tristior.* *Manent immota;*
genitor sententia vertit? Et si-
oicorum ostendit, nulla ratione
et hic ordinem sicut in templi
562), ut statim promittat, quod
exspectatione suspensus.) *Tuo-*
nanorum. — 258. *Fata tibi;*
obilis ratio est. Sed aut vacat
Qui mihi accubantes in con-
lata, non tamen propter te.
ificat: quia cum proprietatem
ignificamus, ut si dicas: *legi*
lligo Ciceronem; et ne longa
sa Lav. M. Aut certe detrahe
(Dan. alii dicunt Romam vel
esin faciunt.) *Cernes urbem;*
idetur autem figurate dictum
dem significavit.] — 259. *Sub-*

ut (3, 287.): Postibus adversis figo:, et h
etc.). Hoc est, securus est: quia solent di
quia s. amissi (al. amissa) militia sine
sive gladiatura, quibuslibet templis arma s
tius (dicit) (Epist. 1, 1, 4.): Veianius armi
fixis, et (5, 360.): Danais de poste refixu
compositus.] Syncope est. Detraxit enim d
(8, 274.): Et pocula porgite dextris. — 250
sic loquitur quasi una sit de Troianis: n
procedit; [aut quasi patiatur et ipsa quod e
progenies propter Antenorem. Est autem
quod autem dixit: tua prog., epex. est.) U
divum incedo regina. [Annuis; licet ipsa
persona Aeneae se posuit: bene autem] An
per promittit aliquid Iuppiter, ut (9, 106
nutu tremefecit Olympum.] — 251. [Navib
una navis perierit, ait navibus? Aut invidi
(aut quia adhuc aliae desunt; aut quia eas
Aeneas.) Infandum; pro infande [posuit],
serum septena quotannis. Item (7, 399.):
Clamat, pro torve. Et est figura, quae fit,
adverbio ponitur, magis autem poëtica es
aut nunquam. Tamen hoc loco infandum
teriectio dolentis. Unius; (cautius, quam
hic [unius] produxit penultimam. — 252.
quidem sermo significat, sed modo porro
Italia [prohibemur.] Et sciendum est, om
consuetudinem, res dubie positas in seque
plenius dicere, ut hoc loco: nam quid est
dicens: Atque Italis longe disiungimur oris.
non enim longe erant ab Italia, cum tempest
253. Hic; i. e. talis. Ut (9,481.): Hunc ego t
e. talem. Pietatis; (superius: in te commit
Aeneam et Troianos excuset.) [Hic plus ad
ostendit), non solum eos non esse malos, se
Honos; cum secundum artem dicamus h
(Guelf. I. II. labor): plerumque poëtae r i
metri. Os enim longa est, Or brevis. Ho
tio: sed ecce in hoc loco et sine metri nece
Item Sallustius paene ubique labos posuit, q
co[e]git. Melius tamen est, servire regulae.
aut ad imperia reservas, [i. e. restituis in reg
Sic, hoc est, per naufragia: aut certe antiqu
munium praepositionum: [in sceptra pro in
Olli; modo (pro) tunc, propter sequentia. Pr
debet poni cum nomine, sed pro ipso nomin
illi natae. Alias tamen Olli illi significat. Ut
dura quies oculos: et ferreus urget somnus. S
ostendit Iovem, et talem, qualis esse solet, quu
(Risus enim ex laetitia oritur.) Poëtarum enim
habitum dare numinibus, ut supra de Neptuno
nius: Iuppiter hic risit, tempestatesque serenae
visu Iovis omnipotentis. Aut ceteri sic intellig

c tegere.) Cui nunc
ria sit narrata, tamen
habet fides: Aeneam
invasos agros contra
roelio periit Latinus,
eiusque fretum duxi-
que pariter rapti sunt.
bella, sed eos singu-
tio Ascanium (sicut I.
el quasi Iuloni, i. e.
nugine (quam ἴουλον
ascebatur. Sciendum
a Phrygiae flumine
sonantem Ascanium.
Ilium, postea Iulum,
c loco dicit: At puer
r, Ilus erat. Ab hac
iquibus locis ostendat,
eticam hoc fecisse. Ut
mecum laetere reperta.
nchisen ad Italiam per-
historiam ficta sunt, ut
nem, cum eam constet
Romae conditam. Inter
omae, anni inveniuntur
queretur, agnomen dice-
familiam respexit: quia
Dicimus autem, et no-
log.): Hecyra est huic
llustius: Cui nomen ob-
(9, 593.): Cui Romulo
onem: ut (3, 18.): Aenea-
Melius tamen est dativo
bet autem dicere qui Ilus
: Hector Ilius pro Iliensis.
atus Argis, ex Argo patre,
t XXX. tantum annos re-
is expletis eum Albam con-
nera annorum: aut enim
solstitialis, XII. mensium:
enet XII. millia quingentos
ut in Hortensio, [Et] horum
magnus XII. millia quin-
eco Magnum dixit compa-
erum.] Ut alibi (3, 284):
r annum. Annus autem
anulus, quod in se redeat,
: per vestigia volvitur an-
ab innovatione. Volvendis;
supra. — 270. A sede La-
enim novercalem invidiam,
canii Lavinia post Aeneae
rem, gravida confugit ad sil-

limemque feres ad sidera coeli; *annuis arcem.* Aeneas enim secun (al. *Numicum*) cecidit fluvium; sec in coelum raptus est, appellatus t [Aeneas enim post errores VII. ann nisset, (et, sicut historia habet, Troia profugus, fatis iuvantibus a tino susceptus esset, filiam eius I dolore) Turnus rex Rutulorum, uxorem, et Latino et Aeneae bell Latinus est interemptus, secundo Ipse vero ut quidam dicunt cum Mesapum fugeret, in Numicium f (Dan. Fabr. *Ovidius*) refert in c pus cum (victis a se Rutilis et Me Rutulos,) Ascanius requisitum no rum credidit relatum.] Itaque e *indigetem* appellavit. Bene aut esset, quod per ipsam fieret. — parvus, quoniam mensurae sunt χρηστικῶς adhibentur. (Et bene h tu miserum dicis, nos magnanim ad illud: *Quae te, genitor, sente* Aeneas. Et est ordo: Hic bellu hic pro post haec quae dixi accip temporis.] *Tibi fabor enim;* hoc ram quasi (Burm. *quare*) Vener cat, sed (et) aliter loquatur (cod nulli alii, i. e. tibi soli; nam alite tibus Dis: dicit enim in decimo *concurrere Teucris. Quando;* si sollicitat. Terentius (Eun. 3, 1, *eam remordeat* (L. *remordet.*) — et *arca* et *arx* dicta[e], quasi arceantur.] — 263. *Italia;* in It more suo. Sic et illo loco (4, 36. *despectus Hiarbas.* I. e. in Tyro *Tyri* diceret. *Populosque feroces* in consolatione (dolenti) bella pr victoriam pollicetur. — 264. *Mor* hysteron proteron in sensu. Ante tur. Leges autem etiam mores *Tertia dum Latio;* rhetorice, ne ret, tempora divisit in species. nam aliter non procedit: *Sublimem* *Aeneam. Tertia dum Latio regna* detur sic tacite mortem Aeneae s donec, ut (5.) *dum conderet urbe* bis annos ternos memorasse tradu regnaturum significaret, quod cu gnasse dicitur.] — 267. *At puer* Aeneae et ostendit, et tacuit dice (Aut quia maior cura Veneri de

ueros detulit, quae susceptos
. Hos Faustulus (Guelf. I. II.
or erat nuper meretrix Acca
ar.) quae susceptos aluit pue-
rem occiso Amulio, in regna
(Dan. *alio*; codd. Burm. *eo*,
gustum Albae videretur impe-
auguriis urbem condiderunt.
, Romus postea XII. quae res
est Remus, et a Romi nomine
o Romo, Romulus diceretur,
factum est, quod gaudet dimi-
(Burm. *aliti*) dicuntur, fabu-
am auctorum Romani generis
fictum est; nam et meretrices
ria. Et constat hoc animal in
em lupus Marti dicatus ut alibi
puit lupus.) (Sed de origine et
ersis traduntur. Clinias refert,
ie, Aeneae nuptam fuisse, ex cu-
. *** (Burm. Cato in Originibus)
editum, de nomine sororis suae
ellasse. Atteius asserit, Romam
lentiam vocitatam. Alii a filia
idica, quae praedixisset Evandro,
. Heraclides ait, Romen, nobi-
ppulisse, et taedio maris suasisse
n vocatam. Eratosthenes Ascanii,
urbis refert. Naevius et Ennius
nulum conditorem urbis tradunt.
μου παῖδες.) *Regina*; regis filia
alibi (6, 28.): *Magnum reginae*
. e. regis filiae Pasiphaes. (Burm.
uxori. Al. pro *Pas. Ariadnes.*)
estae virgo esse iussa est, ne ei
ltas esset viro iungi.) — 274 *Marte*
.): *Non insueta gravis tentabunt*
post, vel] deinde [vel tunc, adver-
vo tegmine; i. e. pelle lupae, qua
hoc multi reprehendunt, cur nu-
mina ratione refutantur; vel falsi-
, qui caprae nutricis [suae Amal-
ece *Αἰγιαλὸς* appellatur. Sane *te-*
serunt, quia *tegumentum* dici de-
rtute alacer] (Fabr. *alacri*) (Vel
vel quia ipse novam urbem et
— 276. [*Romulus*; bene Romulum
ricidio.] *Excipiet gentem*; (bene
to, post cuius mortem natam con-
sulta oracula dixerunt, placandos
ob quam rem sella curuli, cum
regni insignibus semper iuxta san-
. *Rem.*) ponebatur, ut pariter im-

perare viderentur. Unde est: *Remo cum fratre Quirinus Iura dabunt.* — 277. *Romanosque suo de nomine;* perite: non ait Romam, sed Romanos. Urbis enim illius verum nomen nemo vel in sacris enuntiat. Denique tribunus plebis quidam (Valerius Soranus), ut ait Varro (et multi alii,) hoc nomen ausus enuntiare (ut quidam dicunt, raptus a senatu et) in crucem levatus est: (ut alii, metu supplicii fugit, et in Sicilia comprehensus a Praetore, praecepto Senatus occisus est.) Hoc autem Urbis nomen ne Hyginus (Dan. al. *Igin.* Steph. *Iginius*) quidem, cum de situ urbis loqueretur, expressit. — 278. *Nec metas rerum, nec tempora pono;* metas, ad terras retulit: Tempora, ad annos. Lavinio enim et Albae finem statuit, Romanis tribuit aeternitatem (quia subiunxit: *imperium sine fine dedi.* Lavinio triennium, Albae trecentos.) — 279. *Quin;* quinetiam. Minus enim est: *Etiam.* Nam plenum est *Quinetiam.* Ut (4, 309.): *Quinetiam hiberno moliris sidere classem. Aspera Iuno;* (vel quam tu *asperam* dicis: vel certe, ut et ego fateor. Et) tolerabilius hoc Iuppiter dicit [ut criminaretur uxorem: marito enim magis congruit, quam alii.] — 280. *Metu;* (scil. quem de Carthagine habet;) ut supra, *id metuens:* (vel metu, quo Troianos ferret et Venerem; nam dicit: *Parce metu, Cytherea.*) *Mare* autem, etc. alibi [ostendit dicendo] (7, 301.): *Absumptae in Teucros vires coelique marisque.* (*Fatigat* vero pro exercet, sollicitat, commovet.) — 281. *In melius;* (εἰς τὸ κρεῖττον. Et est Latinior elocutio. Sallustius: *Ad mutandum modo in melius servitium.*) *Consilia in melius referet;* quia bello Punico secundo, ut ait Ennius, placata Iuno coep[er]it favere Romanis. (*Mecumque fovebit;* i. e. eadem, quae ego sentiens, eadem quae ego volens; vel, ut quidam volunt, mecum in Capitolio constituta.) — 282. *Gentemque togatam;* bene *gentem,* quia et sexus omnis et conditio toga utebatur: sed servi nec colobia nec calceos habebant. *Togas* autem etiam feminas habuisse, cycladum (L. Vos. *cycladium*) et recini (Guelf. I. II. bis: *ric.*) usus ostendit. *Recinus* autem dicitur ab eo, quod post tergum reiicitur, quod vulgo *Mavorte* dicunt. (Pro *Mav.* L. Vos. *Maforte*, Guelf. II. *mavorte*, R. *vulgum aforte.* Guelf. I. *vulgo dicitur mavors.* Burm. annotat: *Mafors Maforteum*, vel *Mavortium* et *Mafortiolum* inter vestes muliebres, et operimentum capitum, etiam monachis usitatum, mediae aetatis fuisse, post Salmas. docet Cangius in Lexico Med. Latin.) — 283. *Sic placitum;* vel fatis, vel mihi. Nam impersonale est. *Lustris;* quinquenniis. Et bene Olympiadibus computat tempora, [quod magis ad Iovem pertinet,] quia nondum erant vel Roma vel consules. *Lustrum* autem dictum, quod post quinquennium unaquaeque civitas lustrabatur. [Unde Romae ambilustrum, quod non licebat, nisi ambos Censores post quinquennium lustrare civitatem. *Aetas;* iuxta veteres aetas hic pro tempore posita est, alibi pro modo annorum, ut est (E. 4, 37.): *ubi iam firmata virum te fecerit aetas,* et (G. 3, 60.): *Aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos.*] — 284. *Domus Assaraci;* [Troiani,] i. e. familia Troiana [et est a parte totum;] nam Assaracus Capyn genuit, Capys Anchisen: unde Aeneas auctor Romani generis: ex quibus Mummius, qui Achaiam vicit. *Phthiam;* Achillis patriam (ut (11, 266.):

Ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivum.) *Mycenas*; Agamemnonis patriam, ut (6, 820.): *Agamemnoniasque Mycenas.* — 285. *Nascetur*; ad illud respondet: Certe hinc Romanos olim. Et omnis poëtae intentio, ut in qualitate carminis diximus, ad laudem tendit Augusti: sicut et in sexti catalogo, et in clypei descriptione. Haec autem Iovis allocutio, partim obiecta purgat, partim aliquid pollicetur. *Pulchra*; allusit propter Venerem (Guelf. I. pr. pulchritudinem Veneris.) *Troianus*; ac si diceret, etiam Caesar Troianus est. *Caesar*; hic est, qui dictus est, Gaius Iulius Caesar, [qui in Curia Pompeiana a Cassio et Bruto, aliisque Pompeianis occisus est Romae, interfecto Pompeio ab eo apud Alexandriam.] Gaius praenomen est: Iulius nomen ab Iulo: Caesar vel quod caeso matris ventre natus est, vel quod avus eius in Africa manu propria occidit elephantum, qui Caesar dicitur Poenorum lingua. (Hic sane C. Iul. Caesar, quattuor et sexaginta victis Galliarum civitatibus, cum a senatu petisset Consulatum et Triumphum, nec impetrasset, adversante Cn. Pompeio Magno, eiusque amicis, qui Caesaris progressibus invidebant, bellum civile gessit in Farsalia: quo Pompeius victus Alexandriae occiditur. Caesar Romam, compositis rebus, et Alexandria debellata, reversus in Curia Pompeiana a Cassio et Bruto aliisque Pompeianis occisus est. Cuius heres Augustus, cum intrasset urbem, coëgit a Senatu interfectores Caesaris parricidas et hostes iudicari, eumque in Deorum numerum referri, et Divum appellari.) — 287. *Imperium Oceano, famam qui terminet astris*; (cuius fama usque ad Oceanum pervenit;) aut ad laudem dictum est, aut certe [est] secundum historiam. Re vera enim et Britannos, qui in Oceano sunt, vicit: et post mortem eius, cum ludi funebres ab Augusto eius adoptivo filio darentur, [cuius] stella medio die visa est, quae in ipsius honorem apparuisse diceretur; unde est (E. 9, 47.): *Ecce Dionaei processit Caesaris astrum. A magno*; sicut Alexander, sicut Pompeius. (Graeci enim omne magnificum *Magnum*, ut *Mater magna*, et *Dii magni.*) — 288. *Olim*; modo futuri temporis est. *Coelo*; in coelum. *Spoliis orientis*; victo Pharnace, Mithridatis filio, qui re vera in oriente fuit. Ceterum Aegyptus, in qua Ptolemaeum vicit, in australi est plaga. — 289. *Honustum*; inter *honustum* et *oneratum* hoc interest, quod *Oneratus* est qualicunque pressus pondere: *Honustus* vero, cui onus ipsum honori (codd. *honoris*) est, ut si quis spolia hostium ferat. Sed *oneratus* aspirationem non habet, quia ab onere venit: *honustus* vero, quia etiam ab honore descendit, retinet aspirationem. (Alii *honestum* legunt. Veteres enim *honestum* pro specioso ponebant, ut (10, 133.): *Dardanius caput ecce puer detectus honestum.*) — 290. *Accipies secura*; (quare *secura?* Aut quia nunc sollicita; aut) quia post mortem Caesar meruit aram, fastigium, Flaminem, ut Cicero in Philippicis. *Hic quoque*; potest intelligi (sicut ego, sicut tu,) sicut Romulus: sed melius sicut Aeneas, de quo superius ait: *Sublimemque feres ad sidera coeli* [*Magnanimum Aeneam.*] *Quoque* autem semper ad similitudinem ponit[ur]: ut (7, 1.): *Tu* dixit *quoque litoribus nostris*; nam ideo in Bucolicis (1, 7.): *Namque erit ille mihi semper deus*; et in Georgicis (3, 16.): *In medio mihi Caesar erit. Votis*; vel ad vota, vel in votis

vocabitur. — 291. *Aspera;* i. e. iniqua. *Tum* i. e. Caesare consecrato, quum Augustus regnare coeperit, clauso Iani templo, pax erit per orbem, [qui quoniam * claudebatur.] Constat autem templum hoc ter esse clausum. Primum regnante Numa: item, post bellum Punicum secundum: tertio post bella Actiaca, quae confecit Augustus, quo tempore pax quidem fuit, quantum ad exteras (al. *externas*) pertinet gentes; sed bella flagravere civilia, quod et ipse per transitum tangit, dicens, *Furor impius intus.* Huius autem aperiendi vel claudendi templi ratio varia est: alii dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, quum in eo esset, ut vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupisse, quae fugavit exercitum Sabinorum. Hinc ergo tractum morem, ut pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad (codd. *quam* pro *qu. ad*) spem auxilii pristini. Alii dicunt, Tatium et Romulum, facto foedere, hoc templum aedificasse, unde et Ianus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum regum coitionem: vel quod ad bellum ituri debent de pace cogitare. (Et) est alia melior ratio, quod ad praelium ituri optent reversionem. — 292. *Cana fides et Vesta;* subaudis *erit. Canam* autem *fidem* dixit, vel quod in canis hominibus invenitur: vel quod ei albo panno involuta manu sacrifica[ba]tur, per quod ostenditur, fidem debere esse secretam. Unde et Horatius (Carm. 1, 35.): *Et alba rara fides colit velata panno.* Vestam vero Religionem: quia nullum sacrificium sine igne est, unde et ipsa et Ianus in omnibus sacrificiis invocantur. *Vesta* autem dicta vel ἀπὸ τῆς ἑστίας: ut digammos sit adiecta. Sicut ἔρ, ver: Ἐνετος, Venetus. Vel quod variis vestita sit rebus. Ipsa enim esse dicitur terra, quam ignem habere non dubium est: ut ex Aetna, Vulcanoque (et aliis locis ardentibus) datur intelligi. *Remo cum fratre Quirinus iura dabunt;* [hic dissimulat de parricidio quod et iungit eos, et, quia non Romulum sed Quirinum appellavit, et cetera ut superius dictum est] (ut non potuerit parricidium facere, quia meruit Deus fieri. An, sicut) multi sic intelligere volunt, ut superius diximus: quia post pestilentiam ad placandos fratris manes geminis omnibus usus est Romulus. Unde est: *Viden' ut geminae stent vertice cristae?* Sed hoc esse non potest, quia aut iteratio est antedictorum, aut ordo praeposterus, si post dictum Caesarem, Romulum repetit. Constat praeterea Iani templum [sit non fuit, *] (cod. F. sit non fuit, si tamen fuit) patuisse sub Romulo: [quia bellis nunquam vacavit.] Alii volunt per hos, Romanos intelligi. Vera tamen hoc habet ratio: *Quirinum* Augustum esse, Remum vero pro Agrippa positum, qui filiam (codd. et al. *sororem*) Augusti duxit uxorem: et cum eo pariter bella tractavit. Unde est (8, 682.): *Parte alia diis et ventis Agrippa secundis.* Nam adulans populus Romanus Octavi[an]o, tria [ei] obtulit nomina: utrum vellet *Quirinus*, an *Caesar*, an *Augustus* vocari. Ille ne unum eligendo partem laederet, quae aliud offerre cupiebat, diverso tempore omnibus usus est. Et primo Quirinus dictus est, inde Caesar, postea, quod et obtinuit, Augustus, sicut Suetonius probat, et in Georgicis ostendit Virgilius. Nam cum de Gangaridum victoria diceret, qui iuxta Gangen sunt, quique ab Augusto victi sunt: ait (G. 3, 27.): *Victorisque arma Quirini.* Ut autem

pro Agrippa Remum poneret, poëtico usus est more. Nam nomen ex vicino sumpsit. Hoc ergo dicit, Cum coeperit Iulius Caesar coelum tenere patratis omnibus bellis, iura dabunt Augustus et Agrippa. Romulus autem *Quirinus* ideo dictus est, vel quod hasta utebatur, quae Sabinorum lingua *curis* dicitur: *hasta* enim, i. e. *curis*, telum longum est, [telum est cum longiore ferro;] unde et *securis* quasi *semicuris*. Vel a *κοίρανος*, qui Graece rex dicitur; constat autem Graecos fuisse Romanos; vel [certe] propter generis nobilitatem. *Mars* enim cum saevit, *Gradivus* dicitur: cum tranquillus est, *Quirinus*. Denique in urbe duo eius templa sunt: unum Quirini intra urbem, quasi custodis et (Burm. *sed*) tranquilli: aliud in Appia via extra urbem prope portam, quasi bellatoris, i. e. (al. *vel*) *Gradivi*. — 293. *Dirae*; cum apertae sunt [hoc est, abominandae, alias *dirae*, magnae. (9, 185.): *An sua cuique deus fit dira Cupido.*] (Et (8, 348.): *Iam tum relligio pavidos terrebat agrestes Dira loci.* Et (12, 845.): *Dicuntur geminae pestes, cognomine Dirae.*) *Compagibus*; *ambages* et *compages* (L. *Compages compagis*; nec de *ambage* hic agi admonuit Burm.) antiqui tantum dicebant. Posteritas admisit ut etiam compago dicatur: sed non quia varius esse potest nominativus, debet etiam declinatio mutari. Quemadmodum nec in istis nominibus, *arbor arbos*, *vomer vomis*: nam et *vomeris* et *arboris* tantum facit. Ergo *compages compagis*, quoniam *compago* usurpatum est: *compaginis* enim nemo penitus dicit. [Ovidius tamen in primo Metamorphoseon (711.) ait: *Atque ita disparibus calamis compagine cerae*; a genitivo *compaginis*. — 294. *Belli portae*; Iani gemini, quae bello aperiebantur, pace claudebantur.] (Ideo autem Ianus belli tempore patefiebat, ut eiusdem conspectus per bellum pateret, in cuius potestate esset exitus reditusque: id enim ipsa significat eius effigies, praebentis se euntibus et redeuntibus ducem. Hunc autem olim Numa Pompilius fecit, cuius portas regni tempore clausit.) *Furor impius intus*; ut superius diximus, propter bella civilia, quae gesta sunt contra Brutum et Cassium ab Augusto [in] Philippis: contra Sextum Pompeium (ab Augusto) in Sicilia. [Aut sicut quidam tradunt *Furor impius intus*, non in aede Iani sed in alia, in foro Augusti introeuntibus ad sinistram, fuit bellum pictum et furor sedens super arma aenis vinctus (Burm. *catenis revinctus*), eo habitu quo poëta dixit.] — 295. *Saeva sedens super arma*; secundum antiquam licentiam. Sciendum tamen est, hodie *In* et *Sub* tantum communes esse praepositiones. Ceterum *Super* et *Subter* iam accusativae sunt, sicut *Clam* et *post*, quae antea communes fuerunt: nunc in his mutata natura est. (Ergo *super* pro supra: et nunc haec praepositio accusativo servit; ubi vero *de* significat, ablativo.) *Ahenis nodis*; non centum nodis, sed catenis, quas circumlocutione significavit, quia sunt catenae nodi plures. [Quidam *Aeneis* pro ferreis tradunt, ut (7, 743.): *micat aeneus ensis*: et (5, 774.): *Aenea quem obliquum rota transiit.*] — 297. *Et Maia genitum*; Mercurium. Et est Periphrasis. Cicero in libris de deorum natura, plures dicit esse Mercurios: sed in deorum ratione fabulae sequendae sunt. Nam veritas ignoratur. Simul allusit poëta, quia per caduceatores, i. e. internuntios, pax solet

fieri. (Vel quod Deo opus erat, ut hostes Poeni auctori Romani nominis placarentur Aeneae. Quidam sane quattuor Mercurios dicunt: unum Iovis et Maiae filium; alterum Coeli (cod. Cocti) et Diei; tertium Liberi et Proserpinae; quartum Cyllenis, a quo Argus occisus est, quem ipsum, ob hanc causam Graecia profugum, Aegyptiis literas demonstrasse perhibent.) — 298. *Ut terrae;* propter illud quod sequitur (540.): *Hospitio prohibemur harenae.* *Pateant;* propter illud (233.): *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* — 299. *Hospitio;* ad hospitium. (Nonnulli sane *pateant*, pacatae sint, accipiunt, ut Sallustius: *Simul immanis hominum vis multis e locis, invasere patentes tum, et pacis modo effusas.* Hic enim habitus pacis. Et in Catilina (10.): *Cuncta maria terraeque patebant.* Sic enim contra, cum dicitur: *Clausa omnia*, bellum significatur, ut ipse (8, 385.): *Quae moenia clausis Ferrum acuant portis.*) *Ne fati nescia Dido;* non sui, nam si sciret exitum suum, multo magis vitaret. Sed *Fati* dixit, voluntatis Iovis: sicut (8, 292.): *Fatis Iunonis iniquae.* Aut certe fati Troianorum, qui non sponte sed necessitate ad Africam venerant: quod utique ignorabat Dido. Illo enim tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, ut Sallustius meminit: facili tum mutatione sedium: quod etiam excusant Troiani (527.): *Non nos aut ferro Libycos populare penates Venimus.* Ergo hoc agitur, ut discat Dido eos ad Italiam tendere. Quomodo ergo se iungit Aeneas? Sed furoris illud est, non consilii. Nam nec sacerdotibus haec dicentibus credidit. Unde est (4, 65.): *Quid vota furentem, Quid delubra iuvant?* — 300. *Volat ille* etc.; similis hic festinatio Mercurii est, ut supra Neptuni; in quarto (439.): Et talaria nectit, Et virgam capit; et plus moratur.) — 301. *Remigio alarum;* translatio reciproca, ut supra diximus; nam alibi (3, 520.): *velorum pandimus alas.* [*Citus*; pro cito, adverbium temporis in nomen deflexum.] Et bene hoc de Mercurio: cum enim alia signa tarde ad ortus suos recurrant, Mercurius octavo decimo die in ortu suo invenitur. Poeni; ἀντίστοιχον est quasi *phoeni* (codd. Burm. et Guelf. *foeni.*) — 303. *Volente Deo;* vel Mercurio vel Iove. *In primis;* praecipue. — 304. *In Teucros;* pro [*in*] *Teucris*, ut supra (231.) diximus: [alibi *in Teucros*, adversum Teucros. Ut (7, 301.): *Absumptae in Teucros vires.*] *Quietum animum;* i. e. benevolentiae plenum. — 305. (*At pius Aen.* . . . . * filium Aeneas sacrorum omnium docetur, ex cuius persona latenter, quae ad ceremonias veteres pertinent saepe monstrantur. Hic ergo Deus, apicis, quod insigne flaminum fuit de quo loco suo in II. (cod. in quarto libro) et X. libro dictum est. Vult ostendere igitur, flamini extra medium pomerium post solis occasum apicem ponere non licere. Aeneas ergo hic ad Carthaginis litus appulsus, ostenditur sine apice fuisse, i. e. nudo capite. Nam cum ait: *At pius* etc., manifeste longius ab urbe intelligitur; unde animadvertendum est, extra pomerium fuisse, nam in subsequentibus ostenditur, eum extra pomerium fuisse, cum ait Venus (401.): *Et qua te ducit via, dirige gressum.* Nam et augurium ei in finibus pomerii ostensum est, quod et ipsum Aeneam respondentem signatius declarat, sine apice fuisse, timentem enim, ne piaculum incurreret, si

cum solis occasu (cod. *occasum*) nudo capite i. e. sine apice inveniretur (cod. *inveniret*. Burm. coni. *si eum sol* (s. *solis*) *occasus - - inveniret*), ita loquentem fecit (372.): *Et vacet annales nostrorum audire laborum, Ante diem clauso componet Vesper Olympo.* Verebatur enim solis occasum. Nudo autem capite ibi fuisse ostenditur, ubi ait (588.): *Restitit Aeneas, claraque in luce refulsit; Os humerosque deo similis; namque ipsa decoram Caesariem* etc. Neque enim Caesariem dicere debuisset, nisi, quia nudo capite incedebat Aeneas. Sed haec Virgilio, et his similia sufficiunt, ad indicandum omnium disciplinarum scientiam narrantem aliud ponere, neque propositum habet talia plenius exsequi.) *Per noctem*; decet enim, pro cunctis regem esse sollicitum; [ut apud Homerum (Il. β, 24.): Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα, Ὧι λαοί τ' ἐπιτετράφαται, καὶ τόσσα μέμηλεν.] (Et bene *per noctem*, ne a sociis, quos ipse consolatus erat, videretur per diem maerens.) *Per noctem*; decet enim pro cunctis regem esse sollicitum. — 306. *Alma*; alma Lux dicta, quod alat universa: unde et *alma Ceres*, quod nos alat. Nam physici dicunt omnia per diem crescere. Quomodo ergo Virgilius ait (G. 2, 202.): *Exigua tantum gelidus ros nocte reponet?* sed hoc pro miraculo positum est: ut etiam Plinius sentit. *Locos*; et *locos* et *loca* dicimus, cum in numero singulari *locus* tantum dicamus. Simile est et *iocus*, nam et *ioca* facit et *ioci*. Ut [Sallustius in Iugurth. 96.] *Ioca atque seria cum humillimis exercere.* Et [Cic. (Philipp. 2, 4.):] *Quam multa ioca solent esse in epistolis.* Et Persius (6, 5.): *Tum iuvenes agitare iocos.*— 307. *Quas vento accesserit oras*; (sine praepositione, Sallustius: *Genua patrum advolvuntur.*) Diximus superius, figuram fieri, cum praepositio detracta nomini, verbo copulatur, et plerumque eam suam retinere naturam; plerumque convertere. Hoc igitur sciendum est, quia, cum casum suum retinet, Hysterologia est, ut hoc loco: quum autem mutat, figura est, ut (6, 2.): *Cumarum allabitur oris.* *Oris* enim pro *oras* posuit. Plerumque tamen etiam superfluas ponunt praepositiones. — 308. *Qui teneant*; iure dubitat, cum omnia cernat inculta. Est autem ordo: Qui teneant, hominesne feraene. Media per parenthesin dicta sunt. *Exacta*; exquisita. (Et ostendit providum regem per se curantem commoda sociorum.) — 310. *In convexo nemorum*; prooeconomia est ad causam pertinens. Non enim tenebitur ab Afris, ut Ilionei, [et qui cum ipso supervenerant.] *Convexo* autem, curvo: unde et convexum dicitur coelum. Sane subaudimus *Loco*, ut alibi: Castrorum et campi medio, i. e. spatio. [Nemorum autem, modo silva. Interest autem inter nemus et silvam et lucum, lucus enim est arborum multitudo cum religione, nemus vero composita multitudo arborum. silva diffusa et inculta.] *Sub rupe cavata*; periphrasis est speluncae. — 311. *Arboribus atque horrentibus umbris*; umbris arborum, quo modo (61.): *Molemque et montes.* Aut certe arboribus et umbris speluncae. (Et bene ostendit omnia curvis adlata navibus non . . . . . quae venerant cum Aenea. Classem autem occulit et clausit.) [*Occulit*; pro occuluit, i. e. abscondit et clausit.] — 312. (Bene ostendit, Aeneam esse fortissimum, nec quidquam timere, dicendo: *uno graditur comitatus Achate.*)

Comitatus Achate; diximus, quaeri, cur Achates Aeneae sit comes. Varia quidem dicuntur; melius tamen hoc fingitur, ut tractum nomen sit a Graeca etymologia. Ἄχος enim dicitur sollicitudo, quae regum semper est comes. — 313. *Bina;* si ad utrumque referas, bene dixit *bina*. Si ad Aeneam tantum, antiquus mos est, ut supra diximus, *bina* pro duobus poni: sicut et [interdum] *duplices*. *Lato ferro;* i. e. lati ferri: ut (75.): *Pulchra prole*. [I. e. pulchrae prolis.] — 314. *Media sese tulit obvia silva;* quam Graeci ὕλην vocant, poëtae nominant *silvam*, i. e. elementorum congeriem, unde cuncta procreantur. Et multi volunt, Aeneam in horoscopo Virginem, [et ibi etiam Venerem,] habuisse. Bene ergo in media silva virginis habitu Venerem ei poëta facit occurrere: quia, ut supra diximus, Venere in Virgine constituta, et misericordes procreantur feminae, et viri per mulieres felices [sunt] futuri, ut probamus in Aenea (quoniam misericordia Didonis servatur). — 315. *Virginis os habitumque gerens;* vultum et amictum. [Habitus apud veteres dicebatur, tam corporis, quam eorum quae propter corpus sunt: et bene gerens non habens, quod geri putantur aliena.] — 316. *Spartanae;* Lacaenae. Sparta enim civitas est Laconicae, ubi sunt puellae venatrices. Redditur autem causa, virgo cur sit in silvis, scilicet propter venatum. *Threïssa;* Thracia. Et est solutio: nam *Thressa* facit. Sicut (5, 285.): *Cressa genus Pholoe*. Veniunt autem ab eo, quod est Thres et Cres. Ut autem *Creissa* non faciat, illud est, quod *Cressa*, per η [simpliciter] scribitur, nec potest recipere solutionem. *Threissa* vero per ει diphthongon, unde et resolvitur. *Fatigat;* suo scilicet cursu. (Sane quidam *fatigat* pro *fatigavit* accipiunt, praesens pro praeterito, sicut et *praevertitur* pro *praeversa est*.) — 317. *Harpalice;* [quidam a patre Arpalico (Burm. *Harp.*), qui rex Amymoniorum (Burm. *Amymnaeor.*) Thraciae gentis fuit (ita nutritam dicunt, ut ipse Camillam a Metabo facit.) Haec patre propter ferociam a civibus pulso, ac postea occiso, fugit in silvas, et venatibus latrociniisque vivendo ita efferata est] (et huius velocitatis et exercitii facta est, ut subito ad vicina stabula coacta inopia decurreret, et, rapto pecorum fetu, insequentes etiam equites in celeritate vitaret; sed quodam tempore positis ad insidias cervarum plagis, capta et occisa est: cuius mortem nobilitavit eorum exitus, qui eam occiderunt: statim enim in vicinia orta contentio est, cuius fuisset haedus, quem Harpalyce rapuerat, ita ut gravi certamine, non sine plurimis mortibus dimicaretur. Postea consuetudo servata est, ut ad tumulum virginis populi convenirent, et propter expiationem per imaginem pugnae concurrerent.) Haec est, quae patrem senem captum a Getis, [ut alii volunt, a Myrmidonibus,] collecta multitudine liberavit celerius, quam de femina credi potest. Unde et flumina dicitur celeritate transire. *Volucrem Hebrum;* multum quidem laudis flumini epitheto addidit (codd. *multum autem epitheton fluminis eius addidit laudi.*) [Sed falsum est, nam est quietissimus etiam cum per hiemem crescit. Est autem in Thracia ante muros Cypsalae civitatis, de locis superis Thraciae veniens; dictus autem ab Hebro Hemi et Rhodopes filio.] *Praevertitur;* i. e. transit. Dicimus autem et *praevertit* et *praevertitur*, nova

ratione. Nam passiva declinatione utimur in activa significatione, ut hoc loco: [*Cum ipsi praeimus enim tunc praevertimur.*] Cum autem activa declinatio est, passivam habet significationem, ut: *ille me praevertit.* (Alii *praevertitur* sic positum volunt, ut (11, 660.): *Bellantur Amazones armis*, pro *praevertit* et *bellant.*) — 318. *Namque;* ut ostendatur esse venatrix. *Humeris de more;* [venantum scilicet.] *Habilem;* aptum sexui. Unusquisque enim arcum habet pro viribus suis. (*Venatrix;* similis venatrici, i. e. quasi venatrix, ut (11, 648.): *At medias inter caedes exultat Amazon.*) *Comas diffundere;* ut diffunderetur. Graeca autem figura est. Sic alibi (6, 248.): *Argenti magnum dat ferre talentum.* (Et (79.): *Tu das epulis accumbere Divum:*) unde *da bibere* usus obtinuit, quod facere non debemus, ne duo verba iungamus, nisi in poëmate. — 320. *Nuda genu;* nudum genu habens. Ut si dicas: *bonus animum.* Et est Graeca figura: sed non ea, quam diximus fieri per participium praeteriti temporis, et casum accusativum. Haec enim per nomen fit, quamvis ad unam significationem recurrant. *Sinus collecta;* ut (229.): *Oculos suffusa* [*nitentes.*] — 321. *Ac prior;* paulo post sequitur, [*Heus,*] *inquit. Heus* nunc adverbium vocantis est, alias interiectio dolentis [est.] Ut (7, 116.): *Heus etiam mensas consumimus, inquit Iulus. Errantem;* investigantem: (quia venatores cum vestigant, quasi videntur errare. *Sororum;* non tanquam nota sit illis soror, sed ut est in consuetudine. — 323. *Succinctam;* instructam. Vel, ut alii dicunt, in cingulo habentem pharetram et pellem. (codd. *et* s. *ut plerique.*) *Maculosae lyncis;* [epitheta tribus modis ponuntur, aut laudandi, aut demonstrandi, aut vituperandi, hic maculosae demonstrandi est.] Lyncus rex Scythiae fuit, qui missum a Cerere Triptolemum, ut hominibus frumenta monstraret, susceptum hospitio, ut in se [inventi frumenti] gloria tanta migraret, interimere cogitavit. Ob quam rem irata Ceres, eum convertit in lyncem feram varii coloris, ut ipse variae mentis extiterat. Erit autem nominativus *haec lynx*, ut *Pan*, *Tros*, quae in genitivo una syllaba crescunt. — 324. *Spumantis;* i. e. spumosi, participium loco nominis positum. *Cursum clamore prementem;* [insequentem, ut ipse alibi (G. 3, 413.): Ingentem clamore premes ad retia cervum.] Plerumque duo diversa in unum exitum cadunt, licet contraria significent, ut hoc loco. *Vidistis* enim, etiam ad vocem pertinet, quod etiam ex Aeneae responsione colligitur. — 325. *Orsus;* nunc coepit, alias finiit. Ut (12, 806.): *Sic Iuppiter orsus.* Sed illic proprie posuit, [et] hic usurpatum est. Praeteritum enim est participium. — 326. *Audita neque visa;* hinc probatur quia superius hoc interrogaverat Venus. (Sane quidam *audita*, ad illud responsum: *Clamore prementem:* ad *vidistis si quam; neque visa*, responderit.) — 327. *O quam te;* quae dea sit dubitat, nam deam esse confidit: [*o* dubitativa, alias vocativa. (Burm. *optativa*) ut (G. 1, 18.): Adsis, o Tegeaee, favens.] — 328. *Nec vox hominem sonat;* Graeca figura est. *O dea certe;* (hic *o* distinguendum, ut post inferat: *dea certe*, confirmans opinionem suam, et) conclusio est syllogismi, qui constat ex propositione, assumptione, conclusione. Nam si nec vox nec vultus mortales sunt, restat, ut dea sit. — 329. *An Phoebi soror;*

et secundis vel primariis, ut aliis verbis repetierit: *cui pater intactam dederat.*] Et secundum Romanos locutus est, qui nihil nisi captatis faciebant auguriis, et praecipue nuptias. Lucanus (2, 371.): *Contentique auspice* (Guelf. I. *ab ausp.*) *Bruto.* Iuvenalis (10, 336.): *Veniet cum signatoribus auspex. Tyri;* adverbium est. — 347. *Scelere* etc.; iunge totum: nam aliter non procedit, si segreges: Quos inter medius venit furor: (quia multi *immanior* ad furorem, non ad Pygmalionem referunt;) cum ipse dicat: Licet simulatas, fuisse tamen amicitias: simul namque sacrificabant: ac si diceret: Sceleratior Atreo, et Thyeste, vel Eteocle, et Polynice. (Ordo est: *inter quos medios.*) — 348. *Ille Sichaeum;* [*si*] hoc loco secundum naturam posuit. — 349. *Impius ante aras;* probavit impium, quia ante aras. (Singula pronuntiant. *Clam;* quidam ad sororem referri putant.) — 350. *Securus amorum Germanae;* aut contemnens [i. e. negligens; non curans] amoris sororis. Ut (7, 304.): *Securi pelagi atque mei*, i. e. contemptores. Aut certe securus erat de amore germanae circa maritum nimio, ob quem se post mortem Sichaei interimere posse credebatur. Nec enim sequitur, ut, occiso Sichaeo, ipse statim potiretur auri, nisi etiam Dido periret; [sed per contemptum dictum est, quasi ex Pygmalionis persona: non *amorem* vocans honestum, sed *amores*, in convicium:] *Amores* autem plurali numero ad voluptatem pertinent. Ut (10, 34.): *Securus amorum, qui iuvenum tibi semper erant.* Singulari etiam ad religionem. — 351. *Aegram;* moestam, anxiam. — 352. *Multa malus simulans, vana spe lusit amantem;* (quia dicebat absentem, quem constabat, occisum.) Atqui legimus (4, 296.): *Quis fallere possit amantem?* Sed hic nimia Pygmalionis ostenditur malitia, quae etiam amantem fefellit. *Vana spe;* quia dicebat, eum [mox] reverti. *Lusit;* decepit. — 353. *In somnis;* si ab eo quod est *somnium*, Synaeresis est: ut *peculi* pro *peculii.* Si autem a *somno* venit *in somnis*, i. e. dum somnos caperet. (*Imago*, τὸ εἴδωλον.) — 355. *Crudeles aras;* epitheton hoc de causa est; nam arae piae sunt. — 356. *Nudavit;* indicavit. Unde e contra in sexto (448.) habemus: *Et vulnera dira tegentem.* Hoc est celantem. Quid enim tegeret undique truncatus? *Retexit;* ecce hic planius quid sit *Nudavit* ostendit. (Et utrum ad praeteritum hoc refertur, an, ut quibusdam videtur, quod ipsam Didonem putabat occidere, sed incertum; nam et ideo fugam suadere visus est) — 357. *Tum celerare fugam;* celeriter abire, ut dicimus *cursum celero. Suadet;* secundum naturam duae sunt syllabae, sed multi trisyllabum putant: quod etiam si inveniatur, solutio dicenda est: quo modo dicimus *aenea*, et *ahena.* Hoc autem solum huius[ce] modi verbum in Latino invenitur. — 358. [*Recludit;* seclusos aperit, ostendit.] (Ad opinionem somni recludere videtur, ut (2, 297.): *Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.*) — 359. *Thesauros;* hoc nomen *n* non habet, sicut *Atlas*, *Gigas*, *Thoas*, *Abas*, [*Pallas*]: licet in obliquis casibus inveniatur. Sicut nec *formosus*, quia derivat[iv]um est a *forma:* ut [a specie] speciosus, [ab odio odiosus, velut a genere] generosus, [ut a scelere] scelerosus. *Ignotum argenti pondus et auri*; aut quod ignorabat Dido, aut certe ad magnitudinem pertinet, i. e. tan-

quantum nullus unquam novit. — 360. *His commota*; i. e. *nta*) supradictis omnibus. — 361. *Conveniunt* etc.; *ode-* ...i, Metuebant laedendi, hoc est, qui timebant, ne laede-r. Unde est illud in quarto (545.): *Quos Sidonia vix urbe* *i.* Quia non voluntate, sed aut odio, aut timore convene- *Odium crudele tyranni*; i. e. crudelis tyranni, et figura Hypallage]: nam in tyrannum iustum odium est. — 362. *...tae*; i. e. *erant*.] — 363. *Portantur* - - *opes*; quomodo *...malionis*, si Sichaei erant? solvitur: sed eas iam suas fece-scelere, qui Sichaeum occiderat: aut ad animum retulit avari, opes alienas iam suas fecerat: quas Pygmalion iam suas pu-at. Unde est in quarto (656.): *Ulta virum*. Quae enim avaro ...or poena, quam pecuniam, propter quam deliquerat, per-e? Remove hoc, et falsum est: *Ulta virum*. Sciendum au-..., quod clam tangit historiam. Moris enim erat, ut de pe-...ia publica Phoenices, misso a rege auro, de peregrinis fru-...nta coemerent (Guelf. I. II. *conveherent*). Dido autem a ...malione ad hunc usum paratas naves abstulerat, quam cum ...entem a fratre missi sequerentur, aurum illa praecipitavit in ...are, qua re visa, sequentes reversi sunt. (Licet alio ordine ...iam historia ista narretur.) — 365. *Devenere locos*; *ad* minus ...t. *Surgentem*; erigentem se. Ut (10, 725.): *Surgentem in* *...rnua cervum*. — 366. *Novae Carthaginis*; *Carthago* est lin-...a Poenorum nova civitas, ut docet Livius. — 367. *Mercatique*, *...lum, facti de nomine Byrsam*; appulsa ad Libyam Dido, ...m ab Hiarba pelleretur, petiit callide, ut emeret tantum ter-rae, quantum posset corium bovis tenere. Itaque corium in fila ...ropemodum (Burm. cum cod. Guelf. I. tenere: quod cum ille permisisset, corium in tenuissimas corrigias) sectum tetendit, occupavitque propemodum stadia viginti et duo; [βύρσα autem Graece, Latine corium:] quam rem leviter tangit Virgilius, di-cendo: *Facti de nomine Byrsam*. Et non tegere, sed circum-dare. *Facti de nomine*; de causae qualitate: (quia βύρσα Grae-ce, Latine corium dicitur: dicendo ergo *circumdare*, ostendit corrigiam de corio factam.) — 368. *Tergo*; pro tergore [, po-suit; quia, qualis causa fuit, tale nomen accepit. Carthago enim antea speciem habuit duplicis oppidi, quasi aliud alterum complecteretur; cuius interior pars *Byrsa* dicebatur, exterior *Magalia*. Huius rei testis est Cornelius Nepos, in eo libro, qui Vita illustrium inscribitur.] (Guelf. I. *Facti de nom.*, de caus. qual. significat. Et aliter: Carthago antea spec. hab. d. opp., q. al. alt. amplecteretur, etc. usque ad *inscribitur*.) — 369. *Sed vos qui tandem?* Vacat hoc loco *tandem*. [Velut ante videtur expletiva coniunctio, ut est (441.): *Et quo sub coelo tandem*. Alii *tandem* pro tamen accipiunt.] Et est naturalis interrogatio: *qui estis? unde?* vel quo itis? Sicut ipse in VIII. (113.) licet mutato ordine: *Quo tenditis, inquit? Qui genus? unde domo?* — 371. *Imoque trahens a pectore vocem*; deest dixit. Et quo-tiens longe respondet, Parenthesis est; quotiens nusquam, Ecli-psis dicitur, ut hoc loco. — 372. *O dea*; perseverat in opinione sua: ita tamen, ut et illius orationi aliquando concedat. Nam paulo post ait, *Si vestras forte per aures Troiae nomen iit*. Aut certe illud est, quod superius dixerat: *An nympharum san-*

... *...; quae* non omnia sciunt: nam et moriuntur secun-... ut Fauni Panesque. *Ab origine;* a raptu Hele-... *...n;* perseverem, hoc est, universa dicam. — 373. ... inter *historiam* et *annales* hoc interest: *Historia* est ... temporum, quae vel vidimus vel videre potuimus; dicta ... *ἱστορεῖν*, i. e., videre. *Annales* vero sunt eorum tem-... annorumque, quae aetas nostra non novit. Unde [Sallu-... Historia,] Livius ex annalibus et historia constat. Haec ... confunduntur licenter, ut hoc loco pro historia inquit ... (Ita autem *annales* conficiebantur: tabulam dealbatam ... annis Pontifex Maximus habuit, in qua praescriptis consulum ...ibus et aliorum magistratuum, digna memoratu notare consueverat, domi militiaeque, terra marique gesta per singu-los dies. Cuius diligentiae annuos commentarios in octoginta libros veteres retulerunt, eosque a Pontificibus Maximis, a qui-bus fiebant, *Annales Maximos* appellarunt; unde quidam ideo ... ab Aenea *annales* aiunt, quod et ipse religiosus sit, et a Poeta tum Pontifex inducatur.) — 374. *Clauso;* more poëtico, ... dicunt coelum per noctem claudi, aperiri per diem. Unde ... (G. 3, 261.): *Porta tonat coeli.* Et (10, 5.): *Considunt ... bipatentibus.* *Componet*, finiet. Ut (12, 104.): *Oblato ... componi foedere bellum.* [Et (E. 3, 108.): *Non nostrum ... vos tantas componere lites:* Alibi pro *disponere* (8, 317.): *... componere opes norant:* Alibi pro *coniungere*, ut (8, 486.): *Componens manibusque manus:* Alibi pro *comparare*: ut (E. 1, 24.): *Sic parvis componere magna solebam.* Alibi pro *fundare*: ... 249.): Nunc placida compostus pace quiescit.] *Vesper;* pro-... stella est. Cum autem *vesperi* dicimus, adverbium tempo-... est. (Modo sane utrumvis accipe. Sciendum tamen est etc.) ... [est], quia omnia nomina, quae de Graecis in *os* ... et ad nos transeunt, apud nos aut in *us* tantum exeunt, ... *Delus:* aut in *er* ut *ἀγρὸς ager:* aut in utrumque, ut ... *Euandrus, Euander.* — 375. *Troia antiqua;* nobili ..., more suo, alibi (531.): *Terra antiqua*, i. e. nobilis: ... esse poterat nova. Item (3, 84.): *Templa dei saxo ve-... structa vetusto.* (Aut certe cara, et hoc ideo, quia ... *...us aut venistis ab oris. Si vestras*, etc.; cum apud ... se loqui, cui dit: Si vestras per aures? Et *forte*, ... aliqua ratione.) [*Forte;* hic, aliqua ratione, significat: nam ... illam scire, non ignorare.] — 377. *Forte sua;* casu ... quo solet. *Forte* autem nomen est a nominativo *Fors;* ut ... (Hecyr. 4, 3, 4.): *Fors fuat;* (L. R. Guelf. II. *fluat*, ..., ... *sua*, Guelf. I. al. *fiat*) *pol.* [Ipse alibi (E. 9, 5.) ... *fors omnia versat.*] *Libycis;* iam scit; audivit ... *fines Libyci. Appulit oris;* figura supradicta; [ut ... pro Accusativo cum *ad* ponatur.] — 378. *Sum pius ...;* non est hoc loco arrogantia, sed indicium. Nam scien-tibus aliquid de se dicere, arrogantia est: ignotis, indicium. Aut certe heroum secutus est morem, quibus quam mentiri turpe fuerat, tam vera reticere. Denique Ulixes in Homero ait, ... famam ad coelum usque venisse: (Od. *a*, 20.) [: *καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει*:] unde et iste: *Fama super aethera notus.* (Aut certe vetuste pietatem pro religione posuit. Sallustius in

Catil. (12.): *Verum illi delubra Deûm pietate, domus suas gloria decorabant.* Plautus in Pseudolo (1, 3, 34.): *Non potest pietate obsisti, sive ut res sunt ceterae, Deos quidem, quos maxime est aequum metuere, eos minimi facit.* Sane *pius* potest esse et purus, et innocens, et omni carens scelere. *Piare* enim antiqui purgare dicebant; inde etiam *piamina*, quibus expurgant homines; et, qui purgati non sunt, *impii.*) *Ex hoste penates;* hoc est: sum pius. Optima [autem] locutio est: plusque significat de pluralitate ad singularitatem transire: ut *venor multis canibus*, et *multo cane* (codd. *multa*) ut Horatius (Epod. 2, 31.): *Aut trudit hinc acris: et hinc multo* (codd. multa) *cane apros in obstantes plagas.* (Sane de diis penatibus licet varias opiniones secutus sit Virgilius; omnes tamen diversis locis complexus est: nam alii, ut Nigidius et Labeo, Deos penates Aeneae Neptunum et Apollinem tradunt; quorum mentio fit (3, 119.): *Taurum* Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo.) [Varro Deos Penates quaedam sigilla lignea, vel marmorea ab Aenea in Italiam dicit esse advecta, cuius rei Virgilius (3, 148.) meminit.] (*Effigies sacrae Divûm*, etc. Idem Varro hos Deos Dardanum ex Samothracia in Phrygiam, de Phrygia Aeneam in Italiam memorat portavisse. Alii autem, ut Cassius Hemina, dicunt, Deos penates ex Samothracia appellatos, θεοὺς μεγάλους, θεοὺς δυνατοὺς, θεοὺς χρηστούς. Quorum diversis in locis ita meminit (3, 12.): *Natoque Penatibus et magnis Diis;* hoc est θεοὺς μεγάλους. Et iterum (3, 437.): *Iunonis magnae primum* etc. Et: *Dominamque potentem* etc. τοὺς δυνατούς. Et (734.): *bona Iuno*, τοὺς χρηστούς. Ecce ergo diversis locis omnia tria complexus, quae omnia locis suis dicentur.) — 380. *Italiam quaero;* hoc loco distinguendum est: nam si [ad hoc] iunxeris *patriam*, non procedit. Patria enim (i. e.) civitas in provincia esse potest: non tamen ut ipsa provincia patria sit. Licet in Sallustio lectum sit: *Hispaniam sibi antiquam patriam esse:* sed illic ad laudem pertinet, non ad veritatem. Tria ergo dicit: Provinciam quaero, hoc est *Italiam*; patriam, hoc est Corythum (Al. *Corinthum*, Vos. *Corintum*, L. *Coritum*, Guelf. I. *Corithum.*) Tusciae civitatem, unde Dardanus fuit. [Alibi de ipsa Italia Aeneas (7, 122.): *Hic domus, haec patria est.* Vel sic distinguendum: *Italiam quaero patriam, et genus ab Iove summo;* ut mihi sit Italia patria, Iovis genus efficit propter Dardanum, i. e.] *Genus ab Iove summo;* ideo, quia ex Electra et Iove Dardanus Iasiusque nati sunt. Dardanus autem auctor est Troiae. Bene ad tria interrogata respondit, quis esset, unde venisset, quo tenderet. — 381. *Phrygium aequor;* i. e. Hellespontum. *Conscendi;* bene conscendi secundum physicos, qui dicunt, terram inferiorem esse [aqua], quia omne quod continetur supra illud est quod continet. Unde est (3, 522.): *Humilemque videmus Italiam.* — 382. *Matre dea monstrante viam;* hoc loco per transitum tangit historiam, quam per legem artis poëticae aperte non potest ponere. Nam Varro in secundo [rerum] divinarum dicit: *Ex quo de Troia est egressus Aeneas, Veneris eum per diem cotidie stellam vidisse, donec ad agrum Laurentem* (al. *Laurentum;* Burm. *Laurentium*) *veniret, in quo eam non vidit ulterius: qua re et terras cognovit esse fatales.* Unde

Virgilius hoc loco, *Matre dea monstrante viam.* [Et (2, 619.) *Eripe, nate, fugam.*] Item, *nusquam abero*, [*et tutum patrio te limine sistam.*] (Et (2, 632.): Descendo ac ducente deo.) Et (2, 801.): *Iamque iugis summae surgebat lucifer Idae.* (quam stellam Veneris esse ipse Virgilius latenter ostendit (8, 589.): *Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda, Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes.*) Quod autem diximus, eum poëtica arte prohiberi, ne aperte ponat historiam, certum est. Lucanus namque ideo in numero poëtarum esse non meruit, quia videtur historiam composuisse, non poëma. *Data fata secutus*; scilicet a Iove. — 383. *Convulsae*; aut *convulsae undis, Euroque*; aut: *supersunt undis Euroque convulsae*; aut [*convulsae*] ideo, quia habes supra (122.): *Laxis laterum compagibus.* — 384. *Ignotus*; deest, *Quasi*, nam contrarium est quod dixit: *Fama super aethera notus.* Facit autem hoc frequenter Virgilius, ut hanc particulam subtrahat: ut, *At medias inter caedes exultat Amazon*, i. e. quasi Amazon. Nam Vulsca fuit. *Per agro*; *per* habet accentum. Nam *a*, longa quidem est, sed non solida positione. Muta enim et liquida quotiens ponuntur, metrum iuvant, non accentum. — 385. *Europa atque Asia pulsus*; aut orbem in tres partes divisit, et absolutum est: (quia in Africa positus, quae orbis pars tertia est;) aut si Europam tantum et Asiam intelligimus (ut Africa in Europa sit,) invidiose locutus est, ut supra (234.) Venus: *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis.* Quasi cum indignatione dicat, per Troiam Asia careo: per Italiam Europa. Denique non passa Venus, eius interrupit querelas. (Sane Europa, Agenoris filia, a qua pars orbis nominata est.) — 386. *Dolore est*; aut narrantis Aeneae, aut certe suo dolore. Aequum enim est, malis filii etiam ipsam moveri. — 387. *Quisquis es*; pleraque per concessionem sic tradit poëta, ut augmentum faciat: sicut hoc loco. Audiverat Venus: *Sum pius Aeneas, fama super aethera notus* et cetera; dicit tamen *Quisquis es:* hoc est: etiamsi haec in te non sint, hinc tamen constat, te esse felicem; quod venisti Carthaginem. Item in secundo (148.): *Quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios:* hoc est, qualibet ratione contra nos bella susceperis. *Haud credo invisus coelestibus*; litotes figura per contrarium significans, i. e. credo, te esse carissimum superis: ut [alibi (7, 261.): *Munera nec sperno:*] supra (77.): *Mihi iussa capessere fas est.* *Coelestibus* autem secundum Pythagoram et praecipue Platonem dixit, qui confirmant, vivos esse superis caros, mortuos vero inferis. Unde et Virgilius de Pallante (11, 51.): *Et nil iam coelestibus ullis Debentem.* Item contra (12, 646.): *Vos o mihi manes Este boni, quoniam superis aversa voluntas.* — 388. *Auras vitales carpis*; quibus vivimus. Nihil est enim aliud vita, quam reciprocus spiritus: unde et Iuppiter, quo constant omnia, ζεὺς vocatur [ἀπὸ τῆς ζωῆς, i. e. vita.] *Carpis*; accipis [modo] ut (4, 522.): *Et placidam carpebant membra quietem.* *Tyriam*; Cathaginem a colonis. *Adveneris urbem*; hysterologia, [hoc est ad urbem veneris] ut supra. *Perge modo*; tantummodo: hoc est, haec tibi sola sit cura: nam liberatae sunt naves. — 389. *Perfer*; imperativus modus est: ut (E. 8, 111.): *Fer cineres Amarylli foras.* — 390. *Reduces*;

..ie *reduces* dicuntur, qui pericula evadunt: sic[ut] infra: *Ut ..es illi ludunt:* scilicet post periculum illatum ab aquila. — *Versis Aquilonibus;* (aut speciem pro genere posuit, hoc . mutatis ventis; aut) quia, postquam ad Africam iter verte-.., adversus ante Aquilo coepit esse prosperrimus. — 392. *Ni ..tra augurium vani docuere parentes;* hoc ad confirmandum ..rem Aeneae dixit, ne divinando dea esse crederetur. (Et argumentum ad fallaciam, ne intelligat deam.) Quod autem ..t *Vani parentes*, aut hypallage est, i. e. vanum augurium: ..3, 61.): *Dare classibus austros*, et (6, 268.): *Ibant obscuri ..la sub nocte*, pro, ipsi soli per obscuram noctem. Aut certe ..ani *parentes*, qui res falsas et inanes docent. Et per hoc de-..cere plerumque ostendit auguria. Multi volunt ad nimium ..c amorem parentum referri, qui teneritudine affectus etiam ..perflua liberos docent. (Quidam *vani*, mendaces tradunt. S..lustius in Iugurtha (14.): *Ego quidem vellem et haec, quae ..ribo, et illa, quae antea in senatu questus sum, vana forent ..otius, quam miseria mea fidem verbis faceret.* Terentius ..od. *verbis* * *Ter.*) in Phormione (3, 2, 40.) ubi adolescens lenonem mendacii arguit: *Non te pudet vanitatis.*) — 393. *Bis senos Cycnos; cycnos* navibus comparat, aquilam tempestati. In auguriis autem considerandae sunt non solum aves, sed etiam volatus, ut in praepetibus: et cantus, ut in oscinibus: quia nec omnes, nec omnibus dant auguria. Ut columbae non nisi regibus dant, quia nunquam singulae volant, sicut rex nunquam solus incedit. Unde est in sexto (193.): *Maternas agnovit aves*, per transitum ostendit regis augurium. Item cycni nullis dant, nisi nautis: sicut lectum est in ὀρνιθογονίᾳ, *Cycnus in auguriis nautis gratissimus ales: Augures* (Burm. *grat. augur. Hunc* etc. Al. omitt. v. *Augur.* al. v. *ales.*) *hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis.* Cum Cycnus nec in praepetibus, nec in oscinibus nominetur, cur ab illo sumitur augurium? Solvitur, quod augurium ad aquilam poëta retulit; sed docet Virgilius bonum omen ad naves factum de Cycni volatu. (Cycnos tamen habere divinationem etiam Cicero in Tusculan. lib. I. (30.) docet: Ut Cycni, qui non sine causa Apollini dicati sunt, sed quod ab eo divinationem habere videantur.) *Laetantes;* post periculum. *Agmine;* volatu, impetu. *Agmen* autem apud Virgilium est cuiuslibet rei impetus: ut (2, 212.): *Illi agmine certo.* Et (6, 572.): *Vocat agmina saeva sororum.* — 394. [*Aetherea; Aether* altior est aëre, vicinus coelo: ἀπὸ τοῦ αἴθειν, i. e. ardere.] *Iovis a.; aquila*, quae in tutela Iovis est: quia dicitur dimicanti ei contra Gigantas fulmina ministrasse: quod ideo fingitur, quia per naturam nimii est caloris, adeo ut etiam ova, quibus supersidet, possit coquere, nisi admoveat *Aëtiten* (L. R. Vos. Steph. al. *nisi ad Gagaten*, Guelf. I. *nisi ammoveat gagaten*, Guelf. II. *nisi adm. agaten*, Fabr. *Gagatem*. Fuld. *Agathon*. Salmas. Exercitt. Plin. p. 252.) lapidem frigidissimum, ut testatur Lucanus (6, 676.): *Foeta tepefacta sub alite saxa.* (Aut quia nec aquila, nec laurus dicitur fulminari, ideo Iovis ales aquila; Iovis coronam lauream accepimus, et qui triumphant lauro coronantur. Sane aliter proprie dicuntur aves, quae volatu auspicia faciunt, buteo, sanqualis, inmusculus, aquila, vulturius. Sane de

Virgilius hoc loco, *Matre dea monstrante viam. Eripe, nate, fugam.*] Item, *nusquam abero*, [*et te limine sistam.*] (Et (2, 632.): Descendo ac Et (2, 801.): *Iamque iugis summae surgebat* (quam stellam Veneris esse ipse Virgilius latent 589.): *Qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda ante alios astrorum diligit ignes.*) Quod auten poëtica arte prohiberi, ne aperte ponat histori Lucanus namque ideo in numero poëtarum esse videtur historiam composuisse, non poëma. D scilicet a Iove. — 383. *Convulsae;* aut *convu que;* aut: *supersunt undis Euroque convulsa* ideo, quia habes supra (122.): *Laxis lateri* 384. *Ignotus;* deest, *Quasi*, nam contrar *Fama super aethera notus.* Facit autem l lius, ut hanc particulam subtrahat: ut, *At exultat Amazon*, i. e. quasi Amazon. N *agro; per* habet accentum. Nam *a*, long solida positione. Muta enim et liquida q trum iuvant, non accentum. — 385. *Eur* aut orbem in tres partes divisit, et abs frica positus, quae orbis pars tertia est; et Asiam intelligimus (ut Africa in Eur est, ut supra (234.) Venus: *Cunctus ditur orbis.* Quasi cum indignation careo: per Italiam Europa. Denique terrupit querelas. (Sane Europa, Ag nominata est.) — 386. *Dolore est:* certe suo dolore. Aequum enim moveri. — 387. *Quisquis es;* pl tradit poëta, ut augmentum facia Venus: *Sum pius Aeneas, fama* dicit tamen *Quisquis es:* hoc es hinc tamen constat, te esse felic Item in secundo (148.): *Quisqui scere Graios:* hoc est, qualibet ris. *Haud credo invisus coeles* rium significans, i. e. credo, [alibi (7, 261.): *Munera nec capessere fas est. Coelestibu* praecipue Platonem dixit, q caros, mortuos vero inferis. 51.): *Et nil iam coelestib* (12, 646.): *Vos o mihi aversa voluntas.* — 388. *A* Nihil est enim aliud vita, Iuppiter, quo constant om vita.] *Carpis;* accipis [mo *bant membra quietem.* T *neris urbem;* hysterologi *Perge modo;* tantummod liberatae sunt naves. — ut (E. 8, 111.): *Fer ci*

in est.
oria, o-
..dus capi-
inque defi-
tu ut se o-
s simul (cod.
m per reflexos
literas quasdam:
dispersis litera
(Multi tamen as-
.iri (cod. *invenire*),
on illatum. Sed in
et avem auspicium
e enim interest inter
et petitur, et certis
i demonstratur et non
gurii est. Sed Virgilius
nomen Augurum executus
ostendit, cum ait: *stri-*
coetu etc. Hoc idem et
r Augurales aves dicuntur
orium et postulari facit, et
si qua via est, cursumque
Puppesque tuae pubesque
totum significat. Ut Teren-
caput, i. e. *lepidus homo.*
Ostia; proprie *ostia* di-
abusus est: quia plerumque
Perge modo; exhortatum
Via; pro: *haec via;* et
avertens; se subaudis, hoc est

ora *avertit. Rosea;* i. e. ; aut unguento deorum odorem spiravere: et est osiae odore spiravere;] aut e. — 404. *Spiravere;* exhala- t supra (320.): *Sinus collecta* hoc verbum apud Virgilium saepe : *Ast ego quae divum incedo re-* *pulcherrima Dido incessit.*] *Vera;* dubitabatur. *Matrem agnovit;* nunc um deam esse iam superius dixerat. — riter abscedentem, (ut alibi (5, 243.): Ad pro oratione.) — 407. *Quid totiens;* i. e. τὸ σιωπώμενον intelligimus, saepe eum esse secundum ipsum Virgilium, qui ait in se- *mihi se non ante oculis tam clare videndam* tamen volunt, in hoc ipso loco saepe eum esse habitu, (quia virginem, quia venatricem, quia rogatione, in responsione, in auguriis: (vel *totiens* iens fallis et dissimulas.) *Tu quoque;* sicut Iuno, i, [qui] Troianis inimici [sunt]; (quos et in secundo ostendit, ubi ait: *Inimicaque Troiae numina magna* — 408. *Cur dextrae iungere dextram;* maiorum enim erat salutatio: cuius rei τὸ αἴτιον, i. e. causam Varro, hum secutus, exposuit, asserens: *omnem eorum* (Vos. r. L. R. hab. *eos.*) *honorem dexterarum constitisse virtute* . Vos. *virtutum.*) Ob quam rem hac se venerabantur cor- parte. — 409. *Veras audire, et reddere voces?* [ideo quia m se dixerat.] Sunt multae reciprocae elocutiones: ut hoc sunt multae unius partis utrinque sufficientes: ut, tenemur itiis: ridiculum enim est, si addas *mutuis:* cum *amicitiae* que significent, sicut Fronto testatur. Item sunt elocutio- quarum una pars plena est: quae si convertantur, habent id superfluum: ut in Sallustio, *In tugurio mulieris ancillae,* e addidit *ancillae.* At si dicas, *in tugurio ancillae mulieris:* t superfluum *mulieris.* Ancilla enim et conditionem ostendit, sexum (Guelf. I. ut in salusticio in tug. ancillae erit. super- um mulieris ancillae. In uno enim quod fuit ancillae et cond. sex. ost.) Item, *Res erat praetoribus nota solis.* Hoc suffe- rat. Male ergo addidit: *Ignorabatur a ceteris.* Quod si convertas, nihil esse superfluum invenitur. — 410. *Talibus incusat;* [redarguit.] *Incusare* proprie est superiorem arguere: ut in Terentio (Heaut. 5, 2, 7.) pater ad filium: *Quid me incusas Clitipho? Accusare* vero vel parem vel inferiorem: ut in eodem (Hecyr. 2, 1, 8.) ad maritum uxor: *Me miseram, quae nunc quam ob causam* (Vos. quae numquam ob quam c.) *accuser nescio.* Et hoc proprietatis est: licet usus male ista corrumpat. Sciendum tamen est, Terentium propter solam proprietatem omnibus comicis esse praepositum: quibus est, quantum ad cetera spectat, inferior. — 411. *At Venus;* ordo est: *At Venus dea. Obscuro aëre;* i. e. nebula, cuius definitio est. (Guelf. I. *At Venus obscuro;* definitum est *obscuro aëre nebulae. Venus;* **ordo est: At Venus dea circumfudit gradientes. Aut: contra**

deam se fudit multo amictu nebulae aer. Et figura etc.) [Hic locus ex Homero (Od. η, 14.) sumptus, de Ulixe ingrediente urbem: καὶ τότε etc.] — 412. *Circum dea fudit;* figura est Tmesis: quae fit, cum, secto uno sermone, aliquid interponimus: ut alibi (G. 3, 381.): *Septem subiecta trioni.* Sed hoc tolerabile est in sermone composito: ceterum in simplici, nimis est asperum; quod tamen faciebat antiquitas: ut [in illo Ennii]: *Saxo cere comminuit brum.* — 413. *Cernere;* (causa cur fecerit.) [Ex hoc enim pendent cetera quae sequuntur. — 414. *Moliri;* hic pro struere et per hoc facere, ut infra: *Molirique arcem.*] *Aut veniendi poscere causas;* scilicet ne saepe narrando crebrum patiatur dolorem. Unde melius ad Aeneam refertur (386.): *Medio sic interfata dolore est.* (*Poscere* autem nunc inquirere; alias petere; et praeponitur magis accusativo casui; dicimus enim: *posco magistrum lectionem*, non: *a magistro posco.*) — 415. *Ipsa Paphum;* civitatem Cypri, (et non sine ratione est, quod in decimo libro plura sibi loca grata, vel sacrata commemoret, hic ad Paphum solam abiisse dicatur; quia Varro et plures referunt in hoc tantum templo Veneris quibusvis (cod. *quibusve*) maximis in circuitu pluviis, nunquam impluere.) [Ibi enim adorabatur.] *Sublimis;* divino incessu. [I. e. sublimiter, nomen pro adverbio.] — 416. *Laeta;* ecce proprium Veneris epitheton, (vel *laeta*, quia tectum nebula filium in tuto habebat; vel quod insulam suam repetat; vel ideo Paphum revisit laeta, quia serenis laeta congruunt; et necesse est, ut laeta sit Venus, ubi semper serenum est; quippe ubi pluere nunquam dicatur.) *Sabaeo;* Arabico. *Arabiae* autem tres sunt, Inferior, Petrodes, Eudemon: in qua populi sunt Sabaei, [sed hi montes, inter quos sunt, Libanum et Antelibanum dicuntur.] Apud hos igitur Sabaeos (codd. *apud quos*) nascitur tus. Dicti autem *Sabaei* ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι (Guelf. I. II. σέβειν), i. e. venerari, quod deos per ipsorum tura veneramur. — 417. *Ture calent arae, sertisque recentibus halant;* Ecce unde supra (335.) dixit: *Haud equidem tali me dignor honore:* (quia Aeneas hostias obtulerat, quarum hic mentio non fit (cod. F. *fuit*).). *Sertisque recentibus;* *sertum* et *serta*, cum nihil adiicitur, dicimus: ut hoc loco: item alibi expressius; ut (E. 6, 16.): *Serta procul tantum capiti delapsa iacebant.* Si autem *sertos* dixero, addo *Flores;* si *sertas*, addo *coronas:* ut Lucanus (10, 164.): *Accipiunt sertas nardo florente coronas.* Et hoc in multis nominibus observandum est, ut genus ex adiectione formetur: qua detracta, in neutrum cadat (codd. Burm. *cedat*) necesse est: ut *piscinalis locus*, *piscinalis cella*, *piscinale;* *sagmarius mulus*, *sagmaria mula*, *sagmarium* (v. Salmas. Exercitatt. p. 824. et Burm.) Quod autem *Recentibus* dicit, laus est loci, qui semper flore vestitur. [Ut omni tempore Veneris flores praesto esse videantur. *Halant;* pro olent.] — 418. *Corripuere viam;* [deest: At illi corripuere viam.] Officium eundi celeriter arripuerunt. Nec enim via corripitur. — 419. *Qui plurimus;* [ex maxima parte urbi imminens, vel *qui plurimus*,] i. e. longus, ut ipse alio loco (G. 3, 52.): *Cui plurima cervix.* Item (G. 1, 187.): *Cum se nux plurima*, i. e. amygdala: longa namque est. — 420. *Aspectat;* rei insensibili dat sensum. Unde est illud in quarto (247.) de Atlante. Item

Sallustius, *Lyciae Pisidiaeque agros despectantem.* [*Arces*; civitates, a parte totum.] — 421. *Miratur molem Aeneas*; hoc ad ipsum refertur. *Magalia quondam*; hoc ad poëtam. Nec enim hoc novit Aeneas. *Magalia* vero antistoechon est. Nam debuit *magaria* dicere: quia *magar*, non *magal*, Poenorum lingua villam significat. [Cato originum primo, *Magalia aedificia quasi coortes rotundas dicunt.* Alii *magalia* casas Poenorum pastorales dicunt. (De his Sallustius: *Quae magalia sunt circumiecta civitati suburbana aedificia, magalia.* Et alibi Cassius Hemina docet ita: *Sinvegiae* * (Burm. Sinuessae) *magalia addenda, murumque circum eam.*) — 422. (*Miratur* etc.; *miratur* non simpliciter dictum volunt, quoniam prudentes Etruscae disciplinae aiunt, apud conditores Etruscarum urbium non putatas iustas urbes, in quibus non tres portae essent dedicatae et votivae, et tot templa, Iovis, Iunonis, Minervae. Bene ergo miratur Aeneas, ubi fuerunt magalia, illic esse legitimam civitatem; nam portas et vias videbat, et mox templum Iunoni ingens.) [*Strata viarum*; primi enim Poeni vias lapidibus stravisse dicuntur.] — 423. *Instant ardentes Tyrii*; multum festinantes, [ut (6, 5.): *Iuvenum manus emicat ardens*; et (4, 281.): *Ardet abire fuga*; et (2, 41.): *Laocoon ardens.* Sic enim dicit, quotiens properantem vult ostendere.] Alii ardentes *ingeniosi* accipiunt Nam per contrarium segnem, i. e., sine igni, ingenio carentem dicimus: unde et a Graeco venit *catus*, i. e. ingeniosus, ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. *Ducere muros*; exaedificare, (hoc est, construere, in longitudinem producere; proprie enim cum aedificantur muri, duci dicuntur. Sallustius historiar. II.: Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit.) — 424. *Molirique arcem*; molibus factis extollere: [quod est extruere, huic contrarium est demoliri.] (Et *manibus* etc.; cur manibus? an, quia adhuc machinae non erant, festinationem referre voluit?) — 425. *Optare*; eligere: ut (76.): *Tuus o regina quid optes Explorare labor.* [Et (3, 109.): *Optavitque locum regno.*] *Tecto*; ad tectum, nota figura. *Sulco*; fossa. Civitas enim, non domus, circumdatur sulco: (ergo *sulco* fossa fundamentorum,) ut alibi (G. 2, 289.): *Ausim vel tenui vitem committere sulco.* — 426. *Iura legunt*; eligunt, [vel loca ubi iura dicantur, aut magistratus creentur.] (Et bene post conditam civitatem addidit *iura* et *magistratus*, *sanctumque senatum.* Legitur apud quosdam: Brutum eos, qui se in eiiciendis regibus iuvissent, lectos in consilium, eum ordinem *senatum* appellatum, quod una sensissent: quod patricii essent, *Patres conscriptos.* Alii *patres* a plebe in consilium senatus separatos tradunt, ac *conscriptos*, qui post a Servio Tullio e plebe electi sunt. Alii *senatum* a senectute hominum, quibus * (Burm. qui) allecti erant, dictum volunt, quia apud Graecos γερουσία appellatur. *Sanctum* autem ideo quia Senatus *sanctissimus ordo* dicitur.) — 427. *Portus effod.*; i. e. Cothona (Guelf. I. *cothenna*; Guelf. II. *chotona*) faciunt (Dan. ut portus scilicet faciant.) (Et vere ait; nam Carthaginienses Cothone fossa utuntur, non naturali portu.) [*Cothona* sunt portus in mari non naturales, sed arte et manu facti. Est autem et masculini et neutri generis; nam *cothon*, *huius cothonis*, et *cothonum*, *huius cothoni.*] *Alta theatri fundam.*; hinc futura

magnitudo cognoscitur, (quod *alta f.* ait; bene autem post res publicas privatasque necessarias mentionem fecit theatri; aut quia Graecis urbs conditur, qui saepe spectaculis gaudent; aut, ut apud quosdam fuit, in genere musicae scientiae.) — 428. [*Columnas decora alta;* figurate *columnas, decora alta:* diversis enim significationibus, idem dixit, et ab eo quod est *decus* corripitur *decoris.*] — 430. [*Qualis apes;* ordo est: qualis labor aestate nova, i. e. incipiente iam vere novo.] (Ab eo quod est *apis*) Tertiae declinationis genitivus pluralis et in *ium* et in *um* exit: sed tunc pro nostro arbitrio cum nominativus singularis *n* et *s* fuerit terminatus: ut *amans* et *amantum*, et *amantium* dicimus. Cum autem nominativus singularis (*r*) [*er* et *ur*] fuerit terminatus, tantum in *um* exit. Ut *pater patrum, murmur murmurum.* Reliqua vero nomina auctoritate firmamus: ut *apis apum*, vel *apium.* (Sane fabula de apibus talis est: Apud Isthmum anus quaedam nomine Melissa fuit: Hanc Ceres sacrorum suorum cum secreta docuisset, interminata est, ne cui ea, quae didicisset, aperiret; sed cum ad eam mulieres accessissent, ut ab ea primo blandimentis post precibus et praemiis elicerent, ut sibi a Cerere commissa patefaceret, atque in silentio perduraret, ab eisdem iratis mulieribus discerpta est. Quam rem Ceres, immissa tam supradictis feminis, quam populo eius regionis pestilentia, ulta est; de corpore vero Melissae apes nasci fecit. Latine autem *melissa* apis dicitur. *Aestate nova;* incipiente; ut: *vere novo.* Et) bene nova, quia est [aestas] et *adulta* et *praeceps*, secundum Sallustium. *Florea;* pro florida: ut (61.): *Nemora inter frondea:* (aut florentia, nec enim de flore erant facta, ut *floream coronam* dicimus.) *Rura;* Graece ἄρουρα dicuntur. Aphaeresis ergo sermonem fecit Latinum. — 431. *Exercet;* fatigat: ut (3, 182.): *Nate Iliacis exercite fatis.* (Et subiecit, quibus rebus exercitae fatigentur.) Hoc autem participium ab *exercitu*, i. e. militum multitudine, declinatione discernimus; nam illud nomen quartae declinationis est, participium secundae, ut *visus, huius visus* vel *visi; passus, huius passus* vel *passi; auditus; huius auditus* vel *auditi;* [*aditus; aditi* vel *aditus.*] *Sub sole;* in sole: ut (453.): *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo;* (vel quamdiu sol est.) *Cum gentis foetus;* ad laudem apum hoc pertinet. [Et bene *gentis foetus*, quia non singulae de singulis nascuntur, sed omnes ex omnibus,] quod in quarto Georgicorum melius intelligitur. — 432. [*Educunt;* producunt, quod adhuc adolescant, et adulti fiant, non adoleverint,] (ut adultos dicimus *minores:* et hoc sic dixit, ut (G. 2, 72.): Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.) *Liquentia;* defaecata, sine sordibus: ut (G. 4, 101.): *Nec tantum dulcia, quantum et liquida*, i. e. pura: nam dura mella constat esse meliora. — 433. *Stipant;* densant: translatio [est] a navibus, in quibus stipula (al. *stupa*) interponitur vasis, [quam stupam dicunt.] *Distendunt;* implent: ut (G. 3, 124.): *Et denso distendere pingui.* *Nectare;* melle: abusus (est) propter suavitatis similitudinem [quum νέκταρ, poculum divinum, sit dulce, immortale interpretatur: νὲ, i. e. non: κτείνω, occido.] *Cellas;* et hic abusus est, ut favorum cavernas *cellas* vocaret (vel alvearia, ut alibi *thesauros.*) Traxit autem a reponendi similitu-

dine: vel a celando, unde *cellam* appellaverunt. *Agmine;* nunc impetu. — 435. *Ignavum;* inutile, non aptum industriae. Nam industrios *navos* dicimus. *Fucos;* secundum Plinium apum multa sunt genera. Proprie tamen apes vocantur ortae de bubus: fuci, de equis: crabrones, de mulis: vespae, de asinis. *Fucus* autem est secundum Aemilium Macrum, maior ape, crabrone minor. *Pecus* dicimus omne quod humana lingua et effigie caret, [i. e. a pascendo.] Unde Horatius (Carm. 1, 2.): *Omne cum Proteus pecus egit Altos visere montes.* (Plautus: *Clurinum* pecuissimam (cod. F. pecus, simiam) dixit.) *Praesepibus;* alveariis. Et est translatio, quae fit quotiens vel deest verborum proprietas, vel vitatur iteratio. — 436. *Fervet;* concelebratur: ut e contra, *Friget,* cessat dicimus. Terentius (Eun. 2, 2, 37.): *Nimirum hic homines frigent.* [*Redolent;* quidam olere res, vel malas vel bonas, redolere tantum bonas tradunt.] *Fragrantia;* quotiens *incendium* significatur, quod flatu alitur, [vel a flamma,] per *l* dicimus; quotiens *odor,* qui fracta specie maior est, per *r* dicimus. Sciendum sane, nihil in hac vacare comparatione. Nam Poenorum operi, apum labor: custodiae litorum (adversus alienigenas), fucorum comparatur expulsio. — 437. *O fortunati, quorum iam moenia surgunt;* bene *fortunati,* quia iam faciunt quod ipse desiderat. (Cod. F. Expressit Aeneae desiderium, hoc est: qui iam fac., quod et ipse desid. *Quor. iam moenia surgunt;* laus vel ab ipsa re sumitur, quae laudatur.) — 438. *Fastigia;* nunc operis summitates, alibi ima significant: ut (G. 2, 288.): *Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras. Suspicit;* miratur: ut e contrario *despicit,* contemnit significat: [vel *suspicit,* alta aspicit, ut alibi (8, 190.): *Hanc primum suspice rupem.*] — 439. *Mirabile dictu;* ob hoc quod sequitur: quia mixtus cunctis latebat; (potest tamen et hoc superiori et inferiori sensu addi.) — 440. *Per medios;* figura est: nam plenum (Guelf. I. II. *planum*) fuerat: mediis se infert. [*Miscetque;* deest, se.] *Neque cernitur ulli;* i. e., neque ab ullo cernitur; et est Graecum (οὐδενὶ ὁρώμενος,) ut [est illud Horatii (Carm. 1, 6.)]; *Scriberis Vario;* i. e. scribet te Varius. — 441. *Lucus;* ubicunque Virgilius lucum ponit, sequitur etiam consecratio, ut (9, 3.): *Luco tum forte parentis Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.* Unde et in sexto (673.): *Nulli certa domus: lucis habitamus opacis.* Dicuntur enim heroum animae lucos tenere. (Et mox sequitur: *Hic templum Iunoni ingens*). *Lucus* autem dicitur quod non luceat: et non quod sint ibi lumina (in) causa religionis, ut quidam volunt. *In urbe fuit media;* nunc iam in media. *Laetissimus umbra;* aut septimus [casus] est: aut secundum Probum genitivus, ut sit laetissimus umbrae: sicut Sallustius, *Frugum pabulique laetus ager.* — 442. *Quo primum;* hoc est, simul advenerunt. Nec enim secundo ad Africam ventum est: (vel ordo est: quo primum loco.) — 443. *Effodere loco signum;* historia hoc habet, quam more suo Virgilius per transitum [hic] tangit. Dido [fratrem fugiens] cum transiret per quandam insulam Iunonis, illic accepit oraculum, et sacerdotem eius secum abstulit: cum ei parum crederet, promittenti Carthaginis sedes: quo cum venissent, sacerdos elegit locum faciendae urbis, quo effosso,

inventum est caput bovis; quod cum displicuisset, quia bos semper subiugatus est, alio loco effosso, caput equi inventum placuit: quia hoc animal licet subiugetur, bellicosum tamen est, e vincit, et plerumque [iugum subiens] concordat, ut ipse [ostendit] plenissime in illo loco (3, 540.): *Bello armantur equi bellum haec armenta minantur: Sed tamen iidem olim curru succedere sueti Quadrupedes, et frena iugo concordia ferre. Spes est pacis, ait.* Illic ergo Iunoni templa fecerunt. Unde et bellicosa est Carthago per equi omen, et fertilis per bovis. (Sane *fodere* est tantum sollicitare terram; *effodere*, hoc ipsum faciendo aliquid eruere et invenire; cui contrarium est *infodere.*) [Ordo autem est: Lucus in urbe media laetissimus umbra, quo loco iactati Poeni undis et turbine effodere caput acris equi, quia regia Iuno signum monstraverat. *Quod regia;* regina.] — 444. *Monstrarat;* monstro dederat; et, ut diximus, tangit historiam. [*Acris equi;* epithetum magis aptum equis, ut (Burm. coni. *quam*) canibus [blandis], qui natura blandi sunt.] — 445. *Et facilem victu;* propter bovem: quod licet nunc non dicat, tamen ex historia sumit, [sicut dictum est.] (*Facilem* autem, copiosam, divitem. Terentius (Adelph. 3, 5, 56.): *Quam vos facillime agitis.*) — 446. (*Hic templum Iunoni;* superius (441.) dictum est, quod Virgilius ubique lucos consecratos velit accipi, unde tanquam in luco sacro inducit Didonem Iunoni templum construere; morem autem Romanum veterem tangit, i. e. antiqui enim aedes sacras ita templa faciebant (Burm. *aed. s. i. e., templa ita fac.*) ut prius per Augures lucus liberaretur, effareturque: tum demum a Pontificibus consecraretur, ac post ibidem sacra edicerentur. Erant autem templa, in quibus auspicato et publice res administraretur, et senatus haberi posset, erant * tantum sacra. Hic ergo et sacrum templum, quod in luco, i. e. in loco sacro, conditur, docet. Et in templo administrari Rempubl. subsequentibus versibus indicat (507.): *Iura dabat* etc. Alibi tantum sacra esse templa, alibi omnia ubi agi * posset (Burm. *possent*), locis suis monstrabitur.) *Sidonia;* [licet Sidon civitas sit Fenice (Burm. Phoeniciae), tamen hic] pro Tyria [posuit.] (Sane quidam oportune hic Sidoniam volunt positam, ut ostenderet locupletem Sidonii enim locupletes habiti sunt, ut (4, 75.): Sidonias ostentat opes.) — 447. *Donis opulentum et numine divae;* aut simulacrum quoque aureum fuit, et *numen* pro simulacro posuit, ut [(4, 204.): *Media inter numina divum.* Hinc] Cicero (Divinat. 1.): *Sese iam ne deos quidem, ad quos confugerent, habere;* aut vult ostendere, plenum esse praesentia numinis templum. — 448. *Aerea;* aerea ideo, vel quod aes magis veteres in usu habebant: vel quod religioni [magis] apta est haec materies. Denique flamen Dialis aereis cultris tondebatur: (aut quia vocalius ceteris metallis; aut quia Medici [aere] quaedam vulnera curant; aut dicit, quia veteres magis aere usi sunt:) aut certe aerea secula significantur. Nam ut Hesiodus dicit, tempore, quo haec gesta sunt, aereum seculum fuit. (*Nexaeque aere trabes*; multi *nixae* legunt, non *nexae*, iuxta Varronem, qui ait: *Trisulcae fores, pessulis libratae, dehiscunt, graves atque innixae in cardinum tardos turbines.* Quidam *trabes aeneas* putant ipsum templum χαλκοστὲν (Burm.

χαλκωθὲν) significari. Versus sane ipse hypermetros est.) — 449. *Foribus; fores* proprie dicuntur, quae foras aperiuntur, sicut apud veteres fuit. *Valvae* autem sunt, ut dicit Varro: *quae revolvuntur et se velant. Ianua* autem est primus domus ingressus: dicta, quia Iano consecratum est omne principium. Cetera (Burm. *ceterum*) intra ianuam *ostia* vocantur generaliter, sive valvae sint, sive fores: quamvis usus ista corruperit. *Cardo*; cardo dictus [est] quasi *cor ianuae*, quo movetur ianua, [ἀπὸ τῆς καρδίας.] *Stridebat ahenis*; ad sua retulit tempora [Virgilius.] Cautum enim fuerat, post proditum hostibus a Tarpeia virgine Capitolium, ut aerei cardines fierent, quorum stridor posset aperta ostia omnibus indicare. — 450. *Hoc* (Guelf. I. *haec*) *primum in loco*; secuta sunt enim et alia, quae (Guelf. I. *subaudis: secuta sunt; nam et alia sunt, quae*) detraxere formidinem. *Timorem*; multi quaerunt, cur post visam matrem quicquam timuerit. Quod tamen alii sic solvunt, ut dicant, ne tum quidem Aeneam Venerem, quam viderat, esse credidisse: cuius, ut ipse putabat, agnitae nulla verba perceperat. Sed vera solutio haec est: Venus nihil de Afrorum moribus, unde nunc formidat Aeneas: sed de classe liberata dixerat filio: (vel quia non in totum Aeneas matris fiducia confirmandus est, ne quid supersit magnanimitati et laudibus viri fortis.) Sciendum tamen est, in Virgilio, interdum validiora esse obiecta purgatis: vel contra, ut hoc loco. — 451. *Leniit*; quartae coniugationis tempus praeteritum perfectum vel in *vi* iunctum exit: vel sublata (Burm. *sublato*) digammo, in *ii* pro nostro arbitrio: ut *lenii, lenivi: audii, audivi*. Sane cum in *vi* exit, penultima longa est: et ipsa accentum retinet; cum vero in *ii*, penultima brevis est, et perdit accentum: quia, ut supra diximus (41.): *Unius ob noxam*: quotiens vocalis vocalem sequitur, detrahit longitudinem praecedenti: sed hoc in metro, ubi necessitas cogit. Nam in prosa et naturam suam et accentum retentat. Nunc ergo *leniit*, tertia a fine habet accentum: quia penultima brevis est. Sane plerumque accentum suum retinet etiam sermo corruptus: ut *Mercuri, Domiti, Ovidi*: tertia a fine debuit habere accentum, quia penultima brevis est: sed constat haec nomina apocopen pertulisse: nam apud maiores idem erat vocativus, qui et nominativus, ut *hic Mercurius, o Mercurius*. Unde *cu* licet brevis sit, etiam post apocopen, suum servat accentum. — 452. *Ausus*; bene ausus: quia inter incerta satis audacter salus speratur. *Afflictis*; de afflictis. Nec enim esse septimus casus potest. *Confidere; fido* et *confido* dativum regit: ut (9, 398.): *Et fidere nocti*. Sane optima figura est, quae nunquam a principalitate discedit: ut (E. 2, 29.): *Atque humiles habitare casas*: accusativo iunxit, quia *habeo domum* dicimus, unde est *habito* frequentativum. — 453. *Sub templo*; hoc est in templo: ut supra (431.) [: *Exercet sub sole labor*, i. e. in sole.] — 454. *Reginam opperiens*; [expectans] aut quam intelligebat esse venturam ex artificum festinatione: aut certe videndae reginae occasionem requirens. *Quae fortuna*; felicitas; (*quae* hic admirandi significatus est.) — 455. *Artificumque manus inter se*; hoc est, habebat artificum comparationem. (*Inter se* autem certantium, aut aliquid tale.) — 456. *Ex ordine*; [prout fuerunt.] Hoc loco ostendit, omnem

pugnam esse depictam: sed haec tantum dicit, quae aut Diomedes gessit, aut Achilles; per quod excusatur Aeneas, si est a fortibus victus. (Sane *pugna* est temporale certamen; idem et praelium significat; *bellum* autem universi temporis dicitur, ut Punicum, Mithridaticum. Sallustius: *Ita sperat* (cod. *separat* *) *pugnam illam pro omni bello* (*pro omine belli*) *futuram.* Livius: *ni Pyrrhus unicus pugnandi artifex, magisque in praelio, quam bello, bonus.*) — 457. *Fama totum vulgata per orbem;* quia Europa intulit, Asia passa est, Africa iam depingit. — 458. *Atridas;* Atrei filios, Agamemnonem, et Menelaum: sed usurpatum est: nam Plisthenis filii fuerunt. *Saevum ambobus Achillem;* atqui tres dixit: sed *Atridas* pro uno accipe, quos unius patris constat fuisse. (An *ambobus*, Agamemnoni tantum et Priamo; an ambobus exercitibus, Graecis propter suam de Briseide iniuriam; Troianis propter Helenam; et *ambobus* pro utrisque arte tunc *). — 460. *Plena laboris; plenus* genitivo melius iungitur: ut Terentius (Eun. 1, 2, 25.): *Plenus rimarum sum.* (Plautus (Mil. 2, 2, 32.): *Dedecoris pleniorem.*) — 461. *En Priamus;* laus picturae est, per quam non imago, sed ipse (probe) ostenditur Priamus. *Sunt hic;* et supra diximus, Omnis Aeneae sollicitudo de moribus Afrorum est: quam nunc picturae contemplatione deponit. Qui enim bella depingunt, et virtutem diligunt, et miseratione tanguntur. *Sua;* i. e. congrua. Ut (5, 54.): *Struueremque suis altaria donis. Laudi;* virtuti: ut (5, 355.): *Primam merui* (codd. Burm. *meruit*) *qui laude coronam.* — 462. *Mortalia;* adversa: quibus constat subiacere mortales. (Alii mortales casus accipiunt, ut absolute τὰ αἰναντιώτατα.) (Burm. τάναντ. pro τὰ ἐναντ.) — 463. *Solve metus;* collectio est. Nam ubi virtus praemia adversa miserationem merentur: rite formido deponitur. *Feret;* pro afferet. (Et hic reddidit: *Hoc primum in luco, nova res oblata, timorem Leniit.*) — 464. *Inani;* epitheton est picturae: aut quia caret corporum, quae imitatur, plenitudine: aut quia nullius est utilitatis; (sed tantum delectat; nam apud veteres ματαιοτεχνία, seu ψευδοτεχνία dicta est.) [Sed Cicero in Paradoxis (cap. 5. Tusc. 5.) quam vilipendat picturam patet: *Sed, obsecro te, ita nunc ista venusta habeantur, non ut virorum vincula, sed ut oblectamenta puerorum.*] (*Pascit* autem delectat, ut (G. 2, 285.): *non animum modo* * *uti pascat prospectus inanem;* vel, ut quidam volunt, ad stupentis animum retulit, qui vel inanibus commovebatur. — 465. *Multa gemens;* πολλὰ στενάζων.) *Largoque humectat flumine;* tapinosis est quod dixit *Humectat*, *Largo* nam *flumine*, est fluore, i. e., fluxu ipso. — 466. *Pergama circum;* abusive. Non enim circa Pergama, hoc est arcem: sed circa Troiam bella gerebantur. — 467. *Troiana iuventus;* definitio est Hectoris: ut (7. 672.): *Catillusque, acerque Coras, Argiva iuventus.* Et re vera sic paene ubique Homerus ponit, ut Hectori tantum vel Achilli totus cedat exercitus. — 468. *Hac Phryges;* bene ubique Virgilius pro negotii qualitate dat Troianis et nomina. Nam timidos Phrygas vocat: ut hoc loco. Item (9, 617.): *O vere Phrygiae: neque enim Phryges.* Dardanidas generosos: ut (5, 45.): *Dardanidae magni genus alto a sanguine divum.* Laomedontiadas perfidos (et periuros); ut (4, 542.): *Nondum*

Laomedonteae sentis periuria gentis. Troas fortes: ut (11, 620.): *Troes agunt, princeps turmas inducit Asylas.* Hectoreos quoque fortes: ut (5, 189.): *Nunc nunc insurgite remis, Hectorei socii.* *Cristatus Achilles*; secundum Homerum, qui dicit in Achillis cristis terribile quiddam fuisse. (Il. τ, 380.) [*Περὶ δὲ τρυφάλειαν ἀείρας Κρατὶ θέτο βριαρὴν, ἡ δ' ἀστὴρ ὡς ἀπέλαμπεν Ἱππουρις τρυφάλεια.*] [*Cristatus* autem participium est, derivatur a *crista*, genere feminino.] — 469. *Nec procul hinc Rhesi*; Rhesus rex Thraciae, [Martis] (ut alii Hebii (*Hebri*), vel Strymonis) [et Euterpes Musae filius] fuit: qui cum ad Troiae venisset auxilia, clausisque iam portis tentoria locavisset in litore, Dolone prodente, qui missus fuerat speculator: a Diomede et Ulixe est interfectus, qui et ipsi speculatum venerant: abductique sunt equi, (a) quibus pendebant fata Troiana; [ut, si pabulo Troiano usi essent, vel e Xantho Troiae fluvio bibissent, Troia perire non posset.] — 470. *Primo somno*; prima parte noctis: ut (G. 1, 208.): *Libra die somnique pares ubi fecerit horas*, [aut *primo somno*, ut graviorem ostenderet somnum: a prima nocte qui ante in Troia Rhesus non fuerat.] — 471. *Tydides*; i. e. Diomedes. Et bene Ulixem celat propter Aeneam, ut supra diximus: aut quia secundum Homerum occidente Diomede, cadavera Ulixes trahebat. [(Il. κ, 489.) *Ὅντινα Τυδείδης ἄορι πλήξειε, παραστὰς Τὸνδ' Ὀδυσσεὺς μετόπισθε λαβὼν ποδὸς ἐξερύσασκε.*] — 472. *Ardentes*; et candidos significat, et veloces: ut (11, 718.): *Pernicibus ignea plantis.* Si *ignea* velox est, sine dubio et *ardens*. — 473. *Xanthum*; fluvium Troiae. — 474. *Parte alia*; [parte alia scilicet templi, et] veritas [quidem] hoc habet: Troili amore Achillem ductum: palumbes [Troilum] ei quibus ille delectabatur, obiecisse: quas cum vellet tenere, captus ab Achille, in eius amplexibus periit. Sed hoc quasi indignum heroo (Burm. *heroico*) carmine mutavit poëta. *Fugiens*; fugere volens, accepto iam vulnere. (*Amissis armis*; aut aetatis imbecillitate, vel vulneris dolore.) — 475. *Infelix*; multi hoc loco distinguunt: (et subiungunt *puer, atque impar congressus Achilli*, ut ex eo imparem ostendat, quod *puer*; sed) tamen etiam si iungas *Puer*, unus est sensus. *Atque impar*; ac si diceret, etiam si puer non esset. *Congressus Achilli*; congredior tibi, antiqui dicebant: sicut *pugno tibi, dimico tibi.* Hodie dicimus *congredior tecum, pugno tecum.* — 476. [*Fertur*; trahitur.] *Curru*; curribus falcatis usos esse maiores, et Livius et Sallustius docent [et apud Xenophontem in Paedia Cyri legitur:] (potuerunt ergo et simplicibus.) [*Resupinus*; quia hastam trahebat. Sed intelligitur Achillis hasta transisse per pectus et a parte qua ferrum est a tergo trahi.] *Inani*; sine rectore: nam corpus haerebat. — 477. *Lora tenens tamen*; quanquam mortuus. — 478. *Versa*; tracta, ut Plautus (Pseud. 1, 2, 31.): *Inveniant omnia versa*, i. e. *sparsa.* (Cod. F. *inveniam omnia versa, strata, aut unctaque * omnia.* Venit. etc. Burm. *Ostendam parata, versa, pervorsa, strata, lautaque unctaque omnia uti sint.* Venit etc.) Venit autem ab eo quod est verror (al. *vertor*, s. *verro*). *Inscribitur*; dilaceratur: ut Plautus: *Corpus tuum virgis ulmeis inscribam.* *Hasta*; hostili scilicet, quam transfixus trahebat. — 479. *Interea*; [cum Diomedes auxilio Minervae plurimos Troiano-

rum fudisset, Helenus Priami filius vates monuit ut Minervae numen exoraretur: et cum precibus deae ponerent vestem quam regina speciosissimam habebat, i. e. peplum, unde post Minervae palla *peplum* appellata est: Dea tamen memor iudicii Paridis, Troianis infesta permansit.] *Interea* autem dum haec geruntur. Et satis opportune a matribus festinatur ad templum: ut alibi (11, 477.): *Nec non ad templum, summasque ad Palladis arces.* (Et mire in pictura (cod. *in * pectore*) temporali adverbio usus est, quamvis non possit.) *Non aequae;* iniquae, infestae, Litotes figura est: ut alibi (G. 2, 225.): *Et vacuis Clanius non aequus acerris.* — 480. *Passis;* participium est ab eo quod est *pandor.* Ideo autem non facit *pansus:* quia plerumque *n*, quod in prima verbi positione invenitur, in praeteriti participio non est: de qua re euphonia iudicat. Ut ab eo quod est *tundor* et *tunsus* facit: ut: *Tunsae pectora palmis.* Et *tusus:* ut (567.): *Non obtusa adeo gestamus pectora Poeni*, et (G. 1, 395.): *Nam neque tum stellis acies obtusa videtur.* Sciendum tamen est, licet alia euphoniae causa varientur vel in generibus, vel in numeris, *nactus* tamen et *passus*, *n* penitus nunquam accipere. *Peplumque ferebant; peplum* proprie est palla picta feminea, Minervae consecrata: ut Plautus: *Nunquam ad civitatem venio, nisi cum infertur peplum.* Hodie tamen multi abutuntur hoc nomine. [Vel historia de *peplo* ex Homero tracta magis huic loco congruit; nam fugantibus Achivis Troianos campo usque ad moenia, Helenus vates, filius Priami, mittit Hectorem ad Hecubam, ut, propitiandae Palladis gratia ducat coetum matronarum Troianarum ad Palladis templum, et afferat pulcherrimum et eximium suis e vestibus peplum. Quod factum est, supplicantibus matronis, et offerente peplum uxore Antenoris, Theano nomine, venerabili inter Troianos femina (Il. ζ, 302.): *Ἡ δ' ἄρα πέπλον ἑλοῦσα Θεανὼ καλλιπάρῃος Θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠϋκόμοιο, Εὐχομένη δ' ἠρᾶτο Διὸς κούρῃ μεγάλοιο.*] — 481. *Suppliciter tristes;* ut decet rogantes (hoc est, rogantes cum tristitia.) Et bene addidit *Suppliciter:* quia et per iracundiam, et per gravitatem, et per religionem, et per dolorem tristes sumus. *Tunsae pectora;* ut: *oculos suffusa.* — 482. *Aversa;* irata [significat. Homerus (ibid. 311.): *Ἀνένευε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη.*] Nec enim poterat convertere sese simulacrum. Sic alibi (4, 362.): *Talia dicentem iamdudum aversa tuetur:* si tuetur, quomodo *aversa*: nisi iratam intelligas? [ergo *aversa* ad animum refertur.] — 483. *Ter circum Iliacos;* (hoc ad Aeneam referendum est, qui sciebat. Sed) apud auctores multa ad sensum, non ad aspectum possunt referri. Tertio enim tractum intelligere possumus, non in pictura conspicere. Unde est [et] illud (8, 634.): *Mulcere alternos et corpora fingere lingua.* [Tale erat in pictura corpus, ut in eo appareret frequentis raptationis iniuria. Sane huius rei ordo est talis, Patroclus cum iratum Achillem propter Briseiden sublatam ut adversum Troianos pugnaret exorare non posset, petit ab eo arma quae Peleo Vulcanus fecerat, quibus indutus clam (Burm. dum) Achilles crederetur; fugatis Troianis plurimos interemit, ipse vero ab Hectore occisus est, quo dolore Achilles conpulsus, impetratis per matrem a Vulcano armis, Hectorem proelio superatum peremit, eiusque corpus ad

currum religatum circa muros Ilii traxit, quod post placatus auro... * pensus (Burm. *repensum*) Priamo reddidit.] *Raptaverat*; bene forma usus est frequentativa: per quam ostendit quod per numerum dixerat. — 484. *Exanimum*; et *exanimus* et *exanimis* dicimus: sicut *unanimus* et *unanimis*, *inermus* et *inermis*. Ergo pro nostro arbitrio aut secundae erunt declinationis, aut tertiae. Sed a tertia (Burm. *sed tertiae*), ablativum singularem in i mittunt: quia communis sunt generis. *Exanimis* autem est mortuus, ut hic indicat locus: *Exanimatus* vero, timens: ut (5, 805.): *Exanimata sequens impingeret agmina muris*. *Vendebat*; ingenti arte utitur verbis. Nam hoc loco quia pingi potuit, praesens tempus posuit: superius, quia pingi non potuit, sed referri, perfecto executus est tempore, dicendo *raptaverat*, non *raptabat*. — 485. *Tum vero ingentem gemitum*; iam enim superius eum lacrymasse dixerat: hoc [loco] ergo addidit visum Hectoris corpus, ut etiam graviter gemeret, (non ergo tum primum, sed tum maxime.) — 486. *Ut currus*; quo tractus est [ab Achille in Patrocli ultionem, ab illo prius interfecti.] *Amici* autem plus est, quam si *Hectoris* diceret: ut alibi (2, 674.): *Parvumque patri tendebat Iulum*: cum potuerit dicere *mihi*. — 487. *Manus inermes*; aut sine [insignibus regiis,] sceptro, aut supplices: ut (11, 414.): *Dextras tendamus inermes*. Quod tractum est de historia. Qui enim [victi] se dedunt, inermes supplicant. Aut re vera *inermes* tunc. Contra Pyrrhum enim processit armatus. Sane per transitum historiam tetigit, quia constat, Priamum cum ad supplicandum (venisset et) tentorium, Achillis fuisset ingressus, dormientem Achillem excitavisse: ut pro filii corpore rogaret eum (al. *precaretur*), cum eum potuisset occidere: licet hoc Homerus propter Achillis turpitudinem supprimat. — 488. *Se quoque* etc.; aut latenter proditionem tangit, ut supra diximus: (licet excusetur ab ipso in II. (431.): *Iliaci cineres et flamma extrema meorum* etc.) Aut virtutem eius vult ostendere. Nimiae enim fortitudinis est inter hostium tela versari: ut Sallustius (Cat. 61.): *Catilina longe a suis inter hostium* (al. hostilia) *cadavera repertus est*. Cornutus tamen dicit versu isto (2, 396.): *Vadimus immixti Danais*, hoc esse solvendum *principibus perm. agn. Ach.* Quomodo se potuit in pictura cognoscere? Solvitur sic: sive quod nomina transcripta (Guelf. I. erant scripta), sive ex factis facile possit agnoscere; sed melius ad virtutem bellatoris referendum est. — 489. *Eoas*; *e* naturaliter longa est: fit tamen brevis interdum, quando eam vocalis sequitur: ut (5, 588.): *Primo surgebat Eoo*. *Nigri Memnonis arma*; quia Tithonus frater Laomedontis, raptus ab Aurora filium suum Memnonem ex ipsa progenitum, (illectus dono vitis (cod. voti) aureae,) [Priamo] ad Troiae misit auxilia, [qui congressus cum Achille ab eo est interemptus, cuius mortem mater Aurora hodieque matutino rore flere (Burm. comi. *defl.*) dicitur.] *Nigri* autem dixit, Aethiopis: unde prima consurgit Aurora (Guelf. II. unde primo surgebat eo). *Arma*; Vulcania. Ut ille indicat versus (8, 384.): *Te potuit lacrymis Tithonia flectere coniux*. — 490. *Ducit Amazonidum*; hoc est, quod supra dixit: *Videt Iliacas ex ordine pugnas*. Homerus enim haec omnia tacuit, quae facta sunt post Hectoris mortem.

Amazonidum autem derivatio est pro principalitate; sicut (G. 2, 170.): *Scipiadas duros bello*, pro Scipionibus. Sane *Amazones* dictae sunt vel quod simul vivant sine viris: quasi ἅμα ζῶσαι, vel quod unam mammam exustam habent, quasi ἄνευ μαζοῦ. Has autem iam non esse constat, utpote extinctas partim ab Hercule, partim ab Achille. *Lunatis peltis*; scutis brevissimis in modum Lunae iam mediae. [*Lunatis* autem primitivum a feminino genere derivatur.] — 491. *Penthesilea furens*; [Martis et Otreres filia fuit, quam Achilles cum adversum se pugnantem peremisset post mortem eius adamavit, eamque honorifice sepelivit. *Ducit* autem et *ardet* ad laudem picturae pertinet.] *Furentem* ideo dixit, quia sororem suam in venatione confixit, simulans se cervam ferire. Sed hoc per transitum tangit: nam [hic] furor bellicus intelligitur; [aut *furens*, quia maiora viribus audebat.] — 492. *Aurea*; amphibolon est hoc loco, utrum ipsa *aurea*, an *aurea cingula*. Sciendum tamen, plerumque amphiboliam metri ratione dissolvi: ut (698.): *aurea composuit sponda, Dido aurea*: si enim ad spondam referas, non stat versus. [*Subnectens*; subnexa habens.] *Exertae*; nudatae: nudant enim quam adusserint mammam. — 493. *Virgo*; et sexum ostendit et aetatem: (plus enim dixit, quam si feminam diceret, figuram tamen Graecam facit.) — 495. [*Dum stupet*; absolute, aut dum hoc stupet.] *Obtutu*; aspectu. *In uno*; in unoquoque: hoc est singula mirabatur. — 496. *Forma pulcherrima*; ut (75.): *Pulchra prole*. — 497. [*Incessit*; ut (4, 140.): incedunt pueri; sed hic supervenit.] *Stipante caterva*; ad hoc tantum sequens pertinet comparatio. Quam vituperant multi [comparationem hanc], nescientes exempla, vel parabolas, vel comparationes assumptas, non semper usquequaque congruere; sed interdum omni parte, interdum aliqua convenire. — 498. *Eurotae ripis*; fluvii Laconicae. *Cynthi*; montis Deli, in qua natam constat [esse] Dianam. (Sane Dianam veteres ideo melius producebant, quia sub divo dea sit, venandi gratia.) — 499. *Exercet Diana choros*; hoc non ad comparationem pertinet: sed est poëticae descriptionis evagatio, [quod chori nec personis hic, nec locis congruunt. Sultantium enim et cantantium dicuntur.] *Mille*; finitus numerus pro infinito. Nam de Nympharum numero varia est opinio. — 500. *Oreades*; Nymphae montium [*Oreades* dicuntur]: silvarum, *Dryades*; quae cum silvis nascuntur, *Amadryades*: fontium, *Napeae* vel *Naides*: maris vero *Nereïdes*. — 502. *Tacitum*; [pro tacite.] Maior enim est taciturnitatis affectus: ut supra (41.): *Haec secum*. Sic Terentius (Hecyr. 1, 2, 32.): *Ut mecum tacita gaudeam*. (Ergo *tacitum* pro tacite, ut (7, 343.): *Tacitumque obsedit limen Amatae*: aut tacita gaudet.) *Pertentant*; modo vehementer tentant. Alibi, leviter: ut (5, 828.): *Blanda vicissim Gaudia pertentant mentem*. Sunt enim multa, quae pro locis intelliguntur, ut *impotens*, et satis et minus, et nihil potens significat. *Instant operi*; zeugma est ad sequentia pertinens. — 504. *Regnisque futuris*; regnaturae Carthagini; [urbi ergo, nam ipsa iam regnabat.] — 505. *Tum foribus divae*; instans praecipue foribus: et hoc loco distinguendum est. Magno enim studio et labore templorum *fores* fiebant, quas quibusdam insigniebant historiis: ut (6, 20.): *In foribus letum Androgei*.

Item (G. 3, 26.): *In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto.* Quamvis quidam iungant: *Tum foribus divae media testudine templi:* Ut unum intelligas tectum templi, [et fores.] Quod si est, sub medio tecto sunt fores. Sed prima melior expositio est. *Testudine;* camera incurva (codd. *obliqua*) [vel fornicata] quae secundum eos, qui scripserunt de ratione templorum, ideo sic fit, ut, simulacro coeli imaginem reddat, quod constat esse convexum. [Quidam tradunt apud veteres omnia templa in modum testudinis facta. (At vero sequenti aetate, divinis simulacris positis, nihilominus in templis factas esse testudines, quod Varro ait, ut separatum esset, ubi religio administraretur. Bene ergo, cum de templo loqueretur, addidit ei testudinem. Item Varro de Lingua Latina ad Ciceronem: *In aedibus locus patulus relinquebatur sub divo, qui erat relictus et contectus erat, appellabatur testudo.* Cicero in Bruto: *Commentatum in quadam testudine fuisse* (cod. F. in * quidam testudinem locum etc.) Alii locum in parte atrii volunt adversum venientibus.) Alii hunc ordinem volunt: Tum foribus divae templi resedit, media scutorum testudine quod septa armis erat. Hoc genus fabricae a similitudine testudinis vocatur, quae fuit virgo quaedam parvi pendens Iovis praeceptum per Mercurium, quod ille praecepit diis omnibus bestiisque, ut venissent ad nuptias Iunonis, in animal tale conversa est: unde incurvatis aedificiis impositum est.] (*Pro his cod. F.:* Hoc genus fabricae ab animalis similitudine, quae testudo vocatur, captum est; de qua fabula talis est: Virgo quaedam nomine *Chelone*, linguae impotens (cod. *impatiens*) fuit. Verum cum Iuppiter Iunonem sibi nuptiis iungeret, praecepit Mercurio, ut omnes Deos vel homines, atque omnia animalia ad nuptias convocaret; sed omnibus, quos Mercurius monuerat, convenientibus, sola Chelone, irridens et derogans nuptiis, nectens moras adesse contempsit. Quam cum Mercurius non venisse notavisset, denuo descendit ad terras, et aedes Chelones supra fluvium positas praecipitavit in fluvium, ipsamque Chelonem in animal sui nominis vertit, quam nos Latine *testudinem* dicimus. Fecitque, ut pro poena dorso tectum, velut domum suam (cod. damnum suum), prona portaret; unde incurvatis aedificiis hoc nomen impositum est. — 506. *Septa armis;* satellitum scilicet (vel, ut quidam volunt, pro armatis, ut (2, 238.): *Foeta armis.*) *Solio; solium* proprie est armarium, uno ligno factum, in quo [uno] reges sedebant propter tutelam corporis sui: dictum quasi solidum. Modo iam abusive sellam regalem intelligimus. *Alte;* (alto fulta suggestu.) Ac si diceret: in tribunali. *Subnixa;* pro *subnisa:* ut supra (144.) diximus. [Alii pro *innixam* accipiunt.] — 507. *Iura dabat, legesque; Ius* generale est: sed *Lex* iuris est species. Non est ergo iteratio: [ius ad non scripta etiam pertinet: leges, ad ius scriptum.] (Et bene *dabat;* primi enim Locri scriptis usi sunt legibus; nam superior aetas contenta fuit moribus.) Quod autem dixit *viris*, ad Didonis pertinet laudem; (et separatim enuntiandum est, ut sit maior admiratio.) — 508. *Sorte trahebat;* proprie locutus est. Trahuntur enim sortes, hoc est educuntur. (Et bene tam regnantis, quam aedificantis urbem, implere ostendit officium.) — 509. *Concursu accedere magno;*

... Et hoc est, quod formid...
...entur. — 512. *Dispulerat*...
... *de* et *di* differentia, ut di...
...e a regina remotos: quae r...
... facit. — 513. *Obstupuit;* ...
... hic pertinet sermo, quo dice...
...ndo praeoccupat. *Perculsus;* a...
... *Laetitiaque metuque;* laetiti...
...u, propter concursum; (vel quo...
...ionis. *Avidi coniungere;* ut co...
...uum avidi.) — 515. *Ardebant;* cu...
...ormosum pastor Corydon ardeba...
... accusativum regit et ablativum. Re...
...ione Poenorum populus conveniret. —
... *...ulamus nota: Simulamus ignota:* u...
...ibet rei] simulator ac dissimulato...
... utrum prospera an adversa? (et sit...
...) — 518. *Cunctis nam lecti navibus;*
... penitus omnes intelligeres. (Sane *cunct...*
... *omnes.* Cicero saepe ait: *Cuncti atqu...*
... non statim sunt *cuncti*, nisi iidem simu...
... tamen *lectis navibus* legunt. Quod et si
... illuc sensus recurrit. Et sciendum, plerum-
... aliquid generalitati, et fieri specialitatem:
... as: *Omnes scholastici laborant*, gene-
... *isti*, fit specialitas: ut Sallustius: *Trans-*
...t mons Belleia (cod. L. et Guelf. II. *Pal-*
...eta, *Belona*. Guelf. I.: *tres gressus omnes*
... *Prudenter addidit gressus.*) Prudenter
... — 519. *Orantes veniam;* [venia quidem
... sed nunc aut] pacem [aut beneficium] propter
... [aliqui tamen veniam pro impunitate acci-
... dixit, Prohibe infandos a navibus ignes.] Et
... pontificale est; unde est (4, 50.): *Tu modo*
... Et paulo post: *Pacemque per aras, Exqui-*
... *venia* ad eliciendam misericordiam. Meretur
... numinum, qui, licet innocens sit, veniam
... peccaverit petit. Unde est confessio illa in
... 3, 5, 15.): *Quid meritus [es]? crucem.* — 520.
... rebus omnibus maximus; nec enim aliquid
... ergo et aetate et genere et facundia et omni virtute
... et non sine causa ipsum ubique inducit loquentem.
... dicit, *Phorbas pater Ilionei semper Mercurio*
... *favente pugnavit*: ut Horatius (Carm. 1, 10.):
... *nepos Atlantis.* Merito ergo huic datur elo-
...lacido sic pectore coepit; [bene placido, ne timore
... videretur, ad placandum apta definitio est.] More
... sermone habitum futurae orationis expressit. (Bene
... ne timore consternatus videretur, quem ideo
... et patientem ostendit, ut ei auctoritas et de
... de moribus crescat. Ergo *placido*, ad placandum
... definitio est oratoris, qui talem se debet componere,
... curat iudicem reddere.) — 522. *O regina;* secundum

artem rhetoricam id ei dat, quod vult impetrare. Nam eam per laudem, benevolam reddidit: (quae benevolentia in principiis controversiarum secundum praecepta rhetorica quattuor modis conciliatur: a iudicum persona a nostra, ab adversariorum, a re ipsa; quod hic invenitur: a iudicum persona: *O regina* etc.; a sua persona: *Troës te miseri;* etiam ab adversariorum: *Quod genus hoc hominum;* a re ipsa: *Hospitio prohibemur arenae.* Post praeparatam igitur benevolentiam, et sua persona miseratione commota, adhibet preces: *Prohibe* etc. An possint: *Non ea vis* etc. Quo ergo ibatis? *Est locus* etc. Et cur huc venistis? *Cum subito* etc. Ne autem possint timeri, ait: *Pauci vestris adnavimus oris.* An gratiam referant? *Officio* etc. Quod autem Aeneam laudat, occulte etiam timorem iniicit dicendo: *Nec bello maior et armis.* Dicit etiam esse qui vindicent, si fiat iniuria: *Sunt et Siculis* etc. An recessuri sint? *Quassatam ventis* etc. Et subiunxit: etiamsi regem amisimus, et Italiam non petierimus, tamen ad Siciliam necessario descendemus: *Si datur* etc. *Novam urbem;* iuxta Poenorum opinionem dixit, qui novam civitatem Carthaginem dicunt.) — 523. *Iustitia;* bene consideravit sexum. Nec enim virtute poterat dicere. *Frenare;* (non Carthaginiensium, sed circumiacentium barbarorum; et bene *frenare,*) continere; ut contra (4, 41.): *Et Numidae infreni cingunt.* — 524. *Troës te miseri;* tacitis occurrit quaestionibus: ne ad populationem venisse videantur, more [latronum] qui tunc vigebat. (Et videtur aliud ad dignitatem, aliud ad miserationem protulisse.) *Ventis maria omnia vecti;* per maria: et est contra illud, [sicut dictum est,] cur ad Africam venerint, [et ostendit, non sponte venisse.) — 526. *Parce pio generi;* quotiens invidiosae sunt praesentes personae, rhetoricum est, ad alias confugere: ut hoc loco confugit ad genus; [et infra confugit ad personam (12, 934.): Dauni miserere senectae.] *Et propius;* vicinius scilicet, ut tanquam victi accipiantur: non tales [omnes credantur,] qualis Paris fuit in Spartae expugnatione, raptuque Helenae. Nam historiae hoc habet veritas: non voluntate Helenam secutam, sed expugnata raptam civitate: unde et recipi meruit a marito. Tangit autem hoc latenter Virgilius illo loco (10, 92.): *Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.* [Ergo bene non nos, sed res nostras dixit.] — 527. *Populare;* [quia apud veteres haec erat maxime causa navigandi. Sane] antiqui et *populo* et *populor* dicebant: unde est *populare;* et (G. 1, 185.): *Populatque ingentem farris acervum Curculio* (Guelf. I. *Gurgul.* II. *Curgul.*) Nunc tamen passiva (Guelf. I. deponenti) tantum utimur declinatione. (Quidam *populare* pro ad populandum vel populatum accipiunt. *Vertere,* pro *avertere.*) — 529. *Non ea vis animo;* argumentum ab impossibili [sicut dictum est,] ut (1, 233.): *Quid Troes potuere? vis* autem est possibilitas (hoc est: nec volumus, nec possumus.) — 530. *Est locus;* comparatione orbis totius Italia *locus* est. Nam provincia *locus* non potest dici. Minus est autem *quam* (vel *quem locum;*) ut (12.): *Urbs antiqua fuit* (cod. F. dici; et deest quam vel quem locum, sicut ibi: *Urbs a. f.* Aut ideo locus, ut ostendat, parvo posse esse contentos.) *Hesperiam; Hesperiae* duae sunt: una quae Hispania dicitur, altera quae est [in] Italia. Quae hac

...periam solam dicis, et signi-
...significas Hispaniam, quae in
...m. 1, 36.): *Qui nunc Hespe-*
... vera *Hesperia*, ab *Hespero*
...rum Italia *Hesperia* dicitur a
... a germano, tenuit; eique no-
...ut Hyginus docet. [Est autem
... *Est locus, Hesperiam quam*
... cognomine; bene *Graii*, ut et
... 135.): *Electra, ut Graii perhi-*
— ...31. *Antiqua;* nobilis: nec enim
...um terram suam esse dicant Athe-
...nio *pot. arm.*, Troianos laudavit, ut
...um (cod. *bellicorum*) timere provin-
... proprie est fecunditas. Et bene Ita-
...mque collaudat; ne Africam petisse
...ii *coluere viri;* deest *Quam. Oe-*
...i a vino optimo [i. e. οἴνῳ,) quod in
...arro dicit: *Ab Oenotro, rege Sabino-*
...m. Oenotrum tradunt ex Arcadia in
...agis, et eam sibi cognominem fecisse.]
... *Minores; maiores* et *minores*, quotiens
...eri sunt tantum pluralis. — 533. *Ita-*
...e ad eam partem venit, in qua regnavit
...omine appellavit *Italiam*. Unde est (11,
... *Sicanos*. Non usque ad Siciliam; nec
... usque ad ea loca, quae tenuerunt Sicani,
... Itali fratre. (Alii *Italiam* a bubus, quibus
...a Graeci boves ἰταλοὺς, nos *vitulos* dici-
...urum *Italo;* alii ab advena Molossio (cod.
...yreo; alii a Veneris filio, rege Lucano-
... augure, qui cum Siculis in haec loca vene-
...gnem inauguraverit * plures alare tenar in
... regis Cretensium, filiam Italiam dictam.
... vel *iste cursus*, vel pro *illuc*. Et *cursus*
... ut (4, 46.): Hunc cursum Iliacas vento
...535. *Cum subito;* si *subito fluctu*, nomen
... adverbium.) *Orion;* Oenopion (F. *Orion*)
... haberet, ab Iove, Neptuno Mercurioque,
...dunt, non a Neptuno, sed Marte,) quos ho-
...ortantibus, ut ab his aliquid postularet, petiit,
... liberos: illi, intra corium immolati sibi bovis
...eperunt, ut obrutum terra, completis maternis
... Quo facto inventus est puer: cui nomen
...um est, ut *Οὐρίων* diceretur. Quod Dorica lin-
... est: ut ου diphthongus in ο (codd. ω) converte-
...em plerumque prima syllaba brevis invenitur,
... sit naturaliter longa, Graecae rationis est.
... et υ literae, et ο remanet brevis: quo modo
..., pro ὄρεα: et πόησον, pro ποίησον. Et hoc
... naturaliter longa: aut ε diphthongus. Ceterum
... nomine dichronos, ut omnes Latinae sunt:
...um abutemur licentia, ut in artibus lectum

est. Hic *Orion* ergo postea venator factus, (velut trium parentum viribus fisus) cum vellet cum Diana concumbere, ut Horatius (Carm 3, 4.) dicit, eius sagittis occisus est; ut Lucanus (9, 836.) immisso scorpione periit, et deorum miseratione relatus in[ter] sidera, signum famosum tempestatibus fecit, Verisimilius autem est, a scorpione interemptum quo oriente occidit. [Hoc signum ibi est, ubi hyades circa frontem tauri.] Sane [ipse Orion] magnitudine sua multis oritur diebus, et ideo eius etiam apud peritos est incerta tempestas. Unde dictum est: *Cum subito assurgens;* ad excusationem non praevisae tempestatis. Et multi superfluo quaerunt, cur ortus commemoretur Orionis: cum sit immissa a Iunone tempestas. Sed Ilioneus ista non novit, quae a poëta supra dicta sunt, per musam, ut diximus, cognita. Et constat, numina, nisi inventa occasione, nocere non posse. Quod in omni suo opere Virgilius diligenter observat. (Bene autem *nimbosus*, quia et ortu suo et occasu tempestates commovet; sicut ait Horatius (Epod. 10, 10.): *Qua tristis Orion cadit;* et quia hoc signum ibi est, ubi Hyades (cod. *ubi * sicles;* Burm. *ubi Suculae*) circa frontem Tauri.) — 536. *In vada coeca;* incognita, latentia. *Procacibus austris;* perseverantibus. Et *procax* proprie petax est. Nam *procare* est petere. Unde et *proci* petitores dicuntur. [Alii *procacibus* impudentibus tradunt.] — 537. *Perque undas superante salo;* elevato mari, et in undas diviso, ut solet in tempestate, *Salo* autem venit ab eo, quod est *hoc salum, sali.* Nam (173.): *sale tabentes*, ab eo, quod est *hic sal, salis;* [cum salum a σαλεύω,] *Perque invia saxa; invia*, i. e. aspera, immania. Unde et paulo post Dido: *Quae vis immanibus applicat oris?* Non enim suos vituperat: sed naturam litoris culpat. — 538. [*Dispulit;* dispersit.] (*Huc pauci;* vult intelligi, ut quidam tradunt, superesse et alios qui sunt .... futuri vindices: si isti fuerint laesi; nam hoc est, quod ait: *dispulit.*) *Adnavimus oris;* [pro: *Adnatavimus*, per syncopen.] Eligit verbum aptum naufragio ad eliciendam misericordiam: quamvis et de navibus *natat* lectum sit: ut (4, 398.); *Natat uncta carina.* (Et bene adnavimus, quasi vix et opportune.) — 539. *Quod genus hoc hominum?* rhetorice vituperaturus mores, non ad Didonem loquitur, sed ad tertiam se confert personam. (*Quaeve hunc* etc.; bene mores accusat terrae, ut inhumanitas patriae potius esse videatur.) — 540. *Hospitio prohibemur arenae;* ut alibi (7, 229.): *Litusque rogamus innocuum.* Occupantis est enim possessio litoris, (Cod. F. *Innocuum. Litus* enim iure gentium commune omnibus fuit, et occupantis solebat eius esse possessio. Cicero in Rosciana (Oratore, c. 30.): Nam quid est tam commune, quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis?) (Guelf. I. Innoc.; nihil est enim possessio litoris; unde etc.) Unde ostenduntur crudeles, qui etiam a communibus prohibe[a]nt. — 541. [*Cient;* invocant,] (*cient;* i. e. movent, Et bene *cient* et *vetant*, permanet in certa persona; ne eos in hoc barbaros et immites appellare videatur. Sane in principio modestius, hic iam commotius.) *Prima terra;* i. e. in litore. Ut alibi (G. 1, 12.): *Tuque o, cui prima frementem Fudit equum magna tellus percussa tridenti.* — 542. *Mortalia arma;* mortalem possibilitatem.

ratione discernuntur: aut enim *Hesperiam* solam
ficas Italiam: aut addis *ultimam*, et significas Hi
occidentis est fine: ut Horatius (Carm. 1, 36.):
ria sospes ab ultima. Et haec est vera *Hesp*
dicta i. e. stella occidentali. Ceterum Italia
fratre Atlantis, qui Italiam, pulsus a german
men pristinae regionis imposuit, ut Hyginus
carmen Ennianum; is enim ita ait: *Est locu*
mortales perhibebant.] (Graii cognomine;
ipsa cognoscat, sicut in octavo (135.): *Ele*
bent, Atlantide cretus.) — 531. *Antiqu*
nova esse potest, licet primam terram
nienses. (*Potens armis;* dicendo *pot. arm.*
ostenderet, non se bellicosorum (cod. *bel*
ciam.) *Ubere glebae; uber* proprie est f
liae virtutem, fecunditatemque colland
videantur. — 532. *Oenotrii coluere*
notria autem dicta est vel a vino opt
Italia nascitur, vel, ut Varro dicit:
rum. [Alii Itali fratrem, Oenotrum
Italiam venisse cum Pelasgis, et eam
Fama; subaudimus *est.* *Minores; m*
de genere dicimus, numeri sunt tar
liam; Italus rex Siciliae ad eam pa
Turnus, quam a suo nomine appe
317.): *Fines super usque Sicanos.*
enim poterat fieri; sed usque ad c
i. e. Siculi, a Sicano Itali fratre.
est Italia fertilis: quia Graeci b
mus. Alii a rege Ligurum *Italo*
Molussio); alii a Corcyreo; ali
rum; alii a quodam augure, qu
rit, quamque his regionem ina
pote desatura Minois, regis Cr
— 534. *Huc cursus;* vel *iste*
verbum nauticum est, ut (4.
tenuisse carinas. — 535. *Cu*
est, si per se *subito*, adverb
rex cum liberos non haber
(vel, ut quidam tradunt, non
spitio susceperat, hortantibus
ut sibi concederent liberos:
urina facta, praeceperunt,
mensibus, solveretur. Quo
ab urina impositum est,
qua commutatum est: ut
retur. Quod autem ple
ut hoc loco, cum sit r
Nam detractio fit e lit
οἷρα τὰ σκάπτω, pro
quia aut ω est natural
si sit in proprio nom
propriorum nominum

...etate.
...e impe-
(et certe,
) [*Pietas*
...is virtutibus
...r *et armis;*
: nam *bellum*
...sunt, (i. e. viri-
:) [ut intelligat,
... militem, ut de
...ρότερον, *βασιλεύς*
...em *si fata virum*
: et potuit reprehen-
...ter voto suo immo-
...estra *Incolumem Pal-*
...ur *aura;* [*vescor* ver-
tempore, et quod a se
posuit: nam non come-
... re: ut alibi (8, 182.):
...entus *Perpetui tergo bovis*
...iat quod dicit Plinius, ut
Nam ecce, *comedo illam*
...m rem. Et ipse enim dicit,
...am (cod. F. esse servandum.
...sunt.) — 547. [*Aetherea aura;*
...ptionemque et ceteris, diligenter
... hoc loco distinguendum est.
...s probat. Nam vult eam non
...aestet. [Alii *non metus officio*
..., non metuo pro officio nostro,
...de satisfaciam officio, ac parem

certasse priorem Poeniteat; ..a praestitisse: quum pos- parum videatur est: ut ..20.): *At enim quantum* ..u videtur. (Sane *certasse,* ..orm. Prol. 20.): *Beneficiis* ..st, quod Graeci τὸ καθῆκον ..: *Noli igitur in conservandis* ..piditate *praesertim aliqua, aut* ..*officii falsa* (cod. fulta) *fortasse,* ..*Siculis* etc.: i. e. gratiam reddere ..minatur.) — 550. *Troianoque a san-* ..ene *Troiano*, ut necesse habeat, si ..ndicare, quod in principio bene tacuit.) ..a talis est:] Cum Laomedon promissam ..Neptuno et Apollini denegasset; Neptunus ..cetos, quod eam vastaret (cod. F. per quos ..ntur). Unde Apollo consultus, cum et ipse ..ia magis (Burm. *magis adversa*) respondit ..as puellas nobiles beluae. Quod cum [saepe] Hippotes quidam nobilis filiae Egestae, cum Lao- ..ona iam esset, orta seditione, religata (cod. F. ..saepe f., et Laomedontis Hesiona iam esset ad sco- ..ta seditione, monstro exposita, nonnulli parentes per- ..ttere filias, quam domi perdere maluerunt; nam alii ..is mercatoribus tradiderunt; timens Ippoteus 'vel Ipso- ..liam Egestam (al. Segest.) impositam etc.) impositam ..avi misit, quo fors tulisset. [Et] haec ad Siciliam delata ..miso fluvio, quem Crinisum (al. *Crimnisae fl. q. Crimni-* .. L. R. Vos. Guelf. II. *Criniso fl., quem Crinisum.* Guelf. I. ..so *fl.* quem Virg. *Crinisum*) Virgilius poëtica licentia vo- ..onverso in ursum, vel [ut alii, in] canem, compressa edidit ..stum, quem Virgilius] Acestem [vocat,] qui ex matris nomine ..tatem Troianis condidit: quae [ante *Egesta*] hodie *Segesta* ..minatur. — 551. *Quassatam ventis;* iusta petitio (cod. F. ..amvis sit iusta petitio, tamen prope invidiose ostendit, quam ..: res, quam petit, exigua.) *Subducere;* in terram trahere, hoc est subductam curare.] *Deducere* autem in mare mittere: ..t (3, 71.): *Deducunt naves socii.* — 552. *Aptare,* aptas eli- gere. (Codd. praeter Guelf. I. *legere.* cod. F.: legitur et *optare,* sed utrumque eligere significat;) [vel *aptare,* adiungere, vel affi- gere,] (ut (4, 482.): Stellis ardentibus aptum.) *Stringere remos;* aut defrondare: ut (E. 9, 61.): *agricolae stringunt frondes:* aut: *Fractos stringere remos,* i. e. [re]ligare, (quia supra dixerat (104.): *Franguntur remi.*) — 553. *Sociis et rege recepto;* syl- lepsis est per numeros: ut (16.): *Hic illius arma, Hic currus fuit.* — 554. *Sin absumpta salus;* hoc est, si periit Aeneas, qui [vel] Troianorum salus est. (*Pater optime;* mira laus, cum et *patrem* et *optimum* dicit.) — 556. *Nec spes iam restat Iuli;* bene de Ascanio spem dicit propter aetatem, (ut (4, 274.): *A- scanium surgentem;* et (6, 364.): *Spes surgentis Iuli.* Sane et hic tribus immoratur, quae metuit, ut supra in voto. — 557. *At freta;* bene recessuros se dicunt. *Freta* autem, quia freto a

Sicilia dividitur Italia. Sane quidam a *fervore* diei putant; et *Sicanos* quidam *αὐτόχθονας* tradunt; quia ex Hiberia profugos de nomine fluminis Sicoris, quem reliquerant *Sicani*, nominasse.) *Sedesque paratas;* propter Acestis cognationem. — 558. *Regem;* aut qui nunc rex est: aut qui etiam noster futurus (Guelf. I. *venturus*) est. — 559. *Talibus Ilioneus;* aut subaudis *loquebatur:* aut ex posterioribus *fremebant* intelligis. *Ore fremebant;* hoc est consentiebant (aut probantes Ilionei dicta, aut rogantes Didonem.) et bene *ore*, quia et armis possumus fremere. — 561. *Tum breviter Dido;* atqui non breviter loquitur: sed *breve* et *longum*, *parvum* et *magnum*, perfectum nihil habent: sed per comparationem intelliguntur: ut supra (530.) de provincia: *Est locus*, orbis, ut diximus, comparatione. Item hoc loco *breviter*, i. e. minus, quam Ilioneus. Et notandum, regum esse breviloquium, ut multis in Virgilio locis probatur: et feminarum verecundiam. Unde utrumque dedit Didoni; [et Sophocles: *Γύναι, γυναιξὶ κόσμον ἡ σιγὴ φέρει.*] *Vultum demissa;* nota figura est, ut (228.): *Oculos suffusa nitentes.* (Dicendo autem *vultum demissa*, aliud genus officii adiecit.) — 562. *Solvite corde metum Teucri;* sicut supra (257.) Iovis oratio, partim obiecta purgat: partim petita promittit: (nam in Aeoli oratione statim promittit.) Sciendum sane, quia cum petuntur vel promittuntur aliqua, a validissimis inchoandum est: ut hoc loco. (Praecipue qui pollicetur, statim debet promittere, deinde, si qua vult subiungere, ne exspectatione suspensus detineatur auditor.) Et est genus argumenti a necessario. *Secludite curas;* iteratio est ad augmentum benivolentiae, (hoc est, ad confirmandum supplicium animum.) *Secludite* vero pro excludite; quod fit aut propter hiatum, aut propter suavitatem: ut (E. 1, 15.): *Ah silice in nuda connixa* (codd. *conixa*) *reliquit*, pro, enixa. — 563. *Res dura;* ac si diceret, quiddam metuo (codd. et al. *est quiddam*); et duo formidat: vicinos barbaros, et fratris adventum; quae propter novitatem personarum generaliter dicens reliquit, (oportebat ex aliqua parte enuntiari domus calamitatem: vel ideo *res dura*, quod femina est.) *Et regni novitas;* quae semper habet timorem. — 564. *Moliri;* bene non facere, sed *moliri:* ut terroris sit, non crudelitatis. — 565. *Quis genus Aeneadum;* satis propere dixit *Aeneadas:* quanquam ab Ilioneo audierit: *Rex erat Aeneas nobis.* Nec haec in opere inemendato miranda sunt. (Quamvis alii prolepsim velint esse.) *Quis Troiae nesciat urbem?* aut Ilium dicit, quod in Troia est, aut *Troiae urbem*, ut (244.): *urbem Patavi*, (3, 293.): *urbem Buthroti.* — 566. *Incendia belli;* i. e. vim. Semper enim diluvio (cod. F. aut vocat ardorem simpliciter belli, quia semper dil. etc.) et incendio comparat bellum: ut (2, 304.): *In segetem veluti cum flamma furentibus austris Incidit: aut rapidus montano flumine Torrens* (et (7, 228.): *Diluvio ex illo.* Et alibi (7, 222.): *Saevis effusa Mycenis tempestas ierit.* Aut potest subtilius dictum accipi, quod Ilium conflagravit incendio.) — 567. *Adeo;* aut multum [vel valde,] ut in Terentio (Eun. 1, 2.): *Adolescentem adeo nobilem;* (et (2, 3.): Si adeo digna res est, ubi tu nervos intendas tuos.) Aut *non adeo*, [i. e. non in tantum] ut tu dicis, (ut Troianorum famam ignoremus.) *Obtusa* vero *stulta;* i. e. crudelia; (ut me-

rito Sol equos suos ab ista urbe divertat.) — 568. *Nec tam* etc.; [hoc est non in alto orbe habitamus:] fabula quidem hoc habet. Atreum et Thyestem germanos, cum in dissensione sibi nocere non possent, in simulatam gratiam redisse: qua occasione Thyestes cum fratris uxore (Fabr. uxore Aerope) concubuit; [ob quam causam] Atreus (vero) ei filium epulandum apposuit: quae Sol ne [videndo] pollueretur, [radios suos ab ea civitate detorsit;] aufugit. Sed veritatis hoc est: Atreum apud Mycenas primum solis eclypsin invenisse, cui invidens frater, urbe discessit tempore quo eius probata sunt dicta. — 569. *Seu vos Hesperiam magnam; μεγάλη* enim *ἑλλὰς* appellata est [Italia], quia a Tarento usque ad Cumas omnes civitates Graeci condiderunt. — 570. *Sive Erycis fines;* Eryx Veneris et Butae filius, [ut quidam Neptuni] fuit: qui [praepotens viribus advenas cestibus provocabat, victosque perimebat, hic] occisus ab Hercule [est,] monti ex sepultura sua nomen imposuit; in quo matri fecerat templum: quod Aeneae ascribit poëta dicens (5, 759.): *Tum vicina astris Erycino in vertice sedes Fundatur Veneri Idaliae.* In hoc autem monte dicitur etiam Anchises sepultus: licet secundum Catonem ad Italiam venerit. [Ergo *Erycis fines*, i. e. Siciliam.] — 571. (*Auxilio tutos dim.;* non sine ordine poëta inducit Didonem, et credentem ignotis, et tum facile tanta promittentem; si enim bene advertatur, de illo loco pendet (303.): *In primis regina quietum Accipit in Teucros animum mentemque benignam.* — 572. *Vultis* etc.; deest, vel si.) — 573. *Urbem quam statuo vestra est;* multi antiptosin volunt, [accusativum singularem iunctum pronomini,] (cod. F. et Burm. accusativum pro nominativo;) ut sit pro *urbs* [*quam statuo*;] sed si sic intelligamus, *Quam* nihilominus sequitur: et antiptosis (codd. et Dan. *sillemsis*, *sylempsis*) (syllepsis?) fit per casus mutationem. Debuit enim dicere: *urbs quae statuitur, vestra est.* Melius ergo est *vultis* bis intelligere, ut sit [ζεῦγμα, a superiore versu connectens sequentem, hoc modo:] *vultis regnis considere? vultis Urbem quam statuo? vestra est;* ut est (6, 839.): *Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas, Ipsumque Aeaciden:* subaudis *ille.* Alter enim Pyrrhum vicit: alter Mycenas. Item (630.): *Non ignara mali miseris succurrere disco.* (Quamvis hoc schema de antiquioribus sumptum possimus accipere; ait enim Cato in legem Voconiam: *Agrum quem vir habet, tollitur.* Et Terentius (Eun. 4, 3, 11.): *Eunuchum quem dedisti nobis, quas turbas dedit.*) — 574. *Agetur;* regetur. — 575. (*Atque utinam;* dicendo *utinam*, et humanitatem suam ostendit, et Aeneae se cupidam.) *Noto compulsus eodem;* aut quovis vento: aut re vera Noto, qui de Syrtibus Carthaginem ducit. Supra enim Ilioneus: *In vada caeca tulit penitusque procacibus austris.* *Eodem; o* naturaliter longa est: sed si corripiatur, metri est, ut (12, 847.): [Uno eodemque tulit partu. Sic] (2, 774.): *Steteruntque comae.* — 576. *Afforet;* adveniat; temporis est futuri. *Equidem;* in omni Virgilio *ego quidem* [ubique] significat, sed in aliis et pro *quidem* tantum ponitur: ut Tullius: *Ego quidem ceteras tempestates* (Vos. potestates.) Item Persius (5, 45.): *Non equidem hoc dubites amborum foedere certo Consentire dies.* (Al. *deos.*) [Et (1, 124.): *Per me equidem sint omnia protinus*

alba.] *Certos;* aut veloces, [qui cito inveniant], aut fideles. Utrumque enim hoc loco significat. [Contrario *incertos* pro tardis: Sallustius: *Et onere turrium incertis navibus.*] Aliquando et firmos: ut idem (codd. Sallustius): *Apud latera certos locaverat:* [ut Virgilius (9, 247.): *Tam certa tulistis Pectora.* Aliquando et deliberati iudicii, ut (5, 2.): *Certus iter.* — 577. *Libyae lustrare; καταχρηστικῶς;* nam Dido Libyae regna non retinet; [sed ut ostendat voluntatem, aut, libenter se misisse (Burm. coni. *missuram*, s. *iussisse*), qui Aeneam quaererent.] — 578. *Eiectus;* naufragus: ut (4, 374.): *Eiectum litore egentem excepi.* — 579. *Animum arrecti;* nota figura est. — 580. *Iamdudum;* et cito, [vel quamprimum] significat, ut (2, 104.): *Iamdudum sumite poenas.* Et olim: ut hoc loco. — 582. *Surgit;* oritur. Et est translatio corporis ad animum: ut alibi (12, 678.): *Stat conferre manum Aeneae.* — 583. [*Omnia classem so. re.;* syllepsis per numeros.] (*Receptos;* de maris periculo liberatos, ut (178.): *Frugesque receptas;* vel a Didone; nam et ab ea timuerant, ut (514.) ait: *Laetitiaque metuque.*) — 584. [*Unus abest;* Orontem significat.] *Quem vidimus ipsi Submersum;* quod ante doloris fuerat: ut (114.): *ipsius ante oculos:* nunc consolationis est, cum cernit omnes incolumes. — 585. *Dictis respondent;* modo consentiunt: quia dixerat supra, Namque tibi reduces socios. Alibi *respondet*, respicit, ut, Respondet Gnosia tellus. — 587. *Scindit se nubes; nubes* tantum dicimus, non *nubs:* licet dicamus *trabs*, *trabes: stirps*, et *stirpes*, *prex* et *preces*, *plebs*, *plebes*. Sed [haec] de his tantum quae legimus sunt ponenda. Non enim artis sunt [ista,] sed usurpationis: qua metri causa utuntur poëtae, ut vel minuant, vel augeant nominativum. Inde est et *supellex*, *supellectilis*. (*Et in aethera* etc.; quia aër collectus nubes fecit, ut (5, 20.): *Atque in nubem cogitur aër:* quae puriore vento dissolvitur in aërem.) — 588. *Restitit Aeneas;* abscedente scilicet nube. *Claraque in luce refulsit;* laus est nimiae pulchritudinis, cui nec lucis claritas derogavit. — 589. *Os humerosque deo similis;* similes humeros habens deo. Et est Graeca figura: ut diximus supra. *Ipsa;* aut quod sequitur: *Nato genitrix;* aut certe *ipsa*, i. e. pulchritudinis dea. — 590. *Decoram Caesariem;* a caedendo dicta *caesaries*. Ergo tantum virorum est. Quod autem dicit *decoram*, vult etiam in Aenea naturalem fuisse pulchritudinem: ne si totum tribuat Veneri, nihil Aeneae sit reliquum; vel contra, nihil relinquatur matris favori: quod sequens melius indicat comparatio; ut Horatius (Carm. 4, 4.): *Fortes creantur fortibus.* Magna arte nec eruditioni aliquid, nec natalibus derogat. *Iuventae; iuventus* est multitudo iuvenum [ut (8, 151.): *Rebus spectata iuventus.*] *Iuventas* dea ipsa: sicut Libertas. [Tullius (Tusc. 1, 26.): *Iuventate pocula ministrante.*] *Iuventa* vero, aetas; [unde (4, 559.): *Et membra decora iuventae.*] Sed haec [a poëtis] confunduntur plerumque. — 591. *Purpureum;* pulchrum, ut Horatius (Carm. 4, 1.): *Purpureis ales coloribus* (Guelf. I. II. *olor.*) *Laetos honores.* Non terribiles, ut esse in viris fortibus solent. (Notandum autem, semper reges formosos describi, ut dignitas et auctoritas magis ad sui contemplationem observantiamque alliciat.) — 592. *Manus;* vel artificis:

vel ars ipsa. (*Addunt*; bene *addunt*, quia et ipsa materies habet naturalem pulchritudinem.) *Ebori decus*; *ebur* a *barro* dictum, i. e., elephanto, ut Horatius (Epod. 12.): *Quid tibi vis, mulier, nigris dignissima barris?* Sane naturam huius nominis nec derivatio, nec obliqui casus reservant. Et *eboris* enim et *eburneus* facit, non *eburis*: sicut *murmuris*. — 593. *Pariusve lapis*; lapis candidissimus est, Lychnis (Guelf. II. L. R. Vos. Lycdius, Guelf. I. *Lygd.*, Steph. Lydeus, Dan. Fabr. Lydius; al. Lychnitis, Lychnis. v. Salmas. Exercitatt. Plin. p. 64. 531.) nomine, qui apud Parum (Guelf. I. paros) nascitur; [ut in seq. x. (134.): *Qualis gemma micat, fulvum quae dividit aurum.*] — 594. *Tum sic.*; quid est *sic?* Et sui (Guelf. I. *Tum sic*, dum hoc est; sic et sui etc. Guelf. II. *Tunc sic est et sui* etc. Fabr. *Tum sic, i. e. et sui*,) gratia praepotens, et matris auxilio. — 595. (*Improvisus*; bene, quia maiora nobis et pulchriora solent videri, non paulatim aliqua, sed subito stupenda conspicere.) *Coram, quem quaeritis, adsum*; hoc loco distinguendum; nam si unum esset, *adest* diceret, non *adsum*. [*Coram* nonnulli ad personam, ut *coram viro*: *Palam* ad omnes referri volunt, ut, *palam omnibus*. Varro: *Coram de praesentibus nobis, palam de absentibus dicit.* Sane coram, quidam adverbium putant, quia non subsequitur casus: quidam praepositionem loquentis, non casibus servientem.] — 596. (*Ereptus*; liberatus; et utitur poëta familiarius hoc verbo; (6, 365.): *Eripe me his, invicte, malis.* Et (2, 134.): *Eripui, fateor, leto me.*) — 597. *O sola*; (quare sola?) Propter Polymnestoris (al. *Polymest.* s. *polimest.*) factum: qui fide violata defecit ad (codd. *in*) Graecos, ut habemus in tertio (54.). *Miserata*; et *miseror* et *misereor* unum significant: sed *miseror* accusativum regit, ut hoc loco. Item (4, 370.): *Nec miseratus amantem est.* *Misereor* genitivum. Unde est (2, 144.): *Miserere animi non digna ferentis*: (et facit participium *miseritus.*) — 598. *Quae nos relliquias Danaum*; [pro Danaorum.] Si Troianos significat, simpliciter intelligendum: si ad se refert: quod Achillem evasit favore Neptuni. *Terraeque marisque*; *terrae* propter Cretensem pestilentiam. *Maris* propter Orontis interitum. — 599. *Omnibus exhaustos*; [sic Veteres dicebant *clade hausi* (exh.), i. e. pertuli.] *Omnium egenos*; *eget* honestius genitivo iungitur, quam ablativo, cui iungit Cicero; ut: *Eget ille senatu.* Item contra Virgilius (E. 1, 71.): *Quorum indiget usus.* (Quidam autem *egenos* pro *egentes* dictum tradunt, nomen pro participio.) — 600. *Urbe, domo socias.*; hoc est et publico et privato dignaris hospitio. — 601. *Non opis est nostrae Dido*; *opis*, i. e. possibilitatis. Et secundum Atteium (L. Atheolo, Vos. Ategium, R. Guelf. II. atheium, Guelf. I. atelum, Dan. Atteium alias phil.) Philologum, *Opes numero tantum plurali, divitias significant.* Ut (2, 4.): *Troianas ut opes.* *Numero vero tantum singulari, auxilium.* Terentius (Andr. 3, 1, .): *Iuno Lucina fer opem: serva me obsecro.* Ab utroque possibilitatem. *Nec quicquid ubique est*; meminit historiae. Multi enim post excidium Troiae, orbis diversa tenuerunt: [ut] Helenus Epirum: Antenor Venetiam: alii Sardiniam secundum Sallustium: alii vicina Syrtibus loca, secundum Lucanum (9, 43.): *Portusque quietos, Ostendit* (L. ostendis) *Libyae*

Phrygio placuisse magistro. — 603. *Si qua*; si quidem: Ut (Guelf. I. Sic quidem ait) Horatius (Carm. 1, 3.): *Si tamen impia non tangenda rates transiliunt vada.* Nec enim congruit, optare dubitantem. Aut certe ad se retulit: qui cum pius esset, tot laborabat incommodis: (aut certe *qua*, aut *quid* addidit; erat enim integrum: si pios numina respiciunt, et iustitia usquam est.) — 604. *Si quid Usquam iustitiae est*; si valet apud homines iustitia. *Et mens sibi conscia recti*; secundum Stoicos, qui dicunt, ipsam virtutem esse pro praemio; etiamsi nulla sint (Vos. sunt) praemia. [Unde et Cicero (de Senect. 3.): *Conscientia bene actae vitae, multorumque benefactorum recordatio, iucundissima.*] — 605. [*Ferant*; vel adferant, vel tribuant.] *Quae te* etc.? alibi (6, 649.): *Nati melioribus annis.* Felicitas enim temporum ex nascentium meritis comprobatur; (ut e contrario Terentius (Adelph. 3, 2, 6.): *Hoccine seculum! O scelera, o genera sacrilega!* Et digna laus regibus, ut bono tempore nati esse dicantur.) — 606. *Qui tanti?* secundum artem rhetoricam parentes, quos ignorat, laudat ex liberis. Simul sciendum, omnia hoc loco laudis praecepta servata. Nam et a parentibus laudat: ut: *Qui tanti* etc. Et ab ipsa: ut: *Urbe domo socias.* Et a futuro: ut: *Nomenque tuum laudesque manebunt.* (*Talem* autem, tam iustam, tam piam.) — 607. *In freta*; abusive, modo maria. Nam proprie *fretum* [est, et terris vicinum, aut inclusum, ut *fretum Siculum*;] mare naturaliter mobile: est ab undarum fervore nominatum. *Dum montibus* etc.; alii hoc loco distinguunt: et dicunt, quamdiu inclinata in montibus latera umbrae pro Solis flexu (al. (ut Guelf. I.) per solis flexum) circumibunt, ut (8, 231.): *Lustrat Aventini montem.* Aut *lustrabunt*, inumbrabunt. Unde lustra et ferarum cubilia, et lupanaria per contrarium dicimus: quia parum illustrantur. Aut lustrum facient montibus, i. e. rotatu solis vertentur, circa montium sinus. Alii autem *convexa sidera* volunt. i. e. pendentia: ut (7, 543.): *Et coeli convexa per auras*, i. e. suspensa; Planetasque intelligunt: qui[a] non sunt fixi (Guelf. I. quae non s. infixae; *fixae* etiam L.) sed in aëre feruntur. (Alii *sidera conv.*, nobis imminentia, vel quae per convexum disposita exhalatione terrae ali credantur.) — 608. *Pascet*; [translative dicitur;] *pasci* autem aquis marinis sidera, i. e. ignes coelestes, Physici docent; secundum quos Lucanus ait (10, 260.): *Atque undae plusquam quod digerat* (Vos. indigerat; al. disgregat) *aër.* (Quidam radios solis pasci asserunt humore terreno. *Polus* autem, coelum dixit.) — 609. [*Honos*; *honor*, an *honos*, quaeritur, quia nominativus pluralis, *res* terminatus, singularem in *or* mittit, ut *amores, amor, honores, honor*, exceptis monosyllabis, ut *flos, mos, ros.*] — 610. [*Quae me cunque vocant terrae*; i. e. ubicunque terrarum habitavero. Est autem Tmesis: *Quaecunque.* — 611. *Ilionea*; penultimam natura brevem, licentia, qua in nominibus propriis omnis syllabae postremae communes, produxit.] — 613. *Obstupuit*; animo perculsa est: quod iam futuri amoris est signum. *Primo aspectu*; i. e. pulchritudine. [*Sidonia*; pro Tyria, a vicinitate.] — 614. *Casu deinde*; i. e. miseratione. *Et sic ore locuta est*; Pleonasmos. Ut (4, 359.): *Vocemque his auribus hausi.* — 615. *Quis te nate dea*; quis, qualis. Admirantis

enim est, non interrogantis. Ut (9, 36.): *Quis globus, o cives!* Non enim interrogat ille qui nuntiat. Hoc autem Dido, ut post indicat, ex Teucri narratione cognovit. — 616. *Quae vis*; (i. e. violentia) qualis. *Immanibus oris*; ut Sallustius (Iugurt. 17.): *Mare saevum*, [*i. e.*] *importuosum*. (Non ergo de suo regno ait, sed illas oras significat, quas Ilioneus ait: *Per invia saxa dispulit.*) *Applicat*; secundum praesentem usum, per *d* prima syllaba scribitur: secundum antiquam [autem] orthographiam, quae praepositionum ultimam literam [consonam] in vicinam mutabat, per *p*: secundum vero Euphoniam, per *a* tantum. Praepositio enim cum ad compositionem transierit, aut vim suam retinet, ut *Indico*: aut mutat ultimam literam, ut *Sufficio*: aut perdit, ut *Coëmo*. — 617. (*Tune* etc.; et hoc admirativum, non interrogativum. *Ille* autem, honoris est, ut (7, 110.): *Sic Iuppiter ille monebat*, vel *tune ille*, videtur beneficium Veneris admirari in eo, quem adamatura est.) *Dardanio Anchise*; [et hoc admirativum non interrogativum.] Bene Anchisen addit. Cum multis enim Venus concubuit. Sed sciendum Anchisen, [ut fabula loquitur,] pastorem fuisse, et cum eo amato Venerem concubuisse. Unde Aeneas circa Simoin fluvium natus est. Deae enim vel Nymphae eniuntur circa fluvios vel nemora: quod cum (Guelf. I. quo cum se) iactaret Anchises, afflatus est fulmine, oculoque privatus est. — 619. *Teucrum Sidona venire*; [quidam *memini venire*, pro *memini venisse* accipiunt.] Historia [tamen] hoc habet, Herculem, cum Colchos iret, perdito Hyla, [qui aqatum profectus (ut fabula loquitur,) a Nymphis adamatus raptus est, ut veritas habet, lapsus in fontem altissimum necatus est,] post peragratam Mysiam navibus Troiam venisse. A cuius portu cum eum Laomedon arceret, occisus est: et eius filia Hesiona belli iure sublata, comiti Telamoni tradita est: qui primus ascenderat murum, unde Teucer natus est. Nam Aiacem ex alia constat esse procreatum. Tunc Hercules Priamum quoque redemptum a vicinis hostibus in paterno regno locavit. Unde et Priamus dictus est, ἀπὸ τοῦ πρίασθαι, i. e. emi. Ceterum quae de liberata dicuntur Hesiona, constat esse fabulosa. Sed Teucer cum Troia eversa sine fratre esset reversus, qui se furore propter perdita Achillis arma interemerat; [vel, ut alii, quia non defenderat Aiacis fratris interitum, vel quia ossa fratris non retulisset, ut nonnulli, quod Tecmessam (cod. F. Theomissum) concubinam) vel eius fratris filium Turisacen (Eurysac.) (a coena) ad avum Telamona de Troia secum non reduxerit, quia ille alia navi vectus felicius navigaverat,] Salamina (al. Salamine) pulsus [a patre] Sidona (Vos. *Sidoniam*; Guelf. I. L. R. Dan. *Sidonam*. Guelf. II. *Sidoneam*; Voss. ad Vell. Paterc. 1, 1. *Cydoniam*) venit: ex quo Dido cuncta cognovit. Aiax autem Achillis patruelis frater fuerat: quoniam Telamon et Peleus fratres fuerunt Aeaci filii. — 621. (*Belus*; quidam alium patrem Elissae dicunt.) [*Opimam*; pro opulentam nonnulli accipiunt.] *Vastabat Cyprum*; quam subactam concessit Teucro (codd. et Steph. al. Teucro, ut in ea collocaret imperium, *ceteris omissis usque ad v.* 623. Cod. F. et Burm. Teucro, qui ex responso Apollinis illuc perrexerat, ut in ea conlocaret imperium, qui eam civitatem Salaminem (Salaminam) ex nomine patriae ibi condidit; licet alii dicant, ab

ipso Teucro Cypri superatos incolas et sic, conditam civitatem; unde *auxilio Beli* accipi potest, etiam Teucro auxilium etc.) ex responso Apollinis; Teucerque ibi Salaminam civitatem ex nomine patriae condidit; licet alii dicant ab ipso Teucro esse superatos, unde etiam Teucro auxilium a Belo ad occupationem Insulae praestitum. — 622. *Ditione;* potestate, omnis enim potestas dictis constat, i. e. imperio, et quaerendus nominativus huius nominis; sed de hac re historia longe aliud continet. — 623. *Casus;* hoc loco, ruinae, [ut (3, 2.): *ceciditque superbum Ilium.*] non fortunae intelligendus est casus. — 624. [*Pelasgi;* a Pelasgo Iovis et Larissae filio.] — 625. *Ipse hostis Teucros;* Troianorum laudis exaggeratio: quod etiam ab hoste laudantur: (et quidam *hostis* singularem, quidam pluralem legunt. *Laude;* pro virtute accipiunt, ut (5, 355.): *primam merui qui laude coronam.*) *Ferebat;* laudabat, praeferebat. — 626. *Teucrorum a stirpe volebat;* propter genus maternum: ut supra diximus. Et plus est quod dixit *volebat*, quasi materno gaudens refutaret genus paternum. (Sane *stirps*, cum de origine dicimus, generis feminini est, ut (7, 293.): *Heu stirpem invisam;* cum de ligno, masculini (12, 770.): *Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum.*) — 627. *Tectis succedite nostris;* ad convivium vocat. Nam iam supra dixit *Urbe, domo socias.* (Dicitur autem et *tecto succedere*, ut (7, 501.): *Succeditque gemens stabulis;* et (G. 3, 418.): Tecto adsuetus coluber succedere. — 628. *Me quoque;* quemadmodum vos.) *Similis fortuna;* scilicet adversa, [errandi et aliena inquirendi.] — 629. [*Demum;* postea.] — 630. *Non ignara mali miseris succurrere disco.* Quare *non disco?* Quia non sum ignara. Bis enim intelligimus *non*, ut supra diximus: sic Sallustius: *Segnior neque minus gravis et multiplex cura.* — 631. (*Simul* etc.; et hoc quod sequitur, videtur auspicium nuptiarum. — 632. *Simul* etc.; apud maiores nostros mos fuit, ut magistratus post res serias, quae consulto peragebantur, in fine actus adderent: *Diis honorem dico;* vel alio modo: Hinc ad Deos; quod Poëta, amator antiquitatis, subtiliter docet; infert enim Didonem, post habitum cum Aenea colloquium, et iunctam hospitalitatem: Quare agite etc., ut supra: *Urbem, quam statuo, vestra est;* et: *Tros Tyriusque* mihi nullo discrimine agetur: post actum publicum Diis sacra iussisse; nam subiungit: *Simul Aeneam* etc.) *Indicit honorem;* i. e., iussit fieri supplicationes. Et bene *indicit*, quia Troiani inopinato venerant. Et *feriae* aut legitimae sunt, aut indictae. *Indici* autem dicuntur, quia paupertas maiorum ex collatione sacrificabat. (Et iterum *Indictiva sacrificia* dicebantur, quae subito ad praesens tempus indicebantur:) aut certe de bonis damnatorum. Unde et *supplicia* dicuntur supplicationes, quae sunt de bonis supplicia passorum. Ut Sallustius (Catil. 9.): *In suppliciis deorum magnifici.* Hinc etiam sacrum et venerabile et execrandum intelligimus: quia sacrae res de bonis execrandorum fiebant, (dicebantur sacra et honoraria, quod utrumque hoc loco complexus videtur.) — 635. *Terga suum;* non declinatio *u* [literam] hoc loco geminat: sed ratio nominis in quo est *u:* sicut et (Guelf. I. et *par*) in *rum* mittit genitivum pluralem, non per declinationem, sed quia est in nomine *r*, ut *pa-*

rum (Guelf. I. *parum*). *Alituum* vero ubi legimus, epenthesis (codd. parenthesis) est: sicut *Mavortis* [vel *induperatoris.*] Nam *alitum* facit, [vel *Martis*, aut *imperatoris.*] — 636. *Munera, laetitiamque dei*; i. e. [Liberi patris: ac per hoc] vinum: aut certe, ut multi legunt, *Laetitiamque die*, i. e. diei. Ut supra (156.) dicta munera sint multorum dierum usui sufficientia. Intelligamus autem missa aliqua etiam ad usum diei. (Nonnulli *dii* legunt, (sicut veteres *famis*, *fami*; Plautus in Mercatore (1, 1, 4.): *Quia aut nocti, aut dii, aut Soli, aut Lunae.* Sane quidam hunc versum intelligi non putant posse, ut est ille: *Quem tibi iam Troia.*) — 637. [*Splendida instruitur*; pro instruitur ut splendida sit.] *Luxu*; modo abundantia: alibi luxuria. Et notandum, quia affluentiam ubique exteris gentibus dat, Romanis frugalitatem, qui et duobus tantum cibis utebantur, et in atriis edebant sedentes. Unde Iuvenalis (1, 94.): *Quis fercula septem Secreto coenavit avus?* Et Virgilius (7, 176.): *Perpetuis soliti patres considere mensis.* (*Mediis textis*; iuxta cotidianam consuetudinem ait: *mediis*; et si dicamus: *in media domo sua sedens turbatus est.*) — 639. *Laboratae vestes*; labore perfectae, ut: *Laboratasque premunt ad pectora ceras.* Et est sermo in compendium coactus, sicut (6, 176.): Rapuitque in fomite flammam, i. e. raptim fecit. [Et sane *vestes* non illas dicit, quibus induimur, sed stragulas, supra quas discumbitur, sic enim dicebantur *vestes stragulae.*] [*Ostroque superbo*; claro, pretioso: i. e. per se superbo, aut quia superbos faciat.] — 640. *Ingens argentum mensis*; aut subaudis *exponunt*; aut mensas argenteas accipe. *Caelataque in auro*; insculpta. Et nomen hoc in principali aliam habet naturam: in derivatione mutat. Nam *coelum* dicitur ferrum ipsum unde operantur argentarii: quod producitur naturaliter; sed in derivatione mutatur: diphthongus namque est, *caelataque in auro.* — 641. [*Fortia facta*; quae ibi etiam sculpta erant, mos enim erat veterum.] (Veteres enim in conviviis solebant fortia parentum facta narrare, quae hic etiam insculpta dicit. Et hic resolvit Poëta illud, quod reprehenditur, cur in templo Iunonis non Poenorum et Graecorum facta depinxerit; scilicet quod suorum res pretiosiore materia signatas habuerit.) *Series*; ordo connexus. — 642. *Per tot ducta viros*; a Belo, primo rege Assyriorum: ut: *Ab antiquo* (L. *antiqua*, dein cum R. Vos. Guelf. I. II. *Cina*, omisso nomine: *Belo.*) *durantia cinnama Belo*; a Belo usque ad Belum, patrem Didonis: qui et ipse Assyrius fuit, [quamvis alio nomine pater Didonis fuisse dicatur,] sed hic ait (codd. et al. *Hinc est*) (729.): *Quam Belus, et omnes a Belo soliti*: cum inter patrem et filiam medius nullus existat. [Haec est generis series: Iuppiter, Epaphus, Belus priscus, Agenor, Phoenix, Belus minor, qui et Methres, Dido et Pygmalion.] Et hoc regis nomen ratione non caret. Nam omnes in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua *El* (al. *Hel*) dicitur. Unde et Helios (R. Vos. Guelf. *Elios*: al. *Helois*; Burm. ἕλιος). Ergo addita digammo (al. *digammos*), et in fine facta derivatione (al. *derivatio*) a Sole regi nomen imposuit. — 643. *Aeneas*; sequitur: *Rapidum ad naves pr. Ach.* Cetera per parenthesin dicta sunt. — 644. *Rapidum ad naves praemittit Achaten*; non praemittit: nec enim ipse sequi-

tur; sed praerapidum: quod ex affectu patris, i. e. eius qui mittit intelligendum est, non ex Achatae (al. Achatis) velocitate. Et sic *praerapidum* dixit, quomodo Terentius (Hecyr. 1, 1, 1.): *Per pol quam paucos;* hoc est, perquam paucos volo. *Pol* enim ipsum per se plenum est iurantis adverbium: cui praepositio separatim nunquam cohaeret. — 645. *Ferat;* afferat, nuntiet: ut (463.): *Feret haec aliquam tibi fama salutem.* — 646. *Stat;* modo, *est:* (ut (3, 210.): *Graio stant nomine dictae:*) alias horret, ut (6, 300.): *stant lumina flamma.* Et (8, 233.): *Stabat acuta silex.* Et item, plenum est: ut (12, 407.): *Iam pulvere caelum Stare vident;* [et (E. 7, 53.): *Stant et iuniperi et castaneae hirsutae.*] Item, positum est: ut (3, 63.): *Stant manibus arae.* Item, placet: ut (12, 678.): *Stat conferre manum Aeneae.* Et (2, 750.): *Stat casus renovare omnes.* Pro loco ergo hic intelligendus est sermo. — 647. *Iliacis erepta ruinis;* commendat ex loci difficultate: ut (E. 2, 40.): *Nec tuta mihi valle reperti.* Item ex persona, ut: *Ornatus Argivae Helenae;* et: *Ilione quod gesserat olim.* Ut: *Hoc Priami gestamen erat.* (Item ex longinquitate, ut: *Iliacis erepta ruinis,* ut Terentius (Eun. 3, 2, 18.) Ex etc.), Quemadmodum plerumque ex [intervalli] longitudine, ut [Terentius]: *Ex Aethiopia est usque [ancilla] haec. Erepta;* (ostendit valde pretiosa, quae meruerunt ex ruinis civitatis eripi.) Laborat [autem poëta] hoc sermone probare, ab Aenea non esse proditam patriam, si ornatus Helenae, quam cum Antenore Troiam prodidisse manifestum est, ex incendio eripuit, bellorum casu: non pro praemio proditionis accepit. *Signis auroque;* signis aureis: ut (61.): *Molemque et montes.* — 648. *Pallam rigentem;* duram propter aurum, sicut et (al. *vel*) novas vestes videmus. Significat autem tunico-pallium: (L. *tunica pall.*, Vos. al. *tunicaepall.*) quod secundum Varronem palla [dicta est] ab irrugatione, et mobilitate: quae est et circa finem huiusmodi vestium, ἀπὸ τοῦ πάλλειν. — 649. *Et circumtextum velamen;* cycladem significat. *Acantho;* genus virgulti flexuosum, quod vulgo Herbacanthum (codd. Burm. herbachanturn; Guelf. I. herba callantum;) [i. e. flexibile virgultum,] dicunt; in cuius imitationem arte vestis ornatur [et conficitur. Varro *cum denti * sint aculei exis implicitis mulieres multiplicem conficere vestem:* hinc vestimenta acanthina appellata.] (Burm. cum Fuld. *Varro ita refert: Ctesias* (cod. F. *Nescientes;* Voss. ad Vell. Pat. *Neanthes*) *ait, in India esse arbores, quae lanam ferant, item Epicadus in Sicilia, quarum floribus cum dempti sunt aculei* (cod. F. nuclei) *ex his implicitis* etc.) — 650. *Ornatus Argivae Helenae;* (hic quoque commendatio muneris a persona, quae et in fuga magni fecerit.) A vicinitate dixit *Argivae.* Et paulo post *Mycenis:* cum Spartana fuerit, quae civitas est in Laconia. Nam legimus (10, 92.): *Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter.* Et vide iam omen infelicitatis futurae: cum adulterae suscipit munera. — 651. [*Pergama cum peteret;* eo tempore quo a Paride sollicitata est Helena Venere faciente, (quae ei in praemium pro victoria, quam de malo aureo acceperat, alienum matrimonium concilians, sicut nota fabula omnibus traditum est: quamvis vera historia hoc habere dicatur, non sollicitatam a Paride Helenam, sed cum non ei

consentiret, ut absente eo tempore Menelao, sponte eum sequeretur ad Troiam, expugnata civitate, vi a Paride sublatam: unde factum est, ut Paris, timore, ne qui eum sequerentur, non recto itinere properaret ad patriam, sed diverteret ad Aegyptum, et ad regem Proteum veniret; qui cum esset sacrificus, et agnovisset alienam uxorem a Paride raptam, duci eam dicitur subtraxisse, et nescio quibus disciplinis, phantasma in similitudinem Helenae formatum Paridi dedisse, quod in secundo (592.) plenius invenies) *Inconcessosque hymenaeos*; et fato et legibus. *Hymenaeus* autem, ut alii dicunt, deus est nuptiarum; ut alii, quidam iuvenis fuit, qui die nuptiarum oppressus ruina est. Unde expiationis causa nominatur in nuptiis; sed falsum est. Nam vitari magis debuit nomen extincti. Sed hoc habet veritas: *Hymenaeus* quidam apud Athenas inter bella saevissima virgines liberavit: quam ob causam nubentes eius invocant numen, quasi liberatoris virginitatis. Hinc etiam apud Romanos Thalasio (al. Thalasso, *Thalassio*, *Talasio*) invocatur. Cum enim in raptu Sabinarum Plebeius quidam raptam pulcherrimam duceret: ne ei auferretur ab aliis, Talasionis eam ducis nobilis esse simulavit: cuius nomine fuit puellae tuta virginitas. — 652. (*Extulerat;* secum exportaverat.) *Matris Ledae mirabile donum;* vel quod ipsa filiae: vel quod ei Iuppiter dederat. — 653. *Praeterea* etc.; bene offert munera apta personis: sicut etiam Latino in septimo. (*Ilione* etc.; quia etiam feminae sceptro utebantur. *Gesserat* autem pro gestaverat, ut (7, 246.): *Hoc Priami gestamen erat.* Et quaeritur, utrum hoc sceptrum de Thracia, an de Troia sublatum; quidam Aeneae ab Iliona datum dicunt; sed quamvis apta nupturae reginae sint munera, tamen futurorum malorum continere omen videntur.) — 654. *Maxima natarum Priami;* quia ante etiam feminae regnabant: praesertim primogenitae; unde est *Maxima.* Haec autem uxor Polymnestoris (codd. et al. *Polymest.* s. *Polimest.*) fuit [quae post captum Ilium eiecta a viro, manu sua interiit.] *Colloque monile;* ornamentum gutturis: quod et *segmentum* dicunt: ut Iuvenalis (2, 125.): *Segmenta et longus habitus.* Licet *segmentatas vestes* dicamus: ut ipse (idem 6, 89.): *Et segmentatis dormisset* (Guelf. I. dormiret) *parvula cunis.* — 655. *Baccatum;* ornatum margaritis. Dicimus autem et *haec margarita*, et *hoc margaritum*, et *haec margaris*, quod Graecum est, quo modo *Nais.* Sane multi separant gemmam a margarita, ut Cicero (Verr. 4, 1.): *Nullam gemmam aut margaritam.* Et *gemmas* volunt dici diversi coloris: *margaritas* vero albas: vel *gemmas* integras, *margaritas* pertusas. *Duplicem;* duplicem aut latam: ut (G. 1, 172.): *Duplici aptantur dentalia dorso.* Item (G. 3, 87.): *aut duplex agitur per lumbos spina cavatque tellurem.* Aut certe re vera; *duplicem, gemmis et auro.* (Sane immiscet Romanam consuetudinem; coronis enim feminae utebantur.) — 656. *Haec celerans;* celeriter facere cupiens. — 657. *At Cytherea;* ab insula quae numero tantum plurali dicitur: ut (10, 86.): *Sunt alta Cythera. Novas artes.* *Ars τῶν μέσων* est: unde sine epitheto male ponitur. (Veteres autem *artes* pro dolis ponebant; et Terentius in Heautont. (2, 3, 124.): *Quendam offendi ibi militem, Eius noctem orantem: haec arte tractabat virum.* Item in

Phormione (2, 1, 29.): *Artificem probum*; nam et Graeci dolos *τέχνας* dicunt; ut in II. (195.): *Periurique arte Sinonis*;) [ut *bonas artes*, *malasque artes* dicamus.] — 658. *Faciem mutatus*; nota figura est. Quod autem addidit: *et ora*, perissologia est. — 659. *Incendat*; incendat et furere faciat, ut (4, 22.): *Animumque labantem Impulit.* (*Implicet*, proprie ait; impliciti enim morbo dicuntur; nam et amor morbus.) — 661. *Ambiguam*; [modo incertam.] In qua habitat mutabilis femina: ut (4, 569.): *Varium et mutabile semper Femina.* Item Iuno in quarto (97.): *Suspectas habuisse domos Carthaginis altae.* [Alias *ambiguam* pro gemina duplicique accipitur: ut (3, 180.): *Agnovit prolem ambiguam.*] *Bilingues*; fallaces. Nec enim ad linguam rettulit, sed ad mentem. [Item apud Livium (21, 4.) de Annibale: *Inhumana crudelitas, perfidia plusquam Punica*; *veri nihil*, *nihil sancti*, *nullius dei metus*, *nullum iusiurandum*, *nulla religio*.] — 662. [*Atrox*; primo quantum ad Venerem pertinet saeva, non quia ita de ea poëta iudicet.] *Sub noctem*; circa noctem. Et sciendum quia, cum tempus significatur, *Sub* praepositio accusativo cohaeret: ut (G. 1, 445.): *Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese Diversi rumpunt radii.* (Et bene *sub noct. cura recursat*, quia vehementiores curae vel circa noctem, vel per noctem sunt.) [*Recursat*; recurrit et revertitur, quasi semper in mentem venit.] — 663. (*Aligerum*; compositum a Poëta nomen.) *Amorem*; sane Latini deum ipsum Cupidinem vocant: (ob) hoc quod facit amorem. Sed hic imitatus est Graecos: qui uno nomine [*ἔρωτος*] utrumque significant. Nam Amorem dixit deum: sed discrevit epitheto. Sane nomen hoc ratione non caret. Nam [et] quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur: ut (G. 4, 345.): *Inter quas curam Clymene narrabat inanem*; i. e. amorem. Item quia imperfectus est in amantibus sermo, sicut in puero: ut (3, 76.): *Incipit effari*, *mediaque in voce resistit.* Alatus autem ideo est, quia amantibus nec levius aliquid, nec (Guelf. I. quia nil am. lev., nil) mutabilius invenitur, ut in ipsa probatur Didone. Nam de eius interitu cogitat: cuius paulo ante amore deperibat, ut (4, 600.): *Non potui abreptum divellere corpus.* [Idem ex Terentio patet (Eun. 1, 1.): *In amore haec sunt vitia*: *iniuriae*, *suspiciones*, *induciae*, *bellum*, *pax rursum.*] Sagittas vero ideo gestare dicitur, [vel quia amorem et libidinem sequitur punctura poenitentiae, et dolor; vel] quia et ipsae (Burm. ut ipse,) incertae velocesque sunt. Et haec ratio paene in omnibus aliis numinibus pro potestatum qualitate formatur. — 664. *Nate meae vires*; aut quia Veneria voluptas exerceri sine amore non potest: aut secundum Simonidem, qui dicit, Cupidinem ex Venere tantum esse progenitum. Quanquam alii dicant ex ipsa et Marte: alii ex ipsa et Vulcano: alii vero Chai (Guelf. I. *chaos*) et primae rerum naturae eum esse filium velint. (Sane et hic persuasoriam agit, sicut superius, ubi Iuno ad Aeolum loquitur (65.): *Aeole*, *namque tibi*; sed ibi, quia dea cum homine loquebatur, principio opus non fuit; hic vero principio usus est; quia dea cum deo loquitur ad benevolentiam comparandam. *Nate*, ab indulgentissimo nomine, causa amoris; *mea magna potentia*, quid possit facere; *qui tela* etc., pro quo; *frater* etc., contra quem; *odiis I. in.* Nam quod dicit:

frater tuus, non *filius meus*, ostendit ei etiam profuturum qui rogatur; nam ex eo genere est illud: *Et nostro doluisti saepe dolore*. Quaeritur causa: *Hunc Phoenissa t. d.*; timor ipsius: *Et vereor* etc.; rem ipsam: *Quocirca* etc.; modus: *Qua facere* etc.; quamdiu: Noctem etc.; an difficile sit: *Et notos* etc.; quomodo: *Ut cum* etc.; subito amabit: *Occultum* etc.; nihil promisit; quid enim promitteret Deo?) *Solus, nate*; [i. e. solus] qui Iovis contemnis fulmina, quae diis ceteris solent esse terrori. — 665. *Patris summi*; nunc quidem de Iove proprie dixit. Sciendum tamen, pro qualitate rerum vel personarum, *summum* deum dici, vel *patrem*. Nam unusquisque eum *summum* putat esse quem colit: ut (11, 785.): *Summe deum sancti custos Soractis Apollo*. *Typhoëa*; multi *Typhoia* legunt: ut *cerealia*, et *cerealea*. *Typhoëa* autem dixit, non quibus Typhoeus usus, sed quibus Iuppiter in Typhoeum: a spoliis, i. e. virtute et victoria epitheton posuit, ut *Scipio Africanus* et *Metellus Creticus*. *Temnis*; aphaeresis est, pro, *contemnis*. Hac autem (Burm. *nati*) laude hoc dicit (codd. *agit*), facile eum posse Iunonem contemnere, qui contemnit et Iovem. — 666. *Ad te confugio*; personarum ratio facit laudis augmentum. *Tua numina*; i. e. possibilitatem. Et notandum, unum deum plura habere numina, ut supra (8.) diximus [de Iunone.] — 667. *Frater ut Aeneas*; conciliatio a qualitate personae; *ut* autem est *quemadmodum*; quod in pronuntiatione extenditur, quando temporis non est. — 668. *Iacteturque*; vacat *que*. *Odiis Iunonis iniquae*; iusta causa petitionis ostenditur. *Odium* autem, *o* in nomine breve est, in verbo [vero] longum, ut *Odi*. Quemadmodum *liquor*, *li* brevis est: *liquitur* longa. — 669. *Nota tibi*; Graeca figura est: [quia plurale a singulari regitur,] ut Terentius (Eun. 2, 2.): *Mira vero militi* (Voss. multa militi) *quae placeant*. (Edit. Basil. ut Terentius (Eun. 1, 1.): *non perpeti meretricum contumelias*.) *Nostro doluisti saepe dolore*; *nostro* autem, eo quo et ego: aut *doluisti*, ideo quia me dolentem vidisti, ut *doleo illa re*. — 670. *Phoenissa*; de Phoenice. *Tenet*; moratur. (*Blandis vocib.*; ideo dixit *blandis*, ut ostenderet, Didonem facile amore incendi posse, quae ante iam blanda est, quam amet.) — 671. *Quo* etc.; *quo*: in quam partem. *Iunonia* autem *hospitia*, Carthaginem dicit: ubi habitabat Iuno, ut (20.): *Hic illius arma*. Aut certe hoc ipsum vereor, quod Aeneae Carthago in hospitium patuit, ut est (2, 49.): *Timeo Danaos et* (Guelf. I. haec) *dona ferentes*. — 672. *Haud tanto* etc.; aut δεικτικῶς dixit, ne in tantum quidem: hoc est, brevi occasione cessabit. Aut simpliciter intelligendum est, Non poterit in tanta rerum opportunitate cessare: ut sit de proverbio tractum, quo (al. *quod*; codd. Burm. et Steph. *de quo*) dicitur: *Res in cardine est*, hoc est, in articulo. (Quidam sic intelligunt: cum in incerto statu res sunt, *in cardine* esse dicuntur: et translationem verbi a ianua tractam volunt, quae motu cardinis hac atque illac impelli potest.) — 673. *Quocirca*; quapropter. *Meditor*; mente pertracto. — 674. *Ne quo*; *quo* vel vacat, vel pronomen est. Et bene supprimit numen Iunonis: ne eius frequenti commemoratione Cupidinem terreat. Magis enim vult eum intelligere, quam audire Iunonem: aut certe adverbium est: ut sit:

Timeo, ne se numine Dido aliquam commutet in partem. — 675. *Mecum;* i. e. cum officio Venerio, [vel *mecum*, per meos amores, me adnitente.] Nec potest intelligi, quemadmodum ego. Aliter enim a matre Aeneas, aliter amatur a Didone. — 676. *Qua;* i. e. quomodo. *Accipe;* audi; [ut (2, 65.): *Accipe nunc Danaum insidias*,] ut contra dic, *Da:* ut (E. 1, 19.): *Da, Tityre, nobis*, et (6, 66.): *Da, non indebita posco. Mentem;* dispositionem, consilium. — 677. *Accitu;* evocatione, et est quartae declinationis. — 678. *Urbem Sidoniam;* quam tenent Sidonii. *Mea maxima cura;* et Aeneas cura est: sed Ascanius maxima (4, 275.): *Cui regnum Italiae, Romanaque tellus Debentur*: et ubique Ascanius maxima cura Veneris introducitur: ut (10, 132.): *Veneris iustissima cura.* Item (10, 50.): *Hunc tegere, et dirae valeam subducere pugnae.* — 679. [*Dona restantia;* quae restiterunt, superfueruntque,] (et ante *pelagus* posuit, cum post Troiae eversionem navigaverit Aeneas.) — 680. *Sopitum somno;* unum quidem est *sopor* et *somnus:* sed modo *sopitum*, irrigatum intelligimus. [*Cytherea;* sicut dictum est genere neutro pluraliter,] (ut alibi (10. 86.): *Sunt alta Cythera.*) — 681. *Idalium;* Cypri nemus est, in quo oppidum breve, ut paulo post; *Idaliae lucos.* Item: *Idaliumque nemus. Sacrata sede;* vel templi, vel oppidi. — 682. *Ne qua scire dolos; qua* vacat, ut frequenter [diximus.] *Medius;* importunus (vel) incongruus. — 683. *Tu faciem illius; faciem* pro *vultu* posuit. Nullus enim *faciem* alterius potest accipere: sed *vultum*, qui pro mentis qualitate formatur. Unde infra est: *Et notos pueri puer indue vultus:* [aut certe quia difficile numini non est, ut in faciem mutetur alterius.] (Sane *illius* in Georgicis corripuit, ut (1, 49.): *Illius immensae.*) *Noctem non amplius unam;* ut supra diximus, artis poëticae est, non omnia dicere. Unde nunc praemisit *Noctem unam.* Nec enim dicturus est aut abscessum Cupidinis, aut adventum Ascanii. — 684. *Pueri puer;* argumentum a facili. (*Laetissima Dido;* non est epitheton perpetuum, i. e. cum laeta esse coeperit.) — 686. *Regales inter mensas;* epulas intemperantes, in quibus castitas rara est: et facilis amoris occasio. Unde est [illud Terentii (Eun. 4, 5.)]: *Sine Cerere et Libero friget Venus. Laticemque Lyaeum* (Guelf. I. *lentum*); *Latex* proprie est aqua, ab eo quod intra terrae venas lateat: sed et vinum latet intra uvam. Unde nunc dixit *laticem.* Lyaeum (Guelf. I. *lenaeum*) autem pro Lyaeium dixit, figurate ponens principalitatem pro derivatione. — 688. *Occultum inspires ignem;* definitio amoris est, ignis occultus. *Veneno; venenum* dictum est ab eo quod *per venas eat*, [ideo post ait (749.): *longumque bibebat amorem.*] — 689. *Paret amor dictis;* ut supra, pro Cupidine amorem posuit. (Sane notandum, quod interdum, ubi inducit minorem festinantem parere, maiori respondentem eum non facit; ut hoc loco Cupidinem; ut in IV. (238.): *Ille patris magni parere parabat Imperio.* Et in VII. (341.): Exin Gorgoneis Alecto infecta venenis.) — 690. *Et alas exuit;* [hoc est deposuit.] Laus ingens Ascanii per transitum. Siquidem Cupido (Burm. coni. cum cod. L. Deus) alis [tantum] depositis Ascanius fuit. — 691. *Placidam per membra quietem;* aut epitheton est quietis: aut ideo *placidam* dixit, quia est quies,

quae potest etiam somniorum terrore turbari. — 692. [*Irrigat*; infundit, proprie quia somnus sic pingitur quasi cornu infundat.] *Fotum*; sublatum, [complexum a fovendo.] — 693. *Amaracus*; hic puer regius unguentarius fuit, qui casu lapsus dum ferret unguenta, maiorem ex confusione odorem creavit. Unde optima unguenta, *amaracina* (al. amaric.) dicuntur. Hic postea in herbam sampsuchum (Guelf. I. II. *samsucum*) versus est, quam nunc [etiam] amaracum dicunt. — 695. *Iamque ibat*; cum vix Venus ista dixisset. Sane neque festinantibus personis, neque minoribus est respondendi facultas, ut hoc loco Cupidini: ut Mercurio, supra, item in quarto (238.), et (codd. *vel*, Guelf. I. cum Dan. *ut*) in septimo (341.) *Furiae*. — 697. *Cum venit*; aut pro tunc cum veniret; aut *cum* sit adverbium temporis pro dum. Nec enim potest coniunctivi modi particula iungi indicativo. Sane sciendum, malo errore *cum* et *dum* a Romanis esse confusa. *Aulaeis*; velis pictis, quae ideo *aulaea* dicta sunt, quod primum in aula Attali regis Asiae, qui populum Romanum scripsit heredem (Guelf. I. cui successit Pop. Romanus.), inventa sunt. Ideo autem etiam in domibus tendebantur aulaea, ut imitatio tentoriorum fieret: sub quibus bellantes semper habitavere maiores. Unde et in thalamis hoc fieri hodieque conspicimus. Varro tamen dicit, vela solere suspendi ad excipiendum pulverem: quia usus camerae ignorabatur. Unde Horatius (Serm. 2, 8, 54.): *Interea suspensa graves aulaea ruinas in patinam fecere, trahentia pulveris atri, Quantum non Aquilo Campanis excitat agris.* Sciendum sane, omnia Graeca nomina in η exeuntia, cum derivationem faciunt, η in *ae* diphthongon convertere, ut αὔλη, aulaea, ἴδη, idaea, αἴτνη, aetnaea. *Superbis*; nobilibus. Ut (3, 2.): *Ceciditque superbum Ilium.* — 698. *Aurea*; si *Dido aurea*, pulchram significat: et est nominativus. Si *sponda*, septimus quidem est: sed synizesis (al. synaeres.) fit, et spondeus est. *Sponda*; antiqui enim *stibadia* non habebant: sed stratis tribus lectis (Guelf. I. lectulis) epulabantur. Unde et *triclinium sterni* dicitur: sic Cicero (Verr. 3, 26.): *Sterni triclinia, et in foro sterni* (Al. omitt. v. *sterni*; al. ut Burm. hab. et in foro et in rostris. Nostrum est in codd.) *iubebat*. Unde apparet, errare eos, qui *triclinium* dicunt ipsam *basilicam*, vel *coenationem*. *Mediamque locavit*; [collocavit.] Ipse enim apud maiores domini fuerat locus, ut aperte Sallustius docet: *Igitur* (ideo Guelf. II.) *discubuere: Sertorius inferior in medio; super eum, Tuscius* (L. *Titius*, R. Guelf. II. *Tucius*, Vos. Dan. Steph. *Tuscius*, Burm. L. Al. *Tuscus*) *Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis: in summo Antonius: et infra scriba Sertorii Versius: et alter scriba Maecenas in imo, medius inter Tarquinium et domum Perpennae.* (L. R. Vos. Guelf. II. *inter arquinium et domum.* (Guelf. II. *dom. per pernam*) Burm. *int. Tarq. et dominum Perpernam.* Ed. Basil. *Tarquinium et Denatium* (Fabr. Denarium) *Perpenna*: Al. *int. M. Antonium et dominum Perpennam; int. Tarquitium et Ovinium Perpenna.* In Guelf. I. deest locus Sall.) — 699. *Iam pater Aeneas*; religiosus: quia pater proprie omnium deorum epitheton est: ut ubique ostendit Virgilius. — 700. *Ostro*; pro purpura posuit, unde tingitur purpura. — 701. *Dant manibus famuli lymphas*; humilis

character, qui ἰσχνὸς dicitur. (Vos. qui tenuis sive subtilis icnos discitur.) Vilia enim describit. [*Cereremque;* hic panem, alibi triticum: ut (177.): *Tum Cererem corruptam undis. Expediunt;* proferunt.] *Tonsisque ferunt mantilia villis;* vel minutis: vel compositis, [ut (5, 556.): *tonsa coma, pressa corona est.*] Constat enim, maiores mappas habuisse villosas, (quibus etiam in sacris utebantur, sicut in Georgicis (4, 376.): *Manibus liquidos dant ordine fontes Germanae, tonsisque ferunt mantilia villis;* de supplicaturis enim hoc dixit.) Mantilia vero a manibus ante lotis (Dan. a tergendis manibus dicta. Burm. a manibus dicta. Guelf. I. *a manu diota*); et est nominativus mantile, quo modo *torale.* Quod autem legimus [in Horatio (Epist. 1, 5, 22.)]: *Ne turpe toral*, apocope est. — 703. *Quinquaginta;* hoc est multae. *Ordine longo*; i. e. dispositione, secundum Tullium: qui in Oeconomicis dicit, quid ubi ponendum sit. Nec enim debent universa confundi. *Cura penum struere;* inter *penum* et *cellarium* hoc interest, quod *cellarium* est paucorum dierum: unde et in cellam dicitur imperatum (Guelf. I. ducitur impar.) frumentum. *Penus* vero, temporis longi. Sane dicimus et *hic* et *haec* et *hoc penus*, sed a masculino genere et feminino quarta est declinatio, a neutro tertia, quo modo [est] pecus pecoris. Unde Horatius (Epist. 1, 16.): *Portet frumenta penusque.* Masculino vero genere Plautus (Pseud. 1, 2, 45.): *Nisi mihi annuus penus datur.* Feminino Lucilius posuit, ut: *Uxori legata penus.* Quartae autem declinationis Persius (3, 74.) esse docet: ut: *In locuplete penu defensis pinguibus umbris.* — 704. *Struere;* ordinare, componere. Unde et *Structores* dicuntur ferculorum compositores. *Et flammis adolere penates;* i. e. Colere. Sed *adolere* proprie est augere. In sacris autem [κατ' εὐφημισμὸν] *Adolere* per bonum omen dicitur. Nam in aris non adolentur aliqua, sed cremantur [et consumuntur, quia veteres in focis sacrificabant, ut ipse alibi (3, 134.): *Hortor amare focos.*] — 705. *Totidemque pares aetate ministri;* non numerus: sed aetatis aequalitas habet admirationem. — 706. *Qui dapibus; dapes* regum sunt, *Epulae* privatorum. [*Onerent* autem potest et abundantiam retulisse; et de veterum more dixit, quibus cum accubuissent omnis coena semel apponebatur.] (Et quidam volunt hoc secundum veterem ceremoniarum ritum adverti debere, quod flamini Diali mensa inanis non apponebatur; nam cum dicit: *Qui dapibus* etc., et alibi (7, 134.): *et vina reponite mensis*, quid aliud ostendit, quam mensam vacuam non antepositam Aeneae, quem ubique omnia sacerdotia inducit habuisse?) *Et pocula ponant;* secundum antiquum locutus est morem; [*Et pocula ponant;* quia veteribus non in manus dabantur pocula, sed mensis apponebantur, ut hodie apud plures, pocula in canistris argenteis apponuntur, quae *canistra siccaria* dicuntur.] — 708. [*Toris pictis;* pro in toris pictis, et torus dictus est, quia veteres super herbam tortam vel sedebant vel discumbebant: ut (5, 388.): Viridante toro consederat herbae. *Iussi discumbere;* de regiis satellitibus dixit, qui utique subiecti erant imperio, nec tantum quod hospites fuerant; discumbere autem quod olim sedentes vescebantur ideo dixit.] (Cod. F. Discumbere autem iuxta consuetudinem suorum temporum dixit, quia olim sedentes ve-

scebantur; ut ipse alibi (8, 176.): *Gramineoque viros locat ipse sedili.* Et (7, 176.): *Perpetuis soliti patres considere mensis.*) — 709. *Mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum;* hoc ad Tyrios rettulit. [*Mirantur Iulum*; quem putabant Iulum.] — 710. *Flagrantesque dei vultus;* [ardentes divinitate.] Hoc ad poëtam refertur. *Simulataque verba;* composita in Ascanii similitudinem. Et hoc ex persona poëtae accipiendum est. — 712. *Praecipue infelix;* propter casum futurum, ut probant sequentia: *Pesti devota futurae.* [Ideo ergo infelix; *pesti* autem vel amori, vel malo. *Devota* vero de oratione Augusti translata est locutio, quam habuit in laudatione funeris Marcelli, cum diceret, illum immaturae morti devotum fuisse.] — 713. *Expleri mentem nequit;* Graeca figura est. *Tuendo;* dum [tuetur, i. e.] intuetur. Et omnis gerundii (codd. *gerundi*) modus tam ab agentis quam a patientis significatione similiter profertur. Ut (E. 3, 25.): *Cantando tu illum,* i. e. dum cantas. Et (al. sed) (8, 71.): *Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis,* i. e., dum ei cantatur. — 714. *Ille ubi;* postquam, ut Horatius (Carm. 4, 7.): *Nos ubi decidimus.* Hoc est postquam. Nam si loci esset, *quo* diceret. Ergo *ubi* interdum adverbium loci est, interdum temporis. — 716. *Et magnum;* arduum. Difficile est enim imitari verum filii affectum. [*Falsi genitoris;* non veri, pro eo qui fallebatur, ut sit, implevit amorem eius quem decipiebat simulando, eum esse patrem suum, et est magis absolutum participium, nam illic nomen est (3, 302.): *Falsi Simoentis ad undam.*] — 717. *Reginam petit;* non simpliciter dixit petit. Nam *petere,* [non solum adire, sed etiam] est proprie insidiari. — 718. *Gremio fovet;* sustinet: ut (692.): *Et fotum gremio.* — 719. *Insideat;* [in sinu sedeat,] legitur [tamen] et insidiat [i. e., ut quidam volunt, insidias faciat.] *At memor ille Matris;* hoc est praeceptorum matris. — 720. *Acidaliae; Acidalia* Venus dicitur: vel quia iniicit curas, quas Graeci ἀκίδας dicunt, vel certe a fonte Acidalio, qui est in Orchomeno Boeotiae civitate: in quo se Gratiae abluunt (al. *lavant*), quas Veneri constat esse sacratas. Ipsius enim et Liberi filiae sunt, nec immerito. *Gratiae* enim per horum fere numinum munera conciliantur. Ideo autem *nudae* sunt, quod gratiae sine fuco esse debent. Ideo *connexae:* quia insolubiles esse gratias decet. Horatius (Carm. 3, 21.): *Segnesque nodum* (al. *nudum*) *solvere Gratiae.* Quod vero una aversa pingitur, duae nos respicientes, haec ratio est: quia profecta a nobis gratia, duplex solet reverti; unde est supra (548.): *Nec te certasse priorem Poeniteat.* [Sane Veneri multa nomina pro locis vel causis dicuntur imposita. Nam *Venerem* vocari quidam propter promptam veniam dicunt; alii *Suadam* appellant, quod ipsa conciliatio Suada sit: dicitur etiam *obsequens Venus,* quam Fabius Gurges post peractum bellum Samniticum, ideo hoc nomine consecravit, quod sibi fuerit obsecuta; hanc Itali *Postvotam* dicunt; dicta est etiam *Equestris Venus,* dicta et *Cloacina,* quia veteres *Cloare* purgare dixerunt; dicitur et *Myrica* et *Myrtea,* et *Purpurissa* et *Erycina,* quam Aeneas secum advexit: dicitur et *Salacia,* quae proprie meretricum Dea appellata est a veteribus, et *Lubentina,* quae libentiam mentibus novam praestat, quamvis alii hanc *Lubiam*

dicant, quod eo numine consilia in medullas labantur: Alii *Mimnerniam* vel *Meminiam* dicunt, quod meminerit omnium. Est et *verticordia* et *militaris Venus.* Est et *Limnesia* quae portubus praeest, ipsa et *Victrix* et *Nutrix* (Genitrix) ex Caesaris somnio sacrata. Est et *Venus calva*, ob hanc causam, quod cum Galli Capitolium obsiderent, et deessent funes Romanis ad tormenta facienda, prima Domitia crinem suum, post ceterae matronae imitatae eam, exsecuerunt, unde facta tormenta, et post bellum statua Veneri hoc nomine collocata est, licet alii *calvam Venerem*, quasi puram tradant; alii *calvam*, quod corda amantum *calviat*, i. e., fallat, atque eludat. Quidam dicunt porrigine olim capillos cecidisse feminis, et Ancum Regem suae uxori statuam *Calvam* posuisse, quod constitit piaculo; nam mox omnibus feminis capilli renati sunt, unde institutum ut *Calva Venus* coleretur. Apud Cyprios Venus in modum umbilici, vel ut quidam volunt, metae colitur. Apud Ephesios *Venerem Automatem* dixerunt, vel *Epidaetiam.* Ratio autem eorum nominum talis est. Moeliboeos et Alexis amore se mutuo dilexerunt, et iuramento se adstrinxerunt, ut cum ad tempus nuptiarum venissent sibimet iungerentur: sed cum virginem parentes sui alii despondissent, et hoc Alexis vidisset, spontaneum subiit exilium. Virgo autem ipso nuptiarum die semet de tecto praecipitavit, quae cum illaesa decidisset, in fugam conversa pervenit ad litus, ibique scapham ascendit, ex qua sponte funes soluti esse dicuntur: voluntate itaque Deorum pervecta est, ubi amator morabatur, quam cum ille, parans cum sodalibus convivium, suscepisset, pro ipso rei eventu templum constituit: Quod ergo sponte fuissent soluti, Automatae Veneri nomen sacravit, quodque cum epulas pararet, virgo ei aquis fuisset advecta, Epidaeti sacrum dicavit.] *Abolere Sichaeum Incipit;* ordo naturalis. Prius enim est, evellere inhaerentia: et post nova inferre. Sic Terentius (Andr. 2, 2, 2.): *Ut metum in quo nunc est adimam, atque expleam animum gaudio.* — 721. *Vivo amore;* aut vivi hominis, aut certe vehementi. *Praevertere;* praeoccupare: propter Iunonem sine dubio. — 722. *Resides;* pigros, ad amandum inertes. Iuraverat enim, nulli se esse nupturam. [*Resides* sane milites otiosi et pigri dicuntur: ut (6, 813.): *Residesque movebit Tullus in arma viros.*] Unde contra *instantes* dicimus *industrios.* — 723. *Quies epulis;* propter regalem affluentiam. Contra supra (216.) ait; *Postquam exempta fames epulis:* [propter naturae necessitatem, non autem luxuriam] *Mensaeque remotae;* licet sub extranea persona, Romanorum tamen exsequitur morem, apud quos duae mensae erant: una epularum, altera poculorum, [nam ideo sequitur] *crateras;* [et] Graecum est ab eo quod est *hic crater.* Nam Latine *haec cratera* dicitur. Unde Persius (2, 52.): *Si tibi crateras argenti inclusaque multo* (Guelf. II. *pingui;* Guelf. I. *multo pingui*) *Auro dona feram.* — 724. *Et vina coronant; vina* pro poculis posuit, et est tropus synecdoche, ut *Cererem* dicimus pro *frumento.* Sic Plautus: (*Cum*) *Vinum precemur* (L. precamur): *nam*[*que*] *hic deus praesens adest. Coronant* autem est aut implent usque ad marginem, aut quia antiqui coronabant pocula, et sic libabant. Unde est (3, 525.): *Magnum cratera corona Induit, implevitque*

mero. [Hoc tractum est ex Homero, qui ait in Iliade (α, 470.): Κοῦροι δὲ κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο.] — 725. *It strepitus tectis;* i. e., ad tecta, ut: *It clamor coelo.* Legitur autem et: *Fit strepitus tectis* (L. Steph. Fabr. al. *tecti*). — 726. *Atria;* ut suprà diximus, tangit morem Romanorum. Nam, ut ait Cato: et in atrio et duobus ferculis epulabantur antiqui. Unde ait Iuvenalis (1, 94.): *Quis fercula septem Secreto coenavit avus?* Ibi etiam pecunias habebant. Unde [etiam] qui honoratiores [servi] erant, liminum custodes adhibebantur: ut (9, 648.): *Qui Dardanio Anchisae Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos.* Ibi et culina erat: unde, et *atrium* dictum est; atrum enim erat ex fumo. [Alii dicunt, *Atria* Etruriae civitatem fuisse, quae domos amplis vestibulis habebat, quae cum Romani imitarentur, *atria* appellaverunt. Alii *atria* magnas sedes (Burm. coni. *aedes*) et capacissimas dictas tradunt, unde *atria Licinia*, et *atrium libertatis.*] *Lychni;* Graeco sermone usus est, ne vile aliquid introferret. A *lychno* autem *lucerna* dicta est, unde et brevis est *lu*, ut Iuvenalis (Fabr. brevis est Lucilio, ut Persio, 5, 181.): *Dispositae pinguem nebulam vomuere* (R. Disp. linguae nebulam nocuere) *lucernae.* Horatius (Serm. 1, 6, 124): *Ungor* (Vos. Guelf. II. iungor) *olivo, Non quo furatis* (Al. *fundatis*; legend. *fraudatis*) *immundus Natta* (L. Vos. Guelf. II. al. *nata;* al. *nucta*) *lucernis.* Si enim a *luce[re]* diceretur, non staret versus. *Laquearibus;* principaliter *lacus* dicitur: ut Lucilius: *Resultant aedesque lacusque.* Diminutio *lacunar* facit. Horatius (Carm. 2, 18.): *Nec mea renidet in domo lacunar.* Inde fit alia diminutio *lacunarium*, et per Antistoichon (codd. antistichon; Guelf. I. antisthoecon) *laquearium* facit: [Legitur et *lacuaribus.* Cicero Tusculanarum (1, 35.): *Tectis caelatis, lacuatis.*] — 727. *Noctem vincunt;* luminis est exaggeratio. *Funalia; funalia* sunt, quae intra ceram sunt: unde autem sunt dicta? A funibus quos ante usum papyri cera circumdatos habuere maiores. Unde et *funera* dicuntur, quod *funes incensos* mortuis praeferebant. [Alii *funalia* appellarunt quod in cicendula lucet, quos Graeci συρροὺς vocant: Varro de vita Pop. Rom. *Facibus aut candela simplici aut ex eo funiculo facto, earum vestigia qu * ubi* (ex fun. facta, cera vestita, quibus, Burm.; al. aliter. Cod. F. *quod ubi ea f.*) *ea figebant appellarunt funalia.* Nonnulli apud veteres candelabra dicta tradunt, quae in capitibus uncinos haberent, quibus affigi solebant: vel candela[ber], vel funes pice delibuti, quae interdum erant minora, ut gestari manu et praeferri Magistratibus a coena remeantibus possent.] — 728. *Hic;* tunc; est ergo adverbium temporis. — 729. *Quam Belus;* primus rex Assyriorum: ut supra (642.) diximus: quos constat Saturnum, quem [eundem] et Solem dicunt, Iunonemque coluisse: quae numina etiam apud Afros postea culta sunt. Unde et lingua Punica *Bal* (Basil. *Hal*) deus dicitur. Apud Assyrios autem *Bel* (Basil. *Hel*) dicitur quadam sacrorum ratione et Saturnus et Sol. [Alii hunc Belum Saturni temporibus regnasse, eiusdemque Dei hospitem fuisse tradunt. — 730. *Tum facta silentia tectis;* mos erat apud veteres, ut lumini incenso silentium praeberetur, ut optat[iv]am sibi laudem loquendo nullus averteret, * Apud Romanos etiam coena edita sublatisque

mensis primis, silentium fieri solebat, quoad ea quae de coena libata fuerant ad focum ferrentur et igni (F. *ignem*; in ignem?) darentur, ac puer Deos propitios nunciasset, ut Diis honor haberetur, tacendoque nos * (Burm. tacendo; quae res) cum intercessit inter coenandum, Graeci quoque θεῶν παρουσίαν, dicunt.] — 731. *Hospitibus* etc.; scilicet exemplo Lycaonis., qui cum hospites susceptos hospitio necaret, a suscepto Iove, postquam ei epulas humanas apposuit, conversus in lupum, ostendit, hospitii iura non esse violanda. [Graeci τὸν ξένιον Δία appellant. — 732. *Tyriisque diem;* atqui nox erat, sed per *diem* accipimus et noctem, et quidam volunt masculini generis *diem*, bonum significare, feminini, malum.] *Troiaque profectis*; bene noluit *profugis* dicere. — 733. *Esse velis*; secundum Etruscam disciplinam locutus est. Sic enim dicunt, *volens* (Guelf. I. *velis*) *propitiusque sis.* — 734. *Adsit;* alii *adsis* legunt. Secundum quos *Bacchus*, aut antiptosis est, aut antiquus vocativus. Ut (12, 192.): *Socer arma Latinus habeto.* Bene autem addidit *dator laetitiae:* quia est et *dator furoris. Et bona*; aut propitia, i. e. non irata Troianis, ut (E. 6, 65.): *Sis bonus o felixque tuis.* Aut magis bona Coelestis; est enim et inferna: ut (6, 138.): *Iunoni infernae dictus sacer.* (Aut, sicut supra dictum est, χρηστή, quod est *bona*, quam inter Penates Troiani habuisse dicuntur. — 735. *Coetum;* modo convivium; et bono verbo ad dignitatem duorum in uno populorum usus est.) — 736. *Laticum libavit honorem;* more sacrorum: (Diis enim hospitalibus et Iovi in mensam libabatur:) et tangit ritum Romanorum, qui paniceas (codd. *panicias*), sacratasque mensas habebant, in quas libabant: ut est (7, 116.): *Heus etiam mensas consumimus, inquit Iülus.* — 737. *Libato;* delibato. *Summo tenus attigit ore*; [usque ad labra.] Et verecundiam reginae ostendit: et morem Romanum. Nam apud maiores nostros feminae non utebantur vino, nisi sacrorum causa certis diebus. Denique femina quae sub Romulo vinum bibit, occisa est a marito: Mezentius (L. *Metenius*, Guelf. II. *methenius*, R. Vos. *Metennius*, Fabr. *Mezeinus.* Basil. et Burm. *Mecennius.* In Guelf. I. et Fuld. haec de Mez. desunt.) absolutus, id enim nomen marito. Sic Granius Licinianus (Vos. *Grannius Lic.*, Steph. Dan. *Gr. Lucianus*, Basil. *Lucinian.*, Fabr. *Gravius Lucianius.* cf. Macrob. Sat. 1, 16.) coenae suae (quinto: *In Historiis lectum est Romanorum, vini usum Romanis feminis ignotum fuisse, ne scil. in aliquod dedecus prolaberentur.*) (Basil. *primo laber.*) — 738. *Tum Bitiae;* per transitum Poenorum ducum nomina introduxit. Nam Bitias classis Punicae fuit praefectus: ut docet Livius. [Ideo autem Aeneae * dedit, ne contumeliosum videretur aut petulans.] *Iopas* vero rex Afrorum, unus de procis Didonis: ut Punica testatur historia. (Servavit autem τὸ πρέπον: quare non Aeneae dedit, ne aut contumeliosum videretur, aut petulans.) *Increpitans;* inclamans: ut (G. 4, 138.): *Aestatem increpitans seram.* Aut certe arguens familiariter segnitiem tarde accipientis, cum esset avidus in bibendo. [Nam sequitur *ille impiger;* melius tamen accipimus clara voce hortatum: ut Plautus: *Neque ego ad mensam publicas res clamo, neque leges crepo;* et Horatius (Carm. 1, 18.): *Quis post vina gravem mili-*

tiam aut pauperiem crepet?] *Hausit.* modo accepit: nec possumus intelligere *bibit*, cum hoc sequatur: *Et pleno se proluit auro.* [*Proluit;* bibendo profudit.] Alibi *vidit;* ut (898): *Hausit coelum mentemque recepit.* Alibi *audivit:* ut (4, 359.): *Vocemque his auribus hausi.* Alibi *vulnerat:* ut (10, 314.): *Latus haurit apertum.* Et multa alia pro loco significat. — 740. *Post alii proceres;* ergo et Bitias unus est de proceribus. Nam Exoche sine similitudine nunquam fit. Sane *proceres* de his est quae nominativum in usu non habent: ut supra (622.) *Et victor ditione tenebat.* Nam nec hoc in usu habet nominativum: licet in compositione dicamus *condicio. Proceres* autem ideo secundum Varronem principes civitatis dicuntur, quia eminent in ea, sicut in aedificiis *mutili* (al. *muruli; Vos. mutuali;* nostrum hab. Guelf. I. II. et edit. Basil.) quidam, hoc est, Capita trabium quae *proceres* nominantur. *Crinitus Iopas;* aut puerum intellige: aut quia imitabatur Apollinis formam, cuius fuerat etiam artis imitator. [Quocirca apud Ovidium de se loquens ait (Metam. 1, 564.): *Utque* meum intonsis caput est iuvenile capillis.] — 741. *Docuit quae maximus Atlas; quae* legendum est non *quem,* [i. e., quae ipse scit, quae ipse modulatus est.] Nec enim istum docere potuit, qui Didonis erat temporibus. (Hic *Atlas,* Iapeti filius in Africa natus dicitur. Hic quod annum in tempora diviserit, et primus stellarum cursus, vel circulorum, vel siderum transitum, naturasque descripserit, coelum dictus est sustinere: quia nepotem suum Mercurium et Herculem docuisse dicitur: unde et Hercules dicitur etc. Codd. reliqui, Steph. Dan.: sed docuit Herculem. Unde et dicitur) ab Atlante coelum sustinuisse susceptum: propter coeli scientiam traditam. Constat enim, Herculem philosophum fuisse. Et est ratio, cur illa omnia monstra vicisse dicatur. Sane *Atlas* Graecum est, sicut et *Nilus.* Nam Ennius dicit, *Nilum Melonen* vocari: *Atlantem* vero *Telamonem.* — 742. *Hic canit;* bene philosophica introducitur cantilena in convivio reginae adhuc castae: contra, inter Nymphas (ubi solae feminae erant,) ait (G. 4, 346.): *Vulcani Martisque dolos et dulcia furta. Errantem lunam;* quia ἑλικοειδής, i. e. obliquo incedit cursu, non recto, ut Sol: scilicet ne incidat in centrum terrae, et frequenter patiatur eclypsim. Vicinus enim est eius circulus terrae. *Solisque labores; canit* per omnia intelligamus. Sane septem Planetae sunt, Sol, Luna, Mars, Mercurius, Iuppiter, Venus, Saturnus. Sed quinque et contra modum feruntur, et cum mundo quandoque retrogradi sunt: Sol vero et Luna semper contra mundum. Ideo dixit *Solis labores.* Laborat enim nitens contra venientis sphaerae volubilitatem. Nec nos debet Homerus movere, qui ait, ἠέλιον ἀκάμαντα. Non enim eum dixit non laborare, sed laborem non sentire. (Amat sane ubique solem et lunam iungere.) — 743. *Unde hominum genus;* si fabulam respicis, a Prometheo intellige: vel a Deucalione et Pyrrha (codd. Burm. *Phirra*). Si autem veritatem requiris, varia est opinio philosophorum. Alii enim de humore (dicunt): alii de igni: alii de atomis: alii de quattuor elementis. [*Pecudes;* pro omnibus (Burm. coni. *animalibus,* s. *pro omn. anim.*) posuit.] *Unde imber;* scilicet de nubibus quae, secundum Lucretium, de terrae halitu (al. anhelitu) nascuntur, qui nebulas

creat: quae cum altius elevatae fuerint, aut solis calore resolutae, aut vi ventorum compressae, emittunt leves pluvias, vel exprimunt concitatiores. *Et ignes;* scilicet ex nubium collisione. Nam omnium rerum collisio ignem creat: ut in lapidibus cernimus: vel attritu rotarum, vel in silvis arborum. — 744. *Arcturum;* stella est post caudam maioris Ursae, posita in signo Bootae. Unde *arcturus* dicta est, quasi *ἄρκτου οὐρά.* (Hanc quidam agere *Arcton* dicunt; quia *arceram* veteres vehiculum vocabant.) [Haec autem, ut fabulae loquuntur Callisto fuit, comes Dianae, quam Iuppiter mutatus in Dianam stupravit, ex qua natus est filius nomine Areus. (Burm. *Arcas.*)] (Cetera in libro I. Georgic. (138.) plenius narrata sunt.) *Pluviasque hyadas; Hyades* stellae sunt in fronte Tauri, quae quotiens nascuntur pluvias creant. Unde et Graece *Hyades* dictae sunt *ἀπὸ τοῦ ὕειν:* Latine *suculae* (al. *succulae*) a suco (codd. *swoo*). Sic ergo ait: *Pluviasque hyadas*: ut (3, 693.): *Plemmyrium undosum.* Alii dicunt Hyadas dictas vel ab *y* litera, vel *ἀπὸ τοῦ ὗος* i. e. sue: in cuius formatae sunt faciem: (nam ideo eas quidam *suculas* (cod. *sicul.*), *sues* scil., dici tradunt. Has quidam *Vergilias* dicunt, quod vere florido oriantur.) Hae autem fuerunt, ut alii dicunt, Atlantis filiae: ut alii, Liberi nutrices, (quae se in pelagus furore praecipitaverunt. Alii Erechthei filias pro patria se morti obtulisse aiunt, quas *Pliadas* (cod. *Priad.*) vocant, quod *Plionis* (cod. *Prion.*) filiae esse dicantur. Quidam *Hyadas* ab *Hyante* fratre, quem inventum extinctum usque ad mortem doluerunt, dictas putant.) *Geminosque Triones*; i. e. Septemtriones, i. e. [Helicem et Cynosuram; non enim semper de duobus dicunt geminos, sed de pluribus.] Et proprie *triones* sunt boves aratorii, [qui terram terunt.] Non ergo incongrue dixit *Triones:* quia *septemtriones* plaustra a nonnullis dicuntur. — 745. *Quid* etc.; *quid*, quam ob causam. Ratio hoc facit Hemisphaerii: quia hieme breviore Sol utitur circulo. *Tingere soles*; demergere. *Soles* vero pro *diebus* posuit. Ut (3, 203.): *Tris adeo incertos coeca caligine soles Erramus.* — 746. *Vel quae tardis mora noctibus obstet;* [*tardis*, non longis, sed *aestivis*, i. e. tarde venientibus. *Vel* enim disiunctiva est coniunctio: nec patitur, bis eandem rem dici; ergo hoc dicit: quae causa est longorum dierum: sed et hic ratio hemisphaerii est. — 747. *Sequuntur;* [imitantur; et] bono usus est ordine, ut prius plauderent cives. Nec enim aliter poterant audere peregrini, (qui exspectabant, ut noscerent morem;) unde et supra (735.): *Et vos o coetum Tyrii celebrate faventes.* — 748. *Necnon et vario*; arte poetica utitur, ut praemittat aliquid, quo sequens liber videatur esse coniunctus: quod in omnibus servat. — 749. (*Longum;* hic permaturum: aut qui non erat nisi ipsius morte finiendus.) *Bibebat amorem;* allusit ad convivium. (Sic Anacreon: *ἔρωτα πίνων.*) — 750. *Super Priamo*; de Priamo. Nam eius praepositionis officio fungitur, pro qua ponitur, ut supra (662.): *Et sub noctem cura recursat,* [i. e. circa noctem. Et sciendum, quod, cum tempus significatur, *sub* praeposito accusativo haeret semper.] *Rogitans*; scilicet, quo modo sit venditus rex; (vel qui eum post decennale bellum exitus tulerit.) — 751. *Aurorae filius;* Memnon. Ideo autem dixit *quibus armis*: quia [etiam] ei fecerat arma Vulca-

nus; (qui cum auxilium Troianis ferret, apud Troiam occisus est. Hic in tanto honore (cod. amore) apud suos socios fuit, ut post eius mortem, cum eum nimium deflerent, miseratione deorum in aves conversi dicantur, et quotannis venire ad tumulum eius, et ibi lamentatione et fletibus se dilacerare, donec aliquantae ibidem moriantur.) — 752. *Quales Diomedis equi;* non debemus eos equos intelligere, quos Aeneae sustulit: nec enim congruit; sed de his interrogat, quos sustulit Rheso. *Quales* autem dixit, ac si diceret: nec sic feroces, ut illi a quibus ducebant originem. Diomedes enim, rex Thracum, habuit equos, qui humanis carnibus vescebantur. Hos Hercules, occiso crudeli tyranno, abduxisse perhibetur: de quibus dicuntur supra memorati equi originem ducere. (Aut ideo *quales*, qui potuerint esse ita divini, ut inter fatalia Troiana numerarentur; nam ideo et supra *ardentes* ait.) — 753. *Immo age;* vidit, specialia cito posse finiri: et [ideo] contulit se ad generalitatem. *Et a prima dic hospes origine;* i. e. a raptu Helenae. Quod quidem Dido cupit: sed excusat Aeneas. Et dicit, ruinam se Troiae breviter esse dicturum, habita ratione temporis. Ut (2, 9.): *Suadentque cadentia sidera somnos.* — 754. *Insidias Danaum;* hoc ad Troianorum favorem ne videantur virtute esse superati: (et laudandum, quod *insidias* tantum dixerit, non et *captum Ilium;* nam et ipse Aeneas (2, 65.): *Accipe nunc Danaum insidias.*) *Casusque tuorum;* ut eventu Troia corruerit: non fati necessitate. — 755. *Erroresque tuos;* et responsio hunc ordinem sequitur. Nam primo dicit Troiae ruinam: post suos errores. *Septima aestas;* per *aestates* annos intellige. Nam sic ante Olympiadas computabant. Septem autem annos esse, Dido cognovit ex Teucro.

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. II.

1. *Conticuere omnes;* quia supra dixit, Fit strepitus tectis. *Conticuere* autem pro conticuerunt: quod metri causa fit, vel ratione clausularum. Nec est, ut quidam dicunt, dualis numerus: qui apud Latinos nunquam (Burm. *nusquam*) penitus invenitur. Et bene *omnes* addidit. Poterant enim simul quidam, sed non omnes, tacere. *Intentique ora tenebant;* aut ora intuebantur loquentis, aut immobiles vultus habebant. Ut (G. 4, 483.): *Tenuitque inhians tria Cerberus ora*, i. e. immobilia habuit. Aut [*intenti*] *tenebant*, habebant, ut sit figura, et intelligamus: *ora intenta habebant*, ut Terentius (Andr. 1, 1, 58.): *Nam Andriae illi id* (Guelf. I. II. *A. illud*) *erat nomen, teneo.* Ideo autem hoc addidit: quia potest quis tacere, nec advertere. — 2. *Inde;* aphaeresis est; pro deinde: (vel, ut quidam volunt, *tunc.*) *Toro ab alto;* summus enim semper est pontificalis locus: (non licebat enim supra regem sacrificulum quemquam accumbere. Cum enim dicit de Didone (1, 698.): *Aurea composuit sponda, mediamque locavit*, ostendit, illam regali, non sacerdotali loco discubuisse.) Et Aeneas ubique quasi sacratus inducitur. *Dictus* autem a tortis herbis *torus* est, ut (5, 388.): *Proximus ut* (Guelf. I. *et*) viridante toro consederat (Guelf. I. consid.) (Et videtur hic ostendisse (1, 639.): *Ostroque superbo.* Et (1, 697.): *Aulaeis iam se regina superbis:* ut aulam significaret. *Ab alto* vero, pro ex alto; mutavit praepositionem. *Pater aeneas;* hoc honoris nomen est.) [*Orsus;* hic *coepit*, alibi *finivit:* ut (12, 806.): *Sic Iuppiter orsus.* — 3. *Infandum;* quia viro forti

victum se dicere, et dolori est, et pudori. *Iubes;* vis: ut [Terentius] (Andr. 3, 3.): *Iubeo Chremetem.* Nam aliter hoc verbum Aeneae persona non recipit. [*Renovare;* retexere, iterare.] — 4. *Troianas ut opes;* ut autem, quemadmodum: sic Horatius (Carm. 2, 12, 22.): *Aut pingues Phrygiae*, aut (al. omitt. *aut*) *Mygdonias opes.* [*Opes* semper dictae ad magnificentiam, sicut divitiae ad usum.] *Et lamentabile regnum;* i. e. magnum, quasi dignum multa lamentatione: ut (6, 481.): *Hi multum fleti ad superos.* *Danai;* Argivi, dicti a Danao rege. Nam *Graeci* proprie sunt Thessali (dicti autem sunt) a Graeco rege. — 5. (*Miserrima vidi;* est enim poena et in atrocitate spectaculi, ut (7, 263.): *Aetnaeos* (cod. *in Aetn.*) *vidit Cyclopas Ulysses.* Et (3, 623.): Vidi ego duo de numero.) — 6. *Pars magna fui;* propter amissam coniugem. Et hoc se commendat: ut paulo post (746.): *Aut quid in eversa vidi crudelius urbe? Fando;* dum ipse dicit. Alibi dum dicitur: ut (81.): *Fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures.* Quia gerundi modus est: [quidam (al. *sive*) pro infinitivo modo dictum accipiunt.] — 7. *Myrmidonum;* *Myrmidones* sunt Achillis socii; [a Rege Myrmidono dicti, Iovis et Eurimedontis (Eurymedusae) filio; ut] *Dolopes,* Pyrrhi: qui eum de Scyro secuti sunt, (quos, ut quidam volunt, de Festo insula duxit ad Troiam.) Dicti autem sunt *Myrmidones* propter hanc causam: Aeacus (Iovis et Aeginae filius) cum (post amissos pestilentia socios) in arbore fici formicas, i. e. μύρμηκας vidisset, optavit tot sibi socios evenire, et statim formicae in homines versae sunt: (*Pro his cod. F.:* Aeacus, Iovis et Aeginae filius, cum vellet, matris suae perpetuam memoriam permanere, insulam, in qua regnabat, a nomine eius Aeginam appellavit: hoc indignata Iuno, pestilentia cives eius omnes absumsit; quod cum vidisset, petit, ut formicae, i. e. μύρμηκες, quas casu animadverterat plures in arbore fici, in homines et suos socios verterentur. Qui statim mutati in homines, *Myrmidones* appellati sunt.) Sed hoc fabula (al. *fabulae*) est. Nam Eratosthenes dicit, Myrmidonas dictos a rege Myrmidono, Iovis et Eurymedusae (cod. *Eurymedonae*) filio. Sane amat hos exercitus iungere; nam et post ait (29.): *Hic Dolopum manus; hic saevus tendebat Achilles.*) *Aut duri miles; duri,* non laboriosi, [quia non laudaret eum, cum esset hostis; unde ille (Ovid. Met. 12, 547.): *Nam neque Deiphobum, nec Polydamanta, neque ipsum Hectora laudamus: quis enim laudaverit hostem?*] sed [duri, i. e.] crudelis: ut (10, 44.): *quem dat tua coniux dura.* Nam Virgilius pro negotiorum qualitate dat epitheta: quum Homerus eandem etiam in contrariis servet. Sensus autem est: Sine lacrymis haec nec a quovis hostium dicerentur. Illud autem quod Asinius Pollio dicit, caret ratione de Achaemenide dictum *Miles Ulixi.* Myrmidonas vero et Dolopas praesentes esse acceptos ab Heleno; [sed ut tanquam de ipsis Aeneam intelligamus dixisse; ne eos quidem posse calamitates Troiae sine lacrymis explicare.] Sed si sic intelligamus, dicti frangitur dignitas. (Codd. sic enim dicti frangitur dignitas.) (Sane quaedam si singulariter proferuntur, interdum gratiora sunt, ut (574.): *Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.* *Ulixi* autem vetus genitivus est, ut (1, 30.): *Atque immitis Achilli.*) — 8. [*Tempe-*

ret; abstineat.] — 9. *Praecipitat;* pro praecipitatur. Verbum pro verbo, ut diximus: (et duas causas praetendit, quibus dicit non posse universa narrari, dolorem et tempus. *Cadentia sidera;* aut epitheton est *siderum*, quae semper et oriuntur et occidunt; aut certe maiorem partem noctis dicit (codd. et al. *vult*) esse transactam; [per *sidera* autem noctem significat quae somnos suadet.] — 10. *Casus cognoscere;* [fortunam, pericula,] cognoscendorum casuum: et Graeca figura est. (*Casus* autem, fortunam, pericula; nam si *mortem* dixisset, *nostrorum* debuit dicere.) Et breviter praescribit: quia Dido dixerat (1, 153.): *A prima dic, hospes, origine nobis.* (Ergo non ad Didonis voluntatem, sed narrantis officium. Et quibusdam Hysterologia videtur; prius enim est, ut Troiae laborem, post Aeneae casus agnoscat.) [*Supremum;* postremum, ultimum dicit.] (Eversionem enim Troiae tantum, omissis superioribus narrat.) — 12. *Quanquam animus meminisse horret; quanquam* melius praesenti iungitur tempori: ut: *Quanquam scio, quanquam lego.* Quod autem dixit *meminisse horret*, defectivi verbi ratio est. Nec enim potuit dicere *meminere*. Et in his quae corrupta sunt naturaliter, ut, *odi, novi, coepi, memini:* [et] omnia tempora quae inveniuntur, et suo et aliorum funguntur officio: ut, *Memini*, praeteritum est. Legimus tamen et (Terent. Andr. 2, 5, 18.): *Memini videre, quo* (codd. Burm. e s. *o quo*) *aequior sum Pamphilo.* Et (G. 4, 125.): *Memini me turribus altis Corycium vidisse senem.* Quod si fit et in verbis integris: ut (3, 284.): *Iuvat evasisse tot urbes:* quanto magis (et) in corruptis? *Refugit;* propter metrum, pro praesenti praeteritum posuit. — 13. *Incipiam;* [deest, tamen:] (quia, cum praeponitur *quanquam*, necesse est, subiungi *tamen*.) *Fracti bello;* (bene defendit causam suorum, quod in bello non impares fuerint.) In hoc libro duplex intentio est: ne vel Troiae, quod victa est: vel Aeneae turpe videatur esse, quod fugit. (Sane amat in adversis hoc verbo uti, ut (170.): *fractae vires*, et (4, 594.): *Frangimur heu fatis, inquit.*) *Fatisque repulsi;* oraculis, (ut est (6, 45.): *Cum virgo poscere fata.*) Secundum Plautum tribus; vita scilicet Troili, Palladii conservatione, integro sepulchro Laomedontis, quod in Scaea porta fuit: ut in Bacchidibus (4, 9, 29.) lectum est. Secundum alios vero, pluribus: ut de Aeaci gente aliquis interesset. Unde Pyrrhus admodum puer evocatus ad bellum est; [dictus *Neoptolemus*, νέος εἰς πτόλεμον;] ut Rhesi equi tollerentur [a Graecis]: ut Herculis interessent sagittae: quas misit Philoctetes [quibus Paris peremptus est,] quum ipse non potuisset afferre morte praeventus. — 14. *Ductores;* sonantius est quam *duces*, ut (557.): *regnatorem Asiae:* quod heroum exigit carmen. *Labentibus;* velocibus [cursu], ut (11, 588.): *Labere nympha polo*, et (4, 223.): *Labere pennis.* Cursu enim lapsus celerior est. [Vel *labentibus*, labilibus.] — 15. *Instar;* nomen est indeclinabile, licet Probus *instaris* declinaverit, ut *nectaris*. Et caret praepositione, sic ut *peregre, rus:* quamvis Serenus Lyricus *ad instar* dixerit. *Instar* autem est ad similitudinem. Unde non *restaurata*, sed *instaurata* dicuntur aedificia ad antiquam similitudinem facta, ut: *Instauramus Polydoro funus.* *Equum;* de hoc equo varie in historiis lectum est; ut

Higinus [et Tubero] dicit: machinamentum bellicum fuit, [quod *equus* appellatur, ut *aries* et *testudo* quibus muri vel discuti vel subrui solent:] unde est (46.): *Aut haec in nostros fabricata est machina muros;* ut alii, porta quam eis Antenor aperuit, equum habuisse pictum memoratur; vel certe Antenoris domus quo posset agnosci. (Nonnulli *signum equi* datum, ut internoscerent Graeci suos, vel hostes. A quibusdam dicitur, facta proditione, praedictum, ne quis eas domos violaret, quarum ante ianuam *equus* esset depictus, unde et Antenoris et ceterorum agnitae sunt.) Aut quia equestri praelio victa est Troia. Aut a monte *Hippio*, post quem se absconderant Graeci. Unde et alludit: *Instar montis equum:* (ut (8, 692.): Pelago credas innare revulsas Cycladas.) Aut re vera hoc fuit, quod Virgilius sequitur; (sed melius machinamenti genus accipimus.) *Palladis arte;* aut ingeniose, aut dolose: ac si diceret consilio iratae deae, quae fuit inimica Troianis.. — 16. *Aedificant;* translatio a navibus; (*aedificari* enim habitacula hominum dicimus; nam ideo hic de *equo, aedificant*, qui erat homines recepturus;. vel propter magnitudinem,) ut Cicero (Verr. 2, 5.): *Navem tibi aedificatam esse, Messanae.* Item *intexunt.* [Quia naves dicuntur *texi;* nam ubi naves fiunt *textrinum* vocatur.] Ut [ipse] (11, 326.): *Bis denas Italo texamus robore naves. Abiete, costas;* non sine ratione Virgilius hoc loco *abietem* commemorat. Item *acerem*, et *pinum* paulo post. Nam fulminata abies interitum dominae significat: et Troia per feminam periit. *Acer* vero in tutela Stuporis est: et viso equo stupuere Troiani. Ut (31.): *Pars stupet innuptae donum exitiale Minervae. Pinus* in tutela quidem est matris deum: sed et fraudum et insidiarum: quia eius poma cadentia per fraudem interimunt: (unde Martialis (13, 25.): *Poma sumus Cybeles, procul hinc absiste, viator, Ne cadat in miserum nostra ruina caput:*) et hic equus plenus insidiarum est. *Abiete;* [re]solutio est [spondei], nunc in proceleusmaticum (codd. *proceleum.*); alias in dactylum, ut (1, 119.): *Arma virum [tabulaeque, et Troïa gaza per undas.]* alias in anapaestum, ut (G. 1, 481.): *Fluviorum rex Eridanus.* Sciendum sane, Virgilium ubique in solutione ista servare sibi excusationem synaloephae: quod alii contemnunt. — 17. *Votum;* oblatum. Nam participium est, [i. e. vovisse pro reditu.] *Ea fama vagatur;* hoc est, reditus, (fama tamen fuit, non et simulationis; nam incipiunt et insidiae patefactae esse.) Bene (ergo) excusat, ne reus sit conscientiae. (Accius in Deiphobo inscriptum dicit: *Minervae donum armipotenti Danai abeuntes, dicant.*) — 18. *Huc;* pro illuc, [in equum, vel in hanc rem.] *Delecta corpora;* delectorum virorum. *Sortiti;* contraria sunt *delectus* et *sortitus.* Sed intelligimus, plures quidem electos: sorte tamen ex ipsis ductos, qui includerentur. *Virum;* pro *virorum:* qua figura et in prosa utimur. Dicit sane Plinius in naturali historia (Burm. *De Re Grammatica*) hoc in neutro (non) esse faciendum, scilicet propter casuum similitudinem: nisi forte nimia metri necessitas cogat. [*Furtim;* (num a plebe (Burm. num plebe), hoc est nullo sciente, i. e.) latenter: (nam et *furtim* (Burm. furtum) ideo dicitur, quod magis per tenebras admittatur;) unde fures quasi per *furvum* tempus, hoc est nigrum, aliquid subripiunt.] — 19. *Coeco lateri;* pro coecis

lateribus et nota aliter dici *coecum hominem* i. e. non videntem: aliter *coecum latus*, obcaecaturum [et] absconsurum. *Ingentes*; [nonnulli omnia loca concava dicunt: alii fustes curvos navium, qui extrinsecus tabul * (Fabr. tabulis) adfiguntur cavernas appellarunt (Cod. F. Nonnulli omnia loca concava *cavernas* dictas a veteribus adserunt, ut (8, 242.): *Et umbrosae penitus patuere cavernae.* Alii fustes curvos navium, quibus extrinsecus tabulae adfiguntur, cavernas appellarunt; unde, quia naves *texi* dicuntur, et cavernae navium sint,) permansit in metaphora ut *intexunt* diceret: et *cavernas*. (Alii quodcunque in arcum formatum est, quod flexum et in altitudine curvatum ad sedem deducitur, *cavernam* dici tradunt.) Sane dicendo *ingentes*,] ut diximus, epitheto levavit tapinosin. *Uterumque*; *uterus* est mulierum: [nam praegnantium proprie est] quem modo ideo dixit, quia dicturus est *foeta armis*. *Alvus* est, quo (quo) defluunt sordes: ut Sallustius: *Simulans sibi alvum purgari*. *Venter*, qui videtur; ut Iuvenalis (4, 107.): *Montani quoque venter adest abdomine tardus* (*abd. pinguis*. Sane et in Tragoedia (Eurip. Tro. 11.) de hoc equo * ἐνϱοίμονα (Dorvil. ἐγκύμονα) legitur; hanc ergo hic *uterum* dixit.) *Armato milite*; ut supra (1, 378.): *Ex hoste* [scilicet, et singularem numerum pro plurali posuit; (ut (11, 286.): *Ultro Inachias venisset ad urbes Dardanus*, pro *Dardani*; et alibi pluralem pro singulari, ut (12, 60.): *Desiste manum committere Teucris*: cum solus esset Aeneas.) — 21. *Tenedos*; [insula est contra Ilium,] (quae ante Leucophrys dicta est; nam) Tennes (al. *Tenes*) quidam (F. *T. Gysis*; Ryck. *Cygni fil.*) infamatus, quod cum noverca concubuisset, (F. infam. a noverca, quod cum ea voluisset concumbere) hanc insulam vacuam cultoribus tenuit. Unde *Tenedos* dicta est. (Alii dicunt, quod se propter supra dictam causam, ex ipsa insula in mare praecipitaverit: huius soror Hemithea fuisse dicitur.) Ideo ergo ait *notissima fama*. Sic Cicero [in Verrinis] (1, 19.): *Tennem ipsum, cuius et* (*ex*) *nomine Tenedos nominatur.* — 22. *Insula dives opum*; hic genitivo iungit. Statius, quod rarum est, et ablativo, ut: *satis ostro dives et auro*. (*Priami* etc.; qui et ipse a Graecis est) (Burm. coni. *occisus est.*) — 23. [*Sinus*; reductus litoris secessus.] *Statio*; *statio* est, ubi ad tempus stant naves: *Portus* [vero] ubi hiemant. *Male fida*; [periculosa scopulis, vel a Graecis.] Aut minus fida propter periculum navium: quia statio est, quam *plagiam* dicunt: aut certe fida Graecis. *Male*; hoc est, in nostram perniciem. Ut Lucanus de Syrtibus (9, 310.): *Sic male deseruit.* Et hanc significationem raro invenimus. Sane *male fidus* non infidus, sed minus fidus intelligitur. *Male* enim minutionem habet, non negationem. — 24. (*Deserto*; vel ab his, qui Troianae partis erant; aut certe ideo *deserto*, ut facilius latere possint.) [*Condunt*; pro abscondunt.] — 25. *Abiisse* etc.; *abisse* et *petisse*: sed propter metrum epenthesis est facta. [*Mycenas*; a parte totum, i. e. Graecia.] — 26. *Omnis Teucria*; subaudis *gens*. Et absoluta est elocutio. [*Solvit*; quasi ante aerumnis victi essent.] — 27. *Panduntur portae*; signum pacis est: ut Sallustius: *Apertae portae, repleta arva cultoribus*; (ut *clausis portis* signum belli est (8, 385.): *Quae moenia clausis Ferrum acuant portis.* *Iuvat ire* autem, exire, aut ire longius.)

Dorica castra; mala est compositio, ab ea syllaba incipere, qua superius finitus est sermo. Plerumque et cacephaton (codd. *cacenfat.*) facit, ut hoc loco. Sane Dorus, Neptuni filius fuit: unde Dori originem ducunt. — 28. (*Lituique relictum*; quod nostrum fuerat.) — 29. [*Hic*; pro illic;] (et totum hoc ita accipiendum.) *Tendebat*; tentoria habebat. Ut (8, 605.): *Et latis tendebat in arvis.* *Saevus Achilles*; propter Hectorem tractum. Et talis ubique inducendus est: ut Horatius (Art. Poët. 122.): *Iura neget sibi nata.* — 30. *Classibus hic locus*; magis ad equites debemus referre: ut (7, 716.): *et ortinae* (L. R. *ortunae*, Guelf. I. *ortynee*) *classes*; [i. e. turmae.] Unde et *classica* dicuntur. *Hic acies*; [hic exercitus] ((6, 789.): *Huc geminas nunc flecte acies.*) Legitur et *acie.* Nam [dici] potest utrumque. — 31. [*Pars*; figurate, ut (1, 212.): *Pars in frusta secant.*] *Innuptae*; quae nunquam nubit. Nam virgo potest et nubere. [*Donum*; *ἀμφιβολία*, non quod ipsa dedit, sed quod ei oblatum est.] *Exitiale*; [periculosum,] quantum ad Troianos. — 32. *Primusque Thymoetes*; ut Euphorion dicit: *Priamus ex Arisba* (Guelf. II. *Arispa*) *filium vatem suscepit.* Qui cum dixisset, quadam die nasci puerum, per quem Troia posset everti: pepererunt simul et Thymoetae uxor et Hecuba, quae Priami legitima erat. Sed Priamus Thymoetae filium uxoremque iussit occidi. Inde ergo nunc dicit *sive dolo*: quia iustam causam proditionis habere videbatur. Alii volunt *dolo* (scil. Graecorum,) quo omnes decepti sunt. — 33. (*Arce locari*; velut tutamen; et non incassum arcis Troianae prope multis locis mentio fit. In hac enim arce huiusmodi saxum fuisse dicitur, quod, abs alio contritum, sanguinem emitteret, atque Helenam ad incitandos in se amatores saepe ex hoc saxo lapillis uti fuisse solitam.) — 34. *Sic fata ferebant*; ut etiam cives contra patriam sentirent. — 35. *At Capys*; quidam: non pater Anchisae. Et bene nec se, nec patrem huic consilio dicit interfuisse, per quod interitus patriae immineret. Quanquam Aeneas quasi obtrectator Priami non adsit, ut Homerus dicit: Anchises vero propter coecitatem (non affuit), ut docet Theocritus. (Alii hunc *Capyn* affinem Aeneae tradunt, et ideo ei ab Aenea dari recti consilii principium. Hic est qui Capuam condidit; sed hoc post multa secula claruit. Nam his temporibus, quibus Caesar occidi habuit, Capuae iuvencae aeneae dicitur inscriptum fuisse: *iisdem temporibus unum de genere conditoris periturum.*) — 36. [*Pelago*; pro in Pelagus.] (*Danaum ins.*; bene, qui suadet, ut praecipitetur, non dicit *donum Minervae*, sed *Dan. ins.* et *suspecta dona.*) — 37. *Subiectisque urere flammis*; *que* copulativa coniunctio est, aut (al. *non*; Guelf. I. *pro*) disiunctiva, [quae hic esse debuit.] Quomodo ergo has iunxit? (F. *quom. ergo per aut adiunx.*, cum non utrumque sed alterutrum fieri poterat quod suadebatur.) Poëtarum est, partem pro parte ponere: ut *torvum* pro *torve*, [et] *volventibus* pro *volubilibus*; coniunctionem ergo pro coniunctione posuit: ut (6, 616.): *Saxum ingens volvunt alii, radiisque rotarum*; *que* pro *ve* posuit. Nam sonantius visum est. (Antiqua tamen exemplaria *ve* habere inveniuntur; *ve* enim proprium significatum habet, et interdum pro *vel* accipitur.) — 38. [*Terebrare*; quidam aperire ac scindere accipiunt: alii tere-

brare simpliciter accipiunt]; (quia adiecit *tentare*; et hic ostenditur adversa sententia; non enim ab omnibus creduntur insidiae.) — 39. *Incertum*; instabile. Unde est: *Studia in contraria.* (*Incertum* ergo aut temporale est, aut perpetuum epitheton vulgi.) Sane *vulgus* magis (Fuld. *tam*) masculini generis est, quam neutri: quia in *us* exeuntia neutra in *ris* mittunt genitivum, [ut *funus*, *funeris*;] excepto *pelagus*: quod in hoc nomine creavit errorem. — 40. *Ante omnes*; aut perissologia est, quia dixit (Fuld. *quasi dixisset*) *Primus*; aut *ante omnes*, i. e., videntibus omnibus. — 41. *Laocoon*; omnia in *oon* exeuntia, tertiae sunt declinationis: ut *Laocoontis Demophoontis*, *Hippocoontis.* [*Ardens*; omnis affectus tribus rebus ostenditur, vultu, voce, gestu; (sicut hic futura dicturo, primum iram et commotionem animi, quae vultu ostenditur, dedit; dein celeritatem corporis; inde vocis magnitudinem.) — 42. *Procul*; quidam hoc loco *procul*, unde primum exaudiri potuit, tradunt: alii *iuxta* volunt, ut (E. 6, 16.): *Serta procul.*] (*O miseri*; bene hoc coepit; quia non erant suadenti utilia credituri.) *Quae tanta insania?* quia insanorum est, contra se sentire; (aut *insania*, dementia. — 43. *Creditis* etc.; vehementius. quam si dixisset: non navigaverunt.) — 44. *Dona carere dolis Danaum?* ordo est, *Dona Danaum: non dolis Danaum*; (non enim, quaecunque sunt dona, Danaum sunt.) [Vel distinguendum est; *Danaum*, i. e. ex Danais.] *Sic notus Ulixes?* quia, ut ait Homerus, verberatus voluntate: et sub habitu mendici Troiam ingressus, exploravit universa. (Hic sane *Ulixes*, filius Laërtae, Penelopae maritus fuit, qui filios habuit Telemachum ex Penelope, ex Circe vero Telegonum; a quo etiam inscio cum ipse patrem quaereret, occisus est. Huic Ulixi primus Nicomachus pictor pileo caput texisse fertur. Huius post Iliense bellum errores Homerus notos omnibus fecit. De hoc quoque aliae fabulae narrantur. Nam cum Ithacam (cod. *Italiam*) post errores fuisset reversus, invenisse Pana fertur in penatibus suis, qui dicitur ex Penelope et procis omnibus natus, sicut ipsum nomen Pan videtur declarare, quanquam alii hunc de Mercurio, qui in hircum mutatus cum Penelope concubuerat, natum ferunt. Sed Ulixes posteaquam deformem puerum vidit, fugisse (Burm. coni. *refug.*) dicitur in errores; necatur autem vel senectute, vel Telegoni filii manu, aculeo marinae belluae extinctus. Dicitur enim, cum continuo fugeret, a Minerva in equum mutatus.) *In ligno*; bene *ligno*, quasi dissuasor, (affectavit tapinosim, dicens ligno,) non simulacro, (infirmare enim vult fictam eorum religionem,) ut paulo post (232.): *Ducendum ad sedes simulacrum.* Nam in suasione vel dissuasione tam sensus quam verba considerantur. — 47. (*Inspectura domos*; bene *inspectura*; muris enim portisque disiectis, qui apud Troiam hoc machinamento perrupti sunt, necesse erat domos inspici.) [*Venturaque desuper urbi*; oppressura civitatem.] — 48. (*Aut aliquis latet error*; non confirmat plus in eo fraudis esse, quam revera fuit.) *Error*; i. e. dolus ut (6, 27.): *Inextricabilis error.* Et est figura ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Distinguendum sane *error*: et sic dicendum: *Equo ne credite Teucri.* Item, *Quicquid id est, timeo.* Hoc enim melius est. (Sed alii: *equo latet*: i. e. sub praetextu,

sub specie equi; alii contra, *equo*, in quo accipiunt. *Credite*, confidite, i. e. nolite eorum fiduciam habere, qui timendi sunt, etiam cum ultro offerunt dona. — 49. [*Quicquid id est*; sive bonum, sive malum, et iungendum praecedentibus; vel distinguendum est: quicquid id est, timeo Danaos, et dona ferentes.] (Timeo, inquit, quicquid omnino in equo est; ceterum Danaos, etiam dona ferentes.) — 50. [*Hastam in alvum contorsit*; quidam deesse putant aliquid, ut sit sensus, Inclinans se in latus ad ictum vehementiorem contorsit hastam: nam si latus equi accipias, contrarium erit quod subiunxit *Alvum feri*. *Latus*; quidam inter ventrem et latus percussum intelligunt: multi ita volunt intelligi *In latus*.] *Feri*; quadrupedis: ab eo quod toto corpore feratur, [ut (7, 489.): *pectebatque ferum*; unde *semifer*, i. e. centaurus, quasi medius equus.] *Curvam alvum*; Plautus (Pseud. 3, 2, 34.) masculino ait genere, quo non utimur. Percussum sane intelligimus inter ventrem et latus. — 52. *Utero recusso*; pro concusso: praepositio pro praepositione. — 53. *Cavae cavernae*; Graeca figura: ut *vitam vivere*, *mortem mori*. (Quae autem a veteribus *cavernae* appellatae sint, superius (19.) dictum est.) — 54. *Fata deum*; *fata* modo participium est, hoc est, quae Dii loquuntur: ut Statius (Theb. 1, 213.): *Et vocem fata sequuntur*. *Laeva*; (Troianorum scil.; bene ergo divisit. Sane *laeva*,) modo contraria. Et sciendum *laevum* cum de humanis rebus est, esse contrarium: cum [autem] de coelestibus, prosperum, ut (693.): *Intonuit laevum*: quia sinistra numinum, dextra sunt intuentibus. — 55. *Foedare*; dilacerare. Foedum enim tam apud Virgilium, quam apud Sallustium non turpe significat, sed crudele: ut (502.): *Sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignes*, Sallustius (Catil. 15.): *Foedi oculi*. (Alii *foedare* secundum Graecos accipiunt. Quid enim foedius, quam duces Graecorum latentes deprehendi? *Latebras* autem amare dixit.) — 56. *Stares*; si *staret* legeris, *maneres* sequitur: propter ὁμοιοτέλευτον. Et est apostropha. — 57. (*Ecce manus*; haec particula prope rem gestam ante oculos lectoris inducit. Sane saepe dictum est, Virgilium, inventa occasione mentionem iuris pontificalis facere in quacunque persona. Antiquis itaque ceremoniis cautum erat, ne vinctus flaminiam introiret; si introisset, solveretur, vinclaque per impluvium effunderentur, inque viam publicam eiicerentur. *Flaminia* autem, domus Flaminis dicitur, sicut *regia*, regis domus; quod hic de Sinone rem Flaminis a rege factam debemus accipere: *Ipse viro primus manicas atque arcta levari Vincla iubet Priamus*; quod factum sub divo, illo versu ostendit: *Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas*. Et: *Vos aeterni ignes*, i. e. sidera, quod utique incongrue dictum videtur, nisi sub dio Sinonem stantem haec dixisse accipiamus. Ideo autem *Iuvenem*, dicendo nomen suspendit, quo gravior narratio fieret; sed ordine suo referentur, quae gesta sunt.) *Manus revinctum*; ut (1, 229.): *Oculos suffusa*. — 58. *Trahebant*; cum festinatione adducebant. Ut (6, 753.): *Conventus trahit in medios*. Et modo *Trahebant* ad ducentium desiderium et Sinonis pertinet simulationem; [non quod renititur Sinon, namque contrarium esset Qui se ignotum venientibus ultro.] — 59. *Quis se*; quibus se; alii *qui se*, legunt. — 60. *Hoc ipsum*; [vel ut ca-

peretur, vel quia Graeci simulabant.] *Ipsum* [autem] per *M*, [non per *D*,] quia usurpatum est ipse (Codd. et al. *ipsum*; al. *ipsud*. Cod. F. *Ipsum* autem generis Masculini, quia usurpatum est *ipse*.) Et est naturale *ipsus*: ut (Terent. Andr. 3, 3, 44.): *Ipsus mihi Davus*. Dicimus ergo *ipsus*, *ipsa*, *ipsum*, ut *doctus*, *docta*, *doctum*. *Ut strueret*; [vel astrueret, vel inchoatum a Graecis perficeret: hoc est,] Confirmaret periuria, et dolorum semina, (quod ipse exposuit: Troiamque aperiret Achivis:) et respexit ad superiora, ut *Aedificarent*. — 61. *Fidens animi*; ut (12, 19.): *O praestans animi iuvenis*. Et est nomen. Desinit enim esse participium, quia genitivo casui cohaeret, et potest recipere comparationem. Participium enim et accusativo cohaeret, et non recipit comparationem. [Sane veteres *fiduciam* interdum pro crimine et audacia ponebant, ut psallita fiducia quam argenteis * purgatores dicuntur (cod. F. ponebant, ut Sallustius: Ita fiducia quam argumentis purgatiores dimittuntur.) Et Virgil. (G. 4, 445.): *Nam quis te, iuvenum confidentissime*.] *In utrumque*; *in* modo *ad* significat: alibi pro *contra*, ut etiam supra (1, 304.) diximus. (Sane sequenti versu exposuit, quid est: In utrumque paratus.) — 62. *Versare dolos*; dolo evertere: et subaudis *Troianos*: aut *Dolos versare*, hoc est exercere, [hinc *versutus*, quod facile se ad ea quae usus poscit vertit.] (Plautus (Epid. 3, 2, 35.): *Versatior es, quam rota figularis*. *Occumbere morti*; novae locutionis figura, et penitus remota. Ennius: *Ut vos vostri liberi defendant, pro vostra vita morti occumbant* [*fortiter*].) — 63. *Visendi*; frequentativum [verbum] est, *viso*, ut *verso*, *facesso*; licet rarum sit; nam in *to* exeunt frequentativa. — 64. *Circumfusa ruit*; figura ὑπαλλαγή. *Ruit* [primo] et sic circumfusa est. (*Certantque*; cum supra: *Iuventus ruit* dixerit, subiunxit) [*certant*, quod figuratum est, quia iuventus enuntiatione singulare est, intellectu plurale.] *Illudere capto*; et *illudo tibi* dicimus, ut hoc loco: et *illudo te*, ut (9, 634.): *Verbis virtutem illude superbis*. Et *illudo in te*, [ut apud Terentium (Eun. 5, 4, 20.)] Simile est *insulto* [*tibi* et *te*.] (Quidam *inludere*, per ludum ac iocum saevire in iniuriam alicuius intelligunt, ut (G. 2, 374.): *Silvestres uri assidue capraeque sequaces*. *Capto* autem, quod ita Troiani putabant.) — 65. [*Accipe*; audi, ut *da*, dic, ut Virg. (E. 1, 19.): *Qui sit da Tityre nobis*.] (*Insidias*; servavit ordinem respondendo ad illud, quod regina dixerat (1, 758.): *Insidias*, *inquit*, *Danaûm*.) *Crimine ab uno*; hoc est causa, ut (10, 188.): *Crimen amor vestrum*. Ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Si enim simpliciter intellexeris *Crimine*: de negotio ad personam vitiosum transitum facis. Alii sic legunt: *Danaûm insidias et crimen*. — 67. *Turbatus*; quasi turbatus: ut (11, 648.): *Exultat Amazon*: i. e. quasi Amazon. (Et hoc ad fidem faciendam; non enim turbatus; supra enim ait: *Seu versare dolos*, *seu certae occumbere morti*. *Inermis*; quidam supplex accipiunt, ut (1, 487.): *Tendentemque manus Priamum conspexit inermes*.) — 69. *Heu*; modo una est syllaba: sed interdum propter metrum duae fiunt: ut (E. 3, 100.): *Eheu quam pingui macer est mihi taurus in arvo*. Sicut *prendit* et *prehendit*, et secundum Plinium multa sunt [t]alia. *Tellus* et *aequora*; bene conciliat

miserationem, de communibus duobus exclusus elementis; [quia Graeci tenebant maria, Troiani terras. (Sane quod deflet, ideo ei prima brevis datur oratio; et est controversiae schema. Nam principium satis docte sumptum est; hac enim exclamatione et miseriae auctu benevolum sibi iudicem fecit; querelae autem novitate attentum. Quis enim non cuperet audire, quo pacto idem homo et Graecis et Troianis esset invisus? Denique subiecit: *Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis Impetus: hortamur fari* etc. Habet ergo benevolentiam et attentionem; ingressus deinde causam; quia timebat, ne persona Graeci suspecta esset, quasi hostis, hoc fatetur primum, et ex sequentibus sanat: *Neque me Argolica de gente negabo, Hoc primum.* Subiungit fabulam ex qua sibi fidem paret dicturus de equo; de Palamede autem et Iphigenia ad Troianos nil pertinet, de quibus vera incipit et in falsa desinit. Facile enim quae sequentur credibilia sunt, cum prima recognoscuntur; quae per singula loca vel versus facilius poterimus advertere.) Sane *Tellus, us* longa est: et pauca sunt quae *us* producunt, ut *senectus, iuventus, salus, virtus, palus, servitus, incus, tus, rus, mus, pus:* tunc scilicet quum genitivus in *Tis* vel in *Ris* exit, et habet penultimam longam. Ideo autem *Tis* et *Ris* diximus: quia *palus*, licet *paludis* longa sit *Lu*, brevis tamen nonnunquam invenitur, quia in *Dis* exit genitivus: ut Horatius (Art. P. 65.): *Sterilisque diu palus aptaque remis. Aequora;* modo maria. Alibi campos: ut (G. 1, 5.): *Ac prius ignotum ferro quam scindimus aequor.* Dictum enim est ab aequalitate. — 70. *Denique;* aut vacat, sicut *gentium;* aut novissime significat. Et *super;* et insuper; *ipsi,* (quos pro merito meo minime deceat saevos esse, hoc est,) quibus sum praestaturus salutem. — 72. *Infensi; infensus* proprie est plus quam *inimicus,* ab inimico maior. *Poenas cum sanguine;* i. e. et tormenta et mortem. Potest enim aliud esse sine alio. — 73. (*Conversi animi;* bene, quia dixerat: *Et super ipsi Dardanidae infensi;* ut ostenderet eos, cum advenienti inludere certarent, audito eius gemitu, ad miserationem esse conversos. — 74. *Impetus;* qui in Sinonis ferebatur interitum. *Hortamur;* bene; non *iubemus,* utpote miserantes.) *Quo sanguine cretus;* quibus sit parentibus natus. Nam Graecum esse constabat. — 75. *Ferat;* afferat i. e. nuntiet. *Memoret quae sit fiducia capto;* aut dicat quae tanta sit in captivo fiducia, ut audeat dicere *et super ipsi.* Aut certe *Memoret,* est meminerit: ut significet, meminerit in captivo veriloquium vitae esse fiduciam. Unde et responsio talis est: *Fatebor vera.* Alii *Memorem* legunt, ut sit sensus, Hortabamur ad loquendum memorem: hoc est qui diligenter factionis suae meminerat: (veluti, memor sit, quid in captivo victori liceat, vel *quidve ferat memoret;* i. e. quid adferat, dicat, ut simpliciter accipiatur, quod sequitur; quid illud sit, quod illi fiduciam apud hostes capto pariat, ut putet, a Troianis sibi esse parcendum.) — 77. *Fuerit quodcunque;* i. e. quicunque me sequentur eventus: (sive miseratus vitam concedere volueris, sive non. Est autem parenthesis, et respicit ad illud: *Memoret, quae sit fiducia capto.* Suspendendum ergo *rex.* Sane *quodcunque* vetusta voce mortem significari Lucilius docet in XII.: *Hunc si quid pueris*

nobis, me et fratre, fuisset; hoc est, si mors me vel fratrem oppressisset. Ergo, ut quidam volunt, urbane animum mortem contemnentis ostendit. *Vera* inquit; ut et *falsa*, quae postea dicturus est, *vera* credantur; ideo primo a veris coepit. Ordo autem est: Fatebor cuncta vera, neque me Argolica de gente negabo; quod sciebant Troiani, confessus est, ut ei de ceteris crederetur.) — 79. *Hoc primum*; hoc maximum est [vel principale] apud me, verum dicere: [vel *hoc primum*, et subaudis *fatebor*.] (*Nec si* etc.; quidam ita intelligunt: si me fortuna ad hanc miseriem perducere potuit, non valebit etiam stultum facere; ut putem, me mentiendo proficere.) *Sinonem*; Autolycus quidam fur fuit, qui se varias formabat in species. Hic habuit liberos, Sisyphum (Vos. *Sisinnium*; R. *Sissimum*; Burm. *Aesimum*; Guelf. I. *siniam*; Guelf. II. *Simon*) unde natus est Sinon: et Autolycum (L. Vos. Guelf. II. *Autolyam*; Guelf. I. *authocliam*; R. Steph. Fabr. *Auctoliam*, Burm. *Anticliam*.) unde Ulixes. Consobrini ergo sunt. Nec immerito Virgilius Sinoni dat et falláciam, et proditionis officium: ne multum discedat a fabula: quia secundum Euphorionem Ulixes haec fecit. (*Sinonem* autem melius ait, quam si me dixisset; solet enim et in nomine quaedam esse emphasis, ut est (1, 48.): *Et quisquam numen Iunonis adoret.*) — 80. *Finxit*; composuit, formavit. Ut (8, 634.): *Et corpora fingere lingua.* Et notandum, quod omnis Sinonis oratio diasyrtica est. Nam et negotium exprimit: et Troianorum insultat stultitiae (et ut hoc loci finxit.) [Ita Terentius (Adelph. 2, 2, 2.): Est, quod te audio nescio quid concertasse cum hero.] *Finxit vanum*; fallacem. Et *vanus* est, qui etiam sine utilitate mentitur; *Mendax* qui tantum ad decipiendum. Sane *vanus*, stultus apud idoneos invenitur (codd. *non inv.*); ut ait Iuvenalis (3, 159.): *Sic libitum [est] vano qui nos distinxit Othoni.* — 81. *Fando*; i. e. dum dicitur. Et utitur bona arte mendacii, ut praemittat vera, et sic falsa subiungat. Nam quod de Palamede dicit, verum est: quod de se subiungit, falsum. Et sciendum, ex hac historia partem dici, partem supprimi, partem intelligentibus relinqui. Nam Palamedes, ut Apollonius dicit, septimo gradu a Belo originem ducens, cum delectum [militum] per Graeciam ageret, simulantem insaniam Ulixen duxit invitum. Cum enim ille iunctis dissimilis naturae animalibus salem sereret, filium ei Palamedes opposuit. Quo viso Ulixes aratra suspendit; [ne filium offenderet; quod non insaniae, sed prudentiae fuerat indicium:] et ad bellum ductus habuit iustam causam doloris. Postea cum Ulixes frumentatum missus ad Thraciam (L. *a Troia*) nihil advexisset, a Palamede est vehementer increpatus (codd. *increpitus*). Et cum diceret, adeo non esse negligentiam suam, ut ne ipse quidem, si pergeret, quicquam posset advehere, profectus Palamedes, infinita frumenta devexit. Qua invidia Ulixes auctis inimicitiis fictam epistolam Priami nomine ad Palamedem; per quam agebat gratias proditionis, et commemorabat, secretum (Guelf. I. *certum*) auri pondus esse transmissum, dedit captivo: et eum in itinere iussit occidi. Haec (epistola) inventa, more militiae regi oblata est, et lecta principibus convocatis. Tunc Ulixes cum se Palamedi adesse simularet, ait: Si verum esse creditis, in tentorio eius aurum quaeratur. Quo

facto et invento auro, quod ipse per noctem corruptis servis absconderat, Palamedes lapidibus interemptus est. Hunc autem constat fuisse prudentem. Nam et tabulam (Vos. *aleam tab.* Burm. coni. *et aleam ac tab.*) ipse invenit ad comprimendas otiosi seditiones exercitus, ut Varro testatur. Secundum quosdam ipse repperit literas. Quae res [si] forte sit dubia, tamen certum est, ϑ, φ, χ ab hoc inventas cum aspiratione. (L. R.: *Chi ab hoc inventam cum H aspir.* Guelf. II. *χ ab hoc inventas cum aspir.*; Vos. H. χ. ω. at.; Edit. Basil. *C cum H aspir. respectu K* literae sine aspir.) — 82. *Inclita gloria;* propter delectum et frumenta. — 83. *Falsa sub proditione;* sub falso crimine proditionis. Et rem notam per transitum dicit. Unde et paulo post: *Haud ignota loquor.* Quanquam ibi possit intelligi, *haud ignota nobis:* sed forte etiam ad vos potuit pervenire. Sciendum sane factum hoc vere, et Troianos scisse. Sed Sinon callide quasi ignorantibus quae vera sunt, dicit: ut fidem sequentibus faciat. [*Pelasgi;* a Pelasgo terrae filio qui in Arcadia genitus (dicitur), ut Hesiodus tradit.] — 84. *Infando indicio;* propter aurum clam suppositum. [*Indicio* autem delatione.] *Quia bella vetabat;* iam hoc falsum est: sed dicitur ad Sinonis commendationem; [nam aliam ob causam Palamedes periit.] (Et bene ad captandam circa amicos eius miseriem, adiungitur, quia pacis auctor fuit.) — 85. *Cassum;* privatum, vacuum, [et *cassum* est, quasi *quassum* et nihil continens; nam et *vas quassum*, quod humorem in se non continet et est vacuum, unde et retia *casses*, qui multum in se vacui habeant. (Sane vult Sinon suadere, vere fugisse Graecos, si Palamedem lugere potuerunt. — 86. *Illi me comitem;* oratorie se commendat. *Illi;* i. e. qui bella vetabat; et bene *comitem*, non militem, quem eius inimici velut subparem insequerentur. *Et consanguinitate propinquum;* excusatio a necessitudine, sed hoc totum falsum est.) — 87. *Pauper;* (excusatio a fortuna:) haec enim fuerat causa militandi, ut Terentius (Adelph. 3, 4, 20.): *Quum hinc egens profugiet aliquo militatum.* [*Primis annis;* aut adolescentiae, aut belli.] (Et est excusatio, quia patri parendum necessario fuit; ideo autem *misit.*) — 88. *Dum stabat regno incolumis;* quia et ipse unus de regibus fuit. (Et bene addidit dignitatem eius, quem fingebat propinquum, ut ei iusta causa fuerit indignationis adversus Ulixem.) — 89. *Et nos;* pluralis numerus pro singulari, [ad evitandam iactantiam, ut Sallustius: *Nos in tanta doctissimorum copia.* An *nos*, se et patrem dixit ut Palamedes.] *Nomen;* gloriam, ut (12, 515.): Nomen Echionium, matrisque genus Perideae; [vel ut alii nobilitatem, ut (5, 621.): *Cui genus, et quondam nomen natique fuissent.*] *Invidia;* propter advectum frumentum. — 90. *Pellacis;* per blanditias decipientis. *Pellicere* enim est blandiendo elicere, (al. *decipere.*) — 91. [*Concessit;* pro decessit.] — 92. (*Afflictis;* suspendendum, ne videatur affectum se dicere, quia in tenebris vitam trahebat, sed quia amicum perdiderit. *Vitam;* ideo lugentibus inimica lux est, quia caruerunt ea hi, quos dolent; ideo tenebras petunt, ut videantur cum defunctis agere, imitantes tenebris inferorum faciem. — 93. *Insontis amici;* duo posuit, et *insontis*, et amici; et plus est, quod *amicum* dixit, quam *propinquum.*) *Mecum indigna-*

bar; quomodo ergo *Nec tacui demens?* Intelligimus istum quasi tacuisse primo: post impatientia doloris erupisse (in vocem; aut quod interim non vindicarem amici insontis interitum.) — 94. *Fors si qua*; bene *si qua:* quia est *et bona*, *et mala.* — 95. (*Si patrios* etc.; bene dubitat, ut ostendat, propter Palamedem omnes sibi Graecos inimicos fuisse.) [*Tulisset;* nonnulli pro retulisset intelligunt.] *Victor;* ut quidam voluit voti compos, ut est (1, 187.): *quam septem ingentia victor*, quia aliter dictum potuit non bene a Troianis accipi. *Argos; Argi* ab *Argo* dicti, quem custodem vaccae in quam Io fuerat commutata Mercurius occidit.] — 96. *Promisi;* per contrarium ait pro minatus sum: quia minamur mala: promittimus bona. Sic [autem] Horatius contra (Serm. 2, 3, 9.): *Atqui vultus erat multa et praeclara minantis.* I. e. promittentis; [et *promisi ultorem*, deest futurum.] — 97. *Hinc mihi prima mali labes;* [pro: *haec causa*, vel propter hoc, et est adverbium locale pro coniunctione causali.] Quia secuta sunt postea oraculum et ascita Calchantis factio, [*adscita* sane dicitur adsumpta.] *Labes* vero ruinam significat a lapsu. — 98. *Criminibus;* causis, ut supra: *Et crimine ab uno.* [*Novis;* aut magnis; aut quae nullus sperasset; aut aliis atque aliis.] *Spargere voces;* miscere. Ut Cicero (Catil. 2, 10.): *Et spargere venena* (Guelf. I. *vana*) *didicerunt.* — 99. *Ambiguas;* dubias, (aut suspicionum, aut criminum plenas;) ne si aperte ageret, accusatio esse videatur. *Conscius;* aut peracti sceleris, [et de nece Palamedis], aut dolorum suorum: ut est in tertio (629.): *Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto;* [aut certe sciens hunc meum animum.] *Arma;* modo fraudes, vel dolos. Nam *arma* sunt instrumenta cuiuslibet rei. Unde et insidiantis fraudes *arma* nominavit. [Alii arma pro (opibus vel auxiliis) consiliis accipiunt.] (Alii *arma* consilium, alii occasionem, nonnulli insidias intelligunt; quidam *conscius arma* hypallagen putant, pro *conscientia arma*, ut (5, 595.): *Et quondam patriis ad Troiam missus in armis*; et (inf. 181.): *Arma deosque parant comites;* et (2, 229.): *Alia arma Latinis Quaerenda.*) — 100. *Nec requievit enim;* aut vacat *Enim:* aut pendet sensus, ut et posterior. *Donec Calchante ministro;* arte enim agit, ut semiplena dicendo cogat et interrogare, et avidius audire Troianos. *Calchante ministro;* (Guelf. I. *adhibite me* etc.) *Me destinat arae*, [intelligitur:] et est Aposiopesis. (Et mire *ministro*, quasi * non exuerit a te responsuro.) (Burm. coni. *quasi non exuerit a se responsum.*) — 101. [*Sed quid ego;* aposiopesis est. Et bene reticuit ne taederet illos tam longae orationis, (nihil ad se pertinentis, nisi studium audiendi intermissione renovasset). *Autem;* hoc abundat;] *ingrata*, i. e., nec vobis placitura, nec mihi gratiam conciliantia, (quorum iam non libenter memini.) — 102. *Quidve moror?* vestram scilicet festinationem [vel mortem.] *Omnes;* et eos, qui [vobis] prodesse disponunt. *Uno ordine;* uno reatu. Et est de antiqua tractum scientia: quia in ordinem (al. ordine) dicebantur causae propter multitudinem, vel tumultum festinantium, quum erat annus litium. Iuvenalis (16, 42.): *Expectandus erit qui lites inchoet annus.* — 103. (*Idque audire* etc.; me Graium esse.) *Iamdudum;* modo, quamprimum, scil. ut satisfaciatis Graecis, qui me

oderunt; et dicendo, mortem suam gratam esse Graecis, et Troianorum benevolentiam conciliat, et, ut sibi reliqua credantur, extorquet.) — 104. *Hoc Ithacus*; *Ithacus* vero pro *Ithacensis*, principale pro derivativo. *Velit*, *et magno mercentur Atridae*; callide hoc dicto impetrat vitam, asserens, mortem suam illorum hostibus esse placituram. Ideo autem dicit *mercentur*, quia sacrorum est, ut fugiens victima ubicunque inventa sit, occidatur: ne piaculum committatur. Ergo Sinon qui victima fuerat, (quippe qui propter reditum sacrificio fuerat destinatus, nec possent Graeci nisi vel empta morte Sinonis ad patriam redire, et) iure, et votis, et praemio Graecorum interimitur. *Magno mercentur*; i. e. pretio. Ut (10, 503.): *Turno tempus erit magno quum optaverit emptum Intactum Palanta.* — 105. *Ardemus scitari*; festinamus inquirere. (Et ecce, quo proficit, Aposiopesin ante fecisse?) *Quaerere causas*; cur a Graecis eius optaretur interitus. (*Ignari*; aut nescientes, aut imprudentes.) — 106. *Artisque Pelasgae*; ars, τῶν μέσων est. Ideo adiecit *Pelasgae*, (hoc est, malae;) [fraudulenti enim sunt habiti, ut Plautus (Asin. 1, 3, 47.): *Graeca mercamur fide.*] (*Prosequimur*; mire, ut ab initio coeperat.) *Pavitans*; quasi pavitans, (hoc est simulans se pavere. Et non tam propter mortem; nam erit illi contrarium: *Iamdudum sumite poenas*; sed ut videretur cum timore civium suorum consilia vel secreta patefacere.) — 107. *Ficto pectore*; *pectus* pro verbis posuit. Nam nunquam fingitur pectus. — 108. *Saepe fugam Danai*; hoc secundum Homerum verum est, (apud quem suadet Agamemnon Graecis, relicto bello fugere; et ut ostendat, propter bellum fugere, ait *cupiere*, non *voluere*.) — 109. *Moliri*; parare. [Et hoc verbo difficultatem rei ostendit. *Longo*; decennali.] *Fessi bello*; Troianos laudat; si enim fatigati sunt Graeci, horum virtus probatur, et sibi favorem conciliat (Codd. Guelf. et Dan.: *fessi bello*; favorem sibi conciliat, dicendo, fatigatos esse Graecos virtute Troianorum.) — 110. *Fecissentque utinam*; nec enim hic arae destinaretur. [Et est significatio optandi a praeterito tempore.] *Ponti hiems*; bene addidit *Ponti*: quia est et temporis [et aëris.] — 111. *Euntes*; ire cupientes: ut (E. 6, 3.): *Quum canerem reges et praelia*: i. e. quum canere vellem; et [a Graecis] est figura, ubi statuisse aliquid pro inchoatione habetur. — 112. *Praecipue*; contra illud, ne diceretur, numina non esse placata. (Et bene aliud agens equi mentionem introduxit. [*Trabibus acernis*; speciem pro genere posuit, i. e. pro quocunque ligno.] (Nam variat ligni genera in hoc equo, ut (16.): *Abiete costas*; et (258.): *Pinea claustra*; ita hic *acernis*.) — 113. *Aethere*; *aetherem* pro aëre posuit, poëtica licentia. — 114. *Suspensi*; aut solliciti: ut (6, 151.): *Nostroque in limine pendens.* Quia tempestas nec post dona mutabatur. Aut ad *Nimbos* refertur, distinctione mutata, [ut distinguamus *nimbi suspensi*.] *Scitantem*; participium pro participio est, i. e. scitaturum. Alii *Scitatum* legunt, i. e. inquisitum. *Oracula*; ad templa de quibus dantur oracula, [alibi *oracula* responsa, ut (G. 4, 449.): *Lapsis quaesitum oracula rebus*, et (8, 456.): *Quin adeas vatem precibusque oracula poscas.*] — 115. *Adytis*; *adytum* est locus templi secretior: ad quem nulli est aditus nisi sacerdoti [ab α, sine, et δύω, ingre-

dior, i. e. sine alicuius ingressu.] *Tristia dicta reportat*; renuntiat. More suo breviter habitum futurae orationis ostendit. — 116. *Sanguine* etc., *cum primum*. Hic distinguendum est, quia et semel ad Troiam ventum est: et ante quam ad eam veniretur, de Iphigenia est sacrificatum. Fabula vero talis est: cum Graeci ad Aulidem venissent, Agamemnon Dianae cervam (al. *cervum*) (cum venatur) occidit ignarus [in venatione.] Unde dea irata flatus ventorum [qui ad Troiam ducebant] suspendit. (codd. removit), ob quam rem cum nec navigare possent, et pestilentiam sustinerent, consulta [per Calchantem] oracula dixerunt, Agamemnonio sanguine, [hoc est immolata Iphigenia] esse placandam Dianam. Ergo cum ab Ulixe per nuptiarum simulationem, (qui Iphigeniam Achilli iungendam fingebat,) adducta Iphigenia, in eo esset, ut immolaretur, numinis miseratione sublata est: cervaque supposita, et translata ad Tauricam regionem regi Thoanti tradita est, Sacerdosque facta Dictynnae Dianae, (vel ut quidam volunt, Orthiae Dianae; quae) cum secundum statutam consuetudinem humano sanguine numen placaret, agnovit fratrem Oresten: qui accepto oraculo, carendi (Burm. curandi) furoris causa cum amico Pylade, (a cuius patre, Strofio nomine, fuerat occisus,) Colchos petierat: et cum his occiso Thoante, simulacrum sustulit absconditum fasce lignorum. Unde et Fascelis (L. *faceris*, Vos. *facelis*, R. *facilis*, Guelf. I. *fascilis*, al. *Phacelidis*) dicitur: non tantum a face, cum qua pingitur, propter quod et Lucifera dicitur: et Aritiam detulit. Sed cum postea Romanis sacrorum crudelitas displiceret, quanquam servi immolarentur, ad Laconas est Diana translata: ubi sacrificii consuetudo, adolescent[ulor]um verberibus servabatur: qui vocabantur Bomonicae: quia aris superpositi contendebant, qui plura posset verbera sustinere. Orestis vero ossa ab Aritia Romam translata posita sunt [et condita] ante templum Saturni, quod est ante clivum Capitolini, iuxta Concordiae templum. *Virgine caesa*; non vere: sed ut videbatur. Et sciendum, in sacris simulata pro veris accipi. Unde cum de animalibus quae difficile inveniuntur, est sacrificandum: de pane vel cera fiunt, et pro veris accipiuntur. Hinc est et[iam] illud (4, 512.): *Sparserat et latices simulatos fontis Averni*. Nam et in templo Isidis aqua sparsa de Nilo esse dicebatur. — 117. (*Venistis ad oras*; figuratum; cum primum venire velletis. Sane hoc de Iphigenia verum est. — 118. *Sanguine* etc.; hoc falsum est; et bene oraculorum naturam servat, ut a re ipsa semper incipiant, ut alibi (3, 94.): *Dardanidae duri*; dicendo enim *Dardanidae*, ostendit, quae loca petere debeant.) *Argolica* etc., quia occurrebat occidi potuisse (Burm. posse) captivum. (Ergo ideo addidit *Argolica*, ne non esset triste oraculum. Videtur sane peritia iuris Pontificalis animalis hostiae mentionem fecisse, cum dicit: *Animaque litandum Argolica*; nam et *animam* dixit, et *litare* verbo pontificali usus [est, i. e.] sacrificiis deos placare;) [sed hoc in liquidis fit, i. e. *lito*, ut *libo*: a *lito* autem fit *litus* eo quod interluit. — 120. (*Obstup. animi*; omnes enim crediderunt, se perire posse, antequam unus esset delectus.) — 121. [*Cui fata*; i. e. responsa.] *Parent*; cui (responsa) praeparent mortem. (Sunt qui ita dividant: *Cui fata parent*, vitam; *quem poscat Apollo*, ut moriatur.) —

122. [*Hic;* pro tunc. *Vatem;* nunc divinum, alias poëtam (7, 41.): *Tu vatem, tu Diva mone.* Alias sacerdotem: ut (11, 774.): *Et aurea vati Cassida.*] *Magno tumultu;* ad factionem tegendam. — 123. [*Protrahit;* quasi nolentem.] *Numina divum;* pro oraculis posuit: [i. e., ut ambiguitatem oraculorum interpretetur,] et quaeritur modo, non quid dicant; nam planum; sed quis debeat immolari. — 124. [*Flagitat;* i. e. invidiose poscit, unde et quod flagitatione dignum est, *flagitium* dicitur.] (*Mihi;* multi posterioribus, multi primis iungunt * ad oram; est unus tamen sensus, et quidem graviter pronuntiandum tradunt *mihi*, hoc est Sinoni.) *Multi crudele canebant; multi,* bis intelligendum, i. e., multi videbant taciti, multi etiam dicebant: ne sit contrarium, *canebant taciti*: (quamvis multi sic exponant: qui mihi amici erant, dicebant, qui inimici, tacebant, ut provenirent, quae praesentiebant.) — 126. *Bis quinos silet ille dies;* dicimus et, *bis quinis silet ille diebus:* (scilicet auctoritatis quaerendae gratia, ut sit ἀξιοπιστία eius, qui invitus diceret.) *Tectus;* aut multitudini se subtrahens; aut tegens consilium suum. [Aut *cautus,* ne intelligeretur. *Recusat;* abnegat. — 127. *Prodere;* dolo ostendere. (Bene prodere: *me* enim dicturus, quem sciebat.) *Opponere;* obiicere, destinare.] — 128. *Vix tandem;* aut iunge, et vacat *Tandem.* Aut separa, et est exaggeratio a synonymis, ut (Cicero: *Tandem aliquando, Quirites;* item:) *Abiit, excessit, evasit* (al. evanuit), *erupit.* [Et est ordo, vix tandem rumpit vocem.] — 129. *Composito;* ex pacto; [vel ordine inter eos instituto.] *Rumpit vocem;* hoc est erumpit in vocem, et dictum est per contrarium. Nam si *silentium rumpere,* est loqui: ut (10, 63.): *Quid me alta silentia cogis Rumpere? Vocem* [vero] *rumpere,* est tacere. Sed aliqua interdum simpliciter, interdum per contrarium intelliguntur. — 130. *Et quae sibi quisque timebat;* ideo hoc addidit, quia dixerat Assensere omnes: ne videatur fuisse cunctis suae gentis invisus; (aut *adsensere omnes* ad provocandum in se Troianorum misericordiam dicit, cum eorum hostes omnes ad crudelitatem consensisse adserat. Est autem figuratius, si legatur *timebant.*) — 132. [*Mihi;* multi posterioribus, multi prioribus iungunt. Unus tamen est sensus.] *Parari;* infinitus modus pro indicativo, [hoc est pro parabant:] et est figura propria historiographorum: ut Sallustius (Iug. 6.): *Equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare.* Ut poëtarum propria est (1, 320.): *Nuda genu;* et (7, 399.): *Torvum clamat.* Quod autem ait Cicero (pro Mur. 14.): *Bellicum canit:* non est figura, sed sermo naturalis. Est enim soni nomen. (Quidam sane *parari* pro parabantur accipiunt, et ad omnia *hoc* subaudiunt.) — 133. *Salsae fruges; sal* et *far,* quod dicitur *mola salsa:* qua et frons victimae et foci aspergebantur, et cultri. Fiebant autem de horna fruge, et horno sale. Ut Horatius (Carm. 3, 23.): *Et horna fruge. Vittae;* quibus victimae coronabantur. — 134. *Leto;* non sacrificio: invidiose locutus est; [et est hysteronproteron, prius enim erat, ut vincula rumperet, et sic fugeret.] *Vincula rupi;* atqui solutae sunt hostiae. Nam piaculum est, in sacrificio aliquid esse religatum. Unde est (4, 518.): *Unum exuta pedem vinclis in veste recincta.* Item (3, 370.): *Vittasque resolvit Sacrati capitis.* Ergo vincula

religionis intellige; ut (8, 651.): *Et vinclis innaret Cloelia* (al. *Loelia*; Guelf. I. *coelia*; Guelf. II. *delia*) *ruptis*, scilicet foederis. Nec enim obsides unquam [re]ligantur. Sed huic expositioni illud occurrit: Unde iste ligatus fuerit? quia eum Troiani non ligarunt; ultro enim se obtulerat. Unde intelligendum a Graecis magis ligatum ante tempus sacrificii. Nam consuetudo illa, quam supra diximus, erat in ipso tempore sacrificiorum. Ante [enim] ligari et Iuvenalis docet, dicens (12, 5.): *Sed procul extensum petulans quatit hostia funem.* — 135. *Limosoque lacu*; ut verisimilem fugam faciat, circumstantiis utitur. Notandum sane, Virgilium sub aliorum personis causam exsequi nobilium: ut hoc loco Marii. Item paulo post Pompeii: ut (557.): *iacet ingens litore truncus. Per noctem obscurus*; bona elocutio est, rem temporis ad personam transferre: ut *matutinus venit.* [*Ulva*; herba palustris.] (Sane in arte rhetorica omnem narrationem cum rei partibus dicunt convenire debere, loco, tempore, materia, causa, persona. Hic ad singula respondetur: nam persona Ulixis ponitur ad fallendum aptissima: causa, quia timeret, ne ultor esset Palamedis; tempus ad nocendum aptissimum, cum *sibi quisque timeret*; modus agendi: *Bis quinos silet ille dies*; materia: *Salsae fruges et circum tempora vittae*; locus: *Per noctem obscurus in ulva delitui.*) — 136. *Si forte dedissent*; medium se praebet. Nam nec negat, nec confirmat, eos navigasse: ne aut eis demat securitatem: aut quod supra dixit, falsum sit, non posse navigare Graecos, nisi homine immolato: (i. e. quia iam scire non poterat, quid facturi essent, cum ipse fugisset,) ut illorum (Burm. cum Fuld. *Troianorum*) sit quicquid elegerint: et artis est, in argumentorum angustia incertis uti sermonibus. — 137. *Antiquam*; caram. Et bene commemorat liberos et parentem: ut ostendat se non deseruisse, ut vilem, sed mortis fugisse terrore (al. terrorem.) (Et bene ignotos (*apud ignot.*; s. *ignotis*) finxit sibi liberos et parentem, ut maior miseratio ex pluribus nasceretur. Quidam sane non *dulces*, sed *duplices* legerunt, quia *dulces* leve esset, et commune epitheton liberorum.) — 139. [*Quos illi*; de quibus illi.] *Fors et poenas*; forte et poenas. Alii iungunt *forset*, ut sit forsan (Burm. al. *forsitan.*) Et bene elicit misericordiam: ostenditque, non se habere causam redeundi post mortem suorum; (ne eum Troiani non reciperent, suspicantes ad suos quandoque rediturum.) — 140. *Effugia*; et *fuga* dicimus et *effugium*, sicut *lana* et *lanitium*. Ut (G. 3, 384.): *Si* (R. Vos. Guelf. II. *sit*) *tibi lanitium curae.* Hinc est et *aequitas* et *aequum*. [Ergo more antiquo hostia si effugisset effugia vocabatur, quae autem subposita fuerat succidanea, si gravida forda, si sterilis taure * appellabantur, unde ludi Taurei dicti, qui ex libris fatalibus a rege Tarquinio Superbo instituti sunt.] (*Pro his cod. F.*: Sed hic dicendo *effugia*, verbo sacrorum, et ad causam apto usus est. Nam hostia, quae ad aras adducta est immolanda, si casu effugeret, *effugia* vocari veteri more solet: in cuius locum, quae supposita fuerat, *succidanea*; si gravida fuerat, *forda* dicitur; quae sterilis autem est, *taurea* appellatur: unde *ludi Taurei* dicti, qui ex libris *fatalibus* a Rege Tarq. Sup. instituti sunt propterea, quod omnis partus mulierum male cedebat. Alii *ludos Taureos* a

Sabinis propter pestilentiam institutos dicunt, ut lues publica in has hostias verteretur. *Culpam hanc;* vel quod fugi, vel quod me Defensorem Palamedis dixeram.) *Piabunt;* expiabunt: et *τῶν μέσων* est. Nam plerumque et *impiare* significat. (Hic tamen *piabunt* bene addidit; quia nisi per sanguinem diis accepta hostia non est: quod merito ex persona Sinonis inducitur, quia fatetur, sacra per suam fugam fuisse violata: et vult etiam beneficiis sibi debitores esse Troianos, quo (cod. *Troianos * quod;* Burm. coni. *quod-ablegati*) interim Graeci obligati sunt. — 141. *Quod te* etc.; propter quod; et infinita ratione subiungit Epilogos; neque enim, quae non (cod. *neque * n. q. non*) putaret credituros, argumenta subiicere debuit. Sane per huiusmodi preces ostendere vult, vera se dicere. *Conscia numina veri;* bene medium tenuit; nam ea numina invocans, quae sunt conscia numina veritatis, quia et Pontifices dicunt, singulis actibus proprios deos praeesse. Hos Varro certe deos appellat.) — 142. *Per, si qua est;* [aut] diasyrtice [ir]ridet, ut diximus, [aut certe hoc ait, si aliqua est fides, quam cum sibi non adscribit, facit, ut in eo esse credatur. *Restet;* supersit. *Usquam;* quia apud Graecos dicit fidem esse corruptam. — 143. *Intemerata;* incorrupta vel integra. Alii tamen volunt intemerata de libris sacris commutatis literis esse praesumptum, *timaram* enim fidem, i. e. scientiam in sacris dicebant, ut sit sensus, oro per fidem sanctam (F. fidem, i. e. sanctam appellabant), si tamen est usquam penes homines.] *Oro;* ordo est: Quod te oro per superos. (*Laborum;* periculorum, malorum. *Miserere;* quidam pro misereare accipiunt.) — 144. *Non digna ferentis;* indigno luctu affecti. — 145. *Et miserescimus ultro;* aut per se plenum est: aut cohaeret sequentibus: quia non potest primis. Dicimus enim aut *illam rem miseror*, aut *illius rei misereor:* non *illis*. (Quidam *miserescimus* pro miserescimur, genus inchoativum volunt, ut *horreo, horresco, gelo, gelasco;* aliter *lentesco* inchoativum; nullo praecedente verbo; neque enim est *lento*, ut sit *lentesco.*) *Ultro* autem non est sponte; nam iam rogaverat; sed insuper. Et venit ab eo quod est *ultra:* plus enim quam rogaverat, praestiterunt. — 147. *Arcta vincla;* [pro vincula per syncopem dictum.] Aut epexegesis (codd. *efex.*) manicarum est: aut utrumque habuit. — 148. *Quisquis es;* licet hostis sis. Et sunt, ut habemus in Livio, imperatoris verba transfugam recipientis in fidem: *Quisquis es noster eris.* Item, (10, 228.): *Vigilasne deum gens, [Aenea? vigila:]* verba sunt, quibus pontifex maximus utitur in pulvinaribus: quia variam scientiam suo inserit carmini. (*Amissos obliviscere;* ut *obliviscor iniurias tuas, Clodia* * dn . . . n. (dicitur enim) et *amissorum obliviscere;* et *obliviscere* quidam pro contemne, vel neglige, ut (5, 703.): *oblitus fatorum.*) *Hinc iam;* aut ex hoc tempore: aut ex hac oratione; (qua tibi salutem in tuto polliceor;) aut ex eo, quod te dicis Ulixis factione laborasse. — 149. *Edissere vera;* hic distinguendum. Vera enim audire desiderat. [*Edissere* autem, ordine cuncta narra, unde qui plane loquuntur *dissertores* fiunt et *diserti* vocantur. Sane hoc ab illo Priamus exigit, quod ipse ei statim obtulit: *Cuncta equidem tibi Rex.*] — 150. *Quo molem;* quam ob causam, [in quem usum,] et ad hoc

respondit Sinon: *Neu recipi portis.* Et est color, qui in coniecturali statu saepe requiritur. (Hunc tamen equum quidam longum centum viginti (deest mensurae nomen *ulnas*, vel *pedes*) latum triginta fuisse tradunt, cuius cauda, genua, oculi moventur.) *Quis auctor?* ad hoc respondit, *Calchas attollere iussit.* — 151. *Quidve petunt?* quid desiderant? utique ut placetur Minerva. [*Quae relligio?* quae consecratio. *Machina belli;* ecce subtiliter secutus est historiam machinamenti bellici mentionem facit]: (et servat dignitatem regiam; breviter enim reges interrogant. non ut minores, quos plus loqui necesse est. — 152. [*Dolis et arte;* unam rem secundo dixit: quia *ars τῶν μέσων* est, sicut supra diximus.] *Ad sidera;* [in altum;] ad locum siderum, vel quia semper sunt sidera, sed Solis splendore vincuntur. — 154. *Aeterni ignes;* aut ararum, quas fugit: ut exsecratio sit propter posteriora, *Vos arae;* aut certe Solem et Lunam significat. *Exsecratio* autem est adversorum deprecatio: Iusiurandum vero, optare prospera. (*Non violabile;* quod Graeci * ἀφέαρτον dicuntur) (ἄφθαρτον dicunt.) — 155. *Testor;* modo iuro. Alibi testificor: ut (432.): *Testor in occasu vestro. Vestrum numen;* quia secundum Philosophos dicuntur sidera elementa esse, et habere proprias potestates. *Ensesque nefandi;* invidiose ad pluralem transit numerum: ut Terentius (Eun. 1, 1, 3.): *Non perpeti meretricum contumelias.* — 156. *Vittaque deum;* aut quae habentur in honorem (al. honore) deorum; aut quas habent ipsa simulacra: (et multi hic distinguunt, et sic subiungunt: *Deûm quas hostia gessi.* Consuetudo apud antiquos fuit, ut qui in familiam vel gentem transiret, prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alia reciperetur, quod hic ostendit: dicit enim Sinon: iure iam se Troianorum civem esse, quia apud Graecos hostia fuerit; atque adeo nec pro homine, nec pro cive habitus sit.) [*Hostia* vero victima, et dicta quod dii per illam *hostientur* (Burm. *hostiantur*, ab *hostiendo*), i. e. aequi et propitii reddantur, unde *hostimentum* aequationem.] *Gessi;* paene gessi. Non enim vere gesserat: sed quantum ad Graecos pertinet, (qui eum immolaturi fuerant,) dixit. — 157. *Fas mihi;* subaudis *sit.* Et bene a diis petit veniam: ne videatur proditor. Nam et haec quae dicturus est, tacuit, antequam audiret: *Noster eris.* Si enim voluntate proderet, sequebatur, quod ait Cicero, *Nemo unquam sapiens proditori credendum putavit.* (Aut *fas mihi* ideo, quia non licet solvere sacramentum militare adversariis vel hostibus, ideo dixit, liceat arcana dicere: ut, cum ostenderit, se rem dicere, quam non licet, ei facilius crederetur.) *Sacrata* etc.; scil. ut non incidat in sacramenti poenam: [nam miles legibus sacramentorum rogabatur, ut exiens ad bellum iuraret, se nihil contra Rempublicam facturum.] (quia) militiae tria sunt genera. Plerumque enim *evocati* dicuntur: et non sunt milites, sed pro milite. Unde Sallustius, *Neu quis miles neve pro milite.* Item (Ipse) (Catil. 59.): *Ab his omnes evocatos et* (al. *in*) *Centuriones.* Plerumque *tumultuarii*, hoc est qui ad unum militant bellum. Plerumque *sacramento rogati:* quia post electionem (Burm. coni. *lect.*) in rempublicam iurant. Et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam [et] viginti (et) quinque annis tenentur. Haec tria genera tangit Virgilius: Sacramenti,

(ut) hoc loco. Tumultuarii, illo (8, 4.): *Simul omne tumultu Coniurat trepido Latium.* Evocationis (9.): *Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem.* — 158. *Fas odisse viros*; ut supra diximus, omnia Diasyrtice loquitur. Nam et ad Graecos possunt, et ad Troianos referri. [Et *Odisse*, hic praesentis temporis, quod non facit odere.] (*Atque omnia* etc.; hinc videtur subtiliter non se implicare periurio; ipse enim lectos hostes produxit ex equo (256.): *Et pinea furtim Laxat claustra Sinon.* Et hoc vult credi contra Graecos dicere, cum pro ipsis dicat.) — 159. *Si qua tegunt*; [(vel) callide occultant] (vel) propter ea, quae latent in equo. *Nec legibus ullis*; si Graecorum: [propter] *Noster eris*; si Troianorum, *quia Graecus.* (Alii ita: nullis naturae legibus, quibus fas non est, patriam prodere; et volunt hoc esse: *Sacrata resolvere iura.*) — 160. [*Tu modo*; pro tantummodo. *Promissis*; pro, in promissis.] — 161. *Serves Troia fidem*; (magnificentius, quam si diceret *Troiani*:) quia (et) quod rex promittit, videtur respublica polliceri. [*Vera feram*; pro dicam. *Magna rependam*; magna praemia resolvam (pro mea impunitate); et videtur duo promittere (Troianis), primo veriloquium, deinde salutem] (ex suorum proditione. Alii volunt, dubium esse, *vobis feram*, *Graecis rependam.*) — 162. *Omnis spes Danaûm*; more suo a veris incipit. Nam et favit Minerva Graecis: et constabat, raptum esse Palladium. *Tydides sed enim*; hysteroproteron est: *Sed enim ex quo impius Tydides*: nam hysterologia unius sermonis est: ut (5, 663.): *Transtra per et remos.* — 163. *Impius* vero, propter numina vulnerata [Martem et Venerem; *Ex quo* autem vel die, vel facto.] — 164. *Scelerumque inventor Ulixes*; propter [se et propter] Palamedem occisum ipsius factione. — 165. *Fatale*; τῶν μέσων est. Nam et quod custodit, et quod interimit, pro loco intelligitur. *Avellere*; ostendit, invitum numen esse sublatum. — 166. *Palladium*; Helenus apud Arisbam captus a Graecis est: et indicavit coactus fata Troiana: in quibus etiam de palladio [dixit.] Unde dicitur a Pyrrho regna meruisse: quanquam praestiterit Pyrrho, ut (non ea die, qua Graeci ceteri, navigaret, et faceret eum per terram redire,) (codd. tantum: *ut rediret per terram*), dicens omnes Graecos; quod et contigit; naufragio esse perituros. (Alii dicunt, Helenum non captum, sed dolore, quod post mortem Paridis Helena, iudicio Priami non sibi, sed Deiphobo esset adiudicata, in Idam montem fugisse, atque exinde monente Calchante productum de Palladio pro odio prodidisse:) tunc Diomedes et Ulixes, ut alii dicunt, cuniculis; ut alii, cloacis ascenderunt arcem: et occisis custodibus sustulere simulacrum: [Qui cum reverterentur ad naves, Ulixes, ut sui tantum operis videretur effector, voluit sequens occidere Diomedem, cuius ille conatum cum ad umbram Lunae notasset, religatum prae se usque ad castra Graecorum, egit.] Ideo autem hoc negotium his potissimum datum, quia cultores fuerunt Minervae. Hoc cum postea Diomedes haberet, [ut quidam dicunt,] quod et Virgilius ex parte tangit: et Varro plenissime dicit, credens, sibi non esse aptum, propter sua pericula, (quibus nunquam cariturum responsis cognoverat, nisi Troianis Palladium reddidisset,) transeunti (per Calabriam) Aeneae offerre conatus est. Sed, cum se ille velato

capite sacrificans convertisset, Nautes quidam accepit simulacrum. Unde Minervae sacra non Iulia gens habuit, sed Nautarum (codd. nonnulli *nautor.* Burm. *Nautior.*) Hinc est illud in quinto (704.): [*Tum senior Nautes,*] *Unum Tritonia Pallas Quem docuit.* Quanquam alii dicant, simulacrum hoc a Troianis absconditum fuisse intra extructum parietem, postquam agnoverunt, Troiam esse perituram: quod postea bello Mithridatico dicitur Fimbria quidam Romanus inventum indicasse: quod Romam constat advectum. Et cum responsum fuisset, illic imperium fore, ubi et palladium: adhibito Mamurio fabro, multa similia facta sunt. Veruntamen agnoscitur hastae oculorumque mobilitate. Unde est, [*Vix positum castris simulacrum arsere coruscae Luminibus flammae.* Vel: Parmamque ferens,] *hastamque trementem.* Sed ab una tantum sacerdote [agnoscitur] (visa est): ut Lucanus (1, 598.): *Troianam soli oui fas* (codd. Burm. Guelf. II. et Dan. *cui fas soli*) *vidisse Minervam.* Dicunt sane alii, unum simulacrum coelo lapsum (quod nubibus * adfectum (*advect.*) et in ponte depositum) apud Athenas tantum fuisse, (unde et γεφυριστὴς dicta est. Ex qua etiam causa *Pontifices* a *ponte sublicio,* qui primus Tibri impositus est, appellatos tradunt, sicut Saliorum carmina loquuntur. Sed hoc Atheniense Palladium a veteribus Troianis Ilium translatum.) Alii (vero) duo volunt: hoc de quo diximus, et illud Atheniense. (Alii, cum ab Ilo Ilium conderetur, hoc Troianum coelo lapsum dicunt. Alii multa fuisse Palladia, sed hoc a Diomede et Ulixe furto ablatum tradunt.) — 167. *Sacram effigiem;* quasi [de] coelo lapsam. (Et tres simul res dixit; quare numen irasceretur, quod Antistites caesi, quod cruentis manibus.) — 169. *Ex illo;* facto, vel tempore. *Fluere;* [delabi; et] est τῶν μέσων. Nam ideo addidit *retro.* Contra Sallustius: *Rebus supra vota fluentibus.* — 170. *Aversa deae mens;* propter illud, *Manibusque cruentis.* — 171. *Tritonia;* (ait * q. inter nubilis ἀπὸ τὸ * θροεικόαι, i. timore, aut) *Aut quasi terribilis, ἀπὸ τοῦ τρεῖν, i. e. timere, aut*) [a Tritone amne Boeotiae, aut a Tritonide palude Africae, iuxta quam nata dicitur,] secundum Lucanum (9, 354.): *Et se* (codd. Burm. *si*) *dilecta Tritonida dixit ab unda.* Sane *Tritonia* Antonomasivum est [i. e. vice nominis ponitur,] quia proprium est Minervae. Nam epitheta sunt quae variis possunt vel personis vel rebus apponi. Et haec caute observanda sunt, sicut et propria nomina: quae plerumque ex appellativis sunt: ut est *victor,* vel *felix.* — 172. *Vix;* modo mox [significat. *Castris;* pro in castris. *Simulacrum;* inter consecratas res, i. e. aedes aereas (*sacras*), etiam simulacra accipiunt, quod in Bucolicis (7, 31.) scriptum est. Hic ergo ipso nomine simulacri, consecrationem eius ostendit, quis enim ignorat Palladium simulacrum Minervae esse? (Quam autem sacrum fuerit, hinc docet, quod ait: *Nec dubiis* et reliqua, ut appareat, et (*etsi*) loco motum, *vim* tamen consecrationis habuisse.) *Arsere;* subaudimus Cum, ut sit, cum arsere. *Coruscae;* coruscum alias fulgens, alias tremulum est. — 173. *Luminibus flammae arrectis;* hypallage est, lumina enim arsere flammis.] *Salsus sudor;* bene addidit *salsus,* ut significaret laborem futurum, (vel certe) [indicium commoti numinis fuisse dicitur:] ne forte alter in simulacro [quilibet] humor intelligere-

tur. [Probo sane displicet *sals. sudor*, et supervacue positum videtur. Hoc autem Ennius de Lamis dixit.] — 175. *Emicuit*; [exsiluit.] Quasi quae consistebat invita, [locumque damnaret. *Parmamque ferens, hastamque trementem*; his enim signis Palladium a ceteris discernebatur, quod supra dictum est.] — 176. *Tentanda aequora*; si vel fugere possint post iram Minervae. — 178. *Argis*; adverbium in loco est. [Quod autem ait *Omina ni repetant*, et respexit Romanum morem. Nam si egressi male pugnassent, revertebantur ad captanda rursus auguria. (Item in constituendo tabernaculo, si primum vitio captum esset, secundum eligebatur; quod si et secundum vitio captum esset, ad primum reverti mos erat. Tabernacula autem eligebantur ad captanda auspicia; sed hoc servatum a ducibus Romanis, donec ab his in Italia pugnatum est, propter vicinitatem; postquam vero ministerium (imperium) longius prolatum est, ne dux ab exercitu diutius abesset, si Romam ad renovanda auspicia de longinquo revertissent, constitutum, ut unus locus de captivo agro Romanus fieret in ea provincia, in qua bellabatur, ad quem, si renovari opus esset auspicia, Dux rediret.) [*Numenque; numen* Minervam dixit] (aut pro Palladio posuit *numen*, ut (4, 204.): *Media inter numina divum.*) [*Reducant*; placent, reconcilient. — 179. *Quod*; i. e. Palladium.] — 180. (*Vento petiere*; hic ostenditur, illos navigasse.) — 181. *Arma deosque parant comites*; ingenti arte de futuro sollicitos facit: ut praesentem firmet securitatem. (*F.* facit; ut videatur periculum denuntiando secreta Argivorum prodere, quatenus praesentem firmet securitatem, ut eos faciat incautos.) — 182. [*Improvisi aderunt*; sicut et factum est. (Et artificiose; neque enim mentitur, et tamen decipit; nam verum metum falso metu abegit et (*ut*) dum reversuros timent, non timeant * sic non abegerint) (*ne non abierint.*) *Digerit omina*; interpretatur numinis commotionem, [vel futuri ordinem pandit, i. e oraculorum, vel ordinat, et disponit.] — 183. *Hanc* etc.; respondet ad interrogationem: *Quo molem hanc immanis equi statuere.*) — 184. [*Nefas quae triste piaret*; contaminati Palladii scilicet, *Piaret* autem, expiaret; num violaret, pro violaverit?] — 185. (*Immensam* etc.; hoc est: Quis auctor, quae machina belli? — 187. *Ne recipi* etc.; cum equi magnitudo necessaria ad recipiendos milites fuerit, inducendi equi desperationem facit, ut magis iniiciat cupiditatem inducendi.) — 188. *Antiqua sub relligione*; (i. e. loco Palladii, secundum antiquam religionem;) [i. e. sub] favore pristino (tutelam colenti populo praestare. Constat enim, apud Troianos principe loco Minervam cultam.) — 189. *Nam si vestra manus*; quia occurrebat, exurendum esse equum, si intro ferri, vel prodesse non poterat. (*Violasset*; pro violaverit.) [*Dona Minervae*; quae Minervae data sunt.] (Et minatur occulte, ne quis equum tentare audeat. — 190. *Quod dii* etc.; adeo se ostendit favere Troianis, ut nomen etiam Graecorum exueretur (*exsecraretur*). *Ipsum* autem, Calchantem accipimus; nam quasi Troianus testatur (*detest.*), quae in illos ominose dicta sunt.) — 192. *Ascendisset*; pro ascenderit. Ut (237.): *Scandit fatalis machina muros.* — 193. [*Ultro*; statim, mox.] *Asiam*; Asiaticos: ut ((10,365.): *Latio dare terga sequaci*; nam et) paulo

post: *Urbem sepultam*, pro civibus posuit. *Pelopeia*; [Argiva, a Pelope. [Unde et Peloponnesus.] *Nostros nepotes*; [utique Graecos posteros; vel] Diasyrtice, nam iam quasi Troianus loquitur? — 195. (*Talibus insidiis*; bene insidiis, ut ostendat, non se virtute, sed insidiis esse superatos; nam ideo subiecit: *Quos neque Tydides, nec Larissaeus Achilles* etc.) *Periuri*; [quia dixit, *Vos aeterni ignes*: et *periuri*] in verbo *r* non habet. Nam *peiuro* dicimus corrupta natura praepositionis, quae res facit errorem, ut aliqui male dicant *peiurus* vel *peiuro*. (L. *peiurus, periuro, periurant*; R. Vos. *peiurus, ut peiuro vel peiurant*. Al. (ut Guelf. I. II.) tantum *peiurus*; Dan. *periuros*.) — 196. *Credita res*; aut fides habita, aut commissa respublica. *Captique dolis*; (sicut dictum est, virtuti non cedit.) Dolis dicit Troiam esse superatam. Non quod Troianis victos esse turpe non fuerit: sed quod Graecis turpius vicisse per dolos. *Coactis*; [i. e. expressis:] ut Terentius (Eun. 1, 1, 22.): [*Una mehercle falsa lacrymula*,] *quam oculos terendo* [*misere*,] *vix* [*vi*] *expresserit*. — 197. (*Quos* etc.; bene utrique honorem virtutis dat, a quibus victus est.) *Larissaeus Achilles*; a vicinitate. Nam Phthius fuit. Utraque tamen Thessaliae civitas est: [Larissa autem a Nympha Larissa est appellata,] (ex qua Neptunus creavit * Pelago et Phthion (Burm. coni. *Pelagonta et Phtian*). Achillem autem, Homerum secutus, Phthiatem non dicit, quem perhibent peregrinantem apud Phthiam, quod nullius esset humanitate susceptus, tali silentio inhospitalem damnasse civitatem.) — 199. *Hic*; tunc. *Maius miseris multoque*; [Frequentavit *m*.] Ut: *Et sale saxa sonabant*. [Et: *Casus Cassandra canebat*.] Nam apud veteres a similibus incipere vitiosum non erat. Et notandum, quia, ut supra diximus, agit, ne videatur vel Troia cessisse viribus: vel Aeneas voluntate fugisse. Hac autem re ostendit, ex accidentibus dolos Graecorum esse firmatos; (cum dicit etiam deos adversum Troiam fecisse.) — 201. *Laocoon ductus Neptuno*; ut Euphorion dicit, post adventum Graecorum sacerdos Neptuni lapidibus occisus est: quia non sacrificiis eorum vetavit adventum. Post abscedentibus Graecis quum vellent sacrificare Neptuno, Laocoon Thymbraei Apollinis sacerdos sorte ductus est: ut solet fieri, cum deest sacerdos certus. Hic piaculum commiserat ante simulacrum numinis, cum [Antiopa sua] uxore coeundo. Et ob hoc immissis draconibus cum suis filiis interemptus est. Historia quidem hoc habet. Sed poeta interpretatur ad Troianorum excusationem, [qui hoc ignorantes decepti sunt. (Alii dicunt, quod post contemptum semel a Laomedonte Neptunum certus eius sacerdos apud Troiam non fuit; unde putatur Neptunus etiam inimicus fuisse Troianis, et quod * ille meruerit (*quod illi meruerint*), in Sacerdote monstrare; quod ipse alibi ostendit, dicens (5, 810.): Cuperem cum vertere ab imo structa meis manibus periurae moenia Troiae.) Quod autem ad arcem ierunt serpentes, vel ad templum Minervae, aut quod et ipsa inimica Troianis fuit, aut signum fuit periturae civitatis.] (Sane Bachilides de Laocoonte et uxore eius, vel de serpentibus a Calydnis (cod. F. *Chalidonis*; edit. Commelin. *Caledonis*) insulis venientibus atque in homines conversis dicit.) *Sorte ductus*; sic Sallustius: *Sorte ductus fusti necat*.

(Codd. Burm. *furta s. furti negat.* Edd. vett. *furti negati.* Guelf. I. *fuisse negat.*) — 202. *Sollemnes aras;* anniversario sacrificio religiosas. Dicimus autem et *sacrificium sollemne*, et *aras sollemnes:* ut *apricum* et *hominem* et *locum:* ut: *Aprici meminisse senes*, Persius (5, 179.). Contra Horatius (Carm. 1, 8.): *Cur apricum oderit campum.* (Quidam dicunt, quod continuo quinquennio sacrum eidem deo quotannis fuerit restauratum, sollemne dici, sive publicum fuerit, sive privatum.) *Taurum ingentem;* non praeter rationem est hoc loco *ingentem:* alibi (E. 3, 81.): *Iam cornu petat.* In victimis enim ista requiruntur, ut certis numinibus certae aetatis mactentur animalia. (*Mactabat;* scil., ut Graecis mala naufragio provenirent. Quid autem sit *mactare* in quarto libro (57.) innuimus: *Mactat* (mactant) *lectas de more bidentes.* Sane sciendum, rite Neptuno et Apollini tauros immolandos; nam Iovi non licere, ideo et in III. libro (21.) prodigium dicit secutum. — 203. *Ecce autem;* cum ex improviso vult aliquid ostendere, *ecce* ponit, ut (318.): Ecce autem, telis Panthus. Sicut Cicero (Verr. 5, 34.): *Ecce autem repente ebrio Cleomene esurientibus caeteris.*) *Gemini;* duo, et similes. *Gemini* autem sunt proprie [duo] fratres simul nati. [*A Tenedo;* ideo quod significarent naves inde venturas. *Tranquilla per alta;* absolute dixit.] — 204. *Horresco referens;* etiam referens (quod tum vidissem.) *Immensis orbibus;* pro immensorum orbium. *Angues; angues* aquarum sunt: *Serpentes* terrarum: *Dracones* templorum, ut in hoc indicat loco: *tranquilla per alta Angues;* paulo post [in terra]: *Serpens amplexus.* Item, *Delubra ad summa dracones.* Sed haec significatio plerumque confunditur. (Horum sane draconum nomina Sophocles in Laocoonte dicit.) — 205. *Pelago;* per pelagus. — 206. *Iubae;* aut cristae, aut barbae. [*Iubae* autem proprie equorum sunt.] (Plaut. in Amphitruone (5, 1, 56.): *Angues iubati.*) *Sanguineae;* sanguinei coloris. — 208. [*Pone;* post, semper in loco, nunquam in tempore.] *Legit;* transit: ut (3, 292.): *Litoraque Epiri legimus. Sinuat;* curvat: flectit in sinus. [Ut a *fluctu*, *fluctuat*, sic in Geor. (3, 192.): *sinuatque alterna volumina crurum.*] — 209. (*Fit sonitus;* ut ostenderet serpentum magnitudinem, quorum in lapsu fluctus movebantur, quia ait: *tranquilla per alta. Salo;* dicimus et *Salum*, unde est *Salo:* et *sal, salis:* ut (1, 35.): [*Spumas salis aere secabat.* (Al. ruebant.) Item (1, 173.):] *Sale tabentes artus in litore ponunt. Arva;* [hic *arva* pro *litora* posuit;] (nam arva sunt, quae Graecis ἄρουρα sunt dicta; et bene celeritas demonstrata est.) — 210. *Suffecti;* pro infecti: ut *connixa* pro *enixa;* (vel certe inferiorem oculorum partem habentes infectam;) et est figura, *suffecti oculos:* [i. e. suffecti oculi, et suffusos oculos habentes.] — 211. *Sibila;* i. e. sibilantia. Nam participium est. Cum enim nomen est, *sibilus* dicimus. Ut (E. 5, 82.): *Nam neque me tantum venientis sibilus austri. Vibrantibus*, mobilibus. Quia nullum animal tanta celeritate linguam movet, adeo ut triplicem habere videatur, cum una sit. (Hos dracones Lysimachus curifin et Periboeam (*Porcen et Charib.*) dicit; filios vero Laocoontis, Ethronem et Melanthum Thessandrus dicit.) — 212. *Diffugimus visu;* qualis vindicta in eos fuit, ut etiam posteris haec supplicia

praevidissent? (al. ut etiam aliter prius posteris suppl. haec providissent. Al. ut etiam pater prius liberis suppl. haec inferri praevideret.) Maior enim poena est in visione, quam in patientia. [*Exsangues*; timentes, nam ideo timentes pallescunt, quia ante exsangues fiunt. *Agmine certo*; itinere, impetu: ut (782.): *Leni fluit agmine Tibris*, vel tractu corporis, ut (G. 3, 423.): *extremaeque agmine caudae.*] — 213. (*Laocoonta*; etsi a filiis eius incipiunt, *Laocoonta petunt.* — 215. *Implicat*; hoc ad mollitiem infantum corporis dixit.) *Depascitur*; ut diximus supra (1, 194.) et *pasco* et *pascor* unius significationis sunt: ut (G. 3, 458.): *Atque artus depascitur arida febris.* — 216. *Post ipsum* etc.; quomodo se misit (Burm. coni. *sibi permisit*, s. *ausus fuit*) filios liberare, qui talem vim conspiciebat? sed ne parricida diceretur, qui filios non liberavit, [auxilio subit.] — 217. *Spiris*; nodis. Unde et bases columnarum spirulas dicunt. Nam proprie *spira* est volubilitas funium. [Inde et posteriora serpentium spirae dicuntur, quae sic involvuntur in girum, ut Funes.] — 218. *Squamea*; pro squamosa: ut *frondea* pro frondosa (1, 191.) et est figuratum: *Squamea terga collo circumdati.* — 220. *Simul*; modo adverbium temporis est, significat enim eo tempore, Et est ordo; *simul manibus tendit divellere nodos. Simul clamores horr. ad s. toll.* etc.] (Et vide, genus mortis totum ad supplicium procuratum.) [*Tendit*; contendit.] — 221. *Perfusus vittas*; perfusas vittas habens; et est interpositus versus. Nam potest tolli salvo sensu. [*Sanie* pro sanguine, nam sanies corruptus sanguis.] *Atroque veneno*; ut *pallida mors*: [vel] *tristis senectus.* — 223. *Quales mugitus*; i. e. *tollit*; facta autem comparatio est propter sacerdotis personam. — 224. *Incertam*; dubie illisam: quae non haberet mortis effectum, [inde et *excussit.*] — 225. *Lapsu*; *labi* proprie serpentum est. *Delubra*; *delubrum* dicitur quod uno tecto plura complectitur numina, quia uno tecto *diluitur*: ut est Capitolium, in quo est Minerva, Iuppiter, Iuno, [sunt σύνναοι.] Alii, [ut Cincius,] dicunt, delubrum esse locum ante templum, ubi aqua currit, a *diluendo.* Est autem synecdoche, hoc est a parte totum. (Varro autem Rerum Divinarum libro XXVII. *delubrum* esse dicit, aut ubi plura numina sub uno tecto sunt, ut Capitolium; aut ubi praeter aedem area sit adsumpta deûm causa, ut in circo Flaminio Iovi Statori; aut in quo loco dei dicatum sit simulacrum, ut, in quo figunt candelam, *candelabrum* appellant, sic in quo deum ponant, *delubrum* dicant. Ergo hic cum dicit, *delubra ad summa dracones*, ut esset manifestatum, subtexuit *dei simulacrum*; adiecit enim: *Saevaeque petunt Tritonidis arcem*; nec praetermisit, quin dei nomen adderet, dicens: *sub pedibusque deae* etc., ne sine ratione delubri nomen intulisse videretur. Massurius Sabinus: *Delubrum, effigies, a delibratione corticis; nam antiqui felicium arborum ramos, cortice detracto, in effigies deorum formabant, unde Graeci ξόανον dicunt.* Alii *delubrum* dicunt templum, ab eo quod nulli iunctum aedificio pluvia diluatur.) — 226. *Saevaeque*; fortis, aut nobilis; (aut ad tempus epitheton additum; aut *saeva* circa Troianos.) — 227. *Sub pedibusque deae*; scilicet maioris simulacri: quod a cunctis videtur. Nam quod colitur, et breve est et latet: sicut palladium

fuerat. (Non ergo contrarium est, quod post raptum Palladium intulit *deae*. Sane hoc loco *sub* particulam secundo repetendo utrique casui iunxit; accusativo, cum proprie (prope) significavit, ut sit: *prope pedes deae*; et *sub orbe*, ablativo, i. e. infra orbem, ut (G. 3, 416.): Saepe sub immotis praesepibus.) *Clypeique sub orbe*; ut maxima pars in spiram collecta ante pedes sit. Colla vero cum capitibus erectis post clypeum, i. e. inter scutum et simulacrum deae latebant: ut est in templo urbis Romae. — 228. *Novus*; magnus: ut (E. 3, 86.): *Pollio et ipse facit nova carmina*; (aut repentinus, aut novi generis, i. e. qualis nunquam antea. Cunctis; quia ante interemptum Laocoonta dixit timuisse; nisi eos, qui viderant angues, post eius interitum cunctos dixit, qui sacerdotem extinctum cognovissent.) — 229. *Insinuat* pro insinuatur. [Clodius scriba commentariorum: Insinue ut (Fabr. *insinuo ut*; cod. F. *insinuem*) intro eam penitus.] *Scelus*; supplicium: ab eo quod praecedit, id quod sequitur insinuans. *Expendisse* autem tractum est a pecunia. Nam apud maiores pecuniarias poenas constat fuisse, [cum adhuc rudi aere pecunia ponderaretur, quod ad capitis poenam de iure (Grot. deinde) usurpatum est.] (An, quia utriusque rei debitor *reus* dicitur, quis ante hunc *expendisse* pro luisse?) — 230. *Sacrum robur*; non ut supra, lignum. (Et notandum, quot nominibus hunc equum appellet: lignum, machinam, monstrum, dolum, pinea claustra, donum, molem, equum, sacrum robur.) — 231. [*Tergo*; quare *tergo*, cum dixerit *in latus et in alvum?* Ergo *tergo* quasi per significationem equi accipiamus; quidam *tergo* quasi a tergo suo accipiunt. Tum quia Laocoon manu reducta a tergo suo, iecerit telum: ut est (9, 417.): *Ecce aliud summa telum librabat ab aure.*] *Sceleratam*; pro *ipse sceleratus*: ut (544.): [*Telumque imbelle*, [et] (577.): *Inutile ferrum*; et est Hypallage. — 232. *Sedes*; per hoc ostendit domum (al. *donum*) Minervae. *Oranda*; placanda. — 233. (*Conclamant*; una scil. voce; et bene de peritura civitate *concl.* dixit, quia semper res perditae *conclamatae* dicuntur.) — 234. *Muros*; superpositos Scaeae portae. Nam sequitur: *Quater ipse* (ipso) *in limine portae. Moenia pandimus urbis*; non est iteratio. Nam dicit, patefacta porta vel diruta, interiora civitatis esse nudata, (ergo moenia cetera urbis tecta, ut aedes; vel aedes accipiendum.) *Accingunt*; (pro accinguntur; vel *acc.*, pro) *Accingunt operi*; praeparant se ad opus. (Terentius Phormione (2, 2, 4.): *accingere.*) — 237. *Intendunt*; [in]ligant: ut (4, 506.): *Intenditque locum sertis.* *Scandit*; transcendit propria magnitudine; (vel propter aggerem, quem ruina fecerat muri.) *Fatalis*; mortifera. (*Muros*; ruinas murorum dirutorum.) — 238. [*Foeta*; nunc plena, ut in Bucolicis (1, 50.): *Tentabunt pabula foetas*, alias enixa iam, ut (8, 630.): *Fecerat et viridi foetam.*] (*Pueri* etc.; more Romano, patrimi et matrimi.) — 239. *Sacra canunt*; hymnos dicunt. (*Gaudent*; quidam hic *gaudent* pro *optant* intelligunt, ut (E. 3, 88.): *Veniat quo te quoque gaudet.*) — 240. *Minans*; vel eminens, vt (4, 88.): *Minaeque murorum ingentes*; vel minitans, [eventum aliquem malum ominans.] — 241. *O patria*; versus Ennianus. Sane exclamatio eo pertinet, quod tanta fuerat vis consecrationis (in porta Troiana,) ut etiam

post profanationem ab ingressu hostes vetaret. Nam novimus (integro) sepulcro Laomedontis, quod super portam Scaeam fuerat, tuta fuisse fata Troiana. (*Divum domus*; vel quod eius muros Apollo et Neptunus fabricaverunt, ubi etiam Minerva per Palladium culta est: vel propter Ganymedem, Dardanum, Tithonum.) *Inclita bello*; quia superavit Mysiam totam. — 242. *Quater*; saepius. (*In limine portae*; hic portam pro ipso aditu posuit; nam quod ait *limine*, manifestum est portae. Nam pars superior diruta est, necessario remanente limine, quod in ima parte. i. e. in solo positum erat.) — 243. *Atque utero* etc.; ostendere vult, non in totum a diis desertos esse Troianos, quippe quos sono equi dicit esse commonitos, ne Dido ab his animum averteret, quos videbat a suis numinibus derelictos; sed hoc dicit: monuerunt nos dii, sed nos non intelleximus. Et bene addidit: *sonitum arma dedere*, ne ei obiiceretur, non potuisse fieri, ut plexa armis machina sonum non redderet.) — 244. [*Instamus tamen*; subaudiendum, quanquam sonitum dederint, tamen instamus.] *Immemores*; improvidi: aut non memores oraculorum. [Vel *immemores* dementes, quoniam memoria in mente consistit.] (Sane si peritiam Virgilii diligenter intendas, secundum disciplinam carminis Romani, quo, ex urbibus hostium deos ante evocare solebant, hoc dixit; erant enim inter cetera carminis verba haec: *Eique populo civitatique metum, formidinem, oblivionem iniiciatis*; unde bene intulit, *immemores caecique furore*, tanquam qui deos prodiderunt.) — 245. *Monstrum infelix*; (Troianis scil., quod) post rem probatam dixit. [*Sistimus*; constituimus, collocamus.] — 246. *Tunc etiam*; sicut antehac saepius. Nam Helena veniente praedixerat [futura bella et mala. *Fatis*; (ne putarentur stulti, qui vati non credidisset, cito subiecit: *Dei iussu* etc. Sane) quidam hic *fatis* pro calamitatibus accipiunt.] — 247. *Dei iussu*; praecepto Apollinis: qui spe promissi coitus (Guelf. I. II. spe coeundi) concessa divinitate frustratus sustulit fidem vera dicenti; [qui cum amasset Cassandram, petit ab ea eius concubitus copiam: Illa hac conditione promisit, si sibi ab eo futurorum scientia praestaretur: quam cum Apollo tribuisset, (ab illa promissus coitus denegatus est; sed Apollo, dissimulata paulisper ira,) petiit ab ea, ut sibi oscu[lu]lum saltem praestaret, quod cum illa fecisset, os eius inspuit, et quia eripere deo semel tributum munus non conveniebat, effecit ut illa quidem vera vaticinaretur, sed fides non haberetur.] *Non unquam*; non aliquando, i. e. nunquam. Nam si *nonnunquam* esset, duae negativae facerent unam confirmativam. Licet Terentius (Heaut. 1, 1, 11.) Graeco more dixerit: *Agrum in his regionibus meliorem neque pretii maioris nemo habet.* [*Credita*; dubium a quo verbo veniat, et an femininum singulare sit participium, an neutrum plurale.] — 249. *Festa fronde*; quae festos indicat dies, [vel quae festis diebus adhibetur,] ut laurus, oliva, [hedera], et similia. *Velamus*; coronamus. Ut (5, 366.): *Victori velatum auro, vittisque iuvencum.* — 250. *Vertitur interea coelum*; atqui epitheton hoc coeli perpetuum est: sed *vertitur* [nunc] est, in aliam faciem commutatur. Quod more suo explanat [in] sequentibus. *Ruit oceano*; nascitur de Oceano, ut (G. 2, 309.): *ruit atram Ad coelum picea crassus caligine*

nubem. Ideo autem *ruit*, quia altius est mare quam terra, ut supra diximus; [aut certe *ruit* impetu et festinatione, ut (1, 83.): *Qua data porta ruunt.*] (Sane sphaerae ratio hoc habet, ut omnia diversis vicibus sicut oriri, ita et ruere videantur.) — 251. *Umbra magna*; i. e. terrae: et definitio est noctis: [cum sol intra hemisphaerium in contrarium iaciat umbram, quae nox est.] — 252. *Myrmidonumque dolos*; a generalibus ad specialia venire vitiosum est; nisi forte redeatur ad causam, ut hoc loco. (*Fusi*; dispersi * per sua quisque; iam ad habitum retulit dormientium securorumque.) *Per moenia*; per domos: ut supra (234.): *Et moenia pandimus urbis. Moenia* enim et publica et privata dicuntur. — 253. [*Conticuere*; dormierunt, ex consequentibus priora intelliguntur. *Fessos artus*; (aut generaliter, quia omnis dormiens quasi fessus, aut *fessos*) [a] trahendo equum] (diruendoque muros.) — 254. *Phalanx*; lingua Macedonum, legio. Et est a parte eorum hoc est synecdoche; [significat enim totum exercitum.] *Ibat*; veniebat: ut (375.): *Nunc primum a navibus itis.* — 255. *Amica*; sibi [tacita,] grata. Et sciendum, septima luna captam esse Troiam: cuius simulacrum apud Argos est [quod relata victoria constitutum est, ab imagine eius, quae tunc erat dividua orbis re (modo)]. Hinc est quod dicit (340.): *Oblati per lunam.* Et alibi (397.): *Per caecam noctem. Tacitae lunae*; aut more poëtico noctem significat, [cuius tempore tacetur, ut (4, 525.): *Cum tacet omnis ager.* Aut certe *tacitae*, serenae: ut (3, 515.): *Sidera cuncta notat tacito labentia coelo*, vel ipsi taciti, ut (8, 343.): *Tacitumque obsedit limen amatae.*] aut physica ratione (al. *physicam rationem*) dixit. Nam circuli septem sunt, Saturni, Iovis, Martis, Solis, Veneris, Mercurii, Lunae. Et primus, hoc est Saturni, vehementer sonat: reliqui secundum ordinem minus, sicut audimus in cithara, [cuius ultima chorda minus sonat.] Ergo *tacita luna* est, cuius circulus terrae vicinus immobili, minus sonat aliorum comparatione. — 256. (*Litora nota*; i. e. quae paulo ante reliquerant.) *Flammas cum regia puppis*; more militiae: ut (3, 519.): *Dat clarum e puppi signum.* (Et hic intelligendum est, Helenam Agamemnoni vel Graecis signum dedisse veniendi, sublata face; Agamemnonem contra signa Sinoni dedisse aperiendi equi, ut in sexto (518.): *Flammam media ipse tenebat, Et summa Danaos ex arce vocabat.*) Est autem tropus: per *puppem*, navem; per *navem*, eos qui in navi sunt, significat. — 257. *Fatis iniquis*; voluntate numinum. Nam illis propitia, sed in nos iniqua: ut Lucanus [de Mario] (2, 86.): *Non ille favore Numinis ingenti* (al. *ingenteis*) *superum protectus ab ira*, [*Vir ferus et fato cupienti perdere Romam sufficiens.*] — 260. *Reddit*; quasi debitos [vel creditos]: ut (6, 18.): *Redditus his primum terris.* Sic Horatius (Carm. 1, 3.): *Navis quae tibi creditum debes Virgilium, finibus Atticis reddas incolumem precor. Cavo robore*; equi, Epexegesis (codd. *efex.*) — 261. *Thessandrus*; Polynicis et Argiae filius. *Sthenelus*; Capanei et Euadnes. *Ulixes*; Laertae et Anticliae (al. *Antidiae*). — 262. (*Athamas*; Demophoontis filius, Perrechiae nepos. *Thoas*; Andremonis filius.) — 263. *Neoptolemus*; qui ad bellum ductus est puer, *Pyrrhus* vero a capillorum qualitate vocitatus est; nam Pyrrhatii (Guelf. I. pyracii)

capilli dicuntur; Achillis et Deidamiae filius, Pelei et Thetidis nepos ex patre: ex matre vero Lycomedis regis Scyriae insulae. *Primusque Machaon;* [hic Machaon] Aesculapii filius [fuit], medicorum maximus, (cuius frater Paedariolus) (Podalirius.) *Primus*, aut princeps, [inter primos, aut arte primus:] aut numeri sui, nam per ternos distinxit (codd. *dixit*.) *Menelaus;* Atrei filius frater Agamemnonis propter quem bella gerebantur (*Epeus;* Panopei filius.) — 265. *Urbem;* i. e. cives; [cum *urbs* muros significet, civitas vero eius habitatores.] (*Somnoque vinoque;* ostendere vult nihil magnum a Graecis factum quod obtinuerint civitatem. *Somno* autem, quia nox erat; *vino*, quia festus dies.) — 266. *Caeduntur vigiles;* non actus nomen est: sed officii; *Vigiles* autem, Capitolii significat. (Cod. F.: officii; modo enim *vigiles* intelligendum, non qui modo vigilarunt, sed qui soliti exercere vigilias; aut certe *vigiles*, quos fefellit Sinon equum servantes; et bene ostendit timiditatem Graecorum, qui paucitate timentes eos primos occiderunt, quod ceteros poterant excitare; aut *vigiles* portarum;) nam paulo post (334.): *Vix primi praelia tentant Portarum vigiles.* [*Patentibus* pro patefactis.] — 267. *Conscia;* coniurata. Bene autem in insidiis conscientiam nominavit. — 268. *Tempus erat quo prima quies;* hoc loco noctis describit initium. Alibi totam noctem: ut (4, 522.): *Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem Corpora per terras.* Descriptiones sane pro rerum qualitate vel [pro-] tenduntur vel corripiuntur. Illo enim loco protensio (codd. *protentio s. protencio*) ad invidiam pertinet Didonis, aut vigiliarum. Sunt autem solidae noctis partes secundum Varronem hae: *vespera*, (*crepusculum*,) *conticinium*, (concubium), intempesta nox, (al. *intempestum;*) gallicinium, (conticinium), lucifer, (crepusculum matutinum.) Diei: *mane*, *ortus*, *meridies*, *occasus*. De crepusculo vero, quod est dubia lux; nam *creperum* dubium significat; quaeritur. Et licet utrique tempori possit iungi, usus tamen ut matutino iungamus, obtinuit: licet Statius (al. Lucanus) dixerit (Theb. 1, 344.): *Longa repercusso nituere crepuscula Phoebo.* *Manum* vero, unde est *mane*, bonum dixere veteres. (*Aegris;* quantum ad divina, tardis. — 269. *Dono divum;* quidam *donum* voluntate dicunt venire, *munus* ex officio; *donaria* vero loca in templis, in quibus dona ponuntur.) *Serpit;* latenter membris infunditur. — 270. *In somnis;* aut per somnos: aut si *insomnis* legeris, erit synizesis. *Ecce;* hac particula utimur, quotiens repentinum aliquid volumus indicare: (ergo *ecce* subito est,) ut (57.): *Ecce manus iuvenem interea post terga revinctum.* — 271. *Visus adesse;* bene *visus:* quia somnia videntur tantum, non sunt naturaliter vera. Quod autem paulo post dicit (297.): *Effer penetralibus ignem:* confirmantis est. Nam illud verum fuisse contendit. — 272. *Raptatus;* [i. e. tractus.] Frequentativo utitur, ut supra [(1, 483.): *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros.*] *Bigis;* secundum artem modo dixit, quae exigit, ut quae de pluribus constant, plurali tantum numero dicantur: ut *bigas*, *quadrigas*, *mappas*. Sed haec plerumque corrumpit auctoritas, ut Horatius (Ep. 1, 5, 22.): *Ne sordida mappa.* Item Statius (Theb. 1, 338.): *Rorifera gelidum tenuaverat aera biga.* — 273. *Traiectus lora;* traiecta lora habens: [ut (1, 320.):

Nuda genu.] — 274. *Hei mihi;* Ennii versus. [Et totum iungendum, ne doloris distinctione frigescat.] — 275. *Exuvias indutus Achillis;* [hoc est arma quae occiso Patroclo ademit, (quae Vulcanus Peleo fecerat.) Celavit autem mortem Patrocli ad laudis augmentum. *Indutus* autem accusativo iungitur, ut hoc loco: sed magis septimo casu (codd. et, ut (Guelf. hic) magis in usu est, septimo), [ut in decimo (774.): *Praedonis corpore raptis Indutus spoliis.*] *Exuvias* autem tantum numero plurali dicimus. — 276. *Phrygios ignes;* flammas Troianas, quibus Protesilai navis incensa est. [Constat enim naves Graecorum flammis oppugnatas ab Hectore. *Puppibus;* pro in puppes.. — 277. *Squalentem;* modo sordidam, alibi lucentem: ut X. Aeneid. (314.): *Per tunicam squalentem auro.*] *Barbam;* singulari numero hominum, plurali [vero] quadrupedum dicitur. Unde dubitatur de quibus dixerit (G. 3, 366.): *Stiriaque impexis induruit horrida barbis.* (*Et concretos sanguine crines;* non sine ratione etiam hoc de crinibus dolet Aeneas, quia illis maxime Hector commendabatur; adeo ut etiam tonsura ab eo nomen acceperit, sicut Graeci poëtae docent. — 278. *Vulneraque* etc.; aut *gerens*, velut iniqua proferens, et ostentans, quae a Graecis pugnans pro patria susceperat; aut) *Plurima muros;* quia ut Homerus dicit (Il. χ, 369.), in Hectorem extinctum omnes tela iecerunt more maiorum. Unde est (11, 9.): *et bis sex thoraca petitum Perfossumque locis.* Propter duodecim populos Tusciae. Duodecim enim Lucumones, qui reges sunt lingua Tuscorum, habebant. Unde est (10, 202.): *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.* — 279. *Ultro;* quia ratio exigebat, ut loqueretur ille qui venerat. — 280. *Compellare;* alloqui. — 281. (*O lux;* quasi dies noster, per quem certi eramus de luce, i. e. de vita, tanquam occiso Hectore omnes se extinctos credant. *Spes o fidissima;* bene per contrarium. Spes enim semper incerta, in Hectore fidissima dicitur. — 283. *Expectate;* antiptosis est: pro *expectatus.* (*Ut te;* ordo est: *ut fessi aspicimus*, i. e. qua * (quasi) fessi. — 285. *Indigna;* aut te indigna, aut crudelia (crudelis). *Serenos;* hilares; antiqui et e contrario tristes *nubilos* dicebant.) — 286. *Foedavit;* cruentavit, ut (502.): *Sanguine foedantem.* Et bene permansit in translatione, quia supra dixerat: *O lux.* Ideo et *serenos*, ideo et *foedavit.* Nam Sallustius de nubibus: *Foedavere lumen.* — 287. *Ille nihil;* scilicet, ad interrogata. Pleraque enim verba ex negotiis accipiunt significationem. *Vana;* falsa. — 288. *Gemitus;* nec enim parvus dolor est viro forti fortem virum fugam suadere. Et nota, omnes suasoriae partes hoc loco contineri. — 289. *Fuge nate dea;* propositio est, *Eripe flammis;* utile. *His* autem δεικτικῶς, [i. e. demonstrantis ad locum.] (An necessarium? *Hostis habet muros.* An honestum? *Sacra suosque* etc.) — 290. [*A culmine;* vel a dignitate sua, vel vere culmine, i. e. a tectis suis: et ideo *culmina* dicta sunt tecta, quia veteres de culmo aedificia contegebant.] — 291. *Sat patriae, Priamoque datum;* ecce et hoc honestum. Nam contra fata venire constat neminem posse. (Ergo *sat patriae Priamoque datum*, vel regnasse; vel *sat pro patria*, i. e. Priamo, militasse.) — 292. *Etiam;* multi distinguunt, ut sit adhuc: ut (6, 485.): [*Etiam currus*], *etiam arma*

tenentem. (Intelligunt enim, eum ostendere voluisse, Troiam voluntate divina certo tempore esse defensam, et nunc, si salutem tenere per fata potuisset, ipsius quoque dextera potuisse defendi.) Sed melius est, *etiam hac* ut et particeps gloriae sit Aeneas, et Hector superbiam vitet (al. *arrogantiam.*) (Quidam *etiam* pro *denique*, vel *postremo* accipiunt. — 293. *Tibi*; merito *tibi*, quod religiosus es et pius.) *Sacra* etc.; necessarium; (Fuld. ecce iterum a necessario:) nam sacrilegium est non liberare commendatos penates. (Et non *ego*, sed *Troia*, ut videatur patriae praestare, quod fugiat.) — 294. *Fatorum comites*; possibile (Fuld. ceterum a possibili). Quia occurrebat, *Hostis habet muros*, dat ei comites deos. (Et scite ait *fatorum*, ne Aeneas diceret, quo mihi eos comites? *His moenia quaere*; hoc est (1, 5.): *dum conderet urbem Inferretque deos*; et multi *quaere*, distinguunt, et sic subiungunt, *magna pererrato statues quae denique ponto*; non enim magna moenia inventurum promittit, sed magna facturum. Nam et dii penates in III. (159.): ita monent: *Tu moenia magnis magna para.*) — 295. *Pererrato*; una pars orationis. Hoc autem verbo ostendit erroris longinquitatem. — 296. *Vestam*; deam ignis, quae, ut supra (1, 292.) diximus, Terra est. (Quae in medio mundo librata vi sua stet et ignem intra se habeat. Alii de igne divino hoc volunt dictum; quod e vi sua stet, inde *Vestam*. Sed in primo libro (378.) dictum, quos *deos penates* ab Aenea advectos diversorum opinio tradiderit; quod etiam singulis locis, ubi de *penatibus* varias opiniones poëta secutus dixerit, notatum invenitur. Hic ergo quaeritur, utrum *Vesta* de numero penatium sit, an comes eorum accipiatur, quod cum Consules et Praetores, sive Dictator, abeuntes magistratu Lavini (Lavinii) sacra penatibus simul et Vestae faciunt; unde Virgilius, cum praemisisset: *Sacra* etc., adiecerit: Et manibus etc.; sed *potentem* potest ad illud accipi θεοὺς δυνατοὺς, sicut vocari penates dictum est. (l. l.) Nonnulli tamen penates esse dixerunt, per quos spiramus et corpus habemus, et animi rationes possidemus. Eos autem esse Iovem, aethera medium, Iunonem, imum aëra cum terra, summum aetheris cacumen Minervam; quos Demarathi Corinthii filius, Samothraciis religionibus mystice imbutus, uno templo et sub eodem tecto coniunxit. His addidit et Mercurium, sermonum deum. Hos Virgilius θεοὺς μεγάλους, ut (3, 437.): *Iunonis magnae primum prece numen adora*; θεοὺς δυνατοὺς, ut: *Dominamque potentem*; θεοὺς χρηστοὺς, ut (1, 734.): *Et bona Iuno*; quae propter admonitionem locis suis notata sunt.) — 297. *Aeternumque* etc.; [(quod in templo) Vestae *ignis aeternus* est, ecce ipse exposuit quid sit Vesta.] *Diverso interea*; haec est prooeconomia. Ait (al. *agit*) enim, Aeneam non fuisse proditorem, sed propter longinquitatem domus et tardius bella cognovisse, et facilius evitasse discrimen. — 299. *Magis atque magis*; iteratione sermonis fecit augmentum, ac si diceret *magis ac plus*: sed propter metrum non potuit. Sic est etiam in diminutione, veluti si dicat: et *minus atque minus*, et *ut* pro utcunque. [Ponitur tamen alibi *magis atque magis* pro *vehementer*; sicut *etiam atq. etiam*, quod crebro est apud Ciceronem lectum.] — 300. *Anchisae domus*; satis religiose locis omnibus quamdiu vivit Anchises, ei

universa concedit: ut alio loco (3, 9.): *Et pater Anchises dare fatis vela iubebat. Arboribusque obtecta*; laus domus. [Et argumentum, si non auditus est strepitus armorum, et urbis captae clamor, ab Aenea.] *Recessit*; a frequentia se removit, et est speciosa translatio, quotiens rei mobilis ad immobilem, vel e contra transfertur officium. — 301. *Ingruit*; invadit: ut (12, 628.): *Ingruit Aeneas Italis, et praelia miscet.* — 302. *Excutior somno*; ut appareat terroris esse, non satietatis, (clamoribus et sonitu interruptus est, ut non ipse somnum excuteret, sed somnus ipsum.) — 303. *Arrectis auribus*; translatio ab animalibus, [quae ad omnem sonum erigunt aures, ut apud Terentium (Andr. 5, 4, 30.): *Arrige aures Pamphile.*] — 304. (*Cum flamma* etc.; ubique bene vis aquae et ignis bello comparatur, quia utriusque rei prope unus effectus est. — 305. *Rapidus*; quare *rapidus?* quia *montano flumine* fluxit.) *Flumine*; fluxu, ut (1, 465.): [*Largoque*] *humectat flumine vultum. Torrens*; fluvius qui aestate siccatur: unde et nomen accepit; cui Graeci per contrarium dedere vocabulum. Nam χείμαῤῥον dixerunt a tempore quo crescit: sicut aequinoctium et ἰσημερίαν. — 306. (*Boum labores*; ut alibi (G. 1, 118.): * *Nec tamen cum haec sint hominum deûmque labores.*) — 307. *Trahit silvas*; hoc speciale fluvii est: supra dicta vero etiam ignis. *Inscius*; non ignarus. Nam videt; sed qui non valde sit causarum peritus, i. e. simplex [ἄπειρος.] — 308. *Saxi de vertice*; pro *montis*. Contra in sexto *montem* pro *saxo* posuit, ut (6, 360.): *Prensantemque uncis manibus capita aspera montis.* — 309. *Manifesta fides*; non somnii, ut quidam volunt, sed fraudis Graecorum. Nam et hoc sequitur: *Danaumque patescunt Insidiae*; (quamvis alii hoc ad Laocoontis interitum, alii ad responsa Cassandrae applicassent.) — 310. *Iam Deiphobi*; quia ipse post mortem Paridis Helenam duxit uxorem, [unde ei graviter Graecos constat esse iratos, de quo plenius in sexto narratur.] — 311. *Proximus ardet Ucalegon*; [i. e. Deiphobo.] Rem domus ad personam transtulit, et est τὸ αἴτιον. [Hoc est causativum, ideo enim ardet, quia proximus est:] ut (E. 9, 28.): *Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae.* (Bene ergo proximam Deiphobo domum vicit invasam, apud quem Helena fuerat. Secundum Ucalegonem (*Ucalegontem*) posuit, quem iuxta Homerum (Il. γ, 148.) in consiliis et amicitia constat Priami fuisse.) — 312. *Sigea*; duo sunt Troiae promontoria, Rhoeteum et Sigeum, quod dictum est propter Herculis taciturnitatem, qui prohibitus hospitio [a Laomedonte] simulavit abscessum, et inde contra Troiam per silentium venit, quod σιγὴ dicitur. *Freta lata relucent*; incendii magnitudinem voluit significare: non hoc [quidem] describere. *Lata* autem ideo, quia se angustiae Pontici (codd. *Pont.* Guelf. I. *pontifici.*) oris illic dilatant, ut Sallustius dixit. — 313. (*Clamorque virum*; sive qui caedebantur, sive qui caedebant.) *Clangor*; Graec[or]um est. Nam κλαγγὴ dicitur. Illud sane sciendum est, quia morem tetigit expugnationis. Plerumque enim ad tubam evertuntur civitates: sicut Albam Tullus (codd. Tullius) Hostilius iussit everti. — 314. *Amens*; qui nec somniis (codd. *somnis* Guelf. I. *somniis*) credidi, nec rebus aspectis. (Quamvis quidam sic exponant: *Capio*, non manibus interim, sed animo; nam

intentio erat; ergo *capio*, placet mihi sumere.) [*Sat rationis*; quoniam *amens*, ideo nec sat rationis:] (aut ostendere vult, primam ei cogitationem fuisse de patria; sed subveniendi ei armis nullam fuisse rationem, ardente iam patria; quomodo enim incensam defenderet.) — 315. *Bello*; ad bellum. (*In arcem*; quod inde facile possit pugnari * (cum) hostibus.) — 316. *Furor, iraque mentem Praecipitant*; potest quidem specialiter accipi, i. e. mentem meam furor et ira praecipita[ve]runt: sed melius est generaliter: Non mirum est, me arma cepisse sine ratione: furor enim et ira mentem praecipitant [hominum.] — 317. *Succurrit*; (ratio viri fortis; quid enim aliud a bono cive et forti amissae patriae possit impendi; et) [*Succurrit*; in animum venit.] — 318. [*Elapsus*; vix evadens]; (verbum aptum his qui vix evaserunt. *Panthus Othryades*; everso Ilio ab Hercule, et occiso Laomedonte, Priamus iudicans vitio potius loci, quam ira deûm calamitatem accidisse patriae, misit Delphos filium Antenoris scitaturum, an eversum Ilium fas esset iisdem erigi fundamentis. Erat eo tempore Apollinis Delphici sacerdos Panthus Othryadis filius miranda pulchritudine. Hunc filius Antenoris, ut dicitur, amore captus, rapuit, et Ilium perduxit; cuius iniuriam Priamus volens honore pensare, sacerdotem eum Apollinis fecit, ut, quo honore insignis apud suos fuerat, eo apud alios non esset inferior.) — 319. *Arcis Phoebique sacerdos*; aut subrogatum intelligimus: aut, quod melius est, morem Romanum tetigit. In Capitolio enim omnium deorum simulacra colebantur. [Ut sit illius Apollinis sacerdos, qui in arce colebatur (ideo addit * alterius, i. e. arcis; (non alterius, ideo addidit arcis), quasi arcani, quia ipsum esse dicunt urbium conditorem;) aut *Arcis* Minervae accipiamus.] — 320. *Sacra manu*; hoc est (propter) quod supra ait, *Sacra suosque tibi commendat Troia penates*. *Victosque deos*; qui egebant sacerdotis auxilio. Simul et Aeneae excusatur abscessus. — 321. *Ipse trahit*; (i. e., qui numina liberat, inter pietatem religionemque districtus; et est) septima syllepsis est (codd. *silempsis*, s. *syllemsis*.) *Trahit* enim licet nepotis tantum sit, tamen et superiora concludit. *Cursu*; legitur et *cursum*. *Ad limina*; Aeneae et religio laudatur, et virtus. — 322. *Quo res summa*; [est] respublica. [I. e. universus status quo loco positus:] (et bene civis utilis de Repub. primum sollicitus est.) [Sed hoc totum] admirantis est, non interrogantis; et *Panthu* vocativus est Graecus [ἀπὸ τοῦ Πάνθοος, Πάνθου, οὐ in ου.] *Quam prendimus arcem?* cum tu eam relinquas. Non enim plures erant arces. Unde admirantis est. Et notanda simul orationis brevitas, quae in periculis congruit. [*Prendimus* autem occupamus.] — 323. (*Gemitu*; ut ostendat, luctuosam rem se esse dicturum.) — 324. [*Summa dies*; ultima aut suprema ut *supreme* Iuppiter; *dies* autem si feminino genere ponatur tempus significat: ut (783.): *Quam nec longa dies*: si masculino vero ipsum diem. (Et de masculino genere tria observanda sunt: in qualitate, numero, adverbio; in qualitate, *serenus si dies*, non *serena*; numero: *bis quinos silet ille dies*, non *bis quinas*; adverbio, *hoc die*, non *hac die*. Ceterum *diecula* nihil praeiudicat; quia multa diminutiva recedunt a nominibus primae positionis, ut *scutum*, *scutella*, *canis*, *canicula*,

rana, ranunculus. Ineluctabile; quod nemo eluctari possit, ut effugiat, cum decem annis luctati simus.) — 325. *Dardaniae;* Troiae: aut a Dardano Iovis et Electrae filio. (quem quidam ab Arcadia profectum venisse ad Phrygiam volunt. Alii de Samothracia ad memorata loca venisse dicunt, qui ex nomine suo Dardanos populares appellavit; qui ex Samothracia Troiam penates dicitur detulisse, quos post secum Aeneas ad Italiam vexit; nam et Samothraces horum Penatium Antistites *suos* (al. *Coes*) vocabant, qui postea a Romanis Salii appellati sunt; hi enim sacra Penatium curabant; quos tamen Penates alii Apollinem, et Neptunum volunt alii astatas (hastatos) esse et in regia positos tradunt. Tusci Penates Cererem, Palem, et Fortunam dicunt:) aut (certe) secundum Sallustium: *A rege Dardanorum Mida, qui Phrygiam tenuit.* — 326. *Ferus Iuppiter;* summae necessitatis est, cum etiam sacerdos in convitia ruit deorum: quod servat Virgilius, ne unquam tradat Aeneae. *Ferus* autem invidiose dictum est, [et ad tempus epitheton.] Nam Iuppiter aequus est omnibus, ut (10, 112.): *Rex Iuppiter omnibus idem.* [Item in VI. (129.): *Pauci quos aequus amavit Iuppiter.*] Hinc et paulo post (618.): *Ipse deos in Dardana suscitat arma*, hoc est qui aequalis esse consuevit. — 327. [*Argos transtulit;* quasi dicat, qui defendas, quod Iuppiter transtulit? — 328. *Arduus;* incultus (Burm. coni. *i. e. altus*), ut: *Illi ardua cervix* (G. 3, 79.) et ideo: *Demissum lapsi per funem.*] *Mediis in moenibus;* ubi arx fuerat. *Astans;* pro stans: et est Prothesis. — 329. (*Fundit equus;* Homerus (Od. ϑ, 515.): ἱππόϑεν ἐκχύμενοι. Et ad voluntatem et ad multitudinem et sonora, quasi adhuc descendant.) *Victor;* propositi effector: ut (G. 3, 114.): *Rapidusque rotis insistere victor. Miscet;* scilicet caedibus. — 330. (*Insultans;* non dicit illis Graecos insultare, sed Sinonem, qui illis muros patefecerat dolis) [et *insultare* est in alienum dolorem gaudere; exsultare vero, gaudere.] *Bipatentibus adsunt;* quia geminae sunt portae. (Et quidam *bipatentibus* praesumptum accipiunt, quia *bi* particula non praeponitur, neque verbis neque participiis; nemo enim dicit bipateo et bipatens; sed praeponitur appellationibus, ut *bipennis.*) — 331. *Millia;* subaudis tot, et est ἀνακόλουϑον. Nam dixit *quot*, cum non praemiserit *tot.* (Et ita vel augendi gratia, vel perturbatus dicit, tantos esse Graecos, quanti olim venerint, quasi nemo perierit decennali bello. *Unquam* pro quondam.) — 332. *Angusta viarum;* [angustas vias,] vicos: et est ut (1, 422.): *Strata viarum.* — 333. [*Stat;* aut horret: ut (6, 300.): *Stant lumina flamma:* aut *stat*, adstantibus in medio armatis tenetur.] *Ferri acies;* bene addidit *ferri*, quia homonymum (al. *synon.*) est *acies;* (et multa significat, ut *exercitus*. *ferri*, *oculorum.*) — 334. *Stricta;* nuda. Unde et *destringere* dicimus. [*Vix;* modo aegre.] (*Primi;* vel in primo introitu collocati; vel periculo primi.) — 335. *Caeco Marte;* (aut confusa pugna] aut nocturno proelio; aut epitheton Martis est, cuius exitus semper incertus est; (aut quia caecantur animae et agmina pugnantium.) — 336. [*Othriadae;* patronymici genitivus, nam *Panthus* Othriadis filius fuit.] *Numine divûm;* subaudis tali, hoc est mala iniiciente desideria. [Nam paulo post ait: *Vadimus immixti Danais haud numine nostro.*] (Cum

ergo hoc esset, tamen omisso consilio, *in flammas et in arma feror.*) — 337. *Erinnys*; impatientia animi hoc loco, [quae in furorem impellit.] — 338. *Fremitus*; [perturbatio.] *Et sublatus*; [deest quo, et ordo est,] unde sublatus. — 339. (*Addunt se socios*; non dixit, quaero socios, sed *addunt se*, ut ipse ab illis videatur esse quaesitus.) — 340. [*Oblati per Lunam*; agniti per Lunae splendorem.] — 341. *Agglomerant*; agglomerantur, [ut (81.): *Nox humida coelo Praecipitat.*] *Choroebus Mygdonides*; [hic Choroebus filius Migdones et Anaximenae fuit. Ergo] patronymicum est. Nam si gentis esset, *Mygdonius* diceret. Nullum enim gentis nomen in *Des* exit. Hunc autem Choroebum stultum inducit Euphorion, quem et Virgilius sequitur; dans ei (390.): *Dolus an virtus quis in hoste requirat?* cum sit turpissima dolo quaesita victoria. — 342. [*Illis ad Troiam*; deest *qui*.] — 343. (*Insano amore*; aut perpetuum epitheton amoris est, ut (E. 10, 44.): *Nunc insanus amor*; aut *insano*, magno, ut (776.): *Insano iuvat indulgere labori*; aut *insano*, quia belli tempore amabat Choroebus.) — 344. *Et gener*; [secundum spem illius dictum est.] *Gener* dicitur et qui est, et qui esse vult; ut hic indicat locus; (vel certe secundum spem illius; neque enim iam; nam ideo subiunxit *sponsae*;) sicut etiam maritus. Unde est (4, 836.): *Quos ego sim totiens iam dedignata maritos.* — 345. (*Infelix*; quem mox manebat interitus; vel infelix causae suae; vel qui sponsam non audierit.) *Praecepta*; propter illud (246.): *Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris. Furentis*; vaticinantis; [unde et Sibyllam *insanam vatem* dicit (3, 443.)] — 348. *Incipio super his*; his incipio [i. e. verbis.] *Super* [autem] insuper: quia iam audebant, unde paulo post: *Furor additus. Iuvenes fortissima frustra*; ordo talis est: Iuvenes, fortissima pectora, frustra succurritis urbi incensae, quia excesserunt [omnes] dii. Unde si vobis cupido certa est, me sequi audentem extrema, moriamur, et in media arma ruamus. [Alii *sequi* pro *sequendi* accipiunt.] Obscuritatem autem fecit hoc loco et synchesis (al. *sinthesis*), i. e. hyperbati longa confusio; et [est] falsa lectio. Nam multi *Audendi* legunt, multi *Audenti*. Sed neutrum procedit. Ergo *Audentem* legendum est. — 351. *Excessere*; quia ante expugnationem evocabantur ab hostibus numina, propter vitanda sacrilegia. (Inde est, quod Romani celatum esse voluerunt, in cuius dei tutela urbs Roma sit; et iure pontificum cautum est, ne suis nominibus dii Romani appellarentur, ne exaugurari possint; et in Capitolio fuit clypeus consecratus, cui scriptum erat: GENIO URBIS ROMAE SIVE MAS SIVE FEMINA. Et Pontifices ita precabantur: *Iuppiter optime maxime, sive quo alio nomine te appellari volueris.* Nam et ipse ait: *Sequimur te, sancte deorum, Quisquis es.*) — 352. *Quibus*; subaudi[mu]s auxiliantibus (vel per quos stetit.) — 353. *Moriamur, et in media arma ruamus*; ὕστερον πρότερον. Nam ante est in arma ruere, et sic mori. (Bene tamen *moriamur* opportuniore loco posuit; ante enim dixerat: *Quae sit rebus fortuna videtis.*) — 354. *Una salus* etc.; plerumque enim desperatione robur augetur, ut Statius (Theb. 10, 487.): *Est ubi dat vires nimius timor.* Item: *Scimus mortem captivitatis esse remedium.* Hoc ergo suadet, ut aut desperatione vincant; aut vitetur morte

captivitas. *Salus*; nunc remedium. — 355. *Lupi ceu*; hoc ad ferocitatem pertinet. (Ordo tamen est: ceu lupi; et est hoc dictum ab exemplo.) [Sane apud veteres *lupus* promiscuum erat, ut Ennius: *Lupus femina feta repente*. (Et bene belli negotium lupo comparavit, qui est in tutela Martis, dei bellici.) — 356. *Raptores*; ab actu. *Atra in nebula*; ab occasione, vel certe nocti comparavit. *Improba ventris*; a necessitate et causa duplici, una: *Quos improba ventris Exegit caecos rabies*; altera: *Catulique relicti Faucibus expectant.*] *Nebula*; ad noctem. *Catuli*; ad liberos coniugesque. — 357. *Exegit*; (exhausit; expulit,) exclusit, de latebris scilicet: ut Terentius (Andr. Prol.) *Spectandae* (codd. exspect.) *an exigendae sint vobis prius*. [*Catuli*; sunt luporum non solum et canum sed et serpentum, (ut (G. 3, 438.): *Catulos tectis, aut ova reponit*. Plautus etiam suum (Trucul. 2, 2, 13.): Et ego te conculcabo, ut sues catulos suos.) *Relicti*; deserti et destituti, ut (G. 4, 127.): *Cui pauca relicti iugera ruris*. — 358. *Faucibus expectant siccis*; nimia cupiditate aperiuntur.] — 359. (*Mediaeque* etc.; hoc ad audaciam pertinet; et contra, ubi de timore agit (7, 737.): *Namque avia cursu Dum sequor, et nota excedo regione viarum*.) — 360. *Cava umbra*; bonum epitheton. Naturale enim est, ut obscurum sit omne concavum, [vel *cava* inani, et hinc apparet occidisse iam lunam; (nam ideo et Androgeos falsus est.)] — 361. *Quis*; etiam Graecorum: ut (6.): *Quis talia fando*. (Et bene interrupta narratione exclamavit, ut affectum moveret.) *Lacrymis aequare labores?* hypallage est, pro: *laboribus aequare lacrymas*, ut (3, 61.): *Dare classibus austros*. — 363. *Urbs antiqua*; vel nobilis: vel quia duobus millibus octingentis annis regnasse [af]firmatur: [et quod est antiqua, ipse subiunxit: *Multos dominata per annos*. Sane hoc dolentis est, non narrantis.] — 364. *Sternuntur inertia passim*; aut non repugnantia, ut (4, 158.): *pecora inter inertia votis Optat aprum*. Aut *inertia*, dum occiduntur, ut (G. 2, 172.): *Imbellem avertis Romanis arcibus Indum*: hoc est, avertendo ostendis imbellem; (aut per somnum inertia.) — 365. *Relligiosa*; gradatim ascendit, (vias, domos, templa; videtur enim et de diis (Burm. coni. *et deis*) invidiam facere, quia templa sua violari cadaveribus passi sunt. Sane *religiosus* et homo dicitur attentus ad religionem, et locus, qui divinum cultum et venerationem meretur. Ergo *religiosa*, religionis plena. Significat etiam metum.) Sane *relligio*, geminatur *l* in versu propter metri necessitatem. — 366. *Poenas dant*; hoc est moriuntur indigne: hoc enim proprie significat, (ut (11, 841.): *Heu nimium virgo, nimium crudele luisti Supplicium*. Item (10, 617.): *Nunc pereat, Teucrisque suo det sanguine poenas*.) — 367. [*Quondam*; hic praeteriti temporis est.] *Redit in praecordia virtus*; atqui ait Horatius (Carm. 3, 5.): *Nec vera virtus cum semel excidit, curat reponi deterioribus*. Sed sententiae non semper generales sunt: sed interdum pro negotiorum qualitate formantur, [et ad tempus dictae sunt.] — 368. *Victoresque*; generaliter dixit *victores*; [alias scilicet, non nunc;] (et ad fortunam partis retulit, quae vincebat; neque enim victores erant, qui cadebant. *Crudelis ubique* etc.; aut utrobique, i. e. apud Graecos, et apud Troianos; aut *ubique*, per

totam civitatem.) — 369. *Plurima mortis imago*; aut definitio timoris est, aut varietas mortis ostenditur [hic, i. e. gladio, igni, ruina.] (Alii intelligunt *plurima mortis imago*, aut frequentissima, aut praesentissima.) — 371. *Androgeos*; et Graeca est et Attica declinatio. Unde est (6, 20.): *In foribus letum Androgeo*. Facit enim ὁ Ἀνδρόγεως, τοῦ Ἀνδρόγεω. — 373. *Viri*; increpantis est, (quod ait *viri*; ut solet in milites dici.) — 374. *Sera segnities*; quae *seros* facit, i. e. tardos; ut: *Mors pallida*. [Sane *segnities* iuxta antiquos dictum est, nam modo *segnitia* dicitur; *segnis* autem est proprie frigidus *sine igni*, ut *securus*, *sine cura*, *sedulus*, *sine dolo*.] *Feruntque Pergama*; ἐμφατικῶς. [Quasi ipsam funditus civitatem in victoriam suam transferunt:] ut (1, 68.): *Ilium in Italiam portans victosque penates*. *Itis*; pro venitis. Ut e contra Terentius (Adelph. 2, 2, 23.): *Nisi ego* (L. *hoc*, Vos. *ergo*.) *ad mercatum venio*: pro *eo*. — 377. *Fida satis*; bene addidit *fida*, ut ostenderet symbolum, quo utebantur in bello. (Ergo non dixit *fidelia*, sed quae ad fidem habendam pellicere non possent.) *Medios*; manifestos, ut (6, 111.): *Medioque ex hoste recepi*. Et (553.): *Quanquam in media iam morte tenetur*. (Ordo autem est: Sensit in medios hostes se esse delapsum. Ergo) *Delapsus*; nominativum pro accusativo posuit; (ut Horatius (Epist. 1, 7, 22.): *Vir bonus et sapiens dignis ait esse paratus*; pro: ait se dignis paratum esse.) — 378. [*Retroque repressit*; aut *retro* vacat; aut in *repressit re* vacat. Sed veteres *retro repressit* dicebant, ut (5, 21.): *Nec nos obniti contra*.] — 379. *Aspris*; synaeresis est, ut *Compostus*. *Anguem*; καταχρηστικῶς, [cum *anguis* aquarum, non agrorum esse dicatur. Homer. δράκοντα dixit.] — 380. *Humi nitens*; [vel tenens,] incedens per humum. Et est adverbium. — 382. [*Haud secus*; non aliter; dicebant veteres *secus* et *iuxta*, unde et *extrinsecus*.] *Abibat*; bene imperfecto usus est, non enim abiit. [*Trepidus*; vel pavens vel festinans. — 384. *Ignarosque loci*; (palantes; et) his circumstantiis ostendit, a paucis plures potuisse superari; (ordo autem est: passim sternimus.)] — 385. *Aspirat*; favet, ut (7, 8.): *Adspirant aurae in noctem*. Unde et *favor*, *aura* dicitur: ut (6, 817.): *Gaudens popularibus auris*. [*Primo*; quae postea non fuit.] — 386. *Successu exultans*; felicitate: quod est stultitiae. — 387. *Qua prima, inquit fortuna*; non quae prima, sed quod primum. Est autem hypallage, ut (6, 268.): *Ibant obscuri sola sub nocte*: pro *ipsi soli*. Quae fit non ornatus causa: ut (1, 212.): *Pars in frusta secant*; sed necessitatis. (*Fortuna*; bene *fortuna*; neque enim consilio Androgeos occisus est. *Salutis*; efficax adhortatio.) — 388. [*Dextra*; vel fortuna; dextra, i. e. secunda, auctrix, propitia; ut *laeva* contraria; vel *dextra* ad manum referendum.] — 389. *Clypeos*; maiora scuta, quibus latemus, ἀπὸ τοῦ κλέπτειν (Burm. καλύπτ.) τὸ σῶμα. *Insignia*; omnia arma. — 390. (*Dolus* etc.; videtur deesse aliquid, ut puta; Dolus an virtus in bello proficiat, quis in hoste requirat?) — 391. *Arma*; subdistingue, ut sit quasi interrogantis: [ut responsio, *Dabunt ipsi*.] *Comantem*; aut cristatam, quia de caudis animalium habebant cristas, ut (10, 869.): *Cristaque hirsutus equina*. [Unde et ἵππουριν galeam dixit Homerus;] aut comas habentem, ut Statius (7, 369.): *Non ego in terga*

comantis Abantiadas. — 392. (*Androgei*; modo Latine declinavit; alibi Graece: *Letum Androgeo.*) *Insigne decorum*; ornamentum decorum. Non enim sunt duo epitheta, quod apud Latinos vitiosum est. Fecit hoc tamen Virgilius in paucis versibus, qui tamen emendati sunt, ut (E. 3, 38.): *Lenta quibus torno facili superaddita vitis.* Cum ante *Facilis* fuerit. [Sane *clypei insigne* περιφραστικῶς pro clypeo.] — 393. *Induitur*; quia multa inerant in scuto lora, quibus manum inserebant, ut (671.): *Clypeoque sinistram Insertabam aptans.* (*Accommodat*; mire *accommodat*, ut ignorares, quorum esset.) — 394. *Hoc ipse*; multi hic distinguunt, et ad Aeneam referunt: (et ideo subiungit: *Spoliis se quisque recentibus armat.* Alii: *hoc ipse Dymas* distinguunt; ut ignotis personis addita dignitas videatur, ut est (12, 343.): *Quos Imbrasus ipse Nutrierat*; et repetitum *hoc*, emphasis properantium, non figura (* vel rei) epanalepsis a quibusdam traditur. — 395. *Laeta*; quod est πρόθυμοι.) — 396. *Immisti*; vacat *In*, ut solet frequenter. *Haud numine nostro*; aut diis contrariis; [hoc est, haud nostro, non nobis utili.] (Et ideo paulo post: *Heu nihil* etc.; ut est (12, 599.): Nec dii texere Cupencum Aenea veniente sui.) Aut quia in scutis Graecorum Neptunus, in Troianorum fuerat Minerva depicta. — 397. (*Proelia*; *bellum* est totum tempus, ut Iugurthinum, Punicum, Macedonicum; *pugna* unius diei; *proelium* pars pugnae. — 398. *Conserimus*; i. e. adversa fronte pugnavimus, ne forte nulla virtus videretur Troianorum, si dolo pugnassent.) — 400. *Fida petunt*; sibi scilicet. *Formidine turpi*; epitheton timoris est. Sic Sallust.: *Carbo turpi formidine Italiam atque exercitum deseruit.* — 401. *Conduntur in alvo*; non [conduntur,] dum eunt, sed cum esse coeperint. Unde et ablativo usus est, non accusativo, ut in Georgicis (1, 441.): *Conditus in nubem.* Tale est autem hoc, quale illud: *Includuntur in carcere:* et *includuntur in carcerem.* — 402. *Heu nihil* etc.; generalis quidem sententia est, sed loco congrua; sequitur enim et Cassandrae captivitas, fidentis sacerdotio: et praecesserat armorum mutatio, quae nunc deprehenditur; alioquin vitiosa est, cum discrepat ab specialitate. (Est autem catasceue, non potuisse eos vincere, quamvis fortiter dimicarent. *Ecce trahebatur*; bene dissimulavit de stupro Cassandrae.) — 403. [*Passis*; ut quidam volunt *sacris*, quae sic vaticinari soleret, ut si diceret sacris.] *Priameia*; patronymicum quidem est, sed species possessivi; *Priameis* vero tantum patronymicum est, sicut *Priamides.* (Et bene *virgo*, non filia.) — 404. [*Adytisque*; ostendit illam sacerdotem esse: non enim accedunt ad adyta, nisi religiosi sacerdotes et ἐμφατικῶς, quasi non sufficeret *a templo*, addidit *adytis.*] — 405. *Tendens ardentia lumina*; quod est manuum, oculis dedit; (solent enim homines in magnis molibus (*motibus*) manus ad coelum tendere.) *Frustra*; secundum Epicureos: et est separatum. — 406. [*Arcebant*; continebant, vel prohibebant.] — 407. *Hanc speciem*; [iniuriae faciem, quasi relicta, quod passis crinibus trahebatur.] (Cod. F. Iniuriae faciem, quod Sacerdos, quod ab adytis, quod relicta, quod passis crinibus trahebatur. Cicero Philipp. XI. (3.): *Ponite itaque ante oculos, P. C., miseram quidem illam et flebilem speciem, sed ad incitandos nostros animos necessariam.*) Sane

species, medium est; nam et bona et mala est. *Furiata*; *furiosus* est, a quo furor nunquam recedit; furiatus vero qui furit ex causa, (et est figura Graeca, μανεὶς τὰς φρένας. Quidam sane participium *furiata*, a verbo figurato apud Horatium (Carm. 1, 35.) *furiare*, sic *fortunare*, sic (3, 42.) *scelerare*. *Sese*; αὐτὸς αὐτόν. — 408. *Periturus*; melior sensus est, si ad dimicantis referatur affectum: sicut de Tarchonte, de quo dixit: *Et medios fertur moriturus in hostes*: cum ipse vicerit. (Et bene Choroebum non suadentem [*inducit*], pugnandum potius fuerat, * quam loquendum. *Densis*, catasceue; merito superati sunt a pluribus.) — 410. *Culmine*; tecto: bene dixit; quod ante culmis tegebatur. (*Oritur*; quasi aliud initium calamitatis.) — 411. *Caedes*; non praelium. *Miserrima* autem, quia inter cives. — 412. [*Facie*; veritate (*ferit.*)] *Iubarum*; pro *cristarum*, quae de caudis fiebant: ut [supra (391.) dictum] est (10, 869.): *Cristaque hirsutus equina*. — 413. *Tunc Danai*; ordo est: undique collecti invadunt. *Ereptae*; σχῆμα διανοίας. Non enim dicit a Troianis sublatam, sed intelligendum reliquit. — 414. [*Acerrimus Aiax*; Oïleus sine dubio, quia Telamonius iudicio superatus iam se peremerat.] (Incertum est ergo, quando ab Aiace vitiata sit Cassandra, quod, sicut dicitur, in templo Minervae factum est, constat post stuprum Cassandram protractam.) — 415. *Gemini Atridae*; [pro] duo: (quod) habet excusationem, quia fratres sunt propter similitudinem. Nam numeri esse non potest. *Gemini* enim sunt proprie simul nati. *Exercitus omnis*; bene excusat propter victi pudorem: ut: *Obruimur numero*. — 416. *Adversi*; i. e. e contrario flantes. — 417. *Eois Eurus equis*; ab Eois equis: i. e. Solis. Nam Eurus ab oriente flat. Notandum sane, quod, cum *Eous* e naturaliter longum habeat, metri necessitate correptum est, propter sequentem vocalem. Rarum (codd. praeter Guelf. I. *raro*) autem est. Nam nec proprium nomen est, ut *Diana*: nec sermo compositus, ut (7, 524.): *Sudibusve praeustis*. — 418. *Stridunt silvae*; excursus poëticus: qui ultra tres versus fieri non debet, ne sit vitiosissimum. [*Stridunt*; quidam antique declinatum tradunt, ut sit prima verbi positio *Strido*, *stridis*, (*stridit*, et faciat *stridimus*, *striditis*, *stridunt*, non *strident*.) Nos autem *strident* dicimus a *strideo*, *strides*.] — 419. *Spumeus*; pro *spumosus*; [ut *frondea* pro *frondosa*.] *Atque imo*; *ab* minus est (i. e. *ab imo*.) *Illi*; propter illud: *Hic primum ex alto*. — 420. *Obscura nocte per umbram*; per umbram noctis obscurae: ut (1, 61.): *Molemque et montes*. — 421. *Fudimus*; modo fugavimus. Nam sequitur: *totaque agitavimus orbe*; alibi interimimus significat. [*Totaque*; per totam.] — 422. *Mentitaque tela*; verbo communi; hoc est, quae nos Graecos esse mentiebantur, ut solet, sensum dedit rei inanimatae; non enim [illi] poterant tela mentiri. — 423. [*Sono discordia*; sono discrepantia.] *Signant*; designant: aut per vocem, aut per symbolum, quo utebatur exercitus. — 424. [*Ilicet*; confestim, mox: sed apud veteres significabat actum est. Olim enim Iudex si dare finem agendis rebus voluisset per praeconem dicebat Ilicet, hoc est ire licet: i. e. acta et finitia, res est. (Terentius in Adelphis (5, 3, 5.): *Em tibi*, *rescivit omnem rem*, *id nunc clamat*, *Ilicet*. Idem in Eunucho (1, 1, 9.): *Actum*

est, *ilicet*, *periisti*. *Numero*; ne videantur virtute superati.) — 425. *Divae*; Minervae. (Bene Minervam Troianis expressit iratam, cum etiam eum perisse dicat, qui sacerdotem liberare tentaverat.) — 426. *Iustissimus*; *iustum*, secundum leges aliqua ratione constructum (Burm. coni. *constrictum*), *aequum* iuxta naturam accipiunt.] *Unus*; [non solus, sed] praecipuus. — 427. *Aequi*; pro *aequitatis*. Et optima figura est a feminino genere in neutrum transire. — 428. *Diis aliter visum*; (aut illum non esse iustissimum, an aliter visum; sic enim periit ut iniustus. Et bene) in ingenti indignatione Aeneae tamen nihil sacrilegum datur; ut (codd. *et*), cum sequatur: *Confixi a sociis*. [*Pereunt*; pro perierunt.] *Panthu*; vocativus Graecus est. — 431. *Iliaci cineres*; naturale est iurare per id quod carum quis habuit: et excusatur, ut supra diximus, fuga. (Ergo fuit necessarium iusiurandum. *Extrema*; num ideo *extr. meorum*, quia existimet, nihil ex ea superesse?) — 432. *Testor*; testificor: et deest *vos*. — 433. *Vices*; pugnas; quia per vicissitudinem pugnabatur, ut et Sallustius docet. Legimus etiam, poenas *vices* dici. Horatius (Carm. 1, 28.): *Vicesque superbae Te maneant ipsum*. Sed de bello (ductus) usurpatum est. Nullum enim proelium caret periculo, (ergo vices periculi.) — 434. *Meruisse*; (testor me meruisse;) i. e. fortiter dimicasse. Hi enim merentur occidi. Bene autem evasisse [se] fatis imputat. Cum tam senex, quam (al. *tam*) debilis (Iphitus et Pelias) evaserint, occisis iuvenibus. (*Divellimur*; sic dixit, quasi accuset, quod non perierit.) — 436. [*Vulnere Ulixi*; quod illi Ulixes inflixerat.] — 437. *Protinus*; (servavit ordinem, ut primo de patria, post de rege curaverit.) [*Protinus* hic *statim*; alibi *porro tenus*.] *Clamore*; bellico scilicet. (*Vocati*; clamorem secuti.) *Ingentem pugnam*; merito, quippe in domo regia, (ubi aut caput Reipub. erat, aut) de qua maior spes erat praedae. — 439. [*Forent*; pro essent.] *Morerentur*; non pugnarent, ut supra (411.): *Oriturque miserrima caedes*. — 441. *Acta testudine*; applicita, [vel quae agebatur.] — 442. (*Haerent parietibus*; quod illae, quae feruntur ad pugnam, clavos habeant, vel uncos, et figantur, ideo haerent.) *Postesque sub ipsos*; si circa portam, *sub postibus*: si circa fenestras, *circa postes*. — 443. [*Nituntur*; pro nitebantur.] *Ad tela*; contra tela; [et hoc verum est, nam si *ac tela*, sinistris manibus simul tenent tela et scutum, cum se tegunt.] — 445. *Tecta*; *Culmina*: *Tecta* participium est. Aut eandem rem bis dixit. (Quamvis legatur et *tota domorum*. Veteres *haec domus*, ut merito ablativus *o* terminatus genitivum pluralem in *rum* mitteret, ut *bono*, *bonorum*; sed mutata postea declinatio est, ut *huius domus* faceret; quod cum ita evenerit, ut ablativus in *u* terminaretur; genitivum pluralem per *u* geminat, ut *ab hoc fructu*, *fructuum*, ita et domuum. Nam et Iuvenalis (3, 72.): *Viscera magnarum domuum* ait. Nos tamen de antiqua declinatione praesumimus, ut *ab hac domo*, *harum domorum* dicamus.) — 446. *His*; propter quae pugnabant. Sic Lucanus (3, 674.): *In pugnam fregere rates*. (Vel *his*, huiusmodi. *Quando*; quatenus, quoniam. — 447. *Extrema morte*; hoc est, ruina civitatis.) — 448. *Decora*; ab eo quod est *decus*, ut *pecus*. — 450. *Obsedere*; modo pro praesidio tenebant: ut sequen-

tia indicant. [*Has servant*; alii *adservant.*] — 451. *Instaurati animi*; hic ostenditur, eos superius defecisse: quod supra non dixit. — 452. *Levare*; iuvare. *Vimque*; virtutem: ut Sallustius (Catil. 1.): *Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est. Victis*; qui vincebantur: ut (1, 121.): *Et qua vectus Abas.* (Hoc est, sine vincendi spe laborantibus.) — 453. *Limen erat*; contra illud: *obsessis foribus*; quemadmodum ingressus sit: et dicit *per posticum*, quod generis est neutri: ut Horatius (Ep. 1, 5, 31.): *Atria servantem postico falle clientem.* Nam si generis feminini legeris *postica*, augurale est: ut *antica*, *postica*. *Coecae*; non omnibus notae. *Usus*; verbum iuris: via, actus, usus. [Has Graeci ἀνδρῶνας appellant.] — 454. (*Tectorum inter se Priami*; per quod iter ad utramque domum Priami commeabatur, ut appareat, duas domos fuisse, alteram regiam Priami, alteram Hectoris inter quas illi aditus.) [*Postesque relicti*; relictum spatium cum domus aedificaretur ubi ostium fieret;] (aut relicti ab hostibus, i. e. quos hostes non obsederant.) — 455. *Infelix*; (non cum regna manebant, sed) ad praesens retulit tempus *infelix*. *Dum regna manebant. Dum*, donec: et absolutus est sensus. Alii tamen *Cum* legunt: sed *Cum manebant* quomodo dicimus, cum constet *Manebant* modum esse indicativum? Hoc vero sciendum est, quia, quando coniunctivus est, necesse est aliquid iungi, aut subaudiri: ut, *cum venirem*, *vidi illum*. Si autem *Cum veniebam* dicamus, aut modus pro modo est, hoc est indicativus pro coniunctivo: aut [etiam] *Cum* non erit coniunctio, sed adverbium temporis: et significat *tempore quo veniebam*. — 456. (*Andromache*; notum est omnibus, hanc de gente Iectionis (*Eetionis*) fuisse uxorem Hectoris, matrem Astyanactis, de qua plenius omnia in III. libro (97.) narrantur.) [*Ferre incomitata*; ne quaereret exequia famulorum. Notandum vero hic *exequia* dici de comitatu famulorum sequentium.] (Cod. F. *Ferre inc.*; ut et ad soceros iret saepius et non quaereret exeq. famul.) — 457. *Ad soceros*; [Priamum et Hecubam.] Quare *ad soceros*, cum *socer* et *socrus* dicatur? Solvitur; quia quae ex diversis potiora sunt, ad suum genus clausulas stringunt; an quia omnes, qui ad socerum pertinent, socrus (soceri) sunt; *soceros* ad praesens retulit tempus, vel ad Priamum, vel ad Hecubam; dicens *soceros*, praeponderanti sexui respondit: i. e. masculino. [*Astyanacta*; hunc quidam ab Ulixe, alii, a Menelao, absente Pyrrho, raptum et praecipitem * (datum) ferunt: Fatis enim praedictum fuerat puerum si supervixisset ultorem patriae et parentum futurum.] *Trahebat*; quasi puerum: ut (320.): *Parvumque nepotem Ipse trahit.* — 458. *Evado*; *e* vacat, ut *emortuus*. Sane minus est *Hac*, i. e., *hac evado.* — 459. *Iactabant*; spargebant, quasi [minus, vel] nihil profutura. — 460. *In praecipiti*; in alto: unde quis potest praeceps dari. Sequitur enim, *sub astra eductam*, [extructam]. — 462. *Solitae naves*; participium est sine verbi origine. *Soleo* enim neutrale est, quod caret praeterito. [*Achaica castra*; videtur alios Danaos, alios Achaicos dixisse.] *Castra*; ubi exercitus sit, *castra* dicuntur. Unde est (5, 519.): *Nos castra movemus*: ut (3, 520.): *Velorum pandimus alas.* — 463. *Summa*; extrema. Ut *supremum*, *summum* dicimus. Ut: *Pro supreme Iuppiter!* *Labantes*; faci-

les ad resolutionem. Et est ordo: Turrim convellimus, impulimusque. — 464. [*Tabulata dabant*; quidam *dabant* pro *faciebant* intelligunt, ut (482.): *Ingentem lato dedit ore fenestram.* Olim sane domus de tabulis fiebant, unde hodie in aedificiis surgentibus primum et secundum tabulatum dicimus, summum autem est quod tectum sustinet.] — 465. (*Impulimusque*; quidam notant, quod non sit expressum, *ubi* stantes summum tectum impulerint. *Repente*; ne provideri aut vitari possit. — 467. *Ast alii subeunt*; hic ostendit, priores periisse.) — 468. *Telorum interea cessat genus.* Bene addidit *Genus.* Telum enim dicitur secundum Graecam etymologiam ἀπὸ τοῦ τηλόθεν, i. e., quicquid longe iaci potest: quanquam legerimus de gladio (9, 747.): *At non hoc telum quod vi mea dextera versat*, et sequitur; *Dixit, et sublatum consurgit in ensem.* *Telum* autem illo loco dictum [est] a longitudine, ut, mustelam (codd. *unde et mustelum*, Guelf. I. *unde et mustela dicitur.*) dicimus. [Sic Graeci βέλος dicunt ἀπὸ τοῦ βάλλειν.] — 469. *Vestibulum*; *vestibulum* est prima ianuae pars. Dictum autem *vestibulum* vel quod ianuam vestiat; ut videmus (al. *dicimus*) cameram duabus sustentatam columnis; vel quoniam Vestae consecratum est. Unde nubentes puellae limen non tangunt; [ne numini dicatum locum calcantes sacrilegium committant.] Lucanus (2, 359.): *Translataque vetat contingere limina planta.* Singula enim [membra] domus sacrata sunt diis: ut Culina, diis penatibus; Maceries, quae ambit domum, Hercaeo (Guelf. I. *ercheo*; al. *Herculi*) Iovi. (Ante videtur *Vestibulum* et *limen* pro una re dixisse.) *Pyrrhus*; a colore comae dictus: qui Latine byrrus (*burrhus*) dicitur. (Codd. et Steph. A colore dictus, quia lat. birrus dicitur, a colore, quo tingitur.) Ita et Sallustius *Crispus.* — 470. [*Luce ahena*; pro luce aheni, ut (G. 3, 145.): *Saxea procubet umbra.* — 471. *In lucem coluber*; [deest processit, vel sonantius finxit masculinum, ut diceret coluber: nam, ut alii, promiscuum est.], (Cod. F. Deest proc.; sed *colubrum* nonnulli promiscuum nomen tradunt, quod ut sonantius fieret, finxit masculinum, ut diceret *coluber.*) [*Mala gramina pastus*; venenatis herbis, i. e. pro malis graminibus] (beqqolκως κατὰ (ὑπερβολικῶς, s. βεβρωκὼς κακὰ) φάρμακα *). *Pastus*; legimus et (10, 709.): *silva pastus harundinea.* Nam illud aliud est (G. 3, 314.): *Pascuntur vero silvas, et summa Lycaei Horrentesque rubos.* Sed sciendum est, quia licet hoc in usu sit rarum, tamen est apud antiquos: *Pastus* autem, pro qui pascebatur; quia (ut supra diximus) in hoc Latinitas deficit. — 472. [*Tumidum*; qui semper irascatur.] *Bruma*; i. e. hiems. Dicta autem bruma, quasi βραχὺς ἡμέρα, i. e., brevis dies. Est autem, ut hic locus indicat, generis feminini, numeri singularis. — 473. [*Exuviis*; bene corium quo serpens exuitur, *exuvias* dixit. *Nitidusque iuventa*; novus, constat enim serpentes innovari virtute, pelle deposita.] — 474. *Lubrica terga*; *lubricum* dicitur et quod labitur, dum tenetur, ut piscis, serpens: et locus in quo labimur. Ut (5, 335.): Nam (codd. *et*) sese opposuit Salio per lubrica surgens. — 476. *Periphas*; ultima accentum non habet, ne femininum sit: nec tertia a fine, quia novissima longa est; ergo *ri* habebit accentum. [*Agitator*; auriga secundum usum

communem.] — 477. *Armiger Automedon*; Pyrrhi [armiger.] Nam Achillis auriga fuit. *Scyria pubes*; a Scyro insula, una de Cycladibus: in qua Lycomedes fuit, pater Deidamiae [matris Pyrrhi, quam Achilles commendatus ibi a matre Thetide vitiavit, unde Pyrrhus natus est,] (quamvis alii, volente Lycomede, Deidamiam Achilli datam in matrimonium dicant. — 478. *Succedunt tecto*; pro: sub tectum cedunt. Et est figura: quia mutatus est casus. — 479. [*Dura*; valida limina, i. e. firmiter clausa; ideoque non aperit sed perrupit.] *Bipenni*; hoc nomen reservavit antiquitatem: quia veteres *pennas* dicebant, non *pinnas*. — 480. *Vellit*; non deiecit. Nam sequitur paulo post: *Labat ariete crebro*. Sed movet, ut (E. 6, 3.): *Cynthius aurem Vellit, et admonuit*. (Vel certe vellere vult, ut (12, 585.): *Ipsumque trahunt in moenia regem*. Nam quare facit fenestram?) — 482. *Ingentem fenestram*; epitheto, ut solet, auxit tapinosim [ut in dicendo *lato ore*. *Dedit* autem, i. e. fecit, ut Terentius (Eun. 4, 3, 11.): *Quas turbas dedit*. — 483. *Patescunt*; aperiuntur ac per hoc videntur. — 484. *Penetralia*; ideo domorum secreta dicta aut ab eo quod est pen. * (cod. F. *penitus*; Burm. *ab eo quod aut penus sit in solitaria parte domus*;) aut a Penatibus.] — 485. *Armatosque vident stantes*; unde supra (449.): *Strictis mucronibus imas Obsedere fores*. Sic enim datur virtus ubique Troianis. — 486. *At domus interior*; de Albano excidio translatus est locus. *Tumultu*; *tumultus* dictus, quasi timor (*tumor*) multus. Unde et alia bella dicta sunt, [ut] *Italicus*, [*Gallicus*] *tumultus*. Bene autem addidit *Misero*, quia est etiam terribilis. — 487. *Miscetur*; perturbatur. Ut (7, 703.): *Nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto Misceri putet*. *Cavae aedes*; tecta camerata. *Aedem* autem numero singulari de templo tantum dicimus: plurali, et de domibus, et de templo. Si aliter legeris, usurpatum est, ut *mella, hordea*. — 488. *Ferit clamor*; secundum philosophos qui dicunt, vocem corpus esse. Bene ergo *Ferit* [dixit; nam et fluvius habet mugitum, res incorporalis.] *Aurea sidera*; multi ad laquearia referunt, quod stultum est. — 489. *Pavidae*; [pro *paventes*] *pavidus* est semper timens: *Pavens*, ex causa: ut (407.) *furiatus* et *furiosus*. Modo pro paventibus pavidas posuit. (*Matres*; honoris nomen. *Errant*; confusio, consilio.) — 490. *Amplexaeque tenent postes*; Apollonii locus, in quo inducitur Medea patrem salutasse, et domum relinquens. (Cod. F. Medea patrio * (*patris* s. *patriam*) Aeetae relinquens domum, ita facere.) — 491. *Vi patria*; secundum fidem generis sui: ut (3, 326.): *Stirpis Achilleae fastus*. Item de Hercule (8, 301.): *Salve vera Iovis proles*. — 493. *Cardine*; a cardine. (*Primos*; quos dixit supra (449.): strictis mucronibus.) — 496. *Non sic aggeribus ruptis*; vult ostendere, gravius vastatam Troiam, quam agri fluviorum eruptione vastantur. Et sciendum, comparationes, aut pares esse, aut minores, [aut similes, at contra in similitudine negatur comparatio ultro, ut hoc loco vel illo (5, 144.): *Non tam praecipites, Biiugo certamine campum Corripuere*. Huic contrarium est (G. 4, 176.): *Si parva licet componere magnis*.] *Spumeus*; pro spumosus. — 497. *Exiit*; dicimus et *exivit*. Sed *v* subtrahit Virgilius, ut brevem faciat sequentem vocalem.

(Burm. sequente vocali.) (Et proprie plena flumina, cum extra alveum suum crescunt *exire* dicuntur, ut (G. 1, 115.): Praesertim incertis si mensibus amnis abundans Exit.) — 498. *Cumulo*; augmento: [Exuberante fluctu, ut (1, 105.): *Cumulo praeruptus aquae mons.*] — 499. *Vidi ipse furentem*; ut (5.): *Quaeque ipse miserrima vidi.* (Et hic *vidi* pro admiratione posuit; at vero *vidi Hecubam* pro admiratione. Sane *vidi ipse*, hac particula addita miseriorem se ostendit, cuius ante oculos casus patriae suorumque fortuna constituerat.) — 500. (*Geminosque* etc.; potest subaudiri furentes.) *Geminos*; more suo fratres. *Gemini* enim sunt non duo, sed simul nati, [ut supra (203.) diximus.] — 501. *Centumque nurus*; aut finitus est numerus pro infinito [ὑπερβολικῶς.] Aut certe ideo *centum*, quia Barbarorum fuerat, non singulas coniuges habere, sed plures. Aut illud dicit plures feminas: ut Lucanus (1, 164.): *Cultus gestare decoros Vix nuribus rapuere mares.* Hoc est feminis (al. *feminas.*) Aut novas nuptas, ut aetatis hoc nomen sit, non affinitatis. Aut *centum per aras*; licet incongruum sit, quia sequitur: *Haec ara tuebitur omnes*: et unus per centum aras occidi non poterat. Est autem haec (Guelf. hic) plena affectuum et doloris (Guelf. affectus dolore) repetitio. (Guelf. I. addita habet haec: *Centum nurus*; quomodo centum *nurus*, cum dicat *quinquaginta illi thalami spes tanta nepotum?* Solvitur, non centum nurus, sed per centum aras Hecubam et nurus. Et *cent. aras* pro multis posuit.) — 502. *Quos ipse sacraverat ignes.* Ut: *Et religiosa deorum Limina.* Per quod ostenditur latenter, nihil prodesse religionem. *Foedantem* autem est cruentantem. (Sallustius in I.: *Cum arae et alia diis sacra, supplicum sanguine foedarentur.* Et Terent. in Eunucho (5, 5, 1.): *Proh deûm atque hominum fidem, facinus foedum, o infelicem adolescentem.*) — 503. *Quinquaginta illi thalami*; illi [pro *illic. Thalami*] celebrati ab Homero (Il. ζ, 244.) [: *Πεντήκοντ' ἔνεσαν θάλαμοι ξέστοιο λίθοιο, Πλησίοι ἀλλήλων δεδμημένοι· ἔνθα δὲ παῖδες Κοιμῶντο Πριάμοιο παρὰ μνηστῇς ἀλόχοισι.*] Et bene de thalamis verum expressit numerum. Potest enim unus thalamus plures habere coniuges: et est Zeugma: *Quinquaginta thalami procubuere, et postes superbi.* — 504. *Auro Barbarico*; i. e. aut multo, (ait cultu barbaro, quia Barbari copiae magis quam elegantiae student; aut a barbaris capto,) aut vere Barbarico, (i. e. Phrygio; quia) *πᾶς μὴ Ἕλλην, βάρβαρον* (*βάρβαρος*). (Nam et Homerus Phrygas barbaros appellat. Et Virgilius (12, 777.): *Barbara tegmina crurum.*) quia *πλεονεξία τῶν βαρβάρων.* [Aut cultu barbaro, aut Barbaris apto.] (*Spes nepotum*; aut nepotes significat, qui essent futuri magnae spei, aut connubia, de quibus sperabantur tanti nepotes, ut (E. 1, 14.): *Modo namque gemellos Spem gregis.*) *Spoliis superbi*; hoc fuit moris antiqui: ut ipse in septimo (184.): *Captivi pendent currus, curvaeque secures, [Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra.*] Ideo bene dixit: *Spoliis superbi.* — 505. (*Tenent* etc.; ignis potuit deficere; Danai non potuerunt.) — 506. *Forsitan* etc.; (bene de Priamo obtulit narrationem, quia breviter perstrinxerat: Priamumque per aras Sanguine foedantem, quos ipse sacraverat ignes. Et) bono usus est ordine: ut ante reipu-

blicae, post regis interitum; inde privati, hoc est, (simultates populorum, et) sua fata narraret. (Hoc est illud (1, 750.): *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.*) De morte autem Priami varie lectum est. Alii dicunt, quod a Pyrrho in domo quidem sua captus est: sed ad tumulum Achillis tractus, occisusque est iuxta Sigeum promontorium. Nam in Rhoeteo Aiax sepultus est: tunc eius caput conto fixum [Pyrrhus] circumtulit. Alii vero, quod iuxta Hercaei Iovis aram extinctus sit, dicunt. Unde Lucanus (9, 979.): *Hercaeas, monstrator, ait, non respicis aras?* [Dicitur autem Iuppiter *Hercaeus* quia ara eius erat intra aulam et septum parietem aedificata, quod Graece ἕρκος dicitur.] Et hanc opinionem plene Virgilius sequitur. Licet etiam illam praelibet, ut suo indicavimus loco. — 507. (*Urbes* etc.; bene omnia collegit, et captam, et dirutam, et incensam.) — 508. *Medium in penetralibus hostem;* hypallage est, hoc est in mediis penetralibus (codd. *aedibus*). Si autem *Mediis* legeris, non stat versus, nisi excluso *s*. Ut (12, 709.): *Inter se coisse viros, et decernere ferro.* Et bene Priamum non nisi in extremis armat periculis, ut magis irritet (cod. F. *incitet*, Guelf. I. *invitet*) hostem in necem suam, (qua possit captivitatem vitare,) quam ut defendat aliquem. [Sane *penetralia* proprie deorum dicuntur, (nonnunquam etiam imae et interiores partes privatarum domorum vocantur, unde et *penum* dicimus locum, ubi conduntur, quae ad vitam sunt necessaria.) Hic autem videtur opportunius penetralia de domo regis dixisse, quoniam Reges proprie suggestum imitantur deorum. — 509. *Arma desueta;* (ab hominis consuetudine, sensum ad arma transtulit.) Quia iam pugnare desierant.] *Trementibus aevo;* non timore. — 510. *Circumdat;* non apte sibi cohaerere facit: sed potius oneri sumit. *Inutile ferrum;* ipse inutilis. *Ferrum* enim de his est, quae ex coniunctis sumunt epitheta: ut *venenum*. — 512. [*Aedibus in mediis;* omne aedificium aedes dicuntur, sed Varro locum quattuor angulis conclusum aedem docet vocari debere.] (Idem Rerum Divinarum libro sexto intulit: Ideo loca sacra civitates habere voluisse, ne per continua aedificia incendia (Burm. coni. *ne cont. aed. per inc.*) prolaberentur, et ut essent, quo confugerent plerique cum familia sua in periculis; quod etiam in comoediis a servis timentibus legimus factum; hoc Virgilius hoc loco subtiliter tangit, cum dicit: *Aedibus in mediis, nudoque sub aetheris axe Ingens ara fuit,* etc. Ex nomine enim penatium et arae intelligitur loci sacri veneratio, ut non immerito illuc confugerit Regina cum suis; nam subiunxit: *Hic Hecuba et nati nequidquam altaria circum Praecipites* etc. Unde apparet, veram consuetudinem fuisse fugiendi a periclitantibus ad ararum praesidium.) *Nudoque sub axe;* [sub Septentrione, aut sub spiritu quo mundus movetur.] Hoc est sub divo: quod *impluvium* dicitur. *Axis* autem est aut (septentrio, aut) plaustrum septentrionale: aut pars septentrionis, aut spiritus, quo mundus movetur, (ut (4, 482.): *Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.*) sicut docet Lucanus. — 513. *Veterrima;* usurpatum est. Ergo, ut supra diximus, hoc tantum uti, si necesse sit, licet; [et comparativum non habet, sicut *deterior* positivum.] (*Laurus;* Daphne, filia Ladonis, fluvii Arcadiae, et Terrae fuit, quae

aspernata viro iungi, semper venatibus operam dabat. Hanc cum Apollo adamasset, et eam ut comprimeret, insequeretur, illa a Terra matre petit auxilium, quae recepta a matre est, nec multo post in locum eius arborem lauri nasci *). — 514. *Complexa penates; penates* sunt omnes dii qui domi coluntur. — 515. *Nequicquam;* aut secundum Epicureos, (qui dicunt, deos nihil curare;) aut propter vim bellicam. *Altaria*; superorum et *arae* sunt, et *altaria:* Inferorum, tantum *arae*. *Ara* autem dicitur a precibus, quas Graeci ἀρὰς dicunt; unde contra imprecatio κατάρα dicitur. [Alii volunt ab *altitudine;* sed male.] — 516. *Praecipites;* festinae, propter tempestatem: et bene *Atra* addidit, quia est et clara, ut (9, 19.): *Unde est haec tam clara repente Tempestas.* — 519. *Dira;* modo proprie. *Dira* enim est deorum ira. Ergo *quae mens* [*dira*, i. e.] infusa ex deorum ira. — 520. [*Telis;* armis.] *Ruis;* aut festinas, aut incedis seniliter, [et inconsulto.] — 522. *Non si ipse meus;* (mire *meus*, ut matris exprimeretur affectio. Et) subaudis, [filius] posset defendere. — 524. (*Aut moriere simul*; ut religio aut pariter omnes servet, aut simul moriamur omnes.) *Ore effata*; abundat *Ore*, est enim figura pleonasmos. — 528. *Vacua;* quare *vacua?* quia (in unum) omnes ad aram confugerant; aut *vacua*, iam sine defensoribus (Guelf. I. sine Troianis, i. e. civibus.); aut certe *vacua*, iure Graecorum, et possessione vacantia; aut certe ampla, vel magna, quae difficile complentur. — 529. *Infesto vulnere;* bonum schema, *vulnus* pro telo. [An *vulnus* quod inflixit, an quod infligeret.] — 530. [*Premit;* urget, ut (1, 324.): *apri cursum clamore prementem:* alibi interficit: vel opprimit, ut (9, 330.): *Armigerumque premit.*] — 531. (*Ut tandem* etc.; hoc ideo describitur, ut et contra propositum Priamus incitetur.) *Evasit;* pervenit. — 532. *Vitam cum sanguine fudit*; modo eos sequitur, qui sanguinem sedem vitae volunt; alibi eos, qui ipsum sanguinem vitam volunt: ut (9, 349): *Purpuream vomit ille animam.* (Potest tamen κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligi item (*iterum*) vulneratum Politen.) — 533. *Hic;* i. e. tunc [temporale est, non locale]. *Media* autem manifesta: (aut certe potest secundum consuetudinem dictum; neque enim est mors prima, media, postrema;) et potest referri vel ad Priamum, vel ad Politem. — 534. (*Non tamen* etc.; bene Priamo animositatem regiam dedit, ut mori honeste velit. — 535. *At tibi* etc.; ordo est: atque * dii (*at dii*) persolvant tibi grates dignas.) [*Ausis;* quidam proprie (Burm. coni. poëtice) sumptum tradunt, nec posse in prosa dici.] — 536. *Siqua est*; vel secundum Epicureos. Vel desperat: quia impune ante aras conspicit caedem. *Curet;* ulciscatur. —. 537. *Grates;* prout res fuerit, vel in bonis vel in malis dicuntur, sicut praemia. — 538. *Coram;* modo adverbium temporis est quia verbo cohaeret: ut (1, 595.): *Coram quem quaeritis adsum:* [*coram* autem significat in conspectu, quod ἐνώπιον dicitur; et coram ad personam certam refertur, palam ad omnes.] *Me cernere;* de spectaculo queritur, non de morte; (quia iure belli Politen Pyrrhus occiderat; sed cur ante oculos patris? — 539. *Foedasti*; crudeles impiosque fecisti.) *Funere;* cadavere: ab eo quod praecedit, id quod sequitur. *Funus* enim est iam ardens cadaver. Quod dum portatur, *exsequias* dicimus:

crematum [iam] *reliquias:* conditum iam, *sepulcrum.* — 540. (*Et non* etc.; tribus generibus parentes obiicimus filiis, cum bonos (*bonis*) eos negamus aequales, ut hoc loco; cum malos obiicimus, ut (3, 248.): Laomedontiadae; item cum non solum bonos adimimus, sed insuper malos obiicimus, ut (4, 365.): Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor.) — 541. *In hoste Priamo;* aut Archaismos est, [pro *in hostem*;] aut in *hoste:* i. e. cum hostem gereret, cum ipse hostis esset. (Hic *Priamo* nomen positum sensum validiorem facit, hoc est, Priamo, qui tunc fui; quasi iam esse desierit, i. e. quem operae pretium fuit occidere.) *Fidemque;* quia, quod Homerus mutat, dicitur Priamus duce Mercurio ingressus Achillis tentoria, excitatum (hostem) rogasse, quem dormientem posset occidere. *Iura* vero, quod a rege rogabatur; (*fidem*, quia supplex.' Quidam *iura fidemque* ita intelligunt: *iura*, quod Hectorem reddidit; *fidem*, quod me in mea regna remisit. — 542. *Sepulcro;* pro ad sepulcrum) — 543. *Remisit;* hoc est comitatus usque ad Troiam est; (et mire *in mea regna remisit*, cum potuisset per me mea regna capere.] — 544. *Imbelle;* [ipse imbellis] ut (510.): *Inutile ferrum.* — 545. [*Rauco aere;* ad scutum retulit. *Protinus repulsum;* statim prohibitum. — 546. *Et summo* etc.; eandem rem bis dixit, cum praecessisset *Rauco quod protinus aere repulsum:* quod idem est et nihil attinuisse dici putant: *summo clypei nequicquam umbone pependit;* (tanquam non omnino necesse esset, ut de summo clypei penderet, et potuisse dici, nec de clypeo pependit, sed duplicationem narrationis per * ἐπὶ ἐξαργεσίαν (per ἐπεξεργασίαν) excusat. Sane quidam *nequicquam umbone pependit*, hunc sensum volunt, telum repulsum ne summatim quidem haerere potuit, ut penderet; alii unam eandemque rem bis dictam volunt, et superfluum putant.) *Nequicquam;* pro *non;* sic Persius (2, 51.): *Nequicquam fundo suspiret nummus in imo. Pependit;* quomodo *pependit*, cum dixerit: *Rauco quod protinus aere repulsum?* Solvitur: *nequicq. pepend.* i. e. non pep.; i. e. frustra; [vel secundum Donatum: *Penetrato scil. aliqua ex parte scuti contextu, telum pendens inhaerebat.*] — 547. *Referes ergo haec;* sarcasmos est, locus cum amaritudine. Ut (12, 359.): *En agros, et quam bello Troiane petisti Hesperiam.* Asteismos (L. R. Guelf. II. *astismos;* Fabr. *astusm.* Guelf. I. Vos. Steph. Dan. *antism.*) [autem] est urbanitas sine iracundia: ut (E. 3, 91.): *Atque idem iungat vulpes, et mulgeat hircos.* — 548. [*Illi;* pronomen, modo adverbium, ut (661.): *Patet isti ianua leto.*] — 549. *Degenerem;* non respondentem moribus patris. — 550. (*Haec dicens;* ostendit simul dum diceret fecisse.) *Altaria ad ipsa;* unde sperabat auxilium; (aut quia Achilles in templo occisus est, et ex similitudine vindicta . . . . . *Trementem;* non formidine sed aetate.) — 552. *Implicuitque comam;* quomodo *comam*, si armatus galea erat? Solvitur sic: Sed non omnes crines galea tegit; sive quia non habebat galeam; nam hoc dicit: *Arma diu senior desueta* etc. *Dextraque coruscum Extulit; coruscum*, si ornatum gemmis caput regis acceperis, sensus talis est: Sublato capite gladium in vaginam recondit, quae lateri semper cohaeret. Si vero *coruscum gladium* vis intelligere: lateri Priami

infixum accipe: et κατὰ τὸ σιωπώμενον: postea caput esse sublatum. — 553. *Lateri* etc.; *si iacet ingens litore truncus, avulsumque caput.* Si latus percussit Priami, quomodo truncum? Hoc postea factum est; nam hoc in insignibus viris fieri solet, ut alibi (12, 511.): *Curruque abscissa duorum Suspendit capita*; aut (Guelf. I. an) κατα σιωπώμενον, *lateri suo*, i. e. Pyrrhi, dicit (dicat), quod in vaginam recondidit gladium. — 554. *Haec finis;* (ut *dies*, si tempus longum significat, generis feminini est, et) omnia Latina nomina, inanima (Guelf. I. bis *inanimalia*), simplicia, a verbo non venientia, *nis* syllaba terminata, masculina sunt. Inanima, propter [*clunis*,] *canis:* simplicia, propter *bipennis:* a verbo non venientia, propter *finis*. Ergo (clunis) Iuvenalis (11, 164.) bene dixit: *Tremulo descendunt clune puellae.* Horat. male (Serm. 1, 2, 89.): *Quod pulcrae clunes. Hic;* talis. Ut (11, 481.): *Hunc ego te Euryale aspicio? Sorte;* fatali necessitate; (vel *sorte*, fortuna, ut (12, 432.): *Utere sorte tua;* et quidam: *exitus sorte* pro *sortis* tradunt, ablativum pro genitivo.) — 555. *Troiam incensam*; pro, Ilium. — 556. *Pergama;* proprie Troianae arces sunt; unde κατ' ἐξοχὴν arces omnes *pergama* dicuntur: ut *Poetam* dicimus, et intelligimus Virgilium. [*Superbum;* nobilem.] — 557. *Regnatorem Asiae;* quia imperaverat et Phrygiae et Mygdoniae. *Iacet* etc.; Pompeii tangit historiam, (cum *ingens* dicit non *magnus*.) Quod autem dicit *Litore*, illud, ut supra diximus, respicit, quod in Pacuvii tragoedia continetur: [*Priami corpus ad litus tractum*; aut *litus* pro solo accipiamus, ut (1, 255.): Litoraque et latos populos.] (Aut ideo *litore*, ut ostendat litus iam esse, ubi fuerat Troia, ut (3, 11.): *Et campos ubi Troia fuit.*) Quod autem Donatus dicit, *Litus* locum esse ante aras, a *litando* dictum; (vel quod *lituo* illud spatium designatur) ratione caret. Nam a *litando*, *Li* brevis est: et stare non potest versus. — 558. (*Avulsumque hum. caput;* hoc est, quod κατὸ τὸ σιωπώμενον accipi debet; hoc enim claris et fortibus viris fieri solebat, ut (9, 465.): *Quin ipsa arrectis visu mirabile in hastis praefigunt capita.*) *Sine nomine;* sine agnitione [aut dignitate:] (aut simpliciter *sine nomine;* a capite enim quis nomen ducit?) (Guelf. I. addita habet haec: Si ad aram occisus est, quomodo *litore?* Solvitur sic: *litus* dicitur locus circa aram, prope pedes duodecim, dictus a *litando*. Alii *litus* propterea accipiunt, sicut alibi: Cui litus arandum agros mari vicinos possidendos.) — 559. *Saevus horror;* quia est et bonus: ut (Stat. Theb. 1, 493.): *Laetusque per artus Horror iit.* (Est et amoris, ut Terentius (Eun. 1, 2.): *Totus, Parmeno, tremo horreoque, postquam aspexi hanc.* — 561. *Aequaevum;* amabiliter locutus est; plus enim est *aequaevum*, quam *longaevum.*) — 562. *Vitam exhalantem;* secundum eos, qui animam ventum volunt [esse]: ut (4, 705.): *Atque in ventos vita recessit. Direpta;* pro diripienda: participium est pro participio. — 563. (*Casus;* aut interitus, aut captivitas.) — 564. *Copia;* notandum est de exercitu numero eum dixisse singulari, ut Sallustius (lib. I. Hist. * *Con Sertorios neque rumpor. Et an levi copiam avibus;*) (*cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat.*) Cum *copias* plurali numero de exercitu dicamus; (ut Sallustius (Catil. 6.): *Memorare possem, quibus in*

locis maximas hostium copias P. R. parva manu fuderit.) *Copia* vero, aliarum rerum est. — 565. (*Deseruere omnes defessi*; dolore; vox non accusationis; sic enim se purgat, ut alios non culpet. Dicendo autem *defessi*, etiam illos excusat, a quibus desertus est. — 566. *Ignibus aegra dedere*; post hunc versum hi versus fuerunt, quos Tucca et Varus obliti sunt: *Iamque adeo* etc. versus enim refert * usque illum: *Talia iactabam*;) [in quibus (v. supr. pag. 2.) hae variae lectiones: v. 572., Guelf. I. II. *et Danaûm poenas*. 574. Fuld. *Argis inv.* 578. *regnata triumpho*. 584. *habet haec victoria*. 587. Guelf. I. et Fuld. *ult. famae;* Guelf. II. *famam*. 588. Fuld. *mente loquebar*.] — 589. *Cum mihi se*; ordo est: cum mihi se videndam oculis obtulit non ante tam clara. (Guelf. I. add.: *Videndam*, qualis poterat Veneris esse effigies in luce. *Dextraque preh.; dextra* signavit hic prosperam, i. e. ad bonas partes deduxit ea corporis etc. *v. mox*.) — 590. *In luce*; in nimbo, qui cum numinibus semper est. — 591. (*Confessa deam*; divino habitu; quia in primo venatricis habitu se obtulerat. *Qualis et quanta*; qualitas et quantitas hoc loco ad pulchritudinem pertinet.) — 592. *Dextraque prehensum;* ea corporis parte qua Helenae ictum minabatur, quae in templo Vestae stabat ornata. Ut enim in primo diximus, aliquos hinc versus constat esse sublatos, nec immerito. Nam et turpe est viro forti, contra feminam irasci: et contrarium est Helenam in domo Priami fuisse, illi rei, quae in sexto (495.) dicitur: quia in domo est inventa Deiphobi, postquam ex summa arce vocaverat Graecos. Hinc autem versus esse sublatos, Veneris verba demonstrant, dicentis: *Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae*. (Sane quidam *invisa* figurate dictum putant; adserunt enim ad Troiam Helenam non venisse, i. e. non visam a Troianis, quia, cum eam rapuit Paris, ad Aegyptum profectus dicitur, mutato itineris cursu, ne a Graecis forsan insequentibus comprehenderetur; ibi a Proteo receptus hospitio. Sed cum Helena Proteo suam narrasset iniuriam, ab eo retenta est; tum sine ea Paris venit ad Troiam. Graeci autem putantes quod occultaretur a Troianis, et nollent sibi eam reddere, deleverunt Troiam frustra, cum Troiani vere dicerent, se Helenam non vidisse. Alii dicunt, a Proteo quidem Paridi Helenam sublatam, et quibusdam disciplinis fantasma in similitudinem Helenae Paridi datam, quod etiam Homerum volunt tetigisse subtiliter, ubi Aeneas a Neptuno * apposita nube liberatur.) — 593. *Roseo*; pulchro. Perpetuum epitheton Veneris. (Cod. F. Pulchro. Quidam reprehendunt, non convenisse in ruina et exitio civitatis, Venerem roseo ore loqui cum filio, ignorantes hoc epitheton Veneri esse perpetuum.) *Insuper*; super, quod continuerat [eum]. — 594. *Indomitas*; magnas. — 595. *Quid furis*; nam furor est, virum fortem ruere in mulieris interitum; (aut *quid furis*, cum extinctos socios vides velle pugnare; et bono verbo usus est, virum fortem a proelio revocans. Et *quid*, nonnulli admirantis volunt esse, non interrogantis.) *Nostri cura*; et hoc loco, ut solet, unam se de Aeneae familia facit: ut (1, 212.): *Unius ob iram prodimur*. *Nostri* autem et *vestri* genitivus pluralis est antiquus, et ex Graeco descendens, sicut singularis est *mis* et *tis*. Non est autem possessivum, sed ab eo,

quod est *Nos*, et hoc est, unde dicimus, *Nostri causa facit*, hoc est *nostrum*. — 597. *Superet*; supervivat, [supersit.] — 598. *Ascaniusque puer*; filius: ut (4, 94.): *Tuque puerque tuus.* Horatius (Carm. 1, 12.): *Puerosque Ledae.* Et est Graecum, nam παῖδας dicunt. Interdum tamen etiam ad aetatem refertur, [et ad hominis conditionem.] — 599. (*Circum errant*; mire, quasi quaerentes; tanquam prope sint, et adhuc * sua opera sua non advertant (avert.).) — 600. *Hauserit ensis*; aut percusserit: ut (10, 314.): *Latus haurit apertum.* Aut voraverit. — 601. *Tyndaridis*; atqui Iovis est, non Tyndarei filia. Sed sic dicimus *Tyndaridis*, de Helena, ut de Hercule *Amphitryoniades*. Nam de Iove et Leda nati sunt Pollux et Helena: de Tyndareo et Leda, Clytaemnestra et Castor, qui solus mortalis fuit. Unde Virgilius in sexto (121.): *Si fratrem Pollux alterna morte redemit*; qui immortalitatem suam cum fratre partitus est. Helenam vero immortalem fuisse indicat tempus. Nam constat fratres eius cum Argonautis fuisse: Argonautarum filii cum Thebanis (Thebano Eteoclis et Polynicis bello) dimicaverunt. Item illorum filii contra Troiam bella gesserunt. Ergo si immortalis Helena non fuisset, tot sine dubio seculis durare non posset. Hanc autem legimus prius (al. *primo*) a Theseo raptam: et in Aegypto commendatam Proteo. (Alia fabula a Paride raptam, et, cum ad Aegyptum cum ea isset, a Proteo, cognito raptu, subtractam Paridi dicit.) *Facies invisa*; pulchritudo Helenae odiosa, i. e. Helena. Et est Graecum, ut: *vis Herculea*: hoc est Hercules. (Ostendit autem naturae culpam non esse hominibus adscribendam.) *Lacaenae*; a provincia Laconica. Et notandum, derivationem minorem esse a principalitate, quod rarum est. — 602. *Culpatusve Paris*; criminosus, [reus.] (*Divum inclementia*; latenter hic Venus * suam purgat (*Venus se p.*) invidiae, dicendo, Troiam deorum conspiratione subverti; poterat enim ei obiici, quod nisi ipsa rapiendi Helenam Paridi auctor fuisset, Troia non fuisset eversa.) — 604. *Aspice*; de Homero tractum, qui inducit Minervam praestantem ista Diomedi. (Il. ε, 127.) [: *Ἀχλὺν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἕλον, ἣ πρὶν ἐπῆεν, Ὄφρ' εὖ γινώσκῃς ἠμὲν θεὸν, ἠδὲ καὶ ἄνδρα.*] (Et bene subdistinguit; quia non solum dicitur, sed etiam manu significatur.) *Namque omnem*; ordo est: Omnem tibi nubem eripiam, quae humida circum caligat. et mortales hebetat visus tuenti. Dicitur enim nebula orta de terris obesse nostris obtutibus. Unde aquila, quia supra nebulam est, plus videt. Est enim theologica ratio: quia ignorantes usum Venerium, videre dicuntur et numina. Unde nunc merito post Veneris abscessum numina vidisse dicitur Aeneas. *Obducta*; superducta. *Tuenti*; modo videnti: alias defendenti. — 606. *Nequa parentis Iussa time*; [pro *Ne*; et] *ne* particula imperativo iungitur modo: sed interdum praesenti tempori, interdum futuro, prout aliquid volumus, aut ad praesens, aut ad futurum referri (codd. *fieri*). (Potest sane hoc praeceptum et ad generalitatem et ad specialitatem referri.) *Iussa time*; veretur enim ne imperanti sibi fugam, non obtemperet. — 608. (*Saxis saxa*; dicendo *saxis saxa*, renovavit narrandi magnitudinem. — 609. *Undantem*; aut abundantem; aut quia in modum undarum attollitur, (ut (8, 257.): *Qua plurimus undam Fumus agit.*) —

610. *Neptunus muros*; hoc quidem habet fabula, quod Neptunus cum Apolline Troiae fabricati sint muros. Sed constat, Laomedontem supradictis diis certam vovisse pecuniam ad sacra facienda: quam, imminentibus [Miis vel] Mysiis, transtulit ad murorum fabricam. Unde dii et fecisse muros, et offensi esse dicuntur. Simul notandum, quod deos facit opera sua evertere, ut Portas Iunonem, quarum dea est. Nam et portam luminis nascentibus praebet, (ut Terentius (Andr. 3, 1, 15.): *Iuno Lucina fer opem.*) Arces, Minervam: (legimus enim (E. 2, 61.): *Pallas quas condidit arces.*) ~~legimus enim: Pallas quas condidit arces.~~ Neptunum, muros: ipsi enim fundamenta sunt consecrata, cuius et moventur arbitrio. Unde ἐννοσίχθων [καὶ ἐννοσίγαιος] dicitur, hoc est terram movens aquae concussione, sicut terrae motus continent opiniones. (Ergo cum Neptunus infestus indicatur, Apollo tamen etiam post piaculum Troianis favet; quia eum propter Chrysis sacerdotis filiam offenderant Graeci.) *Tridenti*; omnia in *ns* exeuntia, aut participia sunt, aut nomina. Sed si participia sunt, ablativum et in *i* et in *e* mittunt pro nostro arbitrio: Iuvenalis (15, 81.): *Nec ardenti decoxit aheno.* Contra (14, 118.): *Semperque ardente camino.* Si vero nomina fuerint, omnimodo (al. *tantum modo*) in *e* exeunt. Si autem eadem sint et nomina et participia, ut *amans*: cum nomina fuerint, omnimodo in *e* mittunt: quum participia, licenter utimur. Ergo quia *tridens* nomen est, *tridente* debuit dicere. Sed novitatem affectavit, nulla cogente necessitate. Sane in nominibus quae et propria esse possunt, et appellativa, ut *liberalis felix*, *Iuvenalis*, ablativus a proprio in *e* exit: ab appellativo, in *i*. — 611. [*Quatit*; concutit, commovet.] — 612. (*Iuno* etc.; quidam ideo Iunonem has portas tenuisse accipiunt, quia eam fatorum arbitrium volunt; et fatum fuit, ad exitium Troiae per has portas equum introduci, quia ipsa est curruus (*curritis*), et sub hoc nomine interest bellis, nam ideo (1, 16.): *Hic illius arma hic currus fuit.*) [*Scaeas*; priscas.] *Saevissima*, quae et fugam vetabat. — 613. *Socium*; sibi devotum. *Furens*; irascens. — 614. *Accincta*; [i. e. armata, quod Ipsa. . * curritis, Hic illius arma hic currus.] (*Accincta* enim, ferro armata, ut (11, 486.): *Cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.*) — 615. [*Iam*; praeterea: ut (G. 2, 57.): *Iam quae seminibus iactis se sustulit arbos.* *Arces*; (ordinem tenuit, primum *muros*, deinde *portas*, post *arces*; a muris enim in arcem convertendus est totus impetus. Ob hoc autem) *arces* Minervae dantur, quod ipsa sit inventrix aedificiorum, ut (E. 2, 61.): *Pallas quas condidit arces.* (Et quia summa quaeque possidet sapientia. Praeterea in capite esse dicitur; idcirco creditur patris Iovis capite generata.)] *Tritonia Pallas*; notandum duo antonomasia [sunt] sine proprio nomine. Et est nimiae iracundiae, cum dicitur: Quanquam irata sit Graecis, nequaquam tamen Troianis parcere; licet in historia lectum sit, vehementius iratam Minervam, quod post victoriam ei sacrificare noluerint, ut Horatius (Epod. 10.): *Quum Pallas usto vertit iram ab Ilio in impiam Aiacis ratem.* (*Respice*; dicendo *respice*, ostendit, vere iam caliginem ab oculis eius esse sublatam. — 616. *Insedit*; adeo irata, ut ante sacerdotem ibi Cassandram defenderet.) *Nimbo effulgens*;

nube divina. [Est enim fulgidum lumen, quo deorum capita cinguntur; (sic etiam pingi solet. Alii *nimbum* clavum transversum in veste existimant.)] Alii *Limbo* legunt. [Ut (4, 137.): *Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:*] et est pars vestis extrema, quae *instita* dicitur: ut Horatius (Serm. 1, 2, 29.): *Quarum subsuta* (Vos. *suta*, Steph. Fabr. al. *substricta*, Dan. Burm. al. *pulsata*) *talos tegit instita veste.* [*Gorgone saeva;* aut etiam per *saevam Gorgonem* fulgens; aut ipsa *saeva* terrore *Gorgonis.* Sane *Gorgones* tres fuisse dicuntur, Stheno, Euriale, Medusa, quarum aspectus intuentes vertebat in lapides; hae autem mirae pulchritudinis fuisse dicuntur: et quisquis eas vidisset, stupore defigebatur. Ideo fictum est, quod in lapides mutarentur, quarum capita Minerva dicitur amputasse, ac suo adfixisse pectori.] (Sed alia fabula refert, Medusam mirae parsimoniae virginem fuisse, et ob hoc acceptam Minervae, quae compressa a Neptuno Pegasum equum dicitur edidisse, quod posteaquam Minerva cognovit, eius caput dicitur amputasse et suo affixisse pectori, eique tribuisse vim, ut quidquid vidisset, mutaret in saxum.) — 617. *Ipse pater*; qui omnibus unus esse consuevit: ut (10, 112.): *Rex Iuppiter omnibus idem.* Et bene honesta (Aeneae) causa fugiendi est. *Viresque secundas*; quia fuerunt et in Troianis: sed non prosperae. — 618. [*Sufficit;* subministrat, suggerit.] — 619. *Eripe*; accelera, raptim fac. [Vel *eripe te fuga.*] — 620. *Nusquam abero*; bona oeconomia. Nam si tenent Danai, qua deficit ignis: necessarium est praesidium numinis. Ut Horatius (Art. P. 191.): *Nec deus intersit: nisi dignus vindice nodus Inciderit. Limine sistam*; in limine, ut (11, 686.): *Silvis te Tyrrhene feras agitare putasti*, [i. e. in silvis.] — 621. [*Spissis*; densis.] (Abscessu enim plerumque numina demonstrantur fuisse, cum subito apparere desierint.) — 622. *Apparent dirae facies*; secundum mathesin, post abscessum Veneris dira dicit apparuisse numina: cuius praesentes radii intervenientes [circumquaque divisos] anaereticôs temperant. (Vel quia *dirae* appellantur, quae sunt in ministerio Iovis, quando morbos aut letum, aut bellum hominibus molitur, quia in XII. ait (845.): *Dicuntur geminae pestes, cognomine dirae.* — 623. *Numina magna;* quia Iovem, Iunonem, Neptunum et Minervam dixerat.) — 624. *Tum vero;* quia ante et ab Hectore audierat, et per se viderat everti Troiam, sed non omnem; (singulas enim res viderat, ut: *Iam proximus Ucalegon.*) Vel *tum vero*, quando et dii visi sunt saevientes. (*Et ex imo verti;* quia superiori excidio, quando ab Hercule expugnata est, nec omne Ilium conciderat, nec ex imo fuerat Troia subversa. Per haec ergo fit certior causa fugiendi. — 626. *Ornum;* P. . . Oceani filia a Sarpedone Ilii filio adamata est quem cum * venientem sprevisset, faciente Venere, Iasonem tunc ad Colchos euntem inefficaciter adamavit, quo absente * ad luchi (*abs. eum*) conficeretur, in hanc arborem dicitur commutata.) — 627. *Ferro et bipennibus;* [ἓν διὰ δυοῖν vel] ταυτολογία est; ideo *crebris bipennibus.* — 628. *Eruere;* pro deiicere, et est Acyrologia. [*Usque;* tam diu.] *Minatur*; aut eminet, ut (4, 88.): *Minaeque murorum;* aut movetur. — 629. *Tremefacta comam;* solita figura. (*Comam* autem pro ramis; per illam metaphoram (G. 2,

431.): *Tondentur cytisi.*) [*Nutat*; cutit.] — 630. [*Vulneribus*; pro ictibus. *Iugis*; cacuminibus montium.] *Ruinam*; aliarum [scilicet] arborum. — 632. *Ac ducente deo*; secundum eos qui dicunt, utriusque sexus participationem habere numina. Nam ait Calvus: *Pollentemque deum Venerem.* Item Virgilius (7, 498.): *Nec dextrae erranti deus abfuit:* cum aut Iuno fuerit, aut Alecto. Est etiam in Cypro simulacrum barbatae Veneris, [corpore et veste muliebri, cum sceptro, et natura virili,] quod *ἀφρόδιτον* vocatur, (cui viri in veste muliebri, mulieres in virili veste sacrificant; quanquam veteres *deum* pro magno numine dicebant. Sallustius: *Ut tanta mutatio non sine deo videretur.*) Et hoc ad Graecorum imitationem, qui ὁ θεὸς et ἡ θεὸς dicunt, sicut ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἄνθρωπος, vir et femina. — 633. (*Dant tela* etc.; illi reddidit: *Flammam inter et hostes Expedior*; hic est hiatus.) — 635. *Antiquasque domos*; *caras.* (Sallustius: *Antiquitatis curaeque pro Italica gente.*) Et aliud pendet ex alio; nihil enim interest, utrum *caram* dicas, an *caritatis causam.* Sane *domos* ambitiose dixit; [pro domo una,] non *domum.* — 636. *Primum*; praecipuum. [Vel *primum* ante filium et uxorem. Sed Varro Rerum Humanarum ait, (permissum a Graecis Aeneae, ut evaderet, et quod carum putaret, auferret: illum patrem liberasse, cum illi, quibus optio esset data, aurum et argentum abstulissent. Sed Aeneae propter admirationem iterum a Graecis concessum, ut quod vellet auferret; ille, ut simile, quod laudatum fuerat, faceret, deos penates abstulisse. tunc) a Graecis ei concessum, ut quos vellet secum et sua omnia liberaret, quod poëta Veneris praesidio praestitum dicit Aeneae. *Petebam*; pro appetebam et optabam. — 637. *Vitam producere*; figurate, pro vitam producturum. — 638. *Exilium*; dictum quasi extra solum.] *Vos o*; obliqua oratio est. Nam aperte quidem hoc agit, ut relinquatur: latenter vero aliud, [i. e. voluntatem fugiendi;] per quod nimia Aeneae ostenditur pietas: qui nec iustis causis movetur, ut patrem relinquat. (Sane rhetorica suasio est; deliberatur enim de ipsa re, utrum fugiendum sit: et eius partes ita ponuntur, ut si qui dissuadent, an supervivendum patriae, quod ideo aperte non dixit, ne ceteros a fuga dehortari videretur, sed ait: *vos fugite, qui potestis*; a tempore: *Satis una superque*; ab invitis diis: *Iam pridem invisus diis et inutilis annos Demoror.* Sic quidem et illud colligitur, an debilis patriae superare debeat.) — 639. *Integer aevi Sanguinis*; plenam aetatem significat ex sanguine, qui non est integer nisi iuvenibus. Nam dicunt physici, minui sanguinem per aetatem. Unde et in senibus tremor est. (Sane *aevum* hic ad annos referre debemus, cum alibi tempus significet, ut (E. 8, 27.): *Aevoque sequenti.* Et (3, 415.): *Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas.*) *Suo robore*; [i. e. proprio,] sine alterius auxilio, quo eget Anchises. (Et duas res dicit; et iuvenes estis, et sani, quorum utrumque mihi deest. *Stant*; perstant solidaeque sunt.) — 640. [*Agitate*; disponite, cogitate.] (Sallustius: *Traditur fugam in Oceani longinqua agitavisse.*) — 641. *Coelicolae*; ad quos nostra pertinet vita: ut (1, 387.): *Haud credo invisus coelestibus auras Vitales carpis.* Et (11, 52.): *Nos iuvenem exanimum: et nil, iam coelestibus ullis Debentem.* Et

(6, 730.): *Igneus est ollis vigor et coelestis origo.* Anima enim, coeli pars est: [corpus vero aquae;] umbra, inferorum. Ideo (al. adeo) ergo non posuit generale deorum nomen: et addidit coelestibus, ne crederentur inferni dii, qui datores vitae non sunt. — 642. *Satis superque*; ad augmentum *superque* addit. Est autem Tmesis (codd. *temes.*). Sane sciendum est, esse aliqua quae augmentum non recipiunt, ne minus significent: ut *satis perfectus*. Nam quaeritur, utrum *perfectior* possit facere: ne incipiat *Satis perfectus* minus significare. — 643. *Una excidia;* sub Laomedonte [ab Hercule unum excidium viderat.] (Guelf. I. quod ait sub Laom., et ab Herc.; sed) emphaticῶs dixit *excidia.* [*Superavimus;* supervíximus.] — 644. *Sic o* etc.; sensus talis est: praestate vos mihi funebre solatium: hoc est, adfamini me; ut dici mortuis solet *Vale, vale, vale*; unde (3, 68.): *Et magna supremum voce ciemus;* [nam ideo et *positum*, et *corpus* dixit.] *Mortem* autem ego manu hostis inveniam. Nam hic ordo est: [Ego inveniam mortem manu hostis: ille miserebitur et petet exuvias.] — 645. *Miserebitur* vero dixit, affectu eius qui cupiebat interimi: ut eum hostis quasi miseratus occideret. Sic in nono (495.) mater Euryali: *Aut tu summe pater divum miserere, tuoque Invisum hoc detrude caput sub tartara telo, Quando aliter neque crudelem abrumpere vitam,* [et (10, 676.): Vos o potius miserescite venti.] (Alii sic exponunt: et *miserebitur*, i. e. quod illi hostili animo fecerint, ego misericordiae loco ducam.) — 646. *Exuviasque petet;* quasi obiectio: Sed spoliatum linquet cadaver: et responsio. *Facilis iactura sepulcri*; aut secundum Epicureos, qui dicunt, nil superesse post mortem. (Aut *facilis*, contemptibilis, et levis sapienti viro, ut sic iactura dispendium;) aut hoc dicit: Facilis sepulturae iactura est, quam potest ruina praestare. — 647. (*Inutilis;* ideo, quia debilis fuisse dicitur post fulmen.) *Annos demoror;* quasi festinantes diu vivendo detineo. — 649. *Fulminis* etc.; tria sunt fulminum genera: est quod afflat, quod incendit, quod findit. De hoc autem siluit. Fulminatus est autem Anchises, quia se cum Venere concubuisse iactabat. [Sane *afflati* (cod. F. *afflatitii*) *tactique* dicuntur capti membris; ut Cicero (Catil. 3, 8.): Tactus etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus.] *Afflavit ventis;* bene dixit, quia scit, non iaci fulmina, nisi cum flatu ventorum, ut in VIII. (429.): *Tris imbris torti radios, tris nubis aquosae Addiderat.* (Sane de fulminibus hoc scriptum in Reconditis invenitur: *Quod si quem principem civitatis, vel regem fulmen afflaverit et supervixerit, posteros eius nobiles futuros et aeternae gloriae.* Fabula sane talis est: Cum inter aequales exultaret Anchises, gloriatus traditur de concubitu Veneris; quod cum Iovi Venus questa esset, emeruit, ut in Anchisem fulmina mitterentur; sed Venus eum cum fulmine posse vidisset interimi, miserata iuvenem in aliam partem detorsit, Anchises tamen afflatus igne coelesti semper debilis vixit.) — 651. *Nos contra;* praepositiones vel adverbia in *a* exeuntia modo producunt ultimam literam, excepto *puta*, [et *ita*: quia] apud Ennium et Pacuvium brevia sunt. Hinc est quod etiam numerorum nomina indeclinabilia *a* producunt; ut (1, 269.): *Triginta magnos volvendis mensibus orbes.* Ea vero quae declinantur, bre-

via sunt secundum rationem nominum in *a* exeuntium. [*Effusi lacrymis*; pro effusi in lacrymas.] — 652. *Omnisque domus*; modo familia, alias domicilium: interdum revera domum (al. *domus.*) — 653. (*Fatoque urgenti*; simile est, ut *currentem incitare*, *praecipitantem impellere.* — 655. *Rursus* etc.; quasi quodam doloris impetu, quod pater liberari non acquiesceret.) *Mortem opto*; contra fatorum vim: et matris auxilium. — 656. (*Nam quod consil.*; quasi vetuerit regina, audito: *mortemque miserrimus opto*, sic responderet Aeneas: *Nam quod* etc.? — 657. *Mene*; probatae pietatis filium. Nam pronomina habent vim suam, nonnunquam et emphasin: ut (E. 3, 25.): *Cantando tu illum?* (Sane *mene* etc. rhetorice per deliberationem tractantur, an Aeneae relicto patre fugiendum sit.) *Posse*; plus est quam velle. — 658. [*Nefas*; scelus.] *Excidit*; bene excusat patrem dicendo *excidit*, et ipsam temperat obiurgationem. — 660. (*Periturae*; bene periturae dixit, non *perditae*, quia adhuc posse videatur evadere per suam et Anchisae fugam; ideo amat addere, tanquam magnam portionem exilio Troiae genus Anchisae coniungeret.) — 661. [*Iuvat*; delectat;] (quasi malum illi voluptati sit.) *Patet isti*; apocope est, pro istic. Pronomen enim esse non potest: quia non praecedit nomen. — 662. [*Multo Priami de sanguine*; quasi bis sanguinem fuderit Priamus, quia et filium eius Pyrrhus occiderit.] — 663. *Natum ante ora patris*; his rebus terret eum, qui non potest mortem timere. *Obtruncat*; obtruncare consuevit. — 664. [*Hoc*; ideo. *Quod*; propter quod.] — 668. *Arma*, *viri*, *ferte arma*; notant hoc Critici, quia saepius armari aliquos dicit, cum exarmatos nusquam ostendat: qui nesciunt, non omnia a poëta, ut supra diximus, dici debere. Nam et diem describit, nocte non praemissa. Superfluo enim dicuntur ea quae necesse est fieri. Quis enim domum ingressus, non arma deponat? (Vel quia ad auferendum patrem arma deposuerat; vel quia armis Graecorum fuerat armatus. *Lux ultima*; i. e. victis moriendum est.) — 669. *Reddite me Danais*; (vel) quibus me sustulit (eripuit) mater; (vel tanquam quaerentibus et invenire cupientibus; et bene *reddite*,) quasi retineatur; nam ideo ait *sinite*. [*Instaurata*; renovata;] (quod verbum et de feriis et de scenis solebat apud veteres usurpari. — 670. *Nunquam*; pro non, ut (E. 3; 49.): *Nunquam hodie effugies*. — 672. *Insertabam*; cunctationem ostendit hoc verbo eius, qui nec ire ad proelium velit, nec domum relinquere; sic et *ferebam* dixit. — 674. *Patri*; melius *patri*, quam mihi.) *Tendebat*; offerebat: sed non manibus eum gestans. — 675. *Si perituris abis*; argu[men]tum dilemma, i. e. complexio, quae adversarium ab utraque parte concludit. — 676. [*Expertus*; quidam participium, praeteritum tempus, sed vim praesentis habere volunt, quia praesens deficit. — 677. *Tutare domum*; hoc est cui defensori relinquimur, si tu deseris?] *Cui parvus Iulus*; interrogantis est: et simul epitheto commendat aetatem. — 678. *Coniux quondam*; *quondam* aut aliquando significat: quasi nunc uxor non sit quae relinquitur. Aut certe *quondam* semper significat, ut in Georgicis (3, 99.): *Quod quondam in stipulis magnis sine viribus ignis*. Et est [sensus]: quam semper coniugem nominasti. Haberi enim quaevis poterat: nominari

non nisi nobilis. (Et bene ex ductu literarum, quod eventurum timet, quasi iam contigerit, deflet; se autem ideo ultimam facit, quod ipsa loquitur; diversam autem aetatem pueri, senis et feminae ad miserationem commovendam videtur obiicere.) — 680. [*Subitum*; pro *subito* adverbium est temporis secundum veteres.] (*Oritur*; oriuntur divina * ut Sol ideo et quia dicuntur *oritur.*) — 681. *Manus inter*; mutavit accentum praepositio postposita. Sane *Inter* plerumque praeponitur (pro *per* ponitur). Sed raro apud Virgilium, ut (7, 30.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.* Bona autem oeconomia ad Iülum venit, dicens eum fuisse *inter manus* parentum. *Inter manus* autem, hoc est inter amplexus. Non enim possumus eum illo tempore portatum dicere: quem [et mox pedibus patris comitem fuisse, et] post septem annos legimus et venatum isse, et bella tractasse. *Mirabile monstrum*; τῶν μέσων est: dictum a *monstrando:* [I. e. monendo]. Et refertur ad praesens eius significatio. *Prodigium* autem est, quod in longum tempus dirigit significationem. — 682. [*Levis*; pro leviter]. — 683. *Fundere lumen apex*; [Sytonius (Suetonius) tria genera *pileorum* dixit, quibus sacerdotes utuntur, *apicem*, *tutulum*, *galerum*. Sed *apicem* pileum subtile (Burm. *sutile*), circa medium virga eminente: *tutulum* pileum lanatum metae figura: *galerum* pileum ex pelle hostiae caesae.] *Apex* proprie dicitur in summo flaminis pileo virga lanata: hoc est in cuius extremitate modica (Guelf. I. *indica*) lana est: quod primum constat apud Albam Ascanium statuisse. Modo autem summitatem pilei intelligimus. Tangit namque, ut frequenter diximus, latenter historiam. Item hoc quoque de igni ad Servium Tullium (Guelf. I. *tullium servilium*; Guelf. II. *servil. tullium*; et mox iidem *servilius*) pertinet. Nam cum Tarquinius cepisset Vericulanam (Burm. *Ocricul.* Guelf. I. *utric.*) civitatem, ex captiva quadam in domo eius natus est Servius Tullius [Hostilius]; qui cum obdormisset, caput eius subito flamma corripuit, quam cum vellent restinguere, Tanaquil regis uxor augurioruim perita, intelligens augurium, prohibuit. Flamma puerum cum somno deseruit. Unde intellexit, eum clarum fore usque ad ultimam vitam. Perite sane *lucem* dixit, non ut in septimo (76.): *Tum fumida lumine fulvo.* Nam et illic splendor quidem est, sed cum fumo qui semper causa lacrymarum est. In Ascanio autem solus ostenditur splendor. — 684. *Circum tempora pasci*; *pasci*, crescere: ut (7, 391.): *Sacrum tibi pascere crinem.* Sunt autem infiniti[va] pro indicativis: *Fundere*, *lambere*, pasci; [historico more.] — 686. *Sacros restinguere*; [religiosos:] non quos tunc *sacros* (al. *sanctos*) sciebant: sed quos mox probarunt (probaturi sunt. Et bene *fontibus*, non aquis. *Sanctos* vero, ut venerabilius fieret; sane *sanctum* est interdum non idem quod *sacrum*, neque idem quod *religiosum*; interdum non aliud quam *sacrum*. Hic ergo *sanctos* sacros accipiemus, quippe quo loco auspicia fierent, sicut ex Anchisae persona ostenditur, cum dicit: *Oculos ad sidera laetus extulit*; et: *da deinde* etc. Aliter sanctum accipi per singula loca dicitur. — 687. *At pater Anch.*; et hic et alibi Anchisen divinandi peritum inducit.) *Oculos ad sidera*; contra opinionem Theocriti, qui eum fulmine coecatum fuisse commemorat. — 688. (*Et coelo* etc.; fugae defensio est,

ut videatur non solum utilis, et necessaria, sed et honesta; quoniam divina suadebant. Nam et ideo inducitur noluisse, ut quod vincitur et consentit argumentum voluntatis divinae sit.) — 689. *Si flecteris;* aut secundum Stoicos locutus est, qui fati asserunt necessitatem: aut secundum Epicureos, qui dicunt, deos non curare mortalia. — 690. *Aspice nos;* quia intuentes dii iuvant. (Nam de Iove in I. libro sic ait, cum in Africa esset Aeneas (1, 227.): *Et Libyae defixit lumina regnis.* Aut secundum Mathematicos, quod quicquid Iuppiter irradiaverit, felix facit.) Unde est (10, 473.): *Atque oculos Rutulorum reiicit arvis.* Et contra (1, 482.): *Diva solo fixos oculos aversa tenebat.* — 691. *Atque haec omina firma;* secundum Romanum morem petit, ut visa firmentur. Non enim unum augurium vidisse sufficit, nisi confirmetur ex simili. Nam si dissimilia sint posteriora, solvuntur priora. Unde est (E. 9, 13.): *Quantum Chaonias aquila veniente columbas.* Nam aquila sine dubio columbis plus potest. — 692. (*Fatus erat;* proprietatem disciplinae secutus, quod *Augurum effata* dicuntur.) — 693. *Intonuit laevum;* sinistrum, prosperum: quia coeleste est; (quae enim nobis laeva sunt * [coelestibus] *dextra* sunt,) ut diximus supra (54.) *Sinistrum* autem a *sinendo* dictum, quantum ad auguria pertinet: eo quod nos agere aliquid *sinat*, [unde alibi (G. 4, 7.): *Si quem numina laeva sinant.* (Sed hoc loco Pontificalis inducitur disciplina. Nam ostendit Anchisen, cum vellet fugam filii sequi, omine quod de Ascanii * pro capite auspicii se obtulit (*de Asc. cap. se obt.*), a diis, commotum (*commonitum*), petisse de coelo confirmationem; subiungit enim: *Vix ea* etc.; prosperum, quia sereno coelo sive audita, sive visa fuerint, quod hic utrumque ostendit: *Subitoque* etc., quod ad auditum scil. pertinet. Iterum adiunxit, quod ad visum pertinet: *Et de coelo* etc. Hoc autem auspicium cum de coelo sit, verbo Augurum *maximum* appellatur.) Sinistras autem partes septentrionales esse Augurum disciplina consentit, et ideo ex ipsa parte significatiora esse fulmina, quoniam altiora et viciniora domicilio Iovis.] — 694. *Multa cum luce cucurrit;* nunc theologicam rationem sequitur, quae asserit flammarum quos cernimus tractus, nimbum esse descendentis numinis. Alibi physicam: ut (G. 1, 365.): *Vento impendente videbis, Flammarum longos a tergo albescere tractus. Facem ducens;* lumen, quod utique ex facibus nascitur. — 695. [*Super labentem;* quidam hoc verbum unam partem orationis esse tradunt.] — 696. *Idaea clarum se condere silva;* stellae huius cursus ita significat Troianos conglobatos ad domum Aeneae [inde] Idam petere. Quod dicit *Multa cum luce*, ostendit claros; quod *Signantem vias*, scintillas quasdam dicit relictas, quae ostendunt, remansuros in diversis partibus socios; quod *Longo limite*, ostendit errorem; quod *sulcum* dicit, significat longum maris aequor arandum; quod ait *Sulfure fumant*, divini ignis odor ostenditur; (fulgura enim odor sulphuris sequitur.) Ex fumo autem mors Anchisae [cognoscitur,] sicut eius oratio sequens indicat (5, 740.) (: *Et tenuis fugit ceu fumus in auras.*) *Cedo equidem; quasi* [*dicat,*] *licet sciam* me esse moriturum. Et bene quamdiu vivit (al. *et bene quod divinarit*) Anchises, totum ei conceditur. (Quidam *fumum*, bellum quod in

Italia futurum erat, significari tradunt.) — 699. *Victus genitor;* (quasi pertinax) a pristino proposito recedens. *Se tollit ad auras*; verbum augurum: qui visis auspiciis surgebant ex templo, unde est extemplo [adverbium.] — 700. *Affaturque deos;* agit diis gratias. (Vel certe invocat: *Iamiam nulla mora est;* et: *Cedo equidem*, ostendit eum Aeneae dictis consensisse. — 702. *Dii patrii* etc.; hic ostendit, Anchisen ea quae optabat, per impetrationem augurii meruisse. *Vestrum hoc augurium;*) [*augurium* enim est exquisita deorum voluntas per consultationem avium aut signorum.] (Perite ergo signum de coelo *augurium* dixit; ideo et adiecit: *servate domum* i. e. genus, familiam.) [*Servate nepotem;* a quo certa erat Romanae prolis propagatio.] — 703. *Vestroque* etc.; in vobis habeo Troiam: propter illud (642.): *Has mihi servassent sedes.* (Alii ita exponunt: Augurium bonumque vestrum efficiat, ne putem Troiam perisse. — 704. *Cedo; cedere* proprie dicitur, qui contra sententiam suam alteri consentit, ut (3, 188.): *Cedamus Phoebo.*) *Comes ire recuso;* tantum ad solatium itineris, quippe moriturus, ut in sexto (112.) Aeneas: *Ille meum comitatus iter.* Vult enim Virgilius etiam Aeneae concedere patris peritiam. — 705. *Dixerat ille;* hic distinguendum. (Alii *ille et ignis*, sed male.) *Et iam;* dum negat, dum ostenduntur auspicia. — 706. *Propiusque;* (quamvis secreta domus sit.) Propter illud (300.): *Arboribusque obtecta recessit.* Et est ordo: Incendia propius volvunt aestus, i. e. calorem. Unde etiam *aestas* dicitur. — 707. *Ergo age*; quia consensisti, et ignis propinquat. *Age* autem non est modo verbum imperantis, sed hortantis adverbium: adeo ut plerumque *Age facite* dicamus, et singularem numerum copulemus plurali. *Cervici; cervix* cum numero singulari dicitur, collum significat: si plurali utamur, superbiam ostendimus, ut in Verrinis (5, 42.) [Cicero]: *Frangere cervices.* — 710. *Ambobus erit;* [quomodo *ambobus*, cum dicat: *Dextra se parvus Iulus Implicuit?* Solvitur: huiusmodi enim aetas in captivitate solet recipi, ut alibi (766.): *Pueri et pavidae longo ordine matres.* Ergo] ad filium et ad patrem potest referri; sed melius ad patrem: quia de Ascanio post loquetur. — 711. *Et longe; longe*, valde: ut (1, 13.): *Tiberinaque longe Ostia.* Nam *longe* non potest, quia sequitur: *Pone subit coniux.* Et bene ire singulos facit. Scit enim, multitudinem facile posse deprehendi. (Vel *longe* ideo, ut sit prooeconomia, quod errare potuerit.) *Servet* autem, custodiat: ut (7, 52.): *Et tantas servabat filia sedes;* vel (G. 4, 459.): *Servantem ripas.* — 712. (*Famuli;* unde familia.) — 713. *Urbe egressis;* hic ablativo iunxit; ut Horat. (Serm. 1, 5, 1.): *Egressum magna me accepit Aritia Roma.* Sallust. accusativo. Ut: *Raro* (L. *rara*) *egressa fines suos.* Ergo utrumque dicimus. *Tumulus*; modo terra tumens: alias sepulcrum. Prudenter autem circa turbatos pluribus utitur praeceptis, (diversa signa dat,) quia scit, timoris comitem esse oblivionem. *Templumque* etc.; bene Cereris fanum ante urbem [esse facit,] quae dea rusticorum est. Et librat (Guelf. I. II. librate) Aeneas et Cereris templum, et vetustum elegit, ad quod nec viris erat aditus, sicut hostes putabant. Nam Aeneas scit, ante esse profanatum: (propter quod) nec praedae spe Graeci poterant duci. — 714. *De-*

sertae Cereris; utrum a sacerdote qui in sexto (484.) extinctus inducitur, ut: *Cererique sacrum Polybetem.* (Steph. *Polybatem*, R. Vos. *Polyboeten*, L. *Polypoeten*). An *desertae* belli tempore propter decennalem obsidionem. An *desertae* a filia, ut (G. 1, 39.): *Nec repetita sequi curet Proserpina matrem. Antiqua cupressus;* (ad vetustatem retulit.) *Cupressum* autem funebrem arborem bene ante templum deae lugentis esse confirmat. — 715. *Relligione patrum;* timore. Et est reciprocum. Sic Terentius (Heaut. 1, 2, 54.): *Nam mihi nil* (Al. *nil mihi*) *esse, religio est dicere*, i. e. metus. Item Virgilius contra (7, 63.): Multosque metu servata per annos. Connexa enim sunt *timor*, et *religio*. Ut Statius (Theb. 3, 661.): *Primus in orbe deos fecit timor.* — 716. (*Ex diverso*; ut non sit suspicio Graecis.) — 717. *Cape sacra manu*; non est dantis, sed hortantis, ut tollat: quia sequitur: *Me bello e tanto digressum, et caede recenti Attrectare nefas;* quia scit, Graecos ex pollutione Palladii piaculum commisisse. — 719. *Flumine vivo*; perenni, (quia iugiter aqua fluens viva vocatur,) semper fluenti, i. e. naturali, ut (1, 167.): *Vivoque sedilia saxo:* est autem augurale verbum. — 720. [*Abluero;* pro abluam.] — 721. *Latos humeros;* ant more Heroum se laudat: aut certe sternendo latos facit. (Vel *latos*, sufficientes vecturae; vult enim ostendere, totum se ad onus praebuisse; et ideo *humeros*, non *humerum*. — 722. *Insternor;* eleganter tanquam onus laturus, ut de animalibus.) — 723. *Succedoque oneri;* figura est, ut (478.): *Succedunt muro, et flammas ad culmina iactant* (codd. *et flammam ad fastigia iact.*). — 724. *Implicuit;* puerilem expressit timorem, (ne manu excidat patris. *Sequiturque* etc.; bene de praesente puero, qui, ut putabatur, inter manus reginae erat positus, expressit adfectum.) — 725. *Pone;* [post, sed loco tantum, non et tempori adiungitur, et] adverbium est. Atque ideo ultima syllaba habet accentum. [*Subit;* sequitur.] *Opaca locorum;* quia dixit (300.): *Arboribusque obtecta recessit.* Est autem elocutio: ut (1, 422.): *Strata viarum.* (Alii *per opaca* * casu accipiendum putant; vel *opaca*, obscura. Alibi *opacum*, amoenum.) — 726. *Et me, quem dudum;* naturalia plus timet; quasi et vir fortis et pius non timet bellicum timorem; sed naturalem: propterea quia sequitur: *Comitique, onerique timentem.* — 727. *Glomerati ex agmine*; propter illud (414.): *Undique collecti invadunt.* — 728. [*Nunc omnes* etc.; hic ostendit, etiam fortes viros pro ratione temporis et causarum et debere, et decere metuere.] *Sonus excitat omnis*; consternat. — 729. (*Suspensum*; sollicitum. *Comitique*; quidam *comiti* pro comitibus accipi volunt; nam et pro Creusa eum timere, putant intelligi, et singulariter dictum, ut *equitem* et *peditem* de multitudine dicimus.) — 730. *Iamque* etc.; quomodo *portis*, si *ferimur per opaca locorum?* Solvitur: sed *per opaca locorum* extra portas subit. Has autem portas dixit, quas acceperat, cum colonia fieret, [et] honor est patriae. Circulus (Guelf. I. *sulcus*) dicitur extra civitatem, ex terra aratro versa, in omnium circuitu. Et a *portando portae* appellatae sunt. — 731. *Subito cum*; hysterologia est. *Nate;* haec singula pronuntianda sunt: quia perturbatis iugis non datur sermo; (nec gaudentibus, nec dolentibus; quidam adfectiose

distinguunt.) — 733. *Propinquant*; non dicit *qui*, propter sequentem de Corybantibus oeconomiam. *Cerno*; [nonnulli quaerunt, ex cuius persona cerno dictum sit. Sed] altius intuentes *Cerno* Aeneae dant (Guelf. I. *cerno eneadas*); (ut ipse hunc versum dixisse videatur. — 735. *Nescio quod trepido*; excusatio est coniugis longius derelictae. Et bene *nescio quod* ait, quia hoc postea a simulacro uxoris agnoscit.) *Male amicum*; [iratum, ut (23.): *Statio male fida carinis*.] Non cum utilitate mea favens uxori, quae in numerum ministrarum matris deûm relata est. — 736. *Mentem*; memoriam: ut paulo post [ait]: *Nec prius amissam respexi*. — 738. *Fatone erepta Creusa*; ordo est: Fato erepta Creusa Substititne, erravitne via. Non enim dubitat fato esse sublatam: cum audierit (777.): *Non haec sine numine divum Eveniunt*. — 740: *Nec post oculis est reddita nostris*; constat. Nam umbram eius vidit tantummodo. (Alioquin mentiebatur dicendo: *non vidi*.) — 743. *Hic demum*; hic una defuit, aliter vitium est. (*Huc* enim dicere debuit. *Una*; i. e. sola; et videtur improprie de necessaria persona *una* dixisse, quae non sic debet numerari, quasi numero defuerit, sed quasi affectus dolentis; *sola* enim de multis intelligitur. — 744. *Comites*; utrum natum et virum, an separatim alios, an famulos dixit?) *Natumque*; qui per aetatem matrem desiderare debuerat. (*Virumque*; videtur excusasse oblivionem suam, et culpam ad deos retulisse.) *Deorumque*; hypermetrus versus [est, ideo ne si *deûm* per genitivum pluralem diceret, ὁμοιοτέλευτον faceret.] (Dicendo autem *quem non* etc., dat sibi amentiam, quia in furore incusavit deos etiam, quod nunquam; cum enim dixit *quem*, non intelligimus etiam deos.) — 746. *Vidi crudelius*; bene se futurus commendat maritus, (qui apud feminam sic ostendit priorem se amasse uxorem) — 748. *Valle recondo*; hic iam ostenditur nimia multitudo. — 749. (*Urbem repeto*; qui (*quidam*) *repeto* pro *repetere statuo* accipiunt.) *Et cingor fulgentibus armis*; si armatus erat, quare *cingor?* Solvitur: hic ad scutum refertur; idcirco scutum non habeat, quia patrem et filium [non] continuerat. (Licet intempestive *fulgentibus* dixerit, tamen potest significasse scutum et galeam, quibus solis caruerat, patrem portans et filium ducens.) — 750. *Stat casus*; placet, ut (12, 678.): *Stat quidquid acerbum est, Morte pati*. — 752. *Obscura limina*; aut per noctem obscura: aut certe posticum *Limina* significat. — 753. [*Qua*; pro unde.] *Retro observata sequor*; relego, retro sequor mea vestigia, — 754. *Lumine lustro*; oculos circumfero; (non enim facem ferre poterat, quia proderetur.) — 755. *Ipsa silentia*; ipsa quae terrere non debent, praecipue inter hostes. Sed ut diximus, naturalibus tantum cedit. — 756. *Si forte pedem, si forte*; iteratione auxit dubitationem. *Irruerant Danai*; quos Venus ante prohibuerat. Unde est: *Et ni mea cura resistat*. — 758. *Ilicet*; confestim, hic significat et *Ilico*: sed metri ratione variantur. *Summa ad fastigia vento*; qui auget flammas, ut: Veluti cum flamma furentibus austris. *Fastigia* autem modo de summitate proprie dixit: alibi per contrarium de imo, ut est (G. 2, 288.): *Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras*. Inde est (E. 4, 51.): *Coelumque profundum*; quasi cuius porro sit fundus: cum de

imo *fundus*, de summo *fastigium* dicatur. — 760. *Priami*; patris eius. *Arcem*; ne vel illuc confugisset. — 761. *Vacuis*; magnis, quippe illic erant omnia. (Alii *vacuis* pro vacuatis intelligunt, ut sit nomen pro participio; aut *vacuis*, a nobis; aut certe *vacuis*, latis.) *Iunonis Asylo*; templo: unde nullus possit [ad supplicium] extrahi. Dictum *asylum* quasi *asyrum*. [Alii *asylum* ideo dictum, quod nullus inde tolleretur, i. e. quod συλᾶσθαι, hoc est abripi nullus inde poterat;] vel quod fugienti illuc spolia non detraherentur; σῦλα enim Graece aut furta aut spolia dicuntur. Hoc autem non est in omnibus templis, nisi quibus consecrationis lege concessum est. Primo autem apud Athenienses statutum est ab Herculis filiis, quos insequebantur ii, qui erant a patre [ipsorum] oppressi, sicut docet in duodecimo Statius (497.): [*Fama est, defensos acie post busta paterni Numinis, Herculeos sedem fundasse nepotes.*] Hoc *asylum* etiam Romulus imitatus est. Unde est (8, 342.): *Quem Romulus acer asylum Rettulit.* Non *statuit*. (Quem locum deus Lycoris, sicut Piso ait, curare dicitur. Sunt quidam qui dicunt, ideo Graecos in templo Iunonis, quod *Asylum* erat, praedam convexisse, vel captivos conclusisse, quod ibi caedem fieri non liceret; et ideo feminas et pueros clausos, quod imbellis esset aetas et sexus, quibus etiam hostes parcere consueverunt.) — 762. *Phoenix*; Achillis magister. — 763. *Huc*; pro illuc. *Gaza*; census, Persarum lingua: et est numeri singularis tantum. — 764. *Mensaeque deorum*; postquam excessere omnes adytis. — 765. [*Crateresque auro solidi*; qui sunt vel inaurati, vel laminis tecti, vel incrustati.] *Captivaque vestis*; pro captivorum; et est nota elocutio. — 766. *Longo ordine*; longa multitudine, ut in sexto (754.): *Unde omnes longo ordine possit*, cum non dicat per ordinem. (Non enim ordo erat in multitudine.) — 768. [*Ausus*; quia inter hostes.] *Voces iactare*; quae contrariae sunt latere cupienti. (Et hic ostendit, et se fato evasisse, et fato coniugem perdidisse;) et inquirendi officium ad *vocem* transtulit propter noctem: [ibi enim voce opus est, ubi visus non suppetit.] *Voces* vero, quia *Iterumque iterumque vocavi.* — 771. *Tectis*; per tecta, et est antiptosis. — 772. *Infelix simulacrum*; mihi, non sibi: ut (7, 309.): *Quae potui infelix?* Per *simulacrum* autem apotheosin ostendit: quia *simulacra* deorum sunt: *umbrae*, inferorum. Sic Ulixes in Homero (Od. λ, 600.) apud inferos umbram Herculis cernit, quia post mortem *umbrae* inferos, *animae* coelum petunt. [Τὸν δὲ μετ᾽, εἰσενόησα βίην Ἡρακληείην, Εἴδωλον· αὐτὸς δὲ μετ᾽ ἀθανάτοισι θεοῖσι Τέρπεται ἐν θαλίῃς, καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην.] — 773. *Maior imago*; quia umbra maior est corpore. (Et per hoc mortuam vult ostendere, aut ex homine deam factam. — 774. *Steteruntque comae*; prae horrore.) — 775. [*Tum sic affari*; infinitus modus pro indicativo, et hic versus in plerisque dicitur non fuisse.] *Quid tantum*; consolatio est; sequitur etiam divinatio, quae animis liberatis corpore conceditur. Unde etiam morientibus datur. Ut [infra (10, 740.) Orodes Mezentio]: *Nec longum laetabere: te quoque fata Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.* — 776. [*Insano*; hic sine ratione, aut certe] magno: ut (E. 9, 43.): *Insani feriant sine litora fluctus.* *Indulgere*; [vel permittere, vel]

operam dare, ut (9, 165.): *Indulgent vino.* — 777. *Sine numine divûm;* sine fati necessitate: ut enim Statius dicit: *Fata sunt* (Guelf. I. in marg. *fata sunt quae indubitanter eveniunt, vel fata sunt etc.*) *quae dii fantur;* [vel quae indubitanter eveniunt.] — 778. *Eveniunt* etc.; hic versus caret scansione: unde multi ei *Hinc*, multi *As* syllabam detrahunt. Si tamen vis fide servata [hunc] scandere, sit (al. *fiat*) conversio, ut: *Eveniunt, nec te hinc comitem asportare*, et potest scandi per synaloepham. Aliter nec eclipsin (*ecthlips.*), nec hiatum nec synaloepham recipit. Et asportare bene dixit; non enim Virgilius sine ratione *as* (Guelf. I. *aliquid*) ponere potuisset. Et haud temere *asportare* dixit, clam deportare. Nam quid ibidem faceret *as*, quae syllaba et quaestionem in scansionem facit? Et Cicero ait in primo libro Verrinarum (Divinat. 9.): *Non* (Guelf. *nam*) *te ex Sicilia literas in Verrem deportare velle arbitrabantur, sed, quod iisdem literis illius Praetura et tua Quaestura consignata sit, asportare te velle ex Sicilia literas suspicantur. Creusam;* quia Latina declinatio est, erit Latinus accentus. — 779. *Fas;* [pro fato;] quia sequitur; *Reghumque et regia coniux Parta tibi.* [*Ille;* superfluum hoc loco pronomen.] *Olympi;* cur in penultima accentus sit, manifesta est ratio apud Latinos; quanquam Graeci discretionem velint per accentum facere montis et coeli, quod superfluum est. — 780. [*Longa tibi exilia;* subaudiendum *obeunda.*] *Arandum;* quia legimus (5, 199.): *Subtrahiturque solum:* [non immerito dixit nunc *Arandum.*] *Hesperiam*; sequenti epitheto Italiam ab Hispania segregavit, quae et ipsa *Hesperia* dicitur. (Et videtur per derivationem etiam errori finem dedisse.) — 781. *Ubi Lydius Tibris*; (quia per Tiberim fluit;) Tuscus, dictus Lydius a fratre Tyrrheni; [Tusci enim a Lydis originem ducunt.] Nam Lydus et Tyrrhenus duo fratres, cum eos provincia una non ferret, in sortem miserunt, ut divisis copiis proficisceretur unus ad novas sedes quaerendas, profectus Tyrrhenus est, qui ex suo nomine Tuscos Tyrrhenos vocavit. *Lydia* autem dicta est, in qua frater remanserat. Unde nunc traxit, ut *Lydium* diceret. *Tusci* autem a frequentia sacrificii dicti sunt, hoc est ἀπὸ τοῦ θύειν. Constat namque, illic a Tage aruspicinam repertam, ut Lucanus (1, 637.) meminit: *Sed conditor artis Finxerit ista Tages.* Et alibi (1, 584.): *Haec propter placuit, Tuscos de more vetusto Acciri vates.* (Apud Tuscos etiam togae usus est; nam hoc habitu in Lydia Iovis simulacrum fuisse dicitur.) — 782. *Leni agmine;* leni impetu, [vel fluore: et multis rebus hoc nomen adiungitur.] — 783. (*Regnumque* etc.; cur ergo Aeneas horum non meminit, et considit in Thracia et aliis locis?) — 784. [*Parta*; an parata, an adquisita armis?] *Lacrymas dilectae pelle Creusae;* melius ad posteriora referimus, ut dicat: *Noli flere: nec enim captiva sum.* Male enim plerique dicunt, *quia habes uxorem paratam.* — 786. *Servitum;* ut serviam; [verbum finitum et] modus gerundi est. — 787. *Dardanis*; laus a maioribus. *Nurus;* laus a cognatione. (Sane hunc versum quidam ita supplevit: *et tua coniux.*) — 788. *His oris;* in quibus colitur [plus quam in Creta.] — 789. *Iamque vale;* recedentis significatio est. Unde et mortuis dicitur, ut (11, 97.): *Salve maxime Palla Aeternumque vale.*

Nati serva communis amorem; (quasi mater sollicita, quod dixerat, eum aliam habiturum uxorem. Bene ergo) propter futuram novercam commendatur Ascanius. — 793. *Manus effugit imago;* quasi imago, quae non tenetur. Naturale enim est, ut non possit teneri. Nam in sexto quod ait (370.): *Da dextram misero,* auxilium significat. — 794. (*Levibus;* puris et non vehementibus.) *Simillima somno;* [pro somnio (*somni*):] Sic Cicero: *Simillimum deo iudico.* Nam genitivo [plurali] debuit iungi [superlativus.] — 795. *Sic demum;* novissime. — 797. *Invenio admirans;* cum invenissem admiratus sum. (Vel admiratus sum, tantos evadere potuisse. Sane adamat poëta ea, quae legit, diverso modo proferre. Naevius belli Punici primo de Anchisa et Aenea fugientibus haec ait: *Eorum sectam sequuntur multi mortales.* Ecce hoc * est: *Invenio admirans numerum. Multi alii e Troia strenui viri;* ecce hi sunt *animis parati.* *Ubi foras cum auro illuc exibant;* ecce et *opibus instructi.*) — 798. *Exilio;* ad exilium [alii.] Donatus contra metrum sensit, dicens *Ex Ilio*, quasi de Ilio. Nam *i* longa est. *Miserabile vulgus;* magnum est, quod addidit *vulgus.* Sic Statius (12, 472.): *Unde hoc examen, et* (Vos. Guelf. I. II. *ut;* L. R. omitt.) *una tot miserae.* — 799. (*Undique convenere;* videtur hoc loco tanquam omnium consensu regnum ad Aeneam esse delatum.) *Animis* etc.; et volebant, et poterant; (vel fortes pariter et divites. — 800. *Deducere terras;* iuxta morem Romanum *deduci coloniae* dicebantur. Bene ergo de Aenea dixit *deducere;* quod eis civitatem conditurus erat.) — 801. *Lucifer Idae;* ut Troianis videtur. Sic alibi (E. 8, 30.): *Tibi deserit Hesperus Oetam,* (secundum persuasionem eorum, qui circa montes habitant;) illinc enim oriri vel occidere putantur sidera, unde videri vel incipiunt, vel desinunt. (Hoc est autem, quod ei Venus promisit: *Nunquam abero.* Varro enim ait, hanc stellam Luciferi, quae Veneris dicitur, ab Aenea, donec ad Laurentum agrum veniret, semper visam, et postquam pervenit videre (*videri*) desiisse. Unde et pervenisse se agnovit. Bene autem poëta diligentia sua dierum horis hic quae aguntur, accommodat; ut hoc loco, quod de patria cum patre et filio discedit Aeneas, ait *surgebat.*) — 802. *Ducebatque diem;* quia Lucifer lucis est praevius. — 803. *Opis;* ferendi auxilii. [Vel ad ceteros liberandos qui non fuissent occisi]; (vel ad eruendam de captivitate patriam; quia dicit: *Danaique* etc.) — 804. *Cessi;* deest *igitur.* [*Cessi* autem, scil. tantis difficultatibus vel malis, et proprie cedere dicuntur, qui patriam relinquunt. *Sublato genitore;* ubique inventa opportunitate pietatem suam erga patrem vult ostendere.] *Montem;* ut ostendit in nono (80.), Idam significat, [ubi Virgilius inquit: *Tempore quo primum Phrygia formabat ab Ida Aeneas classem, et pelagi petere alta parabat.*] (Guelf. I. in fine: *Incipiunt quaestiones libri tertii: Incerti quo fata ferant* (7.); quomodo ergo supra dictum est: *Et terram Hesperiam veniens?* Solvitur sic: quomodo non dixit incertos ignaros, sed qui nescirent, Italia ubi esset. *Desertas quaerere terras* (4.); quare *desertas;* cum alibi dicat: *potens armis atque ub. gl.?* Solvitur sic: *desertas* a maioribus nostris, i. e. a Dardano, non ad sterilitatem retulit.)

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. III.

1. *Postquam* etc.; secundum interrogationem Didonis post insidias Graecorum, et casus suorum, proprios errores exequitur, quos pertulit, antequam ad Africam perveniret: ordine (rerum), ut supra diximus, commutato. Nam rectum operis initium est (2, 13.): *Fracti bello, fatisque repulsi.* Fuga autem eius haec est: relinquens Ilium, Idam tenuit. Inde Antandrum civitatem: iuxta quam factis navigiis tenuit Thraciam, in qua Aenum [oppidum] constituit, ut multi putant. Mox prodigiis territus Delum tenuit. Illic accepto augurio errore patris praetervectus Cycladas, venit ad Cretam: ubi cum pestilentia laboraret, a diis penatibus monitus ad Strophadas delatus est insulas. Inde praetervectus maritima Graeciae apud Epirum susceptus est Heleni hospitio. Unde profectus Calabriam tenuit: et illinc statim territus adventu Diomedis abscessit, navigavitque usque ad Scyllam, et Charybdim, quae sunt Aetnae vicinae. Unde vento pulsus, circumita maxima Siciliae parte, Drepanum venit. Ubi secundum Virgilium, perdidit patrem. Inde, ut est in primo, ad Didonis regna pervenit. *Postquam*; haec particula connectendis adiungitur rebus: ut (3, 662.): *Postquam altos tetigit fluctus.* Sic enim dictis sequentia copulantur. *Res*; [quamvis multa prout locus exegerit significet,] modo [tamen] imperium, ut (54.): *res Agamemnonias*; [aut *res* hic pro universo statu Asiae.] Bene autem *Asiae*, quasi tertiae orbis partis. Nam Phrygia in Asia est, Ilium in Phrygia sed, minore. *Priamique evertere gentem*; non est iteratio. Nam potuit aliud sine alio fieri, ut vel Phrygia

[illegible] Ilium [perisset]. — 2. *Gentem imme-* [illegible] Laomedontis et Paridis culpa uni- [illegible] ieruit. *Visum*; [placuit.] *Superis*; [ut [illegible] Iunonem, Minervam vidisse se eversores [illegible] quod non nisi dii potuere subvertere. [illegible] ratio [vel iudicium] non apparet, *Sic* [illegible] Horatius (Carm. 1, 13, 10.): *Sic visum* [illegible] ostenderet non esse pulchritudinis. Et [illegible] habet quandam venerationem, alioquin [illegible] *Superbum Ilium*; nobile. *Ilium* autem [illegible] genere declinat, Horatius etiam femini- [illegible] 18): *Non semel Ilios vexata.* Sane modo [illegible] civitate dixit. Nam regio Troia est; quamvis [illegible] te provinciam ponat: ut (11.): *Et campos* [illegible] *fumat* etc.; *humo*, i. e. ab humo [i. e. [illegible] patriae suae solum quoque arsisse. *Fumat*; [illegible] quomodo dixerit *Cecidit*, et *Fumat*. Sed aut [illegible] tempus pro tempore posuit: ut (2, 12.): [illegible] *luctuque refugit.* Aut certe naturam rerum [illegible] fit (in) brevi, fumus vero longo permanet [illegible] quod ait Probus, ad discernendum tempus, cir- [illegible] ultimam syllabam, ut intelligamus *fumarit*, non [illegible] accentus differentiae causa adhibetur; ut *pone* [illegible] habet accentum,] (quia) *pone* tantum [verbum] [illegible] *tamen adverbium*) in ultima habet accentum, [illegible] [*Neptunia Troia*; bene et subtiliter etiam [illegible] removet, ut ea cecidisse dicat, quae putabantur [illegible] fabula talis est: Laomedon rex Troianorum solli- [illegible] suis petit ab Apolline et Neptuno, ut Ilium [illegible] mercede promissa. Quo impetrato quae diis [illegible] negavit. Sed Neptunus iratus cetos, i. e. belluas [illegible] quod malum Troiani passi sunt, nece filiarum [illegible] consumebat, donec apertiore responso Hesiona Lao- [illegible] monstro exponeretur, quam Hercules Troia eversa [illegible] amico suo Telamoni dedit uxorem. Sane, Laome- [illegible] Priamo Phrygiae donavit imperium. *Neptunia* [illegible] quia Neptunus et Apollo eam cinxit muris, sicut [illegible] 610.).] — 4. *Diversa exilia;* multi ad illud [illegible]): *Magnum quae sparsa per orbem.* Constat [illegible] diversas orbis partes tenuisse Troianos, [ut Helenus et [illegible] melius est, specialiter hoc Aeneae dare, qui com- [illegible] est, diversas terras, hoc est in diversa regione [illegible] positas, quaerere. [Ideo *Incerti quo fata* [illegible] autem a Dardano accipe. Nam ubique (lau- [illegible] eas esse legimus, ut (1, 531.): *Atque ubere* [illegible] *[illegible]*, ut quidam volunt, quas et tenuimus et [illegible] ut Cretam et Thraciam.] — 5. *Auguriis;* [pro [illegible] ex flamma, quae tempora Ascanii pasta est, et [illegible] et Creusae admonitione, quae dixit (2, 781.): *Ad* [illegible] *venies.* — 6. *Sub ipsa Antandro;* iuxta An- [illegible] autem civitas Phrygiae, dicta *Antandros*, vel quod [illegible] Burm. *Antandro*) insula eam condiderunt coloni, [illegible] vel quia Graeci venientes per Thraciam cepe-

runt Polydorum; pro cuius pretio hanc [a Priamo] accepere civitatem, quae ex facto nomen accepit, [quasi ἀντὶ ἀνδρός, i. e. pro viro; quia pro redemptione Polydori data fuit.] Quamvis huic opinioni Virgilius non consentiat. Fertur tamen, quod post acceptum pretium a Graecis occisus sit lapidibus. [Nonnulli adserunt, Antandron (*Andron*) insulam esse, vicinam Troianis regionibus, ab hac populos Medos coactos loci angustia ad vicina litora profectos civitatem *Antandron* ex nomine patriae condidisse.] Alii a Polymnestore (al. *Polymest.*) occisum dicunt post eversam Troiam, et in maria praecipitatum. Cuius cum mater Hecuba agnovisset cadaver, cum captiva duceretur, flendo in canem conversa est, cum se praecipitare vellet in maria; quod ideo fingitur, quia nimio dolore inaniter Graecis convitiabatur. *Phrygiae Idae;* ad discretionem Cretensis. *Molimur;* [fabricamus,] paramus. Et bene petit loca, in quibus et lateret, et navigia praepararet. — 7. *Incerti;* quia quisquis navigat, licet mente destinet locum, quo tamen feratur, incertus est. [Ergo non *ignari*, quibus dictum erat, ut Italiam peterent, sed *incerti*, ubinam esset Italia.] *Quo fata ferant;* (a praeteritis tractum est;) quia nec in Thracia permansit, nec in Creta. [*Ubi sistere detur;* propter diuturnum errorem, et quia, sicut dictum est, ad multa delatus loca est, aut propter dubietatem oraculorum, certum enim erat nos a Troia debere proficisci, incertum tamen ubi esset consistendum.] — 8. *Contrahimusque viros;* colligimus; eos scilicet, qui ad auxilium venerant. Unde est (1, 113.): *Unam quae Lycios fidumque vehebat Orontem.* Item (12, 516.): *Et fratres Lycia missos, et Apollinis agris.* *Vix;* mox: ut (1, 34.): *Vix e conspectu Siculae telluris in altum Vela dabant laeti.* *Prima aestas*, aut [prima pars aestatis,] quia est et adulta et praeceps. Aut vernum tempus dicit; [quamvis Palefatus tradat, capto Ilio Aenean post triennium navigasse.] — 9. [*Et;* haec coniunctio velocitatem videtur ostendere.] *Pater Anchises;* [ut agendarum rerum auctoritatem adsignet Anchisae. Et] ut diximus, servat τὸ πρέπον, ut pater iubeat. — 10. [*Litora* etc.; amat Poëta quae legit, immutata aliqua parte vel personis, ipsis verbis proferre. Naevius enim inducit uxores Aeneae et Anchisae cum lacrymis, Ilium relinquentes his verbis: *Amborum uxores noctu Troiade* (i. e. Troade s. de Troia) *exibant, capitibus opertis, flentes ambae, abeuntes lacrymis cum multis.* Hoc iste Aenean eodem in tempore eiusdem rei causa inducit fecisse, cum dixit; *Litora tum patriae lacrymans portusque relinquo*, et multi tradunt hoc in primo dictum: *Troiae qui primus ab oris.* — 11. *Campos ubi Troia fuit;* Hoc est, quod ait, *omnis humo fumat Neptunia Troia.* *Exul*; quasi trans solum (al. salum) missus, aut extra solum vagus. — 12. *Cum sociis* etc.; duo humana posuit, et duo divina; [humana *socii et natus;* divina *penates et dii;*] patris non fit mentio, quia secundum Virgilium ad Italiam non venit. *Penatibus, et magnis diis;* Varro quidem (Guelf. I. *quoque*) unum esse dicit *penates et magnos deos.* Nam et in basi (Guelf. I. *vasis*) scribebatur: *Magnis diis.* Potest tamen hoc (al. *hic*) [et] pro honore dici. Nam [et] *dii magni* sunt: Iuppiter, Iuno, Minerva, Mercurius, qui Romae colebantur. *Penates* vero apud Laurolavinium. Unde apparet, non esse unum.

[Idem Varro et alii complures, *magnos deos* adfirmant simulacra duo virilia, Castoris et Pollucis, in Samothracia ante portum sita, quibus naufragio liberati vota sovlebant. Alii *deos magnos* coelum ac terram putant, ac per hos Iovem et Iunonem. Dii penates a Samothracia sublati, ab Aenea in Italiam advecti sunt, unde Samothraces cognati Romanorum esse dicuntur, quos inter caetera ideo *magnos* appellant, quod de Lavinio translati Romam, bis in locum suum redierint; quod Imperatores in provincias ituri apud eos primum immolabant, quod eorum nomina nemo sciat, quod praesentes adesse sentiantur. Nam cum ambae virgines in templo deorum Lavini simul dormirent, et quae minus casta erat fulmine exanimata, alteram nihil sensisse, quos inmani, * penitus (*quod Romani Penates*) in cultu habeant, quos nisi sacerdoti videre fas nulli sit, qui ideo *penates* appellantur, quod in penetralibus aedium coeli sedeant (coli soleant), nam et ipsum *penetral penus* dicitur, ut hodie quoque *penus Vestae claudi* vel *aperiri* dicitur. Vel *Penates* erant, quos domo secum attulerat, dii familiares; hi vero, ut Palladium, et quos Panthus ex arce ei attulerat.] — 13. *Terra procul; procul* est quasi *porro ab oculis.* Unde potest et *satis longe* significare, et *non valde*, ut in quinto (124.): *Est procul in pelago saxum*, quod satis longe fuisse intelligi non potest, ne voluptas pereat spectaculi; quanquam et hic similis possit esse significatio; brevis est enim Hellesponti transitus. *Vastis;* aut vastatis, [et per hoc desertis;] aut magnis. — 14. *Thraces arant;* figurate; nam minus est *Quam. Acri;* saevo et cruento. [*Lycurgo*; Lycurgus [vero,] ut alii dicunt, cum indignaretur, Liberum ab omnibus gentibus coli, ut primum eum Thraciae fines cum socio comitatu introiisse cognovit, comprehensas Bacchas eius flagellis verberavit, ipsum vero insequi, ut occideret, coepit. Sed postquam se Liber fugiens, ut evaderet praecipitavit in mare, et Athen. . * (*a Thetide*) nympha exceptus liberatus est.] *Lycurgus* autem [hic, filius Dryantis,] rex [gentis Bistonum] (Thraciae) fuit: qui, ut habet fabula, dum contemnens Liberum [patrem,] (eius amputat) vites [manu sua semper abscinderet immisso a Libero furore, ipse] crura sibi succidit. Re vera autem abstemius fuit: quos constat acrioris esse naturae, quod etiam de Demosthene dictum est. [Alii sic referunt: Fuit Lycurgus, Thraciae rex, filius Dryantis, qui quod Thraces immoderate vino deditos conspiceret, vites omnes toto regno excidi iussit, ut scribit Plutarchus eo in opusculo, quod de Poetarum utilitate conscripsit. Hinc datus est poëtis locus fabulae: Lycurgum infestissimo Bacchum odio prosecutum esse, adeo ut et nutrices illius in Nysa latentes, persequeretur, et Baccho ipsi tantum terroris incusserit, ut, praecipiti fuga traiecto mari, in Naxum se receperit; ideoque iusta numinis ira Lycurgum in furorem conversum, et, cum vites quoque, ne Baccho in posterum libaretur, excidere vellet, tibias sibi succidisse.] *Regnata*; participium [est] sine origine verbi. — 15. *Hospitium antiquum;* aut carum, aut re vera antiquum. Nam tanta inter ipsos familiaritas fuit, ut Ilione filia Priami Polymnestori (codd. *Polymest.*) nuberet Thracum regi, cui Polydorum filium [ex Hecuba] Priamus (belli tempore parvulum commendaverat alendum.) [pater initio belli

Troiani, communis Martis exitium veritus, cum magno auri pondere educandum tradidit, antiquo hospiti, amico et genero suo. Sed illic, deleta Troia, ceterisque omnibus fere Priami liberis interfectis, auri cupiditate adductus, Polydorum in litore spatiantem telis aggreditur, et frustra fidem deorum hominumque implorantem occidit, caesoque tumulum superiniecit, cui supercrevere myrti virgulta. Id cum mater Hecuba intellexisset, simulavit, se ingens adhuc auri pondus velle secreto illi indicare, quod pro filio acciperet. Quod avarus rex verum existimans, illius unguibus occaecatus est. Exstat tamen et alia de Polydoro fabula: Nempe Graecos, per Thraciam venientes, hunc cepisse: Priamum autem pro redemptione filii Graecis dedisse urbem, quae postea ab eventu Antandros dicta est. Qua accepta, illos tamen nihilominus Polydorum lapidibus obruisse. *Sociique penates*; vel propter supradictam coniunctionem Iliones et Polymnestoris, vel quia cum omni haereditate maiorum, diviserant etiam deos penates Dardanus et Iasius fratres, quorum alter Thraciam, alter Phrygiam incoluit occupatam.] — 16. *Dum fortuna fuit*; scilicet bona: et simul ostendit fidem cum felicitate deficere. Sane sciendum, [quod] quotienscunque *fortunam* solam dicimus, *felicitatem* intelligi. Unde et *fortunatos* tantum *felices*: et *infortunatos* solos *infelices* vocamus. *Litore curvo*; perpetuum epitheton litorum est. Nam quod in sexto (901.) ait: *Tunc se ad Caietae* (L. *se ad Caletam*, R. *se ad Cagetum erecto*, Vos. *tunc ad Setagetum*,) *recto fert litore portum*, significat, eum ita navigasse, ut non [re]linqueret litus. *Prima loco*; quia apud Cretam alia fecit. Modo autem Aenum significat. Ut Sallustius: *Aenum et Maroneam: viamque militarem.* Quanquam Homerus inde dicat auxilia ad Troiam venisse. Ergo iam fuerat. Euphorion et Callimachus hoc dicunt etiam, quod *Aenum dicatur a socio Ulixis illic sepulto eo tempore, quo missus est ad frumenta portanda. Fatis iniquis*; bene quid sit futurum praeoccupat. — 18. *Aeneadas*; ecce nec Virgilius Aenum dicit. [*Aeneadas* autem hic secundum accusativum nomen derivatum; aliter iuxta nominativum.] — 19. *Sacra Dionaeae matri*; Veneri, a matre Dione, secundum Homerum. Et bene dispensat, ut cum adversam navigationem subiungit, Dionaeam Venerem dicat, ut hoc loco: cum prosperam, de mari eam dicat esse procreatam, ut (5, 801.): *Unde genus ducit.* Haec autem, in quantum potest [non semper,] reservat. — 20. *Auspicibus coeptorum operum*; Iovi, qui arcis deus est; Apollini, propter tuguria; Libero, [quasi] causa libertatis. Nam dii alii si invocentur, ad privatam pertinent causam. Ut de Didone legimus (4, 59.): *Iunoni ante omnes, cui vincla iugalia curae*, propter nuptias quamvis enim reipublicae utilitas simularetur, erat tamen etiam specialis causa Didonis. Similiter et hic Aeneas sacrificat Veneri [scil. ut placeat matri.] Quod autem de Libero diximus, haec causa est: ut signum sit liberae civitatis. Nam apud maiores aut stipendiariae erant, aut foederatae, aut liberae. Sed in liberis civitatibus simulacrum Marsyae erat, qui in tutela Liberi patris est. [Sed *auspicia* omnium rerum sunt, *auguria* certarum: auspicari enim cuivis, etiam peregre licet, augurium agere, nisi in patriis sedibus non licet. Peritissime

ergo Virgilius veteris consuetudinis meminit, cum facit Aeneam, qua peregre, i. e. in Thracia agit, auspicantem, i. e. *Auspicibus coeptorum operum.*] — 21. *Mactabam* etc.; contra rationem Iovi taurum sacrificat; adeo ut hinc putetur subsecutum esse prodigium. Ubique enim Iovi iuvencum legimus immolatum, ut (9, 627.): *Statuam ante aras aurata fronte iuvencum.* [Et in Bucolicis legimus] (E. 3, 87.): *Iam cornu petat, et pedibus qui spargat harenam.* Item Iuvenalis (13, 9.): *Qui vexat nascenti robora cornu.* Nam in victimis etiam aetas est (consulenda vel) consideranda. — 22. *Forte fuit iuxta tumulus;* [excusat dicendo *Forte fuit,* quod iuxta eum locum sacrificaverit. *Tumulus* autem dicendo, uno] hoc sermone, et collem et sepulcrum fuisse significat. [Potest enim *tumulus* et sine sepulcro, interpretatione collis, interdum accipi. Nam et terrae congestio super ossa *tumulus* dicitur. Sane apparatus mortuorum *funus* dici solet, exstructio lignorum *rogus*, subiectio ignis *pyra*, crematio cadaveris *bustum*, locus *ustrina*, operis exstructio *sepulcrum*, nomen inscriptum *monumentum.*] *Quo sommo;* in quo summo. *Cornea virgulta et myrtus;* bene legit hastis apta virgulta. Nam legimus (G. 2, 447.): *Et bona bello cornus.* Item (7, 817.): *Et pastoralem praefixa cuspide myrtum.* [Et alibi (G. 2, 446.): *Ac myrtus validis hastilibus.*] Ergo si telis fuerat confixus, merito illic haec coaluere virgulta. — *Cornus* autem declinatur ut *ficus*, si arbor sit. Nam *cornu* animalis indeclinabile est; licet genitivum usurparit Lucanus (7, 217.) ut: *Cornus tibi cura sinistri Lentule.* Sic Cicero in Arato: *Huius genus:* pro genu. — 23. [*Virgulta;* copiose virgulta hastilia, silvam, ramos, arborem, vimen, corticem, stipitem, segetem, iacula. *Horrida myrtus;* horrida ad loci faciem retulit, non ad arboris naturam vel certe umbrosam. *Myrtus;* sane de *myrto* fabula talis est. Haec *Myrtus* ex fama de plebe antiquorum nata Graeco vocabulo *Myrene* vocitata est, forma pulcherrima. Hanc cum quidam popularium dives et nobilis adamasset, a parentibus eius postulavit uxorem. Interea latrones urbem occupaverunt, quam cum depopulantur, Myrenem, fratribus eius occisis, captivam duxerunt, et in latebris condiderunt, donec alia loca vastarent. Sed haec Myrene, inventa occasione, fugit, et ad cives reversa est. Gratulati cives, eam sacerdotem Veneris esse iusserunt, quae cum sacra celebraret, unum de latronibus per quos abrepta fuerat, in plebe cognovit, eumque comprehensum in medium vulgus extraxit. Latro, poenis adactus, omnia quae intendebantur confessus est, socios quoque, ubinam essent, prodidit. Sed iuvenis qui eam ante amaverat et petierat sibi coniugem, ad investigandos latrones sibi negotium depoposcit, quos cum inventos cepisset, et praemium posceret, data ei potestas est a populo, ut virginem quam amaverat in matrimonium duceret: ob quam rem irata Venus, illum mori fecit, virginem autem in *Myrtum* arborem vertit, eique quod sacerdos fuisset, praestitit, ut perpetuo, et suavi odore gauderet.] — 24. *Accessi;* non ad *cornum*, sed ad *myrtum*, quae inter verbenas est. Et bene matri sacrificaturus aras coronat ex *myrto.* *Silvam;* [sicut dictum est,] bene variat, ut nunc silvam, nunc vimina, nunc virgulta, nunc arborem dicat. — 25. [*Ramis tegerem;* excusatio

a voluntate.] — 26. *Monstrum*; bene *monstrum*; nam statim quid esset apparuit; et hoc proprietatis est; abusione tamen plerumque corrumpitur. — 28. *Liquuntur*; *li* in verbo producitur, ut hoc loco. Item (G. 1, 43.): *Canis cum montibus humor Liquitur.* In nomine vero brevis est, ut *liquor*. — 29. *Tabo*; corrupto sanguine. Et est nomen casus septimi tantum, ut sunt *sponte*, *natu*; quod si velis declinare, *haec tabes*, *huius tabis* dicis (dices). — 30. *Membra quatit*; causa pendet ex causa. Nam timor sanguinem gelat, qui coactus gignit frigus (Guelf. I. *timorem*). [*Gelidusque coit*; physice loquitur et rationabiliter; nam hinc et pallor nascitur, cum se ad praecordia fugiens contrahit sanguis.] — 31. *Lentum vimen*; molle et flexuosum. Unde et *vietos* (Guelf. I. *vetulos*) dicimus curvos per senectutem. — 32. *Tentare latentes*; miraculum enim est, ex arbore sanguinem fluere. — 34. *Multa movens animo*; non dicit quae, sed ex sequentibus intelligimus. Cogitabam, inquit, ne forte sanguis esset ex nymphis [ne forte bellum immineret quod sanguinem vidissem, ne lucum Nympharum violassem.] Hamadryades namque cum arboribus et nascuntur, et pereunt. Unde plerumque caesa arbore sanguis emanat. Nam [ut] Ovidius ait (Met. 8, 762.) cum Erisichton arborem incideret, primo sanguis effluxit; post ululatus secutus est. Inde Statius (6, 113.): *Nec amplexae dimittunt robora nymphae.* Item: Cogitabam, ne forte ex terra Martis iure sanguis efflueret. Nam quod dicit, haec se veneratum esse numina, illas constat praecessisse cogitationes. — 35. *Gradivumque patrem*; *Gradivum*; θούριον Ἄρηα, i. e. exsilientem in praelia, quod in bellantibus sit necesse est. [Aut gravem deum patrem; aut ideo, quia apud Pontifices Mars *pater* dicitur. Alii *gradivum*, quod gradum inserant, qui pugnant: aut quod impigre gradiantur; aut ab hastae concussione, quod Graece dicitur κραδαίνω. Alii *gradivum*, quia nunquam equester fuit, a *gradu* dictum quod huc et illuc *gradiatur*; unde Martem communem dici. Nonnulli eundem Solem et Vulcanum dicunt. Sed Vulcanum generis esse omnis principem, Martem vero Romanae tantum stirpis auctorem. *Patrem*; ideo, quia a poëta paene omnibus diis nomen paternum additur, ut fiant venerabiliores.] *Geticis*; Thraciis. *Getae* autem populi sunt Mysiae; quae, quia lata est, multas continet gentes. — 36. *Rite secundarent*; recte prosperos facerent. *Visus*; pro *visa* posuit. Tunc enim masculino utimur genere, cum de his loquimur, quibus videmus: ut si dicas; *Nubecula obest visibus meis.* Si autem neutro utamur, ea quae videntur significamus: ut si hoc loco diceret: *Rite secundarent visa.* Quod propter metrum nequaquam potuit. Similia sunt *nuntius* et *nuntium*, *auditus* et *auditum*. *Omenque levarent*; bonum ac leve facerent. [I. e. in bonum converterent.] — 38. *Obluctor*; acrius nitentem ostendit. — 39. *Eloquar, an sileam*; parenthesis ad miraculum posita; [qua magnitudinem monstri ostendit, et bene, auditorem attentum vult facere.] *Gemitus lacrymabilis*; potest enim esse etiam irascentis gemitus. [Et *lacrymabilis*, cum lacrymis, an dignus lacrymis?] — 40. [*Imo auditur tumulo*; ex imo tumulo, ut longe vox cum quodam defectu sonans, auditu ipso miserabilior videretur. *Auditur*; vetus codex habet *auditus*.]

Vox reddita; pro *data.* *Redditur* enim quicquid ad nos per alterum transit; quanquam hic etiam hoc possit intelligi. Nam ad eum vox missa per tumulum est. [Uti etiam epistola reddita dicitur, quae per nuntium a mittente ad nos accipitur.] — 41. *Laceras;* per membra discindis (codd. *dissicis*; Burm. *disiicis*). Nam *lacerare* est saepius vulnerare, ut (6, 495.): *Lacerum crudeliter ora Deiphobum vidi.* — 42. [*Parce;* i. e. parce tibi: Vel sepulto parce, cui vivo nemo pepercit.] *Sepulto;* modo [mortuo vel] iacenti significat, ut (9, 189.): *Somno vinoque sepulti.* Item (4, 424.): *Occupat Aeneas aditum, custode sepulto;* nam *sepultus* est, quasi *sine pulsu.* Non enim hunc *sepultum* possumus dicere, cuius (codd. *cum*) sepultura non sit in hoc rite facta: sed fortuita sit obrutus terra. (Guelf. I. add.: *Iam parce sep.*; quomodo *sepulto*, non hic confixum ferrea texit, sed si hoc instauretur, funus mortuo solvitur, sic sepulto, prostrato, ut somno vinoque sepulti.) *Pias;* bene etiam ille qui laeditur excusat Aeneam; quod pietatis grande testimonium est. [*Pias* autem propter penates de excidio liberatos, aut quia sacrificabat.] *Scelerare;* polluere, et est sermo Plautinus, quo hodie non utimur; [nomen tamen fecit sine verbi origine, non enim dicitur *scelero.*] — 43. *Externum tulit;* ordo est: Troia me tibi tulit, et bene *tulit* hoc est educavit; *non externum;* nam [et] civis Aeneae fuerat et cognatus. [Et cito se et Troianum esse, et affinem ostendit. *Aut cruor hic de st. m.*; mire quasi ostendens cruorem suum de stipite. *De stipite;* de ligno ait; nam *stipes* vere est lignum sectum siccum.] — 44. *Crudeles terras;* i. e. crudelium et avarorum. [Ex moribus enim cultorum, terrae laudantur vel vituperantur: ut (6, 638.): *Devenere locos laetos.*] — 45. *Polydorus ego;* sive *Ego* distinguas; sive *Ego hic;* subaudias *sum* necesse est. [Et quasi dicticōs, i. e. Polydorus sum, non stipes. — 46. *Telorum seges;* multitudo. Plautus Aulularia (1, 1, 6.): *Stimulorum seges.* Sane putatur non verisimile iaculis coniectis puerum occisum, nam repugnat cum illo (55.): *Polydorum obtruncat;* nam emisisse radices iacula mirum est, nisi monstruosum sit.] *Increvit;* reviruit. Traxit autem hoc de historia Romana. Nam Romulus, captato augurio, hastam de Aventino monte in Palatinum iecit; quae fixa fronduit, et arborem fecit. Vituperabile enim est, poëtam aliquid fingere, quod penitus a veritate discedat. Denique obiicitur Virgilio de mutatione navium in Nymphas, et quod dicit, per aureum ramum ad inferos esse descensum; tertium, cur Iris Didoni comam secuerit. Sed hoc purgatur Euripidis exemplo, qui de Alcesti (codd. Burm. *Alciste*, *Alcisti*; al. *Alceste*) hoc dixit, cum subiret fatum mariti. — 47. [*Vero;* adfirmative. *Ancipiti;* duplici quod et sanguinem viderat: vel *ancipiti formidine*, una, quod sepulcrum laeserat, altera, quod metuere coeperat l. . . . * (*laesum*, al. *letum*) ipsum. — 49. *Hunc Polydorum;* licet de *Polydoro* superius sit relatum, tamen propter varietatem rei necesse est repeti. Priamus cum videret longa obsidione res suas in ultimo constitutas, filium parvulum Polydorum, Polymnestori regi Thraciae genero suo, per Ilionam filiam cum magno auri pondere nutriendum commendavit, qui victa Troia, auri cupiditate impulsus, Polydorum obrutum telis occidit.] — 50. *Infelix;* aut qui iam

infelix esse coeperat: aut cui etiam provisa nocuerunt. [Aut *infelix*, quia superstes liberis fuit, aut quia illi perfida non ab hostibus tantum est.] *Mandarat;* aphaeresis est, [sive dixeris *commendarat*, sive *amandarat*] (Guelf. II. quasi dixerit comm.) [Et *mandarat* est amoris, *amandarat* vero odii est, et *amandare* est sub specie legationis aliquem relegare. *Furtim;* ne Graeci scirent.] — 51. *Threicio regi;* auxit ex provincia crudelitatem, ex qua fuerunt Diomedes; [qui equos habebat, qui humanis carnibus vescebantur.] Lycurgus (codd. *Ligurg.*) [ob iniuriam Liberi patris punitus;] Tereus, [qui Philomelae sorori uxoris, post inlatum stuprum linguam abscidit.] *Threicio* autem pro *Thracio*, ut supra pro *Thracia Threissa.* Nam solutio est Ionicae linguae. Cum enim sit *θρᾷξ:* Iones dicunt *θρεὶξ* (codd. *θρήιξ*), cuius solutio facit *Threicius*, vel *Threissa.* — 52. *Cingique urbem* etc.; inter ipsa principia obsidionis; nam postea iam minime poterat. — 53. [*Ille ut* etc.; bene utrumque innexuit; saepe enim alterum sine altero valet; aut opes, aut fortuna. *Ille ut;* vel postquam, vel tantum quod deest statim, ut sit *Ille statim ut.*] *Fortuna;* melior scilicet. — 54. *Res Agamemnonias;* hoc est imperium [vel partes Agamemnonis.] *Victricia;* omnia nomina a verbo venientia, cum in *or* exeunt, masculina sunt, ut *victor;* cum in *Trix*, feminina sunt, ut *victrix.* Neutra vero non faciunt, nisi tantum ex numero plurali. Unde est *victricia arma*]. — 55. *Fas omne;* et cognationis, et iuris hospitii. *Obtruncat;* occidit intellige. Nam *obtruncare* proprie est capite caedere; (Guelf. I. add.: Quomodo *obtruncat*, cum sit hastis interemptus? Solvitur: quia veteres plerumque *truncum* pro unoquoque genere interemptum dixerunt; *obtruncat* ideo et occidit.) — 56. *Vi;* [violentia.] *Potitur;* hoc [autem] verbum de his est quae permiscent coniugationes. Cum enim sit tertiae coniugationis, infinitum [tamen] modum a quarta facit, ut *potiri;* unde plerique decipiuntur, ut *potiris* dicant. Similiter *fio* pro *fiere*, *fieri* facit, permixta coniugatione. [*Quid non mortalia pectora cogis;* ad quod flagitium homines non compellis, detestandi auri cupiditas.] — 57. *Auri sacra fames; sacra*, execrabilis, ut (6, 574.): *Sacrae panduntur portae.* [Alii *sacra* devota accipiunt, unde et *ver sacrum.* Alii *sacrum* pro *scelestum*, vel *sacrilegum.*] Tractus est autem sermo ex more Gallorum. Nam Massilienses quotiens pestilentia laborabant, unus se ex pauperibus offerebat, alendus anno integro publicis et purioribus cibis. Hic postea ornatus verbenis et vestibus sacris, circumducebatur per totam civitatem cum execrationibus, ut in ipsum reciderent mala totius civitatis, et sic proiiciebatur (al. *praecipitab. s. necab.*) Hoc autem in Petronio (c. ult.) lectum est. Sane sciendum, latenter Aeneam hoc agere, ut Troianos Didoni ex infelicitatis similitudine commendet. Nam et eius marito [frater], auri causa, intulit necem. — 58. [*Proceres;* qui processerunt ante alios. *Primumque parentem;* bene *primum*, i. e. ante proceres. — 59. *Monstra deum;* quae ostenderant, et modo mala, nam medium est, quia interdum dicuntur et bona.] — 60. *Omnibus idem animus; idem*, plus est quam si diceret *similis.* [Est autem unus animus aut idem consilium, et hoc iuxta disciplinam auguralem dixit, quae appellatur *consensio*, sicut in libro

secundo dictum est.] *Scelerata terra;* pro *sceleratorum*, [ut supra (2, 765.): *Captiva vestis.*] — 61. *Classibus austros;* hypallage est: [nam classes austris damus.] — 62. *Instauramus funus;* modo sepulcrum, quod virgulta [e]vellendo diruerat. Nam proprie *funus* est incensum cadaver. — 63. [*Aggeritur tumulo tellus;* ut ostenderet verum tumulum, ne forte aliquis alius illud errore violaret. *Stant;* positae sunt; multa autem, ut supra (1, 646.) diximus, hic sermo significat. *Manibus; manes* sunt animae illo tempore, quo de aliis recendentes corporibus, necdum in alia transierunt. Sunt autem noxiae, et dicuntur *κατὰ* Antiphrasin. Nam *manum*, ut supra (1, 139.) diximus, bonum est; unde et *mane* dictum est. Similiter etiam *Eumenidas* dicimus [ἀπὸ τῆς εὐμενείας, i. e. benevolentia, ut] *Parcas, bellum, lucum.* Alii *manes* a *manando* dictos intelligunt. Nam manibus plena sunt loca inter lunarem et terrenum circulum, unde et defluunt. Quidam *manes*, deos infernos tradunt, [eosque inter numina laeva numerant, placarique putant sacrificiis ne noceant.] Quidam alios *manes*, alios *deos infernos* dicunt: plurimi deos *coelestes*, ut vivorum, ita *manes* mortuorum tradiderunt. Alii putant, hoc nomine appellatas fuisse animas separatas a corpore; unde videmus vetusta sepulcrorum monumenta *Diis Manibus* esse inscripta. In qua etiam sententia videtur esse Appuleius de Daemonio Socratis: *Manes*, inquit, *animae dicuntur melioris meriti, quae in corpore nostro Genii dicuntur, corpori renuntiantes Lemures; cum domos incursionibus infestarent, Larvae appellabantur; contra, si aequi et faventes essent, Lares familiares.* Sunt etiam, qui putent, *Manes* eosdem esse, quos vetustas *Genios* appellavit, duosque *Manes* corporibus ab ipsa statim conceptione assignatos fuisse, qui ne mortua quidem corpora deserant, consumptisque etiam corporibus sepulcra inhabitent. Cicero (de Legib. 2, 10.): *Deorum manium iura sancta sunto.* Atque eandem ob causam *Manes* pro ossibus ipsis et sepulcris ponuntur. Persius (1, 38.): *Nunc non e Manibus illis nascuntur violae.* Idem (5, 151.): *Indulge genio, carpamus dulcia; nostrum est, Quod vivis: cinis et Manes et fabula fies.* Quandoque *Manes* dicuntur *poena*, ut in VI. (743.): *Quisque suos patimur manes.* Alii *manes* nocturnos dicunt esse eius spatii, quod inter coelum terramque est, et ideo humoris qui noctu cadit potestatem habere; unde *mane* quoque ab iisdem *manibus* dictum. — 64. *Caeruleis vittis;* Cato ait, deposita veste purpurea, feminas usas caerulea cum lugerent. Veteres sane *caeruleum*, nigrum accipiebant. *Vittae* autem *caeruleae* in acerbo funere praecipue filiorumfamilias adhiberi solebant, sicut hic; nam Polydori funus utpote adhuc pueri, acerbum est, et quia eius aetatis erat, ut filiusfamilias adhuc esse potuisset. *Moestae arae;* Cicero pro Murena (fin.): *Imaginem lugentem.*] *Atraque cupresso;* nigra, funesta. Nam inferis consecrata est, quia caesa nunquam revirescit. [Dicitur autem *Cyparissus* per synaeresin *Cypressus*, deinde conversione *y* in *u*, *Cupressus.* Est autem arbor procera, caudice oblongo et recto, fronde indecidua, odore vehementi. Duo eius sunt genera; nam quae sterilis est, femina dicitur, ad metae formam in fastigio convoluta; unde et κωνοειδὴς peculiari epitheto appel-

latur. Contra mas latius spargit ramos, conosque profert nuci pineae non absimiles, licet minores; mira inter arbores fecunditate, quippe quae trifera est, fructusque habet, et Ianuario et Maio et Septembri maturos, nulli tamen rei utiles, et imo potius noxios, quemadmodum et ipsa arbor, cuius etiam umbra noxia creditur. Dicta autem est *Cyparissus*, ut Didymo placet, *ἀπὸ τοῦ κύειν παρίσους*, hoc est, ab aequaliter pariendo; quod aequaliter et ramos pariat, et fructus. Fructus eius a figura *Coni* appellantur; unde ipsa arbor perpetuo epitheto Conifera appellatur, ut (680.): Aëriae quercus aut coniferae Cyparissi. Fabula autem de *Cupresso* talis est: Cum haberet in deliciis Cyparissus puer cervum, et ipse ab Apolline diligeretur, imprudens cervum suum iaculo occidit, eumque dum luget neglecta consolatione Apollinis, dolore consumptus est, cuius ut exstaret memoria, in luctuosam arborem, i. e. cupressum mutatus est, quae defunctis adhibetur.] Moris autem Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquam pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus. Hinc Horatius (Carm. 2, 14.): *Nec te praeter invisam cupressum ulla brevem dominum sequetur.* *Atra* autem, quod atratos lares significet. — 65. *Crinem de more*; aut de more gentis, ut etiam in Aegypto est. Aut certe de more plangentium. — 66. [*Inferimus*; inferias damus, proprie.] *Tepido lacte*; statim mulcto. *Cymbia*; pocula in modum cymbae facta. — 67. *Sanguinis sacri*; de victimis sumpti. [Ideo autem *lactis* et *sanguinis* mentio facta est, quia adfirmantur animae *lacte* et *sanguine* delectari. Varro quoque dicit mulieres in Exsequiis, et luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant, quare etiam institutum est, ut apud sepulcra et victimae caedantur. Apud veteres etiam homines interficiebantur, sed mortuo Iunio Bruto cum multae gentes ad eius funus captivos misissent, nepos illius eos qui missi erant inter se composuit, et sic pugnaverunt, et quod muneri missi erant, inde *munus* appellatum. Sed quoniam sumptuosum erat et crudele, victimas vel homines interficere, sanguinei coloris coepta est vestis mortuis iniici, ut et ipse testatur (6, 221.): *Purpureasque super vestes velamina nota*: et (5, 79.): *Purpureosque iacit flores.* Alii sanguinis inferendi ad adescendas (Al. coni. *satisfaciend.*, *assistentes*, *adolescend.*, *inescand.*, *eliciend.*, *adescand.*) defunctorum animas illa ratione consuetudinem tradunt, ut quod amiserunt videantur accipere. Sanguis enim velut animae possessio est, unde exsangues mortui dicuntur. Nam et Homerus in Necromantia non prius facit loqui animas, nisi sanguine gustato. Alii *lac* et *sanguinem* ab hoc accipiunt, quod una res nutrit, alia nutriatur.] — 68. *Animamque sepulcro Condimus*; bene animam *lacte* et *sanguine* ad tumulum dicit elicitam. *Lacte* namque corpus nutritur post animae coniunctionem: et anima sine *sanguine* nunquam est, quo effuso recedit. Legimus praeterea in sexto, insepultorum animas vagas esse; et hunc constat non legitime sepultum fuisse. Rite ergo reddita legitima sepultura, redit anima ad quietem sepulcri, quam Stoici herciscundi (Ryck. coni. *ἡμισεύοντες*; Burm. *terris condi*; L. Stoici *secundum id med. s.*; R. *St. i. e. secundum med. s.* Guelf. II. *Stoici, med. secuti.* Guelf. I. *St. ercis cundi, i. e.*

med. sequentes) i. e. medium secuti, tam diu durare dicunt, quam diu durat et corpus. Unde Aegyptii periti sapientia, condita diutius reservant cadavera, scilicet ut anima multo tempore perduret, et corpori sit obnoxia, nec cito ad aliud transeat. Romani contra faciebant, comburentes cadavera, ut statim anima in generalitatem, i. e. in suam naturam rediret. Dicit ergo nunc sacrificiis quibusdam elicitam animam, et sepulcro conditam, obnoxiamque factam corpori: quod ante horrebat, quasi per vim extorta. Ideo autem Stoicos medium sequi diximus, quia Plato perpetuam dicit animam, et ad diversa corpora transitum facere statim pro meritis vitae prioris. Pythagoras vero, non μετεμψύχωσιν, sed παλιγγενεσίαν esse dicit: hoc est redire, sed post tempus. *Supremum;* non est nomen, sed adverbium: ut (7, 399.): *Torvum clamat. Ciemus* autem est hoc loco quod dicimus more sollenni, [i. e. tertio] *vale: nos te ordine quo natura permiserit; cuncti sequemur.* [Quidam dicunt eorum mortuorum nomina ter vocari, qui in aliena terra dimittuntur, ut in VI. (506.): *Et magna manes ter voce vocavi.*] — 69. *Fides pelago;* [hoc est, ubi fidem pelago habere coepimus, nos tuto navigaturos;] quia alibi ait (5, 851.): *Totiens* [*coeli*] *deceptus fraude sereni.* — 70. *Lenis crepitans auster;* duo epitheta posuit vitiose, ut diximus supra (2, 392.). Fecit autem hoc [improprie] prope (Guelf. I. proprie) in decem versibus. *Auster* autem pro quovis vento (Guelf. I. add.: Quomodo auster ex Thracia, cum lenis sit? Solvitur: *Auster* pro quolibet vento accipimus.) [Nam ad Thraciam Aquilone navigatur; *lenis* autem ideo quia superius (8.) ait: *vix prima inceperat aestas*, et lenes venti per aestatem sunt. — 71. *Deducunt*; proprie, ut e contrario *subducunt.*] — 72. *Terraeque urbesque recedunt;* physicam rem dixit: ita enim navigantibus videtur, quasi ab his terra discedat. [Item aliter, Iuno cum vidisset Latonam a Iove adamatam, iuravit eam non parituram in terris: Iuppiter mutavit eam in coturnicem quae Graece ὄρτυξ appellatur, et monstravit ut veniret Delon, quae illis temporibus circa omnia litora ferebatur ventis. Post partum * vero Latonae, quo (*quae*) Dianam et Apollinem peperit, Ortygia dicta est, quae ante Delos (*Cynthus*) nominabatur, et postea Delos cum eam Apollo revinxisset Gyaro et Mycone (*Mycono*) altissimis montibus.] — 73. *Sacra mari colitur medio;* ordo est: In mari medio Aegaeo colitur tellus sacra Neptuno, et Nereidum matri, i. e. Doridi gratissima. Fabula [autem] talis est: Post vitiatam Latonam Iuppiter cum etiam eius sororem Asterien (codd. *Astarien*; Guelf. I. *astaricis*) vitiare vellet, illa optavit a diis, ut in avem converteretur: versaque in coturnicem est. Et cum vellet mare transfretare, quod coturnicum est: afflata a Iove, et in lapidem conversa, diu sub fluctibus latuit. Postea supplicante Iovi Latona, levata superferri aquis coepit: haec primo Neptuno et Doridi fuit consecrata. Postea cum Iuno gravidam Pythone (codd. Burm. *Phitone*) immisso Latonam persequeretur, terris omnibus expulsa [Latona], tandem aliquando applicante se litoribus sorore (Burm. applicando se L. a sor.) suscepta est, et illic Dianam primo, post Apollinem peperit. Qui statim occiso Pythone ultus est matris iniuriam. Sane nata Diana parturienti Apollinem matri dicitur praebuisse obstetricis officium. Unde

cum Diana sit virgo, tamen a parturientibus invocatur. Haec namque est Diana, Iuno, Proserpina. Nata igitur duo numina terram sibi natalem errare non passa sunt, sed eam duabus insulis religaverunt. Veritas vero longe alia est. Nam haec insula cum terrae motu laboraret, qui fit sub terris latentibus ventis, sicut Lucanus (3, 460.): *Quaerentem erumpere ventum Credidit*, oraculo Apollinis, terrae motu caruit. Nam praecepit, ne illic mortuus sepeliretur; ut in Vulcano: et iussit, quaedam sacrificia fieri: postea e Mycone (codd. Burm. *Micono*) Gyaroque vicinis insulis populi venerunt, qui eam tenerent; quod etiam Virgilius latenter ostendit. Quod autem diximus, Dianam primo natam, rationis est. Nam constat, primam noctem fuisse: cuius instrumentum est Luna, i. e. Diana; et post diem, quem Sol efficit, qui est Apollo. Ut autem *Delos* primo *Ortygia* diceretur, factum est a Coturnice, quae graece ὄρτυξ vocatur. *Delos* autem, quia diu latuit, et postea apparuit. Nam δῆλον Graeci manifestum dicunt. Vel quod verius est, quia cum ubique Apollinis responsa obscura sint, manifesta illic dantur oracula. Delos autem et civitas dicitur et insula. Unde (et) interdum recipit praepositionem. [*Sacra mari;* sane sacrum dicitur, quod rite sacratur Deo, ut aedes, arae, simulacra, dona. Hic igitur aedium sacrarum, etsi non aperte, attamen eiusdem ritus meminit cum de insula loqueretur, in qua praeterquam ut sacra dixerat, i. e. sacrata, gratiam quoque posuit non solum Doridi matri Nereidum, quae traduntur deae maris, sed Neptuno etiam addidit dominatori videlicet omnium in mari deorum. *Tellus;* maior dignitas est tellus, quam si dixisset insula. — 74. *Nereidum matri;* Doridi, quinquaginta nympharum matri, coniugi Nerei. *Neptuno Aegeo;* quia in Aegeo mari haec insula posita est. Sane inter Hellespontum et Adriaticum mare, omne illud Aegeum appellatur, quod nomen a patre Thesei Aegeo rege Atheniensium traxit, qui in mare se praecipitavit sperans mortem filii. Cum enim in labyrintho Minotaurus esset inclusus, et quotannis ex nobilitate Atheniensium septem pueri vel puellae ad vescendum Minotauro mitterentur, tandem dolor Theseum subiit. Profectus itaque est ad Minotaurum perimendum, pepigitque cum patre, ut si illud monstrum vicisset vela candida navibus daret, si forte a Minotauro fuisset oppressus, navigium cum atris velis rediret. Sed cum extinxisset Minotaurum, oblitus non cum candidis, sed cum nigris velis reverti coepit, et patri in specula constituto triste sui interitus signum dedit, qui extinctum filium credens se praecipitavit in mare, unde Aegeum pelagus appellatum est.] — 75. *Pius arcitenens;* Apollinem dicit. [Bene *pius*, aut] qui ultus est matrem [de Tityone, (Heins. *Tityo*. Al. Typhone,) de Niobe, de Pythone: aut quia patriam stabilivit errantem. Legitur et *prius*. — 76. *Myc. Gyar. revin.;* quidam per historiam dictum putant, nam inter Myconem et Gyarum, Scyrum unam de Cycladibus esse dicunt: unde fuit Pherecides philosophus. Alii nullum auctorem alium esse adserunt, qui Delon ab Apolline religatam dicat. Constat enim eam ante evagare, et propter Latonae partum restitisse. Alii hanc insulam inter Myconem et Gyarum humilem esse dicunt, ut his quasi vinculis contineatur. *Revinxit* autem, putant, [num] retraxit.] — 78. *Coli dedit;* a

vicinis scilicet populis. *Ventos contemnere;* propter terrae motum.] — 79. *Apollinis urbem;* Delon: et est definitio. [Eiusdem nominis et urbs, et insula Delos dicitur.] — 80. *Rex Anius;* [Anius autem, rex Deli, Apollinis sacerdos, cum trium filiarum esset parens, ne unius tantum Dei esse totas * auxilio filia (cum al. Burm. *Dei esset tutus auxilio, filias*) numini Liberi patris devovit, qui parem ei gratiam reddens effecit, ut quidquid una attigisset verteretur in fruges, altera in vinum, tertia in oleum; id cum comperisset Agamemnon dux Argivorum, cum mille navibus oppugnaturus iret Troiam, misit qui eas accersirent (*arcesser.*), ut posset alere Graeciae exercitum; quae cum vinctae tenerentur invocaverunt Liberum patrem, quas ille in columbas vertit, et ita vincula fecit effugere: unde hodieque Deli columbas violare nefas est: hunc tamen Anium, Palefatus etiam propinquum tradit Anchisae. Alii dicunt huius Anii filiam occulte ab Aenea stupratam edidisse filium nomine An. * (*Anium*). *Rex et sacerdos;* hic Anius Apollinis filius, rex Deli et sacerdos fuit, qui habuit filium Andron nomine: unde Andros insula appellata est, ad quem Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salaminam peteret comes Priamo, unde et agnoscitur. Sane] maiorum enim haec erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos, vel (al. *et*) pontifex. Unde hodieque imperatores pontifices dicimus. — 81. *Vittis et lauro; vittae,* sacerdotis sunt: *laurus* vero etiam imperatoris victoris. — 82. *Anchises amic.; κατὰ τὸ σιωπώμενον* intelligimus. Nam quomodo fuerint amici, palam [poëta] non dicit. — 83. *Hospitio;* [licet Probus quaerat, quid sit: *Iungimus hospitio dextras,* tamen] septimus casus est, i. e. iure hospitalitatis. Nam *ad hospitium* non potest intelligi: quia iam amicus fuit; [aut sicut quidam tradunt, *iungimus dextras, et hospitio tecta subimus.* — 84. *Templa Dei;* hoc iuxta augurii genus, quod *stativum* dicitur, retulit, in quo considerantur, quo in loco auguria peragi debeant. Nam ideo ait: *Templa dei saxo venerabar structa vetusto,* et subiunxit: *Quove ire iubes.* Et exinde: *Da pater augurium.* Sane quaeritur, cur saxum vetustum dixerit. Sed traditur a plurimis, inter quos etiam Epafus, vir peritissimus, refert, Delphis quodam tempore evenisse, ut templum religiosum ante et intactum, spoliatum incensumque sit, ac post multas Corinthii urbes insulasque proximas terrae motu haustas, Delon neque antea, neque postea hoc incommodo vexatam sicut Tuthrodes (cf. Thucyd. 2, 8.); quod etiam Cicero in praetura Verrinarum (1, 18.) ita ait: *Tantaque vis huius religionis est, et semper fuit, ut ne Persae quidem cum bellum totum Asiae* (Fabr. *tota Asia;* Burm. toti Graeciae) *diis hominibusque indixissent, et mille navium classem Delum appulissent, quicquam conarentur, aut violare, aut attingere.* Non mirum ergo si aut ad (Burm. coni. *ad haec,* s. *sua*) tempora poëta respondit, aut ad pristina, utpote quod religio nunquam omnino vexata illo suo antiquo et vetusto saxo colebatur, vel *vetusto,* religioso. Et quod *Venerabar* ait, ostendit se precatum. — 85. *Da propriam;* da, dic, indica, Apollo enim non dandi, sed dicendi habet potestatem. Quaeritur etiam cur Aeneas cum Delum venisset, nullis prius hostiis caesis statim a precibus coeperit: quia tradunt multi, inter quos et Varro, esse aras tam

Apollinis, quam filii eius non tantum Deli sed in plurimis locis apud quas hostiae non caedantur, sed consuetudo sit deum sollemnitate precum venerari: quod autem ait, Neptuno et Apollini tauris postea sacrificatum, apud alias aras hoc factum accipi oportet.] *Propriam*; perpetuam, [stabilem, firmam,] ut (1, 73.): *Propriamque dicabo.* Et bene post experimentum male conditae civitatis perpetuas postulat sedes. *Tymbraee*; *Tymbraeus Apollo* dicitur ad agro Troiae vicino, pleno *Thymbrae* [quae *Satureia* dicitur; et bene Deli positus, *Thymbraeum* appellat, quem in Troia adsueverat colere in agro:] in quo eius et nemus est, et templum, ubi a Paride Achilles occisus est. Unde fingitur manu Apollinis vulneratus. Ergo *Tymbraeus*, ut *Delius*; nam numina a locis frequenter nomen accipiunt: [Alii *Tymbram* locum in Delo consecratum Apollini tradunt.] Sane quia Graece τύμβρη facit: in derivatione η in diphthongum mutat (Vos. R. *non diphthongon mutat*, et mox *Aetnae* et *Dircae*. Guelf. I. *in det. diphthongus mutatur*): ut *Αἴτνη*, *Aetnaeus*, *Δίρκη*, *Dircaeus*. *Domum*; familiam: ut (5, 121.): *Domus tenet a quo Sergia nomen.* — 86. *Mansuram*; [perpetuam.] Duo petit, et urbem et perpetuitatem. *Mansuram* [autem] ideo, vel propter Troiam: vel propter eam, quam in Thracia condidit. *Serva altera*; non quia prima servavit; sed quia servare voluit, ut Homerus dicit. — 87. [*Achilli*; sic veteres declinabant.] — 88. *Quem sequimur?* Apollo [enim] exsulantibus sedem solebat (al. debebat) ostendere; nam Phoenix, Cilix, Cadmus, a patre Agenore ad quaerendam sororem missi, et prohibiti, nisi reperta fuisset, [domum ne auderent reverti,] Apollinis monitis diversas regiones petiverunt: Phoenix Phoeniciam (Guelf. I. *Phoenicem*); Cilix Ciliciam: Cadmus Boeotiam, (Guelf. I. add.: unde Cadmus bovem secutus est, et ubi bos procubuit, ibi urbem condidit Thebas, et *boetiam* nominavit terram) quia Cadmus oraculo Apollinis bovem secutus, in Hyanthe Boëtiam condidit. [Veteres enim oraculis signa quibus civitatem conderent accipiebant.] — 89. *Da pater*; *pater*, religionis, ut supra (1, 699.) diximus, nomen est. Nam et hominibus datur: ut (2, 2.): *Inde toro pater Aeneas*; et montibus, ut (12, 703.): *pater Apenninus*: et fluminibus, ut (8, 540.): *Tibri pater*; numinibus etiam: ut (5, 14.): *Quidve pater Neptune paras.* Item (2, 618.): *Ipse pater Danais animos viresque secundas Sufficit.* Item (7, 327.): *Odit et ipse pater Pluton.* *Augurium*; modo oraculum: sed usurpative. [*Augurium* enim est exquisita deorum voluntas per consultationem avium aut signorum, quod tunc peti debet, cum id quod animo agitamus, per augurium a diis volumus impetratum, ut in hoc loco Aeneas, postquam omnia quae volebat animo petit, ait *Da pater augurium.* Et est species ista augurii quae *legum dictio* appellatur: *legum dictio* autem est, cum condictio ipsius augurii certa nuncupatione verborum dicitur, quali conditione augurium peracturus sit, quod hic facit exsequens formas petitionis versibus supradictis, tunc enim quasi legitimo iure legem adscribit, *Da pater augurium.*] *Animis illabere nostris*; quia Apollinis [oracula vel] responsa semper obscura sunt, vera tamen. Unde cum intelligentia oraculum postulat. — 90. [*Tremere omnia*; in consequentibus quid sit *omnia*, docuit, dicendo: *Liminaque laurusque*

dei. Et hoc augurium iuxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur *tripudium sonubium*, i. e. a sono ad quod pertinet, si arbor sponte radicibus (*radicitus*) cadat, si terra tremat, quod hic Aeneae factum ostendit, antequam voce divina responsa perciperet.] *Visa repente;* Stoicos et Academicos secutus est, qui dicunt, ea quae contra naturam sunt, non fieri, sed fieri videri. Unde magica ars [a Romanis] omnis exclusa est: sicut Plinius Secundus docet in Naturali Historia (lib. 3.) [Quocirca et Dido inducitur dicens (5, 443.): *Magicas invita accingier artes.*] — 91. *Liminaque;* que brevis est pro longa posita: quae (Burm. *quod*) hac ratione defenditur: aut quia omnia monosyllaba ad artem non pertinent, et his licenter uti (Vos. *uti non*) possumus. Aut certe, quia omne *μόριον*, i. e. particula quae sui substantiam non habet, membrum putatur superioris orationis, quod si est; *liminaque* quasi una pars orationis est: et potest *Que* finalitatis ratione vel produci, vel corripi. [*Laurusque dei;* aut ideo singulariter, quia in Delo Insula laurus Apollini consecrata est, aut lucum dicit, aut quia traditur, Latonam duas Laurus amplexam Dianam et Apollinem enixam. Fabula sane de Lauro talis est, Daphne Penei, vel ut alii dicunt Ladonis filia, ab Apolline adamata est, a qua cum precibus et promissis non potuisset Apollo, ut secum concumberet, impetrare, vim ei adhibere conatus est, cumque eam insequeretur, et illa fugiens defecisset lassata, terrae imploravit auxilium, quam terra hiatu facto recepit, et pro ea arborem edidit, quae Graece nomen suum retinuit, Latine Laurus dicitur, sed Apollo eam etiam mutatam ita dilexit, ud adscriberet efficeretque, ut propter virginitatem servatam semper vireret. *Moveri;* quia opinio est sub adventu deorum moveri templa.] — 92. *Mons;* Cynthus. Unde *Cynthius Apollo. Cortina;* locus unde oraculum datur. Dicitur autem *cortina*, vel quod Apollinis tripos (tripus) corio Pythonis tectus est: vel quod certa illinc responsa funduntur, quasi *certina*, vel, quod est verius, quia cor illic vatis tenetur. Nam caverna quaedam in templo Apollinis fuit, ad quam Phoebas rapta vaticinabatur, ut Lucanus (5, 159.) ostendit. [Alii *cortinam* quasi *ortinam* tradunt, quod inde vox oriatur. *Reclusis;* nunc apertis: alias denuo clusis.] — 93. *Summissi;* inclinati. [Utrum corpore an anima? an quia supplices rogamus, an quod verum est, *Inclinati?*] Et sciendum, pro qualitate numinum, orantes interdum ima, interdum summa respicere. Nam potestates aliae coelestes sunt, aliae terrenae, aliae permixtae. Unde nunc Apollinem deprecantes, terram petunt. Ipse enim est et Sol, et Liber pater, qui inferos petiit. Ut Horat. *Te vidit insomnis Cerberus. Petimus ter.* Bene ergo terram petunt, unde ad eos responsa perveniunt: et quia Apollo etiam inferis notus est. — 94. *Dardanidae;* ut diximus, obscura quidem, sed vera sunt omnia. Nam dicendo *Dardanidae*, ostendit Italiam, unde Dardanus fuit. Quod si Cretam significaret, *Teucriadae* (Al. *Teucridae*) diceret. *Duri;* vel futurum ostendit laborem: vel eorum arguit insipientiam, [qui intellecturi non fuerant.] *Stirpe;* [hoc verbo Troianis factus est terror. Sane] *stirps* genere feminino originem significat, ut (7, 293.): *Heu stirpem invisam;* masculino, arborem: ut (12, 770.): *Sed stirpem Teucri nullo discrimine*

sacrum. Sed Horatius contra regulam nititur: ut (Carm. 3, 29.): *Stirpesque raptas et specus et domus.* — 95. *Prima tellus;* Italia, unde Dardanus venit. Teucer enim de Creta post venit. *Ubere laeto;* quod est Italiae proprium: ut alibi: *Atque ubere glebae.* — 96. *Matrem;* [*matrem* autem *terram* Apollo significat] (codd. tantum: *i. e. terram.*) Tractum autem est de historia: nam Brutus et filii Tarquinii cum oraculum Delphici Apollinis peterent, responsum est, eius imperium fore, qui primus matrem reversus oscularetur; quod solus Brutus agnoscens, de navi egressus, simulans casum, osculatus est terram: unde et potitus imperio est. *Exquirite nos* dicendo (bene) ostendit difficultatem. — 97. [*Hic;* pro illic.] *Domus Aeneae;* ad illud respicit: *Da propriam Tymbraee domum.* — 98. *Nati natorum;* propter illud: *Mansuram urbem.* Nam oraculum semper ad petita respondet. Sane hic versus Homeri est, quem et ipse Orpheo sustulit; item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei. Mire autem sequenti versu hoc ostendit, dicendo: *Haec Phoebus.* [Graecus vero versus hic est (Il. υ, 308.): *Καὶ παίδων παῖδες, τοὶ κεν μετόπισθε γένωνται.*] — 99. *Tumultu;* quia dixit *Exquirite.* — 100. *Laetitia* vero propter promissam imperii aeternitatem: [finis enim auspicii in demonstratione comprehensus dedit petentibus laetitiae optandam gratulationem. — 101. *Vocet;* aut revocet, aut hortetur.] — 102. *Monumenta virorum;* historias. — 103. *Spes discite vestras;* aut quasi senex loquitur: aut quia, ut supra (2, 687.) diximus, scit, se esse moriturum. [Ubique enim sciens futurorum inducitur.] — 104. *Creta;* Dardanus Iovis filius, et Electrae, profectus de Corytho, civitate Tusciae, primus venit ad Troiam, et illic parva aedificia collocavit. Post cuius obitum Teucer venit ex Creta: et invenit Dardani socios habitantes in vallibus; qui constituit arces et moenia. Modo ergo errat Anchises; nec respiciens adventum Dardani, oraculum Cretam significare credidit et argumentatur ex his quae solent ab advenis fieri. Ida, inquit, illic est: quae et in Troia ad similitudinem dicta: ut (497.): *Effigiem Xanthi Troiamque videtis, Quam vestrae fecere manus.* Item sacrorum similitudo, quae apud maiores nefas erat perire. Unde Aeneas in duodecimo (192.): *Sacra deosque dabo, socer arma Latinus habeto.* *Iovis magni;* quia illic dicitur esse nutritus: quod, ut Sallustius dicit, ideo fingitur, quia *Primos* (codd. Burm. *primo*) *Cretenses constat invenisse religionem.* Sane nati Iovis fabula haec est: Saturnus postquam a Themide (L. R. Guelf. II. *Themi dea*) oraculo comperit, a filio se posse regno depelli, natos ex Rhea uxore [filios] devorabat, quae natum Iovem, pulchritudine delectata, nymphis commendavit in monte Cretae Dictaeo: ubi eum aluerunt apes. [Pro quo involutum lapidem glutiendum Saturno dedit, quem cum Saturnus, fraude cognita, vehementius quaereret,] et (Burm. *ei*) adhibiti sunt Curetes et Corybantes, qui tinnitu aeris [: i. e., lusus excogitato genere, ut cum clypeis aereis inter se currerent et] prohiberent audiri pueri vagitum, unde ipsi sunt matris deûm ministri: [sed nonnulli eosdem Curetes et Corybantes dicunt.] Ut autem fingatur Saturnus filios suos comesse, ratio haec est: quia dicitur deus esse aeternitatis et seculorum. Secula autem annos ex se natos in se revolvunt. Unde Graece *κρόνος* quasi

χρόνος, i. e. tempus, dicitur. *Medio ponto*; potest quidem intelligi secundum Sallustium, longe a continenti. Sed altior est hoc loco poëtae intuitus. Nam apud Cosmographos (R. V. *corogr.*, L. *conogr.*, Guelf. II. *cronogr.* Dan. *Chorogr.*) legimus, quae insula in quo sit mari: ut Sardinia in Africo, Delos in Aegeo: de aliis [omnibus.] De Creta omnes dubitant, in quo sit mari. Nam parte Libycum, parte Aegyptium, parte Achaicum, parte Ionium respicit. Ergo *medio ponto*, ac si dici possit *medio pontorum*: quod Latinitas non recipit. — 105. *Mons Idaeus ubi*; *Idaeus* derivativum est pro principali: et est ἴδη, *Idaeus*, ut αἴτνη, *Aetnaeus*. *Cunabula gentis*; nutrimenta. Nam ubi iacent infantes, *cunae* vocantur. Et latenter dat gloriam Troianis, dicens, eos a diis originem ducere. Unde est (7, 219.): *Ab Iove principium generis.* Ibi enim et de Dardano, et de Teucro intelligimus, quasi Iovis *cives*. — 106. *Urbes habitant*; non dicit *qui*. Sed intelligimus Cretenses. Aut certe habitant pro habitantur: ut (2, 229.): *Insinuat pavor.* Et primo quidem *centum* habuit civitates: unde et *Hecatompolis* dicta est, post viginti et quattuor. Inde [ut dicitur], duas, Gnoson et Hierapidnam, Guelf. I. *Hierapydniam*; Guelf. II. R. Vos. *Ierapidniam*, L. *Aerapidimam*. [Quamvis Livius plures a Metello expugnatas dicat.] *Uberrima regna*; hic decipitur, quia audiit: *Ubere glebae* (*laeto*; 95.) — 107. *Maximus unde pater*; fallitur. Nam antiquior est (al. *dicitur*) Dardanus. [Alii *maximus*, antiquissimus tradunt; per *patris* autem appellationem maiorum cognationem ostendit.] *Si rite audita recordor*; bene dubitatione excusat errorem. — 108. *Teucrus*; [de hoc fabula duplex est; nam et de parentibus eius dupliciter traditur. Alii enim Curetas (*Curetis*) et Idae (*Idaeae*) nymphae; alii, inter quos et Trogus, Scamandri filium tradunt, qui Scamander cum Creta frugum inopia laboraret, cum parte tertia populi ad exteras sedes quaerendas profectus est, ab Apolline monitus, ibi eum habiturum sedes, ubi noctu a terrigenis oppugnatus esset, cum ad Frigiam venisset et castra posuisset, noctu mures arcuum nervos et loramenta armorum adroserunt. Scamander hos interpretatus hostes esse terrigenas, in Idae montis radicibus aedificia collocavit, qui cum adversus Bebrycas finitimos bellum gereret, victor in Xantho flumine lapsus non comparuit, qui post a Cretensibus in honorem regis sui Scamander appellatus est, filioque eius Teucro regnum traditum, qui cives e suo nomine Teucros appellavit, qui post a rege Troo (*Troe*) Troiani dicti sunt, et templum Apollini constituit, quem Sminthium appellavit. Cretenses enim murem Sminthicem dicunt. Alii non Scamandrum, sed Teucrum ipsum sub conditione supradicti oraculi profectum Creta dicunt, et civitatem et templum condidisse, et Sminthos mures vocari a Frigibus. Tradunt praeterea nonnulli Dardanum a Teucro in Frigia inventum filiam suam ei sociasse, et Dardanum populares suos socero cognomines fecisse. Quidam Teucrum Dardani filiam uxorem duxisse tradunt, et ideo Teucros appellatos: Troianos autem a Troo (*Troe*) rege. *Rhoeteas*; *Rhoeteum* promontorium Troados, licet alii *Rhetias* legant propter Rhetiam Rhitonis filiam. Et] amat Virgilius declinationes Graecas, salva regulae reverentia, in Latinas convertere *et* Graecam diphthon-

gon in *e* longum mutans: *Αἰνείας*, *Aeneas*, *Μήδεια*, *Medea*, *Ῥοίτειον*, *Rhoeteum*. — 109. *Optavitque*; elegit: ut (1, 425.): *Pars optare locum tecto.* — 110. *Habitabant*; hi sunt qui cum Dardano venerant. — 111. [*Hinc*; i. e. de Creta, unde venerat Teucer.] *Mater cultrix Cybeli*; [*mater* proprie, *cultrix* autem *Cybeli*, i. e.,] montis Phrygiae, in quo colitur, a quo *Cybele* dicta est. Alii dicunt *Cybelum* sacerdotem eius primum fuisse [in Phrygia], et ab eo *Cybelen* dictam. Nonnulli *Cultrix Cybele* legunt, ut sit quasi *Cybeleïa*. Alii *Cybele*, *ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν*, i. e. a capitis rotatione, quod proprium est eius sacerdotum. *Corybantiaque aera*; *Corybantes*, daemones sunt ministri matris deum; [quos dicit *Corybantes*] quasi *δαήμονες*, qui totum sciunt. [*Aerea* autem *cymbala* Corybantibus Iasonis (*Iusionis*) filiis, quibus vagitum Iovis celaverunt, quos quidam *Corybantes* dictos tradunt, *ἀπὸ τῆς κόρης*. *Corybas* enim Proserpina quae *κόρη* dicitur Graece, sine patre natus. Alii *Corybantes* ab aere appellatos, quod apud Cyprum mons sit aeris ferax, quem Cypri Corium (al. *Cypricor.*) vocant. — 112. *Idaeumque nemus*; ut ostenderet Idaeum montem, qui sit in Troia, de Cretae Ida cognomen indeptum.] *Fida silentia sacris*; hinc, inquit, inventum est, servare sacris fidele silentium. — 113. *Et iuncti* etc.; *dominas* deas dicunt: ut alibi (6, 397.): *Hi dominam ditis thalamo deducere adorti.* [Sane *dominam* proprie matrem deum dici, Varro et ceteri adfirmant: nam et ibi Proserpinam ideo a Virgilio *dominam* appellatam, quod ipsa terra esse dicatur, sicut et mater deum. Sane] fabula talis est, Schyros (Guelf. I. *scyros*, Guelf. II. Fabr. al. *Schoenos*) civitas est; exinde fuit virgo Atalante (Vos. *Athl.* Steph. al. *Atl.*; al. *Atalanta*; Dan. Atlantes [Cyrinei (Schoenei) filia] praepotens cursu:, adeo ut [cum responsum accepisset, se post nuptias, ut quidam volunt, interituram, ut quidam vero, in naturam aliam commutandam,] sponsos provocatos, ac victos occideret. Postea Hippomenes (Guelf. I. *hyppomedes*) Venerem ut sibi [in eo certamine] adesset rogavit: a qua cum accepisset de horto Hesperidum tria mala aurea, provocavit puellam [ad cursum, et cum se videret posse superari,] (et) singula coepit iacere. Tunc Atalante cupiditate colligendorum malorum retenta superata est. Sed Hippomenes potitus victoria, [cum gratiam Veneri, vel oblitus esset, vel neglexisset referre, impulsu eius,] in luco matris deum, amoris impatientia, cum victa concubuit. Unde irata dea in leones eos convertit, et suo currui subiugavit, et praecepit, ne secum unquam leones coirent. Nam et Plinius in Naturali Historia (cf. 8, 15.) dicit, leonem cum parda [libenter] (Guelf. I. Burm. *cum pardalide*; al. *cum pardali*), et pardum cum leaena concumbere. Ideo autem mater deum curru vehi dicitur, quia ipsa est terra, quae pendet in aëre. Ideo sustinetur rotis, quia mundus rotatur, et volubilis est. Ideo ei subiugantur leones, ut ostendatur, maternam pietatem totum posse superare. Ideo Corybantes eius ministri cum strictis gladiis esse finguntur, ut significetur, omnes pro terra sua debere pugnare. Quod autem turritam gestat coronam, ostendit, superpositas terrae esse civitates, quas insignitas turribus constat. [Hanc eandem Heram appellari, hoc est dominam tradunt. Alii ipsorum leonum dominam a Virgilio dictam

arbitrantur.] — 114. [*Divum ducunt*; et necessarium posuit, et honestum.] — 115. *Gnosia regna*; Cretam, a Gnoso civitate eius; [et est argumentum a possibili.] — 116. *Nec longo distant cursu*; a Delo scilicet; [est argumentum a facili.] *Modo Iuppiter adsit*; aut aer: ac si diceret: tantummodo sit serenum: ut Horatius (Carm. 1, 1.): *Manet sub Iove frigido venator Tenerae coniugis immemor* [i. e. ὑπὸ Διὸς, sub divo.] Aut revera *Iuppiter*, qui praeest insulae Cretae quam petemus (al. petebant), [aut quia ventos prosperos Iuppiter praestat. — 117. *Tertia lux*; hoc quidam iuxta speciem auguralem positum tradunt, quae appellatur *condictio*, i. e. denuntiatio, cum denuntiatur, ut ante diem tertium quis ad inaugurandum adsit: quod Anchises post impetrationem augurii, et Apollinis responsum, suadens in Cretam eundum, ostendit condictionem in tertium diem, addit enim: *Modo Iuppiter adsit*, hoc et pro civitate dicitur.] *Cretaeis*; quia κρήτῃ: ideo *Cretaeis*, ut *Aetnaeis*. — 118. *Meritos honores*; unicuique aptos. [*Taurum* figurate dixit: varietas enim ipsa idem significat.] Ratio enim victimarum fuit (al. fit) pro qualitate numinum. Nam aut hae (codd. praeter Guelf. I. *haec*) immolantur, quae obsunt eorum muneribus, ut porcus Cereri, quia obest frugibus: hircus Libero, quia vitibus nocet. Aut certe ad similitudinem, ut inferis nigras pecudes, superis albas immolent: item tempestati atras, candidas serenitati [ut infra: *Nigram* etc. Sane hic ostendit dicendo *meritos*, rite Neptuno et Apollini tauros.] — 119. *Taurum Neptuno*; propter futuram navigationem. *Pulcher Apollo*; propter oraculum datum. [Sane hoc loco Virgilius secutus veterum opinionem Neptunum tantum et Apollinem nominavit; dicuntur enim hi dii penates fuisse, quos secum advexit Aeneas, quamvis diversis locis alias opiniones aliorum secutus poëta de diis penatibus diversa dixerit. Et quidam *pulcher Apollo* epitheton datum Apollini reprehendunt; *pulchros* enim a veteribus exsoletos dictos, nam et apud Lucilium Apollo *pulcher* dici non vult.] — 120. *Nigram* etc.; bono usus est ordine, ut prius averteret mala, sic conciliaret optanda. Frustra enim profutura poscuntur adversis sequentibus. [Nam et Romani veteres Diis asperioribus sacrificabant, ne nocerent.] — 121. *Pulsum regnis cessisse paternis*; non dicit quare. Sed talis historia est: *Idomeneus* [de semine Deucalionis natus,] Cretensium rex, cum post eversam Troiam reverteretur, in tempestate devovit diis sacrificaturum se de re, quae ei primum occurrisset. Contigit, ut filius eius primus occurreret: quem cum, ut alii dicunt, immolasset: ut alii [vero], immolare voluisset: [et post orta esset pistilentia,] a civibus pulsus [est] regno, Sallentinum (nunc) Calabriae promontorium tenuit, iuxta quod condidit civitatem ut (300.): *Et Sallentinos obsedit milite campos Lyctius Idomeneus.* Relatio ergo historiae ad iniiciendum Troianis [Cretam] eundi desiderium pertinet: et re vera aliter ad hostis provinciam ire non poterant. — 122. *Idomenea*; [huius nominis penultima syllaba natura brevis, contra regulam producta est. Sed quia] quinque Graecae sunt linguae, Aeolica, Ionica, Dorica, Attica, Communis: hinc fit, ut in uno nomine varietas inveniatur: ut ecce in hoc: *Idomeneus* Communis lingua facit genitivum *Ἰδομενέος*, Dorica *Ἰδομενεῦς*, Attica *Ἰδομένεως*, Ionica *Ἰδομενῆος*. Unde

est hic in versu accusativus, sicut et *Ilionea*. — 123. *Hoste*; multi hic distinguunt. *Astare*; esse [sub hoc], quod tunc significat, quando de his loquimur quae cadere non possunt; ut si dicas *terras astare*. [Et ostendere vult se non temere credidisse. — 124. *Ortygiae*; de hac plenius supra (72.) dictum est. *Pelagoque volamus*; quia ut alibi (1, 224.): *Mare velivolum*.] — 125. *Bacchatamque iugis Naxon*; aut vitibus consitam: aut celebratam *Bacchis*: aut ubi Bacchus ex Indis, [vel, ut quidam volunt, post devictos Gigantes] egit triumphum. Nam ut supra (1, 67.) diximus, ipsi consecrata est, quae et Dia dicitur. [*Bacchatam* ergo in qua bacchatus sit Liber, aut ideo gratam Baccho quod ibi cum relicta Athesiona duc * (Burm. *a Theseo Ariadne*) libentissime concubuerit, cui etiam coronam donavit, quae postea inter sidera collocata.] *Viridemque Donysam*; [vel] a colore marmoris Lacedaemonii, [vel silvestrem.] — 126. *Olearon*; non adiecit epitheton, causa varietatis. *Niveamque Paron*; unde candidum marmor, ut (1, 593.): *Pariusve lapis circumdatus auro*. *Sparsasque per aequor Cycladas*; et hae quas dixit, Cyclades sunt. Unde minus est *et alias*. *Sparsas* autem, quia nullo ordine continentur, ut *Stoechades*, quae ἀπὸ τοῦ στοίχου dictae sunt. Rectae enim sunt. *Cyclades* vero non ideo dicuntur, quia in rotunditate sunt, sed quod longo ordine eas circumire necesse est. [Alii Sparadas (*Spor.*) nomine *Cycladum* dictas tradunt, quod sparsae sunt.] — 127. *Legimus*; praeterimus: ut (292.): *Litoraque Epiri legimus*. Tractus autem sermo a nautis, quod funem legendo, i. e. colligendo, aspera loca praetereunt. *Freta concita terris*; vel propter promontoria: vel quod naturale est, ut concitatiora sint maria vicinitate terrarum: quas constat anhelitum quendam ex se emittere. Unde in quinto navigaturus Aeneas Eryci sacrificat. — 128. *Nauticus* etc.; celeumaticum est hoc hemistichium (codd. tantum: *celeuma dicunt*.) Et bene metro Celeusmatico (codd. et al. *Celeum.*) usus est, [i. e.] Anapaestico trimetro hypercatalecto. *Celeusma* (celeuma) autem quasi praeceptum. Unde Sallustius; *Impediebant iussa nautarum*. — 129. [*Cretam proavosque*; sane *proavos* appellando cognationem declarat.] — 130. *Surgens*; flans: ut (481.): *Et fando* (al. flando) *surgentes demoror austros*. Et contra, non flans, *ponens* et *residens* dicitur: ut (7, 27.): *Cum venti posuere, omnisque repente resedit Flatus*. — 131. *Et tandem*; ad desiderium pertinet navigantium: nam sequitur: *Ergo avidus muros*. *Curetum*; [hi] *Curetes* sunt primi cultores Cretae. [Alii tradunt, *Curetes* et Corybantes matris deum ministros, custodes, sicut dictum est (111.), pueri Iovis ad plurimas res maximi usus hominibus extitisse. *Adlabimur*; ostendit prosperam navigationem fuisse. — 132: *Ergo avidus muros*; ordo est: Avidus urbis optatae muros molior. non, avidus molior.] — 133. *Pergameamque voco*; zeugma (codd. *zeuma*) a superioribus, hoc est urbem. [Legitur sane in libris antiquioribus: Aeneam vere Cretam tempestate delatum locum Troiam nomine *Pergamum* appellavisse. Alii dicunt, *Pergamum* in Creta conditam a Troianis captivis, qui ex classe Agamemnonis illo erant delati, ibique putant Aeneam quendam generis auctorem, Ilio incolumi, cum eo ad sacrum Apollinis venisse, et gravidam hospitis filiam fe-

cisse, ex qua ortus eodem nomine Aeneas, classem Agamemnonis est adgressus hieme disiectam, cui se feruntur iunxisse hi, qui Cretam secesserant deserto Agamemnone, unde loco nomen *Pergamum* ab illo conditum, quod obtinuisse desertores feruntur, iuxta Cydoniam: quod poëtam latenter attigisse debemus accipere.] *Gentem;* sociorum multitudinem; *laetam* autem propter Pergama restituta. — 134. *Amare focos;* sacrificia celebrare. [Quidam *focos* lares, et per hoc domicilia tradunt. Ergo *focos* pro *penates* posuit. At e contrario *penates* pro *focis*, ut (1, 704.): *Flammis adolere penates.* Sane Varro Rerum Divinarum, refert: inter sacratas aras *focos* quoque sacrari solere, ut in Capitolio Iovi, Iunoni, Minervae, nec minus in plurimis urbibus oppidisque, et id tam publice, quam privatim solere fieri, *focum* autem dictum a *fovi*, ut *colinam* ab eo quod ibi ignis *colatur;* nec licere vel privata, vel publica sacra sine *foco* fieri; quod hic ostendit poëta, *focorum* enim commemoratione, instantium sacrificiorum mentio inducitur: quod ita esse multis locis docetur. Quidam *aras* superorum deorum volunt esse; Medicximorum, i. e. marinorum *focos*, Inferorum vero *mundos*.] *Arcemque attollere;* poëtica periphrasis, i. e. domos aedificare. Nam *arx* est locus in civitate munitus. — 135. *Fere; re* longa est. [*Sicco subductae litore puppes;* in siccum subductae litus.] — 136. *Operata iuventus;* perfecit sacrificia propter connubia, et novas sedes; [quia apud veteres neque uxor duci, neque ager arari sine sacrificiis peractis poterat. Ut] alibi (G. 1, 339.): *Laetis operatus in herbis.* Item Iuvenalis (12, 92.): *Et matutinis operatur festa* (codd. et al. *festina*) *lucernis.* — 137. [*Subito cum;* i. e., cum subito.] — 138. [*Corrupto coeli tractu;* hic est ordo pestilentiae, ut Lucretius (6, 1095.) docet: primo aëris corruptio, post aquarum et terrae, mox omnium animalium. Notandum sane, Apolline offenso pestilentiam semper creari: quod etiam Homerus ostendit, cum eum armatum inducit sagittis. [Sic dicens (Il. α, 45.): *Τόξ' ὤμοισιν ἔχων, ἀμφηρεφέα τε φαρέτρην. Ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο, Αὐτοῦ κινηθέντος.*] Unde et Apollo dicitur secundum aliquos ἀπὸ τοῦ ἀπολλύειν. Contra si citharam teneat, mitis est. Unde Horatius (Carm. Sec. 33.): *Condito mitis placidusque telo Supplices audi pueros Apollo.* [*Miseranda;* metonymia, quae miseranda facit. — 139. *Arboribusque satisque lues;* quidam dicunt, diversis numinibus vel bene vel male faciendi potestatem dicatam, ut Veneri coniugia, Cereri divortia, Iunoni procreationem liberorum: sterilitatem horum, tam Saturno quam Lunae, hanc enim sicut Saturnum orbandi potestatem habere.] — 140. *Linquebant dulces animas;* item alibi (4, 385.): *Et cum frigida mors anima seduxerit artus.* Quare anima dicitur relinqui, et non magis *relinquere?* Secundum eos scilicet, qui dicunt, animam esse perpetuam: et ad diversa corpora transitum facere: quod si est, bene dicimur (al. dicimus) nos animas linquere, quorum nihil praeter corpus est. Nam anima perpetuitatis est. Unde Palinurus in sexto (362.): *Nunc me fluctus habet:* hoc est corpus, quod solum meum est. [Aut certe simpliciter *animae eos linquebant*, quia morientibus maxime dulces videntur. Terentius (Adelph. 3, 5, 5.): *Animam relinquam potius quam illam*

deseram. *Aut aegra trahebant;* duo mala significat, aut mortem aut aegritudinem prolixam. *Aegra* autem aegrota. Et bene addidit *corpora*, quia et animus aeger potest esse.] — 141. *Exurere Syrius agros;* *Syrius* stella est in ore canis posita, quae annis omnibus oritur circa octavum Kalendas Iulii (R. Guelf. I. *Iulias*): quae orta plerumque pestilentiam toto anno facit, plerumque paucis diebus. Interdum innoxia nascitur. Hinc est (Stat. Theb. 1, 635.): *Et in totum regnaret Syrius annum.* Item ut supra: *et letifer annus.* Tunc autem pestilentiam creat, si in hanc rem etiam ceterorum consentiat cursus astrorum. Sane *canicula*, in cuius ore est, tantum generis feminini est: cum sit *canis* communis generis, unde hoc nascitur. Nam in diminutione mutavit genus. [*Steriles exurere agros;* exurendo steriles reddere.] — 142. *Seges aegra;* *seges* interdum terram significat: ut Horatius (Epist. 1, 7, 21.): *Haec seges ingratos tulit, et feret omnibus annis.* Interdum frumentum (codd. *frumenta*): ut (G. 1, 1.): *Quid faciat laetas segetes.* Hoc loco utrumque potest intelligi. — 144. [*Hortatur pater ire mari;* bene filium mittit, quia erroris causa pater fuerat.] *Veniamque precari;* et beneficium: ut (1, 519.): *Orantes veniam.* Et re vera veniam erroris Anchisae, [qui oraculum male interpretatus est.] — 145. *Laborum tentari auxilium;* [*laborum*, periculorum, ut (G. 3, 452.): *Non tamen ulla magis praesens fortuna laborum.* *Temptari* autem *laborum auxilium*] propter pestilentiam [dixit: et quidam *auxilium* distinguunt, ut sequatur: *Iubeat quo vertere cursus.* — 146. *Vertere cursus;* propter sedes [ait.] — 148. [*Effigies sacrae divum*, *Phrygiique penates*; ἓν διὰ δυοῖν. Varro sane rerum humanarum secundo ait: Aeneam deos penates in Italiam reduxisse, quaedam lignea vel lapidea sigilla, quod evidenter exprimit dicendo, *Effigies sacrae divum*, *Phrygiique penates.* Quamvis alio loco alias opiniones secutus diversa dixerit. Sane hos deos Dardanum ex Samothracia in Phrygiam, Aeneam vero in Italiam ex Phrygia transtulisse, idem Varro testatur, quos quidam dicunt, ideo inductos a poëta monere per somnum: monitu nam eorum per quietem iussum cum Latino foedus fecisse: eorum etiam monitu Latinum Aeneae se coniunxisse, eosdem tradit visos aliquotiens in somnis quid fieri vellent imperasse, eaque nostros publice curasse maiores. — 149. *Mediisque ex ignibus urbis Extuleram;* hoc quibusdam videtur ad maiestatem potius deorum referendum, quam ad iactantiam virtutis Aeneae, et significantius erit, si quae non legeris intelligas.] — 150. *Visi astare;* non adstabant; sed videbantur. Unde et *visa* dicuntur: non enim sunt, sed videntur. — 151. *In somnis;* multi hic distinguunt, et volunt unam partem esse orationis, i. e. vigilantes. [Nam quemadmodum videbat Lunam infusam fenestris?] Multi *in somnis* dicunt, [et posterioribus iungunt; unde et *visi*; sed corpus post somno vinci volunt, mentem vero vigilare et meminisse omnium: ideo etiam dormiens de Luna scire potuit.] Sane *in somnis* collisio est (codd. tantum: *ut sit coll.*), quomodo *peculi* pro *peculii*. *Multo lumine;* cum nimbo suo: [qui circa deos solet videri.] — 152. *Insertas;* aut claras: aut non seratas, ut sit quasi *inseratas*, i. e. non clausas: et dictum, quomodo *Asprosque molares*, pro *asperos:* *compostus* pro *compositus:*

vixet pro *vixisset:* [vel *insertas fenestras*, quasi lumine suo Luna inseruerat, ab inserendo, quod se per rimas insereret. *Fundebat*; scilicet abundans lumen. — 153. *Tum sic adfari;* hic versus in multis non invenitur, qui tamen admodum necessarius est.] — 154. *Ortygiam;* ad Ortygiam: more suo detraxit praepositionem, ut paulo post *Cretae* pro *in Creta*. [Sane quibusdam visum est verum auxilium deorum penatum; cur enim ante pestilentiam non monuerunt mutandas sedes? ideo aliquibus videtur somnium fuisse appetitum. — 155. *Canit;* proprie, quia oraculum.] *En;* quasi demonstrantis est, ut fidem faciat, ne somnium putetur, ut paulo post: *haud dubitanda refer.* — 156. *Dardania;* derivativum nomen a constitutore; et notandum, regionem pro civitate positam. *Tuaque arma secuti;* ac si diceret, tuas partes [vel tuum imperium, ut (12, 192.): *Socer arma Latinus habeto.* — 157. *Sub te;* sub tuo iure agentes. *Permensi;* evecti: ut est contra (2, 181.): *Pelagoque remenso.* [Multi autem *permensi* sine *n* legunt a verbo *permetior*. Hic versus variasse dicitur.] — 158. *Idem;* nos scilicet qui te sumus secuti. [*Venturos;* plus est quam si dixisset *futuros*. Nam quasi eos iam esse significat.] *In astra nepotes;* significat Gaium Iulium Caesarem, qui primus inter deos relatus est. Et bene *in astra:* cuius sidus apparuit: ut (E. 9, 47.): *Ecce Dionaei processit Caesaris astrum.* — 159. *Urbi;* Romae κατ' ἐξοχήν, ut supra (1, 258.) diximus. *Magnis;* i. e. nepotibus: et bonum ornatum a sermonis fecit similitudine: *magnis* [vero dixit, vel penatibus, ut *Magnis diis*, vel nepotibus, sed ad exhortationem Aeneae pertinet] *magna para* dicendo. — 160. *Fugae*, profectionis. [Dicens autem fugae, videtur crimen proditionis excusare.] — 161. *Mutandae sedes;* argumentum a necessitate. Simul arguitur error Anchisae. [*Suasit;* deest capere.] — 162. *Delius;* ordo autem est, *Delius Apollo.* (*Delius Apollo;* Apollo a Delo insula.) [*Cretae;* pro *in Creta.* Non sic dicitur *Cretae*, quemadmodum *Romae:* neque enim bene, sicut dictum est, sine praepositione Insulae ponuntur, nisi hae tantum quae eiusdem nominis civitates habent.] — 163. *Est locus;* ut ante (1, 530.) diximus [totius] orbis comparatione. *Hesperiam;* deest *quam*, ut supra (1, 16.) dictum est. *Cognomine;* ab Hespero Hispaniae rege: vel stella quam intuentur petentes Italiam. — 164. [*Antiqua;* nobilis, ut iam dictum est (1, 530.)]. — 165. *Oenotrii;* dicti vel a rege [eiusdem nominis,] vel a vino. Italis enim primus vitem ostendit Saturnus, ut in septimo (179.) legimus: *Vitisator curvam servans sub imagine falcem Saturnusque senex.* — 166. [*Italiam dixisse;* bene omnia *Italiae* nomina in unum contulit propter errorem Aeneae.] — 167. *Proprias sedes;* perpetuae: quia infirmas et in Creta et in Thracia condidit (Gueff. I. condiderat.) *Hinc Dardanus ortus, Iasiusque pater;* Dardanus et Iasius fratres fuerunt [Iovis et] Electrae filii: [vel ut quidam volunt] sed Dardanus de Iove, Iasius de Corito (Corytho) procreatus est, a cuius nomine et mons et oppidum nomen accepit: postea Iasium dicitur Dardanus occidisse. [Hi tamen fratres cum ex Etruria proposuissent sedes exteras petere, profecti: et Dardanus quidem contracta in Troia iuventute, Dardaniam urbem condidit, a qua Troianorum origo crevit. Iasius

autem Samothraciam cepit, et ibi liberum locum imperio tenuit. Alii dicunt utrumque ex Corytho Iovis filio procreatos, et sicut dictum est relicta Italia profectos, sed Iasium Samothraciam imperio tenuisse, Dardanum vero in Phrygiam pervenisse, ibique auxilio fuisse Teucro Scamandri filio, qui tum finitimas gentes bello subigebat, filiamque eius duxisse in matrimonium, et post mortem soceri regnum adeptum Dardaniam Troianam regionem ab suo nomine appellasse. Graeci et Varro humanarum rerum Dardanum non ex Italia, sed de Arcadia urbe Pheneo oriundum dicunt: alii Cretensem: alii circa Troiam et Idam natum. Sane per patris appellationem cognationem. . . . *] — 168. *A quo principe nostrum*; a Dardano, non ab Iasio: nam anteriori respondit. Quod autem dicit, *A quo principe genus nostrum est*, potest [tamen] et generaliter intelligi, [i. e.] unde originem ducimus, ut *Deos penates*, quasi Troianos intelligas: et ad ritum referri, de quo dicit Labeo in libris qui appellantur De diis animalibus: in quibus ait: esse quaedam sacra quibus animae humanae vertantur in deos, qui appellantur *animales*, quod de animis fiant. Hi autem sunt *dii penates* et *viales*. — 169. [*Laetus*; i. e. omissa tristitia quam de sociis habebat amissis,] vel quia ei designatus evidenter fuerat locus, ad quem sine errore et pergere, et pervenire deberet.] — 170. *Haud dubitanda refer*; [ideo dicunt, si forte non crederet, quod per somnium vidit.] Aut quia dubitaverant de consilio Anchisae: aut ne propter somnium non crederent: [aut quia non dubie, ut Apollo, noverunt.] *Corythum*; designa[n]t [civitatem ne erraret, et] partem provinciae, ne alter error ex magnitudine procreetur locorum. [Quidam autem de *Corytho* hanc fabulam tradunt: Dardanus cum equestri praelio ab Aboriginibus pulsus galeam perdidisset, propter quam resistens, et in audaciam suos reducens victoriam adeptus est, tum ob rem feliciter gestam, oppidum ubi galeam amiserat condidit, cui *Corytho* nomen indidit, eo quod Graece *κόρυς* galea dicitur, vel *Corythum* montem, in quo *Corythus* sepultus est. Alii *Corythum* a *Corytho* Paridis et Oenones filio conditam ferunt.] — 171. *Ausonias*; appellata *Ausonia* ab Ausonio (*Ausone*) Ulixis et Calypsus filio, et primo pars, postea omnis Italia nominata.] *Dictaea*; *Dictaeus* mons Cretae est, [ubi herba Dictamnos nascitur, quae admota vulneribus, ferrum inhaerens solet expellere, qui mons] dictus [est] a Dicte Nympha, quae illic colitur, [quam cum minus * (*Minos*) rex amaret et insequeretur per loca avia, illa se amore castitatis praecipitem dedit, et excepta piscatorum retibus in vita reducta (*retenta*) est, a qua rex abstinuit, et nomine eius Dictaea loca appellari iussit, in hoc monte] (in quo) dicitur altus Iuppiter: ut (G. 4, 152.): *Dictaeo caeli regem pavere sub antro. Negat tibi Iuppiter arva*; ex definito. Et bene *Iuppiter*: quasi ipse qui Cretensibus praeest. — 172. *Talibus attonitus visis*; hoc est talibus deorum vultibus, [propter *Visi ante oculos adstare*:] unde sequitur, *Et voce deorum*. Nam et voce se dicit attonitum et visis. *Attonitus* vero est stupefactus. Nam proprie *attonitus* dicitur, cui casus vicini fulminis et sonitus tonitruum dant stuporem. — 173. *Nec sopor illud erat*; soluta elocutio. — 174. *Velatas comas*; vittatas: ut (5, 366.): *Victoris velatum auro vittisque*

iuvencum. [Aut coronatas, ut (5, 72.): *Velat materna tempora myrto.*] Nam dii qui erant apud Laurolavinium non habebant velatum caput. — 175. [*Manabat;* fluebat. Hinc et *lapis manalis* quem trahebant Pontifices, quoties siccitas erat.] — 176. *Corripio e stratis corpus;* ne satietate videatur reliquisse somnum. Et sciendum, quia, quotiens ex abrupto somnus aufugerit, significat omen infelix: ut ecce hoc loco tempestas sequitur. Item in secundo (302.): *Excutior somno:* et statim sequitur civitatis excidium: nec sine ratione. Nam si somnus munus deorum est: ut (2, 269.): *Et dono divum gratissima serpit:* non sine infelicitatis significatione (codd. tantum: *sine infelicitate*) ex abrupto deorum munus abscedit. — 177. *Tendoque* etc.; honesta elocutio, cum uno sermone respondemus duobus: ut (568.): *Interea fessos ventus cum sole reliquit.* [*Ad coelum* autem ideo, quia dii penates, et Iovis et Apollinis fecerunt mentionem.] — 178. *Intemerata;* rite perfecta: ut, si leniter fundendum vinum est, aut mola iniicienda, sic fiant, ut ratio exigit sacrificii: aliter si fiant, *temerata* ac turbata sunt sacra: unde Helenus (406.): *Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum Hostilis facies occurrat, et omina turbet.* Item in octavo (110.): *Audax quos rumpere Pallas Sacra vetat, raptoque volat. Focis;* [et hic sicut superius (134.) dictum est, ostendit cum aris etiam *focos* solere numinibus consecrari: sed hic,] ideo *focis*, non aris, quia [privatum sacrificium sequitur, nam] penatibus sacrificat. *Perfecto honore;* peracto sacrificio: qui est honor deorum. [Et bene ordinem servat, ut ante sacrificet, quam somnium narraret.] — 180. *Ambiguam;* non incertam, sed [modo] duplicem, ut in sequentibus probat, dicens, *Geminosque parentes.* [Ergo *geminos* hic duos, ut (2, 415.): *gemini Atridae.*] — 181. *Seque novo;* [adventu scilicet Teucri. *Veterum locorum;* i. e. Italiae, deest sane *esse*, ut sit deceptum esse. Sane *novo errore veterum locorum:*] aut per contrarietatem sermonum declaravit (codd. et al. *declamav.*); aut *novo* pro magno posuit, ut (E. 3, 86.): *Pollio et ipse facit nova carmina.* — 182. *Exercite;* fatigate, exercitate: nam *exercitatus*, peritus significat; ut *expertus* et *expers.* Nam *expertum rerum* si dixero, significo peritum: si *expertem*, ignarum. — 183. *Casus Cassandra canebat;* haec compositio iam vitiosa est, quae maioribus placuit: ut (82.): *Anchisen agnovit amicum.* Et (5, 866.): *Sale saxa sonabant.* [Et bene Cassandrae inseruit testimonium, quae divinationem ab Apolline acceperat.] — 184. *Portendere;* [significat debita portendere: minus est] *deberi*, ut in septimo (256.): *Portendi generum* (codd. et al. *generos*). — 185. *Regna vocare;* satis proprie, unde in octavo (38.): *Expectate solo Laurenti* (Guelf. I. II. *laurentum*) *arvisque Latinis.* — 186. (*Saepe;* frequenter.) *Teucros crederet;* scilicet propter longitudinem spatii. — 187. *Tunc vates;* bene *tunc*, quia iam probavit. [Et duo argumenta posuit, quibus purgavit errorem.] — 188. *Cedamus* (obsequamur.) *Phoebo;* [a necessario et utili scilicet.] Cuius instinctu dii penates profutura dixerunt: ut (155.): *Hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit. Meliora sequamur;* potest bis subaudiri *meliora:* aut *meliora moniti*, aut *meliora sequamur.* (codd. et Steph. *ut mel. mon. mel. seq.*) — 189. [*Cuncti;* hoc est cuncti

adsentimur; nam *cuncti profecti*, pugnae cum paucis relictis. *Ovantes*; alacres non utique gaudentes. Hoc autem tractum est ab his, qui de pugna venientes cum multitudine populi obviam ad numina minora ibant; et ibi oves diis immolabantur fugatis hostibus; unde dicuntur *ovantes*.] — 190. *Hanc quoque*; quemadmodum Troiam et Thraciam: et cum dolore dictum accipe, *Hanc quoque deserimus* [*sedem*; expressit enim miseriam totius sedis relictae.] — 191. *Cava trabe*; navium periphrasis optima. [*Currimus aequor*; sicut (1, 67.): *Tyrrhenum navigat aequor.*] — 192. [*Postquam* etc.; Homeri est (Od. μ, 403.): *Ἀλλ' ὅτε δὴ etc. usque ad ὑπ' αὐτῆς.*] — 194. *Supra caput*; capitalis, perniciosus. — 195. *Noctem hiememque*; pluviamque cum obscuritate. [*Hiemem* autem Graece dixit, nam χειμὼν etiam tempestas dicitur a Graecis. *Ferens*; adferens.] *Inhorruit unda tenebris*; horridior est facta per tenebras. — 196. [*Magna aequora*; aut epitheton est, ut surgant aequora quae magna sunt, ut (aut) *Magna aequora*, magni fluctus.] — 197. *Gurgite vasto*; epitheto auxit Tapinosim. — 198. [*Involvere diem*; aspectum ademerunt. *Nimbi*; nubes.] *Nox humida*; nubes caliginosa. — 200. *Excutimur cursu*; a proposito itinere avertimur. *Coecis in undis*; incertis: quia sidera non apparebant, [id quae * (*aut quae*) non viderentur.] — 201. *Ipse*; [hoc est,] navigandi peritus. Hoc enim significat emphasis pronominis. [*Negat discernere coelo*; figurate, ut (2, 637.): *Excissa vitam producere Troia.* — 202. *Viae*; mari dedit quod proprium terrae est, ut alibi *sulcari* ait (5, 158.), unde et terra *aequor* (G. 1, 50.). *Palinurus*; hic Iasii filius gubernator Aeneae fuit, qui Aenea de Sicilia ad Italiam veniente, praecipitatus in mare, nomen in Lucania monti celebri dedit.] — 203. *Incertos soles*; bene *incertos*, quia quantavis sit obscuritas, tamen noctis est manifesta discretio. Unde superflua quaestio est eorum, qui dicunt, tres dies quomodo transisse scierunt, si noctem a die discernere non poterant? [Ergo *incertos* obscuros dixit, ut (6, 270.): *Quale per incertam lunam.*] *Coeca caligine*; cacephaton in sermone. (Guelf. I. add.: Quomodo ipse diem noctemque negat discernere coelo, et ipse dicit: *Tres adeo incertos?* Solvitur: Hic narratio est, unde ergo potuit scire si *incertos*? quomodo *tres* dixit? Nonnulli *incertos*, obscuros dies putant; fuerunt ergo sine sole, ut et noctes sine stellis.) — 204. [*Erramus* etc.; *hinc Pelopis gentes male aequisonantia* (Maleaeque son.) *saxa*, *Circumstant*, *pariterque undae terraeque minantur. Pulsamur saevis et circumsistimur undis.* Hi versus circumducti (cf. 226. Suet. Aug. 88.) inventi dicuntur, et extra paginam in mundo.] — 205. *Attollere visa*; *visa* naturaliter dixit. Quotiens enim propinquamus litoribus: et exsurgere terra videtur, et fumum emittere. — 206. *Aperire*; ostendere: ut Sallustius: *Caput aperire solitus.* [*Volvere fumum*; pro aperiuntur montes ac fumus volvitur. — 207. *Remis insurgimus*; cum remos, ane * remos, (cum remis inhaerentes) i. e. exsurgentes fortius remigamus.] — 209. *Servatum ex undis*; ac si diceret, de periculis in graviora se pervenisse discrimina. *Strophadum me litora*; Phineus [Agenoris filius Thracum] rex fuit, [vel ut quidam volunt] Arcadiae, [Cleobulam Aquilonis et Orythiae filiam, habuit uxorem, et ex

ea duos filios, quibus superinduxit novercam: quos noverca ad patrem tanquam stupri adfectatores detulit, ob quam rem eos Phineus coecavit, quare irati dii: vel ut quidam volunt, Aquilo, Ventus, propter nepotum iniuriam, eum coecavit, et ad pelagias insulas detulit, adposuitque Harpyias.] (Codd. et Steph. tantum: Ph. rex f. Arcadiae. Hic suis liberis superduxit novercam, cuius instinctu eos caecavit; ob quam rem irati Dii ei oculos sustulerunt et adhibuerunt Arpyas,) quae cum ei diu cibos abriperent, [somnosque inquietarent, hic] Iasonem cum Argonautis, propter vellus aureum Colchos petentem, suscepit [in] hospitio: cui etiam ductorem [propter Symplegadas petras] dedit. Hoc ergo beneficio illecti Argonautae, [cum ei gratiam vellent referre,] Zethum et Calain filios Boreae et Orithyae, alatos iuvenes, ad pellendas Harpyias miserunt: quas cum strictis gladiis persequerentur, pulsae de Arcadia pervenerunt ad insulas quae appellabantur Plotae. Et cum ulterius vellent tendere, ab Iride admoniti, ut desisterent a Iovis canibus, suos converterunt volatus: quorum conversio, i. e. στροφή, nomen insulis dedit. Quod Apollonius plenissime exequitur. Ut autem canes Iovis dicerentur, haec ratio est: quia ipsae *furiae* esse dicuntur: unde etiam epulas dicuntur abripere, quod est furiarum, ut (6. 606.): *et manibus prohibent contingere mensas.* Unde et avari finguntur furias pati: quia abstinent partis. Item has (al. *ipsas*) furias esse paulo post ipse (al. *idem*) testatur, ut (252.): *Vobis furiarum ego maxima pando.* *Furias* autem *canes* dici, et Lucanus testatur, dicens (6, 733.): *Stygiasque canes in luce superna Destituam.* Et in sexto (257.) Virgilius: *Visaeque canes ululare per umbram Adventante dea.* Sane apud inferos *furiae* dicuntur, et *canes*: apud superos *dirae* et *aves*: ut ipse in XII. (846.) ostendit. In medio vero *Harpyiae* dicuntur. Unde duplex in his effigies invenitur: [et] has Virgilius tres dicit, [quarum nomina sunt] Aëllo, Ocypete, Celaeno. Apollonius duas [dixit;] quem in XII. (845.) Virgilius sequitur: ut, *Sunt geminae pestes.* (Guelf. I. add.: *Strophades*, a conversione volatus, i. e. strophe, nomen insulis dedit.) [Quidam autem dicunt hunc Phineum ob divinitatem a Thracibus regem cooptatum, consilia divina prodidisse: et obcoecatum adpositis Harpyiis. — 210. *Stant;* sunt.] — 211. *Ionio in magno;* in magno mari Ionio. Et sciendum, Ionium sinum esse immensum ab Ionia usque ad Siciliam: et huius partes esse Adriaticum, Achaicum, Epiroticum. *Maria* enim vel a provinciis, vel ab insulis, vel a civitatibus nomen accipiunt. Bene ergo *in magno*, quasi in quo etiam alia maria sunt. [Quidam sane Ionium ab Io Inachi filia dictum volunt, quod amata hoc mare tranaverit, quod in VII. (790.), ubi de scuto Turni loquitur, plenius invenies. Nonnulli Ionium ab Ionio rege, qui in insula quae ante Illyricum iacet regnaverat dictum tradunt.] — 212. *Harpyiaeque colunt aliae;* ergo et Celaeno Harpyia. [Has Hesiodus dicit Thaumantis et Electrae filias quas, sicut dictum est, quidam furias putant, cum furiarum mater, secundum Hesiodum Terra, secundum Aeschylum Nox sit. *Phineia:* Versio Graeca est. — 213. *Mensasque metu;* hoc est sicut dictum est, pulsae a Zetho et Calai.] — 214. *Nec saevior ulla Pestis;* ut *poena* in Statio. [*] Et non dicit has de inferis [esse] natas, sed peiores

esse omnibus indé procreatis. — 216. [*Virginei volucrum vultus*; si subdistinguas *virginei*, maior erit admiratio. *Foedissima*; hic turpis, ut Terentius in Eunucho (4, 4, 17.): *Nunc heu videtur foedus, quae aliam non habet.* Alibi *foedum* cruentum, ut (2, 502.): *Sanguine foedantem:* et (7, 575.): *foedatique ora Galesi.*] — 217. *Proluvies*; sordis effusio. [Et vitavit, ne diceret *stercus*; et per hoc nimiam edacitatem ostendit. Et quidam volunt *proluvies*, cum *stercus* ventris significet, a Virgilio hoc loco figuram ventris significatam, Ergo quasi annosum et panticosum ventrem. Aliquando *proluvies* sola effusio. Terentius (Adelph. 5, 9, 28.): *Quod proluvium, quae haec est subita largitas.* Aliquando pro aquis multis ponitur.] *Uncaeque manus*; manus pro unguibus posuit: hoc est γαμψώνυχας (Steph. Καμψ.) — 218. *Fame*; veluti fame. Nam abundare dicit armenta. Aut re vera *fame*, quam eis inferebat non inopia, sed avaritia. [Alii famis praesides esse tradunt, quia et Phineo propterea adpositae sunt, et Troianos ab epulis prohibent, et his tantum famem praenuntiant, et ipsae sunt famis (fame) pallidae.] — 219. *Delati*; quod necessitatis est. Nam voluntate aliquo non deferimur, sed venimus. — 220. *Laeta*; pinguia. Nam in animalibus, in quibus cognosci non potest sensus, laetitiam pingue corpus ostendit: non mens, ut in hominibus. [*Passim campis*; Ulixis socii boves solis occidisse inducuntur, Virgilius credibilius finxit.] — 221. *Caprigenumque pecus*; satis nove, et affectate. [*Nullo custode*; deest *cum*.] *Per herbam*; ordo est, non per herbam, sed per campos in herbis videmus armenta. — 222. *Ipsumque vocamus*; *ipsum*, i. e. regem deorum, aut certe *praedatorem*, hoc est, cui de praeda debetur aliquid. Nam Romani moris fuit, ut bella gesturi de parte praedae aliquid numinibus pollicerentur: adeo ut Romae fuerit unum templum *Iovis praedatoris:* non quod praedae praeest, sed quod ei aliquid ex praeda debeatur. [Vel quod hic Deus iustitiae praeest. Ergo cum eum invocant, testantur se nihil mali facere, cum sine custode interimunt armenta.] — 223. *In partem praedamque*; in partem [scilicet] praedae. [Partem enim solent diis immolare, partem retinere sibi, unde Ovidius (Met. 12, 154.): *Sacra tulere suam, pars est data cetera mensis.*] — 224. *Dapibusque epulamur*; *dapes* deorum sunt. *Epulae* hominum. Bene ergo utrumque posuit: nam et sacrificiis et conviviis operam tribuunt. *Opimis*; pinguibus. — 225. [*Subitae*; pro subito, adverbium in nomen deflexum.] *Lapsu*; celeritate: ut supra (2, 14.). [*Adsunt*; velocitatem ostendit.] — 226. *Harpyiae*; vi Graeca diphthongus est. Nam Latina esse non potest, quia ne *v* quidem habemus. *Clangoribus alas*; deest *cum*, ut sit, alas quatiebant cum clangoribus: ut (G. 4, 484.): *Atque Ixionii vento rota constitit orbis*, i. e. cum vento. Aliter acyrologia est, si *clangorem* dixit alarum sonitum. [Plautus in Querulo de anseribus: *Cuncti alas quatiunt diris cum clangoribus.* Sed sane hic versus qui circumductus est talis auditur: *Resonant magnis stridoribus alae.* — 227. *Contactuque omnia foedant*; subaudiendum quae relinquebant.] — 228. *Tum*; praeterea: et deest *erat*, [vel *audiebatur:* et tria mala ipsarum posuit, vocem, tactum, odorem.] — 229. *Rursum*; ad illud solum pertinet: *Instruimus mensas.* Nam

ante in speluncis non fuerant. Et sciendum, hanc particulam interdum sic poni, ut iteratum aliquid significet: ut si dicas: *Veni ad te mane, rursum veni.* Interdum sine iteratione est: ut: *fui apud te, rursum veni etiam;* non ideo dicis *Rursum,* quia etiam primo venisti, sed quia illic fuisti. [*Cavata;* pro cava; nam *cavatum* proprie manu factum dicimus.] — 231. *Arisque reponimus ignem;* ecce quod dixit: *In partem praedamque Iovem.* Sane sciendum, iterationem hanc fieri secundum ritum sacrorum. Nam displicuisse prima ex prodigiis indicatur. Sunt autem hae *animales hostiae*, quae tantum immolantur, [et caro sacerdotibus proficit.] Alibi tantum sanguinem in aras fundi significat: ut (67.): *Sanguinis et sacri pateras.* Alibi partem corporis: ut (5, 237.): *Extaque salsos Porriciam* (codd. *proic.*) *in fluctus.'* Alibi integras victimas, ut (6, 253.): *Et solida imponit taurorum viscera flammis.* — 232. *Ex diverso coeli;* [ut] *ex secreto montium:* subaudis *loco.* — 233. *Turba sonans;* si *tres* sunt, quomodo *turba?* Solvitur: Figura emphasis est; nam *tres* sunt, et ad saevitiam retulit earum turbam, impetum[que] ostendit. Nam de tribus loquitur. Et alludit ad furias, de quibus ait alibi (6, 572.): *Vocat agmina saeva sororum.* [Ergo *turba*, tanquam turba. Quare *turba*, cum tres dixerit? quia apud Graecos qui dualem numerum habent, pluralis numerus a tribus incipit. Ergo bene *turba,* quasi plures; vel *turba* propter tumultum et strepitum alarum. Alii tradunt ideo *turbam*, quod plures, non tres tantum Harpyiae sint. Alii quod eis cum Furiis consortium, unde (252.): *Vobis furiarum ego maxima.* Alii etiam Parcas esse, unde et divinatio ei data est.] *Praedam pedibus circumvolat uncis;* aut circum praedam [dixit] volat uncis pedibus: aut intra volam [interiorem manus] amplectitur praedam. Unde et *involare* dicimus, *intra volam tenere.* Unde et pira quaedam *volema* dicuntur, [eo quod *volam* impleant. — 234. *Polluit;* contingit, et pollutum sacrificium contactum dicitur, et hoc est, *Contactuque omnia foedant Immundo.* — 235. *Dira;* Sabini et Umbri, quae nos *mala, dira* appellant. — 236. *Ac iussi;* hic *iussi*, utrum verbum an participium sit, i. e. utrum illi iussi sint, an ego iussi?] *Tectosque* etc.; hoc est disponunt et tectos faciunt. Sic[ut] et scuta condendo latere faciunt. — 239. [*Signum;* utique militare.] *Misenus;* bene Misenum dicit tubicinem. Ipse est enim qui dicitur filius fuisse Aeoli: ut (6, 164.): *Misenum Aeolidem:* quia constat sonum omnem ex vento creari. — 240. *Nova;* mira. Ut (E. 3, 86.): *Pollio et ipse facit nova carmina.* Nam *novum* bellum non est, cuius extat exemplum. Hercules enim in monte Arcadiae Stimphalo vicit Stimphalidas: ut Statius (Theb. 4, 298.): *Et aerisonum Stimphalon;* aut *Nova* ideo: quia vulnerari non poterant. — 241. *Obscoenas; obscoenae* sunt aves, quae canendo adversa significant: ut paulo post; *Infelix vates. Pelagi volucres;* quia dicuntur Ponti et Terrae filiae: unde in insulis habitant, partem terrarum, partem maris tenentes. Alii dicunt, eas Neptuni filias: qui fere prodigiorum omnium pater est, nec immerito. Nam secundum Milesium Thaletem, omnia ex humore procreantur: unde est (G. 4, 382.): *Oceanumque patrem rerum.* Hinc fit, ut, quotienscunque desunt parentes, redeatur

in generalitatem. Sic et peregrinos Neptuni filios dicimus: quorum ignoramus parentes. [Quidam *Pelagi* adverbialiter accipiunt, ut *belli*, ut *domi*, propterea quod res in Insula geritur.] Alii vero dicunt, Harpyias filias esse Thaumantis et Electrae. (Guelf. I. add.: quae sic dicuntur: elloo, cypodo, podarce, quam Virgilius celeno.) [*Foedare*; cruentare. Ennius: *Ferro foedati iacent.*] — 242. *Vim plumis ullam*; naturale enim est, ut eludat ictum plumarum levitas. Unde et addidit *Plumis.* Nam, quod Donatus dicit, ideo eas fuisse invulnerabiles, quia de Styge erant natae, non probatur. — 244. [*Semesam*; semicomesam.] *Vestigia*; [vel] pedum signa: [vel indicium sordium, quibus epulas discedentes polluebant.] — 246. *Infelix vates*; nuntia infelicitatis: ut [Homerus] (Il. α, 106.): μάντι κακῶν. [Hoc est nobis infelix, ut, Sis felix, i. e. nobis, et videtur hic auspicii genus inducere secundum augures, quod de diris colligitur, quorum unum genus est quod ex signis colligitur, quo nunc utimur. Diram autem esse Harpyiam duplici modo memorat, et oscinis et alitis: etenim cum facit loquentem oscinem, auspicium expungitur, dirum tamen quod futuram famem denuntiat; nam ipse ait (362.): *Sive deae, seu sint dirae obscoenaeque volucres.* Et (256.): *Quam vos dira fames.* Verum cum ait (258.): *Pinnis ablata refugit;* ab alite auspicium factum docuit: aliter (alites) enim certa genera avium ab auguribus appellantur, quae pinnis vel volatu omina possunt facere, quae si fuerint prosperae, *praepetes*, si adversae *inhibrae* (inebrae; cf. 461.) dicuntur, quod etiam in XII. (862.) significat cum dicit: *Alitis in parvae subito collecta figuram;* ubi vere diram vult videri.] *Rumpit vocem*; cum indignatione loquitur: ut (10, 63.): *Quid me alta silentia cogis Rumpere?* Et notandum, ut supra (2, 129.) diximus, *Rumpit vocem:* [cum hoc de silentio melius dicatur fieri. An *rumpit*, quia tantum humanam habens faciem, contra naturam sui corporis loquitur? — 247. *Bellum etiam pro caede Boum stratisque iuvencis;* iteratum est ad augendum invidiam, ut (326.): *Stirpis Achilleae fastus, iuvenemque superbum.* Aut num aetates boum volunt comprehendere?] — 248. *Laomedontiadae*; perfidi: a rege natum opprobrium, qui deos fefellit. [Sane alibi indifferenter hoc nomen ex persona poëtae ponitur, ut (8, 18.): *Laomedontius heros*, (7, 105.): *Laomedontia pubes.* *Bellumne;* necessario iteravit, ut verbum in quo culpa consistit.] — 249. *Patrio regno;* [aut] Neptunio, [aut, sicut alii dicunt, quia Thaumas pater earum ex Electra Ponti et Terrae filius fuit. Alii *patrio*, proprio accipiunt, ut (G. 1, 52.): *Et patrios cultusque locorum*, ut quae (*i. e.*) proprios, nunquam (*non quos*) patriam agri habeant: [*] Aut ut alii, quoniam Neptuni filiae fuerunt.] — 250. *Accipite ergo*; quia nos bellis appetistis: ac si diceret, ut futuram famem iam nunc possitis timere. — 251. *Quae Phoebo pater omnipotens*; tribuit auctoritatem, ne possint a se dicta [quasi ab irata conficta] contemni. Simul notandum, Apollinem quae dicit a Iove cognoscere. *Phoebus Apollo;* purus, impollutus: et est Apollinis fixum antonomasivum: quod alii dari non potest. Nam sunt [et] alia communia, ut: *Pater omnipotens.* — 252. *Furiarum maxima;* adeo ipsae sunt furiae, ut et unum epitheton habeant, et (ex) causis con-

sentiant. Nam ait de Tisiphone (6, 605.): *Furiarum maxima iuxta Accubat: et manibus prohibet contingere mensas;* quod etiam hae faciunt, et inferentes Troianis famem et praenuntiantes. [Alii dicunt, ideo adsumpsisse sibi furiae nomen harpyiam, ut terreat.] — 253. *Italiam cursu petitis;* ex his, quae norunt, fidem dicendis accommodat (Guelf. I. *dicenti accommodant; accommodant* et al. codd.) [I. e., ex hoc mihi fidem habebitis futurorum, si praecedentia vera sunt. — 255. *Datam;* fatis concessam.] — 256. *Quam vos dira fames;* ut Varro in secundo Divinarum dixit, oraculum hoc a Dodonaeo Iove apud Epirum acceperunt: quod modo dixisse fingit Harpyias, sed (Guelf. I. II. et) tamen colorate tangit historiam dicendo: *Quae Phoebo pater omnipotens. Nostraeque iniuria caedis;* [quidam *iniuriam* pro *vindictam* accipiunt, et Harpyia] ista mentitur. Nam imminens Troianis fatalis est fames. — 257. *Ambesas;* undique esas, hoc est rotundas. Maiores enim [nostri] has [mensas] habebant in honore (honorem) deorum, paniceas scilicet. — 258. *Refugit;* non metu; nec enim minantibus convenit; sed ne posset [rogatu] placari. — 259. [*Gelidus diriguit;* i. e. gelidus factus, diriguit.] — 260. *Nec amplius armis;* subaudis *usi sunt.* Nec enim potest esse ab inferioribus zeugma: quod plerumque fit, ut et (ei) per omnia unus sermo sufficiat: ut (359.): *Troiugena interpres divum; qui Numina Phoebi, Qui Tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis;* per omnia *sentis* intelligis. Plerumque aliud subauditur: ut hoc loco. Item (12, 435.): *Disce puer virtutem ex me, verumque laborem: Fortunam ex aliis;* subaudis *opta.* Nam fortuna ex aliis non discitur. — 261. *Sed votis precibusque;* duplici ratione placantur numina: aut votis aut precibus. Unde est (437.): *Iunonis magnae primum prece numen adora.* Item (438.): *Iunoni cane vota libens. Iubent;* volunt: ut: *Infandum regina iubes renovare dolorem.* [Terentius (Andr. 3, 3, 1.): *Iubeo Chremetem.*] — 262. *Sive deae;* quia divinant. *Obscoenaeque volucres;* quia in his ventris cernebant proluviem. Bene autem, etiam si aves sunt, eas dicit placandas, propter pessima omina. — 263. *Passis;* [apertis] solutis. — 264. *Numina magna;* [hoc est] Iovem, Minervam, [et] Mercurium, secundum Samothracas, [ut (12.): *Penatibus et magnis diis.* Ita autem invocat, ut *magna* dicat.] *Meritos;* congruos, i. e. expiatorios. Unde sequitur, *Dii prohibete minas.* [*Indicit;* sacrorum verbo usus est, nam supplicationes et dies festi indici dicebantur. — 265. *Dii prohibete minas;* hoc per speciem auguralem quae *invocatio* appellatur. nonnulli dictum putant. *Invocatio* autem est precatio uti avertantur mala, cuius rei causa id sacrificium augurale peragitur, et hic de auspicio Harpyiarum invocatione suscepta.] *Avertite casum;* bene, etiam si contingat, casum credit esse, non ultionem: [aut certe ideo *casum,* ne si fatalis averti non possit. *Casum* autem, i. e. periculum, nihil est enim fame gravius, quod ait postea: *obscaenamque famem, quae prima pericula vito.* Sallustius: *Sin vis obsistat, ferro, quam fame, aequius perituros.*] *Servate pios;* propter facta sacrificia. [Merito ergo servate nos qui pii sumus, ut (7, 21.): *Quae ne monstra pii paterentur talia Troes.*] — 269. *Ventusque gubernatorque vocabant;* honestius hac [e]locutione per

pluralem utimur numerum, licet possit et singularis esse. — 270. [*Iam medio apparet fluctu;* iuxta morem cotidianum dixit *medio*, ut si dicamus; *in medio mari naufragium fecit*, cum interdum non longe a litore contingit.] *Nemorosa Zacynthos;* insulas Graeciae commemorat. [Hae omnes insulae Graeciae sunt, quas Homerum secutus, mutatis tantum coniunctionibus de Graeco in Latinum transtulit. *Nemorosa* autem Hom. (Il. 1, 24.) ὑλήεσσα Ζάκυνθος commemorat.] — 271. *Sameque;* Cephaleniae [civitas] est ista insula: nam Samos in Asia est. [*Neritos;* mons Ithacae.] — 272. *Effugimus;* transimus celeriter. *Laërtia regna;* irrisorie, cum praemiserit scopulos: ut (1, 139.): *Immania saxa, Vestras, Eure, domus.* — 274. *Leucatae* etc.; Leucata (al. *Leucate; Leucas*) mons est altissimus [prope peninsula], in promontorio Epiri, iuxta Ambraciam [sinum et] civitatem: quam Augustus Nicopolim appellavit, victis illic Antonio et Cleopatra. Ibi etiam templum Actiaco [in promontorio] Apollini constituit, et ludos Actiacos. Unde nunc Virgilius, in honorem Augusti, quae ipse fecit, dat eius origini. Nam Aeneam illic dicit ludos celebrasse: ut alibi inducit Aeneam promittentem templum Apollini, quod fecisse constat Augustum, ut (6, 69.): *Tum Phoebo et triviae solido de marmore templum Constituam.* [Sane de hoc Leucate amatores se in mare, ad excludendum (*excutiend.*) amorem, praecipitare dicebantur. *Nimbosa cacumina;* semper enim, quamvis aliis coeli partibus serenis, Leucatis montis cacumen nubibus tectum est.] — 275. *Et formidatus nautis;* [aut quod locus hostilis:] aut propter asperitatem locorum, quia saxosa sunt: aut, ut quidam volunt, quia moris erat, aliquem ei de nautis immolari, [ac per hoc qui formidaretur. *Aperitur Apollo;* nauticum verbum, quotiens cedente eo, quo impeditur aspectus, aliquid patescit, ut (3, 530.): *Portusque patescit Iam propior.*] — 276. *Hunc petimus;* occurrebat: *Cur formidatum petistis?* Ideo intulit (Guelf. I. add.: *Huc pet.*; si formidatur, quare *huc petimus?* Solvitur: at fiducia virtutis, aut quia hoc necessitas imperabat; dicendo ergo *fessi*, necessitatem demonstrat; propter saxosa loca, in quae moris erat, ut unus ex nautis immolaretur.) [*Fessi;* vel quia hiemis imminebat adventus: nam ideo et parvae urbi successit, quia terra erat hostilis, aut ideo hostili terrae, quia erat parva.] *Parvae urbi;* Ambraciae [scilicet, apud quam pugnavit Augustus contra Antonium; unde Ovidius (Met. 13, 713.): *Certatam lite Deorum Ambraciam. Parvae* autem in adulationem Augusti dictum, nam hanc Augustus diruit primo, quod ei bello Actiaco fuisset inimica. *Parva* ergo, quam parvam fecerat Caesar, sed postea instauravit, et appellavit Nicopolin. — 278. *Insperata tellure;* an quia saxosa loca, an quia per medios hostes navigaverant, an quia tempestate, an quia cum Graeca natione?] *Tellure potiti;* *potior* et *illa re* dicimus et *illius rei:* sed per septimum [casum] in usu est, per genitivum figurate ponitur. Sallustius (Iug. 25.): *Ut prius quam legatos conveniret* (codd. et al. *videret*), *Adherbalis potiretur.* Legimus et per accusativum: sed uti non possumus. Terentius (Adel. 5, 4, 16.): *Patria potitur commoda.* — 279. *Lustramurque Iovi;* aut *lustramur*, i. e., purgamur, ut Iovi sacra faciamus; [aut dubium est, utrum faciendis, an sol-

vendis votis:] aut certe *lustramur Iovi*, i. e., expiamur. Piaculum enim commissum fuerat, tauro in Thracia immolato, ut diximus supra (21.), et licet multa fuissent secuta sacrificia, intelligebatur tamen adhuc numen iratum non desinentibus malis. Sciendum sane, moris fuisse, ut piaculo commisso ludi celebrarentur. Nam cum Romani iracundia Matris deûm laborarent, et eam nec sacrificiis nec ludis placare possent, quidam senex statutis ludis Circensibus saltavit (al. hic et mox *salut.*): quae sola fuit causa placationis. Unde et natum proverbium est: *Omnia secunda, saltat senex.* [Quamvis haec ex alio ordine et alia ex causa narretur stotian * (historia). Aut *lustramur Iovi*, quia supra dixerat: *Ipsumque vocamus, In partem praedamque Iovem*; et postea poena Harpyiarum secuta est. Ergo quoniam non ad iustum sacrificium Iovem invocaverint, ideo illi piaculum solvunt, hoc est enim *diis lustrari*, offensa eorum liberari. Sane *lustramur* apto verbo usus est, mentionem ludorum facturus; horum enim certaminum sacra celebratio *lustrum* vocatur: lustrato enim populo dii placantur. *Votisque incendimus aras*; i. e. vota facientes. Dubitatur vero, utrum Iovis aras, an Veneris dixerit. Varro enim templum Veneri ab Aenea conditum, ubi nunc Leucatem dicit; quamvis Menander et Turpilius comici a Facione (Phaone) Lesbio id templum conditum dicunt. Qui cum esset navicularius, solitus a Lesbo in continentem proximos quosque mercede transvehere, Venerem mutatam in navis (anus) formam gratis transvexit; quapropter ab ea donatus unguenti alabastro, cum se in dies inditum (inde tum) ungeret, feminas in sui amorem trahebat, in queis fuit una quae de monte Leucate cum potiri eius nequiret abiecisse se dicitur, unde nunc aucturare (auctor.) se quotannis solent, qui de eo monte iaciunt* (*iaciuntur s. iaciunt se*) in pelagus, quidam id fieri propter Leucaten puerum dicunt, quem cum Apollo vellet rapere, in mare se proiecit, montemque cognominem sibi fecit.] — 280. *Actia litora*; ut supra diximus, propter Augustum hoc dicit, qui illic ludos statuit agonales (al. *et agona*), [devicto Antonio et Cleopatra.] — 281. *Patrias palaestras; palaestrae* usus primum apud Athenienses repertus est. Troiani autem, praeter Dardanum et Teucrum, etiam ab Atheniensibus originem ducunt. Unde et Minervam colunt. Hinc est in secundo (188.): *Neu populum antiqua sub relligione tueri. Antiqua* [scilicet] ab Atheniensibus tradita. *Iliacis* ergo, Atheniensibus, unde Ilienses didicerunt. [Nam et Vestam ideo Troiani colunt, quia eadem terra est, terrigenas autem Athenienses nemo dubitat.] — 283. *Fugam tenuisse*; feliciter navigasse. Nam *tenere* est implere, ut (686.): *Ni teneant cursus* [*certum est dare lintea retro*:] i. e. impleant. Et potest intelligi secundum communem sensum, ob hoc eos lustratos, i. e. expiatos, ob hoc sacrificasse, et ludos celebrasse, quia hostiles terras prospera navigatione transierant. — 284. *Magnum etc.*; [*magnum*, ne putemus, lunarem esse, propterea dixit:] Antiqui [enim] tempora sideribus computabant, et dixerunt primo lunarem annum triginta dierum. Unde invenitur in aliquibus vita nongentorum annorum, scilicet lunarium. Postea solstitialis annus repertus est: qui XII. continet menses. Mox maiore cura *magnum annum* esse voluerunt, omnibus planetis

in eundem locum recurrentibus (codd. praeter Guelf. I. *dec.*). Et hoc (al. *hinc*, s. *hic*) fit, ut supra (1, 269.) diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos XII. mille (codd. Burm. et al. *millia*, vel *milia*) nongentos quinquaginta (Guelf. I. duodec. milia quingentos triginta quat.) quatuor, solstitiales scilicet. Bene ergo nunc *magnum* addidit, ne lunarem intelligere[mu]s; bene *solis* nomen, ne, quia dixerat *magnum*, illum [VII.] planetarum accipere[mu]s: de quo varia dicuntur et a Mentore (Metone), et ab Eudoxo, et a Ptolomaeo, et ab ipso Tullio. Nam in libris De Deorum natura (2, 20.) *tria millia annorum* dixit *magnum annum tenere.* [Possumus tamen accipere, Troianos ibi annum duodecim mensium fecisse.] — 286. *Aere cavo clypeum*; aeris cavi: ut (1, 75.): *Pulchra prole.* [*Clypeum* hic masculino, at neutro alibi (9, 709.): *Clypeum superintonat ingens.*] *Magni gestamen Abantis*; penultima habet accentum; et hunc Abantem intelligamus occisum cum Adrogeo [apud Troiam, ut (2, 389.): *Mutemus clypeos*; sed Virgilius amans, inventa occasione, recondita quaeque summatim et antiquam contingere fabulam, de Abante dixit: *Abans* namque Lyncei et Hypermnestrae filius viribus praestans, cum vicinas civitates subvertisset, magnusque terror universis esset, diem supremum obiit: populi autem quos ille devicerat, regno eius infesti, manu facta urbem dirutari muros subiere, cumque in eo essent, ut iam civitatis potirentur, senex quidam iuvenem egregiae formae securum in publico excidio notavit in foro, cumque ex eo quaesisset cur patriae non succurreret, et respondisset, quod arma non haberet, tunc senex ei Abantis arma consecrata demonstrat, hortaturque ut eis uteretur: quibus tunc sumptis iuvenis properat in aciem. Hostes vero, viso *Abantis clypeo*, fugerunt. Quidam sane *Abantem* inventorem clypei ferunt, sed hoc nomen in penultima syllaba habet accentum. — 287. *Postibus adversis figo*; proprie; *figi* enim *dona* dicuntur, ut (9, 408.): *Sacra ad fastigia fixi*; et sciendum, inter sacratas res etiam dona esse, sicut in libris Sacrorum invenitur, quae tamdiu *dona* dici possunt, quamdiu non profanentur. Rite ergo dicendo: *Aeneas haec de Danais victoribus arma*, ostendit clypeum quem dono obtulerat consecratum. Sciendum tamen, hunc clypeum ab Aenea apud Samothraciam in templo consecratum, quod poëta per transitum tetigit.] *Rem carmine signo*; *rem*, votum, i. e. voluntatem. [*Carmine* autem epigrammate.] Et sciendum, *carmen* dici, quicquid pedibus continetur. Nam et hic unum versum *carmen* dixit: et in Bucolicis duo, ut (E. 5, 43.): *tumulo superaddite carmen*, *Daphnis ego in silvis hinc usque ad sidera notus*, *Formosi pecoris custos formosior ipse.* — 288. *De Danais victoribus*; irrisio est; ut (2, 368.): *Victoresque cadunt Danai.* Subaudis autem: *arma consecravit*, [vel posuit. Sane hic arma clypeum solum dicunt, ut (10, 841.): *At Lausum socii exanimem super arma ferebant.* — 289. *Linquere tum portus*; i. e. post insultationem carminis necessario statim fugit.] — 291. *Aërias arces*; i. e. altas. *Phaeacum*; Corcyram insulam dicit, sitam inter Epirum et Calabriam, ubi regnavit Alcinous, [quam incoluerunt Phoeaces.] *Abscondimus*; nauticus sermo est; sane mira usus est celeritate, ut ante absconditam quam visam insulam diceret. —

292. *Portuque subimus Chaonio*; ut (7, 161.): *Subeunt muro.* Nam si *Chaonios* legeris, non *Chaonio*, difficilis est scansio, non excluso *s*. — 293. *Buthroti urbem*; i. e. Buthrotium (*Buthrotum*): ut (1, 244.): *Fontem Timavi.* Haec autem civitas est in Epiro, cuius pars est Chaonia: quae ante Molossia (codd. *Molosia* et in seq. praeter Guelf. I.) dicta est: [posita est autem in saxo, quod mari cingitur, in quo fons huius naturae esse perhibetur, ut, cum mare quietum fuerit, crescat, cum vero fluctibus attollitur, decrescat.] — 294. *Incredibilis rerum fama*; incredibilium rerum fama. Et bene non cre[di]dit. Unde et postea interrogat: *Pyrrhin' connubia servas?* — 297. *Patrio marito*; atqui Thebana fuit [de Thebis Phrygiis.] Sed aut provinciam pro patria posuit, ut (1, 380.): *Italiam quaero patriam.* Item Sallustius: *Hispaniam sibi patriam esse.* Aut certe secundum ius locutus est: quia uxor viri domicilium sequitur. Iuncta ergo Hectori, facta Troiana est. Nam et *cessisse*, de iure [verbum] est. *Cedi* enim *hereditas* dicitur, [ergo merito dicta est Heleno civi nupsisse.] *Cessisse marito*; [sic ait, ut dicimus: *ex hereditate paterna illud mihi cessit.*] Consuetudinis [sane] regiae fuit, ut legitimam uxorem non habentes, aliquam licet captivam, tamen pro legitima haberent: adeo ut liberi ex ipsa nati succederent. Pyrrhus hanc quasi legitimam habuit, et ex ea filium Molossum suscepit. Postea cum vellet Hermionen, Menelai et Helenae filiam, Oresti iam ante desponsatam, ducere uxorem, Orestis insidiis in templo Delphici Apollinis occisus est. Verum moriens praecepit, ut Andromache, quae apud eum coniugis locum tenuerat, Heleno daretur [quae peperit Molossum prius Pyrrho] propter supradictum beneficium, quo eum a navigatione, [ceteris Graecis navigantibus, quos tanquam vates sciebat tempestate perituros] prohibuerat. Inde factum est, ut teneret [Helenus] regnum privigni, qui successerat patri: a quo *Molossia* dicta est pars Epiri, quam [sicut dictum est] Helenus postea a fratre *Chaone*, quem in venatu per ignorantiam dicitur occidisse, *Chaoniam* nominavit: quasi ad solatium fratris extincti, [quamvis de hoc nomine etiam aliae causae apud diversos alios inveniantur. — 300. *Progredior portu, classes et litora linquens*; hysteronproteron in sensu: ante enim linquitur litus, et sic a portu proceditur. [Sane securitatem verbo ostendit, dicens: *Classes et litora linquens*, quippe cum regnum civium peteret. Aliter in primo (306.): *Exire locosque Explorare novos.*] Notandum sane, finitum esse versum participio: quod rarum apud Latinos est, apud Graecos vitiosissimum. — 301. *Sollemnes*; [non festas sed] legitimas, anniversarias. *Tristia dona*; acerba: tale est illud (5, 49.): *Quem semper acerbum, Semper honoratum, sic dii voluistis, habebo.* — 302. *In Luco*; *lucum*, ut supra (1, 441.) diximus, nunquam ponit sine religione. Nam in ipsis habitant manes piorum, qui lares viales sunt: unde in sexto (673.): *Nulli certa domus: lucis habitamus opacis.* [Et in V. (760.): *Tumuloque sacerdos, Ac lucus late sacer additur Anchiseo*; et hic *lucus*, qui ad reddenda sollemnia Hectori et Astyanacti fuerat dicatus.] *Falsi*; simulati. — 303. [*Libabat cineri*; non dixit cuius, sed exin latius intelligitur.] *Manesque vocabat*; sacrificiis inani (al. *inanis*) sepulturae conciliabat manes Hectoreos: et

bene in luco, ut diximus supra (1, 441.). — 304. *Ad tumulum*; i. e. cenotaphion. *Viridi cespite*; herboso. — 305. *Geminas*; unam marito, alteram filio. Aut certe illud respicit: quia inferi pari gaudent numero. Ut (E. 5, 66.): *Ecce duas tibi Daphni.* Superi vero impari: ut (E. 8, 75.): *Numero Deus impare gaudet:* [vel *geminas*, Diti patri et Proserpinae; aut quia elatae mortuorum *arae*, deorum *altaria* dicuntur, ut (E. 5, 66.): *En quattuor aras, Ecce duas tibi Daphni, duoque altaria Phoebo.* Quamvis hoc frequenter poëta ipse confundat. *Lacrymis sacraverat*; hoc tantum, ut causam lacrymarum haberet.] — 306. *Monstris*; rebus [scilicet] insperatis: [et hoc ad Andromachen refertur, quae putat monstrum: aut certe *monstris*, quod tunc advenerat Aeneas, cum illa Manes invocaret, et eum crederet esse defunctum.] — 308. *Deriguit visu in medio*; dum me cernit [et] obstipuit (al. *obstup.*), [aut antequam nos manifestius videret.] *Calor ossa reliquit*; i. e. extimuit: ut (1, 92.): *Solvuntur frigore membra.* — 310. *Verane te facies*; ordo est: O nate dea, affersne te mihi, vera facies, verus nuntius, [et opportunum principium feminae, quam incertam timor fecerat. *Verus mihi nuntius adfers*; quidam sic exponunt, prout adferris, i. e. vivus mihi nuntiaris.] — 311. *Vivisne*; et secundum muliebrem adfectum [sicut supra dictum est] interrogat, et bene suspicatur. Nam et inferis sacrificat, et in luco, in quo habitant manes. — 312. *Hector* etc.; hoc ad Aeneae pertinet gloriam, ut ab Hectore nunquam discessisse videatur. Sensit (codd. *sentit*) autem hoc: si umbrae videntur in sacris dandis, cur non eorum magis quibus sacrificatur? [*Dixit, lacrymasque effudit*; bene postquam ad mentionem Hectoris ventum est, et tacuit et flevit.] — 313. *Furenti*; insolabiliter (al. *intolerabiliter*) et impatienter dolenti. — 314. [*Turbatus*; lugente scilicet Andromache: Cato ait: *Verba tertiato et quartato quempiam dicere prae metu.*] *Hisco*; *hiscere* est hiare, nec loqui posse. [Nam qui nimium moerent, singultibus ore etiam aperto verba reddere non possunt. Vel *hisco*, hic loquor.] — 315. *Vivo equidem*; [hoc enim et hos (*hoc cum patho*) legendum est: *] ac si diceret: si tamen vita est, infeliciter vivere. — 316. [*Nam vera vides*; propter illud: *verane te facies?* — 317. *Heu*; disiungendum ab interrogatione, ut separatim luctuosa vox audiatur. *Casus*; hic eventus, ut (1, 241.): *Tot casibus actos.* Alibi periculum. *Deiectam coniuge tanto*; Daphnas, per comparationem virorum factum.] *Excipit*; signate locutus est, quia *deiectam* dixerat; *excipiuntur* enim, quae cadunt. — 318. *Digna*; congrua et priori conveniens. — 319. *Hectoris Andromache*; si *Andromache*, sequentibus iunge: si *Andromachen*, superioribus. [Sed cum supra *Heleno* nuptam dixerit, cur hic *Hectoris* dixit? Sed ipse quaestionem solvit, dicendo *incredibilis*.] *Connubia servas*; tenes: ut (7, 3.): *Et nunc servat honos sedem tuus ossaque nomen.* [Aut certe omis* (amas), ut (G. 4, 459.): *servantem ripas.* Aut quia audierat nuptam Heleno. *Servas*; pro servasti. — 320. *Deiecit vultum*; decenter, quia de concubitu admonita est.] *Demissa*; humili, [tenui; et verecunde, quia de Pyrrho dictura est.] — 321. *O felix*; bene: [nec ad interrogata respondit,] et virginitatem laudat, et mortem: ut ostendat se invitam Pyrrhi

pertulisse connubium: et esse superstitem suis miseriis. *Priameia virgo;* [quia notum est nomen, omisit.] *Una ante alias;* ideo *felicior*, quia virgo extincta est. [*Una ante alias* hic absolute iunxit, ut *filia ante alios*. Iungitur tamen et comparativo, ut (1, 347.): *Scelere ante alios immanior:* et superlativo: ut (4, 141.): *ipse ante alios pulcherrimus omnes*.] — 322. *Hostilem ad tumulum;* quia grande est mortis solatium, praemissus hostis interitus. Fabula talis est: Achilles, dum circa muros Troiae bellum gereret, Polyxenam visam adamavit: et conditione pacis in matrimonium postulavit. [Alii dicunt, quod, cum ad redimendum corpus Hectoris ab Achille, etiam ipsa cum patre venisset, adamata est.] Quam cum Troiani fraude promisissent, Paris post Tymbraei Apollinis simulacrum latuit, et venientem Achillem ad foedus missa vulneravit sagitta. Tum Achilles moriens petiit, ut, devicta (codd. *evicta*, Guelf. I. *vita*) Troia, ad eius sepulcrum Polyxena immolaretur: quod Pyrrhus implevit. [Est alius ordo fabulae huius: Cum Graeci victores in patriam vellent reverti, e tumulo Achillis vox dicitur audita, querentis, quod sibi soli de praeda nihil impertivissent. De qua re consultus Calchas, cecinit, Polyxenam Priami filiam, quam vivus Achilles dilexerat, eius debere manibus immolari; quae cum admota tumulo Achillis occidenda esset, manu Pyrrhi aequanimiter mortem dicitur suscepisse. Invenitur enim apud quosdam, quod etiam ipsa Achillem amaverit, et ea nesciente Achilles fraude et insidiis sit peremptus. *Troiae sub moenibus altis;* solatium dedit mortuae, quod licet ad hostilem tumulum, sed in ore patriae perierit; unde duplex felicitas, quod et virgo, et in patria meruerit interire. — 323. *Iussa mori;* bene hoc ex praecepto Achillis, quam ad tumulum suum iussit occidi. *Sortitus;* quia captivi et praeda inter victores sorte dividebantur, ut est (9, 268.): *Et praedae ducere sortem.*] — 324. *Nec victoris* etc.; singula habent emphasim suam. Nam parum erat *dominum* dicere, nisi et victoris adderet fastum. [Merito ergo felix, quae sola morte tot poenas effugit.] *Tetigit captiva cubile; tetigit*, non [cum fiducia coniugali secure] ascendit, [sed ut solent captivae dominorum toros paventes leviter contingere, et cubile dixit, quod est pecudum quadrupedum,] nec genialem lectulum, sed cubile. — 325. [*Diversa per aequora vectae;* tanquam parum fuerat, patriam incensam. — 326. *Stirpis Achilleae;* cum magno dolore dictum *Achilleae*. Quia ab eo Hector occisus est, et idem bis dixit.] *Fastus*; superbiam: et est quartae declinationis. Nam liber, qui dierum habet computationem, secundae declinationis est. Unde erravit Lucanus (10, 187.) dicendo: *Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus.* — 327. *Servitio enixae tulimus;* hoc est pertulimus, donec in servitio positae enitere-mur. [Fabula autem est ut praediximus.] Et bene plurali utitur numero, ad excusandum pudorem. — 328. *Ledaeam Hermionem*; i. e. Ledae (codd. Burm. *Ledeae*) neptem [Tyndarei uxorem, quam Iuppiter in Cygnum mutatus gravidam fecit, quae ovum peperisse dicitur, unde nati sunt Helena, Castor et Pollux.] *Lacedaemoniosque hymenaeos*; cum ingenti felle: ac si diceret: Infelices maritis semper: ut Paridi, et Deiphobo. — 329. *Transmisit;* herili voluntate, non lege coniugii: [vel quia inter capti-

vos matrimonio fides non stabat:] unde et *habendam* dixit, [et *transmisit:* quia alii tradidit, quidam permisit accipiunt. — 330. *Ereptae coniugis*; hanc *Hermionen* quidam dicunt, cum Oresti esset desponsata, post a Menelao, apud Troiam admirante virtutem Pyrrhi, eam promissam. Alii dicunt, a Menelao quidem apud Ilium Pyrrho desponsatam, sed Tyndario (sed a Tyndaro) Oresti, morante apud Troiam Pyrrho, ut quidam promissam, ut quidam coniunctam tradunt: quam cum Pyrrhus, confisus voluntate Menelai, armatus multitudine rapuisset, ab Oreste insidiis interfectus est. Si ergo Orestes eam uxorem non duxerat, cur *coniugis* posuit? Sic ergo intelligendum est, quam sperabat coniugem, ut in secundo (344.): *Et gener auxilium*, cum adhuc sponsus esset.] — 331. *Scelerum furiis*; matricidii (codd. Burm. *matricidio*) scilicet. [Orestes enim, Agamemnonis filius, cum interfecto patre a Clytaemnestra coniuge et adultero Aegysto, ipse subtractus periculo esset, apud Stroficum (Strophium), patrem Pyladis, educatus est. Qui, cum adolevisset cum amico Pylade, tam Aegystum quam matrem peremit: ob quam causam furiis agitatus est, nec ante furore liberatus, quam pervenisset in Tauricam regionem, ubi soror eius Iphigenia subducta Achana (a Diana) apud Aulidem sacrificio, templo Dianae praeerat, et more gentis, deae hospites immolabat. Ibi cum ad aras pertractus esset, ut tanquam hospes occideretur, agnitus a sorore, subtractus est morti: post, accepto responso, sublato Dianae simulacro, sororem reduxit in Atticam, ubi, in honorem conservati numinis, Tauropolin appellavit.] *Agitatus*; stimulatus. [Cicero in Rosciana (24.): *Agitari et perterreri furiarum taedis ardentibus.*] — 332. *Excipit*; dolo interficit, [ut (6, 173.): *Aemulus exceptum Triton.*] *Patrias aras*; alii Achilleas intelligunt, [ubi ille adorabat Apollinem, aut quod ibi Achilles occisus sit:) nam Pyrrhus, ut in historia legimus, occiso patre in templo Apollinis Tymbraei, reversus ad patriam, in numinis insultationem, in templo eius Delphico aras patri constituit, et illic ei coepit sacrificare: [neque enim aut Pyrrhus, aut Apollo Delphis oriundi sunt.] Alii *patrias*, Apollineas volunt, a *Patris* (codd. praeter Guelf. I. *Patras*), Achaiae civitate, in qua [*Patrius*] *Apollo* colitur. Nec debemus quaerere, cur non *Delphicas* dixerit, quia epitheta in alieno negotio plerumque alia ponuntur, ut in quarto (345.): *Italiam magnam Grynaeus Apollo, Italiam Lyciae iussere capessere sortes*: cum a Delio tantum eum constet accepisse responsa. [Sunt qui dicunt, ab Aesculapio aras Apollini statutas *patrias* nominatas. Alii in templo Apollinis aram fuisse inscriptam: ΠΑΤΡΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ: ab hoc, quod Icadios (Icadius), Apollinis et Nymphae Lyciae filius, cum in adultam aetatem venisset, primo regionem, in qua natus erat, a matre Lyciam nominavit, deinde in ea urbem quoque Apollini condidit, sortes et cortinam consecravit, et, ut illum patrem esse testaretur, *Patora* cognominavit. Inde cum Italiam peteret, naufragio vexatus Delphini tergo exceptus dicitur, ac prope Parnassum montem delatus, patri Apollini templum constituisse, et a Delphino locum Delphos appellasse: aras deinde Apollini tanquam patri consecrasse, quas ferunt vulgo *patrias* dictas. Hinc ergo et Delphinum aiunt inter sacrata Apollinis receptum, cuius

rei vestigium est, quod hodieque Quindecimvirorum cortinis Delphinus in summo honore ponitur, et pridie quum sacrificium faciunt, velut symbolum, Delphinus circumfertur, ob hoc scilicet, quia Quindecimviri librorum Sibyllinorum sunt antistites. Sibylla autem Apollinis vates et Delphinus Apollini sacer est. Invenitur tamen apud Cornificium Longum, Iapydem et Icadium profectos a Creta in diversas regiones venisse, Iapydem ad Italiam, Icadium vero duce Delphino ad montem Parnassum, et a duce Delphos cognominasse, et in memoriam gentis, ex qua profectus erat, subiacentes campos Crisaeos vel Cretaeos appellasse, et aras constituisse.] — 333. *Reddita;* quomodo *reddita*, cum constet, Helenum fuisse Troianum, nec de Graecia ullam partem habuisse. *Reddita* autem est datum recipere; solvitur sic: *reddita*, data; cessit ergo pars Heleno etc. (*v. mox.*) [More veteri pro data accipiendum, re ergo abundat. Ennius in Annalibus: *Ut illa* (Ilia) *reddita nuptum.* Et alibi: *Isque dies post aut Marcus quam regna recepit.* Et pro accepta, ut *Reddita.* Quod Heleno debebatur imperium.] *Cessit pars Heleno*; per privignum, ut diximus (297.) supra. — 334. [*Chaonios cognomine campos;* Epirum campos non habere omnibus notum est, sed constat, ibi olim regem nomine *Campum* fuisse, eiusque posteros *Campylidas* dictos et Epirum Campaniam[que] vocatam, sicut Alexarchus, historicus Graecus, et Aristonicus referunt. Varro filiam *Campi* Campaniam dictam, unde provinciae nomen; post vero, sicut dictum est, Caoniam (Chaon.) ab Heleno appellatam, qui fratrem suum Caonem (Chaon.), vel ut alii dicunt comitem, dum venaretur occiderat. Alii filiam *Campi* Cestriam ab Heleno ductam uxorem, et de nomine soceri *Campos*, de nomine *Chaone*, *Chaonas* dixisse. — 335. *Troiano a Chaone;* vel fratre Heleni, vel ut alii volunt hunc *Chaonem*, licet superius causa huius nominis dicta videatur; tamen quidam dicunt hunc *Chaonem* pro omnium incolumitate, cum pestilentia laborarent socii Heleni, ex responso immolandum se obtulisse, unde in honorem eius Epirum, quae Campania dicebatur, Chaoniam nominavit Helenus, et hoc fuit, quando navigaverunt a Troia cum Pyrrho. Alii dicunt, quod cum Helenus cum Pyrrho ab Ilio navigaret, et tempestate iactarentur, Dianae unum e Troianis amicum Heleni vovisse, ut, si illi periculum evasissent, se pro eorum incolumitate interimeret, qui se postquam illi evaserunt sicut promisit, occidit: unde factum est, ut eius nomine Helenus adeptus regnum, Epirum Dianiam nominaret. *Dixit;* nominavit, ut (8, 331.): *Fluvium cognomine Tibrim Diximus*; et (1, 533.): *Italiam dixisse ducis de nomine gentem.*] — 336. *Pergamaque; Pergama* legendum, non ut plerique *Pergameam*, qui per imperitiam etiam contra metrum sentiunt. Decipiuntur autem, cum utrumque derivativum volunt: cum sit *Pergama* principale. — 337. *Qui cursum venti;* [servat hunc ordinem, ut a sui persona incipiens mox quaerat alienam, ut (1, 369.): *Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris.* Et hoc totum] cum admiratione dictum est. *Qui venti;* i. e. tam prosperi. *Quae fata;* i. e. tam nobis felicia. — 338. *Quis Deus?* qui praestitit, ut te videre possemus. Tale est et illud Aeneae ad Didonem adulatorium (715.): *Hinc me digressum vestris deus appulit oris.* *Ignarum;* aliud disponentem. —

339. [*Puer Ascanius*; filius, quia Graeci παῖδας etiam filios dicunt.] *Superatne*; vivit. Sane nove dictum est, et caret exemplo, ut pauca in Virgilio. Alii dicunt *Superat*, superstes est: sed *Superstes* praesentem significat: ut Cicero in Muraeniana (12.): *Suis utrisque superstitibus*, i. e. praesentibus. — 340. *Quem tibi iam Troia*; hemistichium: nec in sensu plenum. Sunt autem duo talia: ut hoc (8, 41.): *Concessere deum*: quem quidam ita complevit: *Concessere deum profugis nova moenia Teucris.* — 341. *Amissae cura parentis*; (Guelf. I.: Unde scit Andromache, quod Creusa perierit? Solvitur sic: Sive quod potuerit audire, cum Aeneas quaereret, ut dictum est: *Impleri clamore vias*; sive ab Heleno, qui fuerat divinus.) Si *parentis*, Creusae accipis, occurrit [illud]: unde sciebat eam periisse? Et alii dicunt potuisse hoc vel Heleno divinante cognosci; vel Aenea requirente per Troiam: ut (3, 769.): *Implevi clamore vias* (al. ut et Guelf. I. h. l. *viam*). Sed utrumque viribus caret. *Parentem* ergo patriam accipiamus: ut, Tullius (Catil. 1, 7.): *Si tibi patria, quae* (cod. L. quod) *communis omnium parens est.* Et est sensus: Doletne perditam patriam? — 342. *Animosque viriles*; atqui supra dixerat *puer*: sed *animos viriles* ait, parentum consideratione. Inde et in nono (311.) de ipso dicit: *Ante annos animumque gerens curamque virilem.* — 343. [*Avunculus*; quidam *avunculus* humiliter in heroico carmine dictum accipiunt. — 345. *Incassum fletus*; et *longos*, et *incassum* bene addidit, ut femineos monstraret adfectus.] — 348. *Et multum lacrymas*; ordo est: lacrymas multum fudit inter verba singula. Nam si *lacrymans* [dixeris], quid fudit (al. *fundit*)? [Et bene verba Heleno post Andromacham non dedit, ne frigeret, sicut in libro quinto Acestae. — 349. *Parvam* etc.; multi putant, Aeneam de ea venisse ad Epirum et ibi haec loca per licentiam poëticam esse conficta. Varro Epiri se fuisse dicit, et omnia loca isdem dici nominibus, quae poëta commemorat se vidisse; unde apparet, haec non esse fabulosa. Idem etiam Varro Troiam Epiri ab Aenea, sive a comitibus eius Byopator (Biopatora) nuncupatam docet, ubi Troiana classis Aeneam expectasse, sociosque eius castra in tumulis habuisse memoratur, quae ex illo tempore Troiana appellantur: unde apparet divinum Poëtam aliud agentem verum semper attingere. — 350. *Arentem*; pro aridum. Participium vice nominis.] — 351. *Agnosco*; aut cognomine agnosco; [nam ea cognoscimus quae iampridem vidimus:] aut certe quia reparatam audierat Troiam; ut (294.): *Hic incredibilis rerum fama occupat aures.* *Scaeaeque* etc.; *Scaea porta* dicta est, non a pugnis ante se factis *scaevis*, i. e. malis; nam et ante sic dicta est; nec ab itinere ingressis *scaevo*, i. e. sinistro, quod ingressi non recto eunt itinere, sed sinistro: sed a cadavere Laomedontis, hoc est Scenomate (Burm. ἀπὸ τοῦ σκηνώματος), quod in eius fuerat superliminio. [Tamen hanc portam ex nece Achillis *Scaeam* appellatam volunt.] *Amplector*; [pro] teneo. [Quasi ad Troiam venisset:] ut (2, 490.): *Amplexaeque tenent postes, atque oscula figunt.* — 352. *Teucri*; pro Teucriadae. — 353. *In amplis*; quod est regiae magnitudinis. *Accipiebat*; pascebat, [ut] Terentius (Eun. 5, 9, 52.): *Accipit* (codd. *accep.*) *homo, melius nemo* (Guelf. I. *nemo mel.*), *neque*

prolixius. — 354. *Aulai*; pro *aulae*; et est Diaeresis de Graeca ratione veniens: quorum *AI* diphthongos resoluta apud nos duas syllabas facit. [*Aula* autem proprie dicitur, quae concluditur *porticibus* quattuor, unde superius *porticibus* dixit. — 355. *Impositis auro dapibus*; i. e. cum impositas auro dapes haberet. — 356. *Processit*; exactus est. *Aurae vela vocant*; hypallage est, pro: auras vocant.] — 357. *Carbasus*; [utrum aliorum, qui navigabant, an ipsorum, et utrum tumide, an tumidus auster, ut pallidus orcus? Carbasus autem] genus lini est: quod abusive plerumque pro velo ponitur. Sane in numero singulari *haec* (Guelf. I. *hic*) *carbasus* dicimus: in plurali *haec carbasa.* — 359. *Troiugena*; ac si diceret, generose: ut alibi (5, 45.): *Dardanidae magni genus alto a sanguine divûm.* [Sciendum tamen, sicut veteres auctores adfirmant, peritissimos augurioruin et Aeneam, et plurimos fuisse Troianos. Nonnulli tamen dicunt a Marsoa (Marsya) rege missos e Phrygia, regnante Fauno, qui disciplinam auguriorum Italis ostenderent. Ergo Troiugena sine dubio auguriorum et divinationis peritus esse * (est)]. *Interpres*; vaticinator: qui mentem deorum mortalibus publicat. Sed quia *interpres* generale nomen est, currit per species. Nam, ut ait Cicero: *Omnis divinandi peritia in duas partes dividitur. Nam aut furor est, ut in vaticinantibus: aut ars, ut in aruspicibus, fulguritis, sive fulguratoribus [et] auguribus. Et omnia ista ex se pendent, licet propriis finibus contineantur.* Unde Virgilius omnia ei dat, quem vult perfectum intelligi: ut hoc loco Heleno: item alibi, Asylae (R. Vos. *Sile*, L. *Sibillae*) in decimo (176.): *Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent, Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignis.* [Varro autem quattuor genera divinationum dicit: terram, aërem, aquam, ignem: geomantis, aëromantis, pyromantis, hydromantis. Virgilius tria genera complexus est, per lauros geomantis, per sidera pyromantis, per praepetes aëromantis.] *Divûm qui numina*; potest et *interpres divûm* distingui. Sane per omnia Zeugma est ab inferioribus. *Qui numina sentis*; qui suspicis (Burm. coni. *suscipis*; et ita Guelf. II.) numen, et futura praedicis. — 360. *Qui tripodas sentis*; *tripodes* mensae fuerunt in templo Apollinis Delphici, quibus superimpositae Phoebades vaticinabantur. [Vel, quod in eodem templo *tripos* est, cum ossibus et dentibus Pythii serpentis.] *Clarii lauros*; et hic *qui sentis* subaudis: et *Clarium*, oppidum est in finibus Colophoniorum [ubi Apollo colitur]: unde *Apollo Clarius.* Sane quaeritur, utrum *Clarii*, geminandum sit *i*: et sciendum, aliter non procedere. Nam *cla* brevis invenitur: ut Statius (8, 199.): *Nec clarias* (codd. et al. *Clarius*; Guelf. I. *claras*) *hac luce fores Didymaeaque quisquam.* Per *lauros* autem, oraculum intelligimus. *Qui sidera sentis*; qui es peritus Astrologiae. — 361. *Et volucrum linguas*; qui es augur oscinum. *Et praepetis omina pennae*; [*praepetes* sunt, quae secundo auspicio aute eum volant qui auspicatur:] aves [autem] aut *oscines* sunt, aut *praepetes*: *oscines* [quae] ore futura praedicunt [ab *os* et *cano*]: praepetes [quae] volatu [augurium] significant, [cum sunt prospera.] Sed *praepetes* aut superiora tenent, et *praepetes* vocantur: aut inferiora, et dicuntur *inferae*; *praepetes* autem ideo, quia omnes

aves priora (al. superiora) petunt volantes; [vel a Graeco πέτομαι, i. e. volo.] — 362. *Fare age;* hortantis est *age*, i. e., dic celeriter. Et est ordo: Troiugena, fare age, quae prima pericula vito, Quidve sequens tantos possim superare labores. Cetera per parenthesin dicta sunt. *Namque omnem cursum;* hypallage est: nam non omnem cursum prospera dixit religio: sed omnis religio dixit prosperum cursum. — 363. *Cuncti divi;* quia, quicquid audivit a diversis, ad Iovem recurrit: ut diximus supra (251.): *Quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo Praedixit.* *Numine* autem oraculo (al. oraculum) significat. — 364. *Repostas;* πάθος [per syncopam] pro *repositas*, i. e. longe positas, [remotas.] — 365. *Novum;* magnum, more suo. — 366. *Prodigium canit;* *prodigium*, *portentum* et *monstrum*, modico fine discernuntur: sed confuse [pro se] plerumque ponuntur. [Varro sane haec ita definit: *Ostentum, quod aliquid hominibus ostendit; Portentum, quod aliquid futurum portendit; Prodigium, quod porro dirigit; Miraculum, quod mirum est; Monstrum, quod monet.*] *Tristes iras;* deorum scilicet, propter iniurias suas (Guelf. I. *iniuriam suam*). — 367. *Obscoenamque famem;* aut quae homines etiam ad obscoena compellit: ut (6, 276.): *Male suada fames.* Aut certe, quam obscoena avis praedixerat. *Quae prima* etc.; [quid observans?] Duo petit: quemadmodum aut periculis careat: aut quibus consiliis par esse laboribus possit. [Et totum hoc per interrogationem legendum est.] — 368. *Tantos;* quantos Harpyia praedixerat. — 369. *De more;* scilicet sacrificantum. — 370. *Exorat pacem divûm;* aut de sacrificantum more requirit, utrum tempus consulendi esset; nam et hoc vehementer quaeritur: ut in sexto (45.): *Cum virgo poscere fata Tempus ait;* aut certe, quod et melius est, de sacrificantum more, ante nefas expiat ab Harpyia praedictum: et sic venit ad vaticinationem. Ut autem hic expiatam famem intelligamus, sequens efficit locus: ut (395.): *Aderitque vocatus Apollo*: cum constet, nisi in hoc intellexeris loco, famis causa nusquam invocatum esse Apollinis numen. Dubitationem [autem] in hoc loco *exorat* facit. Nam *orare* est petere; *exorare*, impetrare. Ergo impetrat pacem, aut ad inquirendum tempus, aut ad mitigandum famis periculum. *Vittasque resolvit;* in ratione sacrorum par est et animae et corporis causa. Nam plerumque quae non possunt circa animam fieri, fiunt circa corpus: ut solvere, vel ligare; quo possit anima, quod per se non potest, ex cognatione sentire. Inde est (4, 518.): *Unum exuta pedem vinclis in veste recincta.* Bene ergo Helenus cuncta corporis solvit: ne qua parte animo religato ad numen accedat. — 371. [*Sacrati capitis;* diis et vaticinationibus dicati. — 372. *Multo numine;* multa veneratione numinis.] *Suspensum;* si *suspensus* ipse numinis plenus; si *suspensum*, me (codd. Burm. et al. *est*) sollicitum et attentum. — 373. *Deinde canit;* post peracta sollemnia. — 374. *Nate dea;* ordo est: Nate dea pauca tibi expediam dictis: prohibent nam cetera Parcae Scire Helenum, farique vetat Saturnia Iuno. Omnia, inquit, vates novit: sed non omnia permittitur dicere, fatis prohibentibus: etiam ex his quae novit, multa vetat dicere Iuno Saturnia. *Maioribus;* coelestibus, propter sideris cursum: cuius

fuit explanatio per Creusam. [Ergo maiora sunt, quibus praeter tripudium auspicari fius sit, neque precatio adhibetur; sicut hoc loco nullum deum precatur Aeneas, ut his versibus: Nam te maioribus ire per altum Auspiciis manifesta fides: *Auspiciis*, quia *auspicia maiora*, aut *maioribus*, dicuntur, quibus augurium avium aliarumque rerum eripitur, ut puta, si parra, vel picus auspicium, et deinde contrarium aquila dederit, auspicium aquilae praevalet. Ergo quia notum est, esse apud augures auspiciorum gradus plures, et augur loquitur augurioram perita, ideo *maioribus auspiciis* dixit. *Auspicium* autem est volatus avium, qui indicat agendum, vel omittendum esse, quod quis coeperit; dictum ab *ave inspicienda* quasi *avispicium*.] *Per altum*; (per altum dixit), per limitem fortunae superioris. — 376. *Sortitur*; disponit, ordinat. [I. e. sorte decernit, vel sortitione distribuit.] Et bene allusit quasi Apollinis sacerdos: cuius propriae sunt sortes, [i. e. responsa divina.] *Volvitque vices*; definitio fati secundum Tullium, qui ait: *Fatum est connexio rerum per aeternitatem, se invicem tenens, quae suo ordine et lege [sic] variatur, ita tamen, ut ipsa varietas habeat aeternitatem.* [Et hic *vices*, vicissitudines, alibi pericula, ut (2, 433.): *Vitavisse vices Danaum.*] — 377. *Pauca tibi e multis*; duo se dicit esse dicturum, quemadmodum possit tute (al. *tuto*) navigare, et quibus signis Italiae regna cognoscat. *Hospita aequora*; vicina; nihil enim nobis hospitio esse vicinius constat. — 378. [*Ausonio portu*; ut in Ausonia, quasi in portu et in litore, conquiescat.] — 379. *Prohibent nam cetera scire*; hic distinguendum. Et est sensus: Cetera te scire non sinunt fata; Helenum vero Iuno prohibet dicere, etiam ea, quae audire poteras. Et vacat *que*, ut solet frequenter. Male autem sentiunt, qui distinguunt *scire Helenum*: cum legerimus in Lucano (5, 177.): *Venit aetas omnis in unam Congeriem: miserumque premunt tot secula pectus.* Item alibi (5, 176.): *Nec tantum prodere vati, Quantum scire licet.* Et adeo repletus numine novit omnia sacerdos, ut refrenetur ad certa (cetera) dicenda. Nam dicendo: *Helenum farique vetat Saturnia Iuno*, ostendit, praemissum ad Aeneam pertinere; aliter suum non interponeret nomen. (Guelf. I. add. Quomodo vetat Iuno dicere, si fata scire prohibent? Nullus enim vetatur loqui, quod nescit? Solvitur sic: nam cetera Parcae te scire farique vetat Sat. Iuno. Noluit ille dicere, quia moriturus erat Anchises; alibi: nec vates Helenus cum multa horrenda moneret.) Prohibet autem scire mortem patris ad augendum inopinatum dolorem: tempestatem ab Aeolo immissam: amorem Didonis, in quo et gaudium quidem est, sed quod [im]provisum, vile creditur. Et si sciret Aeneas, se de Africa exiturum, non facile Didonis consentiret amoribus. Novimus autem, hoc Iunonem agere, ut, si possit fieri, regnum Italiae Libycas averteret (al. *adv.*) oras. Inopinatum vero dolorem etiam Aeneas conqueritur, ut (712.): *Nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret, Hos mihi praedixit luctus.* — 382. *Ignare*; pro *ignarus*, casus pro casu: dicit autem ignarum fati. [Persius (3, 29.): *Censoremve tuum, vel quod Trabeate salutas.*] — 383. *Longa procul*; non situ, quam paene videt: sed necessitate fatali, [et cursu navigationis tardiore. Significat autem difficilem

circuitum.] *Via invia*; Aeneae scilicet. — 384. *Trinacria*; quae Latine *Triquetra* dicitur, quam multi *Trinaciam* (L. *Trinartiam* R. Vos. *Trinacriam*, Guelf. I. et al. *Trinacram*.) dicunt, [sub hac differentia, ut quotienscunque *Sicilia* significatur, *Trinacria* totum per *r* dicatur, quod tria habet promontoria, quae Graeci ἄκρα dicunt; quotiens *Sicula*, per unam *r*, ut (554.): *Trinacia cernitur Aetna*.] *Lentandus*; aut lente tibi navigandum est; nam totam Siciliam circumiit: aut *lentandus tibi remus est*, i. e., flectendus est: unde *lentum vimen* (G. 4, 34.) dicimus, i. e. flexibile. [Et quidam *lentandus* nove verbum fictum putant, sed in Annalibus legitur: *Confricati, oleo lentati, paratique ad arma*, a verbo *lentor*.] — 386. *Infernique lacus*; Lucrinum et Avernum dicit, inter quos est spelunca, per quam ad inferos descendebatur; unde eos dixit *infernos* [propter necromantiam, quae ibi fiebat.] *Aeaeaeque insula Circes*; qui nunc *Circeius* mons a *Circe* (codd. *circa*; Guelf. I. *circea*) dicitur, aliquando, ut Varro dicit, insula fuit, nondum siccatis paludibus, quae eam dividebant a continenti. *Aeaea* autem dicta ab aspernantium voce, propter celebratas illic corporum mutationes: unde est (7, 11.): *Inaccessos ubi Solis filia lucos*. *Aeaeae* autem tres sunt diphthongi: nam genitivus est ab *Aeaea*. [Quidam *Aeaea* pro *Eoia*, i. e. orientalis, quae Solis filia traditur, accipiunt. Alii non *Circe Aeaea*, sed insula quae et *Aeaea*.] — 387. *Quam* etc.; ante cuncta lustrabis, quam possis urbem tuta terra componere. *Tuta* autem propter Thraciae et Cretae discrimina. — 388. *Signa tibi dicam*; deest *ergo*. Et notandum, quia non eo ordine, quo promiserat, dicit. Ante enim dicit de civitate condenda: sic (*secundo*) de tuta navigatione. — 389. *Secreti ad fluminis undam*; i. e. Tiberini. *Litoreis*; *litus* dicitur, quicquid iuxta aquam est: unde nunc ripam fluminis *litus* vocavit. — 390. *Sus*; naturaliter longa est: licet in genitivo corripiatur: ut *bos*, *pes*, *res*, *spes*. De hac autem *sue* alii dicunt secundum Virgilium, quod in Italia inventa sit: alii, quod secum eam more navigantum Troiani portaverint, et oraculo [missa] cognoverint ibi esse condendam civitatem, ubi *sus* illa post fugam fuisset inventa. Dicitur ergo in Campania[m] fugisse: et inventa in Laurolavinio: a qua Ascanius post Albae nomen imposuit. — 391. *Triginta capitum foetus enixa*; prodigiale est hoc, quo significatur triginta annis regnaturus [esse] Ascanius. — 392. [*Albi circum ubera nati*; Varro dicit, etiam hoc signi fuisse, quod, cum etiam alterius coloris porci in foetu huius porcae fuerint, *albi* tantummodo circa ubera sint reperti. — 393. *Is locus urbis erit*; i. e., in ipsa regione: nam et Lavinium et Alba longe a litore sunt. *Requies*; errorum scilicet, alioquin bello conflictatus est. — 394. *Horresce*; pro horrueris.] — 395. *Viam*; i. e. rationem: et non dicit quam, quia etiam profutura est fames: ut (7, 129.): *Haec erat illa fames: haec nos suprema manebat, Exitiis positura modum. Aderitque vocatus Apollo*; nunc *vocatus*, quia, ut supra (370.) diximus, expiatorium fecit sacrificium. — 396. *Has autem terras*; quasi ostendentis est: nec enim Calabria ab Epiro longo distat spatio. — 397. *Nostri aequoris*; Epirotici, quo Calabriae litus alluitur. — 398. [*Malis Graiis*; aut a persona Aeneae epitheton est, aut ad discretionem

malorum et bonorum; a multis sane amphibolia putatur; potest enim aut catholicon esse epitheton *Graiis*, vel eis habitantibus Graiis, qui mali sunt, ut est (G. 3, 282.): *Illud saepe malae legere novercae.*] — 399. *Hic* etc.; *Locri*, socii Aiacis Oilei fuerunt, Epizephyrii et Ozoli: sed post tempestatem montis Capharei (Guelf. I. II. *Capher.*), Epizephyrii tenuerunt Brutios: et hos nunc dicit. Ozoli vero tenuerunt Pentapolim (Guelf. I. Lybiam): inde est (11, 265.): *Lybicove habitantes litore Locros.* Quinetiam de Ozolis legitur, quod delati Tinneiam (L. *Tann.*) ulterius accesserint, et civitatem condiderint, quae nunc Ozolis (Guelf. II. L. R. et al. *Uzal.* Vos. *Utzal.* Guelf. I. Fabr. *Ozal.*) dicitur. *Narycii* autem a loco dicti sunt provinciae suae. Ozoli vero a putore paludis vicinae; [nam ὄζω est puteo. Alii Narycios Opuntios, eosdem et Epicnemidas dicunt, namque prius Narix, Opuns postea dicta, eadem autem et Epicneminina (Epicnemidia) vocatur. Est enim Cnemis promontorium, in quo Opuntii Locri positi sunt, a quibus originem trahunt qui in Italia sunt, et appellantur Epizephyrii, quod Zephyrum promontorium vocatur a Graecis, in quo sunt conditi Locri, qui in Graecia sunt. Hi vero qui iuxta Delphos colunt, Ozoli nuncupantur, sive a foetore draconis, quem Apollo interemit, seu quod uxores eorum, Veneris ira, viris suis fuerint foeditate tetri odoris invisae; qui autem Libyam delati sunt, Nasamones appellantur, ut Cornelius Tacitus refert, oriundi a Naryciis, quod ibi invenies, ubi ait: *Lybicove habitantes litore Locros.*] — 400. *Sallentinos* etc.; *Sallentinum* promontorium Italiae est [inter Calabriam et Brutios.] Nam ut ait Sallustius: *Omnis Italia coacta in angustias finditur in*[*ter*] *duo promontoria, Brutium et Sallentinum.* — 401. *Lyctius Idomeneus*; a *Lycto*, Cretae civitate, unde propter supradictam pulsus est causam. [Ad Italiam venisse, ac post dicitur in Asiam profectus decessisse. Alii hunc regressum consedisse apud Apollinem Clarium tradunt.] *Ducis Meliboei Philoctetae*; a Meliboea, civitate Thessaliae, de qua fuit. *Meliboei* ergo [dixit] pro *Meliboeensis.* — 402. *Subnixa Petilia muro*; [civitas] cincta muro modico: ut (4, 216.): *Crinemque madentem Subnixus rapto potitur. Petilia* dicta vel ἀπὸ τοῦ πέτασθαι (al. πέτεσθ.) i. e. *volare*: quod captato augurio est condita: vel quod post reditum Ilii (al. *relictum Ilium*), quo ducebatur a Graecis, eam petivit civitatem. *Petilia* sane numeri est singularis. [Multi ita intelligunt, non *Philoctetae Petilia*, sed *Philoctetae muro*; nam ait Cato, a Philoctete, condita iampridem civitate, murum tantum factum. Alii *subnixam* ideo accipiunt, quia imposita est excelso muro, ut Coelius historicus ait.] *Philoctetes* autem fuit Paeantis (codd. Phyantis, *Phiantis* s. *fiant.*) filius, Herculis comes: quem Hercules, cum hominem in Oeta monte deponeret (al. *cum ignem sibi in Oeta monte componeret*), petiit, ne alicui sui corporis reliquias indicaret. De qua re eum iurare compulit: et ei pro munere dedit sagittas hydrae felle tinctas. Postea Troiano bello responsum est, sagittis Herculis opus esse ad Troiae expugnationem. Inventus itaque Philoctetes, cum ab eo Hercules quaereretur, et primo negaret se scire, ubi esset Hercules: tandem confessus est mortuum esse. Inde cum acriter ad indicandum sepulcrum eius cogeretur, et primo negaret, pede locum

percussit [ne loqueretur, iuraverat] cum nollet dicere. Postea pergens ad bellum, cum exerceretur sagittis, unius sagittae casu vulneratus est pedem, quo percusserat tumulum. Ergo cum putorem insanabilis vulneris Graeci ferre non possent, diu quidem eum pro oraculi necessitate [sustinuerunt:] ductum tandem apud Lemnum sublatis reliquerunt sagittis. Hic postea horrore sui vulneris ad patriam redire neglexit; sed sibi parvam Petiliam in Calabriae partibus fecit. [Alii eum adductum a Graecis ad Troiam ad occidendum sagittis Paridem dicunt, quia etiam Paridis mors inter fatalia dicitur fuisse Troiana. — 403. *Transmissae;* quidam *transmissae* legunt, ut sit praepositio; *trans* autem adverbium, ut *transtulit.* — 404. *In litore;* in Italia scilicet.]— 405. *Purpureo velare comas;* subaudis cura, aut memento: aut certe, quod est melius, *velare* imperativus sit, non infinit[iv]us. — 406. [*In honore;* in sacrificio. *Hostilis facies occurrat;* quidam Ulixen dicunt, alii Diomedem.] — 407. *Et omina turbet;* sacrificii ordinem rumpat, quod est piaculum. Significat autem [ut (2, 166.) dictum est] Diomeden, qui cum multis casibus affligeretur, Palladium, quod apud ipsum erat, Troianis oraculo iussus est reddere. Quod cum vellet implere, Aeneam invenit sacrificantem: qui, ut supra diximus, sacrificii ordinem non rupit: et Palladium Nautes accepit. Unde Nautarum (codd. *Nautor.* s. *Nautar.*) familia Minervae sacra servabat. Sane sciendum, sacrificantes diis omnibus caput velare consuetos, ob hoc, ne se inter religionem aliquid vagis offerret obtutibus, excepto tantum Saturno, ne numinis imitatio esse videretur; [quia Saturnus velato capite ibi cernitur. Et Herculi in templo suo, quia et ipse capite operto est, vel quia hae arae ante adventum Aeneae, a Iunone vel Evandro consecratae sint. Sane quidam dicunt absurde, ab Heleno Diomedem suppressum; sed intelligendum est, de industria factum, ne terror iniiceretur Aeneae.] — 409. *Hac casti;* pii: ut (6, 563.): *Nulli fas casto sceleratum insistere* (Guelf. I. *excindere*) *limen.* [*In relligione;* in observatione perpetua. *Nepotes;* appellando *nepotes,* gradus futurae cognationis ostendit. — 410. *Ast ubi;* pro postquam; et est temporis adverbium.] *Digressum;* a litore Calabriae. — 411. *Angusti* etc.; quia a continenti, i. e. a Columna usque ad Pharon tribus millibus distat. *Rarescent* autem ideo, quia venientibus de Ionio [ad Calabriam,] Guelf. I. *ven. de Calabria*) propter curvaturam litorum clausae videntur angustiae, quae paulatim propinquantibus aperiri videntur. *Pelori;* promontorium Siciliae est secundum Sallustium, dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per regis ignorantiam, cum se eius dolo [propter angustias freti] crederet esse deceptum, veniens de Petilia: quanquam legerimus, etiam ante *Pelorum* dictum. — 412. *Laeva tibi tellus;* venientis personam respexit. Nam de Ionio navigantes, si fretum petant, dextrum teneant litus necesse est: sin alias, sinistrum. — 413. *Aequora circuitu;* totam enim paene transiturus est Siciliam. — 414. *Haec loca;* ut etiam Sallustius dicit: *Italiae Siciliam coniunctam constat fuisse: sed medium spatium, aut per humilitatem obrutum est, aut per angustiam scissum. Ut autem curvum sit, facit natura mollioris Italiae, in quam asperitas et altitudo Siciliae aestum reli-*

dit (Vos. *reddidit*). [*Vi*; violentia, ut Lucanus (3, 62.): *Vis ingens pelagi, semperque laborant Aequora ne rupti repetant confinia montes.*] *Quondam*; tria tenet tempora, sicut *olim*. [Praesentis, ut (2, 367.): *Quondam etiam victis redit in praecordia virtus*. Praeteritum, ut (5, 588.): *Quondam Cretae fertur Labyrinthus in altae*. Futurum (6, 876.): *Nec Romula quondam Ullo se tantum tellus iactabit alumno*. — 415. *Tantum* etc.; parenthesis. Nam ordo est: haec loca vi quondam dissiluisse ferunt. *Aevi*; *aevum* pro tempore posuit: ut (E. 7, 28.): *Aevoque sequenti*. Alibi pro annis, ut (2, 638.): *Vos o quibus integer aevi Sanguis ait.*] — 416. *Dissiluisse ferunt*; hinc apparet bene dictum (G. 2, 384.): *Unctos saluere per utres*. Nam ut *dissilui*: sic *salui* facit. Cicero [in Miloniana] (10.): *Cum hic de rhaeda reiecta penula dissiluisset*. Est enim positio *salio*, *salis*, *salui*. Item in compositione *dissilio*, *dissilui*. *Cum protinus*; continue: et modo adverbium loci est, alibi temporis [est,] ut (291.): *Protinus aërias Phaeacum abscondimus* (al. *ascend.*) *arces*. — 417. *Foret*; ab infinit[iv]o est: sed modo praeteritum significat tempus, quod rarum est: saepius enim futurum significat. *Venit medio*; in medium: ut: *It clamor coelo*. — 418. *Hesperium Siculo latus abscidit*; hypallage est. Nam minora a maioribus segregantur: sed contra dixit. *Abscidit*; propter metrum *ci* corripuit per poëticum morem. — 219. *Interluit*; interlabitur, pontus scilicet. [*Aestu*; *aestum* poëtae maris angustis * (angustiis) artati ideo appellant, quod ibi commotione reciprocі cursus mare videatur aestuare.] — 420. *Dextrum* etc.; de Ionio venientibus. *Scylla* enim in Italia est: *Charybdis* in Sicilia. *Scylla* [autem ipsa] Phorci et Creteidis (Fabr. *Cretheid.*, Vos. *Creteydos*; Guelf. I. II. R. *Creteidos*; Burm. *Chretheidos*) nymphae filia fuit. Hanc amabat Glaucus, quem Circe diligebat; et quoniam pronior in Scyllam fuerat, irata Circe, fontem, in quo illa (Scylla) consueverat corpus abluere, infecit venenis: in quem illa cum descendisset, pube tenus, in varias mutata est formas. Horrens itaque suam deformitatem se praecipitavit in maria. [Alii a Glauco, cum sperneretur a Scylla, rogatam Circen et iam ita, ut legitur, mutatam dicunt. Alii a Neptuno amatam, cum illa Glaucum amaret, rivalitatis dolore in hoc monstrum mutatam.] Homerus (Od. μ, 118.) hanc dicit immortale monstrum fuisse. Sallustius saxum esse dicit, simile formae celebratae procul visentibus. Canes vero et lupi ob hoc ex ea nati esse finguntur: quia ipsa loca plena sunt monstris marinis, et saxorum asperitas illic imitatur latratus canum. [Sane alia Scylla fuit, de qua in Bucolicis (E. 6, 74.) plenius dictum est.] Legimus etiam (G. 1, 334.): *Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt*. Si [ergo] *plangunt* [dicimus], et *latrant* non incongrue dicitur (al. *posuit*). *Charybdis* autem [in Siciliae parte posita] femina fuit voracissima, [ex Neptuno et Terra genita], quae, quia boves Herculis rapuit, fulminata a Iove est, et in maria praecipitata. Unde naturam pristinam servat. Nam sorbet universa [quae prehendit]: et secundum Sallustium ea circa Tauromenitanum (L. Vos. Guelf. II. *Taurominitanum*) egerit litus. De hac Cicero in Philippicis (2, 27.) ait: *Charybdis quae si fuit animal, fuit unum*. (Burm. *Quae Char. tam vorax?*

quae si fuit anim., fuit unum). — 421. *Obsidet*; ad transeuntium insidias (pertinet, quod ait *obsidet*). *Barathri*; *barathrum* est immensae altitudinis nomen. Unde sequitur: *Sorbet in abruptum*: quod Graece βάραθρον dicitur [quia sit grave adspectu, quia βαρὺ τὸ ἀθρεῖν. *Ter gurgite vasto*; aut *ter* pro *saepe* posuit, finitum pro infinito, aut *ter*, uno die. — 423. *Alternos*; singulos, non omnes simul, ut (12, 233.): *Vix hostem alterni si congrediamur habemus*; aut *alternos*, vicissim, quia accipit, ut vomat, rursus vomit, ut accipiat.] — 424. *Cohibet spelunca*; hypallage est in sensu: nam ipsa se tenet intra speluncam, secundum fabulam. — 425. [*Trahentem*; Sallustius; *Quod forte inlata naufragia sorbens gurgitibus occultis milia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit*. Ergo et *sorbet* et *trahit* et detrahit Sallustio.] — 426. *Prima*; nominativus est pluralis a neutro, et est Graeca figura, τὰ πρῶτα ἀνθρώπου. — 427. *Pube tenus*; *tenus* praepositio ablativa quidem est, sed figurate etiam genitivo cohaeret: ut (G. 3, 53.): *Et crurum tenus a mento palearia pendent*. Sane gaudet postpositione. *Pistrix*; si navem intelligas, pistrix huius pistris (L. Guelf. I. II. Steph. *haec pistris*, *huius pistris*, Vos. *haec pistrix*, *huius pistris*, R. *haec pristris*, *huius pristris*, Burm. *haec pristis*, *huius pristis*.) facit: si de bellua dicas, *haec pistrix*, [huius] *pistricis* facit. — 428. *Commissa luporum*; coniuncta et coagmentata: ipsa scilicet. Ut (9, 675.): *Portam quae ducis imperio commissa recludunt*. Et figurate locutus est: ut (1, 229.): *Oculos suffusa*. Est autem haec elocutio: *postrema* i. e. τὰ ἔσχατα, commissa erat luporum utero caudas delphinum i. e. commissas habebat [caudas utero. Et quidam volunt *commissa* dici, quae diu exesa (al. coni.: q. *diversa*) iunguntur. — 429. [*Praestat*; melius est.] — 430. *Cessantem*; morantem: quod sequentia indicant: *Longos et circumflectere cursus*. [Terentius (Adel. 1, 1.): *Si abis uspiam, aut ubi si cesses*. Sed alibi (Heaut. 5, 1, 9.): *Quid illic natus cessat cum Syro*. — 431. *Informem*; hic quae confusae sit formae. Alibi deformem (E. 2, 25.): *Nec sum adeo informis*. Alibi monstrum ut (658.): *Monstrum informe ingens*, quod humanam excedat formam. — 432. *Caeruleis canibus*; variavit nunc a *canes* dicendo, cum supra dixerit *lupos*.] — 433. *Praeterea*; hic ostenditur cuncta scire Helenum, et iam infensam Iunonem: sed prohiberi dicere, ut diximus supra (380.). *Heleno prudentia vati*; in homine enim *prudentia* est: in vatibus *fides*. *Si veris implet Apollo*; subaudis *oraculis*: ut Lucanus (5, 168.): *Atque hominem toto sibi vedere* (al. *dicere*, s. *credere*) *iussit Pectore*. — 437. *Iunonis magnae*; i. e. supernae: nam legimus in sexto (138.): *Iunoni infernae dictus sacer*. — 438. *Prece* etc.; his enim Iuno praecipue delectatur, i. e. hymnis et prece. [*Canè* autem de historia est; nam et bello Punico patrimi et matrimi cantaverunt Iunoni, et bene tria posuit, quae ad religionem pertinent, *prece*, *votis*, *donis*. *Dominam*; hic abusive *dominam* Iunonem appellavit, cum proprium hoc nomen matris deûm sit.] — 439. *Victor*; propositi tui effector: [ut (G. 3, 17.): *Illi victor ego, et Tyrio conspectus in auro*.] — 441. *Cumaeam urbem*; *Cumaeam urbem*, sicut *Buthroti arcem*, *fontem Timavi*. Euboea insula est: de cuius civitate Calchide [incolae] profecti

sunt ad novas sedes quaerendas: et haud longe a Baiis, qui locus a socio Ulixis Baio illic sepulto nomen accepit, invenerunt vacuum litus, ubi visa muliere gravida civitatem condiderunt: quae res foecundam ostendebat fore rempublicam, et eam *Cumas* vocaverunt: sive ab ἐγκύου, i. e. praegnante: sive ἀπὸ τῶν κυμάτων, i. e. ab undis. Nam κύματα undae dicuntur; υ autem Latini in u vertunt: ut *byrria*, *burria*. — 442. *Divinosque lacus*; consecratos, Avernum et Lucrinum. *Avernus* autem in plurali numero *haec Averna* facit: ut *tartarus*, *tartara*. Unde est: *Averna sonantia silvis*. Sane hic lacus ante silvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquae sulphureae odor gravissimus supervolantes aves necaret. Unde et *Avernus* dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Caesar intelligens, deiectis silvis, ex pestilentibus amoena reddidit loca. — 443. *Insanam vatem*; alii *magnam* dicunt: [quia duo genera vaticinandi sunt, aut simplex, ut Heleni, aut per furorem, ut Sibyllae: quia *vates* a *vi mentis* appellatos, Varro auctor est:] sed melius deo plenam, et vaticinatricem intelligimus. [A Graecorum tractum etymologia, qui μάντεις ἀπὸ τῆς μανίας appellaverunt. Nam supra sensus humanos intelligentia furor et insania dicitur, teste Cicerone de Divinatione (1, 1. et 2.): *Huic praestantissimae rei nomen nostri a divis, Graeci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt* (al. dix.); *prorsus* (rursus) *furoris divinationom Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati.* Unde adhuc qui inspirari solent, *fatuari* dicuntur. Virgilius (6, 11.): *Magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates.*] *Sub ima*; in ima: ut (1, 453.): *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo:* [et (1, 431.): *Exercet sub sole labor.*] — 444. *Fata canit* etc.; tribus modis futura praedicit: aut voce, aut scripto (al. scriptura), aut signis, i. e. quibusdam notis, ut in obelisco (al. *obeliscis*) Romae videmus: vel, ut alii dicunt, notis literarum: ut per unam literam significet aliquid. In foliis autem palmarum Sibyllam scribere solere testatur Varro. [*Foliis*; palmae. *Notas*; literas. *Nomina*; verba.] — 445. *Carmina virgo*; quia eius responsa versibus scribebantur. Virgo vero Phemonoe (R. Femoneo) dicta est. Nam *Sibylla* appellativum est nomen: adeo ut Varro, quot *Sibyllae* fuerint, scripserit. *Sibylla* autem dicitur omnis puella, cuius pectus numen recipit: nam Aeoli (codd. *Aeolii*) σιοὺς dicunt deos: βουλὴ autem est sententia: ergo σιβύλλας quasi σιοῦ βουλὰς dixerunt. Inde est (6, 11.): *Magnam cui mentem animumque Delius inspirat vates.* Sane sciendum, omnia responsa Sibyllae plus minusve centum contineri sermonibus. Unde Virgilius ait (6, 43.): *Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum: Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllae.* — 446. *Digerit*; ordinat, disponit. [*In numerum*; in ordinem, ut continuatio carminum fiat, unde est (E. 9, 45.): *Numeros memini si verba tenerem.*] *Seclusa*; pro inclusa: praepositio pro praepositione. — 448. *Cardine verso*; aperta ianua, per Periphrasin. — 449. *Turbavit ianua frondes*; non ianua: sed ventus qui per ianuam ingreditur. — 451. [*Situs*; positiones et ordines, alibi *situ*, vetustate: ut (7, 452.): *En ego victa situ*; alibi squalore (6, 462.): *Per loca senta situ.*] — 452. *Inconsulti*; inscii rerum, ignari, sine consilio, [sine responso, quibus

consultum non esset, ut *inconsultos*, incautos dicimus, qui sine consilio aliquid adgrediuntur.] Et *consultus* est, qui consulitur; *inconsultus*, qui non accipit consilium. — 453. [*Nequa morae*; *nequa* pro non, aut nulla, i. e. nullum damnum te ex mora fecisse credideris. — 455. *Vela vocent*; [valde nove,] quamvis sit prospera (al. provisa) navigatio. — 456. [*Oracula*; fata, responsa. — 457. *Ipsa canat*; ne te mittat ad ea quae in foliis notat.] *Volens*; quae velle habet. Nam *volitura* [aut] propter asperitatem [sermonis] noluit dicere. [Aut *volens*, quia cogi non potest si nolit, ut in sacrificiis: *Uti volens propitiusque.*] — 458. *Illa tibi Italiae populos*; (quare de Sibylla dicit, quid enim plus est dictura? Solvitur sic: cum Helenus dixisset ventura quaeque et bella, intulit spem, et quo quaeque modo fugiasque ferasque laborem.) [Bene. haec ad Sibyllam distulit, quia ipse de cursu tantum interrogatus est; et quia *bella* terribile nomen intulerat, statim evadendi spem adiecit: *Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem.* — 460. *Venerata*; quam tu veneratus sis, vel venerata pro te deos, i. e., rogatis pro te diis.] — 461. *Haec sunt* etc.; bene cum praescriptione, ne falsidicus vel minus peritus postea putaretur sacerdos. — 463. [*Effatus amico est*; poëta divinus peritiam suam inventa occasione semper ostendit, effatus ergo verbo augurali usus est, quia scit loca sacra, i. e. ab auguribus inaugurata, *effata* dici: Ergo religioso verbo voluit uti, qui potuit dicere: *Quae postquam vates sic ore est fatus amico.* *Effatio* dicta ex prolocutione quod ubi loquimur, *famur*. — 464. *Auro gravia*; utrum aurea, an quibus non totis aureis addito auro pondus accesserit? et] *Gravia*; *a*, finalitatis ratione producitur: sed satis aspere. Nam in nullam desinit consonantem: ut (E. 10, 69.): *Omnia vincit amor, et nos cedamus amori.* Item (10, 394.): *At tibi Thymbre caput Evandrius abstulit ensis.* (Quare *liceat?* Solvitur: *liceat*, quae leviora sunt; supra enim tacuit de morte patris; nam dicuntur difficile responsa praedicere.) *Elephanto*; pro ebore posuit, Graece dixit. — 465. *Stipat*; densat (Guelf. I. *denset*). Unde *stipatores* dicuntur, qui in navibus componunt, a *stipa* (Guelf. I. *comp. styppam*). — 466. *Dodonaeos*; [i. e.,] Epiroticos. A civitate Epiri Dodona: laudavit a regione, ut *vasa Corinthia*: [quidam dicunt ita, ubi aes optime fusum, sicut et apud Corinthum: vel *Dodonaeos*, quales sunt in templo *Dodonaei Iovis*. Haec autem regio in finibus Aetolorum est, ubi Iovi et Veneri templum a veteribus fuerat consecratum. Circa hoc templum quercus immanis fuisse dicitur, ex cuius radicibus fons manabat, qui suo murmure instinctu deorum diversis oracula reddebat: quae murmura anus Pelias nomine interpretata hominibus disserebat. Sed cum hic ordo oraculorum per multa tempora stetisset, ab Arce latrone Hillirio (Illyrio) excidi quercus praecepta est; unde factum est, ut postea fatidica murmura cessaverint. Narratur et aliter fabula: Iuppiter quondam Hebae filiae tribuit duas columbas humanam vocem edentes, quarum altera provolavit in Dodonae glandiferam silvam Epiri, ibique consedit in arbore altissima, praecepitque ei qui tum eam succidebat, ut ab sacrata quercu ferrum sacrilegum submoveret: ibi oraculum Iovis constitutum est, in quo sunt vasa aenea, quae uno tactu universa solebant sonare. Altera autem

columba pervenit in Libyam, et ibi consedit super caput arietis, praecepitque ut Iovis Ammonis oraculum constitueretur.] *Lebetas*; ollas aereas. Graece dixit: *Zemas* (al. *cumas*, al. *zeumas*, al. *zeugma*) enim vulgare est, non Latinum. [*Lebes* pro vase capitur, in quod aqua, dum manus abluuntur, decidit. Quod decentius Aeneae donum convenire videtur, quam quod culinae dona praestentur, ut Homerus in Odyss. (α, 136.): *Χέρνιβα δ' Ἀμφίπολος προχόῳ ἐπέχευε φέρουσα Καλῇ, χρυσείῃ, ὑπὲρ ἀργυρέοιο λέβητος.*] — 467. *Hamis auroque*; hamis aureis, ἐν διὰ δυοῖν. *Hamis* autem catenis [vel circulis] significat. [*Trilicem*; trino nexu intextam.] — 468. [*Cristasque comantes*; proprie, sicut dictum est, Graecorum erant, ut (2, 391.): *Deinde comantem Androgei galeam*; et est participium *comantes* notum, non enim est verbum *como*. *Conum*, autem,] a parte totum: nam *conus* (al. *conum*) est curvatura, quae in galea prominet: super quam cristae sunt. [Coni tamen appellationem sciendum a Graeco tractam.] — 469. *Sua dona parenti*; i. e. Anchisae; *sua* autem, congrua [meritis,] apta aetati. — 470. [*Duces*; itineris scil. equorum; vel quos vulgo agasones vocamus, ut (10, 574.): *Effunditque ducem*. Alii *duces* itinerum accipiunt.] — 471. *Remigium supplet*; bene verbo militiae usus est, ut *supplementum* diceret: nam multos in Creta perdiderat. — 472. *Velis aptare iubebat*; subaudis socios, a superioribus, [et bene servat τὸ πρέπον, ut ubique Anchisen (*Anchises?*) inducat in navigationem, ut (9.): *Et pater Anchises dare fatis vela iubebat.*] — 473. *Ferenti*; [pro secundo] flanti, [vel cum flare coepisset.] — 475. *Anchisa*; [bene cum Veneri libidinem non obiicit, dicendo coniugium maiorem honorem Anchisae tribuit. *Anchisa* autem] vocativus hic non est Latinus, nam brevis esset *a*, ut *Catilina*. Graecus est ergo, de quo valde apud eos quaeritur, quemadmodum exeat ab his nominibus quae in *es* mittunt nominativum. Nam *Tydides*, *Tydide* facit: ut (1, 96.): *Danaûm fortissime gentis Tydide*. *Atrides*, cum sit simile, *Atrida* facit: ut Horatius (Sat. 2, 3, 187.): *Nequis humasse velit Aiacem, Atrida, vetas Cur?* Tale est ergo et *Anchisa*. Sane apud Latinos horum nominum causa manifesta est: nam (al. *quae*) nominativum ipsum in *a* mutant (al. *mittunt*), et recipiunt Latinam declinationem: ut, *Atrides*, *Atrida*, *Scythes*, *Scytha*. *Dignate*; digne habite, digne iudicate. Nam modo non agentis habet, sed patientis imaginem: unde est in primo (335.): *Haud equidem tali me dignor honore.* — 476. *Cura deûm*; [i. e.,] amor. Ut [alibi] (10, 132.): *Veneris iustissima cura*. *Bis Pergameis erepte ruinis*; probavit curam deorum. Et sciendum, rhetorica esse argumenta, quae a contrariis laudant. Quod enim supra Anchises infelicitatis putavit, ut (2, 642.): *Satis una superque Vidimus excidia*: hoc iste argumento (al. argumentum) convertit in laudem. *Bis* autem, propter Herculem et Graecos, qui expugnaverunt Troianos. — 477. *Ecce tibi*; aut vacat *tibi*: ut in Tullio (Catil. 2, 5.): *Qui mihi accubantes in conviviis*. Aut certe altius dictum est *tibi*, ac si diceret: qui Italiae hanc tantum visurus est partem, non etiam eam quam Aeneae fata promittunt, [aut certe *tibi* i. e. quod ad te attinet, nam ita veteres ponebant, ut Terentius in Adelphis (4, 1, 21.): *En tibi autem: quid est? lupus in fabula:*

et cur ut Aeneae non dicit, aut sufficere putat quae illi vaticinatus est ut retineat illa, aut ambobus dicit ad unum loquendo.] *Ausoniae;* Italiae, a Rege Ausonio (*Ausone*). *Arripe;* invade. Illic enim es sacrificaturus. — 478. *Et tamen;* ἀνακόλουθον est, non enim praemisit: *quanquam vicina sit.* [*Praeterlabare necesse est;* praeternaviges, et bene positum, *necesse est,* ne fatigato longae navigationis denuntiatio dura videretur.] — 479. *Ausoniae* etc.; Laurolavinii agrum significat: ad quem venturus est. — 480. *Vade, ait;* bis haec est in Virgilio iteratio, ut in hoc loco. Nam cum supra *compellat* dixerit, intulit modo *ait.* Item in quinto (547.) cum praemiserit: *Fidam sic fatur ad aurem:* subiecit rursus: *Et sese ostendat in armis, Dic ait. O felix nati pietate;* latenter ostendit mortem futuram. Non enim ait felicem vitae longinquitate, vel adventu ad Italiam, sed tantum *nati pietate:* quasi qui poterit exequiarum munus implere. — 481. *provehor;* sermone progredior: ut ostendunt sequentia. [*Demoror austros;* i. e. vos demoror quo minus ventis utamini.] — 482. *Supremo;* ultimo: postquam eorum desperabat aspectum. — 483. *Picturatas;* participium sine verbi origine, [vel a feminino genere derivatum, pro *pictas,* i. e pictura decoratas.] *Auri subtegmine;* i. e. filo quod intra stamen currit: quod Persius (6, 73.) *tramam* dixit: *Mihi trama figura Est* (*figurae Sit*) *reliqua: ast illi tremat omento popa venter?* Nam male quidam *subtegmen* (codd. Burm. *subtem.*), *stamen* accipiunt, cum *stamen* de auro esse non possit. — 484. *Et Phrygiam Ascanio chlamydem;* aut acu pictam. Huius enim artis peritos *Phrygiones* dicimus, secundum Plautum (Aul. 3, 5, 54.). In *Phrygia* enim inventa est [haec] ars. Aut ob hoc addidit *Phrygiam,* quasi per quam patriae memoria retineretur. *Nec cedit honori;* i. e., tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est *honori non cedere,* parem esse meritis accipientis. Scaurus vero *honore* legit, et intelligit: honore non cedit Heleno, qui patri eius vel avo donaverat multa. — 485. *Textilibus;* sibi congruis. Quid enim magis conveniebat donare mulierem? — 486. *Accipe et haec;* aut intelligimus ante [a se] aliqua fuisse donata: aut certe secundum ius locutus est. Omnia enim quae vel avus vel pater acceperat, ad Ascanium haereditatis iure deveniunt. [An *et haec,* praeter illa quae Helenus tibi dedit?] *Monumenta;* memoria. *Monumenta* autem a *mentis admonitione* sunt dicta. — 487. *Longum amorem;* et de praeterito et de futuro, ut agnoscas, quantum te vel amaverim, vel amatura sim. [Potest et pro diu accipi.] — 488. *Coniugis Hectoreae;* dictum est hoc, habita ratione personae, cum qua loquebatur: ac si diceret, uxoris avunculi tui. [*Extrema tuorum;* ut quae Ilio extulit. Vel sicut supra: *Digressu moesta supremo.*] — 489. *O mihi sola mei super* etc.; *super,* i. e. valde, vehementer, expresse: hoc est valde mihi es imago Astyanactis. Quo sermone etiam Homerus (Od. δ, 149.) in simili utitur significatione, [*Κείνου γὰρ τοίαιδε πόδες, τοιαίδε τε χεῖρες, Ὀφθαλμῶν τε βολαὶ, κεφαλή τ', ἐφύπερθέ τε χαῖται.* Vel deest *est,* sitque *superest,* i. e., restet, ut in octavo (251.): *Neque enim fuga iam super ulla pericli est.* Fabula autem de Astyanacte ista est: Superato Ilio cum Graeci ad patriam redituri contrariis flatibus prohiberentur, Calchas

cecinit deiiciendum ex muris Astyanacta Hectoris et Andromachae filium, eo quod si adolevisset fortior patre futurus, vindicaturus esset patris interitum. Hunc Ulixes occultatum a matre, cum invenisset, praecipitavit e muro, et ita Graeci Troia profecti sunt.] — 491. *Pubesceret aevo;* ut etiam in secundo diximus, prooeconomia est; ut verisimile sit, Ascanium in octavo (Guelf. I. *nono*) potuisse iam bella tractare. — 492. [*Digrediens;* pro *cum digrederer*, participium pro verbo modi coniunctivi.] — 493. *Vivite felices; vivite*, modo bene optantis est: non, ut in Bucolicis, male dicentis (E. 8, 58.): *Vivite silvae*, i. e. perite. Simile est et *valere*: ut Terentius (Andr. 4, 2, 14.): *Valeant qui inter nos discidium volunt.* Sunt autem haec per contrarium inventa maledicta, ut sit quasi *amara* (codd. et al. *salva*) veneratio. Illud quaeritur, utrum *vive*, an *vivas*, i. e., utrum per imperativum, an per optativum dicere debeamus? et constat, dici melius per optativum. Optari enim possunt, non imperari, vel bona, vel adversa. Quod autem invenimus per imperativum, usurpatum est. *Fortuna peracta Iam sua;* i. e. dura, propria Troianorum: ut (6, 62.): *Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.* [*Peracta;* prostrata.] — 495. *Parta;* pro *parata.* [*Arandum;* findendum, ut (5, 158.): *Longae sulcant vada salsa carinae*; *sulcus* enim proprie aratri est.] — 496. *Semper cedentia retro;* ut (6, 61.): *Iam tandem Italiae fugientis prendimus oras.* — 498. *Quam vestrae fecere manus;* quod est dulcius. — 499. *Et quae* etc.; i. e. quae nullum patiatur excidium. Alii *fuerint* legunt: et volunt esse maledictum in Graecos, ut ad auspicia referas: quod non procedit. Nec enim de hoc agebatur. [*Obvia* autem obnoxia, inimica, contraria.] — 500. *Si quando Tibrin;* fluvium: pro quo regem ipsum posuit Tibrin, qui in hunc cecidit fluvium, et ei nomen dedit. Nam antea *Albula* dicebatur: ut ostendit in octavo (332.) (Al. *septimo*, Guelf. I. *nono*, II. *quarto*) [Virgilius]. Alii volunt, non Tibrin cecidisse: sed Tiberinum, regem Albanorum: a quo [et] Tiberis dictus est. Ut autem *Tibris* dicatur, haec ratio est: Quodam tempore Syracusani, victores Atheniensium, ceperunt [Syracusis] ingentem hostium multitudinem et eam caesis montibus fecerunt addere munimenta civitati. Tunc auctis muris etiam fossa intrinsecus facta est: quae flumine admisso repleta munitiorem redderet civitatem. Hanc igitur fossam per hostium poenam, et iniuriam factam, *Ybrin* vocaverunt ἀπὸ τῆς ὕβρεως. Postea profecti Siculi ad Italiam, eam tenuerunt partem, ubi nunc Roma est, usque ad Rutulos et Ardeam: unde est (11, 317.): *Fines super usque Sicanos:* et *Albulam* fluvium ad imaginem fossae Syracusanae *Tibrin* vocaverunt, quasi ὕβριν: ut: *effigiem Xanthi Troiamque videtis.* Circa Syracusas autem esse fossam *Thibrin* (al. *Ybrin*) nomine Theocritus (1, 118.) meminit. — 501. *Gentique meae;* bene genti suae dicit, non sibi. Scit enim, Ascanio regna deberi [victa, fatisque incensa.] *Olim;* quandoque, et per omnia *cernam* subaudis. Sensus autem talis est: Si potuero ad Italiam pervenire, et regna constituere, et dividere (codd. et al. *videre*) urbes, et populos tibi cognatos. Nam [et] Aeneas et Helenus a Dardano originem ducunt. Ergo hoc dicit: Quoniam et ab uno originem ducimus: et iisdem casibus subiacuimus, *Troiam*

utramque, i. e. quam et tu fecisti, et ego facturus sum, iungamus, et faciamus unam: sed *animis*, hoc est foedere et affectione: quoniam re vera eas natura non sinit iungi. [Quamvis quidam dubitant, utrum genere, an loci proximitate propinquos dixerit.] Sane quoniam occurrebat humanae brevitas vitae, bene subiunxit: *Maneat nostros ea cura nepotes.* Distinguendum autem: *populosque propinquos Epiro:* et sequentibus ostendit quomodo *Hesperia*, i. e., quibus populis auctor est Dardanus. [Et] *Hesperia* hoc est Ἑσπερόθεν, nam Graece dixit; et est de loco adverbium, *Dardanus* Ἑσπερόθεν. Figura enim nonnunquam pulchra est, si elocutio imperfecta sit: ut Cicero in Verrinis (1, 8.): *Quintum Verrem Romulia* (al. *Romulea*), non addidit *tribu*. [*Cognatas* vero *urbes*, quidam in honorem Augusti dictum accipiunt. Is enim cum in Epiro Nicopolim conderet, cavit in foedere civitatis ipsius, ut cognati observarentur a Romanis.] — 506. *Provehimur pelago;* i. e. Buthrotio (Buthroto) derelicto. *Vicina Ceraunia iuxta*; *Ceraunia* sunt montes Epiri, a crebris fulminibus propter altitudinem nominati. Unde Horatius (Carm. 1, 3.) expressius dixit *Acroceraunia* propter altitudinem et fulminum iactus. — 507. *Cursusque brevissimus;* adeo ut medio noctis spatio transfretaverit. — 509. *Optatae telluris;* quae a navigantibus semper optatur. — 510. *Sortiti remos;* [quia remigium suppletum erat. Et *sortiti*,] per sortem divisi ad officia remigandi, qui esset proreta, quis pedem teneret. *Passim;* prout quis voluit. *Litore sicco;* ad discretionem illius, quod aqua alluitur (Guelf. I. *abl.* R. *alluditur*. — 511. *Curamus;* i. e. reficimus. — 512. *Horis acta;* per horas decurrens. [*Subibat;* bene *subibat;* post sextam enim horam descendit.] — 514. *Auribus aëra captat;* naturale enim est, ut a qua parte flaturus est ventus, ad eam auris admota frigidior fiat. — 515. *Sidera cuncta notat;* ideo *cuncta*, quia in prognosticis legitur non sufficere unum signum ad explorandam futuram serenitatem. *Notat* autem, ut Tullius (Catil. 1, 1.): *Notat et designat oculis*, i. e. diligenter intuetur. *Tacito coelo*; [aut sereno:] aut nocturno, per quod tacetur: aut ipse tacitus: aut certe ad homines retulit. Nam licet aeternus sit axium sonus, tamen a nobis non auditur. [Ergo quantum ad nos, *tacitum* dixit. *Labentia;* cursu scilicet mundi, neque enim ventis feruntur, sicut de planetis dicitur: Ergo *labentia*, tanquam labentia, numquam enim loco moventur.] — 516. *Arcturum;* stella est post Ursam in Boote signo: [ἀπὸ τῆς οὐρᾶς, i. e. cauda, et ἄρκτον, ursa. *Pluviasque hyadas;* i. e. pluviosas. Sallustius: *Consedit in valle virgulta nemorosaque*; *virgulta* pro virgultosa. Quidam autem *arcturum* vel *pluvias hyadas* accipiunt, quia non utraque uno tempore oriuntur, quod si ita est, erit *que* pro *ve*. *Triones*; i. e. Septentriones. *Geminos*; duos i. e. Cynosuram et Helicen. Varro autem ait, boves triones dici, et haec signa etiam plaustra dicuntur, quae a bobus necessario trahi solent, ut Graeci ἄρκτον, ἅμαξαν.] — 517. *Armatumque auro circumspicit Oriona;* [bene *armatum auro*, quia et balteus eius et gladius clarissimis fingitur stellis.] Sic Lucanus (1, 665.): *Ensiferi nimium fulget latus Orionis.* Et sciendum, non hoc eum intueri, ut cernat signa, quae omnibus patent: sed explorare stellarum vigorem, quo futura indica-

tur serenitas: ut in Georgicis (1, 395.): *Nam neque tunc stellis acies obtusa videtur.* [Ipsum autem Orionem etiam tempestates significare, si fuerit obscurus, alibi (1, 535.) ostendit: *Cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion.*] Si autem quaerebat, quasi non orta, nequaquam procedit: cum etiam Septentriones dixerit, qui (Guelf. I. *qui non*) semper videntur. [*Circumspicit Oriona*; aut quaerit cernere, aut diu contemplatur.] — 518. *Coelo constare sereno*; [i. e. omnia videt habere coelum quae significant serenitatem. *Constare* autem] suppetere: ut Iuvenalis (6, 166.): *Quis ferat uxorem, cui constant* (Steph. *constent*) *omnia?* — 519. *Clarum signum*; faculam elevavit: ut (2, 257.): *Flammas cum regia puppis Extulerat.* *Castra movemus*; *castra* sunt, ubi miles steterit. [Modo tamen classem significat, quia et *castra nautica* dicuntur.] Dicta autem *castra* quasi *casta*: vel quod illic *castraretur* libido. Nam nunquam (Vos. Steph. *nonnunq.*) his intererat mulier. — 520. *Tentamusque viam*; i. e., naves producimus. *Pandimus alas*; contos intendimus. [Vel antennas cum velo extendimus, quae sunt *alae* in malo navis.] — 522. *Humilemque videmus Italiam*; aut naturam provinciae ostendit: [quod verum est in illo transitu:] ut Sallustius: *Italiae plana ac mollia* (al. Italia plana ac (et) mollis). Aut rem physicam exprimit: quia omne, quod continetur, altius est ab eo quod continet. Aut quia procul visentibus terra humilis semper videtur: ut Lucanus (3, 7.): *Et dubios cernit vanescere montes.* — 523. [*Conclamat*; valde aut saepius clamat.] — 524. *Italiam*; tautologia usus est ad exprimendum affectum navigantium. [*Salutant*; quidam pro *adorant* tradunt, ut *deos salutare*.] — 525. *Corona induit*; aut usque ad summum implevit: aut re vera coronavit. [*Mero*; hic vino; alias *merum*, quod nihil admixtum habet.] — 528. *Dii maris*; per quod navigo. *Terrae*; ad quam iturus sum. *Tempestatum*; ventorum, aurarum, temporum, serenitatis: ut (9, 19.): *Unde haec tam clara repente Tempestas?* Nam multa significat. — 529. [*Vento*; septimus casus.] *Spirate*; et ad ventum pertinet, et ad favorem: ut (2, 385.): *Adspirat primo fortuna labori.* — 530. *Crebrescunt optatae aurae*; [sonant.] Magnum [hic] Anchisae ostenditur meritum, [cum mox ac precatur, diis acceptus sit.] *Patescit*; propinquantibus, ut (411.): *Et angusti rarescent* (al. rarescunt) *claustra Pelori.* — 531. [*Apparet in arce Minervae*; Palladis, ut (E. 2, 61.): *Pallas, quas condidit arces, Ipsa colat.* Hic dubium est, utrum *Minervae templum*, an *arcem Minervae* debeamus accipere. Sane Calabria ante Messapia vocata est, hoc autem templum Idomenaeus condidisse dicitur, quod etiam *Castrum* vocatur. — 533. *Euroo*; Eoo: ab eo quod est *Eurous fluctus*: ablativum *Euroo* per derivationem debemus accipere.] *Curvatus in arcum*; in arcus similitudinem: ut (6, 42.): *Excisum Euboïcae latus ingens rupis in antrum*, i. e. in antri similitudinem. Sic de Ponto Sallustius (Guelf. I. *sumpsit*), unde hic tulit colorem: [*nam*] *speciem efficit* (Guelf. I. *efficiet*) *Scythici arcus.* — 535. *Ipse latet*; re vera procul intuentibus. Unde est: *Portusque patescit.* Nam secundum Donatum, *late patet*, non stat versus. (Ideo ergo *latet* debemus legere.) — 536. [*Turriti scopuli*; in modum, in similitudinem turrium, ut (2, 162.): *Hinc atque hinc vastae*

rupes geminique minantur In coelum scopuli.] *Refugitque ab litore templum*; aedificia vicina litoribus longe intuenti videntur in mari, quae accedentibus quasi recedere et retro se agere putantur: vel quia situm est in colle, qui sensim crescit a litore. Ideo dixit *refugit*. [Tale est (72.): *Terraeque urbesque recedunt.*] — 537. *Primum*; aut quale nunquam ante viderat: [aut antequam aliud videret;] aut certe quia sequitur porcae albae omen. Alii vero *tondentes primum campum* voluut, i. e. primam partem campi. [Sane figurate *Equos omen*; diversa enim significatione id omen dixit. Sed multi de libris augurum tractum tradunt: *Iuge* eis enim dicitur *augurium*, quod ex *iunctis iumentis* fiat. Observatur enim, ne prodituro magistratui disiunctis bobus plaustrum obviam veniat: quod Virgilius oblique ad equos transtulit, quos cum solutos vidisset Anchises, quem augurriorum peritum fuisse non dubium est, ait: *bellum o terra hospita portas*, *Bello armantur*. Dicendo *armenta*, oblique intelligit boves quos vitaverat dicere, et ne plaustrum nominaret, ait *currus*; cum autem dicit *Iugo*, veram significationem *Iugetis* facit. Sed quia in libris Etruscis invenitur, etiam equos bona auspicia dare, subiunxit: *Spes est pacis, ait.*] — 538. *Candore nivali*; [pro *candoris nivalis*, ablativum pro genitivo: et] hoc ad victoriae omen pertinet. Simul notandum Anchisen omnem habere divinandi peritiam. Hinc est illud (5, 47.): *Divinique ossa parentis.* — 539. *Terra hospita*; usurpative *hospita* dixit; quae enim in *es* exeunt, communia esse possunt. Nam femininum in *a* non mittunt. Lucanus (5, 11.): *Hospes in externis audivit curia tectis.* Nec mirum, abusum esse Virgilium: cum et Plautus *paupera* dixerit: ab eo quod est *hic* et *haec pauper*, ut (8, 105.): *Pauperque senatus.* Item (12, 519.): *Pauperque domus, nec nota potentum Munera.* — 540. *Bello armantur equi*; [hic *bello* dativus est, et] ratiocinatio divinationis est. *Armenta*; *armenta* dicta sunt quasi apta armis. Nam [et] equi intersunt praeliis: boves armant ex coriis. (Guelf. I. boves armantur ex cornibus. Burm. clypei vero armantur boum coriis.) [Varro (de L. L. 4. p. 25.) autem boves *armenta* vocari voluit, quasi *aramenta*, quod eorum praecipue opera in arandis agris utimur; unde Columella (6, praefat.): *Iumenta et armenta a re traxere, quod nostrum laborem, vel onera, subvectando vel arando, iuvarent.* Proprie ergo *armenta* boves dicuntur et equi, quamvis etiam alia maiora animalia eo nomine dici possint, licet sint ad arandum, aut ad gestanda arma inutilia; nam *cervi*, qui ad hoc non sunt idonei, inter *armenta* computantur a Virgilio (1, 185.), cum ait: *Hos tota armenta sequuntur.* Dixerunt etiam antiqui *armenta* in feminino. Ennius: *Ad armentas ipsius easdem.* Et Pacuvius: *Tu curvifrontes pascere armentas soles.*] — 541. *Sed tamen*; anacoluthon: nam *Quamquam* non praemisit. [*Olim*; infiniti temporis. *Curru*; pro currui dativus vetus.] — 543. *Spes est pacis, ait*; ostendit latenter vincere posse Troianos, dicendo supra: *Curru succedere sueti.* [Et: *Iugo sueti.* Et cum praemisisset de bello, post ait de pace, ut id magis remaneret in mentibus.] — 544. *Palladis armisonae*; Bene post belli omen, armorum deam precatur: quanquam etiam hoc quoque templum visum ad omen pertineat. — 545. [*Phrygio*

velamur amictu; sicut dictum est (407.) propter visum vel Diomedem vel Ulixem, quando ei Palladium redditum est.] — 546. *Dederat quae maxima;* [vel propter caput velandum, vel ad illud pertinet quod ait], (ut) (435.): *Praeque omnibus unum Praedicam*, [hoc est ut supplicet Iunoni.] *Rite*; recte, secundum ritum: unde sequitur: *Perfectis ordine votis.* — 547. *Iunoni Argivae;* i. e. magnae; ut (437.): *Iunonis magnae;* [aut inimicae Troianis.] — 548. *Haud mora continuo;* unum de his [sermonibus] vacat. [Figura est ἐκ παραλλήλου dicta, i. e. mutua et invicem declaratione. — 549. *Velatarum;* quia antemnae involutae sunt velo, i. e. *velatae*, et est versus Spondazon.] — 550. *Graiugenumque domos;* sic est dictum, quemadmodum (359.) *Troiugena.* Et sciendum, sacrificii tantum causa eos tetigisse Calabriam; ubi dicuntur accepisse Palladium [sicut (407.) dictum est] a Diomede, vel Ulixe: nec immerito dubitatur. Ut enim in secundo (166.) legimus, ambo rapuerunt. [*Domos* autem ideo, quod Helenus (398.): *Cuncta malis habitantur moenia Graiis.*] — 551. *Herculei* etc.; [fabula talis est:] Lacones et Athenienses diu inter se bella tractarunt: et cum utraque pars affligeretur, Lacones, quibus iuventus deerat, praeceperunt, ut virgines cum quibuscunque concumberent. [Quo] factum est, ut (et), cum post sedata bella iuventus incertis parentibus nata, et patriam (codd. Burm. *patri*; Guelf. II. *patris*) erubesceret, et sibi esset opprobrio; nam Partheniatae (*Partheniae*) dicebantur; accepto duce Phalanto, octavo ab Hercule, profecti sunt: delatique ad breve oppidum Calabriae, quod *Taras*, Neptuni filius, fabricaverat, id auxerunt: et prisco nomine appellarunt *Tarentum.* Bene ergo [nunc] *Herculei Tarenti.* [Est et alius fabulae ordo: Lacedaemonii, cum adversum Messenios bellum haberent, solis senibus relictis omnem iuventutem eduxerunt, iuraveruntque se non ante reversuros quam Messeniam expugnassent. Sed cum victores reversi essent, vidissentque multitudinem iuvenum, qui ex servorum et dominarum virginum concubitu, ut quidam volunt, sine ullo discrimine nuptiarum nati erant, servos patibulis suffixerunt, filios strangulavere, nepotes fugaverunt. Sed alii dicunt, timentes ne qua ex illis discordia nasceretur, pueros qui ex virginibus nati erant Partheniatas (*Parthenias*) vocaverunt, et Phalantum eis Ducem constituerunt. Sed hi cum venissent in Italiam, a quodam sepulcro, cui inscriptum erat *Tare* nomen, urbem conditam *Tarentum* dixerunt. Hoc autem oppidum post multos annos excidii Iliensis conditum quidam dicunt. Alii dicunt, quod, sicut supra memoratum, nepotibus Lacedaemoniorum fugatis, a nomine ducis *Tare*, Herculis filii, *Tarentum* dictum. Quidam *Tarentum* ante Satyrium dictum tradunt, et ab Herculis filio *Tarento* post *Tarentum* dictum. Alii *Herculeum* appellatum volunt, quia Heraclidae * Lacedaemoniorum reges. Bene ergo,] *si vera est fama*, [aut] quia Taras condiderat, auxerat Phalantus, [aut quod ab Herculis filio conditum sit *Tarentum*, in quo molles et luxuriosi nascuntur, et haec consuetudo Poëtae est, ut ubi de incertis dubitat, famam faciat auctorem.] — 552. *Attollit se;* quia appropinquantibus aut recedere montes videntur, aut surgere. *Diva Lacinia contra;* Iunonis *Laciniae* templum, secundum quosdam, a rege conditore dictum: secundum alios a

latrone Lacino (Vos. *Licino*; Burm. *Lacinio*), quem illic Hercules occidit: et loco expiato Iunoni templum constituit. [Alii a promontorio *Lacinio*, quod Iunoni Thetis dono dederat quod ante Troicum bellum collatitia pecunia reges populique fecerunt. Quidam dicunt templum hoc Iunonis, a *Lacinio* rege appellatum, cui dabat superbiam mater Cyrene et Hercules fugatus, namque eum post Gessonem (Geryon.) extinctum de Hispanis revertentem hospitio dicitur recipere noluisse, et in titulum repulsionis eius, templum Iunoni tanquam novercae, cuius odio Hercules laborabat, condidisse. In hoc templo illud miraculi fuisse dicitur, ut si quis ferro in tegula templi ipsius nomen incideret, tamdiu illa scriptura maneret, quamdiu is homo viveret, qui illud scripsisset. — 553. *Aulonisque arces; Aulon* (Al. codd. et edd. ter: *Caul.*) mons est Calabriae, ut Horatius (Carm. 2, 6.): *Et amicus Aulon fertilis Baccho:* in quo oppidum fuit [a Locris conditum,] quod secundum Hyginum, qui scripsit de situ urbium Italicarum, olim (*Aulon*; v. Burm.) non est. [Alii a *Caulo*, Clitae Amazonis filio, conditum tradunt.] *Navifragum Scylacaeum*; periculosum navibus. Dictum *Scylacaeum* vel a tractu, vel a periculi similitudine. Nam inde *Scylla* longe est. [Alii dicunt Ulixen post naufragium in Italia de navium fragmentis civitatem sibi fecisse, quam *Navifragum Scylacaeum* nominavit. Alii ab Atheniensibus, qui cum Mnestheo duce venerant, et a Libya redierant, conditum tradunt.] — 555. *Et gemitum ingentem pelagi;* videtur delatus primo ad fretum: post[ea] ad Aetnam reversus. — 556. *Fractas;* nimias: ut (G. 4, 72.): *Fractos sonitus imitata tubarum.* [Vel *fractas*, cum fragore venientes.] — 557. *Aestu miscentur arenae;* describit loca Charybdi vicina: quam esse cre[di]dit ex periculi magnitudine. — 558. [*Nimirum;* nisi fallor. *Illa;* hoc pronomine et in venerativa, et in vituperativa significatione, veteres utebantur, ut hic, *Illa*, i. e. periculosa, detestabilis. Venerative autem: ut (10, 875.): *Sic pater ille deûm faciat.*] — 559. *Haec saxa horrenda canebat;* retulit se ad historiam. Nam pro *Scylla*, *saxa* dixit *horrenda*. — 560. *Eripite*; de periculis, [et deest nos. — 561. *Rudentem;* si *rudentem proram* i. e. stridentem et sonantem in tempestate, ut est (7, 16.): *Et sera sub nocte rudentum.*] — 562. *Laevas ad undas;* de Ionio venientibus: aliter non procedit. — 563. *Cuncta cohors;* quia superius dixit (519.): *Nos castra movemus.* — 564. [*Gurgite;* pro fluctu.] — 565. *Ad manes imos;* poëtica hyperbole. — 566. *Scopuli clamorem;* de historia, ut supra (420.) diximus, hoc traxit. Undae [et]enim illisae concavis saxis imitantur latratus. — 567. *Elisam;* exclusam, [expressam:] ut (8, 261.): *Elisos oculos et siccum sanguine guttur.* *Rorantia astra;* [eum scilicet locum, in quo astra sunt, per diem non videbant.] *Rorantia* [autem] pro *irrorata*, i. e. quae irrorabantur: a qua significatione non est apud Latinos participium. Sane hyperbole est. — 568. *Ventus cum sole;* ventorum enim mutationem necesse est fieri vel oriente Sole (codd. *die, vel medio*) vel occidente. — 569. *Ignarique viae, Cyclopum allabimur oris;* ut (309.): *Servatum ex undis Strophadum me litora primum Accipiunt*, similis enim est sensus. *Cyclopum; clo* habet accentum, quia Latina declinatio est; in accusa-

tivo quia Graece posuit *Cyclopas*, *cy* habet accentum: [si] *Cyclopes*, *clo* habebit [accentum.] — 570. [*Ab accessu*; i. e. in accessu.] — 571. *Tonat Aetna ruinis*; [sensus est: portus quidem securos nos faciebat, deest enim, quidem, sed Aetna terrebat, et] causa huius incendii secundum *Aetnam* Virgilii haec est: Sunt terrae desudantes sulphur, ut paene totus tractus Campaniae, ubi est Vesuvius et Gaurus montes; quod indicat aquarum odor calentium. Item novimus, ex aquae motu ventum creari. Esse etiam concavas terras. Aetnam constat ab ea parte, qua Eurus vel Africus flant, habere speluncas et plenas sulphuris, et usque ad mare deductas. Hae speluncae recipientes in se fluctus, ventum creant: qui agitatus ignem gignit ex sulphure. Unde est quod videtur incendium. Hoc autem verum esse, illa comprobat ratio: quia et aliis flantibus ventis nihil ex sese emittit, et pro modo flatuum (codd. et al. *flantum*) Euri vel Africi, interdum fumum, interdum favillas, nonnunquam vomit incendia; quod et hoc loco ostendit; nam effectum indicat, supprimit causas. — 572. *Prorumpit ad aethera nubem*; [i. e.] emovit [et fundit]; et est poëtica descriptio; [nec enim possumus dicere prorumpo illam rem, potuit enim recte dici nubes prorumpit. Sane tota haec descriptio poëtica est.] — 573. *Candente favilla*; i. e. scintillis: et bona [est] periphrasis. Nam *favilla* est deserta igni scintilla. [Quamvis saepe viderimus de Aetna sicut nigrum fumum, ita et candidum et pinguem manare.] — 575. *Viscera montis*; i. e. partes. Sic autem dixit *viscera*, quemadmodum *terrae ossa* dicuntur. — 576. *Eructans*; *ructo*, *ructas* tantum facit: sic etiam Cicero (Catil. 2, 5.): *Eructant sermonibus suis caedem bonorum*. Virgilius (6, 297.): *Atque omnem Cocyto eructat harenam*. Horatius (Art. P. 457.) usurpavit: *Hic dum sublimis versus ructatur* (al. *eruct.*). *Liquefactaque saxa*; putria, decocta in modum calcis. — 577. *Fundo imo*; ab imo: et reddidit causam latenter. Inde enim ventus ex aqua natus erumpit. — 578. *Fama est*; bene se fabulosam rem dicturus excusat. Nam re vera nisi quae de gigantibus legimus, fabulosa acceperimus, ratio non procedit. Nam cum in Phlaegra (Guelf. I. *flegrea*) Thessaliae loco pugnasse dicantur, quemadmodum est in Sicilia Enceladus? Othus in Creta secundum Sallustium, unde *Othii campi*? Typhoeus in Campania? ut (9, 716.): *Inarime Iovis imperiis imposta Typhoeo*. Sed Varro dicit, in diluvio aliquos ad montes confugisse cum utensilibus: qui lacessiti postea bello ab his, qui de aliis veniebant montibus, facile ex locis superioribus vicerunt. Unde fictum est, ut *dii* superiores dicerentur; inferiores vero, *terrigenae*. Et quia de humillimis ad summa reptabant, dicti sunt pro pedibus habuisse serpentes. *Semustum*; pro *semiustum*. Et sciendum hic poni, quasi semianimis sit Enceladus: unde est: *Motat latus*. Simul ponitur secundum fabulam causa, quasi ex fulmine illic sit natum incendium. — 580. *Caminis*; fornacibus; Graece dixit [ἀπὸ τοῦ καίειν] — 581. *Motat*; frequenter movet; nam si *Mutat* legeris, dat refectionem labori, [quamvis alii *mutat* accipiunt, ut est (2, 111.): *Et terruit auster euntes.*] — 583. *Noctem illam*; melius per accusativum dixit. [*Tecti silvis*; ut (11, 686.): *Te silvis agitare feras.*] — 584. *Videmus*; [illegible] mente vel oculis. — 585. [*Nam neque erant*

astrorum ignes; bene *ignes*, quia de Aetna loquebatur, ut magis flammae eius manifestae fierent coelo lucente. *In nimbo*; proprie *nimbus* est, qui deorum vel imperantium capita quasi clara nebula ambire fingitur.] *Aethra siderea polus*; per aethram sideream, hoc est per splendorem aetheris. Sane *aether* est ipsum elementum, *aethra* vero splendor aetheris. Sciendum est, Homerum et *aetherem* et *aërem* communis generis dicere; quod de *aëre* nos non possumus dicere. De *aethere*, *aethra* factum est. Et secundum rationem istam potest et *aether* et *aethra* unum esse, ut nunc sit pro aethere sidereo, [cum coeli splendor *aethra* dictus sit.] — 587. *Nox intempesta*; media, hoc est nimium obscura. *Intempesta* dicta est nox media, [intempestiva,] inactuosa, carens actibus, per quos tempora dignoscimus. Ait enim Lucretius (1, 460.): quia per se tempus non intelligitur, nisi per actus humanos. Medium autem noctis tempus actu caret. Ergo *Intempesta*, inactuosa, quasi sine tempore: hoc est sine actu, per quem dignoscitur tempus. Unde est, *intempestive venisti*, i. e. ἀκαίρως. Ergo *intempesta* dicitur, quia caret tempore. [Sane noctis septem tempora ponuntur, *Crepusculum*, quod et *Vesper*; *Fax*, quo lumina incenduntur; *Concubium*, quo nos quieti damus; *Intempesta*, i. e. media; *Gallicinium*, quo galli cantant; *Conticinium*, post cantum gallorum, silentium; *Aurora* vel *crepusculum matutinum*, tempus quod ante solem est. *Tenebat*; quasi cursum eius densitate sui nimbi inhiberet. — 589. *Humentemque*; hic participium positum est verbo carens; ergo *humentem* pro humidam, quoniam noctu ros cadit.] *Aurora polo dimoverat umbram*; hysteronproteron in sensu. Ante enim aurora est, sic (Guelf. I. *et sic*, Burm. *quam sit*) dies. [*Umbram* vero, quia nox umbra terrae dicitur. — 590. *Cum subito e silvis*; arguitur in hac Achaemenidis descriptione Virgilius negligentiae Homericae narrationis: Ulixes enim inter initia erroris sui ad Cyclopas venit, quemadmodum ergo Aeneas post septimum annum, quam a Troia profectus est, socium Ulixis invenit? praesertim cum eum tribus mensibus in regione Cyclopum dicat moratum, et mox Aeneas de Sicilia ad Africam venisse dicatur. *Suprema*; pro plurima.] — 591. *Nova forma viri*; bene *formam viri* dixit, non hominem; [et est periphrasis pro *ignotus vir*. *Nova* autem, fugienda, aliter alibi (4, 10.): *Quis novus hic nostris*, i. e., insperatus. Item (8, 637.): *Subitoque novum consurgere bellum*, i. e. detestandum. Item (E. 10, 74.): *Vere novo*, i. e. incipiente. Item (5, 78.): *duo lacte novo*, i. e. recenti. Item (2, 796.): *Comitum adfluxisse novorum*, hoc est ignotorum. *Cultu*; pro habitu.] — 593. *Illuvies dira*; sordes (codd. Burm. et al. *sars*; Guelf. I. *sordes terre*) tetra. [*Immissaque barba*; quidam barbam maiorem, luctus indicium a Virgilio positum reprehendunt, cum Eroës non fuerint soliti tondere barbam. An *immissam*, neglectam et impexam accipimus?] — 594. *Consertum tegmen spinis*; illigatum spinis. Hinc est in Terentio (Eun. 2, 2, 5.): *Video quendam sertum* (al. *sentum*), [*squalidum*, *pannis annisque obsitum*.] *At cetera Graius*; habet enim unaquaeque gens incessum, et vocem propriam. [Sane *cetera Graius* Graeca locutio est, ut Sallustius: *Sanctus alia*.] — 595. *Ad Troiam missus*; aut ex sequenti eius con-

fessione hoc [di]dicit: aut Graecum esse colligitur ex trepidatione: ut Terentius (Heaut. 2, 1, 12.): *Nescio quid peccati portat haec purgatio.* — 597. [*Haesit*; dubitavit. *Sese*; pronomen compositum; nam *sese* duo pronomina sunt.] — 598. *Praeceps*; sine respectu salutis, scilicet postquam Cyclopum graviora cogitavit pericula. [Sane brevis ei quasi timenti prima datur oratio.] — 599. *Testor*; quaeso, obtestor, (coniuro.) — 600. *Spirabile*; vitale, [de] quo spiramus: et est sermo Ciceronis, quanquam ille spiritabile (al. spiritale) dixerit in libris De Deorum natura (2, 6. 36.). — 601. *Quascunque*; quo eat non cogitat, eorum comparatione quae fugit. *Hoc sat erit*; vitasse Cyclopas. — 602. [*Scio*; modo confiteor.] *E classibus*; ex equitibus modo, ut est (7, 716.): *Et Ortinae classes*, [i. e. equites.] — 603. *Petiisse*; causa metri addidit syllabam: ut (2, 25.): *Nos abiisse rati et vento petiisse Mycenas.* — 604. *Tanta est*; ut non possit vel fortunae praesentis qualitate molliri. — 605. *Spargite*; hoc est dilacerate: et [quia nec saevius, nec celerius aliud fieri potest,] nova brevitate usus est, [ut intelligatur, prius laniandum, mox inspargendum pelago.] — 606. *Hominum manibus periisse iuvabit*; oblique loquitur. Nam vult ostendere, hominum hanc non esse crudelitatem. — 607. *Genua amplexus*; physici dicunt, esse consecratas numinibus singulas corporis partes: ut aurem Memoriae: hinc est (E. 6, 3.): *Cynthius aurem Vellit: et admonuit*; frontem Genio; unde venerantes deum, tangimus frontem; dextram Fidei; unde paulo post: *Atque animum praesenti pignore firmat*; genua Misericordiae; unde haec tangunt rogantes: (ut alibi: Genua amplectens, et fatur talia supplex). [Sane, sicut frequenter dictum est, etiam hic ostenditur subtiliter Anchisen et Aenean, tam Pontificatus (*Pontificalis*?) quam Flaminii Iuris et peritos, et praesules fuisse. Iure autem Pontificali, si quis Flamini pedes, vel genua fuisset amplexus verberari non licebat. Hoc eo praecipiebatur, ne esset ullum praepedimentum religionis, quominus secundis numinibus inserviretur, aut esset importunitas in profanis locis aliquantisper morandi. Quod hic diligenter exsequi videtur de Achaemenide, qui post preces habitas genua amplexus, genibus volutans haerebat, in quo more, vel praepedimenti * verbum (Burm. coni. praepedimentum verberum) procul dubio est, tum quod et ipse genibus volutabat, vel quod genua amplexus etiam religione habebatur, quo in loco satis non fuit nulla verbera adhibita, nisi etiam fides data esset, qua securitas confirmaretur veniae concessae illis versibus: *Ipse pater dextram Anchises haud multa moratus Dat iuveni, atque animum praesenti pignore firmat.* Neque enim oportebat tardius immorari profanis cognitionibus, cum precatio coelestium deorum interposita daret curam observandae religionis: dixerat enim: *Per sidera testor, Per superos atque hoc coeli spirabile numen*; eaque propter addidit: *Haud multa moratus*, ut celeritas concessionis piaculum nullum posset admittere. Ipsum Achaemeniden hinc possumus aestimare magis verbera timuisse quam mortem, propter confessionem: ut diceret: *Spargite me in fluctus vastoque immergite ponto. Si pereo manibus hominum periisse iuvabit.* Denique post haec addidit: *Ille haec deposita tandem formidine fatur.*] — 608. *Qui sit, fari*; per

omnia subaudis *hortamur.* *Qui sit* autem, hoc est [quis Graecorum sit, i. e.] cuius filius sit, sicut etiam respondet. Nam iam se dixerat Graecum. — 609. *Agitet fortuna, fateri;* hortamur fateri, quae eum fortuna vexet: ut (6, 68.): *Agitataque numina Troiae.* — 610: *Haud multa moratus;* nimiae benignitatis est, non exspectare plurimas preces. — 611. *Praesenti pignore firmat;* [quod ad hoc tempus poterat dari, i. e. dextrae] manus (codd. *manuum*) coniunctione, qua firmabantur amicitiae: ut (1, 408.): *Cur dextrae iungere dextram Non datur?* Et (83.): *Iungimus hospitio dextras ac tecta subimus.* — 613. *Sum patria ex Ithaca;* circumstantias omnes exsequitur: loci, personae, temporum: [et licet rhetorice agat hic Achaemenides, quae dicit: ut tollatur, pauca sunt, neque enim quicquam illi nocet nisi quod Graecus. Cetera quae dicit ut fugiant, tantum narrationem rei gestae habent. Plane cum auctu, ut sit maior causa misericordiae, nisi forte hoc etiam putamus ad recipiendum valere, quod aliquod beneficium praedicendo de Cyclope significat dari, nam infra ait (666.): *Recepto supplice sic merito.*] *Infelicis Ulixi;* [quoniam apud hostes loquitur,] quaerit favorem eius vituperatione, quem scit odio esse Troianis. (Anticlia dicta Laerti mater, unde *Laertiades Ulixes.*) — 615. *Paupere;* nam, ut etiam de Sinone (2, 87.) diximus, apud maiores haec fuerat causa militiae; et bene utitur statu veniali per excusationem paupertatis. [Ut concilicet hostium animos, quasi necessitate adversus eos dimicaverit.] *Fortuna;* pristina, paupertatis scilicet, [et perseverat, ut invitus fecisse videatur. — 616. *Trepidi;* festini.] *Crudelia limina;* speluncam Cyclopis Polyphemi. — 617. *Immemores socii;* immemores, dum trepidi (codd. Burm. *trep.*, *festini.* Guelf. II. *trep. sunt;*) ut per timorem, non per odium relictus fuisse videatur. Nam et causas subiungit timoris. Cyclopis descriptione. [Ergo *immemores* timentes. — 618. *Domus sanie;* deest horrida.] — 621. *Nec visu facilis;* cuius possit etiam aspectus inferre formidinem. *Nec dictu affabilis;* sermone non explicabilis. Et mire exaggeravit post descriptionem. — 622. *Visceribus;* *viscera* proprie carnes sunt. *Sanguine atro;* hoc est sanie, — 623. *Vidi egomet duo;* Homerus quattuor dicit: ergo aut dissentit ab eo, ut etiam in temporibus. Nam ante ad Siciliam Aeneas, quam Ulixes venisse dicitur. Aut certe hoc dicit, duo vidisse se; quot autem occiderit, ignorare, [per timorem. Alii duo simul dicunt, non enim duo sola allisit (addidit)]. — 624. *Resupinus;* magnitudo virtutis ostenditur. [Quod una manu, quod resupinus, quod frangeret, et velut exprimeret elidentem non in terram, sed ad saxum sublimitus quatientem.] *Exspersa;* haec fuit vera lectio, i. e. madefacta. Nam si *Aspersa* dixeris, i. e. irrorata, Tapinosis et Hyperbole iunguntur. — 626. [*Fluentia tabo;* pro fluenti tabo.] — 627. *Tepidi;* melius *tepidi*, quasi adhuc vivi: quam *trepidi*, i. e. trementes: ne sit iteratio. — 628. *Ulixes;* a solo nomine emphasin fecit. Unde est quod sequitur: *Oblitusve sui est.* [Aliquanti tamen iuxta veteres *oblitus*, i. e. negligens dictum tradunt. Et est laus quod et in adversis constans, vel quem nemo impune desistet * (laesisset), vel qui dolo etiam fortiores saepe vicisset.] — 629. *Ithacus;* Ithacensis. — 630. *Sepultus;* stratus

[iacens. — 631. *Iacuitque per antrum*; hoc verbum de Varrone mutuatus est, qui ait: *In lecto temulentos iacere, sobrios cubare consuescere.*] — 632. *Immensum*; etiam *immensum* ad Polyphemi magnitudinem pertinet: quasi in toto antro iacuerit. [*Eructans*; Cicero: *Eructant sermonibus suis caedem bonorum. Frusta*; Cicero in Philippicis (2, 25.): *Frustis esculentis vinum redolentibus.* — 634. *Sortitique vices*; vel partes membrorum, vel qui quo loco staret. *Undique*; pro indiviso.] — 635. *Circum Fundimur*; secundum Homerum (Od. ι, 380.), qui dicit, alios eum tenuisse, alios obcoecasse oculum. *Acuto*; fuste obusto. Nam secundum istum sensum multi *Terebramus* legunt: alii *Tenebramus*. [Illud primum sequitur verba Homeri: ἐν ὀφθαλμῷ δινέομεν.] *Telo* autem *acuto* potest et simpliciter accipi. — 636. (*Ingens* etc.; si *ingens*, quomodo *latebat*? Solvitur sic: *latebat*, late patebat; an crinibus tectus erat; an, ut alii, non suo loco positus erat: an ideo, quia dormiebat; sed melius *late patebat*.) *Solum sub fronte*; [pro: in fronte latebat.] Multi Polyphemum dicunt unum habuisse oculum, alii duo, alii tres: sed totum fabulosum est. Nam hic vir prudentissimus fuit; et ob hoc oculum in capite habuisse dicitur: i. e. iuxta cerebrum, quia prudentia plus videbat. Verum Ulixes eum prudentia superavit, et ob hoc eum coecasse fingitur. *Latebat*; dormienti scilicet. Nam male sentit Donatus dicens: *Late patebat*; contra metrum. Item dicit, capillis tegebatur: aut latebat, corporis comparatione. [Alii *latebat*, subiectum erat fronti, et intra frontem recesserat, tradunt.] Absolutus tamen est prior sensus. — 637. *Argolici clypei, aut Phoebeae lampadis instar*; unum magnitudinis est, [quia Graecorum clypei rotundi, ut Cato Originum ait;) aliud splendoris. *Phoebeae* autem derivatio est vel a Luna, vel a Sole. — 639. *Sed fugite*; occurrebat: Si coecus est, cur timetur? Subiungit[ur], non unum esse, sed plures. [Et bene suam ad monendum gratiam facit, quod illos ultro facere necesse erat. Repetitio autem *fugite*, necessaria, ut alibi (44.): *Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum.*] *O miseri*; aut blandientis particula est, ut in Terentio: *O misera.* Aut re vera *miseri*: qui ad Cyclopas sunt delati. — 640. [*Rumpite*; ut festinantes, non solvite, sed rumpite, ut (4, 575.): *Festinare fugam tortosque incidere funes.*] — 641. *Qualis quantusque*; unum morum est, aliud corporis. — 643. [*Centum alii*; i. e. tales et tanti.] *Curva* etc.; ne tantum in montibus esse putarentur. *Vulgo*; passim. — 644. [*Infandi Cyclopes*; inaffabiles, ut supra (621.): *Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.*] — 645. *Tertia iam lunae*; bene in desertis locis ex Lunae ratione colligit tempora. *Se complent* autem ideo, quia suum non habet lumen, sed accipit a Sole. [Et bene auxit misericordiam a tempore. — 646. *Vitam in silvis*; misericordia captatur a loco. *Deserta ferarum*; propter feras deserta.] — 647. *Lustra*; cubilia. Unde etiam lupanaria *lustra* dicimus: ubi habitant lupae, i. e. meretrices: dictae ab obscoenitatis et odoris similitudine. [Cicero (Philipp. 2, 3.): *Vino lustrisque confectus.* — 648. *Sonitumque pedum*; ordo figuratus, cum traho, cum prospicio.] — 649. *Baccas*; generale est, i. e. fructus arborum agrestium. *Lapidosa corna*; [*lapidosa*, dura: an quod in saxis nascantur?]

Ipsa arbor *cornus* dicitur; pomum vero *cornum*, [inde] *corna:* ut *templum*, *templa*. — 653. *Addixi*; signato verbo exprimit desperationem. — 654. *Vos animam hanc potius;* oblique loquitur, ut supra: [reprehensio enim crudelitatis est, qui rogat salutem, si ipse condemnat. — 655. *Vix ea fatus erat;* ad probationis gratiam pertinet, quod ea quae Achaemenides adfirmaverat statim adprobavere Troiani. — 656. *Mole;* molitione, agitatione.] — 657. *Litora nota petentem*; *nota* ante oculorum amissionem [potest accipi.] Sic Statius in nono (754.): *Sequitur tamen improbus hostem, Qua meminit.* — 658. [*Informe;* ultra formam. *Ingens;* potest et superioribus et sequentibus iungi, ut sit *ingens lumen*. — 659. *Trunca manum pinus regit;* cuius coecitatem manu pinus regit.] — 661. *Solamenque mali;* solatium; hinc Quintilianus (Decl. 1, 3.) dixit: *Magnum coecitatis solatium est habere rem videntis* (al. *videntium*). — 662. *Postquam* etc.; hyperbaton in sensu: ut (8, 125.): *Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.* [Aut Hysteron proteron. Primum enim debuerat dicere venit ad aequora, deinde tetigit fluctus.] — 663. *Fluidum;* propter ὁμοιοτέλευτον, *fluentem* noluit dicere. Quod autem dicunt physici de effosso oculo sanguinem nunquam fluere, verum quidem est; sed supra non effossum huius oculum, sed terebratum legimus. [Unde enim constat necdum fuisse curatum.] *Inde*; aut de fluctibus, aut de spatio oculi. — 664. *Gemitu;* cum gemitu. — 665. *Iam medium;* [altum quam litus vel plusquam litus, i. e. unde altum incipit, vel] sic altum, ut medium putares. Nam et in quinto (1.) sic dixit: *Interea medium Aeneas iam classe tenebat,* [*Certus iter:*] cum adhuc moenia respiceret. *Fluctu;* legitur et *fluctus*. — 666. *Trepidi;* festini: ut (9, 114.): *Ne trepidate meas Teucri defendere naves.* Item (9, 233.): *Accepit trepidos: ac Nisum dicere iussit.* [*Celerare;* infinitivum pro pronuntiativo. *Recepto;* aut in societatem accepto, aut de periculo liberato, ut (1, 178.): *Frugesque receptas:* et (6, 111.): *Medioque ex hoste recepi.*] — 667. *Sic merito;* quia omnia eius probaverant dicta, ac si diceret, non fallacem, ut Sinonem. (Quo modo *merito?* Solvitur: quia probavit, vera esse quae dixerat.) [Sane quibusdam videtur incongruum Achaemenidis nusquam alibi factam mentionem, cum eum hic salutem merito impetrasse, et ut reciperetur a fugientibus dicat.] — 669. *Ad sonitum vocis;* remorum sonitum *vocem* dixit. *Vox* enim est omne quod sonat: sic alibi (556.): *Fractasque ad litora voces.* Nam de hominibus non dixit: quia supra est: *Tacitique incidere funem.* *Vestigia torsit;* bene uno sermone ostendit, eum revertentem iam audisse sonum remigii. — 670. *Dextram affectare;* dextram intendere, [et iniicere,] scilicet sic, ut posset navem tenere. Terentius (Heaut. 3, 3, 60.): *Ad dominam qui affectant viam*, i. e. intendunt. Nam si *dextra* legeris, ut sit *dextra affectare*, *contingere*, caret exemplo. [*Affectare* autem quidam dicunt hoc esse pronum animum habere ad faciendum quid occupandumque. Alii, *affectare* si *dextra* legas, pro *affectandi* accipiunt, ut sit verbi infinitivi modi pro participio. — 671. *Nec potis*; i. e. *nec potis est*. *Potis* autem nomen est, et declinatur *potis*, *potis*, *poti*, *potem*, *potis*, et *pote;* et nomen

esse docet ratio comparationis. Nam in superlativo *potissimus* facit; cui si detraxeris *simus*, invenies nominis positionem, ut *acerrimus*, *acer*, *fortissimus*, *fortis*. Sic autem, ut diximus, declinari, compositio ostendit. Nam *huius impotis*, *compotis*, *impotem*, *compotem* facit; quod in simplici difficile invenis, per compositionem agnoscis facilius. — 672. [*Immensum*; magnum, et dictum quod mensura comprehendi non possit.] — 673. *Exterrita tellus*; poëtica hyperbole. — 674. *Curvis cavernis*; echo enim in concavis locis est. — 675. [*At genus*; figurate *at genus complent*, ut (6, 660.): *Hic manus ob patriam pugnando*. — 676. *Excitum*; a verbo *cio, cis, cit.*] *Ruit*; festinanter venit, [ut (G. 3, 104.): *Ruuntque effusi carcere currus.*] — 677. *Nequicquam lumine torvo*; quia nocere non poterant. — 678. *Aetneos fratres*; aut similes, aut feritate germanos, [aut eiusdem patriae vel terrae, tanquam matris.] Nam non sunt Polyphemi fratres, quem Neptuni filium Homerus dicit. Unde eo [oc]coecato Ulixes pertulit tempestatem, qui ad eum venit, derelicta Calypso, cum qua decem (Cod. L. *sex*) annis fuerat. Unde, ut supra diximus, Virgilii dictis dissentit temporum ratio. [*Coelo*; pro in coelum.] — 680. *Coniferae*; [*conum* substinentes, et] *conus* dicitur fructus cupressi, et ipsa *κωνοειδής* est. Nam a rotunditate in acumen levatur. *Cyparissus* autem Telephi filius fuit, amatus ab Apolline: vel ut alii, a Sylvano; qui cum lassatus aestu sub quadam arbore somnum caperet, subito strepitu excitatus, cervum quem in deliciis habebat feram credens, per ignorantiam misso telo occidisset, cum fletu nimio et abstinentia cibi ac potionis tabesceret, a misericordia deorum (codd. plurimi tantum: qui cum cervum, quem in del. hab. per ignor. occid., flendo nimium misericordiam meruit numinum, itaque) in arborem cupressum conversus est, aptam et consecratam lacrymis et luctibus. [Alii hunc *Cyparissum* Cretensem puerum pulcherrimum et castissimum fuisse, quem quidam ab Apolline, nonnulli a Zephyro amatum volunt, qui cum castitatem suam incorruptam tenere cuperet, relicta Creta ad Orontem fluvium et montem Cassum (Casium) dicitur pervenisse: atque ibi in Cypressum arborem commutatus, quae arbor ideo mortuis consecratur, quod caesa semel nescit renasci. — 681. *Constiterant*; metri causa pro *consistunt*.] *Silva alta Iovis*, *lucusve Dianae*; *Iovis*, propter quercum: *Dianae*, propter cupressum. Ipsa enim est etiam Proserpina, [cui dicatur *cupressus* propter luctum morientium. Ergo *cupressi*, quasi infernae, vel quia succisae non renascuntur, vel quia apud Atticos funestae domus huius fronde velantur.] Immane autem quod ait etiam (Guelf. II. *q. arcet*; Burm. *Alta* autem, quod manet) *celso vertice*; et *lucus* qui propter religionem [intactis arboribus et magis crescit, et] diu permanet. — 683. *Excutere*; num expedire? — 686. *Ni teneant cursus*; antiqui *Ni* pro *Ne* ponebant, qua particula plenus est Plautus (Menaech. 1, 2, 1.): *Ni mala ni stulta sis*. Sensus ergo talis est: Timor cogebat, ut quocunque navigaremus, ut et ventum sequeremur, non iudicium: sed occurrebat praeceptum Heleni, vitare Scyllam et Charybdim. Quare placuit *Ni cursus teneant*, hoc est agantur et impleantur (Burm. coni. *impellantur*; et ita

Guelf. I.) inter utramque viam modico mortis interstitio, i. e. Scyllae et Charybdis. *Retro dare lintea*; quod dum cogitamus, prosperior nobis flare coepit Boreas. [Nonnulli *Scyllam* et *Charybdim* inter distinguunt, ut sit ordo: Inter Scyllam et Charybdin utramque viam laeti discrimine parvo Ni teneant cursus certum est dare lintea retro. Alius ordo est: Contra iussa monent Heleni, ne inter Scyllam et Charybdim cursum teneant. — 687. *Pelori*; Sicilia Graecis ideo Trinacria dicitur quod tres extremitates quas Graeci ἄκρας vocant in mare videtur extendere, Pachynum quod in Aryciam (Graeciam) vertit, Lybicum quod Africam spectat, Pelorum quod in Tyrrhenum mare procedit. Sed angusta ab sede ideo agitur, quia eminus videntibus eum locum, Italia et Sicilia terra continens putatur, nec nisi ad vicinum accedentibus videtur.] — 688. *Missus adest*; favore scilicet numinum: quia supra Anchises optaverat dicens (519.): *Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.* [Vel *missus* iuxta qualitatem locorum, ita enim in illis angustiis et faucibus maris artari et conglobate spiritus fieri dicitur, ut ad illum locum tantummodo *missus* videatur. *Adesse* autem est, ad furorem vel patrocinium venire. *Vivo praetervehor ostia saxo*; pro *vivi saxi*, ablativum pro genitivo, vel viva saxa habentia: *ostia* vero aut litora sunt, aut exitus fluminis in mare, aut introitus portus. — 689. *Pantagiae*; hic fluvius Siciliae cum plenus incederet, implebat sonitu paene totam Siciliam. Unde et *Pantagias* dictus est, quasi ubique sonans. Hic postea cum Cereri quaerenti filiam obstreperet, tacere iussus est numinis voluntate. *Megarosque sinus*; *Megara* oppidum est iuxta Syracusas. *Thapsumque iacentem*; *Thapsus* insula non longe a Syracusis, [plana,] paene fluctibus par. *Talia monstrabat*; quia occurrebat: unde haec loca nosti (Guelf. I. Ideo monstrabat, quia iam ibi transierat.)— 690. *Relegens*; renavigans. [Ut (G. 2, 44.): *Et primi lege litoris oram.*] *Errata*; participium sine verbi origine. Non enim facit *error (erraris.)* [*Retrorsus*; quasi a fine ad caput retexens.] — 691. *Infelicis Ulixi*; epitheton ad implendum versum positum, more Graeco, sine respectu negotii. [Nam Aeneas incongrue infelicem Ulixen dixit; nisi forte quasi pius etiam hostis miseretur, cum similes errores et ipse patiatur: et notandum conclusam de Achaemenide mentionem. — 692. *Praetenta*; anteposita. *Iacet*; sita est, ut (104.): *Medio iacet insula ponto.*] *Contra Plemmyrium undosum*; [quidam insulam, quidam fluvium putant dici. Sane] verbum de verbo expressit. Hoc est enim *undosum*, quod *Plemmyrium*: [πλημμυρία enim inundatio Graecis dicitur; sinus Syracusanus in quo Ortygia, cuius hic necessarie meminit, nondum enim erant conditae Syracusae; *undosum* vero quod usque illuc vestigio aestuantis Charybdis dicitur pervenire] — 694. *Ortygiam*; haec tantum *Ortygia* dicitur, Apollinis vero etiam Delos. [Et bene addidit *Priores*, ut haec quae nunc est semper appellata sit *Ortygia*, haec vero prioribus tantum.] *Fama est huc Elidis amnem*; *Elis* et *Pisae* (Guelf. I. II. *Pisa*) civitates sunt Arcadiae, in qua est fons ingens, qui ex se duos alveos creat, Alpheum et Arethusam. Unde fit, ut fingantur coniungi in exitu, quos origo coniunxit (Guelf. I. II. *non iunx.*)

Arethusam autem etiam in Elide esse testatur Virgilius dicens (E. 10, 4.): *Sic tibi cum fluctus subterlabere Sicanos*, [*Doris amara suam non intermisceat undam.*] Haec secundum fabulas venatrix fuit, quae dum se in Alpheo post laborem ablueret, ab eo adamata est. [Quam cum in speciem avis Alpheos cognosset latere, * etiam sic eam mutatam persequi coepit, quae eum] et diu fugiens deorum miseratione in fontem [sui nominis] mutata ad Siciliam per secretos meatus venit. [Quam Alpheus illuc usque persequutus fonti eius se miscet: quod tali argumento probatur, nam cum equi, diebus festis Olympii Iovis, certantes in eo amne diluuntur, stercus equorum ex eo amne etiam in Arethusa recognoscitur. Patera etiam quam in Alpheum quidam Olympionices miserat, in Arethusa inventa dicitur. Hanc autem venatricem fuisse,] quod etiam Virgilius ostendit (G. 4, 344.): *Et tandem positis velox Arethusa sagittis.* [Quidam autem *Arethusam* non de Elide ad Siciliam venire, sed in Sicilia nasci volunt et venienti fluvio occurrere.] *Alpheum*; quia Graece *'Αλφεῖος* facit: ut *Αἰνείας*, Aeneas [*Μήδεια*, Medea. *Ore*; fonte vivo: et bene de fluvio, ut (1, 245.): *Unde per ora novem.*] — 697. *Iussi numina magna loci*; vel ab Achaemenide admoniti, vel ab Heleno, vel ab Anchise, [vel ab oraculis, et quaeritur, quae numina, vel quare non dixerit, et utrum Alpheum, an Arethusam intelligi voluerit.] *Iussi* ergo, admoniti. — 698. *Stagnantis Elori*; fluvii qui ad imitationem Nili superfunditur campis. [Sed Graeci *stagna* *ἕλη* dicunt, unde ait *Stagnantis Elori.* — 699. *Proiecta*; porrecta et tenta, ut (10, 587.): *Proiecto dum pede laevo.*] *Pachyni*; promontorium, est (Siciliae) austrum spectans. Unde et *Pachynum* dictum, ab aëris crassitudine. Nam *παχὺς* est crassus, pinguis. — 700. [*Radimus*; propter saxa latentia. *Radimus* autem, nimium adiuncti praeterimus, ut (5, 170.): *Radit iter laevum interior.*] — 701. *Camerina procul*; palus est iuxta [eiusdem nominis] oppidum: de qua (codd. cui) quodam tempore cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit *μὴ κίνει καμαρίναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων* (al. *κίνη* et *ἀκ. παραμεινάτω*). Quo contempto exsiccaverunt paludem: et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus poenas dederunt. [Sed hoc responsum Aeneae temporibus ignotum fuit. Ergo non observavit poëta, sed ad praesens tempus locutus est.] — 702. *Immanisque Gela*; civitas a fluvio nominata: sicut etiam *campi Geloi.* — 703. *Agragas*; mons est muro cinctus, in cuius summa parte oppidum est. Unde et Cicero ait (Verr. 4, 23.): *Ad mare intra (infra?) moenia ante oppidum expectabat*; de Verre. Notandum sane, Virgilium haec, quantum ad sua tempora specta[ba]t, dicere, non quantum ad operis. Aenea enim navigante, nec fuerat Camerina siccata, nec Gela vel Agrigentum conditae; quod frequenter facit; sed nunc ideo vitiosum est, quia ex persona narrantur Aeneae. — 704. *Magnanimûm* etc.; secundum Pindarum quondam Agrigentini equos ad agones Graeciae mittebant, qui inde victores revertebantur. Legimus etiam aliud; cum in Cappadocia greges equorum perissent, Delphici Apollinis responso adduxerunt equos de Agrigento: et reparavere (Guelf. II. *praepar.*)

meliores. [Quidam autem dicunt Heronem Agrigentinum, vel ut alii ferunt Dionysium tyrannum Siciliae equos ad agones Elidis Olympicos duxisse, et omnes vicisse.] — 705. *Palmosa Selinus;* civitas [est] iuxta Lilybeum, abundans palmis [quibus vescuntur,] et apio: [*Σέλινον* enim apium dicitur. An *palmósa* ab equis nobilibus? — 706. *Saxis Lilybeia coecis;* vere dixit, nam litus Lilybetanum natura * liberum (naturaliter cum) saxis, quasi de industria constructum est. Sane notandum omnium trium promontoriorum Siciliae factam mentionem, ut (687.): *Ecce autem Boreas angusta a sede Pelori.* Et (699.): *Proiectaque saxa Pachyni.* Et hic modo: *Saxis Lilybeia caecis.*] — 707. *Drepani portus;* Drepanum civitas est non longe a monte Eryce (codd. *Erico*), trans Lilybeum, dicta vel propter curvaturam litoris, in quo sita est, vel quod Saturnus post amputata virilia Coelo patri illuc falcem proiecit, quae Graece *δρέπανος* dicitur: quod verisimile putatur propter vicinitatem Erycis consecrati Veneri, quae dicitur nata ex Coeli cruore, et spuma maris. [Quidam *Drepana* dictum volunt a falce Cereris, quam ibi, cum filiam suam Proserpinam quaereret, amisit. Cato pluraliter *haec Drepana* dicit.] *Illaetabilis;* propter patris amissionem. — 708. [*Actis;* transactis, vel quomodo *mensibus actis.* — 711. *Fessum deseris;* ut supra (1, 267.) diximus, secundum Virgilium. Nam Cato eum [in Originibus] ad Italiam venisse docet, unde etiam in sexto (718.) illud amphibolon est: *Quo magis Italia mecum laetere reperta.* [Nam et post Latinnm Turnumque et Amatam dicitur excessisse. Sed bene hic subtrahitur, ne parum decoro amori intersit. Quaeritur sane cur sine ulla descriptione funeris patris praeterierit? aut quia in v. dicturus est, et bis eadem dicere vitaverit, aut quia, sicut dictum est, Anchises ad Italiam cum filio pervenit.] — 712. *Nec vates Helenus;* quia dixerat (379.): *Prohibent nam cetera parcae Scire, Helenum [farique vetat.]* — 713. *Non dira Celaeno;* quae vel irata debuit adversa praedicere. Et bona pietate mortem patris graviorem dicit esse, quam famem. — 714. *Hic labor extremus;* [aut] apud Drepanum. [Aut *extremus*, saevissimus, quia statim tempestati sacratus est. Et bene de ipsa tempestate tacuit, quia *Ilioneus* supra dixerat (1, 535.): *Cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion, In vada caeca tulit.*] — 715. *Deus appulit oris;* [tulit voluntate sua,] bene se commendat Didoni, dicens, se ad eam deorum voluntate venisse. [Sane non dixit quis deus, ut alibi (1, 199.): *Dabit deus his quoque finem.* — 716. *Unus;* non interpellante regina interrogationibus.] — 717. *Fata divûm;* quae dii hominibus tribuunt. *Renarrabat;* [aut] *Re* vacat, ut (4, 116.): *Confieri possit.* [Aut apparet, Aenean ante de suis casibus cum Didone confuse locutum, et ideo hic addidit *Renarrabat*, quasi quae dixerat antea, nunc ex ordine referebat, quod notat in primo (753.): *Immo age et a prima dic hospes origine nobis.*] Sane in secundi principio duo sunt versus ex persona poëtae, sicut hic tres, et similis est finis initio. — 718. *Conticuit tandem;* ut (2, 1.): *Conticuere omnes. Tandem;* diuturnitatem narrantis expressit. Notandum sane, quia controversiarum more epilogos dedit sex istis prioribus libris: quos et esse bioticos

voluit. Nam singulis res singulas dedit, ut primo omina, secundo pathos, tertio errores, quarto ethos, quinto festivitatem, sexto scientiam. Epilogos autem sic variavit, ut in primo miseratio esset Didonis, in secundo mors Creusae, in tertio Anchisae, in quarto Didonis, in quinto Palinuri, in sexto Marcelli citum deflet interitum.

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. IV.

---

1. Apollonius Argonautica scripsit, et in tertio inducit amantem Medeam. Inde totus hic liber translatus est. Est autem paene totus in affectione, licet in fine pathos habeat, ubi abscessus Aeneae gignit dolorem. Sane totus in consiliis et subtilitatibus est. Nam paene comicus stilus est; nec mirum, ubi de amore tractatur. Iunctus quoque superioribus est: quod artis esse videtur, ut frequenter diximus. Nam ex abrupto vitiosus est transitus; licet stulte quidam dicant, hunc tertio non esse coniunctum; in illo enim navigium (al. navigationum pericula), in hoc amores exsequitur; non videntes optimam coniunctionem. Cum enim tertium sic clauserit: *Factoque hic fine quievit;* subsecutus est [intulit] (Guelf. II. tantum: *subintulit*): *At regina gravi iamdudum saucia cura.* Item paulo post: *Nec placidam membris dat cura quietem.* Nam cum Aeneam dormire dixerit, satis congrue subiunxit, ut somno amans careret. [Alii subitum transitum factum tradunt, quia non ostendit convivium dissolutum, sed hoc subtiliter fecit, quia etiam alia convivia eam habuisse describit (80.): *Post ubi digressi lumenque obscura vicissim.* Sane bene *Regina*, quia contra dignitatem amor susceptus gravior esse solet. Ex hoc enim nomine et pudoris et deliberationis nascitur causa, et praecipue potiundi difficultas. Videtur et post amissam castitatem etiam iustus interitus.] *Iamdudum;* aut nimium [et vehementer:] ut Terentius (Eun. 3, 1, 58.): *Iamdudum te amat, Iamdudum illi facile fit quod doleat.* Aut *iamdudum,* [i. e.] a quo tempore vidit Aenean. Legimus enim (1, 613.):

Obstipuit (al. obstup.) *primo aspectu Sidonia Dido.* [Aut ex quo narrare coepit Aeneas, aut ex quo intervenit Cupido.] *Saucia*; hinc subiunxit: — 2. *Vulnus alit*; [curam pascit.] Et bene adludit ad Cupidinis tela, ut paulo post ad faculam, ut: *Et coeco carpitur igni.* Nam sagittarum vulnus est, facis incendium. *Cura*; amore [intolerabili, quem ferre non posset, ut (652.): *Meque his absolvite curis.* *Cura* ergo] ab eo quod *cor urat*, ut (10, 132.): *Veneris iustissima cura.* Item (1, 678.): *Mea maxima cura.* [Sane per confusionem verbi et nominis dictum est, nam *cura* est et verbum, ut *cura, cures*, cum non est nomen.] *Venis*; quia per venas amor currit, [ut sanguis, nam in sanguine anima, in anima amor est, aut] sicut venenum; inde dictum (1, 688.): *Fallasque veneno.* Item (1, 749.): *Longumque bibebat amorem.* [Nam *venenum* ideo dicitur quia per *venas* currit.] *Coeco carpitur igni*; [non quod non cernat, sed quod non cernatur, vel quod Dido amorem suum vult occultare si possit, ideo *coeco*, et] agit Virgilius, ut inventas frangat declamationes: ut hoc loco rem dixit sine declamatione. Unde Ovidius (Met. 4, 65.): *Quoque magis tegitur, tanto magis aestuat ignis.* *Coeco* ergo *igni* [possumus ut] validiore [accipere], cuius [haec] natura est, ut compressus magis convalescat. [*Carpitur* autem, paulatim consumitur, ut (G. 3, 215.): *Carpit enim vires paulatim.* Sane *igni* pro *igne*, dativus pro ablativo.] — 3. *Multa viri virtus animo*; bene mediam se facit praebere Didonem inter regalem pudorem et amoris impulsum. Simulat enim, se virtutem mirari, cuius pulchritudine commovetur. *Multa* autem *virtus* figurate dixit. Nam ad numerum transtulit, quod est quantitatis: [aut *multa* pro magna.] *Recursat*; bene frequentativo usus est verbo in frequenti amantis cogitatione. — 4. *Gentis*; non Aeneae, ut sit velut excusatio, sed a Dardani numinibus (codd. *sed Dard., a n.*), aut Veneris. *Infixi pectore vultus, Verbaque*; [*vultus*, inquit, *et verba haerent, virtus et honos gentis recursat*, quia superiora vehementiora sunt ad amorem.] Tale et illud est: *Illum absens absentem auditque videtque.* [*Pectore* vero pro *pectori*. Duo tangit, quibus potissimum gignuntur amores; formam videlicet et eloquentiam.] — 5. *Nec placidam* etc.; aut penitus quiete caruit, ut *placida* epitheton sit quietis: aut habuit quidem quietem, sed non *placidam*, i. e. turbatam somniis, unde et ipsa paulo post: *Quae me suspensam insomnia terrent?* — 6. *Postera* etc.; circumlocutio orientis diei. Secundum enim et tertium librum Aeneas per noctem [in convivio Didonis] narraverat: licet, ut supra diximus, Virgilius ista, quae per naturam necesse est fieri, plerumque contemnat. *Lustrabat*; aut illustrabat: aut re vera *lustrabat*, i. e. purgabat. Nam nox quodammodo polluit mundum; [vel circumibat, ut (8, 231.): *Lustrat Aventini montem.*] — 7. *Humentem umbram*; quia nox omnis humida est, ut (G. 1, 290.): *Noctis* (L. R. Guelf. I. *nocte*, Vos. *noctes*) *lentus non deficit humor.* Et nihil interest, utrum umbram, an noctem dicat. Nox enim umbra terrae est, ut supra (2, 251.): *Involvens umbra magna terramque polumque.* [Ergo *humentem*, pro *humidam*, quia *humens* est quod facit *humidum*; unde bene *humentem* posuit.] Est etiam hysteron proteron in sensu. [Prius est enim, ut *Aurora umbram dimoveat*, post

Phoebea lampas lustret terras.] Aurora enim solem praecedit. — 8. *Cum sic unanimem*; de re pudenda locutura parum fuerat sororem eligere, nisi etiam unanimem. Dicimus autem et *unanimus* et *unanimis*, sicut *inermus* et *inermis*. *Male sana*; non plene sana, amore vitiata. *Male* enim plerumque *non*, plerumque *minus* significat, [*non*; ut (2, 23.): *Statio male fida carinis*; *minus*; ut *male sanus*;] sicut *ue*, ut *vecors*, et *vesanus*. Quanquam *male* et *perniciose* significat: ut Lucanus (9, 310.): *Sic male deseruit.* [Et quidam *malesana* volunt hyphen legere, nec esse compositum verbum, quia composita unum plerumque corrumpant necesse est, ut *malesuada*. — 9. *Anna soror*; cuius filiae fuerint *Anna* et *Dido*, Naevius dixit, et bene vocabulo necessitudinis blanditur, ut libenter Didonis audiat confessionem. Sed suspense et pedetemptim pudore resistente incipit.] *Insomnia terrent?* et *terret* et *terrent* legitur. Sed si *terret* legerimus, *insomnia* erit vigilia. Hoc enim maiores inter vigilias, et ea quae videmus in somniis (eodd. *somnis*) interesse voluerunt: ut *insomnia* generis feminini, numeri singularis, vigiliam significaret; *insomnia* vero generis neutri, numeri pluralis, ea quae per somnium videmus: ut (6, 897.): *Sed falsa ad coelum mittunt insomnia manes.* Sciendum igitur, quia si *terret* dixerimus, antiqua erit elocutio. *Insomnia* enim, licet et Pacuvius et Ennius frequenter dixerint, Plinius tamen exclusit, et de usu removit. Sed ambiguitatem lectionis haec res fecit, quod non ex aperto vigilasse se dixit, sed habuisse quietem implacidam, i. e. somniis interruptam, ut intelligamus eam et in somniis territam: et propter terrorem insomniorum (codd. *somn.*) vigilias quoque perpessam. — 10. [*Quis*; nonnulli pro *aliquis* accipiunt, vel *qualis*.] *Novus*; magnus: ut: *Pollio et ipse facit nova carmina.* [Quasi (*qualis?*) antea nunquam, ut Terentius (Eun. 2, 3, 24.): *Nova figura.*] *Successit sedibus*; ut (2, 723.): *Succedoque oneri*, et (478.): *Succedunt tecto*, [*et flammas ad culmina iactant*]. — 11. *Quem sese ore ferens*; [cum eum ob virtutem laudet, addendo tamen *os*, nec pulchritudinem denegaverit. *Ore* autem *ferens*, utrum oratione, an vultu, dubium est:] ut (1, 613.): *Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido*: et (1, 589.): *Namque ipsa decoram Caesariem nato genitrix lumenque iuventae* [*Purpureum, et laetos oculis afflarat honores.*] *Forti pectore, et armis*; ut etiam ab Ilioneo haec audierat, dicente (1, 544.): [*Quo iustior alter, Nec pietate fuit*], *nec bello maior et armis.* Sane subaudis *Est.* Et bene virtutis commemoratione excusat supradictam pulchritudinis laudem. [*Pectore* autem et *armis*, non bis idem dicit, sed *pectore* ad patientiam, *armis* ad fortitudinem.] — 12. *Credo equidem genus esse deorum*; [ordo est:] credo equidem genus esse deorum.] Nec enim *Vana fides* est, i. e. falsa. Nam *Degeneres animos arguit timor*, i. e. probat, impugnat. [Et bono ordine amari facit Aeneam ab ea de qua ait (1, 507.): *Iura dabat legesque viris.* Primo virtute et factis, deinde generis nobilitate, inde oratione, post pulchritudine, et singula singulis reddit. — 13. *Quibus ille*; pro quantis.] *Heu*; per haec amoris impulsus ostenditur. [Et hoc ad miserationem pertinet.] — 14. *Iactatus fatis*; casibus: ut (1, 615.): *Quis te, nate dea, per tanta pericula casus Insequitur?*

[Et est Hysterologia, nam prius est, ut bella exhauserit, post fatis iactatus sit. *Quae bella*; quanta, pronomen pro nomine.] *Exhausta*; finita, terminata: quod nimiae virtutis est. Nam inchoare bella, quorumlibet est; vincere vel finire, paucorum. — 15. *Fixum, immotumque sederet*; cogi se optat, quae sic negat. [*Immotum* autem pro immobile, participium vim nominis habens.] *Sederet*; placeret, ut (2, 660.): *Et sedet hoc animo.* — 16. [*Nec cui*; deest viro.] *Vinclo iugali*; synaeresis est pro *vinculo*. *Iugali* autem propter *iugum*, quod imponebatur matrimonio coniungendis. Unde et Iuno *iugalis* dicitur. [Quidam iugali accipiunt pro coniugali per ἀφαίρεσιν dictum, quae fit cum de prima parte verbi syllaba detrahitur.] — 17. *Primus amor*; i. e. maritus. *Deceptam morte fefellit*; figurate dixit, morte sua decepit me, et fefellit. — 18. *Pertaesum* etc.; *pertaesus* participium est sine verbi origine, et regit genitivum, ut hoc loco. Nam genitivus singularis est, [et accusativum, ut: *Pertaesus ignaviam suam.*] — 19. *Huic uni forsan* etc.; [bene *forsan*, quasi adhuc dubitet.] Singula pronuntianda sunt; ingenti enim dicta sunt libra, quibus confessioni desiderii sui quandam iniicit refrenationem. *Culpae*; [bene *culpae* potius quam amori, et hoc] propter antiquum ritum, quo repellebantur a sacerdotio, [i. e. fortunam muliebrem non coronabant] bis nuptae. — 20. *Fatebor enim*; bene uno sermone et culpam expressit et necessitatem. *Fateri* enim et coactorum est et culpabilium. [Sed hic videtur per oblationem confessionis levius crimen efficere.] *Miseri post fata Sichaei*; aut muliebriter dixit *Miseri*: aut mortui, secundum Ciceronem qui in Tusculanis *miseros*, mortuos vocat. Aut certe ob hoc *Miseri*, cuius iam obliviscitur, aut [*miseri*] sic occisi. — 21. *Sparsos fraterna caede penates*; si Didonis, dispersos post fugam intelligimus: si fratris, pollutos cruore. [*Fraterna* autem *caede*, quam frater admiserit.] — 22. *Inflexit*; quia supra ait: *Fixum immotumque sederet.* *Inflexit* (quia supra ait: fixum immotumque;) a rigido proposito deviavit (al. *declinavit*). [Et bene per gradus crevit; primum *inflexit*, ut fixos ostenderet, quae fixa sunt enim, quoniam avelli non possunt, flectuntur; deinde *impulit labantem*, ea enim *impelluntur*, quae prona sunt ad cadendum.] *Labantem Impulit*; i. e. impulit, et labare fecit. Non enim lababat, quia antea immobilis fuerat. Cavendum sane ne *labentem* contra metrum legamus. Nam *la* longa est, ut (11, 588.): *Labere nympha polo.* — 23. [*Agnosco*; participium *agnotus*, non *agnitus*. Sallustius: *Nec inermos ex praelio viros quenquam agnoturum.*] *Veteris vestigia flammae*; bene inhonestam rem sub honesta specie confitetur, dicens, se agnoscere maritalis coniugii ardorem. [Hoc est quo mariti diligi solent; nam erat meretricium, dicere: in amorem Aeneae incidi.] — 24. *Sed mihi* etc.; callide, ac si diceret, posse se coniungi Aeneae, si mors secuta non fuerit; [et bene in (*e?*) vestigio revocavit. *Optem*; pro velim.] — 26. *Pallentes umbras Herebo*; [i. e.] in Herebo. Alii *Herebi* legunt: [aut *Herebo*, *ad Herebum*: ut: *It clamor coelo.* Et perseveravit in atroci imprecatione, nam non sufficit *Adigat me fulmine ad umbras*, dixisse, adiecit: *Pallentes umbras Herebo, noctemque profundam.* *Pudor*; *pudor* pro *pudicitia* abutimur, et bene *violo*, quia pudor

sacrosancte custodiendus est.] — 27. *Aut tua iura re.*; propter [illud] *Vinclo iugali.* — 28. *Ille* etc.; cum illo consumpta sunt desideria et voluptates. [*Amores*; quibus amare possim, et bene videtur moram posuisse cum dicit: *Primus qui me sibi iunxit amores.*' — 29. *Servetque sepulcro*; i. e. et defunctus servet, et qui in sepulcro est, ut (1, 353.): *Ipsa sed in somnis inhumati venit imago Coniugis.* Sed modo pro mortuo accipiamus. Sane ceremoniis veterum Flaminicam nisi unum virum habere non licet, quod hic ex persona Didonis exsequitur, dolentis stuprum admissum in amore Aeneae, quod supradictis versibus probavit: *Ille meos primus* etc.; nec Flamini aliam ducere licebat uxorem; nisi post mortem Flaminicae uxoris, quod expeditur, quia post mortem Didonis Laviniam duxit, et quod subrepta vel retenta Creusa ex ipsius quoque confessione et praedicatione (*praedictione?*) regia parata fuerit, quod (*quo?*) nullum piaculum fore denuntiatur.] — 30. *Sinum* etc.; *sinus* dicimus orbes oculorum, i. e. *palpebras*, quae a *palpitatione* dictae sunt. Nam semper moventur. *Implevit* autem ideo, quia lacrymae plerumque se intra oculos tenent. Et bene praemisit excusationem, his lacrymis commemoratione prioris mariti, [quasi propter maritum fleret, cum amore cogente lacrymaret.] — 31. *Anna refert*; [mire videtur intellexisse Anna quod sibi suaderi vellet Dido, et est rhetorica] suasio (codd. *suasoria est*), omni parte plena: nam et purgat obiecta, et ostendit utilitatem, et a timore persuadet. [Et usus est apto causae principio, nam cum aliquid propter nos petimus, benevolum nobis eum qui audit facere debemus, cum in aliena causa sententiam dicimus, nos illi benevolos debemus ostendere, ut habeatur dictis fides. Postquam igitur dicendo: *O luce magis dilecta sorori*, ostendit nihil sibi sorore esse carius, summam rei ponit, an nuptiae faciendae sint: *Solane perpetua moerens carpere iuventa?* inde partes rei a persona Didonis, an quia maritum perdiderit alium accipere debeat: *Id cinerem aut manes credis curare sepultos?* Aeneam: *Placitone etiam pugnabis amori?* a loco: *Nec venit in mentem quorum consederis arvis?* a timore: *Quid bella Tyro surgentia dicam, Germanique minas?* a causa et utilitate: *Quam tu urbem soror hanc cernes?* a modo: *Indulge hospitio, causasque innecte morandi*; an etiam id dii fieri velint per coniecturam: *Diis equidem auspicibus reor et Iunone secunda.*] *O luce magis dilecta*; (i. e. dilectior.) [Quae diligatur adhuc, an magis quam lux dilecta? aut dilectior luce?] Nam antiqui frequenter pro comparativo iungebant particulam *magis*. Tale et illud est (5, 714.): *Nate mihi vita quondam, dum vita manebat, Care magis.* [Terentius (Eun. 5, 4, 12.): *Nihil videtur mundius, nec magis compositum, nec magis elegans.* *Sorori*; bene Anna dilecta respondit sorori, quia et Dido sic coepit: *Anna soror.* Ergo per nomen necessitudinis ostendit, se quae sunt utilia persuadere, ut alibi (2, 674.): *Parvumque patri tendebat Iulum.*] — 32. *Solane perpetua*; i. e. solane moerens in omni carperis iuventa? [*perpetua* ergo, *continua*. *Iuventa*; aut pro *iuventute* accipiendum; nam *Iuventa* dea illius aetatis est, *Iuventas* aetas ipsa iuvenilis, *Iuventus* iuvenum multitudo.] — 33. *Nec dulces natos*; propter liberos, quae fuit causa secundi matrimonii, ut Iuvenalis (6, 38.):

Sed placet Ursidio lex Iulia, tollere dulcem Cogitat heredem. [Et hysterologia est, nam per Veneris praemia proveniunt nati.] Alii male iungunt *natos Veneris*, Cupidinem et Aeneam. [Alii ἔρωτα et ἀντέρωτα dicunt.] *Veneris nec praemia*; [i. e.] voluptates. Homerus (Il. γ, 54.): τά τε δῶρα Ἀφροδίτης. [Et volunt quidam ἓν διὰ δυοῖν esse.] — 34. *Id cinerem* etc.; propter illud: [*Ille habeat secum servetque sepulcro*,] quia marito iuraverat: ut (552.): *Non servata fides cineri promissa Sichaeo.* Et bene extenuat dicendo non animam, sed cineres et manes sepultos: Dicit autem secundum Epicureos, qui animam cum corpore dicunt perire. — 35. *Esto*; adverbium concedentis est Graecum: [ἔστω]. *Flexere mariti*; non qui erant, sed qui esse cupiebant. Alii intelligunt *aegram mariti*, ut sit genitivus singularis, [i. e. tristem propter maritum. Vel *aegram* ad morbum animi referas, i. e. ut stultitiam iudicet in iuventa aetate nuptiis abstinere. *Aeger* enim animo dicitur, aegrotus corpore.] — 36. *Non ante Tyro*; aut in Tyro, ac si diceret *Tyri*. Aut certe *Τυρόθεν*, i. e. de Tyro: ut (3, 503.): *Dardanus Hesperia.* [Quidam autem *Libyae*, mariti Libyae; Tyro, mariti Tyrii exponunt. *] *Despectus Iarbas*; rex Libyae, qui Didonem re vera voluit ducere [uxorem]; et, ut habet historia, cum haec negaret, Carthagini intulit bellum: cuius timore cum cogeretur a civibus, petiit, ut ante placaret manes mariti [prioris]: et exaedificata [igitur] pyra se in ignem praecipitavit: ob quam rem Dido, i. e. virago, [quae virile aliquid fecerit,] appellata est. Nam *Elissa* proprie dicta est. — 37. *Ductoresque alii*; ergo et Iarbas ductor. [Alii autem, qualis Iarbas.] *Quos Africa terra*; derivationes frequenter maiores sunt a principalitate: interdum pares inveniuntur, raro minores. Unde supra (2, 601.) *Lacaena* notandum diximus. *Triumphis dives*; i. e. bellicosa. [Et quidam dicunt, Afros nunquam triumphasse. Plinius autem secundo historiae naturalis, et Pompeius Trogus Afros dicunt pompam triumphi primos invenisse, quam sibi Romani postea vindicaverunt. Livius autem Andronicus refert eos de Romanis saepius triumphasse, suasque porticus Romanis spoliis adornasse, merito ergo *dives triumphis*.] — 38. *Placitone* etc.; ac si diceret, iure (codd. *diceretur*) contempsisti eos qui displicebant: numquid etiam placito amori repugnabis? Et est Graecum *pugno tibi*. Nam nos *pugno tecum* dicimus: [et *placito* alii volunt vel universis hominibus, i. e. coniugali amori, vel legibus dictum.] — 40. *Hinc Getulae urbes*; ad terrorem *urbes* posuit. Nam in mapalibus habita[ba]nt. [*Genus insup. bello*; ut (11, 306.): *Quos nulla fatigant Praelia, nec victi possunt absistere ferro.*] *Infreni*; aut saevi, [et feroces, ut ipse contrario (12, 568.): *Hi frenum accipere:*] aut quia equis sine freno utuntur. — 41. [*Cingunt*; non adiuncti sunt, sed *Cingunt*, quasi circumdant, ut (3, 52.): *Cingique urbem obsidione videret.*] *Inhospita*; barbara, aspera, [et fictum *inhospita*, cum *inhospes* non dicatur.] — 42. *Deserta siti regio*; inhabitabilis [vel raritate aquae.] Dicit autem Xerolibyen (L. Xerolipses; Guelf. I. R. Xerolypses; Vos. siccam Libyem, Xerolipses; Guelf. II. Xerolipsas.), quae est inter Tripolin et Pentapolin. Et bene terret dicens iuxta esse aut bellicosas gentes, aut deserta loca, unde non speratur auxilium. *Lateque furentes*

Barcaei; et hi prope sunt a Carthagine. Unde addidit: *Late furentes*. Hi secundum Titianum in chorographia (L. Guelf. II. Chronogr.) Phoenicem navali quondam superavere certamine. *Barce* autem civitas est [vel forum] Pentapoleos, quae hodie *Ptolomais* (Ptolem.) dicitur. Nam *Cyrene* et *Barce* reginae fuerunt, quae singulis dederunt civitatibus nomina. [Sed hoc per prolepsin dictum est. — 43. *Bella Tyro surgentia*; necessario ad persuadendum praesenti tempore usus est.] — 44. *Germanique minas*; propter aurum quod ei, [sic]ut in primo diximus, tulerat (*abst?*). Et *minas* pro ipsis periculis posuit, ut ex praecedentibus sequentia accipiamus.] — 45. *Diis equidem auspicibus*; hoc dicit, dii qui sunt auspices matrimonii, Aenean huc venire fecerunt. Nuptiae enim captatis fiebant auguriis: ut Lucanus (2, 371.): *Iunguntur taciti, contentique auspice Bruto*. [Varro de Pudicitia ait: Auspices in nuptiis appellatos auspici * bisque (ab auspiciis, quae) ab marito et nova nupta per hos auspices captabantur in nuptiis.] *Iunone secunda*; [aut] quae praeest coniugiis; [unde Γαμήλιος, i. e. *pronuba* appellatur, quamvis et ipsa in libris Augurum praeesse dicatur auspiciis, aut, quia Carthaginem fovet. — 46. *Huc cursum Iliacas vento*; mire, cum alio iter haberent, huc delati sunt, et ideo addidit *vento*.] *Tenuisse*; perfecisse, implesse. — 47. [*Quam*; qualem vel quantam; pronomen pro nomine. *Urbem soror hanc cernes*; mire pro voluntate sororis, ut si quis avaro suadeat spem pecuniae faciens.] — 48. *Coniugio tali*; i. e. viri fortis, quod ideo non dicit, quia scit a Didone praedictum, [et bene in ultimo *coniugium* posuit, propter quod universa praedicta sunt.] — 50. *Veniam*; aut beneficium [et benevolentiam,] aut re vera *veniam*, periurii scilicet: ut (552.): *Non cineri servata fides promissa Sichaeo*. *Tu modo*; pro tantummodo.] *Sacrisque litatis*; diis litatis debuit dicere. Non enim sacra, sed deos sacris *litamus*, i. e. placamus. Ergo nove dixit; [sed distinguendum est, ut dicamus *sacris*, i. e. per sacra, *litatis*, scil. diis.] — 51. *Indulge*; da operam: ut (9, 165.): *Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos*. — 52. *Dum pelago* etc.; [enumerat quas morae causas possint innectere.] Praetende, [inquit,] naufragiis fluctus; adversa navigatione iactatis procellarum nomen oppone; hoc est, inflammare animum, et artem docere precandi (peccandi.) *Aquosus Orion*; [i. e. dum occidit *Orion*, quoniam et oriens et occidens tempestates commovet, et bene Orion opponitur, quia et Ilioneus dixerat (1, 535.): *Cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion*.] *O* corripuit, ratione supradicta. — 53. [*Quassataeque rates*; hoc ad illud (1, 551.): *Quassatam ventis liceat subducere classem*.] *Non tractabile*; asperum, intractabile. [Sub quo tractari nihil possit propter tempestatem.] — 54. *Incensum inflammavit*; [iam incensum per se inflammavit adhuc,] ut Horatius (Serm. 2, 3, 321.): *Oleum adde camino*. [Alii non *incensum*, sed *impense* legunt, ut sit Terentianum (Eun. 3, 5, 39.): *Impendio magis animus gaudebat mihi*. — 55. *Spemque dedit dubiae menti*; dubitativa enim fuerat Didonis oratio dicendo: *Si non pertaesum thalami, taedaeque fuisset*. Ergo iam non ambigit de qua dubitabat, sed sine respectu pudoris palam agit.] *Solvitque pudorem*; propter vincula castitatis, [et ad

illud respondet: *Ante pudor quam te violo aut tua iura resolvo.*] — 56. *Delubra* [*adeunt;* iuxta illud dictum sororis: *Tu modo posce deos veniam.*] *Delubrum* [autem] dictum, [aut] ut supra (2, 225.) diximus, propter lacum in quo manus abluuntur, vel propter tectum coniunctum, [quia una opera abluitur,] aut certe ligneum simulacrum, *delubrum* dicimus, a *libro*, hoc est raso ligno factum, quod Graece ξόανον dicitur. [Sane in secundo libro de singulis speciebus *delubri* iuxta Varronem relatum est, in quibus est species delubri talis, ut praeter aedem area sit adsumpta deûm causa, i. e. spatia relinquantur iuxta aras ministerii causa, ad sacrificia peragenda. Huius moris hic meminisse eum accipere debemus: *Principio delubra adeunt.* Atque quia *delubra* quasi solum nomen sine dei significatu posuerat, voluit per *aras* expungere divini nominis causam, licet in continuatione non tam dei fecerit mentionem quam propria deorum nomina intulerit, et quidem cum sacrificationis gratia illis versibus: *Legiferae Cereri*, etc. usque, *iugalia curae;* nec non *arae* (*areae?*) licet oblique attamen manifeste it * (*facit?*) *Aut ante ora deûm pingues spatiatur ad aras;* quid enim est *spatiatur*, quam spatio lati loci obambulat. Adeunt autem proprie dixit, ad maiores enim qui accedit, ait soanori signum. * (*facit*, s. *dat honoris* s. ξόανον *signum?*)] *Pacemque;* benevolentiam [ut (10, 31.): *Si sine pace tua atque invito numine.*] *Per aras exquirunt;* [vel apud aras, vel inter aras, ut (9, 418.): *It hasta Tago per tempus utrumque. Exquirunt* autem,] i. e. sacrificando explorant, an dii vellent huic rei consentire. Dicendo autem *Per aras* aruspicalem (al. *ausp.*) artem ostendit: ut: *Spirantia consulit exta.* [Duo enim genera hostiarum sunt, unum in quo voluntas dei per exta exquiritur, alterum in quo sola anima deo sacratur: unde etiam aruspices *animales hostias* appellant. Sed de exploranda voluntate divina hic expressit dicendo: *Spirantia consulit exta.* Animalis vero hostiae speciem ostendit, ubi Entellum facit Eryci taurum mactantem dicens (5, 483.): *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*] — 57. *Mactant;* verbum sacrorum, κατ᾽ εὐφημισμὸν dictum, [quasi magis auctum, unde et magmentum dicebant, quasi maius augmentum. Olim enim hostiae immolatae dicebantur mola salsa tactae: cum vero ictae et aliquid ex illis in aram datum *mactatae* dicebantur [per laudationem,] per boni ominis significationem,] ut *adolere;* [nam] *Mactare* est proprie magis augere. *Lectas bidentes;* non vacat *Lectas.* Moris enim fuerat, ut ad sacrificia eligerentur oves, quibus nihil deesset: ut in sexto (38.): *Nunc grege de intacto septem mactare iuvencos. Bidentes* autem dictae sunt quasi *biennes:* quia neque minores neque (al. *aut*) maiores licebat hostias dare. Sunt etiam in ovibus duo eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent: nec in omnibus, sed in his quae [sunt] aptae sacrificiis inveniuntur. — 58. *Legiferae Cereri;* leges enim ipsa dicitur invenisse. Nam et sacra ipsius *Thesmophoria*, [i. e.] legum latio vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante inventum frumentum a Cerere, passim homines sine lege vagabantur; quae feritas interrupta est invento usu frumentorum, postquam ex agrorum discretione (codd. *divisione*) nata sunt iura. [*Thesmophoria* autem vocatur

legumlatio, an quia in aede Cereris aere incisae positae leges fuerunt?] *Phoeboque;* qui praeest auspiciis, quibus urbes reguntur. *Patrique Lyaeo;* qui, ut supra (3, 20.) diximus, apte urbibus libertatis est deus. Unde etiam Marsyas eius minister est in civitatibus [in foro positus] libertatis (imo iustitiae) indicium: [qui erecta manu testatur nihil urbi deesse.] Et communis hoc habet sensus: Sacrificabat, inquit, primo numinibus, quae urbi praesunt, quasi nuptura pro utilitate reipublicae. Deinde Iunoni, cui curae sunt nuptiae. [Alii dicunt, hos deos quos commemoravit nuptiis esse contrarios, Cereremque propter raptum filiae nuptias exsecratam; vel ex quo Iovi nupta praelata Iunone repudiata est; nam cum Eleusinae (Eleusine) Cereris sacrum fit, aedes Iunonis clauditur; item, cum Iunoni Eleusinae (Eleusine) fit, templum Cereris clauditur, nec sacerdoti Iunonis licet gustare unde Cereri sit libatum. Et Romae cum Cereris sacra fiunt, observatur ne quis patrem aut filiam nominet, quod fructus matrimonii per liberos constet. Apollinem et Liberum contrarios nuptiis dicunt, quod ille expers uxoris vulgari amore sit usus, iste inter Bacchas non fida connubia sed stupra exerceat, nec nisi raptam coniugem habere potuerit. Male ergo invocat hos Dido, quae sibi nuptias optat Aeneae; sed sicut prosperis diis, ut iuvent, ita adversis, ne obsint, sacrificandum est, ut (3, 120.): *Nigram hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.* Alii dicunt favere nuptiis Cererem, quod prima nupserit Iovi et condendis urbibus praesit, ut Calvus docet: *Et leges sanctas docuit, et cara iugavit Corpora connubiis, et magnas condidit urbes.* Nam ideo et aratri sulco clauditur civitas, vel quod eandem Terram volunt, et in eadem urbes exstructas. Similiter et Liber propter Marsyam, sicut supradictum est; merito et Apollo: nam et in arce coli solet, et muros Troianis instituit. Iure ergo in nova urbe his sacra fiunt: Iunoni duplici causa, quia et Carthagini praeest, et matrimonia dat.] Est etiam sensus altior: Nam facturi aliquid, ante adversos placamus deos: et sic propitios invocamus: ut: *Nigram hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.* Ergo modo nuptura placat ante Cererem: quae propter raptum filiae nupturas exsecratur: Apollinem, qui expers uxoris est: Liberum, qui nisi raptam coniugem habere non potuit: et sic Iunonem conciliat. — 59. *Cui vincla iugalia curae;* quae (al. *quia*) est et *Curetis*, et *matrona*, et *regina.* [Hanc Varro *pronubam* dicit; unde et Aeolo nuptias pollicetur, et Aeneae et Didoni coëuntibus adest, cum dicit (166.): *Prima et Tellus et pronuba Iuno*, et in septimo ubi contra votum suum Laviniam promissam vidit Aeneae, ait (319.): *et Bellona manet te pronuba*, hoc est non ego quae soleo.] — 61. *Candentis;* candidae: participium est pro nomine. *Media inter cornua fundit;* non est sacrificium, sed hostiae exploratio, utrum apta sit. — 62. *Ante ora deûm;* ante simulacra. [*Pingues;* plenas vel sanguine delibutas, ut (401.): *Pecudumque cruore Pingue solum.*] *Spatiatur ad aras;* matronae enim sacrificaturae circa aras faculas tenentes, ferebantur, quasi cum quodam gestu: unde Sallustius (Catil. 25.): *Saltare elegantius quam necesse est probae.* [Quidam genus sacrificii appellant quo veteres cum aras circuirent et rursus eum reverterentur, et deinde consisterent, dicebant *minusculum*

sacrum. An hoc ad impatientiam amoris referendum est, quo iactata Dido, loco stare non poterat, iuxta illud: *Uritur infelix Dido totaque vagatur Urbe furens.*] — 63. *Instauratque diem donis*; muneribus, quae aut diis offerebat, aut donabat Tyriis vel Troianis. *Instaurat* autem ideo iam quia supra sacrificaverat: ut (1, 631.): *Simul Aenean in regia ducit Tecta, simul divum templis indicit honorem.* [Sane quidam *donis*, sacrificiis volunt, nam et *templa*, *donaria* abusive dicuntur, ut est (G. 3, 533.): *Ductos alta ad donaria currus.*] — 64. *Inhians*; intenta per sollicitudinem. *Spirantia*; [i. e.] palpitantia: quasi adhuc viva. [*Consulit exta*; proprie dixit, Aruspices enim exta consulere dicuntur cum inspiciunt. *Exta* singularem non habent, ut *arma.*] — 65. *Heu vatum ignarae mentes*; non sacerdotes vituperat quasi nescios [futurorum], sed vim amantis exprimit: et inde vituperat sacerdotes. [*Ignarae* ergo amoris reginae,] qui admonuerunt non crediturum; [quia illae alias causas litationis praetendebant, et ideo vota non perficiebant;] nam omnia futura a sacerdotibus praedicta esse, sequens indicat locus: ut (464.): *Multaque praeterea vatum praedicta priorum.* — 66. *Est*; verbum est indeclinabile. Nam frequenter deficit. Est autem huius positio *edo*, *es*, *est*. Invenimus, sed quod abolitum est, et *Edo*, *edis*, *edit*. Unde est *Edere* et *Comedere*, quod hodie non (al. om. *non*) dicimus. Nam ab eo quod est *Es*, *esse* et *comesse* facit: quo tempore etiam pro praesenti utimur, ut *volo esse.* Nam in defectivis tempora pro temporibus ponimus: ut *odi*, *novi*, *memini*: *odisse*, *nosse*, *meminisse*: etiam pro praesenti ponuntur; [non *odire*, *novire*, *meminere*; nec enim possumus dicere. *Mollis flamma*; utrum *mollis flamma*, an *mollis medullas?* — 67. *Tacitum*; tacendum et pudore plenum. De quo tacuerit etiam nunc apud alios, an apud Aeneam tacitum, quia sorori iam confessa est. *Vivit*; nonnulli hoc loco vivit pro vescitur (*pasc.?*) dictum accipiunt. *Sub pectore vulnus*; ut (2.): *Vulnus alit venis.* — 68. *Vagatur*; potest accipi *vagatur*, dum opera ostendit Aeneae.] — 69. *Urbe furens*; *furor* enim est amor, in quo nihil est stabile. Unde et Cupido puer inducitur, quasi instabilis et infans, qui non potest fari. Unde paulo post: *Incipit effari, mediaque in voce resistit.* *Qualis* etc.; satis congrua comparatio. [Singula enim singulis, cervam Didoni, sagittam amori, pastorem Aeneae, nemora urbi, ictum letalem amori mortifero, comparavit. — 70. *Incautam*; nomen perituris accommodatum, ut (10, 812.): *Fallit te incautum pietas tua*; et (6, 173.): *Excipit incautum Triton.*] *Cresia*; *Cretensia.* Nam Graece *Cres* facit, unde et *Cretes* et *Cresia*, et Latine *Cretensis* facit, unde est *Cretensia.* — 71. *Agens telis*; urgens, persequens. — 72. *Nescius*; [aut *nescius* quo fugerit, aut] ignoratus, [et] latens: non qui cervam nesciret. Et rara sunt verba, quae per contrarium significant. Nam *vector* cum sit proprie qui vehit, invenimus etiam eum *vectorem* dici, qui vehitur: ut Lucanus (4, 133.): *Vectoris patiens tumidum supernatat amnem.* [et (5, 580.): *Venia est haec sola pavoris, Vectorem non nosse tuum.*] Tale est et *formidolosus*, cum sit *timidus*, et *timendum* significat. [Tale et *alumnus*, qui alit, et qui alitur; *hospes*, qui accipit, et qui accipitur.] Cum enim exigat ratio,

ut nomina verbalia agentis habeant significationem, pro passiva significatione plerumque ponuntur. [Quidam *nescius* ad Aeneam referunt qui nescit amore suo vulneratam reginam.] *Fuga*; cursu: ut (G. 3, 201.): *Simul arva fuga, simul aequora verrit.* Nam intelligere non possumus *fugam*, cum dicat *peragrat*. *Peragrare* enim est circumire inquirendo. — 73. *Dictaeos*; Gretenses. Cervae vulneratae dictamnum (al. *dictamnuem*, *dictannum*, *dictamnum*) quaerunt, [qua gustata ferae vulneribus tela depellunt:] ut in duodecimo (414.) legimus: *Non illa feris incognita capris Gramina.* *Letalis arundo*; propter futurum omen Didonis, [et admiranda copia loquendi, letalis arundo, sagitta, volatile ferrum.] — 75. *Sidonias*; Pygmalionis, vel Sichaei. [Quod supra ait (1, 369.): *Avari Pygmalionis opes*, et (359.): *Ignotum argenti pondus et auri*, et hoc additum propter illud (1, 599.): *Omnibus exhaustos iam casibus omnium egenos.*] *Urbemque paratam*; *paratam* ad illud pertinet, quod Aeneas propter civitatem navigat. [Et omnia ei ostendit Dido quibus possit inducere; et *paratam* ideo ut sit impendium quaerentibus sedes.] Sed alii movent quaestionem quomodo *paratam*, cum paulo post inferat: *Pendent opera interrupta, minaeque murorum?* Sed *paratum* potest dici, cui etiam paululum superest: unde est: *Minaeque murorum ingentes.* [Nam ideo alibi (655.): *Urbem praeclaram statui, mea moenia vidi.*] — 76. *Incipit* etc.; sic Horatius (Carm. 4, 1, 35.): *Cur facunda parum decoro inter verba cadit lingua silentio?* — 77. *Labente die*; [ad convivia retulit, pergratum (Burm. coni. *quae integrare gratum*) est] quia in usu non erant prandia: ut Iuvenalis (1, 49.): *Exul ab octava Marius bibit.* — 78. *Demens*; quia ea quae noverat, audire cupiebat. — 79. *Narrantis ab ore*; ut eum intueretur. Et hoc loco per omnia amantis affectus exprimitur. — 80. *Obscura luna*; i. e. nox. Nam nihil tam contrarium Lunae est, quam obscuritas. [Aut ideo nox, *obscura Luna*, quia nec semper, nec eadem hora oritur. Vel altius intelligit. Cum per se luna corpus opacum sit; unde *luna*, *lux aliena* dicitur; a sole enim lumen accipit; unde et Graece σελήνη, quod σέλας, i. e. lucem habeat ἄνω, i. e. superne, h. e. a sole. *Vicissim* autem ideo quia per diem Sol lucet, illa per noctem, ergo apparens divinum lumen, i. e. Solis reprimit. An ipsa Luna suum lumen reprimit occidens et se obscurans.] — 82. *Sola*; sine eo quem amabat. Nam regina sola esse non poterat. Est autem Plauti, qui inducit inter multos amatorem positum dicentem quod solus sit. [Ut ipse alibi (E. 10, 48.): *Me sine sola vides*, quam constabat Antonii castra comitatam, sed *Sola* sine amatore suo.] *Moeret*; si diphthongon habeat, ut hoc loco, *tristis est* significat: aliter *militat* significat, ut [Lucanus] (10, 409.): *Aere merent parvo.* Sane *mereor* aliud est. [*Vacua*; aut sine Aenea et Troianis, aut magna, ut (7, 379.): *Vacua atria circum Intenti ludo.* *Relictis*; potest intelligi ab Aenea. — 83. *Incubat*; quasi invita.] *Absens absentem*; [unum sufficeret. Sic (10, 600.): *Et fratrem ne desere frater.*] Terentius (Adel. 4, 5, 34.): *Praesens praesentem eripi, abduci ab oculis.* — 84. *Imagine capta*; ob amati similitudinem. — 85. [*Infandum*; iuxta iudicium reginae ut illa sentiebat, vult enim eam culpae eximere. Alii *infandum*, quia falli non potest

accipiunt, hoc est ipsam libidinem in cuius vicem nihil subponi potest. — 86. *Non coeptae adsurgunt turres;* contra illud (1, 423.): *Pars ducere muros. Non arma iuventus Exercet;* aut in armis se exercet, aut sic dixit quemadmodum illud (8, 424.): *Ferrum exercebant.* — 87. *Portusve;* quod supra (1, 427.): *Hic portus alii effodiunt. Propugnacula;* quibus porro pugnatur. — 88. *Interrupta;* coepta et omissa.] *Minae;* eminentiae murorum: quas *pinnas* dicunt; [hinc et *eminere* dicimus, ut in primo (162.): *Geminique minantur.* Quidam *minaeque* ad interrupta opera referunt atque (aut quae) imperfecta sunt sic (quae si) videantur ruinam minantur. * — 89. *Aequataque machina coelo;* exposuit quid sint *minae murorum ingentes.* — 90. *Simul;* postquam. *Tali;* quali utitur infelix Dido.] *Peste;* amore, incendio: ut (5, 683.): *Et toto descendit corpore pestis.* — 91. *Nec famam;* honestam scilicet. Sane τῶν μέσων est. *Furori;* iam non amori. — 92. *Aggreditur;* cum calliditate loquitur. [Et quasi ex praeparato vel ex insidiis, ut alibi (G. 4, 404.): *Facile ut somno adgrediare iacentem. Saturnia;* ubi nociturarn Iunonem poëta vult ostendere, *Saturniam* dicit, scit enim Saturni stellam nocendi facultatem habere, ut alibi (5, 600.): *Irim de coelo misit Saturnia Iuno:* et (12, 830.): *Saturnique altera proles Irarum tantos volvit* etc. Ubi autem propitiare eam promittit ait (3, 437.): *Iunonis magnae.* Et iterum (1, 734.): *Adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno.*] — 93. *Egregiam vero laudem;* ironia est, inter quam et confessionem sola interest pronuntiatio. Et *ironia* est, cum aliud verba, aliud continet sensus. [Sane huius verbi initium tractum est, quia proprie *egregium* dicebatur, quasi in *grege* amplissimum, quod *emineret ex grege.* Singula autem hic pronuncianda sunt, et morandum in singulis verbis habentibus in singula invidiam. *Spolia ampla refertis Tuque;* translatio rei militaris; *referre* enim *spolia* victores ex victis dicuntur.] — 94. *Puer;* filius, Graece dixit παῖς. [Ut Horatius (Carm. 1, 12.): *Puerosque Ledae.* — 95. *Femina;* bene femina qualis mortalis obponitur, ut (7, 661.): *Mixta deo mulier,* pro mortali intelligendum est.] *Duorum est;* bene cessit masculino femininum. — 96. *Adeo;* multum, valde: ut Terentius (Eun. 1, 2, 124.): *Adolescentem adeo nobilem. Veritam te moenia nostra;* propter illud (1, 672.): *Haud tanto cessabit cardine rerum. Moenia nostra;* Iunonis hospitium. Nam legimus (1, 671.): *Quo se Iunonia vertant Hospitia;* [et *Nostra* Graece dixit.] — 98. *Modus;* finis. Iuvenalis (7, 100.): *Nullo quippe modo millesima surgit Pagina.* [*Sed quis erit;* Archaïsmos.] *Aut quo nunc certamine tanto?* [*Quo nunc;* aut quo, aut ad quam rem, aut] quid opus est tanto certamine? [Aut figurate quo tibi hoc, i. e. quo nunc certamen tantum, aut quis modus erit in tanto certamine, aut quousque, ut *usque* extrinsecus accipiamus. — 99. *Quin potius;* pro *cur non.*] *Pacem aeternam;* non inducias temporales. [*Pactosque Hymenaeos;* licet fabula de *Hymenaeo* in primo libro (651.) enarrata sit breviter, tamen plenior talis est: *Hymenaeus* Atheniensis adeo pulcher fuit ut adolescens puella putaretur. Is cum unam virginem nobilem ipse mediocriter ortus adamasset, eiusque nuptias desperaret, quod unum poterat, sequendo puellam amori

satisfaciebat. Sed cum Atheniensium nobilissimae virgines Eleusinae Cereri sacra facerent, subito adventu piratarum raptae sunt, inter quas etiam *Hymenaeus* qui illo amatam fuerat secutus, tanquam puella raptus est. Sed cum piratae praedam per maria longa portassent in desertam regionem delati, ac fatigati somno se dederunt, quos cum universos occidisset Hymenaeus, relictis ibi virginibus Athenas reversus est, petiitque a civibus, ut si virgines quae raptae fuerant reduxisset, dilectae nuptias impetraret, quas cum reduxisset, optatam in matrimonium virginem meruit, quod coniugium quia felix fuerat, placuit omnibus Atheniensibus omnibus nuptiis *Hymenaei* nomen interesse. Est etiam alia ratio vocabuli. Nam *Hymen* quaedam membrana quasi virginalis puellae esse dicitur, qua rupta quia desinat esse virgo, *hymenaei* nuptiae dictae.] — 100. *Habes tota quod mente petisti;* propter illud (1, 676.): *Nostram nunc accipe mentem.* — 101. [*Ardet amans Dido*; plus dixit haec quam Venus impetraverat, illa enim dixerat (1, 675.): *Sed magno Aeneae mecum teneatur amore*, haec dixit *Ardet*, et *Traxit furorem; traxit* autem dixit, ut *spiritum trahere* dicimus. — 102. *Communem hunc ergo populum;* utrum ad solum Carthaginiensem retulit quem velit sibi communem esse cum Venere, an *utrumque*, i. e. Tyrios et Troianos?] *Paribusque regamus Auspiciis;* aequali potestate; et ab eo quod praecedit, id quod sequitur. [Et] ductum (al. *dictum*) est a comitiis in quibus iisdem auspiciis creati, licet non simul crearentur, parem tamen habebant honorem propter eadem auspicia. Unde et consules pares sunt, cum necesse esset, ut unus prior crearetur. — 103. *Phrygio servire marito;* [eloquenter.] Emphaticῶs: ac si diceret *exuli.* [Nonnulli autem per fallaciam Iunonis dictum accipiunt. *Liceat*; i. e. non necesse sit, sed in voluntate sit Didonis si velit, ut supra *Paribus auspiciis*, non imperio. Potest enim imperium par non esse cum auspicium par sit. Alii invidiose dictum volunt, *liceat Phrygio marito*, i. e. qui victus est, non dixit *nubere*, sed *servire.* Quidam *servire* dubitant utrum Didonem, an Tyrios dixerit. Sane hic coëmptionis speciem tangit. Coëmptio enim est ubi libra atque aes adhibetur, et mulier atque vir in se quasi emptionem faciunt, quod ante iam in primo Georgicorum (31.): *Teque sibi generum Thetys emat omnibus undis.* Quoniam coemptione facta mulier in potestatem viri cedit, atque ita sustinet liberis conditionem liberis servitutis, * (sust. cond. liberae serv.) ait enim: *Liceat Phrygio servire marito*, et in lib. 1. Georg. (30.): *Tibi serviat ultima Thyle*, quoque omnis iste mos coëmptionis, et citra nominis nuncupationem dotis datae taxatione expediretur, quae res in manum conventio dicitur, subiunxit: *Dotalesque tuae Tyrios permittere dextrae*, quid est enim aliud *permittere dextrae*, quam in manum convenire? quae conventio eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur, quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus Flaminem et Flaminicam Iure Pontificio in matrimonium necesse est convenire. Sciendum tamen in hac conventione Aeneae atque Didonis, ubique Virgilium in persona Aeneae Flaminem, in Didonis Flaminicam praesentare.] — 104. *Dotales Tyrios;* regalem spectavit personam. *Permittere dextrae;*

quasi per (*per in?*) manus conventionem, secundum ius locutus est. — 105. *Olli*; aut illi, aut tunc. Cetera per parenthesin dicta sunt. [Ordo enim est: Olli sic contra est ingressa Venus.] *Simulata mente*; hoc est *talibus aggreditur*. — 106. [*Quo*; pro ut, Pronomen pro coniunctione causali.] *Libycas adverteret oras*; absolutior quidem est haec lectio; sed verior et figuratior illa est: *Libycas averteret oras*. Nam plerumque trahitur Schema, ut aliquo ituri non ad locum, sed de loco ponamus significationem: ut si dicas: *De Campania abeo in Tusciam*, [*abeo*] honestius est, quam si *eo* dixeris. Nec hoc tantum hoc loco facit, sed pluribus. Hinc enim est (6., 375.): *Ripamve iniussus abibis?* — 107. *Ingresssa Venus*; calliditatis est, ut supra; [habet enim haec vox insidiarum significationem. *Quis talia demens*; deest *nisi*, ut sit *nisi demens*. — 108. *Aut* etc.; non dixit *possit*; quod autem addidit: *Si modo quod memoras*, oblique, dum consentit, docet fieri non posse.] — 109. *Fortuna sequatur*; [aut subauditur fortuna prospera, aut] hoc ad casum pertinet. — 110. *Fatis incerta feror*; bene omnia tetigit, quibus res humanae reguntur: casum, fata, voluntatem deorum. [Alii sic exponunt, quia scio, fatis aliud videri, ideo de Iovis voluntate nunc dubito. Ergo *fatis*, propter fata. Sane oratorie et blanditur et pugnat, sed non palam, dicendo incertam se esse de voluntate fatorum.] — 112. *Aut foedera iungi*; si *foedera*, per se plenum est: si *foedere*, ad populos pertinet. — 113. [*Tu coniux*; dicendo *coniux*, ostendit, eam non posse ignorare, impossibile esse quod petit.] *Tibi* etc.; sic Aeolus (1, 76.): *Tuus o regina quid optes Explorare labor*. — 114. *Perge, sequar*; [per te incipiet.] Bene aliud agens, aliud ostendit. Ante est enim Iunonis officium ex matrimonio: sic usus Veneri[u]s. Unde paulo post: *Adero, et tua si mihi certa voluntas*. [*Tum*; quidam ordinis esse volunt, *tunc*, temporis.] *Excepit*; subsecuta est: [et potest *excepit*, pro *insidiose respondit*, accipi, ut (6, 173.): *Aemulus exceptum Triton*, et (3 332.): *Excipit incautum*.] — 115. *Iste labor*; scilicet explorationis a Iove. [Quod dixerat *si Iuppiter unam*. *Quod instat*; quod fieri volo.] — 116. *Confieri*; *con* abundat: ut (3, 717.): *Fata renarrabat* [*divum cursusque docebat*: Quamvis veteres indifferenter *confieri* dicebant. *Paucis adverte*; i. e. animum adverte, parte pro toto usus est. Et aut *adverte paucis*, aut *paucis docebo*. *Miserrima Dido*; aut ex persona miserantis dictum, dolet enim insidiis circumventam; aut *miserrima* quae perdiderit castitatem. — 118. *Nemus*; pro silvis et montibus. *Ubi*; hoc loco pro *Cum*. — 119. *Titan*; Sol, unus enim de Titanibus Hyperionis filius contra Iovem non fecit.] *Retexerit* (; i. e. exuerit) *orbem*; quem nox tegebat. [Ergo illuminaverit, huic contrarium (4, 351.): *Quotiens humentibus umbris Nox operit terras*.] — 120. *Nigrantem*; nigrum: participium pro nomine, [sine verbo, et quaeritur, quis prius *nigrantem* dixerit?] — 121. *Alae*; equites: ob hoc *alae* dicti, quia pedites tegunt, alarum vice. *Indagine*; ferarum inquisitione. [Et quidam cum vestigatoribus alatorum mentionem inductam accipiunt. Nam *indaginem*, vestigatorem ipsum tradunt. *Alas* (al. *alios*, s. *alias*) vero, *alatores*, qui dextra et sinistra plagarum sublata voce prohibent feras exire.] *Trepi-*

dant [vero hoc loco *sensim* accipiunt, non ut alibi] festinant, ut (3, 616.): *Hic me dum trepidi crudelia limina linquunt*; [quia saltus non cursu, sed sensim cinguntur. Quidam *trepidant* ab equis, qui hodieque *trepidare* (*trepidarii?*) dicuntur, appellari putant. Cato: *Sedere non potest in equo trepidante.*] — 122. *Desuper infundam*; quia aër est Iuno. Bene [ergo] hic se facturam dicit quod habet in potestate. — 123. *Nocte opaca*; nubium caligine. *Omne ciebo*; pro *totum*. *Omne* enim, numeri est: *totum*, quantitatis. — 125. *Tua si mihi certa voluntas*; i. e., si etiam tuum subsequatur officium; [quia Iuno coniugii, Venus causa coniunctionis sit. Igitur Iuno nil se posse adnuntiat, nisi voluntas Veneris adfuerit. *Certa* autem firma, quia promiserat. — 126. *Connubio*; hoc Veneri contrarium est, et hic est dolus quem intellectura est et risura.] *Nu* naturaliter longa est, ab eo quod est *nubere*: ut (213.): *Connubia nostra Reppulit*: sed modo metri causa corripuit. — 127. [*Hic Hymenaeus erit*; i. e., hae erunt nuptiae. Sane de *Hymenaeo* licet superius (99.) dictum sit, tamen sunt etiam aliae opiniones. Nam alii hunc Veneris et Liberi filium dicunt primum nuptiis prospere usum, ob quod in nuptiis vocatur, unde nuptiale carmen *hymenaeus*. Alii nuptiarum inventorem tradunt, et ideo carminibus decorari, quod exemplum ab eo proditum ubique servatur. Cornelius Balbus *Hymenaeum*, ait, Magnetis filium, musicae artis peritum, pulchritudine muliebri, dum nuptias Liberi patris et Alteae religiosis cantibus celebrat, expirasse, propter quod vitalis (ei talis) honor nuptiis adtributus est, ut celebratio nominis eius nuptiarum iungendarum perpetuum numen (omen) esset.] *Non adversata*; legitur et *Aversata*. — 128. [*Repertis*; vel compertis vel deprehensis. Cur autem dolis repertis risit, qui altius intelligunt sic tradunt, hoc est quos iampridem compererat, cum Ilium oppugnaretur.] — 130. *Iubare exorto*; nato Lucifero. Nam proprie *iubar* Lucifer dicitur, quod *iubar* lucis effundit. Unde [et]iam quicquid splendet, *iubar* dicitur, ut argenti, gemmarum. Est autem Lucifer interdum Iovis: [nam et antiqui *iubar*, quasi *iuvar* dicebant;] plerumque Veneris stella. Unde Veneris dicta est: ut (8, 590.): *Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes* (Guelf. I. *diriget ignis*). [Alii *iubar* Solem, alii splendorem siderum dicunt.] Sane modo Hysteron proteron est in sensu, [nam Lucifer iubar est.] Iubar enim praecedit Auroram: et facit *hoc iubar, huius iubaris*. — 131. *Retia rara, plagae*; multi dividunt, ut sic (sint, Guelf. I. II. *sit*) *retia rara* maiora: *plagas* vero minora intelligamus. Alii *plagas* per definitionem accipiunt, ut intelligamus quae sunt *retia rara, plagae*. Sciendum tamen proprie *plagas* dici funes illos quibus retia tenduntur circa imam et summam partem. Ergo *retia rara, plagae, lato venabula ferro*, subauditur *portantur*, aut Zeugma est, *ruunt*. *Lato venabula ferro*; lati ferri, *venabula* autem ob hoc dicta, quia *apta venatui*, [quasi excipiabula.] — 132. *Massyli*; *Massylorum* gens est non longe a Mauritania: et *Massyli* legendum per unum *i* (al. *l*) [literam] ne non stet versus. *Sy* enim longa est: ut (483.): *Hic mihi Massylae gentis monstrata sacerdos*. *Et odora canum vis*; plus [enim] est, quam si diceret multitudo. Unde Sallustius: *Qua tempestate ex ponto vis*

piscium erumpit. [Ergo *vim* aut ad multitudinem, aut ad naturam retulit.] *Odora* autem [non olens, sed odorem inveniens, ergo] improprie dixit. Nam *odorum* est, quod ex se odorem emittit, non quod odorem sequitur: ut Statius (6, 104.): *Et odoro vulnere pinus.* Sic est (6, 658.): *Et inter odoratum lauri nemus*, pro *odorum l. n.* Nam *odoratum* est quod aliunde *odorem* accipit, ut *odoratum templum.* Tria ergo sunt: *odorum*, quod per se olet; *odoratum*, quod aliunde odorem accipit, ut *odoratum templum; odorisequum*, quod odorem sequitur, sicut modo de canibus debuit [hic] dicere. — 133. *Cunctantem;* morantem. Atqui amatrix [ad eum quem amabat] debuit festinare: sed pathos natura superarat: [ut mulierem et reginam ostendat,] ut Terentius (Heaut. 2, 2, 11.): *Dum moliuntur, dum comuntur* (Guelf. I. *conantur*), *annus est.* Deinde haec morabatur [iam] studio placendi. [Hic enim inducitur veste, armis, auro, vel purpura comptior, cum supra naturalis pulchritudinis gloria contenta sit, ut (1, 496.): *Regina ad templum forma pulcherrima Dido.*] *Ad lumina;* ante, vel apud. [*Primi;* principes, ut (8, 105.): *Una omnes iuvenum primi;* et bene reginae officio *primi* adsunt, quia de plebe dixerat: *It portis iubare exorto delecta iuventus.* Et: *Massylique ruunt equites.*] — 135. *Stat sonipes;* adest, praesens est. Nam si *stat* simpliciter acceperis, vituperatio est. Nam legimus (G. 3, 85.): *Stare loco nescit.* Denique sequentia dictum hoc explanant: ut: *Ac frena ferox spumantia mandit. Spumantia;* spumas vomentia: ut *naufragum mare*, quod naufragos facit. — 136. [*Tandem;* hoc ad illud redditum: *Reginam thalamo cunctantem* (Guelf. I. *Tandem progreditur;* i. e. sicut mulier.) — 137. *Sidoniam* etc.; veteri ceremoniarum iure praeceptum est: ut: *Flamen* (Flaminica) *venenato operta sit. Operta* autem cum dicitur Pallium significatur; *Venenatum* autem infectum quod ipse ait in Bucolicis (G. 1, 465.): *Alba nec Assyrio fucatur lana veneno.* Hic vero cum dicit *Sidoniam*, ostendit Tyriam et purpuream quae erat infecta; *chlamydem* autem Pallium esse, quis dubitet? Praeterea Flaminicam habere praecipitur *arculum, ricam, venenatum, fibulam.* De *Venenato* dictum est. *Arculum* vero est virga ex malo Punico incurvata, quae sit quasi corona, et ima summaque inter se alligatur vinculo laneo albo, quam in sacrificiis certis regina in capite habebat: *Flaminica* autem dialis omni sacrificatione uti debebat. Virgilius ergo propter nominum et intellectus difficultatem aliter omnia comprehendit, nam pro *Pallio chlamydem*, pro *venenato*, i. e. infecto, *Sidoniam*, *Arculum* vero et *fibulam* ex auro factam commemorat, dicendo: *Cui pharetra ex auro crines nodantur in aurum*, quod in *arculum* potest referri; nam de *fibula* manifestum est, cum ait: *Aurea purpuream subnectit fibula vestem. Subnectit* autem, quid aliud est, quam sursum nectit, ac per hoc succinctum facit? *Vestem* vero possumus *ricam* accipere, quia rica genus est vestis. Sciendum sane, sicut supra dictum, ubique Didonem Flaminicam ostendi.] *Limbo; limbus* est sicut supra (2, 616.) diximus, fascia quae ambit extremitatem vestium, secundum antiquum ritum: ut (5, 259.): *Victori chlamydem auratam quam plurima circum Purpura.* — 138. [*Cui Pharetra ex auro;* deest erat, et amat Poëta iterare voces, vel pretiosas,

vel necessarias, vel optabiles: Preciosas, ut (1, 448.): *Aerea cui gradibus surgebant limina* (7, 278.): *Aurea pectoribus demissa monilia pendent:* Necessarias item (7, 219.): *Ab Iove principium generis, Iove Dardana pubes.* Optabiles ita (3, 522.): *Humilemque videmus Italiam.*] *Crines nodantur in aurum;* veluti retiolum [dicit,] quod colligit comas, [quae Graece κρωβύλη dicitur.] — 141. *Ipse ante alios;* quia amabatur, et ideo ei dat pulchritudinem: licet Ascanio magis congruat. [*Pulcherrimus;* ex animo Didonis, hoc enim ei videbatur, alibi epitheta Aeneae dat, cum religiosum ostendit dicit *pium*, cum fortem, *magnanimum.* — 143. *Ubi;* hoc est *cum.*] *Hibernam Lyciam;* non asperam, sed aptam hiemare cupientibus. Sic enim se habet natura regionis (al. religionis). Et bene aliud agens, aliud ostendit. Nam constat, Apollinem sex mensibus hiemis (al. hiemalibus) apud Pataram Lyciae civitatem dare responsa; unde *Patareus Apollo* dicitur, et sex [mensibus] aestivis apud Delum. [Ergo *Hibernam*, utrum quod ibi hiemare soleat; an frigidam; an hieme temperatam, an quam hiberno tempore deserere soleat? *Xanthique fluenta; que* pro *vel* posuit. Hoc enim dicit, vel cum Xanthum, vel cum Lyciam relinquit, ut est (2, 36.): *Suspectaque dona Praecipitare iubet, subiectisque urere flammis.* — 144. *Deserit;* relinquit, ut (2, 28): *Desertosque videre locos litusque relictum. Delum maternam;* quae Latonam fugientem, dracone Pithone insequente, suscepit. Et hoc ideo quia sicut dictum est, sex mensibus aestivis apud Delum responsa dat. *Invisit;* repetit, per quod ostendit relicta Delo ad Lyciam transire.] *Apollo;* Apollini Aeneam vel propter sagittas, quibus in venatu utebatur, comparat: vel certe propter futurum infelix matrimonium. Ut enim et supra (58.) diximus, nuptiis est hoc numen infensum. [Vel Apollini Aeneam, ut in primo Didonem Dianae, quomodo germanorum nuptiae esse non possunt. — 145. *Choros;* sacra.] *Cretes;* ab eo quod est *Cres.* — 146. *Dryopesque;* populi sunt iuxta Parnasum: ut Statius (4, 122.): *Dryopumque* (L. R. *Ursorumque*) *trahens Erasinus* (L. *Drionis*) *Aristas.* [*Erasinus* vero, fluvius est. Hi populi ab Hercule victi Apollini donati esse dicuntur.] *Pictique Agathyrsi;* populi sunt Scythiae colentes Apollinem Hyberboreum, cuius logia (codd. *elog.* Guelf. II. *eloquia;* al. *eulogia, loxia*), [i. e. responsa] feruntur. *Picti* autem non stigmata habentes: [sicut gens in Britannia,] sed pulchri, hoc est cyanea coma placentes; [licet de illis lectum sit: Agathyrsi ora artusque pingunt, ut quique maioribus praestant, ita magis vel minus; ceterum omnes iisdem notis; et sic ut ablui nequeant. (Pompon. Mel. 2, 1.) Hos Melissus ab Homero *Achabas* appellari ait, qui propter scientiam sagittarum Apollini sunt gregales, sicut Cretes.] — 147. *Cynthi;* montis Deli. *Fluentem;* unguentatum [odoribus abundantem, aut prolixum et effusum, ut τὸν ἀκερσεκόμην significet. — 148. *Fronde premit;* i. e. comprehenso crine efficit ne fluat.] *Fingens;* componens, ut (8, 634.): *Et corpora fingere lingua.* [*Implicat auro;* non frontem sed crinem qui est illi retrorsum in nodum collectus.] — 149. *Tela sonant;* ut in nono (660.): *Pharetramque fuga sensere sonantem.* [*Humeris* vero aut in humeris aut ex humeris.] *Haud illo segnior;* i. e. non illo de-

formior. Nam plerumque virtus et pulchritudo pro se invicem ponuntur. Hinc est (7, 656.): *Satus Hercule pulchro Pulcher Aventinus.* Nam Herculi satis est incongrua pulchritudo. Sic Plautus in Pyrgopolinice (Al. Pyrgopolinices fabula; al. in Pyrgo de muliere Polynice. Guelf. I. in phyrgo polinite; Guelf. II. in pyrgo. pollinite.) de muliere [interrogat]: *Quid nam fortis est?* I. e. pulchra. — 150. [*Egregio*; praeclaro: Et sic dicimus quasi *extra gregem.* — 151. *Lustra*; latibula ferarum vel luporum: unde et lupanaria meretricum *lustra* dicuntur. — 152. *Ecce*; adverbium demonstrationis est, ut ostenderet velociter factum, et bene hac particula utitur, facit enim nos ita intentos, ut quae dicuntur putemus videre. Ita enim capreae suspensionis (*suspendiosae*, s. suspensae) super saxa currunt, ut putes cadere illas cum exiliunt.] *Ferae caprae*; hoc est capreae. Et bene aptat descriptionem ad species: ut *cervis* campos, *capreis* saxa permittat. [*Saxi*; pro montis, ut (2, 308.): *Accipiens sonitum saxi de vertice pastor. Ferae caprae*; quas Graeci αἰγάγρους vocant.] — 153. *Decurrēre*; bene praeterito usus est tempore ad exprimendam nimiam celeritatem. [Ostendit enim iam factum. Saue *decurrēre* iuxta analogiam dixit, non ut imperiti putant *decurrerunt.*] — 154. *Transmittunt*; celeriter transeunt: [praecipue *transmittere* est de loco ad locum transitio. — 155. *Pulverulenta*; num *cervorum pulverulenta agmina*, quae pulverem faciunt, ut (G. 1, 66.): *Pulverulenta coquat maturis solibus aestas. Glomerant*; pro *involvunt.* Alias pro *in unum contrahunt*, ut (9, 440.): *Quem circum glomerati hostes*; vel glomeratim eunt. — 157. *Gaudet equo*; gaudet quod acrem equum habeat, et velocem.] *Iamque*; i. e. modo: ut (6, 647.): *Iam* [*eadem*] *digitis, iam pectine pulsat eburno.* Et bene puerilem ostendit animum, qui per mobilitatem frequenter optat timenda. — 158. [*Pecora inter inertia votis*; bene per contemptum *pecora*, cum ea sint pecora quae non silvestri, sed humano usui aluntur. *Inertia* autem pro ignavis et innocuis posuit, et hoc ad capras et cervos retulit, ut in Georgicis (3, 265.): *Inbelles dant praelia cervi.* Nam *iners* proprie quid sit Lucilius declarat: *Ut perhibetur iners ars in quo non erit ulla.*] — 159. *Monte leonem*; per transitum tangit historiam. Nam Ascanius praeter Iulum et Ilum, quae habuit nomina, etiam Dardanus (al. *Dardanius*) et Leontodamas (L. R. *Leondamas*; Dan. *Leontodamus*; Guelf. I. *leonthadamus*; Guelf. II. *leonmadus*) dictus est, ad exstinctorum fratrum solatium. Ideo nunc eum dicit optare adventum leonis. Paulo post: *Dardaniusque nepos Veneris.* Constat, etiam Aeneam *Dardanum* dictum, ut ostendit Virgilius: *Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus* (661.). Item (7, 240.) Ilioneus: *Hinc Dardanus ortus, Huc repetit.* Nam latenter etiam illud (Guelf. I. *iuli*) nomen ostendit. — 161. *Commixta grandine nimbus*; secundum Iunonem: *His ego nigrantem commixta grandine nimbum.* Et bene etiam *grando* adiicitur, quia poterat *nimbus* contemni [facilius. *Murmur* autem coeli ad infaustum omen pertinet, quia tonitru dirimuntur auspicia. — 163. *Nepos Veneris*; quidam indecenter dictum volunt, ut Venus avia sit.] — 164. *De montibus amnes*; ne vel investigare Tyrii possent reginam. — 166. *Deveniunt*; bene supprimit rem pu-

dendam, sic Terentius (Eun. 3, 5, 56.): *Quid tum? fatue? fateor.* *Prima et Tellus;* satis perite loquitur. Nam secundum Etruscam disciplinam nihil tam incongruum nubentibus, quam terrae motus vel coeli [dicitur. Quidam sane *Tellurem* praeesse nuptiis tradunt, nam et in auspiciis nuptiarum vocatur, cui etiam virgines vel cum ire ad domum mariti coeperint, vel iam ibi positae diversis nominibus, vel ritu sacrificant.] *Et pronuba Iuno;* quae nubentibus praeest. Iunonem autem dedisse signa per tempestatem constat et pluvias, quae de aëre fiunt. [Varro *pronubam* dicit quae ante nupserit; neque (quaeque s. *atque*) uni tantum nupta est, ideoque auspices deliguntur ad nuptias.] — 167. *Fulsere ignes;* [ut dei nuptiales.] Varro dicit: *Aqua et igni* (Guelf. I. *aquam et ignem*) *mariti uxores accipiebant.* Unde hodieque et faces praelucent, et aqua petita de puro fonte per puerum felicissimum [aliquem], aut puellam, interest nuptiis, de qua nubentibus solebant pedes lavari. [Alii *fulsere* pro malo omine positum volunt. Cum enim ait *fulsisse ignes*, infaustum connubium videtur ostendere, quia actio perimitur cum de coelo servatum est, et bene hoc totum ad Iunonem refertur, quia aër esse dicitur; unde aquas cum ignibus dedit.] — 168. *Ulularunt;* bene medium elegit sermonem. Nam ait Lucanus (6, 261.): *Non tu laetis ululare triumphis.* In luctu autem *ululari*, non dubium est. [Et ideo medium elegit sermonem, quia post nuptias mors consecuta est. Nonnulli ita accipiunt, quod *ululare* veteres etiam in sacris dicebant, ex Graeca consuetudine. Ergo *ululurunt Nymphae*, quasi nuptiarum sacra celebrarunt. Graeci autem ὀλολυγμὸν appellant, nam et primam congressionem ὀλολυγὴν dicunt, quod Virgilius ostendit (11, 662.): *magnoque ululante tumultu.*] — 170. *Specie famave movetur; species* rerum [Didonis] praesentium est, quod quasi aspicitur: *fama* autem, rerum absentium. Hoc ergo dicit, Non eam movet, nec praesens deformitas, quod non in thalamo, sed in specu (al. *spelunca*) concubuerat: [sed] nec futura mox fama. [Alii *fama* accipiunt facta (facti) qualitate, aut respectu honestatis, τῷ πρέποντι. Adeo illam nec Tyriorum pudebat videntium talia, nec aliarum gentium quae audiebant. Ergo *fama*, deest *mala*.] — 171. *Meditatur;* exercet; sic Horatius (4, 14, 27.): *Et horridam cultis* (Vos. *cunctis*) *diluviem meditatur agris.* Nec incongrue dictum. Actus enim est in ipsa meditatione. Nam exercitium est meditatio. Sciendum tamen [est], hoc hodie in usu non esse. — 172. [*Praetexit;* praetegit.] *Culpam;* ut supra (19.): *Succumbere culpae.* — 174. *Fama malum quo;* definitio est, ut *quo* ex praecedenti pendeat nomine: quanquam alii *qua* legant. Sane *quo* nisi definitio sit, legi non potest: nec (Guelf. I. *nil*) enim procedit, ut ordo sit: *Fama quo non aliud malum [est] velocius.* (Et ideo medium sermonem posuit, quia post nuptias mors est secuta.) — 175. *Mobilitate viget;* dat ei σωματοποιΐαν et laudat a contrario. Cum enim omnia labore minuantur, haec crescit. [Sane *viget* quidam pro *vigescit* accipiunt. — 176. *Metu primo;* non *primo metu*, sed *primum*, quod initio cautius loquatur, i. e. in principio: cum enim quis veretur ne auctor is sit, quod audit continet, at ubi sit vulgatum passim loquitur, et modo *Primo* adverbium est, non nomen.] *Attollit in auras;*

sumpta licentia quae minuebatur timore. — 177. *Ingrediturque* etc.; hoc vult ostendere. Nec humili eam fortunae parcere, nec superiori. [Vel quia famae incertus auctor.] — 178. *Terra parens*; generale est, parens rerum omnium [Tellus.] (Guelf. I. generalis est; bonarum malarumve parens terra rerum omnium; Guelf. II. generale est; nam par. est rer. omn. L. Vos. gen. est, par. rer. omn.) *Ira irritata deorum*; amphibolon est, utrum *sua ira*, propter extinctos gigantes: an *ira deorum irritata*, quia (al. *quae*) exstinxerat gigantes. [Vel ideo *ira deorum*, quod in eam fulmina et grandines de coelo cadunt.] — 179. *Extremam*; aut post omnes gigantes, quippe ad eorum ultionem nata; nam per ipsam eorum crimina vulgata sunt; aut certe *extremam*, pessimam. Omnes enim qui de medicina tractant, dicunt naturale esse, ut inutiliores sint qui nascuntur ultimi. [*Famam* ergo inducit ultam esse fratres, quia ipsa deorum delicta vulgavit.] *Ut perhibent*; quotienscunque fabulosum aliquid dicit, solet inferre *Fama est*. Mire ergo modo, cum de ipsa fama loqueretur, ait: *Ut perhibent*. [*Coeo Enceladoque*; isti Gigantes fuerunt inter alios, qui Iovem superpositis montibus regno coelesti detrudere conati, fulminibus sunt deleti, et bene elegit ex fratribus maximos, ex quibus existimaretur, * (*ex. tota turba? existimarentur omnes?*) — 180. *Pedibus* etc.; convertit rerum epitheta. Nam *pernix* pedum est: ut (11, 718.): *Pernicibus ignea plantis*. *Celeritas*, pennarum (al. pinn.) est: ut (3, 243.): *Celerique fuga sub sidera lapsae*. [Aut certe intentio describentis est, supervacuum est enim alas habenti pedum pernicitas, aut sic intelligit: *pedibus celerem, et alis velocibus*. — 181. *Monstrum*; bene vituperavit famam ex accidentibus personae per parentes, alas, et fratres. * Et quod eam describit, non est narratio, sed argumentatio. Quid ni monstrum, quae huius naturae sit ut quot plumas, tot oculos, tot linguas, tot aures et cetera.] *Quot sunt corpore plumae*; non ipsius, sed in omnium corporibus. Nam exaggeratio est, ac si diceret, *quot sunt harenae*. — 182. *Oculi subter*; adverbium est, ac si diceret, non sub plumis, sed sub ipsa: [et mire *subter*, quasi quae non videatur, et omnia videt reliqua. *Mirabile dictu*; sic exclamavit Poëta, quasi minus admirationis haberet ipsa descriptio.] — 183. *Tot linguae*; infinitus est numerus. Nam re vera quot sunt homines, in quibus est fama, tot ora habet, quot sunt [et] hominum. [*Totidem ora sonant*; aliud visu, hoc est *ora*, aliud auditu, hoc est *sonant*.] — 184. *Nocte volat*; bene naturalem rem dixit. Nam quanto celatum est aliquid, tanto magis requiritur: et sine dubio incipiens fama semper obscura est, quae divulgata conquiescit. Unde ait: *Luce sedet custos*. [*Coeli medio*; absolute, quia inter coelum terramque medium est.] *Terraeque per umbram*; noctem umbram terrae esse nusquam significavit apertius. — 185. [*Stridens*; potest et ad oris sonum, et ad volatum referri. *Dulci declinat lumina somno*; qui est omnibus animalibus dulcis, et *somno*, utrum ablativo an dativo. Melius interpreteris, quasi non cumbit (*succumb. s. conc.*) illi * — 186. *Luce sedet*; i. e. per diem, aut ut lux coepit, et bene nocturna illi et diurna officia dat, ne dulci somno capiatur.] *Custos*; speculatrix; [ne quid eam praeteriret; non quae custodiat, aut servet.] *Summi culmine*

tecti; per domos nobilium [propter res pravas (*privas? privatas?*)]. — 187. *Turribus aut altis*; per regum domos [propter respublicas.] *Urbes*; magnos populos; et dicit *plebeios*. [Et ostendere vult famae linguis neminem exceptum qui non exagitari possit.] — 188. *Tenax*; in omnibus perseverans; [tam enuntiandis falsis rebus quam in veris. — 189. *Haec tum*; vel fama talis, vel haec facta. *Populos*; utrum generaliter, an Tyrios et Troianos tantum?] — 190. *Gaudens*; propter inventam materiam. [Et quidam non temporale famae epitheton *Gaudens* esse volunt, sed generale, ut multiplici sermone gaudeat, quo tunc populos implebat.] *Facta atque infecta*; sicut sequentia indicant. [Et est quasi proverbiale, nam hoc est: *Tam ficti pravique tenax quam nuntia veri*. — 191. *Venisse Aeneam*; haec facta sunt. — 192. *Viro*; marito, ut (E. 7, 7.): *Vir gregis ipse caper.*] *Dignetur*; libravit sermonem, quasi personae superioris. — 193. *Hiemem* etc.; i. e. nunc hiemem inter se fovere luxu, in quantum longa est ipsa hiems. Fecit talem etiam alibi figuram, ut (8, 86.): *Tibris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem Leniit*; pro quantum longa est ipsa nox. [Veteres *fovere* pro *diu incolere* et *inhabitare* dixerunt, ut ipse alibi (G. 3, 420.): *Fovet humum.*] — 194. *Regnorum immemores*; hoc fingit. Nam et illi curae est Carthago, et Aeneae Italia. [An, quia, quod una patitur, duobus assignat? *Turpi cupidine*; i. e. inhonesto amore. *Cupidinem* veteres immoderatum amorem dicebant: Afranius Neraria (Neaera): *Alius est amor, alius Cupido; amant sapientes, cupiunt ceteri.* Plautus cum distinctione posuit: *Cupidon' te conficit anne amor?* Quod (quo) intelligitur vehementer illam amare vel impatienter. Ipse alibi (Curcul. 1, 1, 3.): *Quem Venus Cupidoque imperat, suadet amor*; dicendo *imperat* violentiam ostendit, *suadet* addendo moderationem significat.] — 195. *Dea foeda*; crudelis; [impia, quod alibi interpretatur (298.): *Eadem impia fama furenti Detulit. In ora*; palam, ut antequam audiant loquantur et proprie *ora*. Terentius (Adel. 1, 2, 13.): *In ore est omni populo.* — 196. *Iarbam*; filium Iovis Ammonis. Liber; [vel, ut alii dicunt, Hercules] cum Indos peteret, et [per deserta Libyae, hoc est] per Xerolibyam exercitum duceret, fatigatus siti, Iovis sui patris imploravit auxilium, cui ille arietem ostendit, quem secutus ille pervenit ad locum quendam in quo aries terram pede suo scalpsit, e quo loco fons manavit. (Codd. praeter Vos. et Steph. al. auxilium, et statim viso ariete fons secutus est.) Unde factum [est, ut] Iovi Ammoni ab harenis dicto lingua Libyca, templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitueretur, (Codd. iidem: dicto, simulacrum cum capite arietino) quod ideo fingitur, quia satis eius sunt involuta responsa. [Aut quia Libyae Isammone (Libyci Ammonem) arietem appellant. Alii hunc Ammonem in luco natum ubi sola ovis fuerat, a finitimis inventum dicunt, creditumque ex Iove et ove natum, appellatum Ammonem ab harena quia ibi tale solum est. Alii inter Cyrenas atque Carthaginem locum tradunt fuisse, in quo pastores puerum arietinis cornibus insignem, in harena sedentem ac vaticinantem deprehenderunt. Hic sublatus tacebat, repositus loquebatur: mox cum e conspectu hominum subito recessisset creditus est deus, unde Iovem ideo

ibi colere coeperunt, nomine Ammonem, quod in harena fuerat visus. — 197. *Aggerat iras;* super eas quas habebat ex contemptu]. — 198. *Rapta*; stuprata, ut (1, 28.): *Et rapti Ganymedis honores.* [Et: *Rapta raptoris mortem, vel nuptias optet* (cf. Quintilian. Decl. 270.). *Garamantide nympha;* et proprium potest esse, et gentile. Nam *Garamantes* sunt iuxta Libyam. [A Garamante filio Apollinis]. — 200. *Centum*; finitus [numerus] pro infinito. [Sane in primo Aeneidis (146.) qui mos sit templorum constituendorum relatum est, quae aut tantum sacra sunt, aut ibi etiam respublica administrari auspicato potest. Hic ergo *templa* tantum *sacra* declarat, cum subiungit: *Centum aras posuit, vigilemque sacraverat ignem, Excubias divûm aeternas pecudumque cruore;* quibus scilicet et sacratio ageretur, et nihil de publicis rebus actum aliqua narratione subiungit. Alii *templum* dicunt non solum quod potest claudi, verumetiam quod palis aut hastis, aut aliqua tali re, et lineis aut loris, aut simili re septum est, quod et factum est. Amplius uno exitu in eo esse non oportet, cum ibi sis cubiturus auspicans. *Aras posuit;* per (*post?*) praeteritum perfectum intulit; *Sacraverat*, per praeteritum plusquamperfectum. At e contrario (1, 472. 3.): *Multa vastabat caede*, et: *Ardentesque avertit.* Alibi simile schema per tempora (8, 506.): *Ipse oratores ad me*, etc. *cum sceptro misit, mandat*, etc. et (5, 96.): *Mactat binas de more bidentes Vinaque fundebat pateris. Vigilem ignem;* utrum ad quem vigiliae agebantur, an perpetuum.] — 201. *Excubias divûm aeternas;* definitio est aeterni ignis. Quid est *ignis pervigil? excubiae deorum* (Guelf. I. *q. est ign.? perviliges exc. d.*). [Quod significat sine intermissione fieri sacrificia, atque *excubare per diem et noctem*, ut dicimus, cotidie *in officio esse.* Non ergo apud quas dii excubant, sed, quae diis excubantur.] Et sciendum, non vacare ratione, ut in aliquibus templis sit ignis pervigil. Nam potestates aut terrenae sunt, aut aëriae aut aetheriae; sed quia aether ignis est, ideo [in] aetheriarum potestatum templis ignis est, ut reddatur eis imago sui elementi. Est autem [in templo] Iovis, qui aether est, [et] Minervae, quae supra aetherem est. Unde de patris capite procreata esse dicitur. — 202. [*Variis florentia sertis*; aliis atque aliis, ac si perpetuo tempore.] — 203. *Isque amens animi;* et amator et barbarus [et *amens animi*, ut (300.): *Saevit inops animi.* Sane amens animi nominativum pro genitivo posuit, num ergo amentis animi?] Sane nomen esse ostendit, ponendo genitivum. *Amaro;* [quod audierat sibi praelatum Aeneam], *amaro:* Aspero: ut (10, 900.): *Hostis amare quid increpitas?* — 204. *Media inter numina divûm;* ac si diceret, [et] diis testibus: ut Sallustius (Catil. 35.): *Quam medius fidius veram* (al. *Quae m. f. vera*) *licet mecum recognoscas.* [*Testis* dictus *medius; Fidius*, i. e. *Διὸς υἱός*, Iovis filius, i. e. Hercules. *Medium* dixit testem. Sane multi *Munera* legunt, hoc est in media precatione deorum: et est invidiosius, si inter *munera*, quae ipse sacraverat. — 205. *Manibus supinis;* iuxta rationem, nam inferos demissis ad terram manibus invocamus, ut Homerus inducit Alteam matrem Meleagri manibus in longum porrectis, ut ipse alibi (3, 263.): *Passis de litore palmis:* Coelestes laeva (levatis) ad coelum, ut modo, et alibi

(1, 93.): *Duplices tendens ad sidera palmas.*] *Supplex orasse*; partim precatur; unde ait *supplex*; partim conqueritur, unde ait *orasse* i. e. dixisse; hinc et oratores dicimus. [Nam *rogare* non procedit, quia conqueritur magis. — 206. *Iuppiter omnipotens*; epitheta quae commemorationem potentiae habent, interdum exprobrationis vim obtinent, ut hoc loco.] *Maurusia*; Maura, nam protentio (protensio) est [nunc. Coelius, *Maurusii qui iuxta Oceanum colant.*] — 207. *Nunc epulata*; dum in epulis est; nam eum deseruit participium; (Guelf. I. *des.*, *et est p.*) [praeteritum *epulata* pro praesenti *epulans*, posuit.] Et bene *nunc* dixit, [quasi celebrantibus eius sacra tanta iniuria acciderit.] Officia enim in deos, licet aeternam habeant gratiam, [et spectent tam praeteritum quam futurum,] tamen in praesenti plus valent. Semper autem Iovi propter hospitalitatem libabatur. Et bene conqueritur, quia humanas res ne tum quidem curat, cum ei tribuitur honor sacrificii. *Lenaeum*; Bacchicum. Nam Liber *Lenaeus* dicitur, quia lacubus (Guelf. II. L. R. *loculis*) praeest, i. e. ἀπὸ τοῦ προϊστάναι ληνῶν. (R. pr., qui est e rege reanai dicuntur; L. qui *EC TEPEAENAI* dicuntur; Vos. i. e. *ΛΥΝΟΙΣ*, Steph. Basil. i. e. ἀπὸ τοῦ ληνοῦ, Guelf. I. qui est graece *ΛΗΝΟΥ*, Guelf. II. qui et greg̃e acuai dicuntur.) Nam cum sit Graecum, a mentis delinimento (Guelf. II. amantum deliuimentum) non potest accipi. (Al. Nec potest dici *Lenaeus* a ment. del., cum sit a Graeco tractum; ex calcatorio, ἀπὸ τοῦ ληνοῦ, h. e. a lacu.) — 208. [*Aspicis haec*; i. e. talia: et hoc sentit, itane talia aspicis, nec vindicas? *Fulmina torques*; vel intorques, vel gubernas.] — 209. *Nequicquam horremus*; quia non iudicio haec facis. [Quia non punis malos, et supervacua *Horremus*; aut quia existimamus ea non emitti manu tua. An *nequicquam* pro non? ut sit: Tu fulmina non torques.] *Coecique ignes*; non quia non videntur, sed quorum origo non apparet. [An quorum rationem ignorantes timemus.] Alii enim de ventis dicunt fieri, alii de nubibus, alii de aëre fulmen: Iuvenalis (13, 225.): *Non quasi fortuitu*, (codd. Burm. *fortuitus*. Guelf. I. II. omitt. vv. *non q. f.*; dein Guelf. I. *cad. in terra et iudices*; Guelf. II. cad. in terra fecis.) *nec ventorum rabie, sed iratus cadat in terras et vindicet ignis.* *In nubibus*; ac si diceret, non ex te [fiunt. Si enim errant, tuo non reguntur imperio. — 210. *Terrificant animos et inania murmura miscent*; latenter secundum Epicureos locutus est.] — 211. *Femina*; invidia a sexu, [contemptu inferioris.] Et iam incipit specialis conquestio. Est autem ordo, femina errans, quae in nostris finibus urbem posuit. [Et est exaggeratio, primum quod *pretio*, deinde *exiguam*, dein *certis legibus*.] — 212. *Pretio*; ut ostendat, eam nec meruisse per gratiam, nec invasisse virtute. Et si vendidit, quid conqueritur? Scilicet vel defraudatus (al. *de fraude facta*) per corium, vel de nuptiarum promissione. [Aut *exiguam pretio*, pro *exigui pretii*.] *Litus*; [non ait agros sed *litus*,] ut et supra (1, 2. 2, 557.) diximus, terram mari vicinam; modo etiam infertilem [sibi, et angustam] vult ostendere, [hoc est talem illi dedimus terram, quae nulli esset necessaria, qua tamen contenta fuit. *Arandum*; videtur illud attingere moris antiqui, quod cum conderetur nova civitas, tauro et vacca, ita ut vacca esset inte-

rior, a magistratu muri designarentur. Nam ideo ad exaugurandas vel diruendas civitates aratrum adhibitum, ut eodem ritu quo condita subvertatur: Horatius (Carm. 1, 16, 20.): *Imprimetque muris hostile aratrum.*] — 213. *Loci leges dedimus*; aut quam tributariam fecimus: aut cui ideo concessimus civitatem, ut in nostrum veniret matrimonium, [ut iusta ira sit. *Connubia*; hic *nu* produxit cum alibi corripuerit, ut (127.): *Connubio iungam stabili.*] *Nostra*; pro *mea*; est autem nobilium hic sermo. Sic Numanus (9, 600.): *En qui nostra sibi bello connubia poscunt (nos*, pro *ego.*) Sallustius: *Nos in tanta doctissimorum hominum copia.* — 214. *Dominum*; ut superius (103.): *Liceat Phrygio servire marito.* Est autem de iure quasi per coëmptionem. [Coëmptio vero certis sollemnitatibus apud priscos peragebatur in contrahendo matrimonio; et sese coëmendo vir et uxor interrogabant, vir ita: *An mulier sibi materfamilias esse vellet?* Illa respondit: *Velle.* Item mulier interrogabat: *Utrum vir sibi paterfamilias esse vellet?* Ille respondebat: *Velle.* Itaque mulier in viri manum conveniebat, et vocabantur hae nuptiae *per coëmptionem*; et erat mulier materfamilias viro, loco filiae. Vel *dominum* maritum, ut alibi *dominam*, uxorem (6, 397.): *Hi dominam ditis*; et est quasi vehemens accusatio, me maritum respuit, et Aeneam non virum, sed dominum recepit.] — 215. *Paris*; similis Paridi: [et] iniuria a persona. [Probrosis enim non lenibus * (*verbis*, al. *pr. en. nominibus*) veteres convicia dicebant, ut Sallustius: *Tyrannumque excivitam* (*et Cinnam*) *maxima voce appellans*]. Et bene *Paris*, quasi qui sustulit pactam: sic Iuvenalis (4, 38.): *Et calvo serviret Roma Neroni*, [cui similis per iniuriam Domitianus erat.] *Semiviro comitatu*; ut (9, 617.): *O verae Phrygiae! neque enim Phryges*; [i. e. effeminati. Et bene non solum regi, sed et sociis convicium facit. Sane quidam tradunt iure hoc in Phrygas dictum, ab ipsis enim ferunt coepisse stupra puerorum.] — 216. *Maeonia mitra*; Lydia: nam utebantur et Phryges et Lydii *mitra*, hoc est, incurvo pileo: de quo pendebat etiam buccarum (al. *bacchar.*, *baccar.*) tegimen. [Sane quibus effeminatio crimini dabatur, etiam *mitra* eis adscribebatur: multa enim lectio *mitras* proprie meretricum esse docet. Ergo ex habitus qualitate mutuatur invidiam, eum enim non iam effeminatum, velut meretricem appellat, quod est inimici non mulieris tantum, sed etiam meretricem vocat, cum sicut supradictum est, alios insectetur dicens: *O vere Phrygiae, neque enim Phryges.*] *Crinemque madentem Subnixus*; crinem unguentatum subnixum [et subligatum] habens. [Aut *subnixus*, fiducia elatus.] — 217. *Rapto* (codd. Burm. *Raptu*) *potitur*; stupro fruitur. Nam proprie *raptus* est illicitus coitus. Nec enim hic rapuerat. — 218. *Templis quippe tuis*; ac si diceret: Non mirum, si haec patimur te colentes. Sic supra ad irrisionem dictum: *Iuppiter omnipotens:* ac si diceret, tu es qui potes omnia. *Fovemus inanem*; aut quia frustra te credimus mundi esse rectorem: aut quia me tuum filium esse confido. *Fovemus* autem [auxiliamur,] quasi [rem] per (codd. *in*) se infirmam. — 219. [*Orantem*; perorantem, non precantem, ut supra (205.) dictum est (10, 96.): *Talibus orabat Iuno. Arasque tenentem*; veteres *asas* dicebant, postea immutata litera *s* in *r*,

aras dixerunt, sicut *Valesios*, *Valerios*, *Fusios*, *Furios*, quod Varro libro quinto Rerum divinarum plenius narrat. *Necesse enim erat aras a sacrificantibus teneri, quod si non fieret, diis sacrificatio grata non esset*; quod plenius intelligi voluit, gratum hoc esse numinibus, subiungendo *Arasque tenentem Audiit omnipotens*.] — 220. *Oculosque ad moenia torsit*; ut inde pellat Aeneam: nec (ne) videatur esse contrarium, quod turbantur omnia Iove Africam respiciente. Nam utrumque a turpi liberat fama. — 221. [*Oblitos famae melioris amantes*; *oblitos* et eos dicimus qui aliquid negligunt, vel quibus aliquod excidit, ut hoc loco, et id quod de memoria excidit. Sed figurate, ut (E. 9, 53.): *Nunc oblita mihi tot carmina*. *Famae* autem *melioris*; hoc est (170.): *Neque enim specie famave movetur*. — 223. *Vade age nate*; singulis verbis et iubentis, ut *vade*, et hortantis, ut *age*, et blandientis, ut *nate*, expressit affectum.] *Voca Zephyros*; aut quibus Aeneas naviget; unde est (562.): *Nec Zephyros audis spirare secundos*. Aut qui vehant Mercurium: ut (257.): *Ventosque secabat*. Item (241.): *Rapido pariter cum flamine portant*. — 224. [*Dardaniumque ducem*; ordo est: *Dardaniumque ducem alloquere*. *Tyria Carthagine*; [quasi homini iratus, civitati epitheton patrium dedit. *Carthagine* autem] pro *Carthagini*; et pro adverbio in loco, de loco posuit: sic Horatius (Epist. 1, 8, 12.): *Romae Tybur amnem, ventosus Tybure Romam*, pro *Tyburi*. — 225. *Expectat*; moratur, deterit tempus. [*Non respicit urbes*; non cogitat cum illum necesse sit ad Italiam navigare. *Celeres*; pro *celer* vel *celeriter*.] — 227. *Non illum nobis*; κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus. *Pulcherrima*; epitheton perpetuum, nec ad praesens negotium pertinens. — 228. *Graiumque ideo bis vindicat armis*; alii dicunt *bis* (Guelf. I. add. alii semel) semel a Diomedis singulari certamine: in quo a Diomede percussus est saxo. Sic Iuvenalis (15, 66.): *Vel quo Tydides percussit pondere coxam Aeneae*. et iterum in excidio: sicut legimus (2, 632.): *Descendo ac ducente deo* (Guelf. I. *desc. abducente dea*; *abduc.* etiam L. R. Vos.) [et (2, 664.): *Hoc erat alma parens*.] Alii dicunt propter Diomedis et Achillis certamina singularia [contra Aeneam.] Sed quando cum Achille dimicavit, a Neptuno liberatus est; [quando cum Diomede, a Venere;] potest tamen quod pro Venere fit a Venere (Guelf. I. ab Aenea) factum videri. Sic [enim] Iuno imputat Veneri, quod pro ea factum est, dicens (10, 83.): *Et potes in totidem classes convertere Nymphas*. Potest etiam [et] alter esse sensus. Nam Troia antea ab Hercule, qui et ipse Graecus fuit, capta est: ut intelligamus, iam tunc Aenean natum fuisse. Nec enim multum tempus interfuit: cum constet, Priamo tunc ab Hercule imperium traditum. [*Vindicat* autem pro *vindicavit*, et quaedam ideo praesenti pro praeterito tempore ponuntur, ad maiorem significationem figurandam, ut (1, 316.): *Vel qualis equos Threissa fatigat*. (G. 1, 279.): *Coeumque Iapetumque creat*; ut e contrario praeteritum tempus ad exprimendam celeritatem, ut (11, 488.): *Suras incluserat auro*, et (G. 2, 81.): *Exiit ad coelum ramis felicibus arbos*. Et *vindicat*, eripit, ut *Qui in libertatem vindicat*, i. e. eripit servituti.] — 229. *Gravidam imperiis*; [quasi parituram imperia, vel] unde multi imperatores possent creari:

ut (1, 21.): *Hinc populum late regem.* Ideo autem *gravida* ablativo iungitur: quia etiam *gravis illa re* dicimus. Unde est huius origo sermonis. Sic Plautus in Amphitryone (2, 2, 87.): *Uxor tua non puero, sed peste gravidâ* (al. *gravis*) *est.* [Alii hunc ordinem volunt: sed fore qui Italiam gravidam bello frementem imperiis regeret.] *Belloque frementem*; exceptis temporibus quibus a Latino regebatur; ut (7, 46.): *Longa populos in pace regebat.* Nam aliis (Guelf. I. *alias*) bellicosa fuit Italia. — 230. [*Alto*; illustri, nobili.] — 231. *Proderet*; modo protenderet, hoc est propagaret. *Propago* autem si genus significet, *Pro* brevis est: ut (12, 827.): *Sit Romana potens Itala virtute propago.* Si de arbore dicas, producitur [*pro*]: ut (G. 2, 26.): *Flexos propaginis arcus, Exspectent.* Prodere sane significat [et occulta detegere, unde proditores dicti,] et decipere [vel perdere:] ut: *Unius ob iram Prodimur:* Sane in infinitum haec est λέξις (al. *glossula, s. clausula*) polysemos. [Plautus (Trin. 2, 2, 59.): *Nam, illud, quod dat, perdit, et illi prodit vitam ad miseriam,* cum de paupere loqueretur.] — 233. *Super sua laude*; [i. e.] pro sua laude: et Graecum est schema. Sic enim dicunt ὑπὲρ ἐκείνου, i. e. pro illo. [Demosthenes,] ὑπὲρ τοῦ στεφάνου, i. e., pro corona. *Molitur*; praeparat aut exercet. — 234. *Ascanione*; propter illud quod frequenter diximus, ipsi imperium deberi. Ideo autem hoc asserit Poëta, ut laudando Iülum, Caesarem laudet: quia ab eo originem ducit: ut (1, 288.): *Iulius a magno demissum nomen Iülo. Romanas invidet arces*; honestior elocutio est, si addamus, quam rem invidemus, ut (E. 7, 58.): *Liber pampineas invidit collibus umbras.* — 235. *Inimica in gente*; praeoccupat quasi praescius; [nam nondum inimica est. — 236. *Nec prolem Ausoniam*; ut in sexto (756.): *Nunc age Dardaniam prolem quae deinde sequetur Gloria.* [Vel quia de Lavinia Silvium habuit.] — 237. *Haec summa est*; i. e. mei praecepti collectio. [Hoc est totum propter quod mitteris, ut] Iuvenalis (3, 79.): *In summa, non Maurus erat, nec Sarmata,* [*nec Thrax. Hic nostri nuntius*; pro talis, ut (11, 16.): *Manibusque meis Mezentius hic est,* et (9, 481.): *Hunc ego te Euryale aspicio,* pro talem.] — 238. *Parere parabat*; non respondit quasi numen inferius: sed dictis obtemperat. [Ut (1, 689.): *Paret amor dictis carae genitricis.* Sane hic locus Homeri est (Od. ε, 43.): Ὣς ἔφατ', οὐκ ἀ. δ. (sine varia lectione, nisi quod v. 44. legitur: ὑπὸ ποσσὶ δ' ἐδ.)]. — 239. *Talaria nectit*; Mercurius ideo dicitur habere pennas, quia citius ab omnibus planetis in ortum suum recurrit. Unde et *velox* et *errans* dicitur: ut (G. 1, 337.): *Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.* — 242. *Tum virgam capit*; i. e. caduceum: quod primo Apollo habuit, et donavit Mercurio [accepta ab eodem] lyra (Guelf. I. *a cythara*) sibi tradita. Sic Horatius (Carm. 1, 21, 12.): *Fraternaque humerum lyra.* Huius autem virgae haec ratio est: Mercurius et orationis deus dicitur, et interpres deorum. Unde virga serpentes dividit, i. e. venena. Nam [serpentes ideo introrsum spectantia capita habent, ut significent inter se legatos colloqui et convenire debere, quia] bellantes interpretum oratione sedantur. Unde secundum Livium legati pacis *caduceatores* dicuntur. Sicut enim per *fetiales* [a federe (dictos)] bella indicebantur, ita pax per

caduceatores fiebat. [Quibus caduceis duo mala adduntur, unum Solis, aliud Lunae. Sane in ipsis serpentibus haec opinio est, Mercurius haec tam fera animalia concordat, nos quoque concordare debere certum est.] Ἑρμῆς autem Graece dicitur, ἀπὸ τῆς ἑρμηνείας, Latine *interpres*. [Sane caduceum postea inventum dicitur, virga vero insigne potestatis est, nam ideo ea et magistratus utuntur, dicta quod *diu rigat* (*vi regat*); hac et vates plerumque utuntur, unde et Circe videtur homines mutasse, ut (7, 190.): *Aurea percussum virga*. Et hodieque tam athletarum quam gladiatorum certamina virga dirimuntur, et praefecti gentium Maurarum cum fiunt, virgam accipiunt et gestant.] *Animas*; pro *umbras*, secundum poëticum morem. *Animae* enim in coelo sunt: ut (5, 722.): *Visa dehinc coelo facies delapsa parentis*. Huius autem rei ratio alterius est scientiae. — 244. *Lumina morte resignat*; claudit, perturbat. Est et aliud, quod Physici dicunt, pupillas, quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis, est summa desperatio. Hoc ergo dicit: *Resignat*, hoc est aufert signa luminibus; [i. e. signorum quibus quaeque noscuntur intellectum tollit. Cicero *resignare* pro *auferre*, in Orat. pro Archia (5.) ait: *Quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas* (Dan. quamdiu incolonus post damnationis calamitatem), *omnem tabularum fidem resignasset*; hoc est abstulisset. Alii tradunt resignare vetuste ita dictum, ut nos *adsignare* dicimus pro damno, ut est apud Catonem in Lucium Furium: *De aqua quod attinet ad salinatores aerarios, cui cura vectigalium resignat*; et Idem (*eadem?*) in oratione: *Ne spolia figerentur nisi de hoste capta, sed tum ubi ii dimissi sunt revertantur resignatis vectigalibus*. — 245. *Agit ventos*; non vocat aut transit, nam sequitur: *Et turbida tranat*; an ergo ducit atque moderatur? ut (G. 4, 510.): *Mulcentem tigris et agentem*; unde et *paedagogos* dicimus: an excludit ac pellit? ut (G. 2, 130.): *Ac membris agit atra venena*: an sequitur? ut (5, 265.): *Palantes Troas agebat?* an ante se agit, ne reflectant? ut *equos agit*, quia illis defertur; nam dixit: *Rapido pariter cum flumine portant*. An *agit*, in actu est? Sallustius: *Inter certamina donatio.is* (dominat.) *aut libertatis agit*.] *Tranat*; transvolat: ut (G. 4, 59.): *Nare per aestatem liquidam suspexeris agmen*. — 246. *Apicem et latera*; bene ei quae sunt hominis dat. Nam [et humeros, barbam, mentum, senem dicit. Hic autem Atlas] rex fuit, qui [habuit, sicut quidam volunt, iuxta Aethiopas pomarium, in quo mala aurea nascebantur, quae Hesperides et insomnis Draco custodiebant. Hic] cum audisset oraculo [a Themide antiquissima dearum vate], cavendum esse a Iovis filio, [qui ea poma quandoque sublaturus esset,] et [prae] timore nullum susciperet, [audito quod Perseus Iovis esset filius, suscipere eum hospitio noluit,] a quo (codd. *a Perseo*) in montem conversus est viso Gorgonis capite (eo, quod illum noluit suscipere.) Ut autem in primo (741.) diximus, peritus astrologiae fuit. Nam [et siderum cursum deprehendisse dicitur,] et Herculem docuisse (codd. *docuit*). Sane Latine [Atlas] Telamon dicitur, sicut Nilus, Melo. — 247. [*Atlantis*; Aetheris et Diei filius, cui poenae gratia coelum impositum dicitur, quod, ut quidam volunt, cum Titanibus steterit. *Duri*;

laboriosi, et merito qui coelum sustinet, unde ait] *fulcit*, [hoc est] sustinet, [propter altitudinem]; nam *altus* est nimis. — 248. [*Atlantis cinctum*; repetitio cum emendatione et actu (*auctu?*). — 250. *Nix*, *nivis* facit: sed verbum *ninguit* non hinc venit, sed ab eo quod est *haec ninguis* [et *hae ningues*.] (Sic) Lucretius (6, 736.): *Albas effundere ningues*. *Ninguit* autem prima persona caret, et secunda: quia non est in nostro arbitrio; [sed ad deum pertinet. Fabula autem talis est: Nilus Callirocn Oceani filiam amabat. Ex his nata puella nomine Chione, quam [cum] rure vitam agentem Iuppiter Mercurio tolli, et nubibus misceri praecepit, unde factum est, ut nives quae cadunt Graece *χίονες* appellentur, quae tamen nives repraesentantes virgines et vitam priorem, montibus magis inhaerent. Ideo autem calentes nives sata exurunt, ut ostendant puellam iniuriam quam pertulit a rustico vindicare.] — 251. *Praecipitant*; ut (2, 8.): *Nox humida coelo Praecipitat*, [praecipitantur.] *Senis*; aut propter aetatem: aut adlusit ad nives: ut (G. 1, 43.): *Gelidus canis cum montibus humor Liquitur*. [*Riget*; aut frigida est, aut recta est: unde et *rigorem* dicimus *directionem*. Inde est (G. 3 363.): *Vestesque rigescunt*, et (7, 447.): *Diriguere oculi*.] — 252. *Paribus alis*; leni volatu, ut (9, 14.): *Dixit: et in coelum paribus se sustulit alis*. [*Nitens*; quidam pro *volans* accipiunt, et est participium a verbo *nitor*.] *Cyllenius*; aut ab avia: unde paulo post: *Cyllenia proles*. Aut a Cyllene, Arcadiae monte, ubi dicitur esse nutritus. — 253. *Toto corpore*; uno impetu excussus. Sic Lucanus (6, 755.): *Nec se tellure cadaver Paulatim per membra levat, terraque repulsum est Erectumque semel*. — 254. *Avi similis*; incongruum heroo credidit carmini, si mergum diceret, [vel, ut quidam volunt, fulicam]: ut alibi ciconiam per Periphrasin posuit (G. 2, 320.): *Candida venit avis longis invisa colubris*. Sic est (G. 1, 341.): *Et testa cum ardente viderent* (codd. *videret*) *Scintillare oleum*; [ne diceret lucernam tenuiter. Sane fabula de mergo talis est: Aesacus quidam puer nympha Alexi praeditus (Alexirhoë editus), aliam eiusdem fontis nympham amabat, quae cum insequentem amatorem fugeret, ad quoddam specu delata calcato serpente interempta est; quod postquam amator vidit, in mare se praecipitavit, cuius cum membra ferrentur fluctibus, miseratione deorum in avem mergum mutatus est, quia semper mergi fluctibus gaudent. Est autem et hoc Homericum (Od. ε, 51): *Σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα*, κ. τ. λ. — 255. *Piscosos*; pisculentos, causa cur volet. *Humilis*; humiliter, et tractum est ab humo, ut (G. 3, 9.): *Qua me quoque possim Tollere humo*.] — 257. *Litus harenosum Libyae*; bene *harenosum* addidit. Nam in Libya erat: sed non in harenosa. Mauritania enim aspera et silvestris est. [*Ventosque secabat*; quia omnis avis in ventum volat, ut (5, 512.): *Illa notos atque atra volans in nubila fugit*.] — 258. *Materno ab avo*; per Maiam Atlantis filiam. — 259. [*Alatis*; participium verbo carens.] *Magalia*; Afrorum casas, et *mapalia* idem significant, sed *magalia*, *ma*, producit, *mapalia* vero corripit: ut (G. 3, 340.): *Et raris habitata mapalia tectis*. — 261. *Stellatus iaspide fulva*; [Gaius Memmius de triumpho Luculli: *Syriaci calceoli gemmarum stellati coloribus*. Participium sine verbo. *Iaspi-*

de autem fulva,] pro viridi: ut (5, 309.): *Fulvaque caput nectentur oliva.* Dicit etiam Plinius in Naturali Historia (37, 9, 37.), multa esse iaspidum genera: in quibus etiam *fulvum* commemorat. [Hoc et Didymus et Nicander affirmant. Alii tradunt *Iaspidem* in *zmaragdam* transire.] — 262. *Ensis erat;* [*ensem*] pro vagina posuit. Et multi iaspidem volunt ad gratiam pertinere. [Alii ad salutis custodiam plurimum posse: ergo necessaria Aeneae in rebus trepidis, qui inter ignotas et bilingues devenerat gentes. Traditur etiam hanc gemmam contionantibus necessariam; nam Graecus (Gracchus) ea dicitur in contione saepe usus, et hic Aeneas quasi regni particeps in publico velut in contione, a Mercurio corripitur. Bene ergo hic ei habitus datur, ne eum Tyrii aut ut profugum aspernarentur, aut obedire, ut advenae nollent. Sane bene describit luxuriantis ensem: aliter (8, 621.): *Fatiferumque ensem,* et (12, 90.): *Ensem, Quem Dauno ignipotens.* Hic capulum aut vaginam, at in illis ferrum. Sed peritus poëta cum amatoris luxuriantis vaginam describit alias etiam inseruit rationes cur *iaspidem* dixerit.] *Laena;* genus vestis. Est autem proprie toga duplex, amictus auguralis. [Cicero (Orat. 14.): *Sacrificium publicum cum laena faceret.* Graece *χλαῖνα.* Alii amictum rotundum, alii togam duplicem in qua Flamines sacrificant infibulati. Quidam tradunt bene filio Veneris habitum *laenae* datum, quia hunc sibi amictum genus Veneris vindicavit. Unde *Popilii Laenates* propter hunc habitum, qui se de Veneris genere ortos volebant. Alii inventorem huius vestis ab hac ipsa veste *Laenatem* appellatum tradunt. Quidam muliebrem vestem quasi amatori aptam volunt. Quidam Pontificalem ritum hoc loco expositum putant. Veteri enim religione Pontificum praecipiebatur inaugurato Flamini, vestem quae *Laena* dicebatur, a Flaminica texi oportere: quam vestem cum cultro quae *secespita* appellabatur uti (geri) debere. * *Secespita* autem est culter oblongus ferreus, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum argento auroque, fixo clavis aeneis, quo Flamines, Flaminicae virgines Pontificesque ad sacrificia utuntur, eaque iam sacra est. Appellatur autem *secespita* a *secando.* Hic ergo Virgilius in Aenea, quem sacratum intelligere vult, omnia supradicta latenter amplexus est. Nam inaugurationis meminit cum dicit: *Paribus nitens Cyllenius alis,* et: *Avi similis,* et: *Volat aequora iuxta;* ostendit enim, Aeneam auspicato, et a Carthagine iussum abire. Togam autem duplicem, quam purpuream debere esse non dubium est, hoc versu declarat: *Tyrioque ardebat murice laena. Secespita* autem, quoniam gratum non erat ipsius nominis facere mentionem, ita meminit: *Stellatus iaspide fulva Ensis erat. Ensem* ergo pro cultro longiore debemus accipere, *stellatum* autem pro acutis ancis (aeneis) vinctum. *Iaspidem* autem ideo intulit, ne totus a rege discedere videretur, cui propositum est, veterum ceremoniarum ritum, aliud agens contingere. — 263. *Demissa ex humeris;* ex qualitate amictus ornatum amatoris expressit. *Dives quae munera Dido;* non addidit cuius rei dives, ut alibi (G. 2, 468.): *Dives opum variarum,* et (9, 26.): *Dives equûm, dives pictai vestis et auri.* Sane hoc loco docuit Flamini a Flaminica fieri vestem oportere, cuius lanam ipsa per se et nere debeat et

texere: non enim dixit, fieri iusserat aut miserat, quod ad expositionem nominis pertinet. — 264. *Et tenui telas discreverat auro;* ostendit ipsius manibus textam.] — 265. *Invadit;* habitum futurae orationis ostendit. Et notandum, non eum tantum nuntii, sed etiam caduceatoris, i. e. oratoris officio fungi. Nam et persuadet et nuntiat. [*Tu nunc; tu* invectio est, et *nunc*, i. e., hoc tempore quo tibi navigandum, vel pro tua spe laborandum est. *Altae;* quam altam vis fieri. — 266. *Locas;* pro collocas vel iacis.] *Uxorius;* [nimium] uxori [deditus vel] serviens, [ut] Horatius (Carm. 1, 2.): *Uxorius amnis.* — 267. [*Exstruis;* a struice; Plautus in Menechmis (1, 1, 26.): *Tantas struices concinnat patinarias.* Naevius nominativo singulari, *Struix malorum.* *Heu regni;* hic increpat ut misereatur.] *Ipse;* dat dictis auctoritatem: ut (3, 251.): *Quae Phoebo pater omnipotens.* [Et (5, 726.): *Imperio Iovis huc venio.*] — 268. *Claro demittit Olympo; Olympos* quasi ὁλολάμπης, [ἢ ὅλος λαμπρὸς] dictus est: sive mons sit Macedoniae qui dicitur esse diversorium deorum, sive coelum. Unde ad[di]dit *Claro:* ut (3, 693.): *Plemmyrium undosum.* Accentus sane Graecus tunc potest esse, si sit Graeca declinatio, ut, ὄλυμπος ὀλύμπου. Nam Latine *Olympi* [facit. — 269. *Regnator coelum et terras;* omnem mundum.] *Torquet;* [utrum quia mundus volubilis est? an *Torquet*] regit, sustinet; ut (12, 180.): *Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques.* *Numine* autem est, aut nutu, aut potestate. — 270. *Haec;* quae dicturus est. Nam supradicta ex se dixerat. [*Quid struis;* utrum aedificas? an moliris? an incipis machinari? — 271. *Terris; terra* totum orbem significat, *terrae* autem partes sunt.] *Teris;* per negligentiam tempora consumis, [et est verbum ad ignaviam positum.] Sallustius: *Ibi triennio frustra trito.* [Et cum Iuppiter dixerit (235.): *Inimica in gente moraris*, adhuc non dixit quae non esset intellecturus Aeneas.] — 274. *Surgentem;* crescentem: ut (10, 725.): *Surgentem in cornua cervum.* Item (1, 366.): *Surgentemque novae Carthaginis arcem.* — 276. *Debentur;* honestius plurali numero respondet. *Cyllenius;* Antonomasivum est pro proprio. *Ore;* oratione. — 277. *Mortales visus;* aut oculis se Aeneae sustulit, aut humanam reliquit effigiem, quam sumpserat, ut ab Aenea posset videri: quod melius est. *Medio sermone;* atqui exsequutus est omnia quae Iuppiter dixerat: sed *sermo* est consertio orationis, et confabulatio duorum vel plurium. *Medius* ergo *sermo* est, cum persona cum qua quis loquitur, non respondet, ut nunc fecit Aeneas. — 279. [*Aspectu;* numinis scilicet, ut (359.): *Ipse deum manifesto lumine vidi, Intrantem muros.*] — 280. *Arrectaeque horrore comae;* subaudis *sunt.* — 281. *Dulcesque relinquere terras;* minus est *quanquam.* [Per quod intelligi vult *Aeneam amo*, (Aeneae amorem; *Aeneam amare?*) unde est (6, 460.): *Invitus regina tuo de litore cessi.*] Et ne videatur ingratus, deorum excusatur imperio; sic ipse in sexto (461.): *Sed me iussa deûm.* — 282. [*Attonitus tanto monitu;* proprie iuxta quem deus missus a Iove stetit, a quo et fulmina iaciuntur, quae attonitos faciunt. *Attonitus* enim est proprie iuxta quem fulmen cadit. — 283. *Heu quid agat?* ut solet, personis de quibus loquitur adfectum commodavit: ut nono Aeneidos (399.): *Heu quid agat, qua vi iuvenem, quibus audeat*

armis Eripere?] *Ambire*; blanditiis [vel subdole] circumvenire. Et *ambio illam rem* dicimus: ut (7, 333.): *Neu connubiis ambire Latinum.* [Sallustius (Catil. 10.): *Ambitio multos mortales falsos fieri subegit.* Significat et *rogare*; Sallustius in Iugurth. (14.): *Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos.* Dicebatur et *ambio illum* pro *rogo illum*, Sallustius, in primo: *Idem fecere Octauius et Quintus Coepio sine gravi cuiusquam expectatione, neque sane ambiti publice*, hoc est neque valde rogati. *Ambitores* etiam dicuntur qui ut honores consequantur discurrendo et rogando suffragia adquirunt.] — 284. *Exordia*; orationem [vel hic pro initiis,] sed *exordium* in duo dividitur: in principium et orationem, sicut in Rhetoricis legimus. — 287. *Alternanti*; varia mente tractanti. Et per hoc ostenditur, cogitasse eum etiam amorem: sed praetulisse voluntatem deorum. [*Visa est*; ideo *visa est*, pro necessitate deorum. — 289. *Classem aptent*; deest praecipit: et *aptent*, modo parent, alibi adnectere (7, 731.): *Sed haec lento mos est aptare flagello.*] *Taciti*; [pro tacite] sine strepitu celantes consilia. [*Socios ad litora cogant*; ad votum, subaudiendum *taciti*.] — 290. *Arma parent*; contra impetum iratae forte reginae. [*Quae reb. sit causa novandis*; Sallustius (Cat. 39.): *Quae causa fuerat novandis rebus.* Non (*nos?*) *quae causa novandarum rerum* dicimus.] — 291. *Quando*; non est [hoc loco] temporis, sed significat *siquidem*: et est coniunctio ratiocinantis. Sane *quando*, *do* brevis est naturaliter: sic Serenus: *Quando flagella ligas, ita liga.* Virgilius usurpat (3, 500.): *Si quando Tibrim vicinaque Tibridis arva.* [*Optima Dido*; pro adhuc optima. — 293. *Temptaturum aditus*; ut illam adeat: ut (423.): *Sola viri molles aditus, et tempora noras. Quae mollissima fandi*; Cato: *Qua mollissimum est adoriuntur.* Et ubique *temptaturum* subaudis.] — 294. *Quis rebus dexter modus*; quis sit optimus rebus eventus. [Ut (8, 302.): *Et nos et tua dexter adi pede sacra secundo*, i. e. bonus ac per hoc propitius, ut *laevum* pro *malo* (10, 275.): *Et laevo contristat lumine coelum. Modus* autem terminus. *Ocius*; velocius; et nota quod habeat adverbium, et nomen illius non facile reperiatur.] — 295. *Laeti*; alacres, festini. *Facessunt*; [modo] frequentativum est, ut in Georgicis (4, 548.): *Matris praecepta facessit.* Alias *discedit* significat, ut et Terentius (Phorm. 4, 3, 30.): *Haec hinc facessat, tu molestus ne sies* (al. *fias*, *sias.*) — 296. [*Quis fallere possit amantem*; quamvis de Didone loquatur generalem sententiam posuit.] — 297. *Praesensit*; ac si diceret, ante quam ille moliretur: et nimia in hoc vis amantis exprimitur. — 298. *Omnia tuta timens*; deest *etiam*, [nedum illa quae timebat:] et est exaggeratio. *Eadem fama*; quae et Iarbae nuntiaverat. [Et ideo *impia*, quia supra (174.): *Fama malum. Furenti*; aut amanti, aut *detulit*, ut faceret furentem.] — 299. *Cursumque parari*; [modo], navigationem: ut [alibi] (3, 686.): *Ni teneant cursus.* — 300. *Inops animi*; sine animo, sine consilio. — 301. *Bacchatur*; furit more Bacchantum. Et bene uno sermone praeoccupavit futuram comparationem. [*Commotis excita sacris*; verba antiqua (verbo antiquo) usum tradunt; *moveri* enim *sacra* dicebantur cum solemnibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa, cuius rei Plautus in Pseudolo

(1, 1, 107.) meminit: *Scis tu profecta mea si commovissem sacra, quo pacto et quantas soleam turbas dare.* Hoc vulgo *apertiones* appellant: Quidam dicunt:] *Commotis sacris* ideo dixit, quia in sacrorum renovatione commovebantur simulacra; unde Horatius (Carm. 1, 18, 11.): *Non ego te, candide Bassareu, Invitum quatiam.* — 302. *Thyas*; Baccha. Nam sicut a *Baccho Bacchae*; sic et a *Thyoneo Thyades* dicuntur. [Quidam ἀπὸ τοῦ θεῖν (θύειν), quod est insane currere, dictas volunt.] *Trieterica*; triennalia. Liberi enim sacra tertio quoque anno innovabantur. Sane sciendum, *orgia* apud Graecos dici sacra omnia, sicut apud Latinos *caeremoniae* dicuntur. Sed iam abusive *sacra Liberi*, *orgia* vocantur: vel ἀπὸ τῆς ὀργῆς, i. e. a furore vel ἀπὸ τῶν ὀρῶν, [a montibus, vel silvis.] — 303. *Nocturnusque*; nocte celebratus; unde ipsa sacra *nyctelia* dicebantur: quae populus [Romanus] causa turpitudinis exclusit. *Cithaeron*; mons est [circa Thebas Boëtias,] ex quo clamor veluti numinis Bacchas vocabat. — 305. *Dissimulare etiam*; [hic quasi reus Aeneas a Didone accusatur. Ingrati ergo *dissimulare* quasi ab actu criminis coepit, nam qui dissimulat aliquotiens cogitat, et quasi non sit dubium cum proficiscendo Didonem laedat Aeneas, ita incipit: *dissimulare*, i. e. non tantum proficisci, quod est per se malum, sed ut me falleres.] Satis artificiosa allocutio [est.] Nam [interdum subtiliter,] et sibi consulit sub facie utilitatis Aeneae, [et nunc irata, nunc supplex agit.] *Dissimulare* autem ideo, ac si diceret, ita rem pudendam cogitas, ut eam fateri nolis. Supra enim dixerat: *Quae rebus sit causa novandis Dissimulent.* [Post illud inducit quod dictum est, primum accepisti beneficium, *Nec te data dextera quondam*, reliqua per singula loca aperientur. *Perfide*; muliebre verbum, hoc enim frequenter utitur (421.): *Solam nam perfidus ille Te colere*: et alibi (E. 8, 91.): *Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit.* — 306. *Nefas*; bene amans eius quem amabat consilium profectionis *nefas* dixit. *Mea decedere terra*; dicendo *mea*, stultum ostendit qui putavit quod amanti possit abripere (*se subrip.?*)] — 307. *Data dextera*; foedus amicitiarum. — 308. [*Nec moritura tenet*; secundus locus accusationis est, magis enim augere iniuriam non potuit quam si se (*se moriturum?*) ostenderet. — 309. *Quinetiam*; immo etiam, sed insuper; sed forte difficile est quod peto, immo quod tu facis: Quinetiam hiberno *usque* (*qui et. h. vis?*) ire per altum.] *Hiberno sidere*; non hieme, sed hiemali sidere: aut propter quod ait supra: *Dum pelago desaevit hiems, et aquosus Orion.* Ergo [*sidere*], aut [pro] tempore; ut (G. 1, 1.): *Quo sidere terram Vertere Maecenas*; aut re vera *sidere*, propter Orionem. [Et bene tempestatis eum admonet, qui naufragus venerat, et hoc agit quasi non sua causa eum remanere velit, sed etiam utilitatis Aeneae. *Moliris*; aut moves, aut paras. — 310. *Mediis Aquilonibus*; media hieme ut per Aquilones hiemem significet, aut quod Aquilones ex Africa navigantibus adversi sunt. *Per altum*; exacerbavit sententiam *per altum* dicendo, quamvis notum esset Aeneam per altum navigaturum.] — 311. *Crudelis*; etiam in te odio mei (Guelf. II. *in taedio*). Sic Lucanus de Caesare (5, 687.): *Saevitia est voluisse mori.* [*Arva aliena*; blande quasi haec iam tua sunt.] *Domosque ignotas*; ac si dice-

ret: Carthago iam tibi nota est; licet et hic aliena sint arva; [et, ne hoc responderet Aeneas: Aliena sint arva, ideo adiecit: *Domosque Ignotas peteres.* Sed aequum est te hic esse et non in tuo regno: Quid si non arva aliena domosque Ignotas peteres?] — 312. *Troia antiqua maneret*; [vel nobilis vel illa tua patria quam doles amissam: et] *Si* deest, et quasi per interrogationem, intelligendum [est; etiamsi Troia staret, per hiemem Troia peteretur.] — 314. *Mene fugis?* adhuc aperte non vult imputare beneficia, sicut paulo post [facit] irata. [Et est intellectus: fac, non esse undosum aequor, aequum est, ut me fugias? et paulatim descendit ad preces, nam sequitur: *Per ego has lacrymas dextramque tuam te*, vel per amicitiam, vel per virtutem, et bene virum fortem per dextram adiurat.] [*Per ego has lacrymas*; haec et vicem epilogi possunt obtinere, contra illud vero, *me dii expellunt*, modo nihil potuit dicere, non enim audierat hoc, sed postea (379.) respondit: *Scilicet is superis labor est, ea cura quietas Sollicitat.* Sed hic rursus redit ad exprobrationem beneficii: *Te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni Odere: infensi Tyrii, te propter eundem.* Hic aut inconstantiam amantis expressit, aut quia in causa nihil potentius erat, unde coepit ibi desiit.] — 315. *Nihil ipsa*; non pudorem, non regnum. [Et est sensus: Si enim aliquid sperares, retinere te possem, sed contemnis me quia tibi ab initio cuncta concessi.] — 316. *Inceptos hymenaeos*; qui ipsa novitate sunt dulces, [et his idem dixit.] — 318. *Dulce meum*; tetigit rem inhonestam. Sic Terentius (Adel. 1, 5, 54.): *Seu tibi morigera fuit in rebus omnibus.* [Alii non accipiunt de re venerea, *Dulce meum*, sed ita: Si ea quae in te contuli grata fuerunt et dulcia. Alii pro *Si ego tibi quicquam dulcis fui*, vel quia amantes, amores suos *dulcia sua* dicunt, i. e. si talis in te fui ut mererer quam tu diceres *tuum dulce*. — 319. *Exue mentem*; reiice a te propositum mei relinquendi. — 320. *Te propter*; hoc est propter te. *Libycae gentes*; redit ad enumerationem beneficiorum, et hanc cum auctu explicat, dicendo inimicas gentes factas, dum illis praeponitur.] *Tyranni*; nihil intererat apud maiores inter regem et *tyrannum*: ut (7, 266.): *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.* — 321. [*Te propter eundem*; bene servavit rem causae necessariam. Et sunt qui hic distinguunt, ut sequatur *Extinctus pudor.* — 322. *Extinctus pudor*; magna indignatio, meminit enim se dixisse (27.): *Ante pudor quam te violo.*] — 323. *Fama prior*; quae melior fuit sine dubio: [nam posterior turpis. *Cui me moribundam*; hoc est quod supra: *Nec moritura tenet crudeli funere Dido*, sed ibi invidiose, hic per miserationem. *Deseris*; subdistinguendum, dubitat enim quo eum nomine potissimum appellet.] *Hospes*; [non dixit marite, i. e. quia non vis dici marite.] Aeneas [enim] et hospes fuerat, et maritus: sed modo maritum se negat, hospitem confitetur. Unde nunc Dido hoc dicit: *Cui me deseris hospes?* — 324. *Restat*; hoc est superest. Alii *restat* intelligunt resistit, i. e. contrarium tibi est. Nonnulli dicunt: Hoc solum nomen quoniam superest, ut te coniugem dicam. Dicitur autem ingenti affectu hos versus pronuntiasse, cum privatim paucis praesentibus recitaret Augusto. Nam recitavit [voce optima] primum libros tertium et quartum. —

325. [*Quid moror*; utrum quid in hac terra moror, an quid in vita moror?] — 327. *Saltem*; vel hoc. Est autem sermo tractus a captivis, qui, cum tenerentur ab hostibus, dicebant: *Sublatis omnibus, salutem concede.* Inde per Synaeresin hic natus est sermo, ut in contemptu rerum multarum petituri aliquid *saltem* dicamus: [quasi quod negari minime debeat, cum extremum aliquid petitur, inde necessitate additur *saltem*, veluti *salutem* postremo poscentes; vel *salutem*, si aliter non potest. Et hic ostendere vult Didonem, ut est mos inconstantibus animis, prae amore id agere invidiose, quasi a legitimo marito deseratur: quis enim ignorat matrimonia liberorum suscipiendorum gratia iniri? Ait enim: *Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset Ante fugam soboles.* Dixerat enim: *Miserere domus labentis*, i. e. futuri generis. Alii hoc a sorore natum volunt quae dixit (33.): *Nec dulces natos Veneris nec praemia noris. Si qua mihi de te*, et *si quis mihi parvulus*; *qua* et *si quis* addita putantur, nam integrum est, Si suscepta fuisset ante fugam soboles, et mihi parvulus aula Luderet Aeneas.] — 328. *Ante fugam soboles*; et amatorie et amare. Nam haec *fugam* dicit: quam ille nominat *profectionem*. Amor autem ex filii desiderio comprobatur. *Si quis mihi*; bene iterat *mihi*: et secundum ius loquitur. Nam ubi non est iustum matrimonium, liberi matrem sequuntur. — 329. *Qui te tantum ore referret*; aut sic dixit, quasi amatrix, ut supra (85.) de Ascanio: *Infandum si possit fallere* (Guelf. I. *si fall. cupis*) *amorem.* Aut illud dicit: Optarem filium similem vultui, non moribus tuis. — 331. *Iovis monitis*; bene praescribit, ne ei det impietatem. Sane et *haec monita* dicimus: ut (8, 336.): *Carmentis nymphae monita, et deus auctor Apollo*; et *hos monitus*, ut Persius (1, 79.): *Hos pueri monitus patres infundere lippos. Immota tenebat Lumina*; physicum enim est, ut qualitatem animi ex oculorum, aut corporis stabilitate aut mobilitate noscamus (Guelf. I. oc. aut corpore aut mob. ostendamus; Guelf. II. oc. aut torpore aut mob. nosc.). Ergo modo vult ostendere Aenean a proposito non esse deviaturum. — 332. [*Curam*; vel simpliciter accipe, vel amorem.] — 333. *Ego te, quae plurima fando*; controversia est plena, in qua expurgat obiecta, removens a se crimen ingrati: et veniali utitur statu, profectionem suam retorquens in voluntatem deorum. Habet etiam finem; nam purgat obiectam fugam nomine profectionis. — 335. *Promeritam*; praestitisse, et bene egisse, et est sermo de his qui per contrarium magis lucent. Terentius ait (Adel. 4, 5, 47.): *Ita me velim ames promerentem, pater*, i. e. bene agentem. Et congruit, ut praestet qui bene agit, contra [*commeritus*, qui aliquid delinquit, ut alibi ipse Terentius] (Andr. 1, 1, 112.): *Quid commerui aut peccavi pater?* I. e. quid male egi? [et est sensus, quantacunque enumerare potueris in me tua beneficia conlata, eorum tibi debere gratiam non repugno.] *Meminisse pigebit Elissae*; *memini* et *illius rei* dicimus, ut hoc loco: et *memini illam rem*: ut (E. 9, 45.): *Numeros memini, si verba tenerem.* [*Elissae* autem Didonis quae appellata est lingua Punica virago, cum se in pyram sponte misisset, fingens placare manes prioris mariti, cum nubere se velle Iarbae mentiretur.] — 336. *Dum memor*

etc.; [hic versus superioribus iungendus, ut sit sensus tamdiu beneficiis tuis obligatus ero quamdiu vixero; Et bene hoc] de futuro dixit, et congrue. Nam *Piget* ad futurum spectat, *pudet* ad praeteritum; et licet paene una sit significatio: tamen dicimus *Piget me illud facere*, *pudet* fecisse. Unde interdum praecipue a Sallustio simul ponuntur. — 337. *Pro re pauca loquar*; remoto ingrati crimine descendit ad causam. [Et proprie i. e. si rei magnitudinem cogites, pauca.] *Nec ego hanc*; profectionem [scilicet] subaudis. Nam posteriori non potest iungi, ne sit confessio. [Et hoc est quod reddidit: *Dissimulare etiam sperasti.*] — 339. *Praetendi taedas*; probat, non esse matrimonium. [Quia illa dixerat: *Per connubia nostra.* Et quasi status fines latens, Quid si fit legitimae nuptiae, * (Et est, quasi st. finitionis, quid sint leg. n.) et hic Aeneam inducit agentem nullo se matrimonii iure posse constringi, qui neque confarreatione Didoni coniunctus fuerat, ut Flamini ac Flaminicae convenit; ait enim: *Nec coniugis unquam Praetendi taedas, aut haec in foedera veni*; et *Taedas* quidem, quantum ad ignem pertinet, per quem mos confarreationis firmabatur, dixit; scilicet ne aut legitime iugatam contra fas reliquisse videretur, aut foedus i. e. fidem rupisse perpetuae castimoniae, quia cum fuissent iuncti, scirent tonuisse, quae res dirimit confarreationes. Dixerat enim Iuno (122.): *Et tonitru coelum omne ciebo*, et paulo post (161.): *Insequitur commixta grandine nimbus.*] *Haud haec in foedera veni*; i. e. matrimonii: et iungendum est superiori, aut certe ad posteriora pertinet: et hoc dicit: Non ad hoc (haec) veni, ut hic morarer: sicut et nunc probat [dicens]: *Me si fata meis paterentur ducere vitam*, et dixit in I. (610.): *Quae me cunque vocant terrae*; [ubi significavit, nolle apud Carthaginem perpetuo manere; sed velle quaerere sedes fatis concessas.] Ergo *veni*, consensi, hoc est: Non ad haec consensi foedera, ut, cum vellem discedere, non liceret. — 340. *Meis auspiciis*; argumentatur a necessitate, et *auspiciis* ideo, quia maiores omnia auspicato gerebant. Ergo *auspiciis*, dispositionibus. [Potest et *auspiciis* dixisse ominibus, quia in Iure Augurali Auspicium dicitur, quod non petentibus nobis ad ea quae in animo habemus iure ominis offertur, auspicio atque augurio firmarentur: unde si bene advertas singula hic illi loco in tertio ad singula redduntur, nam quod ibi imprecatione, ibi ubi augurio petit ea quae negaverat firmari, hic in refutatione comprehendit. Ibi enim dixit (3, 86.): *Serva altera Troiae Pergama*; hic: *Urbem Troianam primum*; ibi: *Relliquias Danaûm atque immitis Achilli*; hic: *Dulcesque meorum Relliquias colerem*; ibi: *Mansuram urbem*; hic: *Tecta alta manerent*; ibi: *Ubi ponere sedes*; hic: *Recidiva manu posuissem Pergama victis*; ibi: *Quove ire iubes*; hic: *Italiam magnam Grynaeus Apollo*; ibi: *Da pater augurium*; hic: *Me si fata meis paterentur ducere vitam.* Alii *auspiciis* potestate ut (102.): *paribusque regamus Auspiciis*; vel quae animo ac mente agitarentur de quibus consulturi essent. — 341. *Sponte mea*; modo nomen est. Nam et genus et casum habet. Sic et *mane*, cum ei et genus et casus additur, nomen est: ut (G. 3, 325.): *Dum mane novum, dum gramina canent.* Sic est (1, 377.): *Et forte sua Libycis tempestas appulit oris.* Alias

* vult enim ostendere, Aeneam [illegible] omnibus, ut [illegible]

adverbia sunt. Verum autem dicit non *sua sponte.* Nam supra legimus (2, 294.): *Hos cape fatorum comites.* Item (3, 4.): *Diversas quaerere terras Auguriis agimur divûm.* — 342. [*Primum*; i. e. hoc vellem praecipue.] — 344. *Recidiva*; post casum restituta. [Alii *recidivum* proprie dicunt, quod excisum denuo nascitur.] — 345. *Grynaeus Apollo*; Clazomenae civitas est Asiae. Unde Horatius (Serm. 1, 7, 5.): *Dives agebat Clazomenis.* Iuxta hanc nemus est *Grynaeum*, ubi Apollo colitur; [qui traditur ibi Grynem Amazonem stuprasse Tymbreae domum *]. Inde ergo nunc epitheton dedit; licet in Delo acceperit oraculum. [Hic tamen singula commemorat, quibus se ostendat coaetum voluisse abscedere. *Italiam*; necessaria repetitio Italiae, quia ibi ei dicebatur imperium, et ipsa est causa navigandi.] — 346. *Lyciae sortes*; nec hinc accepit responsum; sed sic dixit *Lyciae*, ac si diceret Apollineae. [*Iussere*; bene quae contemni non possunt. *Capessere*; occupare; et ideo frequentativo verbo usus est, quia multas se dicit super hoc sortes accepisse. Quidam *capessere* pro ire accipiunt, ut Titinius: *Lucius domum se capessit.*] — 347. *Hic amor, haec patria est*; eo inquit desiderio [Italiae] per voluntatem deorum, [iterum] circa Italiam teneor, quo (al. qui) possim circa Troiam, et ad illud spectat quod dixit, *Troia per undosum peteretur classibus aequor.* [An quia Dido dixerat etiam illud: *Nec te noster amor.* Et potest hoc verbum interdum per confusionem verbi, et nominis poni, ut *amor, amaris*, et *hic amor, huius amoris. Si te Carthaginis arces Phoenissam*; et tu externo regno delectaris. Sensus enim est: si tu ex Phoenice veniens Carthaginem in Africa habere potuisti, quae invidia est ut propriam sedem possint habere Troiani? et multum ponderis habet sensus eum Epitheta ista, *Phoenissam* et *Teucros*, ponit. — 348. *Aspectus detinet urbis*; potest pro delectat accipi, ut (8, 311.): *Capiturque Locis.* Sane quidam in novis et emendatis libris pro *detinet*, *demeret* inventum asserunt, nam et Ciceronem in prima Philippicarum (14.) ita aiunt dixisse: *Putasne eum immortalitatem mereri voluisse?* Alii ab eo quod est *mereor, mereris, meret.* — 349. *Quae tandem*; hoc ad illud pertinet: *Quid si non arva aliena domosque Ignotas peteres?*] — 350. *Et nos fas*; *nobis fas* dicimus; sed hoc loco non est iungenda elocutio, ne sit vitium. Nam legimus (2, 157.): *Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura.* Sed hoc dicit: fas est, etiam nos extera regna requirere. — 351. [*Me patris Anchisae*; quasi adhuc responsis non crederet, addidit patris admonitionem.] — 352. *Nox operit terras*; a verisimili, ideo tempus posuit. *Quotiens* autem, h. e. per unamquamque noctem. [*Astra ignea surgunt*; unam rem bis dixit; *Astra* autem *ignea* a sapientibus dicuntur.] — 353. *In somnis*; more suo pro *in somniis*. [*Turbida*; i. e. prius me admonuit, post negligentiam etiam terruit.] *Turbida*; terribilis: quod et umbrae convenit, et parentis auctoritati. [Aut *turbida* pro turbata et sollicita, ut ipse (6, 694.): *Quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent.* Nam et Aeneas sic respondit (5, 695.): *Tua me genitor tua tristis imago.*] — 354. *Me puer Ascanius* [non ipse, sed] amor Ascanii scilicet admonet: [et bene et patrem, et filium posuit: ut ille increpando, hic dum videtur urgeret. Sed haec

ad necessitatem profectionis adiecit.] — 355. *Quem*; longe repetiit, [*quem* non ad caput, sed] ad Ascanium retulit, et licet excusetur tamen σολοικοφανὲς est. — 356. *Interpres divûm*; Hermes: expressit verbum de verbo. [Sed hic *Interpres* pro nuntio posuit, et ne forte fingere putaretur, addidit: *Testor utrumque caput*, deinde multa cum adfirmatione hoc agit, dicendo: *Ipse deum manifesto in lumine vidi*. Non ab alio dictum, et *lumine*, non in tenebris, non per quietem, omnia tamen haec per translationem aguntur.] *Ab ipso*; i. e. magno: ut supra (268.): *Ipse deûm tibi me claro demittit olympo*. — 357. *Utrumque caput*; aut meum et tuum, aut Iovis et Mercurii: aut Anchisae (codd. *meum*) et Ascanii. [Alii volunt Aeneae et Ascanii imagine numinis esse deceptum.] *Celeres mandata per auras*; [sic]ut supra (226.): *Celeres defer mea dicta per auras*. — 358. *Manifesto in lumine*; aut claro: aut in nimbo, cuius maius est lumen. Sic Lucanus (9, 11.): *Postquam se lumine vero implevit* (al. *miscuit*); [et singula legenda sunt haec, ut habeant admirationis venerabilem fidem.] — 359. *His auribus hausi*; accepi: et est Pleonasmos. [*Haurit* enim pro *percipit* ponebant veteres; et ideo qua potissimum parte sensus percipiant adiungunt, ut (12, 26.): *Simul hoc animo hauri*, et (661.): *Hauriat hunc oculis ignem*. Probus enim (autem) ait: *Nemo haurit vocem*. — 360. *Incendere*; exagitare. *Querellis*; *querellis*, *l* literam metri causa addidit; nam *querela* dicitur, quia *querulus* facit; hoc modo et *loquela*, et *suadela*.] — 361. *Sequor*; ut (5, 629.): *Italiam sequimur fugientem*, [et oratione (oratorie) ibi finivit ubi vis argumenti constitit. — 362. *Talia dicentem*; bene, non postquam dixit.] *Iamdudum*; ab initio orationis. *Aversa*; i. e. irata: [*Aversa* ergo ad animum referendum est, nam incipit esse contrarium *aversa tuetur*,] ut [est] (1, 482.): *Diva solo fixos oculos aversa tenebat*. — 364. *Luminibus tacitis*; pro ipsa tacita: ut (7, 343.): *Tacitumque obsedit limen amatae*, hoc est ipsa tacita. Sequitur autem invectio, quae semper statu caret. [Carere autem statu dicitur, quia res, quibus utitur, carent veritate. Sane *tacitis* participium passivum pro activo. Quidam *tacitis* epitheton oculorum volunt. Alii *tacitis*, siccis prae iracundia.] — 365. *Nec tibi diva parens*; non est sola in Aenean obiecta vituperatio, sed etiam in se obiurgatio, quia dixerat (12.): *Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum*. Unde nunc dicit: *Generis nec Dardanus auctor*. [Et studet illud destruere (1, 617.): *Tune ille Aeneas quem Dardanio Anchisae*, et nominando *Venerem et Dardanum*, et maternam et paternam generositatem destruit.] — 366. *Perfide*; amantum verbo (al. *more*) eum increpat. Sic supra (305.): *Dissimulare etiam sperasti, perfide*. — 367. *Caucasus*; mons Scythiae inhospitalis. [Sane quidam absurde putant *Caucasum* et *tigres* a Didone memoratas, quia nec Didoni perturbatae venire in mentem *Caucasus* potuit, nec tigres iuxta eum cognitae, et hoc Cyrene (cogn. Hyrcanae); nam quod ait *genuit Caucasus*, elaboravit dicendo *genuit* incredibilius (cred.?) facere de monte masculini generis, sed hic imitatur Graecos (Hom. Il. π, 34.) qui magis proprie Γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα. Quod hic ad propria nomina transtulit.] *Hyrcanae*; Arabicae, nam Hyrcania

silva est Arabiae. Et notandum, relictis mediis comparationibus eam augmenta fecisse; nam post deos, non homines, sed saxa intulit. — 368. *Quid dissimulo?* tacitae quaestioni occurrit, ne quis eius nimiam iracundiam reprehenderet, dicens, Aenean posse mitigari forsitan precibus. [*Quae me ad maiora reservo*; aut ad maiores scilicet iniurias, aut ad superiora pertinent quia et maledixit. — 369. *Num fletu ingemuit;* nam hoc est, *generis nec Dardanus auctor. Num lumina flexit*; hoc est *genuit Caucasus;* vel ad illud pertinet: *Ille Iovis monitis immota tenebat Lumina.*] — 370. *Miseratus amantem*; [hoc est *Hyrcanaeque admorunt ubera tigres* et] *miseratus* accusativum regit, ut hoc loco: *misereor* genitivum: ut (2, 143.): *Miserere animi non digna ferentis.* [Et bene avertit ab eo sermonem, et non dixit *Ingemuisti*; num flexisti, aut miseratus es? ut (E. 3, 5.): *Hic alienus oves custos.* Non dixit tunc ille es? et *miseratus* * hoc est: *Nec tibi diva parens.*] — 371. *Quae quibus anteferam?* amphibologia (codd. amphibolia) [est,] quid prius, quid posterius dicam. [Quod fieri solet ubi omnia et paria, et magna sunt. Sane *anteferam* non est dividendum, ut praeferam.] *Nec maxima Iuno*; aut in Iunonem maledictum est, ut eam non esse maximam dicat, sicut etiam in Iovem; nam convicium est, quod eum *Saturnium* dicit: hoc est nocentem. Aut certe iungitur: ut, *Nec Iuno aspicit, nec Iuppiter,* [ut se dementem dicat, quod regina eiectum et egentem in partem regni receperit. Aut certe *maxima Iuno* quae solet amare Carthaginem, vel quae nuptias dedit, quod optaverat Dido. — 372. *Nec Saturnius*; ut supra (92.) dictum est, ubicunque infestos vult ostendere: vel Iunonem vel Iovem *Saturnios* appellat, ut (1, 23.): *Veterisque memor Saturnia belli*, et (12, 830.): *Saturnique altera proles Iratum tantos volvit sub pectore fluctus*; et Iovem ideo *Saturnium* modo appellat, quia Aenean a Carthagine praecipit abscedere.] — 373. *Nusquam tuta fides*; hoc est, nec apud rem (al. Deum) nec apud hominem. Terentius (Adel. 3, 2, 32.): *Quid credas, aut cui credas?* Et declamavit per contrarium. Nam omnis fides tuta est. [Cuius haec proprie virtus est, ut tuta sit;] hic (codd. *haec*) ait: *Nusquam tuta. Eiectum;* naufragum. Legimus enim (1, 538.): *Huc pauci vestris adnavimus oris*, et est separandum [*eiectum.*] *Litore egentem*; i. e. egentem litoris: ut (1, 540.): *Hospitio prohibemur harenae;* [vel si iungas *eiectum litore*, pro in litus, ut (1, 6.): *Inferretque deos Latio*, pro in Latium, et in tribus modis haec elocutio profertur: *Egeo hanc rem*, Plautus in Menaech. (1, 2, 12.): *Linum, lanam praebeo, neque quicquam eges. Egeo huius rei* (12, 88.): *Has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret*; et *egeo hac re*, ut *litore egentem.* — 374. *Excepi*; ad illud respondet *Eiectum litore egentem.*] *Regni in parte*, ut (214.): *Et dominum Aenean in regna recepit*, quod Iarbas [con]queritur; [et est invidiosum, quando optantem, vel litoris egentem, in regni partem recepi. Mire autem recordatione beneficiorum iracundia accenditur. Sane etiam hic mentio ceremoniarum inducitur. Mos enim apud veteres fuit Flamini ac Flaminicae ut per farreationem in nuptias convenirent, sellas duas iugatas ovili pelle superiniecta poni, eius ovis quae hostia fuisset, et ibi nubentes

velatis capitibus in confarreatione Flamen ac Flaminica residerent, quod Dido meminit cum queritur se ab Aenea contra ius nexus maritalis deseri, his verbis: *Regni demens in parte locavi. Locata* enim *uxor* dicitur quod simul cum eo sedeat dum confarreatur. — 375. *Amissam classem;* subaudis *Renovavi*; [ad illud respondit (1, 551.): *Quassatam ventis liceat subducere classem. Sociosque a morte reduxi;* scilicet quos hospitio eiectos excepi, quibus classem reparavi.] — 376. *Heu furiis incensa feror;* [aut quod necesse habeo exprobrare beneficia, Terentius (Adel. 2, 1, 43.): *Insanire occipiunt homines ex iniuria.*] Quia multa erat in deos locutura: et bona praemittitur excusatio. Nam numina non credere curare mortalia, et ab his [beneficium] non (al. om. *non*) sperare, furoris est. Subiungit enim: *Si quid pia numina possunt.* — 377. *Nunc* etc.; irrisio est honesta satis: cum his verbis fit quibus laus praemissa est: ut (E, 3, 44.): *Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit, Necdum illis labra admovi, sed condita servo.* Scimus autem, Aeneam superius haec verba dixisse: [*Sed nunc Italiam magnam Grynaeus Apollo, Italiam Lyciae iussere capessere sortes. Lyciae* autem *sortes*, Apollinem Lyceum (Lycium) appellat, sive de Lycio quem vicit, et victoriae suae testimonium hoc nomen induit, sive quod est λευκὸς a candore, idem enim et sol creditur, sive quod transfiguratus est in lupum cum Cyrene concubuit, et inde eadem provincia Lycia vocata, sive quod in lupi habitu Thelcanos (Telchinas) occiderit, sive quod lupus ei primus post interemptum Pythonem, ex eo loco qui appellatur Tempe aurum attulit, sive quod pastoralis deus lupos interemerit, et est alia fabula cur Lycia vocata sit regio. Diana harum regionum gaudebat venatu, sed quodam tempore tanta vis luporum se ibi infudit, ut omnes feras eorum incursus absumeret: cum ergo omnis oblectatio deae quae de venatione veniebat, extinctis ceteris animalibus defecisset, Apollo * (Apollini) ob hanc rem consecratum (consecrata) est. Et alia de hoc fabula: Danaus trahens ab Aegypto originem, cum videret ira Neptuni vindictam sumentis, quod adversum se de condendis Athenis Hisagus (*Inachus?*) fluvius pro Minerva iudicasset, uri siccitatibus solum, filiam Aymonem (Amymon.) ad aquam inquirendam proficisci iubet, quae cum vidisset repertum fontem, hiatu terrae receptum, exaruisse, ad patrem detulit: quo ille prodigio commotus oraculum Apollinis adit, cui Apollo respondit, ut profectus ubi invenisset taurum et lupum inter se pugnantes, spectaret exitum pugnae, et si taurus vicisset, Neptuno templa constitueret: si vero lupus Apollini delubrum sacraret. Sed cum Danaus lupum videret vicisse, Apollini Lycio templum dedit: in huius autem Lyciae regioni Patara sacer olim lucus Apollini fuit, ubi Apollo responsa dedit, unde etiam Patareus appellatus est. *Nunc Iove missus ab ipso*; sicut supra (356.): ab ipso, magno. Et bene *nunc* saepius posuit ad irrisionem, quasi nunc de te curant, qui ante periclitanti non curaverunt subvenire. — 378. *Horrida iussa;* et hoc per irrisionem quasi plena venerationis, vel quae tu timeas.] — 379. *Quietos sollicitat*; Cicero in libris de deorum natura triplicem de diis (codd. *his*) dicit esse opinionem. Deos non esse: cuius rei auctor apud Athenas exustus est. Esse, et nihil curare: ut Epicurei.

Esse, et curare, ut Stoici: secundum quos paulo post: *Si quid pia numina possunt.* Nam modo secundum Epicureos ait: *Ea cura quietos.* [Quidam superos deos Mercurium, Apollinem, et Iovem accipiunt; quietos vero infernos, quia Aeneas dixerat: *Me patris Anchisae.* *Sollicitat* vero sollicitos habet. Terentius (Adel. 1, 1, 10.): *Ego quia non redit filius, quae cogito et quibus nunc sollicitor rebus.*] — 380. *Refello*; redarguo; [vel retardo, vel falsa esse convinco; *refello* enim ab eo quod est *fallo* venit.] — 381. *I, sequere Italiam ventis*; satis artificiosa prohibitio, quae fit per concessionem: quae tamen ne non intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua quae vetent latenter, ut, *Ventis, per undas*, [nomina terribilia, et *sequere* quasi fugientem.] Sic Terentius (Adel. 1, 2, 54.): *Profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet.* [Ergo hic cum eum videtur dimittere admonendo periculi retinet. Sane multi *Italiam* distinguunt, ut sequatur: *Ventis pete regna per undas.* — 382. *Spero equidem*; videtur eadem quodammodo repetere, et de tempestate et de beneficiis suis vehementius.] *Mediis*; aut manifestis, ut (6, 111.): *Medioque ex hoste recepi.* Aut illa saxa dixit, quae sunt inter Africam et Sardiniam, Siciliamque. — 383. *Hausurum*; hiturum, (poenas) daturum. *Dido*; potest et vocativus esse, et accusativus, [ut et o, *Dido* et hanc *Dido.*] — 384. *Sequar atris ignibus*; alii furiarum facibus dicunt: hoc est; Invocatas tibi immittam diras. Alii sociorum [facibus dicunt,] ut paulo post (594.): *Ferte citi flammas.* Melius tamen est, ut secundum Urbanum accipiamus *Atris ignibus*, rogalibus, qui visi tempestatem significant, ut Aeneae, sicut in quinto (7.) legimus, contigit. Hoc ergo nunc quod factura est, dicit, i. e. occidam me, et rogalibus te persequar flammis. *Absens*; quasi mortua: [vel de suis dicit hominibus, ut paulo post: *Ferte citi flammas, date vela, impellite remos.* *Atris ignibus*; Rogalibus] autem mali ominis, quod *atris* dixit. Legimus et in Horatio (Carm. 4, 12, 26.): *Nigrorumque memor dum licet ignium*; [et debuit *absens* coniungere, ut esset *quanquam absens.*] — 385. *Anima seduxerit artus*; hypallage [enim] pro: *animam artubus eduxerit.* [Aut certe *anima*, pro ab anima, et est mortis periphrasis. Quid enim est mors quam separatio animae a corpore?] — 386. *Omnibus* etc.; dicunt Physici biothanatorum animas non recipi in originem suam, nisi vagantes legitimum tempus fati compleverint: quod poëtae ad sepulturam transferunt: ut (6, 329.): *Centum errant annos.* Hoc ergo nunc dicit Dido: Occisura me ante diem sum, et vaganti mihi dabis poenas. Nam te persequar [et adero quamdiu erravero] semper; si autem fuero recepta in originem, poenas tuas audiam, quas videre non potero. Hic ergo (totus) sensus est, si (visis rogalibus flammis) tempestatem evaseris flammarum rogalium, umbra mea te persequetur; sic et hanc evaseris, vel recepta audiet (al. *audiam*) famam suppliciorum tuorum. — 388. *Medium sermonem*; propter hoc quod sequitur: *Multa metu cunctantem, et multa parantem* (al. ut Guelf. I. Dan. *volentem*) *Dicere.* [Ut supra (277.): *Mortales visus medio sermone reliquit.* Sane multis *dictis*, participium non appellationem volunt, hoc est, cum haec dicta essent. — 390. *Linquens*; multi pro derelinquens Aeneam, alii

pro deficiens accipi volunt more antiquo, sicut *delinquere* pro *deficere*. Caelius historiarum: *Delinquere frumentum, Sardiniam hostes tenere*. Tubero: *Nam delinquat, aut superet aliquid sibi*; i. e., deficiat aut superet. Gellius Annalium: *Deliquium solis*, et *delinquionem* dicit; quod Virgilius (G. 2, 478.): *Defectus Solis varios*. Nam in hoc ipso loco sequitur.] — 391. *Suscipiunt famulae*; eam subaudis. [*Thalamo*; dativus casus. — 393. *At pius Aeneas*; ordo est, at pius Aeneas iussa divûm exsequitur, Bene autem excusat Aenean, *pium* dicendo, cum ei et gemitus dat, et ostendit solatia dolenti velle praestare, et probat religiosum, cum deorum praeceptis paret. — 395. *Animum labefactus*; pro: animum labefactum habens. *Amore*; num Didonis, quo illa flagraret?] — 397. *Tum vero Teucri*; regis [scilicet] praesentia. Sic in nono (73.): *Tum vero incumbunt, urget praesentia Turni*. [*Litore*; de litore. *Uncta*; pice delibuta.] — 399. *Frondentesque ferunt*; non qui erant, sed quia esse potuerant: ut (536.): *Quos ego sim totiens iam dedignata maritos*. (Guelf. I. add.: Quomodo *adero* et *audiam* iungitur? Solvitur sic: Qui non fato pereunt certis temporibus errare dicuntur, certis recipi; ergo *adero*, cum diu vixero, *audiam*, quando recipior.) — 400. *Fugae studio*; celeris profectionis: ut (G. 3, 201.): *Ille volans simul arva fuga, simul aequora verrit*. [*Infabricata*; bene expressa est festinatio navigare cupientum.] — 401. *Cernas*; honesta figura, si rem tertiae personae in secundam referas: ut *si quis cernat*. — 402. *Formicae*; (adeo) ad studium respicit [haec] comparatio hoc loco, [non ad personas:] et notandum, cautelam exprimi per hanc comparationem. Horatius (Serm. 1, 1, 33.): *Parvula nam exemplo est magni formica laboris*. Iuvenalis (6, 361.): *Formica tandem quidam expavere magistra*. Sane *formica* dicta est ab eo quod [ore] *micas ferat* (farris); [vel aliquo modo a Graecis derivatum est, quam vocant μύρμηκα. De qua fabula talis est: In Attica regione quaedam puella Myrmix nomine fuit, Minervae ob castimoniam et solertiam dilecta, quae postea hoc loco Minervae in se odium concitavit. Namque cum vidisset Minerva Cererem segetes invenisse, volens ipsa ostendere Atticis quo expeditius segetes parerent, aratrum dicitur invenisse quod cum manu ageret, et Myrmix ei adhaereret, ausa est occulte aratri stivam subripere, et apud homines se iactare infructuosum esse Cereris munus, nisi suo uterentur invento, quo terra aratro resoluta expeditius ederet fructus, quod cum proditum aegre tulisset Minerva, Myrmicem illam virginem in formicam convertit, eamque ut proditricem adversam frumentis quae semper insequitur et subripit, esse praecepit, quae res cum Iovi miserationem movisset, excogitavit, quemadmodum formicae honorem daret. Nam cum Iacum (Aeac.) filium suum ex Aegina susceptum Thessalis imponeret regem, et agros ipsos videret hominibus indigere, formicas colligi in unum iussit, easque in homines commutavit, unde Myrmidones appellati sunt.] *Farris*; solum nomen est, quod *r* geminet in genitivo. Monadicon ergo est, sicut *Sol*. Item *cor*, *cordis*, solum in *dis* mittit genitivum. Item *s* geminat *as*, *assis*. Et haec carent exemplis. — 403. *Cum populant*; antique dixit. Nam hoc verbum apud veteres activum fuit, nunc tantum deponens est.

[Et bene rei parvae per metaphoram sublimitatem dedit, ut non videatur de formicis, sed de exercitu loqui.] *Hiemis memores;* [hoc est caute, in adventum hiemis;] Horatius (Serm. 1, 1, 36.): *Quae simul inversum contristat aquarius annum, Non usquam prorepit* (al. *proripit*). [*Tecto; ὑπὸ* tecto, i. e. cavernis.] — 404. *It nigrum campis agmen;* [ut (130.): *It portis iubare exorto delecta iuventus.*] Hemistichium Ennii de elephantis dictum, quo antea Accius (Steph. *Actius*, Dan. *Acilius;* Ryck. *Caecil.*) usus est de Indis. — 405. *Calle angusto; callis* est semita tenuior, callo (pedum) pecorum praedurata. [Unde et *callum* et *callidos* dicimus.] *Semita* est semis via: unde et *semita* dicta est. *Via*, est *actus* dimidius, qua potest ire vehiculum. Nam *actus* duo vehicula capit propter euntium et venientium vehiculorum occursum. *Grandia trudunt;* quae portare non possunt. — 407. *Moras;* tardas, morantes, [quia solent resistere. *Semita fervet;* aptum verbum festinationi, ut e contrario *frigidum*, tardum. — 408. *Quis tibi* etc.; totum hoc magna prosphonesi dictum est; plus enim est in re, quam in verbis: quamvis enim totum dictum non sit, tamen et cogitatur et capitur ab auditore. Haec est enim magna emphasis quae perpetuam personam complectitur. Terentius (Adel. 4, 5, 31.): *Quid illi tandem credis fore animi misero, qui cum illa consuevit?*] — 409. *Fervere late;* infinitus hic a tertia est coniugatione, i. e. a *fervo*, *fervis*. Nam secundae coniugationis verba, perdito *e*, quod habent ante *o*, in tertiam migrant: ut *ferveo*, *fervo*, *fulgeo*, *fulgo*. Hinc est (8, 677.): *Fervere Leucatem: auroque effulgere fluctus.* Sic etiam Horatius (Ep. 1, 13, 19.): *Vade, vale, cave ne titubes, mandataque frangas.* Nam *cave*, *ve* longa est, nec vocalis sequitur, ut in Bucolico (3, 79.): *Vale, vale, inquit, Iola.* Sed dicimus a tertia esse coniugatione imperativum, ut *cavo*, *cavis*. Hinc etiam Catullus *cavere* dixit. — 410. *Arce ex summa;* regum (al. regium) enim fuit, habitare in arcibus propter tutelam. Denique Romae Valerius cum in Esquiliis domum haberet altissimam, invidiae causa eam (diruit et) complanavit (Guelf. I. et in plano aedificavit). Item Augustus post Actiacum bellum palatium ex suo praecepto aedificatum cum esset domus privata donavit reipublicae. — 411. *Tantis clamoribus;* nautarum scilicet [vocibus. *Misceri*; pro *repleri* aut *commoveri.*] — 412. *Improbe amor;* exclamatio a poëta (al. poëtae) contra amorem. Et hoc est quod Horatius dicit (Art. P. 45.): *Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor.* Tale est et illud in tertio (56.): *Auri sacra fames:* i. e. cupiditas. Nam et illic amoris est increpatio, qui secundum philosophos omnium generalis est rerum. Hinc est quod apud inferos Eriphyle (L. *Eri filia*, R. Vos. Guelf. I. II. *Eryfila;* Dan. *Eriphula;* Steph. *Eriphyla*) inter amantes commemoratur, quae monile concupierat. — 413. *Ire iterum in lacrymas;* hinc est amoris improbitas, quae lacrymis cogit rogare dudum superbum. Est autem speciosa elocutio: *Pergit in lacrymas.* *Precando;* cantando. In hoc modo *do* naturaliter brevis est: sic Terentianus: *Ut vitae dubius varios renovando dolores.* Plerumque tamen a Virgilio producitur: ut (E. 2, 25.): *Cantando tu illum?* Item (E. 8, 71.): *Cantando rumpitur anguis.* — 414. *Summittere amori animos;* [quidam

pro *iras* accipiunt, ut *animosus* dicitur pro *iracundus*, et: *Supplex animos summittere amori*, i. e., supplices preces adhibere, quae erat amore victa: *Summittere* autem *amori*] ac si diceret, non Aeneae; aut certe Aenean amorem vocavit; [ubique tamen subaudiendum *cogitur.*] — 415. *Nequid inexpertum frustra;* rogabat, [inquit], non spe impetrandi: sed ne esset, quod sibi posset imputare, si non rogasset: quanquam frustra rogaret. [I. e., ne derelinqueret medium aliquod intemptatum, et hoc *frustra* quia moritura erat. Terentius (Andr. 2, 1, 11.): *Omnia experiri certum est, priusquam pereo.*] Et *frustra* ex iudicio poëtae dictum est. Sic Sallustius (Iug. 1.): *Falso queritur de natura sua genus humanum;* ut supra [Horat. (Art. P. 45.)]: *Hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor.* — 416. [*Anna;* proprie invidiose quia ipsa nuptias suas suaserat, *Vides;* quasi diceret: ipsa tibi crede, et est maior vis adfirmantis cum dicit vides, petitio autem haec etiam deliberationis modum a quibusdam putatur tenere.] *Properari litore circum;* [utrum circumspicis, an circum totum litus? et est ordo: Anna i soror, atque hostem supplex adfare superbum.] *Circum litus;* [circum non est praepositio, sed adverbium loci.] Nam postposita praepositio et accentum mutavit, et suas perdidit vires. *Properari* autem impersonale est. — 417. [*Undique;* bene non addidit *Qui*, sed intelligitur.] — 418. *Et laeti nautae;* i. e. [aut] minime timentes. [Aut adeo non necessitate, nec iussu abeant, sed volentes. Et hoc ad spem retinendi, aut ad indignationem commovendam dictum est. Et sicut supra prope ad invidiam Annae loquitur, ut est alibi (548.): *Tu prima furentem His germana malis:* Probus sane sic adnotavit: *Si Hunc versum omitteret, melius fecisset. Coronas;* multi funium coronas accipi volunt, qui solent quotiens navigatur in modum coronarum componi, nam fugientes quemadmodum naves coronabant?] — 419. *Si potui* autem, pro si potuissem: et sic est dictum, ut (6, 105.): *Omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi.* Ac si diceret, nihil mihi novum contigit. *Sperare dolorem;* pro *timere:* et est Acyrologia, [superflua dictio.] Nam *speramus bona, timemus adversa.* Hoc autem dicit: Si scirem abiturum Aenean, non tantum diligerem: si non dilexissem, minus dolerem. — 420. [*Hoc tamen unum;* vel hoc solum.] — 421. *Mihi exs.;* pro me exsequere, [i. e. pro mea causa.] — 422. *Colere;* [pro] *colebat* [vel *colit*,] infinitus pro indicativo. [*Credere;* *credit* vel *credebat*, i. e. *committebat.* — 423. *Molles aditus;* faciles: ut (293.): *Et quae mollissima fandi Tempora.* — 424. [*Atque;* coniunctio complexiva est, et disiunctiva, cum dicimus: *aliter atque debuit fecit;* est et expletiva (G. 1, 203.): *Atque illum in praeceps prono trahit alveus amni.*] *Hostem superbum;* postquam ex aperto denegavit se Carthagini esse mansurum, [et reddit causas ob quas suppliciter adloquatur, quod et *hostis* et *superbus;* quasi dicat aequo animo patiamur nos supplices esse, quoniam incidimus in hostem superbum. Nonnulli autem iuxta veteres *hostem* pro hospite dictum accipiunt. Plautus in Curculione (1, 1, 5.): *Si status condictus cum hoste intercedit dies.* Idem in Cistellaria (Asinar. 4, 20.): *Datum est hostimentum; opera pro pecunia.* Nec enim vere *hostem* diceret, quem revo-

care cupiebat. Ipsa enim ait (323.): *hospes, Hoc solum nomen quoniam de coniuge restat*, Herodotus (9, 11.) Persas qui erant Graecorum hostes, ξένους a Lacedaemoniis appellatos refert. Inde nostri *hostes* pro *hospitibus* dixerunt; nam inimici *perduelles* dicebantur. — 425. *Non ego* etc.; sensus illi contrarius (3, 602.): *Scio me Danais e classibus unum.*] — 426. *Aulide iuravi*; *Aulis* insula est [vel portus in Aegeo mari,] in qua coniurarunt Graeci, se non ante reversuros [ad patriam], quam Troia caperetur. *Aulide* autem aut *in Aulide*, aut pro *Aulidi*. *Ad Pergama*; in Pergama: i. e. contra Pergama. — 427. *Anchisae cineres, manesve revelli;* [ad hoc autem] quod dicitur ex oraculo fecisse Diomedes et secum eius ossa portasse, quae postea reddidit [Aeneae,] cum multa adversa perferret. Hinc est (5, 80.): *Salvete recepti Nequicquam cineres.* Sciendum sane, Varronem dicere, Diomedem eruta Anchisae ossa filio reddidisse: Catonem autem adfirmare quod Anchises ad Italiam ven[er]it: tanta est inter ipsos varietas, et historiarum confusio. (Guelf. I.: perferret. Et hoc Varro dicit; nam captionis est, quod ad Italiam venit, ut ait Cato. Tanta est huius historiae confusio. Hinc est: *Salvete rec. neq. cin.*) *Revelli*; non *revulsi*. Nam *velli* et *revelli* dicimus: *vulsus* vero et *revulsus* usurpatum est tantum in participiis contra naturam. — 428. [*Cur mea dicta negat*; non interrogat sed queritur, quidam *revelli* iungunt, ita ut sequatur: *Cur mea dicta negat.*] — 429. *Quo ruit*; properat sine respectu salutis. Nam hoc dicit: quod peto, etiam ipsi prodest, amoris scilicet impatientia. [*Extremum hoc miserae det m. a.*; a qualitate beneficii dictum. — 430. *Facilemque fugam*; permanet in eodem sensu, ut dicat petitionem suam etiam Aeneae prodesse.] *Ferentes*; bene flantes, propitios, [prosperos. — 431. *Antiquum*; aut primum aut carum, ut: *nihil antiquius habuit*, dicimus: aut antiquatum et irritum.] *Quod prodidit*; quod decepit. Et bene, ad disruptionem (codd. *dirept.* Steph. Guelf. II. *dirupt.*) enim coniugii immutata voluntas sufficit. [Quidam *prodidit* pro perdidit accipiunt, ut (1, 252.): *Unius ob iram Prodimur.*] — 432. *Pulcro ut Latio careat;* quod illi pulcrum videtur. Et sic etiam est illud (E. 2, 28.): *O tantum libeat mecum tibi sordida rura:* quae tibi sic videntur. [*Relinquat*; negligat.] — 433. *Tempus inane peto;* [i. e. sine matrimonio,] sine officio coëundi. Nam sine beneficio non procedit, cum spatium petat et requiem. [Aut quasi non magnam rem vel quo vacuus et otiosus est, cui illi tempus inane est. *Requiem spatiumque furori*; ut possim habere spatium quo amori finem imponam.] — 434. *Dum mea* etc.; *mea fortuna*, i. e. adversa: ut (6, 62.): *Hac Troiana tenus fuerit fortuna secuta.* Ex eo statu, in quo est. *fortunam* dixit. *Doceat* autem *dolere* illud est, quia non habet in adversis patientiam, nisi qui dolere consuevit. Hoc ergo petit, ut ei praestetur tempus, per quod discat adversa perferre. — 435. *Oro veniam*; beneficium: [iuxta morem antiquum:] ut (1, 519.): *Orantes veniam.* [Terentius in Hecyra (4, 2, 29.): *Mi gnate, da veniam hanc mihi, reduc illam.*] *Miserere sororis*; genitivum tantum regit. — 43*. *Quam* etc.; sensus est: Quod beneficium cum mihi cumulatum dederis, sola morte derelinquam: et hic intellectus est melior,

quam mihi cum dederis cumulatam; quod sorori loquitur; quam lectionem Tucca et Varus (L. R. *Varro*) probant. Nam male quidam legunt: *Quam mihi cum dederit*, i. e. Aeneas, *cumulata morte relinquam:* et volunt intelligi, acceptum ab illo beneficium, [mea] morte cumulabo, et sic relinquam: ut amantes dicere consue[ve]runt. ut (E. 8, 59.): *Praeceps aërii specula de montis in undas Deferar, extremum hoc munus morientis habeto.* Nam si eam odio habet Aeneas, restat, ut eius morte laetetur. [Hoc sorori quoque potest dicere quae credit eam ex amore concitatam id loqui, nec tamen facere;] sed [elocutio] non procedit. Nemo enim dicit *veniam cumulata*, sed *cumulatam*. [Alii ita intelligunt: reddam illi gratiam, occidam illum, nam alibi ait (600.): *Non potui abreptum divellere corpus.* Sed hoc totum sorori dicit. An perplexe locuta est, ut solent loqui mali aliquid molientes? *Cumulatam* autem *veniam*, numquid solidam et plenam, et cui nihil desit debemus accipere? — 437. *Talibus orabat;* aut simpliciter accipiendum, *Loquebatur;* aut *orabat*, ideo quoniam preces inmixtae erant: aliter (4, 205.): *Multa Iovem manibus supplex orasse supinis.* Alibi pro oravit (10, 96.): *Talibus orabat Iuno. Fletus;* pro verbis, i. e. verba flebilia.] — 438. *Fertque refertque;* non ab Aenea, qui nihil dicit: sed a Didone *fert et refert*, i. e. iterum portat. [Nam subiunxit: *Sed nullis ille movetur Fletibus:* mire autem *fletibus* repetit.] — 439. *Voces ullas tractabilis audit;* cur mitis [et placidus et tractabilis] non audit? Quasi mirum est: excusat [et recusat] dicendo: *Fata obstant, placidasque viri deus obstruit aures.* [Aut certe *voces tractabilis* accipe, aut alias *tractabilis*. — 440. *Fata obstant;* excusat Aeneam, cum eum ne ingratus videatur non duritia mentis facit immobilem, sed voluntate divina.] *Deus;* Iuppiter scilicet, unde et supra Dido ait *Saturnius*, [vel certe Mercurius. *Obstruit;* obcludit ἐμφατικῶς.] — 442. *Alpini Boreae;* flantes de Alpibus: quae (al. codd. *quia*) Alpes Gallorum lingua *alti montes* vocantur. [Et speciem pro genere posuit; nam *Alpinum Boream* pro quocunque vento dixit, vel quia potentiores montani sunt venti.] *Nunc hinc, nunc illinc;* sicut Aeneas ab Anna et Didone. — 443. *It stridor;* ad dolorem Aeneae pertinet, de quo ait: *Magno persentit* (al. *persensit*) *pectore curas. Alte;* [aut] iugiter [et] diu, [aut ex alto cadentes.] — 444. *Consternunt;* implent, [cumulant,] ut (E. 7, 54.): *Strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma. Frondes;* sicut lacrymae Aeneae. [*Stipes* autem media pars est arboris, quae ramos sustinet.] — 445. *Haeret scopulis;* sicut ille in consilio perseverat. — 446. *Tantum radice in tartara;* secundum physicos qui dicunt, parem esse altitudinem radicum et arborum. — 448. [*Tunditur;* saepe pulsatur; Terentius (Hec. 1, 2, 48.): *Tundendo atque odio effecit senex*, et ipse alibi (G. 3, 382.): *Rhiphaeo tunditur Euro. Magno persentit pectore;* quamvis magno, sentit curas sed eas forti pectore patitur. *Curas* potest Didonis, potest et suas. — 449. *Mens immota manet;* ad illud refertur: *Ipsa haeret scopulis.*] *Lacrymae inanes;* quia *mens immota manet:* [et utrum *inanes*, quae Didoni nihil prosint? quidam tamen *lacrymas inanes* vel Aeneae vel Didonis, vel Annae, vel hominum accipiunt.] — 450. *Tum vero;* post

desperationem. *Exterrita*; [atqui in fine ait (696.): *Nam quia nec fato, merita nec morte peribat. Fatis* ergo aut malis suis, aut a verbo *For*, *Faris*, *Fatis*, i. e. responsis Aeneae: *Exterrita* autem] praecipitata, turbata. — 451. *Mortem orat*; pro desiderat: ut (2, 655.): *Mortemque miserrimus opto.* Aut certe ideo *orat*, quia consecrata fuit, nec mori poterat, nisi soluta consecratione. *Coeli convexa*; incurva coeli. — 452. [*Quo magis inceptum peragat*; i. e. mortem sibi inferat. *Lucemque relinquat*; ad illud *Taedet coeli convexa tueri.*] — 453. *Turicremis*; [i. e.] cremantibus tura; [nomen mire compositum. Et hoc genus ominis Didoni factum, de augurali disciplina translatum est, quae diris observatur. *Dira* enim, deorum ira est, quae duplici modo colligitur, aut ex signis, aut quecunque modo, quacunque ex parte, quodque in illo factum rem mare * (factum tempore) traditur, et ignis (ex signis) hic ostenditur: dicens enim: *Vidit turicremis*, usque, *nigrescere sacros*, non solum adversa petitionibus inveniri, verumetiam mortem denunciari, nam praemisit: *Quo magis inceptum peragat lucemque relinquat.* Item, *tumulis Sichaei exaudiri voces et verba vocantis*, quod asperius fuit ut mariti defuncti vox audiretur e tumulo, quod erat dirum ad se vocantis. Sunt et de avibus dira auspicia, quod hic subiunxit dicendo: *Solaque culminibus ferali carmine bubo Saepe queri*, in quo satis non fuit, diram avem bubonem nominatam, nisi adiecisset *Ferali carmine*, et *Saepe queri*, et ut non utique canendi usus significaretur, sed fletus vice querelarum. — 454. *Horrendum dictu*; quanto magis visu, quod Didoni contigit. — 455. *In obscoenum se vertere*; hoc est *Latices nigrescere sacros*; et quidam *Nigrescere* et *vertere*, ideo incertum tempus positum volunt, ut ostendant non vere vertisse se, quod contra naturam est, sed verti a Didone visa, ut (6, 257.): *Visaeque canes ululare per umbram*, non ululasse ergo, sed fieri visum. *Obscoenum* autem mali ominis, ut (3, 241.): *Obscoenas pelagi volucres.*] — 456. *Hoc visum nulli*; hoc quod viderat, nulli dixit. Quid est *nulli?* ne sorori quidem, cui fuerat de amore confessa: [et forte ideo sororem celavit, ne et ipsa se perimeret, post queritur (679.): *Idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.* — 457. *In tectis* etc.; hinc Ovidius (Ep. 7, 99.): *Est mihi marmorea sacratus in aede Sichaeus; oppositae frondes, velleraque alba tegunt. Hinc ego me sensi noto quater ore citari: Ipse sono tenui dixit: Elissa veni.*] — 458. *Coniugis antiqui*; aut prioris aut cari. [Lucilius, *Concilio antiquo sapiens vir solus fuisti*: antiquus ergo est, qui praecedit eum qui praesens est.] *Miro quod honore colebat*; exhibendo ea [mortuo] quae circa vivos solent fieri. [Ritum veri et venerabilis templi, mariti templum obtinere cupiebat. Templa enim velamentis religiosa monstrantur, et] moris (enim) fuerat, ut nubentes puellae simul venissent ad limen mariti, (et) postes ante quam ingrederentur, [propter auspicium castitatis] (se) ornarent laneis vittis; unde ait: *Velleribus niveis*, et *oleo unguerent*, unde *uxores* dictae sunt: quasi *unxores*. [Bene ergo Dido, cum templum marito extrueret veluti devota viro, quippe post quem nuptura non esset, ad conciliandum amorem, officia ritus maritalis adfixerat, ut morem instauraret uxorum. Nam

ait post, cum in poenitentia inducitur a Poëta (552.): *Non servata fides cineri promissa Sichaeo.* Hi tamen qui de nuptiis scripsisse dicuntur, tradunt cum nova nupta in domum mariti ducitur solere postes unguine lupino oblinire (*oblini?*), quod huius ferae et unguen et membra multis rebus remedio sunt. Alii hoc Romuli dicunt temporibus institutum, quod Romulus et Remus lupino lacte nutriti sunt. Dicitur etiam Lupam in concilio multorum eiusdem generis sociari marito esse * quae (marito, atque) amisso eo nulli alteri potest (post) iungi, quod ipse subiecit (550.): *expertem sine crimine vitam Degere more ferae*, i. e. Lupae. Haec ergo ideo a nove nuptis fiebant, ut sciret puella se domum religiosam ingredi, simul lanam ferens, lanificium promittebat.] — 459. *Festa fronde*; divina, tanquam numen coleret. Sane hoc loco latenter, quam supra diximus, tangit historiam. Nam si amabat Aeneam, utique non coleret extinctum maritum. [Nam quod de Didone et Aenea dicitur, falsum est. Constat enim, Aeneam CCCXL. annis ante aedificationem Romae venisse in Italiam, cum Carthago nonnisi XL. annis ante aedificationem Romae constructa sit. Sed altius considerandum est, cur Virgilius Aeneae Didonem coniunctam dixerit.] — 461. *Visa viri*; [ut (6, 257.): *Visaeque canes ululare per umbram:* Terentius (Eun. 3, 2, 1.): *Audire vocem visa sum modo militis.*] Non enim erant vera, ut supra. *Nox cum terras*; ut augeret terrorem tempus adiecit, a verisimili (codd. tantum: *Nox c. t.*; *verisimilitudo.*) — 462. *Sola bubo*; [*sola*, quaerendum, quod dixerit, utrum ἐμφατικῶς, an pro *solis*, i. e. *desertis?* ubi enim sederit et cecinerit solitudinem significat. Secundum auguralem disciplinam volunt greges avium minus significare, et iuxta hanc avem si alia sederit, malum quod imminet creditur evanescere, ut (G. 1, 389.): *Et sola in sicca secum spatiatur arena.* Sane *bubo*, si cuius aedes insederit, et vocem miserit, mortem significare dicitur. Si autem de busto sudem ad tectum detulerit, incendium aedibus portendere. Ergo hic *sola*, utrum quod alia avis non sedebat in culmine; an *sola*, quia nihil deferebat, ut mortis signum esset. In hanc autem avem conversus est Ascalaphus Acirontis (Acher.), vel, ut quidam volunt, Stygis filius, ira Cereris, cum Proserpinam prodidisset, malum granatum de pomario Ditis gustavisse, quod plenius in primo initio Georgicorum (39.) dictum est, ubi est: *Nec repetita sequi.* Sane] *sola* contra genus posuit. Lucanus (5, 396.): *Et laetae iurantur aves bubone sinistro.* Item Ovidius (Met. 10, 453.): *Infandus bubo.* Et hoc est in usu. Sed Virgilius mutavit, referens ad avem. Plerumque enim genus, relicta specialitate, a generali sumimus: ut si dicas *bona turdus*, referendo ad avem. Item si dicamus *prima est a*, i. e. *litera*; cum *a* sit neutri generis. (Guelf. I. litera; nam et *a* et *o* et *u* generis neutri sunt.) *Ferali carmine*; bene hoc addidit. Non enim omni modo malum est bubonis omen, (sed cum cantat;) Cantus autem eius [omnimodo malum est, quia] aut fletum imitatur, aut gemitum: tacens [autem] ostendit felicitatem. Omnes enim aves *oscines* (codd. *Oscinae*) malae, *praepetes oscines* bonae sunt: vel e contra, malae *praepetes*, *oscines* bonae sunt. — 463. [*Saepe queri*; quidam propterea queri positum volunt, quod doleat de Ascalapho

se in avem mutatum, ut (G. 1, 378.): *Veterem in limo ranae cecinere querelam.*] — 464. *Priorum*; legitur et *piorum.* Sed [*priorum*] illud spectat (65.): *Heu vatum ignarae mentes quid vota furentem; [quid delubra iuvant?* quod superius expositum. Sed *piorum* religiosorum, castorum.] — 465. *Horrificant;* horrorem incutiunt. — 466. *In somnis ferus Aeneas;* [non est epitheton *ferus*, sed fantasia, talem enim illum imaginabatur qualem timebat, et] *in somnis* pro *insomniis*, i. e. vigiliis. *Semperque relinqui;* per omnes noctes navigare videbatur Aeneas, quasi eam semper desereret. — 467. [*Longam viam;* nonnulli inferorum accipiunt.] *Incomitata;* quod ferale, i. e. mortiferum omen [est,] et praecipue regibus [qui nunquam soli sunt. — 468. *Ire viam;* veteri more iuxta ius, ut (Cic. pr. Mur. 12.): *ite viam, redite viam*, et alibi (G. 3, 77.): *Primus et ire viam.* *Tyrios deserta quaerere terra;* bona affectio, solent enim qui deficiunt suos desiderare, ut dulcius moriantur.]— 469. *Agmina Pentheus*; aut impetus: aut secundum Urbanum, agmina serpentium; [aut secundum quosdam, quia habitus earum et sibila serpentium, quibus crinitae sunt Eumenides, faciem agminis praebent, vel quia plures furiae putantur, vel quia furiosis pro tribus plures videntur. Et bene *videt agmina*, expressit furentem, cum ait *Videt*, non existimat, sed putat se videre:] Pentheus autem secundum tragoediam Pacuvii furuit etiam ipse, [de quo fabula talis est: Pentheus, Echionis et Agaves filius, Thebanorum rex, cum indignaretur ex matertera sua Semele genitum Liberum patrem coli tanquam deum, ut primum comperit eum in Citherone monte esse, misit satellites, qui eum vinctum ad se perducerent, qui cum ipsum non invenissent, unum ex comitibus eius Acoëten captum ad Pentheum perduxerunt. Hic, cum (*dum?*) de eo graviorem poenam constitueret, iussit eum interim claudi vinctum: cumque sponte sua et carceris fores apertae essent, et vincula Acoëti excidissent, miratus Pentheus expectaturus sacra Liberi patris Citherona petit, quem visum Bacchae discerpserunt. Prima autem Agave mater, eius amputasse caput dicitur, feram esse existimans.] — 470. *Solem geminum;* tragice dixit imitatus Euripidem. *Duplices Thebas;* civitas in Boeotia a Cadmo et Zetho et Amphione constituta, in qua Oedipus Laii filius cum matre concubuit, ex qua Eteocles et Polynices, qui se propter regnum invicem peremerunt. — 471. *Agamemnonius scenis agitatus Orestes*; hunc Oresten Electra soror eius post occisum ab Aegisto dolo Clytaemnestrae matris Agamemnonem, subtraxit, quem Strophio alendum dedit. Eum cum filio Pylade educatum in adultam produxit aetatem, qui ut primum de scelere matris ac morte patris agnovit, venit Mycenas et adiuvantibus amico Pylade et sorore Electra, Clytaemnestram matrem cum adultero Aegisto occidit, ob quam rem aliquamdiu furiis agentibus insaniit. Sane *Agamemnonius* non est patronymicon; nam *Agamemnonides* facere debuit. Ergo sicut (6, 489.): *Agamemnoniaeque phalanges.*] *Scenis agitatus;* famosus, celebratus tragoediis. [Qualiter a Graecis in scena inducitur.] Et *agitatus*, quia et furuit et [furiis agitatus, aut quia] multae sunt de eo tragoediae: quasi frequenter actus. — 472. *Armatam matrem;* causam ipsam furoris. [*Cum fugit*; ad eum, credidit verita-

tem. *] — 473. *Sedent in limine dirae*; a Pacuvio Orestes inducitur Pyladis admonitu, propter vitandas furias, ingressus Apollinis templum: unde cum vellet exire, invadebatur a furiis. Hinc ergo est, *Sedent in limine* [*dirae*. Alii dicunt, qui * (quod) cum absolutus in templo Minervae de iudicio exiret, a furiis correptus est. — 474. *Concepit furias*; furore completa est, et quidam *furorem* pro bono et innocenti motu accipiunt, *furias* semper pro malo. Concepit ergo furorem postquam amori dolor immixtus est. — 475. *Tempus secum ipsa modumque*; *tempus*, i. e. quando, *modum*, i. e. quomodo, et qua morte. — 476. *Exigit*; ad certum redigit: ut solent pondera et vires ad exactum redigi; ergo definit.] — 477. *Consilium vultu tegit*; ut (1, 209.): *Spem vultu simulat*. — 478. *Viam*; rationem, [remedium. Ita enim antiqui dicebant, ut ipse alibi (6, 367.): *Aut tu, si qua via est*.] *Gratare*; gratulare, suscipe gaudium pro sorore. Sic enim dicimus: *grator tibi honorem*. [Et bene a gratulatione incipit, quae vult suum dissimulare consilium. — 479. *Reddat*; reconciliet.] *Eum*; Aeneam: quem, ut notum, noluit dicere, [quasi eius fastidio nomen abhorreat. *Eo me solvat amantem*; mori disponens duo mentitur, vel ut se solvat, vel ut alliget Aeneam.] — 480. *Oceani finem iuxta*; finem Oceani nullus novit, sed initium: quod et ipsum potest finis videri aliunde sumpto principio. [Et (*et ex?*) longinquitate argumentatur: Terentius (Eun. 3, 2, 18.): *Ex Aethiopia est usque haec*.] — 481. *Aethiopum*; *Aethiopiae* duae sunt, una circa ortum Solis, altera circa Oceanum in Mauritania (R. Vos. Guelf. I. *Mauret.*), quam nunc dicit. Et dicta *Aethiopia*, a colore populorum, quos solis vicinitas torret. [Graece enim αἴθειν torrere, ὄψ aspectus dicitur.] *Atlas*; nullum nomen Graecum [in] *ns* terminatur. — 482. [*Axem*; nunc pro coelo, non enim in axe sunt stellae.] *Torquet*; sustinet, [portat.] *Stellis aptum*; satis perite loquitur. Nam *aptum*, coniunctum dicit, ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι, non insignitum stellis. *Axis* enim non habet stellas, qui est medius inter septemtriones. Unde et Graece ἄναστρος (Steph. ἀπάστροτος, R. *apostros*, Vos. *apastrotos*) dicitur. Septemtriones autem non occidere axis vicinitas facit, non quia in axe sunt. [Ergo *bene aptum*, colligatum: Cicero in Timaeo (5.): *Qua ex coniunctione coelum ita aptum est*, i. e. constrictum et complexum. Item in Oratore (71.): *Facilius est enim apta dissolvere, quam dissipata connectere*.] — 483. *Hinc mihi Massylae gentis monstrata*; praedicta. Quae est oriunda Massylia, aliquando horti Hesperidum sacerdos, nunc habitans circa Atlantem. Nam aliter non procedit. *Massylia* enim mediterranea est: Berenice (L. Basil. *Beron*. Dan. Fabr. Guelf. II. *Berenicis*) civitas Libyae, unde haud longe sunt horti Hesperidum, Atlas vero [mons] maximus in Mauritania est. [Quidam tamen hos hortos circa turres * (Syrtes) positos tradunt.] — 484. *Hesperidum templi custos*; *Hesperides*, Atlantis filiae, nymphae, secundum fabulam hortum habuerunt, in quo erant mala aurea Veneri consecrata, quae Hercules missus ab Eurystheo, occiso pervigili dracone, sustulit. Re vera autem nobiles fuerunt puellae, quarum greges [rufam lanam habentes] abegit Hercules, occiso eorum custode. Unde mala fingitur sustulisse: hoc est oves, quae Graece μῆλα. (codd. *nam*

mala) dicuntur, et μηλονόμος (codd. Burm. *malanomos*; Guelf. I. *melanomos*) dicitur pastor ovium. [Propter ruborem autem lanae quae similis auro est; existimasse eos qui audierant mala aurea in Africa nasci. Est et alia fabula, cum nuptiae Iunonis celebrarentur, omnesque Dii in honorem eius conferrent munera, Terra in extremis regionibus edidit arborem poma aurea ferentem, haec cum decerperent Hesperides Atlantis, sive Hesperi filiae, custodes eiusdem arboris, Iuno sensa (offensa) munus spoliari suum, in metum earum misit Draconem insomnem qui omnibus noctibus diebusque custodiret ramos, hoc postmodum ab Hercule interempto, qui ab Eurystheo ad hoc missus fuerat, mala sublata sunt. Hesiodus has Hesperidas Aeglem, Arethusam, et Hesperusam, Noctis filias, ultra Oceanum mala aurea habuisse dicit. Bene ergo Virgilius, has ad Oceanum et Solis occasum esse dicit. *Epulasque draconi*; Hesperus rex traditur preciosissimas oves habuisse, quarum pastor vocabatur Dracon, cui praebebant epulas regias filiae, sed quia Graece oves μῆλα dicuntur, ex dubio nomine fabula composita est. — 485. *Sacros ramos*; vel Veneri vel Iunoni dicatos.] — 486. *Soporiferumque papaver*; incongrue videtur positum, ut soporifera species pervigili detur draconi. Sed dicimus variam vim praebere victuum diversa (codd. tantum: *victum*) diversis animalibus. Nam salices hominibus amarae sunt, dulces capellis: ut (E. 1, 19.): *Et salices carpetis amaras*, scilicet hominibus. Item cicutae, secundum Lucretium, hominibus venenosae sunt, cum pingues reddant capellas. Ergo et *papaver*, licet det hominibus somnum, draconi adimit forsitan; et est ergo excusatio. Potest tamen melior esse sensus, si *Servabat in arbore ramos* plena sit sententia; sequentia vero sic accipiamus. Haec se promittit carminibus curas solvere: *Spargens humida mella, soporiferumque papaver*; i. e. miscens: ut [supra (2, 98.) dictum est ex] Cicero[ne]: *Et spargere venena didicerunt*. Nec incongrue ad amaritudinem amoris mel adhibet: ad oblivionem, papaver. — 487. [*Solvere*; cura liberare. *Duras curas*; bene duras affectu quo ipsa passa est.] — 489. *Sistere* etc.; quanto magis poterit Aenean ab incepto retorquere, [vel in amorem immittere, aut mihi auferre? *Vertere sidera retro*; utrum, ut videtur, etiam in coelo potestatem habere, an etiam fata posse mutare, quae secundum Mathematicos sideribus gubernantur? et multi *sidera* hic planetas accipiunt, quia reliqua coelo adfixa sunt. — 490. *Nocturnosque*; utrum quia in nocte sunt, an quia per noctem evocantur, an noctu? ut Cicero (pro Mil. 13.): *Nocturnis canibus dilaniandum*: Et *Manes*, quod ad inferos *manent*, i. e. abeant. — 491. *Sub pedibus terram* etc; haec non sic adfirmat, quasi ad amorem extinguendum opus sint, sed difficiliora adsignat, ut facilius de opprimendo amore credat.] *Mugire videbis*; i. e., videbit quis: ut (401.): *Migrantes cernas*. — 493. *Magicas invitam*; [pro ad magicas, aut *magicas* adgredi invitam,] quia cum multa sacra Romani susciperent, semper *magica* damnarunt. [Probrosa enim ars habita est, ideo excusat.] *Accingier*; praeparari. *Accingier* autem, ut ad infinitum [modum] *er* addatur, ratio efficit metri. Nam cum in eo ultima sit longa, addita *er* syllaba brevis fit: ut *audiri*, *audirier*. — 494. *Tu secreta*; sine arbitris, et est bona

elocutio, rem loci vel temporis ad personam transferre: ut *nocturnus venit*, *secretus fecit*. *Pyram*; sub specie sacrificii praeparat mortis exequias. — 495. *Et arma*; gladium dicit abusive. Nam ait paulo post (507.): *Ensemque relictum*. Proprie enim *arma* sunt quae *armos* tegunt, [hoc est scutum quod Graecis ὅλον ὅπλον dicitur, cum cetera sua nomina habeant, unde ipse ait (10, 841.): *At Lausum socii exanimem super arma ferebant*. Sed hic ideo generaliter *arma* nominavit, ne inventione solius gladii consilium proderetur.] — 496. *Impius*; qui gladium reliquit furenti. Hoc autem tractum est de Homero, qui dicit gladium Aiaci datum ab Hectore, et Hectori ab Aiace balteum, quae eis exitio fuerunt. Nam alter tractus est balteo: alter se donato telo interemit; [unde proverbium natum est apud Sophoclem (Aiac. 679.); Ἐχθρῶν ἄδωρα, κοὐκ ὀνήσιμα.] *Exuvias*; vestes Aeneae: quem hostem dixerat supra (424.): *I soror: atque hostem supplex affare superbum*. Item (651.): *Dulces exuviae*. [*Lectumque iugalem*; eleganter etiam in morte, perseverat in amore, et quatenus potest Aeneae se coniungit, si uno igne cum eius concremetur exuviis.] — 497. *Quo perii*; propter extinctum pudorem. [*Abolere nefandi*; a memoria tollere, ut (1, 720.): *Paulatim abolere Sichaeum*. — 498. *Iuvat monstratque sacerdos*; et iuvat, συμφέρει, hoc est, et voluntas mihi est, et sacerdos hoc praecipit. *Que* autem pro *enim* posuit. — 499. *Haec effata silet*; subitum silentium, imperfectam orationem ex perturbatione mentis ostendit. *Pallor simul occupat ora*; scilicet ex conscientia cogitatae mortis. — 500. *Novis*; pro usitatis.] *Praetexere* [autem] praevelare, abscondere. [Et est antistrophe, funeribus nova sacra praetexere. Ergo hoc dicit: Anna non arbitratur sub obtentu sacrificiorum pompam funeri praeparari.] — 501. *Tantos furores*; quantos cogitabat Dido. — 502. *Graviora timet, quam morte Sichaei*; aut *quam* detrahimus: et stat elocutio: aut subaudimus, *graviora* timet posse contingere, [quam quae morte Sichaei vel fecit, vel passa est Dido.] — 504. *At regina pyra*; notatus est hic versus: vitiosa est enim elocutio, quae habet exitus similes: licet sit casuum dissimilitudo. — 506. *Intenditque locum sertis*; [et intendit et in]ligat: ut (2, 236.): *Et stupea vincula collo Intendunt*: et est Hypallage: [est enim] *Intendit serta per locum*; [hoc est aut a pariete in parietem ligat, quod est extensis sertis locum replet, quasi serta per locum tendit.] — 507. *Funera*; cypresso. [Romani moris fuit propter ceremonias sacrorum, quibus populus Romanus obstrictus erat, ut potissimum cupressus, quae excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, ne quis imprudens funestam domum rem divinam facturus introeat, et quasi attaminatus suscepta peragere non possit; hinc ergo *funera cupresso*:] Nam et[iam] supradicta ligna ad funus pertinent: ut (6, 180.): *Procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex*. — 508. *Effigiemque toro locat*; [imaginem scilicet Aeneae, quia solent Magi effigies eorum facere propter quos carmen instituunt, ut in Bucolicis (8, 80.): *Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit*, et (E. 8, 74.): *Terque haec altaria circum Effigiem duco*: Horatius (Serm. 1, 8, 30.): *Lanea effigies erat, altera cerea*. Et bene] exprimitur amoris affectus, quod etiam in morte amati imagini volebat esse con-

iuncta, ut paulo post (605.): *Natumque patremque Cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem. Haud ignara futuri;* memor suae dispositionis. — 509. [*Stant arae circum;* aut sunt, aut circumstant. *Crines effusa;* crines effusos habens, ut (7, 796.): *Picti scuta Labici. Sacerdos;* quaeritur a quibusdam quae sit haec sacerdos, quia illam ipsam accipi volunt, quae supra dicta est, tanquam ficta a Didone. Ergo hanc adhibitam ad tempus huius officii sacerdotem volunt.] — 510. *Tercentum tonat ore deos;* non *tercentum deos:* sed tonat tertio centum (codd. *tercentum*) numina Hecates: unde [et] Hecate dicta est, ἑκατὸν, i. e. centum potestates habens. Tonat autem perite dixit. In talibus (al. *aliquibus*) enim sacris imitabantur tonitrua; [sed praecipue in Hecatae: aut *tonat* clara voce et cum fiducia invocat.] *Herebum;* inferorum profunditatem. — 511. [*Tergeminamque Hecaten;* quidam Hecaten dictam esse tradunt, quod eadem et Diana sit et Proserpina, ἀπὸ τῶν ἑκατέρων, vel quod Apollinis soror sit, qui est ἑκατηβόλος, et secundum Hesiodum Hecate et Titanis et Asteriae filia est, Diana et Iovis et Latonae: Persephone Iovis et Cereris, quam genealogiam posteriores confuderunt.] *Tria virginis ora Dianae;* iteratio est [eiusdem rei], Lunae, Dianae, Proserpinae. [Et cum super terras est, creditur esse Luna, cum in terris, Diana, cum sub terris, Proserpina: Quibusdam ideo triplicem placet, quia Luna tres figuras habet, prima tanquam C, sequens tanquam Ɔ. . . * (tertia) tanquam O. Nonnulli eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant, ideo quia uni deae tres adsignant potestates, nascendi, valendi, moriendi, et quidem nascendi Lucinam deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten, ob quam triplicem potestatem, triformem eam triplicemque finxerunt, cuius in triviis templa ideo struxerunt.] — 512. *Simulatos fontis averni;* in sacris, ut supra (2, 116.) diximus, quae exhiberi non poterant, simulabantur: et erant pro veris. Bene autem de Averno, per quem descensus ad inferos dicitur. — 513. *Falcibus* etc.; herbae enim [aut] secundum rationem Lunae tolluntur, [aut in quas despumaverit Luna: sicut Lucanus (6, 506.): *Donec suppositas propius despumet in herbas.*] Nec omnes eodem modo. Unde perite et *aënis falcibus* dixit: quia aliae velluntur, aliae inciduntur; et *ad Lunam*, non ad noctem, sed ad Lunae observationem. — 514. *Pubentes* autem *herbae* [ideo,] quia aliae siccae, aliae viridiores leguntur. Et sciendum, inter homines et herbas esse reciprocam relationem (codd. *tralat.* s. *translat.* Guelf. I. *reciprocas translationes*). Sic enim *pubentem herbam* dicimus, quemadmodum *florem aetatis. Nigri cum lacte veneni;* nigri, aut noxii; quia nigri fiunt homines post venenum. Aut certe illud est: quia sunt herbae nigri lactis, i. e. succi. Dicunt autem per periphrasin agreste papaver significari. — 516. *Et matri praereptus amor;* secundum Plinium, qui dicit in Naturali Historia (8, 42, 66.), pullos equinos habere in fronte quandam carnem, quam eis statim natis adimit mater: quam si quis forte praeripuerit, odit pullum, et lac ei denegat. Iuvenalis (6, 616.): *Cui totam tremuli frontem et Caesonia pulli Infudit;* et merito suspicantur amorem creari ex carne: sine qua mater non alit ex se creatum. [Theocritus (2, 48.) *hippomanes* virgulti genus dicit.]

Ipsa mola; [i. e.] farre et sale: [quam *molam salsam* a *molendo* appellant.] Ordo autem est: ipsa Dido mola, et piis manibus, i. e. puris, deos testatur. [Et bene *ipsa*, quia supra de sacerdote erat locuta.] — 518. *Unum exuta pedem;* quia id agitur, ut et ista solvatur, et implicetur Aeneas. [Solent enim et *resolutoria sacrificia* ab aruspicibus fieri, et Iunonis Lucinae sacra non licet accedere, nisi solutis nodis.] *In veste recincta;* quia ut supra diximus, in sacris nihil solet esse religatum (al. *praelig.*), praecipue eius, quae amore vult solvi. [Sane Flaminicae non licebat, neque calceos, neque soleas morticinas habere. *Morticinae* autem dicuntur, quae de pecudibus sua sponte mortuis fiebant: neque supra genu succinctam esse, quod hic vult tangere: *Unum exuta pedem vinclis in veste recincta:* non sublata sed summissa; nam sic est dictum *recincta*, ut resoluta, ut remissa. — 519. *Testatur moritura deos*; quidam hic *testatur* pro *obtestatur* accipiunt.] *Conscia fati sidera;* i. e. planetas, in quibus fatorum ratio continetur. [An conscia fati sui testatur sidera, ut constantia eius appareat mori volentis. Ergo *fati sui* i. e. mortis.] — 520. *Si quod* etc.; ordo est: Tunc numen precatur, si quod curae habet amantes non aequo foedere: *Si quod* autem, bene dubitat, utrum [et] res malae praepositas habeant potestates. [Nam et amatoribus praeesse dicuntur ἔρως, ἀντέρως, λυσέρως (δυσέρ.?), nonnulli Nemesin significari putant:] (Sensus autem hic est): aut ἀντέρωτα invocaba[n]t, contrarium Cupidini qui amores resolvit: aut certe cui curae est iniquus amor, scilicet ut implicet non amantem. [Hic etiam Athenis coli dicitur.] — 521. *Iustumque memorque;* [*iustum* ad indicandum,] ut expugnetur qui est causa discordiae. [*Memor* simul ad vindicandum: et *memor* ideo neutro genere, quia *numen* dixerit.] — 522. *Nox erat;* protenditur ista descriptio ad exaggerationem vigiliarum Didonis. — 523. *Silvaeque;* secundum eos qui dicunt, omnia quae crescunt animalia esse. — 524. *Aequora*; elementa etiam animalia esse voluerunt. Unde est in septimo (34.): *Aequora mulcebant cantu.* [*Medio* etc.; noctem describit per sidera, hoc est cum medium cursum tenent sidera quae orta sunt.] — 525. *Tacet ager;* ea quae in agris sunt. [*Pictaeque volucres;* uno verbo multos et varios colores avium demonstravit, pictura enim ex multis coloribus constat. — 529. *At non infelix animi;* antithesis, ut (G. 3, 349.): *At non qua Scythiae gentes:* figuratius est *animi*, quam si *animo* diceret, ut (12, 19.): *O praestans animi iuvenis.*] — 530. *Oculisve* etc.; quia potest aliud esse sine alio, ut si quis dormiens mente turbetur. — 531. *Resurgens saevit amor;* gravior enim est cum resurgit: et est sententia quasi generalis; [sicut in secundo de Aenea (316.): *Furor iraque* mentem praecipitant.] — 533. *Adeo;* scilicet furuit: ut in hoc proposito permaneret vitandae sine dubio lucis. [*Insistit* etc.; aut insistit volutare, aut insistit proposito moriendi: Plautus tamen ita ait: *Hunc sermonem institi.*] — 534. *En quid agam? en*, *ecce*, [et] quasi demonstrantis particula est, per quam intelligimus, eam multa cogitasse, et sic prorupisse: *ecce, quid actura sum?* Est autem comicum principium; nec incongrue amatrici datum. Sic Terentius (Eun. 1, 1, 1.): *Quid igitur faciam?* Nam haec coniunctio multa eam cogitasse significat.

Rursus; duo significat, frequenter *iterum:* raro *vicissim*, i. e. mutuo [denuo,] ut hoc loco. [Alii hoc loco *rursus* pro *similiter* accipiunt, ut sit: ergo ego similiter rogabo eos, sicut me illi antea rogaverunt.] — 535. *Numidumque petam;* invidia a personis: *petam* mulier et regina Numidas, i. e. vagos. — 536. *Maritos;* futuros, scilicet. Est autem elocutio, *dedignor illam rem.* — 537. [*Iliacas igitur classes;* sic intulit, quasi si illud non fecerit hoc necessario consequatur.] *Ultima iussa;* [*ultima*, deterrima, an superba, et] aut intelligimus, Aenean ei obtulisse navigandi facultatem, aut *Teucrum iussa.* Non quae ipsi iusserunt, sed quae eis a Iove iussa sunt, ut (237.): *Naviget, haec summa est.* [Alii κέλευμα (al. κέλευσμα), unde iubere κελεύειν dicitur Graece.] — 538. *Quiane;* re vera (*Ironia est?*); et est una pars orationis. — 539. [*Bene;* pro qualitatis adverbio intelligendum est.] *Stat;* permanet. — 540. [*Quis me autem fac velle sinet?* Ordo est, Fac me autem velle, quis sinet? *Ratibusque superbis;* vel magnis et altis, vel in quibus superbi navigaturi sunt, hoc est qui me tanto contemptu deserunt. — 541. *Irrisam;* alii invisam. Quae sic contemni et relinqui mereor.— 542. *Laomedonteae;* nunc fraudulentae.] — 543. *Nautas;* non Troianos. Nam iniuriose dixit *nautas*, i. e. assuetos laboribus. *Ovantes;* laetantes. Abusive: nam proprie *ovatio* est minor triumphus. Qui enim *ovationem* meretur, et uno equo utitur, et a plebeis vel ab equitibus Romanis deducitur ad Capitolium, et de *ovibus* sacrificat: unde et *ovatio* dicta. Qui autem *triumphat*, albis equis utitur quatuor, et senatu praeeunte in Capitolio de tauris sacrificat. [Et bene duo diversa posuit: *Fuga et ovantes*, ut gravius esset cum his qui ovarent ire fugientem. — 545. *Insequar;* alii *inferar*, ut (1, 439.): *Infert se septus nebula.*] *Vix;* aut mox; i. e. paulo ante, ut (1, 34.): *Vix e conspectu* [*Siculae telluris in altum Vela dabant laeti.*] Aut re vera *vix*, (*vix*, *aegre?*) ut diximus supra (1, 361. 2, 334.). Nam nulla ratione dimitterent patriam, nisi eos aut odium Pygmalionis coegisset, aut timor: ut (1, 361.): *Conveniunt quibus aut odium crudele tyranni, Aut metus acer erat.* (Guelf. I. add.: Quomodo *sidonia vix u. r.;* quomodo *vix*, cum dicat ipse: *Conveniunt*, *quibus* etc.; si ultro convenerunt, quomodo vix se dicit revellisse? Solvitur: quia *vix* non ad difficultatem rettulit, sed ad tempus, ut *vix* dicat modo, i. e. *nuper*). — 547. *Quin morere; quin*, immo. Et bene omnis eius intentio tendit ad mortem. Nam si procos rogare turpe est, solam sequi impossibile et inhonestum, Tyrios trahere difficile, sola mors superest. [*Ferroque averte dolorem;* hoc secundum eos dixit, qui cum aliquid impulsu animi constituerint, voluntatis suae rationem addere conantur. Ergo et hic quasi rationem (ratione?) approbat, quod furore paulo ante decreverat.] — 548. *Tu lacrymis evicta meis;* bene totum ei imputat, sed cum excusatione, quae Aeneae nuptias suasit: sed *victa lacrymis*, ut (30.): *Sinum lacrymis implevit obortis; Anna refert. Tu prima furentem;* Urbanus hoc dividit, licet alii iungant: et vult, hunc esse sensum: Tu persuasisti, ut nuberem, victa lacrymis meis: tu etiam nunc me his oneras malis. Nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarem. — 549. *Obiicis hosti; ob* naturaliter brevis est, sicut et

re et *ad*: sed plerumque producuntur hac ratione, *Obicio*, *reicio*, *adicio*, *i* habent vocalem sequentem, quae per declinationem potest in consonantis formam transire: ut *obieci*, *reieci*. Ergo etiam ante quam transeat, interdum fungitur officio consonantis, et praecedentem longam facit. [*Hosti*; ad eventum referendum. — 550. *Non licuit*; quia aliud volebat, et aliud factum est, sicut solent dicere quibus aliter conata succedunt. *Thalami expertem*; non omnino, sed post Sichaeum. *Sine crimine*; ut supra (19.): *potui succumbere culpae*.] — 551. *More ferae*; Plinius in Naturali Historia dicit, *Lyncas post amissos coniuges aliis non iungi*. Multi *Fere* adverbium volunt, ut sit sensus: more scilicet quo iam viduitatem ferre consueverat. Crimen autem bene: ut supra: *Potui succumbere culpae*. — 552. *Sichaeo* pro *Sichaeïo*: [vel *promissa Sichaeo* non servata cineri. — 553. *Pectore questus*; i. e. pectus questibus.] — 554. *Certus eundi*; indubitabiliter profecturus. — 555. *Carpebat somnos*; hoc est quod et paulo post culpat Mercurius [dicens: *Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?*] Sed excusatur his rebus: nam et *certus eundi* fuerat, et rite cuncta praeparaverat: aut certe prooeconomia est, ut possit videre Mercurium. [*Rite*; recte et ex ordine compositis, et diligenter virum strenuum non ante facit requiescere, quam rite omnia paravisset.] — 556. *Forma dei*; bene non *deus*, sed *forma*. Raro enim numina sicut sunt, possunt videri. Unde et sequitur: *Vultu redeuntis eodem*. Nam licet *redeuntis* dicat, i. e. eius qui possit agnosci: tamen non *Faciem* dicit: sed *Vultum*, qui potest saepe mutari. *Eodem*; *o* semper longum est: quia *eodem* ablativus est semper: *Eadem* autem et producit et corripit. Nam et nominativus est, ut *eadem mulier fecit*: et ablativus, ut *eadem muliere faciente*. — 557. *Visa monere est*; et *visa* bene: non enim re vera est. — 558. *Omnia Mercurio similis*; aliud enim est *idem esse*, aliud *simile esse*: ergo nunc (codd. *non*) est certus Aeneas. [Et a toto transit ad partes, ut omnia magna pes etiam.] *Vocemque*; [duo ὁμοιοτέλευτα, et est versus hypermetrus: *Vocem* autem ideo,] quia orationis est deus. Horatius (Carm. 1, 10.): *Mercuri facunde*. *Coloremque*, *Et crines flavos*; (bene, quia) ideo et perustus et flavus Mercurius introducitur: quia satis vicinus est Soli praeter ceteras stellas. — 559. *Et membra decora iuventae*; quia palaestrae deus est. Horatius (l. l.): *Catus et decorae more palaestrae*. *Iuventae* autem aetatis, a *iuventa*. Sane figura est: *Similis membra*, *vocem*, *colorem*. — 561. [*Circumstent*; pro circumstatura sint. — 562. *Demens*; improbat eius visum, qui nec videat nec audiat.] *Zephyros*; [pro quocunque vento]; ventos; de Africa enim Zephyro navigare non poterat. — 563. *Nefas in pectore versat*; [hoc ideo posuit,] ne [Aeneas] non timeret amatricem; bene addidit *Certa mori*. Item: *Varium, et mutabile semper Femina*. [Et est dubitatio quos dolos, vel quod nefas, an sibi nefas, quia sua manu peritura erat, an sorori dolos, quibus eam fallebat, utrumque in Aeneam, ut postea ait (600.): *Non potui abreptum divellere corpus* et cetera, nam omnia, sicut dictum est, sequens versus confirmat: *Certa mori*, ut sibi mortem excogitet, in Aeneam iras moliatur. Et *Certa mori* figurate: *Certo ut moriatur*. — 564. *Certa mori*; hoc

fidem fecit posse fieri quod metuendum praedicabat.] — 565. *Praeceps*; festinus. [*Praecipitare*; pro *praecipitandi*.] — 566. *Trabibus*; vel navibus, vel remis, ut (3, 191.): *Vastumque cava trabe currimus aequor.* — 567. *Collucere faces*; propter (594.): *Ferte citi flammas*, vel funes. [*Fervere*; a verbo *fervo*, *fervis*, *fervit*.] — 569. *Eia age*; hoc loco per αὔξησιν orationem implevit, nam eandem rem secundo dixit, cum *eia*, saepe *age* significet. *Varium et mutabile semper*; haec, sicut supra dictum est, obiectio est, sed amat. — 570. *Nocti se immiscuit atrae*; hoc ad visum somniantis referendum est, i. e. in noctem se immiscuit: et *noctem* pro tenebris posuit, per quod apparet eum in claro lumine fuisse cum loqueretur.] — 571. *Umbris*; ut supra (556.): *Forma dei*; [vel *umbris* terroribus.] — 572. *Corripit*; omen [est] futurae tempestatis; [cum rumpit somnum, deorum donum.] — 573. *Praecipites*; ut supra Mercurius: *Non fugis hinc praeceps?* [Sane nonnulli ita distinguunt: *Sociosque fatigat praecipites*, ut allocutio hinc videatur incipere: *Vigilate viri et considite transtris*, et est usitata figura, *fatigat et praecipites facit*. *Fatigat*; cum clamore increpat, ut (7, 582.): *Undique collecti coëunt Martemque fatigant.* *Viri*; habet haec commemoratio multum adhortationis, ut alibi (2, 373.): *festinate viri*. *Transtris*; pro in transtris. *Citi*; celeres. — 575. *Festinate fugam*; antique ut (6, 176.): *Tum iussa Sibyllae, Haud mora, festinant.* *Incidere funes*; hoc ad rem festinantis pertinet, i. e. non solvere, sed incidere.] — 576. *Ecce iterum stimulat*; fantasia est ad sociorum terrorem. Sic in sexto (46.): *Deus, ecce deus*. [An *iterum* qui prius advenerat, cum ait (265.): *Tu nunc Carthaginis altae*.] *Sancte deorum*; [emphasis quasi adhuc praesens deus urgeat navigare, et] aut distingue[ndum] *sancte*: aut [*sancte deorum*] secundum Ennium dixit: *Respondit Iuno Saturnia sancta dearum.* — 577. *Quisquis es*; atqui supra dixit: *Omnia Mercurio similis.* Sed sciendum est, [secundum Tullium in libro De Deorum Natura] tres esse Mercurios: superum, terrenum, et inferum. Ergo *quisquis es*, aut quicunque de tribus. [Quamvis alii nec unius potestatis, nec unius nominis, nec unius vultus volunt esse Mercurium. Aut quia deorum vera nomina nemo novit;] aut certe ad Iovem spectat, i. e. *quisquis es*, qui praecipis: ut in nono (22.): *Quisquis in arma vocas*: cum Irin vidisset, i. e. quicunque Irin misisti. Plane illud occurrit quod ait: *Deus aethere missus ab alto*: ubi et Iovem complectitur, et supernum Mercurium. Sed potest et hoc loco, ut diximus, quasi fantasiam facere propter socios: et *Quisquis es* ideo dicere: quia, licet viderit, non tamen re vera novit esse Mercurium. Unde ait supra: *Et formam et vultum et visa monere est.* [Vel *Quisquis es*, secundum Pontificum morem qui sic precantur: *Iuppiter omnipotens, vel quo alio nomine appellare volueris.* Nonnulli tamen quatuor Mercurios tradunt, unum coeli et diei filium, amatorem Proserpinae, alterum, Liberi patris et Proserpinae filium: tertium, Iovis et Maiae, quartum, Cyllenii filium, cuius mater non proditur a quo arcu (Argus) clam occisa (occisus) est, [*] qui hoc metu in Aegyptum profugit, et ibi invenisse primum disciplinam literarum et numerum dicitur, qui lingua Aegyptiorum Thoth appellatur, de cuius nomine etiam mensis

dictus est.] *Iterum paremus;* quia iam [semel] paruerat praeparatione navigiorum. — 578. *Et sidera coelo Dextra feras;* [*dextra*, prospera, et *sidera*] hoc est ventos, qui ex ortu siderum, aut [mites et] prosperi, aut [turbulenti et] adversi sunt, sicut in Georgicis (1, 204.): *Praeterea tam sunt arcturi sidera nobis.* Nec enim *sidera* dicit re vera, cum arcturus una sit stella. Ergo *dextra sidera*, ventos vel tempora. — 580. [*Fulmineum;* quidam fulgentem accipiunt. *Strictoque;* videtur ab una re (abundare) *stricto*, cum dixerit: *vaginaque eripit ensem.* — 581. *Idem;* pro eo quod est unus, ut (10, 112.): *Rex Iuppiter omnibus idem. Rapiuntque;* num anchoras? *Ruuntque;* ipsi ruunt, i. e. cum impetu festinant. — 582. *Litora deseruere;* mira descriptio festinationis. — 583. *Torquent spumas*; ita enim remus agitur, ut fluctus torqueatur.] — 584. *Prima aurora;* designatio temporis est, non diei descriptio: unde infert: *Ut primum albescere lucem vidit.* Sic in duodecimo (76.): *Cum primum crastina coelo Puniceis invecta rotis Aurora rubebit.* Et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quae quasi amatrix tota vigilaverat nocte. Sic in Bucolicis (8, 17.) de amatore: *Nascere, praeque diem veniens age Lucifer almum. Novo lumine;* [aut recenti, aut] secundum Epicureos, qui stulte Solem de atomis dicunt constare, et cum die nasci, cum die perire. — 585. *Tithoni cubile;* [Est versus Homeri in Iliade (λ, 1.): Ἠὼς δ᾽ ἐκ λεχέων παρ᾽ ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὤρνυτο.] *Tithonus* frater (*imo filius*; *v. Burm.*) Laomedontis fuit: hunc Aurora [ad]amatum in coelum levavit, quem longinquitas vitae in cicadam convertit. Horatius (Carm. 2, 16, 30.): *Longa Tithonum minuit senectus;* [quia, ut est apud Ciceronem (de Senect. 16.) sola vox remanet, et est natura loquacior. — 586. *Speculis;* quas utique in sua regia habuit.] *Albescere lucem;* hypallage est. Luce enim albescunt omnia, non *lux albescit.* — 587. *Aequatis velis;* feliciter plenis, sine motu aliquo: [ut (5, 844.): *Aequatae spirant aurae,* et hoc ad dolorem pertinet reginae. — 588. *Vacuos sensit sine remige portus;* potest ὕστερον πρότερον esse, ut prius sentire debuerit. — 589. *Pectus percussa;* pectus percussum habens.] — 590. *Proh Iuppiter;* aut irascentis exclamatio est: ut in Terentio (Adel. 2, 1, 42.): *Pro supreme Iuppiter.* Aut certe testatur Iovem, quem Aeneae invocavit adventu: ut (1, 731.): *Iuppiter hospitibus nam te dare iura loquuntur.* — 591. *Ibit et illuserit; ibit* et *illudet*, tempus pro tempore: et sic dixit ut (2, 64.): *Certantque illudere capto.* — 592. *Non arma expedient?* furentis haec verba sunt, ut ipsa paulo post: Quae mentem insania mutat? Nam haec a sana non procedunt, ut imperet absentibus, *Ferte tela:* cum sola sit. [*Totaque ex urbe sequentur;* magna emphasis quod ait *tota.*] — 593. *Navalibus;* de navalibus, ubi stant naves. — 595. *Aut ubi sum;* numquid in coetu sum? [*Quae mentem insania;* bene ei ex parte furentis datur oratio: *date vela*, ex parte retinentis mentem.] — 596. *Cum sceptra;* ut [(1, 572.): *Vultis et his mecum pariter considere regnis*, et alibi,] (214.): *Ac dominum Aenean in regna recepit.* — 597. *Fidesque;* subaudiendum *en* etiam in sequentibus. Aut certe, hic est quem dicunt portare deos. Sane *en* nominativo melius iungitur: ut (1, 461.): *En Priamus.* — 598. [*Quem secum pa-*

trios; quidam in utroque versu pro *quem* legunt *qui*, ut sit vetus figura per eclipsin, ubi sunt, qui aiunt patrios penates portasse, et parentem humeris subisse. Sane hic subisse iuxta praesentem versum accusativo iunxit, cum alibi antique dativo usus sit, ut (8, 125.): *Subeant luco*, et (9, 371.): *Muroque subibant.* — 599. *Confectum*; ut e contrario (2, 638.): *Integer aevi.* — 600. *Non potui abreptum*; hoc est non mihi subvenire poteram in meo regno?] — 602. *Ipsum Ascanium*; aut qui est causa navigationis: ut (355.): *Quem regno Hesperiae fraudo* [*et fatalibus arvis*;] aut ad patris dolorem: ut (2, 558.): *Qui nati coram me cernere letum Fecisti. Epulandum ponere*; quod fecit Progne occiso Ity filio propter stuprum sororis. — 604. (*Verum*; revera.) *In castra tulissem*; classes [dixit castra] ut (3, 519.): *Nos castra movemus.* [Nam sequitur: *Implessemque foros flammis.*] — 605. *Foros*; tabulata navium, ab eo quod incessus ferant: et est generis masculini, numeri tantum pluralis. — 606. *Cum genere extinxem*; [utrum omne genus, an] morte Aeneae et Ascanii. [Quoniam illis extinctis interitura gens omnis esset;] et est Syncope [*extinxem* pro *extinxissem.*] *Memet super ipsa dedissem*; satis amatorie [Sane *sese* cum dicimus ultima syllaba producitur, Virgilius (12, 390.): *Seseque in bella remittant*; at vero cum proferimus *memet* et *tute*, ultimae breves sunt: Lucretius (1, 103.) utrumque simul: *Tutemet a nobis iam quovis tempore vatum.* Quas particulas volunt nonnulli significare, quiddam, ut sit *memet*, *meipsum*, *tute*, *tuipse*. Alii autem, quod magis sequendum est, excrementa comici leporis existimant, nam Terentius dicit (Heaut. 2, 3, 133.): *Tutemet mirabere*; i. e. *tu*.] — 607. *Sol*; iam utitur imprecationibus, hoc est devotionibus: unde et *devotor* et *devotrix* dicitur, qui imprecatur. Non autem *Terrarum flammis*, sed *Opera terrarum.* Et bene invocat Solem, cui supra (58.) per numen Liberi sacrificavit. — 608. *Interpres curarum*; aut quas patior, [i. e. mearum curarum:] aut generaliter curarum coniugalium interpres, hoc est media et conciliatrix. Cicero (Verr. 1, 12.): *Quique interpretes corrumpendi iudicii* (al. in corrumpendis iudiciis) *solent esse.* [Alii *interpres*, testis, iudex, arbitra accipiunt. Sane *interpres* quid sit secundum veteres ipse exposuit dicendo *conscia*: veteres enim *interpretem* conscium et auctorem dicebant: Plautus in milite (4, 1, 5.): *Quae mihi conditio nova et luculentior offertur per te interpretum.* Idem in Curculione (3, 64.): *Quod te praesente hic egit teque interprete.*] *Conscia Iuno*; siluit rem turpem: sic et supra (166.): *Et pronuba Iuno.* — 609. *Nocturnis*; non triviis [nocturnis,] sed per nocturnum tempus. [Sacra enim Hecatae in triviis frequentantur per noctem. Ideo autem Hecaten invocat, quasi quae tanti matrimonium fecerit, ut sperneret matrem.] *Ululata per urbes*; Proserpinam, raptam a Dite patre, cum Ceres [cum] incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam vel quadrivia vocabat clamoribus. Unde permansit in eius sacris, ut certis diebus per compita a matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis quem dilaniatum a Typhone eius fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Iuvenalis (6, 534.): *Plangentis populi currit derisor Anubis.* Hecaten autem causa

invocat ultionis. Unde etiam *furias* vocat: sed usurpative modo *diras* dixit. Nam *Dirae* in coelo, [ut (12, 845.): *Dicuntur geminae pestes cognomine Dirae:*] *Furiae* in terris, *Eumenides* apud inferos; unde et *tres* esse dicuntur: sed haec nomina confundunt poëtae. [*Ululata* autem pro *ululatu quaesita*, et est participium sine verbo ut *regnata*.] *Ultrix* vero, hoc est Tisiphone. Nam Graece τίσις ultio dicitur [φόνος, funus et mors.] — 610. *Dii morientis Elisae*; laut manes dicit: unde est (3, 646.): *Vos o mihi manes Este boni: quoniam superis aversa voluntas.* Aut certe ἀναιρετικοὺς dicit, i. e. Martem et Saturnum, qui intercidunt vitae rationem: si radiis suis ortum geniturae pulsaverint. Horatius (Carm. 2, 17, 22.): *Te Iovis impio tutela Saturno refulgens Eripuit: volucresque fati tardavit alas.* Et bene *tardavit*, quia necessitas fati impediri potest, non penitus eludi. Sic Virgilius (8, 398.): *Nec fata vetabant Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.* [Quidam hoc quod dicit: *Dii morientis Elisae*, secundum eos tradunt, qui dicunt habere nos singulos deos nostros, ut (12, 539.): *Nec dii texere Cupencum, Aenea veniente, sui.* — 611. *Accipite haec*; audite.] *Meritumque* etc.; quod mali merentur. — 612. *Audite preces*; inprecationes dicit. Nam non sunt *preces*, ut paulo post, *Imprecor arma armis.* — 613. [*Infandum caput*; etiam in inprecatione nomen eius detestatur.] *Adnare*; [verbum familiare naufragio.] Ut in primo (1, 538.): *Huc pauci vestris adnavimus oris*, i. e. per tempestatem [de]venimus. Et bono colore futura praedicit, [quemadmodum Homerus, qui morituros divinantes frequenter inducit.] — 614. *Fata Iovis*; [*fata*, dicta, i. e., Iovis voluntas: hic ergo] participium est [a fando,] non nomen. *Terminus haeret*; si hoc est immutabile. — 615. *Audacis populi*; [i. e.] Rutulorum, sicut semper inducuntur. Alibi (7, 409.): *Audacis Rutuli ad muros.* [Et quidam volunt *audacem* apud Virgilium dici fortem quem fortuna non sequitur, ut (10, 110.): *Audax quos rumpere Pallas*; et alibi (9, 126.): *At non audaci cessit fiducia Turno. Vexatus*; hoc loco graviter vastatus.] — 616. *Finibus extorris*; extra suas terras remotus. [Sicut extra solum *exul*;] et significat quando Euandri et Tarchontis petivit auxilium. [*Complexu avulsus Iuli*; quia scit quam sit carus patri Ascanius. *Auxilium imploret*; sicut dictum est ab Euandro et Tuscis.] — 617. *Indigna suorum Funera*; [aut indignorum, aut crudelia et magna, sicut veteres dicebant:] *Suorum* [autem] Pallantis dicit et ceterorum [sociorum]. — 618. *Pacis iniquae*; ut supra (1, 10.) diximus propter perditam linguam, habitum, nomen: quae solet victor imponere, sicut [in XII. (823.)] postulat Iuno. — 619. *Regno* etc.; tribus tantum annis regnavit; in tertio anno submersus in fluvio Numico. Iuvenalis (11, 63.): *Alter aquis alter flammis ad sidera missus*; designans Aeneam submersum, Herculem combustum.] — 620. *Sed cadat ante diem*; Cato dicit, iuxta Laurolavinium cum Aeneae socii praedas agerent, praelium commissum: in quo Latinus occisus est, fugit Turnus, et Mezentii auxilio comparato [renovavit praelium, qui] victus quidem est ab Aenea; qui tamen Aeneas in ipso praelio non comparuit. Ascanius [vero] postea Mezentium interemit. Alii dicunt, quod victor Aeneas cum sacrificaret super Numicum

fluvium lapsus est, et eius nec cadaver inventum est: unde dicit: *Mediaque inhumatus harena.* Postea dictus est inter deos receptus, [quem *Iovem Indigetem* dixere. Quidam eum cum adversum Aborigines pugnaret, exsanguinem dicunt repertum.] *Ante diem* autem, ante fati necessitatem: et bene quod passura est, optat Aeneae, ut ipse (392.): *Sed misera ante diem.* [Epicurei dicebant, omnia fieri dispositione fatorum: unde loquitur (10, 467.): *Stat sua cuique dies.* Media ignota. — 621. *Haec precor;* i. e., sicut dictum est, inprecor.] *Cum sanguine fundo;* quasi inprecationes ipsas suo consecraret cruore. — 622. *Tum vos o Tyrii;* non sunt mandata: sed imprecationes, ut dissentiant omnibus rebus, sicut et factum est. Nam si mandata sunt, quomodo genus futurum? — 623. *Exercete odiis;* i. e. fatigate. — 624. [*Populis;* aut populorum aut populis, ut Afris quoque.] *Nec foedera sunto;* [sunto pro sunt et sint:] quia rupta sunt tertio. *Sunto* autem, i. e. sint: et fit propter metrum addita *o* tertiae personae numeri pluralis indicativi modi, ut *amanto* [*ament*], *docento* [*doceant*], *legunto* [*legant*], *nutriunto* [*nutriant*]. Urbanus dicit, verbo eum iuris usum propter odia hereditaria. — 625. *Exoriare;* exoriatur: et ostendit Hannibalem. *Ex ossibus;* secundum Anaxagoram, qui Homoeomerian dicit, i. e., omnium membrorum similitudinem esse in rebus creandis: i. e. *ex ossibus,* ex sanguine, ex medullis. Nam omnia pro parte sui transeunt in procreationem. Lucretius (1, 830.): *Nunc ad Anaxagorae veniamus Homoeomerian.* [Sane Punici ex ossibus dicunt oriri posteros quos nos ex sanguine: an quia post longum tempus nascetur Hannibal, ideo *ex ossibus* posuit? — 626. *Face Dardanios;* incendiis urbium Italarum. *Ferroque;* exercituum caedibus. *Sequare;* pro *sequere.* — 627. *Nunc olim;* modo *olim* futuri temporis et quidam separant pronuntiantes, ut sit modo, *olim,* postea: quasi dicat, vel nunc vel olim. *Quocunque dabunt se tempore vires;* quia quotienscunque voluerint Poeni bella renovar * (renovarunt) ideo ait: *Pugnent ipsique nepotesque.* — 628. *Litora litoribus contraria;* aut quia in foedere cautum fuit, ut neque Romani ad litora Carthaginiensium accederent, neque Carthaginienses ad litora Romanorum. Aut potest propter bella navalia accipi inter Romanos et Afros gesta.] *Fluctibus undas Imprecor;* propter illud quod in foederibus [similiter] cautum est: ut Corsica esset media inter Romanos et Carthaginienses. — 629. *Pugnent ipsique nepotes;* potest et ad civile bellum referri. — 632. *Breviter;* festinatione mortis: simul nectit causam morarum et ipsi et sorori. [*Barcen;* hoc cognomen familiae Hannibalis fuit. — 633. *Patria antiqua;* hoc est Tyros, quae ante eius patria fuit.] *Huc siste;* huc adduc: ut (8, 85.): *Et cum grege sistet ad aram.* Hinc et *sistatur* dicimus, i. e. adducatur. Nam *stare* aliud est. Nec aliter possumus dicere: quam *sta hic, siste huc.* Fallit autem plerumque verbi similitudo: quia dicimus *sto* et *sisto*, cum diversa significent. — 635. *Spargere lympha;* sacrificantes diis inferis aspergebantur aqua: ut (6, 230.): *Spargens rore levi, et ramo felicis olivae;* superis, abluebantur: ut (2, 719.): *Donec me flumine vivo Abluero.* Modo autem inferis sacrificat: ut: *Sacra Iovi Stygio.* — 636. [*Monstrata;* vel quae ipsa monstravi, vel quae

sacerdos.] *Piacula;* purgationes, alias sacrilegia [aut sacrificia.]— 637. *Sic veniat*; [quemadmodum praeceptum est;] ne praemitteret (praetermitt.) aut praecederet. *Tege*; corona, ut et ipsa tardaret. — 638. [*Sacra; sacrum* est, quod ad deos pertinet, *profanum* quod ad homines.] *Iovi Stygio;* hoc est Plutoni. Et sciendum, Stoicos dicere unum esse deum, cui nomina variantur pro actibus et officiis. Unde etiam duplicis sexus numina esse dicuntur: ut cum in actu sunt, mares sint: feminae, cum patiendi (al. *pariendi*) habent naturam: unde est (G. 2, 326.): *Coniugis in gremium laetae descendit.* Ab actibus autem vocantur: ut *Iuppiter*, *iuvans pater.* *Mercurius*, quod *mercibus* praeest. *Liber pater*, a *libertate.* Sic ergo et modo *Iovem Stygium* dicit, inferis sacrificatura: ut alibi (6, 138.): *Iunoni infernae dictus sacer.* Hinc et Iovis oratio: *Caelicolae mea membra dei quos nostra potestas Officiis divisa facit. Quae rite incepta paravi;* ordo est: Sacra (Guelf. I. II. *incepta*) quae paravi, animus est rite perficere. — 639. [*Perficere est animus*; mire, quamdiu enim Aeneas praesens erat non omnino desperans trahebat exitium.] *Curis*; [utrum] amoribus [an rei susceptae?] — 640. *Dardaniique rogum capitis*; in quo eius imago fuerat, [et bene suum rogum illius dicit, ne suspicionem faciat. *Permittere flammae;* incendere.] — 641. *Studio anili;* aut pro aetatis possibilitate: aut pro industria, qua utuntur aniculae. [Aut voluntate obsequendi. Alii *celebrabat* legunt, quia antiqui hoc verbum in velocitate ponebant. Actius: *Celeri gradu gressum adcelerasse decet.*] — 642. *At trepida*; festina. Nam moritura nihil timebat; [ideo autem *festina* i. e. occasione vix data.] *Coeptis immanibus effera;* [fera, nimis fera,] furiata saevis cogitationibus. — 643. [*Sanguineam aciem;* more suo ostendit eam furentem vultu, gestu, voce. — 644. *Maculisque trementes Interfusa genas*; hoc est trementes genas interfusas habens maculis.] *Pallida morte futura*; aut pallidior, quam solent homines esse post mortem: aut *pallida*, omine mortis futurae. [Aut *pallida*, conscientia mortis futurae.] — 646. *Furibunda;* furenti similis. [Sane quidam volunt, Virgilium ubique Didonis, tanquam Flaminicae facere mentionem: apud veteres autem Flaminicam scalas plus tribus gradibus nisi Graecas scandere non licebat, ne ulla pars pedum eius crurumve subter conspiceretur, eoque nec pluribus gradibus sed tribus, ut ascensu duplicis nisus non paterentur extolli vestem, aut nudari crura, nam ideo et *Graecae scalae* dicuntur: quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausae sint, ne aspectum ad corporis aliquam partem admittant. Et sciendum si quid in ceremoniis non fuerit observatum, piaculum admitti. Hic autem piaculum admittitur: quod ipsa Dido ait: *Sacra Iovi Stygio quae rite incepta paravi:* nam et supra ait (493.): *Magicas invitam accingier artes.* Hoc vero loco plenius eam Flaminicae ritum excessisse declarat, ubi de gradibus loquitur dicens: *Interiora domus*, etc. neque enim potest esse altum quod tribus tantum gradibus conscenditur: unde apparet plures gradus tribus fuisse, quod plenius de Anna subiunxit (685.): *Sic effata gradus evaserat altos.*] — 647. *Non hos* etc.; quem Aeneas non ad hunc usum reliquerat: et, ut supra (496.) diximus, secundum Homerum vertitur munus in

perniciem. Tale est in Bucolicis (9, 6.): *Hos illi, quod nec bene vertat, mittimus hoedos.* — 648. [*Cubile*; cubandi locum dixit.] — 649. *Et mente*; consilio. — 651. *Deusque sinebant*; aut Iuppiter qui Aeneam abscedere compulit: aut amor, aut necessitas fati. — 653. *Vixi*; excusat vitae abruptionem: quia dicit Plato magna poena affici animas eorum qui vitam ante tempus relinquunt. *Et quem* etc.; non natura, nec fatum. Tribus enim humana vita continetur: Natura, cui ultra centum et viginti solstitiales annos concessum non est; Fato, cui nonaginta anni hoc est tres Saturni cursus exitium creant: nisi forte aliarum stellarum benignitas etiam tertium eius superet cursum; Fortuna, i. e. casu, qui ad omnia pertinet quae extrinsecus sunt, ut ad ruinam, incendia, [naufragia,] venena. Bene ergo dixit *fortuna.* Sic Cicero in Philippicis (1, 4.): *Multa mihi imminere videbantur praeter naturam, praeterque fatum:* i. e. gladii Antonii ex casu. — 654. [*Magna*; cogitatione eorum qui me non viderunt sed factis cognoverunt.] *Sub terras ibit imago*; bene (al. *bene ergo s. nunc*) imaginem dixit. Valde enim quaeritur apud philosophos, quid illud sit, quod inferos petat. Nam tribus constamus: Anima, quae superna est, et originem suam petit: Corpore, quod in terra deficit: Umbra, quam Lucretius sic definiit, *Spoliatus* (codd. praeter Vos. *supra spol.* v. Burm.) *lumine* [*aër.*] Ergo umbra si ex corpore creatur, sine dubio perit cum eo: nec est quicquam reliquum de homine quod inferos petat. Sed deprehenderunt (al. definierunt) esse quoddam simulacrum, quod ad nostri corporis effigiem fictum inferos petit (petat): et est species corporea, quae non potest tangi, sicut ventus. Hinc in sexto (391.): *Corpora viva nefas Stygia vectare carina.* Hanc autem rem etiam Homerus requirit, simulacro Herculis apud inferos viso. Et sciendum, simulacra haec esse etiam eorum qui per apotheosin dii facti sunt. Unde aut visi esse apud inferos, aut illuc descendisse dicuntur. Horatius de Libero (Carm. 2, 19, 29.): *Te vidit insons Cerberus aureo curru* (Dan. Guelf. I. *cornu*) *decorum.* Sciendum tamen, abuti poëtas, et confuse vel simulacrum, vel umbras dicere. — 655. *Urbem praeclaram statui*; non est contrarium illi loco (88.): *Pendent opera interrupta*, [quia illud ex persona poëtae supradictum est.] Nam licet paululum aliquid superesset, quantum ad ipsam pertinet, fecerat: ut (75.): *Urbemque paratam.* Item paulo post (683.): *Urbemque tuam*; et re vera civitati quid superest? factis muris, templo (al. *posito et portu*) theatro, [foro, senatu, quibus adiunguntur etiam privatae aedes, ut (1, 425.): *Pars optare locum, tecta et concludere sulco.*] *Mea moenia vidi*; a me facta: et pertinet ad effectum: ut (3, 498.): *Quam vestrae fecere manus.* (Guelf. I. add.: *meam vidi*, quomodo, cum dixerit *pendent opera interrupta?* Solvitur: hic statui vidi, i. e. cum statuerentur. Alii per interrogationem irridentes accipiunt, quasi non sit factum, quod volebant.) — 656. *Ulta virum*; puniendo eius interfectorem. Nam ideo addidit: *Poenas inimico a fratre recepi*; et re vera nulla avari maior est poena, quam amittere pecuniam propter quam commiserat scelus. Bene autem *recepi*, quasi debitas; [vel quod partem maximam civium sollicitavi.] Ergo hoc dicit: Feci illud: [et illud,] (Guelf. I. *istud et illud*) felix

nimium fuissem, si tantum Aeneas Carthaginem non veniret (venisset). Alii haec quasi per interrogationem volunt accipi: ut nihil dicat esse perfectum: *Nunquid urbem statui? Nunquid ulta sum virum? Nunquid a fratre poenas recepi?* Felix tamen fuissem, si vel hoc tantum contingeret (*contigisset?*) ut Carthaginem non veniret Aeneas. [Sed] et hanc varietatem gignit hic sermo *tantum*, [quem alii *tantummodo* interpretantur.] Nam ad utrumque admittitur: tamen melior est sensus superior, quem nonnulli sic exponunt propter (88.): *Pendent opera interrupta:* ut ordo sit: Urbem praeclaram, et mea moenia statui vidi: hoc est vidi dum statuerentur; [*statui* enim infinitivus a positivo *statuor.* — 657. *Felix* etc.; a Catullo accepit, qui dicit (64, 171.): *Iuppiter omnipotens, utinam nec tempore primo Gnossia Cecropiae tetigissent litora puppes.*] — 659. *Os impressa toro;* applicito ore ad lectulum, [vel *os*, faciem:] aut quasi amatrix, ut (82.): *Stratisque relictis incubat.* Aut certe quasi peritura insensibili rei dat sensum: et sic ad lectulum loquitur, ut ad hastam Turnus (12, 97.): *Te Turni nunc dextra gerit.* Mezentius ad equum (10, 861.): *Rhoebe diu, res siqua diu mortalibus ulla est viximus.* — 660. *Sic? sic;* quasi interrogatio et responsio: Et placet sic inultam perire, [vel hoc genere mortis,] et hoc eam se loco intelligimus percussisse. Unde alii dicunt, verba esse [se] ferientis. [Alii ita distinguunt: *Sed moriamur ait*, et sic post adiiciunt: *Sic iuvat ire sub umbras*, ut dubitaverit an inulta deberet mori: deinde ultionis difficultatem circumspiciens dixerit: *Sic iuvat ire sub umbras.*] — 661. *Hauriat hunc oculis ignem;* aut videat omina tempestatis futurae [quia navigantibus malum omen est, si rogalis flamma videatur:] aut certe satisfaciat suae crudelitati. [*Ab alto;* a mari. — 662. *Dardanus;* pro Dardanius. Plautus (Amph. Prol. 98.): *Natus Argis ex Argo patre:* vel quod ipse Aeneas ante Dardanus dictus est. *Et nostra secum ferat omina mortis;* ut Aeneas quoque per vim maturius obeat, et bene infausta omnia imprecatur ei, qui ad novi regni auspicia properat.] — 663. *Inter talia;* per talia: ut (7, 30.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.* — 664. [*Collapsam aspiciunt;* non inducit occidentem se, sed ostendit occisam, et hoc Tragico fecit exemplo, apud quos non videtur quemadmodum fit caedes, sed facta narratur.] — 665. *Sparsasque manus;* aut perfusas sanguine: aut morte resolutas. — 667. *Femineo ululatu;* proprio feminarum. Horatius (Epod. 10, 17.): *Et illa non virilis eiulatio.* — 670. *Antiqua Tyros;* vel nobilem dicit: vel illud ostendit, quia Carthago ante Byrsa, post Tyros dicta est, post Carthago a Cartha (*Carthada*) oppido. Unde fuit Dido inter Tyron et Berithon (L. R. Guelf. II. *Beryton;* Vos. Dan. *Byrithon*, Guelf. I. *byriton*). — 672. *Audiit exanimis*; [i. e.,] territa. Nam ut supra diximus (1, 484.) *exanimatus* mortuus est. — 673. *Ora soror foedans;* cruentans, ut (2, 502.): *Sanguine foedantem* (codd. cru., sanguine foedans; Guelf. I. *fedo*). — 674. *Nomine clamat;* aut Didonem vocat: ut supra (333. 1, 344.) diximus: Poenorum lingua viraginem. Nam Elissa dicta est. Sed virago est vocata, cum se in ignem praecipitavit. Aut *nomine clamat*, nominat: sicut et Homerus (Il. α, 361.) dicit: ἐκ τ' ὀνόμαζεν [nominabat.]

Aut certe vero nomine, ut solent dolentes: ut (9, 481.): *Hunc ego te Euryale aspicio.* Item (G. 4, 321.): *Mater Cyrene mater.* Hinc et ibi ait (356.): *Et te crudelem nomine dicit.* Et multi quaerunt, quomodo procedat hoc, cum eius nomen nusquam sequatur. Sed tractum est a iure, ubi dicitur nihil interesse, utrum quis unum filium habens dicat, *Fili, heres esto:* an, *Titi* (al. *Tite*; Guelf. I. *filii*), *heres esto.* Ergo dicendo: *Hoc illud germana fuit?* quasi nomen dixit. Sane sciendum, bene eum perturbatae integrum non dedisse sermonem. — 675. [*Hoc illud germana fuit;* allocutio per conquestionem]. — 676. *Hoc rogus iste mihi*; alludit ad historiam. — 677. *Quid primum deserta querar?* conqueritur, cur relicta sit: nec ad par exitium convocata. *Comitemne sororem Sprevisti?* Deest: *Illudne quod sprevisti comitem sororem?* et semiplene loquitur, [quod afflictis convenit. — 679. *Tulisset*; abstulisset. — 680. *Struxi manibus;* quasi sceleris contaminata, et quasi ipsa interitum sororis adiuverit.] *Struxi manibus*, subaudis. *Rogos. Patrios deos;* Saturnum et Iunonem. — 681. *Posita;* examinata. Statius (8, 651.): *Positusque beata Morte pater.* [*Crudelis;* illum crudelem dicit, quod sit dubium tu an ego. — 682. *Extinxti te meque soror;* Varro ait non Didonem, sed Annam amore Aeneae impulsam se supra rogum interemisse. *Populumque, patresque urbemque tuam*; *patres* i. e. Senatum; *Urbem tuam*, quam exstruxisti, et quidam hoc loco volunt tres partes politiae comprehensas, populi, optimatium, regiae potestatis: Cato enim ait, de tribus istis partibus ordinatam fuisse Carthaginem.] — 683. *Date lymphis;* [date lymphas ut vulnera abluam, hoc est] aut [date] aquam; aut *date*, i. e. permittite. Lavare autem cadavera satis proximis concedebatur. Unde queritur mater Euryali (9, 487.): *Nec vulnera lavi Veste tegens.* [Sane in sacris pura vestis appellatur quae neque funesta sit, neque maculam habeat ex homine mortuo. Id hoc loco comprehensum accipi potest, cum Dido inducitur habuisse crinem sacratum, quo videlicet abscisso possit sine cruciatu mori: prius tamen voluit ablui cruorem cum ait: *date vulnera lymphis, Abluam.* Plenius tamen infra ait: *Semianimemque sinu germanam*, usque, *veste cruorem*, ut tanquam in veste pura legitimo sumptu morte (morti) data haberetur, * quod quae (quodque) sacratum crinem habuerit, vitae fuerit immorata; nam subiecit apte ex persona Iridis: *Hunc ego diti Sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo.*] — 685. *Ore legam*; (i. e. excipiam) [muliebriter, tanquam possit animam sororis excipere, et in se transferre.] Sic Cicero in Verrinis (5, 45.): *Ut extremum filiorum spiritum ore excipere liceret. Gradus evaserat altos;* [i. e.] ascenderat, rogi scilicet, qui pro qualitate fortunarum fiebat. Unde in sexto [ait] (178.): *Coeloque educere certant.* [Aut quia lecti antiquorum alti erant, et gradibus ascendebantur, quibus superatis Anna amplectitur sororem. — 686. *Amplexa fovebat;* bene non *fovit*, sed *fovebat*, ut id diu factum ostenderet.] — 687. *Cruores;* [exprimebat, vel alluebat, ut (10, 834.): *Vulnera siccabat lymphis.* An suam vestem vulnere Didonis infectam.] Usurpavit; (contra artem;) nam nec *sanguines* dicimus numero plurali, nec *cruores*. *Siccabat* autem, exprimebat. — 689. *Sub pectore;* nunc per transitum dicit vul-

neris locum. — 691. *Ter* etc.; aut saepius: ant Promanteusis. (L. prooeconomia) est, [praesagium] propter bella Carthaginis; [nam tria cum Romanis fuere bella Punica. *Errantibus;* vicinitate mortis.] — 692. *Ingemuitque repertam;* atqui supra dixit (631.): *Invisam quaerens quam primum abrumpere lucem;* sed ostendit morientes sua improbare desideria: ut in sexto (436.): *Quam vellent aethere in alto Nunc et pauperiem et duros perferre labores.* — 693. *Tum Iuno omnipotens;* aut pronuba, aut inferna. — 694. *Difficilesque obitus;* quia supererat vita ei, quae casu, non aut fato aut natura moriebatur: ut: *Nam quia nec fato, merita nec morte peribat:* i. e. naturali. *Irim demisit Olympo;* ut et supra diximus, trahit hoc de Alcesti (al. *Alceste*) Euripidis, qui inducit Mercurium ei comam secantem: quia fato peribat mariti. [Alii dicunt Euripidem, Orcum in scenam inducere, gladium ferentem quo crinem Alcesti abscindat. Euripidem hoc a Poenia, antiquo tragico, mutuatum.] Sane sciendum, hoc ideo nunc fieri, quia certis consecrationibus solebant homines facere, ut muniti essent adversus fortunae impetus; nec poterant mori, nisi exauctorati illa consecratione. Unde circa Didonem ista servantur. — 696. [*Nam quia nec fato;* cum dicat Virgilius (10, 467.): *Stat sua cuique dies*, quomodo hoc dicit: *Nam quia nec fato, merita nec morte peribat, Sed misera ante diem.* Nam si *fato* vivimus, quid agunt *merita?* si pensamur *meritis*, quae vis *fati?* quomodo hic et *fatum* admittit et *meritum?* Deinde cum dixerit *Stat sua cuique dies*, quomodo dicit *ante diem?* Harum rerum ratio sic redditur: Sicut et *fata* quae dicuntur *denuntiativa*, sunt alia fata quae *condicionalia* vocantur. *Denuntiativa* sunt quae omnimodo eventura deferunt, ut verbi gratia *Pompeius ter triumphaturus est.* Hoc illi fata dederunt, ut ubicunque terrarum fuerit ter triumphet: non potest aliter evenire, et ideo fatum quod hoc denuntiat *denuntiativum* vocatur. *Condicionale* vero huiusmodi est, *Pompeius si post Pharsalicum bellum Aegypti litus attigerit, ferro peribit*, hic non omnimodo necesse erat ut videret Aegyptum, sed si casus illum ad aliam regionem forte duxisset evaserat. Sic et apud Homerum Achilles refert, matrem deam sibi dixisse, ut, si bello Troiano se subtraheret, et reducem patriae daret, alta senecta viveret, sed inglorius; si vero apud Troiam pugnando perseveraret, adeptus magnam gloriam primaevus occumberet. Vides igitur condicionem fati sub duplici eventus exspectatione pendere. Achilli enim dies statuta erat, qua domum repetens senex periret, sed quia bellum non reliquit, obiit quidem ante diem fato statutum, sed nec tum sine fato, quia de gemina fati auctoritate veniebat utraque condicio. Sic et Didoni decretum fuerat ut urbem praeclaram statueret, ulcisceretur virum, poenas de parricidio fratris exigeret. Pervenerat autem ad seram mortem sine ulla felicitatis offensa, si Troiana classis ad litus Africae non veniret, qua portum Carthaginis ingressa, nec continuaretur ulterius reginae nota felicitas, nec expectaretur ad mortem dies illa sera quae fuerat constituta. Haec sciens Maro inducit ipsam Didonem in extremis suis ista dicentem: *Urbem praeclaram statui, mea moenia vidi Ulta virum, poenas inimico a fratre recepi, Felix heu nimium felix si litora tantum, Nunquam Dardaniae teti-*

gissent nostra carinae. Sic et Vulcanus respondens Veneri armari filium postulanti conditionale fatum adserit fuisse Troianis, ut si Aeneas coelestibus armis fuisset armatus, annos X. ultra quam stetit Troia duraret, nec Priamus ante idem tempus periret: quo praesidio praetermisso praeparandae Troianae incolumitatis extincta conditio est, et hoc est quod ait (8, 396.): *Similis si cura fuisset*; et quod dicit, *Fas nobis*, etc. hoc est per fata licuisset: Si enim nefas est obviare fatis, fas est omne quod permittente fatorum lege praestatur. Ergo sensus hic est: Cura quae tibi nunc est, si stante Troia fuisset, armari filium tuum mihi per fata licuisset, propter rationem scilicet conditionalis fati et vitam Priami, et regna Troiae tam Iuppiter quam fata servassent, cum hoc decreti condicio contineret. Ergo *stat sua cuique dies*, aut denuntiativo fato et mutationem omnino non recipit, aut condicionali et si eventum alterum casus adtulerit, non inspecta die acceleratur interitus: quod ergo dixit: *Nam quia nec fato, merita nec morte peribat*, nolo illum putes universa confundere: Illi enim dicuntur non fato perire sed merito, quia maxima in deos, et non ignoscenda committunt, ut Salmoneus, ut contemptor divum Mezentius, ut Tityus, ut Ixion, quos si fato dixeris oppetisse, pugnaveris, nam qui excedunt delinquendi modum ipsi sibi poenam sanciunt, quam si fatis imputandam putaveris, excusas peremptorum reatum, hoc est ergo quod dicit: *Nam quia nec fato*, i. e. denuntiativo, *merita nec morte*, i. e. nullo immani crimine commisso; sed *misera ante diem* hoc est uno de conditionalibus fatis statuto: Si Troianae classis non contigisset adventus.] — 697. *Sed misera ante diem*; non est contrarium quod dicit in decimo: *Stat sua cuique dies*, Nam, ut saepe diximus, secundum sectas loquitur: et hoc secundum alios [Epicureos scil.], illud secundum alios [Stoicos nimirum,] dictum est. Quanquam grammaticae responsioni possit sufficere (E. 10, 69.): *Omnia vincit amor: et nos cedamus amori*. [*Furore*; quia pudica in amorem devenerat.] — 698. *Flavum crinem*; matronis nunquam flava coma dabatur, sed nigra; unde Iuvenalis (6, 120.): *Et nigro flavum crinem abscondente galero*. Huic ergo datur quasi turpi. [Aut *Flavum*, quia in Catone legitur de matronarum crinibus: *Flavo cinere unctitabant ut rutilae essent*.] — 699. *Caput damnaverat*; necdum eam morti destinaverat, [potest accipi: *Stygioque caput damnaverat orco*: ut Didonem voto liberaret quod semper omnes optant ut sine cruciatu moriantur, nam subiunxit: *Hunc ego diti Sacrum, iussa fero, teque isto corpore solvo*, i. e. libero, vel illud ab orco nondum liberaverat, cum illa devotum crinem adhuc retinens, inter reos esset. Ergo cuiuscunque debiti, i. e. reatus damnatio finem facit. *Damnare* autem est damno adficere, i. e. debito liberare. Ideo et cum vota suscipimus, rei voti dicimur donec consequamur beneficium, et donec condemnemur, i. e. promissa solvamus, ut (E. 5, 80.): *Damnabis tu quoque votis*. Et bene poëta non ait, illam damnaverat, sed caput ipsum unde crinis fuerat auferendus.] — 700. *Iris roscida*; quia cum nubibus fit pluvialibus (codd. *o. n. est, quae* etc.), quae rore non carent. *Adverso sole*; bene naturalem rem expressit. Iris enim nisi e regione Solis non fit, cui varios colores

illa dat res: quia est aqua tenuis, aër lucidus, et nubes caligantes inradiante (codd. *irradiata*; Guelf. I. *irradiant et*) isto varios creant colores. — 703. [*Sacrum iussa fero*; Euripides Alcestin Diti sacratum habuisse crinem dicit, quod Poëta transtulit ad Didonem.] *Corpore solvo*; [i. e. animam tuam,] quia ait supra: *Nexosque resolveret artus.* — 704. *Omnis et una*; uno impetu effusa est vita, i. e. anima. *Dilapsus calor*; secundum eos qui dicunt, animam calorem esse, qua recedente corpus friget; ut (6, 219.): *Corpusque lavant frigentis et ungunt.* — 705. *In ventos vita recessit*; i. e. anima, ut in quarto Georgicorum, (Guelf. I. II. *ut in sexto*) (224.): *Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.* Et dicendo *in ventos*, aut eos sequitur, qui animam aërem dicunt: hoc est, in materiam suam redire (codd. et al. *rediit* s. *redit*), aut certe eos qui dicunt, animam perire cum corpore: ut intelligamus *evanuit*, *in ventos recessit*: ut in nono (312.): *Sed aurae omnia discerpunt*, [*et nubibus irrita donant*, i. e. evanescunt.]

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. V.

1. *Interea;* dum fletur aut sepelitur Dido, et hoc sermone librum, ut solet, superioribus iunxit, cuius pars maior ex Homero sumpta est. Nam omnia quae hic commemorat, exhibentur circa tumulum Patrocli, nisi quod illic curule exercetur, hic navale certamen. Sane intelligendum, non potuisse fieri, ut una nec plena die Aeneas ad Siciliam perveniret. Unde accipiendum est, sicut supra legimus, quod circa primum ortum lucis navigavit: ut (4, 586.): *Regina e speculis ut primum albescere lucem Vidit, et aequatis classem procedere velis.* Ergo tota die dum se Dido interemit, dum fletur, paululum provectus (Guelf. I. II. *profect.*) est, leniter spirantibus ventis: et flammas rogi circa vesperam vidit, quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem quo per diem cadavera non incendebantur. Deinde tota navigans nocte et alterius diei parte ad Siciliam pervenit. *Medium;* aut *medium* est quicquid a principio recedit, et necdum finem sortitur: aut *medium*, sic altum, ut medium putares: ut (3, 664.): *Graditurque per aequor Iam medium.* Nam vere *medium* sequenti indicat loco: *Ut pelagus tenuere rates, nec iam amplius ulla Occurrit tellus.* [Sane speciem pro genere posuit; nam *mare* significat *maria*. *Tenebat*; nautico usus est verbo, ut (4, 46.): *Iliacas vento tenuisse carinas.* Et (3, 686.): *Ni teneant cursus.*] —. 2. *Certus;* aut indubitabiliter pergens, [i. e. itineris sui certus,] aut *certus Aeneas*, i. e. sollers, strenuus, [velox] ut (1, 576.): *Equidem per litora certos Dimittam.* *Atros Aquilone;* quos nuper flans Aquilo

atros effecerat: ut: *Et mediis properas Aquilonibus ire per altum.* Nam [ex Africa venientibus Auster secundus est, Aquilo adversus, ergo hoc dicit quod fluctus, qui atri esse consuerunt Aquilonis flatu qui ante flaverat secundo flatu, secarit Aeneas surgente Zephyro, ut Mercurius (4, 562.): *Nec Zephyros audis spirare secundos.* Sed] novimus, tempestatis hanc esse naturam, ut reliquias venti teneat, etiam in alterius flatu. [Sicut Lucanus (3, 549): *Ut quotiens aestus Zephyris Eurisque repugnat, Huc abeunt fluctus, illuc mare.*] *Atros* autem secundum Plinium dicit, qui ait in Naturali Historia, non esse maris certum colorem: sed pro qualitate ventorum mutari: et aut flavum esse, aut luculentum (al. *lutul.*), aut atrum. — 4. *Collucent flammis*; lucent undique. In honorem enim regum cum facibus procedebatur a populo. Unde ait de Pallante (11, 143.): *Lucet via longo Ordine flammarum, et late discriminat agros.* Postea etiam funebres lectulos proferre coeperunt. Unde est [etiam] in sexto (874.): *Vel quae Tyberine videbis Funera,* [*cum tumulum praeterlabere;*] cum de Marcello aedili diceret, filio sororis Augusti, in cuius honorem hoc factum est. *Quae tantum*; in quantitate est admiratio. Sane sciendum, Varronem dicere, Aenean ab Anna amatum: et licet, ut supra (4, 682.) diximus, plurimum tempus intersit, lectum tamen est. — 5. *Causa latet: duri* etc.; [*duri dolores*, ὑπέρθεσις est: sed expositio talis est:] Ignorabant [quidem] causam [Troiani,] coniecturis tamen propius accedebant. Nam *duri dolores magno amore polluto*, i. e. laeso: et notus feminarum furor docebat Troianos pertriste (Guelf. I. II. *ducebat Tr. per tr.*), augurium, scilicet ut crederent se interemisse Didonem. Multi dicunt *Ducunt*, dilacerant: ut ad supradictas duas causas tertia accedat. Percellebant, inquit, animos Troianorum, quod nascebantur duri dolores amore polluto: quod notus erat feminae furor: quod ignem rogi videbant, i. e. omen navigantibus triste. Ut *Pertriste*, valde triste sit. Sed si sic intellexerimus, tertio dicto congruit tantum, non etiam superioribus: nec enim Troiani navigantes iam poterant aut de amore, aut de furore Didonis esse solliciti. — 7. [*Triste per augurium*; quidam *augurium* pro coniectura accipiunt, sed in quarto libro (453.) relatum est, duplici modo diras fieri. aut in signis, aut quocunque modo, aut quacunque parte. Sed de signis diram fieri in tertio (246.) de Harpyiis et in quarto de Didone significatum est: nunc quocunque modo diram fieri sic ostenditur, cum facit Aenean ex Africa navigantem flammam e rogo Didonis adtendere, dixit enim: *Quae tantum accenderit ignem Causa latet,* usque, *pectora ducunt.* Cum enim dat ubique Aeneae auguriorum peritiam, ostendit scisse eum etiam haec pugna (signa) inter diras referri *, quod verum fuisse declarat secuta tempestas. *Teucrorum pectora ducunt*; sicut dictum est (4, 384. 661.) propter visas flammas rogales quae malum navigantibus omen efficiunt, et Troiani auguriorum periti sunt, nam neque ad Italiam veniunt, et mox naves incendio amittuntur.] — 8. *Rates*; pro navibus abusive posuit. — 9. [*Occurrit tellus*; iucunde occurrit: e contrario (3, 72.): Terraeque urbesque recedunt. *Maria undique et undique coelum*; ecce vere nunc est medium mare. Homeri est (Od. μ, 203.): *Οὐδέ τις ἄλλη Φαίνετο*

γαιάων, ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα.] — 10. *Olli;* aut tunc: aut illi. *Supra caput;* [periculosus], inevitabilis, mortifer. Nec enim simpliciter dictum est, cum omnis imber supra caput sit. — 11. [*Noctem;* tenebras, hiemem, tempestatem: Graeci enim χειμῶνα, et non solum anni tempus, sed et tempestatem significant.] *Inhorruit unda tenebris;* hoc est et noctis, et nubium. — 12. *Ipse gubernator;* [ἐμφατικῶς hoc est,] qui debuit esse solatio. *Puppi ab alta;* subaudis: *Haec ait.* — 13. *Quia nam;* i. e. cur. Et est interrogantis adverbium, quo usus est bis hic, et in decimo (6.): *Coelicolae magni quianam sententia vobis Versa retro?* [*Nimbi;* pro nubes.] — 15. *Colligere arma iubet;* vela contrahere, non penitus deponere. Nam dicit: *Obliquatque sinus in ventum.* — 16. [*Obliquatque sinus in ventum;* contra eam partem qua venti flabant, et eleganter per totum, gubernatorem ostendit ante omnia tentare, quam ad confessionem descendat. — 17. *Magnanime Aenea;* fortissime, et est epitheton sumptum ex tempore; hoc est qui non consternaris. Sic in quarto ubi nuptias facturus est, ait (141.): *Ipse ante alios pulcherrimus omnes.*] *Iuppiter auctor;* aut nostrae navigationis; aut secundum usum locutus est: nec si huius rei auctorem se Iuppiter faciat. Et multi quaerunt, quomodo *auctor Iuppiter*, cum Apollini dicat (6, 59.): *Tot maria intravi duce te.* Sed legimus (3, 251.): *Quae Phoebo pater omnipotens:* et specialiter navigationis ex Africa auctor est Iuppiter. — 18. *Hoc coelo;* [hoc est] aëre. *In hoc coelo qui dicitur aër;* sic[ut] Lucretius (4, 133.) posuit. — 19. *Mutati transversa fremunt;* i. e., hinc atque hinc, [quod est ex transverso; Varro de ora maritima: *Nihil enim venti, ut docti dixerunt, nisi aër multus fluens transversus.*] Est autem adverbium factum de nomine: ut (9, 124.): *Cunctatur et amnis Rauca sonans.* Item (G. 3, 499.): *Et pede terram crebra ferit.* Nomen et adverbium plerumque in se transeunt: ut (7, 399.): *Torvumque repente clamat*, i. e. torve. Item adverbium in nomen: ut (G. 3, 325.): *Dum mane novum:* [et] accepta declinatione factum est nomen. Sic Persius (5, 68.): *Iam cras hesternum [heu] consumpsimus, ecce aliud cras.* Sed nomen cum adverbium esse coeperit, fit indeclinabile: adverbium, cum nomen esse coeperit, declinatur. Unde ait Plautus (Most. 3, 2, 80.): *A mani (mane) usque ad vesperum.* *A mani* (Guelf. I. II. *a mane*) autem propter tetraptoton non dixit. Cum enim in alienum ius transeunt hae partes, non suis, sed earum ad quas transierint, utuntur potestatibus, in declinatione dumtaxat. Nam temporum rationem suam reservant: ut hoc loco *Transversa*, cum adverbium sit, *a* tamen brevis est: quia venit ex nomine, licet duae consonantes sequantur: cum sciamus, *a* terminata adverbia longa esse, ut paulo post: *Et frustra cerno te tendere contra.* *Et vespere ab atro;* i. e. [ab occidente nubibus confuso, hoc est] quo tendimus: nec enim sine ratione post generalitatem addidit speciem. [Quidam autem ideo *atro* dicunt, quia ubi dies occidens, atra omnia facit, i. e. noctem.] — 20. *In nubem cogitur aër;* nubes enim aëris densitas facit: ut (G. 1, 419.): *Densat* (codd. *denset*), *erant quae rara modo, et quae densa relaxat:* [Contrario (1, 587.): *Scindit se nubes, et in aethera purgat apertum.* — 21. *Nec nos obniti*

contra; κατ' αὐτοῦ. Sufficiebat enim aut obniti, aut contra niti.] *Tendere*; pro contendere Aphaeresis est. [*Tantum*; aut quantum adversa tempestas valet, aut *tantum*, pro in tantum, ut (2, 776.): *Quid tantum insano iuvat indulgere labori.* — 22. *Sufficimus*; hic simpliciter, alibi subministrare significat: ut (2, 424.): *Sufficit humorem, et gravidas cum vomere fruges.*] *Sequamur*; fortunam scilicet. — 23. [*Quoque* etc.; videtur bis idem dixisse.] *Nec litora longe*; a facili [et deest *esse*.] — 24. *Fida*; propter Acestis affinitatem. *Fraterna Erycis*; propter Erycem, Butae et Veneris filium: secundum alios, Neptuni et Veneris, [regem Siciliae, unum sicut dicitur de numero Argonautarum.] *Sicanos*; corripuit *si*, alibi producit: ut (3, 692.): *Sicanio praetenta sinu.* — 25. *Rite memor servata remetior astra*; si *rite remetior astra*, paulo (Guelf. *celo*) ante servata: scilicet ante tempestatem. Colligit autem vicinitatem ex ratione cursus, qui a peritis horis colligitur, quas indicant [sidera (al. *astra*)]. — 27. *Iamdudum*; non tantum hero[ic]um est, quod dat Aeneae gubernandi scientiam, sed etiam ad prooeconomiam pertinet. Dicturus enim est (868.): *Et ipse ratem nocturnis rexit in undis.* [*Frustra* etc.; ad illud respondit: *Nec nos obniti contra, nec tendere tantum Sufficimus.*] — 28. *Flecte viam*; ex re mira nata declamatio. In terra enim a via deflectimus nos: in mari ipsam deflectimus viam. [Non ergo velorum viam, sed per vela ipsius currus viam dixit. *Flecte* autem significat muta, ut Pacuvius: *Quae meum venenis flexit socium pectora*, et hic ad illud respondit: *Quoque vocat vertamus iter.*] — 29. *Fessas naves*; pro *nos fessos*. [Vel *Fessas*, quassas, nec ad plenum refectas. *Dimittere*; pro immittere.] — 30. *Dardanium Acesten*; ut et supra (1, 550.) diximus, Hippotes filiam suam Segestam (al. *Egestam*) ne ad cetos religaretur, superposuit naviculae, et misit quo sors tulisset. Quae delata ad Siciliam, Crinisus (Crimisus; al. *Crimnis*.) fluvius concubuit [cum ea] conversus in canem, unde Acestes natus est. [Vel, ut quibusdam videtur, Egestus; unde supra (1, 550.): *Troiano a sanguine clarus Acestes.* Huius rei ut esset indicium. . . . * effigiem (nummum effigie) canis percussum Siculi habuerunt. Alii dicunt, Laomedontem regem Troianorum, cum graviter cives sui ab eo ceto, i. e. bellua marina, infestarentur, propterea quod mercedem Neptuno ob fabricatos muros negasset, ad templum Iovis Ammonis scitatum misisse de mali remedio vel fine, cui cum esset responsum, ut filiam suam Hesionam belluae offerret, et hoc a civibus facere cogeretur, fore respondit si ante eorum filias belluae obiecisset: quo facto cum plures puellae a ceto absumptae essent, plerique parentes filias in longinqua miserunt, ex quibus una Troia, nomine Silvae Aegesta * (nomine Segesta) delata in Siciliam est, et a Crimiso, sicut dictum est, compressa, edidit Acesten. Alii dicunt, Laomedontem, cum, sicut narratum est, propter filiam suam seditionem a civibus pertulisset, unum de Troianis auctorem seditionis occidisse, filiasque eius mercatoribus exponendas dedisse, a quibus illae in Sicilia prope Crimisum amnem relictae sunt, quarum ille una in canem conversus compressa * quidam (unam in c. c. compressit. Quid.) dicunt Segestam reversam in matrimonium a Capye ductam, ex quibus Anchisen natum.] *Servat*; [hic] tenet: ut

(7, 52.): *Tantas servabat filia sedes*; [vel certe *servat*, habet. — 31. *Gremio complectitur ossa*; quasi de matre dixit, et quaeritur, cur hoc Palinurus, cum ad Siciliam suaderet *divertere*, non dixerit, nisi forte quod luctus Aenean noluerit admonere, propter quod ante (3, 707.) Aeneas causa mortis paternae Siciliam *oram illaetabilem* dixerit.] — 32. *Secundi Zephyri*; [quomodo, si tempestas est; sed] iam *secundi*, post conversionem navigii (codd. et al. *navis*.) — 34. *Et tandem*; vacans particula est *tandem*: ut (1, 331.): *Et quo sub coelo tandem*: nam cur *tandem*, cum dicat: *Fertur cita gurgite classis?* [aut *tandem*, ideo quia navigantibus etiam cita navigatio tarda videtur, aut tandem periculis liberati. *Laeti*; qui in tempore tempestate caruissent. *Notae*; notae harenae, ad notam harenam; et utrum *notae*, dulci? an quia iam ibi fuerant? ut (1, 34.): *Vix e conspectu Siculae telluris in altum*. — 35. *Excelso*; utrum ἄνυφεν, an *ex celso* pro excelso?] *Miratus*; is qui mirabatur: aut certe *miratus occurrit*. [Et bene temperato usus est verbo, ne videretur, aut quasi inhospitalis dolere, aut exultare voti nescius Troianorum.] — 37. *Horridus*; terribilis. *In iaculis*; [in hastis, Ennius, *Levesque sequuntur in hastis*.] *Libystidis ursae*; (Guelf. I. pro his: Cum Africa ursos non habeat, *libystidis* civitas est Siciliae, in qua ursi plurimi sunt.) Aut re vera *ursae*: aut ferae Africanae, [i. e. leonis aut pardi. — 39. *Non immemor*; liptotes figura. — 40. *Gratatur*; quidam *gratatur* non gratulatur, sed laetatur accipiunt, ut quod ad Troianorum votum pertinet iverit* ad Siciliam reversus quod ad suum animum gaudeat (Burm. coni. pert., noluerit Siciliam reversos (sc. Troianos), quod ad s. an. (sc. *pert.*) g.). Pacuvius in Hermiona hoc verbum posuit: *Ibo, atque dicam, frequentes ut eant gratatum hospiti*. Accius Pelopidis: *Nec tibi me in hac re gratari decet*, quidam tamen reprehendunt quod penitus non dederit verba Acesti gratulanti. *Reduces*; salvos alibi (1, 397.): *Ut reduces illi ludunt*.] *Gaza Agresti*; opibus rusticanis. Nam *gaza* omnis fructus est (Burm. coni. nam eorum omn. gaza, fructus est). — 42. *Stellas fugarat*; poëtice dixit. Nam si *stellae* ab *stando* dictae sunt, [quia] non fugantur. Semper enim fixae sunt praeter planetas. [Et est indicativus modus pro coniunctivo cum fugasset tempestates. — 43. *Clara dies*; ad comparationem. — 44. *Advocat Aeneas*; *advocata* enim proprie contio dicitur.] — 45. *Dardanidae magni*; frequenter, ut diximus, ad opus suum Virgilius aliqua ex historia derivat. Nam sic omnia inducit, quasi divini honores solvantur Anchisae, quos constat Iulio Caesari tribuisse Augustum. Et bene dicit: *Genus alto a sanguine divûm*. Nam per tacitam oeconomiam ostendit, debere Anchisen generis sui honorem mereri. Unde est (9, 642.): *Diis genite et geniture deos*. *A sanguine divûm*; *divûm* et *deorum* indifferenter plerumque ponit poëta, quamquam sit discretio, ut *deos* perpetuos dicamus, *divos* ex hominibus factos, quasi qui *diem obierint*. Unde *divos* etiam imperatores vocamus. [Iuvenalis (6, 115.): *Respice rivales divorum*.] Sed Varro et Atteius (Guelf. I. *Atelus*; II. *athateius*) contra sentiunt, dicentes, *divos* perpetuos, *deos*, qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii manes, quod tangit in duodecimo dicens (139.): *Diva deam stagnis*

quae fluminibusque sonoris Praesidet. — 46. *Annuus orbis;* quia menses in [se]se recurrunt, et annum faciunt. Unde et *annulus* quasi *annuus* dictus. Sic alibi (G. 2, 402.): *Atque in se sua per vestigia volvitur annus,* [ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι, a renovando.] — 47. *Divini;* aut laus est: ut (E. 3, 37.): *Divini opus Alcimedontis.* Aut re vera *divini,* [i. e. vaticinantis; nam ait (7, 122.): *Genitor mihi talia namque*] *Nunc repeto, Anchises, fatorum arcana reliquit.* [Multa enim antiqua lectio, Anchisen futurorum scientem concelebrat, aut *divini* i. e. dei, quia apud Romanos defunctorum parentes Dei a filiis vocabantur.] — 48. *Moestas aras;* [aut ipsi moesti; aut] medium se praebet. Nam et hominem fuisse novit, et vult eum ex consecratione numen effectum. Nam *moestas aras* ad hominem pertinet, i. e. diis manibus consecratas. Et quod paulo post dicit (93.): *Altaria linquit:* aliquid vult esse divinitatis post apotheosin, [posteaquam deus confirmatus est.] Unde est (84.): *Et adytis:* quae templorum sunt. Et (93.): *Successit tumulo:* quod est hominis. — 49. *Nisi fallor;* non quasi nescius dixit: sed propter anni confusionem, quae erat apud maiores. Nam ante Caesarem qui nobis anni rationem composuit, quam hodieque servamus, intercalabantur dies (cod. Lips. *decem d.*): ut etiam in Verrinis (2, 52.) legimus; scilicet Lunae non congruente ratione. Annum autem primo Eudoxus: post Hipparchus: deinde Ptolemaeus (Guelf. I. II. *Ptolom.*): ad ultimum Caesar deprehendit. *Acerbum;* propter perditum patrem. — 50. *Honoratum;* quia deus effectus est. *Sic dii voluistis;* ut in tertio (3.): [*Sic*] *visum superis.* Semper enim de diis salva veneratione conqueritur: [Sane subaudiendum extrinsecus.] — 51. *Gaetulis agerem si syrtibus;* si in Gaetulis Syrtibus agerem, i. e. essem. Et bene aut desertos, aut hostiles commemorat locos. [Sane multis modis hoc loco ludos fieri debere dicit, a necessitate: *Hunc ego Gaetulis,* etc. ab opportunitate: *Nunc ultro ad cineres ipsius;* ut et praemiis invitet: *Bina boum vobis Troia,* etc. deinde genera certaminum: *Quive pedum cursu valet,* etc. et orationem auspicato concludit, dicendo: *Ore favete omnes, et cingite tempora ramis. Exul;* extra solum suum.] — 52. *Argolicove mari;* Ionico (Guelf. I. *illirico*) et Adriatico. *Deprensus;* occupatus, et proprie navigantium est: ut (G. 4, 421.): *Deprensis olim statio tutissima nautis. Urbe Mycenae;* Graece dixit. Unde singularem numerum posuit. *Mycene* autem sicut *Thebe.* Iuvenalis (15, 6.): *Atque vetus Thebe centum iacet obruta portis;* ut sit *Mycene, Mycenes:* ut *Agave, Agaves.* Potest exinde Latinam [videri] fecisse declinationem: ut sit haec *Mycena* [*huius Mycenae:* ut *Fidena;*] et est Periphrasis *Urbe Mycenae,* i. e. *Mycenis:* ut (1, 248.): *Urbem Patavi.* — 53. *Annua vota tamen solennesque;* haec quasi numini. [Et *vota,* nove funebre sacrificium dixit, i. e. ludos funebres, cum vota rerum secundarum sint.] — 54. *Suis donis;* congruis [aut certe debitis.] Sunt enim tantum superorum: *munera* sunt inferorum: ut in Bucolicis (3, 62.): *Phoebo sua semper apud me Munera sunt lauri, et suave rubens hyacinthus.* [Ponit autem altaria, quae superorum deorum sunt, et hoc ideo quia Anchises iam deus est.] *Nunc ultro;* argumentum a minore ad maius. *Ultro* autem, aut ultra, i. e.

insuper, [hoc est amplius] numina praestiterunt; aut *ultro*, i. e. sponte sua, non [optantibus, vel] volentibus nobis. Vult enim ob hoc tempestatem ortam, non ut ab Italia depellerentur: sed quo sacra renovarentur Anchisae. — 56. [*Sine numine divûm*; sine voluntate et sine auctoritate. — 57. *Intramus*; pro intravimus.] — 58. *Celebremus honorem*; [quomodo *laetum honorem?* aut pro *nos laeti* aut *honorem*] non dicit exsequias. Nam et ventos quasi a numine vult petere. [Et eum deum ubique memorat, cum in subsequentibus etiam vino libarit, aut quod mortuis non licebat. — 59. *Poscamus ventos*; utrum tum, i. e. tum Deinde petamus ventos, et utrum a diis, an ab Anchise quem deum per templa commemorat.] — 60. *Posita*; constituta: ut (8, 53.): *Et posuere in montibus urbem Pallantis proavi de nomine Pallanteum.* Dicit autem: Petamus etiam hoc, ut velit nos in urbe constituta singulis quibusque annis sibi sacra persolvere: [et bene *sacra*, tanquam de deo, et *urbe posita*, hoc est non quasi exules et vagi.] — 62. *In naves*; per naves; multa enim *in* significat, ut diximus supra. — 63. [*Quos colit hospes Acestes*; non ait Siculos, sed quos Acestes incolit.] — 64. *Si* etc.; [aut pro confirmativa posita est, ut (G. 1, 7.): *Vestro si munere tellus*; ut sit *si*, pro *cum*, i. e. cum venerit, aut *Si* pro dubitativa est, ut accipiamus *almum*, *serenum*, i. e. si dederit diem serenum, et talem qualis ludis aptus est. Ergo] non de die, qui certus est, dubitat: sed de serenitate. Unde paulo post (101.): *Serena iam luce.* Et sciendum, quia apud maiores ubi ubi (al. ubicunque) quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur. Unde est (6, 153.): *Sedibus hunc refer ante suis*, [*et conde sepulcro*;] et illic septem erat diebus, octavo incendebatur, nono sepeliebatur. Unde Horatius (Epod. 17, 48.): *Novemdiales dissipare pulveres.* Unde etiam ludi, qui in honorem mortuorum celebrabantur, *novemdiales* dicuntur. Sciendum, quia etiam domi suae sepeliebantur: unde orta est consuetudo, ut dii penates colantur in domibus. [Nonnulli tamen *si* pro *quando* accipiunt.] — 66. *Prima*; re vera *prima*. Nam cetera non eo quo dicit editurus est ordine. [Ergo ἀνακόλουθον. — 67. *Quique pedum*; i. e. hinc vel inde.] *Viribus audax*; hoc ad omnia pertinet. [Et potest non subdistingui; quamvis quidam luctationem accipiant, quod non reddidit.] — 68. *Aut iaculo* etc.; i. e. iactu velocium sagittarum: ut vacet *ve*. Sic ista iunxit in nono (10, 754.): *Insidiis* (*Insignis*) *iaculo et longe fallente sagitta.* I. e. iaculo longe fallentis sagittae. Nam non exhibuit iaculatores. [Aut notandum, quod iaculatores promisit, nec exhibuit. *Melior*; comparativum pro absoluto, sed in usu, iam, et pro absolutis accipiuntur. — 69. *Crudo caestu*; aut crudeli, aut duro. [Ut sit simpliciter dictum, quod ex corio duro sit.] *Caestus* autem per diphthongon, pugilum arma significat. Habet etiam pluralem numerum, et est quartae formae. Nam *cestus*, *cesti* numeri tantum singularis sine diphthongo balteum Veneris significat. — 70. *Praemia palmae*; i. e. virtutis: a praecedenti, id quod sequitur. — 71. *Ore favete*; apto sermone usus est, et sacrificio et ludis. Nam in sacris taciturnitas [necessaria est, quod etiam praeco magistratu sacrificante dicebat, *favete linguis*, *favete vocibus*, hoc est bona omina habete, aut tacete:]

in ludis [quoque] necessarius favor est, [quem propter plausum futuris spectatoribus dicit (dat.)] *Favet* autem ore quis etiam per taciturnitatem. Horatius [posuit] (Carm. 3, 1.): *Favete linguis, carmina non prius audita musarum Sacerdos. Cingite tempora ramis*; ex Romano more. Nam festis ludis omnis aetas coronata spectabat, quod ostendit per Aeneam, Acesten, Ascanium, per quos omnem demonstrat aetatem. — 72. *Materna myrto*; vel quasi filius, vel quasi Veneris sacrificaturus marito (Guelf. I. II. *q. Veneri sacr.*). [Et quia dixerit *ramis* superius, ipse reddidit cum dicit *myrto*. Unde autem *myrtus* Veneri dicata est? Fabula autem talis est: Myra (Myrrha) Cinyrae filia cum adamasset patrem, et eius se... tu * pro (se stupro; Heins. *toro*) nocturnis horis captata ebrietate paterna subiecisset, gravidaque eadem esset facta, prodito incesto cum patrem insequentem se stricto gladio fugeret, in arborem versa est: quae cum infantem, quem intra uterum habuerat, etiam in cortice retineret, percussa, ut quidam volunt, a patris gladio, ut quidam, ab apro, parvulum edidit, quem educatum Nymphae *Adonem* appellaverunt. Hunc Venus vehementissime dilexit, et cum ira Martis ab apro esset occisus sanguinem eius vertit in florem qui nunquam vento decuti dicitur. Arborem quoque *myrtum*, ex qua puer natus fuerat, tutelae suae adscripsit: quamvis alii dicant, ideo *myrtum* Veneri dicatam, quia cum e mari exisset ne nuda conspiceretur, [con]latuit in myrto, vel quia fragilis est arbor ipsa, ut amor inconstans, vel quia iucundi odoris, ut (E. 2, 55.): *Sic positae quoniam suaves miscetis odores.*] — 73. *Hoc Elymus facit*; princeps Troianorum, qui dicitur tres in Sicilia condidisse civitates [Ascam, Entellam, Egestam. Alii dicunt, eum post incensum Ilium cum Aceste in Siciliam venisse, eique participem fuisse. Alii Anchisae (*Anchisen?*) nothum filium tradunt habuisse (fuisse) Helymum regem in Sicilia genitum, Erycis fratrem fuisse dicunt. *] *Aevi maturus*; honestius quam si aevo maturo diceret; [vel certe *aevi maturi*. — 74. *Sequitur*; imitatur. Ut (3, 54.): *Victriciaque arma secutus.*] — 77. *Rite*; secundum ritum sacrificii, quod exigebat, ut libaret de mero Baccho, i. e. puro. *Carchesia* autem genus poculorum est. [Dicitur autem et summitas mali per quam funes traiiciunt.] — 78. *Humi*; terrae. *Lacte novo*; aut statim mulcto: aut post foetum, quod *colostrum* dicitur neutro genere. [Umbrae autem sanguine et lacte satiantur, unde feminae quae mortuos prosequuntur ubera tundunt, ut lac exprimant. Cuncti autem se lacerant ut sanguinem effundant.] *Sanguine sacro*; victimarum: ut diximus supra (3, 67.). Et notandum, quia partim quasi mortuo pari numero sacrificat: partim impari, quasi deo: ut (96.): *Caedit quinas de more bidentes.* [Par namque numerus divisibilis; per quod mortalitas significatur; impar autem dividi non potest; per quod immortalitas ostenditur.] Nam legimus (E. 8, 75.): *Numero deus impare gaudet.* — 79. *Purpureosque iacit flores*; ad sanguinis imitationem, in quo est sedes animae. Sic in sexto, (885.): *Purpureos spargam flores.* Item (6, 221.): *Purpureasque super vestes velamina nota*; scilicet, ut supra (2, 532.) diximus, ut sedis suae cognoscat imitationem. — 80. *Salve sancte parens*; *Salve* et *Vale* secundum Varronem in Logistoricis (Guelf. I. *lon-*

gis toroois, Guelf. II. *logis thoricis*) synonyma (Guelf. I. *omonima*) sunt. Unde his et in salutatione utimur, et in execrationibus: ut Terentius (Andr. 4, 2, 14.): *Valeant qui inter nos discidium volunt.* Unde etiam haec mortuis dicimus: non quod eis optemus salutem, in quibus nulla esse potest; sed ut significemus, nos sic digredi, ut ostendamus, eos nunquam in nostram communionem esse venturos. [Et hoc verbum *Salve* apud auctores bonos ter enuntiatum invenitur: *Salve Salve, resalve ter.*] *Iterum*; [pro secundo;] hic distinguendum: nam quo tempore sepeliit eum, dixit sine dubio *salve et vale.* — 81. *Recepti nequicquam cineres; cineres* pro ipso patre posuit: ac si diceret, salve pater de Troiae periculis (al. tantum: *Troia*) liberate. *Nequicquam* autem sine causa, propter quod sequitur: *Non licuit fines Italos fataliaque arva.* Alii ad historiam supra (2, 166.) dicta (al. supradictam) referunt, distinctione mutata, ut dicant: Recepti iterum cineres semel ex Troia, semel a Diomede: qui dicitur ossa eius eruta cum Palladio reddidisse [Aeneae.] *Nequicquam* autem secundum Epicureos, qui dicunt, omnia perire cum corpore. *Animaeque, umbraeque paternae;* vocativus pluralis est. Nam Plato, et Aristoteles et omnes periti dicunt, in homine quattuor esse animas: Unam vitalem, ut in vermibus qui tantum moventur. Aliam *sensualem*, ut in mutis animalibus: in quibus est sensus et timoris et gaudii. Tertiam *intellectualem*, ut in hominibus, qui et recte cogitare, et recte iudicare possunt. Et esse etiam quartam infra omnes, quae *physice* vocatur [*naturalis:*] ut est in herbis et in arboribus, quae etiam motu carentes, vitam tamen habent. Nam et nascuntur, et crescunt, et pereunt; unde est (G. 4, 330.): *Atque interfice messes.* His rebus colligitur, hominem harum omnium animarum esse participem. Unde et Sallustius ait (Catil. 1.): *Alterum nobis cum diis, alterum cum belluis commune est.* De *umbris* autem facilis est probatio. Nam si quattuor sunt animae, sequitur, ut tot sint umbrae: ut si quis inter duas stet lucernas, geminam umbram creat. Hoc autem de animis etiam Lucretius asserit: sed non tantum veritati studet, quam (al. *quantum*) sectae Epicureae. Alii ista fugientes, dicunt, *animae* et *umbrae* genitivum esse singularem: ut sit; cineres umbrae et animae paternae; quod non valde probandum est. Nec enim umbra, aut anima cineres habent. — 83. *Quicunque est;* [aut qui adhuc eum nusquam vidit, aut] taedio longae navigationis hoc dicit. — 84. [*Adytis ab imis;* ecce, sicut dictum (48.) est, ubique tanquam de deo loquitur; templorum enim et deorum *adyta* dicimus.] *Lubricus anguis;* labilis. Alias locum dicit: ut (335.): *Per lubrica surgens.* [Alii hoc secundum Platonem dictum volunt, qui ait animas per septem circulos ad corpora penetrare.] — 85. *Septem ingens gyros;* loci genium per magnitudinem vult probare, nullus enim locus sine genio est: qui per anguem plerumque ostenditur. Persius (1, 113.): *Pinge duos angues: pueri, sacer est locus;* [*extra Meiite.*] Sane hunc locum de Homero sumpsit, qui inducit Graecos apud Aulidem omen futuri decennalis belli ex serpente collegisse: qui etiam matrem consumpsit novem pullis (al. *puellis*) comesis [(Il. β, 308.): Ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα, δράκων, ἐπὶ νῶτα δαφοινός.] Ita ergo nunc etiam Aeneae omen

sui erroris ostenditur septem gyris. Nam septimus ei annus est finis erroris: et est optimum figmentum. Annus enim secundum Aegyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone caudam suam mordente: quia in se recurrit. *Gyros*; nomen legimus; verbum exinde non invenimus. — 86. *Amplexus placide*; [hoc est molliter,] repens quiete; [nec dixit *corripuit*, sed *amplexus est*.] — 87. *Caeruleae* etc.; *caeruleae notae*, et *fulgor auro*, [hoc est auri fulgore variatus.] *Incendebat*; i. e. illustrabat. — 90. *Agmine longo tandem*; post illos gyros tandem longo repere coepit *Agmine*, i. e. impetu, [tractu.] *Serpens*; participium est, non nomen: ac si diceret *repens*. — 92. *Libavitque dapes*; leviter gustavit epulas superpositas, quae *silicernium* dicuntur, quasi *silicenium* (Vos. *licen*. R. *silicin*.), super silicem positae (al. *positum*); [quae, peractis sacris, senibus dabantur, ut se cito morituros cognoscerent.] — 93. *Depasta altaria*; [*altaria* species ararum; *depasta* autem,] non a se. Nam supra ait: *Libavitque dapes*. Sed hoc dicit, tam diu permansit, quamdiu cuncta aris superposita flamma consumeret. — 95. *Geniumne loci*; quia, ut diximus, nullus locus sine genio [est.] *Famulumne parentis*; fuit enim haec maiorum consuetudo, sicut hodieque apud Indos est, ut quotiens reges moriebantur, cum his dilecti equi vel servi, et una de uxoribus carior [circa rogum occisi] incenderentur. Inter quas de hoc ipso erat magna contentio. Possumus ergo *famulum*, servum sepultum cum Anchisa accipere: aut per Apotheosin deum ostendit effectum. Unde ei *famulum* dat, quasi ministrum. Singula enim numina habent inferiores potestates [quasi] ministras: ut, Venus Adonim (Guelf. I. *adona*): Diana Virbium. Aut certe secundum Pythagoram dicit, qui primus deprehendit de medulla hominis, quae est in spina, anguem creari: quod etiam Ovidius in quinto decimo (389.) Metamorphoseon dicit, loquente Pythagora. — 97. *Nigrantes terga*; nigra terga habentes. — 99. *Manesque Acheronte remissos*; aut venientes de Acheronte [ad hanc parentationem:] aut certe *remissos Acheronte*, qui iam in Acheronte non essent post Apotheosin factam; [*Remissos*; ut remitterentur, post divinitatis confirmationem. — 100. *Quae cuique est copia*; pro sua quisque facultate. — 101. *Laeti dona ferunt*; alacres libenter et ipsi conferunt parentationem. — 102. *Fusi*; i. e. strati.] — 105. *Phaëtontis*; solis, ἀπὸ τοῦ φαίνειν. [Vel potius ἀπὸ τοῦ φάεος καὶ αἴθω. Sane de Phaetonte fabulam in decimo (180.) plenius invenies. *Circo*; hoc est in spatioso ludorum loco. — 106. *Fama finitimos*; utrum per se potius audienda, an et ipsa ad Acesten referenda, an subtiliter ad Aenean fama, nomen ad Acesten? — 107. *Exciérat*; evocaverat, invitaverat. *Laeto coetu*; pro ipsi laeti. — 108. *Visuri Aeneadas*; potest et absolute accipi *visuri Aeneadas*; potest et per syllepsin subaudiri *certantes*. *Certare parati*; hoc est parati ad certandum.] — 109. *Circo*; [hoc est, in] spatioso ludorum loco. *Locantur*; ponuntur. — 110. *Sacri tripodes*; sic pulchri, ut *sacros* putares: [vel quales sacrari solent.] Nec enim sacrilegus erat ut sacra donaret. Et sic dictum est, ut (3, 466.): *Dodoneosque lebetas*; quales sunt in Dodona. — 111. *Et palmae pretium victoribus*; zeugma utriusque lateris. Nam *victoribus pretium*, et ad supra-

dicta et ad dicenda pertinet. — 112. *Argenti aurique talenta; talenti* secundum varias gentes varium pondus est: sed apud Romanos talentum est septuaginta (al. *sexag.*) librae, sicut Plautus ostendit in Mustellaria (3, 1, 502.), qui ait, *duo talenta* esse *centum quadraginta* (al. *viginti*; cf. 9, 265.) *libras*. [*Talentum* vero *Aegyptium*, pondo LXXX. Varro tradit *talentum* pro bilance; sicut Homerus (Il. θ, 69.): Χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα. *Talentum* autem minarum LX. *Mina* drachmarum C. *Drachma* obolorum VI. *Obolus* aera continet VI. *Aes* minuta VI.] Legimus etiam, talentum esse paululum quiddam. Nam Homerus in ludis funebribus Patrocli, ultima praemia dicit duo talenta. Quod non (Guelf. II. *nos*) cogit aliquid minimum intelligere. Nam si primus victor bovem accipit, consequens non est, ut dicamus, ultimum tam magnum accepisse praemium. Unde apparet, talentum etiam minimum quiddam significare. — 113. *Et tuba commissos;* Romano more: sicut hodieque videmus omnibus ludis funebribus, ut sunt divorum. Nam si sacri sint, i. e. festi, lustrantur faculis. Antea etiam ab hymnis incipiebant. [*Commissos canit....* *] — 114. *Prima certamina;* Punico bello primum naumachiam ad exercitium instituere Romani coeperunt: postquam probarunt, gentes etiam navali certamine plurimum posse: ad quam rem in hoc certamine plurimum alludit poëta. *Pares;* aut pariter, aut diversis comparabiles rebus: ut sequentia indicant (153.): *Melior remis, sed pondere pinus. Tarda tenet.* [Aut *pares*, ordine remorum, quamvis Gyae tantummodo triremem dicit.] Aut *pares*, ita ut ante certamen videbantur. *Gravibus remis;* fortibus: ut (12 458.): *Ferit ense gravem Tymbraeus Osirin.* Nam graves inferunt tarditatem. — 116. *Remige;* erit nominativus *remex* (al. *remix*). Serenus, *Semiremex Herculis* (codd. *Hercule* s. *hercules*) *Pristin;* vel a tutela depicta, vel ἀπὸ τοῦ πρίζειν τὰ κύματα: i. e. [undas incidere] a secandis fluctibus. — 117. *Mox Italus;* subaudis futurus. Ipse enim familiam Memmiorum constituit. Et bene laudat familias nobilium. Nam a Sergio Sergia familia fuit, a Cloantho Cluentia; (L. *Cloentia*; al. *Cloenthia*): a Gya Gygania (Geg.), cuius nunc (non) facit mentionem. Nobiles autem familias a Troianis fuisse, Iuvenalis ostendit, ut (1, 99.): *Iubet a praecone vocari Ipsos Troiugenas. A quo nomine;* scilicet Mnesthei. Et Mnestheus sic est, ut *Tydeus*, [Tydei.] Nam diphthongos Graeca est. [*Memmi;* pro *Memmiorum*, genitivus singularis pro plurali, vel a quo nomine genus Ital. . . * Memmi. . * a quo nomine genus Memmii. . * genitivus singularis (vel a q. n. g. Italorum est. *Memmii*, ut non sit genit. sing. sed) nominativus pluralis.] — 118. *Ingenti mole;* motu: ut (3, 656.): *Magna se mole moventem.* [*Chimaeram;* fabula ex qua hoc nomen translatum est. talis est: Bellerofontes admissa per ignorantiam caede, profugit ad Proetum Argivorum regem, a quo cum esset susceptus hospitio, a Stheneboea uxore eius adamatus de stupro interpellatus est, qui cum frequentius hoc se indicaturum Proeto minaretur, praeoccupatus a Stheneboea ipse apud Proetum accusatus est, tanquam reginae castitatem adpetisset, quem cum Proetus ad Iovatem (Iobati) Lyciae regem socerum suum cum literis signatis, quibus praecipiebat, ut puniretur, misisset, Iovates Bellero-

fontem adversus Tympios sive Solimos, gentem ferocissimam misit, quos cum ille superasset, revertens in insidias quas sibi Iovates struxerat incidit, quibus etiam prostratis novissime missus adversus Chimaeram triplex monstrum, siquidem prima pars leo erat, posterior draco, in medio caput caprae quod ignes efflabat. Hanc ille vectus Pegaso equo qui volabat, occidit. Miratus hanc constantiam Iovates filiam suam ei cum parte regni in matrimonio dedit.] — 119. *Urbis opus*; ita magnae, ut urbem putares. *Triplici versu*; omnes enim Triremes fuerunt. *Versu* autem, aut ordine, ut (G. 4, 144.): *Ille etiam seras in versu distulit ulmos.* Aut *versu*, tractu, a *verrendo*: ut (8, 674.): *Aequora verrebant caudis, aestumque secabant.* Sane unus est sensus; [et est Graecum, nam illi στίχον dicunt.] — 120. *Pubes impellunt*; figura est: ut (1, 212.): *Pars, in frusta secant.* Et sciendum, inter *Barbarismum* et *Lexin*, hoc est, *Latinam et perfectam elocutionem*, *Metaplasmum* esse, qui in uno sermone fit ratione vitiosus. Item inter *Soloecismum* et *Schema*, i. e. perfectam sermonum connexionem *figura* est, quae fit contextu (codd. L. R. V. *contextus*) sermonum ratione vitiosa. Ergo *Metaplasmus* et *Figura* media sunt, et discernuntur peritia et imperitia. Fiunt autem ad ornatum. — 121. *Domus Sergia*; familia: ut (3, 85.): *Da propriam Tymbraee domum.* Et inde est *Sergius Catilina.* [*Tenet*; ultra tenet, vel servat.] — 122. *Centauro magna*; feminini est generis, si de navi dicas: ut [Terent. (Eun. prol. 32.)]: *In Eunuchum suam*, cum comoediam diceret. Iuvenalis contra sensit, dicens (1, 6.): *Et in tergo necdum finitus Orestes.* Sed sciendum, genera plerumque confundi, aut metrica ratione, aut hiatus causa. Sicut Horatius (Carm. 2, 16.): *Nec cupido sordidus aufert.* Cum significantes cupiditatem, feminino genere dicamus. Ipse etiam Virgilius ait (G. 3, 539.): *Timidi dammae, cervique fugaces:* cum ipse secundum fidem dixerit (E. 8, 28.): *Cum canibus timidae veniunt ad pocula dammae.* Et Horatius (Carm. 1, 2.): *Et superiecto pavidae natarunt aequore damae.* — 123. *Caerulea*; aut nigra, aut altae carinae. Omne enim *altum*, *nigrum* est: ut (6, 238.): *Scrupea tuta lacu nigro, nemorumque tenebris.* *Cluenti*; ad ipsum Apostropha est. — 124. *Est procul*; [modo] haud nimis longe, ut et supra (3, 13.) diximus. Sic in Bucolicis de nimia vicinitate ait (E. 6, 16.): *Serta procul tantum capiti delapsa* (V. R. *dil.*) *iacebant.* Interdum et satis longe significat. — 125. *Olim*; tunc fere cum cori nubibus abscondunt et obruunt (Lips. *obiic.*) sidera. — 127. *Tranquillo*; melius septimus [casus] est quam dativus. — 128. *Campus*; saxi latitudo. *Apricis*; sole gaudentibus. Sane *apricus* et locus dicitur sole calens, quod est opaco et abdito contrarium: et apricos homines (Lips. *senes*) dicimus locis apricis gaudentes. Virgilius (E. 9, 49.): *Duceret apricis in collibus uva colorem.* Persius (5, 78.): *Nostra ut Floralia possint Aprici meminisse senes.* *Apricum* autem quasi ἄνευ φρίκης, sine frigore; [inde et *Africa*, quod est calidior.] *Mergis*; Esacus (L. Guelf. II. Eserius, Guelf. I. R. Vos. Eserus, V. Eseris) Priami filius fuit: hic se praecipitavit [d]e muro, nec periit, et cum hoc saepius faceret, deorum miseratione in avem [con]versus est: quae ad imitationem [praecipitandi] quasi idem

facit [saepe mergendo. — 129. *Frondenti ex Ilice;* haec enim arbor in tutela Iovis est; et *frondenti*, pro *frondente*, dativum pro ablativo.] — 131. *Circumflectere;* bene uno sermone et profectionem complexus est, et reversionem. — 132. [*Legunt;* eligunt.] — 133. *Ductores;* domini navium, non gubernatores. — 134. *Populea velatur fronde iuventus*; Hebe, [Graece Ἥβη,] est Iuventus, [filia Iunonis,] uxor Herculis. Nunc ergo aut propter hoc iuventus (sic) utitur populeis coronis: aut ad imitationem virtutis. *Populus* enim Herculi consecrata est: ut (E. 7, 61.): *Populus Alcidae gratissima.* [Aut *populea*, quia ludi funebres sunt, et haec arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberum extraheret, nam et ipsa arbor *acherusia* vocatur.] — 135. *Nudatos;* bene *nudatos:* quia [veste] tecti esse consue[ve]runt. Nam *nudum* est, nunquam tectum, ut facies. [*Oleo perfusa;* oleo perfusos habens.] — 136. *Transtris;* et *transtra* dicuntur et *iuga*. Ut in sexto (411.): *Inde alias animas, quae per iuga longa sedebant. Intenta;* [porrecta, et bene] eodem sermone in diversis usus est rebus. Aliter enim brachia, aliter intendimus mentem. — 137. *Exultantiaque* etc.; hypallage omni parte pulsans pavor corda haurit, i. e. ferit, et exultare facit: ut (10, 314.): *Latus haurit apertum.* — 138. *Laudumque;* ne esset turpe, quod ait *pavor.* Sane istae sunt bellorum prolusiones. Unde etiam ad tubam geruntur. Sed sciendum, maioris aetatis funera ad tubam solere proferri (al. *perf.*). Persius (3, 103.): *Hinc tuba candelae*; minoris vero ad tibias: ut Statius de Archemoro (Theb. 6, 121.): [*Tibia enim*] *teneros solitum deducere manes.* — 139. *Finibus omnes;* secundum naturam ante generali usus est descriptione, venturus ad specialitatem. — 144. *Praecipites;* festinantes: ut (4, 573.): *Praecipites vigilate viri*; [et est hyperbole. Alias *praecipites*, temerarii et inconsulti.] *Biiugo*; [pro *bigarum:* nove dixit. Sane] et hoc celeritatis est. Plures enim se impediunt. — 145. *Carcere*; usurpavit. Nam *carcer* est numero tantum singulari, custodia noxiorum. *Carceres* vero tantum plurali ostia [et repagula,] quibus equi arcentur: unde et *carceres*, quasi *arceres*, secundum Varronem. — 147. *Iugis;* [pro equis] iugalibus. *Undantia* autem large effusa. — 149. *Consonat;* ideo consonat propter echo. Nostrae enim vocis est aemula: unde et *Resultant* (V. *resistant*) ait. — 151. *Elabitur;* praecurrit celeriter: ut (11, 588.): *Labere nympha polo.* — 152. *Turbam inter;* [tumultum, hoc est] in ipso principio. — 154. *Discrimine;* [vel] interstitio [vel certamine vel cursu.] Et bene variat, nunc naves, nunc ductores commemorans. — 155. *Priorem*; inter se, hoc est tertium. — 159. *Metamque tenebant;* nauticum verbum. — 160. *Princeps;* modo ordinis est. — 162. *Quo tantum mihi;* vacat *mihi*, ut solet plerumque. — 163. *Litus ama;* *litus* est omne quod aqua alluitur (Guelf. I. *abluitur*). Unde et saxum *litus* vocavit. *Stringat;* radat: ac si diceret: Hoc volo quod (codd. Burm. *hunc*, s. *huc voca*, *quod* s. *quo;* Guelf. II. tantum: *hunc voca.*) times. *Palmula*; extrema pars remi in modum palmae protenta. — 166. *Iterum;* hoc verbum et a poëta potest dici, ut: *Iterum revocabat:* et a Gya, ut: *Quo abis iterum:* non, *iterum pete.* — 169. *Inter navemque; que* vacat. —

172. *Exarsit iuveni*; causa pendet ex causa. Horatius (Carm. 3, 14.): *Non ego hoc ferrem calidus iuventa consule Planco* (Guelf. I. *parco*). — 173. *Nec lacrymis caruere genae*; nimis irascentum est. Cicero de Verre (4, 18.): *Cum irasceretur, lacrymas interdum vix teneret.* — 174. *Decorisque sui*; inhonestum est enim irasci, duci praesertim. *Sociumque salutis*; possumus intelligere *oblitus salutis suae socium*, i. e. gubernatorem. Possumus et *socium salutis suae oblitus*, pro sociorum, praecipitato scilicet gubernatore. — 176. *Ipse gubernaclo*; ut ostenderet nihil esse quod [etiam] ipse [qui] non [profusus erat] posset implere. [Ut in VI. Aeneid. (813.): *Cui deinde subibit.*] — 177. *Hortaturque viros*; aut ipse dicit Celeuma (Celeusma). Nam *hortatores* dicuntur, aut [hortatur ideo] quia consternati fuerant, perdito gubernatore. *Clavum*; fustem gubernaculi. — 179. *Iam senior* etc.; contra illud, quia occurrebat, gubernatorem natandi peritum fuisse debere: addidit seniorem veste madida. [Et ideo *gravis*, madida.] *Fluens* [autem] *in veste* i. e., cui (al. *cum*) vestis fluebat, honeste locutus est: sic Iuvenalis (5, 79.): *Et multo stillaret penula nimbo.* — 181. *Risere natantem*; unde in ludis voluptas quaeritur. — 182. *Revomentem*; saepius vomentem, [vel quod diu hauserat.] — 184. *Morantem*; imperitia gubernantis. — 186. (Guelf. I.: *Nec* etc.; *ille*, Gyas, nec carina periclitante, amisso Menoete gubernatore.) — 187. *Aemula pristis*; eiusdem rei studiosa. Ut: *illo aemulo atque imitatore studiorum meorum*; Cicero in Caesarianis (pro Marcel. 1.). Alias inimicum significat. — 189. *Insurgite*; econtra Lucanus (3, 543.): *Atque in transtra cadunt et remis pectora pulsant.* — 190. *Hectorei*; aut fortissimi [qualis Hector fuit:] aut revera quondam Hectoris socii. — 192. *Gaetulis*; Africanis. A parte totum. Nam Gaetulia Mediterranea est. Syrtes vero iuxta Libyam sunt. Sic de Syrtibus Horatius (Carm. 2, 6.): *Ubi maura semper aestuat unda.* Fuisse autem Troianos in Syrtibus ille indicat locus (1, 111.): *In brevia et Syrtes urget, miserabile visu. Ionio mari*; quando iuxta Charybdin navigaverunt. — 193. *Maleaeque*; Malea promontorium est Laonicae provinciae: ubi undae sunt *sequaces*, i. e. persecutrices: ut (G. 2, 274.): *Capreaeque sequaces Includunt* (Guelf. I. *illud.*). — 194. *Prima*; quasi quae soleo. *Mnestheus*; ille semper victor. — 196. *Hoc vincite*; loco victoriae sit ultimos non redire. — 197. *Nefas*; modo opprobrium; [quod] est viro forti, in quocunque certamine perdere. — 198. *Aerea*; fortis: ut (G. 3, 173.): *Et iunctos temo trahat aereus orbes.* Nam *puppis* aerea non est, sed *prora*. — 199. *Subtrahiturque solum*; unicuique rei quod subiacet, *solum* ei est, unde est *solum* navis, mare, et aër, avium, [et stellarum, coelum, unde Ovidius (Met. 1, 73.): *Astra tenent coeleste solum.*] Et est verbum cuius perlucida significatio per naturam non (al. *semper*) invenitur. — 200. *Rivis*; [quasi rivis], more rivorum: ac si *rivatim* diceret. — 202. *Furens animi*; [figurate dixit:] ut (12, 19.): *Praestans animi iuvenis.* — 203. *Interior*; sinisterior. Cicero (Verr. 1, 20.): *Quem omnia intus canere dicebant.* Sallustius: *Igitur introrsus prima* (V. *primae*) *Asiae Bithynia est. Iniquo*; angusto: ut (11, 531.): *Et silvis insedit iniquis.* — 204. *Procurrentibus*; praeminentibus (prom.),

[et obiectis] et veluti obviam venientibus (R. *et viam munientibus*, V. *viam ven.*). — 205. *Murice*; saxi acumen eminens per tranquillitatem. [Alibi significat piscem, cuius succo purpura tingitur, ut: *Saturata murice palla.*] — 207. *Morantur*; [i. e.] retro agunt. — 209. *Legunt*; alii *Praetereunt*: sed melius *Legunt*, i. e. colligunt. Nam sequitur: *Et fractis discentem currere remis.* — 212. *Prona*; vicina litoribus. Unde *altum* est longe positum. — 213. *Columba*; ubique de his domesticis *columbas* Virgilius dicit. Persius (3, 16.) vero ait: *Teneroque columbo et* (al. *est*, s. *es s.*; cod. L *adsim.*) *regum pueris similis.* Nam agrestes, *palumbes* vocantur. — 215. *Exterrita pennis*; pennarum concussione terrorem significans: ut (505.): *Timuitque exterrita pennis Ales.* Non enim timet pennis: sed indicat timorem. — 217. *Radit*; secat, (transit.). *Liquidum*, purum aërem. — 221. *Frustra*; quis enim ei relicta victoria subveniret? — 225. *Ipso superest in fine*; [prope terminum certaminis.] Ut (324.): *Spatia etsi plura supersint, Transeat elapsus prior.* — 229. *Proprium decus*; quasi iam partam victoriam et honorem ni teneant, indignantur. — 231. *Successus*; felicitas. *Possunt, qui posse videntur*; sperabant victoriam opinione spectantium: ut: *Cunctique sequentes Instigant studiis.* — 232. [*Et fors*; pro fortasse.] — 233. *Palmas utrasque*; diximus supra antiquum hoc esse. Carminius (Codd. *Carpin.* Guelf. I. *Caspius*, Basil. *Carpius*) tamen dicit, qui de elocutionibus scripsit, per naturam vitiosam esse hanc elocutionem: et sive *utramque palmam*, sive *utrasque palmas* dixerimus, esse in aliquo usurpationem. — 235. *Imperium pelagi*; i. e., in pelago: ut (6, 264.): *Dii quibus imperium est animarum* [i. e. in animabus.] — 236. *Laetus*; victor: a praecedenti quod sequitur. — 237. *Ante aras*; de quibus paulo post (561.): *Pars spoliant aras. Voti reus*; debitor. Unde vota solventes, dicimus absolutos. [Inde est (E. 5, 80.): *Damnabis tu quoque votis*, quasi reos facies.] — 238. *Proiiciam*; exta proiiciuntur in fluctus: *Aris porriciuntur*, hoc est porriguntur. Nisi forte dicamus etiam fluctibus offerri. Quod si est, *Porriciam* legendum [est, i. e. porro iaciam.] — 240. *Phorcique*; Latine *hic Phorcus, huius Phorci* dicimus: nam apud nos, Graeca huius nominis non est declinatio, [ut Φόρκυς, Φόρκυος; quod interdum Φόρκυν, Φόρκυνος. Unde Lucanus (9, 626.): *Phorcynidos* (al. *Phornasibos*, *Phornasidos*) *ora Medusae.*] Est autem [hic Phorcus] deus marinus. *Panopaeaque virgo*; una de Nereidibus: quam ideo separatim dixit, ut illas non virgines intelligamus. — 241. *Portunus*; deus marinus qui portubus praeest. Et bene *impulit* eum ipse iam vicinum portui. Nota est autem fabula. [Indignata Iuno quod ex pellice sua Semele natus Liber pater ab Ino matertera eius esset nutritus, Athamanti viro eius regi Thebanorum, sive, ut quidam volunt, Orchomeniorum, furorem immisit, qui] (Codd. tantum: Athamas post furorem a Iunone immissum) cum occiso Learcho [filio dum eum feram credit,] Melicertum alterum filium cum Ino uxore sua persequeretur, et se illi in mare praecipitassent, voluntate numinum in deos versi sunt: Melicerta in Portunum, qui Graece Palaemon dicitur: [nam λιμὴν portus dicitur, unde Palaemon;] Ino in matrem Matutam, quae Graece dicitur

Leucothea. — 243. *Portu se condidit alto*; i. e., usque ad interiora pervenit. — 244. *Ex more*; ludorum scilicet per praeconem. — 245. *Victorem*; *primum* [Cloanthum] subaudis: nam et illi duo victores sunt Sergesti: unde paulo post [habes] (493.): *Quem modo navali Mnestheus certamine victor Consequitur.* — 248. *Dat ferre*; Graecum est, duo verba coniungere, ut paulo post (262.): *Donat habere viro.* Sed hoc datur poëtis. *Magnum talentum*; ut diximus (112.) [talentum' est] quiddam breve: sed *magnum* dixit comparatione alterius [minoris, cum primum sit unum et maximum aliorum.] — 250. *Circum*; i. e. in parte extrema, [quasi fimbria,] ut diximus (4, 138.). — 251. *Maeandro duplici*; flexuoso. Et hoc dicit, Erat in chlamyde flexuosa et in se remeabilis purpura, in modum Maeandri fluminis Cariae provinciae, [qui sinuosus est.] *Meliboea*; pro *Meliboeensis.* [Alii putant Milesia.] Est autem civitas Thessaliae Meliboea. — 252. *Regius*; Troi (*Trois*; al. *Troii*, s. *Troiae*) regis Phrygiae filius. — 253. *Fatigat*; laus picturae, quasi gerat [et] non [gerere] videatur. — 254. [*Acer*; i. e. velox.] *Praepes*; modo volans. — 255. *Sublimem*; in altum. — 256. *Palmas ad sidera tollunt*; aut mirantes: aut increpantes deos. — 258. *Virtute secundum*; quia [primus] ille favore vicerat numinum. Unde et *Praemia dantur Congrua*: illi *chlamys*, deorum continens fabulam: huic *lorica*, i. e. virtutis insigne. — 259. *Hamis auroque*; hamis aureis [δύο δὲ ἑνός.]. — 261. *Simoenta*; [accusativus singularis;] venit [autem] a nominativo Graeco, non in *is*, sed in *εις* (R. V. Vos. Guelf. I.: non in *ois* s. *eis*, sed in *eim*; L. non in *eis*, sed in *es*.), exeunte, [ut *Σιμόεις Σιμόεντος.* *Sub Ilio alto*; *o* brevis fit sequente vocali. — 262. *Decus et tutamen*; quia triplex et aurea. — 263. *Phegeus Sagarisque*; nominatim dicendo addidit laudem. — 265. *Cursu palantes Troas agebat*; ad Aeneae qui eum vicit pertinet laudem. — 267. *Cymbiaque*; pocula sunt in modum cymbae navis. *Aspera signis*; [hoc est] *ἀνάγλυφα.* — 268. *Omnes*; qui vicerant scilicet. — 269. *Puniceis taenis*; vittis roseis (Guelf. I. *russeis*; V. *ruseis*): et significat lemniscatas coronas, quae sunt de frondibus et discoloribus fasciis. Et sicut Varro dicit, magni honoris sunt. *Taenis* autem modo vittis: alias vittarum extremitates dicit: ut (7, 352.): *Fit longae* (codd. *longa*) *taenia vittae.* — 270. *Arte*; i. e. virtute. [Quod Graece *ἀρετὴ* dicitur.] — 271. *Atque ordine debilis uno*; Sergestus scilicet. Et bene ex mutatione [sensuum] conquisivit ornatum. Nam irrideri et sine honore esse, hominis est, remis carere, navis. — 273. *Viae in aggere*; *agger* est media viae eminentia, coaggeratis lapidibus strata. Unde *viae aggerem* dixit. — 274. *Aerea*; fortis: ut (198.): *Aerea puppis.* *Gravis*; fortis, ut (114.): *Gravibus certamina remis.* — 276. *Tortus*; hos tortus, i. e. sine causa tentat incessus. — 278. *Clauda*; ab homine transtulit, Cicero (pro Mil. 9.): *Mancam ac* (Vos. *ac si*) *debilem fore Praeturam suam* (al. tuam). — 279. *Membra*; etiam hoc ab homine transtulit. — 281. *Vela facit tamen*; *ἀνακόλουθον*; nam non praemisit: *Quanquam remigare non posset.* *Subit ostia*; portus: ut supra (1, 400.) diximus, ideo quia exitus fluminum frequenter portus efficiunt. — 282. *Promisso*; aut magno: aut ante promisso, [*κατὰ τὸ σιωπώμενον*,] ut intelligamus, in omnibus

ludis illud esse servatum (304.): *Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.* Quod etiam in pictali (*pyct.*) ait certamine (367.): *Victori velatum auro vittisque iuvencum: Ensem atque insignem galeam, solatia victo.* Aut certe promisisse eum intelligamus, quando vidit navem periclitantem. — 284. *Operum haud ignara Minerva*; perita lanificii. — 285. *Cressa genus*; [hoc est Cretensis, et hoc] figura Graeca: ut (8, 114.): *Qui genus, unde domo? Pholoë*; nomen proprium: erat autem *lactans*. Nam infantes *lactentes* dicimus (Codd. Burm. *lactens s. lactans, nam inf. lactantes d.* v. G. 1, 315.). — 287. *Gramineum*; graminosum. Cicero (Verr. 4, 56.) de hastis bene: *Etiam ne gramineas hastas.* [Quia *gramineum* est ex gramine, *graminosum* gramine abundans.] *Collibus undique curvis*; mutavit. Non enim silva colles habet: sed est in collibus silva. Debuit ergo dicere: Quem colles cingebant silvis. — 288. *Mediaque in valle theatri*; media in valle erat circus, theatri, i. e. spatium spectaculi. Et *theatri* Graece dixit [a circumspectione. Omne spectaculum *theatrum* possumus dicere,] ἀπὸ τῆς θεωρίας: non enim est speciale [nomen]. — 290. *Consessu medium tulit*; ordo est: Quo se Aeneas medium tulit cum multis millibus, et extructo consessu resedit. — 292. *Animos; eorum* subaudis. — 293. *Mixtique Sicani*; quod ait (108.): *Pars et certare parati.* — 295. [*Forma insignis*; i. e. decorus.] *Viridique iuventa*; aetates omnes Varro sic dividit: *Infantiam, pueritiam, adolescentiam, iuventam, senectam.* Hae tamen, sicut etiam de temporibus supra (3, 8.) diximus; singulae trifariam dividuntur, ut sit *prima, viridis, praeceps*: hinc est etiam: *Et viridi iuventa*: et (6, 304.): *Cruda deo viridisque senectus*: item Sallustius: *Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre sua veneno interfecta.* — 296. *Amore pio pueri*; [casto, non infami;] aut genitivus est, et dicit, eum ob hoc venisse, ne amicum relinqueret. Aut distinguendum per se, et est nominativus pluralis: ut *Pueri* non referamus ad aetatem, sed ad agonale studium, in quo sunt puerorum et virorum separata certamina. Nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur, licet non sint unius aetatis (Guelf. I. et Basil. *licet confusio sit aetatum.*) — 298. *Acarnan*; Epirota. Acarnania enim est pars Epiri. — 299. *Tegeae de sanguine gentis*; si derivativum fuerit [*Tegeaeae*,] *de* non sequitur; si *Tegeae* legerimus, non stat versus, nisi addita *de* syllaba. Derivativum autem ille indicat locus (8, 459.): *Tunc lateri atque humeris Tegeum* (*Tegeaeum*) *subligat ensem.* *Tegeum* [autem] oppidum est Arcadiae, [a Tegeo Arcadiae filio. — 300. *Helymus*; ecce ubi subtiliter Helymum cum Aceste ad Siciliam dicit venisse cum ait: *comites seniores Acestae.* — 301. *Adsueti silvis*; i. e. venatores.] — 302. *Quos fama obscura recondit*; [hoc dicendo,] per contrarium illos (*alios?*) omnes esse nobiles indicavit. — 306. *Gnosia*; Cretensia. *Gnosos* enim est civitas Cretae. Et bene, sicut etiam in navibus, et generalia dat et specialia. *Levato*; nitido: ut (7, 789.): *At levem clypeum sublatis cornibus Io.* — 308. *Primi*; aliorum comparatione. Nam unus est primus. — 309. *Flava*; viridi: ut supra (4, 261.): *Iaspide fulva.* — 310. *Phaleris*; equorum ornamentis; sermo Graecus est; [quia φάλαρα dicuntur Graece.] *Habeto*; habeat:

tertia persona est a futuro imperativi, quae in hoc modo numeri singularis similis est secundae. — 311. *Amazoniam*; quasi Amazoniam: ut (110.): *Sacri Tripodes.* — 313. *Balteus*; *balteus* dicitur non tantum quo cingimur, sed etiam a (al. *de*) quo arma dependent. — 314. *Contentus abito*; quasi de parvo munere. — 316. *Corripiunt spatia*; raptim eunt, ut (6,424.): *Corripit Aeneas aditum custode sepulto. Limenque relinquunt*; aut regulam, aut signum de creta factum. — 317. *Simul ultima signant*; intuentur [et notant] ultima spatia, [i. e. finem cursus] aviditate vincendi, [et deest visu]: ut [Cicero] (Catil. 1, 1.): *Notat et designat oculis.* Aut *signant ultima*, cumulorum scilicet summitatem: *signant* vestigiis: ut alibi (G. 3, 196.): *Vix summa vestigia signat harena.* — 318. *Primus abit*; sicut et de navibus post generalitatem transit ad specialitatem; et bene, quia tribus statuta sunt praemia, quinque commemorat [scilicet] casuris duobus. — 319. *Alis*; velocitate: quia tam ventos, quam fulmina alata fingunt poëtae: ut (8, 430.): *Et alitis austri.* — 320. *Proximus huic*; secundum hunc locum, *proximum* [autem] dicimus etiam longe positum nullo interveniente. — 323. *Quo deinde sub ipso*; *sub ipso*, i. e. post ipsum, [iuxta ipsum.] — 324. *Calcem calce terit*; *calcem* dicimus, unde terram calcamus. Ergo non proprie dixit *Calcem calce terit.* Plantam enim calce potuit (codd. et al. *planta en. calcem pot. s. non p.* Guelf. I. *plantam enim in calcem posuit terre*) terere: unde a parte totum accipiendum, i. e. calce pedem terebat. — 325. *Incumbens humero*; aut Helymi humero: aut currentis est gestus. — 326. *Elapsus prior*; ideo (al. *ut dum*) labitur, i. e., celeriter currit, [ut] prior fiat: et satis licenter est dictum. *Ambiguumque relinquat*; minus firmum ad celeritatem. — 327. *Sub ipsam finem*; *finem* bis subaudis: *Sub ipsam finem*, [aut] fessi adventabant ad finem. — 329. *Labitur infelix*; quia parata victoria caruit. *Caesis ut forte iuvencis*; bene rem notam per transitum tetigit. Agonalis enim moris fuerat, post sacrificia ad certamen venire. — 330. *Fusus* etc.; ordo est: *superfusus.* — 332. *Titubata*; participium sine verbi origine. [Non enim dicitur *titubor*, *titubaris*, licet et quaedam neutra sint, quae tria habent participia, praesentis, praeteriti, et futuri, ut *placens*, *placitus* et *placiturus*; et *prandeo* similiter.] — 333. *In ipso concidit*; ablativum posuit; [non enim dixit: *In ipsum concidit fimum*:] quia non est mutatio; [nam motum non significat.] — 334. *Oblitus amorum*; [i. e. Euryali. Et divisit sententiam Euryali: Amorum, pro] amoris (Guelf. I. II. *amorem*). Nec supradictis congruit (Guelf. I. II. *nec supra* (296.) *dixit congrue*; *congrue* etiam L. R. Vos.): ait enim: *Amore pio pueri.* Nunc *amorum*: qui pluraliter non nisi turpitudinem significant. — 336. *Spissa harena*; tenui, quanto enim quid minutius, tanto est densius. — 338. *Prima tenet*; τὰ πρῶτα, [scil. loca.] (Dan. al. *prisca*; *principia?*) *Fremituque secundo*; bene *secundo* addidit: quia est et irascentum. — 340. *Hic totum caveae*; *hic* temporis adverbium [est modo.] Per *caveam* autem plebem significat. Nam *cavea* consessus est populi. *Et ora prima patrum*; hoc est quod Iuvenalis (2, 147.) ait: *Et omnibus ad podium spectantibus.* — 343. *Lacrymaeque decorae*; ipse etiam fletus habebat aliquid

venustatis, ortus a gaudio: ut Terentius (Adel. 3, 4, 48.): *Lacrymo gaudio*; quod et congruit puero propter victoriam inopinatam, aut certe ad miserationem movendam contra eum qui se asserebat esse victorem. — 344. *Veniens*; crescens: ut (G. 1, 54.): *Hic segetes, illic veniunt felicius uvae.* [*Venire* anni dicuntur in adolescentibus, sicut in senibus *recedere.* Horatius (Art. P. 175.): *Multa ferunt anni venientes commoda secum; Multa recedentes adimunt.*] — 349. *Certa manent*; firma. *Pueri*; ut diximus supra (296.) quia [ἄνδρες καὶ] παῖδες dicuntur. — 350. *Me liceat*; *liceat me miserari.* Nam non *me liceat*: sed, *mihi liceat* dicimus. *Casus*; allusit, a *cadendo.* — 351. *Tergum*; mutavit more suo. Nam *tergus* debuit dicere: [cum *tergum* habeat carnis appellationem, *tergus* vero sit pellis, ut (1, 211.): *Tergora diripiunt costis.*] — 352. *Onerosum*; plus est quam si *oneratum* diceret: sicut *sceleratum* et *scelerosum.* — 355. *Qui laude coronam*; virtute, a sequenti quod praecedit; [nam ex virtute praecedente sequitur laus.] — 356. *Fortuna*; bene dolum suum excusat. — 358. *Optimus olli*; aut ei arrisit: aut *olli iussit efferri.* Sane congrue arma dat iuveni. — 359. *Didymaonis artes*; laus ab artifice: ut (E. 3, 37.): *Divinum opus Alcimedontis.* — 360. *Neptuni* etc.; *Danais*, a Danais; et intelligimus, hoc ad Aenean transisse per Helenum, [ne videatur ex sacrilegio quaesitum.] — 363. *Praesens*; fortis: ac si diceret, si adsit quis plenus animi. — 366. *Velatum*; [i. e.] coronatum. *Auro* autem, quia solent habere laminas quasdam: ut (9, 627.): *Et statuam ante aras aurata fronte iuvencum.* — 369. *Virum se murmure tollit*; cum suffragio plurimorum. — 370. *Solus* etc.; multi haec a poëta volunt dici: melius tamen verba sunt populi. Unde et: *Virum se murmure tollit.* [Simile dixit Homerus (Il. ψ, 677.) de Euryalo ad sepulchrum Patrocli: *Εὐρύαλος δ' οἱ οἶος ἀνίστατο κ. τ. λ.* - - *Καδμείωνας* (sine lectionum varietate)]. *Paridem*; venit ab eo quod est *Paris*, *Paridis*, vel *Paridos*. Quod autem legimus (10, 705.): *Urbe paterna, Parin creat*, venit, ab eo quod est *Πάρις*, (codd. Burm. *venit ἀπὸ τοῦ ω Πάρις.* Guelf. I. *venit a potio paris, tu paridos, topari, toparin*), *τοῦ Πάριος*, *τῷ Πάρι*, *τὸν Πάριν*. Et volunt, si proprium sit, in *dos* exire genitivum: si appellativum, in *os.* Sane hic *Paris*, secundum Troica (al. *Troicam*; Guelf. II. *tragicam*) Neronis, fortissimus fuit: adeo ut in Troiae agonali certamine superaret omnes: ipsum etiam Hectorem, qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit, se esse germanum: et allatis crepundiis (fratrem) probavit, qui habitu rustici adhuc latebat. Hos autem ludos transfert Virgilius ad Hectoris tumulum: qui sunt facti, cum ludi funebres celebrarentur cadaveri Hectoris ab Achille occisi. — 373. *Amycei de gente ferebat*; Amycus filius Neptuni fuit et Nymphae Melies, qui a Polluce victus est pyctali certamine. Bebrycia autem ipsa est Bithynia. Sallustius: *Igitur introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est et maior Phrygia.* — 374. *Moribundum*; morienti similem. — 375. *Talis*; qualem multitudo loquebatur. — 376. *Ostendit*; melius dixisset *Ostentat.* — 380. *Alacris*; cum *acer* ubique dicat, *alacer* tamen non dicit, licet inde nascatur. Vitat enim confusionem. Unde utrumque non

vult dicere. Nam *alacer* nusquam: [et iterum] *acris* nusquam dixit. Inde est quod etiam Papinius supprimit genus, quia dubitatur. — 383. *Si nemo audet*; ὅρος βιαῖος. Argumentatur enim se [omnes] vicisse, ex eo quod ad certamen nullus accedit. — 386. *Reddi*; quasi debita promissa: quia ait: *Victori velatum auro vittisque iuvencum.* — 387. *Hic*; tunc; *gravis* autem aetate vel obiurgatione. *Castigat*; [increpat,] obiurgat. — 388. *Toro consederat herbae*; verbum de verbo. Nam *torus* a *tortis* dictus est *herbis*. — 389. *Frustra*; ordo est: Tantane dona frustra tolli sines tam patiens? Sane sciendum, hunc, secundum Hyginum, qui, de familiis Troianis scripsit, unum Troianorum fuisse, de quo Virgilius mutat historiam. — 391. *Nobis deus ille magister*; *nobis* non vacat: ut [Cicero (Cat. 2, 5.)]: *Qui mihi accubantes.* Sed pro *noster* est positum, vitandi [propter similitudinem] homoeoteleuti (codd. Burm. *homoioteleuton*) causa. — 394. *Ille sub haec*; aut statim: aut post haec. — 395. *Sed enim* etc.; aliud pendet ex alio; quare *hebet?* quia gelidus est: quare *gelidus?* quia senis. — 396. *Effoetae*; exhaustae, et est translatio a mulieribus, quas frequens partus debiles reddit. — 397. *Improbus iste*; [nimis avidus;] qui sine certamine postulat praemium. — 398. *Illa iuventas*; aut magna, aut quae quondam fuerat. — 400. *Nec dona moror*; i. e. non expecto. Hic enim sensus tam superioribus, quam sequentibus congruit. Et supra enim ait, se non praemii causa dimicare, sed gloriae, et paulo post bovem victor interemit. — 401. *Immani pondere*; pro *immanis ponderis*, more suo: ut (3, 467.): *Hamis auroque trilicem.* — 402. *Quibus*; quorum instructu. — 403. *Ferre manum*; contendere. Nam utraque armatur manus. [*Et manum* pro *manus*.] *Intendere brachia tergo*; ligare: ut (4, 500.): *Intenditque locum sertis.* — 404. *Animi tantorum*; [hic distinguendum est,] hoc est virorum fortium, [quos aequum non erat magna mirari.] Unde addidit. *Ante omnes stupet ipse Dares.* Nam stultum est dicere tantorum boum: cum dixerit septem. — 406. *Longeque*; valde: ut (1, 13.): *Tiberinaque longe Ostia.* [Et Sallustius (Catil. 52.): *Longe alia mihi mens est, Patres Conscr.*] — 408. *Versat*; considerat: ut Sallustius: *Exercitum* [*maiorum more*] *vertere*, [hoc est considerare.] — 409. *Senior*; secundum Varronem *senior* et *iunior* (al. *iuvenior*) comparativi sunt per imminutionem (Lips. *immutation.*). Hinc est (6, 304.): *Iam senior: sed cruda deo viridisque senectus.* Additum enim hoc est ad exprimendum, quid sit *senior*. Item Ovidius (Met. 12, 464.): *Inter iuvenemque senemque.* Et re vera non convenit, hunc satis senem accipi, qui et vincere potest, et uno ictu taurum necare. Ergo *senior*, non satis senex: sicut *iunior* (al. *iuvenior*,) non satis iuvenis, intra iuvenem: sicut *pauperior*, intra pauperem. Dicit autem hoc Varro in libris ad Ciceronem. — 410. *Caestus et arma*; ἓν διὰ δυοῖν: *arma*, i. e. *caestus.* (Guelf. I. add.: *Et Herculis arma vid.*; *et Herculis*, quare, *haec germ. Er. q. tuus arma g.*, si isti sunt cestus, quibus contra Herculem dimicavit. Solvitur: isti sunt quidem cestus, quibus Eryx dimicavit, sed si quis illius vidisset cestus, i. e. Herculis, quibus contra Erycem tristi congressione pugnavit. *Quid si quis* etc.; quare duas res pro una posuit, cum debuisset dicere aut

certus aut arma? Solvitur sic: cestus sunt, quibus ceduntur arma, omnia illa cestuum quibus brachia innectuntur.) — 411. *Tristemque* etc.; aut in quo magister occisus est: aut *in tristi litore*, i. e. infecundo. Varro enim dicit, sub Eryce (R. V. Guelf. II. *Eryco*; Guelf. I. *erisco*) monte esse infecundum campum fere in tribus iugeribus, in quo Eryx et Hercules dimicaverunt. — 412. *Haec germanus*; *germanus* est, secundum Varronem in libris De Gradibus, de eadem genitrice manans (Guelf. I. *natus*; L. *manaliter natus*, ortum ex: *manans; aliter natus*) non, ut multi dicunt, de eodem germine, quos ille tantum *fratres* vocat. Secundum quem bene nunc Erycen, Butae [et Veneris] filium, Aeneae dicit fuisse *germanum*. — 413. *Sanguine cernis adhuc*; non Herculis quippe victoris, sed Erycis, qui infecerat se tegendo. — 415. *Aemula*; necdum adversa virtuti. *Geminis*; duobus. — 418. *Auctor Acestes*; huius certaminis scilicet. — 419. *Aequemus pugnas*; i. e. arma, a sequenti quod praecedit. *Tibi*; pro te: ut (E. 8, 30.): *Tibi deserit Hesperus Oetam*. *Exue*; proiice, solve. — 421. *Duplicem amictum*; i. e. Abollam, quae duplex est: sicut chlamys. Horatius (Epist. 1, 17, 25.): *Contra quem duplici panno patientia velat.* — 426. *Constitit*; hic distinguendum propter vitium, ut sit arrectus in digitos. Est autem hic totus locus de Apollonio translatus, [partimque de Homero. Sic enim iste (Il. ψ, 686.): *Ἄντα δ' ἀνασχομένω χερσὶ στιβαρῇσιν ἄμ' ἄμφω, Σὺν ῥ' ἔπεσον, σὺν δέ σφι βαρεῖαι χεῖρες ἔμιχθεν.* Apollonius autem (2, 68.): *Αὐτίκ' ἀνασχόμενα ῥεθέων προπάροιθε βαρείας Χεῖρας ἐπ' ἀλλήλοισι μένος φέρον ἀντιόωντες.*] — 429. *Pugnamque lacessunt*; provocant potius, quam gerunt; [vel certe irritant] — 431. *Membris et mole*; hoc est mole membrorum: ut: *Molemque et montes.* [Sed utrum in pedum, an in manuum digitos?] — 432. *Genua labant*; proceleusmaticus est, quem, ut supra (2, 16.) diximus, sic semper ponit, ut cogi possit in dactylum: ut: *Genua labant*, et (11, 890.): *Arietat in portas.* — 433. *Nequicquam*; non profutura victoriae. *Vulnera iactant*; ictus. — 438. *Tela*; ictus. *Exit*; vitat, declinat; unde de Venulo (al. *Tarchonte*) (11, 750.): *Et vim viribus exit.* Et hoc verbo bis usus est tantum. — 439. *Qui molibus urbem*; amphibolon est, aut celsam molibus: aut quae molibus oppugnabatur. — 440. *Sedet circum castella*; tmesis est, hoc est circumsedet. — 443. *Ostendit dextram*; aut fiducia virtutis est ostendere, quod minaris: aut certe provectus aetatis ostenditur, quae eum ex improviso ferire non sinit. — 444. *Velox*; velociter, nomen pro adverbio. — 446. *Ultro*; e contrario. Ille enim cadere debuerat. — 447. *Gravis graviterque*; figura a similitudine. — 448. *Cava pinus*; [i. e. exesa vetustate, et dicendo *cava pinus*,] bene respexit ad aetatem. *Erymantho*; Erymanthus mons Arcadiae. — 449. *Ida in magna*; modo non Cretae, sed Phrygiae propter pinus. — 450. *Consurgunt studiis*; in studia. — 456. *Praecipitemque Daren*; celerem: ut (4, 573): *Praecipites vigilate viri.* — 457. *Nunc ille sinistra. Ille* vacat; nam metri causa additum est. De ipso enim dicit (al. dicitur): ut: *Creber utraque manu pulsat, versatque Dareta.* — 458. *Quam multa grandine nimbi* (R. V. L. Guelf. II. *nimbus*). Hypallage. Nam debuit dicere: Quam multo

nimbo grando praecipitatur. — 460. *Versatque Dareta*; *Dares*, *Daretis*, unde est *Dareta*: et *Dares*, *Daris*, unde est *Daren*, sicut *Chremes* et *Chremis* et *Chremetis*, [*Chremen* et *Chremetem*.] — 465. *Infelix*; consolatio est, unde non dicit *imbellis*, ut fortunae videatur esse, quod victus est. — 467. *Dixitque*; vacat *que* metri causa: et maluit perissologiam facere, quam uti communi syllaba, quae frequens vitiosa est. Unde Terentianus (al. *Horatius*): *Nec tanta in metris venia conceditur uti.* Graeci enim his utuntur frequenter. — 468. *Fidi aequales*; Homerus (Il. ψ, 695.): *Φίλοι δ' ἀμφίσταν ἑταῖροι* [*οἵ μιν ἄγον δι' ἀγῶνος ἐφελκομένοισι πόδεσσι, αἷμα παχὺ πτύοντα κάρη βάλλονθ' ἑτέρωσε.*] (Guelf. I. *fidi aug.*; *de graeco filo ite teroi*, reliquis omissis.) — 469. *Utroque*; in utramque partem [et adverbium est.] — 472. *Vocati accipiunt*; bene eorum ostendit pudorem: vel quia erant occupati circa amicum, *vocati* dixit. — 474. *Cognoscite Teucri*; habet rationem personarum: quia virtutem eius noverant Siculi. — 480. *Effractoque illisit ossa cerebro*; hypallage, fregit ossa, et illisit in cerebrum. — 481. *Humi bos*; [cur, cum de uno loquatur, hic bovem, alibi Iuvencum, alibi taurum appellat? sed videtur pro tempore ac diversitate usus ideoque *Iuvencum* ait. Est autem hic] pessimus versus in monosyllabam (codd. *monosyllabum*) desinens. — 483. *Meliorem*; aptiorem. Nam animalem hostiam dat. — 484. *Caestus, artemque reponit*; et arma se dicit deponere, et arti renuntiare. (Al. *et arma deposuit, et arti renuntiavit.*) I. e. catalysin fecit. — 485. [*Protinus*; certamen sagittandi proponit, quem locum ex Homero transtulit; ille enim sic ait (Il. ψ, 850.): *Αὐτὰρ ὁ τοξευτῆσι κ. τ. λ.*] — 487. *Ingentique manu*; magna multitudine. [Ille vero inquit (l. l.): *Ἱστὸν δ' ἔστησεν νηὸς κυανοπρῴροιο Τηλοῦ ἐπὶ ψαμάθοιο, ἐκ δὲ τρήρωνα πέλειαν.*] *Malum*; *malus*, arbor navis, generis est masculini; Horatius (Carm. 1, 14.): *Nec malus celeri saucius Africo.* Et dictus est *malus*, vel quia habet instar mali in summitate: vel quia quasi quibusdam malis ligneis cingitur, quorum volubilitate vela facilius elevantur. — 488. *Traiecto*; extento: unde *transenna* (V. *teranna*) dicitur extentus funis. Sallustius: [*Transenna demissum victoriae* (al. *victoris*) *simulachrum, cum*] *machinato strepitu transenna corona in caput* (Lips. *capiti*) *imponebatur.* (Guelf. I. *in capite imponebat.* Al. *str. tonitruum coronam capiti imponebat.*) [Sic Homerus (854.): *Λεπτῇ μηρίνθῳ δῆσεν.*] — 489. *Quo*; in quam. Nam ponit adverbia pro pronominibus, ut (1, 6.): *Genus unde Latinum.* — 490. [*Deiectamque* etc.; sicut Homer. (861.): *Κλήρους δ' ἐν κυνέῃ χαλκήρει πάλλον ἑλόντες.*] — 491. *Clamore secundo*; [sic]ut supra dixit (369.): *Magnoque virûm se murmure tollit.* — 493. *Quem modo*; i. e. nuper: nam ut supra diximus, victor fuit duorum. Urbanus vero dicit *modo*, propemodum, paene. Nam secundus fuit. Alii *victor*, voti compos volunt: ut (G. 3, 114.): *Rapidisque rotis insistere victor.* Optaverat enim, ne rediret extremus. Ut (196.): *Hoc vincite cives.* (Guelf. I. add.: Quomodo Mnestheus, cum Cloanthus victor extiterit? Solvitur: sed victor Mnestheus virtute, qui de ultimo ad tertium locum venit; nam Cloanthus et supplicationibus victoriam est adeptus; nam fuerat superatus.) — 496. *Clarissime frater Pandare*; notissime, qui fuit Lycao-

nis filius. *Pandarus* autem, [qui] secundum Homerum, Minervae persuasione, singulare Menelai et Paridis certamen, cum in eo esset, ut Paris vinceretur, iactu teli, diremit, quo Menelaum vulneravit. *Iussus;* a Minerva. — 498. *Subsedit Acestes;* [hoc est] remansit. Nec enim proferebatur sors quae remanserat sola: aut certe [subsedit,] delituit. Unde et *subsessores* vocantur, qui occisuri aliquem delitescunt. De quo verbo plenius dicturi sumus illo versu (11, 268.): *Devicta Asia subsedit adulter.* — 500. *Flexos incurvant*; mutatione usus est [verborum.] Nam *curvos inflectunt* debuit dicere. — 501. *Pro se quisque viri;* pro qualitate roboris sui. — 503 *Diverberat auras*; scindit. — 504. *Arbore mali*; sic dixit: ut (8, 231): *Lustrat Aventini montem.* — 505. *Exterrita pennis*; timorem suum pennis (al. *pinn.*) significans. Singula enim animalia habent signa, quibus indicant suum timorem. Unde ipse de lupo (11, 812.): *Caudamque remulcens, Subiecit pavitantem utero.* Item de Caco (8, 223.): *Turbatumque oculis.* Hominum enim timorem primi indicant oculi. — 506. *Omnia plausu*; alii pennarum dicunt, sed melius [est spectantium] favore. Illud enim est incredibile. — 507. *Adducto arcu telum tetendit*, hypallage est. Nam adducitur telum, et arcus intenditur. — 509. [*Ast ipsam* etc.; sic Homerus (865.): *ὄρνιθος μὲν ἅμαρτε, μέγηρε γάρ οἱ τόγ' Ἀπόλλων.*] *Miserandus*; qui perfecta re difficiliore victoria caruit. — 510. [*Nodos* etc.; Homerus vero ait (868.): *Ἀντικρὺ δ' ἀπὸ μήρινθον τάμε πικρὸς ὀϊστός.*] — 511. *Innexa pedem*; innexum pedem habens. — 512 [*Illa* etc.; Homerus ait (879.): *Αὐτὰρ ἡ ὄρνις Αὐχέν' ἀπεκρέμασεν, σὺν δὲ πτερὰ πυκνὰ λίασθεν.*] — 513. *Tum*; deinde; et est adverbium ordinis. Nam *tunc* (Guelf. I. *nam tum aliquando*) temporis est *Arcu* etc.; contento arcu tela tenens parata. — 514. *In vota vocavit*; nam apud Lycios colitur [Pandarus], quasi heros. — 515. [*Iam* etc.; sic Homerus (874.): *Ὑψι δ' ὑπαὶ νεφέων εἶδε τρήρωνα πέλειαν.*] — 516. *Nigra nube*; i. e. alta. — 517. *Decidit*; Homerus (880.): *Ὠκὺς δ' ἐκ μελέων θυμὸς πτάτο.*] *Vitamque reliquit in astris*; unde sumpserat vitam: ut (6, 728.): *Hinc hominum pecudumque genus, vitaeque volantum.* Sane [ex hoc] sciendum, hunc totum locum ab Homero esse sumptum. Unde inanis est vituperatio Aeneae, quod suspenderit avem maternam. Nam et res est translata simpliciter: et quamcunque suspendisset avem, in hanc incideret vituperationem. Nulla enim avis caret consecratione, quia singulae aves numinibus sunt consecratae. Quanquam Urbanus dicat, matrem citius potuisse placari. — 521. *Artem pariter, arcumque sonantem*; culpat hic Virgilium (Guelf. I. *culp. hoc Virgilium mastix*; R. Dan. Fabr. *semelque culpat hoc*, *V.* L. *culpat in hoc Virgilium mastix*; Vos. *culp. hoc Virgilio macestix*) Virgiliomastix. Artem enim in vacuo aëre ostendere non poterat: quanquam dicant periti posse ex ipso sagittariorum gestu artis peritiam indicari. — 522. *Obiicitur*; superius (4, 549.) de his particulis secundum Iubam artigraphum tractavimus. Sed dicunt alii, istas monosyllabarum ratione vel produci vel corripi. [Sane sciendum, naturae esse, ut breves sint; euphoniae vel Iubae ratione in compositione producuntur (L. V. Guelf. I. II. *producantur*), si tamen *i* sequatur: quae licet

duos Genios sortimur. Unus est, qui hortatur ad bona: alter qui depravat ad mala; [nec incongrue dicuntur *Genii*, quia, cum unusquisque genitus fuerit, ei statim observatores deputantur;] quibus assistentibus post mortem, aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnamur in deteriorem: per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo *manes*, Genios dicit: quos cum vita sortimur. *Exinde*; una pars orationis est, et in tertia a fine accentum habet, licet penultima longa sit. Quod ideo factum est, ut ostenderetur una pars esse orationis, ne praepositio iungeretur adverbio, quod vitiosum esse non dubium est. — 744. *Pauci* etc.; non omnes. Qui enim minus purgantur, statim redeunt ad corpora. — 745. *Donec* etc.; quia etiam post purgationem opus est tempore, ut perseveret in purgatione: et sic redeat. Et quaeritur, utrum animae per Apotheosin, de quibus ait: *Pauci laeta arva tenemus*, possint mereri perpetuam vacationem (al. purgat., codd. *vagat.*), quod non potest fieri. *Merentur* enim temporis multi, non perpetuitatis: et quae male vixerunt, statim redeunt: quae melius, tardius: quae optime diutissimo tempore sunt cum numinibus. Paucae tamen sunt quae et ipsae exigente ratione, licet tarde, coguntur reverti. *Perfecto temporis orbe*; finito legitimo tempore. — 746. *Concretam*; affixam et inhaerentem. *Aetherium sensum*; [sidereum] πῦρ νοερόν. *Ignem*; sensualem: i. e. Deum; per quod, quid sit anima, ostendit. *Aurai simplicis ignem*; non urentis. *Simplicis* autem, nostri comparatione: qui constat de ligno et aëre. Ille enim [ἀσύνθετος,] per se plenus est et aeternus, qui simplex. Omnia enim σύνθετα, i. e. composita, exitum sortiuntur. Unde et atomos, perpetuas dicunt, quia simplices sunt, nec recipiunt sectionem. — 748. *Has omnes*; ac si diceret *etiam has omnes*. Nam supra (713.) non omnes dixit: sed *Animae quibus altera fato Corpora debentur*. *Rotam volvere per annos*; exegerunt statutum tempus per annorum volubilitatem. Est autem sermo Ennii. — 749. *Deus evocat*; non dicit quis, sicut supra (264.): *Dii quibus imperium est animarum*. Sed alii Mercurium volunt propter hoc (2, 242.): *Animas ille evocat Orco Pallentes, alias sub Tartara tristia mittit*. Et est ratio. Nam νοῦς dicitur, i. e. sensus: quo Philosophiam, quae haec iudicat, intelligimus: quia ipse etiam invenit literas. *Agmine magno*; impetu: et dictum est imperative ἀπειλητικῶς. Non enim blanditiis inductae redeunt: sed necessitate quadam coguntur, ut potantes velint reverti. — 750. *Immemores*; vel praeteritorum, vel futurorum. — 752. *Dixerat Anchises*; antedicta de reversione animarum probatio huc tetendit, ut celebret Romanos, et praecipue Augustum. Nam[que] qui bene considerant, inveniunt (al. *invenient*), omnem Romanam historiam ab Aeneae adventu usque ad sua tempora summatim celebrasse Virgilium. Quod ideo latet, quia confusus est ordo. Nam eversio Ilii, et Aeneae errores, adventus, bellum manifesta sunt: Albanos reges, Romanos etiam consules, quos commemorat, Brutos, Catonem, Caesarem, Augustum, et multa ad historiam [Romanam] pertinentia hic indicat locus. Cetera quae hic intermissa sunt, in ἀσπιδοποιΐᾳ commemorat. Unde etiam in antiquis invenimus, opus hoc appellatum esse non *Aeneidem*, sed *gesta populi Romani*. Quod ideo mutatum est,

quia nomen non a parte, sed a toto debet dari. — 753. *Turbamque sonantem*; aut quae tunc propter festinationem sonabat, aut turbae perpetuum est epitheton. — 754. *Longo ordine*; non quo nati sunt: sed quo apud Inferos stabant. Non enim eo, quo regnarunt, dicturus est ordine. — 755. *Adversos legere*; considerare, relegere. — 756. *Dardaniam prolem*; Albanos reges, qui tredecim fuerunt de Aeneae et Laviniae genere. Unde ait, *Itala* (L. V. *Italia*) *de gente*. — 758. *Illustres*; hoc nomen notitiae fuit, non meriti. Unde etiam in meretricibus invenitur. Nam et *nobiles* et *illustres* vocantur. *In nomen ituras*; in gentem, ut ipse alibi (12, 515.): *Nomen Echionium, matrisque genus Peridiae* (al. *Perideae*). — 760. *Ille* etc.; Aeneas, ut Cato dicit, simul [ac] venit [ad] Italiam, Laviniam accepit uxorem, propter quod Turnus iratus, tam in Latinum quam in Aeneam bella suscepit a Mezentio impetratis auxiliis. Quod et ipse ostendit dicens (7, 476.): *Se satis ambobus, Teucrisque venire Latinisque*. Sed ut supra (4, 610.) diximus, primo bello periit Latinus. Secundo pariter Turnus et Aeneas. Postea Mezentium interemit Ascanius, et Laurolavinium tenuit. Cuius Lavinia timens insidias, gravida confugit ad silvas, et latuit in casa pastoris Tyrrhi. Ad quod alludens ait (7, 485.): *Tyrrhusque* (codd. *Turrus* et ante *Tyrrhi*; Vos. *Thyrrus*; al. *Tyrus*; Guelf. I. II. *Tyrrus*) *pater, cui regia parent Armenta*. Et illic enixa est Silvium. Sed cum Ascanius flagraret invidia, evocavit novercam, et ei concessit Laurolavinium, sibi vero Albam constituit. Qui quoniam sine liberis periit, Silvio, qui et ipse Ascanius dictus est, suum reliquit imperium. Unde apud Livium (1, 3.) est error, qui (Vos. Guelf. I. II. *quis*; Fabr. *uter*; *quod?*) Ascanius Albam condiderit. Postea Albani omnes reges, Silvii dicti sunt ab huius nomine: sicut hodieque Romani imperatores *Augusti* vocantur: Aegyptii, *Ptolemaei*: Persae, *Arsacidae*: Latini, *Murrhani*: ut (12, 529.): *Murrhanum hic atavos: et avorum antiqua sonantem Nomina, per regesque actum genus omne Latinum*. *Pura* etc.; i. e. sine ferro. Nam hoc fuit praemium apud maiores eius, qui tunc primum vicisset in praelio, sicut ait [Varro] in libris de gente pop. Rom. — 763. *Silvius, Albanum nomen*; quia omnes Silvii dicti sunt. *Tua posthuma proles*; *posthumus* est post humationem parentis creatus. Per hoc autem Aenean cito ostendit esse periturum, et statim infert consolationem dicens: — 764. *Quem tibi longaevo*; i. e. Deo. *Aevum* enim proprie aeternitatis est, quae non nisi in deos venit. Ennius: *Romulus in coelo cum diis genitalibus aevum Degit*. Male autem vindicavit usus, per quem dixit (714.): *Longaevosque senes*. — 766. *Unde*; a quo: ut (1, 6.): *Genus unde Latinum*. Nam posteri eius fuerunt, qui postea apud Albam (codd. praeter Guelf. et al. *albanam*) regnaverunt civitatem. — 767. *Proximus ille Procas*; standi ordine, non nascendi. Nam [duodecimus fuit. *Et Capys*;] sextus est rex Albanorum. Item Numitor tertius decimus fuit. — 770. *Si unquam* etc.; Aeneas scilicet Silvius. Et hic ostendit, omnes Albanos reges Silvios dictos. Recepit (codd. *receperit*; ed. Basil. *acceperit*) autem a tutore, qui eius invasit imperium, quod ei vix anno quinquagesimo tertio (al. II.) restituit. Et rem plenam historiae per transitum tetigit. —

772. *Civili tempora quercu; civica* debuit dicere, sed mutavit. At econtra Horatius (Carm. 2, 1.): *Motum ex Metello consule civicum*, pro *civilem*. Querceam autem coronam accipiebant, qui in bello civem servassent (al. liberassent), ideo quia ante causa vitae in hac arbore hominibus fuit, qui glandibus vescebantur. [Unde Ovidius in Metam. (1, 106.): *Et quae deciderant patula Iovis arbore glandes.* Unde *Iovis arbor* dicitur, quasi per quam Iuppiter suos aleret populos.] Aliae enim erant murales: aliae agonales, i. e. lemniscatae. Muralis dabatur ei, qui prior murum ascendisset. — 773. *Hi tibi Nomentum, et Gabios;* hae civitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus constitutae; quanquam Collatiam Tarquinius constituisse dicatur, qui ut erat superbus, eam ex *collata pecunia* constituit. Unde et *Collatia* dicta est. Potest tamen fieri, ut ab Albanis fundata sit, aucta a Tarquinio, sicut supra (3, 551.) de Tarento diximus, quod Taras fecit, auxit Phalantus. Romam etiam Romulus fecisse dicitur, quam ante Euander condidit: ut (8, 313.): *Tunc pater Euandrus Romanae conditor arcis. Urbemque Fidenam; Fidenae* dicuntur, ut *Thebae:* sed dixit ut [Iuvenalis] (15, 6.): *Atque vetus Thebe* (V. R. *Thebae*; L. *Thebes*) *centum iacet obruta portis.* Nam varietati studet. Unde etiam ait *Pometios*, cum dicatur numero singulari *Pometia.* — 776. *Castrumque Inui;* una (codd. Burm. et al. *ita*) est in Italia civitas, quae *Castrum novum* dicitur. De hac [autem] ait *Castrum Inui*, i. e. Panos, qui illic colitur. *Inuus* (al. *Inus*) autem Latine appellatur, Graece *Πάν.* Item *Ἐφιάλτης* Graece, Latine *Incubo* (al. *Incubus*). Idem Faunus, idem Fatuus, Fatuellus (codd. *fatus fatuclus*, s. *fatuus fatuelus*; Guelf. I. *fatuus, qui et fatuclus*). Dicitur autem Inuus ab eundo passim cum omnibus animalibus. Unde et *Incubo* dicitur. *Castrum* autem civitas est. Nam *castra* numero plurali dicimus, licet legerimus in Plauto: *Castrum poenarum* (L. *poenor.* Guelf. I. *penor.*): quod etiam diminutio ostendit. Nam *castellum* dicimus. — 777. *Nunc sunt sine nomine terrae;* atqui in Catalogo hinc est dicturus aliquas civitates, sed ex persona sua praeoccupat. — 778 *Quin et* etc.; Amulius et Numitor fratres fuerunt, sed Numitorem regno Amulius pepulit: et Iliam, eius filiam, sacerdotem Vestae fecit. De hac et Marte nati sunt Remus et Romulus. Qui cum adolevissent, occiso Amulio, avum Numitorem in regna (regnum) revocarunt, et cum eo uno anno regnaverunt. Postea propter angustias imperii Romam captatis auguriis condiderunt. Ergo avo se addet comitem: aut avito se iunget imperio, aut certe secundum Ennium, referetur inter deos cum Aenea. Dicit namque, Iliam fuisse filiam Aeneae, quod si est, Aeneas avus est Romuli. Unde etiam addidit *Assaraci;* nam hoc epitheton non sine causa est introductum: quod est proprium Aeneae. Nam Assaracus pater est Capyos (al. *Capis*), Capys Anchisae, Anchises Aeneae. — 780. *Viden'; den* naturaliter longa est. Brevem tamen eam posuit secutus Ennium: et adeo eius est immutata natura, ut iam ubique brevis inveniatur. *Geminae stant vertice cristae;* omnino in omnibus hoc egit Romulus, ut cum fratre regnare videretur, ne se reum parricidii iudicaret. Unde omnia duplicia habuit quasi cum fratre communia. Etenim ad captanda auguria

montem Palatinum Romulus tenuit, Aventinum Remus, qui prior sex vultures vidit, post[ea] Romulus duodecim. Et cum ille tempore, ille numero de condenda urbe certarent, orta contentione de urbis nomine inter exercitum, a Romuli militibus Remus occisus est. Fabulosum enim est, quod a fratre propter muros dicitur interemptus. — 781. *Et pater* etc.; merito virtutis Mars Romulum deum esse significat. *Superum* enim accusativus est singularis, ab eo quod est *superus, superi*. *Illa*; quam tibi saepe fata promiserunt. *Inclita*; Graecum est. Nam κλυτὸν (Guelf. I. II. *incliton*) gloriosum dicunt. — 783. *Imperium terris*; in quantum tenditur terra. *Animos aequabit olympo*; magnanimitate aequabitur coelo. De hoc autem loco (Guelf. I. *de hac a. re*) et Trogus et Probus quaerunt. — 784. *Septemque* etc.; bene urbem Romam dicit septem inclusisse montes, et medium tenuit. Nam grandis est inde dubitatio: et alii dicunt, breves septem colliculos a Romulo inclusos, qui tamen aliis nominibus appellabantur. Alii volunt hos ipsos, qui nunc sunt, a Romulo inclusos, i. e. Palatinum, Quirinalem, Aventinum, Coelium, Viminalem, Aesquilinum, [et] Ianicularem. Alii vero volunt, hos quidem fuisse, aliis tamen nominibus appellatos, quae mutata sunt postea, [ut de omnibus rebus legimus fieri,] ut de multis locis, et de fluminibus legimus (fieri): ut saepius (8, 329.): *Et nomen posuit Saturnia tellus*. — 785. *Prole virûm*; virorum fortium. *Qualis Berecynthia mater*; Phrygia. Nam Berecynthos castellum est Phrygiae iuxta Sangarium (Guelf. II. V. *Sangur.* Vos. *Sanguinar.*) fluvium, ubi mater deûm colitur. Per hanc autem comparationem nihil aliud ostendit, nisi Romanos duces inter deos esse referendos. — 786. *Turrita*; [vel] quia ipsa est terra, quae urbes sustinet. — 789. *Huc geminas* etc.; totum visum tuum huc dirige, et huc specialiter intuere, [sic Asper.] — 790. *Hic Caesar* etc.; ut (1. 288.): *Iulius a magno demissum nomen Iulo*. — 791. *Coeli ventura sub axem*; nam cum Augustus patri Caesari ludos funebres exhiberet, stella per diem apparuit, quam persuasione Augusti, Caesaris esse populus credidit. Hinc est (E. 9, 47.): *Ecce Dionaei processit Caesaris astrum*. *Sub axem* ergo, i. e. ad divinos honores. — 792. *Hic vir* etc.; c litera pro duplici non nisi in monosyllabis habetur: ut (2, 664.): *Hoc erat alma parens*. Per eorum scilicet privilegium. Unde falsum est, quod Terentianus dicit, eam pro metri ratione vel duplicem haberi vel simplicem. Nam si hoc esset, etiam in dissyllabis, pro duabus haberi debuerat, quod nusquam invenimus. Literae enim naturam servari et in polysyllabis convenit. — 793. *Divi* (al. *divum*) *genus*; Caesaris, qui factus est deus. *Genus* autem dicit non solum iure adoptionis, sed etiam consanguinitatis. Nam Atiae (Guelf. I. *attiae*, L. R. Guelf. II. *Acciae*, al. *Actiae*; al. *Octaviae*) fuit filius, [quae filia Iuliae] quae erat soror Caesaris. Hic autem, Augustus Caesar, hoc nomen accepit a patre adoptivo. Nam ante Octavianus dictus est a patre Octavio (V. Vos. Lips. *Oct. Ahal. marito s. mariti*, Guelf. II. *Oct. accie marito*); post Augustus Caesar. — 794. *Secula qui rursus Latio*; sub Saturno dicit aurea secula fuisse in orbe terrarum, sub Augusto tantum in Italia. — 795. *Garamantas*; populi inter Libyam et Africam iuxta κεκαυμένην. *Indos*;

populi orientis extremi. — 796. *Iacet extra sidera tellus*; nulla terra est quae non subiaceat sideribus. Unde perite addidit: *Extra anni solisque vias*: ut ostenderet duodecim signa, in quibus est circulus Solis. Significat autem Maurorum Aethiopiam, ubi est Atlas, de qua [ait] Lucanus (3, 253.): *Aethiopumque solum, quod non premeretur ab ulla Signiferi regione poli, nisi poplite lapso Ultima curvati procederet ungula tauri.* — 798. *Torquet*; sustinet. *Aptum*; vicinum, ut diximus supra (4, 482.). — 799. *Iam nunc et Caspia regna*; fines Assyriorum, in quibus sunt πύλαι Caspiae. Quod autem dicit, verum est. Nam et Suetonius (cf. Vespas. 4. et August. 94.) ait in vita Caesarum, responsa esse data per totum orbem, nasci invictum imperatorem. — 800. *Maeotica tellus*; Scythica, cuius palus est Maeotis. — 801. *Turbant*; turbantur. *Septem gemini* autem, septem fluvii (septemflui). — 803. *Fixerit aeripedem cervam*; pro aëripedem, [ἐπισυναλοιφῇ.] Vicit autem Cerinitim (al. Ceryn., al. Cerinyt.) cervam dictam a loco. [Revera autem vicit cervam, ipse cursu superavit, quae videbatur aereos pedes habere; unde ille: *non cervam aeripedem eripuisse.*] *Fixerit* autem statuerit (al. straverit) [et] delassaverit; [quia si telo fixisset, non ita esset laudabile.] *Erymanthi*; mons Arcadiae, ubi aper ferocissimus fuit. — 804. *Lernam tremefecerit arcu*; pro Hydra paludem ipsam posuit: et intelligamus, eam ante sagittis fuisse confixam: post exsectam et adustam — 806 *Nysae*; mons est Indiae de quo loquitur. Ceterum est et *Nysa* (Fabr. *Nise*) civitas [in monte Parnasso], in qua Liber colitur. Unde *Nysaeus* dictus est. — 807. *Et dubitamus*; pro *dubitas*. Miscuit personam suam. Est autem sensus: Cum tibi sit tanta praeparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere? i. e. gloriam, [ab eo quod sequitur, id quod praecedit; nam e virtute gloria nascitur.] — 808. *Aut metus*; est aliquis timor, qui te a regnis Italiae revocet? — 809. *Quis procul ille autem*; nunc redit ad Romanos reges, qui septem fuerunt: Romulus, Numa Pompilius, Tullus (L. Guelf. II. *Tullius*) Hostilius, Ancus Marcius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius (al. *Tullus*), Tarquinius Superbus. Mira autem utitur phantasia, ut quasi ostendat, se non agnoscere eum qui de gente Romana non fuerat. Romulo enim mortuo, cum anno senatus regnasset per decurias [quod regnum *Interregnum* dictum est,] taediosum visum est, et quaesitus est rex. Sed cum in urbe nullus idoneus esset inventus, orta est bona Pompilii fama quod esset apud Cures civitatem Sabinorum. Rogatus itaque per legatos accepit imperium: qui ferociam populi a bellis ad sacra contulit. Unde etiam *Numa* dictus est ἀπὸ τῶν νόμων, [ab inventione et constitutione legum. Nam proprium nomen Pompilius habuit.] Hic etiam canus fuit a prima aetate, ad quod alludens dicit: *Incanaque menta.* Item propter sacerdotium: *Ramis insignis olivae.* — 814. *Otia qui rumpet patriae*; de hoc Livius (1, 23.): [*Inde Tullum qui*] *ferocior* (codd. *ferox*; scil. *magis*) *Romulo* (Steph. *Romulus*) [*fuit*,] *quam Numae similis. Resides*; [pigros,] otiosos, nimium sedentes. — 815. *Desueta triumphis*; a consuetudine triumphandi desuescentia (V. *descisc.*, L. *descient.*, R. *de eius scientiam*; Guelf. I. *desisc.*; al. *dissuesc.*) — 816. *Iactantior Ancus*; amans populi favorem. Hic Ostiam

fecit. *Ancus* autem dictus ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, i. e. a cubito, quem incurvum habuisse dicitur. — 817. *Auris*; favoribus. Unde et *aurarii* dicuntur favitores (codd. Burm. *favisor*; Guelf. II. et al. *faut.* Guelf. I. *fauctor.*). — 818. *Animamque superbam*; unus enim de Tarquiniis fuit superbus. — 819. *Ultoris* etc.; vis videre etiam ultoris Bruti fasces receptos? Historia autem hoc habet: Tarquinius ob multa quidem *Superbus* est dictus: praecipue tamen propter hanc causam: Mandavit aliquando cuidam satelliti, ut cuiusdam oppidi omnes principes interimeret. Profectus ille grandem multitudinem (V. R. grande miraculum) repperit. Quod cum ei renuntiasset deambulanti cum virga in hortis, detrectans ille responsionem, capita decussit papaverum, ut satelles, quid fieri vellet, agnosceret. Huius filius vitiavit nobilissimam matronam Lucretiam. Quod illa dolens, se interemit. Tunc eius avunculus Brutus rapto ex eius corpore gladio processit ad populum: et de hac re contionatus est. Quo facto omnibus placuit, ne reciperetur rex, qui tunc Ardeam expugnabat (*oppugn.?*). Propter quod se Tarquinius cum liberis ad Porsennam regem Tusciae contulit: et bellum gessit gravissimum contra populum Romanum. Tunc duo creati sunt consules, Brutus et Tricipitinus, pater Lucretiae, qui et Tarquinius dicebatur, ob quod solum est urbe depulsus, et in eius locum subrogatus est Valerius Publicola: quo mortuo item alter est factus: et alter similiter. Quod cernens taediosum esse Virgilius Brutum solum posuit, qui annum solus implevit. Sed Bruti filii amici erant filiis Tarquinii. Cum quibus cum iniissent consilium, ut eos per noctem intromitterent, proditi sunt a servo Vindicio (L. Guelf. I. Venditio; R. Vinditio): et a patre interempti [sunt.] Ideo ergo *ultoris*, scilicet [et] libertatis publicae, et Lucretiae pudoris. — 820. *Saevasque secures;* quae saevierunt etiam contra liberos. — 822. *Pulchra pro libertate;* ingenti arte loquitur consideratione personarum. Factum enim laudat dicens *pulchra pro libertate:* personam vituperat. — 823. *Utcunque ferent ea facta minores;* etiamsi lauderis a posteris, non (codd. Burm. omitt. *non;* Guelf. I. omitt. etiam; sed habet: *ext. dolet nat. vim, am. p.*) extorquere vim naturae debet amor patriae. — 825. *Quin Decios;* quinimmo Decios respice. Hi duo fuerunt, qui Mures dicti sunt: pater et filius. Horum alter se bello Gallico, alter Samnitico vovit pro republica cum terra et mari (Guelf. I. *mare;* reliqui codd. *manes;* Burm. coni. devovit pro rep. se terrae et manibus, ne etc.) universum [bello] (R. bellum) vellent exercitum perdere. *Drusosque procul;* et hi duo fuerunt. Horum prior vicit Asdrubalem. Alter est filius Iuliae sororis (R. Lips. *uxoris;* al. *Liviae, uxoris;* Guelf. I. *libie sororis*) Augusti. *Torquatum;* hic Gallum quendam [in ponte Anienis] singulari certamine superavit; et eius sibi torquem imposuit: unde et nomen accepit. Hic ad urbem pergens, praecepit filio, ut tantum castra tueretur (al. tutaretur): ille [provocatus ab hostibus] nacta occasione victoriam consecutus est. Reversus postea pater laudavit fortunam populi Romani: sed filium, ut dicit Livius (4, 29. 7, 4.) fustuario (R. *frust.*) [supplicio] necavit. Ergo *saevum securi*, saevum iure occidendi, non ferri genere. Nam securi non animadvertit in filium. — 826. *Referentem signa Camillum*; Brenno duce,

Galli apud Alliam fluvium deletis legionibus everterunt urbem [Romam] absque Capitolio, pro quo immensam pecuniam acceperunt. Tunc Camillus absens Dictator est factus, cum diu esset apud Ardeam in exilio propter Veientanam praedam non aequo iure divisam: et Gallos iam abeuntes secutus est, quibus interemptis aurum omne recepit et signa. Quod cum illic appendisset, civitati nomen dedit. Nam *Pisaurum* dicitur, quod illic *aurum pensatum* est. Post hoc tamen factum rediit in exilium. Unde rogatus reversus est. — 827. *Fulgere;* ab eo quod est *fulgo, fulgis;* [accentum habet in prima.] — 828. *Et dum nocte premuntur;* bene allusit. Nam, [dum pauperes fuerunt, concordes manserunt, et] concordiam in humilitate tenuerunt, cum nobilitate vero in bella venerunt. — 831. *Aggeribus socer Alpinis;* á munimentis Alpium. Hae enim Italiae murorum exhibent vicem. *Socer* vero, quia Pompeius habuit Iuliam filiam Caesaris, quae in partu periit. Unde etiam isti facile in bella venerunt. (al. *isti inter se facile dimicare potuerunt*) [Hinc Lucanus (1, 119.): *Morte tua discussa fides bellumque movere Permissum est ducibus.*] *Arce Monoeci*; de Liguria ubi est portus Monoeci Herculis. Dictus autem *μόνοικος*, vel quod pulsis omnibus illic solus habitavit; vel quod in eius templo nunquam aliquis deorum simul colitur, sicut in Iovis, Minerva, et Iuno: in Veneris, Cupido. — 832. *Adversis instructus Eois;* orientis enim auxiliis est usus. — 833. *Assuescite bella;* mire dictum. Ab ipsis enim quasi consuetudinem fecit populus Romanus bellorum civilium. Septies (al. *octies*) enim gesta sunt: ter a Caesare contra Pompeium in Thessalia. [Item] contra eius filium Magnum in Hispania. Item contra Iubam et Catonem in Africa. Mortuo Caesare ab Augusto contra Cassium et Brutum in Philippis (V. R. Guelf. I. II. *Philippicis*) civitate Thessaliae. Contra Lucium Antonium in Perusia Tusciae civitate. Contra Sextum Pompeium in Sicilia: et contra Antonium et Cleopatram in Epiro. — 835. *Tuque prior, tu parce;* Caesari dicit, quem clementem circa Pompeianos legimus, cui vult tunc hoc esse mandatum. [Licet Lucanus dicat (2, 439.): *Caesar in arma furens nullas nisi sanguine fuso Gaudet habere vias.* Item (3, 82.): *Gaudet tamen esse timori Iam magno populis, et se non mallet amari.*] — 837. *Ille* etc.; Mummium significat. — 840. *Ipsumque Aeaciden;* necesse est, ut *ille* subaudiamus. Pyrrhum enim quem Aeaciden dicit, Curius et Fabricius vicerunt ferentem Tarentinis auxilium. Hic postea fugit in Graeciam, et illic occisus est in templo. (Basil. omitt. vv. *in t.*) [Nam cum Argos obsideret, ictu tegulae periit.] Argos vero et Mycenas alii vicerunt, [Q. Metellus, et Mummius.] — 841. *Ultus avos;* aut hic distinguendum, ut sit *Troiae Minervae* pro Troianae: principale pro derivativo. Aut certe *avos Troiae,* non quos Troia habuit avos, sed qui de Troia fuerunt, i. e. avos Troianorum. — 842. *Magne Cato;* Censorium dicit, qui scripsit historias: multa etiam bella confecit. Nam Uticensem praesente Augusto, contra quem pater eius et dimicavit, et Anticatones scripsit, laudare non poterat. Supra autem Minervae templa temerata per stuprum Cassandrae dicit. *Cosse relinquat?* Cossus tribunus militaris (militum) [consulari potestate] fuit. Hic [regem Tuscorum] Lartem Tolumnium a loco dictum,

occidit: et [secunda post Romulum] opima spolia revocavit (al. reportav.). Erit autem nominativus *hic Lars* (al. Lar); *huius Lartis*. — 843. *Quis Gracchi genus?* Gracchos seditiosos constat fuisse, nobiles tamen genere. Namque per Corneliam nepotes Scipionis Africani fuerunt. Unde Iuvenalis ad eam (6, 170.): *Tolle tuum precor Hannibalem [victumque Syphacem]*. Ergo Scipiones dicit per *Gracchi genus*. Duo autem fuerunt: maior Africanus, Aemilianus minor, qui obsidione Carthaginis ab Italia revocavit Annibalem (v. Burm.). — 844. *Scipiadas*; hi gemini fratres fuerunt, qui cum fortissime dimicarent in Hispania apud Carthaginem novam, quae Spartaria (Guelf. I. *Spartariam ut*) dicitur, insidiis interempti sunt; [quorum alter, pater; alter, patruus Scipionis Africani maioris fuerunt.] *Cladem Libyae*; Scipiones [Africanos duos, maiorem et minorem, quorum alter vicit Carthaginem; alter delevit.] — 845. *Fabricium*; paupertate gloriosum. Hic est qui respondit legatis Samnitum, aurum sibi offerentibus, Romanos non aurum habere velle, sed aurum habentibus imperare. *Serrane serentem*; Attilius (Lips. *Alt.* Guelf. I. II. *atil.*) quidam senator fuit, qui cum agrum [suum] coleret, evocatus propter virtutem meruit dictaturam. *Serranus* autem a *serendo* dictus est. — 846. *Quo fessum rapitis Fabii?* cur me o Fabii fessum ad vestram trahitis narrationem? Aut certe *fessum* tristem: ut (8, 232.): *Ter fessus valle resedit*, scilicet propter eorum mortem. Nam trecenti sex fuerunt de una familia: qui cum coniurati (Guelf. I. *iurati*) cum servis et clientibus suis contra Veientes dimicarent, insidiis apud Cremeram fluvium interempti sunt. Unus tantum superfuit [scil.] Fabius Maximus, qui propter teneram adhuc pueritiam in civitate remanserat [a quo per temporis successionem longioris Fabius ille Maximus creatus est.] Hic postea cum Hannibalis impetum ferre non posset, mora eum elusit, et ad Campaniam (Vos. *Capitiam*, Guelf. I. *Campiam; Capuam?*) traxit, ubi deliciis Carthaginiensium (codd. *del. eius*) virtus obtorpuit. [Notandum est de secunda persona dictum.] Ille [autem] est de quo ait Ennius: *Unus qui nobis cunctando restituit rem*. Sciens enim Virgilius quasi pro exemplo hunc versum posuit. — 848. *Excudent*; alii cudendo efficient: et est rhetoricus locus. *Spirantia*; animata. Horatius (Art. P. 33.): *Et molles imitabitur aere capillos*. — 849. *Vivos vultus*; hoc est quod dixit *spirantia*. Et per *aes* Corinthios indicat: per *marmor*, Parios (Guelf. I. *perthas*): per actionem causarum, Athenienses: per Astronomiam, Aegyptios et Chaldaeos — 853. *Pacis morem*; leges pacis. — 856. *Marcellus*; hic Gallos et Poenos equestri certamine superavit. Viridomarum (R. Guelf. II. Viridomor.) etiam Gallorum ducem manu propria interemit, et optima rettulit spolia, quae dux detraxerat duci: sicut Cossus Larti Tolumnio. — 857. *Supereminet omnes*; virtutis scilicet genere. *Rem Romanam*; statum reipublicae. — 858. *Turbante tumultu*; ideo *tumultu*, quia res in Italia [adversus Gallos] geritur. — 859. *Sistet*; confirmabit, corroborabit. — 860. *Tertiaque etc.*; et tertia opima spolia suspendet patri, i. e. Iovi. *Capta Quirinus*; qualia et Quirinus ceperat, i. e. Romulus de Acrone rege Ceninensium: et ea Iovi suspenderat. Possumus,

et quod est melius, secundum legem Numae (*Romuli?*) hunc locum accipere, qui praecepit prima opima spolia Iovi Feretrio debere suspendi; quod iam Romulus fecerat; secunda Marti, quod Cossus fecit; tertia Quirino, quod fecit Marcellus. *Quirinus* autem est Mars, qui praeest paci: et intra civitatem colitur. Nam belli Mars extra civitatem templum habuit. Ergo aut *suspendet patri*, i. e. *Iovi:* aut *suspendet patri Quirino.* Varie de hoc loco tractant commentatores, Numae legis immemores, cuius facit mentionem et Livius. — 862. *Egregium* etc.; tria sunt secundum Carminium: pulchritudo, aetas, virtus. Significat autem Marcellum filium Octaviae sororis Augusti, quem sibi Augustus adoptavit. Hic sexto decimo anno incidit [in] valetudinem: et periit octavo decimo in Baiano (litore) (codd. Burm. *Baiona*), cum aedilitatem gereret. Huius mortem vehementer civitas doluit. Nam et affabilis fuit et Augusti filius. Ad funeris huius honorem Augustus sexcentos lectos intra civitatem ire (al. lectos intrare civ.) iussit, hoc enim apud maiores gloriosum fuerat, et[iam] dabatur pro qualitate fortunae. Nam Sulla sex (Guelf. I. V.) millia habuit. Igitur cum ingenti [gloria et] pompa relatus (codd. allat. Fabr. al. elat.), et in campo Martio est sepultus. Ergo modo in Augusti adulationem, quasi epitaphion ei dicit. Et constat, hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviae esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium: nisi Virgilius finem esse dixisset, qui pro hoc aere gravi donatus est, i. e. massis. Nam sic et Livius argentum grave dicit, i. e. massas. — 863. *Sed frons laeta parum;* omen est mortis futurae. Ex contrario alibi (E. 4, 60.): *Incipe parve puer risu cognoscere matrem.* — 864. *Virum qui sic comitatur euntem;* Marcellum, cui similis est. — 866. *Quis strepitus;* propter aedilitatem. *Instar;* similitudo: et est nomen, quod non recipit praepositionem. *Ad instar* enim non dicimus, quod Probus declarat (codd. *declinat*). — 870. *Ostendent* etc.; parum illucescet, [quia] mox peribit. — 872. *Visa potens superi;* cum indignatione dicit: Invidistis et gloriae Romanae, et vestris muneribus. Nam felicitas vestra sunt munera. *Propria;* perpetua: ut (1, 73.): *Propriamque dicabo.* — 873. *Mavortis campus;* in quo est sepultus. — 875. *Funera* etc.; propter sexcentos lectulos (lectos?). — 877. *In tantum spe tollet avos;* eriget generis antiquitatem. Et rhetorice spem laudat in puero, quia facta non invenit. Est autem Ciceronis in dialogo: *Fanni* (codd. *Fannio.* cf. Quintil. 9, 3.) *causa difficilis, laudare puerum. Non enim res laudanda, sed spes est. Nec Romula;* pro Romulea: ut (4, 37.): *Quos Africa terra triumphis Dives alit. Quondam* autem, potest et praeteriti esse et futuri. — 879. [*Prisca fides;* quia fidelitas non requirit iuvenes, sed senes; unde Lucanus (8, 282.): Quippe fides robustos exigit annos.] — 882. *Foderet calcaribus armos;* species pro genere. *Equi armos* pro *equo* posuit. Non enim possunt armi calcaribus fodi. — 883. *Fata aspera rumpas;* posse aliqua ratione fata disrumpi, per transitum docet. — 884. *Tu Marcellus eris;* talis qualis est (fuit) Marcellus, [ille vir amplissimus superius dictus.] — 885. *Purpureos flores;* ut saepe (5, 79.) diximus, propter sanguinis similitudinem: quia aut anima est, aut animae sedes. *Nepotis;* posteri. Non enim re vera

nepos fuit. — 886. *Inani munere*; secundum Epicureos, non profuturo. *Sic*; ista noscentes. — 888. *Aëris in campis*; collisionem fecit. Locutus est autem secundum eos, qui putant, Elysium lunarem esse circulum. — 890. *Incenditque animum*; nam supra ait: *Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?* *Exin*; deinde. Confert autem in compendium narrationis prolixitatem. Sic Terentius (Andr. 5, 6, 17.) propter longum actum ait: *Intus despondebitur, intus transigetur, si quid est quod restat.* — 894. *Sunt geminae somni portae*; pro *somniorum*. Est autem in hoc loco Homerum secutus (Od. τ, 560 sqq.). Hoc tantum differt, quod ille per utramque portam somnia exire dicit, hic umbras veras, per quas somnia indicat vera; et poëtice apertus est sensus. Vult autem intelligi, falsa esse omnia quae dixit. Physiologia vero hoc habet: Per *portam corneam* oculi significantur, qui et *cornei* sunt coloris, et duriores ceteris membris. Nam frigus non sentiunt: sicut et[iam] Cicero dicit in libris de Deorum Natura (2, 57.). Per *eburneam* vero *portam* os significatur a dentibus. Et scimus, quia, quae loquimur, falsa esse possunt: ea vero quae videmus, sine dubio vera sunt. Ideo Aeneas per eburneam emittitur portam. Est et alter sensus: Somnum novimus cum cornu pingi, et qui de somniis scripserunt, dicunt, ea quae secundum fortunam et personae possibilitatem videntur, habere effectum: et haec vicina sunt cornu. Unde cornea vera fingitur porta. Ea vero quae supra fortunam sunt: et habent nimium (Guelf. I. *solum*) ornatum, vanamque iactantiam, dicunt falsa esse. Unde eburnea quasi ornatior porta fingitur [falsa]. — 897. *Falsa insomnia*; i. e. somnia. *Secat*; tenet. Unde *sectas* decimus, ab eo quod propositum [non] tenent (Guelf. I. *tenet*). — 901. *Ad Caietae portum*; a persona poëtae, Prolepsis. Nam *Caieta* nondum dicebatur.

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. VII.

Uti et in principio diximus, in duas partes hoc opus (V. corpus) divisum est. Nam primi sex ad imaginem Odyssiae dicti sunt: quos personarum et allocutionum varietate constat esse graviores. Hi autem sex ad imaginem Iliadis dicti sunt, qui in negotiis validiores sunt. Nam et ipse hoc dicit (45.): *Maius opus moveo;* et re vera tragicum opus est, ubi tantum bella tractantur. — 1. *Tu quoque;* sicut Misenus, Palinurus etiam. *Nostris;* [hoc est] Italicis: ut (G. 2, 89.): *Non eadem arboribus pendet vindemia nostris.* Non, ut Donatus ait, [in comparationem Oceani] navigabilibus. *Aeneia nutrix;* hanc alii Aeneae, alii Creusae, alii Ascanii nutricem volunt. Lectum tamen est in Philologis in hoc loco classem Troianorum casu concrematam. Unde *Caieta* dicta, ἀπὸ τοῦ καίειν. — 3. *Servat;* tenet, possidet: ut (G. 4, 459.): *Servantem ripas, alta non vidit in herba. Magna;* ad Hispaniae discretionem. — 4. *Si qua est ea gloria;* secundum Epicureos. Bene autem interest funeri, postquam ab inferis rediit: sicut interfuit antequam descenderet, ut medium actum ostenderet. — 6. *Quierunt;* Hebrus (Acron Helenus?) *quierant* legit. — 7. *Tendit iter velis;* quia prout vela extensa fuerint, ita etiam cursus extenditur, in quo navis est iter. [Nam ait supra: *Flecte viam velis.*] Et aliud est iter velis tendere: aliud per vela iter. Et multi dicunt improprie dictum, multi nimium proprie. Constat tamen secundum illud dictum, quod ait supra (5, 28.): *Flecte viam velis.* Quod si dicimus, bene procedit: *Et tende viam velis;* ut in ipsis velis ratio sit vitae. —

8. *Aspirant aurae in noctem*; quia, ut diximus, temporum mutatione, ventus vel minuitur vel augetur. *In noctem* autem, circa noctem. Et quotiens tempus exprimitur, accusativum regit ista praepositio. — 9. *Luna negat*; litotes. Nam dicit: large praestat: ut (261.): *Munera nec sperno. Tremulo sub lumine*; ita enim mobilitas aquae facit videri. — 10. *Circaeae raduntur litora terrae*; ut diximus supra (3, 386.), mons iste antehac insula fuit. Paludibus enim a continenti segregabatur, quas exclusit limus de Albanis (*Circaeis?*) montibus fluens. Et dicebatur *Aeaeus* (L. *Eteus*, R. Guelf. I. *Etheus*, V. Lips. *Aetheus*) ab horrore transeuntium, quo homines mutabantur in feras. In hoc summo oppidum fuit, quod et *Circaeum* (L. R. *Circaetum*, Vos. *circectum*) dictum est [a Circe] et *Circaei*. Nam utrumque Livius dicit. — 11. *Dives*; non addidit *cuius rei*, cum soleat: ut (9, 16.): *Dives equûm, dives pictae vestis et auri. Inaccessos*; inaccessibiles, inaccedendos. Nam Ulixes illuc vehit. Ergo *inaccessos*, non ad quos nullus accessit, sed ad quos nullus debeat accedere: ut (G. 3, 5.): *Aut illaudati nescit Busiridis aras*: hoc est illaudabilis. Nam ab Isocrate constat esse laudatum. — 12. *Resonat cantu*; resonare facit. [Hoc ex Homero (Od. κ, 210.): *Εὗρον κ. τ. λ.* et paulo post (221.): *Κίρκης κ. τ. λ.*] *Superbis*; nobilibus, propter antiquam oppidi magnitudinem. — 13. *Odoratam*; pro *odoriferam*. Et hoc ideo, quia usus olei apud maiores non fuit, praecipue in Italia. — 14. *Arguto pectine*; garrulo, stridulo, sonanti: ut (E. 7, 1.): *Forte sub arguta consederat ilice Daphnis. Percurrens pectine telas*; aut manu percurrens: aut ictu pectinis, ut videmus; aut quia apud maiores stantes texebant: ut hodie linteones videmus. Est autem Homeri, qui ait (Il. α, 31.): *ἱστὸν ἐποιχομένην*. — 15. *Gemitus iraeque*; gemitus irascentium leonum: *ἓν διὰ δυοῖν*. — 16. *Sera sub nocte*; quasi eo tempore, quo naturali libertate uti consueverunt. Sub sera nocte, per noctem seram. *Rudentum*; naturaliter *ru* longa est. Persius (3, 9.): *Findor ut Arcadiae pecuaria rudere dicas*. Systolen ergo fecit. *Ruditus* autem proprie est clamor asinorum: ut *grunnitus*, porcorum: ranarum, *coax*: quae nomina a sono vocis constat esse composita. — 17. *Praesepibus*; caveis ubi aluntur. Non enim re vera praesepia habent. — 19. *Dea saeva*; aut per se, aut herbis potentibus saeva. *Circe* autem ideo Solis fingitur filia, quia clarissima meretrix fuit; et nihil est Sole clarius. [Et hoc ex Homero (Od. κ, 135.): *Αἰαίην δ' ἐς νῆσον κ. τ. λ.*] Haec libidine sua et blandimentis homines in ferinam vitam ab humana deducebat, ut libidini et voluptatibus operam darent. Unde datus est locus fabulae apertae. Horatius (Epist. 1, 2, 25.): *Sub domina meretrice fuisse* (fuisset) *turpis et excors*. — 20. *In vultus ac terga ferarum*; corrumpebatur enim in illis sensus [et vultus.] Animus namque idem manebat. [(Od. κ, 239.): *οἱ δὲ συῶν κ. τ. λ.*] — 21. *Pii paterentur Troes*; ergo impii qui pertulerunt. Impii autem propter occisa Solis armenta. — 23. *Neptunus* etc.; physice autem locutus est. Motu enim aquae ventus creatur, ut videmus in bombis (V. R. *inbomis*; Guelf. II. *in bonis*; I. *in uomicis*; *organ.* omitt. Guelf. I. II. R.. Lips.; L. omitt. omnia *in b. org.*) organorum. — 24. *Praeter vada fervida*; periculosa navigantibus, et est Tmesis. —

26. *In roseis fulgebat lutea bigis*; *lutea* est crocei coloris, ut (E. 4, 44.): *Croceo mutabit vellera luto.* Unde multi iungunt *inroseis*, i. e. non rubicundis, ne sit contrarium. Tamen secundum Homerum dictum est, qui interdum ῥοδοδάκτυλον, i. e. rosei coloris digitos habentem, interdum κροκόπεπλον dicit Auroram, i. e. crocei coloris veste circumdatam. — 27. *Cum venti posuere*; cum ortu diei quievere. *Posuere* enim, quievere est: sicut contra *ferre*, flare dicimus. Ut (3, 473.): *Fieret vento mora nequa ferenti*, i. e. flanti. *Omnisque*; *omnis*, i. e. et qui ripae est, et qui pelagi, qui *altanus* vocatur. — 28. *Tonsae*; remi dicti a decutiendis fluctibus: sicut *tonsores* a *tondendis* et decutiendis capillis. — 29. *Lucum Prospicit*; in quo erat fluminis numen. Diximus enim (1, 441.) nunquam sine religione esse lucum a Virgilio positum. — 30. *Hunc inter*; per hunc. Terentius (Eun. 4, 2, 1.): *Dum rus eo, coepi egomet mecum inter vias.* Est autem crebra Frontonis elocutio. *Amoeno*; umbroso, silvis circumdato. — 31. *Flavus harena*; epitheton proprium. Et sciendum, exitum Tiberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Aeneas castra constituit. Nam aliter non procedit quod ait (9, 468.): *Murorum in parte sinistra Opposuere aciem*: nam dextra cingitur amni. Postea enim in Laurolavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur. — 33. *Assueta ripis volucres*; bono compendio usus est. — 34. *Aethera mulcebant cantu*; leniebant. Corporalia enim sunt elementa, ut diximus supra. Non enim mulcetur, nisi quod corporale est. Supra enim ait (6, 724.): *Totamque infusa per artus.* — 37. *Nunc age*; hinc est sequentis operis initium. Antedicta enim ex superioribus pendent. *Erato*; vel pro Calliope, vel pro qualicunque musa posuit sane. (Codd. tantum: Sane Er. s. Er. autem pro C. posuit.) *Quae tempora rerum*; quia, ut diximus supra (3, 587.), secundum Lucretium, tempora, nisi ex rebus colligantur, per se nulla sunt. — 38. *Latio antiquo*; quia duo sunt, vetus et novum: sicut et in iure lectum est. — 40. *Exordia pugnae*; cervi interitum. — 42. *Actos*; aut collectos, aut re vera compulsos; quod est verisimile, propter illud: *Longa placidas in pace regebat.* — 43. *Coactam*; collectam: ut (E. 3, 20.): *Tityre coge pecus. Totam* autem Hyperbolice dixit. — 47. *Hunc Fauno* etc.; quidam deus est *Fatuellus* (codd. et al. *Fatuelus*, s. *fatuclus*): huius uxor est *Fatua*. Idem *Faunus*, et eadem *Fauna*. Dicti autem sunt [*Faunus* et *Fauna*] a vaticinando, i. e. *fando*. Unde et *fatuos* dicimus inconsiderate loquentes. Ergo *Faunae* et *Fatuae* nomen quasi asperum fugit poëta: et *Maricam* dixit fuisse uxorem Fauni. Est autem Marica dea litoris Minturnensium iuxta Lirim fluvium. Horatius (Carm. 3, 17.): *Et innantem* (L. inhiant.) *Maricae litoribus tenuisse Lirim.* Quod si voluerimus accipere uxorem Fauni Maricam, non procedit. Dii enim Topici, i. e. locales, ad alias regiones nunquam (al. non) transeunt. Sed potest dictum esse per poëticam licentiam, Laurente Marica: cum sit Minturnensis. Dicunt alii per *Maricam*, Venerem intelligi debere, cuius fuit sacellum iuxta Maricam: in quo erat scriptum *ΝΑΟΣ* (al. νηὸν) *ΤΗΣ ᾿ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ* (Guelf. I. *ΠοΗΠΙΗaϵpaxTH*, Guelf. II. *ONTINapoaιTH*). Sane Hesiodus Latinum Circes (L. R. Vos. Circis) et Ulixis filium

dicit: quod et Virgilius tangit dicendo (12. 164.): *Solis avi specimen* (al. speciem). Sed quia temporum ratio non procedit, illud accipiendum est Hygini, qui ait, Latinos plures fuisse, ut intelligamus, poëtam abuti, ut solet, nominum similitudine. — 48. *Accipimus*; propter varias opiniones hoc adiecit; ut Sallustius (Catil. 6.): *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere* [in] *initio Troiani.* — 49. *Ultimus auctor*; primus: ut *supremum*, summum dicimus [Terent. (Adel. 2, 1, 4.): *Pro supreme Iuppiter.*] — 51. *Primaque* etc.; per transitum tangit historiam. Amata enim duos filios voluntate patris Aeneae spondentes, [Laviniam] sororem factione interemit. Unde et *erepta* dixit, quasi per vim: [hos alii coecatos a matre tradunt, postquam amisso Turno Lavinia Aeneae iuncta est.] *Fato* autem dicit voluntate. Nam dii id fantur, quod sentiunt, non ut homines de quibus lectum est [Sallust. Cat. 6.]: *Aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere.* — 53. *Iam* etc.; non est iteratio (al. iteratum), sed secundum ius dictum: in quo et ex annorum ratione, et ex habitu corporis aetas comprobatur. Primum ergo ad habitum, secundum ad annos pertinet. — 54. *Latio*; *Latium* pars est Ausoniae. Unde dixit primo quod minus est: sic intulit: *Totaque Ausonia.* — 56. *Petit ante alios pulcherrimus*; aut ante alios petit: aut certe pulcher ante alios. *Miro amore*; nova intemperantia — 58. *Sed variis*; propter apes, et incendium, et oraculum Fauni. *Portenta*; signa, quae sunt media: [a *portendendo*]. Nam et bona et mala sunt portenta. — 59. *Laurus erat*; Latinus post mortem fratris Lavini, cum Lavinium amplificaret: ab inventa lauro, *Laurolavinium* id appellavit. *In penetralibus*; *penetrale* est omnis interior pars domus, licet sit intecta. Unde laurum in penetralibus fuisse non mirum est. — 60. *Metu*; religione quae nata est (al. *nascitur*) per timorem. — 61. *Primas cum conderet arces*; primas, circa laurum scil. Nam iam civitas fuerat. — 65. *Trans aethera*; aetherem pro aëre posuit. — 66. *Obsedere apicem*; verbum oppugnationis futurae [est *obsedere*, quo usus est signate propter bellum futurum]. *Per mutua*; invicem: et est absolutum. Melissus qui de apibus scripsit, ait: *Duobus pedibus se tenent: et* (Guelf. I. *se tenentes*) *duobus alias* (Lips. *aliis se*; al. *alis se*; Vos. *alis*; al. *alas*) *sustinent.* — 68. *Vates*; divinus, per quam autem artem non dixit, nec nomen eius: sed datur intelligi, coniecturis eum quibusdam futura dixisse. — 69. *Partes petere agmen easdem*; intelligimus ab inferiori mari apes venisse, unde et Troiani. Partes autem easdem summitates rerum petere dicit, sicut apes apicem lauri per quam advenarum victoria enuntiatur (al. *praen. s. nunt.*). (Pro vv. *sicut* etc. Fabr. Basil. Guelf. I.: Quod autem in lauro sederunt ostenditur advenarum futura victoriá.) — 71. *Castis*; piis: et sciendum Latinum sacrificasse iuxta stante Lavinia. — 73. *Nefas*; absoluta parenthesis; et est Hypallage: *Comprendere crinibus ignem*, cum ignis crines comprehendat. — 76. *Fumida*; in fumo est causa lacrymarum [et belli.] — 77. *Vulcanum spargere*; incendium bellicum (*belli summam* Guelf. I.) significat. His enim duobus hoc ab augurio distat Ascanii: fumo, et aspersione flammarum. — 81. *Fauni*; Faunus ἀπὸ τῆς φωνῆς dictus quod voce, non signis futura osten-

dit. — 82. *Lucosque*; in lucis. — 83. *Sub Albunea*; in Albunea. *Alta*; quia est in Tiburtinis altissimis montibus. Et *Albunea* dicta est ab aquae qualitate, quae in illo fonte est. Unde etiam nonnulli ipsam Leucotheam (R. Vos. *Leucath.*; Guelf. I. *leuco cothean*) volunt. Sciendum sane, unum esse nomen fontis et silvae. — 84. *Sacro fonte*; nullus enim fons non sacer, [propter attributos illis deos, qui fontibus praeesse dicuntur.] *Mephitin*; *Mephitis* proprie est terrae putor, qui de aquis nascitur sulphuratis: et est in nemoribus gravior ex densitate silvarum. Alii *Mephitin* deum volunt, Leucotheae connexum: sicut est Veneri Adonis, Dianae Virbius. Alii *Mephitin* Iunonem volunt, quam aërem esse constat. Novimus autem, putorem non nisi ex corruptione aëris nasci, sicut etiam bonum odorem de aëre incorrupto: ut sit *Mephitis* dea odoris gravissimi, i. e. grave olentis. — 85. *Hinc Italae gentes*; commendatio oraculi [ipsius]. *Oenotria tellus*; proprie Sabinorum tractus [ab Oenotro rege.] *Incubuit*; *incubare* dicuntur proprie hi qui dormiunt ad accipienda responsa. Unde est [Plaut. Curcul. 2, 2, 16.]: *Ille incubat Iovi*, i. e., dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere. — 87. *Sub nocte silenti*; per noctem silentem, [i. e. per noctis silentium, cum omnes tacent.] — 90. *Varias audit voces*; scilicet propter multa simulacra. *Fruitur*; pascitur: quod de rebus tantum bonis dicimus. — 91. *Acheronta affatur Avernis*; potestates quae sunt in Acheronte, ad quem per Avernum venitur. Hoc autem ideo, quia Faunus infernus dicitur deus; et congrue. Nam nihil est terra inferius, in qua habitat Faunus. Hinc est, quod eum Horatius inducit nocentem, dicens (Carm. 3, 18.): *Levis* (Guelf. I. L. R. V. *lenis*) *incedas, abeasque parvis Aequus alumnis*. — 92. *Pater ipse*; aut honoris est, aut re vera pater Laviniae. — 93. *Centum*; aut pro qualitate fortunae: unde et *rite* dixit. Aut certe finitum pro infinito posuit. — 94. *Tergo*; pro *tergoribus*, i. e. coriis. — 97. *Thalamis neu crede paratis*; propter Turnum. — 98. *Venient*; melius *veniunt*, ut iam eos venire significet. *Generi*; plurali usus est pro singulari. — 99. *A stirpe*; *stirpem* cum de genere dicimus, tantum femininum est; cum de arbore, et masculini [generis] et feminini [invenitur]: ut (12, 77.): *Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum.* Contra Horatius (Carm. 3, 29.): *Stirpesque* (codd. Burm. et Steph. *hae st.*, V. *es st.* ed. Basil. *eum stirpesq.*) *raptas, et pecus, et domos.* — 100. *Sub pedibus*; sub imperio suo ac potestate. — 102. *Monitusque*; alibi *monita* dixit. Ut (8, 336.): *Carmentis Nymphae monita, et deus auctor Apollo.* *Non ipse suo premit ore Latinus*; quo a se repelleret generos. — 104. *Sed circumlate volitans*; tmesis est *circumvolitans*. — 109. *Adorea liba*; *ador* proprie est genus farris. *Liba* autem, sunt placentae de farre, melle et oleo, sacris aptae. — 110. *Subiiciunt epulis*; subponunt in epularum locum. *Ille* (Guelf. I. *Ipse*; *ille q.* etc. al. *Ipse*); qui per Harpyiam vaticinatus est: ut (3, 251.): *Quae Phoebo pater omnipotens* — 111. *Et cereale solum*; *solum* omne dicitur, quod aliquid sustinet. Unde de mari supra ait (5, 199.): *Subtrahiturque solum*; [et Ovidius primo Metamorphoseon (73.): *Astra tenent coeleste solum.*] Sic nunc panicias mensas, i. e. epularum (V. *mensar.*) sustentaculum *solum* voca-

vit. — 112. *Forte aliis*; abundat *forte.* — 115. *Fatalis crusti*; ad negotium respexit Aeneae, cui hic erat finis laborum. *Crustum* autem et *crusta* neutraliter dicimus de his quae comedi possunt. Horatius (Serm. 1, 1, 25.): *Ut pueris olim dant crustula blandi Doctores.* Iuvenalis (9, 5.): *Nos colaphum incutimus lambenti crustula* (V. *crustola*) *servo.* Feminino autem genere fragmenta dicimus, quae comesse non possumus: ut (G. 3, 360.): *Concrescunt subitae currenti in flumine crustae. Quadris*; aut mensis: et est Antonomasia. Nam supra orbem dixit. Aut *quadris* fragmentis accipimus (V. Guelf. I. *accipiam.*): ut Iuvenalis (5, 2.): *Ut bona summa putes* (L. *potest*) *aliena vivere quadra.* — 117. *Alludens*; aut vacat *ad*: et ludentem significat. Aut certe *alludens*, ad responsi fidem verba componens. *Laborum fidem*; scilicet maritimorum. Nam in terra multa passurus est: ut ait Sibylla (6, 84.): *Sed terrae graviora manent.* — 118. *Primamque* etc.; hoc est: Adhuc loquente Ascanio intellexit famem quam fata praedixerant. — 119. *Numine pressit*; oraculi fide (Guelf. I. *fidem*) ab Heleno et Anchisa praedicti. *Pressit* autem vocem Ascanii: quo posset ipse (V. qua p. ipsa) numina deprecari. — 120. *Fatis mihi debita tellus*; bona Periphrasis est, ne fatalis diceret: quod est medium, et in precibus nihil esse debet ambiguum. — 121. *O fidi Troiae Salvete penates*; Aeneae scilicet, non Troiae: quam nequivere servare. — 122. *Hic domus*; aut familia: ut (3, 85.): *Da propriam Tymbraee domum.* Aut ordo est: Hic est patria, hic domus. Ante enim patria est, et sic domus. — 123. [*Nunc repeto*; nusquam legimus, quod Anchises praedixerit, fame in Italia laboraturos Troianos (cf. 3, 255.).] — 125. *Accisis*; undique concisis vel consumptis: et hoc est apud nos *ac* (al. *am*), quod apud Graecos ἄμ (al. ἀμφὶ); [et hoc *accisi*, valde undique caesi, i. e. ἀμφίκοποι.] Hinc est (7, 565.): *Amsancti* (R. V. *amcisi*; Lips. a. m. sec.: *amscissi*, i. e. und. *scissi*) *valles*, i. e. undique sancti. — 128. *Haec erat illa fames*; ac si diceret: Hoc fuerat timendum periculum: quod pericula determinat. — 131. *Habeant*; habitent. Hoc enim frequentativum est, ab eo quod est *habeo. Ubi moenia gentis*; Laurolavinium dicit. — 133. *Nunc pateras*; ab eo quod continet, id quod continetur. — 134. *Anchisen genitorem*; bene Iovem et Anchisen, qui causa oraculi fuerunt. *Reponite mensis*; aut timore verborum Ascanii interrupta renovate: aut *reponite*, frequenter ponite, i. e. crebro [libate,] bibite. — 135. *Tempora ramo implicat*; diebus enim festis ita epulabantur, [i. e. coronati.] — 136. *Geniumque loci*; Apollinem vult intelligi. In tutela enim eius tota fuerat regio: ut (61.): *Quam pater inventam primas cum conderet arces, Ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus.* Aliter iniquum est, si cum omnes invocet, Apollinem praetermittat: praesertim cum Helenus dixerit (3, 395.): *Aderitque vocatus Apollo. Primamque deorum*; quia ipsa est mater deorum. — 137. *Nymphasque* etc.; bonum ordinem sequitur. Sic alibi (8, 71.): *Nymphae Laurentes, Nymphae genus amnibus unde est.* — 138. *Noctem, noctisque orientia signa*; quae noctem sequuntur (Guelf. I. nocte nascuntur): ut Nymphas flumina. Invocat enim sibi coniuncta. — 139. *Ex ordine*; aut contigue, quia Idaeum dixerat Iovem: aut certe rite, i. e. more

sollemni. — 140. *Duplices*; duos; *Coelo* autem, Venerem: *Erebo*, Anchisen. — 141. *Coelo clarus ab alto*; in serenitate, quod est augurii, nam in nubibus [fulminis] causa est. (Al. *nam si coelo nubilo fuerit, causa est.*) — 142. *Radiis et auro*; radiis aureis. *Ardentem nubem*; alii fulmen, nubem ardentem dicunt, ut Lucanus (10, 503.): *Atque ardens aëre solo*, quos hoc loco secutus est. Alii fulmen dicunt aëris scissione ardentem rimam, quos alibi sequitur dicens (8, 392.): *Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.* — 146. *Certatim instaurant epulas*; i. e.: *Et vina reponite mensis.* — 147. *Vina coronant*; pro pateras, [ut alibi (3, 524.): *Magnum cratera corona induit*] *Magno* autem *omine* coelesti dicit. Alibi (3, 974.): *Nam te maioribus ire per altum Auspiciis manifesta fides.* — 150. *Haec fontis stagna Numici*; ista iam ab incolis discuntur (Vos. dic.; Basil. Guelf. I. discunt). Quod autem ait *stagna*, verum est. Nam Numicus ingens ante fluvius fuit: in quo repertum est cadaver Aeneae et consecratum. Post paulatim decrescens, in fontem redactus (L. reduct.) est: qui et ipse siccatus est sacris interceptis (Guelf. I. *interemptis*). Vestae enim libari non nisi de hoc fluvio licebat. — 152. *Ordine ab omni*; ex omni qualitate dignitatum: quod apud Romanos in legatione mittenda, hodieque servatur. — 153. *Augusta ad moenia*; augurio consecrata. Hinc paulo post illud est: *Tectum augustum, ingens.* Et nisi in augusto loco consilium senatus habere non poterat. Unde templum Vestae non fuit augurio consecratum, ne illuc conveniret senatus: ubi erant virgines. Nam haec fuerat regia Numae Pompilii. Ad atrium autem Vestae conveniebat (al. *sane Vestae conveniebatur*), quod a templo remotum fuerat. — 157. *Fossa*; sulco: et sunt ista reciproca. Nam et *sulcum* ponit pro fossa: ut (G. 2, 289.): *Ausim vel tenui vitem committere sulco*, i. e. fossa. — 158. *Moliturque locum*; praeparat (L. R. locum parat); [alias fabricat, ut (3, 6.): *Et Phrygiae molimur montibus Idae.*] *Primasque in litore sedes*; ideo *primas*, quia imperium Lavinium translaturus est. Et sciendum, civitatem, quam primo fecit Aeneas, Troiam dictam secundum Catonem et Livium: quod et ipse dicit (9, 644.): *Nec te Troia capit.* — 159. *Castrorum in morem*; brevem scilicet. *Pinnis atque aggere cingit*; muro, in quo pinnae sunt, et est Synecdoche. *Aggere* [autem] fossa (*ex fossa?*). — 160. *Iamque* etc.; hypermetrus versus est. — 161. *Muroque subibant*; alibi per accusativum: ut (10, 798.): *Aeneae subiit mucronem, ipsumque morantem Sustinuit.* Et hoc secundum naturam est. Nam *it sub mucronem* dicimus. Nam per dativum figuratum est. — 162. *Pueri* etc.; bene Romanae militiae exprimit morem. Nam post pubertatem armis exercebantur: et sexto decimo anno militabant. Quo etiam solo sub custodibus agebant. Nec est contrarium (8, 325.): *Longa populos in pace regebat.* Nam licet in pace esse[n]t, exercitium tamen vigebat armorum. — 163. *Domitantque in pulvere currus*; equos sub regibus (Guelf. I. II. al. *currib.*). — 164. *Acres arcus*; fortes: et est κατάχρησις, nam *acrimonia* mentis est; [non autem inanimatarum rerum, ut *arcuum.*] *Lenta*; mollia. *Ictu*; iaculatione. — 167. *Ingentes*; ex stupore nuntii laus ostenditur Troianorum. Et bene novitatis ostendit opinionem. Ingentes enim esse, quos

primum videmus (al. *vidim.*), opinamur. *Reportat*; aut *re* vacat: aut *re* pro *ad* posuit, ut sit *apportat*. — 168. *Intra tecta vocari*; dissentit hoc loco a Romana consuetudine. Nam legati si quando incogniti venire nuntiarentur, primo quid vellent, ab exploratoribus requirebatur, post ad eos egrediebantur magistratus minores, et tunc demum senatus extra urbem postulata noscebat, et ita si visum fuisset, admittebantur. Sed hoc prudenter fecit. (Lips. V. sed hoc Virgilius non sine ratione praetermisit.) Latinum namque memorem vult esse responsi, et avidum satis ad externos videndos: per quos eis promittebatur felicitas. — 169. *Solio medius consedit*; ut supra (1, 510.) diximus, *solium* est veluti armarium de uno ligno ad regum tutelam factum. Secundum alios, a *soliditate* dictum. Secundum Asperum per Antistoichon, [quod *solum unum* capit:] quasi *sodium* (L. Steph. al. *sed.*; R. Vos. *solium*) a *sedendo*. Nam et *sella*, quasi *Sedda* dicta est. — 170. *Tectum augustum, ingens*; domum, quam in Palatio diximus (4, 410.) ab Augusto factam, per transitum laudat: quam quasi in Laurolavinio fuisse commemorat. — 172. *Horrendum*; venerandum: non quod horrori sit. — 173. *Hinc sceptra accipere*; hoc in palatio fiebat. — 174. *Curia templum*; quia ut diximus supra, *curia* nisi in augurato loco non erat. — 175. *Ariete caeso*; hoc sacrificium in ianua palatii fiebat festis diebus. — 176. *Perpetuis mensis*; longis, ad ordinem exaequatis sedentum. Maiores enim nostri sedentes epulabantur, quem morem habuerunt a Laconibus et Cretensibus: ut Varro docet in libris de gente populi Romani: in quibus dicit quid a quaque traxerint gente [per imitationem.] — 177. *Ex ordine*; prout sibi successerant. [Sane intelligendum est, ita ut nati fuerant, sic eorum imagines fuisse compositas.] — 178. *Ex cedro*; quod lignum non facile consumitur vetustate. Hoc genus ligni tinea (al. *tineam*) nescit: corruptionemque ex antiquitate non sentit. Unde est *cedria*, quae chartam reservat. Hinc est illud (Pers. 1, 56.): *Et cedro digna locuti.* [Aut *Cedria perunctae* (al. peruncta), quoniam ligna custodia (al. custodit ac) conservat]. — 179. *Vitisator*; non inventor [vitis]: sed qui vitis genus demonstravit Italis populis. *Sub imagine falcem*; aut statuae exprimit gestum, ut dicat: Ita tenebat falcem, ut eam sub vultu haberet: aut *Sub imagine*, sub theca dicit, quae similis falcis est. — 180. *Saturnusque senex*; antiqui reges nomina sibi plerumque vindicabant deorum. Ergo Saturnus rex fuit Italiae. Nam et supra ait: *Veterum effigies ex ordine avorum.* Et infert: *Aliique ab origine reges.* Hinc est quod apud Cretam esse dicitur Iovis sepulcrum. Gabalus (L. R. V. *Gaballus*, et *Eliogaballus*; Vos. mox *Aliogabalus*) etiam Romanus imperator Solem se dici voluit. Nam *Heliogabalus* dictus est. — 181. *Ab origine*; pro *Aboriginum reges*: sed est metro prohibitus. — 182. *Pugnando vulnera passi*; pugnando quasi reges. — 183. *Sacris in postibus*; ubi spolia consecrabantur. — 184. *Captivi*; pro *captivorum*: nota figura est. — 185. *Cristae*; galeae. A parte totum posuit. — 186. *Ereptaque rostra carinis*; bene de omni genere praeliorum spolia illic demonstrat fuisse. — 187. *Quirinali lituo*; *lituus* est incurvum augurum baculum, quo utebantur ad designanda coeli spatia. Nam manu non licebat. *Quirinalem*

autem ex persona sua dixit, qualem postea Quirinus habuit. Nam tunc adhuc non fuerat Romulus. Vel *lituum*, i. e. regium baculum, in quo potestas esset dirimendarum litium. — 188. *Succinctus trabea*; toga est augurum de cocco et purpura. *Ancile*; scutum breve. Regnante Numa coelo huiusmodi scutum lapsum est, et data responsa sunt, illic fore summam imperii, ubi illud esset. Quod ne [aliquando] posset auferri, vel ab hoste cognosci, per Mamurium fabrum multa similia fecerunt: cui et diem consecrarunt, quo pellem (*peltam?*) virgis feriunt ad artis similitudinem. Dicimus autem *hoc ancile*, et *haec ancilia*. *Anciliorum* vero usurpavit Horatius dicens (Carm. 3, 5.): *Anciliorum et nominis et togae oblitus*. (Guelf. I. add.: Quomodo amore, cum laeserit? Solvitur: Utrum diasyrtice, *saevus* amor docuit; an amore quo tithonum aurora in cicadam ex homine movetur effecit.) [Septem fuerunt paria (L. R. *per*) quae imperium Romanum tenerent: Acus matris deum, Quadriga fictilis Vei[ent]orum, cineres Orestis, sceptrum Priami, velum Ilionae, Palladium, ancilia.] — 190. *Aurea coniux*; nam aliter non stat versus. Et *aurea* per Ironiam dixit. *Coniux* vero, non quae erat, sed quae esse cupiebat: ut (4, 53.): *Quos ego sim totiens iam dedignata maritos*. Fabula talis est: Picum amavit Pomona (V. *Pomana*) dea pomorum, et eius volentis est sortita coniugium. Postea Circe cum eum amaret, et sperneretur, irata eum in avem picum Martium convertit. Nam altera est pica. Hoc autem ideo fingitur, quia augur fuit: et domi habuit picum, per quem futura noscebat: quod Pontificales indicant libri. Bene autem supra huic lituum dedit: quod est augurum proprium. Nam ancile et trabea communia sunt cum Diali vel Martiali sacerdote. — 194. *Placido prior edidit ore*; bene *placido*. Legatorum enim fuerat, ut ipsi ante loquerentur. Sic in secundo (279.): *Ultro flens ipse videbat*. — 195. *Dicite Dardanidae*; aut ex veste eos Troianos esse cognoscit, quae erat proprie gentium singularum. Aut κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligimus famam, quae eos venire nuntiaverat, eandem etiam Troianos esse dixisse. Unde infert: *Auditique advertitis aequore cursus* (V. *cursum*; Basil. *classem*). *Dardanidae* autem, ac si diceret *o cognati*. — 198. *Vada caerula*; *caerulum* est viride cum nigro, ut est mare. 199. *Errore viae seu tempestatibus acti*; duo quaerit: si voluntate venistis, quid petitis? Si necessitate, tempestas vos an error advexit? — 200. *Qualia multa*; ad duo respexit: errorem et necessitatem. — 201. *Portuque sedetis*; ante enim pro portu erat illic exitus fluminis. — 202. *Ne fugite* etc.; ne fugiatis, ne ignoretis. — 203. *Saturni gentem*; laus generis. — 204. *Sponte sua* etc.; Xenocratis est hoc; qui cum primus Philosophiae scholam aperuisset, quod antea in porticibus de Philosophia tractaretur, et interrogatus esset, quid praestare posset discipulis suis: respondit: *ut id homines voluntate faciant, quod alii iure coguntur*. *Veteris*; antiqui: ac si diceret, aurei seculi imagine vivimus. — 205. *Fama est obscurior annis*; ac si diceret: nisi esset, iam vos sciretis. — 206. *Auruncos ita ferre senes*; apud veteres historiae hoc genus fuit, ut maiores natu anteacta posteris indicarent; quod hic indicat locus. Lucanus (4, 592.) apertius, cum esset de Antaeo narraturus ait: *Cognita per multos*

docuit rudis incola patres. Quia adhuc nec annales erant, nec historiae. Aurunci vero, Italiae populi antiquissimi fuerunt. *Ferre* autem, quasi cum ostentatione iactare. — 207. *Dardanus*; Iuppiter cum Electra Atlantis filia, Corithi (codd. coriti, coryti, corythi, corinthi) regis Italiae uxore concubuit. Sed ex Iovis semine natus est Dardanus: ex Corithi Iasius. Dardanus profectus ad Phrygiam Ilium condidit: Iasius (V. *Asius*) vero Thraciam tenuit, ubi est Samos: quam [hic] Samothraciam nominavit. Nam Iunonis alia est Samos insula. Quamquam civitas Thraciae, quae est in Cephalenia, Same (codd. *Samo*, et *Samos*) dicatur. Unde postea cum responsum esset (3, 96.): *Antiquam exquirite matrem:* et Aeneas Italiam peteret, profectus ad Thraciam est, et Samothracas deos sustulit, et pertulit secum propter originem matris, [quod superius (1, 381. 3, 167.) plenius dictum est.] *Idaeas Phrygiae penetravit ad urbes*; quia erant et Cretae, addidit *Phrygiae* ad discretionem. — 209. *Corithi*; oppidum et mons dicta a rege [Coritho, ut putatur a quibusdam,] patre Dardani [ibi sepulto (Dan. bis sep. dicti.)] — 210. *Aurea*; quomodo dicit hic illum dicit in coelo esse, si apud inferos hunc vidit Aeneas; ait enim (6, 650.): *Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.* Solvitur: quod tribus tria reddidit: Animam coelo, corpus terrae, umbram inferis. — 211. *Addit*; auget, adiectione scilicet nominis sui. — 212. *Voce secutus*; plerumque enim consentimus et taciti. — 213. *Rex*; conciliatio ab honore, inde a genere. — 214. *Succedere terris*; ut (2, 723.): *Succedoque oneri.* — 215. *Nec sidus*; aspectus siderum. Nam tempestatem supra dixit: nec est bis idem positum. — 217. *Urbem afferimur*; ad urbem ferimur (al. *refer.*). — 218. *Extremo veniens*; i. e. primo. Nam alias *rediens* diceret non *veniens*. — 220. *Dardana pubes Gaudet avo*; generis origine. Nam avus non est Troianorum Iuppiter: sed Aeneae [solius] per Venerem. — 222. *Quanta per Idaeos*; ad illud respondit: *Auditique advertitis aequore cursum*, i. e., non mirum est, haec te audisse, quae universus orbis agnovit. — 223. *Tempestas*; vis bellorum. *Actus*; collisus. — 224. *Fatis*; per transitum et Troianos eximit culpa: et Graecorum deterit laudem. — 225. *Tellus extrema*; ut est Britanniae et omnium insularum Oceani. *Refuso* autem, refluo, ut Lucanus indicat [(1, 409.): *Quaque iacet litus dubium, quod terra fretumque Vindicat alternis vicibus, cum funditur ingens Oceanus, vel cum refugis se fluctibus aufert.*] Et est hoc Homeri [(Od. μ, 1.): αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπε ῥόον ὠκεανοῖο Νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο.] — 226. *Et si quem* etc.; audierunt etiam illi qui separantur Zona ea quae est in medio quattuor, i. e. fervens. Significat autem Antipodas. — 227. *Iniqui*; [intemperati vel] ardentis. — 228. *Diluvio ex illo*; ex illa vastitate. Alii hic distinguunt, et mutant sensum, ut sit: Quos dirimit plaga solis ardentis: ex quo mundus est constitutus: hoc est, ex quo chaos esse desiit post illud diluvium. [*Tot*; pro multa.] — 229. *Diis sedem exiguam patriis*; pia et verecunda petitio. *Innocuum*; non quod nulli noceat: sed quod vindicatum (al. vindicato) nulli possit nocere. Aliter serpentes innocuos dicimus. — 230. *Undamque auramque*; ista enim communia sunt. — 231. *Indecores*; *decus*, *deco-*

ris, sicut *pecus*, *pecoris*, *nemus*, *nemoris*, *o* in genitivo correptum est, omnia enim in *us* exeuntia neutra, in genitivo singulari penultimam corripiunt excepto *pelagus*, quod Graecum est. Unde et *ulceris* (V. Guelf. II. *vulgeris*, Vos. *vulgus*, *vulgaris*) dicitur secundum regulam, licet de hoc nomine aliud auctoritati placuerit. *Decor* vero *decoris* facit penultimam in genitivo productam: omnia enim in *or* exeuntia in genitivo producuntur exceptis quinque: *arbor*, *marmor*, *memor*, *immemor*, *aequor*: unde quaeritur, *Indecores* a quo sit nominativo, ab eo quod est *indecus* non potest venire, quia lectum non est, et quia *decus* neutrum regit genus, non masculinum, restat, ut dicatur eb eo quod est *indecor*, venire *Indecores*, nam et lectum est. Sed *decor*, *decoris* facit producta penultima quam Virgilius corripuit. Ergo aut systole est, aut certe dicendum huius nominis nominativum non inveniri, sicut in multis nominibus fit, quod et melius est; (L. P. Guelf. I. Steph. Fabr. tantum habent: *Indecores*; decus, decoris facit sicut pec. pec.; sed hic indecor dicimus, hic indecus non possumus dicere; unde indecores, cum *co* brevis sit, aut systole est, aut certe dicimus nominativum non inveniri, ut in mult. nom. fit; nam indecus lectum non est, quod et mel. est.) Nam systole sine exemplo fieri non debet. Verecunde autem hoc dicit sua coniunctione etiam ornari Italos. — 232. *Abolescet*; abolebitur: et usus est inchoativa forma, cum opus non esset. — 233. *Troiam*; i. e. Troianos. — 234. *Fata per Aeneae iuro*; quem iam novit Latinus oraculo scilicet Fauni: per quod audivit (98.): *Externi veniunt generi.* — 235. *Sive fide* etc.; in his enim dextera comprobatur fide et virtute. — 237. *Vittas*; quae pendebant in ramo religatae (al. *quae religabantur ad ramum*). Alibi (8, 128.): *Et vitta comptos voluit praetendere ramos.* — 241. *Huc repetit*; scilicet Dardanus, i. e. Aeneas, qui et Dardanus, ut diximus supra (4, 159.), vocabatur. Et bene *repetit*, non *petit*, quasi sua (Guelf. I. II. Dan. *q. ad sua*). *In gentibus* autem Deliis, quae magna constat fuisse. — 243. *Fortunae parva prioris*; bene medium tenuit. Nam ne laudare videretur ait *parva*, ne deformaret, nam durum est aliquid ab infelicibus accipere, ait *Fortunae prioris.* — 245. *Auro libabat*; pateram significat. — 246. *Priami gestamen erat*; diadema dicit. Nam sceptrum dicturus est. — 247. *Sacerque tiaras*; pileum Phrygium dicit. Et sciendum, hic *tiaras* per usurpationem dictum. Nam *haec tiara* dicitur. Melius ergo Iuvenalis (6, 516.): *Et Phrygia vestitur bucca tiara.* — 250. *Obtutu tenet ora*; ordo est: Latinus defixa tenet ora: et obtutu, i. e. intuitu solo haeret immobilis. — 251. *Intentos volvens oculos*; cogitantis est gestus: sic de Boccho [Maurorum rege,] Sallustius (Iug. 113.): *Vultu et oculis pariter atque animo variis* (V. *varus*). — 252. *Regem picta movet*; ideo non movebat purpura Latinum, quia rex erat, et in purpura labor Iliadum (Al. tantum: Quippe regem, et in purpura Iliadum labor). — 256. *Portendi*; [porro tendi,] praedici, significari. — 257. *Paribus auspiciis*; pari potestate, et tractum est ex comitiis, ut diximus in quarto (102.). — 259. *Dii nostra incepta secundent*; secundum priscam consuetudinem (Al. antiquo more) locuturus de publica utilitate, (al. de publicis rebus) i. e. pace, et nuptiis

filiae, facit ante deorum commemorationem, sicut etiam in omnibus Catonis orationibus (codd. praeter V. *traditionib.*) legimus. Hinc est in divinatione [Ciceronis] (14.): *Si quid ex aliqua vetere oratione* (Guelf. I. *traditione est*; Guelf. II. *ratione*), *Iovem ego optimum* [*et*] *maximum.* Ipse etiam Virgilius alibi (11, 301.): *Praefatus divos solio rex infit ab alto.* — 260. *Augurium;* propter [ea] quae dicta sunt supra. *Quod optas*; i. e. pax. — 261. *Nec sperno;* quia dixerat: *Fortunae parva prioris Munera.* Et est Litotes, i. e. libenter accipio. — 262. *Uber agri;* ubertas. Alibi (G. 2, 234.): *Pecorique et vitibus almis Aptius uber erit.* Et est maior petitione promissio. Nam illi tantum litus petierant. — 266. *Pacis erit;* foederis: ab eo quod sequitur, id quod praecedit. *Tyranni*; Graece dixit, i. e. regis. Nam apud eos *tyranni* et *regis* nulla discretio est: licet apud nos incubator imperii *tyrannus* dicatur. Declinatur autem etiam *hic* et *haec tyrannus* (al. tyrannos). — 268. *Est mihi nata*; male multi arguunt Virgilium, quod Latinum induxit ultro filiam pollicentem. Nec oraculum considerantes, quia Italo penitus dari non poterat, nec Aeneae meritum quem decebat rogari. Nam antiquis mos fuit, meliores generos rogare. Sic Terentius (Andr. 1, 1, 72.): *Hac fama impulsus Chremes, ultro ad me venit, unicam gnatam suam* [*cum dote summa filio uxorem ut daret.*] Hesiodus etiam περὶ γυναικῶν, inducit, multas Heroidas optasse nuptias virorum fortium. — 269. *Sortes;* [modo] abusive pro oraculis posuit. Nam non proprie dicuntur sortes. Hic autem a Fauno oraculum, non sortes acceperat. *Plurima coelo Monstra sinunt*; aut per augmentum dixit: aut et alia visa intelligamus. Nam duo, plurima non sunt. — 271. *Hoc Latio restare canunt;* hoc Italiam (codd. *Italiae*) manere significant. Nam sic dicimus, *hoc mihi restat*, i. e. *manet me illa res.* — 273. *Mens augurat; auguro* dicimus secundum Plinium, cum praesagio mentis futura colligimus. *Auguror* vero tunc, cum futura veris captamus auguriis. — 274. *Numero omni;* i. e. de trecentis; et perite; nam in legione non nisi trecenti equites erant, quae [tamen legio] habebat sex millia virorum, per quod ostendit unam habuisse legionem Latinum; unde et alibi (9, 340.): *Tercentum scutati omnes Volscente magistro.* — 275. *In praesepibus altis;* multa non propter se, sed propter aliud dicuntur. Nam per *praesepia alta* equorum magnitudo monstratur. Homerus (Il. γ, 228.): βαθύπεπλος (τανύπ.) Ἑλένη, i. e., longas per vestes. — 276. *Ordine;* pro merito singulorum. — 277. *Tapetis*; tertio declinatur hoc nomen *hoc tapetum, tapeti:* ut *templum, templi.* Unde est *his tapetis* hoc loco. Item *hoc tapete, huius tapetis,* ut *sedile, sedilis.* Unde est (9, 325.): *Qui forte tapetibus altis Extructus.* Declinatur et Graece ὁ τάπης τάπητος. Unde est (9, 358.): *Pulchrosque tapetas*, τοὺς τάπητας. — 278. *Demissa monilia pendent;* suspendenda pronuntiatio est: et ambitus maior est (V. Lips. Guelf. II. *ut crescat ambitus*). Nam *monilia* non nisi hominum dicimus: quae nunc ad laudem pro phaleris posuit. — 282. *Patri quos Daedala Circe;* ingeniosa: et hoc fingit eam fecisse. Tractum autem est de Homero, qui tales equos habuisse inducit Anchisen. [(Il. ε, 265.): Τῆς γάρ τοι γενεῆς κ. τ. λ.] Et bene est compositum ad illud quod supra ait: *Troiaeve opulen-*

tia deerit. Ut Troianis nihil de prisca rerum copia abesse videatur. *Gentem* autem abusive dixit de equis, quod est hominum proprium. — 283. *Nothos;* materno ignobiles genere. Est autem hoc nomen Graecum. Nam in Latinitate deficit (al. *nam latine quemadmodum dicatur, non est.*) — 284. *Donis, dictisque Latini;* equis: et pacis nuptiarumque promissione. — 286. *Inachiis sese referebat ab Argis;* bene Inachiis. Non enim una est Argos: fuit enim et in Italia, quam Diomedes condidit: quae primo *Argi*, post *Argiripa*, post *Arpi* dicta est. Fuit et in Thessalia. Lucanus (7, 355.): *Ubi nobile* (V. mobile) *quondam, Nunc super Argos erat* (Fabr. *arat*). Fuit et haud longe ab Athenis, quod a siti *Argos Dipsion* dictum est: apud quos magna erat societas inter eos qui uno (R. Lips. a m. sec. *primo*; *privo?* Guelf. II. *in uno*) puteo utebantur. Unde et *fratrias* dixerunt ἀπὸ τοῦ φρέατος, quas *tribus* vocamus. Et notandum, quod, ubi bonus sequitur eventus Troianos, Iuno removetur: et congrue quasi numen inimicum, quod praesens posset nocere. — 287. *Aurasque invecta tenebat;* per elementum suum ibat. — 289. *Abusque; abusque* [autem] et *adusque* usurpative dicimus. Praepositio enim nec adverbio iungitur, nec praepositioni. *Usque* autem aut praepositio est, aut adverbium. — 290. *Iam fidere terrae;* [per dativum iungendum, aliter non procedit.] Ut (9, 378.): *Fidere nocti.* — 291. *Stetit;* quod solet esse cogitantium, [i. e. stare]. — 293. *Fatis;* voluntatibus. — 295. *Capti potuere capi?* cum felle dictum est. Nam si hoc removeas, erit oxymorum. Dicit autem, omnia quae contigerunt, non videri contigisse, quia non obfuerunt. *Capti* autem *capi* sic dixit, ut Cicero (Verr. 3, 18.): *Ut in uberrima Siciliae parte Siciliam quaereremus.* — 297. *At credo* etc.; nec fatigata destiti, nec satiata requievi. — 299. *Patria excussos;* satis signate locutus est. — 300. *Me opponere ponto;* plus est, quam si diceret tempestates. *Me* autem per Physiologiam imbres, tonitrua, tempestates. — 302. *Aut Scylla mihi;* bene *mihi;* ac si diceret: Etiam quae per suam naturam solent nocere, me rogante non potuerunt obesse Troianis. — 303. *Conduntur Tybridis alveo; condi* proprie dicuntur, qui sibi statuunt civitatem. *Conduntur* ergo, sedem stabilem locant. Sallustius: *Parte* (V. Guelf. I. II. *pestem*, L. R. Vos. Lips. *per te;* Guelf. II. etiam *conditos;* *pesti* (i. e. in exitium orbis) *conditos?*) *conditor orbis terrarum.* Et sunt propria verba quae nulla ratione mutantur: nam ut sacerdotes *creari*, virgines *capi* dicimus. (Guelf. II. et Lips. add.: ita *condi* dicuntur, qui statuunt civitatem.) — 304. *Pelagi;* propter illud (6, 84.): *Sed terrae graviora manent.* *Mars perdere gentem;* bene belli et vastationis quaerit exempla in rebus huiusmodi: sicut in primo, naufragii. Pirithous Lapitharum rex cum uxorem [de-] duceret, vicinos populos Centauros, etiam sibi cognatos, et deos omnes excepto Marte, ad convivium convocavit. Unde iratum numen immisit furorem, quo Centauri et Lapithae in bella venerunt. — 306. *Antiquam* etc.; Oeneus Calydonis rex de primitiis omnibus numinibus sacrificavit, excepta Diana; quae irata aprum immisit, qui cuncta vastabat donec a Meleagro occideretur. *Concessit* autem ideo dixit, ut ostenderet minora numina, nisi impetraverint, nocere non posse. Statius de Venere: *Infan-*

dum natae concessit honorem. — 307. *Quod scelus aut Lapithis tantum, aut Calydone merente?* Haec est vera lectio: sic et sensus procedit, ut uterque ablativus sit. Nam si *Calydona* legas, vitium erit, nec sensus procedet. *Scelus* autem pro poena posuit: ab eo quod praecedit, id quod sequitur. Ut (2, 229.): *Et scelus expendisse merentem.* — 309. *Quae potui infelix*; i. e. nocens, [irata:] ut contra, *Sis felix*, i. e. propitia: sicut diximus supra. — 311. *Implorare quod usquam est*; ac si diceret, etiam humilia. Quod autem Iuno ubique alieno uti introducitur auxilio, physicum est. Natura enim aëris per se nihil facit, nisi aliena coniunctione, ventorum scilicet, qui creant nubes et pluvias. — 315. *Atque moras* etc.; ostendit deos retardare posse fata, non penitus tollere. Ut (8, 399.): *Decemque* (R. V. vixque) *alios Priamum superesse per annos.* Quae autem dicit, etiam a Creusa dicta sunt, ut (2, 783.): *Regnumque et regia coniux Parta tibi.* — 318. *Sanguine Troiano, et Rutulo dotabere virgo;* ambitiosae execrationes. — 319. *Nec face tantum*; tantummodo. — 320. *Cisseis*; regina Hecuba filia secundum Euripidem (Hecub. 3.) Cissei, quem Ennius, Pacuvius et Virgilius sequuntur. Nam Homerus [loquens de Asio, Hecubae fratre,] Dymantis dicit: [*Αὐτοκασίγνητος Ἑκάβης, υἱὸς δὲ Δύμαντος, Ὃς Φρυγίῃ ναίεσκε ῥοῇς ἐπὶ Σαγγαρίοιο.* Ovidius etiam (Met. 11, 761.): *Proles enixa Dymantis.*] Haec se facem parere vidit, et Parin creavit, qui causa fuit incendii. Ergo nunc hoc dicit: Talis erit Veneri partus suus. Nam sicut per Parin Troia incensa est, sic per Aenean reliquiae Troianorum. Comparatio autem iniuriosa. Nam Veneri Hecubam, Parin Aeneae, Helenam Laviniae compara[vi]t. *Iugales;* coniugales, matrimonio [et sanguine] conceptos. — 321. *Idem;* talis, similis. — 322. *Funestaeque* etc.; sic tedae recidivae, ut Pergama. — 324. *Alecto*; Graecus accusativus [est.] Huius autem declinationis tres [tantum] casus usurpamus, genitivum ut Alectus, nominativum et accusativum ut Alecto. — 327. *Odit et ipse pater Pluton;* venerationis est [*ipse*] *pater.* Nam Furiae Acherontis et Noctis sunt filiae. — 330. *His acuit verbis;* irritavit et instigavit eius insaniam. — 331. *Proprium;* aut tibi aptum: aut certe perpetuum, indefessum, usque ad finem perducendum. Et sciendum, ideo Furiae nihil pro praemio dari, quia praestatur hoc ipsum Furiae, ut bella commoveat, et ut dicatur defendisse Iunonem. — 332. *Infracta;* aut valde fracta: aut quae fuit antehac semper infracta. Ut (12, 1.): *Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.* — 333. *Cedat fama loco;* vincatur. Cicero (Catil. 2, 1.): *Loco ille motus est, cum est ex* (Guelf. II *de u. exp.*) *urbe depulsus. Ambire Latinum;* amplecti circum, retinere: et dictum est non ab *ambitu* (Guelf. II. omitt. vv. *et amb.* L. R. V. Steph. hab. *non ob ambitum dixit*, V. *ob ambitu* pro *ab*; Guelf. I. Fabr. *nam ob ambitum hoc dixit*; (cf. 4, 283.) Lips. erasa veteri scriptura, habet: Neque nuptiis impetrandis Latinum possint amplecti, et circum retinere; non ob *ambitum* enim dixit *ambire*; nam *ambio ad illum* diximus, cum ob *ambitum* dicitur, et significatur cupio, non *ambio illum*; cum vero ambio illum dicimus, significat insidiis circum venio, ut hic.) Nam *ambio ad illum* dicimus, non *ambio illum.* — 335. *Tu potes unanimos;* a maiore ad minus. — 336. *Versare;* vertere, et usus est

frequentativo ad vim augendam. — 337. *Tibi nomina mille;* facies: ut (2, 558.): *Et sine nomine corpus. Mille* autem secundum Euripidem: in cuius tragoedia dicit Furia non esse unius potestatis, sed [plurimarum] se esse fortunam, se Nemesin, se fatum, (inde factam) se esse necessitatem. Ita dicit etiam Asper. — 338. *Fecundum*; plenum pectus maliciae efficacia. — 339. *Compositam pacem*; quam (Guelf. II. *quasi*; Guelf. I. *quam supra*) Latinus dederat. *Crimina belli*; causas. Ut (10, 188.): *Crimen, amor vestrum.* — 341. *Exin*; [statim, et est] ordinis adverbium. *Gorgoneis* autem pessimis, saevis: a Gorgone. — 343. *Tacitum;* pro *tacite;* bene autem *obsedit*, quasi quae insidiabatur. — 345. [*Femineae;* vehementissimae et impatientes.] *Curaeque, iraeque coquebant*; perverso ordine respondit. Nam ira in Troianos est, cura vero de nuptiis, et primo adventu Teucrorum (codd. *adventum T. dixerat*). [*Coquebant* vero, macerabant.] — 346. *Huic dea;* figura perturbata (ὑπέρβατον) (Guelf. I. *per hyperbaton turbata*). Namque talis est ordo: Huic dea unum anguem in sinum coniicit, et usque ad intima subdit praecordia, quae sunt loca cordi vicina, quibus sensus percipitur. *Anguem* autem iniecit partem sui, i. e. furoris. — 349. *Levia;* pulchra. — 350. *Attactu nullo;* sine morsu, sine sensu. *Fallitque furentem;* iniicit furorem sine accipientis sensu. *Furentem* autem, ut furore teneatur. Nam nondum furebat. — 352. *Taenia vitta*; *taenia* est vittarum extremitas. — 354. *Udo sublapsa veneno*; hypallage in sensu; *venenum* enim *udum* dixit, quod est de udo corpore. Namque serpentum uda sunt corpora, adeo ut qua (al. *quaqua*) eunt, viam humore designent. — 357. *Solito matrum de more locuta est*; nondum ad plenum furebat. Unde per muliebrem iracundiam mixta asperitate loquebatur. Nam hoc est *matrum de more.* Paulo post [enim] vero furore quatietur. — 359. *Exulibusne datur?* propter dissuasionem signate loquitur, exules vocans eos qui propria regna repetebant. *Ducenda*; abducenda. *Praedo*; quasi piratam dicit hominem diu in mari morantem. — 363. *Ac non sic Phrygius;* legitur et *annon sic*; sed hoc absolutum est. Si autem *at* legeris, copulativa (V. inceptiva) particula est ad ornatum solum pertinens. Horatius (Epod. 5, 1.): *At o deorum quicquid in coelo regit terras et humanum genus.* — 366. *Quid consanguineo;* filius enim est Veniliae sororis Amatae. — 367. *Si gener* etc.; de qualitate transit ad finem. Nam vult Turnum extraneum esse definire per callidam argumentationem: quia imperio Latini non subiacet: cum oraculum de Latinis omnibus caverit. Postea etiam huic occurrit, (al. huic argumento alia subvenit argumentatione,) Turnum Graecum esse ab Acrisio [ortum] commemorans, per quod duas res agit latenter. Nam dicendo, originem considerandam, docet et Turnum Graecum esse ab [Inacho et] Acrisio: et Aenean Latinum [esse] a Dardano. — 368. *Premunt te iussa;* urgent, in hoc [loco] compellunt. [*Iussa*; sortes, oracula.] — 372. *Inachus Acrisiusque patres*; Danaë Acrisii regis Argivorum filia, postquam est a Iove vitiata, pater eam intra arcam inclusam praecipitavit in mare, quae delata ad Italiam inventa est a piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat, et oblata regi [Pilumno] qui eam sibi fecit uxorem, cum qua etiam Ardeam con-

didit, a quibus Turnum vult originem ducere. — 377. *Sine more furit*; sine exemplo: et hoc iam contra decus est regium. *Lymphata*; percussa furore lympharum, sicut *Cerritos* (al. *Cyrr.* s. *Cerit*) a *Cerere* dicimus. — 378. *Turbo*; Catullus *hoc turben* dicit, ut *hoc carmen*. Est autem *hic turbo*, unde *turbinis* facit. Nam si *turbonis* sit, erit a proprio nomine genitivus: [ut Horatius (Serm. 1, 3, 110.): *Turbonis in armis*.] — 382. *Impubesque manus*; aut multitudo puerorum: aut a parte totum posuit, ut pro manu puerum ipsum intelligas. — 385. *Simulato numine Bacchi*; talem patiebatur furorem, ut speraret, se Liberi sacra celebrare. Non enim ipsa simulabat, quod est sanorum. Nam et paulo post dicturus est: *Alecto stimulis agit undique Bacchi*. — 388. *Quo*; ut. — 389. *Evohe Bacche*; vox Bacchantis est. — 390. *Tibi sumere thyrsos*; pro *sumebant*: infinitivi sunt pro indicativis. — 396. *Pampineas hastas*; pampinis tectas. *Incinctae pellibus*; Nebrid[ar]um scilicet. — 397. *Pinum sustinet*; facem pineam, ut fiebat in Liberalibus. — 398. *Natae Turnique canit hymenaeos*; hic aperte expressit dementiam. Nam cum consecraverit filiam Libero, hymenaeum canit eius et Turni. *Hymenaeum* autem, nunc carmen nuptiale dixit. — 399. *Torvum*; pro torve. *Io*; vox clamantis: et est tragicus sermo. — 401. *Piis animis*; i. e. maternis. — 403. *Crinales vittas*; quae solarum matronarum erant. Nam meretricibus non dabantur. — 406. *Acuisse furores*; ut supra (330.): *Quam Iuno his acuit verbis*. — 407. *Consiliumque* etc.; quod habuerat, ut filiam dando Aeneae, bella removeret, quae significaverat fumus augurii. — 410. *Acrisioneis Danaë*; patronymicum est. [Nam filiam Acrisii significat;] non *Acrisioneis colonis*. Sola enim venerat, non cum colonis. — 411. *Praecipiti delata noto*; intra arcam, ut diximus supra (372.) [et ut a plurimis dicitur.] — 412. *Magnum tenet Ardea nomen*; bene allusit. Nam *ardea*, quasi *ardua* dicta est, i. e. magna et nobilis: licet Hyginus in Italicis urbibus ab augurio avis ardeae, [Ardeam] dictam velit. Illud namque Ovidii in Metamorphoseon (14, 574.) fabulosum est, incensam ab Annibale (*Aenea*) Ardeam in hanc avem esse conversam. Sciendum tamen *Ardeam* κατ' ἀντίφρασιν dictam, quod brevitate pennarum (codd. Burm. *pinn.*) altius non volat. Lucanus (5, 553.): *Quoque* (Lips. *quodq.*) *ausa volare, Ardea sublimis pennae confisa natanti*. — 416. *Membra exuit*; bene *exuit*. Nam dii cum volunt videri, induunt se corporibus propter mortalium oculos. Nam incorporei sunt. — 417. *Albos cum vitta*; i. e. etiam vittas albas. — 418. *Ramum innectit olivae*; aut coronam accipit: aut ramum illigat vittis. Quod aperte in octavo (128.) ostendit: *Et* (V. *ut*) *vitta comptos voluit praetendere ramos*. Supra etiam (237.): *Praeferimus manibus vittas*. — 419. *Iunonis anus, templique sacerdos*; [ordo est, ut] Iunonis (Guelf. I. *Iunoni*) templi anus sacerdos. — 421. *Fusos patiere labores*; Probus de temporum connexione libellum composuit, in quo docet quid cui debeat accommodari: ex quo intelligimus, hanc, quam fecit, arduam esse connexionem. Nam *patiere* futuri temporis est, *fusos* vero participium est praeteritum. Est autem sensus: Patieris ut tot tui labores fundantur incassum, i. e. in irritum cadant. *Incassum* autem tractum est a cassibus, i. e.

retibus. — 422. *Transcribi*; tradi. Sermo autem hic tractus est de pecunia. Nam *scribi* est dari; Horatius (Serm. 2, 3, 69.): *Scribe decem a Nerio, non est satis, adde cicutae. Rescribi* vero reddi. Horatius (76.): *Dictantis quod tu nunquam rescribere possis.* Terentius (Phorm. 5, 7, 29.): *Argentum illud denuo rescribi iube, Phormio.* — 424. *Quaeritur haeres*; de iure traxit, ut non *generum* sed *heredem* diceret. Nam per coëmptionem facto matrimonio sibi invicem succedebant. — 426. *Tyrrhenas i sterne acies*; ut (4, 381.): *I sequere Italiam ventis.* Sane notum est, bello multum potuisse Tyrrhenos: et fuisse praecipue infestos Latinis. Ut (8, 55.): *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* — 427. *Haec adeo tibi me*; addi[di]t auctoritatem, quia scit, anui credi difficile. *Adeo* autem, valde scilicet iussit: ut [Terentius (Eun. 1, 2, 124.)]: *Adolescentem adeo nobilem.* — 430. *Laetus*; alacer, festinus. Nam *laetari* non poterat, qui perdebat uxorem. Sicut supra [in primo (35.)]: *Vela dabant laeti. Flumine pulchro*; ut supra (30.): *Fluvio Tiberinus amoeno.* — 432. *Coelestum vis magna iubet*; aut per definitionem ipsa Iuno est vis deorum: aut per augmentum, suasit primo per se, deinde per Iunonem: postremo per omnium vim deorum. — 434. *Sentiat* etc.; [i. e.] sentiat contra se pugnantem, quem pro se laborantem non probavit. — 435. *Hic iuvenis vatem irridens*; caluit, quia iuvenis. Horatius (Carm. 3, 27.): *Non ego hoc ferrem calidus iuventa consule Planco.* — 440. *Victa situ senectus*; temporis longinquitate, ex qua nascitur situs. *Verique effoeta*; cassa veritatis. — 441. *O mater*; irrisionis est, non honoris. — 442. *Falsa vatem, formidine ludit*; bene *falsa*, quia vatem. Nam eam defendebat a bellis, si non aetas, saltem religio sacerdotii. — 445. *Exarsit in iras*; communis sermo habet, *ardeo illa re*, sed figuratius *ardeo in illam rem* dicimus: et est specialis Cornelii (*Corn. Frontonis?*) elocutio. — 446. *Oranti*; loquenti. Unde etiam *oratores* dicimus. *Tremor occupat artus*; vicinitate scilicet furiae. Nam *tremor* furoris est. — 448. *Tantaque se facies aperit*; semoto anili vultu quem finxerat, et quo se induerat. Sic supra de Venere (1, 405.): *Et vera incessu patuit dea.* — 450. *Geminos*; similes. Nam omnes eam dicit erexisse, non duos. — 451. *Verberaque insonuit*; pro *verberibus insonuit*; i. e. *per verbera. Rabido ore*; habitum futurae orationis ostendit. — 454. *Respice*; multi hic distinguunt, et superioribus iungunt, ut sit sensus: Respice eam, quam dicis falsa deludi formidine. *Ad haec adsum*; i. e. ad regum arma, et ad bella. Quomodo ergo dicis, quod superfluo his inferat rebus, ad quas veni? Alii *respice ad haec* legunt, ut sit quasi demonstrantis: *Respice, bella et letum gero.* — 455. *Facem iuveni coniecit*; satis considerate facem iuveni iniecit, quae cito et exardescit et desinit. Supra vero (344.): *Amatae serpentem iniecit*: quod in mulieribus semper viget venenum. — 457. *Atro* etc.; atri luminis taedas. Ut (1, 75.): *Et pulchra faciat te prole parentem. Atro* autem *lumine*, furiali, inferno; alias ratione caret. *Sub pectore*; ubi fellis locus est, i. e. iracundiae. — 460. *Fremit*; cum clamore deposcit. Bene autem *amens*, quia in thoro requirebat (Guelf. I. *in torpore quieverat*). — 461. *Scelerata insania belli*; nihil enim

tam insanum, quam desiderare id per quod possis perire. — 463. *Virgea*; de viminibus, vel virgis facta: unde est flamma validior. *Costis* autem, lateribus. Et bene antiquum respexit morem. Nam ollas non suspendebant, sed positis [circum] circa ignem adhibebant. *Costis* i. e. lateribus: ut (G. 1, 273.): *Tardi costas agitator aselli.* — 464. *Aquai Fumidus* etc.; i. e. fumidus aquae amnis. Nec immerito. Nam potest esse et alterius rei amnis. Ut (Lucan. 4, 785.): *Fluvios videt ille cruoris.* Hanc autem Diaeresin Tucca et Varus fecerunt. Nam Virgilius sic reliquerat: *Furit intus aquae amnis, et exuberat, ut aquae amnis* (al. *Fur. int. aq. vis, Fumidus atque alte spumis exuberat amnis*;) quod satis asperum fuit. [Notandum quod in toto Virgilio non reperiuntur, nisi quattuor diaereses: hoc loco, et in tertio (354.) ut: *Aulai in medio libabant pocula Bacchi*, et in VI. ut (747.): *Aurai simplicis ignem*, et in IX. (26.): *Dives pictai vestis et auri*]. — 466. *Nec iam se capit unda*; melius quam si diceret: nec iam vas undam capit. [Homerica est comparatio (Il. φ, 361.): Ὡς δὲ λέβης κ. τ. λ.] — 467. *Ergo*; i. e., quia sic incensus est. *Polluta pace*; vel sua vel Troianorum. — 468. *Indicit*; signate verbum bellicum posuit. — 471. *In vota vocavit*; quia nuncupatis votis bella sumebant. — 473. *Decus* etc; Turni scilicet decus. Nam hoc dicit, alios pulchritudo Turni, alios nobilitas, alios virtus movebat ad bellum. Nam hoc est *animis audacibus implet*, [i. e fortibus;] affectione sui iniicit omnibus magnanimitatem. [Quidam haec ad singulos qui se in arma hortabantur referri volunt.] — 477. *Arte nova*; dolo. *Speculata locum, quo litore*; pronomen pro nomine ponitur, non pro nominibus. Unde [modo] nove inter duo nomina unum pronomen posuit, nam recte *quo loco* diceret, et hoc semel tantum fecit. — 478 *Insidiis cursuque*; cursu agitabat. Nam [si] insidiis circumvenimus, non agitamus. — 479. *Canibus rabiem*; studium mutavit in rabiem — 480. *Noto odore*; cervino. Solent enim ita institui. Horatius (Epist. 1, 2, 65.): *Venaticus ex quo Cervinam catulus pellem latravit in aula.* — 481. *Malorum causa fuit*; hoc est (40.): *Et primae revocabo exordia pugnae.* — 482. *Animas accendit agrestes*; plus est, quam si diceret *agrestium animos.* — 483. *Cornibus ingens*; *ingens* et ad praestantem formam pertinet, et ad magnitudinem cornuum. — 484. *Tyrrhidae pueri*; Tyrrhi filii: et ut diximus supra (6, 760.), alludit ad nomen. Nam Tyrrhus dictus est pastor, apud quem Lavinia peperit. — 485. *Cui regia parent armenta*; magistrum hunc pecoris vult fuisse, et saltuarium. Nam hoc est: *Et late custodia credita campi.* *Magister* autem est *pecoris*, ad quem omnia pertinent animalia. Cicero (Verr. 5, 7.): *Nominat hominem, quem magistrum pecoris esse dicebat* (Guelf. I. *deceb.*). — 487. *Silvia*; bonum puellae rusticae nomen formavit. — 489. *Pectebatque ferum*; quadrupedem. Ut (2, 51.): *In latus inque feri curvam compagibus alvum*: [sic dictae quod velocitate pedum ferantur.] — 490. *Manum patiens*; *patiens illius rei* dicimus. Unde apparet unum *u* causa metri esse detractum. *Mensae herili*; nove dixit. Nam *herum* non nisi *dominum* dicimus: nisi forte ideo dixit, quia dat ei humanum sensum; ut (al. *nam ait paulo post*): *Imploranti similis.* — 491. *Errabat silvis*;

pascebat[ur], ut (E. 2, 21.): *Mille meae Siculis errant in montibus agnae.* *Ipse*; i. e. sua sponte. — 493. [*Rabidae canes*; quare feminino genere *canes* posuit? Solvitur: ideo noluit masculino genere *canes* nominare, quod in feminis plus sit iracundiae.] — 494. *Secundo Defflueret*; *secundo*, i. e. cum aqua. Unde et *adverso* dicimus, contra aquam. Nam ideo *deflueret* dixit: et *secundo* [ideo,] quia cursus fluminis post natantem videtur. — 498. *Deus abfuit*; Alecto deum dicit: sicut de Venere (2, 632.): *Descendo, ac ducente deo.* Nam ut diximus (416.), numina utriusque sexus videntur ideo, quia incorporea sunt, et quod volunt assumunt corpus. Ut autem *deum* dicamus pro *dea*, non aperte ponitur, sed in subauditione. *Erranti*; licet enim certum esset feritura, tamen bene *errantem* dixit, quia non usquequaque semper certus est ictus. Horatius (Art. P. 350.): *Nec semper feriet quodcunque minabitur arcus.* — 499. *Perque ilia*; hoc ile et haec *ilia* facit. Hinc et Iuvenalis (5, 135.): *Vis frater ab ipsis Ilibus?* Nam quod Marulus (V. *Maryllus*; al. *Marullus*, Guelf. II. *marillus*) Mimographus dixit: *Tu Hectorem imitaris: ab Ilio nunquam recedis*, cum de guloso diceret, allusit ad civitatis nomen. Nam *ab ili* debuit dicere. Bene autem ea loca vulnerata dicit, quae statim mortem afferre non possent, ut domum rediret, et esset causa bellorum. Nam si statim periret, aut ipse [cervus], aut vulneris auctor lateret (codd. praeter Guelf. I. *laterent*). — 503. *Silvia prima soror*; bene puellae dat doloris impatientiam. — 504. *Duros conclamat agrestes*; aut qui semper *duri* sunt: aut *duros*, qui cervi interitum non dolebant. — 505. *Pestis*; furiae. *Torre*; *hic torris* facit, ut *hic fustis*. — 507. *Gravidi*; gravis, propter nodos scilicet. — 509. *Quadrifidam*; quae in quattuor partes posset findi. *Cuneis coactis*; satis signate *coactis* dixit. Exprimit autem antiquum morem: ut (G. 1, 144.): *Sed primi cuneis scindebant fissile lignum.* — 512. *De culmine summo*; bene culmine, quia de tectis agrestium loquitur. — 514. *Tartaream*; aut terribilem, aut fortem, secundum usum dixit. — 515. *Triviae longe lacus*; locus (Guelf. I. *luc.*) haud longe ab Aricia, in quo lacus (V. *loc.*) est qui *Speculum Dianae* dicitur. Et notandum, quia vocem eius paulatim facit procedere: quod locorum indicat commemoratio. — 516. *Triviae lacus*; hic est, qui *Dianae speculum* dicitur. — 517. *Sulphurea Nar albus aqua*; in via Flaminia (L. *in sexagesimo* (sc. lapide) *viae Flaminiae*; Lips. in LX. Flammeae miliario; Guelf. I. *flaminie*) est civitas Narnia in montibus posita, quibus subest Nar fluvius, qui Tiberino coniungitur. [*Sulphurea* vero, sulphurei saporis; aut *sulphurea*, i. e. subviridi. Ideo dicit *Sulphurea Nar albus aqua*, quia, dum currit, est sulphurei coloris, dum hauritur albi, et Sabini lingua sua *Nar* dicunt *sulphur*. Ergo hunc fluvium ideo dicunt esse *Nar* appellatum, quod odore sulphureo nares contingat: sive quod in modum *narium* geminos habeat exitus.] (Guelf. I. Quomodo *albus*, si *sulphurea aqua?* Solvitur, quia hic fluvius ex Apennino descendit et verticosus spumas facit, ideo *albus*; *sulphurea* vero, sulphurei saporis; an *sulphurea*, subviridi?) *Fontesque Velini*; ultra Interamnam sunt [in Sabinis.] Ut diximus, vox Furiae paulatim processit. — 518. *Pressere ad pectora natos*; Statius (Theb. 1, 122.): *Pressitque Pa-*

laemona mater. Item econtra (11, 20.): *Nec natos ausae deponere matres.* — 519. *Ad vocem*; buccinae scilicet. Ut (3, 669.): *Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.* Nam quicunque sonus dici vox proprie potest. Quare cum dii inferi inducantur, signum buccina datur? Solvitur: quod buccina [ex] cornu caprae fiat, et [quod] sit proprie Ditis patris hostia; et quia capra semper febriculosa sit; nam et ipsam februm (Fabr. *februum*; al. *febrim*) esse affirmant. Ergo recte ab hac dea hoc signum dixit dari. — 521. *Auxilium castris effundit apertis*; i. e., ipsa in auxilium effunditur. — 523. *Direxere acies*; ordinarunt in latitudinem. — 524. *Praeustis*; *prae* brevis fit propter sequentem vocalem: quod in una parte orationis factum tolerabile est (V. *fit*, *ne* (*nunc?*) *est*) quia compositus est sermo. — 525. *Ferro ancipiti*; utrinque noxio. Dicit autem aut gladios aut bipennes. — 526. *Seges*; terra modo: ut (G. 1, 1.): *Quid faciat laetas segetes.* Per *atram* vero, fertilem significat, ut in Georgicis (2, 203.) ostenditur. — 527. *Sole lacessita*; naturale enim est, ut metallorum splendor plus fulgeat alia luce repercussus. — 529. *Paulatim sese tollit mare*; sic bella dicit surrexisse paulatim, sicut ventis flantibus ..nsim mare turgescit. — 531. *Hic iuvenis*; [hic] confundit nomina; nam et puerum et iuvenem nonnunquam indiscrete ponit Virgilius, ut hoc loco. Nam *Almonem*, quem modo *iuvenem* dicit, paulo post ait *puerum*, ut (575.): *Almonem puerum.* Movet autem miserationem ab aetate, cum dicit *iuvenis:* a virtute, quod dicit *Primam ante aciem:* a vulneris etiam crudelitate. — 532. *Almo*; bene rustici nomen usurpavit a fluvio. — 533. *Haesit enim sub gutture vulnus*; i. e. sagitta. Ut (2, 529.): *Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus insequitur. Udae vocis iter*; hoc est *udum iter vocis*; non enim vox uda est: sed per udam arteriarum labitur viam. Unde in febrientibus deficit. — 535. *Corpora multa virûm circa*; constrata sunt. Rhetorice viles trudit in medium: nobiles vero primo et ultimo commemorat loco. — 536. *Dum paci medium se offert*; reddit causam; cur senex bellis intererat? — 537. *Ditissimus arvis*; secundum antiquum morem. Horatius (Epist. 2, 3, 168): *Dives antiquo censu.* — 538. *Quina redibant Armenta*; pro *quinque*, sicut *bina* [*hastilia*]. — 539. *Et terram centum vertebat aratris*; duo dixit a Catone memorata, qui interrogatus: *qui esset paterfamilias*, respondit: eum, qui bene pascit, et bene arat. [Nam *pascere* per *armenta* intelligit; *arare* vero, per *aratra*.] — 540. *Aequo dum Marte*; aperta contentione, bello manifesto, nam sic dicimus. *Aequo* autem aequali non possumus dicere, cum soli interempti sint Itali. — 541. *Promissi dea facta potens*; honesta elocutio *Potens promissi.* Promisisse autem eam per consensionem intelligimus. Nam non promisit. — 542. *Imbuit*; initiavit. Et bene *sanguine.* Nam potest bellum et a discordia vel a dissensione inchoare. — 543. *Et convexa per auras*; Probus, Asper, Donatus, dicunt, hoc loco *per* bis accipiendum; alloquitur Iunonem *per coeli convexa et per auras.* Potest tamen esse Epexegesis per auras, i. e. coeli convexa. Nec enim aliud sunt aurae. Dicit etiam quidam Commentarius *convecta* legendum, ut sit ipsa *convecta*; quod difficile in exemplaribus invenitur. — 544. *Victrix*; voti compos. *Affa-*

tur; iam cum superbia. Bene autem ei in principio denegavit orationem quasi ad scelera festinanti: quam modo tribuit post bella iam coepta. — 545. *Bello discordia tristi*; Iuno enim belli poposcerat semina. Haec ipsa etiam bella perfecit. — 547. *Dic in amicitiam coëant*; ac si dicat: Ita bella commovi, ut ne tuo quidem imperio possint in pacem redire. Et hoc est quod dixit: *Affatur voce superba.* Alii dicunt: Ego inter hos bella commisi: tu vicinos populos foederibus iunge, et partibus Turni et Aeneae favere compelle: quod tamen si vis, ego faciam. Ut hinc sit dictum: *Ego siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam.* — 548. *Certa voluntas*; si tua in hoc consentit auctoritas. — 550. *Insani Martis amore*; Homeri epitheton. [θούριον Ἄρην.] — 551. *Spargam arma per agros*; meminit sui. Nam supra dixit (339.): *Sere crimina belli.* — 552. *Terrorum et fraudis*; *terror* ex morte tot hominum: *fraus* vero ex cervi vulneratione. — 553. *Stant belli causae*; manifestae sunt: [vel] placent, ut (12, 678.): *Stat conferre manum.* — 555. [*Talia connubia*; concessio ex indignatione.] — 556. *Egregium Veneris genus*; ironicos dictum est: ut alibi (4, 93.): *Egregiam vero laudem, et spolia ampla refertis. Ipse Latinus*; ac si diceret, quem Aeneae causa cogor odisse. Unde et Amatae nulla fit mentio, quae est Troianis inimica. Urbanus tamen totum hunc locum per interrogationem vult accipi, Terrorum et fraudis abunde est? Stant belli causae? Ut quasi per gratulationem non credat, sicut illud Terentii: *Quia plus cupio, minus credo:* [(Adel. 4, 5, 64.): *Quia tam misere cupio, eo vereor magis.*] — 557. *Super aetherias*; quia dixerat: *Coeli convexa per auras.* — 561. *Attollit stridentes anguibus alas*; honesta volantis periphrasis. — 563. *Est locus Italiae in medio*; hunc locum umbilicum Italiae Chorographi (al. *Cor.*; al. *cosmographi*) dicunt. Est autem in latere Campaniae et Apuliae, ubi Hirpini sunt, et habet aquas sulphureas: ideo graviores, quia ambiuntur silvis. Ideo autem ibi aditus dicitur inferorum, quod gravis odor iuxta accedentes necat: adeo ut victimae circa hunc locum non immolarentur, sed odore perirent ad aquam applicatae: et hoc erat genus litationis. Sciendum sane, Varronem enumerare quot (codd. Burm. *quod*) loca in Italia sint huiusmodi. Unde etiam Donatus dicit, Lucaniae (al. *Canusiae*; al. *Can. vel Luc.*) esse, qui describitur, locum circa fluvium, qui *Calor* vocatur; quod ideo non procedit, quia ait: *Italiae medio sub montibus altis.* Hoc nisi ad totam Italiam referas, non procedit: ut sit: Est in vallibus Italiae montuosae. Nam in hoc loco montes penitus non sunt. — 564. *Nobilis*; notus, quod et sequentia indicant. — 565. *Amsancti valles*; loci amsancti, i. e. omni parte sancti, quem dicit et silvis cinctum, et fragosum torrente fluvio. — 568. *Hic specus horrendum*; hoc nomen apud maiores trium generum fuit. Ennius feminino posuit: *Sub monte specus altae.* Horatius masculino (Carm. 3, 25.): *Quae nemora, aut quos agor in specus?* Virgilius neutro, quo[d] hodie in numero singulari tribus tantum utimur casibus: *Hoc specus, huius specus, o specus.* [Nam] pluralem tantum a genere masculino habemus in omnibus casibus. Hinc est (G. 3, 376.): *Ipsi in defossis specubus.* Quamquam antiqui codices habeant: *Hic specus horrendus.*

Spiracula Ditis; aditus, a *spirando*, [quod ibi hostiae admotae concidant et moriantur.] Antiqui codices *piracula* (al. *spiracula*) habent: quae dicta sunt ἀπὸ τῶν περάτων: hoc est a finibus inferorum. — 569. *Vorago*; Acherontis exaestuatio. — 570. *Condita Erinnys*; [recepta:] alii *condit* legunt, et *se* subaudiunt. — 571. *Coelumque levabat*; relevabat, recreabat, [cui praesentia sui erat oneri.] — 572. *Extremam* etc.; quod superest, perficit. Et est translatio a pictura, quam manus complet, atque ornat extrema. — 575. *Foedati*; cruentati. *Implorantque deos*; ad auxilium et ultionem. — 576. *Obtestanturque Latinum*; propter caedem factam testem adhibent: et dicunt, auctores rupti foederis esse Troianos, cum ipsi pacis iura temerarint. — 577. *Et ignis*; in ipso scilicet fervore [ac incendio seditionis.] — 578. *Teucros in regna vocari*; subaudis *dicit*. *Teucros* autem iniuriose dictum accipe ac si diceret exules ac perfidos. — 579. [*Se limine pelli*; interiori familiaritate, ut Iuvenalis (3, 124.): *Limine submoveor.*] — 580. *Attonitae Baccho*; veluti Baccho; furia enim agebantur. Et sic est dictum ut (2, 648.): *At medias inter caedes exultat Amazon. Nemora avia*; per nemora. — 581. *Thiasis*; choreis. *Neque enim leve nomen Amatae*; Iuvenalis (6, 617.): *Quae non faciet quod principis uxor.* — 582. *Martemque fatigant*; praelium cum clamore deposcunt. — 583. *Contra omnia fata*; superius de [apibus et] Lavinia. — 584. *Fata deûm*; propter Fauni oraculum. *Perverso*; irato. — 586. *Velut pelagi rupes*; cum Cicero seditionem populi fluctibus comparaverit, [ut (pro Mil. 2.): *In illis dumtaxat fluctibus contionum*], bene Virgilius eum qui resistit seditioni, *rupem* vocavit. — 589. *Mole tenet*; hic distinguendum: ut *scopuli* [nunc] nominativus pluralis sit. — 591. *Caecum consilium*; fremitui populi bonum nomen imposuit. — 594. *Frangimur*; permansit in rupis translatione. — 595. *Sacrilego sanguine*; quia bellum sumebant contra voluntatem deorum. — 597. *Votisque deos venerabere seris*; quia religio rigida dicit, semel male commissa nulla ratione revocari, Horatius (Epod. 5.): *Dira detestatio nulla expiatur* (V. Guelf. II. *expiabitur*; L. *ratione*) *victima*. — 598. *Parta quies*; scilicet vicinae mortis beneficio. *In limine portus*; securitas omnis in promptu est. — 599. *Funere felici spolior*; exequiis tantum regalibus careo. — 601. *Mos erat*; Varro vult *morem*, communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus *consuetudinem* facit. *Hesperio in Latio*; hoc est in antiquo. Nam ut in primo (6.) diximus, duo Latia fuerunt. Unde non frustra *Hesperio* addidit. Quod autem dicit, hanc consuetudinem antiquam fuisse, falsum est. Nam a Numa Pompilio primo instituta est; sed carmini suo, ut solet, miscet historiam. Notandum sane, inconnexum (Lips. *incorrect.*) esse hunc locum, si quis totius libri consideret textum. Nam supra (46.) ait: *Longa placidas in pace regebat.* Item dicturus est (723.): *Ardet inexcita Ausonia, atque immobilis ante*; et nunc dicit: *Mos erat Hesperio in Latio.* Supra etiam (184.): *Captivi pendent currus.* Item (426.): *Tyrrhenas i sterne acies.* Quae ne sint contraria, accipiamus Italiam primo caluisse bellis, medio tempore quievisse, et ad antiquum studium nunc reverti; sicut Romani bello flagravere sub Romulo, quievere sub Numa, sub

Tullo Hostilio pristina studia repetiverunt. Hinc est, quod et ipse Virgilius ait: *Longa placidas in pace regebat*: non perpetua. Item (693.): *Desuetaque bello Agmina in arma vocat subito, ferrumque retractat.* Nam *retractare*, est repetere quod omiseras (al. omiserat). Tale aliquid dicit de genere Sullano Sallustius. Nam volens ostendere antiquos maiores eius consulares fuisse, vicinos vero ignavissimos, Sullam autem florentissimum, ait (Iug. 95.): *Igitur Sulla patriciae gentis fuit, familia iam extincta maiorum ignavia. Quem protinus*; iugiter, deinde. Nam nunc temporis est adverbium. Alibi loci: ut (3, 416.): *Cum protinus utraque tellus Una foret.* — 602. *Maxima rerum Roma*; imperii potita. — 603. *Movent in praelia Martem*; nam moris fuerat indicto bello in Martis sacrario ancilia commovere. Unde est in octavo (3.): *Utque impulit arma.* — 604. *Lacrymabile bellum*; Getarum fera gens etiam apud maiores fuit. Nam ipsi sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. — 605. *Hyrcanisve*; gens est dicta a silva Hyrcania, ubi sunt tigres. *Arabisve*; hic dativus venit ab eo quod est *hic Arabus.* Nam ab eo quod est *hic Arabs, ab hoc Arabe Arabibus* facit: sicut *Hiberis.* Unde est in Lucano (2, 54.): *Occurrat Hiberis alter* (al. *occurrit Hiberibus alter. V. alternis nam Hor.*); et *Hiber* (al. *Hiberus*); ut Horatius dicit (Carm. 2, 20.): *Ut discet Hiber, Rhodanique potor.* Item lectum est *Aethiops* et *Aethiopus*; sed modo tantum *Aethiops* dicimus. — 606. *Auroramque sequi*; ingenti ambitu dixit ipsum ortum diei pro populis. *Parthosque reposcere signa*; hoc in honorem Augusti posuit: quo regnante a Parthis repetita sunt signa, quae Crassus [triumvir] perdiderat. Qui cum aviditate sua contra auspicia bellum suscepisset, [interdicentibus tribunis plebis,] captus cum filio est: et necatus infuso in os auro, [cuius amore pugnaverat.] — 607. *Sunt geminae belli portae*; sacrarium hoc Numa Pompilius fecerat circa imum Argiletum, iuxta theatrum Marcelli: quod fuit in duobus brevissimis templis. *Duobus* autem propter Ianum bifrontem. Postea captis Phaleris (Faliscis) civitate Tusciae inventum est simulacrum Iani cum frontibus quattuor. Propter quod in foro transitorio constitutum est illi sacrarium aliud, quod novimus hodieque quattuor portas habere (al. Unde quod Numa instituerat, translatum est ad Forum transitorium, et quattuor portarum unum templum est institutum). Ianum sane apud aliquos bifrontem, apud aliquos quadrifrontem esse non mirum est. Nam alii eum diei dominum [vel auctorem] volunt, in quo ortus est et occasus. Horatius (Serm. 2, 6, 20.): *Matutine pater, seu Iane libentius audis.* Alii anni totius, quem in quattuor tempora constat esse divisum. Anni autem esse deum illa res probat, quod ab eo prima pars anni nominatur. [Nam ab Iano *Ianuarius* dictus est.] — 608. *Relligione sacrae*; tremendae, execrabiles. Nam et paulo post (617.) dicturus est: *Tristesque recludere portas.* — 609. *Ferri robora*; bene addidit *ferri.* Nam omne quod forte est, *robur* vocamus. — 610. [*Ianus*; quidam *Ianum Eanum* dicunt ab *eundo*, eumque esse Martem, et quod apud Romanos plurimum potest, ideo primum in veneratione nominari. Alii *Ianum* aërem credunt, et quia vocis genitor habeatur, idcirco mandari ei preces nostras ad deos

perferendas. Alii *Ianum* mundum accipiunt, cuius caulae ideo in pace clausae sunt, quod mundus undique clausus est, belli tempore aperiuntur, ad auxilium petendum ut pateant. * Nam quasi mundo ei duas facies dederunt, Orientis et Occidentis, quod iam supradictum est: alii quattuor, secundum quattuor partes mundi. Alii *Clusivium* (Clusium) dicunt, alii *Patulcum* (Patulcium), quod patendarum portarum habeat potestatem. Idem *Iunonius*, inde pulchre Iuno portas aperire inducitur. Idem *Quirinus*, unde trabeatum Consulem aperire portas dicunt, eo habitu quo Quirinus fuit.] — 612. *Ipse Quirinali trabea;* [aut regali, aut qua usus est Romulus intellige: Horatius (Ovid. Fast. 1, 37.): *Trabeati iura Quirini.*] Suetonius in libro de genere vestium dicit, tria esse genera *trabearum*. Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum: habet tamen album aliquid. Tertium Augurale, de purpura et cocco mixtum. *Quirinali* ergo, regali. *Cinctuque Gabino;* *Gabinus* cinctus est toga sic in tergum reiecta, ut una (ima) eius lacinia a tergo revocata hominem (humerum?) cingat. Hoc autem vestimenti genere [veteres Latini cum necdum arma haberent praecinctis togis bellabant, unde etiam milites *in procinctu esse* dicuntur. Hoc rursus] utebatur consul bella indicturus, ideo quia cum Gabii Campaniae civitas sacris operaretur, bellum subito evenit. Tunc cives cincti togis suis ab aris ad bella profecti sunt, et adepti victoriam. [Propter quod omen tali habitu semper utebantur in bellis.] Unde hic ortus est mos. — 613. *Insignis* etc.; is qui prior creatus est. *Insignem* accipe primo loco creatum. Licet alter similem habeat potestatem. — 614. *Ipse vocat pugnas*; tria sunt, ut supra diximus (2, 157.), militiae genera. *Sacramentum*, in quo iurat unusquisque miles, se non recedere nisi praecepto consulis post completa stipendia, i. e. militiae tempora. *Coniuratio*, quae fit in tumultu, i. e. Italico bello et Gallico, quando vicinum urbis periculum singulos iurare non patitur; sicut de Fabiis legimus. *Evocatio:* quod genus nunc tangit. Nam ad subitum bellum *evocabantur*. Unde etiam consul solebat dicere: *Qui rempublicam salvam vult esse, me sequatur.* — 615. *Conspirant cornua rauco;* nam et tubae simul inflabantur. — 619. *Foeda ministeria;* cruenta: more suo. — 620. *Morantes;* differentes scilicet bella. — 622. *Rumpit Saturnia postes;* acyrologiam fecit commutando Ennii versum. Nam ille ait: *Belli ferratos postes, portasque refregi.* — 623. *Immobilis ante;* non semper, sed antehac. Potest tamen et immobilis a furia. Nam ante gessit bella, sed iure indicta per fetiales, et patrem patratum. — 626. *Tergent;* ab eo quod est *tergeo* venit: et *tergunt*, a *tergo*, *tergis*, quod de usu penitus recessit. — 627. *Arvina;* secundum Suetonium in libro De vitiis corporalibus: *Arvina est durum pingue, quod est inter cutem et viscus.* [Alii *arvinae* nomine laridum dicunt.] — 629. *Adeo magnae*; valde magnae, [ut Terentius (Eun. 1, 2, 124.): *Adulescentem adeo nobilem.*] — 630. *Atina potens;* civitas haec est iuxta Pomtinas paludes: dicta *Atina* a morbis, qui Graece *ἄται* dicuntur, quos paludis vicinitas creat. *Tiburque superbum;* aut nobile: aut per transitum tetigit illud quod aliquando cum a senatu auxilia poscerent Tiburtes sub commemoratione benefi-

ciorum, hoc tantum a senatu responsum acceperunt: *Superbi estis.* — 631. *Crustumerique*; mutavit. Nam *Crustumerium* dicitur. [Cassius Hemina tradidit Siculum quendam nomine uxoris suae *Clytemestrae* condidisse *Clytemestrum*, mox corrupto nomine *Crustumerium* dictum. Alii volunt a *crustula* panis quam Troiani coacti fame exedisse dicuntur, appellatam.] *Turrigerae Antemnae*; bene muratae. *Antemnae* autem dictae sunt, quod eas amnis praeterfluit, quasi ante amnem positae. — 632. *Salignas Umbonum crates*; ut dicit Sallustius de Lucanis: *Qui de vimine facta scuta, recentibus* (V. *recens*) *detractis coriis quasi glutino adolescebant* (Guelf. I. II. R. Lips. et al. tantum *scuta coriis tegebant*). — 633. *Thoracas ahenos*; quia apud maiores loricae pectora tantum tegebant. [Ut] Statius (7, 311.): *Triplici servantur pectora ferro: Pectora: nam tergo nullus metus.* — 634. *Lento ducunt argento*; flexili argento ducunt, i. e. extendunt. Est autem spondaicus (Guelf. II. *spondiacus*, Guelf. I. R. V. Vos. *spondiazon*. v. Burm.) et reciprocus versus. — 637. *Classica iamque sonant*; bene posuit amphibol[og]iam. Nam *classicum* dicimus et tubam ipsam et sonum. *Classicum* autem est flexilis tuba. *Tessera signum*; symbolum bellicum, quod ad pugnam exeuntibus datur: scilicet propter confusionem; ut fuit in bello (al. exercitu) Marii, *Bar deus* (*Lar deus*): in Sullae, *Apollo Delphicus*: in Caesaris, *Venus genitrix*. — 638. *Trepidus*; festinus: more suo. — 640. *Loricam induitur*; dicimus et *induor illa re*, et *illam rem*. — 641. *Helicona deae*; Parnassus mons Thessaliae dividitur in Citheronem Liberi, et Heliconem Apollinis, cuius sunt musae. Est autem Homeri versus (Il. β, 484.): [*ἔσπετε νῦν μοί κ. τ. λ.* *Movete*; legitur et *monete*.] — 644. *Quibus arserit armis*; aut splenduerit: aut amore flagraverit. — 647. *Primus init bellum*; non mirum, si et contemptor divûm et sacrilegus Mezentius contra piam gentem prior arma corripuit. Et scienda est poëtae affectatio. Nam amblysiam (ableps.) nefas est dicere. Hic enim aliquos commemorat, quos in bello non invenis. Item in sequentibus aliquos invenimus, quos hic omnino non posuit. *Tyrrhenus asper ab oris*; oriundo, Tuscus, non qui nunc de Tuscia venit, quem antea pulsum a civibus constat. — 648. *Agminaque armat*; aut eorum qui eum secuti fuerant: sicut eius filium. Nec enim credibile est, solum fugisse. Nam et Statius dicit (Theb. 4, 67.): *Vel quos movet exul et haesit Tristibus aucta* (Fabr. *apta*; Basil. *acta*) *fides*. Aut certe eorum quos Turnus ei ante dederat. Ut Adrastus Polynici in Statio: qui ait (4, 82.): *Ne parva movens inglorius arma Iret.* — 652. *Agillina ex urbe*; de Cerete (codd. Cere) oppido. *Nequicquam*; quia in praelio periit, nec patrium recepit imperium (al. postquam patrium repetere se spe arat imperium). — 653. *Patriis qui laetior esset Imperiis*; dignus qui haberet imperatorem potius, quam exulem patrem. — 656. *Pulchro*; forti: ut diximus supra (4, 149.). — 657. *Pulcher Aventinus*; *Aventinus* mons urbis Romae est: quem constat ab avibus esse nominatum: quae de Tiberi ascendentes illic sedebant, ut in octavo (235.) legimus: *Dirarum nidis domus opportuna volucrum.* Quidam etiam rex Aboriginum *Aventinus* nomine illic et occisus et sepultus est: sicut etiam Albanorum rex Aventinus: cui successit Procas.

Varro tamen dicit in Gente Populi Romani: *Sabinos a Romulo susceptos* (Guelf. I. *sublect.* s. *subiect.*) *istum accepisse montem quem ab Avente fluvio* (R. *q. habebant e fl.*; V. *ab Ebante fl.*) *provinciae suae appellaverunt Aventinum.* Constat ergo, has varias opiniones postea secutas. Nam a principio Aventinus dictus est ab Avibus: vel a rege Aboriginum. Unde hunc Herculis filium constat nomen a monte accepisse, non ei praestitisse. *Insigne paternum;* absolute dixit. — 658. *Centum angues;* secundum Simonidem, ut diximus supra (6, 576.): nam alii dicunt IX. (Lips. *septem*) fuisse. Quomodo *centum angues*, cum *quinquaginta* fuerint *serpentes*, ut dictum est (6, 576.): *Et quinquaginta atris immanibus hiatibus Hydra.* Solvitur magnitudine clypei; per id quod erat ostendit; nam (al. *non*) ideo pictum, quia sublata capita interim crescebant. — 659. *Collis Aventini silva;* in silva collis Aventini. Et dicendo *Aventini* ostendit iam antea ita esse nominatum. *Rhea sacerdos*; alludit ad nomen matris Romuli, quae dicta est Ilia Rhea Silvia. — 660. *Furtivum;* illicite conceptum: quippe a sacerdote. Sic ait alibi (G. 4, 346.): *Et dulcia furta.* — 661. *Mixta;* μιγεῖσα (V. *michthisa* Guelf. I. mithisa; μιχθεῖσα?) Graece dixit. *Mulier;* compendiose mortalem dixit. Consequens namque fuerat, ut diceret *Mixta deo mortalis.* *Laurentia arva;* Laurentum civitas plurimum potuit. Nam omnia vicina loca, eius imperio subiacuerunt. Unde nunc ait *arva Laurentia*; cum iuxta Tiberim armenta Hercules paverit. Secundum antiquum situm ante Albam et Romam Tiberis Laurentini fuit territorii. — 662. *Geryone; Geryones* rex fuit Hispaniae: qui ideo *trimembris* fingitur, quia tribus insulis praefuit, quae adiacent Hispaniae, Balearicae minori, et maiori, et Ebuso (al. *Ebusae*). Fingitur etiam, bicipitem canem habuisse: quia et terrestri et navali certamine plurimum potuit. Hunc Hercules vicit, qui ideo fingitur ad eum olla aerea transvectus, quod habuit navem fortem, et aere munitam. [Hunc Geryonem alii Tartessiorum regem dicunt fuisse, et habuisse armenta pulcherrima, quae Hercules occiso eo abduxit, de cuius sanguine dicitur arbor nata, quae vergiliarum tempore poma in modum cerasi sine ossibus ferat.] Sane sciendum declinari *hic Geryones, huius Geryonae.* Unde est (8, 202.): *Tergemini nece Geryonae:* ut *Anchises, Anchisae.* Unde usurpavit Sallustius *Geryonis* dicens. Veniens autem Hercules de Hispania per Campaniam, in quadam Campaniae civitate pompam triumphi sui exhibuit: unde *Pompei* dicitur civitas. Postea iuxta Baias, caulam (al. caulas) bubus fecit, et eam (eas) sepsit: qui locus *Boaulia* (V. *Bauleie*, Vos. *Bauloe*, R. *Baulei*, Steph. *Boaule*) dictus. Nam hodie *Baulae* dicitur. *Tyrinthius;* a Tyrinthia (codd. Tyrinta, s. Tiryntha) civitate, Argis vicina, in qua nutritus est Hercules. — 663. *Tyrrhenoque* etc.; admiratio, locorum longinquitate. — 664. *Pila manu;* *pilum* proprie est hasta Romana: ut *gessa* (gesa; al. *gese*), Gallorum, *sarissae* Macedonum. *Dolones; dolo* est aut flagellum, intra cuius virgam latet pugio. Aut secundum Varronem: *Ingens contus cum ferro brevissimo.* *Dolones* autem a *fallendo* dicti sunt, quod decipiant ferro, cum speciem praeferant ligni. Et multi volunt per *teretes mucrones*, *dolones* dici: per *veru Sabellum pila* significari. — 666. *Ipsa*

pedes; ad genus respicit. Nam et Hercules pedes semper incessit, cum equos habuerit nobilissimos. *Torquens*; sustinens. Ut (4, 482.): *Axem humero torquet* (codd. *torquens*). — 669. *Horridus*; tremendus: non re vera horribilis. — 670. *Tiburtia moenia linquunt*; de Graecia tres fratres venerunt ad Italiam: Catillus, Coras, Tibur vel Tiburnus (Tyburtus). Hi simul omnes unam fecere civitatem, et eam de fratris maioris nomine Tibur appellaverunt, licet et alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit, duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tiburte vel Tiburno (*Tyburto*). — 672. *Catillus*; unde mons *Catilli* dicitur, quem *Catelli* dicunt per corruptionem, [iuxta Tibur.] *Coras*; a cuius nomine est civitas in Italia. — 675. *Descendunt Centauri*; ex hac comparatione equites eos fuisse intelligimus. Quod tamen dicturus est postea (11, 603.): *Nec non celeresque Latini: Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillae. Homolen, Othrynque nivalem*; montes Thessaliae. — 677. *Ingens* etc.; defectus cedit; cum utique cedit silva, cedunt et virgulta; cum utique a minore ad maius venire debuerit. — 678. *Nec Praenestinae* etc.; de civitatibus totius orbis multi quidem [ex parte] scripserunt: ad plenum tamen Ptolemaeus Graece, Latine Plinius. De Italicis etiam urbibus Hyginus plenissime scripsit, et Cato in Originibus. Apud omnes tamen si diligenter advertas, de auctoribus conditarum urbium dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romae origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit (Cat. 6.): *Urbem Romam, sicuti ego accepi* (Guelf. I. *accipio*), *condidere atque habuere initio Troiani et* (V. *nam*) *cum his Aborigines*. Alii dicunt ab Euandro: secundum quos Virginus (8, 313.): *Tunc rex Euandrus Romanae conditor arcis* Alii a Romulo, ut *En huius nate* (Ennius: *His nata*; v. Burm.;

o—o

Guelf. I.: *ut ennius*; *nate*; *nata est?*) *auspiciis illa inclita Roma*. Si igitur tantae civitatis certa ratio non apparet, non mirum, si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores, varia dicentes, imperitiae condemnare debemus. Nam (V. *quia*) antiquitas [ipsa] creavit errorem et plerique fundant, plerique augent, et ad se transferunt nomina: quam rem etiam non parvum errorem afferre manifestum est. Ut ecce *Laurentum* a *Pico* factum est, ut (171.): *Laurentis regia Pici*. Item a *Lavinio*, Latini fratre est *Lavinium* dictum. Item a *Latino Laurentum*. Item a *Lavinia Laurolavinium*. *Nec Praenestinae* etc.; *Praeneste* locus est haud longe ab urbe, dictus ἀπὸ τῶν πρίνων, i. e. ab ilicibus, quae illic abundant. Ibi erant Pontifices et dii Indigetes sicut etiam Romae. Erant etiam duo fratres qui *divi* appellabantur. Horum soror dum ad focum sederet, desiliens scintilla eius uterum percussit; unde dicitur concepisse. Postea enixa puerum iuxta templum Iovis abiecit, quem virgines aquatum euntes iuxta ignem inventum sustulerunt: qui a fonte haud longe erat. Unde Vulcani dictus est filius. *Coeculus* autem ideo, quia oculis minoribus fuit: quam rem frequenter efficit fumus. Hic postea collecta multitudine, postquam diu latrocinatus est, Praenestinam civitatem in montibus condidit. Et cum ad ludos vicinos populos invitasset, coepit eos hortari, ut secum habitarent, et pro gloria iactare se filium esse Vulcani.

Quod cum illi non crederent, invocato Vulcano, ut eum filium suum comprobaret, omnis illius multitudinis coetus (al. *chorus*) est flamma circumdatus. Quo facto commoti omnes simul habitaverunt, et Vulcani filium esse crediderunt. Hinc est: *Omnis quem credidit aetas*; quasi post dubitationem: et quia sine dubio aetas varia in spectaculis fuit. — 682. [*Altum Praeneste*; Cato dicit: *Quia is locus montibus praestet, Praeneste oppido nomen dedit.* Ergo altum quia in montibus locatum.] Dicimus autem et *hoc Praeneste*: ut: *Quique altum Praeneste viri.* Et *haec Praenestis*, unde est (8, 561.): *Cum primam aciem Praeneste sub ipsa Stravi. Quique arva Gabinae Iunonis*; Gabii (al. *Gabinii populi*) diu in agris morati, tandem Gabios condiderunt. Unde, perite *arva* dixit, non *moenia*. Sane illic Iuno religiosissime colitur. Est autem locus (Lips. *luc.*) haud longe ab Urbe. — 683. *Gelidumque Anienem*; Anio fluvius haud longe ab Urbe est: sed hic Euphoniam secutus est. Nam Ennius *Anionem* dicit iuxta regulam. — 684. *Hernica saxa colunt*; Sabinorum lingua, saxa Hernae (codd. *herne*) vocantur. Quidam dux magnus (*Magius? Marsus?* Guelf. I. II. *maior*) Sabinos de suis locis elicuit, et habitare secum fecit saxosis in montibus. Unde dicti sunt [*Hernica* loca, et populi] *Hernici*. *Dives Anagnia*; aut fertilis: aut alludit ad historiam. Nam Antonius Augusti sorore contempta, postquam Cleopatram duxit uxorem, monetam eius [nomine] in Anagnia civitate iussit feriri. — 685. *Quos Amasene pater*; aut pascis: aut sit Antiptosis, quos pascit Amasenus; est autem fluvius vicinus civitati Privernatium, quae est in Campania [qui Anagnienses agros irrigat.] *Arma*; scuta. — 686. *Nec clypei*; scuta maiora: dicta ab eo quod *celent corpus*, ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. — 688. *Fulvosque lupi de pelle galeros*; *galerus* genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit *hoc galerum*. — 689. *Vestigia nuda sinistri Instituere pedis*; atqui ipse est in pugnantibus primus: sed bene nudus est, quia tegitur scuto. Dextrum autem tectum conveniebat esse, quasi ab armis remotum. — 690. *Pero* autem est rusticum calceamentum (codd. *calciam.*). Et traxit hoc a Graeciae more, unde isti [sicut dictum est] transierant, unde hoc armorum fuerat genus. — 691. *At Messapus* etc.; hic Messapus per mare ad Italiam venit. Unde Neptuni dictus est filius, quem invulnerabilem ideo dicit, qui nusquam periit nec in bello. Ignem autem ei nocere non posse propter Neptunum dicit, qui aquarum deus est. Ab hoc Ennius dicit se originem ducere: unde nunc et cantantes inducit eius socios: et eos comparat cycnis. *Domitor* autem *equorum*, quasi animalium quae pater invenerat; [quod fuit in contentione cum Pallade, de impositione nominis Athenarum.] — 695. *Hi Fescenninas acies*; *Fescennium* (codd. *Fesceninum* s. *Fescenninum*) oppidum est, ubi nuptialia inventa sunt carmina. Hi autem populi ducunt originem ab Atheniensibus. *Aequosque Faliscos*; *Faliscos* Halesus (Haliscus; L. R. Alesus, Vos. Alesco, Alesus; Guelf. I. *Hales*, II. *hilesus*.) condidit. Hi autem immutato *H* in *F*, *Falisci* dicti sunt: sicut *febris* dicitur, quae ante *hebris* dicebatur: *Formiae*, quae *Hormiae* fuerunt, ἀπὸ τῆς ὁρμῆς. Nam posteritas in multis nominibus *F* pro *H* posuit. Iustos autem dicit, quia populus Romanus missis decem viris, ab

ipsis iura fetialia collegit, et nonnulla supplementa duodecim tabularum accepit: nam ab Atheniensibus decem habuerant tabulas. — 696. *Hi Soractis habent arces*; *Soracte*, qui est mons apud Hirpinos haud longe a Flaminia: [de quo Horatius (Carm. 1, 9.): *Vides ut alta Stet nive candidum Soracte.*] *Flaviniaque arva*; locus est in Italia *Flavinium* nomine. — 697. *Et Cimini cum monte lacum*; et lacus, et mons hoc nomine appellantur. Sane hoc habet fabula: Aliquando Hercules ad hos populos venit, qui cum a singulis provocaretur ad ostendendam virtutem, defixisse (al. *deiecisse*) dicitur vectem ferreum quo exercebatur. Qui cum terrae esset affixus, et a nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Unde immensa vis aquae secuta est, quae Ciminum (Guelf. I. *ciminicium*) lacum fecit. *Locosque Capenos*; [hos dicit Cato Veientum condidisse auxilio regis Propertii, qui eos *Capenam*, cum adolevissent, miserat.] Unde et *porta Capena*, quae iuxta Camenas (al. *Capenos*; L. *Capenas*; Vos. *Camenos*) est, nomen accepit. — 698. *Aequati numero*; digesti in ordinem. [Hinc *saepenumero scripsi.* Hoc est ordine], congruenter (frequenter?), sicut decebat, [rationabiliter]. — 699. *Liquida inter nubila*; pura: sed nil tam contrarium nubibus. Nam liquidae non sunt. Ergo *nubes* per *aëre* posuit, ut (5, 525.): *Liquidis in nubibus arsit harundo.* Ut diximus supra. — 700. *Et longa canoros Dant per colla modos*; secundum Plinium qui ait in Naturali Historia: *Cycnos ideo suavius canere, quia colla longa et inflexa habent; et necesse est eluctantem vocem per longum et flexuosum varias reddere modulationes.* — 701. *Sonat amnis et Asia*; Caystrum [in Mysia regione] dicit, qui cohaeret Asiae paludi: quam cum significamus, *a* longa est; cum sit brevis, si provinciam significare voluerimus, quod significatur in Georgicis, ut (1, 383.): *Atque Asia circum Dulcibus in pratis rimantur prata Caystri.* [Nam cum Asiam de provincia dicimus *a* brevis est, ut (3, 1.): *Postquam res Asiae.*] — 705. *Volucrum raucarum*; *raucum* τῶν μέσων est, (hoc est, mediae significationis,) sicut *grave olens.* Nam legimus (G. 4, 31.): *Graviter spirantis copia Tymbrae.* Sciendum tamen, Virgilium secundum morem provinciae suae locutum: in qua bene canentes cycni *rauciores* (Guelf. I. Vos. *rauciones*; *rauci olores?*) vocantur. [Est autem haec Homeri comparatio, quam ipse etiam de cycnis facit (Il. β, 459.): Τῶν δ' ὥς κ. τ. λ.] — 706. *Ecce Sabinorum*; usurpat hoc. Nam Clausus, Sabinorum dux, post exactos reges cum quinque millibus clientum et amicorum Romam venit, et susceptus habitandam partem urbis accepit: ex quo *Claudia* et tribus est et familia nominata. *Prisco de sanguine*; de antiquis Sabinis. — 707. *Magnum agmen*; propter quinque millia clientum. — 709. *Partem data Roma Sabinis*; hoc de alia traxit historia. Nam post Sabinarum raptum, et factum inter Romulum et Titum Tatium foedus recepti in urbem Sabini sunt: sed hac lege, ut in omnibus essent cives Romani, excepta suffragii latione (Guelf. I. II. *rat.*). Nam magistratus non creabant. — 710. *Amiterna cohors*; de *Amiterno* oppido. *Priscique Quirites*; i. e. Sabini. *Prisci* autem ideo, quia post foedus Titi (Tatii) et Romuli placuit, ut quasi unus de duobus fieret populus. Unde et Romani *Quirites* dicti sunt, quod nomen Sabinorum

fuerat a civitate *Curibus*; et Sabini (*Sab. Quirites?*) a Romulo Romani dicti sunt. — 711. *Ereti manus omnis*; oppidum est dictum a Iunone, i. e. ἀπὸ τῆς Ἥρας, quae illic colitur. *Oliviferaeque Mutuscae*; haec Trebia (codd. Burm. hic et mox *Trivia*) postea dicta est, quam modo Tribulam (al. Treb.) dicunt: apud hanc Annibal delevit populum Romanum. Lucanus (2, 45.): [*Quod non in Punica natae Tempora*] *Cannarum fuimus Trebiaeque iuventus.* — 712. *Qui Nomentum urbem;* hoc ex sua persona dicit poëta. Nam adhuc civitas Nomentana non fuerat, ut in sexto (773.) ait: *Hi tibi Nomentum et Gabios.* Item (6, 777.): *Haec tum nomina erant, nunc sunt sine nomine terrae. Rosea rura Velini; Velinus* lacus est [circa Reate] iuxta agrum qui Rosulanus vocatur. Varro tamen dicit, lacum hunc a quodam (al. *Curio*) consule in Nartem vel Naren (V. *Narram v. Nastien*, L. *Nariam et vel Nariem*, Vos. *Naram vel Nartem*, R. *Narriam v. Nariem*, Steph. *Narran v. Naren*, Dan. *Narran vel Narren*, Basil. *Nartam vel Naren;* Guelf. I. *naren vel nartem.* Guelf. II. tantum: *in nartem*) fluvium, nam utrumque dicitur, esse diffusum: post quod tanta est ea loca secuta fertilitas, ut etiam perticae longitudinem altitudo superaret herbarum; quinetiam, quantum per diem demptum esset, tantum per noctem crescebat. Quod Virgilius ad suam provinciam transtulit, dicens (G. 2, 201.): *Et quantum longis carpent armenta diebus, Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.* — 713. *Tetricae horrentes rupes; Tetricus* mons in Sabinis (al. *Piceno*) asperrimus. Unde tristes homines *tetricos* dicimus. *Montemque Severum;* proprium nomen montis est; sicut agri *Roseus.* — 714. *Casperiamque colunt; Casperia* et *Foruli* civitates sunt. *Flumen Hymellae*; *Hymella* fluvius est: et sic dixit *Hymellae flumen*, ut (3, 293.): *Buthroti urbem.* — 715. *Qui Tiberim Fabarimque bibunt;* bene *bibunt;* namque Tiberis in Tuscia oritur: sed transit etiam per Sabinos. Unde *bibunt*, non *possident* dixit. Et sciendum, Turno dari auxilia a tractu Piceni, Samnii, Campaniae, et pro parte Apuliae, omnis vero Tuscia superior et Venetia Aeneae praestat auxilium. *Fabarim* autem quem dicit, etiam ipse per Sabinos transit, et *Farfarus* dicitur. Plautus (cf. Poen. 2, 32.): *Dissipabo te tanquam folia Farfari.* Ovidius (Met. 14, 330.): *Et amoenae Farfarus umbrae. Frigida misit Nursia;* Piceni civitas. *Frigida* autem, aut re vera, aut certe venenosa, nocens. Gracchi namque ubique in contionibus suis *Nursinos* sceleratos appellaverunt: et scimus, amare Virgilium historiarum rem per transitum tangere. — 716. *Hortinae classes; Hortini equites*, qui *classes* dicuntur. Unde et eorum tubas *classica* dicimus: et partes populi *classes* vocamus, quae quinque fuerunt. *Populique Latini;* qui intererant Albani montis viscerationi. — 717. *Infaustum interluit Allia nomen; Allia* fluvius haud longe ab urbe est, iuxta quem Galli, Brenno duce, quinto decimo Kalendarum Augustarum die deleto exercitu, post triduum deleverunt etiam urbem excepto Capitolio. Sane *Allia*, additur unum *L* propter metrum, ut [*reliquias* et] *relliquias*, unde Lucanus bene posuit (7, 633.): *Quas* (Dan. *quos;* Guelf. I. *quasi*) *Alias Clades.* — 718. *Marmore;* mari. — 720. *Vel cum sole* etc.: prima aestatis parte. Nam proprie *sol novus* est octavo Kalen-

das Ianuarias: sed tunc non sunt *aristae*, quas ab *ariditate* dictas esse constat. — 721. *Hermi campo*; *Hermus* Lydiae fluvius, qui superfusus campis gignit fertilitatem. Unde arenas aureas fingitur trahere. *Lyciae flaventibus arvis*; provincia est [minoris Asiae] fertilis frugum. — 722. [*Pulsuque* etc.; Homerus (Il. β, 784.): Ἀπὸ ποσσὶ μέγα στοναχίζετο γαῖα.] — 723. *Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis*; hunc Agamemnonis plerique comitem, plerique nothum filium volunt; qui cum venisset ad Italiam audito adventu Aeneae, in bellum ruit, non amore Turni, sed odio hostilitatis antiquae. Unde ait: *Troiani nominis hostis*. — 725. *Rapit populos*; raptim adducit. Etiam Campaniae loca commemorat. Nam *Massicus* mons est vitibus plenus. *Massica* autem dixit, ut *Menala*. — 727. *Aurunci misere patres*; isti Graece *Ausones* nominantur. *Sidicinaque iuxta Aequora*; ab oppido quod *Sidicinum* dicitur. — 728. *Cales linquunt*; civitas est Campaniae. Nam in flaminia, quae est, *Cale* dicitur. Est et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius captam a Perpenna (*Perperna*; Guelf. I. *farnace*; R. *perna*) commemorat. *Amnisque vadosi Accola Vulturni*; fluvius qui iuxta Cumas cadit in mare. — 729. *Saticulus Asper*; populus Campaniae asper moribus. — 730. *Oscorumque manus*; *Capuenses* dicit, qui ante *Osci* (*Opici*; al. *Ophici*. Guelf. I. *officii*) appellati sunt, quod illic plurimi abundavere serpentes. [Nam Graece ὄφις dicitur serpens.] *Aclides illis Tela*; *Aclides* sunt tela quaedam antiqua adeo, ut nec usquam commemorentur in bello. Legitur tamen, quod sint clavae cubito semis factae, eminentibus hinc et hinc acuminibus [quibusdam], quae ita in hostem iaciuntur religatae loro vel lino, ut peractis vulneribus possint ad dominos redire. Putatur tamen esse teli genus, quod per flagellum in immensum iaci potest. — 732. *Laevas cetra tegit*; scutum loreum quo utuntur Afri et Hispani. *Falcati cominus enses*; affectavit varietatem. Nam consequens fuerat ut diceret: *Dextras armant gladii falcati*. *Falcatus* autem *ensis* est *harpe* (codd. *arpen*, *harpen*) qua usus est Perseus. Lucanus ait (9, 603.): *Harpen alterius monstri iam caede rubentem*. — 734. *Oebale*; Oebalus filius est Telonis et Nymphae Sebethidis (codd. *Sebetrid*. s. *Sebethrid*.). Haec autem est iuxta Neapolin. Sed Telo (al. *Telon*) diu regnavit apud Capreas insulam contra Neapolin sitam. Filius vero eius, patriis non contentus imperiis, transiit ad Campaniam: et multis populis subiugatis suum dilatavit imperium. — 735. *Teleboûm* etc.; cum teneret Capreas regna Teleboum. Nam *Telèboae* Caprearum sunt populi, quos Telo suo regebat imperio: [quidam dicunt Capreas a Capreo, qui in illis regionibus potens fuit, nominatas.] — 738. *Sarrastis populos*; populi Campaniae sunt a Sarno (codd. Burm. *Sarro*) fluvio. [Conon in eo libro quem de Italia scripsit, quosdam Pelasgos aliosque ex Peloponneso convenas ad eum locum Italiae venisse dicit, cui nullum antea nomen fuerit, et flumini quem incolerent Sarno nomen imposuisse ex appellatione patrii fluminis, et se *Sarrhastes* appellasse: hi inter multa oppida Nuceriam condiderunt.] — 739. *Rufras Batulumque tenent*; castella Campaniae sunt [a Samnitibus condita.] *Arva Celennae*; locus est Campaniae, *Celenna* (al. *Celemne*; *celemna*), sacer Iunoni. —

740. *Moenia Bellae;* multi *Nolam* volunt intelligi, et dicunt, iratum Virgilium nomen eius mutasse propter sibi negatum hospitium: et id aperte noluisse dicere, sed ostendere per periphrasin. Nam illic Punica mala nascuntur, ut nunc *Bella* pro *Nola* posuerit. [Alii idem a Virgilio in Georgicis factum memorant, ut etiam ab Aulo Gellio traditur. Qui cum a Nolanis aquam petiisset, uti duceret in propinquum rus, Nolanos petitum beneficium non fecisse; Poëtam offensum nomen urbis eorum, quasi ex hominum memoria, sic ex carmine suo detraxisse; nam cum primum ab eo recitatum et editum sic esset (G. 2, 213.): *Et vicina Vesevo Nola iugo; Ora* pro *Nola* mutavit, atque ita reliquit: *Et vicina Vesevo ora iugo.*] Alii [ita] volunt accipi [*moenia Bellae*], ut sit Synaloepha, et legatur *moenia Abellae* (codd. *Atell.*). [Quidam hanc civitatem a rege Murano conditam *Moeram* nomine vocatam fuerunt, sed Graecos primo eam incoluisse quae ab nucibus *abellanis* (*avel.*) *Abella* nomen acceperit. Alii quod *imbelle* vulgus et otiosum ibi fuerit, ideo *Abellam* appellatam; huius cives cum loca circa Capuam possiderent, orto tumultu interiisse, aliosque fugientes Moeranum abiisse, et eius incolis struxisse * (*serviisse*) et quod imbelliores fuerint, *Abellanos* dictos.] — 741. *Cateias*; tela Gallica. Unde et *Teutonicum ritum* dixit. [*Cateiam* quidam asserunt teli genus esse tale, quale *aclides* sunt, ex materia quam maxime lenta, ... * cubitus longitudine, tota fere clavis ferreis illigata, quam in hostem iaculantes lineis quibus eam adnexuerant reciprocam faciebant. *Cateiae* autem, lingua Theotisca (al. *Thusca*, *Theotisca*, *Teuthisca*) hastae dicuntur]. — 742. *Raptus de subere cortex*; bene *raptus*, [i. e. raptim sublatus:] quia recens suberis cortex in quamvis formam tota flectitur facilitate. — 744. *Montosae Nursae;* civitas in montibus posita. — 745. *Insignem fama;* bene *fama*, quia occidetur: ut (12, 460.): *Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur.* — 746. *Horrida praecipue cui gens;* aequicolam gentem dicit, et morum et vitae qualitate praeduram. Sane aliud pendet ex alio. Ideo erant horridi, quia venabantur: ideo venabantur, quia habebant duras glebas, i. e. infertiles. Nam molles, feraces sunt: ut in Georgicis (2, 204.) docet: *Et cui putre solum; namque hoc imitamur* (al. *imitatur, imitantur*) *arando.* — 750. *Quin et* etc.; [scilicet] Medea quando relictis Colchis Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse; et populos quosdam, circa Fucinum ingentem lacum habitantes, qui *Marrubii* appellabantur, quasi *circa mare habitantes*; propter paludis magnitudinem, docuit remedia contra serpentes. Quanquam alii *Marrubios* a rege dictos velint. Hi ergo populi Medeam *Angitiam* nominaverunt ab eo quod eius carminibus serpentes *angerent.* Ab his nunc Umbronem venisse dicit non regem, sed ducem. Sunt autem isti Marsorum populi. — 751. *Fronde* etc.; frondibus comptus festae (al. *sertae*) olivae. — 753. *Vipereo generi;* terrenis serpentibus. *Graviter spirantibus hydris*; aquae serpentibus; *Graviter* [autem] *spirantibus*, solo nocentibus flatu. Lucanus (9, 725.): *Ante venena nocent* (V. Guelf. I. *nocens*). *Spargere*; conficere, ut [Cicero (Catil. 2, 10.)]: *Et spargere venena didicerunt.* — 755. *Arte levabat*; leviores esse faciebat, ut (1, 330.): *Nostrumque leves quaecunque labo-*

rem. — 756. *Medicari cuspidis ictum; medicor illam rem et illi rei:* sicut *modulor* (*moderor?*) [et *moderor*, et *comitor.*] — 760. *Liquidi flevere lacus*; etiam alii (V. *mali;* Basil. Guelf. I. *alibi.*). — 761. *Ibat* etc.; Theseus mortua priore uxore Hippolyte, Phaedram Minois et Pasiphaae (*Pasiphaës*) filiam superduxit [novercam] Hippolyto. Qui cum illam de stupro interpellantem contempsisset (Guelf. I. *quem cum illa de st. interpellaret et Ippolitus non consentisset*), falso delatus ad patrem est, quod ei vim voluisset inferre. Ille Aegeum (al. *Neptunum*) patrem rogavit, ut se ulcisceretur: qui agitanti currus Hippolyto immisit focam; qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana eius castitate commota, revocavit eum ab inferis in vitam per Aesculapium filium Apollinis et Coronidis, qui natus erat exsecto matris ventre, ideo quod, cum Apollo audisset a Corvo eius custode, eam adulterium committere, iratus Coronidem, maturo iam partu, confixit sagittis; Corvum vero nigrum fecit ex albo: et exsecto ventre Coronidis produxit Aesculapium, qui factus est artis medicinae peritus. Hunc postea Iuppiter propter revocatum Hippolytum interemit. Unde Apollo iratus Cyclopas fabricatores fulminum confixit sagittis. Ob quam rem a Iove iussus est Admeti regis novem annis [apud Afrisum (*Amfr.*)] armenta pascere divinitate deposita. Sed Diana Hippolytum revocatum ab inferis in Aritia Nymphae commendavit Egeriae: et eum *Virbium*, quasi *bis virum* iussit vocari:, cuius nunc filium cognomine (al. *cognominem*) dicit in bellum venire: adeo omnia ista fabulosa sunt. Nam cum castus ubique inductus sit, et qui semper solus habitaverit, habuisse tamen fingitur filium. Re vera autem, ut et supra diximus, Virbius est numen coniunctum Dianae, ut Matri Deûm Atys (al. *Attis*), Minervae Erichthonius, Veneri Adonis. — 762. *Quem mater Aritia misit;* civitas iuxta Albam. *Mater* autem propter Augustum dicit, qui fuerat ex Aricina matre [Atia] progenitus: ac si diceret: quae tanti auctor est generis. — 763. *Egeriae Lucis*; Nympha in Aricino nemore, quam amicam suam Numa esse fingebat, ad firmandam legum suarum auctoritatem. — 764. *Pinguis ubi et placabilis ara Dianae*; *Pinguis* frequenti sacrificio: *placabilis* autem, ac si diceret, non qualis ante fuit, vel illic vel apud Tauros (al. *Cent.*) humano gaudens cruore; quam historiam plene in secundo (116.) diximus, cum Iphigeniae incidit commemoratio. — 765. *Arte novercae Occiderit;* bene vim sceleris expressit sola novercae commemoratione. — 769. *Paeoniis revocatum herbis*; aut medicinalibus: a Paeone medico deorum, qui [Παίαν], *Paean* secundum Doricos dicitur: secundum rationem, *Paeon* (L. Vos. Lips. Guelf. I. *Peneon*, R. *Paeneon*, V. *Paeoneon;* Guelf. II. *peon*). Aut re vera herbam Paeoniam dicit, cuius Creta ferax est. *Et amore Dianae*; amore, i. e. cura. — 772. *Medicinae talis et artis;* quae etiam fata dissolveret. — 773. *Paenigenam;* matris poena genitum. Alii *Phoebigenam* legunt, ut Probus. — 775. *Relegat*; commendat ab aliis segregatum. — 776. *Solus;* in solis locis. Nam solus quomodo, qui filium dicitur suscepisse? *Ignobilis*; non vilis, sed ignotus. Quanquam possit etiam ad illud referri, quod dicunt quibusdam artibus hominum vitam ultra fata protendi posse, ita tamen, ut solam habeant vitae

imaginationem, videntur enim omnia facere, nec faciunt. [*Aevum; aevum* est aetas perpetua, cuius neque initium, neque extremum nascitur, sed hoc modo *aevum*, aetatem Hippolyti posuit. Veteres *aevum* etiam deorum vitam dicebant, nam et *Virbius* inter deos colitur. *Virbium* autem quidam Solem putant esse, cuius simulacrum non est fas attingere, propterea quod nec Sol tangitur]. — 777. *Versoque ubi nomine;* de re facto: ut (G. 3, 148.): *Oestrum Graii vertere vocantes.* — 778. *Unde etiam Triviae templo;* exponit τὸ αἴτιον. Nam Callimachus scripsit αἴτια: in quibus etiam hoc commemorat. — 779. [*Arcentur equi*; quoniam apud quasdam gentes ad aram equo sedere permittebatur.] — 781. *Haud secius;* non segnius patre. Dicit autem, tantae eum fuisse audaciae, ut nec paternae mortis terreretur exemplo. — 784. *Vertitur*; i. e. agit. *Et toto vertice supra est;* Statius (Theb. 4, 165.): *Et toto despectat corpore* (al. *pectore*) *bellum.* — 786. *Aetnaeos efflantem faucibus ignis;* nimios, quantos habet Aetna. — 787. *Tam magis* etc.; legitur in arte, quod *tam*, *magis*, *maxime*, *minus*, *minime*, positivo tantum iungantur: quod tamen (*tantum?*) tunc observa[bi]tur, si ponantur ad augmentum istae particulae: tunc enim vitiosam faciunt elocutionem. Ceterum si ad exaequationem positae sint, possunt vel comparativo, vel superlativo, vel pro his gradibus ipsae inter se iungi. Hinc ergo est: *Tam magis* etc. Non enim ad praelationem positae sunt, sed ad exaequationem. Maiores enim nostri vitia non in dicto, sed in significatione esse voluerunt. Hinc est in Sallustio (Iug. 31.): *Ita quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est.* Nam et hic exaequatio est, non comparatio. — 790. *Io Auro insignibat;* haec Inachi filia Argivorum fluminis fuit. Hanc amavit Iuppiter: et dum cum ea esset, Iuno supervenit, timens ille, ne deprehenderetur, Io[nem] mutavit in vaccam: et eam poscenti dedit Iunoni, ne pellicem confiteretur: cui Iuno Argum oculatum omnibus membris Arestoris (V. R. et al. *Aristodis*, L. *Aristidis*, Vos. *Aristoudis*, Lips. *Aristoclis;* al. et Guelf. I. II. *Aristoris*) filium custodem apposuit. Quem cum Iuppiter per Mercurium interemisset, Iuno eum in pavonem mutavit; Ioni vero immisit oestrum, quo diu exagitata ad Aegyptum venit, et Iovis voluntate in Isin mutata [caelique coepta] est. *Insignibat;* signo suo clarum esse faciebat, [sua pictura insignem faciebat]. — 791. *Argumentum ingens*; aut fabula, ut Cicero: *Argumenta erant in valvis.* Aut re vera *argumentum* quo se Graecum probare cupiebat. Hoc enim etiam Amata superius (372.) dixit: *Inachus Acrisiusque patres, mediaeque Myscenae. Custos;* ne reverti posset in formam priorem. — 793. *Pater Inachus;* pater non tantum ipsius Ionis (L. Guelf. I. II. et al. *tant. eius*), sed auctor originis Turni. — 794. *Totis Agmina densentur campis;* qui oculis poterant subiacere. *Densentur* [autem,] *denseo*, *denses* dicimus, aliter non. *Argivaque pubes*; et hoc ad generis, ut supra diximus, pertinet probationem: quod eum sequebantur Argivi. — 795. *Veteresque Sicani;* bene *veteres:* nam ubi nunc Roma est, ibi fuerunt Sicani, quos postea pepulerunt Aborigines. — 796. *Sacranae acies;* dicunt, quendam Corybantem venisse ad Italiam, et tenuisse loca quae nunc urbi vicina sunt, et ex eo populos

ducentes originem *Sacranos* appellatos. Nam sacrati sunt Matri deûm Corybantes. Alii *Sacranas acies* Ardeatum (al. *Ardeatium*) volunt, qui aliquando cum pestilentia laborarent, *ver sacrum* voverunt. Unde *Sacrani* dicti sunt. [*Ver sacrum* autem immolationis est genus; mos enim Italis fuit, ut magnis in periculis addicti voverent, quaecunque proximo vere nata essent apud se animalia, immolaturos] *Picti scuta Labici*; Glaucus Minois filius venit ad Italiam, et cum sibi imperium posceret, nec acciperet, ideo quod nihil praestabat, sicut eius pater praestiterat, zonam eis transmittendo, cum antehac discincti essent, ostendit et scutum militare, a quo et ipse *Labicus* dictus est: et ex eo populi, ἀπὸ τῆς λαβῆς, quam Latine *amplam* (*ansam*) vocamus. *Picti* autem *scuta*; i. e. in bello frequenter probati. Nam apud maiores virorum fortium picta erant scuta: e contra inertium et tironum pura erant. Unde est (9, 548.): *Parmaque inglorius alba*, i. e. non picta. — 797. *Qui saltus Tiberine tuos*; non originem, ut diximus supra. *Sacrumque Numici Litus arant*; aut iam tunc sacrum, aut Prolepsis est. Nam sacratus est Numicus, postquam inventum est illic cadaver Aeneae. — 798. *Litus arant*; litus fluminis: ut (8, 83.): *Viridique in litore conspicitur sus*. [Cum *ripae* proprie fluminum sint, *litora* maris; ut Ovidius (Met. 1, 42.): *Pro ripis litora pulsant*.] — 799. *Circaeumque iugum*; circa hunc tractum Campaniae colebatur puer Iuppiter, qui Anxurus (codd. *Anxyr*. s. *Anxir*.) dicebatur, quasi ἄνευ ξυρᾶς, i. e. sine novacula: quia barbam nunquam rasisset, et Iuno virgo quae Feronia dicebatur. Est autem fons in Campania iuxta Terracinam, quae aliquando Anxur (R. V. *Anxytes*, L. *Anxires*, Vos. *Anxirus*, Dan. *Anxiris*; Guelf. I. anxir) est dicta. — 800. *Et viridi gaudens Feronia luco*; non vacat quod addidit *viridi*. Nam cum aliquando huius fontis lucus fortuito arsisset incendio, et vellent incolae exinde transferre simulacra, subito revirnit. — 801. *Qua Saturae iacet atra palus*; secundum hanc lectionem re vera *Saturam paludem* intelligimus. Sed alii *astureae* (V. *siturae*, Fabr. *asturiae*) legunt: quod si est, *paludem* pro flumine posuit. Nam haud longe a Terracina oppidum est Astura, et eius[dem] cognominis fluvius. — 802. *Quaerit iter valles*; satis signatis verbis expressit flumen angustum. Contra de Tiberino ait (32.): *In mare prorumpit*. — 803. *Hos super* etc.; prudenter post impletam commemorationem virorum transit ad feminas. Ita enim et de Troianis legitur, qui ultimum Amazonum auxilium postulaverunt. Quae res ab Homero praetermissa est. Sane iam praesagium est infelicitatis futurae, quod inter ipsa principia armantur et feminae. *Vulsca de gente*; de Priverno Vulscorum oppido, ut (11, 540.): *Privernum antiqua Metabus cum excederet urbe*. — 804. *Florentes aere catervas*; Ennius et Lucretius *florens* (al. *flores*; al. *florere*) dicunt omne quod nitidum est: hoc est secutus Virgilius. Aliter Acyrologia est. Lucretius (5, 1441.): [*Tum mare velivolum*] *florebat navibus pontus*. — 805. *Calathisve Minervae*; Minerva et armorum dea est, et lanificii: sed Camilla animum ad arma sola contulerat. — 807. *Cursuque pedum*; bene *pedum* adiecit, ne per equum eius gloria minueretur: quod ei obiicitur (11, 705.): *Quid tamen egregium, si femina forti Fidis equo?*

— 809. *Aristas; aristae* autem sunt primae spicae partes, ab eo quod primae *arescant* dictae. — 811. *Tingeret;* mergeret: ut (11, 914.): *Tingat equos.* — 813. *Iuventus, Turbaque miratur matrum*; ante, ornatum eius: post, arma dicturus est. Unde hysteronproteron in respondendo esse voluerunt: ut Ornatum matres, viri vero arma mirentur. Sed melior sensus est, si sicut dictum est, accipiamus. Ea enim sexus uterque miratur quae sunt posita contra opinionem ut mirentur feminae arma in muliere, viri ornatum in bellatrice. — 814. *Inhians*; stupore quodam, [in] ore patefacto. — 816. *Lyciam pharetram;* quasi Lyciam; ut legimus: *Cretenses egere sagittas.* — 817. *Pastoralem praefixa cuspide myrtum*; quia hac pugnare pastores solent. *Myrtum;* non hastam myrteam, sed ipsam myrtum. Statius (Theb. 9, 124.): *Lernaeam iacit ille trabem* (R. *trabeam*, V. *trabal*).

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. VIII.

1. *Ut belli signum* etc.; apud maiores nostros tria erant militiae genera in bellis gerendis. Nam aut *legitima* erat *militia*, aut *coniuratio*, aut *evocatio*. *Legitima* erat *militia* eorum, qui singuli iurabant pro republica se esse facturos: nec discedebant, nisi completis stipendiis, i. e. militiae temporibus, et *sacramentum* vocabatur, [ut (2, 157.): *Fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura*.] Aut certe si esset tumultus, i. e. bellum Italicum vel Gallicum, in quibus ex periculi vicinitate erat timor multus: quia singulos interrogare non vacabat: qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, et exinde proferens duo vexilla, unum roseum (Vos. Guelf. I. *russeum*) quod pedites evocabat, et unum caeruleum, quod erat equitum; nam caeruleus color maris est, a cuius deo equum constat inventum; dicebat: *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur*, et qui convenissent, simul iurabant, et dicebatur ista militia *coniuratio*. [Alii album et roseum vexilla tradunt, et roseum bellorum, album comitiorum signum fuisse.] Fiebat etiam evocatio. Nam ad diversa loca diversi propter cogendos mittebantur exercitus. Modo ergo duo sunt genera militiae, coniuratio et evocatio, quippe in tumultu. Sane incongruum non est, quod signum belli, i. e. vexilli elevationem Turno dat, aut quia de rege Latino dixerat (codd. dat, cum de r. L. dixerit) supra (7, 600.): *Rerumque reliquit habenas*. [Aut quia Turnus furore succensus maluit ipse efficere quam iubere, ut omnes abrumperet moras: Aut quia sicut dictum est Latinus, cui soli imperandi hoc ius erat, absti-

nuerat, et nemo illo abstinente parebat. Turnus ergo ideo huiusmodi officium arripuit, quia etsi ipse non imperabat, tamen prohiberi non poterat.] *Belli* autem *signum* generaliter dixit; nam multa sunt; sed *vexillum* significat, quod est tractum a *veli* diminutione, ut *velum*, *vexillum*. [*Ab arce*; quoniam vexillum in arce poni solebat quod esset specimen imperati exercitus.] — 2. *Strepuerunt cornua*; quae simul sonabant: ut (7, 615.): *Aereaque assensu conspirant cornua rauco.* [Thucydides (5, 70.) ait, Lacedaemonios non cornuum tubarumque cantu, sed tibiarum usos. Homerus de Achaeis (Il. γ, 8.): Οἱ δ' ἄρ' ἴσαν σιγῇ. Et antea de Phaliscis (7, 698.): *Regemque canebant*, dixit.] — 3. *Utque acres concussit equos*; hoc ad equites pertinet. [Et utrum hoc epitheton equorum perpetuum est, an, dum concutiuntur?] *Utque impulit arma*; hoc ad pedites. Est autem sacrorum. Nam is qui belli susceperat curam, sacrarium Martis ingressus primo ancilia commovebat, post hastam simulacri ipsius, dicens: *Mars vigila.* [Quidam sane suos equos et sua arma, de Turno tradunt: scilicet ut ceteris esset exemplum.] — 4. *Extemplo*; aut subito, aut re vera ex ipso templo: i. e. post divina arma commota. *Tumultu trepido*; festino: more suo. [Non enim timere poterant qui pericula vincebant.] — 5. *Coniurat*; nota[ndum], de re bona *coniurationem* dici posse. Nam *coniuratio* τῶν μέσων est. *Iuventus effera*; efferata per furiam [ut (7, 340.): *Arma velit poscatque simul.* — 6. *Primi*; utrum ordine, an dignitate?] *Messapus et Ufens*; bona electio personarum ad delectum habendum: unus eques bonus, i. e. Messapus, mittitur: alter pedes egregius [i. e. Ufens.] — 7. *Contemptorque deûm Mezentius*; quis enim iustius, quam sacrilegus, contra pios et praepararet bellum et gereret? — 8. *Vastant cultoribus*; abducendo cultores, vastos et desertos efficiunt. [Sallustius in Iugurtha (48.): *Vastus ab natura et humano cultu.* Alibi: *Quippe vasta Italia rapinis, fuga, caedibus*, hoc est hominibus deserta.] — 9. *Mittitur* etc.; Diomedes postquam repperit, ira Veneris a se vulneratae, uxorem [Aegialeam] apud Argos [cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometa, ut plerique tradunt,] turpiter vivere, noluit reverti [ad patriam, vel ut dicitur ab adulteris proturbatus,] sed tenuit partes Apuliae: et edomita omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Aequumtuticum (al. *Aequitut.*; V. *Ecum Tuticum*; Guelf. I. *equum tutic.*, II. *equututic.*) ipse condidit, et Arpos quae [et] Argirippa dicitur, ad quam nunc Venulus mittitur: non Arpinum, quam constat esse Campaniae: unde Cicero Arpinas. Sane sciendum, Apuliam uno dictam vocabulo: sed huius partem quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam, qui illic imperarunt. [Alii aliter sentiunt de Messapiae nomine; in Anthedonis enim ora, quae Boeotiae est, mons stat Messapius, ab duce Messapo nominatus, qui adventans in Iapygiam, ab se Messapiam regionem appellavit;] item, Dauniam a Dauno rege Apuliae: [a quo hunc Diomedem quidam hospitio receptum dicunt. Sane considerate ad Diomedem mittitur, movenda est enim indignatio et metus [illegible] ut subveniat Latinis contra Troianos.] Considerate ergo [illegible] Diomedem mittitur, ut eum [vel] quasi civis [adduceret [illegible]

posset movere. *Venulus*; hunc fuisse constat Argivum. Nam Tiburs est, ut ille indicat locus (11, 757.): *Praedam Tiburti* (codd. *Tiburtum*, s. *tiburtem*) *ex agmine raptam Portat ovans.* [Hunc alii Lavini imperasse olim tradunt.] — 10. *Consistere*; iam esse conditos, i. e. fundasse civitatem. [Plus est enim consistere quam venisse. — 12. *Inferre*; hic invidiam facit: ut (1, 6.): *Inferretque deos Latio*; proprie enim inferuntur penates.] *Regem se dicere posci*; unde illud est (38.): *Expectare sole Laurentum.* Et dicendo *posci*, agit subtiliter. Nam si non venit errore, sed fato, omnem sibi utique est vindicaturus Italiam, sine dubio et Diomedis imperium. [*Victosque penates*; ut maior sit indignatio, et amat Poëta, quotiens adversum Troianos poscuntur auxilia, penatibus victorum crimen adscribere, ut apud Aeolum (1, 68.): *Ilium in Italiam portans victosque penates*]. — 13. *Viro se adiungere gentes Dardanio*; [hic metum iniicit, et] bene non *Aeneae* dixit, sed *viro Dardanio*: ut non sit mirum, si sequebantur hominem sibi cognatione sociatum. Ut (7, 240.): *Hinc Dardanus ortus*; *Huc repetit.* — 15. *Quid struat his coeptis*; cum haec iam coeperit. Et participialiter dixit, ab eo quod est *incipio*, *coeptus* facit. Hinc est *coeptis*. *Quem si [fortuna sequatur, eventum* etc.; si eum fortuna comitetur, quem finem suae velit esse victoriae, ipsum melius nosse, qui iam antiquus est hostis. [Ergo *quem* acute pronunciandum, ut sit ordo: quem eventum pugnae cupiat, si fortuna sequatur.] — 16. *Manifestius ipsi*; vult autem intelligi, Aeneam etiam contra Diomedem bella gesturum: non tantum propter praesens imperium, sed et causa hostilitatis antiquae. — 18. *Talia per Latium*; *gerebantur* subaudis. Et est formosa Eclipsis (forma (*figura?*) Ellipsis). — 19. *Cuncta videns*; mente pertractans. Nam non videbat. *Curarum fluctuat aestu*; his verbis futuram praeoccupat comparationem, quae est Apollonii (3, 754.) de verbo (Lips. Guelf. I. *verbum*) ad verbum. [*Fluctuat aestu*; utrumque verbum de mari est. — 20. *Atque animum* etc.; vel quod suis copiis bellum Itali adversus eum parabant, vel quod a Diomede vetere hoste suo auxilia postulabant. *Celerem* autem ad corporis comparationem quod tardum est, ut (6, 720.): *Iterumque ad tarda reverti corpora*]. — 23. *Sole repercussum*; aut vacat *re*, aut bene *repercussum*, quia primo aquam ferit, inde postea tendit ad tecta. *Radiantis imagine Lunae*; negant omnes Physici, lumen lunae aliud ex se reddere: et vituperatur hoc dicto Virgilius, quod tamen tolerabile est: quia non lunam, sed *imaginem* dixit *lunae*, quam a sole lumen accipere manifestum est. [An ideo *radiantis*, ut quoniam Luna lumen de sole mutuatur, idem videatur etiam ipsa efficere, quae de sole procedit.] — 25. *Laquearia*; multi *lacunaria* (*lacuaria?*) legunt: nam *lacus* dicuntur. Unde est in Horatio (Carm. 2, 18.): *Nec mea renidet in domo ex auro lacunar.* [Non enim a *laqueis* dicitur, sed ab eo quod sunt *lacus*]. — 27. *Alituum*; pro *alium*: sed metri causa, ut diximus supra, addidit syllabam. — 28. *Sub aetheris axe*; i. e. sub aëre. — 30. *Seramque*; tardam: quippe in bellicis curis. [*Seram* autem pro *sero*, adverbium temporis in nomen deflexum. *Dedit* autem mire dixit, hoc est indulsit quietem corpori suo. Ab Homero ductum est, qui dicit

(Il. β, 24.): Οὐ χρὴ παννύχιον εὕδειν βουληφόρον ἄνδρα κ. τ. λ. — 31. *Huic deus ipse loci*; cùm ipse fluvius Tiberinus sit, quid ita intulit deus fluvio? Tiberinus enim deus genius loci.] *Tiberinus*; bene *Tiberinus*, quia supra dixerat deus. Nam in sacris Tiberinus, in cdenolexia Tiberis, in poëmate Tibris vocatur. — 33. [*Tenuis* etc.; fluvialem aquam purificationi aptam latenter ostendit in tantum, ut etiam harundinibus, quae fluminum germina esse non dubium est, purificatio rite celebretur. Ideo inventa occasione poëta ab harundinibus tectum fluvium inducit, ut doceat hoc etiam harundinibus in purificatione quod per aquam impleri posse, sicut in sacris traditur. Ideo et ubique fluminibus harundinem dat, ut lib. X. (205.): *Velatus harundine glauca Mincius*; et lib. II. Georg. (414): *Ripis fluvialis harundo*. Quod autem ait *tenuis glauco velabat amictu Carbasus*, docet quaedam sacra pure a linteaceis debere fieri. Carbasus autem genus lini est; *Linum* vero, ut ait Plinius, *Melius irrigatione fluminum quam pluvia nascitur*. Ideo et vestis linea fluminibus tanquam propria datur.] *Senior*; atqui ubique eum flavum dixit: sed *senior* aut propter spumas dictum est: aut ad reverentiam pertinet. Sic Lucanus (1, 188.) de urbe Roma adhuc florente: *Turrigero canos effundens vertice crines*. — 35. [*Tum sic adfari*; subaudis, *visus*.] *Curas his demere dictis*; habitum futurae orationis ostendit. — 36. *O sate gente deûm*; alibi (6, 322.): *Deûm certissima proles*, [et (6, 125.): *sate sanguine divûm*. Sane interdum haec epitheta non vacant, sed vim hortandi obtinent]. — 37. *Urbem qui revehis nobis*; ut (1, 68.): *Ilium in Italiam portans*: *urbem* ergo pro civibus posuit. *Revehis* autem propter Dardanum, [a quo Troiani descendunt. *Aeternaque pergama servas*; pro servas et aeterna facis, i. e. efficis ut aeterna sint]. — 38. *Exspectate solo Laurenti*; dat affectum etiam locis. Ut (E. 1, 39.): *Ipsae te Tityre pinus, Ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant*. — 39. *Hic tibi certa domus*; quod superius ab Apolline poposcerat, hoc nunc indicat Tiberis. Ut (10, 85.): *Da propriam Tymbraee domum, da moenia fessis*. — 40. *Tumor* etc.; [quidam *concessere* pro *discessere* accipiunt. Alii ita tradunt: qui nondum concesserunt, sed utiliter dissimulant, sed] aliqua hemistichia in Virgilio tam sunt sensu imminuta (al. *immutata*), quam verbis, ut ecce hoc loco. Namque non possumus intelligere, quievisse omnem tumorem et iram deorum, cum et adhuc inimica sit Iuno, et ad Troianorum perniciem addantur alia numina, ut Furia, ut Iuturna. Unde mire quidam conclusit hunc versum dicens, *Concessere deûm profugis nova moenia Teucris*. [*Concessere* ergo, indulserunt vel cesserunt, i. e. permiserunt, ut (E. 2, 57.): *Nec si muneribus certet concedat Iolas*, i. e. permittat, indulgeat, et (E. 10, 1.): *Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem*.] Quod si ita acceperimus, ut dicat, Teucros constituere civitatem, nec ea numina quae irata sunt vetant, nihil erit contrarium. Nam et ipsa Iuno hoc dicit (7, 313.): *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis: Atque immota manet fatis Lavinia coniux*. Hic autem sensus etiam si detrahas subauditionem potest accipi a superioribus: ut sit: *Tumor omnis, et irae, Concessere deum*, ut: *Hic tibi certa domus, certi[que] penates*. — 43. *Litoreis ingens*; [illegible] posi-

mus etiam de fluvio *litus* dicere, ponit tamen discretionem, ut hic: *Sub ilicibus.* Paulo post (83.): *Viridique in litore conspicitur sus.* Hanc autem porcam, ut diximus supra (3, 390.), secum habuere Troiani, quam amissam in Campania invenerunt cum foetu circa Laurentem agrum: quam ideo Aeneas immolavit Iunoni, quia ipsa dicitur Terra. Ut [est] (G. 2, 326.): *Coniugis in gremium laetae descendit.* Scimus autem hoc animal inimicum esse frugibus: ut caprum vitibus, qui Libero immolatur. [Alii de ea sue dicunt, habuisse eam Troianos, et ubi primum generasset, ibi certam spem sedis concepisse. Alii in litore Laurenti inventam, quam secutos Troianos in eum montem pervenisse, ubi postea *Alba* a colore porcae, *longa* a positione, sit condita. Sane et *litoreis* et *litoralibus* dicitur]. — 44. *Enixa iacebit;* participio utens tangit historiam. — 45. *Solo recubans; solo* videtur abundare. — 47. *Ex quo*; qua ratiocinatione. *Quod instat;* quod solum ex laboribus restat. Cura enim Aeneae praesentis fuerat necessitatis. — 51. *Arcades* etc.; Euander Arcas fuit nepos Pallantis regis Arcadiae. Hic cum patrem suum occidisset suadente matre Nicostrata, quae etiam Carmentis dicta est, quia carminibus vaticinabatur; [alii ipsam Nicostratam, matrem Euandri cum esset centum decem annorum a filio peremptam tradunt. Constat autem Arcadas plurimum vixisse, intantum, ut quidam usque ad trecentos annos vivendo pervenerint. Ipse autem Euander] dimissa provincia sua [exilio, non sponte, compulsus] venit ad Italiam, et pulsis Aboriginibus tenuit loca in quibus nunc Roma est, et modicum oppidum fundavit in monte Palatino, [sicut ait Varro: *Nonne Arcades exules confugerunt in Palatium duce Euandro?*] Hic autem mons Palatinus secundum Virgilium a Pallante avo Euandri est dictus: secundum Varronem et alios, a filia Euandri Pallantia ab Hercule vitiata, et postea illic sepulta, vel certe a Pallante eius filio illic sepulto. (Al. *alii a Pallante qui de filia Euandri natus, et ibi sepultus est immaturae aetatis. Alii a filio Euandri, qui post mortem patris seditione occisus est.*) Alii a *balatu* ovium *Balanteum* volunt dictum. Et exinde per Antistoichon *Pallanteum* dictum. Sed si a balatu hoc nomen venerit, *pa* longa est: sicut eam Martialis ponit plerumque. Si autem a *Pallante* (V. *Palanteo*), *pa* brevis est, ut eam ponit ubique Virgilius secundum suam opinionem. *Genus a Pallante profectum;* profectum ad has oras genus a Pallante, non a Pallante profectum. — 52. [*Qui regem Euandrum, qui signa*; i. e., qui regis Euandri signa secuti, ut (2, 116.): *Sanguine placastis ventos et virgine caesa,* pro sanguine virginis caesae]. — 53. *In montibus;* ut diximus supra, [est] in minoribus illis colliculis (al. collibus). [An pro monte, an inter montes?] — 54. *Pallantis proavi*; confundit nomina, ut plerumque solet. Nam avus fuit: sic et illud dixit (9, 4.): *Luco tunc forte parentis Pilumni Turnus.* Et alibi (10, 619.): *Pilumnusque illi quartus pater.* [A quibusdam tamen hic *Pallas* auctor Euandrii generis Egeii (*Aegei*) filius fuisse dicitur, qui a fratre Theseo Athenis regno pulsus, ad Arcadiam venit, et ibi regnum tenuit, et hoc poëta quasi Romanis dicit, nam ad Aeneam non pertinet]. — 55. *Bellum assidue ducunt;* ducunt, aut gerunt, aut in longum trahunt. Et bene praestan-

dorum auxiliorum exprimit causam: ne magis Turno, quasi Graeco favere credantur. — 56. *Foedera iunge;* legitur et *Foedere iunge.* — 57. *Recto flumine ducam;* [non ad naturam alvei referendum est, nam ait (95.): *et longos superant flexus,* sed] recto fluminis itinere, [quia non sunt erraturi:] et sic dixit, ut (6, 901.): *Tunc se ad Caietae recto fert litore portum;* hoc est a litore non recedens. Sic ergo et nunc [*ducam*] a litore fluvii non recedentem significat. Est et alia expositio, ut *recto flumine,* edomito, frenato, et in tranquillitatem redacto intelligamus: quod etiam fecit, ut (88.): *Mitis ut in morem stagni placidaeque paludis.* Ut sit *recto* praeteriti temporis participium, ab eo quod est *rego.* — 59. [*Primis;* proprium cadentibus astris, cum primum nox occiderit, et dictum iuxta vulgarem opinionem, tanquam oriente die occidant astra.] — 60. *Iunoni fer rite preces;* sicut etiam Helenus monuit. [Et sic *fer preces,* quemadmodum *sacra ferri* dicimus]. — 61. *Victor honorem Persolves;* bene ei adimit bellicam curam promittendo, voti fore compotem. — 63. *Stringentem ripas;* radentem, imminuentem. Nam hoc est Tiberini fluminis proprium, adeo ut ab antiquis *Rumon* (V. R. *rumor,* Guelf. I. II. *romon*) dictus sit, quasi ripas ruminans et exedens. In sacris etiam *Serra* dicebatur. Unde ait nunc: *Et pinguia culta secantem:* in aliqua etiam urbis parte *Tarentum* (*Ter.*; Guelf. I. *terentus*) dicitur, eo quod ripas *terat.* [Alii *stringentem* iuxta veterem morem dictum intelligunt. Stringere enim significare dicunt, tactu modico praeterire: ut ipse ait in X. (478.): *Magno strinxit de corpore Turni.* — 64. *Caeruleus Tibris;* altus, profundus. *Coelo;* pro his qui in coelo sunt. — 65. *Hic mihi magna domus;* scilicet circa exitum suum: [quamvis enim alibi ortus, hunc tamen locum incolo.] Alii Romam dicunt Tiberini esse domicilium; [hunc dixisse *magnam domum.* Alii ostia dicunt ab hoc quod nos cum per diversa discurrerimus officia, in domum nostram nos recipimus ibique requiescimus. ut idem hic cum per reliqua spatia discurrerit, recipiat se per ostia in mare. Alii *domum* non Romam significare quae adhuc non erat, sed regionem illam ut ostendat sibi eam demum electam quae ad totam (*tant.?*) gloriam perventura sit.] *Celsis caput urbibus exit;* de Tuscia, quam illis multum constat floruisse temporibus. Nam et Lucumones (Guelf. I. II. *lucom.*) reges habebat, et maximam Italiae superaverat partem. — 66. [*Lacu fluvius;* abutitur *lacus* nomine ut mox: *Quo te cunque lacus. Fluvius* autem hic ipse scilicet deus alvei]. — 67. *Nox Aeneam somnusque reliquit;* ut (3, 568.): *Fessos ventus cum sole reliquit,* [et cito. — 68. *Orientia solis Lumina;* pro orientis solis lumina]. — 69. *Undam de flumine palmis Sustuli;* quia dicitur nox etiam solo somno polluere. Unde est [Pers. 2, 16]: *Et noctem flumine purgat.* [Secretior etiam ratio est, quia sacrificaturus Superis, de vivo haurit flumine.] — 71. *Nymphae;* hic distinguendum, ut generalitatem sequatur specialitas; ut in Georgicis (4, 321.): *Mater Cyrene mater.* Nam vitiosum est, post speciem genus inferre. [*Genus amnibus unde est;* quidam hic hypallagen putant, ut sit nymphae quae ab amnibus genus habetis. Sane cum unde hodie ad locum referamus, veteres etiam personis adplicabant, ita ut

ad omne genus et ad omnem numerum referrent, ut hoc loco genus femininum et pluralem numerum posuit, cum alibi masculinum et singularem posuerit (1, 6.): *Genus unde Latinum*, quod plenius in initio primi libri Aeneidos dictum est.] — 72. *Tuque o genitor cum flumine*; sic enim invocatur in precibus: *Adesto, Tiberine, cum tuis undis.* Tiberim vero alii a rege Aboriginum dictum volunt qui iuxta dimicans interemptus est. Alii ab eo rege (L. R. *ab origine*; V. *ab origine rege*; Vos. Guelf. I. *a Rege*; Guelf. II. *ab rege*), quem Glaucus Minois filius in Italia interemit. Alii, inter quos et Livius, ab Albano[rum] rege qui in eum ceccidit. — 73. *Arcete periclis*; hypallage, pro *a me prohibete pericula.* — 74. *Quo te cunque lacus tenet*; *lacus* est quoddam latentis adhuc aquae receptaculum, et dictus lacus quasi *lacuna*: ex qua erumpens aqua efficit *fontem*: qui cum fluere coeperit, *alveum* facit. Unde tria ista dixit: *lacum, fontem, alveum.* Hoc enim est: *Quocunque solo pulcherrimus exis*; quanquam multi hoc versu superfusionem eius velint significari. Ideo autem haec dixit Aeneas, quia audierat: *Hic mihi magna domus celsis caput urbibus exit.* — 76. *Semper honore meo*; [amphiboliam facit.] Satis [autem] Aeneas pie pollicetur, cum Tiberis verecunde poposcerit. Ait namque (61.): *Mihi victor honorem Persolves.* — 77. *Corniger*; flumina ideo cum cornibus pinguntur, sive quod mugitum boum imitatur murmur undarum: sive quod plerumque in cornuum similitudinem curvatas cernimus ripas. *Hesperidum regnator aquarum*; bene addidit *Hesperidum*, i. e. Italicarum. Nam Eridanus rex est fluminum Hesperiae, ut (G. 1, 482.): *Fluviorum rex Eridanus. Fluvius* vero vocativus antiquus est, quia apud maiores in omni forma similis erat nominativo. Sed modo aliter est in secunda tantum forma. Namque si proprium fuerit nomen, et *i* ante *us* habuerit, *us* perdita facit vocativum: ut *Terentius, Terenti*: nullo excepto. Si autem appellativum sit, in *e* mittit vocativum, ut *pius, pie, fluvius, fluvie*: excepto *filius*; nam *fili* facit. Plerumque tamen poëtae euphoniae causa antiquitatem sequuntur. — 78. *Et propius*; legitur et *proprius.* Sed si *proprius*, familiarius, [stabilius,] significat: ut (1, 526.): *Et proprius* (Lips. *propius*) *res aspice nostras.* Si autem *propius*, citius significat. Cicero in Verrinis (Vos. Lips. *in Verrem*; L. *in Verrinarum*) (5, 36.): *Nec* [*eo*] *quicquam est propius factum quam ut illud exemplum* (L. *exemplo*) *de Adriano Syracusas referretur* (Basil. *inf.*). Et hoc est melius. Nam statim est porca conspecta. et Aeneas non dubita[vi]t de fide oraculi, sed exposcit celeritatem. *Tua numina*; tua oracula et promissa. — 79. [*Geminas*; pro duas. *Remigioque aptat*; i. e. ad remigium officium remigantium, alibi pro turba remigantium: ut (3, 471.): *Remigium supplet.*] — 81. *Monstrum*; quia et subito et cum triginta porcellis est visa. — 82. [*Foeta concolor albo*; expedita locutio.] *Viridique in litore*; fluviali scilicet. — 83. *Conspicitur sus*; Horatius (Ep. 1, 2, 26.): *Et amica luto sus.* Sciendum tamen, hoc esse vitiosum, monosyllabo finiri versum, nisi forte ipso monosyllabo minora explicentur animalia. Ut (Horat. Art. P. 139.): *Parturient* (parturiunt) *montes, nascetur ridiculus mus.* Gratiosiores enim versus isti sunt, secundum Lucilium. — 84.

[*Pius Aeneas;* oportunum epitheton quoniam rem divinam facit.] *Tibi enim;* vacat *enim* et tantum ad ornatum pertinet. Integrum est ergo *tibi*, ut ex iteratione crescat augmentum. Terentius (Andr. 1, 5, 47.): *O Mysis, Mysis. Maxima Iuno;* quaesitum est, quae sit *Iuno maxima.* Nam ut diximus (1, 8.), variae sunt eius potestates: ut Curetis (codd. Burm. *Curit.*, *Currit.*), Lucina, Matrona, Regina, et dicunt Theologi, ipsam esse matrem deûm, quae Terra dicitur. Unde etiam [et] porca ei sacrificatur. Ergo perite elegit epitheton, ut *maximam* diceret. — 85. *Mactat sacra;* mactatio post immolationem est: unde bono usus est compendio. Sane hysteronproteron est in hoc versu. Primum [enim] est: *Cum grege sistit ad aram:* et sic *mactat*, i. e. auget, perficit. [Sed sciendum, *sacrum* proprie esse, quod ad deos pertinet, et hic breviter factum sacrificium dixit. *Cum grege;* ambitiose Poëta triginta filios *gregem* dixit. — 86. *Fluvium;* hic fluvium ipsum aquae cursu lenitum accipiendum est.] *Quam longa est nocte;* inquantum longa est. Ut (4, 193.): *Nunc hiemem inter se luxu quam longa fovere.* — 87. *Refluens;* velut in alveum suum recurrens, ut Aeneas contra undas pergens descendentis celeritate propemodum uteretur. — 88. [*Mitis;* vel ad Tiberim, vel ad stagnum referes]. — 89. *Aequor aquis;* aquae ipsius aequalitatem; [nam et post ait *Placido aequore*]. — 90. *Rumore secundo;* hoc est bona fama, cum neminem laederent. Aut certe dicit eos ante venisse quam fama nuntiaret esse venturos. Aut *rumore* pro *rumone* (Guelf. I. *rem.*) posuit. Nam ut supra (63.) diximus, *Rumon* (id. *rom.*) dictus est: unde et *ficus ruminalis*, ad quam eiecti sunt Remus et Romulus: quae fuit, ubi nunc est Lupercal in circo. Hac (Guelf. I. *ante hanc.* R. *ab hoc*) enim labebatur Tiberis, antequam Vertumno (R. V. *ant. ne Iuno;* L. *ant. Iuno;* al. et Guelf. I.; *Neptuno;* al. *Vertumnus*) factis sacrificiis averteretur. Quamvis *ficum ruminalem* alii a Romulo velint dictam, quasi *Romularem.* Alii a lacte infantibus dato. Nam pars gutturis *ruma* dicitur. Ergo si fuerit *Rumone* (Guelf. I. rei more) *secundo*, favente fluvio intelligimus. — 91. *Labitur uncta vadis abies;* descendentis celeritate prope conscendit. Statius de disco (6, 682.): *Similisque cadenti Crescit in adversum. Mirantur et undae;* laus Troianorum per phantasiam quandam ex undarum vel nemoris admiratione veniens (codd. *venientem*). — 94. *Noctemque diemque fatigant;* ut (9, 605.): *Silvasque fatigant*, pro *ipsi fatigantur.* [An deest *se*, ut sit fatigant se: an diem fatigant, pro occupant et consumunt?] — 95. *Superant flexus;* [superant, transeunt, ut (1, 244.): *Fontem superare Timavi.* Et] hic ostendit non esse alveum fluminis rectum. [Quia Tiberim libri Augurum colubrum loquuntur, tanquam flexuosum.] *Variisque teguntur Arboribus;* hoc est (7, 30.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.* — 96. *Secant placido aequore silvas;* ostendit, adeo perspicuam fuisse naturam fluminis, ut in eo apparerent imagines nemorum quas Troianae naves secabant. Terentianus: *Natura sic est fluminis, ut obvias imagines* [*nemorum*] *receptet in lucem suam.* — 97. *Sol medium* etc.; alterius scilicet diei. — 98. *Cum muros arcemque procul;* Palatinum (Guelf. I. *palacium*) vidit: nec situm praesentem considerare debemus.

Tunc enim nullis obstantibus aedificiis et Tiberi per Lupercal, ut diximus, fluente, facile mons poterat videri Palatinus. — 100. [*Coelo aequavit*; pro ad coelum extulit.] — 102. *Forte die solemnem illo*; εὐσυμβόλως, i. e. bono omine victori deo Troianis venientibus sacra celebrabantur. Bona etiam usus est oeconomia. — 103. *Amphitryoniadae*; [Amphitryo rex Thebanorum fuit, cuius uxorem Alcmenam Iuppiter adamavit, et dum vir eius Oecalios (Oechaliam) civitatem oppugnat de trinoctio facta (al. pacta) una nocte cum ea concubuit, post duos edidit filios unum de Iove, i. e. Herculem, alterum de marito qui Fidius (*Iphiclus*; al. *Iphilic.*, *Iphitus*, *Fidus*) appellatus est. Ergo adsumpsit epitheton et] satis perite [ait, *divisque ferebat.*] Nam cuivis deo sacrificaretur, necesse erat, post ipsum reliquos invocari. [*Divisque ferebat*; quidam sic intelligunt: Ergo et Hercules de divis est; illud scema (G. 1, 279.): *Coeumque Iapetumque creat, saevumque Typhoea, Et coniuratos coelum rescindere fratres:* ergo et superiores tres coniurati, et (3, 124.): *Niveamque Paron sparsasque per aequor Cycladas*; ergo et illa e Cycladibus.] — 104. *Ante urbem*; secundum antiquum situm. Tunc enim brevis civitas fuerat. *Pallas huic*; pro *cum hoc*. — 105. *Iuvenum primi, pauperque senatus*; totam ostendit aetatem [et praemisit *iuvenes*:] nam per *senatum*, seniores significantur *Pauper* autem, aut ad numerum retulit, centum enim sub Romulo fuerunt, aut re vera *pauper*, per quod Romani imperii ostenditur parsimonia pro laude tunc habita. [Et libri veterum tradunt, a maioribus sacrificando (*in sacr.?*) parsimoniam observatam esse.] — 106. *Tepidusque cruor*; frustra quidam *cruorem* pecorum, *sanguinem* hominum volunt. Nam Iuvenalis ait (12, 13.): *Sanguis Iret, et a magno cervix ferienda magistro.* Virgilius (4, 687.): *Atque atros siccabat veste cruores.*' [*Tura dabant*; *dabant*, verbo sacrorum usus est. Nam dici solebat in sacris: *Da quod debes de manu dextra aris.*] — 107. *Celsas videre rates*; quia dixit (79.): *Geminasque legit de classe biremes. Inter opacum Allabi nemus*; [hoc est,] per nemus: ut (7, 30.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.* Et est honesta elocutio, ut si dicas: *Inter coenam locutus sum*, i. e. per coenam. — 108. *Tacitis incumbere remis*; pro *ipsi taciti*, i. e. sine celeumate (celeusmate). [Nam celeusma nauticus est clamor ad hortandum ut (5, 189.): *Nunc, nunc incumbite remis, Hectorei socii.* — 110. *Consurgunt mensis*; quidam *mensas* proprie deorum tradunt, nam et ideo subiunctum:] *Quos rumpere Pallas Sacra vetat*; ne interruptione sacrificii [*rumpere* enim pro *interrumpere* posuit,] piaculum committeretur. Unde etiam Helenus (3, 406.): *Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum, Hostilis facies occurrat, et omina turbet.* Denique cum ludi Circenses Apollini celebrarentur, et Hannibal nuntiatus esset circa portam Collinam (L. R. *Collinemus*) urbi ingruere, omnes raptis armis concurrerunt. Reversi postea cum piaculum formidarent, invenerunt saltantem in circo senem quendam, qui cum interrogatus dixisset, se non interrupisse saltationem, dictum est hoc proverbium: *Salva res est, saltat senex* (R. *saltantem senem*; al. *saltante sene.* cf. 3, 279.). *Audacem* autem dicit ubique Virgilius, quotiens vult ostendere virtutem sine fortuna. Unde

etiam Turnum *audacem* vocat (9, 3.). — 112. *Iuvenes quae causa subegit;* succincta et plena interrogatio: cui per singula respondit Aeneas. — 113. [*Ignotas tentare vias;* ideo *ignotas*, quia videt, eos esse peregrinos, et bene breviter, sed frequentibus interrogationibus eos urget, ut (9, 376.): *State viri: quae causa viae, quive estis, in armis?*] — 114. *Qui genus?* quo genere? [et bona elocutio] *Unde domo?* de qua civitate? *An arma?* tropum fecit metri causa. Nam consequens erat, ut diceret: *an bellum* (al. *ut cum dicit pacem subiungat bellum*). — 115. [*Puppi sic fatur ab alta;* sic intelligendum ut simul dicat et faciat.] — 116. *Paciferaeque* etc.; ne moram faceret in responsione; [quoniam Pallas prius de pace quaesierat, et ideo mox signum pacis otsendit, ut cetera Pallas securus audiret. *Troiugenas ac tela;* breviter singulis quaesitis respondit, et *Troiugenas* ad *Qui genus* referendum.] *Tela vides inimica Latinis;* bona conciliato. Nam audierat, ut (55.): *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latino.* [Ergo *tela inimica* ad illud pertinet: *Pacemne huc fertis an arma?*] — 118. *Quos illi bello profugos;* sicut et vos. Et movet conciliationem etiam ex similitudine fortunae. [*Superbo;* iniusto. — 119. *Euandrum petimus;* hoc ad Quo tenditis pertinet.] *Ferte haec;* hoc ad ramum pertinet; *Dicite*, ad verba. [Et *ferte* vobiscum, et *dicite* κατ' αὐτό.] — 120. *Socia arma rogantes;* hoc ad illud pertinet: *quae causa subegit. Rogantes* autem ad id pertinet quod a Sibylla dictum fuerat (6, 91.): *Quas gentes Italûm, aut quas non oravèris urbes?* — 121. *Tanto perculsus nomine;* Dardani scilicet commemoratione. [*Tanto* autem i. e. magnitudine nominis.] — 122. *Quicunque es;* hoc ad nomen Aeneae pertinet. Nam esse Troianos audierat. — 123. *Nostris succede penatibus hospes;* mire sine patris auctoritate nihil confirmat, et tamen hospitem appellat. — 124. *Dextramque amplexus inhaesit;* ostendit virum et virtutis et hospitalitatis amatorem. — 125. *Subeunt luco fluviumque relinquunt;* Hypallage in sensu; [nam primum est, fluvium relinquere, deinde lucum subire. Et hic *subeunt* iuxta veteres dativo iunxit, cum alibi iuxta usum praesentem accusativo iunxerit, ut (10, 798.): *Aeneae subit mucronem*, sicut et *succede* veteres dativo iunxerunt, quod significat penitus ingredere, uti hoc loco: *Ac nostris succede penatibus hospes.* Sallustius tamen, ut dictum est (E. 5, 6.), accusativo iunxit.] — 127. *Optime Graiugenum*; quantum ad Aeneam pertinet. Graeci neque boni neque meliores sunt. Ergo *optime Graiugenum* superlativus est pro positivo. Nam *optimus malorum*, non possumus dicere. Superlativus enim suo tantum iungitur generi. Sic ergo dixit, ut Homerus (Il. λ, 831.): δικαιότατος κενταύρων pro δίκαιος, i. e. *iustissimus Centaurorum* pro *iustus*, [cum Centauri fuerint crudeles et impii. Et est rhetorica persuasio, nam principium ex utriusque persona sumpsit: *Optime Graiugenum* ad Euandrum pertinet; *Cui nec fortuna precari*, ad Aenean, qui se fatetur supplicem venire. Sed quia ignotus est, et ostendere vult quod impetrare debet ait: *Dardanus Iliacae primus pater urbis et auctor.* Contra quos auxilium petat: *Gens eadem quae te.* Quod ipsi etiam sit utile a quo beneficium postulatur: *Nos si pellant nihil abfore credunt:* dicit

enim nos pellimur, sed vos servietis postremi, ipsam proposuit: *Accipe daque fidem*; ad ultimum possumus reddere beneficium: Sunt nobis fortia bello pectora, nam utrum posset is a quo petebatur omisit, quia manifestum erat posse, et ignotus a demonstratione personae suae incipere debebat.] *Cui me fortuna precari;* [servavit τὸ πρέπον dicendo fortuna. Et *cui me precari*,] antiquum est. Nam modo *quam* (quem) *precari* dicimus. Terentius (Phorm. 1, 2, 91.): *Credo qui mihi sic oret.* Item (Adel. 3, 5, 45.): *Facite, ut vobis decet.* Sallustius: *Locum editiorem quam victoribus decebat.* Et est Graecum, ut (Hom. Il. δ, 101.): εὔχεο Ἀπόλλωνι. [Sane veteres et *precor illi*, pro *precor pro illo* dicebant. Plautus in Amphitryone: *Noli pessimo precari*, hoc est *pro pessimo noli precari:* aut hyperbaton et hoc modo tibi me fortuna vitta comptos voluit praetendere ramos et precari.] — 128. *Vitta comtos ramos*; ut in pacis petitione ramus olivae cum vittis offeratur, partim fabulae, partim naturae efficit ratio. Nam cum de nomine Athenarum Neptunus et Minerva contenderent: et iussisset Iuppiter, ut illius nomine diceretur civitas, qui munus melius obtulisset [hominibus], equum Neptunus, Minerva olivam protulit, et statim vicit, unde cum eius ramus alicui offertur, indicat, eum esse meliorem. Hinc est illud proverbium: *Herbam do:* i. e. cedo victoriam. Quod Varro in Antiquitatis libris (Guelf. I. *etiis*; L. V. Vos. Steph. *in Aetiis*; Lips. *inoetas*) ponit: *Cum in agonibus herbam in modum palmae dat aliquis ei, cum quo contendere non conatur* (al *cupit*), *et fatetur esse meliorem.* [Est etiam oliva per Etymologiam ab Elea, i. e. olea, dicta quae misericordia dicitur; i. e. ἔλεος.] *Vittas* autem habet ramus olivae ideo, ut inertiam et imbecillitatem offerentis ostendat. Scimus enim oves, [unde lana equavit * (*e qua vitta*; al. *peti suevit*)] egere alieno semper auxilio. [Aut quia et lana in tutela Minervae sit, quae pacis bellique sit cultrix, aut quia mite et quietum animal est ovis, cuius quietem habere debent, qui in foedus et amicitiam coëunt. Quaeritur autem quid dixerit *comptos*, sed ut *crines comi* dicimus, cum nectuntur, ita et hic etiam *ramos comptos* et illigatos intellige, ut ipse (7, 418.): *Tum ramum innectit olivae.* Ergo quod illic *innectit*, hic *comptos* dixit.] *Voluit*; hinc eum laudat, quod tantus eum vir rogare compellitur. — 129. *Danaum quod ductor, et Arcas*; nec quod multitudinem haberes extimui: nec quod esses Arcas, ut illuc hoc tendat (Guelf. I. *illud ostendat*): [*Geminis coniunctus Atridis*,] i. e. Agamemnoni et Menelao cognatione coniunctus. Et hoc ad laudem Euandri pertinet, qui qualitate morum meruit non timeri. *Fores;* pro *fuisses*; sed notandum *fores* de praeterito. — 130. [*Geminis coniunctus Atridis*; *geminos* hic duos; aliter *gemini*, uno partu editi. Quaeritur sane, unde Euander Atridis genere fuerit coniunctus? et quamvis Hesiodus dicat, qualiter coniunctus sit Euander: tamen quidam aiunt Thyestae filias Ledam et Hypermnestram fuisse, Ledae et Tyndarei filias Clytemnestram, Helenam et Tymandram fuisse quam duxit uxorem Cohemus * (Echemus; al. *Echinus*, *Socenius*. v. Pausan. 8, 5.) Arcas cuius filius Euander. Clytemnestram et Helenam notum est Agamemnoni et Menelao iunctas fuisse. Alii ita tradunt Steropes et Atlantis filios Oeno-

maum et Maiam fuisse, Oenomai Hippodamiam filiam, unde Atreus natus, at Maiae filius Mercurius ex quo Arcades, de quibus Euander, quod Accius in Atreo plenius refert Alii ita narrant: Atlas complures habuit filios, sed de Lino Pelopen genuit, is Atreum, Atreus Agamemnonem et Menelaum, Mercurius deinde est Nicostratae pater, quae fuit mater Euandri, Mercurium Maia filia Atlantis genuit: Sic Euander Atridis coniunctus est, Troianis autem sic iungitur, ex Electra Atlantis filia, et Iove Dardanus nascitur, eius filius Erichtonius, ex eo Assaracus, ex illo Capys, ex illo Anchises, ex illo Aeneas.] — 131. *Mea me virtus;* haec arrogatio ad honorem Euandri pertinet; [et sane paulo adrogantius videretur virtutem suam laudasse, nisi deorum oracula et facta coniungeret: deinde ut Euandro blandiretur, *Tua* inquit, *terris didita fama*, et ut in audientis mente remaneret, in ultimo addidit: *Et fatis egere volentem.* Sed hic singula distinguenda, ut maior sit enumeratio.] *Sancta oracula divûm*; Tiberini scilicet, vel Apollinis, ut (6, 96.): *Via* (Guelf. I. *spes*) *prima salutis: Quod* (id. *quam*) *minime reris, Graia pandetur ab urbe.* — 132. *Didita* (al *ded.*) *fama;* divulgata: ut (7, 144.): *Diditur* (al. *ded.*) *hic subito Troiana per agmina rumor. Fatis egere volentem*; [i. e.,] quod voluntatis fuerat, egit necessitas fatis. — 134. *Dardanus* etc.; [Dardanus ex Iove, et Electra Atlantis filia genitus, de Italia sorte abire compulsus, agros Troicos petit, ibique Dardanum oppidum in regione Dardania conlocavit. Sane hic] reddit quod ait supra: *Cognatique patres.* Sane (al. *sed*) sciendum, Atlantes tres fuisse. Unum Maurum, qui est maximus; alterum Italicum, patrem Electrae: unde natus est Dardanus. Tertium Arcadicum, patrem Maiae, unde natus est Mercurius. Sed nunc ex nominum similitudine facit errorem, et dicit, Electram et Maiam filias fuisse Atlantis maximi. Nec praeter rationem ait, *et maximus:* et Atlas idem Atlas generat. Nam et ipse habuit etiam horum nominum filias, i. e. Electram et Maiam. — 135 *Ut Graii perhibent*; i. e., ut vestrae continent literae. [Firmius enim est quod ipsorum testimonio infertur. — 136 *Advehitur Teucros*; et homines et regionem significat. Sane prolepsis est, nam post Dardanum Teucri appellati sunt. — 138. *Mercurius pater est*; Mercurius Iovis et Maiae, quae est una de Pleiadibus filius auctor eloquentiae et lirae, internuntius deorum. Iste etiam palaestrae inventor, hoc modo esse narratur: Choricus rex quidam Arcadiae filios habuit Plexippum et Enetum, et Palaestram filiam: Sed iuvenes cum casu inter se haberent certamen, impressione et nisu corporum invenerunt luctamina, qui cum hoc patre praesente facerent, et illa re nova delectaretur, ex ea re ludus factus est, quam rem Palaestra soror iuvenum, Mercurio amanti se prodidit, qui cum rem novam vidisset, pleniorem de industria artem homines docuit: hoc seni iuvenes a sorore proditum nuntiant, ille iratus est potius filiis quod non tanquam furem Mercurium insequerentur, quem cum illi in monte dormientem invenissent, manus ei amputaverunt: unde et ipse Cyllenius et mons dicuntur. Namque Graece κυλλοὺς, aliqua mutilatos parte corporis dicunt, unde etiam hermos (hermas) vocamus, quosdam stimulos (?) in modum signorum sine manibus: Mercurius vero Iovi conquestus Chori-

cum eviscceratum in folliculum redigi fecit, amatam vero suam Palaestram remuneratus, omne luctamen quod corpore conficitur *palaestram* vocari fecit. Alii *Mercurium* quasi *medicurrium* a Latinis dictum volunt, quod inter coelum et inferos semper incurrat: hic etiam mercimonii deus est. Quidam hunc in petaso et in pedibus pinnas habere volunt propter orationis, cuius auctor est, velocitatem. Caduceum illi ideo adsignatur, quod fide media hostes in amicitiam conducat, quae virga ideo serpentibus inligata est, ut sicut illi obliti veneni sui in se coëunt, ita hostes contemptis et depositis inimicitiis in amicitiam revertantur.] *Candida Maia*; splendidior enim est Maia inter Pliadas, quae est una de Atlantibus (Atlantidib.) hoc est Pliadibus. [Non ergo *candida*, pulcra, ut *candida Dido*. Meminit autem Maiam Atlantidem esse, ut (G. 1, 221.): *Ante tibi Eoae Atlantides abscondantur*, et (225.): *multi ante occasum Maiae coepere*, cum vellet per *Maiam* etiam ceteras Atlantis filias intelligi.] — 139. *Cyllene*; mons [est] Arcadiae, ubi Maia Mercurium est enixa. *Fudit* autem non iniuriose dictum est. Ut in Pisonem (R. Vos. *Pision.*): *Quae te belluam* (V. Guelf. II. Basil. *belua*; Guelf. I. omitt. hoc v.) *ex utero, non hominem fudit*. Sed celeritatem parientis ostendit: quod infantibus dicitur omen felicitatis afferre. Spectat etiam ad rationem physicam. Nam celer est ubique Mercurius, ut diximus supra. Ideo dicit, eum etiam in ortu fuisse velocem. — 142. [*Genus amborum*; aut meum aut tuum, aut Troianorum et Arcadum; ergo *amborum* potest utrorumque accipi.] — 143. *Neque etc.*; cum nullo ante pactus sum, ut te aut per artem aliquam, aut per legatos probarem; sed intrepidum me tibi commisi. — 144. *Tentamenta pepigi*; experimenta pactus sum. Nam geminus est hic praeteritus (geminum est h. praeteritum) ab eo quod est *paciscor*: facit enim et *pepigi* et *pactus sum*, sicut *placeo* et *placui* et *placitus sum*. *Pago* enim, unde multi venire volunt *pepigi*, nusquam est lectum. [Et altera est expositio: Non tentavi te quibusdam pactionibus, quibus crederem tuto ad te venturum, ut haec fuerit ars tentantis. Aut *non legatos*, tale est quemadmodum in oratione ab alio in aliud initium transitur, ut (9, 427.): *Me me, adsum qui feci*. Et non respondetur propositis, ergo illud refertur: Non legatos misi aut tale aliquid quod sententiam compleat.] — 146. *Gens eadem, quae te*; sic agit, ut et ipse praestare videatur. Nam et supra ait (120.): *Socia arma rogantes*. [Et argute inseruit *Eadem*, nec addidit *nos*.] *Daunia*; Rutula, a Dauno. *Crudeli bello*; supra (118.): *Bello profugos egere superbo*. — 147. *Nihil abfore credunt*; sibi obfuturum nihil arbitrantur. — 148. [*Quin omnem*; ut non omnem, et bene *omnem* ait, ne non solum Euandrum contemnere viderentur. *Penitus sua sub iuga*; utrum penitus sub iuga mittant, an omnem penitus Hesperiam? — 149. *Quod supra teneant*; Adriaticum dicit. *Quodque alluit infra*; Tyrrhenum dicit; omne enim mare quod a Sicilia usque ad Hispaniam tendit, *inferum* appellatur, ideo quod Sol ibi ad inferiores coeli partes delapsus occidat.] — 150. *Accipe daque fidem*; [ab utili agit. Et] hoc est quod ait in decimo (152.): *Humanis quae sit fiducia rebus*. [*Sunt nobis fortia bello Pectora*; iterum sic laudat iuventutem suam, quasi praestet auxi-

lium.] — 151. *Rebus spectata iuventus*; [experimentis probata] decennali [scilicet] praelio. Et bene promissionem rebus confirmat et testimoniis, quae est verbis invalida. — 152. [*Ille os, oculosque loquentis*; suffecerat ad recordationem Anchisae vultum agnovisse, addidit: *Et totum lustrabat lumine corpus*, quod sine dubio non vacat. Nam quia Aeneas in virtute sua multa praedixerat, orationem eius voluit aestimare de corpore, et postquam fides facta est, inde coepit: *Ut te, fortissime Teucrum, accipio.*] — 153. *Lustrabat*; paterna in eo lineamenta cognoscens. [*Lumine*; pro luminibus: i. e. oculis.] *Pauca refert*; non *pauca*, sed *paucis*: i. e. breviter. Hoc vult dicere, multa eum dixisse, sed paucis. [*Ut te*; quemadmodum: *Ut te fortissime Teucrum*, ad *Optime Graiugenum*, reddidit, *Fortissime Teucrum.*] — 155. *Agnoscoque libens*; postquam probavit ex habitu corporis vera esse quae dicebat Aeneas, per Anchisen eum laudat adulatione deposita. Sane inter *agnosco* et *cognosco* superfluo quidam volunt facere discretionem, ut *cognoscamus* novos, *agnoscamus* antiquos: sed haec a poëtis metri necessitate variantur. Nam *agnosco* propter Synaloepham dixit. — 156. [*Vocem Anchisae magni*; mire quod non fecit Aenean dicentem, qui scit Euandrum cognoscentem.] — 157. *Hesionae* etc.; [commemorationi necessitudinis reddit commemorationem hospitii. Sane fabula de Hesione et nota est, et aliquot locis exposita; quis enim nescit a Laomedonte mercedem Neptuno et Apollini ob muros Troiae fabricatos negatam, cumque incursu maris civitas vexaretur, coactum Laomedontem filiam Hesionam ceto obiicere, eamque ab Hercule liberatam, eversa Troia et occiso Laomedonte, propter negatum praemium, Telamoni in matrimonium datam, quae causa fecit, ut Priamus ad visenda sororis regna proficiscens cum Salamina tenderet, et iter per Arcadiam faceret, et tunc ab Euandro esset susceptus Anchises.] (Codd. et al.: Ut diximus supra (1, 623.); Hercules eversa Troia Hesionam, Laomedontis filiam, Telamoni suo comiti dedit, ex qua natus est Teucer. Priamus postea cum Salamina tenderet, ad visendum regnum sororis, per Arcadiam iter fecit, et tunc ab Euandro susceptus est Anchises.) *Visentem regna*; videre cupientem. — 159. *Protinus*; uno eodemque tempore: hoc est dum pergit, vidit Arcadiam. Nam non possumus *simul* intelligere, cum Salamina insula sit, Arcadia in continenti. — 161. *Mirabarque duces Teucros*; hos laudat: quo melior sit ille quem praefert. — 162. [*Cunctis altior*; non solum ad staturam sed ad omnia.] — 163. *Iuvenali ardebat amore*; inest enim iuvenibus [strenuis] studium acquirendarum amicitiarum. Horatius (Art. P. 166.): *Animusque virilis Quaerit opes et amicitias.* — 165. [*Cupidus*; ἐπιθυμῶν.] *Phenei sub moenia*; oppidi Arcadiae. Homerus (Il. β; 605.): οἵ Φενεόν τ' ἐνέμοντο καὶ Ὀρχομενὸν πολύμηλον. Nec nos debet movere, quod, cum Euander de Pallanteo sit, dicit *Phenei sub moenia*: cum sciamus poëtas vicinas omnes pro una habere civitates: sicut de Didone facit, quam nonnunquam Tyriam, aliquotiens Sidoniam vocat. — 166. *Ille mihi insignem pharetram*; ius hospitii habet inter se remunerationem: sed verecunde tacet Euander de suis muneribus. [*Lyciasque sagittas*; enumerando singula, efficit ne communia et

ficta videantur.] — 167. *Auro dedit intertextam*; legitur et *intertexto*. [Et figurate dictum est, intertextum aurum habentem.] — 168. *Frenaque bina*; poëtice. Nam *duo* debuit dicere. *Bina* enim secundum Ciceronem non dicuntur, nisi de his quae sunt numeri tantum pluralis. Nam Cicero per epistolam culpat filium dicens, male eum dixisse: *Direxi* (R. *direxit*) *literas duas* (Vos. *suas*; Lips. *dir. tibi l. d.*):[1] cum *literae* quotiens epistolam significant, numeri tantum pluralis sint. Contra, *epistolas binas* non dicimus, sed *duas*. — 169. *Iuncta est* etc.; antiquis amicitiis (et) per Anchisae hospitium. — 171. [*Auxilio laetos dimittam*; haec sunt pauca quibus auxilium pollicetur. *Opibus*; i. e. militibus; *opes* antiqui vocabant milites.] — 172. *Quando huc* etc.; siquidem amici iam venistis. Extraneos enim ad sacra non licebat adhibere. Hos autem adhibet ad sacra, quasi antiquis iunctos amicitiis. Unde infert: *Et iam nunc sociorum assuescite mensis*. — 173. *Annua quae differre nefas*; anniversaria sacrificia, [i. e. sollemnia,] ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. [Solenne autem hoc esse ipse ait: *Forte die solennem illo rex Arcas honorem*.] Nam Kalendaria siqua fuerint ratione dilata, possunt repeti, nec piaculum eorum intermissione committitur. [Sane hoc *sacrum pollutum* (*Polluctum*) vocatur, quod populo annis singulis luitur. *Faventes*; ut in sacris, *Favete linguis*, *favete vocibus*. — 174. *Et iam nunc*; ordo est, *et iam sociorum*.] — 175. *Dapes*; epulae deorum propriae, ut Iovis coena. [*Sublata reponi Pocula*; quoniam metu reliquerant mensas, ideo ait *reponi*. *Gramineo*; hic de gramine facto; alibi *gramineo*, pro *graminoso*, ut (7, 106.): *Gramineo ripae religavit ab aggere classem*.] — 176. *Sedili*; bene *sedili*. Nam in templo Herculis lectisternium esse non licebat. [Quamvis apud veteres omnes sedentes vescerentur. — 177. *Praecipuum*; potest et *praecipue* accipi.] *Accipit*; aut suscipit ad sedendum: aut pascit, ut (3, 353.): *illos porticibus rex accipiebat in amplis*. Torum autem herbarum super solium fuisse intelligamus, ne sit sedili contrarium. Congrue autem de leonis pelle dicit[ur] coopertum, quasi in Herculis sacris. — 179. *Tum lecti iuvenes*; non vacat *lecti*. In sacris enim Herculis nec servi intererant, nec liberti; adeo ut Appius qui sacra haec transtulit in libertos, [vel, ut quidam volunt, in servos publicos,] et caruerit oculis, et intra annum omnem familiam perdiderit Pinariorum. [*Invitat et accipit*; verba hospitalia.] *Certatim*; i. e. studiose. *Aràque sacerdos*; maximae scilicet. Nondum enim templum Herculi fuerat, sed ara tantummodo, quam *maximam* dicit ex magnitudine fabricae. — 181. *Laboratae Cereris*; quae eget laboris: ut (G. 1, 150.): *Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos Esset rubigo*. Glandes enim sine ullo labore nascuntur. — 183. *Perpetui tergo bovis*; aut secundum Homerum intelligendum, qui dicit, carnes dorsi apponi solitas honorabilioribus, ut sit sensus talis: Posuit ante eos magni bovis carnes eas, quae apud maiores in honore fuerunt. Aut re vera *perpetui*. Nam de hoc bove, immolato Herculi, carnes carius vendebantur causa religionis: et inde alter redimebatur, qui ex illius pretio comparatus quasi perpetuus esse videbatur. *Tergo* autem, potest a parte totum intelligi; [quamvis alii dicant ideo *tergo bovis*, quod *ara*

in *maxima* aliquid servari de tauro nefas est * nam et corium illius mandunt.] *Lustralibus;* aut pinguibus. Moris enim fuerat, completo lustro pingues victimas offerre Censores. Aut certe de quinquennali bove, i. e. perfectae aetatis. Nam Homerus dicit (Il. η, 314.): *Τοῖσι δὲ βοῦν ἱέρευσεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων Ἄρσενα, πενταέτηρον κ. τ. λ.* (Codd. et al. tantum: πίος, s. πίον πενταέτηρον; Guelf. I. πιονα πενταηρον, II. ιoNα εNταετηρoN) [aut quia per quinquennium ipsis victimis urbs lustrari solebat. Alii proprie *lustralia* dicunt, quae duabus manibus accepta in aram Pontifex vel Censor imponit, quae non prosecantur.] — 184. *Postquam* etc.; postquam et necessitati satisfactum est, et voluptati. — 185. [*Rex Euandrus;* aut non servavit nominis declinationem; nam *Euander* facit, sicut ipse alibi (10, 515.): *Pallas Euander in ipsis;* aut Graece declinavit, ὁ Εὔανδρος.] *Non haec solennia;* variat uno pronomine. *Non haec solennia nobis; Has ex more dapes; hanc tanti numinis aram.* — 187. *Vana superstitio; superstitio* est timor superfluus et delirus. Aut ab aniculis dicta *superstitio,* quia multae *superstites* per aetatem delirant, et stultae sunt. Aut secundum Lucretium (1, 66.): *Superstitio est superstantium rerum,* i. e. coelestium et divinarum, [i. e.] quae super nos stant, inanis et superfluus timor. *Veterumve ignara deorum;* duo dicit. Non ideo Herculem colimus, aut quia omnem religionem veram putamus, aut quia deos ignoramus antiquos. Cautum enim fuerat et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones. Unde et Socrates damnatus est: et Chaldaei vel (al. *et*) Iudaei sunt urbe depulsi. [Sane quidam veteres deos *Novensiles* dicunt, quibus merita virtutis dederint numinis dignitatem. Ergo ideo *vana,* quia superstitio ignara deorum.] — 189. *Novamus honores;* detraxit *re,* nam *renovamus* debuit dicere, quam particulam alibi addidit: ut (3, 717.): *Fata renarrabat divûm.* [Aliter in quarto (260.): *Tecta novantem,* dixit. Quidam intelligunt proprie esse *novare,* replicando vetera quandam facere novitatem, ac per hoc excludere vetustatis iniuriam.] — 190. *Suspensam hanc aspice rupem;* Cacus, secundum fabulam, Vulcani filius fuit, ore ignem ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen secundum Philologos (Guelf. I. *phisiol.*) et historicos hoc habet, hunc fuisse Euandri nequissimum servum ac furem. Novimus autem, malum a Graecis κακὸν dici; quem ita illo tempore Arcades appellabant. Postea translato accentu *Cacus* dictus est: ut *Helene Helena* (V. *Helenus, Helene;* Guelf. II. *Helenus, Helena*). Ignem autem dictus est vomere, quod agros igne populabatur. Hunc soror sua eiusdem nominis prodidit. Unde etiam sacellum meruit, in quo ei per Virgines (al. *pervigili igne, sicut*) Vestae sacrificabatur. *Suspensam rupem;* quasi iam iamque lapsuram. — 193. [*Recessu;* ab vestigiis scilicet hominum.] — 194. *Semihominis;* [hoc est] feritate corrupti. [*Facies;* pro *universus visus.*] — 195. *Inaccessum;* participium sine verbi origine. *Accedor* enim non dicimus: sed tale est, ut *placita, nupta, triumphata,* [*regnata.* Et quaeritur, quis hoc ante Virgilium dixerit. — 197. *Ora virûm;* hoc est capita.] — 198. *Huic monstro;* bene mutavit (al. *vitavit,* Guelf. I. *uitebi*) casum (Caco?) in quo inerat turpis

significatio [verbi, ne diceret *huic Caco.*] — 200. *Et nobis*; sicut multis, quibus Hercules profuit monstra purgando. *Aetas*; beneficium temporis: ut (9, 7.): *Volvenda dies, en attulit ultro.* — 201. [*Auxilium adventumque dei*; hysteronproteron, ante enim adventum, sic auxilium debuit dicere.] *Maximus ultor*; non tantum noster: sed omnium terrarum. [Unde Lucanus (4, 610.): *Terras monstris aequorque levantem Magnanimum Alciden Libycas excivit in oras.*] — 202. *Tergemini nece Geryonis*; hanc fabulam diximus illo loco (7, 661.): *Postquam Laurentia victor Geryone extincto Tyrinthius attigit arva.* *Spoliisque superbus*; atqui boves abduxerat: sed *spolium* est, quicquid de hostibus tollitur, ut (11, 80.): *Addit equos et tela quibus spoliaverat hostem.* Item (6, 168.): *Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.* [Sane aliter supra: *foribusque superbis.* — 203. *Victor*; perpetuo epitheto Herculis usus est, quia omnia animalia vicit, quod in sequentibus plenius dicetur. Sane de Caco interempto ab Hercule tam Graeci quam Romani consentiunt. Solus Verrius Flaccus dicit, Garanum fuisse pastorem magnarum virium, qui Cacum adflixit; omnes autem magnarum virium apud veteres *Hercules* dictos.] — 205. *At furis Caci mens*; pro ingenti scelere *furis* nomen posuit. Capitale enim crimen apud maiores fuit ante poenam quadrupli. [Sed hic quidam ab Euandro tanquam in degeneris fraude furem appellatum volunt.] — 208. *Avertit*; erat proprium *abegit*: sed respexit ad praedam quae *averti* dicitur; ut (1, 527.): *Raptas ad litora vertere praedas.* *Atque hos*; quotiens masculinum et femininum iunguntur, haec disciplina est, ut, etiamsi posterius est femininum, masculino respondeamus. — 209. [*Pedibus rectis*; pro pedum rectorum, dativus pro genitivo.] — 210. *Versisque viarum Indiciis*; [hoc est vestigiis, quod aversi trahebantur] i. e. contra naturam iniicientibus errorem indiciis. Ipsa, inquit, decipiebant indicia, quae indicare consue[ve]runt. Nam *indicium* ab *indicando* nomen accepit. — 212. [*Signa*; et hic *signa* pro vestigiis.] — 215. *Omne querelis impleri nemus*; non, ut multi dicunt, quia consortes perdiderant, sed quia avellebantur a pascuis. Insita enim est bubus aviditas edendi. Unde est (E. 7, 44.): *Ite domum pasti, si quis pudor, ite iuvenci*; [vel certe propter stabulorum mutationem. *Impleri nemus*; pro *impletur* et *relinquitur*, infinitum pro indicativo.] — 216. *Clamore*; cum clamore: ut [(1, 519.): *Et templum clamore petebant*; et] (G. 4, 484.): *Atque Ixionei vento rota constitit orbis*, i. e. cum vento. Et hoc est melius. Nam multi dicunt: Relinquebantur colles etiam a clamore: hoc est tantum recesserant a collibus boves, ut nec echo resultaret, scilicet ad colles iam clamore non perveniente, quod non procedit: quia hoc sensu illud excluditur: *Reddidit una boum vocem.* Si enim tam longe fuerunt, ut nulla ratione recedentium boum mugitus colles derelictos feriret; quemadmodum inclusi bovis est clamor auditus ab Hercule? [Alii, ita inquit imago vocis evadens, tanquam relictis collibus inauditur. * — 217. *Reddidit*; quasi inclamata. *Una boum*; figura Graeca μία τῶν βοῶν.] — 218. *Mugiit*; more suo, pro *mugivit*: ut (7, 516.): *Audiit et Triviae longe lacus.* [*Custodita fefellit*; i. e. dum custodiretur fefellit. — 219. *Exarserat*; pro

exarsit.] *Atro Felle dolor*; quo irascimur secundum Physicos, ut *splene* ridemus. Persius (1, 16.): *Sed sum petulanti splene cachinno.* — 220. *Rapit* etc.; [duo dixit,] sagittas [et clavam,] et non vacat *que.* Nam si armorum Epexegesis est: *Nodisque gravarum robur*, vacat *que. Gravatum* autem pro *grave* posuit. Nam *grave* est per naturam ponderosum: *gravatum*, quod oneratur extrinsecus. [Sed quidam melius *gravatum*, quam *grave* dictum volunt quasi extrinsecus nodi sint additi. — 222. *Tum primum*; i. e. primo Herculis beneficio.] — 223. *Turbatumque oculis*; ea parte turbatum, quae proditrix mentis est. Alii *oculi* legunt, et accipiunt a superioribus: *videre turbatum oculi.* [*Ilicet*; potest *ilicet* accipi pro *igitur* aut *continuo.*] — 226. *Arte paterna*; perseverat in fabula. [Sane et aliter ferro, aliter arte.] — 227. *Emuniit*; [hysteronproteron, fulsit ut muniti essent et] *emuniit* sicut *mugiit*, pro *mugivit* et *emunivit. Obice postes*; *hanc obicem* dicimus. Ut (10, 377.): *Ecce maris magna claudit nos obice pontus.* Dubitant enim multi, utrum masculinum sit, [an femininum.] — 228. *Tirynthius*; a Tirynthia in qua nutritus est civitate: ut diximus supra (7, 662.), [et est versus hypermetrus. — 230. *Dentibus infrendens*; proprie *infrendens* est inter se comprimens dentes; nam et *frendere* significat dentibus frangere, unde et *nefrendes* infantes, quia nondum habent dentes, et Varro *frenos* hinc putat dictos: *frendere* ergo quomodo frangere? Ut *fresa fabula* (*faba*), fracta.] — 231. *Aventini montem*; ut *fontem Timavi*, *Buthroti urbem*, [i. e. Aventinum montem.] — 232. *Ter fessus valle resedit*; egens consilii. Sallustius: *Fessus in Pamphiliam se receperat.* Nam corpore *fatigatum* dicimus, animo vero *fessum*: quamvis hoc saepe confundat auctoritas. [Sane quidam sic distinguunt: *Ter saxea tentat limina*, et subiungunt: *nequicquam ter*, ac post: *fessus valle resedit*, ut semel sederit.] — 233. *Stabat acuta silex*; paene omnes *hunc silicem* dixerunt. Nam et Varro et Lucretius (1, 572.) ita dicunt. Tanta tamen est Virgilii auctoritas, ut persuadeat nobis, etiam *hanc silicem* dici. *Dirarum volucrum*; modo *dirarum* non mali ominis dicit, ut sunt bubones: sed quae humanis cadaveribus vescebantur. Dixit enim (196.): *Foribusque affixa superbis Ora virûm, tristi pendebant pallida tabo.* — 237. [*Dexter*; hoc est a dextra parte consistens.] *Concussit*; solvit, impulit. Satis signatis usus est verbis. — 240. *Refluitque exterritus amnis*; rem naturae vertit in fabulam, cum ruina rupis in se recurrere (V. Guelf. II. *rec. faciat*; Guelf. I. Fabr. al. *in se recur. non possit*, *et recurrere in se*; Fabr. add. *faciat*) necesse sit impetum fluminis. — 242. *Ingens regia*; regia, sicut Cacus putabat. Sic est et illud dictum (1, 140.): *Illa se iactet in aula Aeolus. Penitus patuere*; admissum lumen est usque ad secreta speluncae. *Cavernas* autem *speluncae* per Tapinosin dixit. [Sane veteres loca concava, vel si quid incurvum fuisset *cavernas* appellabant.] — 243. *Siqua vi*; terrae hiatus non nisi ex terrae motu fit, qui queniam aut motu aquae inferioris nascitur, aut crebris tonitribus, aut de concavis terris erumpentibus ventis: ideo ait: *Siqua vi.* Quod autem dicit: *Infernas reseret sedes*, notandum est, etiam de impossibilibus fieri posse comparationem. — 245. *Diis invisa*; superis scilicet. —

246. *Inmisso lumine*; Lucanus (6, 744.): *Et subito feriere* (R. *subit f.*, al. *periere*, *perire*) *die.* — 248. *Insueta rudentem*; clamantem. Abusive dictum est, sicut supra de leonibus (7, 16): *Et sera sub nocte rudentum.* Nam *rudere* proprie asinorum est. Persius (3, 9.): *Findor ut Arcadiae pecuaria rudere dicas.* [Aut ideo *rudentem* quia supra ait: *semihominis Caci.*] — 249. *Telis premit*; omne quod iaci potest *telum* vocatur: dictum ἀπὸ τοῦ τηλόθεν. Unde addidit *Omniaque arma Advocat.* — 250. *Molaribus*; asperrimis saxis, non unde molae fiunt. Et secundum Homerum dixit (Il. η, 270.): μυλοειδέϊ πέτρῳ. [Aut certe magnis et molis convenientibus. — 252. *Faucibus* etc.; consuetudine sua usus est, ut cum aliquid contra naturam factum infert, praedicet unde incredibile videatur, ut (564): *Nascenti cui tres animas Feronia mater, Horrendum dictu dederat.* Et *mirabile dictu*, Parenthesis. — 255. *Fumiferam noctem*, non est noctis epitheton, sed quam Cacus fumum evomens faciebat. *Commixtis igne tenebris*; utrumque enim evomebat. — 256. *Non tulit*; non sustinuit. *Animis*; prae ira, unde iracundos dicimus animosos.] *Per ignem*; per eam rem unde ille sperabat auxilium. — 259. *Incendia vana*; *vana*, quantum ad Herculem pertinet. — 260. *Angit* etc.; *angit guttur*, bene dicimus: *angit oculos*, non procedit. Ergo *angit* ad unam rem pertinet. Ut (12, 435.): *Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis.* Nam fortuna non discitur. Unde multi *elidens* legunt, et integer sensus est. Nam *elisos* soloecophanes est: (al. *sol. facit*) [i. e. figuram, quae masculinum et neutrum, vel accusativum cum nominativo iungit;] ut sit ita, *Angit guttur, et elisos oculos facit.* — 261. *Et siccum sanguine guttur*; per hoc iam exanime cadaver ostendit[ur]. — 263. *Abiurataeque rapinae*; *abiurare* est rem creditam negare periurio, [Plautus (Curc. 4, 2, 10.): *Qui abiurant, si quid creditum est*;] sed hoc isti loco non congruit. Unde modo *abiuratas rapinas* contra ius retentas intelligamus. [Alii *abiuratas*, abductas atque alieni iuris factas, alii fraude et furto abductas tradunt.] — 264. *Informe cadaver*; magnum, [cuius formam non sit facile complecti:] et *cadaver* est corpus nondum sepultum: dictum *cadaver*, quod careat honore sepulturae. — 265. *Nequeunt* etc.; non poterant homines videndo cadaver sua corda satiare. [*Tuendo* autem pro intuendo. *Semiferi*; bene *semiferi*, cum supra *semihominis*.] — 268. *Laetique minores*; nove et satis licenter *minores* dixit, cum ab ipso Euandro Herculem constet esse susceptum, et *minores* non dicamus, nisi quotiens graduum deficit nomen, ut puta, filius, nepos, pronepos, abnepos, abneptis, trinepos; ubi isti gradus defecerint, merito iam dicimus *minores*: sicut etiam *maiores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavique vocabulum. [Ergo *minores* accipimus pro deinceps, vel certe *minores*, cum quibus vivit, quia ipsum constat esse longaevum, nam post ait (560.): *O mihi praeteritos referat si Iuppiter annos.*] — 269. *Primusque* etc.; apud maiores [nostros] raro advenae suscipiebantur, nisi haberent ius hospitii. Incertum enim erat, quo animo venirent. Unde etiam Hercules primo non est ab Euandro susceptus: postea vero cum se et Iovis filium dixisset, et morte Caci virtutem suam probasset, et susceptus, et

pro numine habitus est. Denique ara est ei maxima constituta, quod Herculi Delphicus Apollo in Italia fore praedixerat. Cum ergo de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, [vel ut quidam tradunt, ab Euandro dati,] *Pinarius* et *Potitius:* quibus, qualiter se coli vellet, ostendit: scilicet ut mane et vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio cum circa solis occasum essent sacra repetenda, *Potitius* prior advenit, *Pinarius* postea, extis iam redditis. Unde iratus Hercules statuit, ut *Pinariorum* familia tantum ministra esset epulantibus *Potitiis* et complentibus sacra. Unde et *Pinarii* dicti sunt, ἀπὸ τῆς πείνας, i. e. a fame. Nam senem illum *Pinarium* constat alio nomine nuncupatum. Hinc est quod paulo post *Potitii* tantum facit commemorationem. Ut *primusque Potitius ibat.* Quod autem dicit: *Domus Herculei custos Pinaria sacri*, non est contrarium; nam *custos* est ministra, ut in undecimo (836.): *At Triviae custos iam-dudum in montibus Opis Alta sedet*, i. e. ministra. [Alii *custos Pinaria sacri* dicunt, quod cum *ara maxima* vicino incendio conflagraret, a Pinariis liberata sit, et ideo *custos sacri. Auctor* vero *Potitius* quare? num quod sine familia Potitiorum sacra ista non fiebant donec illos Appius Clodius corrupit pecunia, ut servos publicos hoc sacrum docerent, propter quod dicitur et ipse mox caecus factus et Potitiorum familia intra breve tempus extincta. Quidam tradunt ideo *custos*, quod Potitii sacra publica servis publicis prodiderint, et quamvis tradatur eos ideo ad sacra Herculis non admitti, quod serius venerint, et ideo custos, quoniam nec prodendi habuerint facultatem, et id quasi religiose dictum est, quod ignorantiae eventus attulerat, tamen habent Ciceronem auctorem qui in De domo sua, Pinarium Nattam appellans sic dicit (52.): *Quem ego tamen credo, si est ortus ab illis quos memoriae proditum est ab ipso Hercule perfuncto laboribus sacra didicisse.* Quidam etiam tradunt ideo Potitiis ab Hercule sacra commissa, quod cum ipse Hercules rem divinam faciens preces praecaneret, quas Potitius diceret pro eo deo cui Hercules rem divinam faciebat, ipsum Herculem fortuito invocasset Potitius, fertur tunc Herculem accepto omine divinitatis, reiecto Pinario, perpetuae epulationis sacrum Potitio tradidisse, a quo videbatur consecratus, et *Potitius* dici, quod eorum auctor *epulis sacris potitus* sit, *Pinarius*, quod eis, sicut dictum est, fames epularum sacrarum indicta sit, hoc enim eis Hercules dixisse dicitur ὑμεῖς δὲ πεινάσετε.] — 271. *Luco;* templum enim nondum habuerat Hercules: sed aram tantummodo, ut diximus supra. *Maxima;* ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieque [post ianuas Circi maximi. Alii maximam ideo dicunt, quia illo tempore omnibus erat honore potior, quam sibi Hercules postquam se a matre Euandri Iovis filium esse et mortalem futurum cognovit, statuit. — 272. *Erit quae max.*; repetitio verbi ad honorem et potestatem pertinet. — 273. *In munere*; non tam in officio quam in honore hic accipiendum.] — 274. *Porgite dextris;* praebete invicem pocula: et est Homeri [(Il. 4, 666.): Τοὺς μὲν ἄρα χρυσέοισι κυπέλλοις υἷες Ἀχαιῶν δειδέχατ' ἄλλοθεν ἄλλος. I. e. propinate mutuo. An divisae sunt personae, ut *Cingite fronde comas*, ad convivas referatur: *pocula porgite*, ad

ministros.] — 275. *Communem vocate deum*; aut quia Argivus est Hercules, ut supra (130.) dixit Aeneas, tam Graecos quam Troianos de uno sanguinis fonte descendere: aut *communem deum* dixit [inter deos atque homines, unde *medius fidius* dictus. Aut] utriusque naturae medium, i. e. inter mortalitatem et divinitatem. Sunt enim numina aliqua tantum coelestia, aliqua tantum terrestria, aliqua media, quos deos Apuleius (Guelf. I. *apulehis*, R. *Epuleius*, V. *Epuleiux*) (de Doctr. Plat.) *Medioximos* vocat, hoc est qui ex hominibus dii fiunt. Alii *communem deum* ideo dictum volunt, quia secundum pontificalem ritum idem est Hercules qui et Mars. Nam et stellam [Chaldaeis dicentibus] unam habere dicuntur, et novimus, *Martem communem* dici: Cicero (pro Mil. 21.): *Martemque communem.* Virgilius ipse inquit (12, 118.): *In medioque focos, Et dis communibus aras.* Item paulo post dat *Salios* Herculi, quos Martis esse non dubium est. [Alii *communem*, humanum, beneficum, φιλάνθρωπον, unde et *communes homines* dicimus. Varro dicit: *Deos alios esse qui ab initio certi et sempiterni sunt, alios qui immortales ex hominibus facti sunt, et de his ipsis alios esse privatos, alios communes; privatos, quos unaquaeque gens colit, ut nos Faunum, Thebani Amfiaraum, Lacedaemonii Tindareum: communes, quos universi, ut Castorem, Pollucem, Liberum, Herculem.* Est et alia ratio, Herculem deum *communem* appellari; nam constat, Herculem hominum commodis tutelaeque serviisse; unde Lucanus (4, 610.): *Terras monstris aequorque levantem, Magnanimum Alciden Lybicas excivit in oras. Date vina*; quia tantum diis superis vina libari decebat.] — 276. *Herculea populus;* Herculi consecrata, qui cum ad inferos descendens fatigaretur labore, dicitur de hac arbore corona facta caput velasse: unde foliorum pars temporibus cohaerens et capiti (*capitis*, *s. ex capitis?*) albuit sudore (al. *abluit sudorem;* Guelf. I. *alba sudore*): pars vero exterior propter inferorum colorem nigra permansit. Et honeste ait: *Pependit populus*, i. e. corona de populo. [Atqui lauro coronari solebant, qui apud aram maximam sacra faciebant, sed hoc post urbem conditam coepit fieri, neque alia fronde circumdat caput praetor urbanus, qui Graeco ritu sacrificat. Sed Poëta ad illud tempus retulit, quo Euander apud aram maximam sacra celebravit. Varro enim rerum humanarum docet in Aventino institutum Lauretum de quo proximo monte decerpta laurus sumebatur ad sacra, quamvis ipse dixerit (E. 7, 61.): *Populus Alcidae gratissima.*] — 278. *Sacer implevit dextram scyphus;* legitur in libris antiquis, Herculem ad Italiam ingens ligneum poculum attulisse, quo utebantur in sacris: quod ne carie consumeretur, pice oblitum servabatur, cuius magnitudinem [et religionem simul] significat dicendo: *Implevit dextram sacer scyphus.* [Scypho praetor in anno semel vino libabat, neque hoc sine sacra fiebant. Possumus et illud accipere, quod inter munera deorum etiam pocula sunt. Sallustius: *Hi sunt secundum pocula et alias res aureas, diis sacrata instrumenta convivio mereantur.* * — 279. *In mensam laeti libant;* hoc est *date vina volentes.* Quaeritur sane, cur in mensam et non in aram libaverint? Sed apud antiquos inter vasorum supellectilem, etiam

mensam cum aris mos erat consecrari, quo die templum consecrabatur, unde bene ait: *In mensam laeti libant*, quam constabat cum ara maxima dedicatam, ut alibi (2, 764.): *Mensaeque deorum.*] — 280. *Devexo olympo*; inclinato in noctem coelo. — 282. *Pellibus in morem cincti*; aut in morem Herculis, aut certe [secundum morem] sacerdotum: [aut quia Pan Deus Arcadiae pelleus sit; unde Euander.] — 283. *Et mensae* etc.; quia ut diximus [supra] (1, 220.) una carnis fuerat, altera pomorum, [*mensae* autem *secundae*, quae sunt alioquin gratae.] — 284. *Cumulantque* etc.; i. e. reddunt exta. — 285. *Salii*; [Salii sunt] qui tripudiantes aras circumibant. [Saltabant autem ritu veteri armati, post victoriam Tiburtinorum de Vulscis. Sunt autem *Salii* Martis et Herculis, quoniam Chaldaei stellam Martis Herculem dicunt, quos Varro sequitur. Et Tiburtes *Salios* etiam dicaverant. Quidam hos a saltu appellatos tradunt, quos alii a Numa institutos, ut arma ancilia portantes saltarent: ergo bene a saltu appellati; horum numerum Hostilius addidit (*auxit?*): nam duo sunt genera Saliorum, sicut in Saliaribus carminibus invenitur, Collini, et Quirinales a Numa instituti, ab Hostilio vero Pavorii et Pallorii instituti. Habuerunt sane et Tusculani (*Tuscani?*) Salios ante Romanos. Alii dicunt, *Salium* quendam Arcadem fuisse qui Troianis iunctus hunc ludum in sacris instituerit, nonnulli tamen hos a Dardano institutos volunt, qui Samothracibus diis sacra persolverent. Quidam etiam dicunt, *Salios* a Morrio rege Veientanorum institutos, ut Alesus Neptuni filius eorum carmine laudaretur, qui eiusdem regis familiae auctae (auctor) ultimus fuit.] — 288. *Laudes Herculeas*; senes tantum voce laudes Herculis exsequebantur, iuvenes et gestu corporis eius facta monstrabant. [Unde ibi immorandum est, *Hic iuvenum chorus*, ut Salii iuvenibus conveniunt, carmina ad senes pertinent. Et bene *senes* facta Herculis canunt, quorum aetas scire et interesse gestis Herculis potuit, antequam hic ab hominibus transiret ad deos. Sane quaeritur cur huic deo operto capite sacrum fiat. Legitur enim in libris antiquioribus his verbis: *Mihi detecto vertice cuncti Sacrificant.* Id facit observatio ne in aede Herculis eius habitum imitaretur. Signum enim eius operto capite est. Constat autem ante adventum Aeneae in Italiam, aram Herculi consecratam, ab Aenea vero morem operiendorum capitum inductum sicut ait (3, 405.): *Purpureo adopertus amictu.*] *Prima novercae Monstra*; bene *prima*, nam et alia omnia Iunonis insidiis pertulit. Fabula autem hoc habet: Hercules natus est cum Iphiclo Amphitryonis filio; sed cum Iuno duos serpentes immisisset Herculi, Iphiclus de cunis terrore lapsus, suo vagitu excitavit parentes; qui cum surrexissent, viderunt Herculem angentem manibus angues immissos ei novercalibus odiis. — 289. *Eliserit*; praefocaverit. [Et hunc versum iunge, unum est enim *monstra* et *angues.*] — 291. *Troiamque*; ut supra (157.) diximus, Troiam Hercules evertit propter negatos sibi a Laomedonte equos divino semine procreatos, et Hesionae nuptias, quam a ceto liberaverat, [necato patre eius Laomedonte.] Sane Critici frustra culpant Virgilium, quod praesentibus Troianis Troiae laudari introduxit excidium, non respicientes, quia hoc ratio fecit hymnorum, quibus aliquid subtrahere sacrilegium

est. [Alii magis hoc in solatium Aeneae cantatum posse accipi tradunt, nam quod Herculi datur, Graecis aufertur, et potest obliteratus dolor videri praeteritus, quando ad fatalem terram perventum est, sicut alibi ait Aeneas (1, 206.): *Illic fas regna resurgere Troiae*, ut ibi iam dixerat (7, 120.): *Salve fatis mihi debita tellus:* quia expectatus venerat solo Laurenti arvisque Latinis.] *Oechaliamque*; [*Oechalia* civitas in Euboea insula fuit, cuius] Eurytus (Guelf. I. *euristeus*, II. *elichus*) rex Oechaliae Iolem (R. Vos. bis *Ionem*) filiam denegavit Herculi, [victori certamine sagittarum] ante promissam, ideo quod eum fuerat filius dehortatus, dicens ab Hercule et Megaeram uxorem, et ex ea filios interemptos, quod factum fuerat Iunonis instinctu. Unde iratus Hercules propter nuptias sibi denegatas, eversa civitate interemit Eurytum (Guelf. I. *euristeum*, II. *echilum*) et Iolem sustulit. [*Mille*; pro multis.] — 292. *Rege sub Eurystheo*; cuius asperrima imperia sustinuerat Hercules voluntate Iunonis. Nam hoc est quod dicit *Fatis Iunonis*, i. e. voluntate. [Vel certe responsis quae Eurystheo in Herculem dederat: et quidam bono auspicio, *fatis Iunonis*, positum volunt, hoc est quam etiam Troiani gravem sustinent, ut dei iubentur exemplo qui tam multis eius instinctu subiacuerit aerumnis: virtute tamen ad divinitatem pervenerit.] — 293. *Nubigenas*; de Ixione et Nube procreatos Centauros, ut superius (6, 286.) diximus. [Pindarus (cf. Pyth. 2, 78. 82.) ipsum cum equas pasceret incestasse eas, inde Centauros natos dicit.] — 294. *Hylaeumque Pholumque*; Hylaeum Theseus interemit. Pholus vero Herculem suscepit hospitio eo tempore, quo ad expugnandos Centauros est profectus. Lucanus (6, 391.): *Hospes et Alcidae magni Phole.* Unde apparet, per poëticam licentiam nomina esse pro nominibus posita. [Alii *Pholum* non abhorrere a vera historia tradunt. *Pholus* enim dum miratur sagittas Herculis quibus tot Centauros interfecerat, una ex illis in pedem eius decidit, cuius vulnere sanari non potuit.] *Cressia mactas Prodigia*; mactas, bene ad leonem quem interemit refertur. Nam Cretensem taurum non mactavit: sed [cum eum] incolumem ad Eurystheum perduxi[sse]t, [ille eum licet flammas vomuisse dictus sit, inlectus pulchritudine, in Atticam regionem reliquit; qui cum Marathonem vastaret a Theseo postea occisus est.] Uno tamen verbo utrumque saepe concluditur, aliquotiens una pars: ut (12, 435.): *Disce puer virtutem ex me, verumque laborem, Fortunam ex aliis*, [Alii *mactas*, ad Centauros sicut ad Leonem referri volunt.] — 295. *Nemeae sub rupe*; Nemea silva est vicina Thebis, in qua Hercules interemit leonem, [qui Lunae filius et invulnerabilis dictus est. Interemit et alterum leonem apud Cleonas urbem, cuius pellem gestabat intutamen; unde Lucanus (4, 612.): *Ille Cleonaei proiecit terga leonis.*] *Nemeae* autem anapaestus est. Nam et *ne*, et *me* breves sunt; [*ae* autem longa diphthongo.] — 296. *Stygii*; i. e., inferni, quo tempore descendit ad rapiendum Cerberum. — 297. *Ossa super recubans*; aut ad terrorem dictum est: aut certe illud est, quod supra (6, 395.) diximus Cerberum esse terram, quae corpora sepulta consumit. Nam inde Cerberus dictus est quasi κρεοβόρος. Alii pueriliter volunt a Cerbero Amphiarai ossa consumi, qui hiatu terrae [illegible]

Statium [vivus] descendit ad inferos. *Semesa cruento; semensum* non dicimus, sicut nec *ensum:* nam *esum* facit et *comesum.* — 298. *Nec te ullae facies;* facies, i. e. species, more suo; [vel periculorum vices multae, ut (6, 104.): *Nova mi facies,* et (6, 560.): *Quae scelerum facies,* subauditur tamen *terruere.*] *Ipse Typhoeus Arduus, arma tenens.* Et hoc poëtice. Nam si interemit Centauros, quemadmodum etiam Gigantum interfuit praelio, qui ante innumeros annos fuisse dicuntur? [Ergo *non terruit,* pro *non terreret* vel *terruisset,* ut sic: *Nec te Typhoeus ipse terreret.*] — 299. *Non te rationis egentem;* litotes figura. Nam minus dixit, et plus intelligimus. Hoc enim dicit, Prudentissimum te non circumvenit. Et est talis figura, qualis (7, 261.): *Munera nec sperno.* — 300. *Lernaeus anguis;* i. e. Hydra. [*Turba capitum;* aliis amphibolia videtur * si: non te Lernaeus turba egentem capitum anguis, remanet rationis egentem ordinaveris, remanet Lernaeus t. c. c. a. si (sic) est: non eguisti ratione cum te Lernaeus anguis circumstetit capitum turba * Praeter haec quae Herculem hoc loco Poëta fecisse memoravit, alia facta Herculis haec sunt: Superatus aper Erymanthius, post cerva, item Stymfalides aves, quae alumnae Martis fuisse dicuntur, quae hoc periculum regionibus inrogabant, quod cum essent plurimae volantes, tantum plumarum stercorumque de se emittebant, ut homines et animalia necarent, agros et semina omnia cooperirent; unde ovilia Elidensium regis, (inde ab Augea Elid. rege rogatus, bovilia) quae stercore animalium congesto, pestilentiam tam suis quam vicinis regionibus creaverant, immisso Alfeo flumine repurgavit, et regionibus salubritate reddita, ipsum regem negata sibi mercede interemit, unde equos Diomedis Thracis qui humanis carnibus vescebantur abduxit, inde ab Ypolyto (ad Hippolytae) cingulum petendum perrexit, eamque * ablato cingulo superavit. Ad Geryonem autem, sicut iam supra (7, 662.) dictum est, navi aenea navigavit, tergo leonis velificans, ibique primum (al. *cautem*) Orthrum canem Echidnes (Basil. *Mathonae*) filium peremit, deinde Eurytiona pastorem Martis filium novissime Geryonem, cuius abduxit armenta. Item ad Hesperidas perrexit et Anthaeum filium terrae victum luctatione necavit. Inde in Aegypto Busiridem necavit, qui advenientes hospites immolare consueverat, post Prometheum Iovis imperio in Caucaso monte religatum occisa sagittis aquila liberavit. Acheloum etiam fluvium qui se propter Deianiram Oenei filiam certando cum Hercule in formas varias commutabat, mutatum in taurum avulso ab illo cornu, victoria cedere compulit, post Lycum regem qui se apud inferos constituto Megaeram uxorem eius tentaverat, reversus peremit, propter cuius necem Iuno ei insaniam immisit, ut uxorem necaret ac filios, qui post receptam sanitatem cum expiationem parricidii ab Apolline petisset, nec ab eo responsa meruisset, ira concitus cortinam ipsam et tripodem Apollinis sustulit, ob quod iratus Iuppiter eum Omfalae servire praecepit. Cuius finis humanitatis talis fuit, cum Deianiram coniugem per fluvium in quo Nesus (Nessus) Centauros (centaurus) commeantes transvehebat etiam Hercules transvehere vellet, ausus est Nesus occulte Deianiram de stupro interpellare, quod cum Hercules cognovisset Nesum peremit, sed Nesus mo-

riens Deianiram monuit, ut sanguinem suum exceptum servaret, et si quando advertisset Herculem altera femina delectari, sanguine ipso vestem inlitam marito daret, per quam vindicari possit. Sed Deianira cum audisset maritum Iolen Euryti Oechaliensis amare filiam, vestem tinctam Nesi sanguine Lichae (al. *Lycae*) servo dedit ad eum perferendam, qui cum Herculi in Oeta occurrisset, munus uxoris tradidit, quam cum ille Iovi sacrificaturus induisset tanto corporis ardore correptus est, ut non invento remedio pyram construi iuberet, donatisque Philoctetae sagittis, peteret ab eo ut cremaretur, quo facto inter deos relatus est. — 301. *Salve;* hic salve sic dictum est ut alibi, Sis felix; hic divus fidius solus dicitur, quod solus fidem fecit se (*esse se?*) Iovis filium.] *Vera Iovis proles;* nullus enim humano sanguine procreatus tanta perficeret (Guelf. I. *t. prodigia faceret*). — 302. *Dexter adi;* i. e. propitius. *Pede secundo;* omine prospero. — 303. *Super omnia Caci;* i. e., hoc factum laudant ultra omnia. Et sic est dictum, ut [est] (9, 283.): *Et* (V. Guelf. I. *sed*) *te super omnia dona Unum oro.* Et bene quantum ad ipsos pertinet, rem maiorem [et sibi utiliorem] servavere (al. *servare*) post omnia: [quia ita saepe fit, ut ea quae in praesente aguntur, fabulis omnibus postea addantur, et quae expetierant potiora videantur ignotis, et fides habeatur illis quae audierant, et his quae viderant.] — 307. *Obsitus aevo;* aetate involutus, ut [Terentius ait (Eun. 2, 2, 5.)]: *Annis pannisque obsitus.* [Nonnulli *obsitum*, quasi insitum et obsessum et possessum tradunt.] — 310. *Facilesque oculos* etc.; physici dicunt, ex vino mobiliores oculos fieri. Plautus: *Faciles oculos habet;* i. e. mobiles vino. [Hoc etiam Maecenas in Symposio, ubi (cui) Virgilius et Horatius interfuerunt, cum ex persona Messalae de vino loqueretur ait, *aut idem uinor* * (Fabr. *ait: Vinum;* al. *Idem humor;* Bentl. *Id et in vino est,*) *ministrat faciles oculos, pulchriora reddit omnia, et dulcis iuventae reducit bona.*] — 311. *Capiturque locis;* delectatur [locorum pulchritudine, i. e. uno loco diutius retinetur.] — 313. *Romanae conditor arcis;* conditor Pallantei, ubi nunc palatium est: quod non est revera arx, sed tenet rerum omnium principatum. [Et hic subtiliter videtur significare, Romam initium ab Euandro ducere.] — 314. *Haec ut memora indigenae Fauni;* indigenae, i. e. inde geniti, *αὐτόχθονες.* Et sciendum secundum Hesiodi theogoniam (V. Lips. *theolog.*) primo deos genitos, inde emitheos, post heroas, inde homines innocentes, ultimo sceleratos: quem et hic nunc ordinem servat. [Sane sicut supra (7, 47.) dictum est, Faunus Pici filius dicitur, qui a *fando*, quod futura praediceret, *Faunus* appellatus est, quorum etiam responsa ferebantur. Hic Faunus habuisse filiam dicitur omam castita * (*Faunum s. Bonum castitate; s. omnium castissimam*) et disciplinis omnibus eruditam, quam quidam quod nomine dici prohibitum fuerat, *Bonam deam* appellatam volunt. Hos *Faunos* etiam *Fatuos* dicunt, quod per stuporem divina pronuntient: quidam *Faunum* appellatum volunt, eum quem nos *propitium* dicimus.] — 315. *Truncis, et duro robore nati;* hoc figmentum [Homericum est, et] ortum est ex antiqua hominum habitatione, qui ante factas domos, aut in cavis arboribus, aut in speluncis manebant; qui cum exinde

egrederentur, aut suam educerent sobolem, dicti sunt inde procreati. — 316. *Neque cultus erat;* i. e. nullam sui curam habebant. [Alii ad animum referunt, ut Sallustius (Cat. 2.): *Indocti incultique;* alii ad morem hoc est qui neque legibus aut imperio cuiusquam regebantur, quia mos est lex quaedam vivendi, nullo vinculo adstricta, hoc est lex non scripta. Sed hic *cultum*, legem, imperium, dictum volunt. Alii mores pro legibus veluti (1, 264.): *Moresque viris et moenia ponet;* et (7, 204.): *Veterisque dei se more tenentem.*] — 317. *Componere opes;* reservare, ordinare. *Parcere parto;* de die, inquit, vivebant, nec inventa servabant. — 318. *Rami* etc.; cognato quodammodo victu alebantur: aut venatu montium, aut arborum ramis: [hinc enim ali debent ex arboribus nati. — 319. *Primus;* quasi et alius venerit e coelo, sed primus in Italiam venit.] *Ab aetherio* etc.; hoc dicit secundum poëticum morem. Nam Saturnus rex fuit Cretae, quem Iuppiter filius bello pepulit. Hic fugiens ab Iano [rege, qui urbem habuit ubi nunc Ianiculum est,] est susceptus, qui regnabat in Italia; quem cum docuisset usum vinearum et falcis, [et humaniorem victum,] in partem est admissus imperii, et sibi oppidum fecit: [sub clivo Capitolino ubi nunc eius aedes videtur, qui] postea suum repetivit imperium. [Ex hoc et *Saturnalia*, ut essent memorialia vitae quam Saturnus docuerat, qua die simile (simul) et promiscuo victu utuntur servi et liberi. Ideo autem in aede ipsius aerarium Saturni, quod ibi potissimum pecunia servaretur, eo quod illi maxime credatur.] — 321. *Is genus indocile;* pro *indoctum.* Nam *indocile* est quod penitus non potest discere: *indoctum*, quod nondum didicit. Hos autem dicit esse compositos: unde apparet, quia *indocilis* dixit pro *indoctum.* Hoc autem est quod dicit Cicero in primo Rhetoricorum: *Feros adhuc homines magni cuiusdam viri oratione compositos.* — 322. *Legesque dedit;* atqui dixit (7, 204.): *Haud vinclo, nec legibus aequam.* Sed intelligimus, Saturnum dedisse leges, quibus adeo obtemperaverunt, ut iam ita per naturam sine legibus viverent. [Hunc sane Deum et leges recipere, et legibus praeesse docet antiquitas, nam ideo et acceptae a populo leges in aerario claudebantur, quoniam aerarium Saturno dicatum erat, ut hodieque aerarium Saturni dicitur.] *Latiumque vocari Maluit;* bene *maluit.* Nam et Saturnia dicta est: ut (329.): *Et nomen posuit Saturnia tellus.* Et Virgilius *Latium* vult dici, quod illic Saturnus *latuit* [fugiens Iovem. Fabula nota est quod Saturnus filios suos deo progenitos (de Ope genit.) voraverit, cum audisset a filio se regno esse pellendum, et quod ei uxor nato Iove lapidem pro infante obtulerit devorandum.] Varro autem *Latium* dici putat, *quod latet Italia inter praecipitia* (al. *praerupta*, al. *iuga*, al. *loca*) *Alpium et Apennini.* [Quidam ferunt a *Latino* dictum *Latium;* alii ipsum *Latinum* a *Latio.*] — 325. *Sic placida* etc.; ut merito aurea secula crederentur. — 326. *Decolor aetas;* vitiosa [quae decoloraret veteres mores.] In omni enim vitioso corpore inest pessimus color. Et alludit ad naturam metalli, quam cernimus discolorem: nec immerito, supra enim dixerat *Aurea secula:* ideo nunc dixit *Aetas decolor,* [i. e. aurea et ferrea, sicuti Hesiodus dicit. Sane *decolor aetas*, quis ante

hunc?] — 328. *Tunc manus Ausoniae*; omnes terrae habitatores, aut indigenae (al. *incolae*; Guelf. I. *inc. sunt*), aut advenae, aut convenae, [aut incolae sunt;] *indigenae* sunt *inde geniti*, [quos vocant Aborigines Latini, Graeci *Αὐτόχθονας*,] ut [idem] de Faunis dixit: *advenae* de uno loco venientes: ut Saturnus: *convenae* de diversis, ut Ausones et Sicani; [quamvis quidam Ausones cognominatos ab Ausone Ulixis et Circes filio dicant.] Sicani autem secundum nonnullos populi sunt Hispaniae a fluvio Sicori (Guelf. I. *sicoride*) dicti. Lucanus (4, 14.): *Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis* (V. Fabr. al. *amnes*). Hi duce Siculo venerunt ad Italiam, et eam tenuerunt, exclusis Aboriginibus. Mox ipsi pulsi ab illis quos ante pepulerant, insulam vicinam Italiae occupaverunt: et eam *Sicaniam* a gentis nomine, *Siciliam* vero a ducis nomine dixerunt: quanquam Thucydides (6, 2.) dicat, de Sicilia Italum regem venisse, et ab eo esse Italiam appellatam. [Alii sic distinguunt *Sicanae*, et subiungunt: *Saepius et nomen posuit Saturnia tellus*. Semel enim Sicani ex Hispania in Italiam venissé dicuntur; at Italia plura nomina habuit, dicta est enim Hesperia, Ausonia, Saturnia, Vitalia.] — 330. *Immani corpore Tybris*; hic Tuscorum rex fuit, qui iuxta hunc fluvium pugnans cecidit, et ei nomen imposuit; [vel ut quidam volunt a Glauco Minois regis filio occisus est.] Alii volunt, istum ipsum regem latrocinatum esse circa huius fluminis ripas: et transeuntibus crebras iniurias intulisse; unde *Tybris* quasi *ὕβρις* dictus est, *ἀπὸ τῆς ὕβρεως*, i. e. ab iniuria. Nam amabant maiores, ubi aspiratio erat, *s* ponere, [ut *ἑπτὰ*, *septem*, vel *h*, ut *Ἑλένη*, *Helena*. Alii Tiberini (*Tiberinum*, s. *Tiberim*) Iani et Camasenae (Cames.) filium ibi in bello periisse tradunt: Varro *Tybrim* a Tyberino quodam rege Latinorum, quod ibi interierit dictum tradit.] Alii, ut supra (3, 500.) diximus, volunt eos qui de Sicilia venerunt, *Tybrin* dixisse ad similitudinem fossae Syracusanae, quam fecerunt per iniuriam Afri et Athenienses iuxta civitatis murum. Nam quod Livius dicit, ab Albano rege *Tyberino Tybrin* dictum, non procedit; ideo, quia etiam ante Albam *Tybris* dictus invenitur. [Sed hic Alexandrum sequitur, qui dixit, Tyberinum Capeti filium venantem, in hunc fluvium cecidisse, et fluvio nomen dedisse. Nam et a Pontificibus indigitari solet. — 331. *Post Itali*; étiam Euander se Italum dicit.] — 332. *Albula nomen*; antiquum hoc nomen a colore habuit. — 333. *Me pulsum patria*; aut, ut diximus supra, propter parricidium: aut certe oraculorum necessitate compulsum. *Pelagique extrema*; i. e., [aut] per extrema pelagi actum: aut, ut dicit Donatus, per pelagus extrema sequentem, ut *pelagi* adverbium sit, [aut pro in pelago, aut pelagi pericula.] — 334. *Fortuna omnipotens, et ineluctabile fatum*; secundum Stoicos locutus est, qui nasci et mori fatis dant: media omnia, fortunae. Nam vitae humanae incerta sunt omnia. Unde et miscuit, ut quasi plenum ostenderet dogma. Nam nihil tam contrarium est fato quam casus: sed secundum Stoicos dixit. [Alii *fortuna omnipotens*, propter fugam et exilium; *Ineluctabile fatum* autem idcirco ut se sceleris et parricidii crimine purgaret.] — 335. *Egere*; coegerunt, ut quasi ostendat (se) invitum. — 336. *Carmentis nymphae monita*; matris eius (al. *Euandri*) [quae Nicostrate dicta est.

Sed ideo *Carmentis* appellata a suis, quod divinatione fata caneret, nam antique vates *Carmentes* dicebantur, unde etiam librarios qui eorum dicta perscriberent *Carmentarios* nuncupatos. Alii huius comites *Porrimam* et *Postvortam* tradunt, quia vatibus et praeterita et futura sunt nota. Alii etiam *Tyburtem* dictam.] Nymphae autem, maritae dicit. Nam Graece *sponsa* νύμφη dicitur. Haec autem non vere Nympha fuit, sed vaticinatrix. [Alii *Nympham* ideo dictam, quoniam qui res Arcadum scripserunt, tradunt sex feminas ibi fuisse quae Nymphae vocarentur, in queis et *Carmentem*; proprio ergo vocabulo non Epitheto poëtico usus est.] *Auctor*; scilicet oraculorum. — 337. *Monstrat et aram*; [aut] quam [Euander] matri fecit extinctae: [aut *aram* pro monumento; aut ideo *aram*, quia ibi sepulta est, et post excessum dea credita.] Est autem iuxta portam, quae primo a Carmente Carmentalis dicta est: post *Scelerata* a Fabiis CCCVI. (al. CCC. *viris*; al. 306. *viris*; Lips. CCCVII), qui per ipsam in bellum profecti, non sunt reversi. *Vatis fatidicae*; bene addidit *fatidicae*, nam *vatem* et poëtam possumus intelligere. [Lucilius: Nec si te pectore vates Accipiam;] unde solum plenum non erat. Ergo tale est ut illud in Sallustio (Iug. 12.): *In tugurio mulieris ancillae*. Non quia mulieris, statim et ancillae, si autem ancillae, statim et mulieris. — 340. *Quae prima*; quia postea etiam *Sibylla* dixit. — 341. *Nobile Pallanteum*; futurum scilicet, sicut et Aeneadas; [ad sequens enim Romanorum retulit tempus.] — 342. *Asylum Rettulit*; postquam Hercules migravit e terris, nepotes eius timentes insidias eorum quos avus affixerat Athenis, sibi primi asylum, hoc est templum misericordiae collocarunt, unde nullus posset abduci. Quod etiam Statius dicit, ut (Theb. 12, 498.): *Herculeos fama est fundasse nepotes*. Ideo ergo ait: *Quem* (codd. *quod*) *Romulus acer Asylum Rettulit*; hoc est fecit ad imitationem Atheniensis Asyli: quod ideo Romulus fecit, ut haberet advenas plures, cum quibus conderet Romam. Iuvenalis (8, 272.): *Et tamen ut* (R. Vos. *et*) *longe repetas, longeque revolvas Nomen, ab infami gentem deducis* (Vos. *deducit*) *Asylo*. [Sane hoc non ad Euandri personam applicatur quod ipse Aeneae retulerit.] — 343. *Gelida monstrat sub rupe Lupercal*; sub monte Palatino est quaedam spelunca, in qua de capro luebatur, i. e. sacrificabatur; unde et *Lupercal* dictum nonnulli putant. Alii quod illic lupa Remum et Romulum nutrierit. Alii, quod et Virgilius (al. *est verius*), locum esse hunc sacratum Pani deo Arcadiae. Cui etiam mons Lycaeus in Arcadia consecratus est. Et dictus *Lycaeus*, quod [λύκους i. e.] *lupos* non sinat in oves saevire. Ergo ideo et Euander deo gentis suae sacravit locum, et nominavit *Lupercal*, quod praesidio ipsius numinis lupi a pecudibus arcerentur. [Sunt qui dicant hunc Panem; alii deum bellicosum: alii Liberum patrem, eo quod capro ei fit divina res (*fit in d. re?*), qui est hostia Liberi propria. In huius similitudinem intecti cultores eius, cui Lupercalia instituta sunt, quia Deus pastoralis est. Nam Remum et Romulum ante urbem conditam Lupercalia celebrasse, quod quodam tempore nuntiatum illis sit, latrones pecus illorum abigere, illos togis positis cucurrisse, caesisque obviis pecus recuperasse, id in morem versum, ut hodieque nudi currant. Nonnulli pro-

pter sterilitatem hoc sacrum dicunt a Romulo constitutum, ideoque et puellae de loro capri caeduntur, ut careant sterilitate et fecundae sint; nam *pellem* ipsam *capri* veteres *februum* vocabant.] — 344. *Parrhasio* etc.; ordo est: Monstrat Lupercal Panos Lycaei dictum ex more Parrhasio, i. e. ostendit Lupercal Panos Lycaei dicatum ex more Arcadico. Nam *Parrhasia*, Arcadia est. *Dictum;* dicatum, consecratum. *Panos Lycaei; huius Panos*, genitivus est Graecus, et *Panos Lycaei*, sic dictum est, ut Iovis Olympici (codd. *Olympi*), Apollinis Delphici (codd. *Delphorum*). — 345. *Sacri monstrat nemus Argileti; sacri*, execrabilis. Sane *Argiletum*, quasi *argilletum* multi volunt a pingui terra: alii a fabula. Nam Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui cum de eius cogitaret interitu, ut ipse regnaret, Euandro hoc non sentiente socii intellexerunt, et Argum necarunt. Cui Euander et sepulcrum fecit, et locum sacravit: non quod ille merebatur, sed hospitalitatis causa. Bene autem in hac re Euander immoratur, et docet causas, ne apud hospitem veniat in suspicionem. Ergo *Argiletum* ab Argo illic sacrato et sepulto. [Alii *Argum* occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hospite factus esset inimicus. Alii Danaen cum duobus filiis Argo et Argeo quos de Fineo habuit venisse in Italiam, et locum ubi nunc Roma est tenuisse, ibique Argum Aboriginum insidiis interfectum loco nomen dedisse. Alii *Argiletanam portam* appellari, quod eam *Cassius Argillus* sive fecerit sive refecerit, quod ibi *Cassius*, post *Argillus* bello Punico primo sit interfectus ob turbulentam et seditiosam naturam. Alii quod *Argillus* Senator post Cannense praelium suaserit a Poenis pacem postulari, ideo in Senatu captum, domumque eius dirutam et locum *Argiletum* appellatum. Quidam dicunt cum Capitolii, ubi nunc est, fundamenta iacerentur, caput humanum quod Olli (Oli) diceretur, inventum, quo omnes (omine) sollicitatos conditores misisse ad Tusciam ad aruspicem illius temporis nominatum, qui iam indicaverat Argo, filio suo, tributum fataliter esse, ut is locus orbi imperaret in quo illud caput esset inventum. Obvii igitur Argo hi qui missi erant, ubinam esset pater, interrogaverunt, qui cognita causa itineris eorum, omne responsum patris prodidit, monuitque ut caverent, ne ab eo interrogatione deciperentur. Sed cum Legati ad eum pervenissent, et de significatione inventi capitis quaererent, volens ille dominatum orbis patriae suae potens (potius) adscribere, interrogavit: *anne hic*, suum locum ostendens, *invenissent?* Illis negantibus, suspicatus proditum esse responsum, quaesivit an quenquam obvium fecissent, illis simpliciter confitentibus occurrisse sibi iuvenem, tunc aruspex conscenso equo secutus Argum occidit eo loco ubi nunc Roma est, a cuius caede Argiletum: Quamvis haec historia etiam de alio nomine saepe celebrata sit.] — 346. *Testatur locum*; iurat non sua culpa iura hospitii esse violata; [vel in testimonium ducit nomen loci, vel detestatur. — 347. *Tarpeiam sedem*; prolepsis; duo haec enim nomina postea monti indita sunt.] — 348. *Aurea nunc; nunc* ad utrumque pertinet, et ad *aurea* et ad *Tarpeiam sedem.* Nam *Tarpeia sedes* dicta est a Tarpeia virgine. Cum enim Romulus contra Sabinos bella tractaret, et Tarpeio cuidam dedisset arcem tuendam,

filia eius Tarpeia aquatum profecta in hostes incidit: quam cum hortarentur ad proditionem [arcis], illa pro praemio poposcit ornatum manuum sinistrarum, i. e. armillas. Facta itaque arcis proditione, hostes ingeniosa morte promissa solverunt. Nam scuta, i. e. sinistrarum [manuum] ornatum, super illam iacientes, eam luce privarunt, quae illic sepulta Tarpeiae sedi nomen imposuit. — 349. *Relligio;* i. e. metus, ab eo quod *mentem religet* dicta *religio.* — 350. *Dira;* magna, [admirabilis], ut (9, 185.): *An sua cuique deus fit dira cupido?* [*Saxum;* sic appellatur Capitolium.] — 351. *Hoc nemus*; bene ubique *nemus* dixit. Nam tunc aedificia non erant. — 352. [*Quis Deus;* dubitando quis deus adfirmat deum esse.] *Ipsum credunt se vidisse Iovem;* in hoc scilicet nemore. Sane ad illud alludit, quod primi dicuntur Iovi templa [et rem divinam] fecisse: [Aeacus (al. *Cac.*) enim primus in Arcadia templum constituisse dicitur:] nec enim longe sunt a monte (codd. *Iove si loco*) Olympico unde eos dicit Iovem vidisse: et quod ipsi sunt προσέληνοι, (codd. πρωτοσ.) [i. e. ante Lunam creati,] ut [ait] Statius (Theb. 4, 275.): *Arcades astris Lunaque priores;* licet dicat Sallustius, Cretenses primos invenisse religionem: unde apud eos natus fingitur Iuppiter. — 354. *Aegida concuteret*; hic distinguendum. Nam *aegida*, i. e. pellem Amaltheae caprae, a qua nutritus est, in sinistra Iuppiter tenet. [Sane Graeci poëtae turbines et procellas *καταίγιδας* appellant, quod haec mota faciant tempestates. Ergo *nigrantem*, tempestatem commoventem.] *Dextra nimbosque cieret*; et de dextra fulmina commoveret; nam modo *nimbos* pro fulminibus posuit, quae de dextra iacit. Aegidis autem concussio commovet pluvias. [Ergo *Concuteret Aegida*, atque per eam nimbos moveret.] — 355. *Disiectis oppida muris*; unum Iani, aliud Saturni, iam tunc vetusta. — 356. *Monumenta virorum;* hoc sermone ostendit, etiam Saturnum virum fuisse. — 357. [*Ianus pater;* Ianus in Ianiculo habitavit, qui quod una navi exul venit, in pecunia eius ex una parte Iani caput, ex altera navis signata est. — 359. *Dictis*; dubium est, nomen sit *dictis*, an participium.] — 360. *Passimque armenta videbant;* quae post mortem Caci passim nullo timore vagabantur. — 361. *Romanoque foro;* Romanum forum est, ubi nunc rostra sunt. [Sed et hic prolepsin fecit; nam postea sic dictum est.] *Lautis mugire carinis; carinae* sunt aedificia facta in carinarum modum, quae erant circa (R. Guelf. I. Steph. *intra*) templum Telluris. *Lautas* autem dixit, aut propter elegantiam aedificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Curiis veteribus et nutritus in lautis Carinis. [Alii dicunt *Carinas* montem nominatum, quod ager suburbanus ante portas Cariis erat. Alii *lauta loca* legatorum, quae in ea regione instructa accipere consueverant. Alii quod ibi Sabini nobiles habitaverint, quorum genus irridere et *carinare* solebat. *Carinare* autem est obtrectare. Ennius: *Contra carinantes verba atque obscoena profatus.* Alibi: *Neque me decet hanc carinantibus edere chartis.* Alii, quod Romani Sabinis instantibus fugientes, eruptione aquae ferventis et ipsi liberati, et hostes ab insequendo repressi.. * quia (aut q.) calida aqua lavandis vulneribus apta fuit, locus *Lautulus* appellatus est.] — 363. *Victor Alcides subiit*; [Virgilius hic ius pontificale quibusdam videtur

subtiliter tangere, domum enim in qua Pontifex habitat, *regia* dicitur, quod in ea rex sacrificulus habitare consuesset, sicut *flaminia domus*, in qua flamen habitat dicebatur, quod hic ostendit ex persona Euandri, quem facit orantem, ut Aeneas suam ingrederetur domum, non utique profanam, sed sacratam; scilicet quae fuerit hospitium Herculis, illis versibus: *Haec inquit limina victor Alcides subiit, haec illum regia coepit;* quem etiam honore divinae dignationis sociat, adiiciens: *Aude hospes contemnere opes, et te quoque dignum Finge deo:* haec enim dicendo quid aliud agit, quam ut sacratae religionis usum tribuat antisti * (antistiti et) divina communia, utpote quem etiam Pontificali honore nuncupaverat, dicens (470.): *Maxime Teucrorum ductor.* Neque enim quia ductor, eo maximus, sed quia maximus eo omnia * (*om. regit*); regiae autem verius meminit dicendo; *Tecta subibant Pauperis Euandri, Romanoque foro;* quis enim ignorat, regiam ubi Numa habitaverit in radicibus palatii, finibusque Romani fori esse? Victor autem Alcides *subiit*], εὐσυμβόλως, i. e. bonum Aeneae omen ostenditur. [Varro enim Divinarum Lib. IV. *victorem Herculem* putat dictum, quod omne genus animalium decies vicerit: Sed Romae, victoris Herculis aedes duae sunt, una ad portam trigeminam, altera ad forum boarium, cuius commenti causa haec exponitur: Marcus Octavius Hersennus (Eserninus) in prima adolescentia tibicen, postquam arti suae diffisus est, mercaturam instituit, bene re gesta decimam Herculi dicavit; postea cum navigans hoc idem ageret a praedonibus circumventus fortissime pugnavit et victor recessit, quem in somnis Hercules docuit sua opera servatum, cui Octavius impetrato a magistratibus loco, aedem cum signo sacravit, et *victorem* incisis literis appellavit. Ergo Virgilium non tantum ad victoriam praesentem *victorem* dixisse, sed occulte perpetuo eius epitheto usum debemus accipere, quippe quem Romae sub hoc nomine sacratum coli videbat, nam supra ait (203.): *Taurosque hac victor agebat*, cum de pugna eius alia loqueretur. Sane hic *subiit* iuxta usum praesentem accusativo iunxit, cum antiquo more alibi dativo iunxerit; ut (8, 125.): *Progressi subeunt luco. Cepit;* mire dixit, ut alibi (9, 644.): *Nec te Troia capit.*] — 364. *Aude hospes contemnere opes*; bene *aude*, quasi rem arduam et difficilem; [tanquam virtute opus sit animi et ad expellendum amorem divitiarum.] *Dignum finge deo;* compone te [et formam] in similitudinem numinis: [quod iuxta sectam cynicam hospes Herculis suadet. Sane quidam *deo* pro immortalitate dictum volunt.] — 365. *Non asper*; non aspernator, i. e. fastidiosus. — 366. *Angusti* etc.; et (*ex*) contrarietate quaesitus ornatus; ait enim, *Angusti tecti subter* (R. Vos. Guelf. I. II. *super*) *fastigia ingentem Aeneam duxit.* — 368. [*Effultum*; sicut supra (E. 6, 73.) dictum est, apud veteres dicebatur super quod unusquisque iacuisset.] *Pelle Libystidis ursae;* species pro genere. Nam cuiuslibet ferae possumus accipere. [Ideo dicit *Libystidis*, ut ex pretio bestiae aliquid gratiae potuisset ipsis stratis accedere.] — 370. *Exterrita mater;* ideo territa, quia mater. — 371. [*Tumultu;* (ut) Gallicus tumultus.] — 373. *Dictis divinum inspirat amorem;* [i. e. dictis suis addit venustatem, ut amabiliter eius audiatur oratio. Sane Venus] petitur[illegible] filio de adul-

terio procreato, orationem suam ingenti arte composuit: quod etiam Vulcanus ipse testatur dicens (395.): *quid causas petis ex alto?* Non enim aperta est petitio eius: sed longo prooemio perversam amore mariti circumvenit mentem. Ergo quaestionem hanc, quae nascitur ex petitione Veneris impudica, solvimus his modis: Primo, quod Vulcanum amore circumvenit: [nam et post completam orationem statim eum complectitur et molli amplexu fovet:] Deinde quod nacta est occasionem eius temporis, quo Marti arma faciebat, quem fuisse sciebat adulterum: per quod datur intelligi, Vulcanum iam omnem suscipionem et iram, quam habuit circa Venerem, deposuisse, adeo ut arma etiam ipsi fabricaret adultero. Praeterea Vulcanum uxorium fuisse testatur et ipse Virgilius dicens (394.): *Tunc pater aeterno fatur devinctus amore.* Et Statius (Theb. 3, 275.), ubi Martem Venus alloquitur: ut: *At non eadem Vulcania nobis Obsequia, et laesi servit* (Fabr. *servat;* R. Vos. et al. *servi*) *tamen ira mariti.* Nam quod dicit Donatus, potuisse fieri, ut cum Anchisa concumberet Venus, antequam Vulcano nuberet, non procedit. Constat enim, a principio Venerem uxorem fuisse Vulcani. [Sane *divinum τὸ θεῖον* debemus accipere. — 374. *Dum bello Argolici; dum*, postquam. Sane haec oratio rhetorica suasio est, nam principium a verecundia sumpsit, dicendo enim nunquam se molestam antea fuisse, ostendit impetrare debere, praesertim ex eo quod non timuerit petere: *Nunc Iovis imperio Rutulorum constitit oris*: *Ergo eadem supplex venio.* Haec non tantum rogandi, sed etiam impetrandi vim habent, verso tamen ordine, nam primo arma petit, deinde adiuvat exemplo dicendo: *Te filia Nerei* etc. deinde causam: *Aspice qui coeant populi.* Ipsum enim *populi*, multitudinem significat, et quasi non impugnet, sed impugnetur Aeneas, ita pathos fecit dicens: *In me excidiumque meorum*; nam quod a principio arma petit, haec ratio est, quod rem nec magnam, nec difficilem Vulcano petebat, ideo et statim posuit, nam ubi maius aliquid est, ante causa dicenda est, ut praemollitis animis, tunc quod petitur suggeratur.] — 375. *Debita;* fataliter ad exitium destinata. [*Casurasque inimicis ignibus arces*; causa cur non petierit.] — 376. *Miseris;* atqui honestum est, miseris subvenire; sed hoc dicit: Cur te fatigarem pro hominibus fati necessitate perituris? [*Arma rogavi;* argute hic in principio *arma* nominat, ut iam intelligatur quid petitura sit. — 377. *Artis opisque tuae;* duo duobus reddit, *opis*, armis, aut certe idem valet *opis* quod *artis*, hinc *opifices*. — 378. *Incassumve tuos;* ordo est: tuosve labores incassum exerceri volui.] — 379. *Priami* etc.; scimus, quod Paridi tantum debuit; sed hoc (vel) (Guelf. I. *habet aliar.;* Guelf. II *hoc ut et commemoratione*) ad aliarum commemorationem personarum [adduci potest,] ne ex turpi causa Paridi debuisse videatur, [et simul, ut quidam tradunt, pulchritudinis suae Vulcanum admoneret, huius est formae iudicio Iovis coniugem vici.] — 380. *Aeneae* etc. bene post Pergama, post Troianos, post Priami liberos, cum excusatione fit Aeneae commemoratio; dicit enim se eius infelicitate commotam, [ut illud causas habeat, hoc miseratione constat.] — 381. *Iovis imperio*; [i. e. nunc vero, et subdistingue nunc autem Iovis imperio,] ne videretur impudens, si alien

regna deposceret: et hoc latenter dicere videtur, Fave huic, cui etiam Iuppiter favet. — 382. *Eadem*; quae tunc scilicet silui, [quae nihil petii. *Sanctum mihi numen;* si *sanctum* simpliciter accipiatur, leve est *numen.* Ergo *sanctum*, ut *leges sanctas* dicimus, i. e. firmas, a *sanciendo.*] — 383. *Arma rogo;* hic distinguendum, ut cui petat, non dicat, sed relinquat intelligi, [ne foede apud maritum et amorem suum circa Anchisem memoret et susceptum de adulterio filium.] *Genitrix nato te filia Neri;* [hoc est, 'soles hoc praestare matribus, et dicit] Thetidem (codd. *Thetis*) quae Achilli arma impetravit. Et bonis utitur comparationibus dicendo *filia Nerei*, cum ipsa Iovis sit filia. Item uxor Tithonia, cum sit ipsa Vulcani. *Neri* autem, pro *Nerei.* Omnia enim quae in *eus* exeunt hodie, apud maiores in *es* exibant: ut *Nereus*, *Neres: Tydeus*, *Tydes:* et genitivum in *eis* (*is*) mittebant, ut, *Tydeis Nereis* (Tydis, Neris). Sed quia plerumque *s* [supra] in Latinitate detrahitur, remanebat *ei* (*i*). Hinc est *filia Neri*, *Immitis Achilli.* Item in Sallustio: *Ad bellum Persi Macedonicum.* Sic Asper. — 384. *Tithonia coniux;* Aurora [quae petivit] pro Memnone. — 385. [*Aspice qui coeant populi; τὸ αἴτιον.* Ut praesentem ostenderet necessitatem, dicendo autem *populi*, phantasiam fecit.] *Clausis ferrum acuant portis;* [ut ostenderet festinationem;] dixit enim superius (7, 629.): *Quinque adeo magnae positis incudibus urbes Tela novant. In me;* artificiose arma petit etiam sibi profutura: [nisi enim subvenis, iterum vulnerabor.] Nam a Graecis fuerat vulnerata. Unde est (10, 29.): *Equidem credo mea vulnera restant.* — 388. *Cunctantem*; scilicet de promissione, quam (codd. *q. rem*) per amplexum suum immisso amore persolvit. — 389. *Accepit solitam flammam;* [vel quasi maritus, vel] alludit ad rem naturalem. Namque ideo Vulcanus maritus fingitur Veneris, quod Venerium officium non nisi calore consistit. Unde est (G. 3, 97.): *Frigidus in Venerem senior.* — 390. *Labefacta per ossa;* si ossa labefecit, quanto magis animum? — 391. *Atque olim;* fere ut solet. Nam non est adverbium temporis. — 392. *Ignea rima micans;* i. e. fulmen, cuius naturam expressit. Namque nubes vento coactae plerumque rumpuntur, et ex se fulmen emittunt. [Quamvis philosophi fulgura et tonitrua simul exprimi dicant. Sed illud celerius videtur, quia clarum est, tonitrua autem ad aures tardius pervenire. Alii *Rima micans*, fulgetram dicunt, et hoc ad velocitatem amoris, qui momento Vulcanum percussit.] — 393. *Formae conscia coniux*; intellexit, se dolis et (al. *se sola*) pulchritudine pervertisse mentem mariti. [Alii duabus rebus Venerem volunt maritum aggressam: dolis et pulchritudine, et volunt melius, *dolis* et *formae conscia*, quam *laeta;* et *formae* melius dativo casu quam genitivo.] — 394. *Devinctus;* hoc sermone ostendit, eum posse cuncta concedere. — 395. *Ex alto;* [mirum; et hoc libenter, et olim de (et solide) promittendis * et utitur] argumentatione longe repetita. [Est autem de usu dictum, Cicero primo libro ad Brutum: *Si Pompeius non ex alto peteret, et multis verbis me iam hortaretur.* — 397. *Tum quoque*; sicut nunc; et *tunc quoque* bis audiendum. *Teucros armare fuisset;* per Teucros Aenean debemus accipere [illegible] Venus ante ait, Arma rogo, et subiungendo Genitrix [illegible]

similitudinem significat Aenean. Ergo Poëta aliud dicendo, aliud dedit intelligi. Sane *fuisset*, in proximum (in proximo) repetitum decorum addidit. — 398. *Nec pater omnipotens;* notandum quod hic Iovem a fatis separat cum alibi iungat, ut (3, 375.): *Sic fata deûm rex Sortitur.* Sed hanc imminentium malorum dilationem Etrusci libri, primo loco a Iove dicunt posse impetrari, postea fatis, unde et hic sic ait: *Nec pater omnipotens, nec fata vetabant.*] *Nec fata vetabant Stare;* atqui supra (375.) ait *debita.* Sed sciendum, secundum artis aruspicinae libros et sacra Acherontia (R. aeruntia, al. *arunt.*; Vos. Guelf. I. *acheruntia*), quae Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri. Ergo non est contrarium. Nam fata differuntur tantum, nunquam penitus immutantur: quod etiam Iuno dicit, ut (7, 314.): *Atque immota manet fatis Lavinia coniux, At trahere atque moram tantis licet addere rebus.* — 400. *Si bellare paras;* quia dixerat: *In me excidiumque meorum.* [Quidam hunc sensum illi iungunt: *absiste precando Viribus indubitare tuis;* cetera enim per parenthesin dicta sunt.] — 401. *Possum promittere curae;* quicquid [in me] curae est, i. e. officii et sollicitudinis. — 402. *Liquido electro;* [aut liquefacto aut] puro: et secundum Plinium in Naturali Historia (37, 2, 11.), tria sunt electri genera: unum ex arboribus, quod *succinum* dicitur. Aliud quod naturaliter invenitur, tertium quod fit de tribus partibus auri et una argenti: quas partes etiam si naturale resolvas invenies. Unde errant qui dicunt, melius esse naturale. Electri autem natura probatur veneno, quo recepto et stridorem emittit, et varios ad similitudinem (Steph. Guelf. II. Lips. *dissim.*; Guelf. I. *ad indissim.*) [arcus coelestis] reddit colores. [Et ad lumina in convivio clarius auro et argento lucet.] — 403. *Animaeque valent;* [fabrica Vulcani duobus constat, ventis, et flatu, hic ergo *animae*, pro spiritu, quo fabriles folles inflari solent, i. e.] venti, ἀπὸ τῶν ἀνέμων. Horatius (Carm. 4, 12.): *Impellunt animae lintea Thraciae.* Unde et *anima* dicitur, quae secundum aliquos *ventus* est. Ut (4, 705.): *Atque in ventos vita recessit.* — 404. [*Ea verba locutus;* quidam humiliter dictum accipiunt.] *Precando Viribus indubitare tuis;* i. e. dubitare. Nam *in* vacat, et hoc dicit: Precum nimietas postulationis significat dubitationem. [Sane *indubitare*, quis ante hunc?] — 406. *Coniugis infusus gremio;* hoc est, ante concubuit, et sic quievit. Probus vero et Carminius propter sensum cacephaton *infusum* legunt, ut sit sensus: Dormiit cum coniuge dormiente, i. e., petiit soporem infusum, etiam in coniugis gremio. [Alii *infusus* legunt, ut significetur coisse illos, et sic sopitos, et volunt esse emphasin coitus, nam *infusum gremio soporem* nihil esse dicunt: multi autem cacephaton accipiunt, ne duo epitheta videantur *placidum* et *infusum*. Alii figurate accipiunt *placidum per membra*, pro eo quod est *placidum membris.* Et *per membra* potest ambiguum videri, Vulcani an Veneris.] — 408. *Curriculo;* tempore modo: alias loco, alias officio. [Cicero in Oratore (3.) pro loci spatio: *Haec sunt curricula ac spatia multiplicium variorumque verborum.* Et multi sic distinguunt: Inde ubi prima quies medio iam noctis abactae, Curriculo expulerat somnum, cum femina primam Ci

tolerare colo vitam, tenuique Minerva impositum. Nam *quies curriculo expulerat somnum* cum paene nihil est: quid enim est *quies* nisi *somnus?* aut ut sit aliquid, non est abstemia matrona illa dum surgit, quia est tiata * (q. festinat) maxime; aut *tolerare colo vitam, tenuique Minerva Impositum.* Et hic distinguitur, quid enim est *Impositum cinerem?* cum illud sit pulchrius, cui castitas imposuit lanificio tolerare vitam, ut sequatur: *Cinerem et sopitos suscitat ignes*, ut alibi (542.): *Et sopitas ignibus aras Excitat.*] — 409. *Colo;* hunc sequimur: nam *huius coli* dicimus, non ut Statius, *huius colus*, [in VI. Thebaidos (380.): *Extrema iam fila colu datus ordo senectae.* Et in III. (241): *Nigraeque sororum lustravere* (Fabr. *intrav.*) *colus.*] *Tenuique Minerva;* non filo tenui, [i. e. subtili artificio,] sed parvo pretio lanificii, [i. e. tenuiter et exiliter victum praebente.] Et alii hic distinguunt, et subaudiunt *mos est*, aut *placet:* ut sit sensus: Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva mos est, vel placet: et sic inferunt: *Impositum cinerem, et sopitos suscitat ignes.* Ut econtra Horatius (Carm. 2, 1.): *Incedis per ignes suppositos cineri doloso.* Alii sic legunt: *Tenuique Minerva* (R. *Minervam;* Fabr. *Tenuitque M.*) *Impositum:* [quasi fato datum,] hoc est, cui haec necessitas est fataliter data. — 411. *Noctem addens operi;* per transitum ostendit, noctem esse partem diei. — 412. *Exercet penso;* fatigat. Terentius (Andr. 1, 1, 47.): *Primo haec vitam parce, ac duriter agebat.* Hinc ergo traxit Virgilius, ut diceret: *Castum ut servare cubile* [*Coniugis*, i. e., ne cogatur propter paupertatem pudorem deserere.] — 414. *Ignipotens; Vulcanus*, ut diximus (1, 175.) ignis est: et dictus *Vulcanus* quasi *Volicanus*, quod per aërem *volet.* Ignis enim e nubibus nascitur. Unde etiam Homerus dicit, eum de aëre praecipitatum in terras, quod omne fulmen de aëre cadit: quod quia crebro in Lemnum Insulam iacitur: ideo in eam dicitur cecidisse Vulcanus. *Claudus* autem dicitur, quia per naturam nunquam rectus est ignis. [Hoc enim ex Homero tractum est, ubi dicit (Il. α, 590.): Ἡ δὲ γάρ με κ. τ. λ. *Nec tempore segnior illo;* bene comparationis similitudini duo reddidit, festinationem et industriam.] — 415. *Ad fabrilia surgit;* dura et ex contrariis epithetis fecit ornatum, dicens: *Mollibus e stratis surrexit ad opera fabrilia.* — 416. *Insula* etc.; physiologia est, cur Vulcanus in his locis officinam habere fingatur inter Aetnam et Liparen, scilicet propter ignem et ventos quae apta (R. *accepta*) sunt fabris. *Aeoliam* autem *Liparen* ideo, quia una est e illis septem insulis, in quibus Aeolus imperavit. — 418. [*Exesa caminis; exesa ad usum caminorum*, qui sunt Cyclopum, an *caminis exesa* pro *ignibus exesa?*] — 419. *Antra* etc.; magnitudinem ictuum ostendit, quibus etiam vicini montes resultabant: aut certe *Aetnaea* quasi Aetnae dixit. — 420. *Auditi* etc.; et hoc breviter significavit, [i. e. referentes gemitus audiuntur, non enim prius audiuntur, et postea referunt gemitus: potest et bis intelligi, audire eos primum cum eduntur, postea per Echo cum venerunt in eos locos, ex quibus repulsi vocis imaginem referunt] — 421. *Stricturae chalybum; strictura est* terra ferri in massam coacta. *Chalybes* autem proprie populi sunt, apud quos nascitur ferrum: ut ipse (G. 1, 58.): *At Chaly-*

bes nudi ferrum, virosaque Pontus Castorea. Unde modo *Chalybum* posuit *stricturas* pro ferri massis. — 423. *Hoc tunc*; i. e. huc tum: et *hoc* pro *huc* posuit secundum antiquum morem. Nam antea, *hoc* adverbium loci fuit, quod nunc abolevit. Nam crebro in antiquis lectionibus invenitur, sicut in epistolis probat Verrius Flaccus exemplis, auctoritate, ratione; dicens, in adverbiis pro *u*, *o* plerumque maiores ponere consuetos: et sic pro *huc*, *hoc* veteres dicere solebant: sicut pro *illuc*, *illo* dicimus. Unde etiam *hoc*, *o* longum esse apparet, sicut *illo* dicimus, quod pro *illuc* ponitur. — 424. [*Ferrum exercebant*; oeconomia.] — 425. *Brontesque*; quid facturi sint ex nominibus docet. Nam *Brontes* a tonitru dictus est, [ἀπὸ τῆς βροντῆς.] *Steropes*; a fulgetra, ἀπὸ τῆς στεροπῆς. *Pyracmon* vero, qui nunquam a calenti incude discedit, ἀπὸ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ἄκμονος. Nam πῦρ ignis est, ἄκμων incus. *Nudus membra*; per hunc etiam ceteros nudos fuisse significat. — 426. *Informatum*; in quandam formam designatum et compositum. Dicit autem, in fulmine partem non perfectam, partem iam politam fuisse. [*Manibus*: deest *In*, ut sit *in manibus*.] — 427. *Toto* etc.; *toto coelo*, i. e. ab omni parte coeli. Nam dicunt physici, de sedecim partibus coeli iaci fulmina. *Quae* autem, [pro] qualia: ut (9, 471.): *Hunc ego te Euryale aspicio*, i. e. talem. Ergo hoc dicit: Faciebant fulmen in eorum similitudinem, quae Iuppiter iacit toto coelo, hoc est de diversis partibus coeli, scilicet sedecim. — 428. [*Deiicit*; quibusdam videtur humiliter dictum: alii *de* pro *valde* accipiunt, sicut diximus *deamo* pro *valde amo*.] — 429. *Tres imbris torti radios*; constricti et coacti in grandinem. Statius (Theb. 1, 352.): *Sicco* (R. V. Lips. Guelf. I. II. al. *siccos*) *quos asper hiatu* (V. Lips. Guelf. I. *hiatus*; Guelf. II. *hiatum*) *Praesolidat Boreas*. Et sciendum, hoc eum velle ostendere, toto anno iaci fulmen. Nam per has periphrases tempora ostendit anni totius, quae et quattuor esse et ternos menses habere manifestum est. Unde dicit: *Tres imbris torti radios*: hoc est grandinis, quae abundat per hiemem. *Tres nubis aquosae*; hoc est veris, quo tempore nimiae sunt pluviae: ut (G. 1, 313.): *Et ruit imbriferum ver*. *Rutuli tres ignes*; hoc est aestatis. *Et alitis austri*; i. e. Autumni, quo ventorum crebra sunt flamina. Et prudenter his omnibus naturam exprimit fulminis: quod necesse est, ut per nubes nascatur et ventos. [Nam alibi ait (2, 649.): *Fulminis afflavit ventis et contigit igni*. Et bene in materiam fulminis vertit ea ex quibus fulmen nascitur, nubem, imbrem, ventum; nam ut Physici volunt cum nubes ventis vehementer agitatae sunt, sic incalescunt ut accendantur. Sane fulmen triplici praeditum potestate est: Est ostentatorium, peremptorium, praesagum: ostentatorium est quo terror incutitur, ut *Fulgores nunc horrificos, sonitumque metumque*. At cum dicit *Flammisque sequacibus iras*, peremptorium docet. Praesagi autem sic meminit (10, 175.): *Tertius ille hominum divumque interpres Asylas, Cui pecudum fibrae, coeli cui sidera parent, Et linguae volucrum, et praesagi fulminis ignes*. Nonnulli vero manubias fulminis, his numinibus, i. e. Iovi, Iunoni, Marti, et Austro vento adserunt attributas, quod hoc loco ostendunt: nam cum dicit *Tris imbris torti radios*, Iovem significasse intelligitur,

cum vero *Tris nubis aquosae*, Iunonem intelligit, cum autem *Rutuli tris ignis*, Martem, et sic adiectum *Alitis aliis* * *ventis* (*Alit. Austri venti*). Alii ideo ternorum radiorum volunt mentionem factam, quia fulmen ni * trisulcum est: aut enim gerebat incenditur, aut disclina * (aut en. afflat, aut incendit, aut dissipat) et *imbris torti radios* pro *tortos radios*; *torti* autem, elementis; et hoc verbo frequenter utitur, quotiens vim aliquam vult exprimere, ut (9, 671.): *Torquet aquosam hiemem*, et (4, 208.): *An te genitor, cum fulmina torques.*] — 431. *Fulgores nunc terrificos*; quas fulgetras dicunt. *Sonitumque metumque*; [non quem habeant, sed quem inferant, et] per *sonitum*, tonitrua ostendit: per *metum*, fulgetras. Et hunc ordinem sic posuit, ut hominibus videtur. Nam re vera prior est collisio nubium, unde ignis emanat (al. *emicat*). Nos autem ideo prius fulgetras videmus, quam tonitrua audiamus, quia velocior oculorum quam aurium sensus est. — 432. *Sequacibus*; persecutricibus, [quoniam rapax natura ignis est, et ordo est: *Irasque flammis sequacibus.* — 433. *Currumque rotasque*; nova locutio *currum et rotas instabant.* Nec nos moveat, quod in domo Vulcani Marti currus fabricatur, eo enim absente fabricabatur.] — 435. *Aegidaque horriferam*; *Aegis* proprie est munimentum pectoris aereum, habens in medio Gorgonis caput: quod munimentum si in pectore numinis fuerit, *Aegis* vocatur: si in pectore hominis, sicut in antiquis imperatorum statuis videmus, *lorica* dicitur. *Turbatae*; [vel concitatae et iratae, vel] pro *turbantis.* Nam timuit Homoeoteleuton, et fecit supinam significationem. Alii ad fabulam referunt, quia dicitur in bello Gigantum arma perdidisse turbata, ut quasi ipsa nunc reparet, cuius dicti nullus auctor invenitur idoneus. — 436. *Squamis* etc.; Aegida horrifeam aureis squamis serpentum certatim polibant. Alii volunt, re vera de corio serpentum dicere eum arma esse levigata. — 437. *Connexosque angues*; Gorgonis scilicet capiti. *Desecto vertentum lumina collo*; aut sua lumina circumferentem, et mortis indignatione quaerentem, quorum se interitu posset ulcisci; aut certe intuentum lumina in saxa vertentem. [Aut horrore ao aliorum oculos avertentem, ne cum periculo videretur.] Hoc utem caput ideo Minerva fingitur habere in pectore, quod illic st omnis prudentia quae confundit alios, et imperitos ac saxeos omprobat. [*Ipsamque in pectore divae*; hoc est quae in pectore ponatur. — 438. *Desecto vertentem*; quomodo vertentem? . e. secto collo non sua lumina vertentem, sed immutantem eoum faciem qui hanc vidissent: aut vertentem dixit lumina, adversa habentem, ut habuit cum secaretur ei collum, et quaeret aspectibus vindicari.] — 439. *Tollite cuncta, inquit*; vile t, quod plerique dicunt, propter arma Martis iratum esse Vulnum, praesertim cum et arment Minervam et fabricent fulina Cyclopes: et Vulcanus dixerit, *Cuncta tollite.* Ergo *tollite*, t differte (Guelf. I. *auf.*) est, aut celerius terminate. *Coeptosie averte labores*; quia dixerat: *His informatum manibus iam rte polita Fulmen erat.* — 440. *Aetnaei Cyclopes*; ut (3, 678.): *inaeos fratres.* — 441. *Nunc viribus usus*; [hoc est,] nunc vestrarum virium exercitium, i. e. tempus est exercendae viris circa arma viri fortis. [Et sic dictum est ut dicimus: *opus*

est viribus; et hoc quidam non ad difficultatem operis, sed ad celeritatem referunt. — 442. *Rapidis*; latis.] *Arte magistra;* ambitiosius quam si *magistri* diceret, [et] rem personae in artem transtulit: ut si dicas: *opus est peritia medicinae*, non *medici*. — 443. *Praecipitate moras;* praecipitanter, i. e. festinanter abiicite. *Nec plura effatus;* sicut festinantem decebat. — 444. *Ocius incubuere;* quam ille praeceperat. *Pariter;* pari modo [dicitur et pro similiter et pro simul.] — 445. *Sortiti;* diviserunt inter se laboris officium: ut (3, 510.): *Sortiti remos*. — 446. *Vulnificusque Chalybs;* populum apud quos (al. *quem*) nascitur pro ferro posuit. Et *liquescit* dixit proprie. Nam ferrum non [semper] solvitur, sed mollescit. — 447. *Informant;* designant. *Ingentem* autem et magnitudine, et soliditate. Nam et *clypeum* dixit, qui magnitudine corpus furatur. Unde et *clypeus* dictus est ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. Et dicturus est: *Septenosque orbibus orbes Impediunt.* I. e. veluti septem scuta facta in unitatem connectunt. — 449. [*Ventosis;* ventos gignentibus, aliter (G. 1, 206.): *Ventosa per aequora vectis*, qui ventis turbentur.] — 450. *Accipiunt redduntque;* iungendum; uno enim eodemque tempore partim reddunt, partim ventos accipiunt. *Stridentia tingunt;* tingendo stridere faciunt. —. 451. [*Aera lacu;* amat lacum pro aqua ponere. — 452. *Illi;* quidam pro *alii* accipiunt.] *In numerum*; in ordinem: ut (E. 6, 27.): *Tunc vero in numerum Faunosque ferasque videres Ludere.* — 453. *Forcipe; forfices* sunt quibus incidimus: *forcipes* quibus aliquid *forvum* tenemus, quasi *forvi capes*. Nam *forvum* est calidum. Unde et *formosos* dicimus, quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat. [Has tamen *forcipes* in Medicinalibus Graeci ἀρδιοθῆρες appellant, quibus solent in bello vulneratis spicula extrahi.] — 454. *Dum haec properat;* hoc est properanter facit: et est honesta elocutio. *Aeoliis;* nam, ut diximus, Vulcania una est de septem Aeoliis, [in quibus Aeolus regnavit.] *Lemnius;* quia in Lemnum insulam, ut diximus, cecidit, [vel] a Iunone propter deformitatem deiectus, quam aërem constat esse ex quo fulmina procreantur. Ideo autem Vulcanus de femore Iunonis fingitur natus, quod fulmina de imo aëre nascuntur: quod etiam Lucanus (2, 269.) dicit: *Fulminibus terrae propior succenditur* (R. *succed.;* Vos. *succidit.*) *aër*, *Pacem* (Guelf. I. *quod et*) *summa tenent.* — 456. *Volucrum sub culmine;* potest et generaliter accipi *volucrum* quarumvis [quae matutino sonant]: potest et specialiter, ut hirundinum, [potest et gallorum, quas omnia propter sermonis humilitatem vitavit.] — 458. *Tyrrhena vincula*; Tusca calciamenta. Et dicit crepidas, quas primo habuere Senatores, post equites Romani, nunc milites. [Alii calceos senatorios volunt, quia hoc genus calciamenti a Tuscis sumptum est.] — 459. *Tegeaeum ensem;* Arcadicum gladium. [Totum hoc ex Homero (Od. β, 2.): Ὤρνυτ' ἄρ κ. τ. λ.] — 460. *Demissa* etc.; a sinistro humero pellem demissam habuit, quam retorquens et in dextram revocans partem se amiciebat. — 461. *Gemini custodes;* hoc et in Homero lectum est [de Telemacho Ulixis filio ἐν τῷ β (10.): Βῆ ῥ' ἴμεν κ. τ. λ.] et in historia Romana (*Sallustii?*) quae ait: *Syphax inter duas* (Lips. R. V. *duos*) *canes* (Lips. *canens*) *stans Scipionem appellavit.* — 464. *Ser-*

monum memor; scilicet promissi auxilii, ut (171.): *Auxilio tutos dimittam, opibusque iuvabo. Heros*; hoc nomen non tantum praesentis est virtutis, sed et praeteritae. Unde est, quod Euandrum Heroem dicit, cum sit virtutis emeritae: plerumque *heros* et generis est. — 465. *Matutinus agebat*; rem temporis ad personam transtulit. — 467. [*Iungunt dextras*; sic enim se antiqui salutabant.] — 468. *Licito tandem sermone*; *tandem*, quia amborum desiderio nox fecerat moram, [vel *tandem*, dato secreto. — 470. *Maxime Teucrorum*; dicendo *maxime*, subtiliter ostendit, eum Pontificis maximi et scientiam et potestatem habere.] — 471. *Nunquam res equidem* etc.; satis mature *equidem* dixit, i. e. *ego quidem* Troiam te vivo victam non arbitror, quantum est in opinione mea. — 472. *Pro nomine tanto*; pro tui nominis gloria. — 474. *Et murum circumsonat armis*; et brevitatem sui ostendit imperii et hostilem necessitatem: ob quam se penitus exarmare non poterat. *Amni* autem *claudimur Tusco*, ideo dixit, quia ipse fuit Romani finis imperii. Iuvenalis (8, 264.): *Et quae Imperii fines Tyberinum virgo natavit.* [*Hinc Rutulus premit*; hoc est (146.): *Gens eadem quae te crudeli Daunia bello Insequitur.*] — 475. *Sed tibi ego*; artificiose agit, ut et[iam] quae monstrantur auxilia ipsius esse videantur. *Ingentes* autem *populos*, non sine causa dixit. Nam Tuscia duodecim Lucumones habuit, i. e. reges, quibus unus praeerat. Unde est (10, 202.): *Gens illi triplex populi sub gente quaterni.* — 476. *Quam fors inopina*; hoc beneficium casus praestat, qui efficit ut eo tempore quaeras auxilium, quo Tyrrheni ducem requirunt. — 477. *Fatis huc te poscentibus affers*; perge illuc poscentibus fatis; nam talis est sensus. Si legeris *affert* (V. R. Guelf. I. *afferet*, Vos. *adfer*), similiter iungit fortunam fato: ut supra, ubi ait (334.): *Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum.* Si autem legeris *affers* (V. *adferes*, R. Vos. *adfer*), sensus erit talis: Fati necessitate factum est, ut venires: fortunae beneficium, ut illi ducem requirant. Legimus ergo et *affert* (V. *adferes*, R. *adfert*, Guelf. I. *afferet*) et *affers*. — 478. [*Haud procul hinc*; ut ire ei facile persuadeat.] *Saxo colitur fundata vetusto*; antiquo opere: ut (3, 84.): *Templa dei saxo venerabar structa vetusto.* — 479. *Urbis Agyllinae sedes*; quae nunc Caere dicitur. *Lydia quondam Gens*; *quondam insedit*, non *quondam bello praeclara*; nam etiam tunc florebat. Sane etiam supra (2, 781.) diximus, Maeoniam provinciam esse, cuius dum brevitas duos fratres Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus [est et] partem Italiae tenuit, et *Tyrrheniam* nominavit. Hi diu piraticam exercuerunt, ut etiam Cicero in Hortensio docet, cum captivos novis poenis affligerent, occisorum eos religantes cadaveribus: quod Virgilius dat Mezentio, sciens lectum esse de gente Tyrrhenorum. Sane illo tempore *Tyrrheni* dicti sunt: postea *Tusci*, ἀπὸ τοῦ θύειν. *Lydi* autem a Lydo regis fratre qui in provincia remanserat: [et *Lydia provincia*, positivum, *Lydia gens*, derivativum pro Lydia * (Lydica). Sane hanc *Agyllinam* quidam a Pelasgo conditam dicunt, alii a Telegono, alii a Tyrrheno Telesi filio. *Insedit* autem secundum Sallustium: *Montem sacrum atque Aventinum insedit.* — 482. *Saevis tenuit Mezen-*

tius armis; unde illi magis indigni iniuriis quorum persona laudata, et hoc positum est ut ostendatur, an utile illis sit iungi Aeneae.] — 483. *Quid memorem infandas caedes*; figura oratoria quae Paralepsis vocatur. Cicero: *Nam illa nimis antiqua praetereo. Effera*; cruenta (vel intolerabilia). *Dii capiti ipsius*; ut est (2, 190.): *Quod dii prius omen in ipsum Convertant.* [Quando enim volumus exprimere indignitatem rei, quasi commoti avertimus orationem, ut (6, 529.): *Dii talia Graiis.* — 485. *Mortua quinetiam*; quod supradictum est, quod Cicero etiam in Hortensio de Tuscis dixit.] — 487. *Tormenti genus*; exclamatio est inventi supplicii, [et detestatio.] *Sanie taboque*; *sanies*, mortui est: *tabo*, viventis scilicet sanguinis. — 489. [*At fessi*; cum essent fessi, tandem circumsistunt.] — 493. *Confugere*; confugiebat: et ut diximus (2, 132.), historicus stilus est. *Defendier*; *defendi*, i. e. *defendebatur.* Et vertit historiam. Nam ut diximus, Turnus magis confugit ad Mezentium. — 495. [*Ad supplicium*; bene, non ad bellum.] *Praesenti Marte reposcunt*; sine aliqua dilatione. — 496. [*His ego te Aenea ductorem*; quasi grande incrementum.] *Addam*; aut dabo: aut re vera addam habentibus Tarchontem. [*Toto namque fremunt*; vel praeterita narrat, vel coniectura est, utrum velint qui cessant.] — 498. *Longaevus aruspex*; argumento aetatis vult doctum videri. [Quibusdam sane displicet quod aruspicis nomen non addiderit, cuius aetatem auctoritatemque designat. — 500. *Flos veterum*; Ennianum.] — 503. *Optate duces*; votis scilicet. [Vel certe *expectate*, legite.] — 504. *Hoc acies campo*; quasi iam in bellum parati. [*Subiungere*; coniungendo subiungere.] — 505. *Regnique coronam*; insigne: non re vera coronam quam Tusci reges nunquam habuerunt. Ergo species est pro genere. — 506. *Mandatque insignia*; aut mittit insignia, i. e. omnia ornamenta regalia. Aut re vera [ipse Tarchon oratores ad me misit coronamque cum sceptro regni.] *Mandat insignia*; i. e. magna, ut *Castris succedam et capessam regna Tyrrhena.* [Alii *insignia* pro fascibus qui ad Romanos a Tuscis translati sunt; aliud est enim *insigne* singulari numero, aliud *insignia*, in quibus vestis et sella regia accipi potest; vel *mandat*, tradit, ut dicimus *mandari magistratum.* Sallustius: *Ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.*] — 508. *Sed mihi tarda gelu*; occurrit tacitis quaestionibus, dicens, se non isse propter aetatem senilem: filium vero propter mixtum genus per originem matris. Unde Aeneam dicit ire debere, cui et aetas et origo regna concedunt. *Seclisque effeta senectus*; notandum, dicta *secula* etiam in uno homine secundum eos qui dicunt, *seculum* triginta annos habere. Nam alii volunt centum et decem (Lips. CXX.): alii mille annis putant *seculum* contineri. — 509. *Invidet imperium*; bona elocutio, ut (7, 58.): *Liber Pampineas invidit collibus umbras.* — 510. [*Mixtùs matre Sabella*; pro, duplici genere natus. — 511. *Partem patriae traheret*; sic dixit *traheret*, quomodo dicitur *originem ducere. Et annis*; ad se retulit. — 512. *Generi fatum indulget*; ad Pallanta retulit.] *Quem numina poscunt*; ut: *Externos optate duces.* — 513. *Italûm fortissime ductor*; εὐσυμβόλως iam ductorem Italiae vocat Aeneam. — 514. *Spes, et solatia*; *spes*, quia multa sibi de eius

virtute promittebat pater, *solatium* (*solatia*), quia, amissa coniuge, unici filii utebatur solatio. [Est autem *solatium*, praesentis diminutio tristitiae.] — 515. *Tolerare*; quasi rem asperam et difficilem. [Et per hoc significat nondum eum sufficere, ut intelligatur quid nolit, nam et paternam sollicitudinem servat, et heroicam virtutem, et ideo non vult simpliciter dicere, nondum debere puerum pugnare, sed verecunde *Sub te tolerare magistro.*] — 517. *Miretur;* imitetur. Lucanus (9, 807.): *Miratoremque Catonis*; [i. e. imitatorem.] Optima enim ingenia necesse est, ut ea, quae mirantur, imitentur. — 519. *Suo nomine*; bene in omnibus filii gratiam facit: [maluit enim munus suum cum persona eius dividere, quam suo nomine totum dare.] Namque dicit, dat tibi Pallas milites ducentos suo nomine: ipse vero a me accipies (al. *accipiet*, *accipiat*, R. *accipient*) ducentos. — 520. [*Defixique ora tenebant;* aut tacebant: ut (G. 4, 483.): *Tenuitque inhians tria Cerberus ora:* aut stupebant.] — 522. *Tristi cum corde;* propter brevitatem auxiliorum. [*Putabant;* figura per tempora; *putabant*, quasi putassent, nisi signum dedisset; aut certe *putabant*, cogitabant. Unde et arbores *putari* dicuntur, quia diu deliberatur, quid eis adimi debeat, quid relinqui: *Putare* est et discernere, et in partes redigere, inde *disputare.*] — 523. *Coelo aperto;* sereno, ut (G. 1, 393.): *Et aperta serena Prospicere*, [in eo est enim quod (quid) aperti *.] — 524. *Improviso;* nullum enim indicium praecesserat nubium. [*Vibratus;* proprium telorum ad fulgura transtulit.] *Fulgor*; i. e. fulgetra. [Et tria genera *fulgoris* esse dicuntur, unum *Consiliarium*, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur; alterum *auctoritatis*, quod evenit re gesta, quod probet; tertium *statum* est, ubi nec novi quicquam gessimus nec cogitamus, sed quietis nostris rebus fruimur, sed duo haec quae sequuntur ad locum hunc non pertinent. Primum sane apte videtur adnecti, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat aut hortatur, quod consiliarium dicitur. Nam et hic modo Aeneas de brevitate auxilii cogitat, quia ait *Multaque dura suo tristi cum corde putabant:* et sic fulgur factum est, quod eum hortetur ne de bellicis subsidiis desperet.] — 525. *Cum sonitu;* tonitrus scilicet. Et ut diximus supra (431.), ordinem tenuit qui nobis apparet, ut fulgetras dicat priores, cum sint ante tonitrua. *Ruere omnia;* sic enim sonat, ut videatur ruina: alibi (1, 120.): *Coelique ruina.* Bene autem temperavit dicens: *Visa*, [i. e. ad opinionem animi.] — 526. *Tyrrhenusque* etc.; *Tyrrhenum clangorem* dixit *tubae*, ideo quia apud Tuscos tubam constat inventam. Ergo *Tyrrhenus clangor*, sonus Tyrrhenarum tubarum. Et bene congruis omnibus arma nuntiantur per sonos tubarum. [Et figurate per epitheti immutationem *Tyrrhenae tubae:* Varro de Seculis *auditum sonum tubae de coelo* dicit. Videtur hic opportune *Tyrrhenae tubae* facta mentio, ut iam Tyrrhenorum castra vocare videatur Aeneas (*videantur Aeneam?*).] — 527. *Fragor intonat ingens;* *fragor* est proprie armorum sonus. Quod autem dicit *intonat*, illud spectat (12, 654.): *Fulminat Aeneas armis;* quae vult fragore tonitrua, splendore fulgetram imitari. Non autem mirum est, a Venere allatis armis inesse fulgorem. Nam et Homerus dicit, a Thetide oblata arma habere

motum quendam et spiritum: quae duo in aqua esse manifestum est. Thetidem autem novimus Nympham [esse. Homerus autem sic (Il. τ, 12.): Ὡς ἄρα φωνήσασα κ. τ. λ.] — 528. *Inter nubem*; per nubem, more suo. Et dicit, in serena parte coeli fuisse nubem, per quam arma portata sunt. — 529. *Per sudum*; *sudum* est quasi *sub udum*, serenum post pluvias, ut (G. 4, 77.): *ver* [nactae] *sudum*. [Alii *sudum*, semiudum volunt dici, cum per nubes ad nos perveniat solis ictus non integer. *Pulsa tonare*; recte arma, quae iisdem ignibus, quibus fulmina facta sunt, ait tonare pulsa, et hic magis proprie quam Homerus, ille enim spirare ait et moveri: hic vero armis Aeneae coelestem sonitum dedit, unde veniebant.] — 531. *Agnovit sonitum*; hoc est, quid sonitus significaret. *Divae promissa parentis*; κατὰ τὸ σιωπώμενον intelligamus, Venerem ei promisisse. — 532. *Hospes*; et qui suscipit, et qui suscipitur, hospes vocatur, ut hoc loco Euander. Item supra (463.): *Hospitis Aeneae sedem*, [sicut et *vector* qui vehit, et qui vehitur; et *alumnus*, qui alit, et qui alitur.] *Vero profecto*; [hic *profecto* vetuste pro expletiva coniunctione positum.] Ambae particulae ad ornatum pertinent tantum. — 533. *Portenta*; modo bona omina. *Ego poscor Olympo*; aut de Olympo poscor, i. e. haec signa mei causa fiunt, aut certe in Olympum poscor, [dempta praepositione, ut: *it clamor coelo*. Alii *Olympo poscor*, alii *Olympo* sequentibus iungunt.] — 534. *Diva creatrix*; rerum omnium generaliter. — 537. *Heu*; adeo de victoria fretus est, ut etiam hostium misereatur, [quod Aeneae κατὰ τὸ πρέπον recte tribuitur, qui pius ubique inducitur.] Et hinc nascitur ille sensus (11, 152.): *Non haec, o Palla, dederas promissa parenti*. Item Aeneas (11, 54.): *Hi nostri reditus, expectatique triumphi, Haec mea magna fides*. — 540. [*Poscant acies*; quasi eant nunc, et flagitent bellum.] *Foedera rumpant*; quae se facturum Latinus promiserat; non enim erant facta: [aut certe *foedera*, quod in septimo legati cum muneribus missi.] — 542. *Herculeis sopitas ignibus aras*; hypallage est, i. e. suscitavit aras Herculeas in quibus erant ignes sopiti. — 543. *Hesternum* autem *larem*, cui pridie sacrificaverat, et est iteratio, Nam male quidam *externum* legunt, i. e. extraneum. — 544. [*Mactat lectas*; de more lectas, an de more mactat? — 545. *Euandrus*; pro Euander, sed vitavit ὁμοιοτέλευτον sequentis verbi.] — 546. *Post hinc ad naves graditur*; unum vacat, aut *post*, aut *hinc*: ut (G. 3, 300.): *Post hinc digrediens iubeo frondentia capris Arbuta*: tale est et illud (2, 40.): *Primus ibi ante omnes*. — 547. *Qui sese in bella sequantur*; in expeditionem et bellicam praeparationem. Nam ut supra (1, 356.) diximus, *bellum* est tempus omne quo vel praeparatur aliquid pugnae necessarium: vel quo pugna geritur. *Praelium* autem dicitur conflictus ipse bellorum. Unde modo bene dixit: *Qui sese in bella sequantur*, non [ad] praelium; nam ad auxilia petenda vadit, non ad pugnam. Quanquam etiam si [sic] diceret, *qui se in praelium sequantur*, non valde abs re esse videbatur. Hi enim equites cum a Tarchonte (codd. hic et alibi *Tarchone*) acceperat Aeneas auxilium, cum aliis Etruscis equitibus per terram missi, obvios statim habuere bellantes: et quasi iam hinc recta pergere videntur in praelium. Unde etiam a Cymodocea navi-

ganti Aeneae dicitur (10, 239.): *Iam loca iussa tenet forti permixtus Hetrusco Arcas eques.* — 549. *Segnis;* sine remigio, [i. e. cessans, nihil administrans.] Et respexit ad descendentes, de quibus ait (94.): *Remigio noctemque diemque fatigant.* Licet fuerit lenissimus fluvius. [Epitheton ergo ad tempus, non enim ignavos dixit: aut *segnis* certe quia meliores elegerat. *Defluit;* defertur.] — 550. *Rerum;* quas gesserat. *Patris;* ubi esset. — 552. *Exsortem Aeneae*; per id quod non est factum, quod factum est indicatur; per *exsortem* autem, optimum et praecipuum significat. [Exsortem autem, ut exlegem. Et multi hoc loco reprehendunt Virgilium, qui cum Aeneam ubique Pontificem ostendat, et Pontificibus non liceat equo vehi, sed curru, sicut in septimo (280.) a Latino ei currum missum dicit, cur equo eum ipsum * (usum) faciat, dicens: *ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis Pellis obit totum praefulgens unguibus aureis.* Et (585.): *Iamque adeo exierat portis equitatus apertis Aeneas inter primos:* cuius rei haec redditur ratio: Aeneam non tantum Pontificii iuris, sed omnium sacrorum et peritum et primum fuisse: Virgilium autem inventa occasione ritum Romanarum ceremoniarum exponere: more etenim veteri sacrorum, neque Martialis, neque Quirinalis Flamen omnibus ceremoniis tenebantur, quibus Flamen Dialis, neque diurnis sacrificiis destinabantur (distineb.), et abesse eis a finibus Italiae licebat, neque semper praetextam, neque apicem, nisi tempore sacrificii gestare soliti erant: Ergo si ire eis in provinciam licebat, et equo sine religione vehi licuit, quod hic ostendit velut in provinciam misso Aeneae, equum datum. Nam Euander hoc ait (475.): *Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis Iungere castra paro.* Deinde infra de potestate obtinendae provinciae subtexuit (505.): *Ipse oratores ad me regnique coronam Cum sceptro misit.* Tum excusatione interposita hortatur Aeneam, ut Etruscis regem, et ducem desiderantibus praesit, ait enim (511.): *Tu, cuius et annis, et generi fatum indulget.* Incedere ergo et equo merito uti potuit, si ei ire in provinciam fas erat. Sciendum tamen poëtam contentum esse diversum Ius Pontificale, dum aliud narrat, attingere.] — 553. *Pellis obit totum;* pellis ostenditur magnitudo in eo, quod dicit *totum obit*, [i. e. circumdat.] *Unguibus aureis*; aut quia ungues ipsi cum aruerint, auri imitantur colorem, aut quia solent deaurari. Statius (Theb. 6, 721.): *Auro mansueverat ungues.* — 554. *Subito vulgata;* cur subito? ipse dicit: quasi per parvam urbem. — 555. *Ocius*; positivus antiquus est, i. e. celeriter. Nec enim potest esse comparativus, ubi nulla est comparatio; [tractum autem est ex Graeco ὠκέως. Aut comparativus pro positivo ponitur.] — 556. *Vota metu duplicant matres*; bene *metu duplicant;* nam inest semper in matribus votum. *Propiusque periclo It timor*; *periclo*, i. e. ad periculum vicinus: aut certe *It timor propius periclo, propius* pro *propior:* nam matres quod timent, hoc putant liberis posse contingere. [Aut certe aequatur periculo timor, et per dativum extulit, ut (G. 1, 355.): *Propius stabulis armenta tenerent;* aut poëtice dixit timorem periculo comitem.] — 557. *Iam apparet;* adhuc illis pergentibus iam praelium cogitabatur a matribus. [Ergo ut solet *imaginem*, τὴν φαντασίαν, ut est (2, 369.): *Et plurima mortis*

imago: hanc Sallustius Speciem dicit, sicut ipse dicit: *speciem captae urbis efficere discedentes.* — 558. *Pater Euandrus*; cum dicit *Pater*, ostendit cuius.] *Dextram complexus euntis*; filii scilicet, quia dixerat pater. — 559. *Haeret inexpletum* (codd. *inexpletus*); multi hic distinguunt, ut sit, *Inexpletus haesit, et talia locutus est lacrymans.* Alii legunt *inexpletus lacrymis* Honestius tamen est *inexpletum* [*lacrymans*, ut sit nomen pro adverbio, i. e. inexplebiliter.] — 560. *O mihi* etc.; et *o* et *si* optantis sunt: [i. e. utinam] quae nunc iunguntur. Nam singula ante ponebantur. Ut (6, 187.): *Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus.* Ergo unum vacat, quantum ad antiquitatem, et notandum, votum de praeterito fieri. — 561. *Qualis eram, cum primam aciem*; aut ut sim talis, qualis tunc eram, quando ista perfeci. Aut certe laudantis est: *Qualis eram cum primam aciem Praeneste sub ipsa Stravi.* [Et bonum principium parentis qui filium ad bella mittens cohortetur, ab aetate enim iuvenum coepit, cui facile esse debet hostem prosternere, simul et filium paternis exemplis admonuit, ut (3, 343.): *et pater Aeneas et avunculus excitat Hector. Praeneste sub ipsa*; in septimo (682.) neutro genere dixit: *Quique altum Praeneste viri.*] — 562. *Scutorumque incendi victor acervos*; hoc traxit de historia. Tarquinius enim Priscus victis Sabinis in honorem Vulcani eorum arma succendit, quem postea secuti sunt ceteri. [*Victor*; Euandrum in Italiam venientem, Herilus rex Praenestinus auxilio suorum civium voluit expellere; quos vicit Euander, et Herilum interfecit, et interfectorum clypeos combussit.] — 564. *Cui tres animas*; per transitum ostendit illam Platonis et Aristotelis contentionem, qui dubitant, utrum quattuor, an tres animae sint in homine, φυσική, αἰσθητική, νοητική, remota κινητική. Hoc autem loco per tres animas magnum et perfectum indicat virum. Nam quantum ad fabulam pertinet, tres animas propter tria habuit corpora. Attendendum sane, hoc sibi Euandrum vindicare, quod fuit in Hercule. Nam ut ille Geryonem extinxit, ita hic Herilum (codd. *Eryl.*) occidit. Inde est quod paulo post dicit: *Neque finitimo Mezentius unquam Huic capiti insultans.* Herculis enim mos fuit, ut etiam non rogatus laborantibus subveniret. Tunc enim sicut Varro dicit: *Omnes qui fecerant fortiter, Hercules vocabantur.* Licet eos primo XLIII. (V. Lips. *CXLIII.*, Guelf. I. XLIV.) enumeraverit. Hinc est quod legimus Herculem Tirynthium, Argivum, Thebanum, Libyum (codd. Burm. *Libyn*, *Libim*, *Lybim*, *Libym*). *Feronia mater*; nympha Campaniae, quam etiam supra diximus; haec etiam libertorum dea est, in cuius templo raso capite pileum accipiebant. Cuius rei etiam Plautus in Amphitryone (1, 1, 305.) facit mentionem: *Quod utinam ille faxit Iuppiter, ut* [ego hodie] *raso capite portem* (al. *calvus capiam*) *pileum.* [In huius templo Tarracinae sedile lapideum fuit, in quo hic versus incisus erat: *Benemeriti servi sedeant, surgent liberi.* Quam Varro libertorum deam dicit Feroniam quasi fidoniam. — 565. *Horrendum dictu*; dictum est per Poëtam his quibus fides difficiliorem interponit adfectum, ut alibi (2, 204.): *Horresco referens*, et (4, 454.): *Horrendum dictu latices nigrescere sacros*; et hoc facit, ut probabilitas credendi nascatur.] *Terna arma movenda*; figura

poëtica; nam trina debuit dicere. *Arma* enim numeri sunt tantum pluralis. *Movenda* autem, vel contra ipsum, vel ab ipso. — 569. *Finitimo;* aut in finitimo: aut finitimo capiti, [i. e. vicino. — 570. *Huic capiti insultans;* ad curam enim viri fortis, et viri boni pertinet ne quid iniuriose fiat alicui homini: Ergo et hinc contumeliam ducit, quod finitimos a tyranni iniuria non defenderit.] — 571. *Viduasset civibus urbem*; scilicet viris fortibus peremptis, et proprie *viduasset* dixit, quia *urbs* generis est feminini. Horatius (Carm. 1, 10.) abusive et satis incongrue (Vos. *congr.*) in genere masculino posuit dicens: *Viduus pharetra risit Apollo.* — 572. *At vos o superi;* iam hinc quasi pater loquitur. Divisa enim est haec allocutio, et ultima pars eius habet parentis affectum, quod et ipse ostendit dicens: *Et patrias audite preces.* Prima vero viri fortis est: ut: *Qualis eram cum primam aciem Praeneste sub ipsa Stravi.* — 574. [*Patrias audite preces;* poterat videri idem dixisse, nisi libenter voto suo immoraretur. *Numina vestra*; mihi faventia.] — 577. *Durare laborem;* ipsius scilicet senectutis. Terentius (Phorm. 4, 1, 9.): *Senectus ipsa morbus est. Durare* autem est sustinere. Horatius (Carm. 1, 14.): *Ac sine funibus vix durare carinae Possunt imperiosius aequor.* [Et Virgilius (1, 207.): *Durate, et vosmet rebus servate iucundis.*] *Infandum casum;* parentis est, quod formidat nolle memorare. *Crudelem vitam*; quae filio est superstes. — 581. *Sola et sera;* quia et unus erat, et serius susceptus, [i. e. a seniore: vel propter hoc vitam optat longiorem, quod brevem ex illo fructum consecutus sit, vel quod sera ex filiis voluptas est. — 583. *Supremo;* hoc ex persona Poëtae; quia periturus erat Pallas.] — 585. *Iamque adeo exierat;* adeo ad ornatum pertinet tantum. — 587. [*Inde;* hic *deinde* significat, et est polysemus sermo.] *Ipse agmine Pallas In medio;* hic enim mos fuit, ut tirones ponerentur in medio, et ambirent (R. *haber.* Vos. *abir.*) viri fortes exercitum. Aut certe honoris est, medium locum in exercitu tenere, ut ipse alibi (9, 28.): *Medio dux agmine Turnus.* — 588. *Conspectus;* conspicuus, conspicabilis. Nam pro nomine participium posuit: [Sic est (11, 93.): *Et versis Arcades armis.* — 589. *Qualis Oceani;* Homericum est.] — 590. *Ante alios astrorum diligit ignes*; Venus in coelo habet unam propriam stellam quae oriens Luciferum, occidens Vesperum facit. Inde Statius (Theb. 6, 241.): *Et alterno deprenditur unus* (al. *Venus*) *in ortu.* Habet etiam duas alias, unam in signo Tauri, et unam in Septentrione. Unde etiam Taurus domus esse dicitur Veneris. Ideo dixit: *Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes.* — 591. *Sacrum;* venerabile. *Tenebras* autem *resolvit*, propter iubar, quod sola possidens aliquod efficiat lumen. — 592. [*Oculisque sequuntur;* mira brevitate hoc explicuit, i. e. quam longissime prospiciunt. — 593. *Pulveream nubem; ὕστερον πρότερον.* — 594. *Qua proxima meta viarum;* qua proximus circuitus est.] *Agmine facto; agmen* est proprie exercitus ambulans; quicquid fuerit aliud, abusive dicitur. — 597. *Prope Caeritis amnem*; Agylla civitas est Tusciae a conditore [Agella] appellata, cui ex inscientia (al. exscitia) Romana aliud est inditum nomen. Nam cum Romani euntes per Tusciam interrogarent Agyllinos, quae diceretur civitas, illi utpote Graeci

quid audirent ignorantes, et optimum ducentes, si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε: quam salutationem Romani nomen civitatis esse putaverunt, et detracta aspiratione eam *Caere* nominaverunt, ut dixit Hyginus in urbibus Italicis. *Amnis* autem [aut tacuit nomen, aut, ut quidam volunt] Minio dicitur: [quia alibi dixit], ut (10, 183.): *Qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis.* [Alii certe (*Caere?*) montem putabant, ob hoc oppidum dictum. *] — 598. *Late sacer;* hoc est non solum colebatur a civibus, sed etiam ab accolis. [*Undique*; deest quem, vel eum.] — 599. *Nigra;* umbrosa: more suo. — 600. *Veteres sacrasse Pelasgos;* de his varia est opinio. Nam alii eos ab Atheniensibus, alii a Laconibus, alii a Thessalis dicunt originem ducere, quod est propensius. Nam multas in Thessalia Pelasgorum constat esse civitates. Hi primi Italiam tenuisse perhibentur. [Filiocorus (Philochor.) ait, ideo nominatos Pelasgos, quod velis et verno tempore advenire visi sunt ut aves. Higinus dicit Pelasgos esse qui Tyrrheni sunt, hoc etiam Varro commemorat.] — 601. *Arvorum pecorisque deo;* publica ceremoniarum opinio hoc habet: Pecorum et agrorum deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt, esse eum ὑλικὸν θεὸν, hoc est deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fex omnium elementorum, i. e. ignis sordidior et aër, item aqua et terra sordidiora (al. igni sord. et aëre, item aqua et terra sordidior,) unde cuncta procreantur: quam ὕλην, Latini *materiam* appellaverunt: nec incongrue cum materiae silvarum sint. Ergo quod Graeci a toto, hoc Latini a parte dixerunt. *Lucumque, diemque*; hoc a Romanis traxit, apud quos nihil fuit tam sollemne quam dies consecrationis. Hinc est illud (1, 737.): *Nostrosque huius meminisse minores.* [Ecce et hic luco et numen, et consecrationem dedit.] — 603. *Tarcho et Tyrrheni;* Tarcho [sic legitur, et] Latinus nominativus est de Graeco veniens ab eo quod est *Tarchon:* perdito *n*, et ω in o mutata, ut Apollo Ἀπόλλων, [Plato, Πλάτων;] aliter versus non stat. *Tuta tenebant Castra locis*; hoc est et industria et natura munitissima. Sed novimus castra per naturam munita esse non posse, nisi in collibus fuerint: quod si in montibus sunt, quomodo procedit: *Latis tendebat in arvis?* Ne sit ergo contrarium, intelligamus, quod hodieque videmus et legimus, hanc collium fuisse naturam, ut planicies esset in summo, in qua inerant castra Tarchontis. Quanquam multi velint: *Celsoque omnis de colle videri Iam poterat legio:* ad Aeneam referre, ut intelligamus, venientes in collibus fuisse Troianos, Castra vero Etrusca in campis. Quod si velimus accipere, quemadmodum procedit; *Tuta tenebant Castra locis?* [nam *tuta*] i. e. per naturam locorum. — 604. [*De colle videri*; incertum utrum ipsa in colle agens, an ab his qui de colle prospiciunt.] — 605. *Tendebat in arvis;* ut (2, 29.): *Hic saevus tendebat Achilles;* [hoc est tentoria habebat.] — 606. *Et bello lecta*; quia ait supra (547.): *Qui sese in bella sequantur, Praestantes virtute legit.* Aut *lecta* proprie, quia delectus militum est. — 607. *Fessique* etc.; ingenti arte quod sequebatur omisit, redditurus in decimo. Namque si vellet dicere, venisse Aeneam, vidisse Tarchontem, petisse auxilia, satis longum fuerat, et peribat illud quod ait supra (497.): *Toto namque fremunt condensae litore puppes:* cum [et] Etru-

scorum festinationi dicentis brevitas congruat. Verum hoc quod in isto loco praetermisit, red[di]dit in decimo (148.), dicens: *Namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis, Regem adit, et regi memorat nomenque, genusque.* — 608. *Aetherios nimbos;* per aërem numinum, scilicet purgatiorem, qui circa deos est. — 609. [*Dona ferens;* Homerus (Il. τ, 3.): Ἡ δ' ἐς νῆας ἵκανε, θεοῦ παρὰ δῶρα φέρουσα.] *Reducta;* secreta. — 610. *Egelido* etc.; *egelido*, i. e. nimium gelido: et est una pars orationis, ut (G. 4, 145.): *Eduramque pirum:* i. e. valde duram; et sic dixit *Secretum flumine egelido*, hoc est praesidio fluminis: ut dicimus: *secretus est monte vel silvis.* Latenter autem ostendit, Aeneam, non nisi flumine ablutum, numen videre potuisse. — 611. *Obtulit ultro;* i. e. deam confessa, ut in secundo (591.) dixit, [est autem ὕστερον πρότερον] et est ordo: Obtulit se, et locuta est. — 612. *Promissa;* κατὰ τὸ σιωπώμενον: ut supra (534.): *Hoc signum cecinit missuram diva creatrix.* — 613. *Laurentes superbos;* ut (118.): *Quos illi bello profugos egere superbo.* — 614. *Acrem Turnum;* fortem, et proprie apud nos *acer* est, qui apud Graecos δεινὸς dicitur. Nam fortem et vehementem et asperum, et amarum potest significare. *Poscere;* provocare. Cicero (in Verr. 1, 26.): *Poscunt maioribus poculis,* i. e. provocant. — 617. *Deae donis;* propter arma. *Tanto laetus honore;* munere divae; quod manifestam viderat matrem, et plenam numinis sui. — 619. *Interque manus et brachia versat;* [ex Homero (Il. τ, 18): Τέρπετο κ. τ. λ.] Iungendum (distinguend.) est, ut intelligas, Aenean manibus minora, brachiis maiora arma considerasse, ut puta loricam vel scutum: haec enim sunt arma maiora. Minora vero, galeam, gladium, ocreas. *Versat;* considerat. Ut (5, 408.): *Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.* — 621. [*Fatiferumque ensem;* *fatum* saepe pro morte positum legitur, *fatiferum* ergo, letiferum.] *Rigentem, Sanguineam, ingentem;* distinguendum propter plura epitheta. [*Sanguineam* autem, velut cruentam, terribilem.] — 623. *Solis inardescit radiis;* irin Physica ratione describit quae fit cum aquosam nubem solis ardor irradiat. Nec est incongrua haec comparatio, cum lorica de diversis metallis fieri plerumque consueverit. — 624. *Leves ocreas;* i. e. nitida tibialia. *Recocto;* saepe purgato, [quia quanto plus coquitur, melius fit; ergo ad qualitatem et ad commendationem refertur. Sic Homerus (Il. σ, 608.): Αὐτὰρ ἐπειδὴ κ. τ. λ.] — 625. *Non enarrabile;* bene *non enarrabile;* cum enim in clypeo omnem historiam Romanam velit esse descriptam, dicendo *Illic omne genus futurae Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella*, carptim tamen pauca commemorat, sicut in primo (456.) ait: *Videt Iliacas ex ordine pugnas.* Nec tamen universa descripsit. [Sane interest inter hunc et Homeri Clypeum: Illic enim singula dum fiunt narrantur, hic vero perfecto opere noscuntur; nam et hic arma prius accipit Aeneas quam spectaret, ibi postquam omnia narrata sunt, sic a Thetide deferuntur ad Achillem. Opportune ergo Virgilius, quia non auditur (videtur) simul et narrationis celeritas potuisse connecti * et opus tam velociter expediri, ut ad verbum posset occurrere.] — 627. *Haud vatum ignarus;* [litotes figura, i. e.] futurorum non inscius. [Et quibusdam videtur hunc versum

omitti potuisse.] *Venturique inscius aevi*; non *aevi*, sed quae in aevo erant futura. — 629. *Stirpis ab Ascanio*; usque ad Augustum Caesarem. [*Pugnataque in ordine bella*; et hic subaudiri potest de Ascanio: et bella bonorum (Albanor.) quae Romanorum in clypeo dicit *]. — 630. *Mauortis in antro*; potest accipi et *fecerat lupam Mavortis*, et *Mavortis in antro*. [Fabius speluncam Martis dixit.] Dicendo autem *et* ostendit multa alia fuisse depicta. [Est autem elegans figura *Fecerat procubuisse*, sane laus operis ut tale videretur. *Foetam* vero quae peperit et nutrire potuisset.] — 631. *Procubuisse*; i. e., prima parte se inclinasse, quod Graeci προκύπτειν dicunt: ut inclinatione corporis ubera praeberet infantibus. Nam si *procubuisse*, iacuisse accipias, contrarium est, quod dicit: *Ludere pendentes pueros*. [Quod si *procubuisse*, ut (82.): *Cum foetu concolor albo Procubuit*, acciperemus, intelligere debemus *pendentes*, desiderio alimoniae suspensos, vel intentos, ut (4, 79.): *Pendetque iterum narrantis ab ore*. Alii *Pendentes*, cessantes, ut (4, 88.): *Pendent opera interrupta, minaeque Murorum ingentes*.] Sciendum tamen, voluisse eum gestum proprie exprimere, quem in ipsius lupae cernimus statuis. *Geminos huic*; re vera geminos modo: alias similes. Sane totus hic locus Ennianus est. — 632. *Ludere*; moveri; Terentius (Adel. 3, 4, 13.): *Congrum istum maximum paulisper in aqua sinito ludere*, [i. e. moveri.] *Lambere matrem*; quasi matrem, cuius affectum pueris exhibebat. [Sane veteres etiam nutrices *matres* vocabant, ut ait Plautus in Menaechmis (Prol. 19.): *Et mater non possit dignoscere quae mamman dabat*.] — 633. *Tereti cervice*; rotunda cum longitudine. Ut (E. 8, 16.): *Incumbens tereti Damon sic coepit olivae*. — 634. *Mulcere alternos*; non quod in pictura erat dicit: sed id quod intelligimus factum fuisse. Ut (1, 483.): *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros*. *Et corpora fingere lingua*; i. e. tergere. Cicero in Sestiana (35.): *Spongiis sanguis effingebatur*, i. e. tergebatur. [*Fingere* tamen et formare aliquid, et ad integram faciem arte perducere significat; inde *fictores* dicuntur, qui imagines vel signa ex aere vel cera faciunt.] — 635. *Nec procul hinc Romam*; congrue iuxta proprios conditores. *Raptas sine more Sabinas*; raptas ex spectaculo, sine ullo exemplo. [Aut sine ullo bono more; vel *raptas*, stupratas, i. e. per vim. Historia autem talis est. Romulus cum turbam civium non haberet, asylum condidit, ad quem locum si quis confugisset eum exinde non liceret auferri, hic cum videret virorum multitudinem sine connubiis posse deperire, a vicinis civitatibus matrimonia postulavit, sed ab eis contemptus, celetes se Neptuno Equestri deo, qui et Consus dicitur, editurum proposuit, ad quos celetes cum de vicinis civitatibus maxima multitudo cum omnibus feminis convenisset, Romulus eas signo dato rapi de spectaculo fecit, ob quam rem a Sabinis bellum ei indictum est, in quo cum iam capto a Sabinis Capitolio in foro Romano pugnaretur, et eius milites fugerent, Iovi Statori templum se facturum esse promisit, si eius stetisset exercitus. Quo voto restituta pugna cum anceps esset, intervenientibus mulieribus Sabinorum quae iam Romanis nuptae erant, pugna sedata est, et icto foedere Tatius Rex Sabinorum in partem urbis ac-

ceptus est, unde Romani a Curibus *Quirites* appellati sunt.] — 636. *Consessu Caveae*; *cavea* est ubi populus spectat. [Plautus in Amphitryone (Prol. 65.): *Ut conquisitores singuli in subsellia eant per totam caveam spectatoribus.* Vallis autem ipsa ubi Circenses editi sunt, ideo *murcia* dicta est, quia quidam vicinum montem *Murcum* appellatum volunt; alii quod fanum Veneris Verticordiae ibi fuerit, circa quod nemus e myrtetis fuisset, inde mutata litera *Murciam* appellatam: alii murcidam a *murcido* (*murco*), quod est *murcidum*, dictam volunt. Pars a dea *Murcia* dicit, quae cum ibi baci canali (Bacchanalia) essent, furorem Sacri ipsius *murcidum* facerent. * (faceret.)] *Magnis Circensibus actis*; *magnis*, quantum ad paupertatem pristinam pertinet. Nam legimus, propter equorum inopiam diversis eos tunc usos animalibus. Raptae autem Sabinae Consualibus, hoc est mense Martio. *Consus* autem est deus consiliorum, qui ideo templum sub tecto [in] Circo habet, ut ostendatur, tectum esse debere consilium. Inde est, quod et Fidei panno velata manu sacrificabatur, quia fides tecta esse debet et velata. Ideo autem dicato Consi simulacro rapuerunt Sabinas, ut tegeretur initum de raptu consilium. Iste Consus et eques (equestris, Guelf. I. *et eq. et N.*) Neptunus dicitur: unde etiam in eius honorem Circenses celebrantur. Errant ergo qui dicunt *magnis Circensibus*, aut Megalesiacis, aut Romanis, quos constat fieri ante Kalendas Ianuarias. *Actis* autem, cum agerentur: quia non erat praesens a passivo participium. Ut (1, 121.): *Et qua vectus Abas. Circensibus*; *Circenses* dicti vel a *circuitu*, vel quod ubi nunc metae sunt, olim gladii ponebantur quos *circumibant*. Dicti [inde] *Circenses* ab ensibus, circa quos circumibant. Sane notandum, positos *Circenses*, sine adiectione ludorum, cum ita dicamus ludos theatrales, ludos gladiatorios, ludos Circenses. — 638. *Romulidis*; hic dativus pluralis venit ab eo quod est *hic Romulida. Curibusque severis*; mire [et merito] dixit *severis*. Cum enim filias perdiderint Caeninenses, Antemnates, Crustuminii, et Sabini, ceteris quiescentibus, Sabini soli bella sumpserunt: [sicut dictum est,] qui (sed) intervenientibus postea triginta feminis iam enixis de illis quae raptae erant, pax facta est: ex quarum nominibus Curiae appellatae sunt; in communem etiam mulierum honorem Kalendae eis dicatae sunt Martiae. Horatius (Carm. 3, 8): *Martiis caelebs quid agam Kalendis*; Iuvenalis (9, 53.): *Munera femineis tractat secreta Kalendis.* Nec enim aliter congruit, Martias Kalendas esse feminarum, nisi quia, ut diximus, feminae bella sedarunt. Sane sciendum, omnes virgines captas excepta Hersilia, quam sublatam a marito, sibi Romulus fecit uxorem. [Aut *severis* disciplina, aut rem hoc verbo reconditam dixit, quia Sabini a Lacedaemoniis originem ducunt, ut Hyginus ait de Origine Urbium Italicarum, a Sabo qui de Perside Lacedaemonios transiens ad Italiam venit, et expulsis Siculis tenuit loca quae Sabini habent. Nam et partem Persarum nomine *Caspiros* appellare coepisse, qui post corrupte *Casperuli* dicti sunt. Cato autem et Gellius a Sabo Lacedaemonio trahere eos originem referunt: Porro Lacedaemonios durissimos fuisse omnis lectio docet: Sabinorum etiam mores populum Romanum secutum idem Cato dicit; merito ergo *severis*, qui et a duris

parentibus orti sunt, et quorum disciplinam victores Romani in multis secuti sunt.] — 639. *Posito certamine*; finito: ut (1, 374): *Ante diem clauso componet vesper Olympo.* — 640. *Iovis ante aram*; ante templum Iovis statoris, quod fecerat Romulus, postquam orans elatis armis meruit, ne suus exercitus fugeret. — 641. *Iungebat foedera porca*; *foedera*, ut diximus supra (1, 62.), dicta sunt a porca *foede* et crudeliter occisa. [Nam cum ante gladiis configeretur, a Fetialibus inventum ut silice feriretur, ea causa quod antiquum Iovis signum lapidis siliceni putaverunt esse. Cicero *foedera* a fide putat dicta, sed huius porcae] (codd. *cuius*) mors optabatur ei, qui a pace resilisset (resiluis.), falso autem ait *porca*. Nam ad hoc genus sacrificii porcus adhibebatur, ergo aut usurpavit genus pro genere, ut: *Timidi venient ad pocula dammae*: cum *has dammas* dicamus. Item supra *lupam*, cum artis sit *hic* et *haec lupus*. Aut certe illud ostendit quia in omnibus sacris feminei generis plus valent victimae. Denique si per marem litare non possent, succidanea dabatur femina. Si autem per feminam non litassent, succidanea adhiberi non poterat. [Quidam porcam Euphoniae gratia dictam volunt. Huius autem facti (*pacti?*) in sacra via signa stant: Romulus a parte palatii, Tatius venientibus a rostris.] — 642. *Citae Metium in diversa quadrigae*; Donatus hoc loco contra metrum sentit dicens: *Citae*, *divisae*: ut est in iure *Ercto non cito*: i. e. patrimonio vel hereditate non divisa. Nam *Citus* cum *divisus* significat, *ci* longa est. Ergo *Citae*, veloces intelligamus. Quem autem dicit Virgilius *Metum* (al. *Metium* et *Mettium*; s. *Mettus*), Metius Fuffetius (al. *Suf.*) dictus est, quod nomen mutilavit causa metri. Novimus autem, nominum vel mutationem vel mutilationem concessam poëtis: sic pro Polluce, Castorem: pro Citheride, Lycoridem posuit: ut (E. 10, 2.): *Sed quae legat ipsa Lycoris.* Hic autem Metius Fuffetius cum apud Albanos summam rerum teneret, a Romanis in auxilium contra Fidenates vocatus, iure societatis venit quidem, sed in ipso praelio ad hostes defecit. Quod cernens Tullus Hostilius ait voce maxima militibus suis, ita ut etiam hostis audiret: *Ne trepidetis, meo auxilio factum est, ut factiose Metius Fuffetius ad hostes transiret.* Quo consilio et suis paene iam amissas reddidit vires, et effecit, ne hostes crederent Metio, quem post victoriam captum Tullus Hostilius religavit ad binas quadrigas, ita ut ab unis [quadrigis] traherentur manus, pedes vero ab alteris: quibus agitatis velociter, eum crudeli morte discerpsit. Videns itaque poëta, Romano nomini incongruam esse vindictam, culpam in criminis retorquet auctorem, dicens ex sua persona ad ipsum Metium: *At tu dictis Albane maneres.* Ideo etiam *mendacis* infert, ut tacitae quaestioni, et invidiae crudelitatis occurrat. [Sane constat, post victoriam de Albanis Romanorum, quam per condicionem Horatiorum et Curiatiorum adepti sunt, hoc factum esse quod hoc loco poëta narravit, nam quemadmodum * dum et ius vel auxilium facile misi iussus venisse ul post cognitam fraudem atcirem (quemadm. Metius vel ad aux. fac. nisi iuss. venisset? vel post cogn. fr. acciri) tam facile potuisset, nisi tanquam subiectus congratulatum victoriam ad Tullum Hostilium venisset?] — 646. *Necnon Tarquinium* etc.; Tarquinius Superbus habuit perditos

filios, inter quos Aruntem; qui dum in castris esset, patre suo Ardeam obsidente, et ortus esset inter eum et Collatinum, maritum Lucretiae, de uxoribus sermo, eo usque processit contentio, ut ad probandos earum mores, arreptis equis statim domos suas simul (Guelf. I. *sicut erant*) proficiscerentur. Ingressi itaque civitatem Collati[n]am, ubi fuit Lucretiae domus, invenerunt eam lanificio operam dantem, et tristem propter mariti absentiam. Inde ad Aruntis domum profecti, cum uxorem eius invenissent cantilenis et saltationibus indulgentem, reversi ad castra sunt. Quod Aruns dolens, cum de expugnanda Lucretiae castitate cogitaret, mariti eius nomine epistolam finxit, et dedit Lucretiae: in qua hoc continebatur, ut Aruns susciperetur hospitio. Quo facto, per noctem stricto gladio eius ingressus cubiculum cum Aethiope (V. *Atriope*), hac arte egit, ut secum coiret, dicens: *Nisi mecum concubueris, Aethiopem tecum interimo, tanquam in adulterio deprehenderim.* Timens itaque Lucretia, ne famam castitatis amore (al. morte) deperderet; quippe quam sine purgatione futuram esse cernebat; invita turpibus imperiis paruit. Et altero die convocatis propinquis marito Collatino, patre Tricipitino, Bruto avunculo, qui tribunus equitum celerum fuerat, rem indicans, petiit ne violatus pudor, neve inultus eius esset interitus: et eiecto (al. *erecto*, Guelf. I. *electo; detecto?*) gladio se interemit, quem Brutus de eius corpore extractum (codd. *exertum*, s. *exercit.*) tenens processit ad populum, et multa conquestus de Tarquinii superbia, et filiorum eius turpitudine, egit, ne in urbem reciperentur, auctoritate qua plurimum poterat. Nam ut diximus, Brutus tribunus equitum fuerat. Sed cum non susciperetur Tarquinius, contulit se ad Porsennam regem Tusciae, qui pro Tarquinio cum ingentibus copiis capto Ianiculo, et illic castris positis, Romam vehementer obsedit. Et cum per sublicium (Guelf. II. *subullium*; in marg.: *al. sublic.*) pontem, hoc est ligneum, [qui modo lapideus dicitur,] transire conaretur, solus Cocles hostilem impetum sustinuit, donec a tergo pons solveretur a sociis, quo soluto, se cum armis praecipitavit in Tiberim, et licet laesus [esset] in coxa, tamen eius fluenta superavit. Unde est illud ab eo dictum, cum ei in comitiis coxae vitium obiiceretur: *Per singulos gradus admoneor triumphi mei.* In tantam autem obsidionis necessitatem populus venerat, ut etiam obsides daret, ex quibus Cloelia inventa occasione transnatavit fluvium, et Romam reversa est. Redditaque rursus [est], pacis lege eam Porsenna repetente: qui admiratus virtutem puellae dedit ei optionem, ut cum quibus vellet rediret. Illa elegit virgines [quae iniuriae poterant esse obnoxiae:] unde Porsenna hoc quoque miratus concessit, et rogavit per literas populum Romanum, ut ei aliquid virile decerneretur: cui data est statua equestris, quam in sacra via hodieque conspicimus. *Eiectum*; atqui poterat suscipi et occidi. Sed ideo non est susceptus, quia occidi non poterat, religione impediente. Rex enim [etiam] sacrorum fuerat. Unde postea [etiam] alii consules facti sunt, alii reges sacrorum. [Sane] *Porsenna*; unum *n* addit metri causa: unde et penultimae datus accentus est. Nam *Porsena* dictus est; Martialis (Epigr. 1, 22.): *Hanc spectare manum Porsena non potuit.* — 648. *Aeneadae*; satis longe petitum epithe-

ton. [Et potest hoc loco historia de Mutio accipi.] — 649. E *lum;* Coclitem scilicet. Et modo *Cocles* in hoc homine de q dicit, proprium est nomen. In aliis appellativum. Nam lusc. *coclites* dixerunt antiqui. Unde et Cyclopas, coclitas (coclite legimus dictos, quod unum oculum habuisse perhibentur, [quas. στρογγυλώπας a rotunditate. Plautus in Curculione (2, 1, 23.) *De Coclitum prosapia te esse arbitror; nam hi sunt unoculi.*] — 651. *Vinclis innaret Cloelia ruptis;* atqui obsides non ligantur; sed *vincla* pro *custodiis* accipiamus; [aut certe pro foederibus;] aut certe *ruptis vinclis*, pontis, i. e. ponte resoluto. — 652. *In summo* etc.; in summa clypei parte; [nam postea ait in *medio classes aeratas.*] Et bona ratione utitur in pictura, apta unicuique rei loca distribuens. Ideo enim in summa clypei parte dicit factum esse Capitolium, quia hoc arcem urbis esse manifestum est. [Haec] historia [autem] talis est: Brenno duce Senones Galli venerunt ad Urbem et circa Alliam fluvium occurrentem sibi omnem deleverunt exercitum populi Romani. Aliaque die cum vellent ingredi civitatem, primo cunctati sunt timentes insidias, quia et patentes portas, et nullum in muris videbant. Postea paulatim ingressi cuncta vastarunt octo (Guelf. I. *cumque: quinque?*) integris mensibus, adeo ut quae incendere non poterant, militari manu diruerent, solo remanente Capitolio: ad quod cum utensilibus reliqui confugerant cives, qui tamen a Gallis obsidebantur, etiam id penetrare cupientibus: quos alii per dumeta et saxa aspera, alii per cuniculos dicunt conatos ascendere. Tunc Manlius (al. *Mall.*) custos Capitolii Gallos detrusit ex arce, clangore anseris excitatus, quem privatus quidam dono Iunoni dederat. Namque secundum Plinium (cf. Hist. Nat. 10, 22, 26.), nullum animal ita odorem hominis sentit, [quod Ovidius in Metamorph. (2, 538.) intelligens dixit: Nec servaturis vigili Capitolia voce Crederet anseribus. Qua causa postea eo die quo hoc factum est, canes qui tunc dormientes non senserant, cruci suffigebantur; anseres auro et purpura exornati in lecticis gestabantur. Sane hic Manlius post defensum Capitolium pro praemio singulis libris farris ob virtutem a populo donatus est. In tantam autem cibi penuriam redacti erant in obsidione, ut coriis madefactis et postea frictis vescerentur, cuius rei argumentum est, quod hodieque ara in Capitolio est Iovis Soteris, in qua liberati obsidione, coria et sola vetera concremaverunt: hic tamen Manlius postmodum adductus in suspicionem regni adpetiti, vel inimicorum oppressus factione a populo damnatus est.] — 653. *Pro templo;* pro defensione templi, [hoc est in templo], nam *ante templum*, non procedit: cum obsessus intra templum esset. Sic in nono (677.): *Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus astant.* Terentius (Phorm. 2, 1, 39.): *Nam nisi* (R. Vos. Guelf. I. *nihil*) *haec ita essent pro illo haud* (Guelf. I. *ut*) *stares Phaedria. Tenebat;* defendebat, et est militare verbum, et etiam Sallustius dicit. Unde e contrario victos, *loco motos* dicimus. Cicero (Catil. 2, 1.): *Loco ille motus est.* — 654. *Horrebat regia culmo;* curiam Calabram (Guelf. I. *calariam*) dicit, quam Romulus texerat culmis. Ideo autem Calabra, quod cum incertae essent Kalendae aut Idus, a Romulo constitutum est, ut ibi patres vel populus calarentur, i. e. vocarentur, ut scirent qua

ie Kalendae essent, vel etiam Idus. A Rege Sacrificulo idem ebat: (codd. tantum: culmis; ad quam calabatur, i. e. vocabatur senatus, vocabatur et populus a rege sacrificulo.) ut quoniam dhuc fasti non erant, ludorum et sacrificiorum praenoscerent lies. — 655. *Atque hic; hic* in Capitolio [scilicet], et satis prudenter *argenteum anserem* dixit. Nam quasi et epitheton est oloris, et significavit rem veram. Nam in Capitolio in honorem illius anseris, qui Gallorum nuntiaverat adventum, positus uerat anser argenteus, *Auratis Porticibus;* hoc ad tempus reulit florentis Romanae reipublicae. Nam illo loco, ubi dixit: *Horrebat regia culmo:* ideo addidit *Romuleo*, ut incipientis et pauperis adhuc imperii tempora designaret. — 656. [*Gallos;* Senones, qui Senones dicti sunt quod Liberum patrem hospitio recepissent.] *Canebat;* quasi praedivinabat. Nam *canere*, et dicere et divinare significat. — 657. *Arcemque tenebant;* deest paene. Nam prope tenuerunt. — 658. *Defensi* etc.; multi iterationem volunt. Alii dicunt *tenebris*, propter cuniculos; *dono noctis;* somno Manlii. Nam somnus noctis est donum. — 659. *Caesaries;* coma ideo quod caedi potest.] *Aurea vestis;* hoc est barba. Unde contra *investes* dicimus imberbes: unde est (160.): *Tunc mihi prima genas vestibat flore iuventas.* — 660. *Virgatis lucent sagulis;* quae habebant in virgarum modum deductas vias. Et bene allusit ad Gallicam linguam, per quam virgae purpura dicitur. *Virgatis* ergo, ac si diceret purpuratis. *Gaesa;* hastas viriles. Nam etiam viros fortes Galli *gaesos* (al. *gesos;* R. *gaesosos; gaesatos?*) vocant. — 662. *Scutis longis;* per haec, corporum ostenditur magnitudo, ut supra (7, 275.): *Stabant tercentum nitidi in praesepibus altis;* per quod equorum magnitudinem expressit. — 663. *Hic;* in eodem scuto. Et congrue sacerdotes statim post templa commemorat. *Salios;* qui sunt in tutela Iovis, Martis, Quirini. Dicti *Salii* ideo, quod circa aras *saliunt* et tripudiant. [Alii a Salio Aeneae comite dictos volunt.] *Nudosque Lupercos;* cum in honorem Panos Lupercaliorum sollemne (al. *sollemnitas*) celebraretur, pecora Romanorum subito a latronibus rapta sunt. Illi proiectis vestibus persecuti sunt latrones, quibus oppressis et receptis animalibus propter rem a nudis prospere gestam consuetudo permansit, ut nudi Lupercalia celebrarent. — 664. *Lanigerosque apices; flamines* in capite habebant pileum, in quo erat brevis virga desuper habens lanae aliquid. Quod cum per aestus ferre non possent, filo tantum capita religare coeperunt. Nam nudis penitus eos capitibus incedere, nefas fuerat. Unde a *filo*, quo utebantur, *flamines* sunt dicti, quasi *filamines*. Verum festis diebus filo deposito, pilea necesse erat accipere, quae secundum alios ad ostendendam sacerdotii eminentiam sunt reperta: sicut columnae mortuis nobilibus superponuntur ad ostendendum eorum columen (al. *culmen;* v. Burm.). Alii dicunt, non propter eminentiam dignitatis hoc factum, sed quia cum sacrificarent apud Laurolavinium, et eis exta frequenter aves de vicinis venientes locis (al. *luc.*) abriperent, eminentia virgarum eas terrere voluerunt. Exinde etiam consuetudo permansit, ut apud Laurolavinium ingentes haberentur virgae, non breves, ut in urbe. [Sunt etiam, qui *flamines* a gestamine pilei dictos aiunt, quasi

pilaminei.] *Lapsa ancilia coelo;* regnante Numa Pompilio scutum breve et rotundum coelo lapsum est. Et cum aruspices respondissent, illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset, diligentia Numae, ne quandoque ab hostibus posset auferri, adhibito Mamurio fabro multa similia facta sunt, et in templo Martis locata. Quod autem dicit *ancilia*, plurali utitur numero pro singulari. Nam unum lapsum est. *Ancile* autem dicitur, aut quasi undique circumcisum. Aut quasi ἀμφίχειλον, i. e. undique labrum habens. — 665. *Extuderat;* studiose fecerat. *Ducebant;* deducebant. Haec enim fuerat consuetudo. — 666. *Pilentis matres in mollibus; pilenta* sunt vehicula, sicut nunc *basternas* videmus. Erant autem tunc veneti coloris, non ut nunc [sunt] russati, quibus nisi castae non utebantur (al. *castae matronae uti non poterant, sicut nec vittis, unde addit Castae.*) *Mollibus* autem, pensilibus: ut [*molle feretrum*, et *oscilla mollia:*] contra *Plumas pensiles* dicimus, et *molles* significamus: [et mollibus, molliter stratis: quidam *pilenta* laeta occisa * sed (*pil. tecta cisia*) vulgo dicta tradunt.] *Hinc procul;* bene longe a templis inferos facit. [Et bene Tartareas sedes, ut nihil praetermissum videretur.] — 668. *Scelerum poenas;* pro *sceleratorum.* Et bene ait *scelerum poenas;* in crimina enim personae incidunt, non ipsarum sunt proprie crimina. Unde et sceleribus sunt statuta supplicia, quae in se incidentes homines obnoxios faciunt. *Et te Catilina* etc.; hoc quasi in Ciceronis gratiam dictum videtur. — 670. [*Secretosque pios*; aut in secreto morantes, aut participialiter ab illis secretos.] *His dantem iura Catonem;* ut et supra (6, 842.) diximus, Censorium significat, non Uticensem, qui contra Caesarem bella suscepit. [Quomodo enim piis iura redderet, qui in se impius fuit?] Et supergressus est hoc loco Homeri dispositionem. Siquidem ille Minoem, Rhadamantum et Aeacum de impiis iudicare dicit, hic Romanum ducem innocentibus dare iura commemorat. — 671. *Haec inter;* bene inter inferos et superos mare factum dicit, quod ut supra diximus, nos ab Antipodis (Antipodibus) dividit, qui inferi sunt, nostri comparatione. — 672. *Imago aurea*; non est contrarium, quod et caeruleam, et auream, et argenteam maris esse dicit imaginem: quam scimus pro ventorum qualitate mutari, et colores varios reddere, quod expressum in scuto fuisse significat. [*Ibat* autem quidam pro erat accipiunt, ut (1, 46.): *Ast ego quae divum incedo regina.* Sane ubique propositum est poetae Augusti gloriam praedicare; itaque maiorem partem operis in hoc clypeo Augustum (Augusto) assignat *]. *Caerula;* i. e. maria. *Fluctu cano;* omnis enim spuma alba est [quae fluctibus nascitur.] — 673. *In orbem;* in circuitu. — 674. *Aestumque secabant;* naturalem rem ostendit. Nam semper mare turbatur cum Delphini apparuerint. — 675. [*In medio;* utrum clypeo, an mari?] — 676. *Cernere erat;* Graeca figura est, [sicut Graece dicitur: ὁρᾶν ἔνεστι. — 677. *Fervere;* ab eo quod est *fervo* facit; nam ab eo quod est *ferveo*, *fervere* facit, *ve* producta, sic *effulgere.* Alii dicunt antique per tertiam coniugationem correpta media syllaba positum, ut (G. 3, 221.): *Lavit ater corpora sanguis* pro *lavat*; de eo in tertio Georgicorum in ipso loco plenius dictum est.] *Leucaten;* in promontorio Epiri est mons *Leucata,*

quod quia saxa nuda in cacumine habuit, ex horum candore *Leucates* appellatus est. *Auroque effulgere fluctus;* non quod hic ex auro fluctus esse dicat, quos supra canos dixit, sed quod mare ex auro expressum sit, fluctus per aurum effulgeant.] — 678. *Hinc Augustus agens Italos;* cum de statu reipublicae esset longa contentio inter Augustum et Antonium et Lepidum (codd. his: *Catullum*, s. *Catulum*), placuit, ut totum Orientem teneret Antonius: Augustus Gallias et Hispanias cum Italia: Lepidus Africam, Siciliam, Sardiniam: [et] ad causam maioris fidei Antonius sororem Augusti duxit uxorem. Profecti itaque sunt in provincias suas. Sed Antonius [in prima aetate creatus Tribunus plebis, Caesarianas partes cum Curione defendens, bellum civile inter Caesarem Pompeiumque commovit. Quaestor fuit, idemque Augur, quo Consule in senatu Caesar occisus est, hic, sicut dictum est, cum divisa Republica ad orientem isset;] in Aegypto captus est amore Cleopatrae, non usquequaque adeo, ut ea dimissa contra Parthos proficisceretur, quibus cum ante victor esset, post repulsus (codd. tantum: *quibus victis*) dum Cleopatrae cupiditate festinat, exercitum omnem frigore in Armenia perdidit. Ipse tamen animalium cadaveribus pastus cum paucis ad Aegyptum est reversus: ubi ei coepit suadere Cleopatra, ut se sortiretur uxorem, derelicta sorore Augusti. Quo facto Augustus vehementer accensus contra eum coepit bella moliri. Antonius re comperta collectis Orientis viribus prior cum uxore Cleopatra vehit ad bellum. Conflictum est navali certamine circa Actium Epiri promontorium, ubi victi sunt Antonius et Cleopatra, et in fugam coacti. Postea occiso Antonio illa sibi serpentes adhibuit. [Sed Antonius cum Alexandriam obsideri videret et in eo esse ut capi posset, se ipsum occidit, Cleopatra vero cum ad Augustum esset adducta, et in custodia esse iussa esset, admotis sibi ut putatur serpentibus vitam finivit.] Sed quia belli civilis triumphus turpis videtur, laborat poëta, ut probet, iustum bellum fuisse, dicens, Augustum esse cum patribus populoque, penatibus, et magnis diis; contra cum Antonio auxilia peregrina et monstruosa Aegypti numina: et re vera in exercitu Antonii omnes Barbari fuerunt. Quod et Virgilius dicit, *Aegyptum viresque orientis, atque ultima secum Bactra vehit.* Unde etiam de hoc bello egit triumphum. Nec enim civile putatum est, quod tantummodo Romano duce gestum est, qui et ipse Barbarae serviebat uxori: adeo ut praetoria ei castra concederet; quorum qui potiebatur imperio, ipse vocabat exercitum. Unde est illo loco de Cleopatra (696.): *Patrio vocat agmina sistro.* Nam Antonius consulare sibi tantum detinuit imperium, in quo sola est potestas iubendi. Ille enim ducit exercitum, qui habet in potestate castra praetoria. — 679. *Penatibus et magnis diis;* alii [id] unum volunt esse: alii separant; ut *magnos deos* accipias Iovem, Minervam, Mercurium, quos Aeneas de Samothracia sustulit. — 680. *Tempora flammas Laeta vomunt;* naturaliter enim Augustus igneos oculos habuisse dicitur, adeo ut [obtutum eius nemo contra aspectare posset: denique] quidam eques Romanus interrogatus ab eo, cur, se viso, verteret faciem: dixerit: *quia fulmen oculorum tuorum ferre non possum;* sicut ait Suetonius (Aug. 79.). — 681. *Apéritur vertice sidus;* [apparet] si-

dus in vertice, hoc est super galeam. Nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur Veneri genitrici et ludi funebres Caesari exhiberentur, per triduum stella apparuit in Septentrione quod sidus Caesaris putatum est Augusto persuadente: nam ideo Augustus, omnibus statuis, quas ob divinitatem Caesaris statuit, hanc stellam adiecit. Ipse vero Augustus, in honorem patris Augusti (codd. et al. tantum: *exhiberentur, cuius sidus putatum est Augusto persuadente in honorem patris, Augustus* etc.) stellam in galea coepit habere depictam: [Honorifice autem poëta unam stellam *sidus* dixit, cum *sidus* ex multis stellis constet.] — 682. *Parte alia;* non e contra: sed in alia parte aciei. *Ventis, et diis Agrippa secundis;* [*Agrippa* dicitur ab *aegro partu*, i. e. qui hodie bis (q. pedibus) nascitur. Sed hic Agrippa non adeo claro genere ortus, viribus, et societate Augusti, ad summos honores pervenit, nam et Tribunus plebis quietissimus fuit, et post tertium Consul, et in multis bellis cum Augusto gestis victoriam Augusto sua virtute confecit, nam et Sextum Pompeium apud Moelas (*Mylas*) ipse devicit, et apud Actium Antonium et Cleopatram navali certamine prope ipse superavit, ob quod meruit etiam gener esse Augusto.] *Secundis* [ergo] dixit, Augusti comparatione. Nam hoc dicit Augustus: Nimio ventorum et numinum utebatur favore, *Agrippa secundis;* hoc est: Ille habuit primum favorem, hic secundum. [Hadrianus scribit, Agrippam solitum tempestate orta milites cogere, naves in fluctus urgere, ut consuetudine discriminis, dempto metu, redderet eos adversum pericula fortiores: ergo πρὸς ἀντιδιαστολὴν saevi maris, quod exercitatione (exercitationi) militibus erat *, ait *diis et ventis secundis* esse pugnatum, ut tempestatem quidem Agrippa non timuerit, sed favor divinus maria constraverit, nam et ipsa Actiaca pugna cum Aquilo ei esset adversus, eo exercitio quo milites adsueverat adversum fluctus naves agere, ad portum se fugere finxit, quare cum hostes decepti insequi conati essent, conversis subito navigiis suis Alexandrinas naves incurrit, et telis ac flammis in eas missis refragante hostibus fluctu, cum nihil ipsi tale facere possent, victoriam consecutus est, merito ergo *Ventis secundis.* — 683. *Insigne superbum;* quasi principale decus.] — 684. *Navali rostrata corona;* Sextus Pompeius, Pompeii filius in Sicilia (codd. *in Siciliam*) piraticam exercuit, contra quem primo cum Agrippa dimicavit Augustus. Postea Agrippae cura data est, qui eum delevit, ob quod ei Augustus *rostratam* dedit *coronam*, quia vicerat navali certamine. — 685. *Hinc;* a parte contraria. [*Ope barbarica;* crimen Antonii, quod ope barbarica Romanus pugnet.] *Victor ab aurorae populis;* quia primo vicerat Parthos, ut diximus: [aut quia Antonium Parthi postea pepulerunt; sed videtur hoc ideo tacuisse, ne Augustus imbellem superasse videatur, ideo addidit victorem Orientis Antonium, ut maiorem hostem Augustus vicisse videatur.] — 686. *Litore rubro;* Erythraeo mari, quod est inter Aegyptum et Indiam. — 687. *Et ultima secum Bactra vehit; ultima*, non quantum ad fines spectat orbis terrarum, sed *ultima* in imperio Antoniano. Constat enim, Bactrianos post se habere gentes innumeras. — 688. *Nefas;* exclamatio est: [quasi *pro nefas!* aut per parenthesin dictum

, et *Nefas*] non in eo tantum, quod Aegyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequebatur, quod in ingenti turpitudine apud maiores fuit. Unde bellaturus Pompeius in Lesbo reliquit uxorem. — 689. *Ruere;* ruebant, i. e. veniebant cum impetu. [Et hoc verbo more suo ostendit velocitatem. — 691. *Credas*; pro credat quis.] — 692. *Concurrere montibus altos*; alii *altis* legunt; unum tamen est. —. 693. *Turritis puppibus instant*; hoc de historia traxit. Nam Agrippa primus hoc genus turrium invenit, ut de tabulatis subito erigerentur, simul ac ventum esset in praelium, turres hostibus improvisae, [in navigando essent occultae. — 694. *Telisque volatile*; Cato: *Sub tela volantia.*] — 695. *Arva nova Neptunia caede rubescunt; nova caede*, magna, nimia. Nam non dicit re vera nova [*arva*, sed *nova caede*, cum aliae fuerint bella civilia, et caedes aliae in ipsis. Homerus ἐρυθαίνετο αἵματι γαῖα, sed non est hoc (*sed hoc est nunc?*) *rubescunt.*] — 696. *Patrio vocat agmina sistro;* Cleopatra sibi tantum assumpserat, ut se Isin vellet videri. Isis autem est genius Aegypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat: per situlam (al. *sitellam*) quam sinistra [manu] retinet, ostendit affluentiam omnium lacunarum, [i. e. fossarum, in quas Nilus stagnans recipiebatur.] Isis autem lingua Aegyptiorum est terra: quam Isim volunt esse. [Hanc Isim et alios deos ideo Aegyptii colunt, quia deos reges habuisse dicuntur: Ergo in opprobrium Alexandrini exercitus pro classico *sistrum* posuit, quod autem ait *vocat agmina*, hoc est quod superius dictum est. Et Augustus in commemoratione vitae suae refert: *Antonium iussisse, ut legiones suae apud Cleopatram excubarent, eiusque nutu et iussu parerent:* bene ergo *Vocat agmina*, quae signum dabat.] — 697. *A tergo respicit angues*; hoc est, nondum videbat mortem futuram. [Traditur enim, ne ad Triumphum Augusti adservaretur, admoto (admota) sibi aspide defecisse: tum *geminos*, cum unus sibi admoveretur.] — 698. *Deum monstra;* ideo *monstra* dixit, quia sub Augusto necdum Romani Aegyptia sacra susceperant. [Et admittebat locus pro laude Augusti aliquid etiam in deos inclementius dici, Varro indignatur Alexandrinos deos Romae coli.] *Latrator Anubis*; quia capite canino pingitur, hunc volunt esse Mercurium: ideo quia nihil est cane sagacius. [Bello autem Gigantum plures deos ferarum formas accepisse traditur.] — 699. *Contra Neptunum*; Homerum sequitur, qui deos dicit contra se pro diversis partibus habere certamen. [Et quidam latenter illud tetigisse Virgilium volunt, quod Plinius Secundus in Historia Naturali (32, 1.) dicit, quod Antonii navem piscis Echeneis retinuerit, qui piscis Latine *remora* dicitur.] — 701. *Caelatus ferro*; aut in armis locatus: aut de ferro sculptus, scilicet metallo sibi congruo: [aut *saevit ferro.*] *Dirae*; *dirae* proprie sunt ultrices deae, et bene has interesse dicit praelio: [aut a Iove missas ad terrorem Aegyptiis inferendum;] ad puniendum Antonium, qui matrimonii laeserat foedus (al. *fidem*). — 702. *Scissa discordia palla;* [utrum *scissa palla gaudens*, an *scissa palla vadit*, et seorsum *gaudens?*] Ideo [autem] *discordia*, quia unius civitatis [et cives principes] erant, et bene Diram discordia sequitur, quam Bellona comitatur.

Nam per discordiam venitur ad bellum, [in quo necesse est sanguinem fundi, ideo ait: sanguineo flagello.] Horatius (Epist. 1, 19, 49.): *Ira, truces inimicitias, et funebre bellum.* — 704. *Actius haec cernens*; quem postea Actium nominavit Augustus. — 706. *Vertebant terga Sabaei*; omnes isti populi Orientis sunt. — 707. [*Ipsa videbatur ventis*; apud plures Cleopatram priorem fugisse, post insecutum Antonium.] — 708. *Iam, iamque*; scilicet aviditate fugiendi. [Et bene *iam iamque* addidit, quia tempus operis in pictura declarari non poterat.] — 709. *Inter caedes*; inter suorum cadavera. *Morte futura*; omine mortis futurae. — 710. *Iapyge ferri*; vento qui de Apulia flans optime ad Orientem ducit. *Iapygia* enim Apulia dicta est. Horatius (Carm. 1, 3.): *Obstrictis* -(Basil. *obstrusis*; Fabr. *obstructis*) *aliis propter Iapyga.* [Quem Varro De Ora maritima *Argesten* dicit, qui de Occidente aestivo flat, hic in Apulia pestilens est.] — 711. *Magno corpore*; [aut ita eum tanquam deum magno corpore formatum accipiendum est, aut *magno*] septemfluo, [et non *corpore moerentem*, sed *magno corpore pandentem sinus.*] — 712. *Vocantem Caeruleum in gremium*; hoc de historia est. Nam legitur, Cleopatram praesagio mortis futurae oblitam esse recessus Aegypti petere; in quibus facile poterat bella reparare. De qua re se moriens dicitur increpasse. [Bene ergo poëta adiicit hortatum fuisse Nilum ut interius fugeret, ideo: *tota veste vocantem caeruleum in gremium.*] *Latebrosaque flumina*; quia Nili origo nescitur: licet Plinius dicat, haud longe ab Aethiopia Maurorum post maiorem Atlantem lacum esse ex quo [Nilus] erumpit. Quod videtur esse verisimile ex belluarum similitudine. — 714. *Triplici triumpho*; tres enim Augustus habuit triumphos. Nam primo die triumphavit exercitus, qui Antonium vicerat [navali bello]. Secundo qui Dalmatas vicerat. Tertio ipse cum Alexandrino est ingressus triumpho. — 715. [*Diis Italis* etc.; videtur aedem Apollinis dixisse, quae est in Palatio. — 716. *Tercentum*; hoc est pro multis.] — 717. *Ludisque* etc.; hoc est, compitalitii (Guelf. I. Fabr. *per compitalia*) ludi celebrati sunt. [Et est Zeugma, nam et *delubra fremebant.*] — 720. *Candentis limine Phoebo*; in templo [Apollinis in palatio] de solido marmore effecto, quod allatum fuerat de Portu Lunae qui est in confinio Tusciae et Liguriae, ideo ait candentis (codd. tantum: *q. est in Liguria*). — 721. *Dona recognoscit populorum*; aurum coronarium dicit: quod [triumphantibus] hodieque a victis gentibus datur. Imponebant autem hoc imperatores propter concessam vitam (al. *immunitatem*). Ideo ergo dixit *dona*; nam si hoc non esset, *spolia* diceret. [*Aptatque superbis Postibus*; porticum enim Augustus fecerat in qua simulaera omnium gentium collocaverat, quae porticus adpellabatur *Ad nationes.*] — 724. *Hic Nomadum genus*; atqui Antonius Orientis habuit populos; sed intelligamus, has gentes Africae operas suas locasse; et simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. *Discinctos*; vel habitum eorum ostendit, qui usque in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Poenulo (5, 2, 15.) dicens: *Quae est illa avis?* (Al. *Quaenam illaec avis est?*) Cum Afrum vidisset vestem dimissam trahentem; [neque enim utuntur hodieque zonis;] aut *discinctos* dixit, inhabiles militiae. Omnes enim

qui militant cincti sunt. Aut certe inefficaces: ut contra *praecinctos* strenuos dicimus. Horatius (Serm. 1, 5, 6.): *Altius ac nos praecincti sunt.* Unde et Graece εὔζωνος appellatur: non qui bonam zonam habet, sed [qui est] strenuus. *Mulciber;* Vulcanus, ab eo quod totum ignis permulcet: [aut quod ipse mulctatus pedes sit, sicut quibusdam videtur, aut quod igni mulctatur.] — 725. *Lelegas;* Thessalos. Lucanus (6, 383.) de Thessalia: *Mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum. Carasque;* *Carae* insulani populi fuerunt piratica famosi, victi a Minoe, ut et Thucydides et Sallustius dicunt. *Gelonos;* populus Scythiae. — 726. *Iam mollior undis;* sentiens quasi se esse superatum. Horatius (Carm. 2, 9.): *Minores volvere vertices.* — 727. *Merini;* populi Galliae in finibus qui Britanniam spectant [proximi Oceano.] *Rhenus;* fluvius Galliae, [qui Germanos a Gallia dividit.] *Bicornis* autem, [aut commune est omnibus fluviis, aut proprie de Rheno,] quia per duos alveos fluit: per unum qua Romanum imperium est: per alterum qua interluit Barbaros, [ubi iam *Vahal* (al. *ubi Iambal*) dicitur et facit insulam Batavorum.] — 728. *Indomitique Dahae;* Scythiae populi [a parte Septentrionali iuncti Persidi, unde Dani dicti.] *Pontem indignatus Araxes;* hic Armeniae fluvius, quem pontibus nisus est Xerxes conscendere; vel cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt; postea Augustus firmiore ponte eum ligavit, unde ad Augusti gloriam dixit *Pontem indignatus Araxes.* — 729. *Per clypeum Vulcani;* hic distinguendum; nam *Vulcani parentis* non procedit. *Parentis;* nunc honoris, (al. *matris; Veneris?*) — 730. *Rerum;* futurarum, quae nondum fuerunt. *Imagine gaudet;* ignarus erat veritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. — 731. *Attollens* etc.; [si *fata* legeris, hoc est, quod nepotes fataliter fecerunt.] Hunc versum notant Critici, quasi superfluo et inutiliter additum, nec convenientem gravitati eius, namque est [eius] magis neotericus. *Famamque;* gloriam. *Nepotum;* posterorum.

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. IX.

1. *Atque* etc.; in hoc libro mutatio est omnium rerum. Nam et [aliae] personae et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Aenea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam, a petitione auxiliorum ad bellum; quem transitum quidam culpant, nescientes, Virgilium prudenter iunxisse superioribus negotiis sequentia per illam particulam: *Atque ea diversa penitus dum parte geruntur.* Scilicet dum offeruntur arma, dum dantur auxilia. [*Dum* enim cum sit coniunctio, hic tamen adverbii vim obtinet. Terentius (Eun. 2, 3, 28.): *Mea nihil refert dum potiar modo.*] Sane formatus est iste liber ad illa Homeri, ubi dicit, per noctem egressos esse Diomeden et Ulixen, cum capto Dolone castra penetrarunt. Nam partem maximam et oeconomiae et negotiorum exinde habet. *Diversa penitus;* valde diversa, i. e. longius remota, [vel apud Pallanteum, vel in Etruria.] Unde paulo post dicit: *Nec satis, extremas Corithi penetravit ad urbes, Lydorumque manum.* — 2. *Irim; Iris* quasi ἔρις dicta est. Nunquam enim ad conciliationem mittitur, sicut Mercurius, sed ad disturbationem. Et est ministra non tantum dearum, sed et deorum. Nam praeter Homerum et Virgilius hoc probat dicens (803.): *Aeriam coelo nam Iuppiter Irim Dimisit, germanae haud mollia iussa ferentem.* — 3. *Audacem ad Turnum;* fortem, sine felicitate, sicut de Pallante diximus (8, 110.) [et modo audaciae laus opportuna, quia ad audendum exhortandus est.] — 4. *Parentis Pilumni; Pilumnus* et *Pitumnus* fratres fuerunt [et] dii; horum Pitumnus usum stercorandorum invenit agrorum:

unde et Sterquilinius (codd. *sterculinus*, *sterculinius*; *sterquilinus*) dictus est, *Pilumnus* vero pinsendi frumenti, unde et a pistoribus colitur. Ab ipso etiam *pilum* dictum est. [Quidam *Pilumnum* et *Pitumnum* Castorem et Pollucem accipiunt. Nonnulli laudum (infantum; cf. 10, 76.) deos. Varro coniugales deos suspicatur.] *Sacrata valle*; ideo *sacrata*, quia, ut diximus supra (1, 441.), nunquam est lucus sine religione. *Sedebat*; ut Asper dicit, *erat*; quae clausula antiqua est, et de usu remota. Secundum Plautum [autem] *sedere*, est consilium capere, qui inducit [in Mostellaria] servum dicentem: *Sine iuxta aram sedeam, et dabo meliora consilia.* Sed secundum augures *sedere* est augurium captare. Namque post designatas coeli partes a sedentibus captabantur auguria: quod et supra ipse ostendit latenter, inducens Picum solum sedentem, ut (7, 187.): *Parvaque sedebat Succinctus trabea:* quod est augurum, cum alios stantes induxerit. Ergo *sedebat*, aut erat, aut consilia capiebat, aut augurabatur. [Unde et hic *lucus* vice aedis sacratae accipi debet quod plenius illo loco dictum est (7, 174.): *Hoc illis curia templum.* Aut quia in locis sacris sedentes, qui consilia habituri erant curiam in templo haberent, quod Numa cum sciret, Vestae aediculam non templum statuit, ne ibi Senatus haberi posset, et ipsa necessitate vir introiret locum. Nam et ipsa *consilia* a *sedendo*, quasi *considia* dicta sunt. Sedentium enim animi tranquilliores fiunt.] — 5. *Thaumantias*; secundum poëticam, Thaumantis filia. Ceterum ex admiratione hoc nomen accepit, quae (quia?) admiratio de eius coloribus nascitur [et Graece *θαῦμα* dicitur.] — 6. *Divûm promittere nemo*; *nemo* pro *nullus* posuit; et est Acyrologia. Nam *divûm nemo*, non possumus dicere, cum proprie *nemo* sit *nec homo*. — 7. *Auderet*; docet per transitum multa interdum temporum ratione provenire, quae numina praestare non possunt: quod etiam paulo post in Matris deûm petitione Iuppiter probat dicens (97.): *Cui tanta deo permissa potestas.* *Volvenda*; pro *volubilis*. [*Aeneas urbe et sociis*; ab occasione, et ostendit quid illi expugnandum sit, quia caret defensore. *Urbe*; *urbs* ista quae est tutam * (quae est dicta Troia, ut?) (7, 157.): *Ipse humili designat moenia fossa:* hanc Castrum Laurens ait dici Varro, oppidum tacet. Sed ubi primum Aeneas egressus sit, eum locum Troiam nuncupari traditur (tradit). * — 9. *Palatini*; prolepsis est.] — 10. *Nec satis*; quia occurrebat, ab Euandro eum facile posse remeare. *Corithi penetravit*; [ut totam Etruriam peragrasse videatur. *Corithi* autem] montis Tusciae, qui, ut diximus (7, 209.), nomen accepit a Coritho rege, cum cuius uxore concubuit Iuppiter, unde natus est Dardanus. [*Penetravit* autem bene, quia supra dixerat *penitus*. — 11. *Lydorumque manum*; omnia haec ad occasionem faciendi pertinent, ex longinquitate, ut dictum est, regionis. — 12. *Nunc tempus*; a metu.] *Armat agrestes*; ne ei formidinem iniiciat, agrestes esse commemorat. — 13. *Et turbata arripe castra*; aut *arripe*, *et turba*: aut *turbata invade*, per absentiam Aeneae [inordinata, aut certe turba et arripe. — 14. *Paribus alis*; i. e. aequalibus, et ostendit aequalem volatum. — 15. *Fuga*; pro veloci reditu, neque enim fugit.] *Secuit sub nubibus arcum*; hoc est, duxit, ut (6, 900.): *Ille viam secat ad*

naves. Et re vera arcus ipse variis coloribus sectus est. Bene autem *sub nubibus*, quia sine nubis beneficio arcus non videtur. — 16. *Agnovit iuvenis*; [deest, *eam*, et] Irin tantum agnovit, non et a quo missa esset, utrum a Iove, an a Iunone. Hinc est quod dicit: *Quis te mihi nubibus actam Detulit in terras?* [Unde apparet, eum scisse nuntiam illam et Iovis et Iunonis esse.] — 19. *Repente*; item aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post eius abscessum statim est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia *tempestas τῶν μέσων* est. — 20. *Discedere* (al. *descind.*, Guelf. I. *discind.*) *coelum*; chasma dicit factum, i. e. subitam aëris disruptionem et quendam recessum: per quod vult videri inter chasma Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est et summum. Unde est (1, 226.): *Sic vertice coeli Constitit.* Nubes autem in medio sunt, ubi omnia [ista] fiunt signa quae dicit, i. e. Iris, serenitas, chasma. Nam si in summo fierent, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiorem et nimium splendorem ferre non possunt. Sane chasma est, ita enim Plinius (2, 26.) vocat; disruptio et quidam coeli recessus (al. *disc.*). [In Auguralibus libris inter ostenta etiam coelum discisse dicitur. Et quidam hic *coelum* pro aëre accipiunt, ut Lucretius (4, 133.): *In hoc coelo qui dicitur aër.*] — 21. *Palantesque polo stellas*; bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore venientes. [Aut *palantes*, quae sunt *palantes*, Epitheton stellarum perpetuum.] *Omina tanta*; scilicet coelestia. [Et hic *omina* pro signis vel auspiciis posuit.] — 22. *Quisquis in arma vocas*; vel Iuno, vel Iuppiter. — 24. *Oneravitque aethera votis*; iterum atque iterum, [aut alia atque alia] est vota pollicitus. Locus autem iste dictus est secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, ut, si post acceptum augurium ad aquam venissent, inclinati [aquas] haurirent exinde [et] manibus, et fusis precibus vota promitterent, ut visum perseveraret augurium, quod aquae intercessu disrumpitur. Unde etiam in duodecimo visum augurium non procedit, nec sortitur exitum firmum, quia cygnus dimissus ab aquila in fluvium cecidit, ut (12, 255.): *Praedamque ex unguibus ales Proiecit fluvio.* Hinc videtur etiam Turnus minime potuisse liberari. — 25. *Iamque omnis campis exercitus ibat*; intelligamus, hunc exercitum primo confuse in campos ruisse, post digestum in ordines, ut sit sequentium fluminum congrua comparatio: quae flumina dicit post camporum inundationem in alveos suos reverti. Nam hoc vult dicere: Ut de campis flumina in alveos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quae fuerat ante diffusa. — 26. *Dives equum*; per genitivum frequentius utimur hac figura, quam per ablativum. [Sane hic secutus veteres *cuius rei dives* addidit, cum alibi subtraxerit, ut (4, 263.): *Dives quae munera Dido*, et (7, 11.): *Dives inaccessos ubi Solis filia lucos.*] — 27. *Coercent*; cogunt, colligunt. [Alias continent, alias compescunt, nonnulli postrema pro postremas partes accipiunt. — 30. *Sedatis amnibus*; quia Nilus exundat aestate, cum cetera flumina imminutione quieta sunt.] — 31. *Altus per tacitum Ganges*; fluvius Indiae est, qui secundum Senecam in situ Indiae, novem alveis fluit, secundum Melonem (Guelf. I. *milonem*; al. *Melam*) (3, 7.) septem; qui tamen et ipse

commemorat, nonnullos dicere, quod tribus alveis fluat. Virgilius tamen Nilo eum iungens septem alveos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens: Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges. *Altus per tacitum;* sane bene addidit *Per tacitum altus*, hoc est per profundam altitudinem. Nam licet crescat, intra ripas tamen est, nec ut Nilus superfunditur campis. Unde Asper distinxit: *Altus per tacitum.* [Et bene agmen exercitus flumini comparavit, quia et fluviorum agmina ipse dicit (2, 782.): *Leni fluit agmine Tibris.*] *Pingui flumine Nilus; Nilus* dictus est quasi *νέαν ἰλύν*, hoc est novum limum trahens: quod volens exprimere dixit *Pingui flumine*, i. e. fluore: quae res foecundam efficit terram. Quod et ipse in Georgicis (2, 187.) ostendit dicens: *Liquuntur montibus amnes, Felicemque trahunt limum.* Item (G. 4, 291.): *et viridem Aegyptum nigra foecundat arena.* — 32. [*Cum refluit campis*; hoc est a campis rediit, tunc enim omnia ora eius apparent, alias cum abundat una eius facies est. — 35. *Ab adversa;* castris opposita, an venienti agmini?] *Quis globus;* i. e., quantus; admirantis enim est, non interrogantis. Nec enim interrogat, qui nuntiat. — 38. *Hostis adest eia;* hic distinguendum, ut *Eia* militum sit properantium clamor: et est Ennianum, qui ait: *Eia machaeras* (V. *q. itheia macheras*, R. *quia iam machaera*). Ergo eia ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alii: *Hostis adest, eia:* legunt. [Alii *Eia* non a persona ad personam dictum putant, sed ipsum Poëtam quasi actu rei et imaginatione exclamasse.] — 40. *Namque ita discedens praeceperat;* excusatio Troianorum, ne portas clausisse timore viderentur. *Optimus armis;* peritus armorum, dux egregius qui et futura provideret. — 41. *Si qua interea fortuna fuisset;* scilicet bellicus casus. — 43. [*Tutos servarent aggere muros;* i. e. tutos beneficio aggeris muros.] — 44. *Pudor, iraque monstrat*; licet eos hortaretur ira et pudor. — 45. [*Obiiciunt;* obiices ponunt, vel obiicibus muniunt, et per hoc cludunt. *Facessunt;* hic faciunt, alias discedunt, ut: *Illa hinc facessat.* — 46. *Turribus;* pro *in turribus.*] — 47. *Tardum agmen;* peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. — 48. *Urbi;* Troiae, quam fecerat Aeneas castrorum in morem. — 49. *Maculis quem Thracius albis;* [figuras maculis albas habens et] nove albas maculas dixit, cum proprie macularum haec sit natura, ut obscuritate sua album aliquid infuscent. — 50. *Cristaque tegit galea aurea rubra*; [pro *galea cristas habens rubras:* sed] duo ablativi sunt, et duo nominativi, quos metrica ratione discernimus. Nam *rubra crista*, longae sunt ultimae, quia ablativi sunt casus. Sane huiusmodi versus pessimi sunt. — 52. [*En, ait;* eclipsis festinationis exprimendae gratia, quidquid enim addideris sensus admittet.] — 53. *Principium pugnae;* hoc de Romana sollemnitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est, princeps Fetialium proficiscebatur ad hostium fines, et praefatus quaedam sollemnia, clara voce dicebat, se bellum indicere propter certas causas, aut quia socios laeserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent (al. *reddiderant*). Et haec *clarigatio* dicebatur a *claritate* vocis. Post quam clarigationem hasta in eorum fines missa indicabatur

iam pugnae principium. [Post tertium autem et tricesimum diem quam res repetissent ab hostibus, Fetiales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus adversum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec invenirent locum, ubi hanc sollemnitatem per Fetiales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut unus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flaminео locum emere, ut quasi in hostili loco ius belli indicendi implerent. Denique in eo loco ante pedem Bellonae consecrata est columna. Varro in Caleno ita ait: *Duces cum primum hostilem agrum introitum ierant, ominis causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent:* Ergo bene hoc Poëta de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit, sed in hac consuetudine Fetialis qui bellum indicebat antequam hastam iaceret, etiam terram hostium contestabatur, unde quidam volunt Aeneam scientem quod bellum gesturus esset, sicut a Sibylla cognoverat: ubi ad Italiae partem debitam venit, primum adorasse terram, ut (7, 136.): *Geniumque loci, primamque deorum Tellurem.*] — 54. *Clamorem excipiunt socii.* Legitur et *clamore.* Si *clamore*, sensus erit talis: Hastae iactum socii clamore comitantur. Si *clamorem*, intelligimus, Turni eos clamorem excepisse, [et cum fremitu eos sequutos esse, i. e. Excipiunt clamorem Turni,] et cum fremitu eum sequuntur. — 55. *Inertia corda;* non re vera: sed sicut hostibus videbatur. — 57. [*Arma viros;* vehementius *viros* pronuntiandum. *Castra fovere;* veteres *fovere* pro *diu incolere* et *habitare* dicebant.] — 58. *Aditumque per avia quaerit;* etiam per avia. Sane exprimitur Turni violentia. Nam viam per avia nullus requirit. — 60. *Ad caulas;* munimenta et septa ovium. Est enim Graecum nomen, *c* detracto. Nam Graeci *αὐλὰς* vocant animalium receptacula. [Unde in sacris aedibus, et in tribunalibus, septa quae turbas prohibent *aulas* vocamus.] — 61. *Nocte super media;* ultra mediam noctem, i. e. [plus quam media vel] maiore eius parte [transacta]. Et est bona elocutio facta per Syllepsin, ut si dicas: *Legi nocte super media:* i. e. ultra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est quae non et casum mutet, et egeat subauditione. Ut (287.): *Hanc ego nunc ignaram huius quodcunque pericli est.* — 62. [*Improbus ira;* non *ira improbus*, sed *ira saevit;* totum autem summa brevitate narratum.] — 63. *Saevit in absentes;* phantasiam saevitiae expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt, ut in ipsis animalibus solent. — 64. *Ex longo rabies;* absoluta elocutio, ut si dicas: *Ille fame fatigatur ex longo.* [*Sanguine;* pro *a sanguine.*] — 67. *Et qua via clausos; qua* adverbium loci est, non pronomen: nam non stat versus, si *via* septimus sit, non nominativus. Ergo *Qua via:* per quam partem viae vallo Troianos excutiat. Legitur tamen *Et quae via*, et est sensus absolutior. — 68. [*Effundat in aequor*; in planum, in campum. — 71. *Invadit: sociosque incendia poscit ovantes;* Hysteronproteron, ut aviditatem iuvenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia ex qua incendia sequantur, et videtur eventum posuisse. — 73. *Tum vero;* ut signum incendendarum navium datum est.] — 74. *Facibus pubes accingitur atris;* [pro ad faces accingitur ut sit dativus, ut (2, 235.): *Accingunt omnes operi*, aut *Accingitur*,] armatur, instruitur

[facibus. *Atris;* quasi letiferis; nam faces ardentes sunt. — 75. *Diripuere focos*; quaeritur quid ibi faciant foci: Sed in carminibus quaedam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt, aut certe *focos*, quos ibi habere potuerunt.] *Piceum fert fumida lumen;* sordidior enim in taedis et ignis et fumus est. — 77. *Quis deus o Musae;* quia res deorum est et ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cuius vis nisi a numinibus repelli non potuit. [*Teucris;* aut detraxit praepositionem *Ab*, ut sit *ab Teucris;* aut *Teucris*, in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus avertit.] — 79. *Prisca fides facto*, *sed fama perennis;* omnis antiquitas difficile pura et incorrupta manat in posteros. Hoc enim dicit: Factum hoc licet priscum sit, i. e. antiquum, tamen fama eius non est obliterata temporis vetustate. [Alii sic intelligunt: fabulosum est quidem, sed fides eius rei penes priscos est, eius enim rei cuius auctorem facere noluit, sic ordinem protulit. Alii: iam quidem evanuit fides, hoc est nemo credit factum, adhuc tamen fama vivit, et dicitur. *Prisca* autem fides ἀξι·πιστία, quasi non sit facta (ficta?) historia.] — 80. *Quo primum;* hoc est initio. Non enim secundo factae sunt naves apud Idam ab Aenea. *Phrygia formabat in Ida;* i. e., formare cogitabat. Non enim in Ida, sed apud Antandrum factae sunt. [Et bene *Phrygia in Ida*, quia et in Creta est alia Ida, ut (3, 105.): *Mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.*] — 81. *Alta pelagi*; absolutum, ut *Lata camporum.* — 82. *Ipsa deûm fertur genitrix;* figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a Criticis (al. *priscis*). Unde longo prooemio excusatur. Nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in Nymphas: quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. [Sane quidam *Fertur* reprehendunt, quod dicendo, auctoritatem rei detraxerit. Alii laudant, quod dicendo *fertur*, incredibili rei auctoritatem dare noluerit.] *Berecyntia*; mater deum a monte Phrygiae *Berecynto*, cuius ultima syllaba caret aspiratione, quam addimus, quotiens[cunque] montem Deli *Cynthum* dicimus. Est autem tenuis ista discretio, quibus nominibus subtrahi debe[a]t aspiratio. Nam ecce *Ripaei* montes Arcadiae non scribuntur cum aspiratione, quam addimus, cum *Riphaeos* montes Scythiae significamus. — 83. *Da nate petenti;* ac si diceret: Ei quae iubere debuerat. [Et dicendo *nate* et *parens* iteratione auxit affectum.] *Domito te poscit Olympo;* videtur hoc dicere: Praesta ei cuius beneficio servatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iovem solum esse non potuit, celatum matris auxilio. *Domito* ergo *Olympo*, in tuas scilicet leges per beneficium meum mundo redacto. [Sane haec narratio tunc II. (III. init.) libri erat, sed dilata est, ut hic opportunius redderetur; aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut κατὰ τὸ σιωπώμενον videri, aut ὑστερονπρότερον.] — 85. *Pinea silva mihi;* congrue; nam *pinus* in tutela est Matris deûm. — 86. *In arce fuit summa;* hoc est, apud Gargara, quae dicta sunt quasi κάρα κρατὸς (codd. *cara*, *caros*), i. e. *caput capitis*, altitudinis altitudo, κάρα est ἡ κεφαλή. *Gargara* autem sunt montis Idae cacumina: propter quod dixit *In arce summa.* [Sane et hic locum

sacratum ostendit. Et *Pinea silva lucus fuit*: tale scema est (E. 1, 58.): *Nec tamen interea raucae tua cura palumbes*, ubi feminino plurali femininum singulare iungit. Et (E. 1, 75.): *Ite meae, quondam felix pecus*, ubi duobus femininis pluralibus neutrum singulare que dei comitatus * (sing. respondet)]. — 87. *Nigranti picea*; nigranti, umbrosa: et picea arboris genus est, unde pix desudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut etiam supra (6, 180.) diximus. *Has ego*; non trabes. Nam de acere naves non fiunt. Unde melius arbores intelligimus, referentes ad piceas vel pinos (pinus). Sane notandum, *trabes* eum dixisse de arboribus, cum non dicantur *trabes*, nisi iam caesae sint et compositae (al. positae). [Abutitur ergo eo quod posterius est, pro eo quod est prius. *Quo sacra ferebant*; non addit qui, sed intelligimus Phrygas. Item (3, 106.): *Centum urbes habitant magnas*: i. e. Cretes, et bene arbores consecravit, quibus immortalitatem petitura est.] *Classis egeret*: [pro *classe*, genitivus pro ablativo, et] iusta Aeneae petitio, et concedentis benignitas numinis exclusit piaculum. Nam his remotis sacrilegium committeretur, [ideo addidit *laeta dedi*.] — 89. *Timor anxius angit*; aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem voluit significare, ut separet ab eo qui ex cupiditate nascitur prosperorum. Ut (5, 137.): *Exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* — 90. [*Solve metus*; i. e., meos] — 92. *Prosit nostris in montibus ortas*; bona brevitate detraxit et *his* et *esse*. Nam plenum est: Prosit his, ortas esse in montibus nostris: quod fecit elocutionis causa. [Sane ostendit, quod supra *arcem* dixit, pro *monte*, et bene *ortas*, ut sensum quendam navibus daret, verbum de origine commoda.] — 93. *Torquet*; sustinet, [aut nutu suo] regit. — 94. *Quo fata trahis*; ostendit fata posse aliquatenus trahi, non tamen usquequaque. Hinc enim dicit *quo*, i. e., ad quam rem. *Petis istis*; i. e., *pro istis*. Nam sic dicimus, *peto tibi*, i. e. *pro te*. [Aut *Istis*, utrum precibus, an navibus?] — 96. *Fas habeant?* ius: nec enim possunt aeterna esse, quae ab hominibus facta sunt. Horatius (Art. P. 63.): *Debemus morti nos nostraque.* Nam sicut animi facta sunt immortalia, ita corporis pereunt. Sallustius (Iug. 11.): *Ceterum studia omnia nostra, sicuti anima* (Guelf. I. *omina*), *immortalia sunt. Certusque* etc.; [securus dubia tentet? Et] hoc dicit: casibus licentiam haec petitio vult adimere. Nam Aeneas sorte qua homo est, navigationis debet timere periculum: quod perit, si eius navibus aeternitas detur. — 97. *Cui tanta deo permissa potestas?* cui: ac si diceret: nec regi quidem deorum. [*Permissa* autem, data, ut hoc possit praestare.] — 98. *Defunctae*; liberatae. Ut (6, 83.): *O tandem magnis pelagi defuncte periclis. Portusque tenebunt*; nautico usus est verbo, cum de navibus diceret. — 99. *Quaecunque*; hic ostendit, aliquas esse perituras. *Evaserit undis*; de undis exierit, cum venerit ad eum locum, de quo navigatura iam non sit. Alii legunt *evaserit undas*; quod si est, intelligimus quaecunque evaserit undarum periculum. — 101. *Mortalem eripiam formam*; bene dixit *mortalem*. Nec enim potest fieri, ut eadem res et mortalis sit, et immortalis: [sed ut sit immortalis,] ante est, ut desinat esse mortalis. — 102. *Qualis Nereia Clotho*; non dixit *tales*

erunt, sic supra (2, 223.): *Qualis mugitûs fugit cum saucius aram Taurus.* — 105. *Per pice torrentes*; ardentes: et est figmentum poëticum. — 106. [*Totum nutu tremefecit Olympum*; Homericum est (Il. α, 530.): μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον.] — 107. *Aderat promissa dies*; promissum tempus advenerat. *Turni iniuria*; scilicet quam inferebat. Et modo *iniuria* est ἀδίκημα, i. e. iniustitia. Hinc est apud comicos *iniurius*, qui audet aliquid contra ordinem iuris. Et bene *iniuria*, quia et contra necessitatem fati, [quod Troianos ad Italiam venire compulerat,] et contra rationem foederis bella commoverat. [Alii *iniuria*, violentia accipiunt.] — 110. *Nova lux*; [hoc est repentina,] i. e. nimbus deorum, quod ipse paulo post dicit. [In secundo (616.): *Nimbo effulgens*; et hic *lux* proprie, aliter postea (731.): *Continuo nova lux oculis effulsit.* — 111. *Nimbus*; lumen quod capita deorum ambit, ut saepe dixi.] — 114. *Ne trepidate meas*; pro ne festinetis. Et per hoc significatur, ideo ad navium defensionem egressos non esse Troianos, quia numen vetavit (vetuit). — 116. [*Quam sacras dabitur pinus*; fabula talis est: Attis puer speciosus cum Matris Magnae praeesset sacris, a rege civitatis suae adamatus est, sed cum intelligeret vim sibi a rege instare, quasdam in silvas profugit. Cum ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit, quem semianimem sub pinu latentem cum invenissent antistites Matris Magnae perlatum in templum deae frustra conati reficere, defunctum sepelierunt, cuius ut perpetua maneret memoria, Mater Magna instituit, ut quotannis in sacris quis plangeretur pinumque arborem sub qua iacuerat, tutelae suae adscripsit, et effecit ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.] — 117. *Ite deae pelagi*; alii hucusque volunt Matrem Deûm locutam. [Prope enim videtur absurdum ipsam indicare quae sit, cum iam nymphis et audientibus utique, et videntibus dicat.] Alii iungunt *Genitrix iubet*, [et putatur melius, quia postea ait (10, 220.): *Quas alma Cybele Numen habere maris, nymphasque e navibus esse Iusserat.*]. — 123. *Obstupuere animis Rutuli*; [hoc est *Rutulorum*, dativus pro genitivo.] Timuerunt [ergo] Rutuli; timuit Messapus numinis marini filius, [qui utique fiducia patris et sui nihil ex mari timere debuerit, vel certe (7, 692.): *Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro*:] timuit [etiam] Tiberis. Per hos autem gradus, [i. e. Rutuli, Messapi, amnis,] maior Turni designatur audacia. Tale est et in quarto (539.): *At non infelix animi Phoenissa.* — 124. *Et amnis Rauca sonans*; licet antiquitas habuerit *hic* et *haec amnis*: melius tamen est accipere *rauca sonans*, pro *rauce*, quam *rauca amnis.* — 125. *Revocatque pedem Tiberinus ab alto*; nunc ipsum deum territum dixit: supra undas fuisse perterritas et in se repressas. — 126. [*Audaci Turno*; ecce ubi confirmat Epitheton quod Turno semper imponit, et hoc colore futuram orationem ostendit.] — 127. *Animos tollit dictis*; magnanimitatem suam [quia ipse non terreatur] comprobat dictis. Tale est et illud e contrario (8, 223.): *Turbatumque oculis.* [Potest tamen accipi, eorum animos tollit qui erant territi, et hinc increpat.] — 128. *Troianos haec monstra petunt*; i. e. appetunt, [hoc est ad Troianorum pertinet

damnum:] ut (1, 717.): *Reginam petit. Iuppiter ipse*; scilicet qui omnibus praestare consuevit. Unde et Iuppiter dictus est, quasi *iuvans pater*. Ergo *auxilium solitum* non circa Troianos accipimus: sed quod ipse [omnibus] praestare consuevit. [Alii *auxilium solitum*, auxilium fugae accipiunt.] — 129. *Non tela* etc.; non expectant Troiani, ut Rutulorum telis aut ignibus pereant, qui iam navium amissione perierant. — 130. *Maria invia Teucris*; color est. Nam rem quam pro se Troiani putabant, in contrarium vertit dicens, navigationis et fugae auxilium perdidisse Troianos, quos constat pro felicitate habuisse navigationis vitare discrimina. — 131. *Rerum pars altera dempta* [i. e. naturae rerum.] Humanae enim naturae duo elementa concessa sunt, mare et terra. *Nil me fatalia terrent*; [*nihil* pro *non*, et] tacitis occurrit quaestionibus dicens: Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, iam venerunt, completa sunt fata, et callide tacuit quod erat fatale. Troiani enim dicebant, Italiae sibi regna deberi. Et est oratorium, quaestiones ita proponere ut facilem solutionis sortiantur eventum. — 134. *Si qua* etc.; iactant, quasi et ista confingant. [Aut *Prae se iactant*, prae se ferunt. — 135. *Tetigere quod arva*; quaestio est, an superare possent qui forte venerint, et, sicut supra dictum est, per concessionem argumentatur, etiam si vera sunt quae iactant, tamen iam completa sunt, *tetigere quod arva Fertilis Ausoniae Troes*.] — 136. *Sunt et mea contra Fata mihi*; hoc falsum est, quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur uti mendacio, cum redarguere nullus potest. Ut [in] hoc loco; quis enim vere potest scire, Turno data esse, necne, responsa? [Sane] quia scit falsum esse quod dixit, argumentis probare dicta contendit, dicens, esse sceleratam gentem, ob raptam sibi coniugem. In quo facto utitur Graecorum exemplo, qui [ob] rapta[m] Helena[m] gentem delevere Troianam. — 138. *Coniuge praerepta*; invidiose sponsam, *coniugem* vocat. *Nec solos* etc.; cur non in similitudine criminis sit poenae similitudo? si culpa repetitur supplicia quoque geminentur. — 140. [*Periisse semel satis est*, quasi obiectio est, ut si dicatur: *sed periisse semel satis est*; immo vero semel satis fuit eos peccasse, ex quo colligitur, quotiens peccaverint, totiens eos perire debere.] — 141. *Penitus* etc.; modo omne genus femineum, non eos penitus perosos [esse] decebat, [propter quod ante perierunt.] Locutus est autem figurate. — 142. [*Medii fiducia valli*; quod inter Troianos Rutulosque sit medium, et bene de muris nihil dixit.] — 143. *Fossarumque morae*; [quasi] non tutela: sed mortis dilatio. — 144. (*Animos*; Troianis.) *An non viderunt*; legitur et *at non viderunt*: si *an non*, absolutum est, si *at non*, inceptiva est particula ad ornatum pertinens. Horatius (Epod. 5.): *At o deorum quicquid in coelo regit* (*regis*). Tale est (7, 363.): *At non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor*: [et est exemplum a maiore ad minus, hoc est: At credo non viderunt Neptuni manu fabricata moenia conflagrasse, ut fiduciam vitae in exigua, et parva fossa habeant. — 146. *Lecti ferro*; utrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti? ut si dixisset virtute lecti.] *Vallum*; [historice locutus est:] *Vallum* [autem] dicitur ipsa munitio. Nam *valli* fustes sunt, quibus *vallum* munitur. Ipse de sustentaculis

vitium, (G. 2, 409.): *Primus vallos sub tecta referto.* — 147. [*Trepidantia castra*; ut (13.): *Turbataque arripe castra.*] — 148. *Non armis* etc.; bene arma generaliter dixit. Nam [et] ipse habuit a Vulcano, sed solum gladium: ut (12, 90.): *Ensem quem Dauno ignipotens deus ipse parenti Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.* Per hoc autem quasi latenter dicit, se Achille esse meliorem, qui se Troianos etiam sine divinis armis superare posse confidit. — 149. *Addant se protinus omnes*; ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoriae: [quidam *protinus* hic pro licet accipiunt.] — 153. *Luce palam*; propter tenebras et furta inertia. [Vel *luce*, quod Ilium nocte captum est: *Palam*, quia insidiis.] — 155. *Quos distulit Hector*; bene solius Hectoris facta est commemoratio, ut ostendatur periisse [eum], qui potuit esse terrori. [Et satis Hectori dedit, quasi plus esset differre, quam vincere;] per quod vult, Aenean nihil fortiter in bello fecisse Troiano. — 156. *Melior* etc.; i. e. maior, et prima. [An quoniam dicit hoc optimum quod matutinum?] — 157. *Bene gestis corpora rebus*; in eo tantum, quod hostes non ausi sunt egredi: [nam nihil egerant. Ergo hortativa est oratio ad socios, ut audaciores esse debeant cum videant se timeri. Homeri est (Il. β, 381.): Νῦν δ' ἔρχεσθ' ἐπὶ δεῖπνον, κ. τ. λ. — 158. *Procurate*; verbum compositum, i. e. curate.] *Pugnam sperate parati*; scilicet contra Troianos, non a Troianis, ne videatur contra supradicta omnia nunc sociis inferre terrorem. [Ergo a me parari sperate, i. e. pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant, ut (11, 18.): *Arma parate animis, et spe praesumite bellum. Sperate* autem dixit, quia cupidos eos ostendit pugnae et victoriae, ut viros fortes.] — 159. *Vigilum excubiis*; *excubiae*, diurnae sunt: *vigiliae*, nocturnae. — 162. *Centeni quemque*; centurionum scilicet, ex more Romanae militiae. Nam ex numero militum, qui eos sequuntur, gradus dignitatis apparet; [unde et *milites* dicti a *mille*, et *tribuni militum* dicti sunt χιλίαρχοι. — 163. *Purpurei cristis iuvenes*; hic versus per figuratum ablativum prolatus est. — 164. *Variantque vices*; ut invicem potent. — 165. *Indulgent vino*; ablativus casus est, et deest *sibi*; ni figuratum est, ex fiducia, scilicet, sequitur enim (188.): *quae Rutulos habeat fiducia.*] *Vertunt crateras ahenos*; potantes exhauriunt:] et est hemistichium Ennianum. — 166. [*Custodia*; nomen ambiguum, sed modo quae custodit. — 168. *E vallo*; e muro. *Armis alta tenent*; bona elocutio, i. e., armati tenent alta, hoc est muros; *tenent* autem custodiunt.] — 169. *Trepidi formidine*; festini per formidinem. Nam non est iteratio. — 170. [*Explorant*; confirmant.] *Pontesque*; qui fiunt in muris angustioribus, [ut sit facilior transitus ad divisas muri partes.] *Propugnacula*; pinnas [murorum.] — 173. *Rectores iuvenum*; legitur et *iuveni* (Vos. bis: *iuvenis*). Si *iuveni*, Ascanio: si *iuvenum*, magistros militum accipe. — 174. *Sortita periclum*; [aut] sorte divisa ad defensionem periculi. [Aut parturiens periculum quod quisque experiretur.] — 175. *Quod cuique tuendum est*; exercet unusquisque vices ad id quod accipit tuendum. — 177. *Ida Venatrix*; a plerisque *Ida* mater Nisi accipitur, quia dixit *venatrix*. Nam si montem volueris accipere, abusive *Idam venatri-*

dem dictam intellige pro *venationibus abundantem*. Nam *venatrix* est proprie quae venatur, non quae venationibus abundat. [Aut *venatrix* pro his qui in ea venantur, ut (G. 3, 44.): *Domitrixque Epidaurus equorum.*] — 178. *Iaculo celerem*; bene inducit Nisum optimum esse iaculatorem: et hanc praemittit armorum peritiam, qua plurimum poterit in Euryali defensione. — 180. *Troiana neque induit arma*; hoc est qui nondum bellicosa arma induerat, i. e. acceperat. Et hoc dicit: Pulcher quidem erat, sed nondum bellandi peritus. — 181. [*Prima iuventa*; num prima lanugine? *Intonsa*; hoc ad sua tempora retulit, alioquin heroes non tondebantur. — 182. *Amor unus erat*; i. e. eorum studio flagrabant. *Pariterque in bella ruebant*; aut simul, aut similiter, et pari virtute, i. e. aeque fortes erant.] — 184. *Diine* etc.; apud Plotinum (R. Plut.) philosophum et alios quaeritur, utrum mentis nostrae acies per se ad cupiditates et consilia moveatur, an impulsu alicuius numinis. Et primo dixerunt, mentes humanas moveri sua sponte; deprehenderunt tamen, ad omnia honesta impelli nos Genio, et numine quodam familiari, quod nobis nascentibus datur: prava vero, nostra mente nos cupere et desiderare. Nec enim potest fieri, ut prava numinum voluntate cupiamus, quibus nihil malum constat placere. Unde nunc hic ortus est sensus. Hoc enim dicit Nisus: O Euryale, diine nostris mentibus cupiditates iniiciunt et desideria? an deus sit ipsa mentis cupiditas? *Mentibus* [vero] *addunt*; bene [dixit] *addunt*. Nam animus sui natura prudens est: sed ei additur, ut aliquid impatienter desideret, [quasi praeter eius naturam adiunctum.] — 185. *Dira cupido?* magna. [Nonnulli tamen inter *cupiditatem* et *cupidinem* hanc differentiam esse volunt, ut masculino genere *Cupidinem* deum ipsum, i. e. τὸν ἔρωτα significemus: feminino *cupiditatem*; quamvis hoc auctores plerumque confundunt.] — 186. *Aliquid magnum*; scilicet per hostis transitum. — 187. *Agitat*; molitur. *Quiete*; modo otio, non somno. Nam in vigiliis fuerat collocatus; [qui enim custos est, de insomnio suo queri non potest.] — 188. *Cernis* etc.; ipsius desiderii vult esse rationabiles causas. [Ne vanum mens agitare videatur, nam et negligentia hostium per fiduciam nimiam ostenditur, et occasio dabatur aliquid strenue gerendi.] — 189. *Somno, vinoque sepulti*; alterum pendet ex altero; [*et sepulti*, quasi *sine pulsu*, et nihil sentientes.] — 190. *Porro*; hortantis est. [Aut *num* coniunctio expletiva?] — 191. *Quid dubitem*; i. e. cogitem; omnis enim cogitatio in dubitatione est ante sententiam. — 192. *Populusque, patresque*; transfert in Troianos Romanam consuetudinem, ut solet plerumque. Prius enim iubebat aliquid populus: postea confirmabat senatus. — 193. *Reportent*; portent. Nam *re* vacat. [Aut ab (*pro?*) eo quod est *reportare* (*apport.?*)]. — 194. *Si tibi, quae posco promittunt*; *Poscere est*, secundum Varronem, *quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: Petere vero est cum aliquid humiliter, et cum precibus postulamus.* Et bene, quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. [Nam ideo adiecit: *Mihi facti Fama sat est.* — 195. *Sub illo*; pro *ex illo*, praepositionem mutavit.] — 196. *Moenia Pallantea*; ubi nunc credit esse Aeneam. — 198. [*Ardentem*; modo ardentem, ut (4, 101.):

Ardet amans Dido: an festinantem? ut (1, 423.): *Instant ardentes Tyrii;* an cupiditate caedis flagrantem? ut (12, 71.): *Ardet in arma magis:* an propter illud quod ipse dicat? *Diine hunc ardorem mentibus addunt*, et deinde: *Aut pugnam, aut aliquid iamdudum invadere magnum.*] — 199. *Summis adiungere rebus; summum* aut *extremum* dicimus et laudabile. Bene ergo in re dubia sermone usus est dubio; nam hoc dicit: Non debes me, nec a tua gloria, nec a periculis segregare. — 201. *Genitor bellis assuetus;* ipse puer est necdum probatus. Unde se et a belli (al. ab illis) temporibus, et a patris virtute commendat. — 202. *Argolicum terrorem;* quem Graeci inferebant. [*Troiaque labores;* bene κατὰ τὸ σιωπώμενον annos Euryali ostendit, nam si a coepto Troiano bello quod decennium tenuit. septem anni erroris addantur, anni decem et septem sunt. Est ergo aetas paene ad bellum inhabilis, sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est.] — 203. *Sublatum;* susceptum. — 204. [*Magnanimum Aenean;* ideo secutus non ut vitae studeam, sed gloriae.] — 205. *Est hic, est animus;* hic potest esse et adverbium demonstrantis, ut sit: Est hic, est in meo pectore. Potest et sic accipi, ut dicas (dicat): Est hic animus lucis contemptor, hoc est, iste animus. Ergo *hic*, et produci potest et corripi. — 206. *Istum* etc.; qui istum honorem. *Quo tendis;* i. e., ad quem niteris: libenter emat vita, i. e. vitae pretio. — 207. *Nil tale verebar;* quale tu suspicaris. [*Non;* distinguendum ut initium iurisiurandi sit, *Ita me referat.* — 208. *Referat tibi magnus ovantem Iuppiter;* mire iusiurandum compositum sic enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus eius optime sentiat.] *Haec;* humana negotia: vel quae loquitur. — 210. [*Sed si quis;* multas causas praetendit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, et est parenthesis. — 211. *Si quis in adversum rapiat casusve deusve;* hoc est, quae multa ut in tali discrimine accidere posse intelligis. *Pretiove;* pro vel; *ve* enim syllaba, proprie *vel* significat.] — 214. *Mandet humo;* multi hic distinguunt, alii iungunt *mandet humo solita*, ut [sit] commendet in terra. *Solita* autem [i. e., cui mandari defuncti solent.] *Fortuna*, [scilicet].quae piis invidere consuevit. Statius hinc trahens colorem ait (Theb. 10, 379.): *Invida fata piis, et fors ingentibus ausis Rara comes.* — 215. *Absenti ferat inferias;* [*absenti;* quem non sepelierit.] Hoc est, cenotaphion faciat, et impleat honorem sepulcri. [De inferiis autem plenius in quarto Georgicorum (545.) invenies. — 216. *Miserae*; ad illum exitum quem timet retulit: an dolent * (an dolet vicem) iam miserae quae in hoc consilio filii periclitatur? — 217. *Puer;* mire dissuadet dicendo puer.] *E matribus*; e nobilibus: nam *matres* non nisi nobiles dicimus. Unde et *matronae* dictae sunt. Scimus autem, non omnes mulieres in Sicilia remansisse. Nam legitur in undecimo (35.): *Et moestum Iliades crinem de more solutae.* — 218. [*Nec moenia curat Acestae;* i. e., nec tenetur desiderio Segestae civitatis.] — 219. *Ille autem*; hunc locum esse interruptum oratione Nisi (al.: hoc loco esse interruptam orationem Nisi ab Euryalo) intelligimus. — 221. *Vigiles simul excitat;* qui vigiliarum officium habebant; [hoc est futuros vigiles, alioquin quomodo excitat? et totum

iunctim legendum est, ut simul et dictum et factum videatur.] — 222. *Servantque vices*; hic distinguendum: alias sensus non procedit. [*Statione relicta*; hoc ad Nisum et Euryalum pertinet, ut sit sensus: *statione relicta, Ipse comes Niso graditur:* quidam: *servantque vices statione relicta*, pro *stationis relictae vices servant*, intelligi volunt, ut (1, 75): *Et pulchra faciat te prole parentem*; hoc est pulchrae prolis.] — 223. *Regemque requirunt*; regis filium. Ut (6, 28.): *Magnum reginae sed enim miseratus amorem.* — 224. *Cetera per terras omnes*; exaggerat more suo vigilantum laborem. — 227. *Consilium* etc.; [*summis*, utrum maximis, an quod putabant eas in extremo sitas: et est] Lucilii versus, uno tantum sermone mutato. Nam ille ait, *Consilium summis hominum de rebus habebant.* — 228. *Iam nuntius esset; iam*, aut cito, [ut festinandum sit, et iam nuntiandum Aeneae, nec differendum:] aut cum nullum invenirent, [ad desperationem; quasi nemo esset iam qui posset audere.] — 229. *Annixi hastis*; [mira facies consilii, in rebus dubiis non sedent, sed *stant*.] Ostendit [ergo] iam eos diuturna statione fatigatos. Quod autem *stant*, et Romani moris est, et bellicae necessitatis. Hunc autem standi habitum et Sallustius commemorat, ut: *Fessi arma sua quisque stantes incumbere.* — 230. *Castrorum, et campi medio*; in medio campi statio, qui campus castrorum medius fuit. [Quia in mediis castris principes sunt semper, et bene *campi medio*, quam *campo medio*: tunc enim *campo medio*, cum aliquot campi sunt, et unus est medius campus: *Campi* autem *medio*, in media parte unius campi. — 231. *Alacres*; concitati, Terentius (Eun. 2, 3, 12): *Quid tu es tristis, quidve es alacris. Admittier orant*; hoc verbo ostendit; olim et apud reges *admissionum* fuisse *officium*.] — 232. *Rem magnam pretiumque morae fore*; dicebant, se afferre rem magnam, cuius mora *pretium* posset afferre, i. e. poenam. Terentius (Andr. 3, 5, 4.): *Ego pretium ob stultitiam fero*; ut sit sensus: si tardius mittamur ad Aeneam, luemus hostibus poenas. Alii sic intelligunt: Scimus quidem, adventum nostrum moram vestris afferre consiliis: verum huius morae erit pretium, i. e. remuneratio. Namque hoc offerebant, quod illi cogitabant, ut diximus supra: *Quisve Aeneae iam nuntius esset?* [Alii deesse putant *affirmantes*, ut sit sensus, affirmantes rem magnam futuram, et multum illos consecuturos, si audiendi se moram pertulissent. Alii, qui *pretium* pro *poena* dicunt positum ita tradunt: eos anxios tamdiu super rebus dubiis futuros, quamdiu se non admiserint ad loquendum.] — 233. *Accepit trepidos*; festinos: more suo. [Ergo per metalepsin cupidos dixit ἀποροῦντας, non enim possumus timentes accipere, quod festinabant.] — 235. *Neve* etc.; bene excusat: quia scit, de aetate puerorum posse dubitari, dicens non ex suggerentum persona [in qua est maior auctoritas], sed sua vi consilia ponderanda. [*Spectentur* autem, aestimentur. — 236. *Rutuli somno vinoque sepulti*; occasio prius narratur, sic (al. *quam*) consilium, ut necessario ad id quod nuntiat veniat. — 237. *Locum insidiis conspeximus ipsi*; ordo est, locum conspeximus qui insidiis patet: *ipsi* autem ad fidem pertinet, qui enim rem tantam nuntiat debet firma auctoritate contendere, et communicat conscio quod solus conspexit. —

238. *Qui patet in bivio:* necessaria signa addidit.] *Portae quae proxima ponto;* apparet, ut et supra (7, 31.) diximus, castra Troiana in Ostiensi fuisse; siquidem nullus alter locus in Laurentinati hinc fluvio cohaeret, hinc pelago. Et nunc dicit: *Portae, quae proxima ponto.* Item paulo post (468.) dicturus est: *Murorum in parte sinistra,] Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni.* — 239. *Interrupti ignes;* supra aliter (189.): *Lumina rara micant. Fumus erigitur;* signum est sopitorum ignium, quotiens maior fumus erigitur. — 240. *Fortuna;* occasione, [ad inquirendum Aeneam. Alii hunc ordinem volunt: Si fortuna permittitis uti, Mox hic cum spoliis ingenti caede peracta, Affore cernetis. Nec nos via fallit euntis Quaesitum Aeneam, et moenia Pallantea.] — 241. *Quaesitum;* ut quaeramus. *Cum spoliis;* hinc est, quod supra (208.) Euryalo dixit: *Me referat tibi magnus ovantem Iuppiter;* respiciens ad id quod posset fortiter facere. — 243. *Nec nos via fallit;* bene ubique cuncta cum amico communicat. — 244. *Obscuris* etc.; nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est primam partem urbis. Nam Palatium in monte est, non in vallibus. — 245. [*Totum amnem;* hoc est regionem amnis.] — 246. *Annis gravis* etc.; Sallustius de Philippo: *Qui aetate et consilio ceteros anteibat.* [Nam in senioribus viget prudentia; unde Ovidius (Met. 6, 29.): *Seris venit usus ab annis.*] — 248. *Non tamen* etc.; ac si diceret: Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet, non velle vos penitus delere Troianos, quod tales animos nostris iuvenibus datis. — 249. [*Certa;* hoc loco firma vel fortia.] — 250. *Humeros dextrasque tenebat;* hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod et singulos et membratim amplectebatur. — 251. *Vultum lacrymis, atque ora rigabat;* poëtice iunxit, et modo unum significant; est autem iteratio. Interdum recipiunt discretionem. [Nam est naturaliter *facies* quam habemus, *vultus* vero, quem pro nutu animi ad tempus formamus.] *Pro laudibus;* i. e. virtutibus: ab eo quod praecedit, id quod sequitur. [Ut (5, 355.): *Primam merui qui laude coronam.*] — 254. *Dii moresque dabunt vestri;* Ciceronis (Phil. 2, 44.) est, tractum de Philosophis, qui dicunt, sufficere ad gloriam benefacti conscientiam, quod et Virgilius supra (1, 604.) ait: Et mens sibi conscia recti. [Scit enim Poëta, nihil esse maius, quam quod vel a diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus.] — 255. *Actutum;* confestim, sine dilatione: et est adverbium temporis. *Integer aevi;* [integri aevi, i. e.] adolescens, cui aetas integra superest. Unde Ennius *deos aevi integros* dicit, quibus multum aevi superest. [Et bono omine ad pericula pergentibus, etiam per Ascanium praemium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea exspectent quae Ascanius dare maiora possit.] — 256. *Meriti;* praestiti: ut (5, 801.): *Merui quoque.* Item (6, 664.): *Quique sui memores aliquos* (alios) *fecere merendo;* [cum mereri sit conferre, ut (4, 315.): *Si bene quid de te merui.* — 257. *Immo ego vos;* pulchre Poëta fidem sponsionis Alethi addidit, ut eum statim promissa Ascanii sequerentur.] — 258. *Excipit Ascanius;* i. e. subsequitur: et a Poëta dictum est. [*Vos* autem, *Nise;* figurate ut (525.): *Vos, o Calliope. Sola salus* vero, cui una

est salus genitore reducto.] — 259. *Canae Vestae*; venerabilis, antiquissimae. [Ipsa enim antiquissima dea est, Terra. *Per magnos Nise penates*; hoc est quod ait (3, 12.): *Penatibus et magnis diis*, i. e., quos Aeneas secum advexerat. Nam ideo ait *Assaracique larem*, i. e. familiae nostrae vel generi proprium, vel quos nos Troiani praecipue colimus, de quibus ait (3, 349.): *Phrygiique Penates, Quos mecum a Troia mediis ex ignibus urbis Extuleram.* Qui tamen dii, qui sint, a diversis varie traduntur, sicut supra (3, 12.) dictum est.] — 260. *Obtestor*; adiuro, et est ordo: Immo ego, cui sola salus genitore reducto, Vos obtestor, per deos revocate parentem. *Fortuna, fidesque est*; i. e., quicquid casu, quicquid consilio egero, vobis committam. Nam per *fidem*, consilia significat: per *fortunam* opes, imperium, et cuiuslibet rei possibilitatem. [Alii sic tradunt: *fortuna*, ut possit, *fides*, ut velit promissa persolvere. Alii ita, quantum habeo fortunae in vestris pono gremiis, doque fidem me ita animatum esse et sic sentire, mihi inquit habeo coniunctam fortunam et fidem. Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus *fortunam et fidem*: *Fortuna* de nostris est possessionibus, *fides*, quantum nobis creditur ab inimicis.] — 262. *Nihil illo triste recepto*; subaudis *erit*. — 263. [*Argento perfecta*; i. e. tota argentea.] — 264. *Devicta genitor quae cepit Arisba*; atqui secundum Homerum Arisba Troianis misit auxilium, et ab Achille subversa est. Sed accipimus, aut ante bellum Graecorum Arisbam a Troianis captam, et in amicitiae foedus admissam; aut certe pocula haec data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successerat hereditatem, ut sit, *quae cepit*, pro *quae accepit*. *Devicta Arisba*; scilicet ab Achille. [Dicta est *Arisba* a Meropis vel Macarei filia quam primum Paris in coniugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troica scripsit, relatum ferunt post discessum a Troia Graecorum, Astyanacti ibi datum regnum, hunc ab Antenore expulsum sociatis sibi finitimis civitatibus inter quas et Arisba fuit; Aenean hoc aegre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum, quod si ita est, merito eam Aeneas et vicisse et haec pocula inde cepisse memoratur.] — 265. *Duo magna talenta*; bene addidit *magna*, nam varium apud diversas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest et breve aliquid et magnum significare. Nam, ut supra (5, 112.) diximus, secundum Plautum (Mostell. 3, 1, 114.), talentum septuaginta (al. sexaginta) librarum est. Qui cum dixisset deberi centum quadraginta (al. viginti) libras, paulo post intulit duo talenta, per iocum dicens: *Debentur talenta tot, quot ego et tu sumus.* Item Homerus *talentum* breve quiddam ostendit, [apud quem in equorum cursu tertium praemium est lebes,] quippe quod accepit victus: cum victori levia data sint munera. — 266. [*Cratera antiquum*; hoc est, antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. — 267. *Capere Italiam*; obtinere.] — 268. *Ducere sortem*; statuere. Alii proprie *ducere* legunt, quod est (*Alii duc. leg. quod est proprie?*) sortium: ut (6, 22.): *Stat ductis sortibus urna.* [Alii *diicere* legunt secundum illud (5, 490.): *Deiectamque aerea sortem Accepit galea.* I. e. sortiri praedam. — 269. *Vidisti quo Turnus equo*; meliore oeconomia Nisum noluit

inducere postulantem equum Turni praemii loco, sed honestius facit ultro offerri, cum Homerus fecerit Didonem Achillis currus improbe postulantem. — 270. *Ipsum illum*; equum scilicet, cui ex pronomine addidit dignitatem.] — 271. *Excipiam sorti*; [extra sortem seponam, ut tibi dari possint, i. e.] praeter sortem dabo. [*Iam nunc*; aut iam nunc excipiam. — 272. *Matrum*; cum dicit *matrum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fecundas. — 273. *Captivosque dabit*; subaudiendum bis sex.] — 274. *Insuper his*; super haec; [est figurata elocutio per dativum casum.] *Campi, quod rex habet ipse Latinus*; mos fuerat, ut viris fortibus, sive (al. *atque*) regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius Superbus in campo Martio, quod spatium ab Homero τέμενος dicitur. Hoc ergo quod Latinus pro honore de republica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum. — 276. *Pectore toto*; omni affectu. [Et est de proverbio. Cicero de legibus (1, 18.): *Nisi toto pectore amatur, ut dicitur.* Cum enim dicit *ut dicitur*, ostendit proverbiale.] — 279. *Rerum verborumque fides*; et rempublicam tibi committam, et tecum omne communicabo consilium. — 280. [*Contra quem talia fatur Euryalus*; cur cum duobus sit locutus Ascanius et unus illi respondit, i. e., Euryalus, * et minorque (et minor? quia) Euryalo et familiarius, et posterius est locutus, deinde quod Euryalus matrem commendare debeat.] — 281. *Me nulla dies* etc.; ab hoc officio et ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualiscunque fortuna comitetur. [I. e. nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam adversa, ut me dissimilem mei faciat, hoc est neque secundis intumescam neque adversis deiiciar.] — 282. *Tantum*; tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam, semper velim fortiter facere. Nam hoc est quod dicit: *Tam fortibus ausis Dissimilem arguerit.* Tantum ergo meum est hoc promittere, sive prospera, sive adversa fortuna comitetur; nam *aut* disiunctiva particula est, non negantis adverbium. [Quidam sic intelligunt, tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit cum obsideatur. Alii ita putant: me nulla dies dissimilem arguet, sive quae est hodie fortuna permanserit, sive etiam laeta fuerit, i. e., nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatui: et melius legitur, sine aspiratione, i. e., *aut adversa.*] — 283. *Super omnia dona*, ultra omnia [magis quam omnia; proprie enim *super* id significat, ut sit pro omnibus donis.] — 284. *Priami de gente vetusta*; de familia. Et bene eum etiam ex cognatione commendat. Nam Ascanius nepos est Priami per Creusam. — 285. *Miseram*; quae sic impatienter diligit filium. — 286. *Mecum excedentem*; ut (6, 112.): *Ille meum comitatus iter.* Vult enim intelligi, sui causa matrem secutam. — 287. [*Ignaram*; hic *ignaram*, cui non dixerit.] *Quodcunque pericli est*; syllepsis. Nam subaudis *periclum*. — 288. *Inque salutatam linquo*; insalutatam. Et est Tmesis, ut (10, 794.): *Inutilis inque ligatus cedebat.* — 289. *Quod nequam* etc.; excusat, ne videatur crudelis. Unde sequitur matris eius tragicus et miserabilis ille conquestus (483.): *Potuisti linquere solam Crudelis*, et alia. — 290. *Inopem*; modo auxilii

egentem. [*Relictae*; aut a me, aut ab hominibus. — 291. *Audentior*; ut sapientior ab appellatione non a participio futura, cum Terentius in Heautontimorumeno (4, 1, 32.): *Natu gravior, ignoscentior.*] — 292. *In casus omnes*; ut supra: *Fortuna secunda, Aut adversa cadat.* — 293. *Pulcher Iulus*; incongruum epitheton pulchritudinis posuit, cum res sit in hoc loco religionis. — 294. *Strinxit pietatis imago*; perstrinxit (codd. Burm. *praestr.*), momordit, admonuit. Sensus autem est, aut postquam vidit, istum sic amare matrem, paternae pietatis virtutem coepit agnoscere. Aut certe coepit etiam ipse sic [in] pietate[m] moveri, ut eius consueverat pater. Aut certo exemplo Euryali avidius coepit amare patrem etiam ante dilectum. — 298. *Nec partum gratia talem Parva manet*; debet ab omnibus coli quae talem creavit; [non ergo a te tantum, sed per te commendatur.] — 299. *Casus* etc.; satis congrue. Praemia enim non debentur eventui, sed voluntati: [hoc est quicquid evenerit praemia dabo.] *Per quod pater ante solebat*; alii volunt ideo *ante*, quia absens est Aeneas. Sed (al. nam) iurare possumus etiam per absentis filii caput. Alii ad causam religionis trahunt, quae praecepit, ut filii imitentur in omnibus rebus suos parentes: ut nunc quasi imitatio sit iurisiurandi, ut dicat Ascanius: Iuro per caput meum sicut praesens pater per suum caput iurare consueverat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alii volunt ideo dictum *ante*, quia pontificibus per liberos iurare non licebat, sed per deos tantummodo, ut sit [*ante*], antequam pontifex esset Aeneas. [Ergo *ante*, aut temporis est aut ordinis.] — 300. *Reduci rebusque secundis*; mira arte moratur in prosperis, et ea iterat, tacet adversa, et magis intellectui et subauditioni relinquit. Cum enim non dicat: *si non redieris*, ait: *Matrique tuae, generique manebunt:* Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita praemia decernebantur: *Illi, liberisque eius:* ut darentur liberis, quae accipere non potuissent parentes. — 304. *Lycaon Gnosius*; Cretensis. Et est laus ab artifice, hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus. Nam Nisus accepit galeam et pellem. — 306. *Pellem horrentisque leonis Exuvias*; τὸ αὐτὸ dixit: hoc est bis idem: ut (3, 247.): *Bellum etiam pro caede boum, stratisque iuvencis, Laomedontiadae, bellumne inferre paratis?* — 307. *Galeam fidus permutat Alethes*; aliae (galeae) enim sunt explorantum arma, sicut etiam Homerus ostendit, [qui exploratores sic armat, ut primo de Diomede (Il. κ, 261.): Ἀμφὶ δὲ κ. τ. λ. Sed de illa Diomedis galea proprie intelligendum, quae sine cono est, ut occultior sit explorator; talis enim vocatur καταῖτυξ, quia sit humilis fabrica, i. e. κάτω τευκτή. Aliae sunt bellantium, ut idem de Paride: Κρατὶδ' ἐπ' ἰφθίμῳ κ. τ. λ.] *Permutat* autem compositum pro simplici.] — 309. *Primorum*; genitivus hic est ab eo quod est [*hic primus, hi primi*, et ab eo quod est] *hi primores*, sicut *hi proceres:* quorum nominum nominativus singularis non invenitur, licet dicamus *huius primoris*, [*huius proceris.*] — 310. *Votis*; aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: [an *Iuvenumque* manus ad portas votis prosequitur? an *iuvenum* quidem manus ad portas, *senum* vero *votis* prosequitur, ut iuvenes quidem illos deduxerint, senes vero optaverint illis reditum. — 312. *Portanda*; nuntianda. — 313.

aurae omnia discerpunt; quia non pertulerunt illa mandata Aeneae. Quae inutiliter iubentur, dicitur ventus discerpere.] *Et nubibus inrita donant*; ut ipse (11, 295.): *Partem volucres dispersit in auras.* — 314. [*Superant*; transgrediuntur.] — 315. *Castra inimica*; non tantum hostilia, sed et perniciosa. Nam cum dolore dictum est *inimica*: unde scilicet redituri non erant. Quod et sequentibus comprobatur. Dicendo enim *Multis tamen ante futuri Exitio*, [i. e. antequam ipsi perirent,] ostendit, perniciosa castra esse quae ipsis mortem fuerant allatura. [Et bene cito dictum est *exitio*, cum castra mortifera dicuntur. — 317. *Litore*; aut aream litori proximam; sicut solet, quidam *litore* fluminis volunt. *Currus*; quia ante (238.) dixerat: *Portae, quae proxima ponto.*] — 319. *Vina simul*; [hoc est] vasa vini, scilicet in quibus vina ponuntur. *Ore locutus*; non est perissologia. Nam secundum Homerum exploratores, quae volunt, plerumque nutu, plerumque sibilo significant; [apud quem Ulixes Diomedi sibilo innuit (Il. κ, 502.): Ῥοίζησεν δ' ἄρα πιφαύσκων Διομήδεϊ δίῳ.] — 320. *Audendum dextra*; quia audemus et cursu et animo. [*Nunc ipsa vocat res*; i. e. somnus et vinum.] — 321. *Hac iter est*; per hostium caedem et audaciam nostram. [*Adtollere*; adsurgere. — 322. *Consule*; provide.] — 323. [*Haec ego vasta dabo*; de quibus dixit: *Corpora fusa vident.* — 324. [*Vocemque premit*; aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Superbum*; cur *superbum* dixerit, enarrat: *qui forte tapetibus altis extructus. Superbum* enim est et nobile, ut (7, 630.): *Tiburque superbum. Extructus* autem, pro extructis tapetibus altis, veteres et mensa (mensis), et toris tapetes appellabant (aptabant). * — 326. *Toto* etc.; periphrasis est, ne verbo humili *stertentem* diceret.] — 328. *Sed non augurio* etc.; [*augurio* hic pro scientia augurii, et] ostendit per transitum, fati necessitatem nulla peritia posse depelli. Est autem Homericus versus [(Il. β, 859.): Ἀλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν.] — 329. *Temere*; passim, fortuito, negligenter; [vel humi, vel periculose, ut in consuetudine solemus dicere *temerarios homines. Temere*, significat et facile. Plautus (Bacch. 1, 1, 52.): *Magnus est hic fluvius, non hac temere transiri potest.* Significat et subito. Ennius: *Quod* (*quo*) *tam temere itis citare catomecariis?* * (*citati, catomitarii*). Significat sine causa. Ennius: *Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas.*] — 330. *Premit*; opprimit, [occidit.] *Sub ipsis equis*; circa ipsos [equos.] — 331. *Pendentia colla*; quasi ebriorum: [aut ita iacentium, ut colla penderent.] — 333. *Singultantem*; cum singultu animam efflantem. [*Atro*; potest et superioribus adplicari, ut sit intellectus: *sanguine singultantem atro*; potest et sequentibus iungi, sed melius sequentibus.] — 335. *Plurima luserat*; pro *plurimum* [*luserat* dixit, vel per plurimam noctem.] — 337. *Deo*; vel vino, vel somno. [*Protinus*; hic porro tenus, pro continuo; proprium Virgilio.] — 339. *Per ovilia turbans*; perturbans ovilia. Nam Tmesis est. — 341. *Mutumque metu*; scilicet pecus; nam male quidam accipiunt *mutum fremit*, de leone, quod si dixeris, vacat *metu*. — 342. *Incensus et ipse Perfurit*; exemplo Nisi. — 343. *Sine nomine plebem*; bene expressit et bellatoris peritiam, et tironis inconsideratam aviditatem. Nam Nisus reges inter-

emit: Euryalus saevit in plebem. [Ut] Sallustius: *Ex* (R. L. Steph. Guelf. I. II. *et*) *insolentia avidus male* (L. Guelf. I. Steph. *avidius m.*, Vos. *avidius mala*) *faciendi*. *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem non sunt omnibus nota nomina, [atqui adiecit nomina, nam ait *Fadumque, Hebesumque subit:* Ergo aut sine dignitate et nobilitate, aut seorsum plebem dicit, et seorsum nobiles, quorum nomina inseruit.] — 345. *Rhoetumque vigilantem;* hoc loco non tantum Rhoeti timor, sed et Nisi (al. Euryali) audacia comprobatur. — 348. *Et multa morte recepit Purpureum*; multi hic distinguunt, ut sit sensus talis: Eduxit gladium multo cruore purpureum. Alii *multa morte recepit*, ut sit: Eduxit gladium cum multo cruore, et sic inferunt: Purpuream vomit ille animam: secundum eos qui animam sanguinem dicunt. *Recepit*; eduxit. Ut (10, 383.): *Hastamque receptat Ossibus haerentem;* [vel secundum Homerum (Il. ε, 83.): Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή. Cornutus *nocte* legit, et annotavit: utrum *nocte* pro *morte?* an cum multa nox esset?] — 350. *Vina refert;* proprie, quae paullo ante potaverat. [*Refert* autem reiicit, Graeci ut ille dicunt ἀναφέρει, hoc est qui intantum potando vigilaverat, ut metuens post magnum cratera se tegeret.] *Hic furto fervidus instat;* scilicet Euryalus, qui saeviebat latenter: ut sit *furto*, nocturno proelio. Nam *fures* ideo dicti sunt, quod *furvo*, i. e. nigro tempore furta committunt, aut re vera *furto fervidus:* quia Messapi galeam sustulit, et Rhamnetis phaleras. — 352. [*Deficere extremum*; utrum *ignem extremum*, an *deficere extremum?*] *Religatos;* non [re]-solutos, sed diligenter ligatos. Unde addidit *re* (al. *rite*), i. e. ex militari consuetudine optime ligatos. [*Rite*; ex more. — 354. *Sensit enim;* parenthesis. *Nimia caede;* i. e. (deest) illum. * *Ferri*; φέρεσθαι.] — 355. *Lux inimica*; proditrix. — 356. *Poenarum exhaustum satis est.* Bene *exhaustum*, ut ostendat, eos avidos caedis fuisse, et cruoris hostilis. *Via facta per hostes;* ut (323.): *Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam.* — 357. [*Multa virum solido argento*; mira arte, tempus expressit quo necesse erat haec omittere. — 358. *Pulchrosque tapetas;* secundum Graecos per masculinum genus.] — 359. *Euryalus phaleras* etc.; *phalerae* ornamenta equorum sunt: et est sermo Graecus [τὰ φάλαρ᾽ ἐυποίητα] (Hom. Il. π, 106.). *Cingulum* autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, feminino genere dicimus, *has cingulas.* — 360. *Tiburti Remulo* etc.; consuetudo erat apud maiores, ut inter se homines hospitii iura mutuis muneribus copularent, vel in praesenti, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est: Caedicus quidam Tiburti Remulo, cum eum sibi absens hospitio vellet adiungere, misit phaleras et cingula, bullis aureis, hoc est clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini haec reliquit, qui postea victus a Rutulis est, et occisus: post cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum ab Euryalo haec reperta sunt munera. Quod autem dixit *Tiburti Remulo*, aut Tiburtino intelligimus, hoc est de Tibure, ut sit dativus ab appellativo veniens *hic Tiburs.* Aut *Tiburti*, hoc est filio Tiburti, ab eo quod est *hic Tiburtus* huius Tiburti, ut sit *Tiburti Remulo*, sicut (6, 36.): *Deiphobo Glauci.* — 361. [*Cum iungeret absens;* aut cum se illi iunge-

ret, aut cum iungeretur.] — 362. *Suo moriens dat habere nepoti*; [nepoti] Remulo, quem supra avo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filii vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus avo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus, et econtra si filii vel nepotis positum nomen fuerit, praetermissum autem parentum, cognomines eos esse intelligamus necesse est. — 363. *Post mortem*; scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi et Euryali bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit, si diligenter advertas. Sane sciendum, locum hunc esse unum de XII. (al. *XIII.*) Virgilii, sive per naturam obscuris, sive insolubilibus, sive emendandis, sive sic relictis, ut a nobis per historiae antiquae ignorantiam liquide non intelligantur. — 364. *Nequicquam*; non fruiturus: et est, *nequicquam aptat*; non, *nequicquam fortibus*. — 365. *Galeam Messapi*; non occisi Messapi abstulit Galeam, nam dimicaturus est paulo post; sed invenit iacentem, et sustulit. *Cristisque decoram*; bene praemittit dicens *decoram*. Nam eius splendore prodente, Euryalus capitur. [Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem (*insigniorem?*) galeam, habiliorem galeam Alethes permutavit.] — 366. *Excedunt castris*; Rutulorum scilicet. Nam supra dixit: *Castra inimica petunt*. — 367. *Urbe Latina*; non est contrarium illi loco, ubi ait (7, 600.): *Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas*: quo modo a Latina urbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim, Latinum in principio discordiae et tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria denegasse consilia. Nam eum et coetui, et foederibus interfuisse dicturus est. [*Praemissi equites*; hos neque alio loco a Turno missos usquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit, dubitatur ergo a quo sint, vel quibus praemissi, vel cur praemissi, cum eos constat, aliis iam in campo positis advenire.] — 368. *Legio campis instructa moratur*; proprie. Nam *legiones* peditum sunt: *turmae* vero, equitum. — 369. [*Turno regi*; in omnibus bonis *regis* dicitur inventum; nam quasi absurdum est duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare.] — 370. *Tercentum*; quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus (8, 638.). [An *tercentum*, ut ἐννέα πάντ' ἴσαν?] *Scutati omnes*; [armati, a parte totum;] non clypeati. Nam *clypei*, peditum sunt: *scuta* equitum [ut haec breviora, illi vero longiores.] *Volscente magistro*; proprie. Nam *magister equitum* dicitur [more Romano, quod dictatori adiungi solet.] — 371. *Muros*; Troianorum. [Et est locutio de Cicerone (Divinat. 14.): *Poterisne eius orationem subire?*] — 372. *Laevo limite*; respiciens situm regionis locutus est. — 373. *Sublustri noctis in umbra*; *sublustris nox* est habens aliquid lucis. Horatius (Carm. 3, 27.): *Nocte sublustri nihil astra praeter vidit et undas*. — 374. [*Immemorem*; amentem, ut (2, 244.): *Instamus tamen immemores*. Vel incuriosum, vel incautum.] *Radiis*; lunaribus [intelligendum.] — 375. *Haud temere*; particula haec modo [non] *sine causa* significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, [alias passim. Ut (329.): *Temere inter tela iacentes*, alias facile. Plautus (Bacch. 1, 1, 57.):

Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest;] quae pro loco [accipiuntur et] intelliguntur: [adverbio qualitatis sane relatum est hoc loco.] — 377. *Nihil illi tendere contra*; hoc est, nihil contra responderunt. Nam *tendo contra sermonem tuum*, est *respondeo tibi*. *Tendo contra iter tuum*, est *occurro tibi*. [Ergo *nihil contra tendebant*, i. e. *nihil respondebant econtra*. — 379. *Ad divortia*; [vias in diversa tendentes, hoc est] ad diverticula viae militaris. Terentius (Eun. 4, 2, 7.): *Ubi ad ipsum venit diverticulum*. *Diverticula* autem sunt semitae transversae, quae sunt a latere viae militaris. — 380. *Aditum coronant*; melior est lectio *abitum*, quam *aditum*. Cingunt enim silvam, ne abeant, non, ne adire possint (Guelf. I. Basil. *ne habeant, unde abire poss.*). — 383. *Ducebat semita calles*; legitur et *lucebat*. Quod si est, *rara* pro *raro* accipiendum, ut sit: *Raro lucebat*, herbis scilicet in aliquibus locis intervenientibus. Si *ducebat*, intelligimus, inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est hominum viam, [et non ostendit quo ducebat, sed intelligamus euntes.] — 385. *Euryalum impediunt*; *impedio te* dicimus per accusativum, et casus mutari non potest, nisi deseras verbum, ut dicas *impedimento mihi es*. Sciendum sane, multas conferri in Euryalum excusationes. [*Regione viarum*; *regionem* hic rectum iter dixit, ab eo quod *regat* tramitem.] — 386. *Nisus abit*; bene meminit velocitatis, quam ei in quinto (318.) dedit: ut: *Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus Emicat*. *Imprudens*; scilicet remanentis Euryali, [aut *imprudens* suasisse; alii *imprudens*, valde prudens accipiunt.] — 387. *Albae de nomine*; vel porcae, vel civitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. — 390. *Infelix, qua te regione reliqui?* se infelicem dicit, qui dolet: non illum, propter quem dolet. — 391. *Iter omne revolvens*; Urbanus hucusque verba Nisi vult esse: alii, poëtae dant: *Rursus perplexum iter omne revolvens*. — 392. [*Fallacis silvae*; ut Nisus usquequaque sequar, dixisse videatur. — 393. *Observata*; i. e. observans. *Silentibus*; pro *ipse silens*; aut *silentibus* (4, 525.): *cum tacet omnis ager.*] — 394. *Signa sequentum*; militarem sonum dicit, qui varius est. Nam interdum canit, ut insequantur eos qui fugiunt: interdum receptui. — 395. *Nec longum in medio tempus*; inter auditum sonum, et visum Euryalum, [et est eclipsis. — 397. *Fraude loci et noctis*; *fraude loci*, difficultate loci; *noctis*, pro tenebris, et obscuritate fraudem appellat. Quidam *noctis subito turbante tumultum* legunt, ut sit *noctis tumultu*, nocturno tumultu explorantium dicit. *] — 398. *Oppressum rapit*; hoc est: *Quem iam manus omnis rapit*; nam male quidam *Videt rapi*, accipiunt. Quod si admiseris, vacat *Quem iam manus omnis*. — 399. [*Quid faciat*; mire affectum suum poëta interposuit. — 400. *In hostes*; quidam *in enses* legunt, et melius hoc putant quam *in hostes*. — 401. *Pulchram properet per vulnera mortem*; aut deest *adire*, aut deest *ad*, ut sit, ad mortem properet; aut certe antique *properet mortem*, ut Plautus: *Properate prandium*; Ennius: *Festivum festinant diem*.] *Pulchram mortem*; gloriosum enim est, pro amico perire. [Et *pulchram* ex persona poëtae dictum; vel certe *pulchram* ad eum qui hoc putat. — 402. *Ocius*; pro ociter.] — 404. *Tu praesens nostro succurre*

labori; non dicit, *quae praesens es*, sed *praesens succurre*, i. e. ilico, statim; [ex consuetudine eius, ut de vicino et proximo ducat opportunas invocationes (12, 777.): *Faune precor miserere, inquit:* et (3, 34.): *Nymphas venerabar agrestes, Gradivumque patrem Geticis qui praesidet arvis.* Et in repetitione: *Tu Dea, tu praesens*, maior emphasis videtur.] — 406. *Si qua; qua* vacat et hic, et in sequenti. — 408. *Suspendive tholo; tholus* proprie est veluti scutum breve, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt: ad quod dona suspendi consueverunt. [Quae tam diu dona dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur.] Bene autem venatorem inducit numen invocare silvarum. [Alii *tholum* aedium sacrarum dicunt genus fabricae Vestae et Panthaere * (Pantheon): Alii tectum sine parietibus columnis subnixum. Aedes autem rotundas tribus diis dicunt fieri debere, Vestae, Dianae, vel Herculi vel Mercurio.] — 409. *Turbare globum;* sana petitio. Nam quia [tot] vincere impossibile fuerat, petit, ut saltem [eos] perturbet telorum beneficio. *Rege tela per auras;* per noctem in qua sine auxilio numinis recti iactus esse non possunt. — 411. *Ferrum, Conicit hasta;* de ferro ad hastam transiit. *Conicit*, pro *coicit* (coniicit). Nam *conicit* antiquum est. — 412. *Adversi in tergum Sulmonis; tergum* pro *tergus* dixit. Sallustius: *Tergis vinciebant*, pro tergoribus. Ut intelligamus hastam in scutum venisse, et illic esse collisam: ut *frangitur* sit [pro] colliditur. Fisso scuti ligno etiam praecordia penetrasse, aliter non procedit. Nam si hastam re vera fractam accipiamus, ratione caret quod dicit: *Fisso transit praecordia ligno.* Alii re vera in tergum volunt esse percussum; quod falsum est. Nam quo modo ante fissum lignum esset, et sic praecordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc unum esse de his quos [insolubiles] diximus supra (363.). — 413. [*Ligno;* quidam humiliter dictum accipiunt.] — 416. *Hoc acrior idem;* quod latuerat, et quod ei primus prospere cesserat iactus. — 417. *Telum librabat ab aure;* gestus iaculantis exprimitur: [duobus autem generibus manualia tela mittuntur:] aut enim ab aure, aut a latere tela iaciuntur. — 418. *Per tempus utrumque;* congrue dicit telum per tempus utrumque transisse: ait enim, *Diversi circumspiciunt:* hoc est huc et illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus utrumque transire. Asper tamen dicit, *Per tempus utrumque*, hoc est inter tempus utrumque, ut econtra (7, 33.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno:* i. e. per hunc. Quod si est, intelligamus, eum in fronte esse vulneratum. — 419. *Tepefacta cerebro;* alibi (701.): *Et fixo ferrum in pulmone tepescit.* — 422. *Interea;* donec ille invenitur. [*Calido mihi sanguine poenas*; Ennius in primo: *Nam mi calido das sanguine poenas.*] — 423. *Persolves amborum;* aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit; supra enim ait, *State viri.* — 426. [*Amplius;* de cetero, posthac, interdum et quantitatem significat, ut Terentius (Andr. 1, 1, 4.): *Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius.* *Tantum potuit;* hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit.] — 427. *Me me;* subaudis *interficite*, et est interrupta elocutio dolore turbati. — 429. *Nec potuit;* validior argumentatio ex impossibi-

litate. Ut (1, 233.): *Quid Troes potuere?* Item (1, 529.): *Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.* — 430. *Tantum* etc.: contra illud, *Cur ergo venit?* dicit, *Tantum amicum dilexit, ut, cum nihil posset, tamen veniret.* — 433. *Volvitur Euryalus leto*; aut septimus est, aut dativus: sed si dativus fuerit, figuratum est, i. e. in letum. Ut: *It clamor coelo.* — 435. *Purpureus* etc.; habetur ratio comparationis. Videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. — 436. [*Languescit moriens*; duplex similitudo et pulchritudinis et gestus.] — 437. *Lassove* etc.; Homeri est et comparatio et figura. Nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput [(Il. ϑ, 306.): Μήκων δ' ὡς ἑτέρωσε κ. τ. λ. — 438. *Solumque per omnes*; an per obstantes, an protegentes?] — 439. *Volscentem petit*; appetit. *Petitiones* enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero (Catil. 1, 6.): *Quot* (codd. Burm. *quod*) *ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari nullo modo posse viderentur* (codd. *possent*), *parva quadam declinatione: et ut aiunt corpore effugi.* [*Moratur*; perseverat.] — 441. *Proturbant*; [modo] confodiunt (*modo non conf.?*); unde paulo post *Confossus. Non secius*; non segnius, quamquam vulneratus. — 443. *In ore condidit adverso*; archaismos est. Ut supra (347.): *Pectore in adverso totum cui cominus ensem Condidit.* — 445. *Placidaque* etc.; aut proprium est mortis epitheton: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur. — 446. [*Fortunati ambo*; prosphonesis est. Mire horum mortem non luctu aut misericordia, sed felicitatis testimonio prosequitur.] *Si quid mea carmina possunt*; verecunde [ad evitandam arrogantiam dictum.] — 448. *Domus*; familia. *Capitoli immobile saxum Accolet*; in urbe Roma Iovis templum non fuit, quod cum iam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius aedificare, coepit auguriis captare, qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpeius esset inventus, in quo erant multa diversorum numinum sacella, actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Iovis [ex]aedificare. Cumque omnes dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est limitum deus, discedere (Guelf. I. *adduci*, (*abd?*) al. *descend.*, *absced.*) noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Iove remanens aeternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio prona pars tecti patet, quae lapidem ipsum Termini spectat. Nam Termino non nisi sub divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit: *Capitoli immobile saxum Accolet*: quia Terminus non est revulsus de loco. — 450. *Praeda Rutuli, spoliisque potiti*; non solum suis armis eos exuerunt, sed etiam illa praeda quae Rutulis fuerat ante detracta. — 452. [*Nec minor in castris luctus*; decens repetitio.] — 454. *Serranoque, Numaque*; decima Antapodosis, quae fit, quotiens commemorantur ea quae non sunt ante praedicta. [Neque Numam induxit occisum.] — 455. *Tepidaque recentem Caede locum*; hypallage est pro: *tepidum locum recenti caede.* Unde multi legunt *Tepidumque recenti Caede locum.* Sic alibi (8, 106.): *Tepidusque cruor fumabat ad aras.* — 456. *Spumantes sanguine rivos*; spumas tunc habet

sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit: Spumantes rivos: quia praemisit, *Seminecesque viros.* — 459. [*Et iam prima novo:* Lucretianum est. Et bene descripturus caedes et bella morose diem oriri facit.] — 461. *Iam rebus luce retectis;* supra: *Et rebus nox abstulit atra colorem.* — 464. *Quisque suos;* scilicet comites. Nam plenum est: *Aeratasque acies. Acuunt rumoribus iras;* quia duo ausi sunt per eorum castra transire. — 467. *Euryali, et Nisi;* volunt nonnulli, clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli, eorum non noverant nomina: ut sit: Quin etiam capita Euryali et Nisi praefigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. — 468. [*Murorum in parte sinistra;* aliud agens situm castrorum ostendit, praeterea et prooeconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit.] — 469. *Cingitur amni; amne* debuit dicere: nunquam enim bene in *i* exeunt, nisi quae communis sunt generis: ut *docilis, agilis.* Sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia ut supra (124.) diximus, apud maiores *hic* et *haec amnis* dicebatur. [Verumtamen quae duas habent consonantes ante *is*, in *i* et *e* ablativum mittunt, ut *ignis, igne*, vel *igni.* Sic et *vectis, vecte*, vel *vecti.* Terentius in Eunucho (4, 7, 4.): *Cum vecti Donax.*] — 470. *Tenent fossas;* tuentur, defendunt. — 472. *Nota nimis miseris;* hoc plus commovebantur, quoniam etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. — 473. [*Pinnata;* quidam volunt ideo hic *famam pinnatam* a poëta inductam, quae tumultum et res adversas nuntiet, ut illud tangere videretur quod qui bellum nuntiaret, *pinnatas literas* diceretur afferre. — 475. *Subitus miserae;* potest pro subitus miserae, vel pro subito miserae, ergo et genitivus potest esse. *Calor* etc.; Homericum est (Il. χ, 448.): *Τῆς δ' ἐλελίχθη κ. τ. λ.*] — 476. *Excussi manibus radii;* bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *proiecti.* — 477. *Femineo ululati*; impatienti: ut (11, 782.): *Femineo praedae et spoliorum ardebat amore.* — 479. *Prima petit;* ideoque *prima*, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut (11, 891.): *Ipsae de muris matres.* [Ita in extrema necessitate etiam Homerus (Il. χ, 462.): *Πύργον τε καὶ ἀνδρῶν ἷξεν ὅμιλον.*] *Non illa virum, non illa pericli;* unum pudoris est, aliud salutis. — 480. [*Telorumque memor;* hanc impatientiam matris Euryali illo loco poëta praemisit, cum Euryalus nec profectionem suam ad requirendum Aenean scire significat, et tantopere commendat Ascanio, nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem iungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam.] — 481. *Hunc;* talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis rhetoricae. Nam paene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Ego hunc te aspicio?* [*Πάθος*] a qualitate caedis. — 482. *Sera mea requies?* Euander (8, 581.): *Mea sera et sola voluptas.* [Et *Requies* hic pro solatio.] *Potuisti linquere solam;* ab intercepto solatio. — 483. *Crudelis?* qui potuisti linquere solam, cum pius esses. [*Sub tanta pericula; sub* pro *in*, ut (1, 453.): *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.*] — 484. *Affari extremum;* [cum mos fuisset dicere *vale, vale, vale.*] Anchises (1, 644.): *Sic o, sic positum, affati*

discedite corpus. Terentius (Phorm. 3, 3, 16.): *Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?* [*Matri*; melius *matri*, quam si dixisset *mihi.* — 485. *Latinis*; i. e. Latinorum.] — 486. *Nec te tua funera mater*; i. e. *funera.* Nam apud maiores *funereas* dicebant, eas ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem. Nam *praeficae*, ut et supra (6, 216.) diximus, sunt planctus principes, non doloris. *Funeras* autem dicebant, quasi *funereas* ad quas pertinet funus: [vel derivavit veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelerus*, sicuti *scelestus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo (3, 2, 28.): *Feritur* (Ter.) *sinapis scelera.* In eadem (4, 5, 3.): *Nunc iube venire Pseudolum scelerum caput*, i. e. scelestum. — 487. *Aut vulnera lavi*; Romana consuetudo fuit ut mortui lavarentur, ideoque hos qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne livor appareret extincti. — 488. *Festina*; pro festinans: Nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur, ut hic *festina*, quomodo superius *funera.* Sallustius: *In secunda cohortes festinas composuerat*, sicut ipse (12, 85.): ab eo quod *Propero*: *Circumstant properi aurigae*, ut sit nominativus *hic properus*; et bene *festina*; nam ait superius: *Excussi manibus radii, revolutaque pensa.* — 490. *Quo sequar*; i. e. inquiram.] — 491. *Et funus lacerum tellus habet*; dilaniatum cadaver. Nam *funus* pro *cadavere* posuit. [Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Hoc mihi de te*; hoc caput intuens ait.] — 493. *Siqua est pietas*; si qua est pietas in occidendo, in me probetur. — 494. *Me primam absumite ferro*; unusquisque enim in propriae salutis desperatione, credit [tum] universa etiam posse consumi, unde est, quod modo dixit: *Me primam.* [Quasi mortuo Euryalo, omnes Troiani perituri essent.] — 496. *Invisum* etc.; *invisum* quidem est, hoc est odiosum caput: [ergo deest *tibi*, et si *Invisum*, quomodo miserere?] verum misericordiae genus est, si me etiam iratus interimas. — 497. *Quando aliter* etc.; hinc traxit illum colorem Iuvenalis (10, 255.): *Quod facinus dignum tam longo admiserit aevo?* — 499. *Torpent infractae*; anteà *infractae*, nunc tamen *torpent.* Ut (12, 1.): *Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.* [Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. — 500. *Idaeus et Actor*; ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit.] — 501. *Lacrymantis Iuli*; puero dat lacrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus tantum dolorem. — 502. *Sub tecta reponunt*; honorifice (Homerice) [εἰς δῶμα φέρουσι.] Quod autem dicit *corripiunt*, non iniuriae est, [ut raptores distrahunt;] sed celeritatis; i. e. raptim tollunt. — 503. *At tuba terribilem sonitum*; hemistichium Ennii. Nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimendum tubae sonum ait: *Taratantara dixit.* Et multa huiusmodi Virgilius cum aspera invenerit mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tuberum. — 504. *Increpuit*; et insonuit, et segnitiam increpavit. — 505. *Vulsci*; non mirum, quia dicit *Vulscos*, cum et Camilla de Vulscis sit, ut (7, 803.): *Et Vulsca de gente Camilla.* Namque pars aliqua Tusciae dat Turno auxilia, cum Tuscos diximus (7, 715.) specialiter Aeneae favere. Item econtra pars Venetiae auxilium praestat Aeneae, quam Turni fuisse

superius diximus. *Testudine*; *testudo* est scutorum connexio, curvata in testudinis modum. [et similitudinem, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus eius subruatur.] Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut *aries*. Sallustius: *In modum hirci* (*ericii*; R. *irici*, L. *hyrci*) *militaris*. [Inventor autem *testudinis* Artemon Clazomenius fertur, idemque *arietis* repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt, galea Thracium tegmen est: Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse, Lycaon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur, Peleus primus machaeram dicitur invenisse: harpen, i. e. curvum gladium in modum falcis a Perseo inventam multi dixerunt.] — 506. *Fossas implere parant*; vertit ordinem: nam ante est, ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possumus intelligere, etiam ad fossas eos facta venisse testudine. [Proprie tamen *fossas implere*, *vallum vellere*, sic enim et historici.] — 509. *Effundere contra*; proprie: tela enim non iaciuntur in subiectos, sed funduntur: et dicendo *Omne genus telorum*, ostendit *telum* vocari omne quod iacitur: [Graeci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν: sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τῆλε, i. e. longe.] — 511. *Assueti longo*; docet usum in [rebus] omnibus plurimum posse. — 512. *Infesto volvebant pondere*; hoc est, infesti ponderis. [*Subter densa testudine*; hoc est subter testudine.] — 515. *Nec iam sufficiunt*; diu iam non sustinent. [*Ruuntque*; hic *ruunt*, pro deiiciunt.] — 517. *Armorumque resolvit Tegmina*; [περιφραστικῶς hic ostendit armorum connexionem esse testudinem.] Lucanus de testudine (3, 484.): *At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso milite cratem, Singula continuis cesserunt ictibus arma.* — 521. *Etruscam Pinum*; hoc est ipse Etruscus. [*Quassabat* autem et *infert* mutatio temporum, ut (1, 471.): *Tydides multa vastabat caede cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.* — 525. *Vos o Calliope precor*; syllepsis per numeros. Erat enim rectum *Vos musae, aut te, Calliope. Aspirate canenti*; favete: ut (2, 385.): *Aspirat primo fortuna labori.* — 528. *Oras evolvite belli*; [hoc est ingentis belli] narrate non tantum initia, sed etiam extrema bellorum: Nam *orae* sunt extremitates. [Est autem Ennianum: *Qui potis ingentis oras evolvere belli.* — 529. *Et meministis enim divae, et memorare potestis*; differt meminisse ac memorare: cum illud sit memoriter tenere, Memorare vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia (Il. β, 484.): ἔσπετε νῦν μοι μοῦσαι ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι. ὑμεῖς γάρ θεαί ἐστε, πάρεστέ τε, ἴστε τε πάντα.] — 530. *Turris erat*; turres huiusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus. Sed hae plerumque mobiles sunt, plerumque fixae; fixae, ut in secundo (445.): *Turres ac tecta domorum.* Mobiles, ut in duodecimo (675.) meminit: *Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.* [Lucanus (3, 455.): *Stellatis axibus agger Erigitur, geminasque aequantes moenia turres Accipit. Pontibus*; pro tabulatis.] — 531. *Opportuna loco*; [pro opportuno] scilicet circa portas. — 532. *Opum vi*; potest et Hypallage esse, ut sit Ope virium. — 533. [*Certabant*; zeugma, potest et ad Latinos, et ad Troianos referri.] — 534. *Cavas*; patulas. *Densi tela*; pro

tela densa. — 536. *Et flammam affixit lateri*; affectate. Debuit enim dicere, affixit aut facem, aut malleolum, non flammam. *Quae plurima vento*; gliscens, et magna facta per ventum. — 537. *Haesit adesis*; non iam adesis, sed quos exedit adhaerendo, [i. e. haesitans adedit, vel adesos reddidit.] — 538. *Malorum velle fugam*; honestissima elocutio; [cum honestius sit forti, mala fugere velle, quam timere mala; quod timidi est, non fortis.] — 540. *Peste*; incendio. Ut (5, 683.): *Et toto descendit corpore pestis.* — 544. *Unus*; subaudis et alter. Nam non procedit *unus Helenor Et Lycus elapsi*; scilicet non mortem, sed turris ruinam. — 546. *Moeonio regi*; aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra (362.) diximus, cum filii vel patris nomen praemittitur, et aliud tacetur, cognomines eos esse intelligamus. *Furtim Sustulerat*; e stupro educaverat. Hinc est (G. 4, 346.): *Et dulcia furta.* *Vetitisque ad Troiam miserat armis*; secundum Donatum *vetitis fato*, [quia stare Troia diutius vetabatur,] sed melius lege militari intelligimus, qua servi a militia prohibebantur. Unde et in Deiotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset obiectum, inter equites, quos Deiotarus miserat Caesari, unum servum fuisse, [et ait (8.): *Nescio quem ex eo numero servum indicatum; non arbitror, non audivi, sed in eo, etiamsi accidisset, culpam regis nullam esse arbitrarer.*] Virgilium autem novimus trahere aliqua de historia. Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense praelium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas. — 548. *Ense nudo*; i. e. stricto. [*Ense levis* armaturae est, *nudo* autem, stricto, vel sine vagina.] *Parmaque inglorius alba*; quasi tiro, ut diximus supra (7, 796.) [quia picta arma iam probati in bellis habebant. — 551. *Ut fera*; quidam pardum significari volunt.] — 556. *Longe melior Lycus*; ergo et Helenor bonus. *Inter*; per: ut (7, 30.): *Hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.* — 558. *Prendere saxa manu*; quia tunc alti non erant muri: sed ad impetum tantum repellendum, ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. — 559. *Cursu, teloque secutus*; nimiam eius ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi. Nam hoc dicit: Cum praemisso telo ad hostem venit. Statius (6, 568.): *Et emissum* (Guelf. I. II. et al. *miss.*) *cursu comprendere telum.* — 562. *Revellit*; verbum vello facit in participio *vulsus.* — 563. *Qualis ubi aut leporem*; pro qualiter. [Comparatio Homerica, (Il. χ, 308.): *Οἴμησεν κ. τ. λ.*] — 564. *Pedibus Iovis armiger uncis*; quia dicitur aquila in bello Gigantum Iovi arva ministrasse, quod tamen fingitur. Nam ut supra diximus, Iuppiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Iuppiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Iuppiter, aquilae vidit augurium: cuius cum vicisset auspicio, fictum est, quod ei pugnanti tela ministrarit. Unde etiam a felici augurio natum est, ut aquilae militum (al. *militaria*) signa comitentur. — 565. *Quaesitum*; qui requiritur: nam praesens a passivo non habet: et est prothysteron. Nam post raptum requiritur. [Vel *quaesitum*, requirendum, ποθητόν. *Multis*

balatibus; i. e., cum multis balatibus.] — 566. *Martius lupus*; aut cruentus, aut Marti dedicatus. — 567. *Aggere; agger* est cuiuslibet rei coacervatio, unde fossae, aut valles possunt repleri. [Subaudiendum tamen, *Alii.*] — 569. *Ingenti fragmine montis*; supradicti saxi exaggeratio est. — 570. *Lucetium*; solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio in nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osca *Lucetius* est Iuppiter, dictus a *luce*, quam praestare dicitur hominibus. Ipse est enim nostra lingua *diespiter*, i. e. *diei pater*. Horatius (Carm. 3, 3.): *Namque diespiter plerumque per purum* [*tonantes Egit equos*. — 572. *Hic iaculo bonus*; nescias de quo dixerit.] — 573. *Caenea, Turnus: Turnus Ityn*; ut ait Lucilius: *Bonum schema est, quotiens sensus variatur in iteratione verborum*: [*Et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.*] — 575. *Pro turribus*; aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turres putares. — 576. *Hasta Themillae*; *Themillas, Themillae*, ut *Aeneas, Aeneae*. *Levis* autem *hasta*, pro *leviter veniens*. Ut et *strinxerat* dixit, i. e. paulum vulneraverat. Ut (10, 478.): *Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni*. — 577. *Demens*; qui scutum, quo se tuebatur, abiecit. *Alis*; pennis. — 579. *Et laevo infixa est lateri*; ostendit vulneris locum quem ante suppresserat. Sic in quarto (689.): *Infixum stridit* (al. *stridet*) *sub pectore vulnus*. — 580. *Spiramenta animae*; definitio pulmonum, [qui dicuntur a spirando, i. e. a pulsu, sicut Graece πνεύμων, ἀπὸ τοῦ πνέειν. — 582. *Pictus acu chlamydem*; hoc est habens chlamydem Phrygiam. Ut (4, 484.): *Et Phrygiam Ascanio chlamydem*; et est figuratum *pictus chlamydem*.] *Ferrugine clarus Hibera*; *ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpurae subnigrae. *Hibera* autem modo, non *Hispana*, sed *Pontica*. Nam *Hiberia* pars Ponti est, [inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur:] ut ostendit Horatius (Ep. 5.) dicens: *Herbasque quas* [*et*] *Colchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax*. — 583. *Genitor quem miserat Arcens*; ordo est: Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius (L. Vos. Guelf. I. II. *egregiis*, R. *egrediens*). Nam non congruit ut huius filii praetermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. — 584. *Symaethia circum flumina*; *Symaethos* fluvius est Siciliae, [a rege Symaetho dictus], haud longe ab urbe Carinensi, circa quem sunt *Palici* (Guelf. I. *payci*, mox *pallici*) dei, quorum talis est fabula: Aetnam nympham, [vel, ut quidam volunt, Thaliam] Iuppiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Iunonem, secundum alios, ipsam puellam, Terrae commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partum eius, postea cum de Terra erupissent duo pueri, *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes. Nam πάλιν ἵκειν est *iterum venire*. Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt, et eorum immutata sacrificia. Inde ergo *Placabilis ara*; quia mitigata sunt eorum numina. [*Palicos* nauticos deos Varro appellat. Alii dicunt Iovem hunc *Palicum* propter Iunonis iracundiam in Aquilam commutasse: Alii Vulcani et Aetnae filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia *Arcentem* istum induxerit, neque enim sine ratione vel *lucus Martis* appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra

cum Aenea dicit ad Italiam pervenisse?] — 588. *Liquefacto tempora plumbo Diffidit*; plumbum enim iactum nimio rotatu et aëris calore dissolvitur. Statius (Theb. 10. 528.): *Et arsuras coeli per inania glandes.* — 589. *Porrectum extendit arena*, intelligimus eum cecidisse trans murum. Dicendo autem *multa*, ostendit corporis proceritatem. — 590. [*Tum primum bello*; hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in historia pueros de bellis gloriam reportasse. Filium Marci Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica, cum fugeret exercitus Spurii Carvilii Consulis, bellum restituisse; apud Soram bello Italico ab Herennio puerum in aciem eductum, a quo hostem occisum spoliatumque * Lucii Tarquinii filium quem ob hoc pater aurea bulla praetextaque donavit.] — 593. *Minorem Germanam*; quia maior nympha fuerat Iovis voluntate (Guelf. I. *vol. mutata*). — 595. *Digna atque indigna relatu*; *indigna*, i. e. turpia et obscoena. [Ut dici solet *fanda et nefanda*.] — 596. *Novo regno*; aut nova regii generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperii. [Aut partem regni a Turno acceperat.] — 597. *Ingentem sese clamore ferebat*; non erat ingens, sed se esse clamitabat ingentem. — 598. *Iterum*; denuo. Nam iam tertio obsidentur: et *iterum*, non nisi de duobus dicimus. — 599. *Bis capti Phryges*; semel ab Hercule, postea a Graecis. [Alii tradunt semel a Graecis, et nunc a Latinis, et hoc magis aptum esse Numani personae, ut se cepisse existimet, qui tam iactans et petulans inducatur.] *Morti praetendere muros*; emphasis est. Morti enim pro bello posuit. Sic supra (3, 685.): *Laeti discrimine parvo.* [Cum potuerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil Troianis reliquam * (reliquum sit, quam) perire.] — 600. *Nostra connubia*; aut quasi Turni cognatus loquitur: aut invidiose retorquet [*nostra connubia*,] et vult causam omnium esse communem. — 601. [*Italiam*; ad Italiam.] — 602. *Non hic Atridae*; exaggeratio vituperationis. Nam non tantum se Troianis, sed etiam eorum victoribus praefert. [Potest et *Atridas* intelligi, quorum coniuges aut deserunt maritos, aut interimunt revertentes.] *Fandi fictor Ulixes*; aut fallax, aut λογοδαίδαλος, i. e., qui dolum celat sermonis ornatu. — 603. *Durum a stirpe genus*; Italiae disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in Originibus, et Varro in Gente Populi Romani commemorat. — 604. *Gelu duramus, et undis*; undis gelidis: et est ἓν διὰ δυοῖν, ut (3, 467.): *Hamis auroque trilicem.* Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante *aquam* diceret, sic *gelu*. — 605. *Venatu*; pro venatui. Ut, *Curru* pro *currui*. [Ablativus dubius, vel pro dativo. *Pueri*; bene venationem pueris dedit, ores * (opus) rusticum iam iuvenibus.] *Silvasque fatigant*; ipsi fatigantur in silvis: vel pro feris silvas posuit in quibus sunt ferae. — 606. *Flectere ludus equos*; aliorum labor nostrae pueritiae ludus est. [*Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexuntes* (*Flexutes*) vocabantur, sicut ait Varro Rerum Humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius (7, 162.): *Ante urbem pueri, et primaevo flore iuventus Exercentur equis.*] — 607. *At patiens* etc.; hoc et in Georgicis (2, 472.) laudat. Nam magnae virtutis est, in nimio labore parvis esse contentum. —

608. *Terram domat;* bene bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus:* ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. [*Quatit oppida bello; oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secernunt; alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum; alii locum aedificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit; alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestae sunt.] — 609. *Versa* etc.; agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem κακοσύνθετον et ὁμοιοτέλευτον. [Nam *terga*, cum eodem fine casus terminatur, ut *versa hasta*. Nam est ita: *versa hasta iuvencorum terga fatigamus*, i. e. caedendo urgemus. — 610. *Tarda senectus;* in aliis *sera senectus.*] — 611. *Nec senectus Debilitat vires animi;* bene *animi*, quia non est ausus corporis dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris aetatis, et suae comparetur adolescentiae. Nunc ergo licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen usus est temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. — 612. [*Caniciem galea premimus;* i. e. semper militamus.] — 614. *Vobis picta croco;* vituperatio Troianorum, in qua utitur argumentis, quae in rhetoricis commemorat Cicero, a gente, ab habitu, a gestu [ab animo. Et sunt molliores versus apti ad carpendam molliciem. Sane vestes acu pictas coloribus Phryges primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Phrygiones* appellantur.] *Fulgenti murice;* purpura. Hanc autem vitio et dedecori apud maiores fuisse constat. Iuvenalis (14, 187.): *Peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas quaecunque est purpura ducit.* — 615. *Desidiae cordi;* vobis sunt, [et est ab animo argumentum.] *Choreis;* servavit hoc loco naturam syllabae, quam in sexto (644.) metri causa corripuit; ut: *Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.* — 616. *Et tunicae manicas;* tunicae vestrae habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens (Catil. 2, 10.): *Manicatis ac talaribus tunicis.* Nam colobiis utebantur antiqui [quae sunt ἀπὸ τοῦ κολοβοῦ. Sane *habent* bis subaudiendum.] *Et habent redimicula mitrae;* illud dicturus fuerat: Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem maiorem, dicens: Religatas habetis mitras. Nam *pilea* virorum sunt: *mitrae* feminarum, quas *calanticas* (L. R. Guelf. I. *calaut.*, Steph. *calat.*) dicunt. *Mitra* autem proprie Lydorum fuit, ut (4, 216.): *Moeonia mentum mitra.* Quem habitum imitati sunt Troiani. [Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effeminatis obiectum.] — 617. *O verae Phrygiae;* ipsos vituperaverat *Phryges:* nunc ad maiorem iniuriam *Phrygias* non *Phryges* dicit. [Sic Homerus (Il. η, 96.): Ὦ μοὶ ἀπειλητῆρες, Ἀχαΐδες, οὐκ ἔτ' Ἀχαιοί.] *Alta Dindyma;* montes matris deûm. [*Ite* autem *per alta* sic dixit, quasi currite per Dindyma, et ducite choros per Dindyma: nec sufficit Nomano loqui iniuriam Troianorum, nisi etiam sacris numinum coniunctam faciat. Sed hoc iam quasi moriturus loquitur; hoc est enim *Digna atque indigna relatu Vociferans*, ut *digna* sint, quae de suorum virtute dixit, *indigna*, quae impia et in deos ausus est.] — 618. *Biforem dat tibia cantum;*

bisonum, imparem. Et servavit eis tibiarum suarum, [i. e. Phrygiarum]. naturam. Nam *tibiae* aut serranae dicuntur, quae sunt pares, et aequales habent cavernas; aut Phrygiae, quae et impares sunt, et inaequales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilem[que]. Non enim sunt pari modulatione compositae. Ut enim ait Varro: *Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum acutum sonum habet, alterum gravem.* — 619. *Buxusque vocat Berecynthio;* a monte Berecyntho [dicta.] Dicitur autem et *haec buxus* et *hoc buxum*; ut (G. 2, 449.): *Et torno rasile buxum.* Unde superfluo quidam arborem generis feminini esse volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis feminini habeamus exemplum. — 620. *Et cedite ferro;* aut ferrum relinquite: et est iteratio. Aut caedite ferro i. e. cum viri non sitis, abscindite partem virorum, [i. e. castrare vos debetis, more vestrorum Gallorum Cybeles sacerdotum, ut Iuvenalis (2, 116.): *Phrygio quos tempus erat iam More super vacuam cultris abrumpere carnem.*] — 621. *Iactantem;* de suorum gloria. *Dira canentem;* ad iniuriam Troianorum. — 622. [*Nervoque equino;* quia in arcubus nervi equini solent esse. Accius Philoctete: *Tendens nervo equino concita tela.*] — 624. *Ante Iovem* etc.; atqui Apollinem debuit invocare iaculaturus sagittas, sed diximus ideo Iovem invocatum, quia omne initium [et incrementum] Iovi debetur: ut (E. 3, 60.): *Ab Iove principium Musae.* Unde nunc Ascanius non quid faciat, cogitat: sed quid primum; inde invocat Iovem. — 625. *Iuppiter omnipotens;* hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his qui per se minus valent, praestare posse virtutem. — 626. [*Ipse tibi;* bene *ipse*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare, nam ideo et *sollemnia* ait, quae fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse.] *Feram sollemnia dona; feram*, de iuvenco non dicimus: sed *adducam.* Intelligimus ergo, alia dona eum ferre promisisse. Singulis enim numinibus certa sunt dona quae offeruntur. Unde est (5, 54.): *Strueremque suis altaria donis*, i. e. congruis. — 627. *Et statuam ante aras;* aptam se daturum victimam ostendit; alibi (G. 2, 395.): *Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram.* Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat, se improbari. Lucanus (7, 165.): *Discussa fugit ab ara Taurus.* Iuvencum autem secundum Romanas ceremonias dixit. Nam Iovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphi nomine suovetaurilia fiebant (L. R. Guelf. I. *suovetaurium fiebat;* Dan. *suovetaurium faciebant*, Vos. Guelf. II. *suovicarium facieb.*, Steph. al. *sue vel tauro fieb.*): quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Iovi, sed [et] aliis diis, qui bello praesunt, sacrificabatur. *Aurata fronte iuvencum;* ita enim victimae ornari consueverant. — 628. *Candentem;* candidum Iuvenalis (10, 66.): *Duc in Capitolium magnum cretatumque bovem. Caput cum matre ferentem;* [hoc est non iuvenci matrem, sed quae iam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Iovi Capitolino immolarentur. Et] aequalem matri, nondum patri. Iuvenalis (12, 8.): *Quem iam pudet ubera matris Ducere:*

qui vexat nascenti robora cornu. — 630. *De parte serena*; ut non causae sit: sed augurii, [et auspicii vis ostenderetur; solent enim tonitrua per tempestatem inferri.] — 631. *Intonuit laevum*; prosperum. Ut enim etiam supra (2, 693.) diximus, quae sinistra nobis videntur, intuentibus coelum, illic dextra sunt non quod sinistra bona sunt, sed quod dextra coeli, nobis sinistra sunt. *Sonat una fatifer arcus*; simul atque cognovit augurium. — 632. *Effugit*; melius *et fugit* legitur. [Et figura est *horrendum effugit.*] — 633. *Perque caput Remuli venit*; figmenta haec vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtae. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius (Carm. 1, 18.): *Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.* Sic Homerus Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad praecordia; nam ait (Il. β, 266.): μετάφρενον, quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς. [Item ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς:] quem legimus in talo esse vulneratum. [Vel ideo *per caput et cava tempora*, ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur, scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur.] — 634. *Virtutem illude; illudo tibi* et *insulto tibi* dicimus. Nam *illudo te* figuratum est, ut hoc loco. Item *insulto te.* Sallustius: *Multos a pueritia bonos insultaverat.* — 635. [*Haec Rutulis*; pro talia, vitavit pronomen.] — 636. *Hoc tantum Ascanius*; et dixit et fecit. — 637. *Animosque*; aut suos, aut Ascanii per favorem. — 639. [*Acies urbemque*; syllepsis.] — 640. *Nube sedens*; sicut solent numina. Iuno (12, 810.): *Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.* [*Victorem*; bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Affatur Iulum*; non ita ut Iulus audiret.] — 641. *Macte*; magis aucte, affectatae gloriae. Et est sermo tractus a sacris. Quotiens enim aut tus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant: mactus est taurus vino vel ture, hoc est cumulata est hostia et magis aucta. [*Macte* ergo pro *mactus esto*, vocativum pro nominativo posuit, ut Persius (3, 28.): *Stemmate quod Tusco ramum millesime ducis Censoremve tuum vel quod trabeate salutas*, pro *millesimus* et *trabeatus*: et Virgilius (3, 382.): *Vicinosque ignare paras invadere portus*; pro *ignarus*, et alibi (11, 547.): *Quos Amasene pater*, pro *Amasenus*; sic ergo et *macte* pro *mactus.* Quod autem *Esto* non addidit, ab antiquitate descivit; nam veteres *macte esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam et alibi (7, 11.): *Dives inaccessos ubi solis filia Lucos*: et iterum (4, 263.): *Dives quae munera Dido*, praetermisit *cuius rei dives*, cum veteres *dives illius rei* dicerent: quod ipse alibi: *Dives opum variarum*, et *Dives pictai vestis et auri.* Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius (Carm. 1, 21.): *Natalemque mares Delon Apollinis*, et Plautus in Pseudolo (1, 2, 46.): *Natalem hunc mihi diem scitis esse*: Virgilius his omissis dixerit (E. 3, 76.): *Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola.* Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est: *macte esto nova virtute puer. Mactus* autem apud veteres etiam *mactatus* dicebatur, ut Ennius: *Livius inde redit magno*

mactatus triumpho. Et Lucilius Lib. V.: *Macte, inquam, virtute simulque his viribus esto.* Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant deo: *Macte hoc vino inferio esto.*] *Nova virtute puer;* aut magna [et mira], ut (E. 3, 86.): *Pollio et ipse facit nova carmina.* Aut re vera *nova*, [i. e. rudia] quantum ad bellum. — 642. *Diis genite*; propter Venerem. *Geniture deos;* propter Iulium Caesarem et Augustum. *Iure;* merito. — 643. *Gente sub Assaraci;* sub gente Romana. Assaracus enim pater est Capis, avus Anchisae. *Fato ventura;* magna; haec enim bella sunt gravia, quae fatali ratione proveniunt, ut Troiana et Thebana. [*Resident;* sedabuntur, ut tempestatem *residere* dicimus.] — 644. *Nec te Troia capit*; [vel maior es quam patria, vel] maioris meriti es, quam civitas in qua nunc es. Lucanus de Caesare (1, 175.): *Pius patria potuisse tua.* — 645. *Spirantes*, vitales, quibus spiramus et vivimus. — 646. *Ascaniumque petit* notandum *petit* sine insidiis dictum. — 647. [*Antiquum in Buten;* hic Butes semel hic nominatur, ut his, Nautes.] — 648. *Fidusque ad limina custos*; aedituus fuit: quod, ut supra (1, 730.) diximus, in ingenti honore apud maiores fuit. Illic enim et epulabantur, et deos celebrabant. Census etiam omnis illic servabatur, quod et[iam] Plautus docet in Asinaria, in qua inducit Sauriam servum atriensem in tota familia plurimum posse. [*Ad limina*, sane figuratum.] — 651. *Saeva sonoribus arma;* strepitu terribilia. [Et ut sunt *saeva arma*, quae habent sonorem: Ut (359.): *Aurea bullis Cingula.* An etiam *sonoribus saeva?*] — 652. *Ardentem;* desiderio dimicandi. Unde: *Animosque ad sidera tollunt.* Melius *Ascanii* intelligimus, sicut Statius de Menaeceo (10, 680.): *Et laudibus implet honestis.* — 653. *Aeneide;* patronymicum hoc non venit ab eo quod est *hic Aeneas*. Nam *hic Aeneades* et *o Aeneade* faceret, [sed ab eo quod est *Aeneus*, ut a *Theseus*, *Theseide.*] — 654. *Primam hanc* etc.; dicendo *primam hanc*, pollicetur et aliam. *Concedere* autem se ideo dixit, quia sagittarum deus est: et licet eum Iuppiter iuverit, Apollo tamen sibi suum officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim quae ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quae poscimus. Unde et in quarto (125.) Iuno ait: *Adero et tua si mihi certa voluntas;* hoc est: Quod in me est, iungam eos: restat ut et [tu] tuum impleri velis officium. — 655. *Paribus non invidet armis;* pari gloriae. Nam ut Apollo puer occiso Pythone ultus est matris iniuriam, sic Ascanius occiso Numano Troianorum castra iniuriasque defendit. *Paribus* ergo *armis*, [i. e.] similibus, non peritia, sed genere victoriae. — 656. *Cetera;* deinceps: et est adverbium. [I. e. *in ceterum*; est autem Ennianum: *Cetera quos peperisti ne cures.*] *Orsus;* modo locutus, [i. e. pro eo qui desierit:] alias *coepit*, quod magis est proprium, ut (1, 329.): *Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus.* — 657. *Medio sermone;* ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. [*Sermo* est enim duorum vel plurium oratio, et ex dicente respondenteque conficitur.] — 660. *Fuga*; abscessu; [et more suo abeuntes deos inducit agnosci.] *Pharetramque sonantem;* quia dixit supra (650.): *Et saeva sonoribus arma.* [Homerus (Il. α, 46.): Ἔκλαγξαν κ. τ. λ.] — 661.

Dictis; propter auditam orationem. *Ac numine*; propter agnitum deum. — 663. [*Animasque in aperta pericula mittunt*; plus enim quam manifesta sunt praesentia pericula, quando audientibus Troianis bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur.] — 665. *Intendunt acres arcus*; pro *ipsi acres*. Ut enim et in primo (318.) diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Amentaque torquent*; pro *tela amentis torquent*: nam *amentum* est lorum quo media hasta religatur (al. cod. *giratur*, *libratur?*) et iacitur. — 667. *Flictu*; pro afflictu [vel inflictu], i. e. ictu. Nam detraxit more suo praepositionem. [Et locutus est iuxta antiquum morem. Pacuvius Teucro: *Flictus navium*.] — 668. *Pluvialibus hoedis*; super Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est: hunc cum Tauro una clara stella coniungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quae Hoedi vocantur, [et capram quam Amaltheam dicunt:] quorum et ortus et occasus tempestates gravissimas faci[un]t. Oriuntur autem cum Scorpio[ne] mense Octobri. — 670. *Iuppiter*; aër. Ut Horatius (Carm. 1, 1.): *Manet sub Iove frigido venator*. [*Eduxit*; quidam pro educavit volunt intelligi.] — 674. *Montibus aequos*; Idae, vel eius arboribus exaequandos. — 675. *Ducis imperio commissa*; aut quae ei *commissa* fuerat imperio absentis Aeneae: aut, quod est melius, quae imperio Aeneae fuerat *commissa* [i. e. clausa. Unde et *commissurae* dicuntur coniunctiones tabularum, secundum superiorem sensum. Contrarium est quod dixit: *Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros*. Aeneas enim abscedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alii *ducis* Ascanium accipiunt. Alii *commissa* ideo clausa accipiunt, quia superius (39.) lectum est: *Heia ingenti clamore per omnes Condunt se Teucri portas*. Quietis enim rebus portae patebant, per quas se Teucri sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait: *Namque ita discedens praeceperat optimus armis Aeneas, si qua interea fortuna fuisset, Non aequo dare se campo, non obvia ferre Arma viros, sed castra fovere*. Sane *commissa* deest sibi vel illis,] Pandaro et Bitiae, ne contrarium sit quod dixit: *Rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros*. Scimus [enim], quod Mnestheo et aliis ducibus imperaverat Aeneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent. Ut: *Castra modo, et tutos servarent aggere muros*. Item legimus, Mnesthea et Serestum ductores fuisse, et rerum magistros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus, dicens, *Commissam portam*, i. e. creditam Pandaro et Bitiae, qui duces non erant. Cornutus vero melius sensit, dicens: *portam quae ducis imperio commissa fuerat, hoc est clausa, eam aperuerunt*. *Commissura* enim dicitur coniunctio, sicut Cicero in Fundaniana (Fonteiana) meminit. (cf. G. 2, 342.). Ergo melius est, ut *commissam* dicamus *clausam*, quam *creditam* Pandaro et. Bitiae. — 676. [*Moenibus*; pro in moenia.] — 677. *Pro turribus*; aut vice turrium: aut pro defensione. — 678. *Armati ferro*; aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, i. e. dura et cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus quia ait: *Succincti corda machaeris*. — 679. *Quales aëriae*; comparatio ex Homero (Il. μ, 127.): Ἐν δὲ πύλῃσι κ. τ. λ.] *Liquentia flumina*; iuxta Padum et

Athesim, Venetiae flumina, est etiam fluvius *Liquetius* [inter Altinum et Concordiam,] quem nunc commemorat. Ergo Liquetia proprium est nomen non epitheton, ne incipiamus a generalitate ad speciem reverti; quod vitiosum est, ut si dicas: *Circa flumina nascuntur arbores;* et sic inferas: *circa Tiberim vel Anienem;* sufficit enim dixisse *circa flumina* generaliter. Unde apparet, quia *Liquetia* legendum est, [et] non *liquentia.* — 680. [*Sive Padi* etc.; *Padus* Italiae fluvius aliquas provincias dextra laevaque contingit, inter quas et Venetiae partem praeterfluit. Athesis Venetiae fluvius est Veronam civitatem ambiens et in Padum cadens.] — 681. *Intonsaque coelo;* hoc ad supra dictas cristas refertur. *Geminae quercus;* non quia tantum duae nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: i. e. quando similes elevantur quercus. — 684. *Pulcher equicolus armis;* ut *pulcher vestibus,* sic *pulcher armis:* hoc est, per arma, [et] quod erat armorum retulit ad personam; [et melius figuratum quam si dixisset *pulchris armis.*] — 685. *Praeceps animi;* figurate genitivo iunxit. Nam dicimus [*praeceps iracundia,*] *praeceps furore.* [*Mavortius Haemon;* non Martis filius, sed bellicosus.] — 686. *Agminibus totis;* deest *ab;* et significat, eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe aliquos fugatos, aliquos interemptos. [Quidam dubium putant, utrum *ab agminibus totis terga dedere,* an *ab agminibus versi.* — 687. *Posuere in limine vitam;* ut (G. 4, 238.): *Animasque in vulnere ponunt.*] — 688. *Animis discordibus irae;* hostilibus, scilicet Troianorum, qui a Rutulis discordabant. — 692. [*Nuntius;* et qui nuntiat dicitur et qui nuntiatur, sed modo hic qui nuntiatur.] — 695. *Fratresque;* quos supra dixit portam tenere. — 696. *Se primus agebat;* [iuxta veteres *agebat,* pro *veniebat,*] ut (6, 337.): *Ecce gubernator sese Palinurus agebat.* [Plautus in Mostellaria (1, 4, 28.): *Unde agis te?* Ut enim nos e contrario dicimus *duco me:* ita illi, *agit se, ἀπὸ τοῦ ἄγειν,*] *se agebat,* hoc est incedebat. Tractus autem sermo est a ratione Physica. Nam *agitur* corpus animi iudicio. Unde Terentius (Andr. 2, 4, 25.): *Quo te agis?* — 697. [*Thebana de matre;* parenthesis est. Sane Thebae aliae Aegyptiae, aliae Boeotiae, aliae Phrgyiae.] *Sarpedonis alti;* i. e. nobilis. — 698. *Itala cornus;* telum de Itala cornu factum, [et materiam pro opere posuit.] — 699. *Stomacho infixa;* Graecus sermo est. — 700. [*Specus vulneris;* poëtica exaggeratio. [*Specum* enim pro cavatione posuit. — 701. *Et fixo ferrum in pulmone;* et ferrum fixum, et pulmonem fixum possumus accipere.] — 702. *Erymantha manu;* i. e. gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non (nonnulli codd. omit. *non*) manu occisi sunt, sed misso iaculo. Ergo ad differentiam teli iacti, accipe manu i. e. gladio. — 703. *Ardentem oculis animisque frementem;* et gestu corporis, et mente commotum. — 704. [*Neque enim iaculo;* parenthesis.] *Vitam dedisset;* pro reddidisset. — 705. *Phalarica venit;* de hoc telo legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale et rotunditatem de plumbo in modum sphaerae. In ipsa summitate dicitur etiam ignem (al. *cubitale supra quod veluti quaedam sphaera, cuius pondus etiam plumbo augetur, dicitur enim ignem*) habere affixum [stuppa circumdatum, et pice oblitum:

ıcensumque aut vulnere hostem, aut igne consumit.] Hoc autem ·lo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Jnde et in circo *Phalae* dicuntur divisiones inter Euripum et ıetas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna di solebat.] Iuvenalis: *Consulit ante phalas, delphinorumque olumnas.* Ergo a *phalis* dicta est *phalarica*: sicut muro *muralis.* ane *phalaricam* Lucanus dixit nervis mitti tortilibus e quadam ıachina. Ut (6, 198.): *Hunc aut tortilibus vibrata phalarica ervis Obruat.* Virgilius vero ait, Turnum manu iaculari poıisse. Unde apparet, aut a Lucano ad auxesin illius qui occiendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui ılem hastam manu iaculatus est. — 706. *Fulminis acta modo*; mat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Taurea ·rga*; usurpavit pro *taurina.* Alibi (G. 4, 171.): *Taurinis follius.* Unde sicut et Plinius dicit: *Derivationes firmas non habent egulas, sed exeunt prout auctoribus placet.* Bene autem per ransitum eius arma descripsit. — 707. *Duplici squama et auro*; e. duplicibus squamis aureis. Squamae autem sunt loricarum atenae in modum squamae compositae. Sane *squama* et splen·orem significat, si a piscibus veniat; et sordes, si ab squalore. ed in Virgilio splendorem ubique significat. — 709. *Et clypeum uperintonat ingens*; aut ipse ingens super clypeum intonat: aut ıgens clypeum super ipsum tonat. Nam lectum est etiam *hoc lypeum*, ut probat Caper: quod magis debemus accipere. Nam Iomerum imitatus est qui ait (Il. δ, 503.): Ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' ὐτῷ. — 710. *Euboico Baiarum litore*; bene *Baiarum* addidit, ıe Euboeam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses (codd. *Calchid.*) venerunt, qui condiderunt Cumas, quae sunt Baiis icinae. [Postumius De Aduentu Aeneae et Lutatius Communium Iistoriarum, Boiam Euximi comitis Aeneae nutricem et ab eius ıomine *Baias* (Boias) vocatas dicunt. Veteres tamen portum *Baias* dixisse, Varro et a *Baio* Ulixis comite, qui illic sepultus st, *Baias* dictas tradit. *Quondam*; hic quondam pro expletiva osuit. Alii quondam medii temporis volunt, quidam quondam d perpetuitatem temporis referunt, hoc est ut solet fieri. — 12. *Ponto iaciunt*; hoc est contra Pontum. *Sic illa*; sic, pro·ahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, sic illa.] — 713. *'rona trahit*; ita enim exaedificatur. — 715. *Prochyta alta ·emit*; atqui haec insula plana est: sed epitheton de praeterito ·axit. Nam ut dicit Plinius in Naturali Historia (2, 88. 89.), ıarimes insula fuit alta, quae terrae motu diffusa (R. V. Guelf. I. II. teph. al. *In. mons fuit, qui terrae m. diffusus, s. de ea fusus s. ecasus*) alteram insulam fecit, quae *Prochyta* ab effusione dicta st; fundere enim est ἐκχέειν. [Hanc Naevius in primo belli unici de cognata Aeneae nomen accepisse dicit, sed Inarime ınc Aenaria dicitur, et saepe fulgoribus petitur, ob hoc quod 'yphoeum premat, et quia in eandem contumeliam simiae misıe sunt quas * atorum (Graiorum) lingua narius (ἀῤῥῖνας, i. e. *narias*) dicunt, ob quam causam Pithecusam etiam vocitant, cet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Tyhoeum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove ditum Inarimem, quod et singulari numero, et addita syllaba xerit, cum Homerus εἰν Ἀρίμοις (εἰν ἀρίμοις) posuerit, ut prior

syllaba praepositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, Inarymem in Maeoniae partibus esse dicit, ubi per quinquaginta millia (*mil. iugera?*) terrae igni exustae sunt, hoc etiam numerum (Homerum) significasse vult.] *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Durumque cubile*; [hoc est] mortiferum, ad poenam statutum. — 718. *Stimulos acres*; saeviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque prooeconomia, quae id agit, ut verisimile sit, Turnum victorem evasisse de castris. — 720. *Undique conveniunt*; [non dicit qui conveniant, sed] illi sine dubio quibus Mars iniecit audaciam, inventa opportunitate irruperunt castra Troiana. [*Quoniam*; postquam. — 725. *Obnixus*; connisus, conabundus.] — 726. *Duro in certamine linquit*; sine spe evadendi. — 727. *Ast alios secum includit*; [pro hostibus quoniam multos suos exclusisset.] Statius (10, 508.): *Par operi iactura lucro. Namque hoste recepto Exclusere suos*; [potest tamen et dubium esse, *Includit*, utrum hostes, an suos?] *Ultro*; insuper. — 728. *Demens*; hoc ex affectione sua posuit Poëta. Alibi (6, 171.): *Sed tum forte cava dum personat aequora concha Demens, et cantu vocat in certamina divos.* [*Rutulum*; potest accusativus esse, potest et genitivus.] — 737. *Dotalis regia Amatae*; [aut] tibi data per dotem, [aut quia sperabatur.] Et bene *Amatae*, quae illum sola generum esse cupiebat, [contra mariti iudicium. Ergo eum mulieri probatum non viro dicit.] Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, se non per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. — 740. *Olli subridens*; magnam confidentiam virtutis ostendit. — 742. *Priamo narrabis Achillem*; propter illud Sibyllae (6, 89.): *Alius Latio iam partus Achilles.* Et dictum est, ut illud (2, 549.): *Degeneremque Neoptolemum narrare memento.* — 743. *Rudem nodis*; non levem, nec pulchram, sed fortem. *Cortice crudo*; viridi. Nam hastae [igni] plerumque torrentur. — 745. *Vulnus* etc.; [*vulnus veniens*, i. e. ictum, quo vulnerari debuit.] Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed causa oeconomiae gloriam a Poëta Aeneae esse servatam: quod falsum est. Nam si veritatem historiae requiras, primo praelio interemptus Latinus est [in arce]; inde, ubi Turnus Aeneam vidit superiorem, Mezentii imploravit auxilium; secundo proelio Turnus occisus est, et nihilominus Aeneas postea non comparuit; tertio praelio Mezentium occidit Ascanius. Hoc Livius (1, 2) dicit, et Cato in Originibus. — 747. *Telum*; hoc loco *telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *mustela* dicitur, quasi *mus longus*. *Telum* autem posuisse pro gladio illud significat, quod infert paulo post: *Consurgit in ensem.* — 748. *Is teli*: par, similis. [*Versat*; librat, iactat, et est Ennianum: *Versat mucronem.*] — 749. *Alte consurgit in ensem*; genus feriendi Gallicanum. Sallustius: *Regressi ad faciliores ictus loco cedebant* (Guelf. I. *locos quaerebant*; V. *locus ced.*). — 751. [*Inpubesque*; pathos ex aetate movit. — 755. *Huc caput*; huc pependit figurate.] — 759. *Bello gentique fuisset*; duo dicit: et bellum finiri potuisset, omnibus interemptis, et gens penitus fuisset extincta, occiso Ascanio, a quo Romani ducunt originem.

Ideo *bello gentique* dixit, quia plerumque bellum finitur gente superstite, ut in bello Troiano contigit. — 760. *Caedisque insana cupido;* [oeconomia est quae] excusat Turnum, cur non a porta fugatis Troianis penitus deleta sint castra. — 762. *Principio;* intra castra, post Troianorum fugam. *Succiso poplite Gygen Excipit;* ordo est: Excipit et succidit poplitem, [ut (537.): *Postibus haesit adesis*, et (3, 237.): *Scuta latentia condunt.*] Nam ante fuit, ut eum circumveniret insidiis. *Poples* autem, *po* correpta est, sicut in Sereno legitur; sed producitur positione. — 763. *Hinc;* nec loci est, nec temporis, sed ordinis, i. e. deinde. *Raptas* autem, de hostilibus cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero*, non procedit, nec enim lectum est. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait: *Unus homo, quamvis possit*, sicut in *Suggere tela mihi*, et paulo post, *Tum magnam corripit hastam, Et iacit.*] — 764. *Iuno vires animumque ministrat;* [oeconomia, ut quod dicit possit esse verisimile,] ne sit incongruum, unum tot occidisse, dat Iunonis auxilium. Horatius in Arte Poëtica (191.): *Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus Inciderit.* — 766. *Martemque cientes;* pugnam agitantes. — 767. *Alcandrumque* etc.; Homeri (Il. ε, 678.) versus, tantum coniunctione mutata: [Ἄλκανδρον θ' Ἅλιόν τε Νοήμονά τε Πρύτανίν τε. Unde apparet, non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis haec nomina pertinere. — 768. *Tendentem contra;* in se facientem impetum. — 771. *Cum galea longe iacuit caput;* ad exprimendam celeritatem praeterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe iaci, praemissa loci altitudo significat. Ergo eum comminus percussum intelligamus, sed tantam vim ictus fuisse, ut longe caput excuteret. — 772. *Felicior;* peritior (Codd. *Felicius*, *peritius*). Nam in ungendis telis non est felicitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* *u* recipit, excepto uno nomine, ut *unguen*. Unde est (G. 3, 450.): *Et pingues unguine ceras.* [Est autem mira brevitate inducta descriptio.] — 773. *Ferrumque veneno;* speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armare (armari) consuevimus. [Ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit.] — 774. *Amicum Cretea Musis;* poëtam lyricum. Et tale est schema, per repetitionem, ut (10, 180.): *Sequitur, Pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.* — 775. [*Musarum comitem*; non re vera *comitem*, sed carminum studiosum.] — 776. *Numerosque intendere nervis;* rhythmos facere intentione nervorum. Nam numeri sunt Rhythmi, ut (E. 9, 45.): *Numeros memini, si verba tenerem.* Ergo hoc dicit: Secundum chordas verba componebat. — 778. *Audita caede suorum*; servat τὸ πρέπον, ne praesentibus lucibus Turnus tot strages fecisse videatur. — 781. *Quo deinde fugam?* aut vacat *deinde*, [ut *tandem*, *gentium*, *locorum.*] Aut intelligimus, mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse: *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius. Et hoc est melius. Unde et sequitur, *Quos alios muros.* Et sic est dictum post cogitationem, *quo deinde?* [Sicut Terentius (Eun. 1, 1.) dixit: *Quid igitur faciam?* Est ea autem amara accusatio.] — 783. *Unus homo;* ac si diceret *mortalis.* Et bona extenuatio (codd. *atten.*) est, cum supra dixerit: *Rutulum in medio non agmine regem.* —

786. *Infelicis patriae*; Troiae, in qua nunc sunt. *Veterumque deorum*; penates significat, quos semper coluere Troiani. — 787. *Miseretque, pudetque*; sic Pallas: *Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.* — 791. [*Acrius hoc Teucri*; cum eum decedentem viderent.] — 792. *Ceu saevum turba leonem*: sensus hic est: Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluvium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga praebere, propter iram et (V. R. Guelf. II. *nec*; al. *vel*) pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. [Comparatio Homeri est. — 796. *Ille quidem*; parenthesis. *Potis est*; ille enim *Tendere contra potis est per tela virosque.* — 799. *Invaserat hostes*; aut speciem praeteriti temporis mutavit, aut tempora: nam cum dixisset *Invaserat*, subiunxit *Vertit.*] — 802. *Nec contra* etc.; atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Iuppiter vetuit. — 804. *Haud mollia iussa ferentem*; melius quam Homerus, hunc locum exequutus est. Salvo enim sensu vitavit et fabulosa et vilia. Nam ille ipsas minas exsequitur. [*Sufficere*; subministrare.] — 806. *Ergo*; quia numinis est desertus auxilio. — 807. [*Nec dextra valet*; cum dixisset *clypeo*, non subiunxit gladium, sed *dextram*, ut ostenderet, eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis petendo, valuisse.] — 808. *Telis Obruitur*; Lucanus eundem sensum per declamationem dicit (4, 776.): *Telorum nimbo peritura et pondere ferri.* [*Tempora circum*; totus locus Homeri est. — 810. *Iubae capiti*; pro quae in capite sunt.] *Umbo*; i. e. scutum. Nam a parte totum significat. [*Umbo* enim, media clypei pars eminens est.] — 813. *Et piceum* etc.; ordo est: Sudor piceum flumen agit: hoc est sordidum, quia sine respiratione pugnabat. — 814. [*Fessos quatit aeger anhelitus*; Probus ait: *commodius hic est Aeger quam in quinto* (432.): *Vastos quatit aeger anhelitus artus*; quamvis consuetudo sit Virgilio ista mutandi; quidam *acer* legunt, et volunt in quinto *aeger* aptius dictum de sene; hic de iuvene *acer* melius convenire.] — 815. *Tum demum*; postquam se aliter evadere posse non vidit. *Omnibus armis*; cum minus est. — 816. *Ille suo eum gurgite flavo*; hysterologia est, cum ille eum excepit. [Fluvium autem pro deo posuit; unde subdit *ille*, scil. deus, suo gurgite eum accepit; aliter superfluum est: *Et fluvius suo gurgite accepit.*] Non enim procedit *cum suo gurgite*, quasi posset fieri, ut eum Tiberis sine suis fluentis exciperet. Sane quaerunt multi, cum Tiberis Aeneae faveat, cur liberaverit Turnum. Sed solvitur ista ratio[ne] (R. V. Guelf. II. *ratio*). Nam ob hoc Turnum [dicit] esse liberatum, ut maior Aeneae gloria servaretur. [Alii tradunt de Tibri qui Aeneae favet nunc Turnum in Iunonis gratiam esse servatum.]

MAURI SERVII HONORATI

GRAMMATICI

IN VIRGILII AENEIDOS

LIBR. X.

1. *Panditur* etc.; secundum poëticum morem hoc dicit: actus est dies: quia dicunt poëtae matutino tempore aperiri coelum, noctu vero claudi. Unde est illud (1, 374.): *Ante diem lauso componet vesper Olympo.* Nam et paulo post descriptus est noctem, ut (215.): *Iamque dies coelo concesserat:* unde ntelligamus, alium diem esse consumptum: et nunc cum more olito noctis praetermisisse descriptionem. Quanquam *panditur coelum,* etiam simpliciter possumus accipere pro quovis tempore, cilicet ad numina convocanda; quod et melius est, quia ait *in-erea,* i. e. dum haec geruntur. Nam *interea* particula praete-ita negotia coniungit futuris. [*Olympi* coeli, quasi ὅλος λαμπρὸς, deo quia totum lucet. — 2. *Divûm pater;* pro *divorum,* sicut *irgivûm, Danaûm, Teucrûm,* videtur accusativi singularis spe-ie pro genitivo plurali usus.] — 3. *Sideream in sedem;* in striferum circulum. Non enim omnes circuli astriferi sunt, sed olus superior: [aut *sideream,* lucidam dixit.] *Unde arduus o-nnes;* ut [alibi] (1, 223.): *Et iam finis erat cum Iuppiter aethere ummo Despiciens mare velivolum.* — 4. *Castraque Dardani-lum* [*a*]*spectat, populosque Latinos;* post generalitatem intulit peciem. Consequens est enim, ut omnes terras videns, cernat tiam castra Troiana. [Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Darda-idarum* asserunt, ut sit genitivus generis masculini specie eminina.] — 5. *Bipatentibus;* physice dixit: nam coelum patet b ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab ostiis, uae ex utraque parte aperiuntur. Unde et modo *bipatentibus,*

apertis intelligimus, [quod intrantibus et exeuntibus pateant.] — 6. *Coelicolae magni;* orationis istius intentio hoc agit, ut ab odiis Troianorum Iuno revocetur. *Quianam*; cur, [quare], Ennianus sermo est: [*Quianam legiones caedimus ferro.*] — 7. *Versa retro;* mutata, ut: *Quae te genitor sententia vertit?* [Quidam *versa retro* intelligunt, quod rursus ad discordias videntur redisse, alii *versa retro*, pro *inversum acta*, quasi quae prius rectum iter pergebat derivata.] *Certatis*; aut contra vos, aut contra meam sententiam. — 8. *Abnueram* etc.; prohibueram Italiam contra Troianos bella suscipere. Atque dixit in primo (263.): *Bellum ingens geret Italia.* Quod ita solvitur: aut quia cum uno deo vel dea aliter loquitur; unde est in primo (261.): *Hic tibi fabor enim, quando haec te cura remordet.* Aliter vero cum omnibus diis, utilitatis causa, propter removendam eorum contentionem et dissensionem. [Sed secundum sapientes quosdam alia est necessitas fati, alia voluntas deorum, vis nulla est, quod ipse manifestius in quinto (706.) ostendit his versibus: *Vel quae portenderet ira Magna deûm, vel quae fatorum posceret ordo.* Nam in primo (32.) de ira Iunonis ait: *Acti fatis maria omnia circum.* Et iterum in primo (262.) *fatorum arcana* se dixit narraturum, non suam voluntatem ostensurum, sed ibi secreto filiae dicit; hic aliter, idem invidiose diis omnibus praesentibus videtur loqui, propter removendam eorum dissensionem;] aut certe quia ait in primo (266.): *Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.* Illic enim dixit, Aeneam in Italia contra Rutulos tantum esse pugnaturum; nunc autem omnis est Italia in bella commota Iunonis instinctu, quod et Alecto promisit, ut (7, 549.): *Finitimas in bella feram rumoribus urbes.* Et Iuno pollicita est, se magis esse facturam: ut (7, 559.): *Ego siqua super fortuna laborum est, Ipsa regam.* *Abnueram* [autem] prohibueram, ut contra, *annuit*, promittit et consentit significat. — 9. *Quae contra vetitum discordia;* [vetationem,] prohibitionem meam. Et sic dixit *vetitum*, ut *aequum*, unde est (2, 427.): *Et servantissimus aequi.* Sane sub commonitione omnium Deorum maxime solam tangit Iunonem, cuius odia insequebantur hoc etiam bello Troianos, quod etiam sequentes Iovis allocutiones manifestius indicant. — 10. *Ferrumque lacessere;* pro *ferro se lacessere;* [ordo autem: Quis metus suasit aut hos arma sequi aut ferrumque lacessere, non est enim hos suasit, ne fiat σολοικοειδές, quamvis inveniatur huiusmodi figura. Ut (12, 813.): *Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi.* Et Ennius (Ennianum): *Quis te persuasit?*] — 11. *Ne arcessite tempus;* nolite bellorum tempora praeoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Annibal ingressus Italiam [cum plurimis locis vicerit, praecipue] apud Cannas, vicum Apuliae, omnem populi Romani delevit exercitum. — 12. *Olim;* quandoque. — 13. *Alpes immittet apertas;* emphasis est; non enim dixit *per Alpes immittet exercitum*, sed *ipsas Alpes:* quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus, quae secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: quas Annibal post bella Hispaniae, quae decem et septem annis confecit, [ante exustas] aceto [infuso] rupit, [ut] Iuvenalis: *Et montem rupit aceto.* Denique loca ipsa quae

rupit, Poeninae, (al. *Apenn.* Vos. *Poene*;) Alpes vocantur. [Quamvis legatur a Poenina dea quae ibi colitur *Alpes* ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocentur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis, Varro dicit transiri posse. *Una quae est iuxta mare per Liguras; altera qua Hannibal transiit; tertia qua Pompeius ad Hispaniense bellum profectus est, quarta qua Hasdrubal de Gallia in Italiam venit, quinta quae quondam a Graecis possessa est, quae exinde Alpes Graeciae appellantur.*] — 14. *Res rapuisse licebit*; clarigationem exercere, hoc est, per fetiales bellum indicere. Nam [veteres laedere res rapere dicebant, etiamsi rapinae nullum crimen existeret: similiter satisfacere res reddere dicebant. Sed] Ancus Marcius (codd. *Mancus*) cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla iusta exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam (al. *Aequicol.*), et accepit iura fetialia, per quae bellum indicebatur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines vel animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano, cum fetialibus, i. e. sacerdotibus qui faciendis praesunt foederibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans clara voce dicebat belli causam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores iniuriae tradere, iaciebat hastam, quae res erat pugnae principium, et iam sic licebat more belli res rapere. *Clarigatio* autem aut a *clara voce* dicta est qua utebatur pater patratus: aut *ἀπὸ τοῦ κλήρου*, hoc est sorte. Nam per bellicam sortem invadebant agros hostium. Unde et *κληρονόμοι* dicuntur Graece qui iure sortiuntur bona defuncti. — 15. *Placitum*; [aut] mihi scilicet [aut fastis, aut quod velim vobis placere.] — 16. *Iuppiter haec paucis*; habet personarum considerationem: ut superioribus personis det breviloquium, e contra inferiori potestati prolixam orationem; unde ait de Venere: *At non* etc.; [quia Veneri causam necesse est reddere, ideo non pauca refert, aut quia mater dolens, aut quia inferior.] Item Dido quasi regina paucis locuta est, ut (4, 632.): *Tum breviter Iuno.* — 18. *O pater, o hominum*; et Titianus et Calvus (Dan. *Catulinus*) qui themata omnia de Virgilio elicuerunt et adforma[ve]runt (al. *conf.*; codd. *def.*) ad dicendi usum, in exemplo controversiarum has duas posuerunt allocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutivo cum dicit Iunoni, causa fuisti periculorum his quibus Italiam fata concesserant: Iunonem vero niti statu (causativo et) relativo, per quem ostendit, non sua causa Troianos laborare, sed Veneris. *O pater*; generaliter *pater* accipe, non tantum Veneris. Nam supra ait: *Divûm pater, atque hominum rex.* Et bene in principiis favorem sibi arte conciliat. *Hominum* etc.; hunc locum Probus quaerit: sed dicit unam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos. Nam *divûm potestas* est, quia ipse est aether qui elementorum possidet principatum: *hominum* vero ideo, quia bona Iovis irradiatio honores hominibus tribuit. *Aeterna* autem *potestas* adiecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus, et Apollinem deposuisse divinam potestatem, et Herculem vel Liberum patrem non semper deos fuisse. [Unde et Deae arborum cum arboribus vivunt,

et cum arboribus dicuntur mori; quocirca et Ἁμαδρυάδες sunt appellatae. Sicut autem hominum, et rerum *potestas* est, at quemadmodum pro rege vel magistratu *potestas* solet dicere.] — 19. *Namque aliud quid sit*; ac si diceret: cum paene omnes dii in favorem Iunonis concesserint. *Namque* enim coniunctio ostendit, eam hanc habuisse cogitationem; [est autem parenthesis.] *Implorare; implorare* est, auxilium cum miseratione deposcere: qua ratione bene dicimus: *Imploro te ut auxilium misero feras.* Contra: *Imploro te ad diem festum*, non procedit [narratio.] — 20. *Cernis*; ad augendam invidiam ait *cernis*, ac si diceret: non est opus narratione, cum Troianorum miserias ipse conspicias. *Insultent* autem, propter illud [est] (118.): *Interea Rutuli portis circum omnibus instant. Insultare* autem est, inimicis irridere per cavillationem; [unde et Graeci ἐπιχαιρεκακίαν vocant.] *Exultare* vero, gloriari et laetum esse. — 21. *Per medios*; suos scilicet. *Insignis equis*; propter illud (9, 48.): *Viginti lectis equitum comitatus.* Nam castra non eques irruperat; [et ambiguum, utrum *equis insignis*, an *equis feratur.*] *Secundo marte*; ad illud respicit (9, 717.): *Hic Mars armipotens animos* (codd. *omnip. animum*) *viresque Latinis Addidit.* — 22. *Ruat*; irruat. *Clausa moenia*; [ad quae in extremis solent afflicti confugere.] Magna invidia [est.] Scimus enim, ultimum esse praesidium, in castra confugere, et hostilem impetum plerumque differre; sicut factum est in bello Troiano. Modo ergo dicit, ademptam esse etiam hanc aram (L. V. *partem*, Guelf. II. *rem*, R. *rammis*, Vos. *ramnis*) misericordiae; siquidem intra muros hostis insultat, — 23. *Quin*, quinetiam. *Ipsis*; in ipsis. *Aggeribus* autem, munitionibus, sed abusive. Et in muris ideo, quia supra dixit (9, 766.): *Ignaros deinde in muris, Martemque cientes.* — 24. *Aggeribus*; agger proprie dicitur terra illa quae vallo facto propius ponitur: sed abusive et muros et munimenta omnia aggerem dicimus. Sicut modo: *Aggeribus moerorum*, pro munimentis. *Moerorum* pro murorum antique [ait]. Nam veteres pleraque eorum quae nos per *u* dicimus, per *oe* diphthongon pronuntiabant. Hinc est *moerorum*, pro *murorum*. Et econtra *punio* pro *poenio*, quod verbum a *poena* venit, [quod Graecum est vocabulum, ποινή dictum.] Hinc est (1, 338.): *Punica regna vides:* cum *Poenos* ubique legerimus: hoc autem facit [Graeca] orthographia. Nam quam (Guelf. I. II. *quae canam quam*) nos *u* habemus, illi diphthongon habent *ου*: et ideo putarunt posse pro hac litera licet non eadem (L. Vos. *eandem*), diphthongon poni. *Inundant*; implent, et inundare faciunt. — 25. [*Aeneas ignarus abest*; ne merito videatur pati; neque enim potest videri fecisse bellum qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus.] *Levari Obsidione sines?* liberari. Et oblique per Iovem invidiam commovet Iunoni. — 27. [*Nascentis Troiae*; invidiose, quia iam ruinis periclitatur, quae modo nascitur.] — 28. *Aetolis surget ab Arpis*; atqui non est venturus. Unde accipiamus, Venerem non quasi deam loqui: sed quasi unam de Troianis, ut in primo (251.): *Unius ob iram Prodimur.* Item (252.): *Coeli quibus annuis arcem.* Ne futura ignorare videatur. *Aetolis* autem *Arpis* sic dixit, ut (6, 2.): *Cumas Euboicas.* Nam

de Aetolia Diomedes venit qui Arpos in Apulia collocavit. — 29. *Mea vulnera restant*; ut possim iterum vulnerari. — 30. *Demoror*; expecto, sustineo, [i. e. ut dea mortalium armis intersim, et ipsa depugnem, et sic dixit *mortalia arma* ut in duodecimo (797.): *Vulnus mortale*.] — 31. *Si sine pace tua*; si sine tua benevolentia: [sine voluntate tua, sine tua concessione, ut (1, 519.): *Orantes pacem*; (11, 101.): *Veniamque precantes*. Item (3, 370.): *Exorat pacem Divum*. Ergo *pace*, benevolentia, suffragio; [ut solet dici: *pace illius dixerim*.] Dicendo autem. Si ad Italiam sine deorum voluntate venerunt, dent poenas: ostendit, fatum esse absolutum. [Et insinuatione utitur, id ficta condicione concedendo, quod non esse verum Venus conscia est; ut deinde, quum diu rem indignam ostenderit, et indignitatem auxerit, nihil simile a se factum ostendens, magis ac magis Iovis exoret favorem.] *Invito numine Troes*; syllepsis per genus est. — 32. *Luant peccata*; *luant*, i. e. absolvant. Dicimus autem et *luo poenam*; sed melius est (codd. tantum: *poen.*, *et*) *luo peccatum*. Nam peccatum solvitur poena. Qui enim crimine tenetur obnoxius, poena eum a pristina liberat obligatione. Contra, *luo poenam:* si dixeris, non procedit quare (quasi) poena solvatur. Tamen auctoritas licenter ista confundit more, quo solet poni, vel a sequenti quod praecedit, vel a praecedenti quod sequitur. — 33. *Neque illos Iuveris auxilio*; concessivus est iste modus secundum Probum: namque in artibus non invenitur. Fit autem, quotiens taedio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri. Nam id agit Venus hoc loco, ut Iuppiter magis praestet auxilium. *Responsa secuti;* hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. — 34. *Superi*; [i. e.,] ut Apollo. *Manes*; ut Creusa et (al. *vel*) Anchises, [vel Hector.] *Quisquam*; verecunde: quia apud maritum contra uxorem agit. — 35. [*Nova condere fata;* quae adversus quae statuisti.] — 36. *Exustas* etc.; [nunc per ἀντικατηγορίαν ad accusationem alterius transit;] argumentum est [enim], utrum habeat voluntatem nocendi quae nocuit. *Erycino* autem *in litore*, secundum opinionem suam dixit. Nam alii apud Caietam dicunt exusta navigia: unde et *Caieta* dicta est [ἀπὸ τοῦ καίεσθαι. Quamvis quattuor naves exustae sunt, haec tamen exaggerat. — 37. *Quid tempestatum regem*; ubique *repetam* subaudiendum est.] — 38. *Actam nubibus Irim*; impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium navium. Aut (codd. *ut*) secundum artem Rhetoricam, rem unam in duas divisit (codd. *diviserit*) [ut latius pateret rei acerbitas, interposito alio crimine.] Nam per Irim naves exustae sunt. Sed melius est; ut non (al. omitt. *non*) sit iteratio, ad Turnum missam [Irim] intelligere. Nec nos commoveat ordo conversus. Solent enim graviora in principiis et in fine secundum artem Rhetoricam poni. *Nubibus*; per nubes. — 40. *Sors rerum*; i. e. regnum. Nam per sortem inter se fratres [Iuppiter, Neptunus, et Pluton] mundi regna diviserunt: quae Iuno praeter inferos in Troianorum perniciem moverat. *Superis immissa*; ac si diceret, non iam Troianis, sed diis. Respexit autem ad illud (7, 543.): *Et coeli convexa per auras*. — 41. *Bacchata per urbes*; [non vagata, sed bacchata, i. e.] perfuruit, et bene *bacchata per urbes*, quia per

simulationem sacrorum Liberi patris, matres egerat in furorem. — 42. *Super imperio;* [i. e.] de imperio, ut (1, 750.): *Multa super Priamo rogitans;* [et quasi de salute sua se dicit laborare.] Est autem verecunda petitio et obliqua, per quam magna Iovi invidia commovetur, [qui imperium Troianis promiserat.] *Speravimus ista;* absolute dixit. — 44. *Coniux dura;* hic distinguendum (codd. praeter Guelf. II. *hic s. hinc est iungend.*), ne incipiant esse duo epitheta, *Dura fumantia excidia*, quod contra artem fit, nulla interposita coniunctione. [*Dura* autem debere distingui ipse ex persona Iunonis ostendit (72.): *Quae dura potentia nostra egit?* et mire *coniux*, quasi vitium mariti sit.] *Nulla* autem *regio* invidiose dixit. Ut supra (1, 234.): *Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis:* cum a sola arceantur Italia. — 45. *Per eversae genitor fumantia Troiae;* cum dicimus: *Rogo te per deos*, hoc videmur dicere, Memineris religioni curae esse petitionem meam: sicut in primo (543.) expressit: *At sperate deos memores fandi atque nefandi.* Cum autem dicimus: *Rogo te per miserias meas*, videmur dicere: Memineris, ab eo te rogari, qui miserias pertulit; ut qui rogatur ad misericordiam, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut commemoratione infelicitatis Troianae impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adiuratur Iuppiter per excidia Troianorum. [Sallustius in primo: *Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare. Fumantia* autem quae fumaverunt, non enim fumantia. . . * (fumant iam)]. — 47. *Incolumem Ascanium;* ideo Venus pro Aenea non petit hoc loco, non, quia pro eo non movetur; sed aut quia scit, eum celerius esse moriturum, aut quia soli Ascanio debetur imperium [et summa rerum;] ut (4, 275.): *Cui regnum Italiae, Romanaque tellus Debentur.* [Ideo est pro eo sollicita, non quia pro filio non movetur. — 48. *Aeneas sane;* quidam *sane* pro valde accipiunt, ut, Cicero pro Quintio (3.): *Sane ceterarum rerum pater familias et prudens et attentus.*] — 51. *Est Amathus; Amathus* et *Paphos* Cypri insulae civitates sunt, Veneri consecratae. [*Amathus* ab *Amathonte*. *Celsa Paphos;* antiqua Paphos, quae nunc Palepases (Palaepaphos) dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco aedificia permittente pace in * litoris (perm. Agapenore in litus) deducta sunt.] *Cythera;* insula [est contra Laconicam] Veneri consecrata. Dicimus autem *haec Cythera*, sicut *haec Solyma* (codd. *Soloema*), *haec Artaxata* (L. Kasta . . . . B. *Cataxarta*, V. *castasata*) [*haec Megara.*] — 52. *Idaliaeque domus; Idalium*, civitas Cypri [est; et hic *Idaliam* dixit, cum ipse dixerit (1, 681.): *Aut super Idalium.* — 53. *Aevum;* hic vitam, alias aetatem.] *Inglorius;* sine triumphis, immemor gloriae. [Cicero in Tusculanis (3, 34.): *Quae de vita inhonorata et ingloria dici solent.*] — 54. *Nihil urbibus inde* etc.; i. e. ab Ascanio Tyrii nihil timebunt: et verum est. Nam Scipio vastaturus est Africam. — 55. *Quid pestem* etc.; in fine iam agit miserabiliter, sicut egit et in principiis. Nam hoc praecipit ars Rhetorica, ut epilogi et principia pari argumentatione tractentur. *Pestem* autem, incendium significat: ut (5, 683.): *Et toto descendit corpore pestis.* Cum de navibus loqueretur incensis. — 56. *Fugisse per ignes?* exprimit

quid sit *pestem belli evadere.* — 58. *Recidivaque Pergama;* renascentia. Tractus autem [hic] sermo est ab arboribus quae aliis (*taliis?*) sectis repullulant. Ergo illud solum *recidivum* dicimus, quod postea renascitur. Unde modo *recidiva* [*Pergama*] dixit, quae renovantur, ab his qui sunt superstites Troianis periclis. — 59. [*Non satius*; deest *fuit.*] *Cineres patriae insedisse;* propter illud [in quarto] (342.): *Dulcesque meorum Relliquias colerem.* — 60. *Atque solum, quo Troia fuit;* sic in tertio (11.): *Et campos ubi Troia fuit. Xanthum* etc.; ambiguum est, utrum dicat: redde nobis re vera Troiam antiquam: an redde nobis terras [alias] in Italia ad similitudinem Troiae. Novimus enim, hanc fuisse consuetudinem, ut advenae patriae suae imaginem sibi redderent: ut (3, 497.): *Effigiem Xanthi, Troiamque videtis.* Bene ergo Venus medio usa est genere loquendi, ut utrumque significaret, et antiquae redditum (codd. *reditum*) Troiae, et imperium Italiae, quod Troianis Iuppiter ad similitudinem Troiae fore promiserat: et magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. — 62. [*Casus Da pater Iliacos;* reddantur nobis errores pristini, dummodo praesentia bella vitemus.] *Iterumque revolvere casus;* si ad Troiam vis referre, sic dicit: Da nobis Troiam per naufragia et pericula, i. e. patiamur denuo quae pertulimus, duntaxat nobis Troia reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellige: Redde nobis Italiam, et libenter repetimus ea quae in Troia pertulimus. — 63. *Alta silentia;* Iuno ubique silens inducitur. Unde ei oratio [pro re] nisi ex nimia necessitate non datur; hinc est: *Acta furore gravi.* Statius (10, 901.): *Iunonem tacitam furibunda silentia torquent.* Et notandum, quia singillatim dicta Veneris hac oratione solvuntur. *Silentium* [autem] *rumpere* est loqui, proprie dictum (Guelf. I. *et pie d. est*). [Sciendum enim quod *vocem rumpere*, est tacere.] Unde apparet usurpative dictum esse (2, 129.): *Composito rumpit vocem:* i. e. loquitur. Nam *vocem rumpere*, silere est: *silentium rumpere*, loqui. — 64. *Obductum dolorem;* celatum et diuturna iam cicatrice coopertum. Nam *obduci* dicuntur vulnera, quae cicatrice clauduntur. — 65. *Aeneam hominum quisquam;* [ad illud (34.): *Quae superi manesque dabant:* et] celans quae facta sunt, ea quae non sunt facta, commemorat. Nam non Aeneas, sed Turnus Iunonis instinctu bella commovit. [*Sequi* autem petere, ut (193.): *Sidera voce sequentem.*] Utitur autem replicatione rerum obiectarum: post enim sequitur resolutio. — 67. *Esto*; modo adverbium est concedentis; nam Graecum est [ἔστω.] Illo autem loco verbum est (12, 176.); *Esto nunc sol testis.* [*Fatis auctoribus;* num hic responsis? quia hoc sequitur.] — 68. *Cassandrae impulsus furiis;* bene *furiis* plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur; [ergo] ut videantur merito esse decepti, qui Cassandrae insanienti crediderunt. Quod nunc falso dicitur a Iunone, sicut ex verbis probamus Anchisae, qui ait in tertio (187.): *Aut quem tum vates Cassandra moveret?* [*Num linquere castra*; illa ait, *abest:* haec ait *reliquit*, ut ipsi adsignet culpam, et est status finitivus, non tam dicendum abisse quam reliquisse.] — 69. *Vitam committere ventis;* [non qui enavigavit hoc dixit, sed *ventis*], i. e. incertis et inanibus rebus. — 70. *Num puero summam belli;*

[quod Venus ad miserationem haec ad indignationem posuit; et] exaggeratio est ab aetate. — 71. *Tyrrhenamque fidem*; inire societatem cum inimicis gentibus Turno. [*Fidem* autem, auxilium petens; an *fidem* sacramentum quod adhibetur ad belli societatem? *Agitare* autem ad gentes pertinere, melius est. Ergo *Tyrrhenam fidem* extrinsecus accipiendum. *invocare*, aut *petere*:] aut certe disrumpere foedera, quae Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sane, Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Gentes quietas*; nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietae, propter illud oraculum (8, 503.): *Externos optate duces.* — 72. *Quis deus in fraudem?* [interrogatio: *In fraudem* autem] in periculum. Ita enim in iure lectum est: *Fraudi erit illa res*, i. e. periculo. *Quae dura potentia nostra*; ad illud respicit (44.): *Si nulla est regio Teucris, quam det tua coniunx Dura.* — 73. [*Ubi hic Iuno*; melius quam si dixisset *ego*, ut (2, 549.): *Degeneremque Neoptolemum narrare memento.*] *Nubibus Iris*; propter illud (38.): *Aut actam nubibus Irim.* — 74. *Indignum est* etc.; rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solvere, parva opponimus: quod nunc Iuno facit. Nam negare non potest, nec solvere: quia obsidentur Troiani. Unde dicit hoc: indignum est, Troianos obsideri, aliena eos matrimonia praeripere dignum est. Sic in Bucolicis (3, 104.): *Dic, quibus in terris, [et eris mihi magnus Apollo Tris pateat coeli spatium non amplius ulnas,]* quod quia non potuit solvere, et ipse obiecit: *Dic quibus in terris inscripti nomina regum* [*Nascantur flores.* — 75. *Nascentem*; ὑπόκρισις.] — 76. *Pilumnus avus*; comparat genus Turni cum Aeneae, dicens etiam avum eius deum esse. [Varro *Pilumnum* et *Picumnum* infantium deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis (*vitalis?*) sit qui natus est. Piso *Pilumnum* dictum quia pellat mala infantiae, sed *Pilumnus*, idem Stercutus (Stercutius), ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercuti Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur poëta. *Diva Venilia mater*;] hoc ad (codd. *item*) Veneris obtrectationem dicit: Diva Venilia mater. Nam Venilia Nympha est. Pilumnum autem avum Turni ideo dicit, ut a vicino nobilis genere esse videatur, sicut est Aeneas. Nam paulo post dictura est ipsa Iuno (619.): *Pilumnusque illi quartus pater.* [Sane hanc *Veniliam* quidam *Salaciam* accipiunt Neptuni uxorem. *Salaciam* a *salo*, *Veniliam* quod *veniam det* exigentibus.] — 77. *Atra face*; saevo bello: et est belli definitio. [Unde Homerus (Il. λ, 595.): Ὡς οἱ μὲν κ. τ. λ.] Non enim *facibus* Troiani pugnaverant, [sed ferro, i. e. bello.] — 78. *Avertere praedas*; invidiose; ceterum nihil rapuerant. — 79. *Legere*; furari: unde et *sacrilegi* dicuntur, qui *sacra legunt*, hoc est furantur. Alibi (E. 9, 21.): *Vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper.* *Gremiis abducere pactas?* i. e. sponsas. Nam, ante usum tabularum matrimonii, cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant, se consentire in iura matrimonii, et fideiussores dabant. Unde [et] admissum est ut dicamus virum a *spondendo sponsum*, *sponsam*, quae promittitur. Ceterum pro-

prie *sponderi* (R. V. Guelf. II. *spondere*) puellae est. Ergo *sponsus* non qui promittitur, sed qui *spondet* et *sponsores* dat. Sane exaggeratio est nimia in eo quod ait: *Gremiis abducere:* tanquam iam uxores. — 80. *Praefigere puppibus arma;* propter illud (8, 93.): *Scuta virûm fluvio pictasque innare carinas.* Scilicet quando ad petenda navigavit auxilia. *Pacem* autem *orare* etc., propter (7, 153.): *Centum oratores augusta ad moenia regis Ire iubet.* — 82. *Proque viro nebulam;* ad opprobrium *pro viro* dixit, non *pro filio*, rem inanem oppositam, dicit autem quando eum Venus a Diomede liberavit, vel Neptunus ab Achille, quod Veneri imputatur quia in eius gratiam factum est [(Il. *v*, 321.): *Αὐτίκα τῷ μὲν κ. τ. λ.*] *Ventos inanes;* vacuos. Et est nebulae definitio. — 83. *Et potes* etc.; licet hoc Mater deûm fecerit, tamen hoc Veneri imputatur, quia eius gratia (in eius gratiam) factum est, ut illo loco (E. 6, 79.): *Quas tum (illi) Philomela dapes?* cum Progne fecerit, sed propter Philomelam. Aut certe, quia Venerem dicunt [ipsam] esse Matrem deûm. — 84. [*Nos aliquid* etc.; confessio est; non enim negat se iuvisse, sed attenuat dicendo *aliquid.*] — 85. *Aeneas ignarus abest;* ea quae solvere non possumus, irridemus: ut hoc loco. Sic in Bucolicis (3, 37.) praemisit: *Divini opus Alcimedontis.* Postea per irrisionem ait: *Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit.* — 87. *Gravidam belli urbem;* alibi (1, 263.): *Populosque feroces Contundet.* *Urbem* autem provinciam dicit, quo modo (1, 380.): *Italiam quaero patriam.* — 88. *Nosne tibi fluxas;* status relativus, per quem ostendit, Venerem magis Troianis causam fuisse periculorum. *Fluxas;* molles, quae possent etiam sine inimicis perire. *Res* [ergo] *fluxas:* fluxam rempublicam [dicit, vel *fluxas* labefactatas.] — 89. *Qui Troas Achivis;* atqui de Venere loquitur; sed quia dei ἀρσενοθηλεῖς sunt, ut diximus supra, ideo sic dixit. Nam in subauditione ponuntur ea quae non possumus dicere aperte. — 90. [*Consurgere in arma;* pro *consurgendi*, infinitus modus verbi, pro participio.] — 91. *Foedera solvere furto;* legitur in historiis, quod Troiani cum Graecis foedus habuerunt. Unde etiam Paris est susceptus hospitio, et sic commisit adulterium. Ergo *Foedera solvere furto* est, amicitias adulterio dissipare. Nam *furtum* est adulterium: unde est: *Et dulcia furta:* [an quod Paridem victum a Menelao subripuit morti, an quod Pandarus dissipavit, ut sit *per furtum?*] Et eversi Ilii haec est vera causa. Nam foedera, quae inter Graecos et Troianos fuerunt, ita soluta sunt: Hercules cum expugnato Ilio filiam Laomedontis Hesionam Priami sororem Telamoni dedisset, profecti sunt legati cum Priamo, et eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus se eam habere iure bellorum. Unde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis aut filiam, qui expugnata Sparta Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius utrumque tangit: et istam historiam quam modo diximus, et propter iudicium Paridis, quamvis fabula sit illa res, et a poëtis composita. — 92. *Dardanius;* non praeter iniuriam Aeneae hoc posuit, quia (al. *quod*) *Dardanus* dicitur. Nam perite dubium nomen elegit, quod contumeliam communicaret Aeneae. *Spartam expugnavit;* hoc de historia est, ut diximus; nam cum sollicitata Helena Parin

sequi noluisset, egressus ille civitatem obsedit: qua eversa Helenam rapuit: unde et [postea] recipi meruit a marito. — 93. *Tela dedi;* aut amori aut bello [Alexandri. *Cupidine;* eo scilicet quo in amore Paridis Helena compulsa est.] — 94. *Decuit metuisse*; optima est elocutio. Nam utrumque praeteriti est temporis. Si enim dixeris, *Decet metuisse:* incongruum est, quia *decet* praesentis est, *metuisse* praeteriti. *Sera;* pro sero, [ut (G. 4, 122.): *Nec sera comantem Narcissum.* — 95. *Irrita;* vana, substantiam non habentia.] *Iactas;* ventilas. — 96. *Orabat;* loquebatur. Unde et *oratores* dicimus. Nam *rogabat* si dixeris, non procedit, quia magis convitiabatur. — 97. *Assensu vario*; quia pars Veneri favebat, pars Iunoni. *Ceu flamina* etc.; [non subito deprensa, sed aut in silvis detenta, aut intellecta. — 98. *Et coeca volutant Murmura.*] Non tempestatis facit comparationem, sed signi tempestatis futurae. Quadam enim arcana ratione fit ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum, [ut testatur Lucanus, cum Amyclas Caesari futura signa tempestatis enarrat (5, 551.): *Sed mihi nec motus nemorum, nec litoris ictus, nec placet incertus, qui provocat aequora, Delphin;*] Unde ait, *Coeca murmura:* quorum ratio non apparet: ut: *Coecique in nubibus ignes, Terrificant animos.* Sic in Georgicis (1, 356.): *Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis Montibus audiri fragor.* — 102. *Tremefacta solo tellus*; loquente Iove stupor elementorum [omnium] ostenditur per naturae mutationem. Nam et quidquid in aeterno motu est, quievit: et contra, terra mota est [quae] semper immobilis. Unde Horatius (Carm. 1, 34.): *Et bruta tellus.* — 103. [*Zephyri posuere;* Sallustius: *Iam repente visus saevire Tagus. Premit placida;* i. e. premendo reddit placida.] — 104. *Accipite ergo animis;* totus hic locus de primo Lucilii translatus est [libro] ubi inducuntur dii habere concilium, et agere primo de interitu Lupi cuiusdam [ducis in republica] (al. *iudicis in r.* Guelf. I. *iudicis rei*; V. L. R. *in rebus*): postea sententias dicere. Sed hoc quia indignum erat hero[ic]o carmine, mutavit. Et induxit primo loquentem Iovem de interruptis foederibus, cuius orationem interrupit Venus, post secuta Iunonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Unde nunc Iuppiter illud quod omiserat, reddit, dicens: Ergo quoniam pacem esse non sinitis, ea quae sum dicturus accipite: [et hoc significat versus qui subsequitur.] — 105. *Quandoquidem;* bene sententiae dicendae ordinem servat. Nam sicut et in Sallustio, et in Philippicis legimus, antequam dicatur sententia, eius praemittitur ratio: quod hodieque in usu est. — 106. *Haud licitum est*; et *licuit* dicimus, et *licitum est:* sicut et *placuit*, et *placitum est.* Terentius (Hec. Prol. 2, 12.): *Ubi sunt cognitae, placitae sunt.* — 107. *Quae cuique est fortuna hodie;* specialiter Iuppiter pro Troianis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Iunone loqui: et re vera verba pro Iunone sunt, sed altius intuens deprehendit Troianorum favorem. Nam dicendo *Nulli favebo,* et in eo statu fore res in quo sunt hodie, significat se favere Troianis, quorum ducis adventu statim victoria conseque[re]tur. Et vult nihil valere ea quae aut Venus conquesta fuerat de absentia Aeneae, aut Iuno de Turni parentibus dixerat, in eius

scilicet commendationem. *Secat*; sequitur, tenet, habet: ut (6, 900.): *Ille viam secat ad naves.* Unde et *sectas* dicimus, habitus animorum et instituta philosophiae circa disciplinam. — 108. *Fuat*; i. e. fuerit: futuri temporis est verbum defectivum. — 109. *Seu fatis* etc.; sive malo fato Italorum obsidentur castra Troiana, sive Troiani *malo errore*, et *sinistris monitis* ad Italiam venerunt: neminem absolvo. Unde propter Amphibol[og]iam sic distingue: *Italûm:* et infer, *Castra obsidione tenentur*, scilicet Troianorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. — 110. [*Nec Rutulos*; hoc et de Troianis dictum accipe.] *Solvo*; absolvo. Nam Aphaeresin pertulit [*solvo.*] *Monitis* [autem] *sinistris;* propter (68.): *Cassandrae impulsus furiis.* — 111. *Exorsa*; rerum initia, actus hodierni diei. [I. e. secundum sua coepta habebit eventum.] *Laborem fortunamque;* periculum, et [fortunam,] felicitatem. — 113. *Fata viam invenient;* scit enim, hoc esse fatale, ut Aeneas imperet in Italia. [Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Iovem.] *Stygii per flumina fratris;* hypallage est: Per Stygia fratris flumina. Et bene etiam iureiurando dicta confirmat: [ut rem immobilem necessitate constituat.] — 115. *Totum* etc.; [hoc] Homeri est [(Il. α, 530.): μέγαν δ' ἐλέλιξεν ὄλυμπον. — 117. *Coelicolae medium;* poëtice mores hominum ad deos refert, ut magistratum deducunt.] — 118. *Portis circum omnibus instant;* instant portis omnibus circum, i. e. circum circa fusi. Nam modo *circum*, adverbium loci est. — 120. [*Ast legio*; prolepsis; nam *legionis* nomen Troiani temporis non fuit.] *Vallis;* intra vallos, i. e. fustes fossarum, qui *valli* vocantur. Nam munitio ipsa, vallum dicitur neutraliter: et hoc dicit: Tenebantur Troiani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. *Vallum* enim, modo non obsidentium, sed obsessorum debemus accipere. — 121. *Nec spes ulla fugae;* fuga miserrimum et ultimum praesidium est: tamen etiam hoc carebant. — 123 *Imbrasides;* Imbrasi filius. *Hicetaonius;* Hicetaonis filius: Et bene ex varietate syllabarum quaesivit ornatum. Nam patronymica aut in *des*, aut in *ius* exeunt, quibus et uti possumus. Quae enim in *ων* terminantur, ad nos transire non possunt, [ut *Πηλείων.*] — 124. *Senior cum Castore Thybris;* possumus et solum (V. Vos. *absolute*, R. *solitum*) Tybrim senem accipere: possumus et Castorem, si legamus: *Et senior cum Castore* [*Tybris.*] Nam Amphibol[og]ia est. — 125. *Prima acies*; hoc est magni viri: et est definitio eorum qui in prima acie fuerunt. Unde laudis magis est, quod dixit *prima acies;* ordinis enim esse non potest, quia res in muro agitur. *Germani Sarpedonis;* aut inter se germani filii Sarpedonis; aut Sarpedonis fratres [ex eadem matre.] — 126. *Lycia alta;* nobili [quos comitantur qui sunt Lycia ab alta. — 127. *Fert ingens toto;* quidam sine effectu ferentem saxum inproprie inductum accipiunt; sed hoc ita resolvunt, quod qui iactum saxum refert, unius tantum rei eventum ostendit, qui *ferentem* dicit, longum iactum notat.] — 128. *Lyrnesius;* i. e. Phryx. [Acmon ergo et Menestheus filii Clytii:] Lyrnesos enim civitas est Phrygiae, unde fuit Briseis, [quam civitatem Achilles expugnavit.] — 129. *Menestheo*; non *Mnestheo*, de quo paulo post dicturus est, legen-

dum est, ne versus non stet, sed *Menestheo*; ita tamen, ut meminerimus [in] ultima syllaba esse Synaeresin propter rectam scansionem. — 130. *Hi iaculis;* Rutuli scilicet. *Illi certant;* Troiani. — 131. [*Molirique ignem;* quid est *moliri?* num iniicere, an tentare iacere? et subaudiendum, alii atque alii.] — 132. *Veneris iustissima cura;* [de quo merito curet,] quia illi debebatur imperium. — 133. *Caput detectus;* sine galea: quasi non pugnaturus; nam audierat (9, 656.): *Cetera parce puer bello.* Erat autem inter duces quasi dux. [*Ecce;* pro admiratione et demonstratione.] *Honestum;* pulchrum. Terentius (Eun. 3, 2, 21.): *Ita me dii bene ament, honestus* (R. *h. istus*) *est.* — 134. *Micat;* scilicet Ascanius: fulget qualiter gemma. — 135. *Aut collo, aut capiti;* figurate est. Nam colli vel capitis erat commune [decus.] — 136. *Oricia terebyntho;* Oricos civitas est Epiri, iuxta quam nascitur terebynthus nigrum lignum habens, folia (Guelf. I. *soliditate*) in buxi speciem. Retulit autem comparationem ad candidum vultum, qui erat [nigris] crinibus cinctus. — 139. *Magnanimae gentes;* scilicet [gentes. Hic est ordo, aliter non stat versus, est autem prosphonesis.] *Ismare* (codd. *Istm.*); modo nomen est proprium. Nam *Ismarius* facit appellativum, a monte Ismaro Thraciae. — 140. *Vulnera dirigere;* [pro *dirigentem: vulnera* autem *dirigere*, i. e. sagittas quibus fiunt vulnera, est autem *ὕστερονπρότερον:*] aut vulnus pro sagitta posuit; ut (2, 529.): *Insequitur infesto vulnere Pyrrhus:* aut acerrime expressit inevitabiles sagittas, dicens eum vulnera, non tela dirigere. — 141. *Moeonia*; Lydia, quae ante Moeonia vocabatur. [Ergo ideo *generose*, quod Lydius. *Pinguia culta;* aut figuratum est quae exercendo culta faciunt; aut *culta* pro arvis.] — 142. *Pactolusque irrigat auro*; Pactolus et Hermus Lydiae flumina sunt, aurum sicut Tagus trahentia. [Sed Pactoli fabula talis est: Midas rex cum ibi regnaret, Silenus captus ab eius sociis et vinctus est, miseratione vel prudentia eum et resolvi fecit, et omni affabilitate fovit, quibus rebus ille gratiam rependens, praestitit Midae, ut quidquid tetigisset in aurum verteretur; sed cum ille quaecunque contigisset in aurum converteus, fame periclitaretur, ex praecepto in Pactolum fluvium abluendi gratia se mittere iussus est; in quem se cum iecisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse destitit in aurum quae contingebat mutare. *Irrigat* autem *auro*, mire, cum ramenta quaedam auri inveniri dicantur.] — 145. *Et Capys* etc.; iste quidem dicit, a *Capy* dictum *Capuam*, [sicut Ovidius, qui *Capyn* de Troianis esse commemorat (Fast. 4, 45.): *Ille dedit Capyi, repetita vocabula Troiae.* Quod et Lucanus sensit (2, 393.): *Moenia Dardanii tenuit Campana coloni.* Coeliusque Troianum *Capyn* condidisse Capuam tradidit, eumque Aeneae fuisse sobrinum. Alii hunc Capyn filium Capeti volunt esse Tiberini avum, ex quo fluvius Tiberis appellatus est, eumque Capuae conditorem produnt. Alii *Capyn* Samnitem, condidisse Capuam confirmant.] Sed [Capuam] Livius vult a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Sed constat, eam a Tuscis conditam [de] viso falconis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur. Unde est et Campania (al. *Capua*) nominata. Tuscos autem omnem paene Italiam subiugasse manifestum est. [Alii a Tuscis quidem retentam et prius

Aliternum (Altern.; *Vulturn.?*) vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt, quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci Capuas vocarunt. Varro dicit propter coeli temperiem et cespitis fecunditatem campum eundem Capuanum, sive Campanum dictum, quasi sinum (*caput?*) salutis et fructuum.] — 147. *Contulerant;* nocte interveniente peregerant. Et est explanatio rerum, quas Aeneas gessit, postquam est profectus ab Euandro ad petenda auxilia, dum inter suos et Turnum bella gerebantur. [*Media* etc.; aut *media nocte*, aut *freta media.* — 148. *Namque ut ab Euandro;*] rem enim ante omissam breviter exsequitur. — 149. [*Regem adit;* instanti tempore adit.] — 150. *Quidve petat;* scilicet auxilium. *Quidve ipse ferat;* vicissitudinem auxilii. Ut supra [Euandro] (8, 150.): *Accipe, daque fidem.* [Multi autem *quidque petat, quidque ipse ferat,* dicunt oportuisse dici, sed mutatam coniunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur, sed totum ex Aeneae, et ideo *que* coniunctione opus fuisse; *ve* enim proprie *vel* significat, ut sic (4, 427.): *Nec patris Anchisae cineres manesve revelli.*] *Mezentius* etc.; iniicit latenter timorem, ne forte possit collectis auxiliis [Mezentius] in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. — 151. *Violentaque pectora Turni;* superba: ut [est illud] (8, 118.): *Quos illi bello profugos egere superbo*, [i. e. violento.] — 152. *Humanis* etc.; latenter hoc dicit: Nolite putare fixam esse et stabilem felicitatem. Magna est enim rerum varietas, invicem accipietis auxilia. — 153. *Admonet, immiscetque preces;* partim rogat, partim admonet hoc solatium esse vitae humanae tutissimum, si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam subiecta considerent: et est superioris versus expressio. Nam edocet quae peterent, et quid eum sollicitaret. Admonet vero vel causa Mezentii, vel quia instabilis est et vaga fortuna. *Tarchon;* hoc nomen ubique Graece ponit excepto uno in loco: ut [est] (8, 603.): *Haud procul hinc Tarcho: et Tyrrheni*, quod metri causa fecit. — 154. [*Ferit;* facit, ex more Romano propter porcum qui de lapide feritur.] *Libera fatis;* exempta fatali necessitate, qua pugnare non poterant propter illud (8, 503.): *Externos optate duces.* — 155. [*Gens Lydia;* per derivationem *Lydia gens*, nam *Lydia* provincia, proprium est.] — 157. *Prima tenet;* more viri fortis in principiis est. Alibi (5, 833.): *Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen. Rostro Phrygios subiuncta Leones;* [pro *subiunctos Leones habens.*] Vult pro iugo rostrum navis fuisse. Leones autem singulos in singulis navis partibus fuisse depictos. Sane notatur a Criticis Virgilius hoc loco, quemadmodum sic cito dixit potuisse naves Aeneae fieri, quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. [Ergo hanc navem Aeneae ab Etruscis datam intelligamus. Quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Aeneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam.] — 158. *Gratissima;* propter illic facta (al. *fabricata*) navigia. — 160. *Eventus belli varios;* licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. — 161. [*Iam quaerit sidera;* deest, de Aenea. Et *quaerit sidera*, num de sideribus quaerit? an ipsa sidera? i. e. re-

censet: aut num causa quaerendi quod cupiat vicem * (discere)]. — 162. *Noctis iter*; aut, per quae nox decurrit: aut quae intuentes nautae iter peragunt noctibus. *Iam*; modo. Ut (4, 157.): *Iamque hos cursu, iam praeterit illos.* [*Quae passus terraque marique*; num quia audiendo res gestas Aeneae, incendatur et ipse ad imitandi cupiditatem?] — 163. *Pandite nunc Helicona deae*; Parnassus mons [est] Thessaliae iuxta Boeotiam, [quem locum aliquando Aones tenuerunt,] qui in duo finditur iuga, Cithaeronem Liberi, et Heliconem Apollinis et Musarum. [Ex quo fons manare dicitur quem Pegasi-ungula protulisse fertur qui vocatur Hippocrene. — 164. *Tuscis*; *Tusci* a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν. Unde *Tuscos* populos bene dicimus: *Tusciam* vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus legitur, sed aut *Etruria* dicenda est ab *Etrusco* principe, aut *Lydia* a *Lydo*, aut *Tyrrhenia* ab eius fratre, qui ut supra diximus (2, 782.), cum parte populi de Moeonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virgilius *Tuscis comitetur ab oris*, de Tuscorum finibus intelligendum est.] — 166. *Massicus* etc.; [inter auxilia accipiendum, nam Aeneae prima est navis, et] licet sit catalogus, [i. e. inscriptio,] in quo enumerantur hi qui venerunt de Tuscia, invenit tamen aliquam varietatem quod hos [eum] navibus venisse commemorat, cum in septimo Turni praesidia (al. *socios*) per terram venisse memoraverit. Sane sciendum, amare Virgilium Italis ducibus dare nomina vel fluviorum vel montium. Ut ergo supra Almonem, et Aventinum commemoravit: sic nunc Massicum dicit. Nam *Massicus* mons est, unde et *vinum Massicum* dicitur. Plerique tamen Massicum nolunt proprium esse nomen, sed appellativum, dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicturus est (655.): *Qua rex Clusinis advectus Osinius oris*, et nunc dicit, *Qui moenia Clusi.* Multi alium Massicum, [et] alium Osinium esse vol[uer]unt. *Aerata tigri* [autem], cuius rostrum erat in similitudinem tigridis, namque solent naves vocabula accipere a pictura tutelarum, hinc est (209.): *Hunc vehit immanis Triton.* Item: *Et aurato fulgebat Apolline puppis.* *Tigri* autem secundum regulam dixit. Nam Graeca nomina quae genitivum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum et in dativo crescunt: [et] in accusativo et ablativo paria sunt nominativo, ut *Tigris*, *Tigridis*, *Tigridi*, *Tigrim*, *Tigris*, *a Tigri.* *Isis*, *Isidis*, *Isidi*, *Isim*, *Isis*, *ab Isi.* Si aliter invenerimus, abusive dictum est. Ut in Lucano (5, 405.): *Ocior et coeli flammis, et tigride foeta.* — 167. *Moenia Clusi*; pro *Clusii*; nam *Clusium* dicitur, et est dictum per Synaeresin: sicut (E. 1, 33.): *Nec cura peculi*, pro *peculii.* *Clusium* autem est oppidum iuxta Massicum: [quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, sive Telemachus Ulixis.] — 168. *Cosas*; civitas Tusciae, quae numero dicitur singulari secundum Sallustium. Unde apparet [*Cosas*] esse usurpationem. — 169. *Coritique*; *Coriti* proprie sunt arcuum thecae: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas et *pharetras* nominamus. — 170. [*Una*; ad totam classem refert.] *Torvus*; terribilis (al. *pro forti et aspero vel terribili.*) — 171. *Fulgebat*; scilicet puppis Apollinea (al. *aurato Apolline.*) *Armis*; exercitu. — 172. *Populonia*; civitas Tusciae. Matrem autem eorum qui venerant

[patriam] dixit, ut alibi (7, 762.): *Insignem quem mater Aritia misit.:* [quidam *Populoniam*, post XII. populos in Etruria constitutos, populum ex Insula Corsica in Italiam venisse, et condidisse dicunt. Alii Populoniam Volaterranorum coloniam tradunt. Alii Volaterranos Corsis eripuisse Populoniam dicunt.] — 173. *Expertos bella;* peritos. Nam *expertes* sunt ignari. [*Belli* autem potest pro *in bello* accipi.] *Ilva;* [quidam *Ilvam* Ithacem (Aethalen) dictam volunt, est autem] insula adiacens Tusciae [in conspectu Populoniae. Probus *Trecentos*, subdistingui vult, ut *Insula* sequentibus iungatur.] — 174. *Inexhaustis* etc.; quanto exhausta fuerit, tanto generosior, [hoc est πολύγονος.] Ergo *in exhaustis*, (non) est una pars orationis. Namque Plinius Secundus dicit (34, 16.): *Cum in aliis regionibus effossis metallis terrae sint vacuae, apud Ilvam hoc esse mirum, quod sublata renascuntur, et rursus de eisdem locis effodiuntur.* Varro et aliud dicit: nasci quidem illic ferrum, sed in stricturam (codd. *structur*, s. *strictuitatem*) [non posse cogi nisi transvectum in Populoniam, Tusciae civitatem, ipsi insulae vicinam.] — 175. *Hominum, divumque interpres Asylas;* interpres medium est; nam et deorum quos interpretatur, hominum quibus [interpretatur et] divinas indicat mentes, interpres vocatur. Et notandum, quod ait Nigidius (codd. nonnulli *Nigrid.*) Figulus, has artes ita inter sese esse coniunctas ut alterum sine altero esse non possit. Unde his quos perfectos vult probare Virgilius, omnium divinandi artium praestat scientiam, ut hoc loco. Item supra Heleno, de quo ait (3, 359.): *Troiugena interpres divûm, qui numina Phoebi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.* Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro praecellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt. — 176. *Fibrae;* [*fibrae* sunt] iecoris extremitates. *Parent* autem est peritissime agnoscuntur. [Quod si *parent*, obtemperant, non procedit: nam quomodo sidera, vel fibrae, vel aves, vel fulgura possunt obtemperare? Aut *parent*, apparent ac patent, quasi nihil ei absconditum, vel abstrusum sit. An hyperbolice tantam illi scientiam siderum vel ceterarum quas dixit rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subiectas? Sed *parent*, i. e. agnoscuntur,] quod ad omnia referendum est, ad fibras, sidera, voces avium, fulmina. Nam si videntur: tantum accipias cuivis (al. *cuius*) possunt videri, nec tamen intelligi. Item voces avium non videntur, sed agnoscuntur auditae. (Codd. add.: nec *parent*, obtemperant, procedit; nam quomodo etc. possunt obtemperare?) — 177. [*Praesagi fulminis ignes*; *praesagi*, futura denuntiantis, ut (E. 1, 17.): *De coelo tactas memini praedicere quercus.* Est enim Iovis filius (solius) fulmen de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo (429.) plenius de fulminis generibus dictum est. Alii non ipsum *fulmen praesagum* accipiunt, sed eos *praesagos*, qui inde futura praedicunt.] — 178. *Rapit;* raptim ducit. *Densos acie;* in acie constrictos et coniunctos. — 179. *Alpheae ab origine Pisae;* Alpheus fluvius est inter Pisas et Elidem civitates Arcadiae, ubi est templum Iovis Olympici: ex quibus locis venerunt qui Pisas in Italia condiderunt, dictas a civitate pristina: unde [nunc] addidit, *urbs Hetrusca solo:* cum praemisisset: *Alpheae ab origine*

Pisae. [Sane *Pisas* antiquitus conditas a Peloponneso profectis, vel ab his qui cum Pelope Lidam (cum Nestore ab Ilio) venerunt. Alii *Pisum* Celtarum regem fuisse Apollinis Hyperborei filium, et cum Samnitibus bellum gessisse, a quorum regina quae post coniugis mortem imperio successerat, receptum in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alii locum * ex deo privigno genitum iuvenem viribus magnis *Pisas* condidisse aiunt: Cato Originum I., qui *Pisas* tenuerint ante adventum Etruscorum negat sibi compertum, sed inveniri Trachonem (Tarch.) Tyrrheno oriundum, postquam eorundem sermonem * (eorum locorum dominium) ceperit Pisas condidisse, cum ante regionem eandem Teutones quidam Graece loquentes possederint. Alii ubi modo Pisae sunt, Phocida oppidum fuisse aiunt, quod nobis indicio est a Peloponneso originem id oppidum trahere. Alii incolas eius oppidi Teutas fuisse, et ipsum oppidum Teutam nominatum, quod postea *Pisas* Lydi lingua sua singularem (Lunarem) portum significare dixerunt, quare huic urbi a Portu Lunae nomen impositum. Alii ab Epeo Troiani equi fabricatore conditum tradunt, qui cum aliis Graecis in hanc regionem reiectus est. Ubi, postquam Troianae captivae metu dominarum ad quas deducebantur naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit, et ab ea quae est in Peloponneso Pisas cognominavit.] — 181. *Equo fidens*; i. e., Eques optimus. [Quidam *Astur* pro *Astures* accipiunt, apud quos equi et Equites optimi perhibentur.] *Versicoloribus armis*; depictis, per quod bellicosus ostenditur. — 182. *Tercentum adiiciunt*; accedunt et consentiunt eius voluntati; unde ait: *Mens omnibus una sequendi*, i. e. coniurati sunt. [Quod sequentia explanant. Probus *adiciunt*, adiacent, et quasi iuxta sunt, tradit.] — 183. *Qui Caerete domo*; ac si diceret, qui sunt domo Carthagine. *Caere* autem, ut et supra diximus etiam Agylla dicitur, [ἀπὸ τοῦ χαίρειν, quod verbum salutandi gratia apud Graecos dici solet. Hanc Pelasgi condiderunt, qui cum sitim passi, nec usquam aquam invenientes, casu quodam fontem invenissent, in eodem loco oppidum condiderunt.] Nec videatur contrarium, quod ait (7, 652.): *Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos:* quasi et Turno et Aeneae praestet auxilium. Nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio et consilio totius civitatis in Mezentium arma commoverunt. *Minionis;* fluvius est Minio [Tusciae ultra Centumcellas.] — 184. *Et Pyrgi veteres;* hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Tusci piraticam exercuerunt. Nam illic metropolis fuit, [quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliae dicitur, de quo Lucilius: *Scorta Pyrgentia.*] *Intempestaeque Graviscae;* Graviscanum oppidum, alii *intempestum* dicunt ventis et tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. *Intempestas* ergo *Graviscas* accipiamus pestilentes et secundum Plinium in Naturali Historia (3, 9.), et Catonem in Originibus, ut *intempestas* intelligas sine temperie, i. e. tranquillitate. Nam ut ait Cato, *Ideo Graviscae dictae sunt, quod gravem aërem sustinent.* — 185. [*Ligurum ductor*; nam Liguria post Tusciam est circa Gallos. — 186. *Cycne;* Cunare. quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno.] *Cupavo; o Cupavo,* et declinatur *Cupavo,* sicut et *Cicero*

et *Cato.* — 188. *Crimen amor vestrum;* Phaëtontem amatum a Cycno, aut pie, aut turpiter, accipiamus necesse est. Si turpiter, talis est sensus: Crimen vestrum est, o Cycne et Phaëton, quod sic amastis; et hoc vobis tantum potest obiici. Alii *vestrum*, pro *tuum* accipiunt: et ad solum Cycnum referunt: ut (9, 525.): *Vos, o Calliope, precor:* Si pie amavit, secundum Asprum *crimen* erit causa, ut alibi (2, 65.): *Et crimine ab uno Disce omnes,* ut sit sensus: o Phaëtontiades sorores, et o Cycne causa vestrum, i. e. vestrae mutationis, amor est: [quia sic Phaethontem amastis ut periretis.] — 189. *Namque* etc.; *Phaëton*, Clymenes et Solis filius fuit, qui cum doleret obiectum sibi ab Epapho rege Aegypti, quod esset non de sole, sed de adulterio procreatus: duce matre venit ad Solem, et poposcit, ut si vere esset eius filius, petenda praestaret. Quod cum Sol iurasset per Stygem paludem se esse facturum, petit ille, ut eius currus agitaret. Sol post iusiurandum negare non potuit. Acceptis itaque curribus Phaëton, cum orbitam Solis exisset (al. *excessisset*), et coepisset mundus ardere, a Iove fulminatus, in *Eridanum* cecidit, qui *Padus* vocatur. Huius interitum flentes sorores Phaëtusa (codd. *flet.*; Guelf. I. *fethusa*) et Lampetusa deorum miseratione in arbores commutatae sunt: ut hic dicit in populos: ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam [quidam] Ligus, Cycnus nomine [dulcedine cantus ab Apolline donatus;] amator Phaëtontis, qui cum eum [de]fleret extinctum, longo luctu in avem sui nominis conversus est, [qui postea ab Apolline inter sidera collocatus est.] Huius nunc filium Cupavonem dicit habere cycni pennas in galea ad formae paternae insigne monstrandum. — 190. *Umbramque sororum*; ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est unum de his quae habet Virgilius inimitabilia et sua propria. Tale est [illud] (G. 3, 192.): *Sinuatque alterna volumina crurum.* Item (1, 113.): *Cum primum sulcos aequant sata.* — 191. *Musa*; carmine, cithara, cantilena. — 192. *Canentem senectam;* qui [a *canentem senectam* pro albo colore neoterice dictum putant:] *canentem senectam* mollibus transegit in plumis. — 193. *Sidera voce sequentem*; cum cantu coelum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in sphaera. — 194. *Aequales comitatus classe catervas*; [aut] per naves aequaliter habens distributas catervas, [aut ipsi duci pares virtute. — 195. *Centaurum;* aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus.] — 198. *Ocnus;* iste est Ocnus (al. *Avenus*) quem in Bucolicis Bianorem dicit. Ut (E. 9, 60.): *Namque sepulcrum Incipit apparere Bianoris.* Hic *Mantuam* dicitur condidisse, quam a matris nomine appellavit. Nam fuit filius Tyberis et *Mantus* Tiresiae Thebani vatis filiae, quae post patris interitum ad Italiam venit. [Alii *Mantos* filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc *Ocnum* alii Auletis filium, alii fratrem qui Perusiam condidit referunt, et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Celsenam (*Ces.*; al. *Felsin.*) quae nunc Bononia dicitur condidisse: permisisse etiam exercitui suo ut castella munirent in quorum numero Mantua fuit. Alii a Tarchone Tyrrheni fratre conditam dicunt: *Mantuam* autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantum* Ditem patrem appellant, cui etiam cum ceteris urbibus et hanc consecravit.] *Mantus* [vero] Genitivus Graecus est,

Nam si Latine declinaveris, *Mantonis* facit. sicut in Plauto legimus *Ionis*. — 201. *Dives avis*; maioribus praepotens. [Et bene *dives avis* quia non ab Ocno, sed ab aliis quoque condita sit: primum namque a Thebanis, deinde a Tuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus qui Perusiae consederant.] *Sed non genus omnibus unum*; quia origo Mantuanorum et a Tuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est, quae et Gallia Cisalpina dicitur. — 202. *Gens illi* etc.; quia Mantua tres habuit populi tribus, quae et in quaternas curias dividebantur, et singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Tuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus unus omnibus praeerat. Hi autem totius Tusciae divisas habebant quasi praefecturas, sed omnium populorum principatum Mantua possidebat. Unde est: *Ipsa caput populis.* [Ergo Virgilius miscet novam et veterem Etruriam, ut utriusque principatum patriae suae assignet, cum alioquin Mantua ad haec auxilia pertinere non debeat, quod Aeneas nulla a Transpadanis auxilia postulaverit, cum omnis exercitus adversum Mezentium uno loco consederit, et propterea putetur Poëta in favorem patriae suae hoc locutus, ut de hac sola trans Padum pro Aenea adversum Mezentium auxilia faciat venisse, et quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit.] — 203. *Tusco de sanguine vires*; [quia] robur totum a Lucumonibus habuit. — 204. *In se armat*; [i. e.] odio sui in arma compellit. — 205. *Patre Benaco* etc.; *Benacus* lacus est Venetiae de quo fluvius nascitur *Mincius.* Iure ergo dux Venetus fluvium provinciae suae depinxit in navi: quem Benaci filium, quia ex ipso habet originem, dicit. — 207. *Gravis*; fortis: ut (12, 458.): *Ferit ense gravem Tymbreus Osirim.* [Vel *gravis*, aut animo, aut aetate; aut *gravis*, propter navem, nam sequitur: *Centenaque arbore fluctum Verberat assurgens.*] *Centenaque arbore*; non ait *remis*, sed *arboribus*, ad exprimendam navis magnitudinem, quae plures habuit remorum ordines. Unde ait Lucanus (3, 537.): *Et summis longe ferit* (al. *petit*) *aequora remis.* — 208. *Marmore*; mari. [*Triton*; pictus in navis prora sedens, et sic ait quasi de vero Tritone, ut (7, 785.): *Galea alta Chimaeram Sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignes.*] *Caerula*; *caerula freta*, non *caerula concha*, nam [aliter] versus non stat, [si *caerula* fuerit septimus casus. — 210. *Laterum tenus*; ut (G. 3, 54.): *Crurum tenus.* Ἄχρι τῶν πλευρῶν.] *Hispida*; horrida, setosa. — 211. *Frons hominem praefert*; modo *frontem*, primam partem hominis intelligere debemus. Nam hoc dicit: A capite usque ad ima latera, hominis monstrabatur effigies. — 212. [*Spumea semifero*; incertum utrum pictus, an ex aere factus. — 213. *Tot lecti proceres*; quare Tarchonem praeteriit? An quia illi omnes sub imperio eius fuerunt?] *Ter denis*; triginta accipiamus naves fuisse, non ut quidam volunt, singulos duces tricenas [naves] habuisse. Nam enumeratorum militum non convenit numerus, praesertim cum sequatur *subsidio Troiae*: i. e. parvo auxilio. Nam apud maiores bella non ambitu, sed virtute constabant. [*Troiae*: aut castra Aeneae dixit: aut *Troiae*, pro Troianis. — 215. *Iamque dies coelo concesserat*; non dicit diem intervenisse: nam supra ait (147.): *Media Aeneas freta nocte secabat.* Et *coelo concesserat*, pro *in*

coelo, et deest *nocti*. — 216. *Noctivago*; nomen mire compositum. Cursus enim Lunae non rectus est per Zodiaci medium, sicut Solis, qui cursus agit per Eclipticam lineam, quae Zodiacum bifarium dividit; cum Luna ad extremas Zodiaci decurrat oras; nunc in austrum, nunc in septemtrionem declinans, et vagans. Id autem vagum appellatur, quod non rectam secat viam, sed errare dicitur; unde et ἀπὸ τῆς πλάνης, i. e. ab errore, πλανῆται vocati sunt.]. *Phoebe*; Luna: sicut Sol, *Phoebus*. Item [et] *Titan* Sol, et *Titanis* Luna. Describit autem noctem mediam, et dicit finitum diem secundum Romanum ritum, [qui a media nocte diem numerant, et noctem similiter a medio die. Nec Luna sine non poterant.] Nec Lunae fit sine causa commemoratio. Nam aliter Nymphae videri non poterant. — 218. *Clavumque regit*; [pro *clavo navem regit*, et dat Aeneae sicut] iam ei et in quinto [libro] dedit gubernandi peritiam. [*Velisque ministrat*; *velis* quidam dativum volunt, non ablativum, ut si dicamus: *aliquem ministrare conviviis*.] — 219. *Medio in spatio*; inter navigandum. [*Chorus comitum nymphae*; de navibus factae, et mire *comitum*, quia cum eo venerant.] — 220. *Alma Cybele*; [a *Cybelo* Phryge qui primus ei sacrum instituit alma] Mater deûm, dicta *Cybele* ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν, [i. e. capitis rotatione:] quod semper Galli per furorem motu capitis comam rotantes ululatu futura pronuntiabant. Lucanus (1, 566.): *Crinemque rotantes Sanguinei populi ulularunt tristia Galli*. *Cybele* autem Bacchius est. Nam *Cybele* Anapaestus [est:] ut (3, 111.): *Hic mater cultrix Cybele*; vel a *Cybelo* sacerdote dici (*dicuntur?*) vel a Cybele. — 222. [*Innabant pariter*; quia de navibus versae.] — 223. *Quot prius*; [i. e. quantae, ad numerum retulit. Ergo] subtraxit *tot*. — 224. [*Lustrantque*; circumdant et circumeunt.] — 225. *Doctissima Cymodocea*; poëtice: sicut etiam mutatio ipsa confingitur. [Ergo *doctissima*, quae divinitus hanc doctrinam fuerit consecuta.] Nam stultissimum est, quod ait quidam, ideo *doctissima* quia Ilionei navis fuit. — 226. [*Pone sequens*; hoc quidam ideo dictum tradunt, quod adverse videri nolunt: unde *est* (E. 8, 102.): *Transque caput iace, ne respexeris*.] *Dorso eminet*; peritia natandi ostenditur. — 227. [*Tacitis*; aut ipse *tacitus*, aut pro *tacite et leniter*.] *Subremigat*; subnatat. — 228. [*Ignarum alloquitur*; aut praesentiae suae ignarum; aut quod e navibus Nymphae factae sunt.] *Vigilasne deûm gens*; verba sunt sacrorum. Nam virgines Vestae certa die ibant ad regem sacrorum, et dicebant: *Vigilasne rex? vigila*. Quod Virgilius iure dat Aeneae, quasi et regi, et quem ubique Pontificem et sacrorum inducit peritum. [Et bene primo interrogat, deinde quod *vigilat*, approbat.] *Deûm* [autem] *gens*, propter (9, 642.): *Diis genite, et geniture deos*. — 229. [*Velis immitte rudentes*; hoc est, rudentibus vela immitte, i. e. laxa, ut est illud (G. 3, 251.): *Notas odor attulit auras*. *Immitti* autem dicuntur *rudentes*, cum vela laxantur. — 230. *Sacro de vertice*; argute *sacro*, ne miretur Aeneas deas factas.] *Pinus*; hoc loco, secundum quartam dixit declinationem: in Bucolicis iuxta secundam, ut (8, 22.): *Menalus argutumque nemus, pinosque loquentes Semper habet*. *Nos sumus*; loquitur per definitiones. [Sane declamatorie hos versus explicuit.] — 231. *Per-*

fidus; qui post foedus bella commovit. Hinc Latinus (7, 595.): *Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas.* [Alii e communi sermone *perfidum* Rutulum dici, quia ipsa Troiana est. *Ut nos*; *ut* pro *quoniam*; Plautus in Pseudolo (2, 2, 60.): *Ut lassus veni de via, me volo curare.* Et in Mostellaria (1, 3, 63.): *Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut impetravi*: pro *quoniam*. — 232. *Praecipites*; nomen pro adverbio, praecipitanter. — 233. *Rumpimus*; propter illud (9, 118.: *Continuo puppes abrumpunt vincula ripis.*] *Invitae*; ac si diceret, malueramus tibi potius servire, quam in Nympharum numina commutari. *Teque per aequor Quaerimus*; [i. e.] haec nobis vagandi est causa, ut te invenire [et iuvare] possimus. — 234. *Refecit*; aut vacat *re*: aut quia ante in ipsis forma fuerat navium; [ergo alteram fecit.] — 235. *Et dedit esse deas*; Graeca figura: ut (5, 262.): *Donat habere viro.* [*Aevum*; immortalitatem. *Agitare*; διάγειν, hoc est agere.] — 238. *Iam loca iussa tenet*; ut et supra (8, 547.) diximus, hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον accipiendum est. Nam intelligimus eum equites misisse per terram. — 240. *Ne castris iungant*; aut *se* subaudis: aut *iungant* pro *iungantur*. — 241. [*Socios veniente vocari*; antiquo verbo militiae usus est; *viros* enim *vocari* significat eos qui necessitate in bellum non voluntate conveniunt.] — 245. *Crastina lux*; [deest *veniat*, hoc est crastina lux veniat tantum, et *crastina lux*, si ad Aeneam referas, *spectabis*, et non irrita dicta putaris, et *crastina lux*, subaudiendum, *cum venerit*: si autem ad lucem, *spectabit* legas: *Crastina lux* suspendendum quidam . . . *] *Spectabit* etc.; *spectabit* est vera lectio: et ordo est: Si mea dicta irrita non putaris crastina lux ingentes acervos caedis videbit. Nam male quidam *spectabis* legunt, et ad lucem referunt: quod non procedit. Nullus enim sic loquitur, o Aenea, si quae dico minime credis, o lux crastina. ingentes caedis acervos videbis. [Alii more antiquo *lux* pro *luce* accipiunt. Lucilius in tertio: *Hinc media remis Palinurum pervenio nox.* Pro nocte. Longus ait: *Deest* venerit. Unde et ipse *spectabis* legit. — 246. *Dextra discedens impulit*; mire *discedens*, adiuvatur enim pulsus recedente eo qui impulerit. — 247. *Fugit*; pro velociter posuit.] *Haud ignara modi*; [impulit navem libramento peritiae et] moderationis quippe quae fuerat navis. — 248. [*Ocior et iaculo*; breviter tribus comparavit, quoniam et sagittam ventis aequavit.] — 249. *Inde aliae celerant cursus*; [hoc est,] inde aliae Nymphae [aliarum] navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. [An *aliae naves*?] *Inscius*; [i. e.] rerum quas audierat. Nam credere ex aperto non poterat. — 250. *Omine*; augurio promissae victoriae. — 251. [*Convexa*; hic *convexa* epitheton est, quia ait: *Supera convexa*, alibi solum *convexa* principale est.] — 252. *Alma parens Idaea deûm*; *alma* proprie est tellus, ab eo quod nos *alat*: abusive etiam aliis numinibus hoc epitheton datur. *Terram* autem [ipsam] constat esse matrem deûm. Unde et simulacrum eius cum clavi pingitur. Nam terra aperitur verno: hiemali clauditur tempore. *Dindyma*; Mons Phrygiae. — 253. *Turrigeraeque urbes*; civitates turritae, [quas terra gerit.] Unde et cum corona turrita Mater pingitur deûm. *Ad frena leones*; ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternae subiacet affectioni, et sub-

iugata est. [Figurate autem leones ad frena biiugi, i. e. frenati leones.] — 254. *Propinques*; familiare (al. *facilius*) efficias, prosperes, matures, propitium facias:] ut (1, 526.): *Et propius res aspice nostras.* — 255. *Phrygibusque adsis*; ac si diceret cultoribus tuis. — 256. *Tantum effatus*; breviter ut supra ait, propter lucem iam maturam, i. e. plenam. Nam non crepusculum, sed lux [iam] matura describitur. *Revoluta*; [i. e.] aperta; sicut e contrario involutum dicimus esse, quod clausum est. *Ruebat* autem, [non occidebat, sed] oriebatur, [cum impetu veniebat, quia per orbem:] ut (2, 251.): *Et ruit Oceano nox:* et est in sensu hysteronproteron. Prius enim nox fugatur: [et] sic dies oritur. — 257. [*Matura*; multa, quasi tempestiva, et quam iam esse opportebat, aut satis plena et clara.] — 258. *Sociis edicit*; secundum edicta Nymphae. [*Signa sequantur*; numquid literarum figuram faciunt pervolutam?] *Signa sequantur:* vel tubarum, vel tesserae, vel [re vera] signa militaria. — 264. *Qualis sub nubibus atris*; [i. e.] altis modo. — 265. *Strymoniae grues*; a fluvio Thraciae Strymone, iuxta quem habitant. Haec autem comparatio non ad telorum pertinet iactum, sed ad Troianorum clamorem. [Nam et Homerus (Il. γ, 2.) sic posuit, a quo sumitur comparatio: Τρῶες μὲν κλαγγῇ κ. τ. λ.] — 266. *Fugiuntque notos*; aut quosvis ventos frigidos. Nam etiam grues significant tempestatem futuram: ut in Georgicis (1, 374.) legimus: *Aut illum surgentem vallibus imis Aeriae fugere grues.* Aut re vera *notos:* horum enim colorem fugiunt, cum revertuntur in Thraciam (al. *ad Macedoniam*) [ex Aegypto. *Secundo*; num laeto? Troianorum clamor ex gaudio.] — 269. *Allabi classibus aequor*; cum classibus labi; [aut aequore classem labi. Quidam ita exponunt, et hoc ad phantasiam Rutulorum referunt, quoniam admirantibus his, unde tanta fiducia animo Troianorum incessisset, repentina facies multarum appropinquantium perinde visa est, atque si ipsum aequor cum classibus allaberetur.] — 270. *Ardet apex capiti*; ex sequentibus intelligimus, Aeneae armorum fieri descriptionem. Nam dicturus est (276.; cf. 9, 126.): *At non audaci Turno fiducia cessit:* quamvis talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. Apex coni altitudo hoc loco. Est autem Homeri et locus et comparatio. [(Il. χ, 26.): Παμφαίνονθ' ὥς κ. τ. λ.] Hoc autem iste violentius posuit: quod ille stellae tantum facit comparationem: hic etiam stellae pestiferae, respiciens quas clades Rutulis sit illaturus Aeneas. [Possumus tamen *apex capiti* accipere, utrumque eum fuisse complexum, cum dicit: *Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur:* et sacerdotis per *apicem* et viri fortis facere mentionem: dicitur autem *apex*, virga quae in summo pileum Flaminum luna circumdata et filo colligata erat, unde etiam *flamines* vocabantur. Hoc autem nomen a veteribus tractum est; *Apere* enim veteres ritu Flaminum alligare dicebant, unde *apicem* dictum volunt.] — 272. *Cometae Sanguinei lugubre rubent*; pro *lugubriter. Cometae* autem Latine *Crinitae* appellantur. Et Stoici dicunt has stellas esse ultra triginta duas: quarum nomina et effectus Avienus qui iambis scripsit Virgilii fabulas, [com]memorat. Plinius etiam Secundus dicit,

Cometas stellas esse naturales quae apparent certis temporibus. Item hoc quoque commemorat, cometas fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant. Nam si de Venere aut Iove fiant, optima praenuntiant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurius semper talis est, qualis ille cui cohaeret. Unde et minister deorum fingitur: hinc est [ergo] quod modo ait: *Cometae sanguinei lug. r.*, i. e. noxii. [Hanc stellam Electram dicunt, cum qua Iuppiter concubuit, quae cum Troiam ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sane Avienus cometarum has differentias dicit: stella quae obliquam facem post se trahens quasi crinem facit *Hippius* vocatur: ista si ab occasu solis in ortum veniat, mala Persidi et Syriae ostendit, si ad meridiem tetenderit, Africam et Aegyptum a malis relevat, solis pecoribus pestem denuntians, si septentrionem respexerit, Aegyptum bellis et miseriis premit; si occidentem tetenderit, gravat Italiam, et quidquid ab Italia usque ad Hispanias tendit; si a meridie in septentrionem ierit, a bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter *Cometes* est, cui ex gladio nomen est, nam Graece *ξιφίας* appellatur, cuius tractus est longior, et pallidus color, neque comas habere dicitur, et hebetior eius flamma est, qui si orientem attenderit, Regem Persidis dolis significat appetendum, denuntiat et bella, etiam Syrios pari conditione involvit, et Libyam atque Aegyptum fraude et insidiis nuntiat posse * laborem (laborare). Quod si occidentem attenderit, foedera nova regionis eius regi significat, quae dicit per puellam congregatam in nuptias posse dissolvi. Alter *Cometes* est, qui *Lampadias* appellatur, et quasi fax lucet; hic cum orientem attenderit, omnes illas orientis partes dicit nebulis posse laborare, frugesque eorum caliginoso aëre corrumpi: Si meridiem attenderit, Africam dicit siccitate, et serpentibus posse laborare: Si occidentem spectaverit, Italiam dicit adsiduis fluminum inundationibus laborare: Si septentrionem viderit, famem gentibus Septentrionalibus significat. Est etiam alter *Cometes*, qui vere *Cometes* appellatur. Nam *comis* hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur, qui si orientem attenderit, laetas res ipsi parti significat: Si meridiem, Africae aut Aegypto gaudia, si occidentem inspexerit, terra Italiae voti sui compos erit; hic dicitur apparuisse eo tempore quo est Augustus sortitus imperium; tunc denique gaudia omnibus gentibus futura, sunt nuntiata: Si septentrionem attenderit, prospera universa significat. Est alter *Cometes* in tympani modum, quia et valde lucet, et Electri colorem habet, quem *'Disceum* vocant, quoniam iste ex uno locon * sol et gignit (ex imo loco solet gigni) orbi terrarum caedes, rapinas, bella, et cetera mala significat. Sextum *Cometem* appellari, ex Regis *Typhonis* nomine, *Typhonem* dicunt, qui semel in Aegypto sit visus, qui non igneo, sed sanguineo rubore fuisse narratur, globus ei modicus dicitur et tumens, crinem eius tenui lumine apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur. Hunc Aethiopes dicuntur et Persae vidisse, et omni * (omnium) malorum et famis necessitates pertulisse, quorum plena vel pleniores differentias, vel in Campestro (Necepso), vel impetus sirisique * (vel in Petosiri, si quem) delectaverit quaerat.]—

273. *Sirius ardor; Sirius* stella est in ore canis: quae ut in tertio diximus, quantum in ipsa est pestifera est: sed pro qualitate adiacentium aut vincitur, aut maioribus utitur viribus, hinc est quod cum certo tempore semper oriatur, non semper est noxia. [Sed secundum physiologicos, idcirco caloris (calidius) sidus putatur quod ita malignam vim habet, nam quod natura inimicum morem (naturam inimicam ori) habeat, propterea fieri, ut aegro aquam hauriat ad restinguendam sitim, nam ideo eos qui rabidi canis morsu continguntur aquam refugere, et ni cito subveniatur perire siti, quia virus eius animalis quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano saeviat.] — 275. *Laevo;* noxio [hic, ut (2, 54.): *Si mens non laeva fuisset:* alibi pro bono, ut (G. 4, 7.): *Si quem numina laeva sinunt.* An potius Laevo, noxio: quia canis circa Austrum est, et Astrologi votitia (iudicia) quae sunt in eo coelo sinistra vocant?] Quod autem ait, *Contristat lumine coelum*, cum de stella loqueretur quam armis splendentibus comparavit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit dicens (Theb. 3, 223.): *Armaque in auro Tristia.* — 277. [*Litora praer.;* pro *praeripiendi* et *depellendi.*] — 279. *Quod votis* etc.; magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri, in praeiudicium trahat. Sic hoc loco: quia vult Turnus, ut optent pugnam eius socii, hanc eos semper dicit optasse. *Perfringere dextra;* fortiter facere, et bene verbo usus est militari. — 280. *In manibus;* non iam in votis, sed in manibus res est. *Esto;* pro *sit:* tertia [namque] persona est. — 281. *Referto* autem pro *referat*; alii hic distinguunt, ut sit: Referat modo unusquisque facta patrum et laudes. Et secutus Sallustium hoc dixit, qui ait: Hispanorum fuisse [morem,] ut in bella euntibus iuvenibus parentum facta memorarentur a matribus. Alii distinguunt: *nunc magna referto facta*, ut duas res dixerit: Nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. — 283. [*Egressique;* si *egressi*, figurate dictum est.] — 285. *Versat* etc.; cogitat quidem, sed non facit: ne diviso exercitu utrobique vincantur. Quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est: *Et rapit acer Totam aciem in Teucros.* [*Audentes fortuna;* Terentius (Phorm. 1, 4, 26.): *Fortes fortuna adiuvat*, potest haec sententia et superioribus adplicari, et per se separatim intelligi.] *Concedere; con* vacat. — 287. [*Puppibus altis*; non pontibus.] *Pontibus*; [transtris,] scalis navium. [*Servare;* pro *servaverunt.* — 288. *Se credere;* pro crediderunt.] — 289. *Languentis;* tranquilli. *Brevibus;* vadis. — 290. *Per remos;* i. e., scaphis, [et deest *descendunt.*] — 291. *Non sperant;* legitur et *sperat*, quod et melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea; [quia *fracta non remurmurat unda, Sed mare inoffensum crescenti allabitur aestu.* — 293. *Precatur*; modo cum precibus hortatur.] — 295. *Tollite, ferte*; ad celeritatem [nimiam] dictum est. *Findite;* militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis adventum. — 297. *Statione;* statio est portus temporalis. Nam *portus* est, ubi hiematur, sed modo *statio* siccum litus significat. Hoc enim dicit: Potiar terra, et navem frangere non recuso. — 302. *Innocuae;* innocuus est, cui non nocetur, *Innoxius*, qui non novit nocere; sed hoc Poëtae plerumque confundunt. [*Innocuum*, quibus non sit nocitum, alibi (7, 229.):

Litus innocuum, quod non noceat. *Sed non puppis tua; ἐπιδιόρθωσις*, et προσφώνησις.] — 303. *Dorso iniquo; dorsum* est durior harena, quae remeantibus fluctibus et euntibus plerumque densatur, et in modum saxi [in]durescit: quod a nautis *pulvinus* vocatur; [a Graecis θῖν. Homerus παρὰ θῖνα θαλάσσης. Probus *vadis dorso* pro *vado* dictum putat, ut in Georgicis (3, 436.): *Dorso nemoris.*] *Iniquo*; sibi nocenti. — 304. [*Sustentata*; non ab alio, ut (10, 338.): *Fratremque ruentem Sustentat dextra*, sed quasi αὐτοκινοῦσα; vel *sustentata* cum sustentaretur. Melius *sustentata* pro *suspensa* accipitur, nam ideo et anceps est. cum huc atque illuc nutaret.] *Fluctusque fatigat*; subaudis *eam*. Nam *fluctus* nominativus est singularis. — 305. *Exponit in undis*; ideo *in undis*, non in undas: quia in ipso loco res agitur, nec est mutatio. — 306. [*Fragmina*; antique dictum: nam *fragmenta* dici debere nonnulli asserunt.] — 311. *Omen pugnae*; Sallustius: *Pugnam illam pro omine* (al. *ominibus*, *bello* (al. *belli*) *futurum*. Ergo ideo *omen*, quia sicut nunc, sic ubique vincit Aeneas. *Invasit agrestes*; quia dixit (8, 8.): *Et latos vastant cultoribus agros.* — 312. *Therone*; hoc nomen in Pindaro (Ol. 2. et 3.) lectum est tantum. [Et bene in honorem victoris victum laudat.] — 314. *Tunicam squalentem*; splendentem loricam. [*Squalentem auro*, splendentem auro, et significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: *Squalere* enim dictum a squamarum crebritate atque asperitate, quae in serpentum pisciumve coriis visuntur. Alibi (11, 770.): *Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat.* Alibi (11, 487.): *Iamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis Horrebat squamis*; quidquid igitur inculcatum obsitumque aliqua re erat, *squalere* dicebatur.] *Haurit*; ferit modo significat: [non nudum latus, sed quod aperuerat: et putatur ὕστερον πρότερον. Quidam Italicam elocutionem putant, cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit, *hausit illum* dicunt.] — 316. *Et tibi Phoebe sacrum*; omnes qui secto matris ventre procreantur, ideo sunt Apollini consecrati, quia deus medicinae est, per quam lucem sortiuntur. Unde Aesculapius eius fingitur filius: ita enim eum [esse] procreatum supra (7, 761.) diximus. Caesarum etiam familia ideo sacra retinebat Apollinis, quia qui primus de eorum familia fuit, exsecto matris ventre natus est. Unde etiam *Caesar* dictus est: licet varia de etymologia huius nominis dicantur, ut diximus supra (1, 290.). — 317. *Quod licuit parvo*; legitur et *cui* licuit. [Et respexit ad illud quod ferrum nunc Iunonis vitare non potuit quod parvus evasit. *Nec longe*; pro *nec multo post*, adverbium loci pro temporis, antique. — 320. *Iuvere manus*; i. e. suae.] *Usque*; tamdiu, donec. [*Dum terra*; donec in terra. — 321. *Labores praebuit*; nove dixit cum *bona praeberi* dicantur. An ideo *praebuit*, quod haec Herculi profuerunt, ut ad immortalitatem per ista perveniret?] — 322. *Ecce Pharon*; legitur et *Pharo*, ut: *it clamor coelo*; ut sit dativus ab eo quod est *Pharus*. Si autem *Pharon* legeris, figuratum est. Nam de nominativo transiit ad dativum, dicens *Clamanti* [*in ore*. *Inertes*; aut quod alii inertiam obiecerint, aut quia ubi pugnari oportet, loqui inertis est.] — 324. *Flaventem malas*; flaventes malas habentem, [scil.] primae aetatis; [et est

ordo: Tu quoque Cydon miserande iaceres dum sequeris Clitium flaventem prima lanugine malas, i. e. dum adolescentem sectaris, cuius amore flagrabas: *Qui iuvenum tibi semper erant.*] — 325. [*Infelix nova gaudia Cydon*; de Cretensibus accipimus quod in amores puerorum intemperantes fuerunt, quod postea in Laconas, et in totam Graeciam translatum est, adeo ut Cicero dicat in libris De Republica: *Opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent.* Propter quod poëta Cydonem inducit amatorem. Novimus autem, Cydonas Cretenses dici. Sane *Cydon* quando nomen est proprium, *cy* naturaliter producit: si appellativum, corripit *cy*. Ut (12, 858.): *Parthus sive Cydon telum immedicabile torsit.* Tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut (Theb. 2, 623.): *Haec regi promissa Cydon, haec Lampe dabamus.* Quod fecit abutens licentia, qua utimur in nominibus propriis. *Nova gaudia*; ergo quem tum primum amare coeperat. — 326. *Stratus*; deest *paene*. [*Securus amorum*; hoc loco, * (indulgens) aliter (1, 350.): *Securus amorum Germanae*, i. e. contemnens, non curans.] *Miserande*; pro *miserandus*. Nam pro nominativo vocativum posuit: ut contra (12, 192.): *Socer arma Latinus habeto*; licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat. Nam *habeto* et secunda et tertia persona est. Tamen etiam [et] alibi nominativum pro vocativo posuit, ut (8, 77.): *Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum.* — 328. *Stipata cohors*; [i. e.] unanimiter veniens. — 329. [*Septem numero*; hoc est pro *septem*, et deest *quia*, veteres enim ita enuntiabant. Lucilius in IV.: *Hi prae se portant ingentes munere pisces Triginta numero.* An potius proprie? Credibile est enim, ut saepius iecerint.] *Septenaque tela*; more suo pro *septem*, ut *bina* pro *duobus* [(8, 168.): *Frenaque bina.*] — 331. *Deflexit* etc.; [quidam ἐμφατικώτερον putant, i. e. iam stringentia: alii participium praesens pro futuro accipiunt, i. e., quae nisi essent deflexa stringere habuerant (deb.)]. Male ait Donatus, hoc loco antedictorum oblitum esse Virgilium, quod post Iovis prohibitionem bellis facit numina interesse, non respiciens Iovem magis deos hortatum esse in foedera, quam a bellis prohibuisse. Nam et paullo post [et] tam Iuno quam Iuturna bellis intererunt. — 332. *Achaten*; omnia nomina quae in *tes* exeunt, vocativum in *a* mittunt; ut *Achates*, *Achata*, *Timoetes*, *Timoeta*. — 333. *Suggere tela mihi*; ordo est: Suggere tela mihi, quae in campis Iliacis in Graecorum stetere corporibus. Nullum enim mea dextera in Rutulos sine causa iaculabitur telum eorum, quae iam sunt caede hostium comprobata. [Qui vero *steteruntque in corpore Graiûm* per coniunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuisse dici putant, et mutatam a poëta coniunctionem. Alii *que* coniunctionem pro *enim* ponunt, ut (7, 51.): *Primaque oriens erepta iuventa est.* — 336. *Transverberat*; scindit. — 338. [*Huic frater subit*; *huic subit*, i. e. prope.] — 339. *Traiecto missa lacerto*; quae fuerat missa retroacto lacerto. — 340. *Protinus*; iugiter, continue. *Tenorem*; currendi modum, [i. e. eodem impetu fertur.] — 341. *Moribunda*; morienti similis. Quod ita esse etiam Sallustius ostendit, qui ait (Iug. 38.): *Quasi vitabundus per tramites et saltuosa* (al. *occulta*) *loca exercitum ductare.* Nam Iugurtha non vitabat legatum,

sed se eum vitare simulabat. Nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: Quod si participialiter diceretur, a passivo veniret. Omnia enim a passivo participia in *dus* exeunt. *Moribunda*, similis morienti; non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem. Nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est*, vere moriturus est. *Moribundus* autem, non vere, sed similis morienti est. Unde et Sallustius dixit: *Quasi vitabundus*. [*Nervis*; aut necessarie additur *nervis*; aut *nervis* tantum *pependit*.] — 342. *Fratris de corpore rapto*; si diceret *fratrum de corpore raptum*, speciosius esset: quod ideo omisit, quia hasta Alcanoris tantum vulneraverat manum, in Maeonis vero haeserat corpore. — 344. [*Est, licitum*; quoniam non contradixerat.] *Femur* dicimus: quia lectum est, et declinatur huius femoris. Illius vero ablativi non invenitur nominativus (788.): *Laetus Eripit a femine*. Licet Caper in libris Enucleati Sermonis dicat *femen*, sed non ponit exemplum; ergo aut *hoc femur*, aut *hoc femen*; Nam *femus* non dicimus penitus. — 345. *Hic Curibus*; hoc est *tunc*. Et est ordo: Tunc fidens primaevo corpore advenit Clausus (al. Laus.) Curibus: qui erat de Curibus, ut *Verres* (codd. *Veres*, *Verus*) *Romulia*. Aut *fidens Curibus*, [i. e. multitudine:] ut (7, 106.): *Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clausus*. — 346. *Rigida*; [i. e.] tenens eam, non vibrans et iaciens. — 350. *Boreae de gente suprema*; aut originem ducentes a Zeto et Calai, qui filii Boreae et Orithyae Nymphae fuerunt: ut *de gente*, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis montibus natos: unde est origo venti Boreae. [*Suprema* autem pro *supremi Boreae*. Si autem, ut quidam volunt, Boream principium generis accipiamus, erit *suprema* dictum pro summa, quod si ventum intelligimus, *suprema*, ultima modo, sicut dictum est, initium flandi Boreas concipit *]. *Ismara*; civitas Thraciae a monte Ismaro [dicta: hic enim feminino *Ismara*, quia patriam dixit, ibi neutrius est (G. 2, 37.): *Iuvat Ismara Baccho Conserere*.] — 354. *Expellere tendunt*; [hoc est] loco se invicem movere contendunt. — 355. *Limine*; [decenter dictum,] hoc est [in] litore. — 356. *Magno aethere*; aëre in magno. Nam veluti in aethere non sunt, sed in aëre, sic supra (265.): *Atque aethera tranant Cum sonitu*: pro aërem. — 359. *Obnixa omnia contra*; mare mari, nubes nubibus, venti ventis. Legitur et *obnixi*: ut referatur ad ventos. — 361. *Haeret pede pes*; pro *pedi*. Nam Antiptosis est: et est Homeri versiculus [(Il. π, 215.): ἀσπὶς δ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ.] — 362. [*Rotantia*; ut (G. 1, 163.): *Eleusinae matris volventia plaustra*: *Rotantia* ergo, quae rotantur. — 363. *Torrens*; non Tiberis, sed quicunque alius fluvius ad tempus crescens. — 364. *Insuetos acies inferre pedestres*; quia saxis quae torrens intulerat impediti Arcades, omissis equis pedestrem pugnam insueti inierant, et a Latinis pellebantur. Et] *Arcadas*, accusativus est pluralis, cuius ultima syllaba ideo brevis est, quia nominativus pluralis [in] *es* terminatur: ut *hi Arcades*, item *delphines*, *delphinas*. — 365. *Latio sequaci*; [Metonymia] pro Latinis; [ut] alibi (2, 265.): *Invadunt urbem somno vinoque sepultam*. — 366. *Dimittere quando*; *quando*,

siquidem. Et est Romanae militiae. Nam in locis impeditis equos comitibus dabant, et pedestri certamine confligebant. — 369. *Quo fugitis?* hoc amare dictum est, et iam preces sequuntur. [*Per vos et fortia facta;* adiurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militia. — 370. *Per ducis Euandri;* melius *ducis*, quam si dixisset *Regis*, hoc enim nomen exprimit ducentem in praelia: Sallustius: *Quo cupidius in ore ducis se quisque bonum et strenuum ostentantes.* Non dixit proconsulis.] *Devictaque bella*; finita, exhausta. Nam hostis vincitur, non bellum. — 371. [*Subit*; successit, ut (6, 813.): *Cui deinde subibit. Laudi*; ut solet, virtuti, potest proprie intelligi.] — 372. *Fidite ne pedibus;* dativus est *pedibus.* Nam *fido tibi* dicimus. — 373. *Hac vos* etc.; hoc vult patria, ut per caedes hostium revertamur. — 375. *Numina nulla premunt;* a facili argumentatur, dicens, non contra deos, sed contra mortales bella tractamus. — 377. *Ecce maris;* quod est efficax, in fine posuit. Nam dicit, eos quo fugiant non habere, cum terra teneatur ab hostibus, mare autem pedibus transire non possint, castra vero ingredi, turpissimum sit. Aut certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam volunt, intelligentes: Et rapit acer totam aciem in Teucros, scilicet suam quam ducebat ceteris relictis. *Magna claudit nos obice pontus*; [periphrasis. I. e. mari claudimur.] Modo usus habet ut *hic obex* dicamus: unde quidam *magno obice* legunt. Antiqui etiam *haec obex* dicebant, secundum quod est *magna obice.* Hinc est quia nonnulli vitant generis dubietatem, et legunt *magni*, scilicet maris. Caper tamen in libris Dubii Generis probat dici et *hic obex* et *haec obex:* quod ut diximus, hodie de usu recessit. — 378. [*Troiam;* i. e. castra Troianorum.] — 379. *Densos prorumpit in hostes*; ut eos hortaretur exemplo. — 380. *Fatis iniquis;* exitum praeoccupavit futurum. — 381. *Magno pondere;* [hoc est] magni ponderis: ut (3, 286.): *Aere cavo clypeum, magni gestamen Abantis*, pro *aeris cavi.* — 383. *Receptat*; ideo frequentativo usus est, quia [in]haerentem hastam ossibus avellere facile non poterat. [Et expressit moram quandam et molitionem extrahentis.] Ergo *receptat* est, frequenti concussione divellit. [Tale est et illud (2, 674.): *Clypeoque sinistram Insertabam aptans.*] — 384. *Quem non super occupat;* [*quem super*, Lagum subauditur stantem, i. e.] quem non desuper occupat; ideo autem desuper, quia Pallas ad evellendam hastam fuerat inclinatus. — 385. *Nam Pallas* etc.; ordo est: nam eundem Pallas ante excipit, i. e. dolo interimit. Ille enim incautus ruebat (al. *fuerat*), furens propter crudelem mortem sodalis; unde et incautus fuerat. — 387. *Tumido in pulmone;* et naturaliter *tumido*, et quia furebat. *In pulmone* autem *recondit*, Archaismos est, pro *in pulmonem.* — 388. [*Hinc Sthenelum petit*; pro *tunc*, loci adverbium pro temporis.] *Rhoeti de gente vetusta Anchemolum*; haec fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Abienus (Avien.) tamen qui totum [Virgilium et] Livium iambis scripsit, hanc commemorat, dicens Graecam esse. Rhoetus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. Quo cognito, cum eum pater

persequeretur, et ad poenam vocaret, fugiens ille se ad Daunum (al. *Turnum*, s. T. et D.) contulit. [Merito ergo in bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. *Gente* autem *Vetusta*, ideo quia a Phorco deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Polyhistor tradit, quem Lucilius Sylla civitate donavit. — 390. *Vos etiam gemini*; ut supra (324.): *Tu quoque flaventem prima lanugine malas.*] — 392. *Suis*; etiam suis. Lucanus (3, 608.): *Et amissum fratrem lugentibus offert.* [Et est absolutum suis omnibus, non suis parentibus tantum.] — 393. *Discrimina*; differentias. — 394. *Thymbre*; pro *Thymber*, metri causa Metaplasmum fecit. [Ipse enim superius *Thymber* dixit.] *Euandrius abstulit ensis*; possessivum est modo, non patronymicum. — 395. [*Decisa suum*; mire *suum*, tanquam dominum a quo fuerat separata.] — 396. *Semianimesque* etc.; Ennii ut: *Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.* Quem versum ita [ut fuit] transtulit ad suum carmen Varro Attacinus (R. Guelf. I. II. *Atacenus*; al. *Var. et Tacenus*, *Var. et Attacin.*, *Var. Tarcon.*, *Tracon.*) — 397. *Tuentes*; modo videntes, alias defendentes [significat.] — 398. *Dolor, et pudor*; sic de Mezentio (870.): *Aestuat ingens Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu.* [Alii *dolorem* alicuius studii ardorem, et promptam gloriae cupiditatem veterum more dictum volunt, ut Graeci πόνον appellant, Lucilius in quinto: *Nam omnibus unus dolor receptus labosque.*] — 399. *Fugientem Rhoetea praeter*; [i. e.] praeterfugientem. — 400. *Hoc spatium* etc.; subaudis ad mortem Ili hoc spatium fuit tantum, et haec sola mora, quo minus Ilus periret. [De cuius morte cum nihil dicat, intelligendum est. — 402. *Intercipit*; quia *intercipi* aliena dicuntur.] *Teuthra*; ab eo quod est *hic Teuthras*, *huius Teuthrae*, quomodo Aeneas, Aeneae. — 403. *Tyren*; ab eo quod est *hic Tyres*. — 404. [*Semanimis*; potest et *semianimis*, ab eo quod est *semianimus* legi.] — 405. *Optato*; i. e. ex voto. Per aestatem enim venti frequenter optantur, et quasi contingere videntur ex voto: [quia difficili (*difficulter?*) aestate validiores sunt. — 406. *Dispersa*; ex diversis locis. — 407. *Mediis*; absolute dixit.] *Extenditur una*; sicut duces diversis locis commissa praelia continuaverant. — 408. *Acies Vulcania*; ideo abusus est, quia comparatio ad bellum pertinet. Nam de igne *aciem* dicere, satis incongruum est; ergo *acies Vulcania*, vis ignis, quae late per campos effunditur. — 409. [*Ille sedens*; non quasi Pallas pugnantibus suis nihil agat, sed comparatur illius securitati huius voluntas.] *Victor*; cui vota processerunt, voti compos, ἐπιτυχών. *Ovantes*; abusio est, non proprietas. — 410. *Coit omnis in unum*; [i. e. compellit.] Unanimiter omnes fortiter faciunt. — 411. *Sed bellis acer*; *sed* modo inceptiva particula est, ut in Sallustio saepius, sicut *at* interdum: nam non est coniunctio ratiocinantis. — 412. *In sua collegit arma*; post scutum se clausit: Alibi (12, 491.): *Et se collegit in arma.* — 415. *Elatam in iugulum*; iugulo suo vulnus minantem. — 417. *Fata canens*; quasi divinus. Alii *cavens* legunt, secundum quod non statim et divinus. Nam et ab aliis audita cavere potuerat. — 418. *Canentia lumina*; aut Hypallage est pro *ipse canens*; aut physicam rem dicit. Dicun-

tur enim pupillae mortis tempore albescere. — 419. *Iniecere manum Parcae;* traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est iuris. Nam *manus iniectio dicitur, quotiens nulla iudicis auctoritate exspectata, rem nobis debitam vindicamus.* [*Telisque* etc.; multis experimentis ostenditur, Virgilium subtiliter et aliud agentem ritum vetustissimorum sacrorum referre. Hic ergo cum dicit, *telisque sacrarunt Euandri*, docet quidquid destinatum diis, id *sacrum* appellari. Perveniri autem ad deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: opportune ergo hic *sacratum Halesum* loquitur, cum imminebat interitus.] — 421. *Da nunc, Tibri pater;* vicinum invocat numen, circa cuius ripas bella tractantur: sic supra (9, 404.): *Tu dea, tu praesens nostro succurre labori.* — 422. [*Duri;* aut fortis; aut asperi et crudelis in hostes.] — 423. *Tua quercus;* in tuis ripis creata. [Sane superius (3, 84.) de speciebus stativi augurii dictum est, in quibus *capillorem* esse diximus, quod hoc loco tangit. *Capillor* autem dicitur, cum auspicato arbore capitur et consecratur Iovis fulguri; dicit enim his versibus: *Da nunc* etc. *Haec arma* etc.; hic ergo cum arborem nominat videtur veteris ritus inducere mentionem.] — 424. *Audiit;* modo exaudiit, et ad effectum deduxit. Paulo post tantum audiit. Ut (464.): *Audiit Alcides iuvenem. Dum texit;* dum spoliat. Nam tempus praesens est, non praeteritum, ab eo quod est *texo*. Sic Plautus: *Ego hunc hominem hodie texam* (R. Vos. Guelf. I. Steph. *hom. detex.*) *pallio.* [Et *tegit*, *te*, primam syllabam corripuit, ut tantum positione longa sit. — 425. *Inermum;* et *inermem* dicimus, et *inermum*.] — 426. *Perterrita sinit agmina;* subaudis *esse*. — 427. [*Primus Abantem;* ideo *primus*, quia comites eius exemplum secuti sunt, nam infert: *Sternitur* etc. Et, *Agmina* etc. — 428. *Oppositum*; obstantem, fortiter pugnantem; et quidam dubium volunt, utrum *pugnae oppositum*, an *nodum pugnae*, quod est melius.] *Nodumque moramque;* bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est densa peditum multitudo: sicut *turma* equitum, ut lectum est in Disciplina militari. *Nodum* ergo pro difficultate accipe, quae vix possit resolvi. — 430. *Graiis imperdita corpora Teucri;* quos Graeci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit Aeneas. Nam ait (8, 547.): *Quorum de numero qui sese in bella sequantur Praestantes virtute legit.* Alias non procedit. Nam paulo post erupturi sunt, qui obsidentur in castris; [*inperdita* autem, quis ante hunc?] — 432. *Extremi addensent acies;* Lucanus (4, 780.): *Quantum pede prima relato* (al. *relecto*) *Constringit giros acies. Denseo* autem secundae coniugationis est. *Nec turba* etc.; Lucanus (7, 495.): *Gladiosque suos compressa timebat;* [Quidam sane *turbam*, multitudinem accipiunt; nam plurali numero *turbas*, perturbationes dixerunt, et strepitus, unde et Terentium (Adel. 5, 7, 9.) *turbas*, *lampadas* propter strepitum volunt dixisse, cum parcus senex perperam (puerp.), per publicum duci suadet (dissuad.), nec strepitum per turbas adhiberi.] — 438. *Maiore sub hoste*; sub hostilitate. Nam sub diversis (al. *advers.*) hostibus pereunt. — 439. [*Monet succurrere Lauso*; expositio talis est: monitus a sorore continuo secat agmen, atque ut vidit socios, etc. —

441. *Feror*; pro *ferri debeo*, i. e. redibo. — 443. *Cuperem* et aspere et amare dictum; multa enim mala graviora videntur, ante oculos nostros eveniant, quam si audiantur, tale est in secundo (538.) de Polyte: *Qui nati coram me cernere le... Fecisti*; non enim obiicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc ... belli exigebat, sed quare vidente patre, et his similia, ut (... 308.): *Impositique rogis iuvenes ante ora parentum.* Et (1... 636.): *An fratris miseri letum ut crudele videres?* Et (1... 638.): *Vidi oculos ante ipse meos*; et (12, 936.): *Victum tende... palmas Ausonii videre.*] — 444. *Aequore iusso*; pro *ipsi iussi*. ... est usurpatum participium. Nam *iubeor* non dicimus: unde pote... venire iussus. Quamvis interdum sic dicatur, ut Lucanus (... 140.): *Cuius servaveris umbram, Si, quidquid iubeare, ve...* Sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius (Epist. 1, 5, 2... verbum, dicens: *Haec ego procurare et idoneus imperor et n... Invitus*. Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Pr... bus [hic correptum] *a* longum (Burm. coni.: *Prob. hoc loco cor rupto Alogum pos.* Guelf. II. *alongam*; Guelf. I. omitt. vv. *co... -- pos.*) posuerit. — 445. *Tum*; deinde. — 446. [*Stupet in Turno* i. e. in Turnum intuens. — 447. *Omnia*; quae omnia? an ... Turni arma et corpus (cf. 516.)?] — 448. *Tyranni*; Regis ... perbi. — 449. *Aut spoliis* etc.; dilemma argumentum, quod est ab utraque parte firmissimum et concludit adversarium. *Spoliis opimis*; quae dux duci detrahit, ut diximus supra (856.), opima sunt spolia. — 450. [*Sorti pater aequus utri... est*], *sorti* pro *casui et fortunae*. *Aequus*, hoc est aequo animo feret si occidero, quia dixerat Turnus: *Cuperem ipse pare... spectator adesset.*] — 452. *Frigidus* etc.; praesagio mortis fu... turae [eorum. — 453. *Pedes apparat ire*; ne videatur pugnae iniquitate vicisse.] — 454. *Specula cum vidit ab alta*; hoc ... currus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiam atque feri... tem. Et est ordo: Utque leo advolat: talis est Turni imago ve... nientis. [Homerus (Il. γ, 23.): Ὥς τε λέων κ. τ. λ.] — 45... *Contiguum*; postquam vidit eum venisse intra iactum teli, sc... licet, ut posset feriri. — 458. *Ire prior Pallas*; subaudis *vol...* [*ire*. Alii *Ire* pro *it* legunt, ut sit Infinitivus pro indicativ... *Siqua*; si quando.] *Fors*; fortuna: [et dictum est] propter illud *Audentes fortuna iuvat.* [*Ausum*; num pro *audentem*? — 46... *Per patris hospitium*; deest *Mei*.] — 461. *Te precor Alcid...* supra contra inferiorem hostem, fluminis imploravit auxilium nunc contra hostem maiorem viribus, deum invocat virtute pra... stantem. — 462. *Cernat semineci*; ad illud quod ait Turnus *Cuperem ipse parens spectator adesset*: hic dicit: *Ipse su... cernat interitum.* — 463. *Victoremque ferant* etc.; Donatus di... *meminerint*: sed melius est *sustineant*, quasi pondus et poenam Nec enim meminisse possunt oculi. — 465. *Lacrymasque e... fundit inanes*; [hic] ostendit eventum futurum. — 467. *St... sua cuique dies*; sectis philosophorum poëtae pro qualitate ne... gotiorum semper utuntur: nec se unquam ad unam alligant, ne... quorum hoc propositum est, ut fecit Lucretius, qui Epicure... tantum secutus est. Scimus autem, inter se sectas esse contra... rias. Unde fit, ut in uno poëta aliqua contraria inveniamus, no... ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud namque quo...

it in quarto (697.): *Sed misera ante diem*, Epicureorum est, ui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit: *Stat sua cuique ies*, Stoicorum est, qui dicunt fatorum statuta servari. Sane rudenter fecit, ut fluxam et vagam opinionem Epicureorum aret homini, [i. e. sibi]; nam illud ex persona poëtae dictum; anc autem validam daret Iovi. Nam Stoici et nimiae virtutis unt et cultores deorum. *Stat* [autem] fixa est. *Dies* [vero] 'empus vitae: nam feminino usus est genere. Cum enim masculino utimur, re vera diem significamus. [Sane prudenter neaturus a causa coepit, quia qui rogat dum suspensus expectaone est, potest audire causam cur, sibi postea negatum sit. leterum si statim neges, nec admittit excusationem, ideo negarus Iuppiter sic coepit.] *Breve tempus vitae*; quia quandoque nitur: ipse paulo post (861.): *Rhoebe diu, res si qua diu morlibus ulla est, Viximus.* Item Cicero, (pro Marc. 9.): *Quid st enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?* — 68. *Omnibus est*; magna consolatio, quae ostendit, non esse plenda communia. [Quis enim indignetur contingere sibi quod mnium est?] *Sed famam extendere factis*; contra illud quod ccurrebat, vitanda esse ardua, si [communis omnibus mors eset,] brevis est vita: dicit ideo amandas esse virtutes, ut vitae revitas fama et gloriae meritis possit augeri. *Opus*; officium. — 170. *Gnati deum*; ut Achilles Thetidis, Memnon Aurorae, Ascaaphus Martis. — 471. *Sarpedon*; secundum Virgilii declinatioiem, ut (9, 697.): *Nothum Sarpedonis alti*, ultima habebit acentum in nominativo, secundum Homerum, qui et *Sarpedontos* t *Sarpedonos* facit, et ultima et penultima [Syllaba habet accenum.] *Et iam sua Turnum*; multi *etiam* legunt, ut sit *ecce:* et ertinet ad consolationem, si cito periturus est ille qui vincit. — 172. *Metas*; fines, ut (1, 278.): *Hic ego nec metas rerum, nec empora pono.* *Pervenit*; bene ad exprimendum celerem mortis adventum, praeterito usus est tempore. — 473. *Rutulorum reiicit arvis*; respiciendo fecit partem feliciorem; unde in secundo ait (690.): *Aspice nos hoc tantum*; quidquid enim Iuppiter videt, admodum iuvat. *Reicit*; *re* naturaliter brevis est, et eam pro longa posuit. Sic alibi (G. 3, 389.): *Reice, ne maculis infuscet vellera pullis*, quod licet possit excusari, quia cum facit *reieci*, inter duas vocales *i* posita, producit superiorem, ut dicamus, longam eam esse spe qua per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumentum magis est, quam ratio, dicamus ectasin factam, quae poëtis plerumque conceditur. — 475. *Fulgentem deripit ensem*; ne iacto telo inermis esset. — 477. *Viam molita*; hoc est cum difficultate quaesivit: per quod et soliditas clypei, et minus firmus hastae iactus ostenditur. — 478. [*Strinxit*; tactu modico praeteriit, ita enim ab antiquis dicebatur, et est significatio levis vulneris. — 479. *Ferro praefixum robur*; periphrasis hastae.] — 481. *Num mage sit*; legitur et [*nunc*] *magis est*. Unus tamen sensus est. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est pro *magis*. Sicut etiam *pote*, pro *potis*. Persius: *Qui pote vis dicam nugaris cum tibi Calve?* Quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur. Cicero in Frumentaria (al. *Verrinis*): *Mage condemnatum hominem in iudicium adducere non posse.* *Penetrabile*; pro *penetrale* dici-

tur. Nam quod penetrat, *penetrale* dicitur: quod autem penetratur, *penetrabile.* — 482. [*Tot ferri terga*; non dicit [illegible] terga, sed multa. — 483. *Cum pellis*; quidam pellis [illegible] dictum accipiunt.] — 484. *Cuspis ingens*; ita accipiendum est, ne incongruum sit de puero si dixeris *ingens pectus.* Sane cuspidem abusive pro hastae mucrone posuit. — 485. *Ex pectus perforat;* hic subdistinguendum: ut *ingens* sicut diximus, ad superiora possit referri. — 487. *Animusque sequuntur;* animus] pro *anima:* nam *animus*, consilii est· *anima*, vitae. Quidam secundum Epicureos *animam* per totum corpus divisam esse volunt, et exinde posse fieri ut quis amputata parte corporis vivat: *animum* vero esse τὸ ἡγεμονικὸν *animae*, sine quo vivere non possumus: Ergo secundum sectam sibi notam Poëta loquitur. — 488. *Sonitum super arma dedere;* Homeri est (Il. δ, 504.): ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.] — 491. *Referte Euandro;* potest et hic distingui: potest et supra referri (Guelf. I. II. *referte*,, ut sit: Euandro remitto qualem meruit filium. — 493. [*Quidquid;* pro *quodcunque*. Plautus in Bacchidibus: *Quidquid est nomen sibi.*] *Solamen humandi est*; [solatium dolentis scilicet patris;] quia [hoc] solatium est viventium humare defunctos. — 494. *Stabunt;* pro *constabunt*; [hoc ergo dicit, non illi] *parvo:* Non parvo periculo [constabunt Aeneae hospitia, et est proverbialis sensus.] *Baltei;* potest et Synaeresis esse *baltei:* potest et hypermetrus versus esse. Nam sequens a vocali inchoat., *Balteus* autem, [in] numero singulari masculini est tantum generis. Iuvenalis (6, 256.): *Balteus et tunicae et cristae;* in numero vero plurali, et neutri, [ut] idem Iuvenalis (9, 111.): *Quotiens rumores [illegible] baltea.* — 497. *Impressumque nefas;* in- [illegible] nefas. Donatus tamen *impressum* dicit, co- [illegible] compulsae sunt facere. [Sane fabula talis [illegible] Danaus, fratres fuere, Beli filii. Ex his Dana- [illegible] et Aegyptus totidem filios. Sed cum inter eos [illegible] imperio fuisset, multis saepe adductus [illegible] fratri Aegypto cessit imperio, ... * (imp., [illegible] ad Peloponnesum perrexit, cuius cives, ibi [illegible] nomine Danaos appellavit, quod cum Aegy- [illegible]isset, veritus ne Danaus de filiabus per generos et nepotes auxilia conquireret, fraude concepta filiis suis, ul * (suis quinquaginta) fratris filias in matrimonium postulavit, quas Danaus, dolorem exilii retinens mox promisit, sed cum factae essent nuptiae, sponsae omnes sponsos suos monente patre Danao, nuptiali nocte necaverunt, sola Hypermnestra servato Lynceo fugam dedit, qui post adeptus patruum Danaum interemit. Hae Danaides apud Inferos hanc poenam habuisse dicuntur, ut in dolium pertusum aquam mittant. *Nefas;* declinatione caret. *Sub nocte;* pro *in nocte.*] — 499. *Bonus Eurytion;* laus ab artifice: ut (9, 304.): *Mira quem fecerat arte Lycaon.* Item (E. 3, 37.): *Divini opus Alcimedontis.* [*Caelaverat auro;* non auro caelaverat, sed in auro. — 500. *Ovat;* iactat, gloriatur: et est ordo quo spolio potitus ovat gaudetque.] — 501. *Nescia mens hominum;* [hoc ad Turnum pertinet.] Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc se sustulisse laetatur. — 502. [*Servare modum*; nunquam nescia, ideo: nec servare modum.] *Sublata;*

lata. — 503. *Magno cum optaverit emptum*; [*magno emptum*] cilicet pretio. Sic [et] alibi (2, 104.): *Et magno mercentur Atridae*; et est sensus talis: Erit tempus, quo Turnus optabit quovis pretio redimere, ne, ipse Pallantem occidisse videatur. — 505. *Multo gemitu*; cum multo gemitu, [lacrymis, minus est hic, *cum*.] — 507. *O dolor, atque decus*; duos hos versus plerique a poëta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadaver. *Dolor* autem propter [illud]: *Haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert*. *Decus*, propter [illud]: *Cum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos*. — 510. *Certior auctor*; i. e. nuntius verus. — 511. [*Advolat Aeneae*; de morte Pallantis scilicet, ut postea inferantur, quae praeterea addit.] *Tenui discrimine leti*; modico mortis interstitio, per quod magna Pallantis virtus ostenditur: quo interempto omnis est in fugam conversus exercitus. — 512. *Versis*; fugatis. — 513. *Agit*; i. e. facit, sic melius, quam si dicas, *latum per agmen*. Ergo sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagen. Nam et supra sic ait (9, 323.): *Haec ego vasta dabo, et lato te limite ducam*. — 515. *Pallas* etc.; erat rectum, Pallas, Euander, mensae quas advena primus Tunc adiit, dextraeque datae, In ipsis omnia sunt oculis. Sed perite scissa est narratio, per quam animus Aeneae perturbatus exprimitur. — 517. [*Tunc adiit*; quidam *tunc* pro *quondam* accipiunt. — 518. *Quattuor hic iuvenes*; emphasis virtutis, quod multos, quod iuvenes, quod armatos, quod rapit, minus enim fuerat si dixisset *capit*, unde in XI. (81.): *Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris Inferias*.] — 519. *Inferias quas immolet umbris*; *inferiae* sunt sacra mortuorum quod (al. *quae*) inferis solvuntur. Sane mos erat, in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a bustis *bustuarii* (al. *bustiarii*) dicti sunt. [Homerus (Il. φ, 26.): Ὁ δ᾽ ἐπεὶ κάμε κ. τ. λ.] — 520. *Captivo sanguine*; pro *captivorum*: ut (7, 184.): *Captivi pendent currus*. Item (2, 765.): *Captivaque vestis Congeritur*: et est ut diximus, speciosus ornatus. *Mago*; dativus est, ut supra (401.): *Ilo namque procul*. — 521. [*Contenderat*; adversum iecerat. — 522. *Ille astu*; *astu* pro scientia bellica.] *Subit*; subsidit (al. *subsed.*). — 524. *Per patrios* etc.; per eas personas rogat, propter quas precatur. [Et bene ut in belli calore, breviter omnes locos ad inpetrandam veniam complectitur.] — 526. *Penitus defossa talenta*; multi enim divitias suas obruebant. Unde Horatius (Serm. 1, 1, 41.): *Quid iuvat immensum te argenti pondus et auri Furtim defossa timidum deponere terra?* Sane melius *infossa* diceret, quam *defossa*: ad quod est metri necessitate compulsus. Nam fugit dubiam syllabam. [Et quidam volunt, tria genera argenti vel auri poëtam complexum, signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis, factum, quod in vasis et signis, ut *Caelati argenti*, infectum, quod in massis, ut *Infectique mihi*; atqui *talentum* non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte usum temporis sui heroicis temporibus poëta voluerit applicare. Hic est locus Homeri (Il. ζ, 46.): Ζώγρει κ. τ. λ.] — 528. *Non hic* etc.; [in meo scilicet interitu.] Lucanus (3, 337.): *Non pondera rerum, Nec momenta sumus*. — 529. [*Dabit discrimina*;

dabit, aut compensabit, aut faciet, ut (Terent. Eun. 4, 3, 11.) *Quas turbas dedit.* *Discrimina* autem, differentiam circa eventum et victoriam.] — 532. *Gnatis parce tuis;* [*talenta parce* per accusativum, Plautine dictum, qui ait in Milite (4, 6, 5.): *Parce vocem.*] Qui in Virgilium scripsit declamationes, de hoc loco hoc ait [ex persona Aeneae]: *Improbus es qui aut regi dones, aut filios exheredes.* *Parce* autem est secundum antiquos *serva*, ut apud Lucilium et Ennium invenitur. *Gnatis p. t.;* atqui supra dixit: *Gnatoque patrique*, quomodo ait *gnatis?* non est contrarium. Nam *liberos* etiam unum dicimus filium, adeo ut Terentius etiam filiam *liberos* dixerit: ut in Hecyra (2, 1, 15.): *Qui illum dignum decreverint, suos cui liberos committerent* ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpavit respiciens ad *liberos*, ut *gnatos* de uno diceret. *Commercia;* vicissitudines et ignoscendi facultatem, [vel] captivorum redemptionem. — 533. *Iam tum Pallante perempto;* pro: iam tum cum Pallantem peremit. — 534. *Hoc patris Anchisae manes;* idem sentire et patrem et filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. — 537. *Nec procul Aemonides;* hoc nomen licet possit esse patronymicum, quia in *des* exit, ut dicamus *Aemonis filius:* tamen melius est, ut id proprium esse dicamus, quia nusquam aliud nomen eius aut praemissum est aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit *Aemonides*, sicut *Thucydides.* — 538. *Infula;* fascia in modum diadematis, a qua vittae ab utraque parte dependent: quae plerumque lata est, plerumque tortilis de albo et cocco. — 539. *Insignibus armis;* Asper sic legit, et utitur Sallustii exemplo, qui ait: *Equo atque armis insignibus.* Probus vero *insignibus albis* dicit legendum, ut vestes albas accipiamus, quae sunt sacerdotibus congruae: sicut Statius de Amphiarao dicit [(Theb. 4, 217.): *Albaque purpureas interplicat infula cristas.*] — 540. *Agit campo;* [insequitur] per campum. — 541. *Immolat;* quasi victimam, ut ille consueverat: nam hoc verbo ad sacerdotis nomen allusit. [Sane *immolari* proprie dicuntur hostiae, non cum caeduntur, sed cum accipiunt molam salsam; Cato in Originibus ita ait: *Lavius * boves immolatus* (ait: *Bov. immolatos*) *prius quam caederentur profugisse in Siciliam.*] *Ingentique umbra tegit;* aut magnitudine corporis sui, [aut clypei,] obumbrat eius cadaver. Aut *ingenti umbra*, i. e. morte tegit: ut (746.): *In aeternam clauduntur lumina noctem.* Aut *ingenti umbra tegit*, secundum usum accipiendum, i. e. insultatione eum opprimit et adumbrat; [nam] *superatos* dicimus *adumbratos:* aut *ingenti umbra* tegit, * ut inferior tegat (ut inferiorem tegit) adversum hostes a fortiore (fortior) quod institutum minuit (*innuit?*) causa spoliorum detrahendorum. Sequitur enim: *Arma Serestus Lecta refert humeris.* *Serestus;* Serestos duos intelligamus, unum in castris et unum cum Aenea. Nam Troiani nondum erupere de castris, ut intelligamus eum quem supra (9, 171.) dixit. Ergo duo sunt. Nec mirum, cum et ipse dixerit, quod exemplo esse possit (1, 2?4): *Assaracique duo.* — 542. *Lecta refert;* proprie dixit: nam spolia quae aptantur tropaeis, *legi* dicuntur, i. e. eligi. [*Tibi rex Gradive;* ut (6, 18.): *Tibi Phoebe sacravit.*] *Tropaeum;* declinatio Latina est: unde penultima habebit accentum, in numero

vero plurali, quia *tropaea* dicimus sicut Graeci, nec aliquid inde mutuamus, erit in antepenultima accentus, sicut apud Graecos, [scilicet tertia syllaba a fine.] — 543. *Instaurant* etc.; κατὰ τὸ σιωπώμενον. [Nam] ante fusas accipimus, ex eo quod dixit *instaurant*. *Vulcani stirpe creatus*; notandum, *stirpem* de patre dictam, cum semper de longa generis significatione dicatur. — 544. [*Veniens*; pro *qui venerat.*] — 545. *Dardanides*; patronymicum a maioribus. [*Anxuris ense sinistram*; quidam ex hoc volunt intelligi etiam Umbronem occisum. Constat enim vere ab Aenea occisum, sicut ipse hoc libro in Catalogo ait (7, 756.): *Sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum Evaluit.* — 546. *Deiecerat*; plusquamperfecto usus est ad exprimendam celeritatem, uti (12, 430.): *Suras incluserat auro.*] — 547. *Dixerat ille aliquid magnum*; proverbialiter dictum est, ac si diceret: non mirum, sic occisum esse eum, qui sibi plurimum arrogabat. [Μὴ μέγ' εἴπῃς. Corinthus ut sordidum improbat.] — 548. *Coeloque animum fortasse ferebat*; forte [se] exaequaverat coelo, ut de Aenea Drances (11, 125.): *Quibus coelo te laudibus aequem.* [Aut *ferebat*, elevabat, quod solus esset maiore senectute victurus, debellatis omnibus i. e. Aenea cum suis. — 549. *Longos*; pro *multos.*] — 551. *Silvicolae* etc.; Faunus hoc loco quidam rusticus intelligendus est: non deus, sicut supra *Anxyrus* (al. *Anxur*), quem legimus Iovem. [Alii Fauni filium, sed antequam Faunus in deorum numero reciperetur,] nonnulli etiam nympham, non deam volunt, sed Graece *sponsam* dictam, [vel quae recens nupta sit,] ne incredibile sit, ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quanquam haec numina secundum Aristotelen aliquando moriantur. [Nam et Eryx Veneris et Neptuni filius ab Hercule occisus est.] — 552. *Ille reducta*; i. e., longa. Ut (6, 703.): *Interea videt Aeneas in valle reducta.* Et intelligimus protenta hasta Tarquiti (al. *Tarquito*) arma esse impedita. Alii *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. — 553. [*Inpedit*; non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. — 555. *Deturbat terrae*; hoc est in terram. — 556. *Super haec inimico pectore fatur*; quaeritur quid tantum iste commiserat, ut sic saeviret Aeneas? Sed ubique de morte Pallantis obiicitur dolor.] — 557. *Istic, nunc*; Sarcasmos est, i. e., hostilis irrisio. [*Istic* autem pro hic. Est autem Homeri versus (Il. τ, 122.): ἐνταυθοῖ νῦν κεῖσο κ. τ. λ. *Non te optima mater*; utrum vere mater, an terra patria?] — 558. *Patrio sepulchro*; [aut] etiam hinc apparet, Faunum hominem fuisse, [aut, ut quidam volunt, potest hoc ad matrem referri, ut dicat Aeneas quod mater eum sepelire non possit in sui patris monumentis, i. e. in avi eius materni. — 559. *Alitibus feris*; σαρκοφάγοις ὀρνέοις. Plautus (Capt. 1, 2, 14.): *Avi me ferae similem faciam ut praedicas.*] — 560. *Impasti*; ita avidi, ut semper credantur *impasti*, sicut de Harpyiis dixit: *Et Pallida semper Ora fame*, quasi fame (al. *famelicae*). — 561. [*Prima agmina*; qui agminis erant primi. — 562. *Fortemque Numam fulvumque Camertem*; fulvum. Ξανθόν: horum in Catalogo meminit.] — 564. *Ausonidum*; pro *Ausonidarum*: sicut *deûm* pro *deorum*. Nam *Ausonidum* a genere feminino venit, *haec Ausonis*, [et] *hae Ausonides*: *Ausonidarum* vero venit ab eo quod est *hic Ausonida* [et] *hi* (codd.

huius) *Ausonidae*. *Tacitis regnavit Amyclis*; inter Caietam et Terracinam oppidum constitutum est a Laconibus, qui comites Castoris et Pollucis fuerunt: et [cum Glauco filio Minois in Italiam venerunt, et misti cum Ausonis] ab Amyclis provinciae [suae] Laconicae civitate ei indictum nomen est. Lacones itaque isti cum secundum Pythagoream sectam a caede omnium animalium abstinerent; unde Iuvenalis (15, 173.): *A cunctis animalibus abstinuit*, quia tanquam homines, et ex vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Unde *Amyclas tacitas* dicit, i. e. Pythagoreas. Nam Pythagorica virtus est quinquennale silentium. [Cicero propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt iniurias, et tacent eas.] Est et alia expositio: Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas quassaretur, lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea cum vere hostis veniret nullo nunciante, ex improviso civitas capta est. Unde *tacitae Amyclae* dictae sunt, quod periere silentio. Hinc est quod ait Lucilius: *Mihi necesse est loqui: nam scio, Amyclas tacendo periisse*. [Vel *tacitis*, de quibus taceatur, i. e., ignobiles et non dignae aliqua opinione: vel Hypallage est, pro ipse tacitus.] — 565. *Aegaeon qualis*; ipse est [qui] et Briareus [dicitur, coeli et terrae filius. Homerus (Il. α, 403.): Ὃν Βριάρεων καλοῦσι θεοὶ, ἄνδρες δέ τε πάντες Αἰγαίωνα. In VI. (287.): *Et centumgeminus Briareus*. Alii hunc ex terra et ponto natum dicunt, qui habuit Coeum et Gygen fratres. Hic contra Titanas Iovi adfuisse dicitur, vel, ut quidam volunt, Saturno.] *Ignem pectoribus arsisse*; Asper dicit *ignem* hunc animae (Dan. *hunc na* * *nimium*; *animae nimium?* Burm. *nativum*) intelligendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit: Cum vim suam crudelitatis efflaret. Alii ignem hunc fulminis volunt, ut sit, quemadmodum in primo (44.): *Illum exspirantem transfixo pectore flammas*. Sane notandum, *ignem arsisse*, cum igni alia res ardeat. — 567. [*Iovis cum fulmina contra*; quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Iovem * (Iovis) fulmen. Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, et auxilio eum Iovi adversus Neptunum, Iunonem, et Minervam fuisse, et forte aut suum ignem, aut Iovis acceptum spirasse pro eo, ut sit *contra* non adversus Iovem, sed similiter, a pari, ut Terentius in Adelphis in Capite Comoediae (1, 1, 25.): *Ille ut item contra me habeat, facio sedulo*. — 568. *Paribus*; i. e. inter se paribus.] — 569. *Sic*; ut non unam manum putares. Namque ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus, eum multitudinis vice dimicasse. [*Desaevit* autem, hic *valde saevit*; alias *saevire desinit*.] — 570. *Intepuit mucro*; nimia scilicet caede. — 571. *Quadriiuges*; propter Homoeoteleutum noluit dicere *quadriiugos*, et contulit se ad aliam declinationem. Nam et *quadriiuges*, et *quadriiugos* dicimus, sicut *inermes* et *inermos*, *exanimes* et *exanimos*. — 572. *Atque illi*; equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum; interposuit enim *Adversaque pectora* [*tendit*. Alibi (8, 208.): *Praestanti corpore tauros Avertit, totidem forma superante iuvencas*; *Atque* etc.] *Longe gradientem*; longis gradibus incedentem: et est militaris incessus: [aut longinquo. — 575. *Effunduntque ducem*.

et hoc loco omisit occisum, ut supra (545.): *Dardanides contra furit.*] — 576. *Biiugis*; erit nominativus hic *biiugus*: nam [alias] *biiugibus* faceret, si esset tertiae formae ab eo quod est *hic biiugis, huius biiugis.* — 579. [*Adversaque ingens*; hoc est, adversus ipse cum hasta apparuit. Et bene *ingens* visus, cum adversa hasta minaretur.] — 581. *Non Diomedis* etc.; duos obiicit, a quibus est victus Aeneas: nec tamen usquequaque: nam eorum impetus evitavit. — 583. [*Vesano*; hic poëta affectationem suam accommodavit, dicendo *vesano.*] — 585. *Dicta parat*; potest legi, *Et dicta parat* (al. *Edicta p.*; Dan. *et d. parent*; Burm. coni. *contra et d. parent*) *contra.* — 586. *Pronus* etc.; *pronus* nomen est. Nam et comparatur, ut *pronior.* Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione coniunctionis. — 587. [*Admonuit*; praeterito praesenti.] *Proiecto*; extento, [i. e. anteiacto,] ut (3, 699.): *Proiectaque saxa Pachyni.* — 592. *Lucage nulla tuos* etc.; haec allocutio contraria est superiori; hoc enim continet: Obiecisti mihi quod sim et ab Achille et a Diomede conversus in fugam; Te vero, o Lucage, nec equorum tarditas prodidit: quod mihi contigit, cum a Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem curru dimicabat, nec aliqua umbra equi tui sunt territi, quod factum saepius in Homero legitur: sicut [et] paulo post *Turnum cogit imago bella deserere.* Potest tamen et ad aliud referri, quo tempore eum ab Achille nube cava Neptunus eripuit, ut in quinto (810.) commemoratur. [Potest et ad aliud referri, quod Nisaeus paulo ante ab equis suis proditus est.] — 594. *Ipse rotis saliens*; sarcasmos est [qui non morte deiectus est:] nam per irrisionem dictum est. Ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis* [autem] curru, a parte totum. *Sine*; permitte, relinque, patere, [i. e.] συγχώρησον. — 601. *Latebras animae pectus*; definitio est pectoris, [i. e. in quo anima latet et continetur.] — 602. *Edebat*; quasi ad spectaculum. Unde et *munerum editores* vocantur. [*Funera*; caedes, ut (2, 361.): *Quis funera fando Explicet?* — 603. *Torrentis aquae*; notandum, quod *aquae* addiderit, cum absolute *torrens* dicatur. — 604. *More furens*; exposuit superiora Epitheta. *Tandem erumpunt*; solutam obsidionem ostendit. — 605. *Ascanius puer*; syllepsis, ordo est, Ascanius et Iuventus, nam *obsessa* et ad Ascanium pertinet.] — 608. *Ut rebare*; ut arbitrabaris; verum est, quod Troiani Veneris virtute nituntur, et dictum est per Ironiam. Nam superfluo quidam hanc orationem simpliciter dictam volunt, ut re vera dicat Iuppiter, per se nihil posse Troianos; quod falsum est: adeo ut Iunonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Nec te sententia fallit*; hoc per Parenthesin dictum est. — 609. *Vivida*; [i. e.] fortis: ut (5, 754.): *Sed bello vivida virtus.* — 611. *Cui Iuno summissa*; [et] humilis: et quia intellexit, obliqua Troianorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet oblique. — 612. *Tristia*; [vel quae tristem faciant, vel quae severa. Terentius (Andr. 5, 2, 16.): *Tristis severitas inest in vultu atque in verbis fides.* Item [e]contra Virgilius (G. 3, 37.): *Furias amnemque severum*, i. e. tristem. — 615. *Quin*; ut non: [nam] affirmativa particula est. [Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi quae quondam fuerat vis in amore foret, non hoc

mihi negares, quin possem pugnae subducere Turnum. Alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quae in parenthesi posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quae primo posita sunt, hic enim ad illud quod insertum est: Non hoc mihi namque negares Omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum, et Dauno possem incolumem servare parenti. Alioquin dempta hac parenthesi, non congruit primum cum postremo, si ita dicas, Si mihi quae quondam fuerat quamque esse decebat vis, quin et pugnae abducere Turnum, Et Dauno incolumem possem servare parenti. Plautus in Cistellaria (Casin. Prol. 40.): *Is servus, sed abhinc annos factum est XIII., cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi.*] — 617. *Nunc pereat* etc.; δεικτικὸς est. Nam non agit, ut pereat: sed magis favet eius saluti. [Nam statim subiicitur cur indigne fiat: *Ille tamen nostra deducit origine nomen*, ut in secundo (103.): *Iamdudum sumite poenas, Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridae.*] Quod autem dicit *pio sanguine*, Aeneae eum latenter exaequat, qui ubique inducitur cultor deorum. — 618. *Ille tamen*; quanquam moriturus est, tamen a diis (al. *a nobis*) originem ducit. *Nostra*; divina. [I. e. aut Iovis, aut Iunonis, aut omnium deorum.] — 619. *Quartus pater*; abavus: nec est contrarium illud [quod ait supra] (76.): *Cui Pilumnus avus.* Potuit enim fieri, ut et avus eius et abavus a Pilumno *Pilumni* nominarentur. [Ergo per *patris* appellationem ostendit cognationem. — 621. *Rex aetherii breviter sic fatur*; ubique Reges breviter loquentes ostendit (16.): *Iuppiter haec paucis*, et (1, 561.): *Tum breviter Dido vultum demissa profatur.*] — 622. *Si mora praesentis leti*; ex Iovis concessione quali arte (al. *astu*) egerit Iuno cognoscitur, scilicet ut Turnus possit evadere. *Caduco*; morituro. — 623. *Ponere*; facere, [vel, ut quidam volunt, constituere et decernere. Alii *ponere* pro *dare*, ut (12, 878.): *Haec pro virginitate reponit.* Sane *ponere*, facere,] sic[ut] Lucilius Homerum secutus qui ait (Il. α. 2.): ἄλγε' ἔθηκεν, i. e., fecit. [Alii *ponere*, putare, ut solet dici: *Pone, me hoc fecisse.*] — 625. *Hactenus indulsisse vacat*; [i. e. sufficit; hoc] ingenti arte locutus est: nam dicendo *vacat*, ostendit supra hoc breve spatium ulterius bonam (al. *bonarum*) stellarum irradiationem Turni fata differre non posse. Unde non ait *indulsisse libet* (al. *licet*), sed *vacat*: ac si diceret: iam undique in mortem truditur Turnus, hoc tantum vacat spatium. [I. e. intervallum temporis, quasi *hoc spatium*, hic locus est, ut parumper differatur.] Hinc est quod et supra ait (472.): *Metasque dati pervenit ad aevi.* — 626. *Venia ulla*; beneficium quod te speras mereri. [Et duas habet significationes, quod petitur, ut hic, et quod conceditur, ut (9?3.): *Si qua est victis venia hostibus, oro.* — 627. *Mutarive*; deest posse, an mutatum iri?] — 628. *Quae* (al. *Quod*) *voce gravaris*; quae negas fato. Vox enim Iovis fatum est. Statius (Theb. 1, 213.): *Et vocem fata sequuntur.* Hoc autem dicit: Utinam quae negas voce, i. e., fato, mente praestares. Nam si Iovis vox fatum est, potest aliud (aliquid) fando fati ordinem commutare. *Gravaris* autem, negas, graviter fers: et hac elocutione non nisi per accusativum utimur: ut si dicas, *aggravor adventum tuum*, i. e., *graviter fero*, *gravor praesentiam tuam.* Nam et ipse sic dixit:

Quae gravaris; aliter non dicimus in hac significatione. Similiter etiam accusativo casu utimur, cum volumus absolutam facere locutionem: et per gerundi modum aliquid dicere: ut: *Petendum mihi est equum*, *codicem*, *byrrum*. Hinc Virgilius ait (11, 230.): *Pacem Troiano ab rege petendum*, [Sic] Sallustius: *Castra sine vulnere introitum*. Nam si dixeris *petendus est codex*: iam non per gerundi [agis] modum, sed participialiter loqueris. — 629. *Rata*; firma, perpetua. — 631. *Veri vana feror*; i. e. sum veritatis ignara. — 632. [*Orsa*; pro dictis et fatis.] — 634. *Nimbo succincta*; [i. e.] nubibus: quia praemisit: *Agens hiemem*: quod nisi esset, splendorem acciperemus, qui est circa corpus deorum. — 636. [*Tum dea*; potest sensu integro *dea* detrahi.] *Nube cava*; erit nominativus *haec nubes*. Nam *nubs* non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui primus edidit fabulam Latinam apud nos. — 638. *Iubasque*; propter equinam caudam, quae esse solebat in galeis, unde est (869.): *Cristaque hirsutus equina*. — 639. *Divini capitis*; hoc ex persona poëtae dictum est [de Aenea] intuentis (al. *innu.*) futura. Nam post mortem in numerum referetur deorum. *Inania*; nec a membris, nec a mente venientia. — 641. *Obita*; [morte] sumpta, suscepta et completa. — 642. [*Aut quae sopitos*; *quae somnia*, pro *qualia insomnia* quae per somnum videmus.] — 643. *Exultat*; *exultare*, est gaudere: et per se plenum est. Nam *insultare*, est irridere inimicos: et dicimus *insulto tibi*: licet Sallustius dixerit: *Multos ab adulescentia bonos insultaverat*, I. e. [in ipsos] impetum fecerat, quamvis possit illic alia esse significatio: *multos insultaverat*. — 644. *Irritatque virum telis*; ideo hac arte agit Iuno, et imagine decepit Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis, ille fugae praeponeret mortem, cum praesertim ipse in sequentibus dicat (12, 646.): *Usque adeone mori miserum est?* — 648. *Turbidus*; elatus, arrogantia tumens. — 649. [*Pactos*; nunc passivum, ut, *Pacta puella*.] — 650. *Tellus quaesita per undas*; sic alibi (12, 359.): *En agros, et quam bello Troiane petisti Hesperiam metire iacens*. — 651. *Vociferans sequitur*; sequens clamabat. Nam (al. *non*) ante dixit, et sic est secutus. — 652. *Nec ferre* etc.; proverbium est: *Venti ferunt gaudia*, i. e., laeta[n]tur incassum. Sic supra (9, 312.): *Sed aurae Omnia discerpunt*. Item (11, 795.): *Partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras*. — 653. *Forte ratis*; descriptio per παρέκβασιν facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adiungitur: ut (8, 416.): *Insula Sicanium iuxta latus*. Has autem descriptiones esse aptas et raras convenit: sicut etiam Horatius docet in arte poëtica (15.) dicens: *Purpureus late qui splendeat unus et alter Assuitur* (al. adsumitur) *pannus*; sunt enim ornatui. *Crepidine saxi*; *crepido* est abrupti saxi altitudo. [*Crepidines* etiam templorum dici ipsos suggestus in quibus aedes sunt conlocatae, et *crepidines* viarum i. e. ipsae eminentiae dextrae sinistraeque.] Sane hoc loco Antiptosis facta est propter metrum. *Coniuncta* ergo *crepidine*, pro *crepidini*: sicut (361.): *Haeret pede pes*, pro *pedi*. [Est autem ablativus pro dativo.] — 655. *Osinius*; ipse est quem supra (166.) *Massicum* dixit. Ergo, ut diximus [supra]; si *Osinius* proprium est, *Massicus* appellativum: licet posset fieri, ut duo nomina unius sint,

ut est *Numa Pompilius*, *Alexander Paris* (al. *Al. Magnus*), [*Numanus Remulus*. Alii volunt, non eundem esse *Massicum*, quem *Osinium*; nam duas civitates supra commemorat, Clusium et Cosam, et tradunt potuisse fieri ut hic *Osinius*, rex quidem unius de memoratis fuerit civitatibus, sed sub imperio *Massici* egerit. Nam et *Ramnetem* et *Remulum*, quos in ducum ordinem non numeravit, reges fuisse dixit. Alii hunc postea κατὰ τὸ σιωπώμενον volunt venisse, quia in catalogo eius non meminit.] *Clusinis oris*; Tusciae civitate. — 658. *Transilit altos*; hoc sermone festinantis celeritas indicatur. — 659. [*Vix proram*; ἀσύνθετον, sic enim melius.] *Rumpit Saturnia funem*; [debuit dici, cum rumpit Saturnia funem: ut (1, 34.): *Vix e conspectu Siculae telluris*, *Cum Iuno aeternum servans*. Ideo autem *rumpit*,] ne deprehenso dolo [Turnus] ad bellum rediret. — 660. [*Revoluta per aequora navem*; ὑπαλλαγή est, pro: *revolutam navem*.] — 661. *Illum autem* etc.; sic melius, quam sicut nonnulli volunt: Urbanus namque sic legit: *Ille autem Aenean absentem in praelia poscit*: ut: *Obvia multa virum demittit corpora morti*, de nautis in navi inventis intelligamus: (Burm. *volunt: Ille autem -- poscit*, *quasi ad Turnum possit referri*: *Obvia -- morti*, *quod Urbanus dici arbitratur de n. in n. inv.*) quod non procedit. Nam absens dicitur qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Aeneae, qui interest praeliis. [Illi autem *Aeneas* legunt, quod ita est: quia Aeneas *Multa virum demittit corpora morti.*] — 665. *Medio*; ad medium. *Turbo*; vis venti. — 666. *Ignarus rerum*; i. e. artis, per quam evaserat; [hoc est nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque et ingratus; nam et queritur.] — 668. *Omnipotens genitor*; duo Antonomasi[v]a pro uno proprio: ut (2, 615.): *Tritonia Pallas*. *Tanton'*; pro *Tantone*. Et constat, mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integrae habuerunt. Nam μόρια, i. e. minores particulae, ut *que*, *ve*, *ne*, *ce*, quotiens iunguntur aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet sit syllaba quae praecedit, sive brevis sive longa; ut: *Musaque*, *Huiusce*, *Illucce*, *Tantone*, *Adduce deduce*; et haec mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. — 670. [*Quo feror? Unde abii?* bene variavit adverbia et pronomina.] *Quemque reducet*; [*quem*,] qualem: ut (9, 481.): *Hunc ego te Euryale aspicio?* et quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. — 671. *Laurentisne*; quasi deliberatio est. — 672. *Quid manus illa virum*; syllepsis per genus. Nam a manu, i. e. multitudine, ad viros transitum facit. [Ergo a feminino ad masculinum dicendo manus transitum fecit. Ergo figuratum et per genus et per numerum. Est autem mira defectio, i. e. quid dicent? — 673. *Quosve nefas*; Asper *quosne* legit, et annotavit *Ne* pro *ve*, quasi expletiva particula.] — 674. *Palantes video*; intelligimus, eum non longe a terris fuisse. Nam quod ait supra: *Medio fert aequore*: ut diximus, ad medium accipiendum est. Aut quia *medium* dicitur omne quod est inter finem et initium: ut (5, 1.): *Interea medium Aeneas iam classe tenebat*. *Gemitumque cadentum Accipio*; hinc apparet de Aenea dictum: *Obvia multa virum demittit corpora morti*. — 675. *Ima terra*; dolet sibi etiam infelicium vota sublata: siquidem in mari constitutus

optare [sibi] hiatum non potest terrae. *Imam autem terram*, prudenter dixit, quae [sustinet et] continet maria. — 676. *Miserescite venti*; pro petentis qualitate, nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, ut hoc loco. Item supra (9, 493.): *Figite me, si qua est pietas.* [*Miserescite* autem, quis ante hunc? ab eo quod est *miseresco* et *miserescimus*.] — 677. *Turnus adoro*; [i. e. iuxta veteres, qui *adorare* alloqui dicebant, nam ideo et *adoria* laus bellica, quod omnes cum congratulatione alloquebantur eum qui in bello fortiter fecit. Alii *adoro*, pro *oro*, ut] *ad* vacat (vacet) et est (sit) metri causa additum. — 678. *Syrtes*; ubi arenosa sunt loca, *syrtes* vocantur. Ergo immittite me ad saeva vada syrtium: aut [ad] arenosa loca, aut re vera ad Syrtes, i. e. ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, [i. e. ubi me nemo sciat desertorem esse.] — 681. *Mucrone induat*; aut *καταχρηστικῶς* dixit *induat*, pro feriat: aut Hypallage est, pro mucronem suo induat corpore. Si enim *induere*, est vestire: non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, i. e. tegitur et vestitur. — 682. *Crudum*; crudelem, cruentum. [*Exigat*; aviditas mori cupientis ostenditur.] — 686. *Animi miserata*; pro *animo miserata*. Nam figurate locutus est, sicut (12, 19.): *O praestans animi iuvenis*, pro *animo*, et [*praestans*] *illius rei*, i. e. *illa re*. — 688. *Ad urbem*; Ardeam: et ideo sic longe, ne ex propinquo statim rediret, et ut eum affectus retineret parentis. — 689. *At Iovis interea monitis*; i. e. novimus, sacrilegum esse Mezentium; [novimus quoque] Iovem etiam exhortatum esse alios deos, ut a bello desisterent: et dixisse (112.): *Rex Iuppiter omnibus idem*, quomodo ergo procedit: *At Iovis interea monitis?* dicimus primo Iovem iustitiae favere, non partibus: quod si est, iure Mezentium in Turni locum facit venire, ut iustum praelium inveniatur, ne una pars penitus sit a ducibus destituta. Quod autem dicit[ur], sacrilegum Iuppiter admonere non debuit: non admonet ut vincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quaeritur, quemadmodum numini sacrilegus obtemperare potuerit, cum Mezentium non aperte Iuppiter moneat, sed et iniiciat tale desiderium. Unde est (9, 184.): *Diine hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido? Monitis*; hic dativus venit ab eo quod est *haec monita*; nam et *hos monitus* dicimus; ut Persius (1, 93.): *Hos pueris monitus patres infundere lippos.* Sed a quarta declinatione, nec singulari dativo utimur, nec plurali. Nam unum nomen est de his quae licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter asperitatem non utimur: ut *laurui, lauribus*, cum et *huius laurus* et *ab hac lauru* (al. *lauro*) dicamus. — 691. *Concurrunt Tyrrhenae acies*; quae specialiter odio Mezentii in bellum ruebant. — 692. [*Uni odiisque*; bene repetitur uni, ut ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere.] — 693. *Prodit in aequor*; extenditur. Hinc Iuvenalis (12, 77.): *Quae* (al. *quod*) *pelago occurrunt medio, longeque relinquunt Italiam.* — 694. *Ponto*; contra pelagus. Nam dativus est. — 695. [*Vim cunctam*, i. e. violentiam, impetum.] *Coelique marisque*; sicut Mezentius odiorum et telorum totius exercitus. — 697. *Fugacem*; velocem modo, [vel fugientem.] *Latagum occupat os*; pro *Latagi os*

occupatur, et est Graeca figura in Homero frequens, ut si dicas ἔκρουσεν Ἀχιλλέα τὸν πόδα, i. e. Achillem percussit pedem, pro percussit Achillis pedem. — 699. *Poplite palmam*; ea parte qua plurimum poterat. — 700. [*Segnem sinit*; qui vulneratus nihil iam efficere possit.] — 701. *Donat habere*; Graeca figura, ut (5, 248.): *Argenti magnum dat ferre talentum.* — 703. [*Theano*; mater Mimantis.] — 705. *Cisseïs*; Hecuba filia Cissei, secundum Euripidem [in Hecuba (3.): Πολύδωρος Ἑκάβης παῖς γεγὼς τῆς Κισσέως. Nam] secundum alios Dymantis [est.] Quod autem ait: *face praegnans*, haec ratio est: quia antequam pareret, facem se peperisse vidit in somnis. [*Parin creat*; plus est quam si diceret face praegnas * incendit (praegnans genuit) Parin.] *Urbe paterna Occubat*; subaudis *Paris*. Quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. [Nam deest *qui*, ut sit *qui urbi paterna*.] — 706. *Ignarum Laurens habet ora Mimanta*; scilicet casus sui: vera tamen est lectio *ignarum*; i. e. ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto (71.): *Liquitque volatile ferrum Nescius*, pro *qui nesciebatur*. [Alii Hypallagen volunt esse, ut *Mimas in Laurenti ora ignota iacet*. — 707. *Ac velut ille*; antiqui *ille*, vel magnitudini, vel nobilitati assignabant, ut (1, 3.): *Multum ille et terris*, et (12, 4.): *Poenorum qualis in arvis Saucius ille gravi*.] — 708. *Actus*; coactus in retia. — 709. *Defendit*; texit. Ut (E. 7, 6.): *Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos.* *Vesulus* [autem] mons Liguriae [est] iuxta Alpes. *Liguria* autem cohaeret Tusciae, de qua fuerat Mezentius. Unde satis est congrua comparatio. [Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina Rodanum et Padum nasci dicunt, quorum unus, i. e. Rodanus in Tyrrhenum mare, alter, i. e. Padus in Adriaticum fluit.] *Multosque*; pro *multosve*. Non enim vicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus idemque aper intelligi. [Sane] *Laurentia* pro *Laurens*, nam [vera et] recta derivatio haec est. — 710. *Pastus*; pro *pastum*. Nam supra ait, *quem*. Ergo Antiptosis est. — 711. *Inhorruit armos*; i. e., armis inhorruit. Aut certe *in armos horruit*, et erexit setas. — 712. [*Irasci*; deest est.] *Tutis clamoribus*; praeter periculum. [I. e. ipsi tuti.] — 714. *Iustae irae*; quasi quibus odium est] propter illud (8, 485.): *Mortua quinetiam iungebat corpora vivis, Componens manibusque manus.* — 717. *Cunctatur*; disponit se per omnes partes. *Tergo*; scuto. Ut (9, 412.): *Et venit adversi in tergum Sulmonis.* — 719. *Corithi de finibus*; *Corithus* est et civitas Tusciae, et mons, et rex pater Dardani. Unde nunc ad quosvis potest referri [*de finibus Corithi*.] — 720. *Graius homo*; oriundo quidem Graecus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. — 721. *Miscentem*; perturbantem. — 722. *Purpureum pinnis*; [galeam significat purpureas cristas habentem; aut certe *purpureum pinnis*, pulchrum,] bene galeatum: ut (9, 163.): *Purpurei cristis iuvenes*, i. e. pulchri. [*Pactae coniugis*; hic ordo est: conciliata primo, dein conventa, dein pacta, dein sponsa.] — 724. *Vesana fames*; alibi (6, 276.): *Et male-suada fames.* *Fugacem*; velocem [Homerus (Il. γ, 24.): Εὑρὼν ἔλαφον κεραὸν ἢ ἄγριον αἶγα.] — 725. *Surgentem in cornua*; [i. e.] crescentem, cornibus eminentem. — [illegible] *Comasque arrexit*; naturale enim

est, ut irati leones erigant iubas. — 727. *Lavit*; ab eo quod est *lavo, lavis.* Nam hoc verbum et primae est coniugationis, et tertiae, a qua nunc ait *lavit.* Item Horatius (Carm. 4, 6.): *Lavit amne crines.* Item alibi (3, 12.): *Neque dulci mala vino lavere.* [Ergo *lavitum*, et *lavit*, sicut Plautus in Pseudolo (1, 1, 8.): *Easque lacrymis lavis*, i. e. humectas.] — 731. *Infracta*; aut valde fracta, aut re vera *infracta.* — 732. *Oroden*; istum Oroden virum fortem intelligimus in fugam necessitate [esse] conversum. Nam ipse paulo post dicturus est ad hortandos socios: *Pars belli haud temnenda viri iacet altus Orodes.* — 733. [*Nec iacta coecum*; unum sensum et duos extulit. *Coecum vulnus* autem quod averso infigitur.] — 735. *Furto*; insidiis. — 736. [*Pede nixus et hasta*; deest *ait.*] — 737. *Haud temnenda viri*; Asper *viris* legit. [Ut ait, all * (ut sit: aliis) haud temnenda, alioqui ipse ait: *Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere.*] *Altus*; magnus. Ut (875.): *Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo.* — 738. *Paeana secuti*; *Paean* proprie Apollinis laus est: sed abusive etiam aliorum dicitur. Unde Pindarus opus suum, quod et hominum et deorum continet laudes, *Paeanas* vocavit. [Quamvis quidem alium *Paeana* esse, alii (alium) *Apollinem* velint, sed vere *Paean, Apollo*: tamen *Paeana* carmen esse victoriae Aeschylus docet, quod ideo Apollini dicatum est, quia malorum avertendorum potens est, unde et ab Homero ultricem immittens pestilentiam inducitur.] — 740. *Nec longum laetabere*; duo dixit: Nec diu laetaberis, nec [diu] me indefenso. Homeri autem more morienti dedit scientiam futurorum, [veluti Patroclum morientem Hectori mortem praedicere (Il. π, 851.): *Ἄλλο δέ τοι κ. τ. λ.*] *Longum* [autem] pro longe; nomen pro adverbio posuit. — 742. *Subridens*; per iracundiam ridens loquitur. Unde et illud per irrisionem dictum accipitur. *Ast de me* etc.; i. e. viderit, utrum Mezentio possit nocere ille, quem vos deorum et hominum creditis esse rectorem. — 744. *Eduxit corpore telum*; quo facilius posset perire. Lucanus (6, 232.): *Non eget ingestis, sed avulsis pectore* (al. *vuls. corpore*) *telis.* — 745. *Dura quies*; blandae contraria. Sic dictum est et *somnus ferreus.* [Est autem Homeri comparatio (Il. δ, 241.): *Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον.*] — 747. *Caedicus Alcathoum*; [in] hoc loco est confusio in aliquibus nominibus: nam quis sit Troianus, quis [sit] Rutulus ignoratur. — 748. *Rapo*; *Rapon* dicitur sicut *Tarchon*, sed metri causa *n* detraxit, ut possit Synaloepha fieri sicut supra (8, 603.): *Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant.* — 750. *Infrenis equi*; casu equi asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. *Infrenos* autem etiam homines dicimus: ut (4, 41.): *Hinc Numidae infreni cingunt.* Dicimus autem et *infrenus*, et *infrenis*, sicut *inermus* et *inermis.* — 751. *Processerat Agis*; scilicet contra Messapum dimicaturus: quod nequivit efficere. Nam a Valero, antequam ad Messapum perveniret, occisus est. — 752. *Haud expers*; non ignarus virtutis parentum. — 754. *Iaculo, et longe fallente sagitta*; [*iaculo*] iactu longe fallentis sagittae. Nam ἓν διὰ δυοῖν dixit. Ut (3, 467.): *Hamis auroque trilicem.* Item (1, 61.): *Molemque et montes* [*insuper alios*: An *longe*, valde? — 755. *Mavors*; fortuna bellica. — 756. *Funera*; mortes.] *Caedebant*;

legitur et *cedebant*, i. e. terga vertebant: secundum quod *ruebant*, insequebantur significat. Si autem *caedebant*, i. e. occidebant: *ruebant* est cadebant. — 758. *Iram miseratur inanem*; generaliter dicit omnem iram bellicam. Ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? [Aut quia nulla causa tam iusta est, ut propterea bellum geri debeat, nam ideo ait: *et tantos mortalibus esse labores*. An *inanem*, non iuste conceptam? sic (G. 4, 375.): *Inanes fletus Aristei*, ut qui scilicet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. — 759. *Amborum*; pro *utrorumque*.] — 761. *Pallida Tisiphone*; non ipsa dea, sed effectus furiae, [i. e. furialis ardor,] hoc est insania. — 763. *Orion* etc.; *Orion*, ut etiam in primo (539.) diximus, Oenopionis regis filius fuit, ei concessus Iove, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege [Oenopione] cum vellet eius filiam vitiare, ille iratus [opem Liberi patris cuius erat filius imploravit. Is Satyros misit, qui soporem infunderent Orioni, et sic velut vinctum Oenopioni traderent arbitrio eius puniendum. Tum ille Oenopion sopito] ei oculos sustulit. Coecus itaque Orion cum consuleret, quemadmodum oculos posset recipere, responsum est, ei posse lumina restitui, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminum radiis solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopum Iovi fulmina fabricantium, sono ad eos deductus [est.] Unum de his suis humeris superposuit, et eo duce oraculi praecepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Haec autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. [Alii hunc Orionem tantae magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Sane *pedes incedit*, pro *incessit*, praesens pro praeterito. *Per maxima* autem] *Nerei stagna*; epitheto elevavit Tapinosin more suo. — 766. [*Referens*; pro *ferens*, more antiquo; nam *re* abundat. — 767. *Ingreditur solo* etc.; Homeri versiculus (Il. δ, 443.): *Οὐρανῷ ἐστήριξε κάρη καὶ ἐπὶ χθονὶ βαίνει*.] — 770. *Imperterritus*; prima est compositio, non secunda. Nam hoc est *perterritus*, quod et *territus*: et tunc est vera compositio, cum sermonis natura convertitur. [Sane *imperterritus*, quis ante hunc? — 771. *Mole sua stat*; hoc est in saeva mole, ut dicitur, *in vestigio*.] — 772. *Spatium emensus, quantum satis hastae*; specios[issim]a elocutio. — 773. [*Dextra mihi deus*; sic dictum est, ut (280.): *In manibus Mars ipsi viri*, ut non alium sibi putet deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem.] — 774. *Voveo*; consecro, et dico. *Praedonis corpore raptis*; *praedones* sunt qui populandam alienam invadunt provinciam. [Ut] alibi (7, 362.): *Perfidus alta petens abrepta* (al. *abducta*) *virgine praedo*. — 775. *Tropaeum*; *tropaeum* dictum est ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, i. e. ab hostium conversione, unde qui hostem fugasset, merebatur *tropaeum*: qui autem occidisset, *triumphum*, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, i. e. ab exultatione. Sciendum sane, Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat deorum, et ei occisorum spolia devovebat. — 778. *Anthorem*; erit nominativus *hic*

Anthores, quomodo *Diores*. Nam si *Anthor* fuerit nominativus [singularis numeri,] metri ratio non procedit. Omnia enim Graeca nomina in *or* terminata, in obliquis casibus *o* corripiunt; ut *Hector*, *Hectoris*, *Nestor*, *Nestoris*, *Castor*, *Castoris*. — 779. [*Missus ab Argis*; profectus, ut (6, 812.): *Missus in imperium magnum*.] — 781. *Alieno vulnere*; telo, quod in Aeneam fuerat destinatum. *Coelumque aspicit*; ut (4, 691.): *Alto quaesivit coelo lucem*. Item (10, 899.): *Hausit coelum*, *mentemque recepit*. Naturaliter enim morientes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. — 782. *Dulces moriens reminiscitur Argos*; inter Physica signa moriturorum etiam hoc legitur, patriae aspectum desiderare perituros: [ut (4, 468.): *Et Tyrios deserta quaerere terra*. An ex facti poenitentia, qui ad patriam redire contempserat?] — 784. *Linea terga*; lino enim tegebantur scuta, ut posset inhaerere pictura. — 785. [*Intextum tauris opus*; pro *tergis*, Plautus (Asin 1, 1, 22.): *Ubi vivos homines mortui incursant boves*.] *Imaque sedit Inguine*; hypallage est, *ima hasta*, pro *in imo inguine*. — 788. *A femine*; ut etiam supra (344.) diximus, secundum Caprum erit nominativus *hoc femen*: licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse commemorat. — 790. *Lacrymaeque per ora volutae*; non viri fortis, sed filii est considerata persona. — 791. *Optima facta*; alii legunt *optime*, [est autem prosphonesis.] *Hic*; in hoc loco, vel in hoc bello. Nam adverbium est. — 792. *Si qua fidem est tanto operi*; [*si qua* pro *si*, ut (1, 181.): *Anthea si qua*; aut pro *si quam fidem*, et quaeritur, *Si qua fides*, an praeterito, an de futuro dicat.] *Tanto* [autem] *operi*, non de suis carminibus dicit, nec enim sibi arrogaret; sed *tanto operi*, i. e. pietati et virtuti tuae. Nam hic est sensus. Ego quidem facta tua o Lause et mortem ex pietate venientem non silebo: si tamen crede[re]t vetustas, ex scelerato homine pium filium fuisse procreatum. — 794. [*Inutilis*; pro *vulnere debilitatus*.] *Inque ligatus*, pro *illigatusque*, et est Tmesis cum Hysterologia. — 795. *Inimicum hastile*; cuiusdam quasi picturae pompa describitur. — 797. *Iamque assurgentis dextrae*; [ordo est:] Iamque subiit mucronem Aeneae dextrae assurgentis, i. e. ad plagam ferentis. [*Subiit* autem *mucronem*, iuxta usum praesentem accusativo iunxit, cum alibi antique dativo iunxerit, ut (7, 161.): *Muroque subibant*, quod suis locis plenius dictum est.] — 798. *Morando Sustinuit*; moram iniiciendo eius impetum lusit. — 800. *Dum genitor nati parma*; de historia est. Nam Scipio Africanus cum esset vix annorum decem et septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti et septem confossus vulneribus. — 802. [*Furit Aeneas*; dolore scilicet quod sibi Mezentius esset ereptus, et est integrum: quanquam furit, tenet se tamen. — 803. *Effusa si quando grandine*; praeteritum pro instanti posuit. — 804. *Praecipitant*; praecipitantur. — 805. *Tuta latet arce*; quod scilicet se perite a tempestate defendunt. Ut aut ante (*tuta* autem *arce*) quae tuetur. * — 806. *Alti fornice saxi*; concavi, arcuationis curvae.] — 807. *Dum pluit*; hic distinguendum. Nam si iunxeris, *Dum pluit in terris*, erit Archaismos; debuit enim dicere *in terras*: tamen sciendum, Hemistichium hoc Lucretii (6, 630.) esse, quod ita, ut invenit Virgilius [ad suum] transtulit [carmen: *In terris*

ut possint. Et viator et rusticus, quibus opera sunt in terris.] — 808. *Exercere diem*; hypallage est, pro [ut] ipsi per diem exerceri [possint.] *Nubem belli dum detinet*; bellantum impetum sustinet, donec deferveat. Et bene translationem fecit a vicina comparatione. — 812. *Fallit te incautum pietas tua*; quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere: quia et ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua* autem *pietas*, prudenter est additum: quasi non a parente descendens; [cum in deos pater sit impius, et pietas in filio sit, nulla patris imitatione.] — 815. *Fila legunt*; proprium fuerat *rumpunt*: tamen *legunt* colligunt est, aut transeunt, ut (3, 292.): *Litoraque Epiri legimus. Exigit ensem Per medium*, et cetera; poëtica est descriptio. Nam re vera fieri non potuit, ut gladius et transiret per medium corpus iuvenis, et in corpore iuvenis absconderetur. Nam *exigit*, est agit trans corpus. — 817. *Parmam*; i. e. levia arma, non clypeum. *Minacis* autem non Lausi. Non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, *Mucro minacis*, Aeneae scilicet. [Aut, si ad Lausum referas *Minacis*, num audacis et fortis? — 819. *Implevitque sinum sanguis*; mire expressus est sinus tunicae sanguinem excipiens, nec tramittens.] *Vita* etc.; vita, i. e. anima. Et abusive dictum est. Nam ad inferos simulacrum pergit, non anima. — 820. [*Corpusque reliquit*; potuit sine hoc sensus esse.] — 825. *Pro laudibus istis*; quia et contra fortiorem, et pro patris salute dimicare conatus est; ideo enim [et] pluraliter *laudibus* dixit. [Alii *laudibus*, pro virtutibus, ut solet a Poëta, dictum tradunt.] — 826. *Pius Aeneas tanta dabit indole dignum*; propter vitandam arrogantiam tertia persona usus est: [Ut (1, 48.): *Et quisquam numen Iunonis adoret?*] *Indoles* autem est proprie imago quaedam virtutis futurae. — 827. *Quibus laetatus habe tua*; moris enim fuerat, ut cum his rebus homines sepelirentur quas dilexerant vivi. — 828. *Si qua est ea cura remitto*; aut more illo dixit, quo solet sepultura ad ipsa cadavera non pertinere: licet umbris, sicut in septimo (codd. sexto) legimus, prosit, ut: *Si qua est ea gloria signat.* Item de Pallante (11, 52.): *Vano moesti comitamur honore.* Aut certe *siqua est ea cura Mezentio*, hoc est patri sacrilego, qui superos inferosque contemnit. [An de tota hac re dubitat?] — 830. *Aeneae magni dextra cadis*; sic alibi (11, 688.): *Nomen tamen haud leve patrum Manibus, hoc referes, telo cecidisse Camillae.* — 832. [*Sanguine turpantem*; non ipsum turpantem, sed, ut accidit, ita dixit.] *Comptos de more capillos*; antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum esse et statuae nonnullae antiquorum docent, et[iam] personae, quas in Tragoediis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis. — 833. *Interea*; dum haec geruntur. Et omnino sic est apud Poëtas *interea*, sicut apud Sallustium *Eodem tempore.* — 834. *Vulnera siccabat lymphis*; [siccabat aqua, sed et] nove et physice locutus est. Nam cum aqua omnia inundantur, [sic] ait siccari vulnus [aqua, et ratio vera est. Fluxus enim sanguinis aquarum frigore continetur. *Lavabat*. inclinatione recreabat. — 835. [*Acclinis*; quis ante hunc?] *Procul*; modo iuxta significat, ut (E. 6, 16.): *Serta procul tantum capiti delapsa iacebant.* — 836. *Gravia arma quiescunt*;

[cur illa pendeant, haec in terra sint, docuit, dicendo *gravia*, unde et *quiescunt* dixit.] Bene [ergo] *gravia:* ut galeam, et alia arma, sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii: *Leonem atque alias feras.* Ergo et eo fera est. *Quiescunt* autem, quasi in terra posita: quoniam galea quae pendebat, poterat et moveri. — 838. *Colla fovet;* sustinens se arboris trunco. *Fusus propexam in pectore barbam;* barbam in pectus [in]fusam habens. Archaismos autem est, quod ait *in pectore*, pro *in pectus*, sicut alibi (6, 339.): *Mediis effusus in undis;* pro, *In medias undas.* [*Propexam* autem quis ante hunc?] — 839. *Multa;* pro *multum*, sicut (G. 3, 399.): *Et pede terram crebra ferit*, pro *crebro.* [*Multumque remittit;* hoc pro saepe.] — 841. *Super arma ferebant;* supra scutum, sicut supra (506.): *Impositum clypeo referunt Pallanta frequentes.* — 842. [*Ingentem*, *atque ingenti vulnere;* Homeri dictum (Od. ω, 40.): *Κεῖσο μέγας μεγαλωστὶ· λελασμένος ἱπποσυνάων.*] — 845. *Ad coelum tendit palmas;* increpans deos, quasi sacrilegus. Et sciendum, uno eodemque tempore non eum potuisse et inhaerere corpori, et manus ad coelum levare: licet Poëta ista coniunxerit. *Corpore inhaeret;* aut inhaeret Lauso suo corpore: aut certe hysterologia est: ut sit, *haeret in corpore.* Melius tamen est, ut sit Antiptosis. pro *corpori:* ut (361.): *Haeret pede pes*, pro *pedi.* — 848. *Per vulnera servor;* aut re vera *per vulnera*, quia per totum eius corpus mucro transierat, aut invidiose *vulnera* ait pro *vulnus*, sicut Terentius (Eun. 1, 1, 3.): *Non perpeti meretricum contumelias?* Cum de [una] Thaide loqueretur. — 850. *Nunc demum* etc.; solatio enim viventis filii utrumque fuerat ante tolerabile. — 851. *Idem ego;* qui nunc causa mortis tuae fui, qui feci, ut exulis et sacrilegi filius esse dicereris. — 852. *Pulsus ob invidiam;* excusat, ne merito expulsus esse videatur. — 854. *Omnes per mortes;* per omnia mortis genera: [nam una mors est, aut *per mortes omnes*,] i. e. per diversa supplicia: [per quae venitur in mortem; aut quasi non una tantum morte dignus.] — 857. *Vis alto vulnere tardet;* alti vulneris violentia. — 858. [*Haud deiectus;* non deiectus animo.] — 860. *Alloquitur moerentem;* tristem. Haec enim animalia secundum Homerum, cum sunt tristia, indicant dominorum mortem futuram. [Et proprie *alloquitur* dixit; est enim *alloqui* consolari. Est autem Homeri comparatio (Il. τ, 405.): *Τὸν δ' ἄρ' ὑπὸ κ. τ. λ.*] — 861. *Res siqua diu mortalibus ulla est;* hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat. Ea enim quae per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vero sunt tantum prudentium, quae non nisi consilio et ratione deprehenduntur. Unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quae se per naturam offerunt cunctis: ut (Andr. 1, 1, 34.): *NE QUID NIMIS.* — 862. *Spolia illa cruenta;* arma Aeneae, Lausi cruore perfusa. Unde intulit: *Et caput Aeneae:* per quod etiam spolia Aeneae intelligimus. Nam Lauso nihil detraxerat. Dixit enim: Arma quibus laetatus, habe tua. [Si autem *cruenti* intellexeris, scilicet crudelis; sic enim convenit personae loquentis. — 863. *Lausique dolorum;* num Lausi dolorum, ut (2, 784.): *Lacrymas dilectae pelle*

Creusae.] — 864. *Aut aperit si nulla viam vis*; aut si nullam ostend[er]it fortitudo rationem. [*Aperit* autem, praesens pro futuro.] — 865. *Neque enim fortissime credo*; quod dignaberis habere dominos, Teucros scilicet ignavos. Nam hoc intelligimus ex eo quod dicit equo, *fortissime*. Plerumque enim ex alterius personae vituperatione vel laude, quid de alia dicatur, agnoscimus: ut hoc loco Troianos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi e contra: *Et nunc ille Paris*, scilicet adulter. Nam illo loco ex persona Paridis vituperatur Aeneas. — 867. *Exceptus tergo*; equo se praebente susceptus: quod fieri plerumque conspicimus [in mansuefactis equis.] — 868. *Iaculis oneravit*; aviditas saevientis exprimitur, [ut saepius. — 869. *Aere caput fulgens*; quia supra (836.): *Procul aërea ramis Dependet galea.* — 871. *Uno in corde pudor*; uno *autem* pro eodem: tribus vero adfectibus conturbatum significat pudore, ira, dolore, quae potentia sunt singula.] — 873. *Ter*; i. e. saepius. — 875. [*Sic pater ille deûm faciat*; bene in perniciem contemptoris deorum, deos invocat. *Sic altus Apollo*; et venerabilis, aut quia in excelso loco consecratus est. — 876. *Incipias*; deest *ut*.] *Infesta hasta*; in vulnus parata, i. e. protenta. — 879. *Qua perdere posses*; deest *me*. Nam hoc dicit, nisi extincto filio, nulla se ratione potuisse superari. — 880. *Nec divûm parcimus ulli*; [hoc ideo] quia Aeneas invocaverat deos. Ut: *Sic pater ille deûm faciat, sic altus Apollo.* — 883 [*Inde aliud*; i. e., iacit telum.] *Desine*; scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus advenio. — 884. *Umbo*; scutum: nam a parte totum intelligimus. — 885. [*Ter circum*; enarravit, quid esset *ingenti gyro.*] *Laevos equitavit in orbes*; secundum artem militiae. Nam eques stans facillime superatur a pedite. In laevam autem partem ideo circumibat, ut Aeneae dextram partem circumveniret, quae utique nuda erat. — 888. [*Tot spicula taedet*; hic ostendit quid sit, *figitque volatque.*] — 889. *Pugna iniqua*; pedes contra equitem. — 890. *Multa movens*; utrum in ipsum, an in equum tela intorqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Inter tempora*; i. e., in frontem. — 891. *Bellatoris equi*; per quem bellum geritur, [πολεμιστής.] aliter hominem dicimus *bellatorem*, qui bellum gerit. — 894. *Implicat*; impedit. *Cernuus*; *cernuus* dicitur equus, qui cadit in faciem, quasi in eam partem [cadens] qua cernimus. Unde et pueri, quos in ludis videmus, ex parte qua cernunt stantes (κυβιστῶντες), cernui (Guelf. II. V. Vos. *cernuli*) vocantur: ut etiam Varro in Ludis theatralibus docet. — 895. *Clamore incendunt coelum*; implent. Et abusive dixit. *Troesque*; [hoc est Troiani:] gaudio. *Latinique*; [scilicet] dolore. — 896. [*Advolat Aeneas*; multi haec nolunt distingui, quasi simul fiant.] — 899. *Hausit coelum*; hoc est aërem. Lucretius: *In hoc coelo qui dicitur aër.* Et hoc dicit postquam respiravit, et mentem recepit, post perturbationem ex equi venientem ruina. — 900. *Hostis amare*; asper. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait (Il. δ, 118.): *Πικρὸν ὀϊστόν.* — 901. *Nullum in caede nefas*; mori viro forti nefas non est; unde in primo (94.) Aeneas et fortis et pius inducitur, sic loquens: *O terque quaterque beati.* Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum

ıit, aut nihil nefandum Aeneam commissurum, si se volentem ınterfecerit, quia mori decreverit, si mortem filii non voluisset ılcisci. *Nec sic ad praelia veni;* hoc est ut vincerem, aut victus ıortem deprecarer; ergo libenter occumbo.] Nec ego sic ut rincerem veni: hoc est, cum voluntate procumbo. — 902. *Nec tecum* etc.; hoc est, non cum hoc pacto a te Lausus recessit, ut ego] vitam requiram. *Foedera* autem *pepigit*, per translatioıem dixit: i. e. non sic pugnavit Lausus, ut ullum mihi vitae relinqueret desiderium. — 903. *Venia;* beneficium, ut: *Orantes veniam.* — 904. [*Acerba meorum;* quasi hoc de Aenea non senserit.] — 905. *Hunc, oro, defende furorem;* inimicorum iram et post fata saevire cupientem. *Defende* autem est *prohibe:* ut (E. 7, 6.): *Dum teneras defendo a frigore myrtos.* Et bene petit ab Aenea [sepulturam,] quod scit eum ultro concedere, ut probavit in filio: petit autem non de eius pietate dubitans, sed timens iram suorum. — 907. *Haud inscius*; litotes figura est; non enim dixit *non ignarus*, sed expectans omnibus votis: ut (7, 261.): *Munera nec sperno:* i. e. libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. — 908. *Undantique* etc.; ordo est: In arma undanti cruore animam diffundit, cuius sedem plerique sanguinem volunt esse, et sic est dictum [hoc], ut (487.): *Una eademque via sanguis animusque sequuntur.* [Item (1, 98.): *Tuaque animam hanc effundere dextra;* quasi quae in cruore fovetur.]

Corrigenda.

p. 8	vers.	11 leg. s et *edissere.*
- 9	-	17 a fin. leg. *has* pro *hac.*
- 11	-	4 dele punct. post *perite.*
- 14	-	ult. leg. *accepti.*
- 32	-	12 a fin. leg. *suo* pro *sub.*
- 34	-	14 - post *saxa* add. verba. *cum alibi maturius.*
- 42	-	17 - leg. *enim* pro *anim.*
- 79	-	10 leg. *fulm.* pro *flum.*
- 107	-	11 leg. *quam* pro *quem.*
- 117	-	17 a fin. leg. *alii* pro *albi.*
- 130	-	28 leg. *angust.* pro *august.*
- 164	-	10 dele verba *legimus - - arces.*
- 190	-	16 a fin. leg. *insulas proximas.*
- 196	-	23 leg. *serenit.*
- 221	-	6 leg. *Apollo* pro *applo.*
- -	-	10 a fin. leg. *alioquin* pro *aloquin.*
- 224	-	9 leg. *ferunt* pro *feunt.*
- 231	-	10 a fin. leg. *quia* pro *qui.*
- 252	-	11 leg. *concedentis* pro *concedendis.*
- -	-	9 a fin. leg. *infreni* pro *inferni.*
- 280	-	13 leg. *dixer.* pro *dexer.*
- 281	-	17 a fin. post *offertur* add.: *vult enim ostendere, Aenean semper volutasse ominibus, ut, quae mente agitaret, offerrentur ausp*
- 380	-	18 leg. *homines* pro *hominis.*
- 388	-	8 a fin. leg. *ponte* pro *ponto.*
- 400	-	11 leg. *quasi* pro *quas.*
- 408	-	8 a fin. leg. *opima* pro *optima.*
- 419	-	17 post *coniux* add.: *Sic coniungendum.*
- 444	-	23 a fin. leg. *vacc.* pro *vocc.*
- 471	-	17 a fin. leg. *duc.* pro *dec.*
- 487	-	10 leg. *imitentur* pro *imirentur.*
- 534	-	20 leg. *quor.* pro *quar.*
- 566	-	6 leg. *cohaeret* pro *cohaerent.*

IMPRESSIT FRIDERICUS ERNESTUS HUTH.